التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

12

Tercüme Heyeti

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR
YAYINEVİ

İTHAF

Bu eseri, merhum müfessir Fahruddîn er-Râzî,
Eserin Türkçemize kazandırılmasına vesile olan
Akçağ Yayınevi'nin Kurucusu merhum Ahmet
Hikmet Ünalmış ve Yayınevimizin kurucusu
merhum babam Alaaddin Sağlam'ın aziz
ruhlarına ithaf eder, Cenab-ı Hak'tan mağfiret ve
makamlarının yüce olmasını niyaz ederim.

Faruk Sağlam

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ
TEFSÎR-İ KEBÎR
(12. CİLT)

Orijinal Adı
Mefâtîhu'l-Gayb

ISBN: 978-605-4606-12-2 (Tk)
978-605-4606-31-3 (12.C)

Sertifika No: 50482

İstanbul, 2024

Tercüme
Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

Baskıya Hazırlayan
Abdullah Karakuş

İç Düzen
Çelebi Şenel

Baskı
Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Emintaş Sit. No: 103/430
Topkapı / İstanbul

© Bu kitabın tüm basım, yayın ve ticari hakları
Huzur Yayınevi-Faruk Sağlam'a aittir.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

BÜYÜK KUR'ÂN TEFSİRİ

MEFÂTÎHU'L-GAYB

12. CİLT

Tercüme

Prof. Dr. Suat YILDIRIM • Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Prof. Dr. Sadık KILIÇ • Öğr. Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM PAZARLAMA
TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
Cennet Mah. 2.Yavuz Selim Cad. Osman Bey Apt No: 25/A
Tel: 0212 513 50 57 - 513 01 71
Küçükçekmece - İSTANBUL
www.huzuryayinevi.com.tr

Hz. Lût'a Meleklerin Müjde Vermesi

قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾

"Elçi melekler: "Yâ Lût, emin ol, biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana katiyyen dokunamazlar. Sen hemen, gecenin bir kısmında âilenle yürü. İçinizden hiçbiri geri kalmasın. Yalnız karın müstesnâ. Çünkü onlara isabet edecek azap, ona da çarpacaktır. Onlara va'dolunan helâk zamanı, sabahtır. Sabah vakti yakın değil mi?" dediler"
(Hûd, 81).

Bil ki Allahu Teâlâ, Lût (a.s)'un, *"Size yetecek bir kuvvetim olsaydı (keşke).. Yahut sarp bir kaleye sığınabilseydim"* dediğini haber verişi, **Hz. Lût**'un bu sefil kimselerin, misafirleri hususunda utanç veren, rezil-rüsvaylığa sebeb olan böyle bir işe cüret etmeleri sebebiyle, son derece sıkıntı ve hüzün içinde olduğuna delâlet etmektedir. İşte melekler onun bu durumunu görünce, ona birçok müjdeler verdiler:

a) Onlar Allah'ın elçileri idiler.

b) Kâfirler, düşündükleri şeyi yapamayacaklardı.

c) Allahu Teâlâ o kâfirleri helâk edecekti.

d) Allahu Teâlâ, **Lût**'u, âilesiyle birlikte bu azaptan kurtaracaktı.

e) Onun sağlam sığınağı ve yegâne yardımcısı Hak Teâlâ idi. İşte ona verilen bu müjdeler tahakkuk etmişti. Rivâyet edildiğine göre, **Cebrâil** (a.s), **Lût** (a.s)'a "Kavmin sana hiçbir zarar veremez. Binâenaleyh (korkma), kapıyı aç" der. Onlar içeri girince, **Cebrâil** (a.s) kanadı ile onların yüzüne vurur,

gözlerini sıvazlar ve kör eder. Bunun üzerine de onlar yollarını bulamaz bir hale gelirler ve evlerine varamazlar. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki onlar (Lût'un) misafirlerine kötülük yapmayı kastetmişlerdi. Biz de gözlerini silme kör ediverdik"* (Kamer, 37) âyetinin ifade ettiği budur. Âyetteki, "لَنْ يَصِلُوا اِلَيْكَ" cümlesi, "sana hiçbir kötülük ve nahoşluk yapamazlar. Çünkü biz, o fiilleri ile kendileri arasına gireriz (mani oluruz)" manasındadır.

Hz. Lût'a Geceleyin Çıkış Emri

Allahu Teâlâ daha sonra, فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ *"Gece âilenle yürü"* buyurmuştur. **Nâfi** ve **İbn Kesîr** bunu, vasıl hemzesiyle, "...فَاسْرِ" şeklinde, diğer kıraat âlimleri de, hemze-i kat' ile "فَأَسْرِ" şeklinde okumuşlardır ki, ikisi de aynı manaya gelir: Arapçada aynı manada olmak üzere "سَرَيْتُ بِاللَّيْلِ" ve "اَسْرَيْتُ" (gece yürüdüm) denilir. Nitekim şâir **Hassan b. Sabit** (r.a) de şöyle demiştir: أَسْرَتْ اِلَيْكَ وَلَمْ تَكُنْ تُسْرِى"Sen ona gece gitmemiş olduğun halde, o (sevgili) sana geceleyin geldi"

Binâenaleyh bu fiil (Kur'ân'da) her iki lügat (şekil) ile de gelmiş (kullanılmıştır). Bunu hemze-i kat' ile okuyanın delili, Cenâb-ı Hakk'ın سُبْحَانَ الَّذِى اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ (İsra, 1) âyetidir. Yine bunu hemze-i vasıl ile okuyanın delili de وَالَّيْلِ اِذَا يَسْرِ (Fecr, 4) âyetidir. "اَلسُّرَى" mastarı da, gece yürümek manasındadır. Birisi gece yürüdüğü, yolculuk yaptığı zaman, "سَرَى - يَسْرِى" denilir. Yine birisi, birisini gece yürüttüğü zaman, "اَسْرَى بِفُلَانٍ" denilir. "اَلْقِطْعُ مِنَ اللَّيْلِ" tabiri de, gecenin bir kısmı; bir parçası manasınadır. Bu, "kıt'a" kelimesi gibidir. Bu söz ile melekler, "sizler sabah vakti gelecek olan o azabın çatmasından önce, acele edip çıkınız" manasını kastetmişlerdir. **Nafî b. el-Ezrâk Abdullah b. Abbas** (r.a)'a: "Bana, Kur'ân'daki "بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ" tabiri hakkında ne dersin?" dediği zaman, **İbn Abbas:** "O, gecenin son parçası olup, seher vaktidir" demiştir. **Katâde** buna: "Gecenin bir parçasından sonra..." manası verirken; bazıları da bunun, "Gecenin yarısı" olduğunu, çünkü **Lût** (a.s)'un gecenin tam yarısında yola çıktığını söylemişlerdir.

Sonra وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ *"İçinizden hiçbiri geri dönüp bakmasın"* buyurulmuştur. Bu, **Lût** (a.s) ile birlikte olanları geriye dönmekten nehyetmek içindir. "İltifat", insanın arkasına dönüp bakmasıdır. Görünen odur ki bundan maksat şudur: Onların, memleketlerinde malları, mülkleri, kumaşları ve dostları vardı. İşte bundan dolayı melekler onlara, vakti gelince çıkmalarını, bütün bu şeyleri terk edip, kesinlikle onlara dönüp bakmamalarını emretmişlerdir. Bundan maksat ise, onların kalplerinin o şeylerle

olan ilgisini kesmek idi. Bu kelime ile "yüz çevirip gitme" manası da kastedilmiş olabilir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, قَالُوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا *"Onlar dediler ki: "Bizi (...) döndürmek, yani çevirmek için mi bize geldin?.."* (Yûnus, 78) âyeti de bu manadadır. Bu takdire göre, *"İçinizden hiçbiri iltifat etmesin"* âyetinden maksat, onları geride kalmaktan nehyetmektir.

Daha sonra, "اِلَّا امْرَاَتَكَ *"Yalnız karın müstesnâ.."* buyurulmuştur. **İbn Kesir** ve **Ebu Amr,** bunu ref' ile "اِلَّا امْرَاَتُكَ" şeklinde; diğer kıraat imamları da nasb ile, "اِلَّا امْرَاَتَكَ" şeklinde okumuşlardır. **Vâhidî** (bu hususta) şunu demiştir: "Bunu nasb ile okuyan, -ki mana itibariyle muhtar olan kıraat budur- kelimeyi "Karın hâriç, âileni geceleyin alıp götür" manasında olmak üzere, "ehl" kelimesinden müstesnâ saymışlardır. Bu kıraatin doğru olduğuna şehâdet eden bir husus da, **Abdullah b. Mes'ûd**'un kıraatinde bunun "فَاَسْرِ بِاَهْلِكَ اِلَّا امْرَاَتَكَ" şeklinde okunup, "وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ اَحَدٌ" ifadesinin burada bulunmamasıdır. Bu kelimeyi ref ile okuyanlara göre kelamın takdiri, "Karın müstesnâ, içinizden hiçbiri geri dönmesin" şeklindedir. Buna göre şâyet: "Bu okuyuş şekli, **Lût**'un karısına, arkasını dönmesinin emredilmiş olmasını gerektirir. Çünkü bir kimse: "Zeyd hariç, içinizden hiçbiri ayağa kalkmasın" dediği zaman, bu "Zeyd ayağa kalksın" manasında bir emir olmuş olur" denilir ise, buna karşı **Ebu Bekir el-Enbârî** de şöyle diyerek cevap verir: "Âyetteki "illâ" (müstesnâ) lafzı, istisna-ı munkatı'dır. Buna göre âyetin manası: "Sizden hiç kimse arkasına dönmesin. Fakat karın arkasına dönecek ve kavminin başına gelecek azap, onu da çarpacaktır" şeklindedir. Bu istisnâ, böyle istisnâ-ı munkatı' olduğu zaman, onun arkasına dönmesi bir günah olmuş olur. Zikrettiğimiz bu mana, **Katâde**'den rivâyet edilen şu haber ile de kuvvet kazanır: **Katâde,** köyden ilk çıktıklarında **Hz. Lût**'un karısının, beraberinde olduğunu, ama o azabın seslerini duyunca arkasına dönerek: "Vah milletim" dediğini, bunun üzerine ona bir taşın isabet edip, onu öldürdüğünü söylemiştir.

Bil ki bu kelimeyi merfû olarak okumak daha kuvvetlidir. Çünkü bunu nasb ile okumak, **Lût** (a.s)'un karısının, ehl-ü iyâli içinde çıktığını ifade etmez. Fakat bu durumda istisnâ, "ehl" kelimesinden olmuş olur. Buna göre sanki Hak Teâlâ **Lût** (a.s)'a, ehl-ü iyâli ile beraber çıkmasını, bu hanımını terk etmesini emretmiştir. Çünkü o, helâk olanlarla birlikte helâk olacaktır. Bu kelimeyi nasb ile okumak ise, bir başka bakımdan daha kuvvetlidir. Çünkü bu kelime mansûb olarak okunduğu zaman, istisnâ, istisna-ı muttasıl olmakta; merfû okunduğunda ise, istisna-ı munkatı' olmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak o meleklerin, diğer günahkârlara isabet edecek olan şeyin onun başına da geleceğini söylediklerini bildirmiştir. Bundan maksat, o günahkârlara isabet edecek olan azabın, **Lût**'un karısına da isabet edeceğidir.

Daha sonra melekler إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ *"Onlara va'dolunan (helâk) zamanı, sabahtır"* demişlerdir. Rivâyet edildiğine göre onlar, bunu dedikleri zaman, **Lût** (a.s): "Ben, bundan daha erken, hatta hemen çıkmak istiyorum" deyince, melekler, أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ *"Sabah vakti yakın değil mi?"* demişlerdir. Müfessirler, **Lût** (a.s)'un, bu sözü duyunca, âilesi ile birlikte geceleyin yola çıktığını söylemişlerdir.

فَلَمَّا جَآءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

"Emrimiz geldiği zaman o memleketin üstünü altına getirdik ve tepelerine, balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık ki, onlar, Rabbinin katında hep damgalanmışlardı. Onlar zâlimlerden uzak değildir" (Hûd, 82-83).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Emr Kelimesinin Manası**

Âyetteki "**emr**" kelimesi ile ilgili birkaç izah vardır:

1) Bununla, nehyin (yasaklanmanın) zıddı olan "emretme" kastedilmiştir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delalet eder:

a) Müşterekliği defetmek için, "emir" kelimesi bu manada hakikat, bunun dışındaki manalarda mecazdır.

b) Âyetteki "emr" sözünü azap manasına almak mümkün değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Emrimiz geldiği zaman, o memleketin üstünü altına getirdik"* buyurmuştur ki, bu alt-üst etme işinin kendisi zaten azaptır. Binâenaleyh âyet, emrin şart, azabın da ceza (netice) olduğuna delâlet etmektedir. Şart ise neticeden başka bir şeydir. Şu halde âyetteki "emr", azap manasına değildir. Böyle söyleyen herkes, âyetteki "emr"in, "nehy"in zıddı olan "emir" olduğunu söylemiştir.

c) Allahu Teâlâ bundan önce, *"(O melekler): "Çünkü biz Lût kavmine gönderildik" dediler"* (Hûd, 70) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifade, o meleklerin **Lût Kavmi**'ne gidip, onlara azap etmek için Allahu Teâlâ tarafından görevlendirilmiş olduklarına delâlet eder. Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: "Allahu Teâlâ, bir grup meleklerine, o şehirleri belli bir zamanda harap etmelerini emretmiştir ve vakti gelince onlar, bu emri yerine getirmişlerdir. Şu halde âyetteki, *"Emrimiz geldiği zaman.."* sözü, meleklere yüklenen o göreve bir işaret olmuş olur.

Eğer, "Şâyet durum böyle olsaydı, o zaman "Bizim emrimiz gelince, o melekler o şehirlerin altını üstüne getirdiler" denilmesi gerekirdi. Çünkü bu fiil, memur (emredilen) meleklerden meydana gelmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Görüşümüze göre, böyle söylenilmesi gerekmez. Çünkü biz Ehl-i sünnete göre, kulların fiili de, Allah'ın fiilidir, yani Allah tarafından yaratılır. Hem sonra onlardan sâdır olan bu fiil, Allah'ın emri ve kudreti ile tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh bu fiilin, Allah'a isnat edilmesi tuhaf sayılmaz. Çünkü fiilin, bizzat onu yapana izafe edilmesi makul olduğu gibi, sebep olana isnat edilmesi de güzel ve yerinde olur.

2) Bu "emr" ile, Hak Teâlâ'nın, *"Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman, sözümüz ona ancak "Ol" dememizden ibarettir. O da derhal oluverir"* (Nahl, 40) âyetinin ifade ettiği husus kastedilmiştir. Bu "emr"in ne olduğunun izahı daha önce geçmişti.

3) Bu "emir" lafzı ile, "azap" manası kastedilmiştir. Böyle olması halinde âyette, şu şekilde bir takdir yapma ihtiyacı hissederiz: "Azabımızın zamanı gelince, o memleketin üstünü altına getirdik."

***İKİNCİ MESELE:* Meleklerin Şehrin Üstünü Altına Getirmeleri**

Bil ki Allahu Teâlâ bu, âyette bahsedilen azabı, şu iki sıfat ile nitelemiştir:

Birincisi, âyetteki *"O memleketin üstünü altına getirdik"* tabiridir. Rivâyet olunduğuna göre, **Cebrâil** (a.s), bir kanadını **Lût Kavmi**'nin yaşadığı şehirlerin altına soktu, onları kökünden söküp, gök ehlinin, onların eşeklerinin anırmasını, köpeklerinin havlamasını ve horozlarının ötmesini işitecekleri kadar bir yüksekliğe kaldırdı. Buna rağmen hiçbir testileri ve kapları ters çevrilip dökülmedi. Sonra onların hepsini birden aynı anda altını üstüne çevirip yere çaldı.

Bil ki bu iş, şu iki bakımdan kesin bir mu'cizedir:

a) Yeri söküp, en yakın birinci kat semâya kadar kaldırmak, görülmemiş bir iştir.

b) **Lût Kavmi**'nin beldelerinin etrafındaki diğer beldeler hiç hareket etmeksizin, bunlara yakın olmalarına rağmen, azap **Lût** (a.s) ve ehline ulaşmaksızın, onları çok yüksek bir mesafeden yere çalmak da kesin bir mu'cizedir.

Siccîl Nedir?

İkincisi, âyetteki *"Tepelerine, balçıktan pişirilmiş, istif edilmiş taşlar yağdırdık"* ifadesidir. Âlimler, **"Siccîl"** hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) Bu kelime, Arapçalaşmış Farsça bir kelimedir. Aslı **"Seng-i kil"** "(kil toprak, taş)" şeklindedir. Yine bu, son derece sert olarak, taş ve çamurdan mürekkep bir şeydir. **Ezherî** şöyle der: "Araplar onu Araplaştırınca Arapça bir kelime olmuştur. Araplar, "Dîvan, dîbâç, istebrâk" gibi nice kelimeleri Arapçalaştırmışlardır.

2) **Siccîl,** "büyük kova" manasına olan, **"secl"** kelimesindendir ve مِثْلَ السَّجْلِ "Kova gibi, büyük taşlar" demektir.

3) **Siccîl,** sert taş demektir.

4) Bu kelime, "Onların üzerine salıverilmiş" manasınadır. Kelime, bir şeyi salıverdiğinde kullandığın, "اَسْجَلْتُهُ" fiilinden, "fi'îl" sîgasında bir isimdir.

5) Bu, "Onu verdim, bağışladım" manasında olan "اَسْجَلْتُهُ" deyiminden alınmış olup, manası "Akıtma, dökme bakımından, tıpkı bir bağışın dökülmesi gibi olan" şeklindedir. O taşların üzerine, azaba uğrayacak olanların isimlerinin "tescîl edilmiş" (yazılmış) olduğu da söylenmiştir.

6) Bu kelime, "büyük defter" demek olan "siccîl"den olup, manası, "ezelde yazılmış, yani Allah tarafından onlar için ezelde takdir edilmiş olan azap" şeklindedir. Bu takdire göre "siccîl", "büyük kova" demek olan "secl" kelimesindendir. Çünkü bu defter de, (bu kovanın çok su alışı gibi) birçok hükmü ihtiva etmektedir. Bu kelimenin, "iftihâr etmek, böbürlenmek" manasına olan, "müsâcele" mastarından olduğu da söylenmiştir.

7) **Siccîl**'in aslı **"siccîn"** (cehennem)dir. Bundaki "nûn" harfi lâm'a çevrilmiştir.

8) Bu, "En yakın semâ" manasınadır. Buna "siccîl" denilmiştir. Bu görüş, **Ebu Zeyd**'den rivâyet edilmiştir.

9) **Siccîl,** çamur demektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, "Balçıktan (çamurdan) olan taş" buyurmuştur. Bu, **İkrime** ve **Katade**'nin görüşüdür. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Taşın aslı da çamurdur. Fakat o, aradan geçen uzun zaman ile sertleşmiş, taşlaşmıştır."

10) **Siccîl,** taş yeri demektir. Bu da, belli bir dağdır. Nitekim Cenâb-ı Hak bu manada, *"İçinde dolu (buz) bulunan dağ..."* (Nûr, 43) buyurmuştur.

Atılan Taşların Özellikleri

Bil ki Allahu Teâlâ, bahsedilen bu taşları birkaç sıfatla nitelemiştir:

Birinci sıfat: Onların **Siccîl**'den oluşudur ki, bunun izahı geçti.

İkinci sıfat: "مَنْضُود"dur. **Vâhidi,** "Bu kelime, "اَلنَّضْدُ" mastarından ism-i mef'ul'dür. "اَلنَّضْدُ" ise, bir şeyi bir şeyin üzerine koymak, istif etmek demektir" demiştir. Bununla ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) O taşlar, gökten inerken birbiri üzerine iniyordu. Binâenaleyh bu kelime, bu hususu iyice ifade etmek için getirilmiştir.

2) O taşların her birinde üst üste konulmuş ve top haline getirilmiş küçük taşlar vardı.

3) Allahu Teâlâ, bu taşları madenlerinde öyle yaratmış, üst üste koymuş ve zâlimleri helâk etmek için onları hazırlamıştır.

Bil ki âyetteki **"mandûd"** kelimesi, **"siccîl"**in sıfatıdır.

Üçüncü sıfat, "müsevveme" kelimesidir. Bu da o taşların sıfatı olup, "alâmetlendirilmiş, belirlenmiş, işaretlenmiş" manasındadır. Bununla ilgili izah, "وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ" (Âl-i İmrân, 14) kelimesinin tefsirinde geçmişti. Âlimler, bu alâmetlendirmenin ne şekilde olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) **Hasan el Basrî** ve **Süddi:** "O taşların üzerinde mühre benzeyen işaretler vardı" demişlerdir.

2) **İbn Sâlih**: "O taşlardan **Ümm-i Hâni**'nin evinde gördüm. Onların üzerinde göz boncuğu şeklinde kırmızı çizgiler vardı" demiştir.

3) **İbn Cüreyc** şöyle demiştir: "Onların üzerinde, yeryüzü taşlarına benzemeyen bir alâmet vardı ve o alâmet, Allahu Teâlâ'nın bunları ancak o azap için yarattığını gösteriyordu."

4) **Rebî:** "O taşların her birinin üzerinde, kendisine atıldığı şahsın adı yazılı idi" demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak عِنْدَ رَبِّكَ *"Rabbinin katında"* yani, "Allah'tan başka üzerinde hiç kimsenin tasarruf edemediği, harcayamayacağı hazinelerinde.." buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah sonra da, وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ *"Onlar zâlimlerden uzak değildir"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, "zâlimler" tabiri ile, Mekke kâfirlerini kastetmiş olup, bununla o taşları, o kâfirlere de atabileceği îma edilmiştir. **Enes** (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Allah'ın Resûlü bunu, **Cebrâil** (a.s)'e sordu da, **Cebrâil:** *"Yani "senin ümmetinin zâlimleri" demektir. Onlardan hiçbir zâlim yoktur ki bu taşlar an be an onların üzerine düşmesin"* demiştir" Âyetteki "hiye" (onlar) zamirinin, **Lût** (a.s)'un kavminin beldeleri manasına olduğu da söylenmiştir. Buna göre, "Bu hâdisenin cereyân ettiği o beldeler, Mekke kâfirlerinden uzak bir yerde değildir" denilmiş olur. Çünkü o beldeler, **Şam** mıntıkasında olup, Mekke'ye yakın idiler.

وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا ۚ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ ۖ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ ﴿٨٤﴾ وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۚ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾

"Medyen'e de kardeşleri Şu'ayb'ı gönderdik. O dedi ki: "Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum. Şüphesiz ki ben, bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak olan bir azaptan korkmaktayım. Ey kavmim, ölçüde ve tartıda adaleti yerine getirin. İnsanların eşyasını eksiltmeyin. Yeryüzünde fesatçılar olarak fenalık yapmayın. Eğer mü'min kimseler iseniz, Allah'ın bıraktığı kâr, sizin için daha hayırlıdır. (Bununla beraber), ben sizin üzerinizde bir bekçi de değilim" (Hûd, 84-86).

Altıncı Kıssa: Medyen Kavmi'nin Kıssası

Bil ki bu, Hûd Sûresi'nde zikredilen **altıncısı kıssa**dır. Bil ki **Medyen, İbrahim** (a.s)'in oğullarından birinin ismidir. Sonra bu kelime, onun kabilesinin ismi olmuştur. Müfessirlerden çoğu, **"Medyen"**in, **Medyen b. İbrahim** (a.s)'in inşâ ettiği bir şehrin adı olduğu görüşüne sahip olmuşlardır. Buna göre âyetin manası: "Biz **Medyen** ahâlisine de kardeşleri **Şuayb**'ı gönderdik" şeklindedir. Binâenaleyh âyette mahzûf bir "ahâlisine" lafzı vardır.

Bil ki biz, peygamberlerin, işin başında önce kavimlerini tevhide (Allah'ın birliğine inanmaya) davet ile başladıklarını beyân etmiştik. İşte bundan dolayı **Şuayb** (a.s), *"Sizin O'ndan başka hiçbir tanrınız yoktur"* demiştir. Peygamberler, tevhide davetten sonra, ehemmiyet sırasına göre diğer işlere başlarlar. **Medyen** ahâlisi içinde eksik ölçüp tartma alışkanlık haline gelmiş bir şey olduğu için, **Şuayb** (a.s) onları *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"* diyerek, bu alışkanlığı ve âdeti bırakmaya çağırmıştır. "Naks" (eksiltmek) tabiri ile ilgili iki izah vardır:

1) Bu ölçüp tartma onlar tarafından olup, onların eksik ölçmeleridir..

2) Bu ölçüp tartmanın onlar için yapılıp, onların gerekenden fazla almalarıdır. Burada, "başkasının hakkını eksiltme" manasına gelir. Her iki şekilde de, başkasının hakkını eksiltme meydana gelmiş olur.

Sonra **Şuayb** (a.s), اِنِّي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ *"Ben sizi gerçekten bir hayır içinde görüyorum"* demiştir. Bunun iki şekilde izahı yapılabilir:

a) O onları, eğer tevbe etmezlerse, fiyatın yükselip, nimetin ellerinden gitmesi hususunda sakındırmıştı. O sanki şöyle demişti: "Bu eksik ölçüp tartmayı bırakın. Aksi halde Cenâb-ı Hak, sizin elinizde bulunan mal ve rahatı giderir."

b) Bunun takdiri şöyle de olabilir: "Allahu Teâlâ, size çok mallar, hayırlar, kolaylıklar ve genişlikler vermiştir. Şu halde böyle eksik tartmaya ihtiyacınız yoktur."

Sonra وَاِنِّي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ *"Şüphesiz ki ben, bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak olan bir azaptan korkmaktayım"* demiştir. Âyetle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Abbas (r.a), şöyle demiştir: "Korkuyorum, yani, "Bir gün hepinizi çepeçevre kuşatacak bir azabın geleceğini biliyorum..." demektir." Diğer müfessirler ise, "hayır bundan murat, bizzat korkudur. Çünkü onların bu işi, başlarına bir azap geleceği korkusuyla bırakmaları

caizdir. Bu korkutma bulunduğuna göre, bunun neticesi bir ilim değil, zandır" demişlerdir.

İkinci bahis: Allahu Teâlâ onları, içinden hiç kimsenin çıkamayacağı bir biçimde kuşatacak bir azap ile korkutup tehdit etmiştir. Âyetteki "muhît" kelimesi, görünüşte, "yevm" kelimesinin sıfatıdır. Mana bakımından ise, "azab" kelimesinin sıfatıdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu çetin bir gündür"* (Hûd, 77) âyetinde olduğu gibi meşhur bir mecâzdır.

Üçüncü bahis: Müfessirler bu "azap" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları: "Bu, kıyamet gününün azabıdır; çünkü azabın, azabı hak etmiş olanları kuşatması için tespit edilmiş olan gün, budur" demişlerdir. Bazıları: "Hayır, buna hem dünya, hem de âhiret azabı dahildir" demişlerdir. Bazıları da: "Aksine bundan maksat diğer peygamberlerin kavimlerinin de başına geldiği gibi, dünyada köklerinin kazınması azabıdır" demişlerdir. Doğruya en yakın olan, bu azaba, bütün azapların dahil olmasıdır. Azabın onları kuşatması, bir dairenin, içinde bulunan şeyi ihata edip çepeçevre sarması gibidir. Binâenaleyh, azap onlara, her yönden gelecektir. Bu, iyice tehdit etmek manasını ifade etmektedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"(Nihâyet) onun bütün serveti istilaya uğratıldı; (kuşatıldı)"* (Kehf, 42) âyetinde olduğu gibidir.

Şuayb (a.s) sonra şöyle demiştir: وَيَا قَوْمِ اَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ *"Ey kavmim, ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin."*

Âyetteki Tekrarların İzahı

Buna göre eğer, "Bu âyette, üç bakımdan tekrar meydana gelmiştir. Çünkü O önce *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"* demiştir. Sonra, *"Ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin"* demiştir. Bu, birinci sözün aynısıdır. Daha sonra da, *"İnsanların eşyasını eksiltmeyin"* demiştir. Öyleyse, bu tekrardaki hikmet nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunun birkaç izah şekli vardır:

Birinci izah: Onun kavmi, bu işte ısrar etmekteydiler. Bundan dolayı O, eksik ölçü ve tartıdan men etmek hususunda, iyice açıklamada bulunup bu men'ini te'kid etmek ihtiyacını duymuştur. Tekrar ise, te'kidi, o meseleye gösterilen önem ve ihtimamın fazlalığını gösterir.

İkinci izah: *"Ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"* tabiri, eksik tartmaktan nehyetmektir. *"Ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin"* emri, tartmakta adâleti tam olarak yerine getirmeyi emretmektir. Bir şeyin zıddını

nehyetmek, onu emretmekten farklıdır. Bir kimse çıkıp da "Bir şeyin zıddını nehyetmek, onu emretmektir. Binâenaleyh, bu bakımdan âyette bir tekrarın yapılmış olması gerekir" diyemez. Çünkü biz diyoruz ki, buna iki şekilde cevap verilebilir:

1) Allahu Teâlâ, iyice te'kid etmek için, bir şeyi emretmek ile onun zıddını nehyetmek için beraber zikretmiştir. Nitekim sen, "Akrabalarına sıla-i rahim yap, onlardan ilgini kesme" dersin. Böyle bir cem' son derece fazla olan bir te'kide işaret etmektedir.

2) Şöyle diyebiliriz: "Biz, emrin, sizin söylediğiniz gibi olduğunu kabul etmiyoruz. Çünkü, hem bir işin eksik yapılmasının nehyedilmesi, hem de o işin aslının nehyedilmesi mümkündür. Şu halde, Cenâb-ı Hak, burada, hem eksik ölçüp tartmaktan nehyetmekte, hem de hakkın tam olarak verilmesini emretmektedir. Çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın, muâmeleleri men edip alış-verişi yasaklamadığına; ancak eksik ölçüp tartmayı reddettiğine delâlet eder. Bu böyledir, çünkü bir grup kimse, "Alış-veriş, eksik ölçüp tartmaktan ve kimilerinin hakkını alıkoymaktan hâlî olamaz. Binaenaleyh, alış-veriş külliyen haramdır" demektedir. İşte böyle bir vehmi iptal etmek için, Allahu Teâlâ birinci ifadede eksik ölçüp tartmayı nehyetti; ikinci âyette de, ölçüp tartmayı tam adâletle yapmayı emretti.

"İnsanların eşyasını eksiltmeyin" şeklindeki üçüncü ifadeye gelince, bu bir tekrar değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, önceki buyruğunda yasaklamayı, ölçüyü ve tartıyı noksanlaştırma meselesine tahsis etmiştir. Sonra Allahu Teâlâ bu hükmü, bütün şeylere tamîm etmiştir. Bu izah ile, bunun bir tekrar olmayıp, aksine bu ifadelerin her birinde farklı bir mananın bulunduğu ortaya çıkar.

Üçüncü izah: Allahu Teâlâ birinci âyette *"ölçüyü ve tartıyı eksik tutmayın"*; ikinci âyette de, *"ölçüde ve tartıda adâleti yerine getirin* " buyurmuştur. **"İfa"** adaleti yerine getirmek, o işi, tam ve mükemmel bir biçimde yapmaktan ibarettir. Bu ise, ancak insan, hak edilenden daha fazla verdiği zaman tahakkuk eder. İşte bu manadan dolayı fukahâ şöyle demiştir: Allahu Teâlâ, mesela abdestte yüzü yıkamayı emretti. Fakat, başın cüzlerinden birini yıkamadıkça, yüzün tamamını yıkama emri yerine gelmez. Velhasıl Cenab-ı Hak, birinci âyette, noksan ölçüp tartmayı nehyetmiş; ikinci âyette de, fazlasıyla vermeyi emretmiştir. Bu vacibin, kesin ve kat'i olarak yapılmış olabilmesi için, bu miktardan fazlasının verilmesi gerekir.

Şu halde Cenâb-ı Hak sanki, önce insanı, bu fazlalığın kendisinde kalması için, başkalarının mallarını eksiltmeye gayret etmekten nehyetmiş; ikinci olarak da, mesuliyetten kesin olarak kurtulmak için, kendi hakkını azaltmaya gayret etmesini emretmiştir.

Âyetteki **"bi'l-kıst"** tabiri, "adâletle" anlamındadır. Bunun manası "Kesin olarak mesuliyetten kurtulmanın tahakkuk edeceği bir biçimde hakkı, tastamam yerine getirmeyi emretmektir." Bundan fazlasını vermeyi emretmek ise, söz konusu değildir.

Şuayb (a.s) sonra, وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ *"İnsanların eşyasını eksiltmeyin"* demiştir. **"Bahs"** her türlü şeyden yapılan eksiltme anlamındadır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi, birinci âyet, ölçü ve tartıdan, noksan yapmayı yasaklamaya delâlet etmektedir. Bu âyet ise, her şeyde noksanlaştırmayı yasaklamaya delâlet etmektedir.

Yeryüzünde Bozguncu Olmayın

Sonra **Şuayb** (a.s) وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *"Yeryüzünde fesatçılar olarak fenâlık yapmayın"* demiştir.

Eğer, "اَلْعَثْوُ" kelimesi de tam fesât anlamındadır. Dolayısıyla bu kelime "yeryüzünde, fesât çıkarmayın" demek gibi olmuş olur" denilirse, biz deriz ki:

Bunun birkaç izahı vardır:

1) Kim, başkasına zarar verme peşinde olursa, o başkasını da, kendisine zarar vermesi için tahrik etmiş olur. Binâenaleyh, bu cümlenin manası, "Başkasının menfaatlerini bozmaya gayret etmeyin. Çünkü, hakikatte bu, sizin kendi maksat ve menfaatlerinizi ifsat etmek olmuş olur" şeklindedir.

2) Bu ifadeden maksat, "yeryüzünde dünya ve âhiret menfaatlerinizi bozucu kimseler olarak fesat çıkarmayın!" manası olabilir.

3) Bu, "Yeryüzünde, dinî menfaatlerinizi bozan kimseler olarak fesat çıkarmayın" demektir.

Helal Kâr, Haksız Kazançtan İyidir

Sonra o, بَقِيَّتُ اللهِ خَيْرٌ لَكُمْ *"Allah'ın bıraktığı (kâr), sizin için daha hayırlıdır"* demiştir. Bu tabir, تَقِيَّةُ اللهِ "Allah'ın takvası" (koruması) şeklinde de okunmuştur. Bu, "Allah'ın koruması ve sizi günahlardan alıkoyan murakabesi, sizin için daha hayırlıdır" anlamındadır. Sonra diyoruz ki, bunun manası şu şekildedir: "Allah'ın ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra, sizler

için geride bırakmış olduğu helâl kâr, noksanlaştırmaktan daha hayırlıdır. Yani Allah'ın, size geride bıraktığı helâl mal, aldatma ve eksik ölçüp tartma yoluyla meydana gelebilecek bu fazlalıktan hayırlıdır." **Hasan el-Basrî** "بَقِيَّةُ اللهِ" yani "Allah'a tâat, sizin için, bu azıcık miktardan daha hayırlıdır. Çünkü tâatin sevâbı, ebedî olarak bâkî kalır" demiştir. **Kâtade** de şöyle demiştir: "Rabbinizden alacağınız payınız sizin için daha hayırlıdır" Ben de diyorum ki: "Bu **"bakiyye"**den gaye, ya dünyada, insanın elinde kalan mal veya Allah'ın vereceği mükâfat, yahut Allahu Teâlâ'nın ondan razı olmasıdır. Bütün bunların hepsi de eksik ölçüp tartılan miktardan daha hayırlıdır.

Elde kalan malın daha hayırlı olmasına gelince: Bu böyledir, çünkü, insanlar, bir kimsenin emin, doğru ve hainlikten uzak olduğunu bilirlerse, ona itimat ederler ve, bütün muamelelerinde, ona yönelirler. Böylece de o kimseye, bol rızık kapıları açılır. Yine insanlar, birisinin hâin ve hilekâr olduğunu bilirlerse, ondan uzaklaşır ve kesinlikle onunla bir araya gelmezler. Böylece de, onun rızık kapıları daralmış olur. Biz bu **"bakiyye"**ye, Allah'ın mükâfatı anlamı verirsek, bunun daha hayırlı olacağı keyfiyeti açıktır. Çünkü, bütün dünya fani ve yok olucudur. Allah'ın sevabı ise, bâkidir. Yine biz bu kelimeye, Allah'ın rızasının meydana gelmesi anlamını verirsek, bunun daha hayırlı olduğu da yine meydandadır. Binâenaleyh, bu delil ile sabit olur ki, "Bekıyyetu'llâh" daha hayırlıdır.

Şuayb (a.s) sonra إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer mü'min kimseler iseniz"* demiştir. Bunun kendilerine hayırlı olması için, imanı şart koşmuştur. Çünkü onlar sevâbı ve ikâbı kabul eden mü'minler oldukları zaman, bu sevâbı elde etmeye ve o ikâbdan da sakınmaya gayret etmelerinin kendileri için, o azıcık ziyâdeyi, fazlalığı elde etmeye gayret etmelerinden daha hayırlı olduğunu bilirler.

Bil ki, şarta bağlı olan bir şey, şart bulunmayınca tahakkuk etmez. Binâenaleyh bu âyet, zahiren böyle eksik ölçüp tartmaktan kaçınmayan kimsenin mü'min olamayacağına delâlet eder.

Peygamber Halk Üzerinde Bekçi Değildir

Sonra **Şuayb** (a.s.), وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ *"Bununla beraber, ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim"* demiştir. Bununla ilgili iki izah bulunmaktadır:

Birincisi, bunun manasının şöyle olmasıdır: "Ben size nasihat edip, size doğruyu gösterdim. Bununla beraber, ben sizin üzerinizde bir bekçi değilim." Yani, "Benim sizi, bu çirkinliklerden alıkoyacak kudretim yok."

İkincisi: O, geçmiş olan ifadelerinde, aldatma ve eksik ölçüp tartmayla meşgul olmanın, Allah'ın verdiği nimetlerin elden çıkmasına sebebiyet vereceğine işâret etmiş ve: "Ben sizin üzerinize bir bekçi değilim", yani, "Eğer siz, bu kötü işi terk etmezseniz, Allah'ın nimetleri elinizden gider. Ben de o zaman onları sizin elinizde tutmaya kâdir olamam" demek istemiştir.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ أَصَلٰوتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشٰؤُا إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾

"Dediler ki: "Ey Şuayb, atalarımızın taptığı şeylerden, yahut mallarımızda ne dilersek onu yapmamızdan vazgeçmemizi, sana namazın mı emrediyor? Aslında sen, yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın" (Hûd, 87).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** kelimeyi vâv'sız olarak, **"salâtüke"**; diğerleri ise, cemi olarak **"salavâtüke"** şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, **Şuayb** (a.s), onlara iki şey emretmiştir. Tevhidi ve insanları aldatmaktan vazgeçmelerini. Kavmi ise, onun bu iki çeşit tâat emrini yadırgamışlardır. Buna göre onların, *"atalarımızın taptığı şeylerden vazgeçmemizi"* cümlesi **Şuayb**'ın onlara tevhidi emrettiğine; *"Yahut mallarımızda ne dilersek onu yapmamızdan vazgeçmemizi"* cümlesi de **Şuayb**'ın onlara, bu aldatmayı terk etmelerini emretmiş olduğuna işarettir.

Birincisine gelince, onlar bu hususta taklide tutunduklarına işaret etmişlerdir. Çünkü onlar, **Şuayb**'ın kendilerine atalarının ibadet ettikleri şeye ibadet etmeyi bırakmalarını emretmesini uzak bir şey görmüşlerdir. Yani onlar: "Biz atalarımızdan devraldığımız yolu nasıl bırakırız?" demişlerdir ki, bu sırf taklittir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Salât Kelimesinin Manası ve Namazın Münkeri Önlemesi

Bu, **"Salât"** lafzı ile ilgilidir. Bununla ilgili iki görüş vardır:

a) Bundan maksat, **Hz. Şuayb**'ın dini ve imanıdır. Zira namaz, dinin şiârını gösterir. Böylece onlar namazı dinden kinâye olarak zikretmişlerdir. Yahut da şöyle deriz: Namaz, asıl olarak ittiba edip, uymak manasınadır. Musalli'nin (namaz kılanın), "önde koşan atı takip eden at" manasından alınmış olması da bunu gösterir. Çünkü o atın başı, öndeki atın iki "salv"i hizasındadır. "İki salv" de, atın iki uyluğudur. Bu kelime ile "Bunu sana dinin mi emrediyor?" manası kastedilmiştir.

b) Bununla bildiğimiz o hususî ibadet yani namaz kastedilmiştir. Rivâyet edildiğine göre **Şuayb** (a.s) çokça namaz kılardı. Kavmi, onu namaz kılarken gördüğünde, birbirlerine kaş göz işareti yapıp onunla eğlenir ve gülüşürlerdi. Dolayısıyla, onlar: *"Bunu sana namazın mı emrediyor"* diyerek onunla alay etmek istemişlerdi. Bu tıpkı, bir kitap okuyan, sonra da saçma sapan konuşan bir bunağı görüp de, alay ve istihzâ ederek, ona: "Bu senin okuduğun o kitaplardan mı mülhem!" demen gibidir. İşte burada da böyledir. Buna göre eğer, "Âyetin takdiri "Namazın mı sana, mallarımız hakkında dilediğimizi yapmamamızı emrediyor?" şeklindedir. Onlar ise bu sözü, yadırgama manasında söylemişlerdir. Halbuki onlar, malları hakkında kendilerinin dilediklerini yapmalarını yadırgamıyorlardı. Şu halde bu nasıl izah edilir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Kelamın takdiri "senin namazın sana, atalarımızın ibadet ettiği şeyi bırakmamızı ve mallarımız hususunda istediğimizi yapmamamızı mı emrediyor" şeklindedir. Buna göre âyetteki اَوْ اَنْ نَفْعَلَ *"yapmamızı"* ifadesi مَا يَعْبُدُ *"taptığı şeyler"* kelimesinin başındaki "mâ" edatına atfedilmiş olur.

b) Bu bizzat namazın emredici ve yasaklayıcı kabul edilmesidir. Buna göre âyetin manası, "senin namazın sana, bizim putlara tapmamamızı emredip ve mallarımız hakkında istediğimizi yapmamızı mı nehyediyor" şeklindedir. **İbn Ebi Able,** âyette her iki fiili de muhatap sîgasıyla اَنْ تَفْعَلَ "yapmanı" ve مَا تَشَاءُ "dilediğini" şeklinde okumuştur. Bu da **Hz. Şuayb**'ın onlara, eksik ölçüp tartmayı bırakmalarını, az ama helal kazanç ile yetinmelerini emretmesi ve az helalin, çok haramdan hayırlı olduğunu bildirmesidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ *"Aslında sen, muhakkak ki yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın"* dediklerini naklet-miştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Bu, "sefih (akılsız) ve câhil olan sensin sen" demektir. Fakat onlar, istihzâ ve alay etmek için, lafı tersinden söylemişlerdir. Nitekim cimri ve hasis kimseye, **"Hatem-i Taî,** seni görseydi, sana secde ederdi" denilmesi de bunun gibidir.

İkinci izah: Bunun manası, "Sen, kendince ve taraftarlarınca halim ve aklı başında bir adam olarak niteleniyorsun" şeklindedir.

Üçüncü İzah: Hz. Şuayb (a.s.), onlar nezdinde de halim ve reşîd (aklı başında) olarak meşhur idi. Fakat o, onlara atalarının dinini bırakmalarını emredince, onlar ona, "sen bu hususta yolu belli, halim ve aklı başında bir kimsesin, nasıl oluyor da bizi, atalarımızı üzerinde bulduğumuz dinden nehyediyorsun?" dediler. Bu sözden maksat, böylesi bir işin, halim ve aklı başında bir kimseden çıkmasının pek tuhaf görüldüğünü ifade etmektir. Bu izah, yapılan izahların en doğrusudur.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ رِزْقًا حَسَنًا ۚ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَىٰ مَا أَنْهَاكُمْ عَنْهُ ۚ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ ۚ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾ وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ ۚ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ ﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ ۚ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ ﴿٩٠﴾

"Ey kavmim, dedi, ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir burhan üzerinde isem ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise, buna ne dersiniz? Size yasak etmeme rağmen, size muhalefet etmek istemiyorum. Ben gücümün yettiği kadarı ile ıslahtan başka bir şey istemiyorum. Muvaffak olmam da ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na yönelirim. Ey kavmim, bana düşmanlığınız, Nûh kavminin, veya Hûd kavminin, yahut Sâlih kavminin başlarına gelenler türünden, size bir musibet getirmesin. Lût kavmi de sizden uzak değil. Rabbinize istiğfar edin ve tevbe edin. Çünkü Rabbim rahîm ve vedûddür" (Hûd, 88-90).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. Şuayb'ın Onlara Cevabı**

Bil ki Allahu Teâlâ, onların sözlerine karşı **Şuayb** (a.s.)'in, ne cevap verdiğini nakletmiştir: **Birinci** olarak o, *"Ey kavmim, ya ben Rabbimden (gelen) apaçık bir bürhan üzerinde isem ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise"* demiştir. Bu sözle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Onun *"Ya ben Rabbimden gelen apaçık bir burhan üzerinde isem"* sözü, Allah'ın kendisine verdiği ilim, hidâyet, din ve peygamberliğe; *"Ve O, bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise"* sözü de, Allahu Teâlâ'nın ona vermiş olduğu helâl mala işarettir. Çünkü rivâyet olunduğuna göre **Hz. Şuayb**'ın çok malı vardı.

Bil ki âyetteki "in" şart edatının cevabı mahzûf olup, takdiri şöyledir: "Allah bana, açık burhan gibi bütün manevî mutlulukları; mal ve güzel rızık gibi bütün maddi (dünyevî) mutlulukları nasip edince, benim bu büyük lütufları karşısında, O'nun vahyine hainlik edip, emir ve yasaklarına muhalefet etmem uygun olur mu?" Bu cevap, önceki ifadeler ile son derece uyumludur. Çünkü onlar ona, "Sen halim ve aklı başında bir adamsın, o halde bu hilm ve rüştüne rağmen, bizi atalarımızın dininden çevirmeye uğraşman uygun düşüyor mu" demişlerdi. Buna karşı **Şuayb** (a.s.) da sanki onlara şöyle demiştir: "Bunu yapıyorum, çünkü Allah'ın bende çok nimeti vardır. Bana bu tebliği ve peygamberliği, O emretmiştir. Şu halde Allah'ın bunca nimetlerine rağmen, O'nun emir ve mükellefiyetlerine muhalefet etmem hiç münasip olur mu?"

2) Bunun manası şudur: **Hz. Şuayb** (a.s.) onlara sanki şöyle demiştir:

"Allah'tan başkasına ibadet etmek ve eksik ölçüp tartmak, bana göre kötü bir iş olup, ben de sizin işlerinizi düzeltmeyi isteyen ve Allah'ın verdiği rızıklardan ötürü, mallarınıza hiç ihtiyacı olmayan bir kimse olunca, bütün bunlara rağmen, Allah'ın vahyine ve hükümlerine hâinlik etmem nasıl doğru olur?"

3) O, "Ya benim yanımda bir beyyine, yani bir mu'cize varsa ve Cenâb-ı Hak da bana güzel bir rızık vermişse" demiş ve bununla onlardan bir ücret ve karşılık istemediğini kastetmiştir. İşte diğer peygamberlerin de, *"Sizden buna karşı hiçbir ücret istemiyorum. Benim mükâfatım âlemlerin Rabbinden başkasına âit değildir"* (Şuarâ, 127) demeleri de bu manadadır.

İKİNCİ MESELE

Onun, *"ve O bana katından güzel bir rızık ihsan etmiş ise"* sözü, rızkın ancak Allah katından ve O'nun yardımı ile olup, kulun kesbinin bunda bir tesiri olmadığına delâlet eder. Bunda, aziz kılmanın ve zelil etmenin Allah'tan olduğuna bir işaret vardır. "Her şey Allah'tan olduğuna göre, ne sizin muhalefetinize aldırıyorum, ne de muvafakat etmenize seviniyorum. Allah'ın dinini yerleştirmek ve kanunlarını açıklamak için çalışıyorum."

İrşadda Söylediğini Uygulamanın Önemi

Şuayb (a.s.) **ikinci cevap** olarak, وَمَا اُرِيدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَا اَنْهٰيكُمْ عَنْهُ *"Size yasak etmeme rağmen, size muhalefet etmek istemiyorum"* demiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Arapçada, bir kimse bir yere yönelip, bir başkası da oradan döndüğünde "خَالَفَنِى فُلَانٌ اِلَى كَذَا"; birisi oradan dönerken, sen oraya yöneldiğinde "خَالَفَنِى عَنْهُ" denilir. Yine sudan dönen bir adam seninle karşılaşır ve arkadaşını sorarsa, "O suya gitti, ben de oradan dönüyorum" manasını kastederek "خَالَفَنِى اِلَى الْمَاءِ" dersin. İşte âyetteki "وَمَا اُرِيدُ اَنْ اُخَالِفَكُمْ اِلٰى مَا اَنْهٰيكُمْ" buyruğu da bu manadadır. Yani "Şâyet ben, sizi nehyettiğim arzularımıza sizden önce koşarsam, o zaman siz değil, ben kendi bildiğime gitmiş olurum" demektir. Âyetle ilgili lügavi açıklama bundan ibarettir. Bu hususta sözün özü şudur: **Şuayb** (a.s.)'ın kavmi, O'nun halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul etmişlerdir. Bu da, onun aklının tamlığına delâlet eder. Aklın mükemmelliği, sahibini en doğru ve en uygun yolu tercihe sevk eder. Buna göre sanki **Şuayb** (a.s) kavmine, "Siz benim aklımın mükemmel olduğunu kabul ettiğinize göre, aklımın kendim için tercih edeceğinin mutlaka en doğru ve en uygun yol olduğunu biliniz. Allah'ın birliğine davet ve eksik ölçüp noksan tartmayı bırakmanın neticesi şu iki şeye varır: Allah'ın emrine saygı ve mahlukata şefkat. Ben, işte bu iki şeye devam ediyor ve onları hiçbir şekilde katiyyen bırakmıyorum. Binâenaleyh siz benim hilmimi ve rüşdümü (aklımı) kabul edip, benim bu yolu terk etmediğimi gördüğünüze göre, bunun en hayırlı yol ve dinlerin-şeriatların en kıymetlisi olduğunu biliniz" demek istemiştir.

Şuayb (a.s) **üçüncü cevap** olarak, اِنْ اُرِيدُ اِلَّا الْاِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ *"Ben gücümün yettiği kadarı ile ıslah'tan başka bir şey istemiyorum"* demiştir. Bu, "Ben, ancak va'z u nasihatımla sizi ıslah etmeyi istiyorum" demektir.

Âyetteki مَا اسْتَطَعْتُ (gücümün yettiği) ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu, zarftır. Buna göre kelâmın takdiri "Islah etmeye gücüm yettiği ve buna imkan bulduğum müddetçe, bu hususta gayretimi esirgemeyeceğim" şeklindedir.

2) Bu ifade, "ıslâh" kelimesinden bedeldir, yani "gücümün yettiği kadar ıslah" demektir.

3) Bu, mef'ûl-ü leh'tir. Yani, "Ben ancak ıslah yapabildiğim müddetçe, ıslahı istiyorum" demektir. Bil ki bu sözün maksadı şudur: **Şuayb** (a.s.)'ın kavmi, onun halim ve aklı başında birisi olduğunu kabul etmişlerdi. O, insanlar arasında bu sıfatla meşhur olduğu için, bunu kabul etmişlerdi. Dolayısıyla **Şuayb** (a.s) onlara sanki şöyle demek istemiştir: "Sizler benim ıslaha ve fesat ile düşmanlığı gidermeye çalıştığımı kabul ediyorsunuz. Öyleyse ben size tevhidi ve insanlara eziyeti bırakmayı emrettiğime göre, bunun, hak bir din olduğunu ve böyle davranmaktan maksadımın aranıza düşmanlık sokup fitne çıkarmak olmadığını da bilin. Çünkü siz, benim böyle şeylere kızdığımı ve gücümün yettiğince sulhu-salâhı gerektiren şeylere çabaladığımı biliyorsunuz. İşte bu, tebliğ ve inzârdır. Fakat sizleri taate mecbur etmeye benim gücüm yetmez."

Tevfik Yalnız Allah'tandır

Daha sonra **Şuayb** (a.s.) وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ *"Muvaffak olmam da ancak Allah'ın yardımı iledir. Ben yalnız O'na tevekkül eder ve yalnız O'na yönelirim"* diyerek bu hususu te'kid etmiş ve bütün sâlih amelleri infaz etme hususunda, Allah'ın tevfik ve hidâyetine tevekkül ve itimat ettiğini beyan buyurmuştur.

Bil ki O'nun, *"Yalnız O'na tevekkül ederim"* sözü mahzâ tevhide işarettir. Çünkü O'nun bu sözü hasr (sadece) manasını ifade eder. İnsanın, Allah'tan başka hiç kimseye tevekkül etmemesi gerekir. Hak Teâlâ'nın dışında kalan her şey, zatı gereği mümkün ve fânî iken, sırf Allah'ın yaratması ve tekvini olarak meydana gelmiş iken, nasıl Allah'tan başkasına tevekkül edilebilir? Durum böyle olunca, ancak Allah'a tevekkül edilir. Mebde' (başlangıç, yaratılış) bilgisinin en büyük mertebesi işte bu bahsettiğimiz şeydir.

Şuayb (a.s.)'ın وَإِلَيْهِ أُنِيبُ *"Yalnız O'na yönelirim"* sözüne gelince; bu da meâd (âhiret) bilgisine bir işaret olup, "hasr" ifade eder. Çünkü bu söz, insanların Allah'tan başka dönecekleri, başvuracakları bir merci olmadığına delâlet eder. **Şuayb** (a.s)'dan bahsedilince, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ذَاكَ خَطِيبُ الْأَنْبِيَاءِ *"O, peygamberlerin hatibidir"* dediği rivâyet edilmiştir. **Şuayb**

(a.s.) her kelimeyi yerli yerinde konuşup kelamda pek güzel tasarrufta bulunduğundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle buyurmuştur.

Hissi Tutumla Hidâyetten Mahrum Kalmak Doğru Değildir

Şuayb (a.s.), **dördüncü cevap** olarak, وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي اَنْ يُصِيبَكُمْ *"Ey kavmim, bana düşmanlığınız, size bir musibet getirmesin"* demiştir. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **"Cereme"** fiili bazen bir, bazen iki mef'ul alma hususunda tıpkı "kesebe" (kazandı) fiili gibidir. Nitekim Arapçada جَرَمَ ذَنْبًا وَكَسَبَهُ "O, bir günah işledi, onu kesbetti" denildiği gibi, "جَرَمَهُ ذَنْبًا" ve كَسَبَهُ اِيَّاهُ "O, ona günah işletti ve o, ona onu kazandırdı" da denilir. Âyetteki fiil de bu şekildedir, yani, "Bana olan düşmanlığınız, başınıza bir azabın isâbet etmesine sebebiyet vermesin" demektir."

İbn Kesir bu kelimeyi, yâ'nın zammesiyle "yücrimenneküm" şeklinde okumuştur ki, bu takdirde fiil, bir kimseyi suça sevk edip, yaptırdığında söylediğin اَجْرَمْتُهُ ذَنْبًا "Ona bir günah işlettim" sözünden alınmıştır. Bu kıraate göre fiil, bir mef'ul alan "cereme" fiilinin if'âl babına nakledilmiş şekli olur. Buna göre "جَرَمْتُهُ ذَنْبًا" ve "اَجْرَمْتُهُ اِيَّاهُ" cümleleri arasında bir fark yoktur. Binâenaleyh her iki kıraat de, mana bakımından eşittir ve aralarında fark yoktur. Fakat meşhur olan kıraat, lafız bakımından daha fasihtir. Bu da كَسَبَهُ مَالًا "O, ona mal kazandırdı" deyiminin, (aynı manaya gelen) "اَكْسَبَهُ مَالًا" deyiminden daha fasih olması gibidir. Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: "Âyetten kastedilen mana, "Bana olan düşmanlığınız, dünyada, **Nûh** (a.s.)'un kavminin başına gelen boğulma; **Hûd**'un kavminin başına gelen kasıp kavurucu rüzgar; **Sâlih** (a.s.)'in kavminin başına gelen deprem ve **Lût** kavminin başına gelen yere batırma azapları gibi, kökünüzü kazıma azabının başınıza gelmesine sebebiyet vermesin" şeklindedir.

Şuayb (a.s.)'ın وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ *"Lût kavmi de sizden uzak değildir"* şeklindeki sözü ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla onların mekan bakımından, birbirlerinden uzak olmadıkları manası kastedilmiştir. Çünkü **Lût** (a.s.)'un kavminin beldesi, **Medyen**'e yakın idi.

b) Bununla zaman bakımından onlardan uzak olmadıkları kastedilmiştir. Zira **Lût** (a.s.)'un kavminin helaki, **Şuayb** (a.s.) zamanındaki insanların haberdar olduğu en yakın helâk hâdisesidir. Bil ki her iki manaya göre de, zaman ve mekan bakımından yakın olma, o şeyi iyice bilme ve onların durumlarına tam vâkıf olma manasına gelir. Binâenaleyh **Şuayb**

(a.s.) sanki "Başınıza benzeri bir azabın gelmemesi için, onların başlarına gelenlerden ibret alın ve Allah'a muhalefet edip, O'nunla nizalaşmaktan sakının" demek istemiştir.

İmdi şâyet, "Normalde "بِبَعِيدِينَ" şeklinde, kelime cemi gelmesi gerekirken, niçin müfret olarak "بِبَعِيدٍ" denilmiştir?" denilirse, **Keşşâf sahibi** buna şu iki bakımdan cevap verir:

1) Bunun takdiri, "Onların helâki sizden uzak bir şey değildir" şeklinde olabilir.

2) Bu kelime **"Sehîl", "nehik"** ve benzeri mastarlar vezninde geldiği için, **"karîb-baîd"** ve **"kesîr-kalîl"** kelimeleri müzekker ve müenneslik bakımından aynıdırlar.

Vedûd İsm-i Şerifinin İzahı

Şuayb (a.s.), **beşinci cevap** olarak, وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ *"Rabbinize putlara tapmanızdan dolayı istiğfar edin, (eksik ölçüp noksan tartmanızdan ötürü) tevbe edin. Çünkü Rabbim (dostlarına) rahîm ve vedûddür"* demiştir.

Ebu Bekir el-Enbârî şöyle der: "Allah'ın isimleri arasında yer alan **"vedûd"**,"Allah'ın kullarını sevmesi" manasınadır. Bu, Arapların "اَوَدْتُهُ" ve وَدِدْتُ الرَّجُلَ "Adamı sevdim" deyimlerindendir." **Ezherî** ise, **"Şerhu Esmâi'llâh"** isimli kitabında **"Vedûd"**un tıpkı, "rekûb" (binilen), "helûb" (sağılan) kelimeleri gibi, ism-i mef'ûl manasında fe'ûl vezninde olmuş olması mümkündür. Buna göre manası, "Allah'ın **Sâlih** kulları, mahlûkatına çokça ihsan ve lütufta bulunmasından ötürü Allah'ı severler (Yani O, sevilendir)" şeklindedir.

Bil ki **Şuayb** (a.s.)'in, bu beş cevabı zikrederken yaptığı bu sıralama, güzel bir tertiptir. Çünkü O, ilk defa, kendisi için apaçık beyyinelerin zuhur ettiğini ve Allahu Teâlâ'nın kendisine zâhiren-bâtınen çokça nimetler vermesinin, kendisini Allah'ın vahyine hıyanet etmekten ve Allah'a karşı mükellefiyetlerine aldırmamaktan alıkoyduğunu belirtmiş; ikinci defa da bu davet ile o işe devam ettiğini beyân etmiştir. Eğer bu davet batıl olsaydı, kendisinin halim ve aklı başında bir kimse olduğunu kabul ettiğinize göre, o böyle batıl bir işle meşgul olmazdı. Daha sonra o, bunun doğruluğunu, bir başka şekilde şöyle beyân etmiştir: O, ıslahı gerektiren şeyleri yapmak, fitneyi gerektiren şeyleri örtmekle meşhurdu. Dolayısıyla eğer bu davet bâtıl olsaydı, o bununla meşgul olmazdı. Daha sonra o, yolunun doğruluğunu beyân edince buna karşı çıkmaya bir sebep olmadığına işaret ederek,

"Sizin bana düşmanlığınız daha önce geçmiş peygamberlerin kavimlerinin başına geldiği gibi, bunun yüzünden çok şiddetli ilahî bir azaba düşeceğiniz bir yola sizi sürüklemesin" demiştir. Daha sonra da, işte bu delillerle kendi yolunun doğruluğunu ortaya koyunca *"Ve Allah'a tevbe edin"* ifadesi ile, ilk defa zikrettiği Allah'ın birliğine inanıp, eksik ölçüp tartmayı bırakmayı izaha dönmüştür. Bunun peşinden de onların daha önce kâfir ve isyankâr olmalarının, kendilerini Allah'a iman ve itaatten alıkoymaması gerektiğini, çünkü Allah'ın kâfir ve fasıkların iman ve tevbelerini kabul eden bir rahîm ve vedûd olduğunu, ve çünkü kullarına olan rahmet ve sevgisinin bunu gerektirdiğini beyân buyurmuştur. İşte bu son derece güzel bir izahtır.

قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا ۖ وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ ۖ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾

"Dediler ki; "Ey Şuayb, biz senin söylediklerinden çoğunu iyice anlamıyoruz. Seni de içimizde cidden zayıf görüyoruz. Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni taşla öldürürdük. Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin" (Hud, 91).

Kavmi Şuayb'ı Anlamak İstemiyor

Bil ki **Şuayb** (a.s.) tebliğini iyice ortaya koyup beyân edince, kavmi ona fâsit (yanlış) cümlelerle cevap verdiler.

Bunlardan **birincisi** يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ *"Ey Şuayb, biz senin söylediklerinden çoğunu iyice anlamıyoruz"* sözüdür. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: **"Şuayb** (a.s.) onlara kendi dilleriyle konuşuyordu. Artık onlar nasıl olur da "söylediklerini anlamıyoruz" diyebilirler?" Âlimler, buna değişik cevaplar vermişlerdir:

a) Bu, "Biz senin söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz" demektir. Çünkü onlar, onun sözlerinden hiç hoşlanmadıkları için, sözlerini anlamak maksadıyla dinlemiyorlardı. Bu tıpkı, *"Onların kalpleri üzerine Kur'ân'ı iyice*

anlamalarına (engel) perdeler gereriz" (İsra, 46) âyetinde beyân edilen husus gibidir.

b) Onlar onun sözünü kafaları ile anladılar, ama ona bir değer vermediler. Dolayısıyla onlar, değer vermediklerini beyan etmek için böyle söylediler. Bu tıpkı bir kimsenin, arkadaşının sözüne değer vermediğinde, "Senin söylediğini anlamıyorum" demesi gibidir.

c) **Hz. Şuayb** (a.s.)'in ileri sürdüğü bu deliller, tevhit, nübüvvet ve âhiretin doğruluğu ile haksızlığın ve hırsızlığın bırakılması gerektiği hususunda onları iknâ edememiştir. Binâenaleyh onların "Anlamıyoruz" sözleri, "Biz iddialarına dâir getirdiğin delillerin doğru olup olmadığını bilemiyoruz" demektir.

***İKİNCİ MESELE:* Fıkıh Kelimesinin İzahı**

Bazı kimseler şöyle demişlerdir: **"Fıkıh,** husûsî bir ilmin adı olup, lügat bakımından konuşanın sözünün, maksadına (manasına) nüfuz etmek demektir. Bu görüşte olanlar, bu âyeti delil getirerek fıkhı (anlamayı) söze (yani sözün anlaşılması manasına) izafe etmişlerdir. Daha sonra bu kelime, belli bir dînî ilim çeşidinin ismi olmuştur. Bazı kimseler de, bu kelimenin "mutlak manada anlama" manasında olduğunu ileri sürerek şöyle demişlerdir: Arapçada أُوتِيَ فُلَانٌ فِقْهًا فِي الدِّينِ "Falancaya dinde bir fıkıh verilmiştir" yani "anlayış" denilir. **Hz. Peygamber** (s.a.s.) de: مَنْ يُرِدِ اللهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ *"Allah kime bir hayır murat ederse, onu dinde fakîh kılar, yani, ona dinin te'vilini (yorumunu, tam manasını) bildirir"*[1] buyurmuştur.

Hz. Şuayb (a.s.)'in kavminin **ikinci cevabı** وَإِنَّا لَنَرَيكَ فِينَا ضَعِيفًا *"Seni de içimizde cidden zayıf görüyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bu ifade ile ilgili iki izah yapılmıştır.

a) Bu "Sen, kendini ahaliye karşı savunması imkânsız olan, zayıf bir kimsesin" demektir.

b) Zayıf, Himyer lügatine göre "kör" demektir. Bil ki bu ikinci görüş, şu bakımlardan zayıftır:

1) Bu, âyetin zâhirî manasını, bir delil olmaksızın bırakmaktır.

2) Âyetin فِينَا *"İçimizde"* ifadesi, bu görüşü geçersiz kılar. Baksana bir kimse, *"Biz seni içimizde kör görüyoruz"* dese, bu söz yanlış olur. Çünkü kör, onların içinde de, başkalarının içinde de kördür.

1 **Buhârî**, İlim, 10 (1/25); **Müslim**, İmâre, 175 (3/1524).

3) Onlar bundan sonra *"Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki, seni taşla öldürürdük"* demişler ve böylece **Şuayb** (a.s.)'da kabilesinde bulunan kuvvetin olmadığını söylemişlerdir. Onların, **Şuayb** (a.s.)'ın kabilesi için var saydıkları kuvvet ile yardım olunacağı murat edilince, **Şuayb** (a.s.)'da olmadığını söyledikleri kuvvet ile de yine "yardım" manasının kastedilmiş olması gerekir. **"Zayıf"** kelimesini, gözün görmesinin zayıflığı (körlük) manasına hamledenler belki de, gözün görmemesinin bir zayıflık sebebi olmasından ötürü böyle yapmışlardır.

Kör İnsan Peygamber Olabilir mi?

Bil ki âlimlerimiz, peygamberlerin kör olabileceklerini söylemişlerdir. Fakat beyân ettiğimiz sebepten ötürü, âyetteki bu kelimeyi, buna delil getirmek yerinde bir iş olmaz.

Mu'tezile ise bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunun câiz olmayacağını, çünkü peygamberin, kullukta kusur etmeyen birisi olduğunu, kör olması hâlinde, pisliklerden sakınamayacağını, bir de bu hususun onun hâkim ve şahit olmasını zedeleyeceğini, dolayısıyla körlük gibi şeylerin, peygamberliğe mâni olacağını söylemişlerdir.

Bu âyeti, buna delil getirmek uygun değildir. Çünkü biz, âyette buna delalet eden herhangi bir husus olmadığını açıkladık.

Şuayb (a.s.)'ın kavminin ileri sürdüğü **üçüncü cevap** şudur: وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ *"Eğer kabilen olmasaydı muhakkak ki seni taşla öldürürdük."* Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Raht Kelimesinin İzahı**

Keşşâf sahibi: "Raht, sayısı üç ile on arası olan gruba denir. Bunun üç ile yedi arası olan gruba dendiği de söylenmiştir. **Şuayb** (a.s.)'ın rahtı (kabilesi) de kavminin dininde idi. Buna göre onlar sanki o "Bizim dinimizde oldukları için, eğer kabilenin yanımızda bir saygınlığı olmasaydı seni taşlayarak öldürürdük" demek istemişlerdir. Onlar bu sözleri ile **Hz. Şuayb** (a.s.)'ın kendisinin, yanlarında bir saygınlığı olmadığını, kafa ve gönüllerinde bir yeri bulunmadığını ve onu, sırf kabilesini saydıkları için öldürmediklerini açıklamışlardır" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Recm Kelimesinin İzahı**

Arapçada **"recm"**, "atmak" manasınadır. Bu atma, bazen öldürme niyeti ile ve taşla olur. Atmak, öldürmenin sebebi olunca, "öldürme" manasına da "recm" demişlerdir.

Bazen de bu, "iftira" demek olan söz ile olur. Nitekim Cenâb-ı Hak رَجْمًا بِالْغَيْبِ *"(Bu), gaybı taşlamaktır (iftiradır)"* (Kehf, 22) ve *"Uzak bir yerden gayba atıp tutuyorlardı"* (Sebe', 53) buyurmuştur.

Bazen bu atma, kınamak ve lanet etmekle olur, "Şeytân-ı racim"de (yani kınanan, lanetlenen şeytan ifadesinde) olduğu gibi.

Bazen de, tardetme ile olur, رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ *"Şeytanları tardetme olarak"* (Mülk, 5) âyetinde olduğu gibi.

Bunu iyice kavradığında, bil ki bu âyetteki "recm":

a) Biz seni öldürürdük,

b) "Seni tenkit eder ve kovardık" manalarına gelmiş olur.

Onların **Hz. Şuayb** (a.s.)'a karşı **dördüncü cevapları** da şudur: وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا بِعَزِيزٍ *"Sen bizden üstün bir şeref sahibi değilsin."* Bu "Sen, bizden kıymetli ve şerefli olmadığına göre, seni öldürmeye yönelip, sana eziyet etmemiz, bizim için kolay" demektir.

Bil ki onların ileri sürdükleri bütün bu hususlar, **Hz. Şuayb**'ın delil ve beyyinelerini savuşturacak cinsten olmayıp, aksine, delil ve hüccetlere, sırf kınama ve beyinsizlikle karşı koymaktan ibarettir.

قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾ وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾

"(Şuayb) dedi ki; "Ey kavmim, size göre benim kabilem Allah'tan daha mı şereflidir ki O'nu arkanıza atılmış bir şey edindiniz? Benim Rabbim, şüphesiz ne yaparsanız hepsini çepeçevre kuşatıcıdır. Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de yaparım. Rüsvay edecek azabın kimin başına geleceğini ve yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz! Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum" (Hûd, 92-93).

Bil ki kâfirler **Şuayb** (a.s)'ı öldürme ve eziyet etme tehdidinde bulunarak korkutunca, Allahu Teâlâ onun, bu durumda şu iki sözü söylediğini nakletmiştir.

Müşrikler Toplumsal Konuma Allah'tan Daha Fazla Değer Verir

Birinci söz *"Ey kavmim, size göre benim kabilem Allah'tan daha mı şereflidir ki O'nu arkanıza atılmış bir şey edindiniz?"* ifadesidir. Bu, şu manayadır: Kavmi, kabilesinin yanlarındaki kıymetinden dolayı ona eziyet etmediklerini iddia etmişti. Bundan dolayı o: "Siz, kabileme bir ikram olmak üzere beni öldürmediğinizi mi iddia ediyorsunuz? Halbuki Allahu Teâlâ, emrine uyulmaya daha lâyıktır" demiştir. Binâenaleyh sanki şöyle demek istemiştir: "Sizin beni, Allah'ın emrine riâyet ederek muhafaza etmeniz, öldürmemeniz, kabilemin hakkına riâyet ederek (saygı göstererek) muhafaza etmenizden daha münasip bir davranıştır." Onun: *"Onu, arkanıza atılmış bir şey edindiniz"* sözü, "Siz O'nu (yani Allah'ı) unuttunuz ve sanki sırtların gerisine atılıp, kulak asılmaz bir şey haline getirdiniz" manasınadır. **Keşşâf sahibi "zıhriyy"** kelimesi **zahr** (sırt) kelimesinin ism-i mensubudur. **Zâ**'nın meksûr okunuşu ise, ism-i mensub yapmanın getirdiği değişiklikten ötürüdür. Bunun bir benzeri de, ism-i mensub yaparak, hemzenin kesresi ile "اِمْسِيٌّ" sözüdür. **Şuayb** (a.s) *"Benim Rabbim, şüphesiz ne yaparsanız hepsini çepeçevre kuşatıcıdır"* yani "O, sizin durumunuzu ve hallerinizi en iyi bilendir. O'na hallerinizden hiçbiri, gizli kalmaz" demiştir.

Hz. Şuayb Onlara Meydan Okuyor

İkinci söz *"Ey kavmim, elinizden geleni yapın. Ben de yaparım"* sözüdür. Bu ifadede geçen **"mekâne"**, kendisinde bulunduğu şahsın, onun sayesinde iş yapabildiği şey, imkân ve mevki demektir. Buna göre mana: "Sizler, bana kötülük yapma hususunda elinizdeki bütün imkan, güç ve kuvveti kullanınız. Ben de, Allah'ın bana verdiği kudret nispetinde elimden geleni yapacağım" şeklindedir.

Daha sonra O, سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ *"Rüsvay edecek azabın kimin başına geleceğini ve yalancının kim olduğunu yakında bileceksiniz"* demiştir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birisi, niçin bu cümlenin başına fâ getirilerek "فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ" buyurulmamıştır? diyebilir. Buna şöyle cevap verilir: Fâ'yı getirmek, bunun mâkabli ile açık bir ilgisi olduğunu gösterir. Çünkü bu harf, bağlamak-eklemek için icat edilmiştir. Cümlenin başına fâ edatının getirilmemesi, bu cümlenin mukadder bir soruya cevap kılınmış olmasından dolayıdır. Buna göre kelâmın takdiri şöyledir: **"Hz. Şuayb,** *"Ey kavmim, elinizden geleni yapın,*

ben de yaparım" deyince, sanki onlar da, "Daha ne olacak ki!" demişler, bunun üzerine O da "Görürsünüz!" demiştir. Binâenaleyh bu ifadenin başındaki fâ edatının hazfinin (yani getirilmemesinin) daha çok korkutma ve endişelendirmeyi ifade ettiği açıktır.

Daha sonra **Şuayb** (a.s) وَارْتَقِبُوا إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ *"Gözetleyin, ben de sizinle beraber gözetliyorum"* demiştir. Bunun manası, "Neticeyi bekleyin. Ben de sizinle birlikte bekliyorum" şeklindedir. **"Rakib"** ya tıpkı "darîb" ve "sarîm" kelimelerinin, döven ve keskin olan manasına gelmesi gibi, "رَقَبَهُ" (falancayı gözetledi) fiilinden, ism-i fâil "râkib" (gözetleyen) manasınadır; yahut **"a'şîr"** ve **"nedîm"** kelimeleri gibi, **"murâkıb"** (denetleyen) manasınadır, yahut da, **"fakîr"** ve **"refî' "** kelimelerinin, **"müftekîr"** ve **"mürtefî' "** manalarına olması gibi, **"mürtekîb"** (gözetleyen) manasınadır.

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

"Vakta ki emrimiz geldi. Hem Şuayb, hem onun beraberinde iman etmiş olanları bizden bir rahmet olarak kurtardık. Zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı ve onlar yurtlarında diz üstü çökekaldılar. Sanki onlar orada hiç oturmamışlardı. Haberiniz olsun ki Semûd rahmet-i ilâhiyyeden nasıl uzaklaştıysa, Medyen'e de öylece bir uzaklık verildi" (Hûd, 94-95).

Kelbî, İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allahu Teâlâ **Şuayb** (a.s.) ile **Sâlih** (a.s.)'in kavmi hariç, hiçbir zaman iki ümmete aynı azabı vermemiştir. **Sâlih** (a.s.)'in kavmini yerin altından; **Şuayb** (a.s.)'ın kavmini ise üstten gelen bir korkunç ses yakalayıvermiştir."

Âyetteki, *"Vakta ki emrimiz geldi"* cümlesinden şu mana kastedilmiş olabilir: "Meleklerden birine bu müthiş sesi çıkarma emrini vereceğimiz zaman gelince..." Keza "emir", burada "ceza" manasına da gelebilir. Her iki manaya göre de, Cenâb-ı Hak, **Hz. Şuayb**'ı ve onun beraberindeki inananları,

katından bir rahmet ile kurtardığını haber vermektedir. Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) Allahu Teâlâ, **Hz. Şuayb**'ı ve inananları; kullara gelen her nimetin Allah'ın fazlı ve rahmeti ile olduğuna dikkat çekmek için, o azaptan sırf rahmeti ile kurtardığını belirtmiştir.

b) Âyetteki "rahmet" ile, Cenâb-ı Hakk'a iman, taat ve diğer sâlih ameller kastedilmiştir ki, bunlar da ancak Allah'ın muvaffak kılmasıyla tahakkuk eden şeylerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o azabın ne şekilde olduğunu, وَاَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ *"Zulmedenleri ise korkunç bir ses yakaladı"* buyurarak anlatmıştır. Cenâb-ı Hak, **"Sayha"** (ses) kelimesini, daha önce bahsedilmiş malum bir sese işaret olmak üzere elif-lâmlı olarak zikretmiştir. O belli sayha da, **Cebrâil** (a.s.)'in sayhası (narası)dır. *"Onlar yurtlarında diz üstü çökekaldılar."* **"Câsim"**, "Yerine, ayrılmayacak şekilde yapışıp kalan" demektir. Yani **Cebrâil** (a.s.), onlara o nârayı attığında, her birinin canı oldukları yerde çıkıverdi. *"Sanki onlar orada hiç oturmamışlardı"* yani "sanki onlar, o yurtlarında, alıp-satan, gidip-gelen diriler değillerdi."

Daha sonra Cenâb-ı Hak اَلَا بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ *"Semûd, rahmet-i ilâhiyyeden nasıl uzaklaştıysa, Medyen'e de öylece bir uzaklık (verildi)"* buyurmuştur. Bu ifadenin tefsiri, daha önce geçmişti. Bahsettiğimiz gibi, **Şuayb**'ın kavmine de, tıpkı **Semûd**'unki gibi bir azapla azap ettiği için, onların durumunu **Semûd**'un haline kıyâs etmiştir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ فَاتَّبَعُوٓا اَمْرَ فِرْعَوْنَ ۚ وَمَآ اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ ﴿٩٧﴾ يَقْدُمُ قَوْمَهٗ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ ۭ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾ وَاُتْبِعُوا فِي هٰذِهٖ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ ۭ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

"Celalim, hakkı için biz Musa'yı da, Firavun'a ve onun ileri gelen yöneticilerine mu'cizelerimizle ve apaçık bir hüccetle gönderdik. Ama onlar yine Firavun'un emrine tâbi oldular. Halbuki Firavun'un emri hiç de "reşid" değildi. O, kıyamet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o, bunları (suya götürür gibi) ateşe götürür. Varacakları o yer

ne kötü bir yerdir! Bu dünyada da, kıyamet gününde de, onlar lanete tâbî tutuldular. (Kendilerine) verilen bu vergi ne kötü vergidir" (Hûd, 96-99).

Yedinci ve Son Kıssa: Hz. Musa ve Firavun

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın **Hûd** Sûresi'nde zikrettiği **yedinci** ve sonuncu kıssadır.

Hz. Musa'ya Verilen "Âyetler"

Âyetteki بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ *"Mu'cizelerimizle ve apaçık bir hüccetle"* ifadesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) Buradaki *"Âyetlerimiz"* ile, **Tevrat** ve **Tevrat**'taki şer'î hükümler; *"apaçık bir hüccet"* ile de, kesin ve âşikâr mu'cizeler kastedilmiş olup, kelamın takdiri, "Andolsun ki biz, **Musa**'yı bazı şer'î hüküm ve mükellefiyetlerle gönderdik, onu apaçık mu'cizeler ve kesin delillerle destekledik" şeklindedir.

2) Âyette geçen **"âyât"** kelimesiyle, mu'cizeler ve beyyineler kastedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Nezdinizde buna ait hiçbir delil de yoktur"* (Yunus, 68) ve *"Allah onlar hakkında hiçbir hüccet indirmedi"* (Necm, 23) âyetlerinde olduğu gibidir. Böyle olması halinde âyete iki şekilde mana verilebilir:

a) Bu âyetlerde **Hz. Musa**'nın nübüvvetinin doğruluğuna dâir, **Musa** için apaçık bir hüccet bulunmaktadır.

b) Âyette geçen, *"apaçık delil, hüccet"*ten maksat, **Hz. Musa**'ya verilen değnektir. Zira, **"âsâ" Hz. Musa**'ya verilen mu'cizelerin en meşhurudur. Bu böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Hz. Musa**'ya apaçık olan dokuz mu'cize vermiştir ki, bunlar şunlardır: Âsâ, yed-i beyzâ, tûfan, çekirge istilası, bit istilası, kurbağa istilası, suların kana çevrilmesi, ürünlerin noksanlaşması ve insanların ölümü. Bazı âlimler ürünlerin ve insanların noksanlaşması yerine **Tûr Dâğı**'nın kökünden sökülüp İsrailoğullarının üzerlerinde durdurulmasını ve denizin yarılmasını saymışlardır.

"Sultan" Kelimesinin Mânası

Âlimler, **"hüccet"**in, niçin **"Sultân"** diye isimlendirildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazı muhakkikler şöyle demişlerdir: **Sultan**'ın padişahın başkasını ezip geçmesi gibi, delili olan kimse de, münazara esnasında, delili olmayan kimseyi ezip geçer. İşte bundan dolayı

"hüccet"e, "**Sultân**" adı verilmiştir. **Zeccâc** ise şöyle demiştir: "**Sultan**", hüccet anlamındadır; o, yeryüzünde Allah'ın hücceti olduğu için sultan adını almıştır. Bu kelime "**salît**" (susam yağı) kelimesinden iştikak etmiştir ki bu "aydınlanma vasıtası olan şey" demektir. Zeytin yağına, "salît" denilmesi de bu manadadır."

Bu hususta şöyle bir üçüncü görüş daha vardır: "**Sultan**" kelimesi "**taslit**" (musallat-hükümran kılmak)'ten türemiştir. Âlimlere, ilmî kuvvetlerinin mükemmel olması sebebiyle sultan denilmiştir. Krallara da, kendilerindeki güç ve kuvvet sebebiyle bu ad verilmiştir. Ancak ne var ki âlimlerin saltanatı, krallarınkinden daha mükemmel ve daha güçlüdür. Zira ulemânın saltanatı, neshi ve azli kabul etmez. Meliklerin saltanatı ise, azlolunmayı ve neshi kabul eder. Kralların saltanatı ulemânın saltanatına tâbidir. Ulemânın saltanatı, peygamberlerin saltanatı cinsindendir. Kralların, meliklerin saltanatı da, Firavunların saltanatı cinsindendir.

Buna göre şâyet, "Âyette geçen "**âyât**" sözünü mu'cizeler anlamına; "**Sultan**" kelimesini de "deliller" manasına aldığınızda "**mübîn**" kelimesinin manası da, açıklığa sebep olan şey anlamına geldiğinde, bu üç mertebe arasındaki mana farkı ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

"**Âyât**", zan ifade eden alâmetler ile yakîn ifade eden deliller arasında müşterek olan kısma denilir. "**Sultan**" ise, katiyyet ve yakîn ifade eden delillere denilir. Ancak ne var ki bu da, his (duyu organları) ile kuvvetlenen deliller ile, his ile kuvvetlenmeyen deliller arasındaki müşterekliğin adıdır. His ile kuvvetlenen kesin delile "apaçık delil" (Sultan-ı mübîn) denilir. **Hz. Musa**'nın mu'cizeleri de bu cinsten olunca, pek yerinde olarak, Allah onları "Sultan-ı mübîn" diye vasfetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهٖ *"Firavuna ve onun ileri gelen yöneticilerine"* buyurmuştur. Yani, "Biz, **Musa**'yı, bu gibi âyetlerle **Firavun** ve onun topluluğuna gönderdik" demektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ فَاتَّبَعُوا اَمْرَ فِرْعَوْنَ *"Ama onlar yine Firavun'un emrine tâbi oldular"* buyurmuştur. Burada geçen "emir"den maksat, Firavun'un kavmine, **Hz. Musâ**'yı ve onun mu'cizelerini inkâr etmelerini emretmesi olabileceği gibi, bundan onun "metot, yol, davranışına uymaları" da kastedilmiş olabilir.

Firavun'un Eğri Yolu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ *"Halbuki Firavun'un emri, hiç de "resîd" değildi"* buyurmuştur. Yani "Firavun'un işi, hayra irşâd etmez.."

demektir. **"Reşid"** kelimesinin **"zî rüşd"** (rüşt sahibi) anlamına geldiği de ileri sürülmüştür.

Bil ki **Firavun**'un yolunun, rüşdden, doğruluktan uzak olduğu âşikârdır. Zira **Firâvun,** bir yaratıcının varlığını kabul etmeyen, âhireti inkâr eden bir dinsiz idi ve o, şöyle diyordu: "Âlemin bir ilâhı yoktur. Her belde ve her devlet ehline düşen, âlemin maslahatından dolayı kendi sultanlarına itâatte bulunmak ve onlara kulluk etmekle meşgul olmalarıdır." **Firavun,** Allah'a ibâdet etmede ve O'nu ikrar etmede, bir rüşdün, doğru bir davranışın söz konusu olduğunu kabul etmezdi. Binâenaleyh o, bu iki hususu kabul etmeyince, "rüşd"den, tamamiyle uzak ve berî olmuştur.

Firavun, Kendi Toplumunu Cehenneme Sürükleyecek

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hem **Firavun** hem de kavminin vasıflarından bahsederek, يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ *"O, kıyamet günü kavminin önüne düşecektir. Artık o bunları (suya götürür gibi), ateşe götürür"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bu bahis, lügat açısından olup, buna göre Arapçada, "önüne geçti" manasında قَدِمَ فُلَانٌ فُلَانًا "falanca falancanın önüne geçti" denilir. قَادِمَةُ الرَّحْلِ "kervanın öncüleri" denilmiş olması da bu anlamdadır. Nitekim, yine Arapçada, "önüne geçti" manasında "قَدَّمَهُ" denilir. مُقَدَّمَةُ الْجَيْشِ "Ordunun öncüleri" de bu mânadadır.

İkinci bahis: Bu, mana bakımındandır. Zira **Firavun,** onlar dünyada oldukları sürece, sapıklık bakımından kavminin önderi idi. Tıpkı, dünyada olduğu gibi, âhirette de o onları, ateşe sevk edecek olan bir önderdir. Kavmi de, âhirette ona uyacaktır. Veyahut da şöyle denilebilir: **Firavun** dünyada kavminin önüne geçip onları denize sokup boğduğu gibi, kıyamette de onların önüne geçip, böylece de ateşe sokarak yakacaktır. Cenâb-ı Hakk'ın, "وَمَا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ" beyanı ile **"Firavun**'un işi, neticesi makbul, iyi ve güzel bir iş değildi" manasının kastedilmesi; "يَقْدُمُ قَوْمَهُ" fiilinin de bunun bir tefsiri ve izahı olması mümkündür. Bu, "Onun işinin neticesi bu şekilde olunca, artık nasıl olur da onun işi reşîd, doğru olabilir?" demektir.

İmdi şâyet, "Cenâb-ı Hak niçin "فَيُورِدُهُمُ النَّارَ" dememiş de, aksine mazî sîgasıyla "فَاَوْرَدَهُمُ النَّارَ" buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki:

Mazî fiili, mutlaka olmuş, bitmiş, varlık âlemine girmiş bir manayı ifade eder. Şu halde, bu işi savuşturmak, kesinlikle mümkün değildir. Buna,

muzarî yerinde mazî sîgası kullanılmışsa, bu da, en mükemmel derecede bir mübalağa ifade eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ *"Varacakları o yer, ne kötü bir yerdir!.."* buyurmuştur. Bu hususta da iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Nâr (ateş) kelimesi, semaî müennestir. Dolayısıyla "وَبِئْسَتِ الْوِرْدُ" denilmesi beklenirdi. Ancak ne var ki, vird kelimesi de müzekkerdir. İşte bu iki şeyden dolayı, fiilin müzekker veya müennes getirilmesi caizdir. Bu, senin tıpkı نِعْمَ الْمَنْزِلُ دَارُكَ "Evin, ne güzel bir konaklama yeridir" ve "نِعْمَتِ الْمَنْزِلُ دَارُكَ" demen gibidir. Binâenaleyh burada, fiili müzekker kılan, "menzil" kelimesini itibara almış olur; müennes getiren de, bunu "dâr" kelimesinin müennesliğine hamletmiş olur. **Vâhidî** de, bunu bu şekilde açıklamıştır.

İkinci bahis: "Vird" kelimesi bazen, "vürûd" manasına olur ki, bu durumda mastar olmuş olur. Bazen de bu kelime ism-i fâil "vârid" anlamında olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وِرْدًا *"Günahkârları ise süreceğimiz gün..."* (Meryem, 86) buyurmuştur. Bazen de, "مَوْرُودٌ عَلَيْهِ" (yani, ism-i mef'ûl) manasına gelir ki, bu da, kendisine gelinen suya, "مَوْرُودٌ عَلَى الْمَاءِ" denilmesi gibidir. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: Vird kelimesi, vürûdu tahakkuk eden "mevrûd" (gelinilmiş şey) manasındadır. Böylece Cenâb-ı Hak, **Firavun**'u suya gelen kimseye; tâbi olanları da suya gelenlere benzetmiş; daha sonra da, "onları ateşe götüren o vird, yani götürücü ne kötüdür!" buyurmuştur. Çünkü "vird" ile ancak, susuzluğu gidermek ve ciğerlerin yanıklığını soğutmak anlamı kastedilir. Ateş ise, bunun aksinedir.

Daha sonra Allahu Teâlâ وَأُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ *"Bu dünyada da, kıyamet gününde de, onlar lânete tâbi tutuldular"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, hem bu dünyâda, hem de kıyamet gününde lanete uğratıldılar..." demek olup, bu da, "Allah'ın, meleklerin ve peygamberlerin laneti, hem bu dünyada hem de âhirette onlara bitişiktir..." anlamındadır. Bu ifadenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Kasas Sûresi'ndeki, *"Bununla beraber bu dünyada biz onların arkalarına lanet de taktık. Kıyamet gününde onlar, çok menfûr (adam)lardandır..."* (Kasas, 42) âyetidir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ *"(Kendilerine) verilen bu vergi ne kötü vergidir"* buyurmuştur. **"Rifd"**, "atiyye, bağış" demek olup, bunun asıl manası, "matlûba ulaştıran, yardımcı olan" demektir. **Nâfi İbn el-Ezrak, İbn Abbas** (r.a)'a bu iki kelimenin manasını sorduğunda o: "Bu, lanetten

sonra lanettir" demiştir. **Katâde** de şöyle demektedir: "Onları, Allah tarafından olan iki lanet izlemiştir: Dünyadaki lanet ve âhiretteki lanet. O halde bir şeyi bir şeye destek ve yardımcı kıldın mı, sen onu onunla te'yid etmiş, sağlamlaştırmış olursun."

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَآئِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوٓا اَنْفُسَهُمْ فَمَآ اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتِى يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ لَمَّا جَآءَ اَمْرُ رَبِّكَ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ ﴿١٠١﴾

"Sana, kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helâk olmuş memleketlerin haberlerindendir ki, onların kiminin izleri ayakta kalmış, kimi de biçilmiş ekin gibi yok olmuştur. Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler. Allah'ın dışında taptıkları yalancı tanrılar, Rabbinin azap emri geldiği zaman, onlara hiçbir fayda vermedi. Ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı" (Hûd, 100-101).

Kıssaların Faydaları

Bil ki Allahu Teâlâ, evvelki kavimlerin kıssalarından bahsedince, ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْقُرٰى نَقُصُّهُ عَلَيْكَ *"Sana kıssa olarak bildirmekte olduğumuz bu haberler, helâk olmuş memleketlerin haberlerindendir..."* buyurmuştur. Bu kıssaların zikredilmesinin pek çok faydası vardır:

Birinci fayda: Sırf aklî delilden istifade etmek, ancak kâmil kimseler için söz konusudur. Bu ise, çok nâdir olur. Ama, delilleri zikredip, sonra da onları, evvelkilerin kıssalarıyla te'kid ettiğinde, bu kıssalar adeta o aklî delilleri akıllara sokan unsurlar gibi olurlar.

İkinci fayda: Allahu Teâlâ, bu kıssalara, peygamberlerin tutunduğu çeşitli delilleri de karıştırmış, kâfirlerin o delillere karşı delil getirmelerinden, o delilleri savuşturmak hususundaki şüphelerinden bahsetmiş, bazıları peşinden de peygamberlerin o şüphelere karşı vermiş oldukları cevapları zikretmiş, daha sonra da küfürlerinde ısrar edip büyüklendikleri için, onların dünya azâbına düştüklerini ve onların, hem dünyada hem de âhirette lanet ve cezâ içinde kalakaldıklarını belirtmiştir. Binâenaleyh,

bu kıssaların ele alınması, delillerin ve şüphelere karşı verilen cevapların, münkirlerin kalplerine girmesine, onların kalplerindeki katılık ve sertliğin yok olmasına vesîle olmuştur. Böylece, Allah'a davet hususunda en güzel yolun, işte bu şey olduğu sabit olmuş olur.

Üçüncü fayda: Hz. Peygamber (s.a.s), bu kıssaları, hiçbir kitap karıştırmadan ve hiç kimseden öğrenmeden anlatıyordu ki bütün bunlar, daha önce de anlattığımız gibi, O'nun peygamberliğine delâlet eden büyük bir mu'cize gibi olmuş olurlar.

Dördüncü fayda: Bu kıssaları dinleyenlerin aklına şu husus yerleşmiştir: Sıddîkın zındıkın, ve hakka uyanın, münafık olanın akıbeti, er geç bu dünyadan ayrılmaktır. Ancak ne var ki mü'min, dünyadan, dünyada bırakmış olduğu güzel medihlerle ayrılır, âhirette de bol mükâfat elde eder. Kâfir de, dünyadan, orada maruz kaldığı lanetlerle çıkar, âhirette de ilahî cezâya uğrar. Binâenaleyh, dinleyenlere bu kıssalar tekrarlandığında, onların mutlaka kalplerinin yumuşaması, gönüllerinin boyun eğmesi, düşmanlıklarının da silinmesi gerekir ve onların kalplerinde, onları tefekkürde bulunmaya sevk eden bir korku meydana gelir. Bu, kıssaların zikredilmesinin faydaları hususunda, yazılmış olan güzel bir açıklamadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ اَنْبَاءِ الْقُرٰى ذٰلِكَ *"Bu haberler, helâk olmuş memleketlerin haberlerindendir"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "Zâlike" tabiri, görülmeyen, mevcut olmayan şeye işaret etmek için kullanılır. Halbuki burada bununla, daha evvel geçmiş olup halen mevcut bulunan o kıssalara işâret edilmek istenmiştir. Zihinlere gelen bu sorunun cevâbı, Cenâb-ı Hakk'ın, "ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ" (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde geçmişti.

İkinci bahis: "Zâlike" lafzıyla, bire, ikiye, üçe ve üçten yukarısına işâret edilebilir. Çünkü Cenâb-ı Hak, عَوَانٌ بَيْنَ ذٰلِكَ *"Ne çok yaşlı, ne de çok genç değil, ikisi ortası, bir dinç (inek)tir..."* (Bakara, 68) buyurmuştur. Bu tabir ile, "Bahsettiğimiz o şeyler, şöyle şöyledir..." şeklinde bir mananın kastedilmesi de muhtemeldir.

Üçüncü bahis: Keşşâf sahibi şöyle demektedir: **"Zâlike"** mübtedâ; "مِنْ اَنْبَاءِ الْقُرٰى" haber; "نَقُصُّهُ عَلَيْكَ" ikinci haberdir. Buna göre manâ, "Bu bahsedilenler, memleketlerin önemli haberlerinin bir kısmıdır. Onlar sana anlatılmıştır" şeklinde olur.

Daha sonra da Cenâb-ı Hak, مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ *"Onların kiminin izleri ayakta kalmış, kimi de biçilmiş ekin gibi yok olmuştur"* buyurmuştur. "**Minha**"daki zamir, "**kurâ**" kelimesine râcidir. O beldelerden geriye kalan izler ve duvarların yıkıntıları, gövdesi üzerinde ayakta duran, bir kısmı biçilmiş bir kısmı da biçilmemiş ekinlere benzetilmiştir. Buna göre mana, "O beldelerden bazısından geriye bir şeyler kalmış, bir kısmı ise yok olmuş, onlardan geriye kesinlikle hiçbir iz kalmamıştır" şeklinde olur.

O Kavmin Kendi Kendilerine Zulmetmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ *"Onlara biz zulmetmedik, fakat onlar kendi nefislerine zulmettiler..."* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) "Biz, onlara azap ve onları imhâ etmekle, onlara zulmetmedik. Onlar küfürleri ve isyanları sebebiyle kendi kendilerine zulmetmişlerdir..."

2) O kavmin başına gelen, Allah'tan olan bir zulüm değil, aksine o mahzâ adâlet ve hikmettir. Çünkü o kavmin, küfür ve isyanlara yönelmiş olmaları sebebiyle, her şeyden önce kendisine zulmetmiş, böylece de o amelleri yüzünden, Allah'tan o azaba duçar kılınmışlardır.

3) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak bu buyruğu ile, "Biz onların, dünyadaki nimetlerini ve rızıklarını noksanlaştırmadık; ancak ne var ki onlar, Allah'ın hukukunu hafife almış olmaları sebebiyle, kendilerinin nasibini noksanlaştırmışlardır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَمَا اَغْنَتْ عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ *"Allah'ı bırakıp taptıkları yalancı tanrılar.. onlara hiçbir fayda vermedi..."* buyurmuştur. Bu, "O ilâhlar onlara, hiçbir konuda kesinlikle fayda vermeyecektir" demektir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ *"Ziyanlarını arttırmaktan başka bir şeye yaramadı"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), "غَيْرَ تَتْبِيبٍ" deyimine "غَيْرَ تَخْسِيرٍ" manasını vermiştir. Nitekim Arapçada, bir kimse ziyâna uğradığında, تَبَّ فُلَانٌ "Falanca helâk oldu, ziyâna uğradı"; birisi, birisini ziyâna soktuğunda, "تَبَّبَ فُلَانٌ فُلَانًا" denilmektedir. Buna göre mana, "O kâfirler, putlarının, menfaatlerin elde edilmesinde, zararların da savuşturulmasında kendilerine yardımcı olacaklarına inanıyorlardı. Daha sonra da Cenâb-ı Hak onların, bir yardımcıya muhtaç olduklarında, o putlarından hiçbir yardım elde edemediklerini, onların ne bir fayda sağladıklarını ne de herhangi bir zararı gideremediklerini haber vermiştir. Sonra onlar, böyle

bir yardım göremedikleri gibi, hatta bunun zıddını görmüşlerdir. Çünkü, böylesi bir inanç, onlardan hem dünya hem de âhiret menfaatlerini gidermiş, böylece onlara hem dünya hem de âhiret zararlarını getirmiştir. Dolayısıyla bu, en büyük hüsran sebeplerinden olmuş olur."

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَآ اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌ اِنَّ اَخْذَهٗٓ اَلِيمٌ شَدِيدٌ ﴿١٠٢﴾ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْاٰخِرَةِ ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهٗٓ اِلَّا لِاَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

"Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur. Şüphesiz ki, O'nun çarpması pek acıklıdır, pek çetindir. Bunda, âhiret azâbından korkanlar için, kat'î birer ibret vardır. O, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları bir gündür. O, istisnasız bütün insanların hazır olacakları bir gündür. Biz onu, kıyamet gününü ancak sayılı bir müddet için erteleriz..." (Hûd, 102-104).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Allah Zâlimleri Çarpınca Şiddetle Çarpar**

Âsım ve **Cuhterî,** tek bir elif ile **"iz ehaze"**; diğer kıraat imamları da, iki elif ile **"izâ ehaze"** okumuşlardır. Bil ki Allahu Teâlâ, peygamberlerine muhalefet ettikleri için, daha önceki peygamberlerin ümmetlerine neler yapıldığını kitabında haber verip, onları kökten imha azabına uğrattığını bildirip, onlar kendilerine zulmettikleri için de başlarına bu dünyada bir azabın geldiğini beyân buyurunca, bunun peşinden وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ اِذَا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِىَ ظَالِمَةٌ *"Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur"* buyurmuş, böylece, azâbın sadece öncekilere has olmadığını, aksine her türlü zalimi yakalayıp çarpma hususunda durumun böyle olacağını beyan buyurmuştur. "وَهِىَ ظَالِمَةٌ" cümlesindeki zamir, lafız itibariyle **"kurâ"** kelimesine râci olup, hakikatte ise, orada yaşayanlara râcidir. Bunun bir benzeri de, "وَكَمْ قَصَمْنَا مِنْ قَرْيَةٍ كَانَتْ ظَالِمَةً" (Enbiyâ, 11) ve "وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا" (Kasas, 58) âyetleridir.

Bil ki Allahu Teâlâ, geçmiş ümmetleri nasıl kıskıvrak yakaladığını beyan buyurup, sonra da, bütün zâlimleri işte bu şekilde yakalayacağını beyan buyurunca, bunun peşinden işte bu hususu te'kid ve takviye etmeyi arttıracak olan hususa da yer vererek إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ *"O'nun çarpması, pek acıklıdır, pek çetindir..."* buyurmuş, böylece o azâbı, elem verici ve şiddetli olmakla nitelemiştir. Dünyada, elemden daha keder verici bir şey yoktur; dünyada, âhirette, vehim ve akılda da, elemi şiddetlendirmekten daha şiddetli başka bir şey bulunmaz.

Bil ki bu âyet, Allahu Teâlâ'nın elîm ve şedîd diye nitelediği o yakalamasına düşmemek için, zulme yönelen ve onu yapan kimsenin, bu zulmünü tevbeyle, Allah'a rücû ile tedavi etmesinin gerekli olduğuna; bu hükümlerin öncekilere tahsis edilmiş olmasının zannedilmemesi gerektiğine delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, öncekilerin hallerini nakledince, *"Rabbinin yakalayışı, ahalisi zulmeder halde bulunan memleketleri yakaladığı zaman, işte böyle olur"* buyurmuş, böylece uygun olmayan şeyleri yapmak hususunda o öncekilerle ortak olan herkesin bu şiddetli ve elem verici yakalama hususunda da mutlaka onlarla ortak olmaları gerektiğini beyan buyurmuştur.

Bu İmhadan Alınacak Ders Nasıl Gerçekleşir?

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ *"Bunda, âhiret azâbından korkanlar için kat'î birer ibret vardır"* buyurmuştur. **Kaffâl** şöyle demektedir: "Bu sözün izahı, şöyle denilmesidir: Onlar, bu dünyada ancak peygamberlerini yalanlamaları ve Allah'a şirk koşmaları sebebiyle azaba uğramışlardır. Binâenaleyh onlar, amel yurdu olan bu dünyada, işte bundan dolayı azaba uğrayınca, onlar, ceza yurdu olan âhirette haydi haydi azaba dûçar olurlar."

Bil ki bu açıklamaya dikkatlerini çeken pek çok müfessir, işte buna dayanmışlardır. Ama, aksine bu tutarsız bir açıklamadır. Zira, **Kaffâl**'in yaptığı bu açıklamaya göre, dünyada tahakkuk etmiş olan "kökünü kazıma azabı", kıyametin, ba'sin, neşrin hak ve doğru olduğunu ileri süren görüşün bir delili olmuş olur. Halbuki âyetin zâhiri, kıyametin hak olduğunu bilmenin, kökünü kazıma azabının meydana gelmesiyle güdülen ibretin tahakkuk etmesi için bir şart gibi olmasını gerektirmektedir. Bu mana ise, **Kaffâl**'in ileri sürdüğü şeye zıt gibidir. Çünkü **Kaffâl,** kökünü kazıma azabını bilmeyi, kıyametin hak olduğunu bilmenin bir temeli ve aslı saymıştır. Böylece, **Kaffâl**'in ileri sürmüş olduğu şey, geçersiz olmuş olur.

Bana göre ise, bu hususta en doğru olanı şöyle denilmesidir: Kıyametin hak olduğunu bilmek, bu göklerin ve yerlerin varlığını idare edenin, mucib-i bizzat (zâtı gereği mûcib) olmayan, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtâr olduğunu bilmeye dayanır. İnsan, âlemin ilâhının hür ve irade sahibi bir fail, bütün mümkinâta kâdir ve göklerde ve yerlerde meydana gelen bütün hadiselerin ancak kendisinin kazâ ve kaderi ile meydana gelen bir zât olduğunu bilmediği sürece, bu kökten imha azabından ibret alması mümkün değildir. Bu böyledir, zira bu âlemin meydana gelmesinde müessir olanın, hür ve irâde sahibi bir fâil değil de, mucib-i bizzat bir varlık olduğunu iddia edenler, o peygamberlerin zamanında meydana gelen boğulma, yanma, yere batma, domuz ve maymunlara çevrilme, sayha ve benzeri bütün hallerin, ancak yıldızların birbiriyle çarpışmasından ve birbirleriyle bir araya gelmesinden meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Durum böyle olunca da, bu gibi hadiselerin meydana gelmesi, peygamberlerin sıdkına bir delil olmaz. Ama, kıyametin varlığına inanan kimsenin o imanı, ancak, âlemin ilâhının hür ve irâde sahibi bir fâil-i muhtar olduğuna ve O'nun, bütün cüz'iyyâtı bilen bir zât olduğuna inandığı zaman tam ve mükemmel olur. Durum böyle olunca da, bu korkunç hadiselerin ve o büyük vakıaların ancak, âlemin ilâhının, onları yaratıp icat etmesiyle, onların yıldızların çarpışması, bir araya gelmesi sebebiyle olmadığına kesinkes hükmetmek gerekir. O zaman da, bu kıssaları dinlemekle beklenen fayda sağlanmış olur ve bunlarla, peygamberlerin doğruluklarına istidlâl edilmiş olur. İşte böylece de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bunda, âhiret azâbından korkanlar için, kat'î birer ibret vardır"* ifadesinin yerinde olduğu sabit olmuş olur.

Bütün İnsanların Mahşerde Toplanması

Daha sonra Cenâb-ı Hak ذٰلِكَ يَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ *"O, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları bir gündür. O, (istisnasız bütün insanların) hazır olacakları bir gündür"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ, âhiretten bahsedince, o günü şu iki vasıfla tavsif etmiştir:

a) O, bütün insanların toplanacağı bir gündür. Buna göre mana, "önceki ve sonraki bütün halk, o günde haşrolunacak ve o günde bir araya getirilecek" şeklinde olur.

b) Bu gün, huzura çıkma günüdür. Nitekim **İbn Abbas** (r.a): "O gün, kendisinde iyinin ve kötünün hazır olacağı bir gündür" şeklinde bir mana

verirken, başkaları da: "O gün, göktekilerin ve yerdekilerin kendisinde hazır bulunacakları bir gündür" şeklinde bir mana vermişlerdir. Buradaki **"meşhud"** kelimesinden, orada bulunma ve hazır olmak manası kastedilmiştir ki bu tabirin zikredilmesinin maksadı şudur: İnsanın kalbine, bazen şöyle bir fikir gelebilir,: "O vakitte onlar bir araya geldiklerinde, herkes ancak kendisiyle ilgili hadiseleri bilir, haberdar olur." İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yapılacak olan karşılıklı hesaplaşma ve soruşturma sebebiyle, bütün o hadiselerin herkese malûm olacağını beyân buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ *"Biz onu, kıyamet gününü ancak sayılı bir müddet için erteleriz"* buyurmuştur. Bu, "âhiretin geriye bırakılması, dünyanın yok edilmesi belli bir zamana bağlanmıştır. Belli bir zamanı olan her şeyse sonludur. Sonlu olan her şeyin de, mutlaka son bulması lazımdır. Şu halde, "Âhiretin ertelenmesi, mutlaka, Allah'ın kıyameti koparacağı ve dünyayı harap edeceği bir zamana varıp dayanacaktır. Gelecek olan her şey ise, yakındır.

İman ve İnkârın Akıbeti

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِۦ ۚ فَمِنْهُمْ شَقِىٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا
فَفِى النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَٰوَاتُ
وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ ۖ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا
فَفِى الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَآءَ رَبُّكَ ۖ عَطَآءً غَيْرَ
مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

"Gelecek olan o günde, Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz. Artık, onlardan kimi şakî, kimi de saîddir. Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler ki, orada çok feci bir nefes alıp vermeleri vardır onların. Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna. Çünkü, Rabbin ne dilerse, onu hakkıyla yapandır. Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip kesilmesi yoktur" (Hûd, 105-108).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebû Amr, Âsım ve **Hamza,** yâ'nın hazfiyle, "يَأْتِ"; diğer kıraat imamları ise, yâ ile "يَأْتِىَ" şeklinde okumuşlardır. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Yâ'yı hazfedip kesre ile iktifa etmek, Huzeyl lehçesinde çokça görülen bir husustur. **Halil** ve **Sibeveyh**'in naklettiği لَا اَدْرِ "bilemeyeceğim" şeklindeki sözleri de böyledir."

***İKİNCİ MESELE:* Âyetteki "يَأْتِ" Fiilinin Faili**

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Âyetteki **"ye'ti"** fiilinin faili, Cenâb-ı Hak'tır Bu tıpkı, "هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ" (Bakara, 210) ve "اَوْ يَأْتِىَ رَبُّكَ" (Enam, 158) âyetlerinde olduğu gibidir. Bunu, âyeti "وَمَا يُؤَخِّرُهُ" (Hud, 104) şeklinde okuyanların kıraati de destekler." Ben derim ki, "Bu yorum, pek hoşuma gitmedi. Zira "هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّا اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ" sözünü, Cenâb-ı Allah bir kavimden nakletmiştir. Bu kavmin Yahûdîler olduğu zâhirdir. Bunda onun için, hüccet olacak bir şey yoktur. "اَوْ يَأْتِىَ رَبُّكَ" (Enam, 158) âyeti de böyledir. Fakat bu âyetteki ifade tamamen Allah'ın sözüdür. Burada "gelme" fiilinin Allah'a isnat edilmesi müşkildir.

İmdi eğer, "Hak Teâlâ'nın, وَجَاءَ رَبُّكَ *"Rabbin geldiği zaman..."* (Fecr, 22) âyeti hakkında ne dersin?" derlerse, biz deriz ki: "Bu hususta birkaç te'vil yapılmıştır. Burada da mesele vazıhtır. Binâenaleyh bunu savuşturmak mümkün değildir. Şu halde, bu manadan kaçınmak gerekir. Hatta vâcip olan şöyle denilmesidir: "Bundan maksat, "Çok korkunç, dehşetli ve büyük bir şey geldiğinde..." manasıdır. Fakat Allahu Teâlâ, daha fazla korku salıp, daha etkili olsun diye, bunu açıkça zikretmemiş, hazfetmiştir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşâf sahibi, "Âyetteki **"yevm"** kelimesi üzerinde âmil olan, لَا تَكَلَّمُ "konuşmaz" fiili, yahut da mahzûf bir **"üzkur"** (hatırla) fiilidir" demiştir.

Kıyamet Günü Suçlular Konuşacak mı?

Hak Teâlâ'nın لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ اِلَّا بِاِذْنِهِ *"Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz"* ifadesinde bir hazif vardır ve takdiri, "...O günde hiçbir kimse konuşamaz" şeklindedir. İmdi, eğer denirse ki "Bu âyetle, bu âyete ters düştüğü sanılan şu gibi âyetler nasıl birleştirilebilir?: *"O gün herkes öz canının kurtuluşu için uğraşır"* (Nahl, 111); *"Onlar Allah'a yemin ederek, yalan söyler ve "Vallahi Ey Rabbimiz biz müşrik değildik" derler"* (En'am, 23); *"Onları*

hapsedin, çünkü onlar mes'uldür" (Sâffât, 24) ve *"Bu, hepsinin dillerinin tutulacağı bir gündür. Onlara izin de verilmeyecek ki özür dilesinler"* (Mürselât, 35-36).

Evet, böyle denirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

a) Âyetlerde bahsedilen, "konuşmaktan men edilme" işi, hakiki ve doğru cevap verememe diye izah edilebilir.

b) Kıyamet, uzunca bir gün olup, onun çeşitli durakları vardır. Onlar, o durakların bazısında kendilerini müdafaa ederler, bazısında konuşamazlar, bazısında da müsaade edilir ve konuşabilirler, bazısında da ağızlarına mühür vurulur, elleri ayakları konuşur.

Hak Teâlâ'nın فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ *"Artık onlardan kimi şakî, kimi de saîddir"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, "Âyetteki "onlar" zamiri, kıyamettekilere râcîdir. Bilindiği için, ve *"Allah'tan izinsiz hiçbir kimse konuşamaz"* cümlesi onu gösterdiği için, açıkça zikredilmemiştir. Çünkü daha önceki *"O, bütün insanların bir arada toplanmış olacakları bir gündür"* (Hûd, 103) âyetinde, insanlardan bahsedilmiştir" demiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Kıyamette Hesaptan Muaf Olanlar**

Hak Teâlâ'nın bu beyanının zahiri, kıyamettekilerin, bu iki kısmın dışında olamayacaklarını gösterir.

Buna göre eğer, "insanlar içinde, deliler ve çocuklar yok mu? Bunlar, bu iki kısmın dışında kalırlar?" denilirse, biz deriz ki: "Haşredilenlerden maksat, hesabı olan kimselerdir. İşte o hesap verecek kimseler bu iki kısmın dışında kalamazlar."

A'raf Ehli Hakkında

Eğer, **"Kâdî,** bu âyeti, A'raf ehlinin ne cennette, ne de cehennemde olmadıkları görüşünün yanlışlığına delil getirmiştir. Ya sizin bu hususta görüşünüz nedir?" denilirse, biz deriz ki: Hesaba tâbî tutulmayacakları için, çocukların ve delilerin, bu iki kısmın dışında olacakları kabul edildiğine göre, niçin A'raftakilerin de bu iki kısmın dışında kaldıkları söylenemesin? Çünkü onlar da hesaba tâbî tutulmayacaklardır. Çünkü Hak Teâlâ onların sevaplarının günahlarına denk olduğunu biliyor. Dolayısıyla onları hesaba çekmenin bir manası yoktur.

Eğer, "**Kâdî,** bu âyetle yine, kıyamet meydanında bulunan herkesin mutlaka, ya sevabının, ya günahının fazla olacağına; orada, sevabı günahına eşit olacak kimselerin bulunabilmesi aklen mümkün ise de, âyetin orada böyle kimselerin bulunmayacağına delâlet ettiğine istidlâl etmiştir" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta söylenecek söz, daha önce de söylenmiş olan şu hususdur: Saîd, mükâfata ehil olan (cennetlik), şakî ise cezaya müstahak olan (cehennemliktir. Sadece bu iki kısmın zikredilmeleri, bir üçüncü kısmın olmadığını göstermez. Bunun delili şudur: Pek çok âyet, sadece mü'min ve kâfirden bahseder. O âyetlerde ne mü'min, ne de kâfir olmayan bir üçüncü kısım zikredilmemektedir. Halbuki **Kâdî,** böyle bir üçüncü grubun olduğunu kabul eder. Binâenaleyh o âyetlerde bu üçüncü kısmın zikredilmeyişinden, onların yokluğu gerekmediği gibi, bu âyette de, üçüncü bir kısmın zikredilmeyişi, yok oldukları manasına gelmez.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* İlahi Kader Dışında Bir Şey Olmaz**

Bil ki Allahu Teâlâ, daha şimdiden, kıyamettekilerin bir kısmının saîd, bir kısmının da şakî olduğunu bildirmiştir. Hakkında Allah'ın böyle bir hükmü bulunan ve kendilerinden böyle bir halin sâdır olacağını bildiği kimselerin, bunun aksine olmaları imkânsız olur. Aksi halde Allah'ın haber verdiği şeyin yalan, ilminin de cehalet olması gerekir ki, bu imkânsızdır. Böylece saîd'in şakî, şakî'nin de saîd olamayacağı sâbit olmuş olur. Bu delilin izahı, bu tefsirde defalarca geçti. **Hz. Ömer** (r.a)'in, bu âyet nazil olunca şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ya Resûlallah, buna göre şimdi biz, olmuş bitmiş, hükmü verilmiş bir şeye göre mi amel ediyor (çabalıyoruz), yoksa henüz hükmü verilmemiş bir şeye göre mi amel ediyoruz?" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de: عَلَى شَيْءٍ قَدْ فُرِغَ مِنْهُ يَا عُمَرُ وَجَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْأَقْدَارُ وَلَكِنْ كُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ *"(Yazılıp) bitirilmiş bir şeye göre, ey Ömer. Kalemler (onu yazıp) kurumuş, kaderler onunla cereyan etmiş (ona göre meydana gelmiş). Fakat her insana, yaratıldığı şey kolaylaştırılır"*[2] buyurmuştur. **Mu'tezile** ise, **Hasan el-Basrî**'nin: "İnsanlardan bazısı ameli ile saîd, bazısı da yine ameliyle şakî olur" dediğini nakletmiştir. Biz (Ehl-i sünnet) deriz ki: Kesin delil, bu rivâyetlerle savuşturulamaz. Hem kişinin ameli ile saîd veya şakî olduğu hususunda bir münakaşa yoktur. Ancak kişinin amelleri, Allah'ın kaza ve kaderi ile meydana geldiğine göre, bizim delilimiz devam etmiş olur.

2 **Müslim**, Kader, S (4/2041); **İbn Mace**, Mukaddime, 10 (1/35).

Bil ki Allahu Teâlâ, kıyamettekileri bu iki kısma ayırınca, her birinin durumunu açıklamak üzere: فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ *"Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler ki orada (çok feci) bir nefes alıp vermeleri vardır"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zefir ve Şehîk Kelimelerinin İzahı**

Âlimler âyetteki **"zefir"** ile **"şehîk"** arasındaki fark hususunda birkaç izah yapmışlardır:

Birinci izah: Leys şöyle der: "**Zefir,** bir kimsenin, son derece kederlendiğinde göğsünü hava ile doldurup, onu (bir müddet) dışarı vermemesi; **"şehîk"** ise, işte bu nefesi birden salıvermesidir."

Ferra da: **"Atâ,** "karnı büyük" manasında, "عَظِيمُ الزَّفْرَةِ" denilir" demiştir.

Ben derim ki: "İnsan çok kederlendiğinde, nefesi göğsünde kalır. Nefes göğsünde kalınca, harareti yükselir. İşte insan bu esnada, o hararetini söndürebilmek için, çokça serin havayı içine çekebilmek için, kuvvetli bir nefese ihtiyaç duyar. Bundan dolayı o esnada, havanın, göğse çokça çekilmesi arzu edilir. Bu durumda göğsü kabarır, ciğerleri şişer. O çok hararet ve insanın nefesi, göğüste tıkalı kalınca, dış organları soğuk sarar. Böylece de, nefes organları çoğu kez, içeri alınan o fazla havayı dışarı vermekten adeta aciz kalır. Dolayısıyla da bu çok hava, göğüste tıkanmış olur ve nerede ise insan ondan boğulacakmış gibi olur. Bu durumda insanın tab'ı o havayı çıkarmaya gayret eder. İşte tabiplerin bu açıklamasına göre, **zefir,** nefesin göğüste tıkanıp kalması yüzünden, kalpte meydana gelen harareti düşürmek için, içeri alınan çokça havadır. **Şehîk** ise, insan tabiatının, o nefesi kuvvet sarf etmek suretiyle dışarı vermesine denir. Bu iki halin her biri, çok büyük sıkıntı ve kedere delâlet eder.

İkinci izah: Zefir, eşeğin anırmaya başladığı zaman çıkardığı ilk ses gibi olan ses; **şehîk** ise, anırmasının sonunda çıkardığı sestir.

Üçüncü izah: Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Biz **"zefir"**in, yükselmek manasına olduğunu söyledik. Biz diyoruz ki: **Zefir,** cehennem alevinin, çok kuvvetli olduğu için, cehennemlikleri yukarı doğru kaldırmasıdır. Onlar en yüksek bir noktaya ulaşıp, oradan cehennemin dışına çıkmak istediklerinde, melekler demir tokmaklarla onlara vurur ve onları cehennemin dibine yollarlar. İşte, *"Ne zaman oradan çıkmak isteseler oraya döndürülürler."* (Secde, 20) âyeti ile kastedilen budur. Binâenaleyh onların cehennemin yukarısına çıkmalarına **"zefir",** yeniden dibe inmelerine de **"şehîk"** denilir."

Dördüncü izah: Ebû Müslim şöyle der: **"Zefir,** çok şiddetli ağlandığı zaman, insanın göğsünde toplanan ve nerede ise kesilen nefes; **şehîk** ise, çok sıkıntı ve keder anında dışarı verilen nefestir. Bu iki durumu çoğu kez, bir baygınlık takip eder, bazen bunun peşinden ölüm meydana gelir"

Beşinci izah: Ebu'l-Âliye, "Zefir, boğazda olan; **şehîk** ise göğüste olan nefestir" demiştir.

Altıncı izah: Bazı kimseler: **"Zefir,** çok şiddetli ve kuvvetli ses; **şehîk** ise, çok zayıf olan sestir" demişlerdir.

Yedinci izah: İbn Abbas (r.a) "Cenâb-ı Hak, bu tabir ile, cehennemliklerin pişmanlık içinde olduklarını, ardı arkası kesilmeyen bir ağlama, bir üzüntü ve bir ah-ü vâh halinde olduklarını kastetmiştir" demiştir.

Sekizinci izah: Zefir, daha önce de bahsettiğimiz gibi, lügat manası bakımından, kuvvetli olmayı; **şehîk** ise, zayıflığı göstermektedir. Bunu iyice anladığında biz deriz ki: Âyette, **"zefir"** ile, onların dünya âlemine ve bedenî lezzetlere son derece meyletmeleri, **"şehîk"** ile de, onların ruhânî âlem ile mesûd olmaktan ve ilâhî nurlar, kudsî yücelikler ile kemâle ermekten âciz ve zayıf oluşları kastedilmiştir.

Cehennem Azabının Ebedî Olmadığını Söyleyenler

Daha sonra Cenâb-ı Hak, خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesna..."* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı kimseler, kâfirlerin azabının sonlu olup, (bir gün) nihâyete ereceğini iddia edip, hem Kur'ân ile hem aklî deliller ile istidlâl etmişlerdir.

Bunların Kur'ân'dan delilleri, pek çok âyettir. Birisi, bu (tefsir ettiğimiz) âyettir. Onlar, şu iki bakımdan, bu âyetle istidlâl etmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ, *"Gökler ve yer durdukça..."* buyurmuştur. Bu tabir, onların ceza müddetlerinin, göklerin ve yerin bâkî kalma müddetine denk olduğunu gösterir. Bu böyle olmakla birlikte biz, göklerin ve yerin devam müddetinin sonlu olduğu hususunda anlaşma halindeyiz. Öyleyse kâfirlerin cezasının müddetinin de, sonlu olması gerekir.

b) Âyetteki, *"Rabbinin dilediği müddet müstesna..."* istisnası, onların cezalarının süresinden yapılan bir müstesnadır. Bu, azabın istisna edilen o vakitte son bulacağına delâlet eder. Bu görüşte olanların, delil getirdikleri

âyetlerden birisi de, *"Onlar devirler boyunca cehennemin içinde kalacaklar"* (Nebe', 23) âyetidir. Allahu Teâlâ, cehennemliklerin bu azapta beklemelerinin ancak, belli sayıda devirler boyunca olacağını beyân etmektedir.

Onların bu hususta aklî delilleri de şu iki şeydir:

a) Kâfirlerin isyanları sonlu ve sınırlıdır. Sonu olan bir suça, sonsuz bir ceza vermek zulümdür. Bu ise câiz değildir.

b) O ceza, faydası olmayan sırf bir zarardır. Binâenaleyh çirkin (kabîh) bir şeydir. O cezanın faydadan uzak olduğunu şöyle izah edebiliriz: "Onun, Allah'a yönelik bir faydası olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ fayda ve zarar verilmekten münezzehtir. Bu azabın, ceza görene de bir faydası yok. Çünkü bu, onun için sırf zarardır. Bunun, başkasına da faydası yok. Çünkü zaten cennetlikler kendi lezzetleri ile meşguldürler. Binâenaleyh onların, başkalarına verilen devamlı azaptan lezzet duymalarının, kendilerine bir faydası yoktur. Bu sebeple o azabın, her türlü faydadan uzak, sırf bir zarar olduğu sâbit olmuş olur. Öyleyse bunun câiz olmaması gerekir.

Cumhur Cehennem Azabının Ebedî Olduğunu Söyler

Ümmet-i Muhammed'in büyük çoğunluğu, kâfirlerin azabının devamlı olacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Böyle ittifak edince de, karşı tarafın bu âyetle istidlâl edişlerine cevap verme ihtiyacı hissetmişlerdir. Hak Teâlâ'nın, *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar..."* âyeti ile istidlâl edilmesine karşı şu iki cevabı vermişlerdir:

1) Âyetteki gökler ve yer ile, âhiretin gökleri ve yeri kastedilmiştir. Âhirette gök ve yerin olduğunun delili, *"Ogün yer, başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil olunacak"* (İbrahim, 48) ve *"Bizi, cennetten neresini dilersek, konmak üzere bu yere mirasçı yapan Allah'a hamdolsun"* (Zümer, 74) âyetleridir. Hem sonra cennetlikler, kendilerini üzerinde taşıyan ve üzerlerinden onları gölgeleyen bir şeye muhtaçtırlar. Bunlar da, cennetin göğü ve yeridir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Teşbih, ancak "müşebbehun bih"in malum ve iyice belirlenmiş olması durumunda makul ve yerinde olur. İşte o zaman da, müşebbehteki hükmün sübutunu te'kid etmek için, başkası ona teşbih edilir. Göklerin ve yerin âhiretteki varlığı ise, malûm değildir. Malûm olduğu farzedilse bile, ancak ne var ki, hiç fanî olmayacak bir biçimde bakî olması malûm değildir. Onların her ikisinin de varlıklarının aslı, insanların çoğuna meçhûl olma; ve yine, onların her ikisinin devamı ve bekâsı

da ekseriyyete meçhûl olunca, devamlı olma hususunda cehennemliklerin ikâb ve cezâsını ona teşbih etmek faydasız bir söz olur."

Bu konuda söylenebilecek en son şey şudur: Kur'ân ile, âhirette gökler ve bir de yerin bulunduğu sabit olunca, onu kabul etmek vacip olur. İşte o zaman da teşbih güzel ve yerinde olur. Ancak ne var ki biz şöyle diyoruz: Âhiret ehlinin semâlarının devamlı ve bakî olduğunu; yine onların arzının da daim olduğunu ispat etmenin yolu nakil olunca; sonra nakil de, kâfirin ikâbının devamlı olduğuna delâlet edince, işte o vakit asıldaki hükmün sübutuna delâlet etmiş olan delil, ayniyle fer'de de bulunmuş olur. İşte bu durumda ulemâ, kıyasın boşuna ve teşbihin de batıl olduğunda ittifak etmişlerdir. Burada da böyledir.

İkinci bir cevap şekli de şudur: Âlimler demişlerdir ki: Araplar, devamlılığı ve sürekli (ebed) olmayı, "Gökler ve yerler durdukça" ifadesiyle dile getirmektedirler. Bunun benzeri olan diğer ifadeler de, "Gece ile gündüz birbirini izledikçe", "Deniz dalgalı oldukça" ve "dağ yerinde durdukça" şeklindeki deyimlerdir. Cenâb-ı Hak da Araplara, dillerindeki alışmış oldukları örfe göre hitap etmiştir. İşte onlar, onların ebedî olarak bakî olduklarına dair inançlarından dolayı bu şeyleri bu şekilde zikredip kullanınca, biz anlıyoruz ki, onların örfüne göre bu lafızlar ebedîliği ve inkıtâya uğramaktan uzak olan bir sürekliliği dile getirmektedir.

Bir kimse şöyle diyebilir:. "Siz, "Gökler ve yerler durdukça, onlar orada ebedî kalıcıdırlar" diyen bir kimsenin bu sözünün, onun, göklerin sona erip yıkılmasından sonra da mevcut olarak kalmasına mani olduğunu mu kabul ediyorsunuz, yoksa bunun o manaya delâlet etmediğini mi söylüyorsunuz? Birincisi olursa, o zaman bir problem ortaya çıkar. Çünkü nass ve âyet, onların ateş içinde kalma sürelerinin göklerin devam etme müddetine eşit olması gerektiğine delâlet edip, gökler sona erdikten, yıkıldıktan sonra ise, onların ateşte kalmaya devam etmelerine de mani olunca, sonra yine, göklerin de mutlaka son bulacağı kesinlik kazanınca, işte o vakit bu azabın kesileceğini söylemeniz gerekmiş olur. Ama "Bu söz, göklerin ve yerin son bulmasından sonra onların ateşte kalmasına mani teşkil etmez" derseniz, bizim böyle bir cevaba kesinlikle ihtiyacımız yoktur. Böylece, bu cevap, her iki takdire göre de boşuna olmuş olur."

Bil ki, bana göre, bu konuda verilebilecek doğru cevap, başka bir şeydir. Bu da şudur: Âyetten ilk anlaşılan şey, gökler ile yerin devamlı ve baki

olmaları halinde, cehennemdeki kimselerin de devamlı olarak cehennemde kalacak olduklarıdır. Bu da, şart bulunduğunda, meşrutun da bulunmasını gerektirir; yoksa şart bulunmadığında meşrutun da bulunmamasını gerektirmez. Baksana, biz, "Bu bir insansa, o canlıdır..." demekteyiz!.. Eğer biz, "Fakat o, bir insandır" dersek, bu, onun bir canlı olduğu neticesini verir. Ama biz, "O, insan değildir" dersek, bu, onun bir canlı olmadığı neticesini vermez!.. Çünkü mantık ilminde şöyle bir kaide bulunmaktadır: "Öncülün nakîzının istisna edilmesi, hiçbir şeyi netice vermez..." İşte burada da böyledir. Biz, "Gökler durduğu müddetçe" dediğimizde, onların ikâbı da devamlı ve bâkî olmuştur; biz, "Fakat gökler, daim ve bâkîdirler..." dediğimizde, onların ikâb ve cezalarının da bulunmuş olması, var olması gerekir. Ama biz, "Fakat gökler bakî olmadı..." dediğimizde ise, onların ikâbının devamlı olmaması gerekmez.

Şâyet onlar, "Gökler bâkî olsa da olmasa da, onların ikâbı hep bulunacağına göre, o zaman bu teşbihin ne faydası olur?" derlerse, biz deriz ki:

Doğrusu, bunda çok büyük bir fayda bulunmaktadır. Bu, o azabın, uzunluğunu ve süresini insan aklının anlayamayacağı miktarda, çağlar ve çağlar boyunca infâz edileceğine, yerine getirileceğine delâlet etmektedir.

Bu azâbın bir sonu var mıdır yok mudur, meselesine gelince, bu, başka delillerden elde edilebilecek bir hususdur. İşte, vermiş olduğum bu cevap, doğru bir cevaptır, ama onu ancak, aklî meselelere birazcık olsun ünsiyeti bulunan kimseler anlayabilir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ *"Rabbinin dilediği (müddet) müstesna"* ifadesine tutunmaktan ibaret olan ikinci şüpheye gelince; âlimler bu hususta da pek çok çeşit cevap zikretmişlerdir:

Birinci cevap şekli: Bu, **İbn Kuteybe, İbnu'l-Enbarî** ve **el-Ferrâ**'nın zikretmiş oldukları cevaptır. Onlar şöyle demişlerdir: "Bu, Allahu Teâlâ'nın yapmış olduğu bir istisna olup, Allah da muhakkak bunu yapmaz. Bu senin, kendisini dövmeye azmetmiş olduğun halde, "Allah'a yemin ederim ki, seni mutlaka döveceğim; bundan başka bir karara varırsam müstesnâ..." demen gibidir. İşte, burada da böyledir.. Onlar bu cevabı tam olarak anlatmak ve buna dair misaller zikretmek hususunda sözü uzattıkça uzatmışlardır. Sözlerin tamamının neticesi ise, yukarda zikretmiş olduğumuzdur.

Bir kimse şöyle diyebilir: Bu, zayıf bir izahtır. Çünkü bir kimse, "Seni mutlaka döveceğim, bundan başka bir karara varırsam müstesna" dediğinde,

bunun manası şudur: "Seni mutlaka döveceğim; ancak, evlâ olanın, dövmeyi terk etmek olduğunu görürsem müstesna..." Bu ifade, bu görme işinin tahakkuk edip etmediğine delâlet etmemektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ..."* beyanı ise böyle değildir. Çünkü bunun manası, "Rabbinin dilemiş olduğu müddet hariç, onların orada ebedî olarak kalmalarına hükmedilmiştir" şeklindedir. İşte burada ifade, bu meşîet ve dilemenin, kesin olarak bulunup tahakkuk ettiğine delâlet etmektedir. Daha nasıl bu söz o sözle mukayese edilebilir?.

İkinci cevap şekli: Şöyle denilebilir: Buradaki "illâ" kelimesi, "سِوٰی" anlamında varid olmuştur. Buna göre mana şu şekilde olur: "Cenâb-ı Hak, *"Gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalıcıdırlar..."* buyurunca, bundan onların, dünyadaki gökler ve yer ayakta durduğu müddetçe onların da cehennemde bulunacakları manası anlaşılmıştır. Daha sonra ise Cenâb-ı Hak, *"Bu kesintisiz ebedîlikten artakalan kısım hariç"* buyurmuş, böylece önce, onların, Araplar nezdinde, daha uzun olamayacak bir biçimde ebedî kalışlarını zikretmiş, sonra da, *"Rabbinin dilediği müddet, müstesnâ"* istisnasıyla da buna sonu olmayan devamlılığı ilâve etmiştir. Buna göre mana şu şekilde olur: "Rabbinin dilemiş olduğu sonu olmayan ilâve hariç..."

Üçüncü cevap şekli: Bu istisnadan maksat, onların, mahşer meydanındaki durma zamanlarıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Şakî olanlara gelince, onlar ateştedirler. Muhasebe edilmek için durdukları zaman müstesnâ; çünkü onlar o vakit, ateşte bulunmazlar..." buyurmuştur. **Ebu Bekr el-Esamm** ise: "Bundan murat, "Rabbinin dilediği müddet müstesnâ; bu, onların kabirde bulunmaları halidir..." şeklindedir" demiştir. Veya bundan murat, "Rabbinin dilemiş olduğu, onların dünyadaki hayatta olmaları hali hariç..." şeklindeki bir manadır. Bu üç görüş de, birbirine yakındır ki buna göre mana, "Onlar orada, dünyadaki... veya berzahtaki... veya hesaba çekilmek için durduruldukları müddetleri miktarınca kalacaklar, daha sonra da ateşe gireceklerdir..." şeklinde olur.

Dördüncü cevap şekli: Âlimler şöyle dediler: Bu istisnâ, Cenâb-ı Hakk'ın, *"orada çok feci bir nefes alıp vermeleri vardır"* ifadesine râcidir. Bunu anlatmak içinse, şunu deriz: Allah'ın, *"Onlar orada ebedî kalıcı oldukları halde, orada çok feci bir nefes alıp vermeleri olacaktır onların..."* sözü, ebedîlikle birlikte feci nefes alıp vermenin bulunacağını belirtmektedir. Cümleye istisnâ dahil olunca, kendisinde bu iki halin bulunmadığı bir zamanın bulunmuş

olması gerekir. Fakat, akliyyatla ilgili meselelerde kesinleşmiş olan kural bulunmaktadır: "Cüzlerinin tamamı bulunmadığı zaman, yekûn da, toplam da bulunmaz.. Aynı şekilde, cüzlerinden tek biri bulunmadığı zaman da bulunmaz." İşte, işin sonunda onlar hareketsiz, cansız ve adeta sönmüş bir hale gelince, o vakit onların feci nefes alıp vermeleri de kalmaz. Binâenaleyh, bu toplamın cüzlerinden birisi de bulunmamış olur. O zaman da, onların ateşte kalmalarının inkıtaya uğrayacağını söylemeye gerek kalmaksızın, böyle bir istisnanın yapılması sahih olmuş olur.

"Âyetteki İstisna Günahkâr Mü'minler Hakkındadır" Diyenler

Beşinci cevap şekli: Bir cemaat şöyle demiştir: "Bu istisna, tevhit ehlini ateşten çıkarmayı ifade etmektedir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın, "فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ" cümlesi, bütün bedbahtlar hakkında bu hükmün verildiğini ifade etmektedir. Sonraki "إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ" cümlesi ise, bu hükmün bu bütün için bulunmamasını gerektirir. Ebedîlik hükmünü tamamından nefyetmek içinse, onu, tamamın bir kısmından nefyetmek kâfidir. Binâenaleyh, bazı bedbahtlar için, ebedî kalış hükmünün kalmamış olması gerekir. İşte, cehennemde ebedî kalmanın kâfirler için söz konusu olduğu sabit olunca, "Kendilerinden ebedî cehennemde kalmak hükmünün nefyedilmiş olduğu kimseler, ehl-i kıble olan günahkârlardır, fâsıklardır" denilmesi gerekir. İşte bu, bu konuda söylenmiş olan kuvvetli bir sözdür.

İmdi, eğer denirse ki: "Bu izah şekli ancak, zikretmiş olduğunuz diğer izah şekilleri bozuk olduğu zaman taayyün eder, ortaya çıkar. O halde, onların fasit olduğuna dair delil nedir? Yine, böyle bir istisnâ, mutlu kullar hakkında da zikredilmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Mesûd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesnâ olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar. Bu, bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip, kesilmesi yoktur"* buyurmuştur" denilirse, biz deriz ki:

Biz bu izah şekli ile, bu âyetin, kâfirlerin azâbının kesintiye uğrayacağına delâlet etmediğini beyân ettik. Sonra, eğer biz bu âyetle, "Allahu Teâlâ'nın ehl-i kıble olan günahkârları ateşten çıkaracağı" hususundaki sözünün doğruluğuna istidlâlde bulunursak, şöyle deriz:

"İllâ" kelimesinin **"sivâ"** manasına hamledilmesine gelince, bu, âyetin zahirinden ayrılmaktır. İstisnâyı, dünyada yaşama haline, berzaha ve kıyamet duraklarında durmak haline hamletmek de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü istisnâ, cehennemde ebedî kalmaktan yapılmıştır. Cehennemde

uzun boylu kalmanın, cehennemde tahakkuk eden hallerden birisi olduğu malumdur. Şu halde, cehennemde bulunmazdan önce, cehennemde ebedî kalışın tahakkuk etmesi imkânsızdır. Ebedî kalış tahakkuk etmeyince de, ondan istisnâ yapılmaz ve istisnânın yapılması imkânsız olur. Onun, "istisnâ, feci bir biçimde nefes alıp vermeyle ilgilidir" şeklindeki görüşü de, âyetin zahirini terk etmektir. Şu halde, geriye âyetin, bizim bahsettiğimiz şeyden başka, sahih olarak hamledilecek bir manası kalmamıştır.

Onun, "Buradaki istisnâdan maksat, Allah'ın ateşten şiddetli soğuğa nakletmesidir" sözüne karşı deriz ki: Durum şâyet böyle olsaydı, şiddetli soğuk ile yapılan azabın, ancak göklerin ve yerin süresinin sona ermesinden sonra olması gerekirdi. Halbuki sahih hadisler, ateşten şiddetli soğuğa ve şiddetli soğuktan ateşe nakledilmelerinin, her gün defalarca olacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh bu izah şekli geçersizdir. Onun, "Böyle bir istisna, saîd kullar hakkında da mevcut" sözüne karşı biz deriz ki: Ümmet, "Bir kimse cennete girer, sonra oradan çıkıp cehenneme girer" denilmesinin imkânsız olduğu hususunda ittifak etmiştir. İşte bu icmâdan ötürü biz, bu ifadede, bu istisnayı, zikredilen o tevillerden birine hamletmek zorunda kaldık. Bu âyete gelince, bununla ilgili böyle bir icmâ yoktur. Bu sebeple de onu, zahirî manasına hamletmek gerekmiştir. İşte âyet hakkındaki sözün tamamı budur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, bu istisnayı zikredince إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ *"Çünkü, Rabbin ne dilerse, onu hakkıyla yapandır"* buyurmuştur. Biz, istisnaya, fasıkların ateşten çıkarılması manası verirsek bu ifadenin âyete uygunluğu güzel olur. Sanki Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Ben hakimiyet ve kudretimi izhâr ettim. Sonra mağfiret ve rahmetimi de izhâr ettim. Çünkü ben, dilediğimi hakkıyla yapanım. Şüphesiz hiç kimsenin bana karşı hiçbir hükmü ve gücü olamaz."

Daha sonra Hak Teâlâ, وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمٰوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ *"Saîd olanlara gelince, onlar da cennettedirler. Rabbinin dilediği müddet müstesna olmak üzere, gökler ve yer durdukça onlar orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** sîn'in zammesi ile "سُعِدُوا"; diğer kıraat âlimleri, fethalı olarak "سَعِدُوا" şeklinde okumuşlardır. Sîn harfinin zammesi ile okuma, if'al babından (أَسْعَدَ) zaid harfin hazfedilmesi tarzında

olmuştur. Zira, "سَعِدَ" sîgâsı, müteâddî değildir, "اَسْعَدَ" sîgası ise müteaddidir. Binâenaleyh "سُعِدَ" ve "اُسْعِدَ" aynı manadadır. Nitekim erkek adı olan "Mes'ûd" da, bu fiilden alınmadır.

İKİNCİ MESELE

Saîd, yani cennetlik kullar hakkındaki âyetteki istisnayı, daha önce (şakîlerle ilgili olarak) zikredilmiş olan izah şekillerinden birisine hamletmek gerekir. Burada bir başka izah şekli daha vardır, bu da şudur: Muhtemeldir ki onların bir kısmı bazen, cennetten alınıp Arş'a ve ancak Allah'ın bilebileceği yüksek menzillere çıkarılırlar. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, mü'min erkeklere de, mü'min kadınlara da -içinde ebedî kalıcı oldukları halde- altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'detti. Allah'ın rıdvanı (rızası) ise daha büyüktür"* (Tevbe, 72) buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ *"Bu bir lütuf ve ihsandır ki, tükenip kesilmesi yoktur"* beyanı ile de ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapçada, birisi bir şeyi kesip parçaladığı zaman, "جَذَّهُ - يَجُذُّهُ - جَذًّا" denilir. Yine جَذَّ اللّٰهُ دَابِرَهُمْ "Allah onların arkalarını kessin, sayılarını kurutsun" denilir. Buna göre âyetteki, "غَيْرَ مَجْذُوذٍ" tabiri, "kesintiye uğramayan" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Naîm cennetini anlatırken buyurduğu, لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ *"Kesilip tükenmeyen, yasak edilmeyen..."* (Vâkıa, 33) tabiridir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, âyette bu istisnadan maksadın, bu halin kesintiye uğraması olmadığını iyice açıklayıp, bu gerçeği de, bilhassa burada zikredip, şakî kullar için zikretmemiş olunca, bu deyim, şakîlerle ilgili o istisnadan maksadın, inkıta olduğuna delalet eder. İşte âyet hakkında söylenecek sözün hepsi bundan ibarettir.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هَٰؤُلَاءِ ۚ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ ۚ وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ ﴿١٠٩﴾

"Artık onların tapmakta oldukları şeylerden şüphe içinde olma. Onlar, daha önceleri ataları nasıl tapıyor idiyseler, tıpkı onlar gibi tapıyorlar. Biz de elbet nasiplerini eksiksiz vereceğiz" (Hûd, 109).

Putların Mahiyeti Hakkında

Bil ki Allahu Teâlâ, putlara tapan kimselerin kıssalarını anlatınca, bunun peşinden şakîlerin ve saîdlerin hallerini zikredip, daha sonra bu âyette de, kavminin içindeki kâfirlerin halini Peygamberi'ne açıklayarak, فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ *"artık şüphe içinde olma"* buyurmuştur. Bu kelimenin aslı, "فَلَا تَكُنْ" şeklidir. Fakat bu kelime çok kullanıldığı için, nûn hazfedilmiştir. Bir de, nûn harfi sözün (kelimenin) sonunda bulunduğu zaman, telaffuz edildiğinde sadece ğunnesi fark edilir. Bundan dolayı Araplar bu nûn'u hazfederler. Bu cümlenin manası şudur: "(Ey Resûlüm), putlara tapan bu kimselerin durumu ile ilgili olarak, o putların onlara hiçbir fayda ve zarar veremeyeceği hususunda şüphen olmasın."

Daha sonra Allahu Teâlâ, مَا يَعْبُدُونَ اِلَّا كَمَا يَعْبُدُ اٰبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ *"Onlar, daha önceleri ataları nasıl tapıyor idiyseler, tıpkı onlar gibi tapıyorlar"* buyurmuştur. Bundan murat, onların, cehâlete ve taklide sarılma hususunda atalarına benzediklerini anlatmaktır.

Hak Teâlâ, sonra وَاِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ *"Biz de elbet nasiplerini eksiksiz vereceğiz"* buyurmuştur. Bu cümleden maksadın, "Biz onların nasiplerini, yani onların payı olan azabı eksiksiz vereceğiz" manası olabileceği gibi, "Onlar her ne kadar kâfir olup, haktan yüz çevirmiş olsalar da, onların rızıklarını ve dünyevî hayırlardan nasiplerini eksiksiz vereceğiz" manası olması da muhtemeldir. Yine bu cümleden maksadın, "Biz, özürlerini ve mazeretlerini gidermek için deliller ortaya koyma, peygamberler gönderme ve kitaplar indirme hususundaki hisselerini eksiksiz vereceğiz" şeklinde olması da muhtemel olabileceği gibi, bu manaların hepsinin birden kastedilmiş olması da muhtemeldir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَاِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ ﴿١١٠﴾ وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

"Andolsun ki biz, Musa'ya o kitabı verdik de, onun hakkında da ihtilâf edildi. Eğer Rabbinden bir söz (kader) geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş, iş bitmişti bile... Muhakkak ki onlar bu Kur'ân'dan yana şiddetli bir tereddüt ve şüphe içindedirler. Şüphesiz Rabbin, her birinin amellerini onlara tam verecektir. Çünkü O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdârdır" (Hûd, 110-111).

Kâfirlerin Hakka Karşı Tutumlarına Misal: Hz. Musa

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette Mekke kâfirlerinin tevhidi inkârda ısrar ettiklerini beyân edince, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr edip, O'nun kitabını yalanlama hususunda da ısrar ettiklerini beyân etmiştir. Yine Hak Teâlâ, kâfirlerin, bütün peygamberlere karşı aynı yanlış yaklaşım içinde olduklarını beyân etmiş ve buna bir misal getirmiştir. Bu misal de şudur: Allahu Teâlâ, **Musa** (a.s)'ya **Tevrat**'ı indirince, kavmi **Tevrat** hakkında ihtilafa düşmüşler; bir kısmı onu kabul ederken, diğerleri inkâr etmiştir. Bu delâlet eder ki, insanların âdeti ve tavrı hep böyledir.

Sebkat Eden İlahî Hüküm

Sonra Allahu Teâlâ, وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ *"Eğer Rabbinden bir söz (kader) geçmiş olmasaydı, elbette aralarında hüküm verilmiş, iş bitmişti bile."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç izah vardır:

a) Bundan maksat şudur: Şâyet, Cenâb-ı Hakk'ın daha önce, bu ümmetin başına gelecek olan azabı kıyamete kadar erteleme hükmü bulunmamış olsaydı, bu kâfirlerin küfürlerinin büyüklüğünden ötürü müstahak oldukları, başlarına köklerini kazıma azabını indirme hâdisesi tahakkuk ediverirdi. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın önceden mevcut olan hükmü ve takdiri, bu azabı ertelemiştir.

b) Bundan maksat şudur: "Eğer Rabbinden bir kelime -ki bu kelime Allahu Teâlâ'nın ihtilaf edenler arasında, kıyamet günü hükmedeceği hükmüdür-, geçmemiş olsaydı, bu dünya yurdunda iken haktan yana olanı, bâtıldan yana olandan ayırmak vâcip olurdu."

Hak Teâlâ, bunu iyice ortaya koyunca, وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ *"Muhakkak ki onlar, yani senin kavminin kâfirleri bu Kur'ân hakkında bir tereddüt ve şüphe içindedirler"* buyurmuştur. Daha sonra da, وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ

اَعْمَالَهُمْ *"Şüphesiz Rabbin her birinin amellerini onlara tam verecektir"* buyurur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu cümlenin manası şöyledir: "Kimin azabını hemen verir, kiminkini de tehir edersem; yine kim peygamberlerimi tasdik eder, kim de yalanlar ise, şüphesiz onların durumları, amellerinin karşılıklarının eksiksiz verilmesi hususunda eşittir." Binâenaleyh âyet, aynı anda hem bir vaad, hem de bir vaîd ifade etmektedir. Çünkü tâatlerin karşılığını eksiksiz vermek büyük bir vaad, yine günahların karşılığını eksiksiz vermesi de büyük bir vaîddir. O'nun, اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır"* cümlesi de, bu vaad ve vaîd için bir te'kiddir. Çünkü Cenâb-ı Hak bütün malumatı (her şeyi) bildiğine göre, taatlerin ve masiyetlerin miktarını da bilir. Böylece de, her amele uygun düşen cezayı da bilir. O zaman da, hiçbir hak ve karşılık zâyî olmaz. İşte bu, çok güzel bir izahtır.

***İKİNCİ MESELE:* Lemmâ Edatı Hakkında İzahat**

Ebu Amr ve **Kisâî,** nûn'u şeddeli olarak, "lemmâ" lafzını da şeddesiz olarak "lemâ" şeklinde okumuşlardır. **Ebu Ali** şöyle demiştir: "Lemmâ"daki lâm, "inne"nin gerektirdiği bir harftir. Çünkü "inne" edatı, haberinin veya isminin başına bir "lâm"ın gelmesini gerektirir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ اللهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ *"Şüphesiz Allah gafûr ve rahîmdir"* (Nahl, 17) ve اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَةً *"Bunda, bir âyet var"* (Hud, 103) âyetlerinde olduğu gibidir. "لَيُوَفِّيَنَّهُمْ" kelimesindeki ikinci lâm ise, senin وَاللهِ لَتَفْعَلَنَّ "Vallahi sen bunu mutlaka yapacaksın" sözünde olduğu gibi, kasemden sonra gelen lâm'dır. İşte âyette bu iki lâm birlikte bulununca, aralarına mâ harfi girmiştir. Buna göre mâ zâiddir."

Ferrâ ise şöyle demiştir: "Buradaki "mâ", "men" (kim) manasındadır." Diğer kısımların izahı ise, yukarıda geçtiği gibidir. Bunun bir benzeri de, وَاِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيُبَطِّئَنَّ *"İçinizden öylesi vardır ki muhakkak ağır davranır"* (Nisa, 72) âyetidir. Bu âyetin ikinci kıraatine göre, **İbn Kesir, Nâfî** ve **Âsım**'ın râvisi **Ebu Bekr** her iki lafzı da şeddesiz olarak, "ve in küllen lema" şeklinde okumuşlardır. Bunun sebebi şudur: Bunlar, "inne"nin şeddeli iken amel etmesi gibi, şeddesiz olarak "in" şeklini de amel ettirmişlerdir. Çünkü "in" kelimesi fiile benzer. Nasıl fiillerin, senin لَمْ يَكُنْ زَيْدٌ قَائِمًا ve لَمْ يَكُ زَيْدٌ قَائِمًا (Zeyd ayağa kalkmadı) sözlerinde olduğu gibi, tam veya (bazı harfleri) hazfedilmiş iken amel etmeleri caiz ise, "inne" ve "in" kelimeleri de böyledir.

Âyetin üçüncü bir kıraatine göre, **Hamza, İbn Âmir** ve **Hafs,** her iki lafzı da şeddeli olarak, "وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا" şeklinde okumuşlar ve: "Bu hususta söylenilmiş olanların en güzeli şudur: "Lemmâ" lafzının aslı, tenvinli olarak, "lemmen" şeklidir. Nitekim اَكْلًا لَمًّا *"Alabildiğine yemek..."* (Fecr, 19) âyetinde de böyledir" demişlerdir. Buna göre mana, "Onların hepsi bir araya getirilecekler, yani toplanacaklardır" şeklinde olur. Sanki "Onların hepsi..." denilmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Bu Âyetteki Yedi Te'kid Unsuru**

Bir faziletli zâtın şöyle dediğini duydum: "Allahu Teâlâ bu âyet-i kerimede, müstahak olan herkese, hak ettiği şeyi tam olarak vereceğini haber verince, bu âyette yedi çeşit te'kid kullanılmıştır:

1) Te'kid için kullanılan **"inne"** edatı.

2) Yine te'kid için kullanılan **"küllen"** kelimesi.

3) "İnne" edatının haberinin başına gelen ve te'kid ifade eden **"lâm".**

4) "Lemâ"daki **"mâ"** edatı. Çünkü biz onun, **Ferrâ**'nın görüşüne göre, bir mevsûle olduğunu söyledik.

5) Mahzûf bir kasem. Çünkü sözün takdiri, "Allah'a yemin olsun ki, Allah onların her birinin amellerini onlara tam verecektir" şeklindedir.

6) Kasemin cevabının başına gelmiş olan, ikinci **"lâm".**

7) "لَيُوَفِّيَنَّهُمْ" cümlesindeki şeddeli te'kid nûn'u. İşte bu tek ifadedeki, te'kid için olan yedi lafzın tamamı, Rububiyyet ve ubûdiyyet işinin ancak ba's (öldükten sonra dirilme), kıyamet, haşir ve neşir ile tamam olacağına delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"O, onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur ki bu, en ileri te'kid unsurlarındandır.

فَاسْتَقِمْ كَمَآ اُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا اِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾ وَلَا تَرْكَنُوٓا اِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ مِنْ اَوْلِيَآءَ ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

"O halde sen (ey Resûlüm) beraberindeki tevbe edenlerle birlikte, emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, ne yaparsanız hakkıyla görendir. Bir de zulmedenlere meyletmeyin.

Sonra size ateş çarpar. Zaten sizin Allah'tan başka yardımcılarınız yoktur. Sonra yardım göremezsiniz" (Hûd, 112-113).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İstikametin Çok Zor Olduğu Hakkında**

Bil ki Cenâb-ı Hak, açıkça vaad ve vaîdde bulununca, bunun peşinden Peygamberi'ne, *"Emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* buyurmuştur. Bu söz, ister kendisiyle alakalı olsun, isterse vahyin tebliğ edilip, hükümlerin beyân edilmesiyle alakalı olsun, bütün akâid ve amel meselelerini içine alan, umûmî (genel) bir sözdür. Şüphe yok ki, gerçek istikamet (doğruluk) üzere bulunmak cidden zordur. Ben sana, bunun zorluğunu akl-ı selime kolayca gösterecek olan bir misal vereceğim. O da şudur: Gölge ile aydınlığın arasını birbirinden ayıran düz çizgi, enine bölünemez bir bütündür. Fakat bu çizginin, iki tarafını hissedip (gözle) iyice birbirinden ayırt edemezsin. Çünkü gölge tarafı, aydınlık tarafına yakın olduğu için, görülme bakımından birbirine karışır. Bundan dolayı insanın bakışı, her biri diğerinden iyice ayırt edilecek şekilde, bu çizgiyi tam olarak göremez.

Bunu, verdiğimiz misalde anladığın zaman, ubûdiyyetin bütün kısımlarındaki misallerini de buna göre anla. Bunlardan birincisi, marifetullahtır. Bu marifetullah, kulun, "ispât"ı kabul edip "teşbih"ten; "nefy"i söyleyip "ta'tîl"den korunmuş olarak elde edebilmesi son derece zordur. Sen, diğer marifet makamlarını da, kendiliğinden düşün. Yine, gazap kuvvetiyle şehvet kuvvetinden ve birinin, ifrât ve tefrit olmak üzere, iki aşırı ucu bulunup, ikisi de kınanmıştır. Bu ikisini birbirinden ayıran, iki taraftan hiçbirisine meyletmeyecek biçimde ortada duran çizgidir. İşte bu çizgi üzerinde durabilmek zordur. Sonra bununla amel etmek daha da zordur. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, "sırat-ı müstakim"i bilmek, son derece zordur. İyice bilinse bile, onun üzerinde kalabilmek ve ona göre amel etmek daha zordur. Bu makam son derece zor olduğu için **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Kur'ân'ın tamamında, Hz. Peygamber'e, bundan daha zor ve daha meşakkatli gelen, başka bir âyet nazil olmamıştır." Bundan dolayı da Hz. Peygamber (s.a.s): شَيَّبَتْنِي هُودٌ وَأَخَوَاتُهَا *"Hûd Sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı"* buyurmuştur.

Birisinin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz Peygamber (s.a.s)'i rüyamda gördüm ve "Senin *"Hûd Sûresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı"* dediğin rivâyet

ediliyor" dedim. Bunun üzerine O: *"Evet"* dedi. Ben de: "Hangi âyetten dolayı?" deyince, O da: *"O halde sen (ey Resûlüm), emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* âyetiyle" buyurdular.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu âyet, şeriatte, büyük bir kaide oluşturmaktadır. Çünkü Kur'ân, abdest fiillerinin belirli bir sıraya göre yapılmasını emredince, *"O halde sen, emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* âyetinden dolayı bu sıraya uymak vacip olur. Yine Kur'ân'da, devenin zekâtının deveden, sığırın zekâtının sığırdan verilmesi emri varid olunca, buna da uymak vacip olur. Kur'ân-ı Kerim'de varid olan, Allah'ın bütün emirleri hakkında söylenecek olan söz aynıdır. Bana göre, âyetin kıyas ile tahsis edilmesi caiz olmaz. Çünkü, bir âyetin umumî manası bir hükme delâlet ettiği zaman, *"O halde sen emrolunduğun şekilde dosdoğru hareket et"* buyruğundan dolayı, onun gerektiği hüküm vacip olmuş olur. Kıyasla amel etmek ise, ondan sapmaktır.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ تَابَ مَعَكَ *"beraberindeki tevbe edenlerle birlikte"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetin İ'rabına Dair**

Vâhidî şöyle demiştir: "Âyetteki men, birkaç bakımdan, ref mahallindedir:

1) O'nun, "فَاسْتَقِمْ" emrindeki müstetîr zamir olan **"ente"** (sen) üzerine atfedilerek merfû olması. Burada, atıf sahih olduğu için, muttasıl olan zamir ile te'kîd yerine, harf-i cer olan **"kemâ"**daki kâf ile vasfedilmekle yetinilmiştir. Yani, فَاسْتَقِمْ اَنْتَ وَهُمْ "Sen ve onlar, dosdoğru olunuz" demektir.

2) Bunun, "اُمِرْتَ"deki zamire atfedilmiş olması.

3) Bunun, وَمَنْ تَابَ مَعَكَ فَلْيَسْتَقِمْ "Beraberindeki tevbe edenler de, doğru olsunlar" manasında mübteda olması.

İKİNCİ MESELE

Kâfir ve fâsıkın, küfür ve fısklarından rücû etmeleri gerekir. Bu halleri üzere iken, istikametle meşgul olmaları sahih olamaz. Ama, küfür ve fısktan tevbe edenin, Allah'ın dininin yolları üzere istikametle meşgul olması ve Allah'a kulluk yolu üzere devam etmesi doğru ve sahihtir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَطْغَوْا *"Aşırı gitmeyin"* buyurmuştur. Bu, o fiilin mastarı olan "tuğyan", haddi ve ölçüyü, sınırı aşmak anlamındadır. **İbn Abbas:** "Allahu Teâlâ bununla, "Allah'a boyun eğin; hiç kimseye karşı

kibirlenmeyin" manasını kastetmiştir" demiştir. Yine bunun, "Kur'ân hakkında haddi aşıp da, onun haramını helâl, helalini da haram kılmayın" veya, "Size emrolunan şeylerde haddi aşmayın ve sınırları tecavüz etmeyin" veyahut "Allah size büyük nimetler in'âm ettiğinde, O'na şükür ve boyun eğme yolundan sapmayın" manalarında olduğu da söylenmiştir. Evlâ olanı, bütün bu manaların âyete dahil olduğudur.

Zâlimlere Doğru Meyletmeyin

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا *"Bir de zulmedenlere meyletmeyin..."* buyurmuştur. Bu fiilin mastarı olan "rükün" kelimesi, bir şeye itminân duyup, muhabbetle ona meyletmek, yönelmek anlamındadır. Kelimenin zıddı ise, "nüfûr" (nefret etmek) kelimesiyle ifade edilir. Kıraat imamlarının hepsi bu kelimeyi kâf ve tâ harflerinin fethasıyla "لَا تَرْكَنُوا" şeklinde okumuşlardır. Bunun mazisi, "alime" (bildi) fiilindeki gibi "rekine" şeklindedir. Bu fiilin "رَكَنَ - يَرْكَنُ" şeklinde başka bir kullanışı da bulunmaktadır. **Ezherî:** "Bu, fasih değildir" demiştir. Muhakkik âlimler: "Burada nehyedilen şey, zâlimlerin üzerinde bulundukları zulme rıza göstermek, onların bu işini iyi görmek, hem kendileri hem başkalarına onun güzel olduğunu belirtmek ve bu kabil şeylerde onlara katılmaktır. Ama, onlardan gelebilecek bir zararı defetmek ve zarurî, hemen elde edilmesi gereken bir menfaati temin etmek için onların arasına karışmak, yasaklanan bu meyil çeşidine dahil değildir" demiştir.

"فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ" cümlesinin manası, "Siz onlara eğer meylederseniz, işte böyle bir meylin sonu budur, yani sizi ateş çarpar..." şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, "وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ" buyurmuştur. Yani, "Zaten sizin Allah'tan başka, sizi Allah'ın azâbından kurtaracak yardımcılarınız yoktur" buyurmuştur.

Daha sonra, ثُمَّ لَا تُنْصَرُونَ *"Sonra yardım göremezsiniz"* buyurmuştur. Bundan maksat, "Siz, size böyle vakıa karşısında yardım edebilecek hiç kimseyi bulamazsınız..." manasıdır.

Bil ki Allahu Teâlâ, zâlimlere meyleden kimseye, mutlaka ateş isabet edeceğine dair hüküm vermiştir. Durum böyle olunca, bizatihi zalim olan kimsenin hali nice olur?!.

وَاَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ الَّيْلِ اِنَّ الْحَسَنٰتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّاٰتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذّٰاكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

"Gündüzün iki tarafında ve gecenin yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür. Sabret, zira Allah, muhsinlerin mükâfatını zayi etmez" (Hûd, 114-115).

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber'e dosdoğru olmayı emredince, bunun peşinden namaz emrini getirdi. Bu, Allah'a imandan sonra ibâdetlerin en büyüğünün namaz olduğuna delâlet eder. Âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Haricilerin iddiası: Farz Namaz İki Vakittir**

Ben **Kâdî Ebu Bekr el-Bakillanî**'nin bir kitabında, Haricîlerin, şu iki bakımdan bu âyeti sadece sabah ve akşam namazlarının farz olduğuna delil getirdiğini gördüm. 1) Bu iki vakit, gündüzün iki tarafında bulunmaktadır. Cenâb-ı Hak da, gündüzün iki tarafında namaz kılmayı farz kılmıştır. Şu halde, bu kadar miktar namazın yeterli olması gerekir. Buna göre eğer, "âyetteki *"gecenin yakın saatlerinde"* tabiri, diğer namazları gerektirir" denilirse, biz (Haricîler) deriz ki, biz, bunu kabul etmiyoruz. Çünkü gündüzün iki tarafı, gecenin yakın saatleri olarak vasfedilirler. Zira, gündüz olmayan vakit, gece olur. Bu konuda söylenecek son söz şudur: Bu, sıfatın mevsûfuna atfedilmesini gerektirir. Ama ne var ki, Kur'ân'da ve şiirde bunun misali pek çoktur.

2) Allahu Teâlâ, *"iyilikler, kötülükleri giderir..."* buyurmuştur. Bu, gündüzün iki tarafında namaz kılan kimsenin, kıldığı bu vakit namazın, bunlar dışındaki bütün kötülüklere keffâret olacağını ihsas eder, bildirir. Diğer namazların da farz olduğu söylense bile, bu iki vakit namazın ikame edilmesinin, diğer namazların terkine keffâret olması gerekir. Bil ki bu görüş, ümmetin icmâsıyla batıl olup, buna iltifat edilemez.

***İKİNCİ MESELE:* "Gündüzün İki Tarafı" Hangi Vakitlere Delâlet Eder?**

Âyetteki طَرَفَيِ النَّهَارِ *"gündüzün iki tarafı"* deyiminin tefsiri hususunda birçok görüş bulunmaktadır. Doğruya en yakın olan, gündüzün iki tarafında

olan bu namazların, sabah ve ikindi namazları olduğu görüşüdür. Bu böyledir, çünkü, gündüzün iki tarafından birisi, güneşin doğuşu; diğer tarafı da güneşin batışıdır. Birinci taraf, sabah namazı vaktidir. İkinci tarafın akşam namazı vakti olması caiz değildir. Çünkü akşam namazı, âyetteki *"gecenin yakın saatleri"* tabirinin hükmüne dahildir. Binâenaleyh, ikinci tarafı, ikindi namazının vaktine hamletmek gerekir.

Bunu anladığın zaman bil ki âyet, sabah namazını biraz aydınlığa yakın; ikindi namazını ise, tehir ederek kılmanın daha efdal olduğu hususunda, **Ebu Hanîfe** (r.h.) için bir delildir. Bu böyledir, çünkü bu âyetin zahiri, gündüzün iki tarafında namaz kılmanın farz olduğuna delâlet etmektedir. Biz, gündüzün iki tarafından birisinin, güneşin doğuşu zamanı, diğerinin de güneşin batışı zamanı olduğunu açıklamıştık. Halbuki ümmet-i Muhammed, o vakitte, zaruret olmaksızın namaz kılmanın meşrû olmadığı hususunda ittifak etmiştir. Böylece bu âyetin zahiriyle amel etmek imkânsız olmuştur. Binâenaleyh, âyeti mecazî manaya hamletmek gerekir ki, bu da, bundan kastedilen mananın, "Namazı iki tarafına yakın olan vakitte kıl" şeklinde olmasıdır. Çünkü bir şeye yakın olana, onun isminin verilmesi caizdir. Durum böyle olunca, güneşin doğuşuna ve batışına yakın olan her vakit, lafzın zahirine en yakın olan vakit demektir. Ortalık hafifçe aydınlanmaya başladığında sabah namazını kılmak, onu, alaca karanlıkta kılmaktan, güneşin doğuş zamanına daha yakın olmuş olur. İkindi namazını da, her şeyin gölgesinin iki misli olduğu bir zamanda kılmak, o namazı, her şeyin gölgesinin bir misli olduğu zamanda kılmaktan, güneşin batışı zamanına daha yakındır. Mecâzî mana, her ne zaman, hakîkî manaya daha fazla yaklaşırsa, lafzı o mecazî manaya hamletmek daha evlâ olur. Böylece, âyetin zahirinin bu iki meselede, **Ebu Hanîfe**'nin görüşünü kuvvetlendirdiği kesinlik kazanmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ *"gecenin yakın saatlerinde"* deyimine gelince, bu tabir, namazı, geceye yakın üç vakitte kılmayı emretmiş olmayı gerektirmektedir. Çünkü, çoğulun en azı üçtür. Akşam ve yatsının iki vakti vardır. Binâenaleyh, namaz kılmak gereken geceye yakın üç zamanın tahakkuk edip bulunabilmesi için, vitir namazının da vacip olduğuna hükmetmek gerekir. Peygamber (s.a.s) için vitir namazının vacip olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın وَاتَّبِعُوهُ *"ve ona uyunuz"* (A'raf, 158) emrinden dolayı, başkaları hakkında da vacip olur. Bu âyetin bir benzeri de, *"Rabbini, güneşin doğuşundan evvel ve batışından önce, hamd ile tesbih et..."* (Kâf,

39) âyetidir. Güneşin doğuşundan önce kılınan, sabah namazı; güneşin batışından önce kılınan ise, ikindi namazıdır. *"Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün uçlarında dahi tesbih et..."* (Taha, 130) âyeti de, *"Ve gecenin yakın saatlerinde"* âyeti gibidir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Âyetin Nüzul Sebebi**

Müfessirler, bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, şöyle diyen bir kimse hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir: "Cimânın dışında, kendi hanımına yaptığı her şeyi, kendisine haram olan bir kadına yapan adam hakkında ne buyurursunuz?.." Bunun üzerine Hz. Peygamber de: *"Güzelce bir abdest alsın, sonra kalksın namaz kılsın"* deyince, *Allahu* Teâlâ işte bu âyeti indirir.

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'e "Âyetteki, hüküm size mi mahsus?" denildiğinde, O, *"Hayır, bütün insanlara"* buyurdu.

Zülef Kelimesi Hakkında

Cenâb-ı Hak, وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ *"Gecenin* yakın *saatlerinde..."* buyurmuştur. **Leys:** "Gecenin ilk kısmına, "zülfe" dendiğini, bunun cem'inin "zülef" geldiğini söylerken, **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı "زُلْفَى" kökündendir. "Zülfâ" ise, yakın olan demektir. Nitekim Arapçada, "Onu yaklaştırdım, o da yaklaştı" manasında "اَزْلَفْتُهُ فَازْدَلَفَ" denilir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, bu kelimenin hem lâm'ın hem de zâ harfinin zammesiyle "zülüf"; lâm'ın sükûnu ile "zülf" ve "kurbâ" vezninde olarak "zülfâ" şekillerinde okunduğunu söylemiştir. Buna göre, "zülef" şekli, tıpkı "zulmet"in çoğulu olan "zulem" gibi, "zülfe" kelimesinin çoğulu; "zülf" ise, tıpkı "büsre" kelimesinde olduğu gibi, "zülfe" şeklinin çoğulu ve iki zammeli şekil olan "zülüf" ise, tıpkı "yüsr" (yüsür) kelimesinde olduğu gibi, "zülf" kelimesinin çoğuludur. "Zülfâ" ise tıpkı, "kurbâ"nın "kurbet" (yakınlık) manasına olduğu gibi, "zülfe" manasınadır. Bu da, gündüzün sonunun geceye yaklaşması manasınadır, "زُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ" ifadesine, "geceye yakın olan" manası da verilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, اِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ *"Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İyilikler Kötülükleri Giderir**

"Hasenât" ile ilgili iki görüş vardır:

1) **İbn Abbas** "Bunun manası, "Büyük günahlardan kaçınmak şartı ile beş vakit namaz, diğer günahlar için bir keffâret sayılır" şeklindedir" demiştir.

2) **Mücâhid**'in: **"Hasenât,** kulun, سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللهُ وَاللهُ اَكْبَرُ *"Allah'ı tesbih ederim. Hamd Allah'a mahsustur. Allah'tan başka ilah yoktur. Allah en büyüktür"* demesidir" dediği rivâyet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Günahın imana zarar vermeyeceğini söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü iman, hasenâtın (iyiliklerin) en kıymetlisi, en yücesi ve en efdalidir. Âyet, hasenâtın seyyiâtı (kötülükleri, günahları) giderip temizlediğine delâlet etmektedir. Hasenâtın en yücesi olan iman, isyanın en ilerisini teşkil eden küfrü bertaraf eden bir derecedir. Binâenaleyh onun, derece bakımından en aşağıda olan günahlara, haydi haydi gücü yeter. Dolayısıyla bu, bütün ikâbı gidermeyi olmasa bile, devamlı ve ebedî azabı gidermeyi ifade eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذّٰاكِرِينَ *"Bu, iyi düşünenlere bir öğüttür"* buyurur. Âyetteki, "bu" kelimesi, *"Emrolunduğun üzere, dosdoğru ol"* (Hûd, 112) âyetine işarettir. "ذِكْرٰى لِلذّٰاكِرِينَ" tabiri de, "Va'z u nasihattan alanlar için bir va'z ve öğüt, irşad alanlar için, bir irşaddır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah وَاصْبِرْ فَاِنَّ اللهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"Sabret, zirâ Allah muhsinlerin mükâfatını zayi etmez"* buyurmuştur. Denildi ki, "Bu, "Namaza sabret, devam et" manasındadır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ehl-ü iyâline namazı emret, kendin de ona sebatla devam et"* (Taha, 132) âyetinde ifade edildiği gibidir.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ اُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِى الْاَرْضِ اِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ اَنْجَيْنَا مِنْهُمْ ۚ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَآ اُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

"Sizden önceki devirlerde, yeryüzünde fesat çıkarmaktan vazgeçirmeye çalışacak fazilet sahibi kimseler bulunmalı değil miydi? (Onlar) içinden kurtardıklarımız, pek azdır. Zalim olanlar ise, yalnız kendilerine verilen dünyevi refâhın ardına düştüler. Onlar, günahkâr insanlardı" (Hud, 116).

Beldelere Toptan Felâket Gelmesinin Sebebi

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki ümmetlerin başına, köklerini kazıma azabının geldiğini beyân edince, bunun iki sebebi olduğunu açıklamıştır:

Birinci sebep: Onların içinde, yeryüzünde fesat ve fitne çıkarmaktan nehyedip alıkoyacak toplulukların bulunmamasıdır. İşte bunun için Allahu Teâlâ "فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ" yani, "Onlardan (...) bulunmalı değil mi idi, olması gerekmez miydi" buyurmuştur. **Halil,** "Kur'ân-ı Kerim'de bulunan bütün "لَوْلَا" edatlarının -sıfatları ifade etmek için kullanıldıkları durumlar hâriç-, هَلَّا (değil miydi, olmalı değil mi?) manasında olduğunu" söylemiştir. **Keşşaf sahibi** ise şöyle demiştir: "**Halil**'den böyle bir rivâyet yapılmış olamaz. Çünkü bunun delili, Hak Teâlâ'nın, sıfatların söz konusu olmamış olduğu şu âyetlerdir: "...لَوْ لَا اَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ" (Kalem, 49); "وَلَوْ لَا رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ" (Fetih, 25) ve "...وَلَوْ لَا اَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ" (İsra, 74).

"Bakıyye" Kelimesinin Manası

Âyetteki "أُولُوا بَقِيَّةٍ" deyimi, "Fazilet ve hayır sahipleri" manasınadır. Fazilet ve cömertlik, "bakiyye" diye isimlendirilmiştir. Çünkü insan, elde ettiği şeylerin en kıymetlisini ve en üstününü geride bırakmak ister. Dolayısıyla bu lafız, cömertliği ifade eden, bir darb-ı mesel haline gelmiştir. Mesela, "فُلَانٌ مِنْ بَقِيَّةِ الْقَوْمِ" denilir, yani, "Falanca, kavminin en hayırlılarındandır." Yine Arapların küçük mescidler hakkında "خَبَايَا" (çadırlar); insanlar için de "بَقَايَا" (hayırlılar) demeleri de bu manayadır. Yine "bakıyye" kelimesinin, "takıyye" kelimesinin tıpkı "takva" manasında olması gibi, "اَلْبَقْوَى" manasında olması da mümkündür. Buna göre âyetin manası, "Onlardan, onlara karşı fazilet sahibi olan ve onları Allah'ın gazabından koruyacak olan kimseler bulunmalı değil miydi?" şeklindedir. Bu, "لُقْيَةٌ" vezninde olmak üzere "بُقْيَةٌ" şeklinde de okunmuştur ki bu durumda kelime, "Birisi birisini gözleyip beklediği zaman kullanılan, "بَقَاهُ - يَبْقِيهِ" fiilinden alınmış olur ve bu "bukye" kelimesi mastar bina-i merre olur. Bu kıraate göre âyetin manası, "Onlardan, onları görüp gözeten ve Allah'ın cezalandırmasından korkan kimseler bulunması gerekmez miydi?" şeklinde olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, اِلَّا قَلِيلًا *"Pek azı (müstesna)"* buyurmuştur. Bunun, istisna-ı muttasıl sayılması mümkün değildir. Çünkü o takdirde bu ifade, senin, "onlardan sâlih olanlar müstesna, kavmin Kur'ân okumalı değil miydi?" deyip de, sâlih kimseleri Kur'ân okumaya teşvik edilenlerden istisnâ tutmayı murat etmende olduğu gibi, onlardan kurtulmuş olan pek

azı müstesna, fazilet sahibi kimseleri fesattan nehyetme hususunda bir teşvik olmuş olur!.. Bu sabit olunca, biz diyoruz ki: Âyetteki istisna, istisna-i munkatı'dır. Kelamın manası, "Fakat önceki nesiller arasında kurtardığımız pek az bir kısım, fesattan vazgeçirmeye çalıştılar; onların dışındakiler ise bu nehyi terk ettiler" şeklinde olur.

İkinci sebep: Cenâb-ı Hakk'ın, وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ *"Zalim olanlar ise yalnız kendilerine verilen dünyevi refahın ardına düştüler"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. "اَلتُّرْفَةُ" kelimesi, "nimet" manasınadır. Çocuğun bünyesi sağlıklı ve bakımlı olduğu zaman "صَبِيٌّ مُتْرَفٌ" denilir. Aynı şekilde, nimet ve bolluk ile şımarmış kişiye de, "mütref" denilir. Cenâb-ı Hak, âyetteki *"zalim olanlar"* tabiri ile, insanları münkerlerden (kötü şeylerden) nehyetmeyi terk edenleri, yani, dinin rükünlerinden büyük ve önemli birisi olan "emr-i ma'rûf, ve nehy-i münker" ile ilgilenmeyip de, şehevî arzular ile dünyevî lezzetleri elde etme peşine düşerek makam mansıb elde etmekle meşgul olan kimseleri kastetmiştir. **Ebu Amr, Cu'fi**'nin rivâyetine göre bu kelimeyi "وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أَتْرَفُوا فِيهِ" yani, "zâlim olanlar" diye okumuştur.[3]

Cenâb-ı Allah daha sonra وَكَانُوا مُجْرِمِينَ *"Onlar günahkâr insanlardı"* buyurmuştur ki bunun manası açıktır.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾ وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ اُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ اِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَاَمْلَئَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ اَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

"Senin Rabbin -ahâlisi ıslahçı davranırken- o memleketleri, sırf zulüm yüzünden imha edecek değildi ya. Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar ihtilaf edici bir halde (işte böylece) devam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna. (Allah) onları bunun için yaratmıştır. Bununla beraber Rabbinin şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "Celâlim hakkı için cehennemi bütün insan ve cinlerden dolduracağım" (Hûd, 117-119).

3 Kıraat ve tefsir kitaplarında **Ebu Amr**'dan bu rivayeti bulamadık (Ç.).

Allah Şirk Yüzünden Bir Beldeyi İmha Etmez

Bil ki Allahu Teâlâ, kendilerinde zulüm olmaksızın hiçbir belde ahalisini imha etmez. Bu hususta birkaç izah yapılmıştır:

Birinci izah: Buradaki "zulüm"den maksat şirktir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Hiç şüphesiz şirk, en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ, onlar aralarındaki muameleleri düzgün yaptıkları sürece, bir beldenin halkını, sırf müşrik olmaları yüzünden helâk etmez" şeklindedir. Velhasıl kökünü kazıma azabı, bir toplumun, şirk ve küfür içinde olmalarından ötürü gelmeyip, aksine onlar ancak muamelelerinde kötü olur ve insanlara haksızlık yapmaya gayret gösterirlerse iner. İşte bundan dolayı fakihler, "Hukûkullah (Allah'ın hakları), müsamaha ve kolaylığa dayanır. Fakat hukûk-i ibâd (kul hakları) inceden inceye elemeye ve sıkı tutmaya dayanır" demişlerdir. Nitekim hadis-i şerifte, *"Hakimiyet, küfürle birlikte devam eder, ama zulümle birlikte devam etmez"* buyurulmuştur. Buna göre, *"Senin Rabbin, -ahalisi ıslahçı davranırken- o memleketleri imhâ edecek değil"* âyeti, "Onlar, birbirlerine karşı doğru dürüst muâmelede bulundukları müddetçe, Allah sırf şirkleri yüzünden onları imha etmez" manasınadır. Ehl-i sünnet, âyete bu manayı vererek şöyle demişlerdir: "Bunun delili, **Nûh, Hûd, Sâlih, Lût** ve **Şuayb** (a.s)'ın kavimlerinin, Cenâb-ı Hakk'ın naklettiği üzere, insanlara eziyet etmeleri ve zulmetmeleri sebebiyle başlarına köklerini kazıma azabının inivermiş olmasıdır."

İkinci izah: Bu, **Mu'tezile**'nin tercih ettiği şu izahtır: "Allahu Teâlâ, onlar birbirlerine karşı doğru ve dürüst muamele ettikleri halde, onları imha edecek olsaydı zulmetmiş olmaktan münezzeh olamazdı. Halbuki O, kesinlikle böyle yapmaz. Aksine O onları kötü işleri yüzünden helak etmiştir."

İnsanlar Arasındaki İhtilaf

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً *"Eğer Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı"* buyurmuştur. **Mu'tezile,** bu âyetteki "dileme"yi (meşîeti), "Allah'ın mecbur kılması ve zorlaması manasında bir meşîete" hamletmiştir ki, bu hususla ilgili cevabımız daha önce geçmiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ * إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna, onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir"* buyurmuştur. Buradaki "ihtilaf" ile insanların din, huy ve fiil bakımından farklılıkları ve ayrılıkları kastedilmiştir.

Bil ki bu tefsirde, âlemdeki dinleri ve mezhepleri sayıp dökmenin imkânı yok. Bunu isteyen kimse, "er-Riyazu'l-Münika" adlı eserimizi okusun. Fakat biz burada, bütün mezhep ve dinleri kapsayacak bir taksimat yapmak istiyoruz ve diyoruz ki: İnsanlar iki kısımdır: Bazıları, "Ateş yakıcıdır, güneş aydınlatıcıdır" şeklindeki hükümleri (prensipleri) bilmemiz gibi, hissî-maddî ilimler ile "Menfî ile müspet aynı anda olamaz" şeklindeki mantıkî hükümleri bilmemizde olduğu gibi, bedîhî (açık seçik) ilimleri kabul ederken, bazıları bunları kabul etmemiştir. Kabul etmeyenler, sofestâîler (sofistler)dir. Kabul edenler ise, bu âlemdeki insanların çoğudur.

Bunlar da ikiye ayrılır: Bazıları, kendisinden ilmî ve nazarî (teorik) neticeler çıkarabilecek bir şekilde, bedihî ilimlerin terkibinin (sentezinin) mümkün olduğunu kabul ederlerken, bazıları bunu kabul etmezler. Bunlar, ilimleri nazar-ı itibara almayı da kabul etmezler ve azınlıktadırlar. Birinciler, âlemdeki insanların çoğunu teşkil ederler. Bunlar da ikiye ayrılır: Bunların bazısı, bu maddî âlemin bir aslının (başlangıcının) olduğunu kabul etmezler ve azınlıktadırlar. Diğerleri ise, bu âlemin bir aslının ve başlangıcının varlığını (yani yaratılmış olduğunu) kabul ederler. Kabul edenler de ikiye ayrılır: Bazıları, âlemin başlangıcının "mûcib-i biz-zât" (yani zâtı itibarı ile yaratmaya mecbur olan) bir varlık olduğunu söylerler. Zamanımızdaki felsefecilerin çoğunluğu bu görüştedir. Bazıları da, âlemin yaratıcısının, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtar olduğunu kabul ederler. Bunu kabul edenler, insanların çoğudur. Sonra bunu kabul edenler de ikiye ayrılır: Bazıları o fâil-i muhtarın, kullarına peygamber göndermediğini ileri sürerlerken; diğerleri O'nun peygamber gönderdiğini kabul ederler. Birinciler, Brahmanlar'dır. İkinci kısım ise, şeriat ve din sahibi olan insanlardır. Bunlar, Müslüman, Hıristiyan, Yahudî ve Mecûsîlerdir. Bu gruplardan her birinin, kendi içinde sınırsız ve akla sığmaz ihtilafları ve kısımları vardır. Akıllar, farklı farklı; gayeler gizli; vehim ve hayallerin çekişmeleri sonsuzdur. Hipokrat'ın tıpla ilgili: "Ömür kısa, tıp sanatı uzun (derin), hüküm vermek zor, denemek tehlikeli..." sözü pek yerinde sayılırsa, bu yüce gayeler ve derin meseleler hakkında, aynı sözün söylenmesi de pek güzel olur.

Eğer, "Siz Hak Teâlâ'nın, *"Onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir"* âyetindeki ihtilafı, dinlerin farklı olması manasına aldınız. Buna bir deliliniz var mı? Bunun, insanların renkleri, dilleri, geçimleri ve işleri bakımından olan farklılıklar manasına hamledilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun delili, bunun önünde geçen, *"Eğer*

Rabbin dileseydi, bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı" buyruğudur. Binâenaleyh âyette bahsedilen ihtilafı, insanları tek bir ümmet olmaktan alıkoyan bir hususa hamletmek gerekir. Yine Cenâb-ı Hakk'ın bu cümleden sonraki, *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..."* cümlesi de, bunun delilidir. Binâenaleyh bu ihtilafı, kapsamından, *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..."* şeklindeki istisnanın yapılabileceği bir manaya hamletmek gerekir ki, o da ancak bizim söylediğimiz manadır.

Allah İmanı Yaratmadıkça Kişi İnanamaz

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ *"Rabbinin rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..."* buyurmuştur. Âlimlerimiz, hidâyet ve imanın, ancak Allah'ın yaratması ile meydana gelebileceğine bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Bu âyet, dindeki ihtilafların sona ermesinin, ancak Allahu Teâlâ'nın, rahmetini nasip ettiği kimseler için söz konusu olduğuna delâlet etmektedir. Bu rahmet, Allah'ın, kullarına kudret ve akıl verip, peygamberler göndermesi, kitaplar indirmesi ve böylece mazeret kapılarını kapaması demek değildir. Çünkü bütün bunlar, kâfirler için de vardır. Dolayısıyla geriye ancak, "Bu rahmet, Allahu Teâlâ'nın hidâyet ve marifetullahı yaratmasıdır" demek kalır. **Kâdî** ise bu âyete birinci ihtimal olarak: "Rabbinin, cennet ve mükâfat ehlinden kılıp, kendisine mükâfat vererek rahmet ettiği kimseler müstesnâ..." manasını vermiştir. O, âyete ikinci ihtimal olarak da şu manayı vermiştir: "Allah'ın, kendisine lütuflarını vererek rahmet ettiği ve böylece de, Allah'ın kolaylaştırması ve lütfu ile mü'min olanlar müstesnâ..." Bu iki mana da, çok zayıftır.

Birincisinin, zayıf oluşu şundan dolayıdır: *"Onlar ihtilaf edici bir halde işte böyle devam edip gideceklerdir. Rabbinin, rahmetine mazhar ettiği kimseler müstesna..."* âyeti, bu ihtilafın, ancak Allah'ın rahmeti ile ortadan kalkacağını ifade eder. Binâenaleyh bu rahmetin, ihtilafın kalkmasından önce bulunan bir sebep gibi olması gerekir. Sevap ise, ihtilafın kalkmasından sonra olan bir şeydir. Binâenaleyh ihtilaf, sebep olunan şey, yani netice olan şeydir. Bu sebeple, âyetteki **"rahmet"**i, Allah'ın mükâfatı manasına almak akıldan uzak bir şeydir.

Kâdî'nin verdiği ikinci mananın zayıflığı hususunda da deriz ki: Allah'ın, mü'minler hakkında yaptığı bütün lütufları, kâfirler için de söz konusudur. Halbuki âyetteki rahmet, mü'minlere has kılınmış bir şeydir ve

dolayısıyla O'nun, lütuf fiillerine ilâve başka bir şey olması gerekir. Hem sonra, o lütuf fiillerin bulunması, imanın varlığını yokluğuna tercih edilmesini gerektirir mi, gerektirmez mi? Eğer gerektirmiyorsa, bu maksadın gerçekleşmesinde, o lütuf fiillerinin varlığı ile yokluğu denktir. Binâenaleyh onlar, bu hususta bir lütuf olmaz. Yok eğer imanın üstün gelmesini gerektirir ise, biz aklî ilimlerle ilgili kitaplarda, "Üstünlüğü gerektiren şey bulununca, o iş mutlaka olur" diye beyân etmiştik. Bu durumda imanın tahakkuk etmesi, yine Allah'tan olmuş olur. "İmanı küfürden, ilmi cehâletten ayırmadığı müddetçe O'nun, imanı ve ilmi yaratması imkânsızdır" şeklindeki görüş de, imanın gerçekleşmesinin ancak, Allah'ın yaratmasıyla olabileceğini gösterir. Bu ayırma işi ancak, o iki inançtan birinin, inanılan şeye uygun, diğerinin de uygun olmadığı bilindiğinde söz konusudur. Bunu bilmek ise, ancak o kimsenin, inanılan şeyin haddizatında nasıl olduğunu (ne olduğunu) bilmesi halinde mümkün olur. Bu da, kulun bir şeyi bilmeye yönelmesinin ancak, o şeyi bilmesinden sonra olabileceğini gerektirir. Bu da, zaten mevcut olanı yeniden oldurmayı gerektirir ki bu imkânsızdır. Böylece dindeki ihtilafların ortadan kalkmasının, ilim ve hidâyetin elde edilmesinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla olacağı sâbit olmuş olur ki elde etmek istediğimiz netice de budur.

Allah İnsanları Rahmet Etmek İçin Yarattı

Cenâb-ı Allah daha sonra وَلِذٰلِكَ خَلَقَهُمْ *"(Allah) onları bunun için yaratmıştır"* buyurur. Bu ifade ile ilgili üç görüş vardır:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a.), buna, "Allah onları bunun için, yani bu rahmet için yaratmıştır" buyurmuştur ki, **Mu'tezile**'nin çoğunluğu da bu manayı tercih ediyorlar. Onlar şöyle derler: "Allah'ın, insanları ihtilaf için yaratmış olduğu söylenemez. Bunun böyle oluşuna şunlar delâlet eder:

a) Zamirin, daha önce bahsi geçen iki şeyden yakın olan isme râcî olması, uzak olana râcî olmasından daha uygundur. Âyette bahsedilenlerden, "zâlike" işaret zamirine en yakın şey, "rahmet", uzakta olan şey de "ihtilaf"tır.

b) Allahu Teâlâ, eğer hem insanları ihtilaf için yaratıp, hem de onlardan imanı istemiş olsaydı, O'nun, insanlar ihtilaf etmek suretiyle kendisine itaat ettikleri için, onlara azap etmesi câiz olmazdı.

c) Biz, âyete bu manayı verdiğimizde, bu, *"Ben, insanları ve cinleri ancak bana ibadet için yarattım"* (Zâriyat, 56) âyetine de uygun düşer. Eğer:

"Şâyet bununla, "Allah onları rahmet için yaratmıştır" manası murat edilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak bunu bu şekilde değil de, "وَلِتِلْكَ خَلَقَهُمْ" buyururdu (Yani zamiri müennes getirirdi)" denilirse, biz (**Mu'tezile**) deriz ki: "Rahmet kelimesi, müennes-i hakikî değildir. Binâenaleyh bu (lafzen müzekker olan) fazl ve gufran-ı ilâhî manalarına hamledilmiştir. Bu tıpkı, هٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي *"Bu, Rabbimden gelen bir rahmettir"* (Kehf, 96) ve إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Allah'ın rahmeti, muhsinlere yakındır"* (A'râf, 56) âyetlerinde olduğu gibidir."

Diğer İki Tefsir

İkinci görüş: Bundan "Allah onları ihtilaf için yarattı" manası kastedilmiştir.

Üçüncü görüş: Tercih edilen bu görüşe göre, "Allah rahmete ehil olan insanları rahmet için; ihtilaf ehli olan insanları da ihtilaf için yaratmıştır." **Ebu Sâlih, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Allahu Teâlâ, rahmet ehlini ihtilaf etmesinler diye; azap ehlini de ihtilaf etsinler diye yaratmıştır. Cenneti yaratmış ve oraya uygun insanlar da yaratmış, cehennemi yaratmış ve oraya uygun kimseleri de yaratmıştır." Bu izahın doğru olduğuna şu hususlar da delalet eder:

1) İlim ve cehâletin insanda meydana gelmesinin, ancak Allah'ın yaratmasıyla olabileceğini gösteren kesin deliller.

2) Şöyle denebilir: "Allahu Teâlâ, insanların bir kısmının ihtilaf edeceklerine, diğerlerinin de rahmet ehli olacaklarına hükmedip, böyle olacağını bilince, bunun aksinin olması imkânsız olur. Yoksa Allah'ın ilmi cehâlete dönüşmüş olur ki, bu imkânsızdır.

3) Allahu Teâlâ bu ifadenin peşinden, وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ *"Bununla beraber Rabbinin şu sözü de tastamam yerine gelmiştir: "Celalim hakkı için cehennemi bütün insan ve cinlerden dolduracağım"* buyurmuştur ki bu, Allahu Teâlâ'nın, bazı kimseleri hidâyet ve cennet için, bazı kimseleri de dalâlet ve cehennem için yarattığını açıkça gösterir. Bu da, bu üçüncü görüşü kuvvetlendirir.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾

"Peygamberlerin haberlerinden kendisi ile kalbini (tatmin) ve tespit edip sağlamlaştıracağımız her çeşidi, sana kıssa olarak anlatıyoruz. Bunda, senin için hak, mü'minler için bir öğüt ve hatırlatma geldi" (Hûd, 120).

Kıssaların Hikmeti

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrede, pek çok kıssadan bahsedince, bu âyette de onların iki faydasından bahsetmiştir:

Birinci fayda: Peygamberliğini edâ etme hususunda sabra ve eziyetlere katlanmaya karşı Hz. Peygamber'in kalbini sağlamlaştırmaktır. Çünkü insan, bir sıkıntı ve belâya uğrayıp, o hususta kendisi gibi başkalarının olduğunu görürse, bu ona hafif gelir. Nitekim "belâ herkese birden gelince, insana hafif gelir" denilir. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s) bu kıssaları duyup, bütün peygamberlerin kavimleri ile olan durumlarının aynı olduğunu anlayınca, kavminin eziyetlerine katlanıp sabretmesi kolay gelir.

İkinci fayda: Âyetteki, *"Bunda senin için hak, mü'minler için bir öğüt ve hatırlatma geldi"* cümlesinin ortaya koyduğu hususdur. *"Bunda"* kelimesi ile ilgili şu manalar verilmiştir:

a) Bu sûrede.

b) Bu âyette.

c) Bu dünyada... Üçüncü mana, âyete uygun düşmeyen uzak bir ihtimaldir.

Bil ki "hakkın gelmesi"nin, bu sûreye has kılınmasından, diğer sûrelerin böyle olmadığı neticesi çıkmaz. Çünkü bu sûrede "hak"tan, diğer sûrelerdekinden daha mükemmel bahsedilmiş olması muhtemeldir. Çünkü bu sûrede, sadece, *"Emrolunduğun gibi, dosdoğru ol"* (Hûd, 112) âyeti bile bulunmuş olsaydı, durum bahsettiğimiz gibi olurdu.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu sûrede "Hak", "Mev'ıza" ve "Zikr" diye üç şeyin olduğunu bildirmiştir:

Hak, tevhide, adalete ve nübüvvete delil olan aklî delillere; **zikir,** geriye kalan diğer sâlih amellere; **mev'ıza** ise, dünyadan nefret edip, âhirete bakarak dünya hallerini çirkin görmeye bir işârettir. Yine **mev'ıza,** bu sûrede bahsedilen saîdlik ve şakîliğe de bir işarettir. Çünkü insanın rûhu o âlemden gelmiştir. Fakat dünyada, bedenini alabildiğine sevip bağlandığı

için, o âlemin hallerini unutmuştur. Binâenaleyh bu ilahi kelâm rûha, o âlemin hallerini hatırlatmaktadır. Bu sebepten ötürü, **"zikr"** kelimesinin, bu manaya hamledilmesi de doğrudur.

Sonra burada, çok enteresan şöyle bir başka incelik daha vardır: İlâhî bilgilerin (marifetullah'ın) mutlaka bir kabul edeni ve bir mucibi olması gerekir. Bunları kabul eden yer, kalptir. Kalp, o ilâhî bilgileri ve kudsî yücelikleri kabul etmeye tam manasıyla isti'dadı ve kabiliyeti olmadığı sürece, o delilleri dinlemeyle bir fayda elde edemez. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ âyette, önce kalbin ıslahından bahsetmiştir ki bu, kalbin Allah yolundaki ezâ ve cefâlara katlanması için tesbiti (sağlamlaştırılması)dır. İlâhî bilgileri kabul eden kalbin halinin ıslahından sonra, peşinden, bunun mûcibini (bunu icap ettiren hususu) zikretmiştir. Bu da, bu sûrenin **hakkı, mev'ızayı ve zikri** ihtivâ etmiş olmasıdır. İşte âyetteki bu tertip ve düzen, son derece güzel bir tertiptir.

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

"İman etmeyenlere de ki: "Elinizden geleni (gücünüzün yettiğini) yapın. Biz de elbette çalışacağız. Bekleyin, biz de mutlaka bekliyoruz! Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş, O'na döndürülür. Öyle ise O'na ibâdet et, O'na tevekkül et. Senin Rabbin, yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir" (Hûd, 121-123).

Sûre'nin Hülasa Durumundaki Sonucu

Bil ki Allahu Teâlâ, mazeret kabul etme ve inzârda, teşvik ve korkutmada, etkili ve ileri derecede ifadeler kullanınca, bunun peşi sıra, Peygamberi için, *"İman etmeyenlere de ki..."* ifadesini eklemiştir. Onlarda, ileri derecedeki *"Elinizden geleni (gücünüzün yettiğini) yapın"* hitabı da tesir etmemiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, **Şuayb** (a.s)'ın kavmine söylediğini bildirdiği şeyin aynısı olup, manası "Bana, elinizden gelen kötülüğü yapın, biz de yaparız (yapacağımızı biliriz)" şeklindedir.

Âyetteki اِعْمَلُوا *"yapın"* kelimesi her ne kadar bir emir sîgası ise de, bununla tehdit kastedilmiştir. Bu tıpkı, *"Onlar içinden gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat, onlara karşı süvârilerin ve piyadelerinle yaygara çıkart!"* (İsrâ, 64) ve *"Artık dileyen iman etsin, dileyen kâfir olsun!"* (Kehf, 29) âyetlerinde olduğu gibidir. Yani, "Siz, şeytanın size va'dettiği hızlânı bekleyin. Biz de, Rahman'ın bize va'dettiği çeşit çeşit ihsan ve lütufları bekleyeceğiz" demektir. **İbn Abbas** (r.a), âyetteki اِنْتَظِرُوا *"bekleyin..."* emrine, "Siz, helâkimizi gözleyin. Biz de sizin için, azab-ı ilâhi'yi gözleyip duruyoruz" manasını vermiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bütün kıymetli ve ulvî gayeleri câmî, çok güzel ve kıymetli bir neticeye bağlamak üzere وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır"* buyurmuştur. Bil ki insanın, bilmeye muhtaç olduğu şeyler üçtür. Bunlar da mazi (geçmiş), hal (şimdiki zaman) ve istikbâl (gelecek)tir.

Birincisi: Mazi, insanın daha evvel mevcut olan varlığı bilip tanımasıdır. Daha evvel mevcut olan varlık, insanı yokluktan varlığa çıkaran Allahu Teâlâ'dır.

Bil ki Allah'ın zâtının hakikati, künhü, insan tarafından kesinlikle bilinemez. İnsan tarafından bilinebilecek olan ancak O'nun sıfatlarıdır. O'nun sıfatları da, celâl ve ikram sıfatları olarak ikiye ayrılır. Celâl sıfatları, selbî (olumsuz) sıfatlardır. Bunlar, "O cevher değildir, cisim değildir, şöyle değildir, böyle değildir" şeklindeki (olumsuz) sözlerimizdir. Selbî sıfatlar gerçekte kemâl sıfatı değildir. Çünkü bunlar, sırf yokluğu ifade eder. Sırf yoklukta ise kemâl aranamaz. O halde, *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku"* (Bakara, 255) âyeti, her şeyi kuşatan, devamlı olan ve değişmeden uzak olan bir ilme delâlet ettiği için, kemâli ifade eder. Eğer bu olmasaydı, uyku tutmama işi asla bir kemâle delâlet etmiş olmazdı. Baksana ölüleri ve cansızları da ne uyku, ne uyuklama tutar. Hak Teâlâ'nın, *"O doyuruyor, kendisi doyurulmuyor"* (En'am, 14) âyeti Allah'ın celâlini, kemâlini ve kibriyasını ifade eder. Çünkü *"Kendisi doyurulmuyor"* hükmü, zâtı gereği va'cibu'l-vücûd olanın, yemeden, içmeden ve kendisi dışındaki her şeyden müstağni olduğunu ifade eder. Böylece kemâl, izzet ve yücelik sıfatlarının sübûtî sıfatlar olduğu sâbit olmuş olur. Kemal ve celâle delâlet eden sübûtî sıfatların en kıymetlileri, ilim ve kudret sıfatlarıdır. İşte Hak Teâlâ bu âyette, ta'zim ve medh-ü senâ sadedinde kendisini bu iki sıfatla tavsif etmiştir. İlim sıfatı, âyetteki, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır"*

beyanından anlaşılmaktadır ki bu, "O'nun ilmi, külliyyâtın, cüz'iyyâtın, yok olanların, var olanların, hazırların ve gâiblerin hepsi hakkında geçerlidir" demektir. Bu lafzın, sonsuz kemâle delâlet ettiği hususundaki uzun izah, *"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır..."* (En'am, 59) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kudret sıfatı da âyetteki, *"Her iş, O'na döndürülür"* buyruğundan anlaşılmıştır ki bu, "Her şeyin dönüp varacağı merci O'dur" demektir. Her şeyin kaynağı ve başlangıcı O olduğu takdirde, ancak böyle olabilir. Bütün mümkinâtın başlangıcı ve bütün sonradan olma varlıkların, kâinatın ve kâinattaki her şeyin, kendisine varıp dayandığı zatın, varlık ile yokluğu, bilfiil, bil-kuvve ve bit-tekmil erebilmesi, hakim olabilmesi için, kudretinin büyük, meşîetinin geçerli olması gerekir. Bu iki vasıf, mebde'in celâlini ve kibriyasını açıklamak için zikredilmiştir.

İkincisi: İnsanın dünyada yaşadığı zaman içinde, kendisi için önemli olan şeyi bilip tanımasıdır. Bu da, nefsi, ruhânî bilgiler ve kutsi yüceliklerle kemâle erdirmektir ki, bu mertebenin bir başlangıcı ve bir neticesi vardır. Bu ikinci mertebenin başlangıcı, insanın maddî-manevî ibadetlerle meşgul olmasıdır. Bedenî (maddî) ibâdetlere gelince: Hareketle yapılanların en üstünü namazdır. Sükûnet haliyle ifâ edilenlerin en mükemmeli oruç ve iyilik şeklindeki ibadetlerin en faydalısı da sadakadır. Manevî ibadetler, Allah'ın gökler ve yer melekûtundaki sanat harikaları hususunda inceden inceye düşünmektir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Onlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler"* (Âl-i İmrân, 191) buyurmuştur. Bu mertebenin neticesi, sebepler zincirinden geçip, müsebbibe (sebepleri yaratana) varıp dayanmak, bütün mümkin ve muhdes varlıklardan sarf-ı nazar edip, akıl gözünü celâl âleminin nûruna yöneltmek ve rûhu, kibriya âleminin ışıklarına gark etmektir. Bu dereceye ulaşan herkes, O'nun dışındaki her şeyin, O'nun kibriya sahasında, şaşkın olarak koştuğunu, O'nun isimlerinin yüceliğinin boşluğunda fânî ve helâk olucu olduğunu görür. Velhasıl, Allah'a doğru yolculuğun derecelerinin ilki, Allah'a ibadettir, sonuncusu da Allah'a tevekküldür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ *"Öyle ise O'na ibadet et, O'na tevekkül et"* buyurmuştur.

Üçüncüsü: İnsanın bu maddî (dünyevî) hayatın sona ermesinden sonra halinin nasıl olacağını ve yaptığı amellerin saîd veya şakî olmasında bir tesirinin bulunup bulunmadığını bilmesidir. Cenâb-ı Hak, buna da, وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Senin Rabbin yapmakta olduğunuz şeylerden gâfil değildir"* buyurarak işaret etmiştir ki, bundan murat şudur: "Allah, itaat edenlerin

taatlerini boşa çıkarmaz, isyancı ve inkârcı kimselerin hallerini de ihmal etmez." Bu şöyle olur: Onlar mahşerde bir araya getirilir, çok önemsiz ve cüz'î şeylerden dolayı bile hesaba çekilirler, küçük-büyük her kusur hususunda kınanır, azarlanırlar. İşin sonunda bir kısmın cennete, bir kısmın da cehenneme gitmesi neticesi hasıl olur.

Böylece bu âyetin, bütün ulvî ve kudsî gaye ve maksatlara, bunların ötesinde aklın gideceği, hatıranın (zihnin) ulaşabileceği başka bir yer olmadığına tastamam işaret ettiği sabit olur. İnsanı, doğruya ileten Allah'tır.

Bu sûre, elhamdülillah, Allah'ın yardımı ile tamamlandı. Musannif (Râzî r.h)'den intikâl eden tefsir nüshasında, kendi el yazısı ile, şu ibare yer almıştır: Bu sûrenin tefsiri, Receb ayının, bir pazartesi günü sabah vakti tamamlandı. Allah onu, 601 senesinde, hayır ve bereketle sona erditti. Gidişatı güzel, sâlih bir çocuğum vardı. Tam gençliğinin baharında gurbette ölüverdi. İşte bu sebepten ötürü kalbim âdeta yanıyor. Ben, din kardeşlerimden, yakîn peşinde olan arkadaşlarımdan, bu tefsiri okuyup istifade eden herkesten, şöyle diyerek genç yavrumu rahmet ve mağfiret ile, ben miskini de duâ ile yâd etmelerini istiyorum. *"Ya Rabbena, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalplerimizi saptırma. Bize kendi cânibinden bir rahmet ver. Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen..."* (Âl-i İmran, 8) Allah'ın salât ve selâmı, mahlûkatın en hayırlısı olan Hz. Muhammed (s.a.s)'e, âline (âilesine) ve ashabına olsun.

***

YÛSUF SÛRESİ

(Bu sûre, 111 âyet olup Mekkî'dir.)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ ۚ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾ اِنَّآ اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bu, mübîn (açıklayıcı) olan kitabın âyetleridir. Gerçekten biz onu, akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik" (Yûsuf, 1-2).

Kur'ân'ın Mübîn Sıfatı

Yûnus Sûresi'nin başında, *"Elif, Lâm, Ra. Bu mübîn olan kitabın âyetleridir..."* âyetinin tefsirinden bahsetmiştik. Binâenaleyh âyetteki "tilke" kelimesi, bu sûrenin âyetlerine işaret olup, "Elif-Lâm-Râ" diye adlandırılan bu sûrede indirilen o âyetler, Kitab-ı Mübin'in (Kur'ân'ın) âyetleridir" demektir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı, şu sebeplerden ötürü, "mübîn" (açık-açıklayıcı) diye tavsif etmiştir:

1) Kur'ân, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kesin bir mu'cizesi ve apaçık bir delilidir.

2) Allah, onda hidâyet ile rüşd'ü, helâl ile haramı açıklamıştır. Bunlar Kur'ân'da açıklandığı için, Kur'ân bütün bunları "açıklayıcı"dır.

3) Kur'ân'da evvelkilerin kıssaları, geçmiş milletlerin halleri açıklanmıştır.

Kur'ân'ın Arapça Sıfatı

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ قُرْءٰنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *"Gerçekten biz onu, akıl erdiresiniz diye, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"* buyurmuştur ki, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Yahûdî âlimlerinin, müşriklerin ileri gelenlerine şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "**[Hz.] Muhammed**'e, **Ya'kub** (a.s)'un ailesinin **Şam**'dan **Mısır**'a niçin gittiklerini ve **Yûsuf** kıssasını sorun." İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyetleri indirdi ve burada kendisinin, onlar bu âyeti anlayıp bilgi elde etsinler diye, bu kıssayı Arapça olarak anlattığını bildirdi. Buna göre

âyetin takdiri şöyledir: "Biz, içinde Yûsuf kıssasının bulunduğu bu kitabı, Arapça bir Kur'an olarak indirdik." Kur'ân'ın, bir kısmına da "Kur'ân" denilebilir. Çünkü "Kur'ân" cins ismi olup, Kur'ân'ın tamamını da, bir kısmını da gösterebilen bir isimdir.

***İKİNCİ MESELE:* Kur'ân'ın Mahluk Olmadığı**

Cübbâî, Kur'ân'ın mahlûk (yaratılmış-sonradan) olduğuna, bu âyeti, şu üç bakımdan delil getirmiştir:

1) Âyetteki, *"Biz... indirdik"* tabiri, onun mahlûk olduğuna delâlet eder. Çünkü kadîm olan bir varlığın, inzâli-tenzili (indirilmesi) mümkün olmadığı gibi, bir halden, bir hale değiştirilmesi de câiz değildir.

2) Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı "Arapça" diye tavsif etmiştir. Halbuki kadîm olan "Arapça"-"Farsça" diye nitelenemez.

3) Allahu Teâlâ, *"Biz onu, Arapça bir Kur'ân olarak indirdik"* buyurunca, bu O'nun Kur'ân'ı Arapça dışında başka dilde indirebileceğini gösterir. Bu ise, Kur'ân'ın hâdis (sonradan) olduğuna delâlet eder.

4) Âyetteki *"Bu, kitabın âyetleridir..."* ifadesi, Kur'ân'ın âyet ve kelimelerden meydana geldiğine delâlet eder. Parçalardan meydana gelen her varlık, muhdestir.

Cübbâî'nin izahlarının hepsine şöyle deyip cevap veririz: Bu âyet, harflerden, kelimelerden, lafızlardan ve cümlelerden meydana gelen "mürekkep" varlığın muhdes olduğuna delâlet eder. Bu hususta münakaşa yok. Bizim Kur'ân için kadîm olduğunu söylediğimiz husus başka bir şeydir. Binâenaleyh bu istidlâl düşer.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Lealle" Edatının Manası Hakkında**

Cübbâî, âyetteki, *"Akıl erdiresiniz diye... "* kelimesini delil getirerek şöyle der: **"Lealle"** kelimesini, "kesin (mutlaka)" manasına hamletmek gerekir. Buna göre âyetin manası, "Biz o kitabı, dinî hususlardaki manalarını akledesiniz / anlayasınız diye, Arapça Kur'ân olarak indirdik" şeklindedir. Çünkü "lealle" lafzı ile "belki" (ihtimal) manasının kastedilmiş olması câiz değildir. Zira Allah'ın tereddüt etmesi imkânsızdır. Böylece bu tabirden maksadın, "Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'ı, delillerini anlamaları için indirdiği" manası olduğu sâbit olur ki bu da, **Cebriye**'nin görüşünün aksine, Allahu Teâlâ'nın bütün kullarından, yani kendisini bilen bilmeyen herkesten, kendisinin bir olduğunu ve dinini akletmelerini istediğine delâlet eder."

Cevap: Farzet ki durum, sizin söylediğiniz gibidir... Fakat bu, Allahu Teâlâ'nın bu sûreyi indirdiğine ve muhatapların bu kıssayı bilmelerini istediğine delâlet eder. Fakat siz, "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, herkesin iman ve amel-i sâlihini istediğine delâlet ediyor" hükmünü bu âyetten nasıl çıkarabilirsiniz ki?

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ اَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَآ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ ۚ وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهٖ لَمِنَ الْغَافِلِيْنَ ﴿٣﴾

"Biz sana bu Kur'ân'ı, vahyetmek suretiyle en güzel kıssayı anlatacağız. Sen ise, daha evvel bundan hiç haberdâr olmayanlardan idin" (Yûsuf, 3).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre **Saîd b. Cübeyr** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e Kur'ân'ı indirip, o da onu kavmine okuduğunda, onlar, "Ya Resûlallah, keşke bize kıssa anlatsan" dediler de, işte bunun üzerine, bu sûre indi. Hz. Peygamber (s.a.s), onlara bu sûreyi okuyunca onlar, "Keşke bize, iyice anlatsan" dediler. Bunun üzerine, *"Allah, kelâmının en güzelini bir kitap halinde indirdi"* (Zümer, 23) âyeti inince de onlar, "Keşke bize hatırlatsan?" dediler. Bunun üzerine de, *"İman edenlerin, Allah'ı ve Hak'tan ineni zikir için, kalplerinin saygı ile yumuşaması zamanı hâlâ gelmedi* mi?" (Hadid, 16) âyeti nazil oldu.

***İKİNCİ MESELE:* Kıssa Kelimesinin Manası**

Kasas, haberlerin peş peşe eklenmesi demek olup, Arapça kök manası itibari ile, "uymak, tâbi olmak" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kız kardeşine dedi ki: "Onun izini takip et"* (قُصِّيهِ) (Kasas, 11) ve *"Şimdi izlerinin üstünde (izlerini) takip ederek* (قَصَصًا) *gerisin geri döndüler"* (Kehf, 64) buyurmuştur. Hikayelere, **"Kıssa"** adı verilmiştir: Çünkü onu anlatan kıssa, onları, birbiri ardınca peş peşe anlatır. Nitekim Arapçada, birisi Kur'ân okuduğu zaman "تَلَا الْقُرْآنَ" denilir. Çünkü onun ezberlediği âyetler, (okurken) birbirini takip eder. Bu âyette geçen **"kasas"** kelimesinin "اِقْتِصَاص"

(anlatmak) manasında mastar olma ihtimali de vardır. Nitekim Arapçada, insan, sözü peş peşe söyleyip, ahenkli bir şekilde ortaya koyduğunda, "قَصَّ الْحَدِيثَ - يَقُصُّهُ - قَصًّا - قَصَصًا" denilir. Nitekim yine Arapçada aynı manada, "اَرْسَلَهُ - يُرْسِلُهُ - اِرْسَالًا" denilir. **"Kasas"** lafzının, ism-i mef'ul (anlatılan şey) manasına olması da muhtemeldir. Bu, senin, "Allah'ın makduru (güç yetirdiği şey)" manasında هٰذَا قُدْرَةُ اللهِ "Bu Allah'ın kudreti"; "Falancanın ma'lumu (bildiği şey)" manasında هٰذَا الْكِتَابُ عِلْمُ فُلَانٍ "Bu kitab, falancanın ilmidir" manasında; "Bizce ümit edilen şey" manasında, هٰذَا رَجَائُنَا "Bu bizim ümidimiz" demen gibidir. Binâenaleyh eğer bu lafzı, mastar olarak kabul edersek, âyet, "Biz, sana bu Kur'ân'ı en güzel bir şekilde anlatıyoruz" manasında olur. Böyle olması halinde, "en güzel olma" hususu, kıssaya ait değil, "anlatma işi"ne ait olmuş olur ki bu güzel oluştan maksat, âyetlerin fesahat bakımından, mu'cize noktasına varmış, fasih ve beliğ sözler olmasıdır. Baksana bu kıssa, hiçbir yönden bu sûredeki fesahat ve belâgata ulaşamadıkları halde, tarih kitaplarında da anlatılmıştır. Yok eğer bu lafzı ism-i mef'ûl manasına alırsak, kendisinde, başkasında bulunmayan hikmetler, ibretler, incelikler ve harikuladelikler olduğu için, "kıssaların en güzeli" manasında olmuş olur. Çünkü bu kıssadaki hikmetlerden biri şudur: Allah'ın kazasını hiç kimse savuşturamaz, Allah'ın kaderine, kimse manî olamaz. Allahu Teâlâ, bir insan için hayır ve güzellik irade etmiş ise, bütün âlem ona karşı bir araya gelseler, o iyiliğin o kimseye ulaşmasına mâni olamazlar. Bu kıssanın ifade ettiği ikinci bir hikmet, hasedin, hızlân (rahmetin kesilmesi) ve noksanlık sebebi oluşuna delâlet etmesidir. Bir üçüncü hikmeti şudur: Sabır, tıpkı **Ya'kub** (a.s)'da olduğu gibi genişliğe / selâmete ermenin anahtarıdır. Çünkü **Ya'kub** (a.s) sabretmiş ve muradına ermiştir. **Yûsuf** (a.s) için de durum aynıdır.

بِمَا اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ هٰذَا الْقُرْاٰنَ *"Bu Kur'ân'ı sana vahyetmek suretiyle..."* demektir. Bu mana, kelamın başındaki "mâ" edatını, ma-i mastariyye kabul ettiğimiz zaman böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغَافِلِينَ *"Sen ise daha evvel bundan hiç haberdar olmayanlardan idin"* buyurmuştur. Yani, "Biz sana bunu vahyetmezden önce, **Yûsuf** ile kardeşlerinin kıssasını bilmiyordun" demektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bunu, ancak vahiy sayesinde öğrenmiştir. Bazı âlimler de bu cümleyi, tıpkı *"Halbuki kitap nedir, imân nedir bilmezdin "* (Şûra, 52) âyetinde ifade edildiği gibi, "sen bundan evvel, din ve şeriatten habersiz idin" manasına hamletmişlerdir.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾

"Hani Yûsuf babasına, "Babacığım, gerçekten ben, on bir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde ediyorlar" demişti" (Yûsuf, 4).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Yûsuf Lafzı Hakkında**

Âyetin takdiri ...اُذْكُرْ إِذْ قَالَ يُوسُفُ "Hani Yûsuf demişti ki" şeklindedir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Doğrusu **"Yûsuf"** kelimesi, İbranice bir isimdir. Çünkü eğer o Arapça bir isim olsaydı, marife oluşunun dışında başka bir sebep bulunmadığı için, munsarıf olurdu." Bazıları bu kelimeyi, sîn'in kesresi ile, **"Yûsif"**; bazıları da sîn'in fethasıyla **"Yûsef"** şeklinde okumuşlardı. Bu üç şekil aynen **"Yûnus"** lafzı için de rivâyet edilmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: إِذَا قِيلَ مِنَ الْكَرِيمُ فَقُولُوا الْكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ ابْنُ يَعْقُوبَ ابْنِ إِسْحَاقَ ابْنِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ *"Kerim kimdir?" diye sorulduğunda, "Kerim oğlu Kerim oğlu Kerim, İbrahim oğlu İshâk oğlu Ya'kub oğlu Yûsuf'tur* (Allah'ın selamı üzerlerine olsun)."[4]

***İKİNCİ MESELE:* "Ya Ebeti" Lafzı Hakkında**

İbn Âmir, Kur'ân'ın her yerinde tâ harfinin fethası ile bu kelimeyi, **"yâ ebete"** diye okurken, diğer bütün kıraat imamları tâ'nın kesresi ile **"yâ ebeti"** diye okumuşlardır. Fetha ile okunuşun izahı şöyledir: Bu aslında, "nüdbe" olarak, **"yâ ebetâh!"** şeklinde idi. Elif ile he hazfedildi ve **"yâ ebete"** kaldı. Bunun kesreli okunuşunun izahı da şöyledir: Bunun aslı, **"ya ebî"** (babacığım) idi de sonundaki yâ hazfedildi ve ona niyâbeten (yerine) kesre ile yetinildi. Sonra da sonuna vakf "hâ"sı getirilerek, **"ya ebeti"** denildi. Çok kullanıldığı için, bu hâ (yani tâ) kelimenin kendisinden kabul edildi ve mütekellim "yâ"sına muzaf kılındı, "يَا أَبَتِ" şeklinde. Bu, **Sa'leb** ve **İbnü'l-Enbârî**'nin görüşüdür. Bil ki nahivciler bu konuyu uzun uzadıya ele almışlardır. Onların görüşlerini merak eden, onların kitaplarına baksın.

4 **Buhârî,** Enbiya, 19 (4/122).

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hz. Yûsuf'un Rüyası**

Yûsuf (a.s), rüyasında on bir yıldız ile güneş ve ayın kendisine secde ettiklerini görmüştü. Onun on bir erkek kardeşi vardı. Bundan dolayı "yıldızlar", "kardeşler" olarak; "güneş ile ay" da "babası ve annesi" olarak; secde etmeleri", "onların O'na yani **Yûsuf** (a.s)'a tevazu gösterip boyun eğmeleri ve onun emri altına girmeleri" olarak tefsir ve te'vil edilmiştir.

Biz, âyetteki *"Gerçekten ben, on bir yıldız (...) gördüm"* tabirini şu iki sebepten dolayı, rüyada görmek manasına hamlettik:

1) Çünkü yıldızlar, hakîkatte secde etmezler. Binâenaleyh bu sözü, "rüya" manasına hamletmek gerekir.

2) **Ya'kub** (a.s)'un, *"Rüyanı kardeşlerine anlatma!"* (Yûsuf, 5) şeklindeki sözü.

Cansızlar Hakkında Âkillere Has Sıfatın Kullanılması

Âyetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Âyetteki, "رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ"deki "sâcidîn" kelimesi, ancak akıl sahibi varlıklar için kullanılabilir. Halbuki yıldızlar cansızdırlar. O halde, akıllılara has olan bu kelimenin, cansızlar için kullanılması nasıl caiz olur?

Biz deriz ki: Yıldızların, canlı ve konuşan varlıklar olduğunu iddia eden bir kısım felsefeci hem bu âyeti, hem de *"Onların hepsi de ayrı ayrı birer felekte yüzerler"* (Yasin, 40) âyetini delil getirmişlerdir ki buradaki **"yesbehûn"** (yüzerler) kelimesi de akıllılar için kullanılır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ onları "secde eden varlıklar" olarak tavsif edince, sanki akıl sahibi varlıklar olmuşlardır. Böylece Allahu Teâlâ, akıl sahibi varlıklar hakkında kullanılan kelimeyi onlar hakkında kullanmıştır. Nitekim Cenab-ı Allah *"O putlar sana bakar (يَنْظُرُونَ) görürsün, halbuki onlar görmezler"* (A'râf, 198) ve *"Ey karıncalar yuvalarınıza girin"* (Neml, 18) buyurmuştur.

Âyette İlgili Başka Sorulara Cevaplar

İkinci soru: Hz. Yûsuf (a.s), *"On bir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm"* demiş, sonra "görme" lafzını ikinci defa tekrar ederek, *"Gördüm ki onlar bana secde ediyorlar"* demiştir. Bu tekrarın hikmeti nedir?

Cevap: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: **"Yûsuf** (a.s) yıldızları güneşi ve ayı gördüğünü anlatmak için birinci "görme"yi, onların kendisine secde ettiklerini gördüğünü anlatmak için de ikinci "görme"yi zikretmiştir." Bazıları da şöyle demiştir: "O, *"On bir yıldız ile güneşi ve ayı gördüm"* deyince, sanki

"nasıl gördün?" denilmiş de, *"Onları bana secde ediyor olarak gördüm"* demiştir." Bir başkası "Bu iki görmenin birisinin görmek, diğerinin rüyada görmek manasına olması caizdir" demiş ama, bu iki "görme"den hangisinin rüyaya, hangisinin bizzat görme manasına olduğunu beyan etmemiş ve böylece, kapalı bir söz söylemiştir.

Üçüncü soru: Âyette niçin güneş ve ay sonra zikredilmiştir?

Biz deriz ki: Allah onları, yıldızlardan üstün oldukları için sonra zikretmiştir. Çünkü hususen ve ismen zikredilmek, daha şerefli ve itibarlı oluşu gösterir. Bu tıpkı, وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Allah'ın melekleri, Cebrail, Mikâil..."* (Bakara, 98) âyetinde olduğu gibidir.

Dördüncü soru: Âyette bahsedilen secde ile, hakikî manadaki secde mi kastedilmiş, yoksa tıpkı şâirin تَرَى الْأَكُمَّ فِيهِ سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ *"Sen, orada at torbalarını, (atların) tırnaklarına secde eder görürsün"* şiirinde olduğu gibi, tevâzu ve boyun eğme manası mı kastedilmiştir?"

Biz deriz ki: Her iki mana da kastedilmiş olabilir. Sözde asıl olan, onu hakîkî manasına hamletmektir. Rüyada güneş, ay ve yıldızların secde eder görülmelerinde bir sakınca yoktur.

Rüyalar Hakkında

Beşinci soru: Yûsuf (a.s), bu rüyayı ne zaman görmüştür?

Biz deriz ki: Onun bunu küçük iken gördüğünde şüphe yoktur. Fakat bu zamanın ve yaşın bizzat belirlenmesi, ancak rivâyetlerle bilinebilir. Bu cümleden olarak **Vehb** şöyle demiştir: "Hz. **Yûsuf,** yedi yaşında iken, rüyasında on bir değneğin tıpkı bir dâire teşkil edecek şekilde dikine çakılı olduğunu gördü. Bir de ne görsün! Küçük bir değnek, onların üzerine çullanıp hepsini yutmuş." Bunu **Yûsuf** (a.s) babasına anlatınca, babası: "Bunu kardeşlerine anlatmaman hususunda seni uyarıyorum" dedi. Daha sonra da, on iki yaşında iken rüyasında, güneşin ayın ve yıldızların kendisine secde ettiklerini görmüş. Bunu da babasına anlatmış. Babası ona: "Bunu kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar" demiştir. **Hz. Yûsuf**'un rüyayı görmesi ile, kardeşlerinin (Mısır'a) O'nun yanına varmaları arasında kırk yıl geçtiği söylendiği gibi, bunun seksen yıl olduğu da söylenmiştir.

Bil ki filozoflar "kötü rüyaların, ta'biri (neticesi-aslı) kısa zamanda ortaya çıkar. İyi ve güzel rüyaların neticesi ise, bir müddet geçtikten sonra ortaya çıkar" demişler ve bunun sebebini şöyle açıklamışlardır: Allah'ın rahmeti, hüznü ve gamı daha az olsun diye şerrin gelmesini, gelmesine yakın

bir zamanda bildirmeyi gerektirir. Ama hayırları bildirmek, o hayrın gerçekleşmesinin beklenmesi sebebi ile elde edilecek sevinç, huzur ve sürûr daha çok olsun diye, meydana gelmesinden çok uzun zaman önce olur.

Altıncı soru: Bazıları şöyle demişlerdir: "Âyette bahsedilen güneş ve ay ile, **Hz. Yûsuf**'un babası ve halası (teyzesi) kastedilmiştir. Bunun bu şekilde tefsir edilmesinin sebebi nedir?"

Biz deriz ki: Onlar bunu, şu sebepten dolayı ileri sürmüşlerdir: Haberde varid olduğuna göre, **Hz. Yûsuf**'un annesi, **Yûsuf** (a.s) Mısır'da iken, O'nun yanına varamadan vefât etmişti. Şâyet, âyetteki güneş ve aydan maksat, **Yûsuf**'un babası ve annesi olmuş olsaydı, annesinin ölmemiş olması gerekirdi. Çünkü peygamberlerin rüyalarının mutlaka vahiy mahsulü olması gerekir.

Bu delil, kuvvetli değildir; zira **Yûsuf** (a.s), o zaman henüz peygamber değildi.

Yedinci soru: Âyette bahsedilen yıldızlar, hangi yıldızlardır?

Biz deriz ki: **Keşşâf sahibi** şunu rivâyet etmiştir: "Bir Yahudî, Hz. Peygamber'e gelerek, "Ey Muhammed, **Yûsuf**'un gördüğü yıldızları bana söyle!" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber susar... Derken, kendisine **Cibrîl** (a.s) gelir ve bunu ona haber verir. Bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s) Yahudiye: *"Sana bu yıldızların neler olduğunu söylersem, Müslüman olur musun?"* der. Bunun üzerine Yahudî de: "Evet" deyince, Hz. Peygamberde: "Bunlar *Ceriyyân (?), Tarık, Zeyyâl, Kâbis, Amûdân, Felîk, Misbah, Darûh, Ferc, Vessâb ve Zülketifeyn'dir... Ki Yûsuf (a.s.), bunları, güneşi ve ayı, gökten inip de kendisine secde ettiklerini görmüştür..."* der. Bunun üzerine Yahudi "Evet, Allah'a yemin ederim ki, onların isimleri bunlardır..." der.

Bil ki, bu isimlerin pek çoğu, yıldızların şekilleriyle ilgili olarak tasnif edilmiş olan kitaplarda bulunmamaktadır. Allah, meselenin iç yüzünü en iyi bilendir.

قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَىٰٓ اِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًاۜ اِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْاِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾ وَكَذٰلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَاْوِيلِ الْاَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰٓى اٰلِ يَعْقُوبَ كَمَآ اَتَمَّهَا عَلٰٓى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَۜ اِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

"(Babası Ya'kub) dedi ki: "Evladım, rüyânı kardeşlerine anlatma, sonra sana bir tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık bir düşmanıdır. Rabbin seni öylece rüyada gördüğün gibi, beğenip seçecek, sana rüya tabirine ait bilgi verecek. Sana karşı da, Ya'kub hanedanına karşı da, nimetlerini -daha evvelden ataların İbrahim'e ve İshâk'a tamamladığı gibi- tamamlayacaktır. Şüphesiz ki, Rabbin her şeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (Yûsuf, 5-6).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Hafs, yâ'nın fethasıyla, "buneyye" diye okurken, diğer kıraat imamları yâ'nın kesresiyle, "buneyyi" şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Rüyayı Anlatmayışının Sebebi**

Ya'kub (a.s), hem **Yûsuf**'u hem öz kardeşini çok seviyordu. Böylece işte bundan dolayı diğer kardeşleri **Yûsuf**'u kıskandılar. İşte bu haset, **Ya'kub** (a.s) tarafından pek çok emareler ile sezilmiş ve bilinmişti. Binâenaleyh **Yûsuf** (a.s), bu rüyayı anlatıp **Hz. Ya'kub** da bunu kardeşlerinin ve ebeveyninin kendisine itaat etmesi şeklinde yorumlayınca, **Hz. Yûsuf**'a: "Rüyanı kardeşlerine bildirme; çünkü onlar, o rüyanın yorumunu yaparlar ve böylece de, sana bir tuzak kurarlar..." deyiverdi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Rü'yâ Kelimesinin İzahı**

Vâhidî, "rü'yâ kelimesi, tıpkı "büşrâ" (müjde), "sukyâ" (sulamak), "bukyâ" (baki kalmak) ve "şûrâ" (meşveret) kelimeleri gibi, mastardır. Ancak ne var ki bu kelime, uykuda hayal edilip görülen şeyin adı olunca, bir isim gibi olmuştur" demiştir. **Keşşâf sahibi** ise şöyle der: **"Rüyâ,** görmek manasındadır. Ancak ne var ki bu kelime, uyanıkken görülene değil de, uykuda görülen şeylere isim olarak verilmiştir. Binâenaleyh, hiç şüphesiz bu iki kelimenin (rü'yet ve rüyâ) arası, te'nîsin iki harfiyle, yani elif-i maksure ve müenneslik tâsı ile ayırt edilir. Bu, tıpkı "kurbe" ve "kurbâ" kelimeleri gibidir. Bu kelime hemzenin vâv'a çevirilmesiyle "رُوياكَ" (rûyâke) şeklinde de okunmuştur. **Kisâî**'nin, râ'nın kesresi veya zammesi ve idğam ile **riyyâke** veya **rüyyâke** şeklinde okuduğu da duyulmuştur ki, bu rivâyet zayıftır."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا *"Sonra sana bir tuzak kurarlar"* buyurmuştur. Buradaki "yekîdû" kelimesi, mukadder "en" edâtıyla

mansûbdur. Buna göre mana, "Şâyet sen bunu onlara anlatırsan, sana tuzak kurarlar" şeklinde olur.

Şâyet, "Âyette "ثُمَّ كِيدُونِ" (A'raf, 195) buyurulduğu gibi, niçin burada da "فَيَكِيدُوكَ" buyurulmamıştır?" denilirse, biz deriz ki: Bu lâm, ilgiyi te'kid etmek içindir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, "لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ" (Yûsuf, 43) âyetinde olduğu gibidir. Yine bu, senin, "نَصَحْتُ لَكَ" veya "نَصَحْتُكَ"; "شَكَرْتُ لَكَ" veya "شَكَرْتُكَ" demen gibidir. Bunun, "فَيَكِيدُوا كَيْدًا لَكَ" manasında olmak üzere, "leke" kelimesinin, "keyden" kelimesine taalluk ettiği de ileri sürülmüştür.

Muhakkik âlimler, bu ifadenin, **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerinin rüyâ tabirini bildiklerine, aksi halde onların bu rüyâdan, kin ve öfkelerine sebep olacak neticeyi çıkaramayacaklarını söylemişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ *"Çünkü şeytan, insanın apaçık birer düşmanıdır"* buyurmuştur. Bu sözün söylenmesinin sebebi, onların, böyle bir tuzağa yönelmeleri halinde, bunun şeytana izafe edilmiş olmasıdır. Bunun bir benzeri de **Hz. Musâ**'nın, *"Bu, şeytanın işlerindendir..."* (Kasas, 15) şeklindeki sözüdür.

Hz. Yûsuf'un Seçilmesi

Ya'kub (a.s) sonra, bu nasihatiyle rüyânın tabirini kastetmiştir. Âlimler, bu hususta şunları ileri sürmüşlerdir:

1) **Ya'kub** (a.s), *"Rabbin seni öylece, (rüyada gördüğün gibi) beğenip seçecek..."* demiştir. Bu, "Cenâb-ı Hak büyük bir şerefe, izzete ve yüceliğe delâlet eden bu büyük rüyâ ile seni beğenip seçtiği gibi, seni büyük şeyler için de seçer, seçecek..." demektir. **Zeccâc** şöyle demiştir: **"İctibâ"** bir şeyi kendin için seçtiğinde kullanmış olduğun, جَبَيْتُ الشَّيْءَ "O şeyi seçtim, kendime ayırdım" deyiminden alınmıştır. جَبَيْتُ الْمَاءَ فِي الْحَوْضِ "Suyu havuzda topladım.." deyimi de böyledir. Âlimler, âyette bahsedilen bu "beğenip seçme" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Hasan el-Basrî:** "Rabbin sana nübüvvet vermek suretiyle seni seçti" manasını verirken, başkaları, "Bununla, derecesinin yüksekliği, mertebesinin büyüklüğü kastedilmiştir. **Yûsuf** (a.s)'a tam tamına nübüvvet verilmiş olmasına âyette bir delâlet yoktur" demişlerdir.

Rüya Tabiri

2) **Hz. Ya'kub**'un, وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ *"Sana rüyâ tabirine ait bilgi verecek"* sözüdür. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bununla, rüyâ tabiri kastedilmiştir. Bunun neticesi, onun uykusunda görmüş olduğu şeye varıp dayandığı için, "te'vil" adını almıştır.. Yani, "Allahu Teâlâ, insanların uykularında gördüğü hadiselerin te'vilini sana öğretir" demektir. Âlimler **Yûsuf** (a.s)'un rüyâ yorumu ilminde, kendisine müracaat edilen bir otorite olduğunu söylemişlerdir.

b) Allah'ın "kitaplarındaki hadiselerin te'vilini ve önceki peygamberlerden rivâyet edilen haberleri, sana öğretmiştir" demektir. Bu tıpkı, zamanımız âlimlerinden birisinin, Kur'ân'ın tefsiri, te'vili ve Hz. Peygamber'den rivâyet edilen hadislerin te'vili ile meşgul olması gibidir.

c) **Ehâdis,** "hadîs" kelimesinin çoğuludur. **Hadîs,** "hâdis" demektir. **"Ehâdîs"**in te'vili ise, neticede onun varıp dayandığı yerdir. Hâdiselerin varıp dayandığı yer de, Allah'ın kudreti, tekvin ve hikmetidir. O halde bu kelimeden kastedilen mânâ, "Allah sana, manevî ve maddî çeşitli yaratıklar ile Allah'ın kudret, hikmet ve celâline nasıl istidlâl edebileceğini öğretti..." şeklinde olur.

Nimetin Tamamlanması

3) **Ya'kub**'un وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلٰى اٰلِ يَعْقُوبَ *"Sana karşı da, Ya'kub hanedanına karşı da, nimetlerini tamamlayacaktır..."* şeklindeki sözüdür. Bil ki, âyette geçen "yectebîke" tabirini "nübüvvet" diye tefsir edenlerin, bu ifadede bahsedilen "nimetini tamamlamak" tabirini de "nübüvveti' diye tefsir etmeleri imkânsızdır. Aksi halde, âyette bir tekrar söz konusu olmuş olur. Tam aksine, buradaki "nimeti tamamlama" deyimi, dünyevî ve uhrevî saâdetler olarak tefsir edilir. Dünyevî mutluluklara gelince: Bunlar, çocukların, hizmetçilerin ve taraftarların çok olması; mal, makam ve maiyyetin çok olması ve onun insanların kalplerindeki saygınlığı, güzel bir medih ve övgü ile yad edilmesidir... Uhrevî saadetlere gelince: Bunlar da onun pek çok ilim, üstün hasletler elde etmesi ve marifetullah bilgisine gark olmasıdır.

Nimetin Tamamlanması Nübüvvettir

Ama âyette bahsedilen **"ictibâ"** lafzını, "yüksek dereceler elde etme" şeklinde tefsir edenler, burada bahsedilen "nimeti tamamlama" işini "nübüvvet" olarak tefsir etmişlerdir ki, bu husus şunlarla da desteklenir:

a) Nimeti tamamlama, sayesinde nimetin, herhangi bir noksanlıktan uzak, tam ve mükemmel olması demektir. Bu da, bir insan için ancak nübüvvet ile mümkün olabilir. Zira, insanların elde edeceği makamların tamamı risâlet-nübüvvet makamının altında olup, nübüvvetin mükemmelliğine

nispetle, noksandırlar. O halde, beşer için mutlak kemâl ve mutlak ta'zim, nübüvvetten başka bir şeyle olamaz.

b) **Hz. Ya'kub**'un كَمَا اَتَمَّهَا عَلٰى اَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ *"daha evvelden ataların İbrahim'e ve İshak'a tamamladığı gibi..."* şeklindeki sözü... **Hz. İbrahim** ve **Hz. İshâk**'ın, diğer insanlara üstünlük sağladığı tam nimetin, nübüvvetten başka bir şey olmadığı malumdur. Binâenaleyh, âyette bahsedilen "nimeti tamamlama" tabirinden "nübüvvet"in kastedilmesi gerekir.

Bil ki, biz bu tabiri "nübüvvet" diye açıkladığımızda, **Ya'kub** (a.s)'un çocuklarının tamamının peygamber olduklarına hükmetmek gerekir. Bu böyledir, zira **Ya'kub** (a.s), *"Sana karşı da, Ya'kub hanedânına karşı da, nimetlerini tamamlayacaktır."* demiştir. Bu, **Ya'kub** hanedânı için, tam ve mükemmel bir nimetin tahakkuk etmiş olmasını gerektirir. "Nimeti tamamlamak"tan maksat "nübüvvet" olunca, bu nimetin **Hz. Ya'kub** (a.s)'un evlatları hakkında hasıl olması, onların dışında kalan kimseler hakkında geçerli olmamasını gerektirmiştir. Dolayısıyla onun evlatları hakkında da geçerli (carî) olması[5] vacib olmaktadır. Hem, **Yûsuf** (a.s) da *"gerçek ben rüyâda on bir yıldızla (..) gördüm"* (Yûsuf, 4) demiştir ki, bunun tefsiri, "kendileri için fazilet ve kemâlin tahakkuk etmiş olduğu yeryüzündekilerin, ilimleri ve dinleri ile aydınlandığı on bir kişi (...)" demek olur. Çünkü, yıldızlardan daha parlak bir şey yoktur ve üstelik o yıldızlar ile de kılavuzlanılır. Bu da, **Ya'kub** (a.s)'un çocuklarının tamamının nebî ve resûl olmalarını gerektirir.

Peygamberler Nasıl Kötülük Düşünebilirler?

İmdi şâyet, "Onlar, **Hz. Yûsuf** (a.s) aleyhinde, malum teşebbüste bulundukları halde nasıl peygamber olabilirler?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, peygamberlikten önce vukû bulmuş bir hadisedir. Bize göre, peygamberlerin ismet sıfatına haiz olmaları, nübüvvet öncesinde değil, nübüvvet esnâsında söz konusudur.

İkinci görüşe göreyse, *"Sana nimetlerini tamamlayacaktır"* tabirinden maksat, **Hz. Yûsuf**'un belâ ve sıkıntılardan kurtarılmasıdır. Böyle olması halinde **Hz. Yûsuf**'un **İbrahim** ve **İshâk**'a benzetilmesindeki "vech-i şebeh",

5 Bu kısım matbû nüshada: "فوجب ان لا يبقى معمولا به" şeklindedir. Damat İbrahim Paşa, No: 138'de kayıtlı yazmaya başvurduğumuzda (s. 768 a) "ان يبقى" tarzında lamelif'siz olduğunu gördük. Tercüme bu düzeltmeye göre yapılmıştır (ç.).

Allahu Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim**'e, O'nu ateşten kurtarması; oğlu **İshâk**'a da, O'nu kesilmekten kurtarması ile olan in'âmdır...

Üçüncü bir görüşe göre ise, "nimeti tamamlama" Allah'ın, bu dünyada iken O'na vermiş olduğu nimetini, onları, dünyada peygamber ve hakimler yapıp, sonra onları, o dünyadan cennetteki yüce makamlara sevk etmesiyle tahakkuk eden âhiret nimetine eklemesidir.

Bil ki, en doğru görüş, birincisidir. Çünkü beşer için tam bir nimet, nübüvvetten başka bir şey değildir. Bu nübüvvetin dışında kalan her şey, buna nispetle noksandır.

Sonra **Ya'kub** (a.s), **Yûsuf**'a, bu üç dereceyi müjdeleyince, sözünü, إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *"Şüphesiz ki Rabbin, her şeyi bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"* şeklinde bitirmiştir ki, **"alîm"** kelimesi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, risaletini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) ifadesine; **"hakim"** sözü de, Allahu Teâlâ'nın, boş ve manasız şeylerden uzak ve berî olduğuna; nübüvvetini ancak kudsî, ulvî, aydınlanmış nefislere, cevherlere ve ruhlara vereceğine bir işarettir.

Hz. Ya'kub Akıbetten Emin İdiyse Neden Endişelendi?

Buna göre şâyet, **"Hz. Ya'kub**'un bahsettiği bu müjdelerin doğruluğunu kendisi kesin olarak biliyor muydu, yoksa bilmiyor muydu? Eğer onun bu hususta kesin bir bilgisi var idiyse, daha nasıl **Yûsuf** (a.s) hakkında kederlenmişti? Nasıl, **Yûsuf**'u kurdun yediğinden endişelenmişti? Allah Sübhanehû ve Teâlâ'nın onu seçip, onu peygamber yapacağını bildiğine göre daha nasıl kardeşlerinin onu imha edeceğinden endişelenmiş ve kardeşlerine, "Sizin haberiniz olmadan, onu kurdun yemesinden korkarım" demişti? Biz onun, bu hallerin doğruluğunu bilmediğini söylediğimizde, "o bunlara daha nasıl tereddüt göstermeden, kesinkes hükmetmişti?" denilirse, biz deriz ki:

Hz. Ya'kub'un, *"Rabbin seni öylece (rüyada gördüğün gibi) beğenip seçecek"* şeklindeki sözünün, onların **Yûsuf** (a.s)'a tuzak kurmamaları şartına bağlanmış olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü bundan, daha önce bahsedilmişti. Hem, **"Ya'kub** (a.s), **Yûsuf** (a.s)'un bu makamlara erişeceğine kesinlikle hükmediyordu. Fakat birtakım büyük zorluklarla karşılaşması, ancak onları aştıktan sonra o makamlara yükselmesi imkân harici değildi. İşte korkması, bu yüzden, yani bu büyük sıkıntılara düşmesinden ileri geliyordu. Onun, *"Onu kurdun yemesinden korkuyorum"*

şeklindeki sözünün manası da, "o her ne kadar kurdun onu yiyemeyeceğini, ona ulaşamayacağını biliyor idiyse de, onu koruyup gözetmekte gevşeklik göstermemeleri için kardeşlerini şiddetle sakındırmak gayesine yöneliktir" şeklindedir.

Yûsuf (a.s) Kıssasında Dersler

لَقَدْ كَانَ فِى يُوسُفَ وَاِخْوَتِهٖٓ اٰيَاتٌ لِلسَّآئِلِينَ ﴿٧﴾ اِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَاَخُوهُ اَحَبُّ اِلٰٓى اَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّ اَبَانَا لَفِى ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾

"Andolsun ki Yûsuf'un ve biraderlerinin kıssasında (onları) soranlar için nice ibretler bulunmaktadır. Hani onlar, şöyle demişlerdi: "Yûsuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir. Halbuki biz, kuvvetli bir cemaatiz. Babamız, mutlaka açık bir yanlışlık içindedir..." (Yûsuf, 7-8).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. Yûsuf'un Kardeşleri**

Keşşâf sahibi, Yûsuf (a.s)'un kardeşlerinin isimlerini şu şekilde saymıştır: **Yehuda; Rûbyal, Şemon, Lâvî, Ribâlôn, Yeşcer, Deyne, Dân, Neftâlî, Câd ve Aşir...** Daha sonra, sözüne devamla şöyle der: "Bunların ilk yedisi, **Ya'kub** (a.s)'un halasının kızı **Liyâ** (?)'dandır. Son dördü ise, **Süryeteyn,** yani **Zülfe** ve **Belhe**'dendir. Liyâ ölünce, **Ya'kub** (a.s) onun kız kardeşi **Râhîl** ile evlendi de, **Râhîl** de **Yâkûb**'a **Bünyamin** ve **Yûsuf**'u doğurdu.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, اٰيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ *"Soranlar için nice ibretler"* buyurmuştur. **İbn Kesir,** bunu, **Yûsuf** (a.s)'un durumuna hamlederek, elifsiz olarak, "اٰيَةٌ"; diğer kıraat imamları cemi olarak "اٰيَاتٌ" şeklinde okumuşlardır. Zira, **Yûsuf** (a.s)'un işleri pek çok olup, bunlardan her biri, başlı başına bir ibret vesilesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Kıssadaki İbret**

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyetinin tefsiri hususunda şu izahları yapmışlardır:

1) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Bir Yahudi âlimi, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına girer ve ondan, Yûsuf Sûresi'nin okunmasını dinler. Sonra, Yahudilerin yanına döner ve onlara, o sûreyi, tıpkı **Tevrat**'ta olduğu gibi Muhammed (s.a.s)'den dinlemiş olduğunu bildirir. Bunun üzerine bir grup Yahudi, **Hz. Peygamber**'e gelirler ve, önceki Yahudinin dinlemiş olduğunu dinlerler. Peygamber'e: "Bu kıssayı sana kim öğretti?" dediklerinde de, Hz. Peygamber (s.a.s) de: "Allah..." der. İşte bunun üzerine, *"Andolsun ki Yûsuf'un ve biraderlerinin kıssasında (onları) soranlar için nice ibretler bulunmaktadır..."* âyeti nazil olur." Bana göre bu izah, akıldan uzak bir açıklamadır. Zira âyetten anlaşılan **"Yûsuf** (a.s) hadisesinde, soranlar için birtakım ibretlerin bulunması" hususudur. Halbuki naklettiğimiz bu açıklamaya göre, ibret, **Yûsuf** (a.s) kıssasında değil, hiçbir öğrenim görmemiş, hiçbir kitap okumamış olan Hz. Peygamber'in o kıssayı haber vermesinde olmuş olur. Bu iki izah arasındaki fark ise, çok açık ve nettir.

2) Mekkelilerin çoğu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in akrabası idiler. Ve onlar, onun peygamberliğini kabul etmiyor, hareketlerinden dolayı, ona karşı alabildiğince düşmanlık yapıyorlardı. Böylece Allahu Teâlâ, **Yûsuf Kıssası**'ndan bahsetmiş, hasetleri yüzünden **Yûsuf**'un kardeşlerinin de ona eziyet etmede aşırı gittiklerini, ama sonunda Allah'ın ona yardım ettiğini, onu kuvvetlendirdiğini, kardeşlerini ise onun yetkisi ve himayesine verdiğini beyân buyurmuştur. İnsan, bu gibi hadiseleri dinlediğinde, bu hadiseler onun haset etmesini engellemiş olur.

3) **Ya'kub** (a.s), **Yûsuf**'un rüyasını tabir edince, bu açıklama aynen tahakkuk etti ve seksen yıl sonra, varlık âleminde vücud buldu. Şu halde, Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, düşmanlarına karşı, kendisine yardım edeceğini ve onu muzaffer kılacağını va'dedip, bu va'dedilen şey de bir müddet gecikince, bu, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, o hususta yalan söylemiş olduğuna delâlet etmez. Bu kıssanın zikredilmesi, işte bu açıdan da faydalıdır.

4) **Yûsuf** (a.s)'un kardeşleri onun işini iptal etmek için çok uğraştılar. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hak, **Yûsuf**'a yardım ve nusretini va'dedince, iş, düşmanların çaba sarf ettiği gibi değil, Allah'ın takdir ettiği gibi tahakkuk etti. Hz. Muhammed (s.a.s)'in hadisesi de böyledir. Zira Allahu Teâlâ, O'nun derecesini yüceltmeyi tekeffül edince, kâfirlerin, O'nun davasını iptal etme hususundaki çabaları ona zarar verememiştir.

Âyetteki, "لِلسَّائِلِينَ", "Bil ki bu kıssada, onu soranlar için pek çok ibretler bulunmaktadır" demektir. Bu tıpkı "سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ" (Fussilet, 10) âyeti gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ *"Hani onlar şöyle demişlerdi: "Yûsuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir... Halbuki biz, kuvvetli bir cemaatiz..."* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"لَيُوسُفُ" ifadesinin başındaki lâm, ibtidâiyye lâm'ı olup, bunda, cümlenin manasını te'kîd ve tahkik etmek özelliği bulunmaktadır. Buna göre onlar "Babamızın, o ikisini aşırı sevdiği, hakkında hiçbir şüphe olmayan kesin bir hususdur..." demek istemişlerdir. Yûsuf'un kardeşi ise, Bünyamin'dir. Hepsi kardeş oldukları halde, onlar, "onun kardeşi" şeklinde söylemişlerdir. Zira **Yûsuf** ile **Bünyamin**'in anneleri birdi. On ve daha fazla sayıdaki kalabalığa **"usbe"** ve **"isâbe"** denilir. Bu kelimenin, sayıları kırka kadar varan topluluklar hakkında da kullanıldığı ileri sürülmüştür. Topluluğu teşkil eden kimseler sayesinde güç kuvvet kazanıldığı için, bu şekilde isimlendirilmiştir. **Hz. Ali** (r.a)'nin, nasb ile, "usbeten" şeklinde okuduğu nakledilmiştir ki, buna göre mana, "Biz bir cemaat olarak bir araya geliyoruz..." şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* Kardeşlerinin Yûsuf'u Kıskanmalarının Sebebi**

Bundan maksat, **Yûsuf**'a eziyet etmek istemelerinin sebebini açıklamaktır. Zira, **Ya'kub** (a.s), **Yûsuf**'u ve kardeşini, diğer kardeşlerinden daha çok seviyordu. Onlar şu sebeplerden dolayı bundan rahatsız olmuşlardı:

1) Onlar, yaşça, bu ikisinden daha büyük idiler...

2) Onlar, daha kuvvetli idiler ve babalarının işlerini de bu ikisinden daha fazla görüyorlardı.

3) Onlar: "Biz, belâ ve sıkıntıları göğüslüyor; faydalı ve güzel olan şeyleri de elde etmeye uğraşıyoruz..." diyorlardı.

Anlattıklarımızdan, bu sayılan meziyetler hususunda, onların **Yûsuf** ve kardeşinden daha önde oldukları sabit olup, buna rağmen **Ya'kub** (a.s) da **Yûsuf** ve kardeşini onlara tercih edince, onlar da kendilerince haklı olarak, *"Babamız, mutlaka açık bir yanlışlık içindedir..."* demişlerdir ki, yani, "Bu apaçık bir haksızlık ve apaçık yanlışlıktır" demektir. Bu ifadeyle ilgili olarak, burada birkaç soru sorulabilir:

Hz. Ya'kub Niçin Yûsuf'a Ayrıcalık Tanıdı?

Birinci soru: Çocukların bir kısmının bir kısmına tercih edilmesinin, onlar arasında kin, haset ve birtakım düşmanlıkları meydana getireceği, malûm olan bir husustur. **Ya'kub** (a.s), bunu bildiğine göre, acaba **Yûsuf** ve kardeşini, diğerlerine neden üstün tutmuştur? Hem, daha yaşlı, daha bilgili ve daha faydalı olan, en üstün olandır. Öyleyse, **Ya'kub** (a.s), bu hükmü niçin ters çevirmiştir?

Cevap: Ya'kub (a.s), o ikisini, diğer çocuklarına ancak sevgi bakımından tercih etmiştir. Sevgi ise, beşer gücü dairesinde bulunmayan bir husustur. Dolayısıyla **Ya'kub** (a.s) bu hususta mazurdur ve O, bu hususdan dolayı kınanamaz.

Çocukları Hz. Ya'kub'un Nübüvvetine İnansalar, İtiraz Etmezlerdi?

İkinci soru: Ya'kub (a.s)'un çocukları eğer, babalarının Allah katından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğunu kabul ediyor idiyseler, onlar, O'na daha nasıl itiraz edebilmişler, onun davranışını uygun bulmamışlar ve bu hususta O'nu tenkit edebilmişlerdir? Yok eğer onlar, **Ya'kub** (a.s)'un nübüvvetini kabul etmiyor idiyseler, bu da onların kâfir olmalarını gerektirir.

Cevap: Onlar, babalarının nübüvvetini kabul ediyor, O'nun, Allah katından gönderilmiş hak peygamber olduğunu ikrâr ediyorlar. Ancak ne var ki, belki de onlar peygamberlerin, sırf ictihadlarıyla birtakım hususî işler yapabileceklerini caiz görüyorlardı. Sonra onların ictihadları, babalarının bu ictihadında hata etmiş olduğu neticesine götürmüştür. Bu böyledir, zira onlar, "Bunlar, akılları kemâle ermemiş iki çocuktur. Halbuki bizler yaş, akıl, yeterli olma, faydalı olma, çokça hizmet etme ve işleri yapma hususunda, o ikisinden önceyiz. Binâenaleyh, babamızın, **Yûsuf**'u bize tercih etmedeki ısrarı, bu delilimize ters düşmektedir..." derlerken, **Ya'kub** (a.s) da belki, "Aşırı sevmek, insanın gücü ve takati dairesi içinde değildir. Binâenaleyh, bu hususta Allah'ın, benim üzerimde herhangi bir mükellefiyeti yoktur!.." diyordu.

Yûsuf'la Bünyamin'in Kayırılmalarının Sebebi?

O ikisinin, daha fazla gözetilmelerinin de, şu sebeplerden olması muhtemeldir:

a) Onlar, daha çocukken anneleri ölmüştü.

b) **Hz. Ya'kub,** diğer çocuklarında bulamadığı doğruluk ve âlicenâplığı, **Yûsuf**'ta bulmuştu.

c) **Yûsuf** (a.s), yaşça küçük olmasına rağmen, babasına, diğer çocuklardan daha kıymetli ve değerli olan muhtelif hizmetlerde bulunmuş olabilirdi.

Netice olarak diyebiliriz ki, bu mesele, ictihadî bir mesele olup, nefsin meylinin ve fıtratın zorlamalarının karıştığı bir meseledir; binâenaleyh, bu hususta meydana gelen ihtilâftan, iki taraftan birinin, dini veya şerefi hususunda tenkit edilmeleri neticesi çıkmaz.

Peygambere Dalâlet İsnat Etmek Küfre Düşürmez mi?

Üçüncü soru: Onlar babalarının apaçık bir sapıklık içinde olduğunu söylemişlerdir ki, bu da zemm ve tenkit hususunda ileri gitmektir. Peygamberi tenkit etmek hususunda ileri giden, küfre düşer. Hele bu tenkit eden, oğul olunca!.. Zira, babalık hakkı da, daha çok saygı duymayı gerektirir.

Cevap: Burada bahsedilen "sapıklık" ile, dünyevî hususlardaki maslahatlara riâyet etmeme kastedilmiştir; rüşd ve doğru yoldan uzaklaşma manası kastedilmemiştir.

Yûsuf'un Kardeşleri Günah İşlemiş Sayılırlar mı?

Dördüncü soru: Onların, *"Yûsuf'la kardeşi, babasının yanında, muhakkak bizden daha sevgilidir"* şeklindeki sözleri, sırf hasetten kaynaklanan bir sözdür. Halbuki haset, büyük günahlardandır. Hele hele onlar bu hasetleri yüzünden O'nu yalanlamaya, o iyi kardeşlerini yok etmeye, O'nu kölelik zilletine dûçar kılmaya ve O'nu, müşfik babasından uzaklaştırmaya yeltenmişler, böylece babalarını devamlı olan bir keder ve üzüntüye düşürmüşler ve O'nu yalanlamaya cüret etmişlerdir. Binâenaleyh, kötü haslet, şer ve fesat hususunda ne kadar yöntem varsa, hepsini denemişlerdir. Halbuki bütün bunlar, (peygamber olduklarının kabulü halinde), onların ismetlerini ve nübüvvetlerini zedeler.

Cevap: Durum, sizin bahsettiğiniz gibidir. Ancak ne var ki, bize göre nazar-ı dikkate alınan husus, peygamberlerin, kendilerine nübüvvet verildiği zamanki ismet ve masumiyetleridir. Ama, nübüvvetten önce ise, ismet sahibi olmak farz değildir. Allah en iyi bilendir.

اُقْتُلُوا يُوسُفَ اَوِاطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ
وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهٖ قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾ قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ
لَاتَقْتُلُوا يُوسُفَ وَاَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ
السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿١٠﴾

"(Onlardan biri) "Yûsuf'u öldürün. Yahut onu, uzak ve ıssız bir yere atın ki, babanızın teveccühü yalnız size münhasır olsun ve siz, ondan sonra, sâlih bir zümre olasınız" (dedi). İçlerinden bir sözcü, "Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın da, yolun kafilesinden biri, onu alsın. Eğer, mutlaka yapacaksanız bari böyle yapın"
(Yûsuf, 9-10).

Kardeşlerinin Yûsuf İçin Kurdukları Tuzak

Bil ki, onların içlerindeki haset şiddetlenip had noktasına varınca, onlar, "**Yûsuf**'un, babasından mutlaka uzaklaştırılması gerekir..." dediler. Bu da ancak, şu iki yoldan birisiyle sağlanabilirdi:

a) Öldürmek.

b) Yahut onu, bir daha artık babasıyla bir araya gelmesinden ümidin kesileceği bir yere sürgün etmek... Haset eden kimsenin, kötülük hususunda bundan daha ileri bir noktaya varabileceği düşünülemez. Onlar bu hususta, *"babanızın teveccühü yalnız size münhasır olsun"* şeklinde bir gerekçe de ileri sürmüşlerdir ki bu, "**Yûsuf,** onu bizden alıkoymuş ve onun teveccühünü hep kendisine çevirmiştir. Binâenaleyh, O **Yûsuf**'u kaybederse, bütün gönlü ve muhabbetiyle bize yönelir ve siz de, ondan sonra, sâlih bir zümre olursunuz" demektir. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) Onlar, kararlaştırdıkları bu şeyin büyük bir günah olduğunu anlayınca, "Biz bunu yaptığımızda, Allah'a tevbe ederiz ve sâlih topluluklardan oluruz..." dediler.

2) Buradaki maksat, dinî bakımdan sâlih olmak değil, aksine bundan maksat, "O zaman babanız yanındaki durumunuz düzelir, babanız sizi sever de, sizinle ilgilenir..." denilmek istenmesidir.

3) Bununla şu kastedilmiştir: Sizler bu yalnızlığınız ve bir kenara itilmeniz sebebiyle, işlerini düzeltmekle meşgul olamayan aklı ve zihni dağılmış

kimseler haline geldiniz. Binâenaleyh, bu tedirginliğiniz zail olunca, işlerinizi ıslah edip düzeltmeye vakit bulabilirsiniz.

Âlimler, öldürmeyi emredenin kim olduğu hususunda şu iki görüş üzere ihtilaf etmişlerdir:

a) Bunu, Yûsuf'un kardeşlerinden biri söylemiştir.

b) Onlar, yabancı biriyle istişare ederlerken, bunu o yabancı söyledi, kardeşlerden biri söylemedi.

Birinci görüşü benimseyenler de kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir: Mesela **Vehb,** "O, **Şem'ûn**'dur" derken; **Mukatil,** "bunu söyleyenin **Rûbiyel** olduğunu" ileri sürmüştür.

Eğer, "Onlar peygamber oldukları halde bu onlara nasıl uygun düşer?" denirse, biz deriz ki: "Buna "Onlar o zaman henüz mürâhik idiler (yani büluğa ermemişlerdi)" diye cevap verenler çıkmış ise de bu zayıftır. Çünkü **Hz. Ya'kub** (a.s) gibi bir peygamberin, içlerinde onları, kötülüklerden alıkoyacak akıllı bir kişi olmadan, çocuklarını dışarı göndermiş olması uzak bir ihtimaldir. Hem sonra onlar, *"siz, sonra sâlih bir zümre olursunuz"* demişlerdir. Bu da onların tevbe etmezden önce, sâlih (iyi) olmadıklarını gösterir ki, bu durum, onların çocuk olmuş olmalarına terstir."

Bazı kimseler de bu soruya, "Bu küçük günahlardandır" diye cevap vermiştir. Bu cevap da akıldan uzaktır. Çünkü ma'sûm bir peygamber olan babaya eziyet etmek, ona yalan söylemek ve küçük bir kardeşi öldürmeye girişmek, bütün bunların her biri büyük günahlardandır.

En doğru cevap şudur: Onlar peygamber değil idiler. Peygamber olmuş olsalar bile, bu hadiseyi peygamberliklerinden önce yapmışlardır.

Yûsuf'u Öldürmekten Vazgeçip Kuyuya Atmaları

Daha sonra Cenab-ı Hak, birisinin لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ *"Yûsuf'u öldürmeyin"* dediğini nakletmiştir. Bunu söyleyenin, **Hz. Yûsuf**'un teyzesinin oğlu olan **Rûbiyel** olduğu söylenmiştir. **Rûbiyel,** onların en akıllısı idi. Bundan dolayı, onları, **Yûsuf**'u öldürmekten alıkoydu.

Bunu söyleyenin **Yehûdâ** olduğu da söylenmiştir. **Yehûdâ** da, fikir, fazilet ve yaşça onların ileri gelenlerinden idi.

Âyette sonra وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ *"Onu bir kuyunun dibine bırakın"* denilmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfî, hem burada, hem de bundan sonra gelen yerde, kelimeyi "ğayâbât" şeklinde cemî olarak okurken, diğer kıraat imamları her iki yerde de müfret okumuşlardır. Bunun cemî olarak okunmasının sebebi şu olabilir: Kuyunun kenar ve köşeleri vardır. Binâenaleyh kuyunun içinde kenar, köşe, dip bulunmuş olur. Bu kelimeyi müfret okuyanlar ise şöyle demişlerdir: "Bununla, **Yûsuf**'un saklanabileceği, kuyudaki bir yer kastedilmiştir. Dolayısıyla bunu müfret okumak daha hususî olur ve kastedilen manaya daha çok delâlet eder." **Cühderî** ise bunu, فِى غَيْبَةِ الْجُبِّ "Kuyunun gaybında" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Dilciler şöyle demişlerdir: **Gayâbe,** "bir şeyi saklayıp gizleyen her şeye" denir. O halde, kuyunun gayâbeti, onun derinliği, bakanın gözüne görünmeyen, en aşağıdaki en karanlık yeridir. **Cübb** ise, kenarları yapılmamış kuyu demektir. Böyle kuyuya **cübb,** kesilip eşilme dışında, yapılma ve benzeri bir şey olmamıştır. Onu kuyunun en karanlık ve hiç kimsenin göremeyeceği bir yerine atılmasına işaret eden bir kimseye delâlet etsin diye, "فِى غَيَابَتِ الْجُبِّ" denilmiştir. Binâenaleyh **"ğayâbe"** sözünün zikredilmesi bu manayı ifade etmiştir. Çünkü **Yûsuf** ile ona bakacaklar arasına hiçbir engelin giremeyeceği kuyunun herhangi bir yerine atılması da ihtimal dahilinde idi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Cübb" kelimesinin başındaki elif-lâm, bu kuyunun daha önce bahsi geçmiş -malûm- bir kuyu olmasını gerektirir. Bu sebeple âlimler, bu kuyunun neresi olduğu hususunda ihilaf etmişlerdir. **Katâde,** "bunun **Beyt-i Makdis Kuyusu** olduğunu" söyler; **Vehb,** bunun "Ürdün arazisinde bir kuyu" olduğunu söylemiş. **Mukâtil** de, "bu kuyunun, **Hz. Ya'kub**'un evine üç fersah uzaklıkta bir yerde olduğunu" söylemiştir. Onlar ileri sürdükleri, *"Bir yolcu kafilesinden biri onu alsın"* şeklindeki sebepten ötürü de, bu kuyuyu belirlemişlerdir. Çünkü o kuyu, bilinip tanınıyordu. Çoğu kez oraya yolcular uğrarlardı. Yine o kuyuya atılanın, kurtarılma ihtimalinin fazla olduğu biliniyordu. Çünkü yolcular, oradan geçerken kuyuya gelecekler, kuyuya gelince de, içindeki o insanı görecekler, görünce de onu çıkarıp götüreceklerdi. Dolayısıyla onun o kuyuya atılması, ölme ihtimalini azaltıyordu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İltikat, yolda bir şey bulup almak demektir. "Lukata" ve "lakit" (yitik) kelimeleri de bundandır. **Hasan el-Basrî** manadan ötürü, bu kelimeyi tâ ile "teltekıthu" şeklinde okumuştur. بَعْضُ السَّيَّارَةِ (Bir kâfile) de **"Seyyâre"** (kafile)dir. (Yani bu kelime müennestir, onun için fiili müennes getirmiştir.) **Seyyâre,** yolculukta birlikte giden kâfile demektir. **İbn Abbas:** "Allahu Teâlâ böyle buyurmakla oradan geçecekleri kastetmiştir" demiştir.

Âyetteki اِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ *"Eğer mutlaka yapacaksanız (bari böyle yapın)"* sözünde, onların bu işi yapmamalarının daha evlâ olduğuna, ama eğer bu illâ yapılacak ise, hiç olmazsa bu kadarla yetinilmesi gerektiğine bir işâret vardır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer herhangi bir cezâ ile mukâbele edecek olursanız, ancak size revâ görülen ukûbetin misillemesiyle cezâ yapın..."* (Nahl, 126) âyetidir. Bu, "Evlâ olan, sizin bunu hiç yapmamanızdır, ama (...)" demektir.

قَالُوا يَا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَاْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾

"Onlar dediler ki: "Ey babamız, sen bize Yûsuf'u niye güvenmiyorsun? Halbuki biz onun elbet iyiliğini isteyenleriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de, bol bol yesin, oynasın. Şüphesiz biz onun koruyucularıyız" (Yûsuf, 11-12)

Hz. Ya'kub'un Baştan Beri Endişeli Olması

Bil ki bu söz, **Ya'kub** (a.s)'un, **Yûsuf** hususunda onlardan endişe duyduğuna delâlet eder. Eğer böyle olmasaydı, onlar bu sözü söylemezlerdi.

Bil ki onlar, kararı verince, bunu söylemişler ve babalarının yanında da **Yûsuf**'u çok sevdiklerini, ona son derece şefkat duyduklarını göstermişlerdir. **Yûsuf**'u bir müddet kıra götürerek, **Ya'kub** (a.s)'un gözünden uzak tutmak, onların âdetleri idi. Binaenaleyh babaları **Ya'kub** (a.s)'dan, **Yûsuf**'u kendileri ile birlikte göndermesini istediler. **Ya'kub** (a.s) **Yûsuf**'un gönlünü hoş etmeyi istiyordu. İşte böylece, onun kardeşlerinin sözüne aldanarak, onu, onlarla saldı. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyetteki Kıraat Farkları**

Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "لَا تَأْمَنَّا" kelimesi, her iki nûn'ün açıktan, işmâmlı idğamı ile ve işmamsız olarak okunur. Bunun manası, "Biz onu sevip, onun iyiliğini istediğimiz halde, niçin ondan ötürü bizden korkuyorsun" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ" kelimesi beş şekilde okunmuştur:

Birinci kıraat: İbn Kesir, ilk fiili nûn ile ve ayn'ın kesresi ile, "اِرْتِعَاءِ" mastarından "نَرْتَعِ" (otlatalım) şeklinde, diğer fiili yâ ile يَلْعَبْ (oynasın) şeklinde okumuştur. "اِرْتِعَاءِ" mastarı, "رَعِيَ" fiilinin, "iftiâl" babıdır. Nitekim Arapçada, hayvan otladığı zaman, "رَعَتِ الْمَاشِيَةُ الْكَلَأَ - تَرْعَاهُ - رَعْيًا" denilir. "اِرْتِعَاءِ" ise, develeri ve hayvanları otlatmaktır. Onlar, otlatma işini kendilerine izafe etmişlerdir. Bu, aslında "Develerimizi otlatalım" demektir. Keza, otlatma işini kendilerine nispet etmişlerdir. Çünkü bu otlatmanın sebep ve vesilesi kendileridir. Netice olarak otlatmayı ve mallarını muhafaza etme işini kendilerine izafe etmişlerdir. Çünkü onlar bülûğa ermiş delikanlılardı. "Oynama" işini de, küçük olduğu için **Yûsuf**'a nisbet etmişlerdir.

İkinci kıraat: Nâfî, her iki fiili de yâ ile ve ayn'ın kesresi ile okumuştur. Böylece otlatma işi, buna alışsın ve denesin diye, develeri otlatma işini yapanın bizzat **Yûsuf** olması manasında, **Yûsuf**'a nisbet edilmiştir. Binâenaleyh bu, **Yûsuf,** diğer çocuklar gibi, kâh deve otlatmış kâh oyun oynamış demektir.

Üçüncü kıraat: Ebu Amr ve **İbn Âmir,** nûn ile ve ayn ile bâ harfinin cezmi (sükûnu) ile "نَرْتَعْ" ve "نَلْعَبْ" şeklinde okumuşlardır: **İbnü'l-A'rabî** "اَلرَّتْعُ" mastarının manasının, yeryüzünün otunu yemek (otlamak)'tır. Bunun, otun bollaşması manasına olduğu da söylenmiştir. "نَلْعَبُ" fiilinden maksat, mubah olan oyun ve eğlencelere yönelmek manasıdır. Bu, insana âit bir fiildir.

Bunun **"nel'ab"** (oynayalım) şeklinde okunmasına gelince: Rivâyet olunduğuna göre, **Ebû Amr**'e denilmiştir: "Onlar, peygamber oldukları halde nasıl, "Oynayalım" diyebilirler?" denildi. O da buna karşı, "Onlar, o zaman henüz peygamber değillerdi " cevabını verdi. Yine bununla gönlün rahatlaması için, mubah olan eğlence ve oyunları yapma zamanının kastedilmiş olması da caizdir. Hz. Peygamber (s.a.s), **Cabir** (r.a)'e. فَهَلَّا بِكْرًا تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ *"Evlendiğinde; kendisi ile oynaşacağın ve seninle oynaşacak bir bakire bulamadın*

mı?"[6] buyurmuştur. Bir de, onların oyunları yarış yapmaktı. Bundan gaye de, kâfirlere karşı savaşmayı öğrenmekti. Bunun delili onların, *"Biz yarışmak üzere gitmiştik"* (Yûsuf, 17) şeklindeki sözleridir. Bu yarış, âdetâ bir oyun şeklinde olduğu için, onu "oynamak" kelimesi ile ifade etmişlerdir.

Dördüncü kıraat: Kûfeliler, her iki fiili de yâ ile, ayn'ın ve bâ'nın sükûnu ile, **"yertâ' "** ve **"yel'ab"** şeklinde okumuşlardır. Buna göre, otlama (yani yiyip-içme) ve oynama işi **Hz. Yûsuf**'a izafe edilmiştir.

Beşinci kıraat: İlk fiil yâ ile يَرْتَعْ **(yerta')** (otlasın), ikincisi nûn ile, **"nel'ab"** (oynayalım) şeklinde okunmuştur ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü onlar, oynayıp ferahlasın diye, **Yûsuf**'u, babalarının, kendileri ile birlikte salmasını istemişlerdi, yoksa kendileri oynayıp eğlensinler diye değil. Allah en iyi bilendir.

قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

"Babaları dedi ki: "Onu götürmeniz muhakkak ki beni endişeye düşürür. Siz ondan gâfil iken, onu kurdun yemesinden korkarım." Onlar da dediler ki: "Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrâna uğrayanlardan olmuş oluruz" (Yûsuf, 13-14).

Hz. Ya'kub'un Yûsuf'u Göndermek İstememesi

Bil ki onlar, babalarından **Hz. Yûsuf**'u kendileri ile birlikte göndermesini isteyince, babaları şu iki mazereti ileri sürdü:

a) Onların onu götürüp, kendisinden uzaklaşmaları onu üzer. Çünkü **Hz. Ya'kub,** bir an bile **Hz. Yûsuf**'un ayrılığına dayanamazdı.

b) Az ihtimam gösterecekleri için, onlar hayvanları otlatırken veya oynarken, onu unutabilecekleri için, bir kurdun gelip onu yemesinden endişe etmesi. Rivâyet edildiğine göre, **Hz. Ya'kub,** uykusunda bir kurdun **Hz. Yûsuf**'a doğru saldırdığını görmüş ve bundan dolayı böyle demiştir. Sanki böylece bu bahaneyi çocuklara kendisi öğretmiş olmaktadır. Arapların

6 **Buhârî**, Cihad, 113 (4/10); **Müslim**, Rıdâ', 54 (2/1078).

darb-ı mesellerinde, اَلْبَلَاءُ مُوَكَّلٌ بِالْمَنْطِقِ "Belâ, söylenen söze bağlanmıştır" diye bir darb-ı mesel vardır. Yine onların topraklarında çok kurt bulunduğu da söylenmiştir. Bu kelime, aslı üzere hemze ile ve sükûn ile, "اَلذِّأْبُ" şeklinde okunmuştur. Bunun, rüzgâr her taraftan estiği zaman söylenen, "تَذَائَبَتِ الرِّيحُ" deyiminden alındığı da söylenmiştir. **Ya'kub** (a.s), bu sözü söyleyince, onlar da, *"Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz"* diyerek cevap vermişlerdir. Bu deyimle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: Âyetteki "لَئِنْ اَكَلَهُ" kelimesinde "in" edatının başındaki lâm'ın faydası nedir?

Buna iki şekilde **cevap** verilir:

a) **"İn"** edatı, şartın bir neticeyi gerektirdiğini ifade eder. Buna göre bu, "Eğer böyle bir şey olursa, biz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz" demektir. Demek ki lâm, şartın bir cezayı (cevabı) gerektirmesini te'kîd etmek için gelmiştir.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Bu lâm, takdiri, وَاللهِ لِاَنْ اَكَلَهُ "Vallahi eğer onu bir kurt yerse..." şeklinde olan, mahzûf bir kasemin olduğunu gösterir.

İkinci soru: "Ve nahnu" kelimesinin başındaki vâv'ın manası nedir?

Cevap: Onlar, bütün işlerin üstesinden gelebilen ve tehlikeleri alt edebilen on kişi oldukları halde, babalarının, kurdun, onların arasından kardeşlerini çekip alması, yemesi hususundaki endişesi tahakkuk ederse, o zaman kendilerinin ziyâna uğramış bir topluluk olacaklarına dair yemin etmişlerdir.

Üçüncü soru: Onların, *"hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan olmuş oluruz"* sözünden maksat nedir?

Cevap: Buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

a) **"Hâsirûn"** kelimesinin manası "zayıflık ve acziyyetten helâk olmuş oluruz" anlamındadır. Bunun bir benzeri de, "وَلَئِنْ اَطَعْتُمْ بَشَرًا مِثْلَكُمْ اِنَّكُمْ اِذًا لَخَاسِرُونَ" (Mü'minûn, 34) âyetidir. Buradaki "لَخَاسِرُونَ" kelimesinin anlamı, لَعَاجِزُونَ "aciz kalmışlardan olursunuz" şeklindedir.

b) "Onlar, kendileri orada bulunduğu halde, kurt, kardeşlerini yediği zaman, kendilerine hüsran ve helâk olmakla beddua edilmeye; "Allah onları hüsrana uğratsın, helâk etsin onları!" denilmeye müstahak idiler" anlamındadır.

c) Bunun manası şudur: "Muhakkak ki biz, kardeşimizi korumaya muktedir olamazsak, şüphesiz sürülerimiz de helâk olur ve biz onları yitiririz."

d) Onlar, babalarına hizmet hususunda kendilerini yormuşlar ve babalarının işlerini yapma hususunda bütün gayretlerini sarf etmişlerdi. Bütün bu yorgunluklara ise, ondan duâ ve övgüye mazhar olmak için katlanmışlardı. İşte bundan dolayı onlar "Şâyet biz bu hizmetimizde bir kusur yaparsak, şüphesiz bütün bu işlerimiz boşa çıkmış olur ve biz de, bizden sudûr eden çeşitli hizmetlerimizi ziyân etmiş oluruz" dediler.

Dördüncü soru: Ya'kub (a s), iki mazeret ileri sürmüş, ama onlar, bunun birisine cevap verirken, diğerine vermemişlerdir.

Cevap: Kardeşlerinin **Yûsuf**'a olan kin ve öfkeleri, birinci mazeretten, yani **Ya'kub**'un **Yûsuf**'a olan şiddetli sevgisinden dolayı idi. İşte onlar, bu mananın zikredildiğini duyunca, ondan gafil göründüler.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهٖ وَاَجْمَعُوْٓا اَنْ يَّجْعَلُوْهُ فِىْ غَيٰبَتِ الْجُبِّ ۚ وَاَوْحَيْنَآ اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُوْنَ ﴿١٥﴾

"Nihâyet vakta ki onu götürdüler, onu kuyunun dibine bırakmayı elbirlik kararlaştırdılar. Biz de kendisine: "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik" (Yûsuf, 15).

Yûsuf'u Götürmeleri ve Kuyuya Atmaları

Bil ki, bu âyette iki yerde bir hazfin bulunması gerekmektedir:

a) Âyetin takdiri şöyledir: "Onlar, *"Andolsun ki biz böyle kuvvetli bir cemaat iken, onu bir kurt yer ise, hiç şüphesiz hüsrana uğrayanlardan oluruz" dediler"* (Yûsuf, 14). Bunun üzerine de **Ya'kub, Yûsuf**'a izin verdi ve onu, onlarla beraber gönderdi..." Daha sonra ise bu ifadeye, *"Nihâyet vakta ki onu götürdüler..."* âyeti bitişmiştir.

b) Şüphe yok ki, *"Nihâyet vakta ki onu götürdüler ve onu, kuyunun dibine bırakmayı elbirlik kararlaştırdılar..."* ifadesinin bir cevabının bulunması gerekir. Zira "lemmâ" edatının cevabı zikredilmemiştir. Bu cevap da, فَجَعَلُوْهُ فِيْهَا "Onu kuyuya bıraktılar" şeklindedir. Zikredilenin, kendisine

delâlet etmesi şartıyla, cevabın hazfedilmesi Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. İşte burada da böyledir

Süddî şöyle demiştir: "**Yûsuf** (a.s) kardeşleriyle birlikte yola çıkınca, onlar ona şiddetli bir düşmanlık gösterdiler. Derken, onlardan birisi **Yûsuf**'u dövmeye başladı; o, ötekinden yardım isteyince, bu sefer o bırakıp bu onu dövmeye başladı. İçlerinde hiçbir merhametli kimse bulamıyordu. Onu, öldürünceye kadar dövdüler. **Yûsuf** ise şöyle diyordu: "Ah **Ya'kub,** bir bilsen oğluna neler yapılıyor!.." Bunun üzerine **Yehuda** "Siz bana, onu öldürmeyeceğinize dair söz vermemiş miydiniz?" deyince, onu içine atmak üzere kuyuya götürdüler.

Yûsuf kuyunun kenarına asılıp tutunmuş vaziyette iken gömleğini sırtından çıkardılar. Gayeleri ise, gömleğine kan bulaştırıp, bunu **Ya'kub**'a sunmaktı. Bunun üzerine **Yûsuf,** "Üzerimi örtebilmem için, gömleğimi bana geri verin!" deyince onlar, "Sana arkadaş, enîs olmaları için, güneşe, aya ve on bir yıldıza seslen!.." dediler. Sonra da onu, kuyuya sarkıttılar; kuyunun yarısına vardığında, ölmesi için oradan aşağı bıraktılar. Kuyunun içinde ise, (bir miktar) su bulunuyordu. **Yûsuf** oraya düştü sonra da, (yine kuyunun dibinde bulunan) bir kayaya sığındı. Ağlayarak o kayanın üzerine çıktı. Bunun üzerine yukardakiler ona seslendiler; **Yûsuf** onların insafa ve merhamete geldiğini sanarak, onlara karşılık verdi. Bunun üzerine hemen onlar, onu taşla ezmek isteyince, **Yehuda** ayağa kalktı ve onlara mani oldu. **Yahuda, Yûsuf**'a yemek getiriyordu..."

Rivâyet edildiğine göre **Yûsuf** (a.s) kuyunun dibine atılınca, *"Ey, gâib olmayan, her şeyden haberi olan! Ey, uzak olmayan, yakın olan! Ey, galebe edilemeyen, hep gâlib olan Allah'ım! Benim şu halimi genişlet ve bana bir çıkış yolu göster!.."* diye yakarmıştır.

Yine rivâyet edildiğine göre, **İbrahim** (a.s) de ateşe atıldığında elbiseleri çıkarılmıştı. Derken, **Cebrâil** ona, cennet ipeğinden bir gömlek getirmiş ve onu giydirmişti. Sonra **İbrahim** bu gömleği **İshâk**'a; **İshâk, Ya'kub**'a vermiş, **Ya'kub** da bu gömleği bir muskanın içine koyarak, onu **Yûsuf** (a.s)'un boynuna asmıştı. Sonra **Cebrail** gelmiş ve bunu oradan çıkararak, **Yûsuf**'a giydirmişti.

Allah'ın Yûsuf'a Vahyetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاَوْحَيْنَا اِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِاَمْرِهِمْ هٰذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, bu işlerini*

haber vereceksin" diye vahyettik" buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"وَأَوْحَيْنَا" buyruğu ile alâkalı iki görüş bulunmaktadır:

a) "Bundan maksat, vahiy, nübüvvet ve risâlettir." Bu, muhakkik âlimlerden büyük bir cemaatin görüşüdür.

Bu görüşü benimseyenler, daha sonra, **Yûsuf** (a.s)'un o zaman bülûğa erip ermediği hususunda ihtilaf etmişlerdir... Bu cümleden olmak üzere bir kısmı, "O, o zaman bülûğa ermişti ve yaşı da, on yedi idi" derken, diğerleri de, onun o vakit henüz çocuk olduğunu, ancak ne var ki, İsa (a.s) hakkında da söz konusu olduğu gibi, aklını kemâle erdirip, vahyi ve nübüvveti almaya elverişli ve kabiliyetli hale getirdiğini söylemektedirler.

b) Buradaki vahiyden maksat, ilhamdır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Musa'nın anasına.... diye vahyettik* **(evheynâ)"** (Kasas, 7) ve *"Rabbin bal arısına (...) ... diye ilham etti* **(evhâ)"** (Nahl, 68) âyetinde geçen vahy kelimesi gibidir.

Birinci görüş daha evlâdır; çünkü, vahyin zahiri manası budur.

İmdi şâyet, "Yanında tebliğde bulunacağı bir kimse bulunmadığı halde, Cenâb-ı Hak onu, o vakitler nasıl peygamber kılmıştır?" denilirse, deriz ki: Onu vahiy ve tenzil ile şereflendirip de çok daha sonra tebliğde bulunmasını emretmiş olması imkânsız değildir. Buna göre, daha önce vahyin inzâl buyurulması ise, ona ünsiyet vermek, gönlünü rahatlatmak, kalbindeki keder ve yalnızlık duygusunu yok etmek içindir.

İKİNCİ MESELE

"وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ" buyruğu hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifadeden murat şudur: "Allahu Teâlâ **Yûsuf** (a.s)'a, "Sen kardeşlerine, bu günden sonra, sana yaptıklarını bildireceksin. Onlar da o zaman, senin **Yûsuf** olduğunu bilemeyecekler..." Bundan maksat ise, onun bu sıkıntıdan kurtulacağını, onlara bir gün gâlib geleceğini ve onların, onun kudreti ve hakimiyeti altına gireceklerini bildirmek suretiyle, **Yûsuf**'un kalbini takviye etmektir.

Rivâyet olunduğuna göre onlar, buğday talep etmek için **Yûsuf**'un yanına girdiklerinde, **Yûsuf** onları tanımış, onlarsa **Yûsuf**'u tanıyamamışlar, bunun üzerine **Yûsuf** su tası getirterek onu, onun eli üzerine koydu; sonra taşa vurdu ve taş tınladı, ses çıkardı. Bunun üzerine **Yûsuf** şöyle dedi: *"Bu*

su kabı bana, sizin, baba bir erkek kardeşiniz olduğunu, adının da Yûsuf olduğunu, ama sizin onu kuyuya attığınızı, babanıza da, onu kurt yediğini söylediğinizi bildirmektedir!"

b) Bundan maksat şudur: "Biz **Yûsuf** (a.s)'a kuyuda, "Sen kardeşlerine bütün bu şeyleri bildireceksin" diye vahyetmiştik. Onlar ise, **Yûsuf**'a vahyedildiğini bilemeyecekler.

Yûsuf'a vahiy inzal buyurulduğunun gizlenmesindeki fayda ise şudur: Şâyet onlar bunu bilmiş olsalardı, hasetleri artar, böylece de onu öldürmeye yönelebilirlerdi...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Biz, *"hiç farkında değillerken"* sözünü, birinci tefsire hamledersek, bu, Allahu Teâlâ tarafından **Yûsuf** (a.s)'a, kendisini babasından gizlemesi ve başına gelen halleri ona bildirmeme hususunda bir emirdir. İşte bundan dolayı o, Allah'ın emrine muhalefet etmek korkusuyla, babasının kendisine olan düşmanlık ve iştiyakını bildiği halde, bu uzun müddet boyunca kendisini, babasından gizlemiş ve bu acıyı yudumlamaya katlanmıştır. Böylece Cenâb-ı Hak, o, Allah'a çokça rücû etsin, dünya ile alakası sona ersin, böylece de kullukta, ancak çok zor sıkıntılara katlanmakla kendisine ulaşılabilen yüce derecelere ulaşsın diye, **Ya'kub** (a.s)'a bu çok zor keder ile bu büyük üzüntünün gelmesine hükmetmiştir. Allah en iyi bilendir..

وَجَآؤُۤ اَبَاهُمْ عِشَآءً يَبْكُوْنَ ﴿١٦﴾ قَالُوْا يٰۤاَبَانَاۤ اِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوْسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ ۚ وَمَاۤ اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صٰدِقِيْنَ ﴿١٧﴾ وَجَآؤُ عَلٰى قَمِيْصِهٖ بِدَمٍ كَذِبٍ ۚ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا ۚ فَصَبْرٌ جَمِيْلٌ ۚ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُوْنَ ﴿١٨﴾

"Akşam, ağlaya ağlaya babalarına geldiler, dediler ki: "Ey babamız, hakikaten biz, koşu yarışması yapmak için gittik. Yûsuf'u da, eşyamızın yanına bırakmıştık. (Bir de ne görelim), onu kurt yemiş! Biz doğru söyleyen kimseler olsak da, sen bize inanmazsın." Bir de üstüne sahte bir kan bulaştırılmış olan gömleğini getirdiler. (Ya'kub) dedi ki: "Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp, (böyle feci) bir işe sürüklemiş.

Artık bana düşen güzel bir sabırdır. Sizin anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan, (ancak) Allah'tır" (Yûsuf, 16-18).

Kardeşlerinin Eve Dönmeleri

Bil ki onlar, **Yûsuf**'u kuyuya *atınca, akşamleyin ağlayarak babalarının* yanına döndüler. **İbn Cinnî,** ayn'ın dammesi ve kasr ile "عُشَاً" şeklinde okunduğunu da rivâyet etmiş ve, "Onlar, ağlaya ağlaya akşamladılar" anlamını vermiştir. İşte bu esnada, **Ya'kub** (a.s) korkarak, "Koyunlarınıza mı bir şey oldu?" deyince Onlar, "Hayır" dediler. Bunun üzerine **Ya'kub** (a.s), **"Yûsuf** ne yaptı?" deyince de, onlar, *"Hakikaten biz, koşu yarışması yapmak için gitmiştik. Yûsuf'u da, eşyamızın yanında bırakmıştık. (Bir de ne görelim), onu kurt yemiş!"* dediler. Bunun üzerine **Hz. Ya'kub,** ağladı, feryat etti ve "Gömleği nerede?" dedi. Ve onu alıp yüzüne sürdü, böylece de yüzü gömleğin kanıyla boyandı.

Rivâyet olunduğuna göre bir kadın, **Kadî Şureyh**'a, mahkeme olmak için başvurmuş ve ağlamıştı. Bunun üzerine **Şa'bî**: "Ey **Ebû Ümeyye,** onun ağlamasına ne dersin?" deyince o: "**Yûsuf**'un kardeşleri de, zalim ve yalancı oldukları halde, ağlayarak gelmişlerdi. Kişinin ancak hak ile hükmetmesi gerekir" dedi.

Âyetteki Yarışmanın Konusu

Âlimler, âyette geçen "yarışma"nın ne anlamda olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Zeccâc:** "Onlar, ok atma hususunda birbirleriyle yarışıyorlardı" demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: لَا سَبَقَ اِلَّا فِى خُفٍّ اَوْ نَصْلٍ اَوْ حَافِرٍ *"Yarışma ancak, koşmada, ok atmada veyahut da at veya devede olabilir"*[7] şeklindeki hadisi bu anlamdadır. Yani, Hz. Peygamber "nasl" kelimesiyle, ok atmayı kastetmiştir. Ok yarışı aslında, ne kadar uzağa atmak, fırlatmak ile alâkalıdır. Bu, iki kişinin, hangisinin daha uzağa attığı ortaya çıksın diye, ok atmaları demektir. Daha sonra bu şekilde karşılıklı olarak ok atanlar, böylece nitelendirilmişlerdir. İşte bu cümleden olarak, hangisinin daha uzağa attığının ortaya çıkması için böyle bir yarış yaptıklarında, "اِسْتَبَقَا - تَسَابَقَا" denilmiştir.

Abdullah İbn Mes'ûd'un, "اِنَّا ذَهَبْنَا نَنْتَصِلُ" şeklinde okuduğu rivâyeti de, yapılan bu açıklamanın doğruluğuna delalet eder.

7 **Tirmizî**, Cihad, 22 (4/205).

"İstebeka" kelimesinin tefsiri hususundaki ikinci görüşe göreyse, **Süddî** ve **Mukatil**'in: "Hangimizin daha hızlı koştuğu ortaya çıksın diye koşmuştuk..." şeklinde manalandırmalarıdır.

Buna göre şâyet, "Onlar, çocukların işi olan bu işi, âkil baliğ oldukları halde, nasıl yapabilmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki: Onların yarışmaları, tıpkı, atların yarışmaları gibiydi. Onlar böylece kendilerini deniyor ve koşuya alıştırıyorlardı. Koşu, onların, düşmanla savaşmalarında, sürüye kurt saldırdığında ona karşı koymada bir çareleri, aletleri gibiydi.

Âyetteki "فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ" cümlesinin manası "**Yûsuf**'u kurt yedi" demektir. Şöyle tefsir edildiği de olmuştur: "Kardeşleri, yalandan kurtulmak için "onu kurt yedi" diye zamir kullanmışlar ve fakat aslında "onun azığını kurt yedi" manasını kastetmişlerdi." Ama asıl muteber olan izah, ilk izahtır.

Daha sonra onlar وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ *"Biz, doğru söyleyen kimseler olsak da, sen bize inanmazsın"* demişlerdir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, **"Ya'kub** (a.s) doğru olduğunu bildiği kimseleri tasdik etmezdi" anlamında değildir. Tam aksine bunun manası, "Şâyet biz, senin yanında güvenilir ve sadık kimselerden olmuş olsaydık bile, **Yûsuf**'u çok sevmenden dolayı, onun hakkında bizi suçlar ve bizim yalan söylediğimizi zannederdin. Netice olarak, bizler ne kadar doğru söylüyorsak da, ancak ne var ki sen, bizi tasdik etmeyecek, bizi suçlayacaksın..." demektir. Mananın, "Biz, her ne kadar sadık isek de, sen bizi tasdik etmeyeceksin. Çünkü senin nezdinde, bizim doğruluğumuza delâlet edecek bir emâre bulunmamaktadır" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, Arapçada aslında, imanın, tasdik anlamına geldiğine dair bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü, *"Sen bize inanmazsın"* ifadesiyle, "sen bizi tasdik etmezsin" manası kastedilmiştir. Durumun, Arapçada böyle olduğu sabit olunca, bunun şeriat ıstılahında da aynen kalması gerekir. Bu hususdaki geniş izah, Bakara Sûresi'nin başındaki "الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ" (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Gömleğine Sahte Kan Sürmeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَاؤُ عَلٰى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ *"Bir de üstüne sahte bir kan bulaştırılmış olan gömleğini getirdiler"* buyurmuş olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onlar, bu sözlerinde doğru söyledikleri zannını vermek için, bu kana bulanmış gömleği getirdiler. Denildiğine göre onlar, bir oğlak boğazlamışlar ve gömleği onun kanına bulamışlardı.

Kâdî ise şöyle demiştir: "Öyle anlaşılıyor ki: Kuyunun dibine attıkları zaman gömleğini çıkarmalarından gayeleri, doğruluklarını te'kîd etmek için bu işi yapmış olmalarıdır. Çünkü bunu, gömleğin kendisine tamah ettiklerinden dolayı yapmış olmaları, uzak bir ihtimaldir. Böyle bir günahın, böyle bir hızlânla birlikte bulunması gerekir; çünkü eğer onlar, onu kana bulayıp da yırtmış olsalardı, istedikleri zannı uyandırmaları daha inandırıcı olurdu. İşte bundan dolayı **Ya'kub** (a.s), gömleği sapasağlam görünce, onların yalan söylediğini anladı."

İKİNCİ MESELE

"جَاؤُ عَلٰى قَمِيصِهِ" tabiri, جَاؤُ عَلٰى جِمَالِهِمْ بِاَحْمَالٍ "Develerine yük vurdular" deyiminde olduğu gibi, "Gömleğinin üzerine kan vurdular, sürdüler" anlamındadır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Dem-i Kezib (Sahte Kan) Tabirinin İzahı**

Ferrâ, Müberred, Zeccâc ve **İbnu'l-Enbârî** gibi, Arab dili âlimleri, "بِدَمٍ كَذِبٍ" deyiminin مَكْذُوبٍ فِيهِ "hakkında yalan söylenilmiş, denildiği gibi olmayan" anlamına geldiğini, ancak ne var ki bunun, بِدَمٍ ذِى كَذِبٍ "yalanlı olan, yalana bulaşmış kan" takdirinde, mastar ile bir nitelenme olduğunu, ama mübalağa olsun diye, sanki kanın, yalanın ta kendisi kılındığını söylemişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "مَسْكُوبٌ" (dökülmüş) anlamında دِرْهَمٌ ضَرْبُ الْاَمِيرِ "Emirin bastırmış olduğu dirhem" ve ثَوْبٌ نَسْجُ الْيَمَنِ "Yemen dokuması elbise, kumaş" deyimlerinde olduğu gibi ism-i mef'ûl; اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا *"Eğer suyunuz, yerin dibine batıp giderse..."* (Mülk, 30) âyetinde ve رَجُلٌ عَدْلٌ وَصَوْمٌ "Serapa adâlet ve serapa oruç olan adam" ve نِسَاءٌ نَوْحٌ "işi gücü hep ağlamak, çığırmak olan kadın..." tabirlerinde de olduğu gibi ism-i fail mastarla ifade edilir. Onlar, mastarla isimlendirildikleri gibi, mastar da onlarla isimlendirilir ve binâenaleyh Araplar akıl için **ma'kul**; dövmek için de **meclûd,** kelimesini kullanmaktadırlar. Cenâb-ı Hakk'ın, بِاَيِّكُمُ الْمَفْتُونُ

"Delilik hangisinde imiş?" (Kalem, 6) ve إِذَا مُزِّقْتُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ *"Siz didik didik parçalanıp dağıldığınız zaman"* (Sebe', 7) âyetlerinde de bunun gibidir.

Şa'bî şöyle demiştir: **"Yûsuf** kıssasının hepsi, onun gömleği hakkındadır. Çünkü, onu kuyuya attıkları zaman onun gömleğini çıkarttılar ve o gömleği kana bulaştırarak babalarına götürdüler. Tutulan şahit, şahitlik yaptığında, *"Eğer gömleği önünden yırtıldıysa..."* (Yûsuf, 26); **Yûsuf** (a.s)'un gömleği (o Mısır'da iken) babası **Ya'kub** (a.s)'a getirilip onun yüzüne atıldığında, gözleri görür." Sonra Cenâb-ı Hak, **Yûsuf**'un kardeşlerinin bu sözü söyleyip doğru olduklarına dair gömleği delil getirdikleri zaman, **Ya'kub** (a.s)'un, *"Hayır, nefisleriniz sizi aldatıp, (böyle fecî) bir işe sürüklemiş..."* dediğini nakletmiştir.

İbn Abbas: "Bunun manası "Doğrusu, nefisleriniz size böyle fecî bir işi süslü göstermiştir" şeklindedir. التَّسْوِيلُ, "insanın, herhangi bir şeyi gerçekleştirmeyi de arzulayarak, onu gönlünden geçirmesidir" demiştir. **Ezherî** de: **"Tesvil** kelimesi, sanki, "insanın bir şey istemesi..." ifadesindeki suâl kelimesinin tef'îl veznidir. Bu, insanın arzulayıp da, kendisine batıllar vesair şeyleri süslü gösteren kuruntusu (umniyye)dir. Bu kelimenin aslı, hemzelidir. Ama, hemzeli okuma Araplara zor gelmiştir" demiştir.

Keşşaf sahibi de: **"Sevvelet** kelimesi, genişlemek, kendini salıvermek anlamına gelen **"sevel"** kökünden olup, "kolaylaştırdı" anlamındadır" demiştir.

Hz. Ya'kub'un Yalanı Keşfetmesi

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki "bel" edatı onların, *"onu kurt yemiş..."* sözlerini reddetmek için gelmiştir. **Ya'kub** (a.s) sanki, "Sizin söylediğiniz gibi değil. Belki de daha doğrusu, *"Nefisleriniz sizi aldatıp, onun hakkında (böyle fecî) bir işe sizi sürüklemiştir..."* Yani, "Nefisleriniz size, anlatmadığınız bir işi süslü gösterdi..." demiştir.

Müfessirler, **Ya'kub** (a.s)'un, onların yalan söylediklerini nerden anladığı hususunda değişik görüşler belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1) O, onların kalplerindeki şiddetli haset ve kıskançlığı bildiği için, yalan söylediklerini anlamıştır.

2) O, **Yûsuf** (a.s)'un sağ olduğunu biliyordu. Çünkü o **Yûsuf**'a, *"Rabbin seni, öylece beğenip seçecek"* (Yûsuf, 6) demişti. Bu, **Yûsuf**'un kardeşlerinin bu hususta yalan söylediklerine kesin bir delildir.

3) **Said İbn Cübeyr** şöyle demiştir: "Onlar **Yûsuf**'un gömleğine o gömlek yırtık olmaksızın, sahte bir kan sürünce, **Ya'kub** (a.s) onlara: "Yalan söylüyorsunuz!.. Eğer onu kurt yemiş olsaydı, onun gömleği yırtılmış olurdu.." demiştir.

Süddî'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Ya'kub** (a.s), "Bu kurt, pek de merhametliymiş!.. Onun etini, gömleğini yırtmadan nasıl yemiş?!" demiştir."

Yine rivâyet edildiğine göre **Ya'kub** (a.s) bunu söyleyince, onlardan birisi, "Onu, belki de hırsızlar öldürmüştür" demiş, bunun üzerine de, **Ya'kub** (a.s) "Onlar, onu öldürmektense, gömleğini almaya daha çok muhtaç oldukları halde, nasıl olur da onu öldürüp gömleğini almazlar?!.." demiştir. Binâenaleyh, onların sözleri birbirini tutmayınca, bundan ötürü onların yalan söylediğini anladı ve sonra, فَصَبْرٌ جَمِيلٌ *"Artık bana düşen, güzel bir sabırdır"* dedi. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Sabr-ı Cemil Ne Demektir?**

Âlimlerden bazısı: "Bu ifade, mübteda olarak merfûdur; haberi ise mahzûf olup, bunun takdiri, "Güzel sabır, feryâd ü figân etmekten daha evlâdır.." şeklindedir. Bazı âlimler de, mübtedânın mahzuf olduğunu söylemişlerdir. Meselâ **Halîl,** "Bunun takdiri, اَلَّذِى اَفْعَلُهُ صَبْرٌ جَمِيلٌ "Yapacağım iş, güzel bir sabırdır" şeklindedir" demiştir. **Kutrub:** "Bunun manası, صَبْرِى صَبْرٌ جَمِيلٌ "Benim sabrım, güzel bir sabırdır" şeklindedir" demiştir. **Ferrâ:** "Bu, فَهُوَ صَبْرٌ جَمِيلٌ "Bu, güzel bir sabırdır" takdirindedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Ya'kub (a.s)'un kaşları dökülmüştü ve onları bir bez parçası içinde muhafaza ediyordu. Ona, "Bu nedir, nedendir?" denildiği zaman o: "Bu, zamanın uzaması ve hüzünlerin çoğalmasıdır " dedi. Bunun üzerine Allahu Teâlâ ona: *"Ey Ya'kub, beni şikâyet mi ediyorsun?"* diye vahyedince o da: *"Ya Rabbi, bir hatadır işledim, sen benim bu hatamı bağışla..."* dedi.

Hz. Aişe (r.anhâ)'den rivâyet edildiğine göre o, **İfk hadisesi** hakkında şöyle demiştir: "Vallahi, eğer ben yemin edersem, beni doğrulamayın; mazeret beyân edersem, mazeretimi kabul etmeyin. Benimle sizin durumunuz, **Ya'kub** (a.s) ile oğlu Yûsuf'un durumu gibidir. وَاللهُ الْمُسْتَعَانُ *"Sizin şu anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan ancak Allah'tır... "* Bunun üzerine Allahu Teâlâ, onun mazur, suçsuz olduğuna dair olan âyetini inzâl buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hasan el-Basrî'den rivâyet edildiğine göre, **Hz. Peygamber** (s.a.s)'e "فَصَبْرٌ جَمِيلٌ" ifadesi hakkında sorulunca, *"Bu kendisinde hiçbir şikâyet ve sızlanma bulunmayan bir sabırdır. Şikayet edip, bunu yayarsa sabretmiş olmaz."buyurmuştur. Kur'an'da Hz. Ya'kub(a.s)'dan nakledilen "Ben kederimi, mahzunluğumu yalnız Allah'a şikâyet ediyorum..."* (Yûsuf, 86) sözü de buna delâlet etmektedir.

Mücâhid: "Sabr-ı Cemil", "Feryâd ü figân etmeksizin gösterilen sabırdır" demiştir.

Sevrî: "Bu, sırrından ve başına gelen musibetten bahsetmemen ve kendini tezkiye etmemen, buna layık olmadığını söylememendir" demiştir.

Burada şöyle bir husus bulunmaktadır: Allah'ın kaza ve kaderine sabretmek vâciptir. Ama, zâlimlerin zulmüne ve hilekârların hilesine sabretmekse vâcip değil, hatta, hele hele onun zararı başkalarına dokunuyorsa, vacip olan, onu ortadan kaldırmaktır.

Hz. Ya'kub Niçin Yûsuf'u Kurtarmaya Girişmedi?

"Bu kıssada, **Yûsuf** (a.s)'un kardeşlerinin yalan ve hıyanetleri ortaya çıktığına göre, **Ya'kub** (a.s) buna daha niçin sabretmiştir? **Yûsuf** şâyet hâlâ yaşıyor idiyse, onu içinde bulunduğu darlık ve sıkıntılardan kurtarmak için; yok eğer, onu hakikaten öldürmüş iseler, onlara kısas tatbik etmek için, **Ya'kub** (a.s) daha niçin meseleyi iyice araştırıp tetkik etmek hususunda elinden geleni yapmamıştır? Binâenaleyh bu, sabrın uygun olmayan bir konuda gösterilmiş olduğu sabit olur."

Bu soruyu kuvvetlendiren hususlardan birisi de şudur: **Ya'kub** (a.s), **Hz. Yûsuf**'un, sağ ve selâmette olduğunu biliyordu. Çünkü o, daha önce ona, *"Rabbin seni öylece beğenip seçecek... Sana, rüyâ tabirine ait bilgi verecek"* (Yûsuf, 6) demişti. Görünen o ki, o bu sözü, kendisine gelen vahiyden dolayı söylemiştir.

Hz. Ya'kub, Yûsuf'un sağ ve selâmette olduğunu bildiğine göre, onu arayıp bulmak için çaba sarf etmesi gerekirdi. Ve yine, **Ya'kub** (a.s), haddi zatında, kadr-u kıymeti, mertebesi büyük bir adamdı... Ve şerefli ve büyük bir ocaktan geliyordu. Bütün herkes onu biliyor, onu tanıyor, ona güveniyor ve onu büyük biliyorlardı. Binâenaleyh, eğer o **Yûsuf**'u iyice araştırıp soruşturSaydı, mesele ortaya çıkacak, meşhur olacak ve meselenin kapalı bir tarafı kalmayacaktı. Şu halde, **Hz. Yûsuf**'un bulunmasını, yanında

olmasını arzulamasına ve onu çok sevmesine ve onu araması da, kendisine vacip olan şeylerden olmasına rağmen, onu aramamış olmasının sebebi nedir? Böylece sabit olur ki, bu durumda gösterilen sabır, hem aklen hem de dinen kınanmıştır.

Buna cevâbımız, şöyle denilmekten başka cevap olmadığını söylememizdir: "Allahu Teâlâ **Ya'kub** (a.s)'u, mihnetini arttırmak ve meseleyi ona daha da zorlaştırmak için, **Hz. Yûsuf**'u aramaktan onu men etmiştir.

Bir de, belki de o, hallerin karinesiyle, çocuklarının güçlü kuvvetli olduklarını ve kendisine, **Yûsuf**'u arayıp bulma imkânı vermeyeceklerini; eğer **Yûsuf**'u araştırmada fazla ileri giderse, onların belki de kendisine eziyet vermeye ve hatta öldürmeye yöneleceklerini biliyordu. Ve yine o, Allahu Teâlâ'nın, **Yûsuf**'u belâ ve mihnetlerden koruyacağını ve neticede, onun şanının büyüyüp yüceleceğini biliyordu; ama o, çocuklarının sırlarını ifşa etmeyi arzulamamış ve onları, insanların diline düşürmeye de gönlü razı olmamıştı. Çünkü, çocuklardan birisi diğerine zulmederse, baba şiddetli bir üzüntüye düşer; zira mazlum olan, kendi öcünü almazsa, babanın kalbi mazlum olan çocuğu için yanar. Eğer o, öcünü alırsa, bu sefer babanın yüreği kendisinden öc alınan evlâdı için yanıp yakılır. Dolayısıyla, **Ya'kub** (a.s) böyle bir belânın ortasında kalınca, en doğru olanın susup sabretmek ve işi, tamamen Allah'a havale etmek olduğunu düşündü.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Makbul ve Makbul Olmayan Sabır**

"Artık bana düşen güzel bir sabırdır" ifadesi, sabrın iki kısım olduğuna delâlet eder: Güzel olan sabır; güzel olmayan sabır.

Güzel olan sabır, belâyı indirenin Allah olduğunu bilip, sonra Allahu Teâlâ'nın, Mâlikü'l-Mülk olduğunu anlamaktır. Mâlik olana, kendi mülkündeki tasarrufundan dolayı itiraz edilemez. Binâenaleyh, kalbin bu makama dalması, kulu şikâyette bulunmaktan alıkor.

İkinci izaha göreyse **"sabr-ı cemîl",** insanın bu belâyı indirenin, câhil olmayan bir hakîm, gafil olmayan bir âlim, unutmayan bir alîm, zulmetmeyen bir rahîm olduğunu bilmesidir. Durum böyle olunca, O'ndan sadır olan her şey mahza hikmet ve doğru olmuş olur. İşte bu durumda insan susar ve itiraz etmez. **Üçüncü bir izaha** göre, insan için bu belânın Hak'tan geldiği ortaya çıkar. Bundan dolayı, bu belâyı verenin nurlarını müşahede etmeye dalması, kişiyi belâdan şikâyet etmekle meşgul olmaktan alıkor. Bundan ötürü denilmiştir ki, "Tam sevgi, vefâ ile artmaz; cefâ

ile de eksilmez." Çünkü, eğer o, vefâ ile artsaydı, o sevilen şey nasip ve payın bizzat kendisi olmuş olur; o nasibe ulaştıran şey bizzat değil, ârızî olarak mahbûb olmuş olurdu. İşte, sabr-ı cemîl budur.

Ama sabır, Cenâb-ı Hakk'ın kazâsına rızâdan dolayı değil de, başka gayeler için olursa, bu sabır, sabr-ı cemîl olmamış olur. Bütün fiil, söz ve itikatlarda hâkim olan genel kaide şudur: Allah'ın kulluğunu talep etmek için olan her şey, güzeldir; böyle değilse güzel değildir. İşte bu noktada, şu hadiste rivâyet edilen hususun doğru olduğu ortaya çıkar: اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَلَوْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ *"Müftüler sana fetva vermiş olsa da sen yine de kalbine danış."*[8] Binâenaleyh, insan iyice düşünsün ki, ona verilen fetvâ, onu ubûdiyyeti gerçekleştirmeye sevk eden bir şey midir, yoksa değil midir? Çünkü âlimler bize, esasen o şey öyle olmadığı halde, o şeyin öyle olduğu hakkında bir fetvâ verirlerse, ondan kesinlikle bir fayda meydana gelmez.

Ya'kub (a.s), *"Artık bana düşen güzel bir sabırdır"* deyince, bunun peşinden وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ *"sizin şu anlatışınıza karşı, yardımına sığınılacak olan ancak Allah'tır"* demiştir. Bunun manası, "**Hz. Ya'kub**'un sabra yönelişi, ancak Allah'ın yardımıyla mümkün olur" demektir. Çünkü, güçlü olan nefsî sebepler, onu, feryat ve figan etmeye çağırmaktadır. Ruhanî sebepler ise, onu sabra ve rızaya sevk etmektedir. Binâenaleyh, bu iki tür arasında, adeta bir savaş meydana gelmiştir. Allahu Teâlâ'nın yardımı olmadığı sürece, ruhanî tarafın galip gelmesi de mümkün olmaz. Binâenaleyh, âyetteki, *"Artık bana düşen güzel bir sabırdır"* ifadesi, *"Yalnız sana ibadet ederiz"* (Fatiha, 4) yerine; *"Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak olan ancak Allah'tır"* ifadesi de, *"Ancak senden yardım isteriz"* (Fatiha, 4) ifadesi yerine geçmektedir.

وَجَآءَتْ سَيَّارَةٌ فَاَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَاَدْلٰى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ وَاَسَرُّوهُ بِضَاعَةً وَاللّٰهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

"Bir yolcu kafilesi gelip, sakalarını kuyu başına yolladı. O da, kovasını sarkıttı. "Aaa, müjde! İşte bir çocuk!" dedi. Onu, bir ticaret

8 **Müsned**, 4/226.

malı olarak sakladılar. Allah ne yapacaklarını pek iyi biliyordu. Onu, değersiz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar. Onlar, ona fazla değer vermemişlerdi" (Yûsuf, 19-20).

Yolcu Kafilesinin Kuyuda Yûsuf'u Bulması

Bil ki Allahu Teâlâ, **Yûsuf** (a.s)'un bu belâdan çıkış yolunu nasıl kolaylaştırdığını beyan ederek, وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ *"Bir yolcu kafilesi geldi..."* buyurmuştur. **Seyyâre**, birlikte yolculuk yapan grup demektir. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, Medyen'den Mısır'a giden, fakat yolu şaşırdıkları için, izlemeleri gereken güzergâhın dışında giden, böylece de **Yûsuf** (a.s)'un atıldığı kuyunun bulunduğu yere uğrayan bir yolcu kafilesi" demektir. O kuyu ise, ancak çobanların işine yarayan bir kuyu olup, çölün meskun mahallerinden uzak bir yerinde idi" demiştir. Yine kuyunun suyunun çorak iken, **Yûsuf** (a.s) içine atılınca, tatlı olduğu; kervan sahiplerinin, kendilerine su getirsin diye, **Malik b. Za'r el-Huzâî** adında birini kuyuya yolladıkları da rivâyet edilmiştir.

"Vârid" kelimesi, topluluğu sulamak için suya giden ve kovasını suya sarkıtana denilir.

Vâhidî dil âlimlerinin çoğundan Arapçada bir kimse kovasını suya sarkıttığı zaman "اَدْلٰى دَلْوَهُ"; kovasını çekip çıkardığı zaman da "دَلَّاهَا" denildiğini; yine Arapçada "saldı" manasında, "اَدْلٰى - يُدْلِي - اِدْلَاءً"; kovayı "çekip çıkardı" manasında da- "دَلَا - يَدْلُو - دَلْوًا" denildiğini nakil ve rivâyet etmiştir. **"Delv"** malum olduğu üzere "kova" manasındadır ve çoğulu **"dilâ'"** şeklindedir.

Sakanın Yûsuf'u Görmesi

Âyetteki, قَالَ يَا بُشْرٰى هٰذَا غُلَامٌ *"Aaa, müjde! İşte bir çocuk" dedi"* ifadesinde, mahzuf bir kısım var ve takdiri, **"Yûsuf** ortaya çıktı ve o saka "Aaa, müjde" dedi" şeklindedir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Suya gitmiş olan saka, kovasını kuyuya sarkıtınca, **Yûsuf** (a.s), kuyunun bir köşesinde idi. İşte o zaman **Yûsuf,** kovanın ipine tutundu. Saka onu görüp, güzelliğini müşahede ederek, "Müjde.." diye bağırdı." Bu ifade hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâi,** bunu, elifsiz ve yâ'nın sükûnu ile **büşrâ** (بُشْرٰى) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifli olarak ve muzaafun ileyh olmak

üzere yâ'nın fethası ile **büşrâye** (يَا بُشْرَايَ) "Âaa, bana müjde.." şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

"Büşrâ" kelimesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu, bir müjde vermek için söylenen bir kelime olup; bunun bir benzeri de Arapların يَا عَجَبًا مِنْ كَذَا "Hayret şuna!." ifadesi ile, يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ *"Vah Yûsuf'um!"* (Yûsuf, 84) âyetidir. Bu görüşe göre, âyetteki nidânın iki şekilde izahı vardır:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bir cevap vermeyen şeylere nidâ edilmesinin manası, muhatabın dikkatini çekmek ve kıssayı takviye etmektir. Binâenaleyh sen يَا عَجَبَاهُ "Hayret şuna!" dediğin zaman, "Bakın da şaşın şuna!" demiş gibi olursun."

b) **Ebu Ali** de şöyle der: "O saka sanki, "Ey müjde, işte bu vakit senin zamanındır. Eğer sen, hitap edilebilecek bir şey olsaydın, muhakkak şu anda çağırılır ve derhal gelmen istenirdi" demiştir.

Bil ki bu sevincin sebebi onların, son derece güzel bir çocuk bulmuş olmaları ve, "Onu büyük bir paraya satarız. Bu da, zengin olmamızı sağlar" diye düşünmüş olmalarıdır.

İkinci görüş: Bu, **Süddî**'nin söylediği görüştür. Buna göre, nida eden, sakanın arkadaşı idi ve sakanın adı **"Büşrâ"** idi. Binâenaleyh o ona, senin "Ya **Zeyd!"** dediğin gibi, "Yâ **Büşrâ!**" demişti.

A'meş'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Saka, adı **Büşrâ** olan bir kadına seslenerek, "Ey **Büşrâ**" dedi."

Ebu Ali el-Farisî ise: "Eğer biz, **"Büşrâ"** kelimesini, müjdenin adı kabul edersek, ki tercih edilen görüş budur, bu kelimenin mahallen merfû olması câiz olur. Tıpkı kendisine nida edilerek bir adama, يَا رَجُلُ "Ey Adam!" denilmesi gibi. Yine bu kelimenin, bu nidayı tahsis etmeyip, müjde cinslerinden yaygın bir müjde kabul etmiş olması takdirine göre, nasb mahallinde olması da caizdir. Bu tıpkı "ya reculen" (Ey Adam!) demen gibidir. Cenab-ı Hakk'ın, يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ *"Ey kulların üzerine (çöken büyük) hasret ve nedamet!"* (Yasin, 30) buyruğu da böyledir.

Burada "Saklama"nın Manası

Âyetteki وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً *"Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar"* tabiri ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Sakladılar" fiilindeki failin kimler olduğu hususunda iki görüş vardır:

a) Bu zamir, saka ile onun arkadaşlarına râcîdir. Çünkü onlar, kervandan, onu kuyunun dibinde bulduklarını gizlemişlerdir. Zira onlar: "Eğer biz kervandakilere onu bulduğumuzu söylersek, ona ortak olmaya kalkarlar. Ama onu satın aldığımızı söylersek, o zaman da ortaklık teklif ederler. Doğrusu bizim, "Suyun sahipleri bu çocuğu, Mısır'da onlar adına satmamız için, bize verdiler" dememizdir" diye düşündüler.

b) **İbn Abbas** (r.a)'ın: "Sakladılar" kelimesi, "**Yûsuf**'un kardeşleri, onun gerçek durumunu sakladılar" manasınadır" dediği rivâyet edilmiştir. Bu, "Onlar, **Yûsuf**'un kendilerinin kardeşi olduğunu sakladılar ve hatta, "O, bizden kaçmış olan bir kölemizdir" dediler. **Yûsuf** da onların bu sözlerine sesini çıkarmadı. Çünkü onlar **Yûsuf**'u (o anda) İbranice olarak, ölümle tehdit etmişlerdi" demektir. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü âyetteki, *"Onu, bir ticaret malı olarak sakladılar"* ifadesi, bu saklamadan muradın, onların **Yûsuf**'u bir ticaret metâı (esir) olarak hükmettikleri durumdaki gizlemeleri olduğuna delâlet eder. Bu ise, **Yûsuf**'un kardeşlerine değil de, sakaya uygun düşer.

***İKİNCİ MESELE:* Bidâe Kelimesinin Manası**

"Bidâe" ticaret metaı olarak hazırlanmış olan mala denilir ki, bu kelime, eti kesip parçaladığın zaman söylediğin, "بَضَعْتُ اللَّحْمَ" deyiminden alınmadır. **Zeccâc:** "Bu kelime, "hal" olarak mansubdur. Sanki Cenâb-ı Hak, "Onu bir ticaret metaı olarak bir tarafa sakladılar" demiştir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَاللهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"Allah ne yapacaklarını pek iyi biliyordu"* buyurmuştur. Bundan maksat şudur: **Yûsuf** (a.s) rüyasında yıldızların, güneşin ve ayın, kendisine secde ettiklerini görüp; bu da, kardeşlerinin ona haset etmesine sebep olup, böylece onlar onun bu durumunu boşa çıkarmak için hile yolları arayınca, onu bu maksadına nail olamasın diye, büyük bir belaya düşürmüşlerdir. Allahu Teâlâ da, onun bu belaya düşmesini, **Mısır**'a varmasına bir vesile kılmıştır. Daha sonra da, o **Mısır**'da hükümdar olup, rüyası gerçekleşinceye kadar, pek çok hadise olmuş, birçok işler peş peşe gelmiştir. İşte, düşmanlarının onu gayesinden uzaklaştırmak için yaptıkları bu işi, Hak Teâlâ gayesine ulaşmasına vesile kılmıştır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah, ne yapacaklarını pek iyi biliyordu"* buyurmuştur.

Âyetteki "Satma"nın İzahı

Daha sonra Hak Teâlâ وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ *"Onu değersiz bir fiyata, birkaç dirheme sattılar"* buyurmuştur. Âyetteki, *"sattılar"* ifadesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Âyetteki **"şerav"** kelimesi "sattılar" manasınadır. Binâenaleyh onu kimin sattığı hususunda iki görüş vardır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: **"Hz. Yûsuf**'un kardeşleri onu kuyuya atıp dönünce, üç gün sonra, durumunu öğrenmek üzere kuyuya tekrar geldiler. Onu kuyuda göremeyip, o kervanın izlerine rastlayınca, kervandan **Yûsuf**'u istediler. **Yûsuf**'u gördükleri zaman da, "Bu bizim kölemiz. Evimizden kaçtı" dediler. Bunun üzerine, kervandakiler, "Onu bize satın" deyince, kardeşleri de onu, kervandakilere sattılar. Dolayısıyla âyetteki, **"şeravhu"** kelimesinden maksat, "Onlar, onu sattılar" manasıdır. Nitekim Arapçada, sen bir şeyi sattığında, شَرَيْتُ الشَّيْءَ "O şeyi sattım" dersin. Buradaki **"şirâ"**yı, satmak manasına hamletmek gerekir. Çünkü hem "şeravhu"daki fail zamir, hem de "kânû" ifadesindeki zamir, aynı şeyi gösterir. Fakat "kânû"daki zamir, "kardeşler"e râcidir. Dolayısıyla "şeravhu"daki fail zamirinin de kardeşlere râcî olması gerekir. Durum böyle olunca, bu ifade, "Onlar, onu sattılar" manasında olmuş olur. Binâenaleyh âyetteki **"şirâ"**yı, "satmak" manasına almak gerekir.

b) **Yûsuf**'u satanlar, onu kuyudan çıkaranlardır. **Muhammed b. İshâk:** "Onu, kardeşleri mi, yoksa kervancılar mı sattı, bunu en iyi Allah bilir" demiştir.

İkinci görüş: Âyette bahsedilen **"şirâ"**dan maksat, "satın almak"tır. Buna göre bu ifade "Kervandakiler onu satın aldılar ve ona fazla değer (fiyat) vermediler" demektir. Çünkü onlar, halden anlaşılan karinelere göre, **Yûsuf**'un kardeşlerinin: "O bizim kölemiz" deyişlerinde yalan söylediklerini anlamışlardı. Yine onlar, onun **Ya'kub** (a.s)'un çocuğu olduğunu anlamışlar ve bu yüzden, hem Allah'tan korkarak, hem de bunun açığa çıkmasından korkarak, onu satın almaya istekli olmamışlardı. Ama sonunda yine de onu satın almışlardı. Çünkü onu az bir fiyata aldılar. Ne var ki onlar onu almada isteksiz gibi göründüler. Bundan gayeleri, daha az fiyat vermeyi sağlamaktı. Şöyle de denebilir: **Yûsuf** (a.s)'un kardeşleri: "O, bizim kaçan kölemizdir" deyince, satın alacakların onu alma arzuları kaybolmuştu.

Mücahid de şöyle demiştir: "Onlar, "kaçmasın diye onu iyice bağlayın" dediler."

Bil ki Allahu Teâlâ, bu fiyatı üç sıfatla nitelemiştir:

Satış Fiyatı

Birinci sıfat, onun değersiz oluşudur, **İbn Abbas:** "Cenâb-ı Hakk'ın bu tabir ile, o paranın haram oluşunu kastetmiştir. Çünkü, hür kimsenin (köle diye) satılmasıyla elde edilecek para haramdır" demiştir.

Yine **İbn Abbas** (r.a): "Kur'ân'da geçen her **"bahs"** kelimesi, "noksanlık" manasını ifade eder. Fakat bu âyet, "haram para" manasınadır" demiştir.

Vâhidî: "Bereketsiz olduğu için, harama **"bahs"** denilmiştir" der.

Katâde de: **"Bahs,** zulüm demektir, zulüm ise noksanlaştırma manasınadır. Nitekim, "O, onu noksan yaptı, noksan verdi" manasında, "zalameh" denilir" demiştir.

İkrime ve **Şa'bî,** bu kelimenin, "az olan" manasına geldiğini söylemişlerdir. Yine bu kelimenin, "kıymeti açıkça az olan şey" manasına olduğu da söylenmiştir. Bu ifadeye, "Dirhemler düşük ayarda ve geçersizdi" manası da verilmiştir.

Vâhidî (r.h) şöyle demiştir: "Bütün bu görüşlerden anlaşılan, **"bahs",** mastar olup, isim yerine kullanılan bir kelimedir. Buna göre mana, "kendisinde "bahs" olan para" şeklindedir.

İkinci sıfat, دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ *"birkaç dirhem"* deyimidir. Buna, "Sayılan, tartılmayan dirhemler" manası verilmiştir. Çünkü onlar, ancak meblağ bir ukiyye (okka) ağırlığına ulaştığında parayı tartarlardı. Dirhemler kırk tane olursa, bu kadar tutardı. Kırktan aşağı olunca, sayarak alıp-verirlerdi. İşte bundan dolayı "az miktarda olan" manasında, **"ma'dûde"** (sayılan) diyorlardı. Çünkü çok paranın sayılmasından, çok olduğu için imtinâ edilir (tartılır). **İbn Abbas**'ın, o dirhemlerin yirmi tane olduğunu söylediği; **Süddî**'nin de, onların yirmi iki dirhem olduğunu söylediği rivâyet edilmiştir. **"Yûsuf**'un kardeşleri on bir tane idi. Binaenaleyh onlardan her biri iki dirhem almış, ama **Yahuda** hiçbir şey almamıştır" denilmiştir.

Zâhid Kelimesinin Manası

Üçüncü sıfat, âyetteki وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ *"Onlar, ona fazla değer vermemişlerdi"* ifadesinin anlattığı sıfattır. **Zühd,** fazla rağbet ve arzu etmemektir. Nitekim bir kimse, bir şeye arzulu ve istekli olmadığı zaman, "زَهِدَ فُلَانٌ فِي

كَذَا" denilir ki, bu kelimenin asıl manası, "azlık"tır. Nitekim arzu ve isteği az olan adama "رَجُلٌ زَهِيدٌ" denilir. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) **Yûsuf**'un kardeşleri, **Yûsuf** hakkında istekli ve arzulu olmadıkları, (onu sevmedikleri) için, onu sattılar.

b) Oradan geçen kervandakiler, ona fazla kıymet vermedikleri için, onu sattılar. Çünkü onlar onu zaten bulmuşlardı. Bir şeyi bulan, ona fazla değer vermez, kaça sattığına pek aldırmaz. Yahut da kervandakiler, onun sahibinin ortaya çıkıp, ellerinden almasından endişelendiler, işte bundan dolayı onu, pek az bir paraya sattılar.

c) Onu satın alanlar, ona fazla değer vermemişlerdi. Bu görüşlerin izahı daha önce geçmişti. "Fîhi" kelimesindeki zamirin **Yûsuf** (a.s)'a râcî olması muhtemel olduğu gibi, "değersiz fiyat"a râcî olması da muhtemeldir. Allah en iyi bilendir.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرٰيهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَاَتِهٖٓ اَكْرِمِي مَثْوٰيهُ عَسٰٓى اَنْ يَنْفَعَنَآ اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا ۭ وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْاَرْضِ ۡ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَاْوِيلِ الْاَحَادِيثِ ۭ وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰٓى اَمْرِهٖ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

"Onu satın alan Mısırlı, karısına dedi ki: "Bunun yerini, şerefli tut. Umulur ki bize faydası dokunur. Yahut onu evlat ediniriz." İşte Yûsuf'u böylece, yeryüzünde yerleştirdik ve ona, rüyaların tabirini öğrettik. Allah, emrinde galiptir. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (Yûsuf, 21).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Yûsuf Devrindeki Mısır Hükümdarı**

Bil ki, rivâyetlerde, **Hz. Yûsuf**'u ya kardeşlerinden, yahut da kuyuya gelen kervandan satın alan kimsenin, onu **Mısır**'a götürüp sattığı bildirilmiştir. Onu satın alanın, Mısır'ın hazinedarı (maliye bakanı) olan "Aziz" **Kıtfir** veya **Itfir** olduğu söylenmiştir. O gün, Mısır hükümdarı, **Amelika**'lı **Reyyân b. Velid**'dir. Bu zat, **Hz. Yûsuf**'a iman etmiş ve o hayatta iken ölmüştür. Ondan sonra, **Kâbus b. Mus'ab** hükümdar olmuştur. **Hz. Yûsuf**

onu da dine davet etmiş, ama o kabul etmemiştir. Aziz, **Yûsuf**'u on yedi yaşında iken satın almış ve **Yûsuf,** azizin evinde on üç sene kadar kalmıştır. **Reyyan b. Velîd, Hz. Yûsuf**'u otuz üç yaşında iken kendisine vezir yapmıştır. Allahu Teâlâ, otuz üç yaşında **Hz. Yûsuf**'a mülkü ve hikmeti vermiştir. **Yûsuf,** yüz yirmi yaşında vefat etmiştir.

Hz. Yûsuf'un zamanındaki Mısır kralının, **Hz. Musa** (a.s)'nın zamanındaki **Firavun** olduğu ve dört yüz sene yaşadığı ileri sürülmüştür. Bunun delili, *"Andolsun evvelce Yûsuf da size apaçık burhanlar getirmişti"* (Mü'min, 34) âyetidir.

Şu da söylenmiştir: **Musa**'nın **Firavun**'u, **Yûsuf**'un çağındaki **Firavun**'un (Mısır kralının) çocuklarındandı.

Azizin, **Hz. Yûsuf**'u yirmi dinara satın aldığı rivâyet edilmiştir. Yine, rivâyet edilmiştir ki onlar onu çarşıya sokup, satışa arz ettiler ve fiyatını, ağırlığınca misk, altın ve ipek oluncaya kadar yükselttiler. Onu **Kıtfir,** bu fiyata aldı. Müfessirler, "Kıtfîr (Aziz)'in karısının adı **Züleyhâ**'dır" dediler. Onun adının "**Râ'îl**" olduğu da söylendi.

Bil ki bu rivâyetlerin ifade ettiği hususlardan hiçbirine Kur'ân delâlet etmemektedir. Yine hiçbir sahih hadiste bunlar yer almamıştır. Allah'ın kitabının tefsiri, bu rivâyetlerden hiçbirine dayandırılamaz. Akıllı olan için en uygunu, bunları anlatmaktan sakınması (geri durması)dır.

İKİNCİ MESELE: **Yûsuf Mısır Azizinin Sarayında**

Âyetteki اَكْرِمِى مَثْوٰيهُ *"Bunun yerini şerefli tut"* tabiri, "Yanında makamını ve menzilini yüce tut" demektir. Bu, senin, bir yerde ikamet etme hakkında demiş olduğun, "ثَوَيْتُ بِالْمَكَانِ" deyiminden alınmadır. Bunun mastarı ise, **sevâ**'dır. Kelamın manası şudur: "Onun, senin yanındaki makamını şerefli, güzel ve hoşnut olunacak bir makam kıl." Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, bana güzel bir mevki vermiştir"* (Yûsuf, 23) âyetidir.

Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Azîz, karısına, **Yûsuf**'un kendisini değil de, makamını şerefli yapmasını emretmiştir. Bu, onun, **Hz. Yûsuf**'a saygı ve ihtiram yoluyla, saygı duyarak baktığına delâlet etmektedir. Bu, "Allah'ın selâmı, şu yüce meclisinize olsun!" denilmesine benzer..." O, karısına, **Hz. Yûsuf**'un makamını şerefli tutmasını emredince, bunun sebebini, şöyle diyerek açıklamıştır:

عَسٰى اَنْ يَنْفَعَنَا اَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا *"Umulur ki bize faydası dokunur. Yahut onu evlât ediniriz."* Yani, "Bizim işlerimizi yoluna koyar, ya da biz onu evlât ediniriz..." Çünkü onun çocuğu yok idi, o iffetli bir kimseydi.

Sonra Allahu Teâlâ, وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْاَرْضِ *"İşte Yûsuf'u böylece, yeryüzünde yerleştirdik..."* buyurmuştur. Yani, "Biz onu kuyudan kurtararak, ona in'am ettiğimiz gibi, azizin kalbini de ona karşı şefkatli ve merhametli kılarak, onu yeryüzüne yerleştirdik " demektir. Çünkü o, bu sayede, **Mısır** toprağında emretme ve nehyetme gücünü elde etmiş olan bir kimse oluverdi. Bil ki, hakiki kemaller, ancak kudret ve ilimdir ve Allahu Teâlâ, **Yûsuf** (a.s)'un mertebesini ve durumunu yükseltmek isterken onun için bu iki vasfı zikretti.

Onu güç ve kudret bakımından kemâle erdirmesine gelince, buna, *"Yûsuf'u yeryüzünde yerleştirdik, ona kuvvet ve kudret verdik"* buyruğu ile işaret edilmiştir. Allah'ın onu, ilim sıfatı bakımından kemale erdirmesine de, وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَاْوِيلِ الْاَحَادِيثِ *"ve ona, rüyaların tabirini öğrettik"* beyanı ile işaret edilmiştir: Bu ifadelerin tefsiri ise, daha önce geçmişti.

Yûsuf (a.s)'a Yapılan İrhas

Bil ki, biz **Hz. Yûsuf** (a.s) kuyuya atıldığı zaman Cenâb-ı Allah'ın, *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, ...bu işlerini haber vereceksin"* (Yûsuf, 15) buyurmuş olduğunu zikretmiştik. Zahiren bu tabir Cenâb-ı Allah'ın ona, o vakitte vahyettiğine delâlet eder. Bize göre **"irhâs"**[9] caizdir. Binaenaleyh buna göre şöyle denilmesi uzak bir ihtimal değildir: "O esnada ona böyle vahyedilmesi, onun insanlara, peygamber olarak gönderilmiş olmasından dolayı değil, aksine kalbini takviye edip gönlündeki hüznü gidermek ve **Cebrâil**'in gelmesiyle de neşelenmesi, yalnızlık duymaması içindir." Sonra Allahu Teâlâ burada, *"ve ona, rüyaların tabirini öğrettik"* buyurmuştur. Bundan maksat, **Hz. Yûsuf**'un, mükellefiyetleri tebliğ ve halkı hak dine davet için insanlara peygamber olarak gönderilmiş olmasıdır. Şöyle denilmesi de mümkündür: Bu ilk vahiy, risalet ve nübüvvet içindir, ve âyetteki, *"ve ona, rüyaların tabirini öğrettik"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın ona, sayesinde her gün öncekinden daha yüksek bir mertebeye yükseldiği lütuflar ve ziyade ikramlar vahyetmesi manasındadır.

---

9 Peygamberde, peygamberliğinden önce harikulâde şeylerin zuhur etmesi (Ç.).

En Ferasetli İnsanlar

İbn Mes'ûd (r.a) şöyle demiştir: "İnsanların en ferasetlisi şu üç kişidir:

1) **Yûsuf** (a.s) hakkında feraset gösterip, karısına, *"Bunun yerini şerefli tut, umulur ki bize faydası dokunur"* demiş olan Aziz,

2) **Musa** (a.s)'yı görüp, *"Babacığım dedi, onu ücretle tut..."* (Kasas, 26) demiş olan kadın (**Şuayb**'ın kızı...) ve,

3) **Hz. Ömer**'i kendi yerine halife bırakan **Hz. Ebu Bekir...**

Allahu Teâlâ sonra, وَاللّٰهُ غَالِبٌ عَلٰى اَمْرِهٖ *"Allah emrinde gâliptir"* buyurmuştur. Bunun iki izahı bulunmaktadır:

1) "O, kendisinin emri hususunda gâliptir. Çünkü O, **Fa'alün Lima Yürîd**'dir, dilediğini yapandır; O'nun takdirini savuşturacak hiç kimse ve yine, yerdeki ve gökteki hükmüne mâni olacak hiç kimse de bulunmamaktadır..." demektir.

2) Bu, "Allah, **Yûsuf**'un emri, yani onun işi hususunda gâliptir..." yani, **Yûsuf**'un işlerinin bu tanzimi Allah tarafındandır. Yoksa, kendi gayreti ile değildir. Kardeşleri onun için her türlü kötülüğü ve hoşlanılmayacak olan şeyleri isterlerken, Allahu Teâlâ ise, onun hayrını dilemiştir. Ve iş de, Allahu Teâlâ'nın dilediği ve yönettiği gibi olmuştur. Fakat insanların çoğu, bütün işlerin Allah'ın kudret eliyle olduğunu bilmezler. Bil ki, dünyanın hallerini ve acayipliklerini düşünen kimse, işin tamamının Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın kaza ve hükmünün galip geldiğini bilir ve yakînen anlar.

وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهٗٓ اٰتَيْنٰهُ حُكْمًا وَّعِلْمًاۗ وَكَذٰلِكَ نَجْزِى الْمُحْسِنِيْنَ ﴿٢٢﴾

"O, tam erginlik çağına girince, kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte, iyi hareket edenleri, biz böyle mükâfatlandırırız" (Yûsuf, 22).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Daha Önceki Kısımla Münasebet**

Âyetin, önceki ifadelerle münasebeti hakkında şöyle denilebilir: "Allahu Teâlâ, **Yûsuf**'un kardeşlerinin, ona kötülük yapıp, sonra o da, o sıkıntı ve mihnetlere katlandığı zaman, kendisinin onu yeryüzünde yerleştirdiğini, güç ve kudret sahibi kıldığını, sonra büluğ çağına erince de, ona hüküm

ve ilim verdiğini beyan etmiştir. Bundan maksat, **Hz. Yûsuf**'un nail olduğu bütün nimetlerin, bu mihnetlere sabrından dolayı bir mükâfat gibi olduğunu beyan etmektir.

Nübüvvet Kesbî Değildir

Bazı kimseler: "Nübüvvet, güzel amellerin mükâfatıdır" derken, bazıları da: "Kim gayret eder, Allah'ın belalarına sabrederek, nimetlerine de şükrederse, risalet makamını elde edebilir" demişler ve sözlerinin doğruluğuna da şöyle delil getirmişlerdir: "Allahu Teâlâ, **Hz. Yûsuf**'un bu mihnetlere sabretmesinden bahsedince, bunun peşinden ona risâlet ve nübüvvet verdiğini söylemiştir. Daha sonra Allahu Teâlâ, *"İşte, iyi hareket edenleri, biz böyle mükâfatlandırırız..."* buyurmuştur. Bu, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un yapmış olduğu güzel taatleri yapan herkese, Allah'ın bu makam ve mevkileri vereceğine delâlet eder..." Bu delil, doğrusu, akıldan uzaktır. Çünkü âlimler, nübüvvetin, kesbî, yani gayretle elde edilebilecek bir şey olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Hz. Yûsuf'a Risalet Verilmesi

Bil ki, kim, **"Yûsuf**, kesin olarak ne bir nebî ne de bir resûl idi. O ancak, Allah'a itaat etmiş olan, Allah'ın da kendisine ihsan etmiş olduğu bir kul idi..." derse, bu söz icmâ ile batıldır. **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "O, Allahu Teâlâ'nın, kendisi hakkında, *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara (...) bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"* (Yûsuf, 15) buyurmuş olduğu vakitten beri bir nebî idi. Ama, henüz bir resûl değildi. Sonra o, bu vakitten, yani Allahu Teâlâ'nın, *"O, tam erginlik çağına girince, kendisine hüküm ve ilim verdik..."* buyurmuş olduğu bu zamandan itibaren de bir resûl oldu..."

Bazı âlimler de, "O, kuyuya atıldığı andan itibaren bir resûl idi" demişlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Âyetteki Eşüdd Tabirinden Maksat**

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Araplar, bir kimse, gençliğinin ve kuvvetinin doruk noktasına ulaşıp da, bu hal noksanlaşmaya henüz başlamadığı için, onun hakkında "بَلَغَ فُلَانٌ اَشُدَّهُ" derler. Bu lafız, hem müfret, hem de cemi hakkında kullanılarak, meselâ "بَلَغَ اَشُدَّهُ" ve "بَلَغُوا اَشُدَّهُمْ" denilir. **"Eşüdd"** kelimesinin tefsirini, En'âm Sûresi'ndeki "حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ" (En'âm, 152) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Kelimenin buradaki tefsirine gelince: Bu hususta **İbn Cüreyc, Mücahid**'den, o da **İbn Abbas**'tan şunu rivâyet etmiştir: *"O, tam erginlik çağına girince"* ifadesinin manası, "O, otuz üç yaşına girince" demektir. Ben derim ki, bu rivâyet, tıp kanunlarına da son derece uygundur. Çünkü doktorlar şöyle demektedirler: İnsan, önce meydana gelir. Sonra her gün azar azar kemalinin doruk noktasına ulaşıncaya kadar gelişmesini sürdürür. Sonra, kendisinden hiçbir şey kalmayıncaya kadar, noksanlaşmaya ve gerilemeye başlar. Binâenaleyh onun hali, ayın haline benzer. Çünkü ay, önce zayıf, belli belirsiz bir hilâl biçiminde ortaya çıkar; sonra gittikçe gelişerek dolunay haline gelir. Derken, yok olup görünmez oluncaya kadar geriler ve küçülür.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Ayın bir devir yapmasının müddeti, yirmi sekiz küsur gündür. Bu devri dört kısma ayırırsan, her bir kısım yedişer gün olmuş olur. Hiç şüphesiz doktorlar insan bedeninin hallerini de, yedili bir sisteme göre belirtmektedirler. Binâenaleyh insan, doğumundan yedi yaşını tamamlayıncaya kadar zayıf bünyeli ve güçsüz, dayanıksızdır. İkinci yedi yaşına girdiği zaman, onda, anlayış, zekâ ve kuvvet eserleri görülmeye başlar. Sonra bu, on dört yaşını tamamlayıncaya kadar gelişmeye devam eder. On beş yaşına girdiği zaman, üçüncü yedi yaşlık zaman dilimine girmiş olur. Burada, aklı kemale erer, mükellefiyet çağına erişir ve onda, şehvet harekete geçer. Sonra, bu hal üzere, yirmi bir yaşını tamamlayıncaya kadar gelişmeye devam eder. Yirmi bir yaşında üçüncü yedi yıllık dilimi tamamlayarak yirmi iki yaşına girer. İşte bu son yedi yıllık dilim, onun neşv ü nema bulduğu yedi yılların son dilimidir. Yirmi sekiz yaşını tamamladığı zamansa, böylece, gelişme müddetini tamamlamış olur ve insan, buradan artık duraklama devrine geçer. Bu zaman, işte insanın tam kemâline, erginliğine erginliğe erdiği zamandır. Bu, beşinci yedi yıllık zaman diliminin tamamlanmasıyla insan, otuz beş yaşına gelmiş olur. Sonra bu mertebeler, güç-kuvvet ve zayıflık bakımından da farklı farklıdır. Binâenaleyh, yedi yıllık zaman dilimleri içinde, şiddet, güç-kuvvet ve kemâlin en ileri olduğu beşinci yedi yıllık zaman dilimi, yirmi sekiz yaşından otuz üç yaşına kadar olup, bazen otuz beş yaşına kadar devam eder. İşte bu konuda, makul olan izah şekli de budur. Her şeyin hakikatini en iyi Allah bilir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hüküm ve İlimin Buradaki Manası**

Âyetteki **"hüküm"** ve **"ilim"in** tefsiri hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

Nazarî ve Amelî Hikmet

Birinci görüş: Hüküm ve hikmetin manası, nefsi hevâsından alıkoymak ve onu lekeleyecek kusurlardan uzak tutmaktır. Hükümden maksat, amelî hikmet; ilimden maksat ise nazarî hikmettir. Burada, amelî hikmet, ilmî hikmetten önce zikredilmiştir. Çünkü, riyazâtla uğraşan kimseler, önce amelî hikmetle uğraşırlar. Sonra bundan nazarî hikmete geçerler. Ama, aklî tefekkür ve ruhanî bakış, nazar sahibi kimseler, önce nazarî hikmete ulaşır, sonra ondan amelî hikmete inerler. **Yûsuf** (a.s)'un yolu, işte birincisidir. Çünkü o, belâ ve mihnetlere sabretti, bunun üzerine de Allah ona, mükaşefe kapılarını açtı. İşte bundan dolayı da, *"biz ona, hüküm ve ilim verdik..."* buyurdu.

İkinci görüş: **"Hüküm"**, nübüvvet demektir. Çünkü peygamber hak üzerine gönderilmiş bir hakimdir. **"İlim"** de, din ilmidir.

Üçüncü görüş: Buradaki **"hüküm"**den maksat, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un nefsinin, "nefs-i mutmainne" haline gelmesi, "emmâre bi's-sûi" olan nefsine hakim olup, onu zapt-u rapt altında tutan anlamında olması muhtemeldir. İnsanın şehvet ve gazap kuvveti, zapt-u rapt altında tutulur ve zayıf olursa, kutsi nurlar ve kutsi âlemden nefis cevherine gelen ilahi ışıklar artar. Bu konuda sözün özü şudur: Nefs-i nâtıka cevheri küllî marifetleri ve aklî nurları alabilecek şekilde yaratılmıştır. Şu kadar var ki, bize göre hem aklî deliller, hem de ulvî mükâşefeler bakımından, beşerî ruhların cevherlerinin farklı farklı oldukları sabittir. Kimi zekî, kimi aptal, kimi hür, kimi esir, kimi kıymetli, kimi kıymetsizdir. Yine onların kimi ruhanî âleme daha meyyal, kimi de maddî âleme daha düşkündür. Bütün bu gibi kısımlar pek çoktur. Bu makamların her biri, daha fazla, daha zayıf veya daha mükemmel veya daha düşük olabilir. Nefs-i nâtıka cevheri, parlak ve aydın bir cevher olup aklî ışıkları ve ilahî işaretleri alıp sezecek bir istidatta olsa bile bu insan küçük iken o haller kendisinden zuhur etmez. Zira nefs-i natıka (insan ruhu) ancak beden âletlerini kullanmak suretiyle kuvvetlenir, işlerini yerine getirir. Bu âletlere (organlara) ise, küçük iken rutubetler hakimdir. İnsan büyüdüğünde, "garîzî hararet" bedenine hakim olduğunda, o "rutubetler" olgunlaşıp, azalıp dengelendiği için, böyle haller zuhur etmez. Böylece de, o bedenî âletler, insan ruhunun kullanabileceği âletler haline gelmiş olur. Nefis, cevheri itibarı ile kıymetli olup, bedenî âletler (organlar) da mükemmel olunca, nefsin bilgileri mükemmelleşir, nurları güç kazanır ve nefisteki ilahî parıltılar ve nurlar artar. Binâenaleyh âyetteki

"O, tam erginlik çağına girince" buyruğu, bedenî uzuvlarının mu'tedil (normal) oluşuna; *"Kendisine hüküm ve ilim verdik"* buyruğu da **Hz. Yûsuf**'un nefsinin, amelî ve nazarî (tefekkürî) kuvvet bakımından mükemmel oluşuna bir işarettir. Allah en iyi bilendir.

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِى هُوَ فِى بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهٖ وَغَلَّقَتِ الْاَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ ؕ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اِنَّهٗ رَبِّىْٓ اَحْسَنَ مَثْوَاىَ ؕ اِنَّهٗ لَا يُفْلِحُ الظّٰلِمُوْنَ ﴿٢٣﴾

"Onun bulunduğu evdeki (kadın) onun nefsinden murat almak istedi, kapıları sımsıkı kapadı ve "sana söylüyorum, beri gel!" dedi. O ise, "Allah'a sığınırım, doğrusu o benim efendimdir. O, bana güzel bir mevki vermiştir. Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz" dedi" (Yûsuf, 23).

Vezirin Karısının Yûsuf'a Göz Koyması

Bil ki **Yûsuf** (a.s), son derece güzel ve yakışıklı idi. Binâenaleyh o kadın, onu görünce, ona karşı arzu duydu. Şöyle de denildi: "Onun kocası âciz, (şehvetten kesilmiş) idi." Arapçada kadın ile erkekten her biri, diğeri ile cinsî münasebet etmeye niyetlenip buna yöneldiği zaman "رَاوَدَ فُلَانٌ جَارِيَتَهُ عَنْ نَفْسِهَا" ve "رَوَادَتْهُ عَنْ نَفْسِهِ" denilir.

O kadın *"kapıları sımsıkı kapadı. "* Bunun sebebi şudur: Çünkü bu iş, gizli yerlerde yapılır. Bilhassa haram olur ve de çok büyük bir korku var ise! Âyetteki, **"ğalleka"** fiili, **"ağlaka"** (kapattı) manasındadır. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu tabirin aslı şuradan gelir: Bir şey bir başka şeye sarılır, içli dışlı olur, artık ondan ayrılmazsa, Araplar "قَدْ غَلِقَ" derler. Nitekim Arapçada غَلِقَ فِى الْبَاطِلِ "Batılın içine kapandı kaldı;" غَلِقَ فِى غَضَبِهٖ "Gazabı içinde kapanıp kaldı" denilir, غَلِقَ الرَّهْنُ "Rehin, elinde kaldı" deyimi de bu manadadır (rehin veren, ödemekten aciz kalınca, malı mürtehinde kalır). Bu kelime, başına elif getirilerek müteaddi kılınmıştır. Bu sebeple, kapıyı açılmaz hale getirmeye (kitlemeye) "اَغْلَقَ الْبَابَ" denilir. Kur'ân-ı Kerim'de, teksiri (çokça kapamayı) ifade eden **"ğalleka"** sîgâsı kullanılmıştır. Çünkü o kadın, yedi kapıyı kitlemiş ve sonra **Yûsuf**'u kendisine davet etmişti.

Heyte Kelimesinin Manası

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kadının هَيْتَ لَكَ *"O, "Sana söylüyorum, beri gel!"* dediğini nakletmiş olup, bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: "Bu, "رُوَيْدًا" (yavaş-yavaş), "صَهْ" (sus), "مَهْ" (konuşma) gibi, bir isim fiil olup, bütün dilcilere göre, "Haydi gel!" demektir." **Ahfeş,** bu kelimenin hem hâ'nın hem de tâ'nın fethasıyla, **"heyte"** şeklinde kullanıldığını söylemiştir. Bunda tâ'nın kesresi ve zammesi de câizdir. **Vâhidî** şöyle der: **"Ebu'l-Fazl** dedi ki: **"İbn Tebrizî, Ebu Zeyd**'in "Bu kelimenin aslı, İbranice "gel" manasında "هَيَالِحْ"dir. Kur'ân onu Arapçalaştırmıştır" dediğini bana nakletti. **Ferra** da şöyle demiştir: "Bu, Havranlıların dili olup, Mekkelilerin diline girmiştir. Onlar da bu kelimeyi kullanır olmuşlardır."

İbnu'l-Enbarî: "Bu, tıpkı Arapça ile Rumca'nın "kıstas" kelimesinde; Arapça ile Farsçanın "siccîl" kelimesinde; Arapça ile Türkçenin, **"Gassâk"** kelimesinde ve Arapça ile Habeşçe'nin "نَاشِئَةَ اللَّيْلِ" tabirinde ittifak ettikleri gibi, Kureyşliler ile Harranlıların ittifak ettikleri bir kelimedir" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Farklı Kıraatler**

Nâfî ile **İbn-i Zekvân**'ın rivâyetine göre **İbn Âmir,** hâ'nın kesresi ve tâ'nın fethası ile bunu, "hiyte" şeklinde; **İbn Kesir,** tıpkı "haysu" gibi, "heytü" şeklinde ve **Hişam b. Ammâr**'ın rivâyetine göre **İbn Amir,** hâ'nın kesresi, tâ'nın zammesi ile ve yâ'yı da hemzeye çevirerek, tıpkı "جِئْتُ" gibi, "هِئْتُ" şeklinde okumuşlardır ki bu sonuncusu, "senin için hazırlandım" manasına gelir. Diğer kıraat imamları da, hâ'nın ve tâ'nın fethası ile yâ'yı da sâkin kılarak, **heyte** şeklinde okumuşlardır.

Yûsuf'un, Kadının Teklifini Reddetmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o kadın bunu söyleyince, **Hz. Yûsuf**'un مَعَاذَ اللهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ *"Allah'a sığınırım! Doğrusu o benim efendimdir. O, bana güzel bir mevki vermiştir"* dediğini bildirmiştir. **Yûsuf** (a.s)'un **"maâzallah"** sözü, أَعُوذُ بِاللهِ مَعَاذًا "Bütünüyle Allah'a sığınırım!" takdirindedir. "إِنَّهُ"daki zamir, zamir-i şândır. "رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ" deyimi de, "Rabbim, malikim ve efendim beni güzelce ağırladı, iyi bir mevki verdi. Nitekim sana, benim hakkımda: "Onu hoş tut, ona değer ver!" dememiş miydi?" Binaenaleyh akıllı olanın böylesi bir iyiliğe, öyle bir kötülükle karşılık vermesi yakışmaz. Çünkü, iyiliklere kötülükle karşılık veren zâlimler iflah olmaz" demektir.

Hz. Yûsuf'un, *"zâlimler"* sözü ile, "zinâ edenler" manasını kastettiği, çünkü zinâ edenlerin, zinâ etmek suretiyle kendilerine zulmetmiş oldukları söylenmiştir.

Yine o zinâkârların işinin, bir şeyi esas yerinin dışına koymayı gerektirdiği için, onların zâlim olmuş oldukları söylenmiştir. Burada şöyle birkaç soru sorulabilir:

Yûsuf Köle Olmadığı Halde Niçin "Efendim" Tabirini Kullandı?

Birinci soru: Hz. Yûsuf aslında, hür idi, hiç kimsenin kölesi değildi. Binâenaleyh onun, *"O benim rabbim, efendimdir"* sözü, bir yalan olur. Yalan ise, büyük günahtır.

Cevap: Yûsuf (a.s), bu sözünü zâhire ve onların kendisinin onların kölesi olduğuna inanışlarına nazaran söylemiştir. Hem sonra **Hz. Yûsuf**'u, o yetiştirip, ona çeşitli iyiliklerde bulunmuştu. Dolayısıyla "O, benim rabbim (terbiye edenim)dir" sözü ile, onun kendisine bakıp gözettiğini kastetmiştir ki, bu en güzel bir ta'rizdir. Çünkü o, bu sözü ile "Aziz"in kendisini terbiye edip büyütmesini kastettiği halde, sözün zâhirine itibar edenler, bu sözü, "Azizin, onun efendisi olduğu" manasına hamlederler.

Yûsuf'un Allah'a Sığınması, Kadere Delalet Eder

İkinci soru: Yûsuf (a.s)'un, **"Ma'âzallah"** *(Allah'a sığınırım)"* sözü, bizim kaza ve kader ile ilgili görüşümüzün doğruluğuna delalet eder mi?

Cevap: Evet, bu apaçık bir şekilde delâlet eder. Çünkü onun, *"Allah'a sığınırım"* sözü, onun kendisini böylesi çirkin bir işten korumasını Allah'tan istediğini gösterir. Bu sığınma ise; kudret verme, muktedir kılma, akıl verme, vasıta verme, mazeret ve engelleri ortadan kaldırma ve lütuf fiilleri ihsan etme manalarında değildir. Çünkü bu hususta Allah'ın maktûru (kudreti dâhilinde) olan her şeyi, **Hz. Yûsuf**'a yapmıştır. Binâenaleyh bu sığınma, ya zaten var olanı var etmesini istemektir, yahut da imkânsız olanı Allah'tan istemektir. İkisi de muhaldir. Böylece **Hz. Yûsuf**'un, Allahu Teâlâ'dan istediği sığınmanın, Allahu Teâlâ'nın, itaat tarafına kesinkes götüren bir sebebi kendisi için yaratmasını ve kalbinde, günaha götürebilecek şeyleri gidermesini istemesinden başka bir manası yoktur ki, bizim ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.

Bu sözden kastedilenin, bizim söylediğimiz mana olduğunun delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in gözü, **Hz. Zeyneb** (r. anhâ)'e iliştiğinde söylediği, يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ *"Ey kalpleri evirip çeviren Allah'ım, kalbimi*

dinin üzerine sabit kıl"[10] şeklindeki sözüdür. Hz. Peygamber (s.a.s) bununla, kalpte taate sevk eden sebebin takviyesini; masiyet sebebinin ise giderilmesini kastetmiştir. İşte **Yûsuf**'un sözünde de böyledir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s) قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ *"Mü'minin kalbi, Rahman (Allah)'ın parmaklarından ikisi arasındadır"*[11] buyurmuştur. Bu hadisteki iki parmak ile, bir fiili yapma ve yapmama sebebi olan şeyler kastedilmiştir. İşte bu iki tür sebep de, Allah'ın var etmesi ile olur. Aksi halde, bu sebepler de, başka sebeplere dayanırdı ki, bu da teselsülü gerektirir. Binâenaleyh **Hz. Yûsuf**'un *"Allah'a sığınırım"* sözünün, biz (Ehl-i sünnetin) kader görüşüne delil olan en önemli delillerden olduğu sâbit olur. Allah en iyi bilendir.

Yûsuf'un Üç Cümlesi Arasındaki İrtibat

Üçüncü soru: Yûsuf (a.s), o kadının isteğine karşı, üç şekilde cevap vermiştir:

a) *"Allah'a sığınırım"* diyerek;

b) *"O benim efendimdir, o bana güzel bir mevki vermiştir"* diyerek;

c) *"Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz"* diyerek. Binaenaleyh bu üç cevabın, birbirleriyle irtibatı nedir?

Cevap: Bu sıralama, son derece güzel ve yerindedir. Çünkü Allah'ın kullarına nimet ve lütufları çok olduğu için, Allah'ın emir ve mükellefiyetlerine boyun eğip, onları kabul etmek, her şeyden önemlidir. Bundan dolayı, onun, *"Allah'a sığınırım"* ifadesi, Allah'ın haklarının, böylesi işlere mânî olacağına bir işarettir.

Hem sonra insanların hukukunun da gözetilmesi farzdır. Binaenaleyh o adam, benim için lütufta bulunduğuna göre, onun lütuf ve iyiliğine, kötülükle karşılık vermek, çok çirkin bir davranış olur.

Ayrıca insanın kendi nefsini zarardan koruması da vâciptir. Dolayısıyle (bu münasebetten tadılacak) lezzet, dünyada rezil ve rüsvaylığın, âhirette de, şiddetli bir azabın sebebi olacak çok kısa bir lezzettir. Azıcık olan bu lezzetin peşinden, son derece büyük zararlar geldiğine göre, akıl onun yapılmamasını ve ondan sakınılmasını gerektirir. İşte **Hz. Yûsuf** (a.s)'un *"Hakikat şudur ki zâlimler asla felah bulmaz"* sözü, buna işarettir. Dolayısıyla bu üç cevabın, en güzel bir tertip üzere sıralanmış olduğu sabit olmaktadır.

10 **Tirmizi,** Kader, 7 (4/448).

11 *Müslim,* Kader, 17*(4/2045);***Tirmizî,** Kader, 7 (4/449).

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِۦ ۖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَآ أَن رَّءَا بُرْهَٰنَ رَبِّهِۦ ۚ كَذَٰلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ ٱلسُّوٓءَ وَٱلْفَحْشَآءَ ۚ إِنَّهُۥ مِنْ عِبَادِنَا ٱلْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

"O kadın, andolsun ona niyeti kurmuştu. Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yûsuf) da ona kastetmişti. İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye böyle yaptık. Çünkü o, muhlis kullarımızdandı" (Yûsuf, 24).

Bil ki bu, iyice incelenmesi gereken âyetlerdendir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Hz. Yûsuf'dan Hata Sâdır Oldu mu?**

Hz. Yûsuf'tan bir günah sâdır olmuş mudur, yoksa olmamış mıdır? Bu hususta iki görüş vardır:

Birinci görüş: Yûsuf (a.s) bu günaha niyetlenmişti. **Vâhidî, "el-Basît"** adlı kitabında şöyle demiştir: "İlmine güvenilen ve rivâyetlerine itibar edilen müfessirler, **Hz. Yûsuf**'un da o kadına, doğruca niyetini kurduğunu ve bir kimsenin, hanımına yaklaştığı gibi iyice yaklaştığını, Rabbisinin bürhânını görünce, bütün şehevî hislerinin gidiverdiğini söylemişlerdir."

Câfer-i Sâdık (r.a) **Hz. Ali**'nin şu sözünü senedi ile rivâyet etmiştir: "Hem o kadın **Yûsuf**'u, hem de **Yûsuf** onu arzulamıştı. **Yûsuf**'un o kadına olan arzusu, kuşağını çözmeye niyetlenmesi şeklinde kendini göstermişti."

İbn-i Abbas (r.a.)'ın da şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "O, kuşağını çözdü ve hıyanet etmek (zina etmek) isteyen bir kimsenin oturacağı şekilde, o kadının yakınına (yanına) üzerine oturdu."

Yine **İbn Abbas** (r.a)'tan şu da rivâyet edilmiştir: "O kadın sırt üstü yattı; **Yûsuf** da elbisesini çıkararak onun iki bacağı arasına oturdu." **Vâhidî,** bu hususta birçok lüzumsuz söz nakletmiş, o sözleri doğrulayacak ne bir âyet, ne de itimat edilecek sahih bir hadis getirmemiştir ve faydasız olan bu sözler hususunda iyice araştırma yapmamış, (fazla düşünmeden onları kitabına almıştır).

Yine rivâyet olunduğuna göre, **Hz. Yûsuf** (a.s) *"Bu, (efendimin) gıyabında kendisine hainlik etmediğimi bilmesi içindir"* (Yûsuf, 52) dediğinde, **Cebrail**

(a.s), *"Ey Yûsuf, o işe yeltendiğinde de mi?"* demiştir. Bunun üzerine, o *"Ben, nefsimi tebrie* etmem" (Yûsuf, 53) demiştir. **Vâhidî,** sözüne devamla, "Bu işi, **Yûsuf**'un yapmaya niyetlenmiş olduğunu söyleyen âlimler, peygamberlerin haklarını ve onların Allah katındaki makamlarının yüceliğini, Hz. **Yûsuf**'un buna niyetlenmemiş olduğunu söyleyenlerden daha iyi biliyorlardı" demiştir. İşte **Vâhidî**'nin, bu konudaki sözünün özeti böyledir.

Hz. Yûsuf Asla Günaha Kastetmedi

İkinci görüş: "Hz. Yûsuf, bu bâtıl işten ve haram niyetten uzak ve beridir." Bu, muhakkik müfessir ve kelamcıların görüşüdür. Biz de aynı görüşü söylüyor ve **Hz. Yûsuf**'u şu şekilde savunuyoruz:

Bil ki peygamberlerin ismetlerinin (günahsız oluşlarının) vacip olduğunu gösteren deliller pek çoktur. O delilleri, Bakara Sûresi'nde, **Hz. Adem Kıssası**'nda genişçe ele aldık. Dolayısıyla onları tekrarlamayacağız, fakat burada, onlara birkaç ilavede bulunacağız:

Birinci hüccet: Zinâ, büyük günahların en adilerindendir. Emânete hâinlik etmek de, yine en âdî günahlardandır. Hem sonra büyük bir iyiliğe, tam bir rezil ve rüsvaylık ile, alabildiğine utancı gerektiren bir kötülük ile karşılık vermek de, en nâhoş günahlardandır.

Ayrıca, bir çocuk, çocukluğunun başlangıcından gençliğine ve olgunluk çağına gelinceye kadar bir adamın yuvasında büyüyecek, yeterli rızkı temin edilecek, namusu ve şerefi korunacak, sonra da korunan bu çocuk kalkıp, kendisine böylece büyük iyilikte bulunan kimseye, en âdi kötülüğü yapacak. İşte bu, en âdi bir iştir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz diyoruz ki: Birinci görüşte olanların **Hz. Yûsuf**'a isnat ettikleri bu masiyet, saydığımız dört bakımdan da söz konusu olan bir masiyettir. Böylesi bir suç, eğer Allah'ın yarattığı insanların en fâsıkına ve hayırlardan tamamen uzak olan bir kimseye isnat edilse, o bile bunu kesinlikle kabul etmez. O halde, böylesi bir günah, ezici ve çok net mu'cizelerle desteklenmiş olan o peygambere nasıl isnat edilebilir? Hem sonra Allahu Teâlâ, bunun dışında başka bir şey için, *"İşte biz ondan kötülüğü ve fuhşu uzak tutalım diye böyle (yaptık)"* buyurmuştur ki bu söz, kötülük ve fuhşun tamamen ondan uzak tutulduğunu gösterir. O görüşte olanların, **Hz. Yûsuf**'a mal ettikleri bu günahın, en büyük bir kötülük ve en ileri bir fuhuş olduğunda şüphe yoktur. O halde daha nasıl, aynı hâdise hakkında Cenâb-ı Hakk'ın, **Yûsuf,** kötülüklerin ve fuhşun en

büyüğünü yapmaya yeltenirken, onun kötülüklerden berî olduğuna şehâdet etmesi, Âlemlerin Rabbine uygun düşer?

Hem sonra bu âyet, bizim görüşümüze bir başka açıdan da delildir. Bu böyledir, çünkü biz diyoruz ki: "Farzet ki bu âyet, bu günahın ondan nefyine delâlet etmiyor. Fakat bunun, çok büyük bir methi ve ileri bir övgüyü ifade ettiğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh Allah'ın, bir insanın büyük bir günaha yöneldiğini bildirip, sonra da bunun peşinden o insanı en ileri şekilde övmesi, hikmet-i ilâhiyyeye uygun düşmez. Bu, bir padişahın, bir kölesini en çirkin bir günah ve fuhşiyat ile suçlayıp, sonra da bunun peşinden ileri bir medh ile onu övmesine benzer. Hiç şüphesiz bu, hoş karşılanmayan bir şey olur. İşte burada da böyledir. Allah en iyi bilendir.

İkinci hüccet: Peygamberlerden ne zaman bir zelle (kusur) sâdır olsa, onlar bunu büyük görür ve bunun peşinden hemen tevbe ederek, pişmanlıklarını ve tevâzularını ortaya korlar. Binâenaleyh eğer **Yûsuf** (a.s), bu hoş olmayan büyük günaha yeltenmiş olsaydı, onun hemen bundan sonra tevbe ve istiğfarda bulunmaması imkansız olurdu. Eğer o tevbe etmiş olsaydı, şüphesiz Cenâb-ı Hak, başka yerlerde olduğu gibi, onun tevbe ettiğini Kur'ân'da naklederdi. Bu hususta herhangi bir şey bulunmadığına göre, biz, bu hâdisede **Hz. Yûsuf**'tan hiçbir günah ve masiyetin sâdır olmadığını anlıyoruz.

Yûsuf'un Masum Olduğuna Şahitlik Edenler

Üçüncü hüccet: Bu hâdise ile ilgili olan herkes, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un, o günahtan beri olduğuna şehâdet etmiştir. Bil ki, bu hadiseyle ilgili olanlar şunlardır: **Hz. Yûsuf**; o kadın; kadının kocası; (Mısırlı) kadınlar ve şahitler. Âlemlerin Rabbi de **Hz. Yûsuf**'un günahtan berî olduğuna şehâdet etmiştir. İblis bile, **Yûsuf** (a.s)'un o günahtan berî olduğunu kabul etmiştir. Durum böyle olunca, hiçbir Müslümanın bu konuda tereddüt etmesi söz konusu değildir.

Hz. Yûsuf'un, kendisinin o günahtan uzak olduğunu iddia etmesinin izahı şudur: O, *"O (kadın), kendisi benim nefsimden murat almak istedi"* (Yûsuf, 26) ve *"Ey Rabbim, zindan bana bunların davet edegeldikleri şeyden daha sevimlidir"* (Yûsuf, 33) demiştir.

O kadının, itirafının izahı da şöyledir: O, Mısırlı kadınlara, *"İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüz zattır. And ederim ki onun nefsinden murat istedim de, o namuskârlık gösterdi"* (Yûsuf, 32) ve *"Şimdi*

hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. O, gerçekten doğru söyleyenlerdendir" (Yûsuf, 51) demiştir.

Kadının kocasının, **Hz. Yûsuf**'un günahsız oluşunu kabul ettiğinin izahı da şudur: O, *"Şüphesiz bu, siz kadınların fendinizdendir. Çünkü sizin fendiniz büyüktür. Yûsuf, sen bundan vazgeç. Ey kadın, sen de günahına istiğfar et"* (Yûsuf, 28-29) demiştir.

Şahitlerin itirafına gelince: Bu şöyledir: *"O (kadının) yakınlarından bir şâhit de şehâdet etti ki: "Eğer gömleği önünden yırtıldıysa, kadın doğru söylüyor. O zaman o (Yûsuf) yalan söylemektedir... "* (Yûsuf, 26-27).

Allahu Teâlâ'nın buna şehâdeti, *"İşte biz ondan fenalığı ve fuhşu bertaraf edelim diye böyle (yaptık.) Çünkü o, muhlis kullarımızdandır"* (Yûsuf, 24) sözü ile olmuştur. Böylece Allahu Teâlâ bu âyette, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un temiz olduğuna şu dört bakımdan şehâdet etmiştir:

Birincisi, *"Ondan fenalığı bertaraf edelim diye..."* cümlesidir. Buradaki fiilin başındaki lâm, te'kid ve mübalağa ifade eder.

İkincisi, *"ve fuhşu"* tabiridir. Bu, "Ondan fuhşu da bertaraf edelim diye..." demektir.

Üçüncüsü, *"Çünkü o (...) kullarımızdandır"* cümlesidir. Rahman'ın kulları ise, *"yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürürler. Kendilerine, beyinsizler laf attığı zaman "selâm!" deyip geçerler"* (Furkan, 63) âyetidir.

Dördüncüsü, *"Muhlislerdendir"* tabiridir. Bu kelime bazen ism-i fail olarak bu şekilde, bazen de ism-i mef'ûl olarak, "muhlesîn" (ihlasa erdirilmiş) şeklinde okunmuştur. Binâenaleyh bunun ism-i fâil olarak okunması, **Hz. Yûsuf**'un taat ve ibadetlerini ihlaslı olarak yaptığını gösterir. İsm-i mef'ûl olarak okunması da, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Yûsuf**'un kendisi için ve huzurunda bulundurmak için seçtiğine delâlet eder. Her iki kıraate göre de, bu kelime, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, kendisine isnat edilen o günahtan temiz olduğuna açıkça delalet eder.

İblis'in, **Hz. Yûsuf**'un günahsız olduğunu kabul edişinin izahı şudur: O, *"Senin izzetine yemin ederim ki ben de artık onların hepsini muhakkak azdıracağım. İçlerinden ihlâsa erdirilmiş (mü'min) kulların müstesna..."* (Sâd, 82-83) demiş ve böylece, muhlis kulları yoldan çıkarmasının mümkün olmadığını kabul etmiştir. **Yûsuf** (a.s) da muhlis kullardandır. Çünkü Allahu Teâlâ, *"O muhlis kullarımızdandır"* buyurmuştur. Dolayısıyla bu, İblis'in, onu iğvâ edemeyeceği ve onu hidâyet yolundan saptıramayacağı hususunda,

İblis tarafından yapılmış bir itirafı olur. İşte bu noktada biz diyoruz ki, bu kepâzeliği **Hz. Yûsuf** (a.s)'a nisbet eden o câhiller, eğer Allah'ın dinine tâbî olmuş kimselerden iseler, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Yûsuf**'un temiz olduğu hususundaki şehâdetini kabul etsinler; yok eğer İblis'in ve ordusunun tâbî olanlarından iseler, İblis'in bu hususdaki şehâdetini kabul etsinler.

Belki de onlar şöyle derler: "Biz tıpkı, **El-Harzemî**'nin şu şiirde dediği gibi, işin başında İblis'in tâbiîleri idik. Fakat sonra ona başkaldırıp, sefihlikte onu geçtik."

وَكُنْتُ امْرَاً مِنْ جُنْدِ اِبْلِيسَ فَارْتَقَى بِىَ الدَّهْرُ حَتَّى صَارَ اِبْلِيسُ مِنْ جُنْدِى
فَلَوْ مَاتَ قَبْلِى كُنْتُ اُحْسِنُ بَعْدَهُ طَرَائِقَ فِسْقٍ لَيْسَ يُحْسِنُهَا بَعْدِى

"Başlangıçta ben, İblis'in ordusundan idim; derken zaman beni bu yolda yükseltti de, İblis benim ordumdan oldu. Şâyet o benden önce ölmüş olsaydı, ondan sonra ben, onun benden başka hiç kimsenin daha iyi bir tarzda yapamayacağı şekilde fısk yollarını çok güzel işler ve yapardım."

Bu delillerle, **Yûsuf** (a.s)'un, o cahillerin söylediği günahtan uzak ve berî olduğu sabit olmuş olur.

Bunu iyice kavradı isen, biz diyoruz ki: Âyetin zâhirine göre söz, şu iki makamdadır:

Birinci makam, şöyle dememizdir: **Hz. Yûsuf** (a.s)'un o kadına niyetlendiğini kabul etmiyoruz. Bunun delili, âyetteki, *"Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı, neredeyse o (Yûsuf) da ona kastetmişti"* cümlesidir. Âyette, "levlâ" (Eğer (...) olsaydı) edatının cevabı önce gelmiştir. Bu tıpkı, قَدْ كُنْتَ مِنَ الْهَالِكِينَ لَوْ لَا اَنَّ فُلَانًا خَلَصَكَ "Helâk olanlardan olacaktın, eğer falanca seni kurtarmasaydı" denilmesi gibidir. **Zeccâc,** "levlâ"nın cevabının önce gelmesini, şu iki bakımdan kabul etmemiştir:

a) Bunun cevabının önce gelmesi, şâzz (nadir)dir ve fasih bir sözde bulunmaz.

b) Eğer buna cevap verilecek olsa, cevabının başında lâm-ı te'kid bulunur. Binâenaleyh eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, Cenâb-ı Hak, "لَهَمَّ بِهَا لَوْلَا" buyururdu.

Zeccâc'ın dışındaki nahivciler, şöyle üçüncü bir husus daha ileri sürmüşlerdir: Eğer **Hz. Yûsuf** tarafından bir niyet bulunmasaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Rabbisinin bürhanını görmemiş olsaydı"* buyruğunun bir manası olmazdı.

Bilki **Zeccâc**'ın söylediği şey, cidden akıldan uzaktır. Çünkü biz, bu edatın cevabının sonra gelmesinin, daha güzel ve yerinde olduğunu kabul ediyoruz. Fakat bunun câiz oluşu, cevabın önce gelmesine mânî değildir. Hem nasıl olabilir ki? Çünkü **Sîbeveyh**'in, "Araplar, en önemli hususu, cümlenin en başında zikrederler, sonra öneme göre diğerlerini sıralarlar" dediği nakledilmiştir. Binâenaleyh, takdim ve tehirin câiz oluşu, o şeyin öneminin derecesine bağlıdır. Fakat bazı lafızların özellikle kullanılmayacağını söylemek, hikmete uygun düşmez. Hem, "levlâ"nın cevabının başında "lâm"ın bulunması câizdir. Fakat bu, onun cevâbının lâm'sız zikredilmesinin câiz olmayacağına delâlet etmez.

Ayrıca biz, **Zeccâc**'ın bu iki sorusundaki görüşünün yanlışlığını gösteren şu âyeti de delil getiririz: إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْ لَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا *"Eğer, kalbine râbıta (sağlamlık) vermeseydi, az daha onu açığa vuracaktı"* (Kasas, 10).

Yûsuf, Tabiatı Sebebiyle Değil, Haram Olduğundan Günaha Girmedi

"Eğer **Hz. Yûsuf** (a.s) bu işe niyetlenmemiş olsaydı, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer Rabbisinin bürhânını görmemiş olsaydı"* buyruğunun bir manası olmazdı" şeklindeki üçüncü soruya karşı şöyle deriz: Aksine bunda en büyük bir fayda ve mana vardır. Bu da, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un o kadına niyetlenmeyişi, kadınlara arzu duymadığından ve şehevî kudreti olmadığından dolayı değil, Allah'ın dîninin delillerinin, kendisini bu işten alıkoyduğundan ötürü oluşunu izâhtır. Sonra biz diyoruz ki: Şu husus da, "levlâ"nın cevabının, bizim söylediğimiz kısım olduğuna delâlet eder: Hiç şüphesiz bu edat, bir cevap ister. Bahsedilen cümle de, ona cevap olmaya uygundur. Şu halde onun, "levlâ"nın cevabı olduğuna hükmetmek gerekir." Biz, "levlâ"ya, bir mukadder cevap düşünürüz. Çünkü Kur'ân'da, cevapların terk edildiği (açıkça zikredilmediği), çokça görülen bir hususturdur" da denilemez. Zira biz deriz ki: Evet, Kur'ân'da bunun çok olduğu hususunda münakaşa yok. Fakat asıl olan, cevabın mahzûf olmayışıdır. Hem sonra, cevabın hazfi, cümlede cevabı gösteren bir şey bulunduğu zaman güzel ve yerinde olur. Bu âyette cevabın mahzuf olduğu söylenecek olursa, cümlede o cevabın ne olduğunu gösterecek bir şey yoktur. Çünkü burada, her biri yerinde olan çeşitli takdirler yapılabilir. Binâenaleyh onlardan birisini takdir etmek, diğer birini takdir etmekten daha evlâ değildir. Böylece, fark ortaya çıkmış olur. Allah en iyi bilendir.

İkinci makam, şöyle dememizdir: Biz, **Hz. Yûsuf** (a.s)'tan böyle bir niyetin sâdır olduğunu hadi kabul edelim. Fakat diyoruz ki: Âyetteki *"O (Yûsuf) da ona kastetmişti"* ifadesini zâhirî manasına hamletmek mümkün değil. Çünkü bu kastın, kadının zatı ile ilgili olması imkânsızdır. Zira **"hemm"**, kast cinsindendir. Kast ise bâkî zatlara taalluk edemez. Şu halde bu "hemm"in, müteallakı olacak bir fiilin takdir edilmesi gerektiği sâbit olmuş olur. O fiil, âyette açıkça zikredilmemiştir. Onlar, mukadder olan bu fiilin "o kadınla fuhuş yapma" olduğunu iddia etmişlerdir. Biz ise, onların ileri sürdüklerine ters olan, başka bir fiil takdir ediyoruz. Bunu, birkaç şekilde izah ederiz:

"Hemm" Kelimesinin İzahı

1) Bundan maksat, "**Hz. Yûsuf** (a.s) o kadını kendisinden defetmeye, onu böylesi çirkin bir fiilden men etmeye hemmetmiş, (هَمَّ بِدَفْعِهَا) manasıdır. Çünkü **"hemm"**, kastetmek demektir. Binâenaleyh bu **"hemm"** kelimesinin, kadın ile **Hz. Yûsuf**'tan her biri için, her birine uygun düşen bir "kasıt" manasına hamledilmesi gerekir. Kadına uygun düşen, onun kâm almaya, **Hz. Yûsuf**'un bedeninden istifade etmeye kastetmesidir; insanlara peygamber olarak gönderilmiş olan **Hz. Yûsuf**'a uygun düşen ise, âsî olanları Allah'a isyandan men etmeye ve emr-i ma'rûf nehy-i münker yapmaya kastedip yönelmesidir. Nitekim Arapçada "هَمَمْتُ بِدَفْعِهِ" veya "هَمَمْتُ بِضَرْبِهِ" "Onu dövmeye ve savuşturmaya niyetlendim" manasında, "هَمَمْتُ بِفُلَانٍ" denilir.

Buna göre eğer onlar, "Bu takdire göre, âyetteki *"Eğer rabbisinin bürhânını görmemiş olsaydı"* kaydının bir fayda ve manası kalmaz" derlerse, biz deriz ki: Aksine, bunda en büyük bir fayda vardır. Bunu şu iki şekilde izah ederiz:

a) Allahu Teâlâ, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a, eğer o kadını defetmeye niyetlenirse, kadının onu öldürmek isteyeceğini, yahut orada bulunan (adamlarına) onu öldürmelerini emredeceğini bildirmiştir. İşte bundan ötürü, Hak Teâlâ ona, kendisini ölümden koruması için, kadını döverek (bundan) alıkoymaktan kaçınmasını bildirmiştir.

b) **Hz. Yûsuf** (a.s), o kadını eğer kendisinden men etmeye uğraşsaydı, kadın her hâlükârda ona sarılacak, böylece de **Hz. Yûsuf**'un elbisesi (gömleği) ön tarafından yırtılacaktı. Halbuki Hak Teâlâ, ezeli ilmi ile, o şâhidin, **Yûsuf**'un elbisesinin önden yırtılması halinde **Yûsuf**'un; arkadan yırtılması

halinde kadının hâin olduğuna hükmedeceğini elbette biliyordu. Dolayısıyla Hak Teâlâ ona, bunu bildirdi. Böylece **Hz. Yûsuf** (a.s) da, şâhidin şâhitliği, kendisinin o günahtan berî olduğuna dâir kendi lehinde bir hüccet olsun diye, o kadını kendisinden savuşturmakla uğraşmamış, ondan kaçmayı tercih etmiştir.

2) **"Hemm"**, şehvet manasına alınabilir. Bunun, bu manada kullanılması yaygındır. Nitekim birisi arzu etmediği bir şey hususunda مَا يَهُمُّنِى هٰذَا "Bu, beni ilgilendirmiyor'; arzu edip, ilgisini çeken şey hususunda da, هٰذَا اَهَمُّ الْاَشْيَاءِ اِلَىَّ "Şu, benim için en önemli bir şeydir" der. Buna göre, Allahu Teâlâ **Hz. Yûsuf**'un şehevi kuvvetini, "**hemm**" kelimesi ile ifade etmiştir. Binaenaleyh âyet, "Yemin olsun ki kadın ona, o da kadına arzu duydu. Eğer **Yûsuf** (a.s), Rabbisinin bürhânını görmeseydi bu iş, var olacaktı" manasını ifade eder.

3) **"Hemm"**, "kişinin kalbinden geçirdiği şeyler" diye tefsir edilebilir. Çünkü çok güzel bir kadın süslenip, genç ve güçlü bir delikanlı için hazırlandığında, mutlaka hikmet ile tabiî şehvet; nefis ile akıl arasında bir mücâdele meydana gelir. Bazen tabiat ve şehvet tarafı ağır basar, bazen de akıl ve hikmet tarafı ağır basar. Binâenaleyh **"hemm"**, insan tabiatının çekişi; "bürhânı görme" de, kulluk tarafının çekişi demektir. Bu, tıpkı şuna benzer: Sıcak bir yaz günü, oruçlu sâlih bir zât, kar katılarak soğutulmuş gül şerbeti gördüğünde, nefsi onu o gül şerbetini içmeye zorlar. Fakat dini ve hidâyeti buna mâni olur ki, işte bu hiçbir günahın söz konusu olmasına delalet etmez. Aksine bu hal ne zaman daha güçlü olsa, kulluk vazifelerini yerine getirmedeki kuvvet de, o nispette mükemmel olur. Binâenaleyh, elhamdülillah, savunduğumuz görüşün doğruluğu ortaya çıkmış ve **Vâhidî**'nin elinde, laf atmaktan ve müfessirlerin adlarını saymaktan başka bir şek kalmamış olur.

Eğer o, bu hususta bir başka şüphe ileri sürecek olsaydı, ona da cevap verirdik. Fakat o bazı müfessirlerden yaptığı rivâyete pek bir şey eklememiştir.

Bil ki **Haşviyye**'den birisi, "Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hz. İbrahim (a.s), üç yalanı hariç, başka hiçbir yalan söylememiştir"* dediğini rivâyet etmiş idi. Ben dedim ki: "En münasip davranış, böylesi haberlerin kabul edilmemesidir." Bunun üzerine o, redd tavrı ile, şöyle karşılık verdi: "Ama bunu kabul etmememiz, ravîleri yalancı saymamıza müncer olur!" Ben de ona

derim ki: "Hey zavallı adam! Eğer biz o rivâyeti doğru kabul edersek, **Hz. İbrahim**'in yalan söylemiş olduğunu kabul etmiş oluruz. Yok eğer o haberi doğru saymaz isek, o zaman da bunu rivâyet edenin yalan söylediğini kabul etmiş oluruz. **Hz. İbrahim** (a.s)'in yalan söylemekten uzak oluşu bir kısım meçhul ravilerin yalandan korunmasından daha evladır. Bu asıl prensibi iyice kavrayınca, **Vâhidî**'ye şöyle deriz: Bu görüşü o müfessirlerden nakledenlerin, doğru mu yalancı mı olduklarını bize kim garanti edebilir? Allah en iyi bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyetteki Bürhan'dan Maksat**

Âyetteki *"Rabbin bürhanı"* ile ne kastedildiğini şöyle açıklarız: Peygamberlerin ma'sum (günahsız) olduğunu kabul eden muhakkik âlimler **Hz. Yûsuf**'un gördüğü bürhânı, birkaç şekilde açıklamışlardır.

a) Bu, zina fiilinin haram olduğu hususundaki, Allah'ın hüccetinin ve zinâ edecek kimseye terettüp eden cezânın bilinmesidir.

b) Allahu Teâlâ, peygamberlerin nefislerini kötü huylardan temizlemiştir. Hatta Allah'ın, peygamberlerin yakın arkadaşlarının nefislerini bile, böyle kötü huylardan temizlediğini söyleyebiliriz. Nitekim Cenab-ı Hak, *"Ey ehl-i beyt, Allah sizden ancak kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler"* (Ahzab, 33) buyurmuştur. Binâenaleyh burada **Hz. Yûsuf**'un gördüğü bildirilen ilahî bürhândan maksat, peygamberler için güzel huyların tahakkuk etmesi, onları öyle kötü işlere yönelmekten alıkoyan hallerin hatırlatılmasıdır.

c) **Hz. Yûsuf** (a.s), odanın tavanında, *"Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz ki hayasızlıktır, kötü bir yoldur"* (İsra, 32) âyetini yazılı olarak gördü.

d) Bu, fuhşiyyatı işlemeye mânî olacak olan "nübüvvet"tir. Bunun delili, peygamberlerin, insanları kötülüklerden ve rezil-ü rüsvay eden şeylerden men etmek için gönderilmiş olmalarıdır. Dolayısı ile eğer peygamberler, kendileri her türlü kötülük ve fuhşa yönelirken, insanlara bunu yasaklamaya kalkışırlarsa, *"Ey iman edenler, niçin kendinizin yapmadığı şeyleri söyleyip emrediyorsunuz? Yapmayacağınızı söylemeniz, en şiddetli bir buğz bakımından Allah indinde büyüktür"* (Saff, 2-3) âyetinin muhtevasına girmiş olurlar.

Hem sonra Allahu Teâlâ, Yahudileri *"siz, insanlara iyiliği emredersiniz de, kendinizi unutur musunuz?"* (Bakara, 44) diye ayıplamıştır. Yahudiler

için ayıp olan bir şey, mu'cizelerle desteklenmiş bir peygambere nasıl isnat edilebilir?

Bu günahı **Yusûf** (a.s)'a nisbet edenler de, bu **"bürhân"**ın ne demek olduğu hususunda, şu izahları yapmışlardır:

1) "Kadın, evin ortasında inci ve yakut kakmalı bir puta yöneldi ve onun üzerini bir bezle örttü. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s): "Bunu niçin yaptın?" dediğinde de, "Ben putumun bir günah işlerken beni görmesinden utanırım" dedi. **Hz. Yûsuf** (a.s) da: "Sen, aklı olmayan, duymayan bir puttan utanırken ben nasıl olur da, herkesin yaptığını (gücünü) kendisine veren ilahımdan utanmam. Allah'a yemin olsun ki, ben bu işi kesinlikle yapmam!" dedi." Bu görüşte olanlar, "işte bürhân budur" demişlerdir.

2) Onlar, **İbn Abbas** (r.a)'tan şunu rivâyet etmişlerdir: **"Hz. Yûsuf** (a.s)'a, babası **Ya'kûb,** parmaklarını ısırır olduğu halde ve "Peygamberler zümresinden takdir edilmiş olduğun halde, tacirlerin işini mi yapıyorsun? Bundan utan!" der vaziyette temessül etti, göründü." Bu aynı zamanda **İkrime, Mücahid, Hasan el-Basri, Said b. Cübeyr, Katâde, Dahhâk, Mukâtil** ve **İbn Sîrîn**'in görüşüdür. **Saîd b. Cübeyr** şöyle demiştir: **Hz. Yakûp** (a.s.) **Yûsuf** (a.s.)'a göründü ve onun göğsüne vurdu. Böylece onun bütün şehveti, parmak uçlarından (âdetâ) çıkıp gitti."

3) Onlar şöyle demişlerdir: **"Hz. Yûsuf** (a.s), birisinin gökten kendisine "Ey **Ya'kûb**'un oğlu, sen kuşlar gibi olma. Kuşun tüyleri vardır. Ama zina ettiğinde, o güzel tüyleri dökülür (güzelliği gider)" diye seslendiğini duydu."

4) Onlar, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmişlerdir: **"Hz. Yûsuf** (a.s), **Ya'kub** (a.s)'un temsilini (hayalini) görünce de, vazgeçmedi. Ta ki **Cebrâil** (a.s), onu geri tepince bütün şehveti kayboldu." **Vâhidî** bu rivâyetleri nakledince, kibirlenerek (laf atarak), "Bu, tenzili (Kur'ân'ın nüzûlünü) gören zatlardan, Kur'ân'ın tefsirini alan tefsir önderlerinin görüşüdür" demiştir. Ona şöyle denilebilir: "Sen, bize hiçbir faydası bulunmayan, bu laf atmalardan başka bir şey söylemiyorsun. Senin, buna delilin nerede?" Hem, aynı şeyde delillerin birbirini takip etmesi câizdir. **Yûsuf** (a.s), aslî delillere göre, zinadan uzak durmuştur. Binâenaleyh ona, bu kadar engel ilave edilince, onun bu işten vazgeçmesi kuvvetli ve sakınması mükemmel olmuş olur. Şaşılacak şey! Onlar Hz. Peygamber (s.a.s)'in -kendisinin hiçbir dahli olmaksızın- hücresine bir köpek yavrusunun girmesi üzerine **Cebrâil** (a.s)'in kırk gün Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelmemiş (vahiy getirmemiş) olduğunu

nakletmişlerdir. Bu konuda ise, **Yûsuf** (a.s)'un, zinâ işi ile meşgul iken, **Cebrail** (a.s)'in ona gittiğini iddia etmişlerdir. Şaşılacak şey ki, onlar **Hz. Yûsuf**'un, **Cebrail** (a.s)'in gelmesi sebebi ile, bu işten imtinâ etmediğini iddia ediyorlar. Halbuki en fâsık ve en kâfir birisi bile fuhuşla meşgul iken, ansızın yanına sâlihlerin sureti ve şekli üzere olan bir kimse girse, ondan utanır, kaçar ve o işi bırakır. Burada ise, **Hz. Yûsuf** (a.s), **Ya'kûb** (a.s)'un parmaklarını ısırdığını gördüğü halde, ona önem vermediği rivâyet edilmektedir. Sonra güya **Cebrail** (a.s), o azametine rağmen, onun yanına girmiş de, **Yûsuf** yine **Cebrail**'in gelmesi ile, bu kötü işten imtinâ etmemiş de, ancak **Cebrail** (a.s) onun sırtına vurmaya mecbur kalmıştır. Binâenaleyh biz, dini hususlarda sapmaktan ve yakîni elde etmek hususunda çâresiz kalmaktan Allah'ın bizi korumasını isteriz. İşte bu konudaki sözümüz, özetle bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Sû" ile **"fahşâ"** arasındaki fark hususundadır. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **"Sû"**, elin yapıp işlediği bir cinâyet (yani günah), **"fahşa"** ise, zinadır.

2) **"Sû"**, öpme ve şehvetle bakma gibi, esas zinanın (münasebetin) öncüsü olan şeyleri; **"fahşâ"** da zinanın kendisidir.

Cenâb-ı Hak, إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ *"Çünkü o, muhlis kullarımızdandır"* buyurmuştur. Yani "O, dinini sırf Allah'a has ve hâlis kılan kimselerdendir." Bu kelimeyi, lâm'ın fethası ile, **"muhlesîn"** şeklinde okuyanlar ise bunu "O, Cenab-ı Hakk'ın, kendisini kötülüklerden arındırdığı (hâlis kıldığı) kimselerdendir" manasını kastetmişlerdir. Bununla, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un, haklarında Cenâb-ı Allah'ın *"Çünkü biz onları, katıksız bir hasletle hâlis insanlar yaptık"* (Sâd, 46) buyurduğu, **İbrahim** (a.s) zürriyetinden oluşu manasının kastedilmiş olması da muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İbn Kesîr, İbn Âmir ve **Ebu Amr,** bütün Kur'ân'da bu kelimeyi, lâm'ın kesresiyle, **"muhlisin"** şeklinde okurlarken, diğerleri, lâm'ın fethasıyla **"muhlesîn"** şeklinde okumuşlardır.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَاَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَآءُ
مَنْ اَرَادَ بِاَهْلِكَ سُوٓءًا اِلَّآ اَنْ يُسْجَنَ اَوْ عَذَابٌ اَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ هِيَ رَاوَدَتْنِي
عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ اَهْلِهَا اِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ
الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾ وَاِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾
فَلَمَّا رَاٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ اِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ اِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾ يُوسُفُ
اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ اِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾

"İkisi de kapıya koştular. O (kadın) bunun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı. Kapının yanında (kadının) efendisine rast geldiler. (Kadın) dedi ki: "Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azaptan başka ne olabilir!" (Yûsuf): "O, kendisi benim nefsimden murat almak istedi" dedi. Kadının yakınlarından bir şâhit, şöyle şâhitlik etti: "Eğer onun gömleği önünden yırtılmış ise, kadın doğru söylüyor. O zaman o (Yûsuf), yalancılardandır. Yok eğer gömleği arkadan yırtıldıysa, (kadın) yalan söylüyordur. O takdirde o (Yûsuf), doğru söyleyenlerdendir. "Vakta ki (kadının efendisi, Yûsuf'un gömleğinin) arkadan yırtılmış olduğunu gördü, o zaman dedi ki: "Şüphesiz ki bu, siz (kadınların) fendinizdendir. Doğrusu sizin fendiniz büyüktür. Yûsuf, sen bundan (bu meseleyi söylemekten) vazgeç. (Ey kadın), sen de günahına istiğfar et. Çünkü sen cidden günahkârlardan oldun"
(Yûsuf, 25-29).

Kadının Yûsuf'u Kovalayıp Gömleğini Yırtması

Bil ki Allahu Teâlâ, o kadının **Hz. Yûsuf**'a niyetini kurduğunu nakledince; bunun peşinden **Yûsuf**'u nasıl elde etmeye çalıştığını ve **Yûsuf**'un nasıl ondan kaçtığını naklederek, *"İkisi de kapıya koştular"* buyurmuştur. Bu ifade ile, **Hz. Yûsuf**'un ondan kaçıp kapıdan çıkmaya çalıştığı; kadının da, onu kendisine çekmek için, peşinden koştuğu anlatılmıştır. Âyetteki bu fiilin mastarı olan **"istibâk"**, bir şeye herkesten önce ulaşmayı istemek demektir. Buna göre bu ifadenin manası, "Onlardan her biri diğerinden

daha önce kapıya ulaşmayı istediler. Kapıya önce **Yûsuf** ulaşırsa, açıp kaçacaktı, kadın ulaşırsa, **Yûsuf**'un çıkmaması için kapıyı tutacaktı" demektir. Binâenaleyh bu tabir "Her ikisi de kapıya koşuştular", "kapıya doğru koşuştular" demektir. Bu tıpkı, *"Musâ, kavmini yetmiş adam olarak seçti,"* yani *"kavminden yetmiş adam seçti"* (A'raf, 155) âyetinde olduğu gibidir.

Bil ki **Hz. Yûsuf,** kapıya doğru koşuyordu ve kapıdan çıkmak istiyordu. Kadın da, onun peşinden koşuyordu. Kadın, ancak onun gömleğinin arkasını tutabildi ve böylece o gömleği arkasından uzunlamasına yırttı. İşte tam o esnada, kocası geliverdi. İşte Hak Teâlâ'nın *"Kapının yanında, kadının efendisine rast geldiler"* ifadesi ile kastedilen budur. Bu ifade "O ikisi, kadının "Efendim" dediği kocası ile, tam kapıda karşılaştılar" demektir. Allahu Teâlâ âyette, "İkisinin efendisi olana" buyurmayıp, *"kadının efendisine"* buyurdu. Çünkü **Yûsuf** (a.s), hakikatte (işin aslında) bu adamın kölesi değil idi. İşte o anda kadın töhmet altında kalmaktan korktu, önce davranıp, **Hz. Yûsuf** (a.s)'a, o çirkin zina işini iftirâ etti ve *"Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azaptan başka ne olabilir!" dedi.* Bu sözün manası açıktır.

Bu ifadede birkaç incelik bulunmaktadır:

1) Bundaki "mâ" edatı mâ-i nâfiye manasına olabilir. O zaman mana, "Onun cezası, ancak zindandır" şeklinde olur. Yine bu edatın istifhâmiye (soru için) olması da mümkündür. Buna göre mana, "Onun cezası, hapis olunmaktan başka nedir?" şeklinde olur. Bu senin, "Evde Zeyd'den başka kim var?" sözün gibidir.

2) Kadının, **Hz. Yûsuf**'a olan şiddetli arzusu ve sevgisi, onu bu durumda iki inceliğe riâyet etmeye sevketti. Çünkü o, önce zindanı zikretti, "acıklı azabı" sonra zikretti. Çünkü seven, sevdiğine acı vermek istemez. Yine o kadın **Yûsuf**'a bu iki şeyden birisinin yapılması gerektiğini de (açıkça) söylemedi. Aksine, sevgilisini kötülük ve acı ile birlikte zikretmekten korunmak için, bunu genel bir ifade ile anlattı. Bir de o, işi hafifleterek "hapsedilme" den söz etti. Hapis bir günlüğüne olabildiği gibi, daha az bir zaman için de olabilir. Çünkü devamlı zindana atılma manası, bu ibare ile anlatılmaz. Aksine, "Onun, zindana atılmışlardan kılınması gerekir" denilir. Baksana **Firavun, Hz. Musâ** (a.s)'yı tehdit ederken şöyle demiştir: *"Andolsun, eğer benden başka bir tanrı edinirsen, seni muhakkak ve muhakkak zindana atılanlardan ederim"* (Şuara, 29).

3) O kadın, **Yûsuf** (a.s)'un, gençliğinin baharında, gücünün kemâlinde, şehvetinin en ileri olduğu bir çağda olmasına rağmen, kendisinden korunmayı, uzak durmayı istediğini müşâhede edince, onun temizliği ve nezihliği hususundaki inanç ve güveni daha da büyüdü. Bundan dolayı, **"Yûsuf** bana kötülük yapmayı istedi" demekten utandı, ve bu yalan iftirayı ona açıktan yapma gücünü kendinde bulamadı. Ancak bu ta'riz yollu (dolaylı) üslûpla yetindi. Binâenaleyh bir kendinde bu yalan iftirayı atmaya güç bulamayan şu kadına, bir de, o çirkin günahtan yaklaşık dört bin sene sonra, ona bu iftirada bulunan şu "Haşvilere" bak!

4) **Hz. Yûsuf** (a.s), o kadını vurup iterek, kendisinden uzaklaştırmak istedi. Bu da, kadın açısından, kötülük yapma yerine geçen bir şey olmuştu. Bundan dolayı onun, *"Zevcene kötülük etmek isteyenin cezası"* şeklindeki sözü, ta'riz yerine geçen bir sözdür. Belki kadın bu "kötülük" sözü ile, kalbinden, **Hz. Yûsuf**'un kendisini men edişini ve defedişini kastetmiştir. İşin zahirinde ise, bundan anlaşılan "O, buna uygun olmayan bir şey yapmak istedi" manasıdır.

Bil ki kadın bu sözü söyleyip **Hz. Yûsuf,** (a.s)'un namusuna leke sürünce, **Hz. Yûsuf** (a.s), bu töhmeti giderme ihtiyacını hissetti ve هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي *"O, kendisi benim nefsimden murat almak istedi"* dedi. **Yûsuf** (a.s), işin başında kadının sırrını ifşâ etmedi. Ancak, kendisinden, kendi namusunun lekelenmesinden korkunca işi ortaya vurdu.

Hz. Yûsuf'un Dürüstlüğünün Delilleri

Bil ki, pek çok alâmet, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un doğru, sadık olduğuna delâlet etmektedir:

1) İşin zâhirine göre, **Yûsuf** (a.s), onların kölesiydi. Kölenin, mevlâsına, bu dereceye varan bir sataşmada bulunması mümkün değildir.

2) Onlar, **Yûsuf** (a.s)'un, çıkmak için alabildiğine koşmuş olduğunu görüp müşahede etmişlerdir. Halbuki kadın peşinde olan bir kimse, kapıdan bu şekilde çıkmaz.

3) Onlar, kadının en mükemmel bir biçimde kendisini süslediğini görmüşlerdi. **Yûsuf** (a.s)'a gelince, onun üzerinde ise, kendisinde süslemeye dair hiçbir alâmet bulunmamaktadır. Binâenaleyh, bu fitnenin kadına atfedilmesi daha uygun olur.

4) Onlar uzun müddet **Yûsuf** (a.s)'un hallerini kontrol altında bulundurmuşlar, ama onda, onun bu kötü fiile yönelmesine uygun düşecek bir hal görememişlerdir ki, bu da zannı kuvvetlendiren şeylerdendir.

5) Kadın, **Yûsuf** (a.s)'un zinâ talebinde bulunduğunu açıkça söyleyememiş, aksine bu hususta müphem ve kapalı bir söz söylemiştir. **Yûsuf** (a.s) ise, durumu, açıkça ortaya koymuştur. Binâenaleyh, şâyet **Yûsuf** (a.s) töhmet altında tutulacak birisi olsaydı, bunu açık lafızlarla, açıkça belirlemezdi. Çünkü hainlik yapan, korkak olur.

6) Denildiğine göre kadının kocası âciz (cinsî güçten yoksun) idi. Şehvet peşinde gezme emâreleri, kadın hakkında daha güçlüydü. Binâenaleyh bu fitnenin kadına atfedilmesi daha uygun olur. Bu fitnenin başlangıcının kadından olduğuna delâlet eden pek çok emareler bulununca **Yûsuf** (a.s)'un sadık, hanımının ise yalancı olduğunu bildiği için, kocası utandı, bekledi sataşmadı ve sükût etti.

Daha sonra Cenab-ı Hak, bu bahsedilen delilleri kuvvetlendirecek olan ve onun böyle bir suçtan berî olduğuna delâlet edecek, günahkâr olanın kadın olduğunu gösterecek başka bir delili de **Hz. Yûsuf**'a bildirmiştir ki o da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kadının yakınlarından bir şahit, şöyle şahitlik etti"* buyruğudur. Âyette bahsedilen bu şahidin kim olduğu hususunda üç görüş bulunmaktadır:

a) Bu, o kadının amcasının oğlu olup, hikmetli ve şahsiyetli bir kimseydi. O esnada melik ile birlikte, o kadının yanına girmek istiyorlardı. O şöyle demiştir: "Biz, kapının ötesinden gürültüyü ve gömleğin yırtılma sesini duyduk. Ancak ne var ki biz, onlardan hangisinin diğerinin önünde olduğunu anlayamadık. Binâenaleyh, eğer gömlek ön taraftan yırtılmışsa, kadın doğru söylüyor, adam ise yalancı. Yok, eğer gömlek arkadan yırtılmış ise, adam doğru söylüyor, sen ise, yalancısın." Bunun üzerine onlar gömleği kontrol edip onun arkadan boylu boyunca yırtıldığını gördüklerinde amcasının oğlu, *"Çünkü sizin fendiniz büyüktür"* yani, "Bu sizin işinizdir" dedi. Daha sonra da **Yûsuf**'a, "Aldırma, bunu sakla"; kadına da, "Günahın için mağrifet taleb et" dedi. Bu, müfessirlerden büyük bir cemaatin görüşüdür.

Beşikte Konuşan Beş Kişi

b) Bu da, **İbn Abbas** (r.a.), **Said İbn Cübeyr** ve **Dahhâk**'tan rivâyet edilmiştir. Buna göre âyette bahsedilen o şahit, Cenâb-ı Hakk'ın kendisini

beşikte konuşturmuş olduğu bir çocuktu. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Beşikte dört küçük konuşmuştur.

1) **Yûsuf**'un şahidi;

2) **Firavun**'un kızı **Maşite**'nin oğlu;

3) **Meryem** oğlu **İsâ** ve

4) **Rahib Cüreyc**'in arkadaşı.

Cübbaî şöyle demiştir: "Şu sebeplerden dolayı birinci görüş daha evlâdır:

a) Şâyet Allahu Teâlâ o çocuğa bu sözü söyletmiş olsaydı, sadece onun buna şehâdette bulunması, o kadının yalancı olduğu hususunda yeterli ve kesin bir delil olmuş olurdu. Çünkü çocuğun konuşması kesin olan akli delillerdendir. Halbuki gömleğin önden veya arkadan parçalanmasıyla yapılan istidlâl zannî ve zayıf bir istidlâldir. Kat'î ve kesin bir delil bulunmuyorken, o delilden zannî olan delile başvurmak câiz değildir.

b) Cenâb-ı Hak, *"Kadının yakınlarından bir şahit şöyle şahitlik etti"* buyurmuş, kadın hakkında kabule şayan olsun diye, o kadının kadın tarafından olduğunu bildirmiştir. Çünkü kadının akrabalarından ve sülalesinden olanların zâhirî durumu, kadına herhangi bir kötülük ve zarar vermeyi düşünmeyeceklerine delâlet eder. O halde o adamın, şahidin, kadının kendi yakınlarından olduğunun zikredilmesinin gayesi, o adamın şehâdetini güçlendirmektir. Bu tercihlere ancak, delâlet zannî olduğu zaman başvurulur. Binâenaleyh bu şehâdet, beşikte olan bir çocuk tarafından yapılmış olsaydı, onun şehâdeti kat'î bir hüccet olurdu ve o şahidin kadının tarafından olmasıyla olmaması arasında bir fark kalmaz, böylece de (ehlinden, yakınlarından) kaydının bir tesiri olmazdı.

c) Örfe göre şahit, hadiseyi bilen ve onu ihata eden kimseye denilir.

d) Bu şahit, gömlektir. **Mücahid,** "şahit gömleğin arkadan yırtılmış olmasıdır" demiştir ki, bu görüş son derece zayıftır. Zira gömlek bu şekilde nitelenemez ve bir aileye mensup sayılamaz. Bil ki, birinci görüşte de bir problem bulunmaktadır. Çünkü, bahsedilen ipuçları, **Hz. Yûsuf**'un, o günahtan berî olduğuna kesinkes delâlet etmez. Zira, adamın, zina etmek için o kadına yöneldiği, kadının ise ona kızdığı, bunun üzerine adamın kaçtığı, böylece de kadının o adamın peşinden koştuğu ve onu iyice dövmek için arkadan çektiği, işte böylece de kadın günahtan berî, adam da günahkâr, suçlu olduğu halde, onun gömleğinin arkadan yırtılmış olduğu ihtimal dahilindedir.

Cevap: Biz, kadının yalancı olduğunun emarelerinin yakîn derecesine varacak bir biçimde açık olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh ulemâ, kendilerine dayanılarak hüküm vermede istinat edilmesi için değil, tam aksine güçlendirici ve tercih ettirici sebepler olması bakımından, bunlara diğer ipuçlarını da ilâve etmişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hadiseyi anlatarak, فَلَمَّا رَاٰ قَمِيصَهُ *"Vakta ki, gömleğinin... gördü"* buyurmuştur. Bu ifadede bahsedilen o gören kimsenin kadının efendisi, kocası olması muhtemel olduğu gibi, şahit olması da muhtemeldir. İşte bundan dolayı ulema, bu hususta ihtilaf etmiştir. O, "Bu sizin fendinizdendir" dedi. Yani, "Senin, *"Zevcene kötülük etmek isteyenin cezâsı başka ne olabilir?"* şeklindeki sözün cevabı, sizin fendinizdendir. Zira sizin, hile ve tuzaklarınız çok büyüktür" demektir.

Kadın Fendinin Özelliği

Buna göre şâyet "Allahu Teâlâ, insanları, zayıf ve yetersiz olarak yaratmışken, daha nasıl kadının fendinin büyük olduğu söylenebilir? Yine, erkeklerin fendi de kadınlarınkinden fazladır" denilirse, şu şekilde cevap verebiliriz:

İnsanların yaratılışı, melekler, gökler ve yıldızlarınkine nispetle zayıftır, dayanıksızdır. Kadınların fendi, beşerin fendine nispetle daha büyüktür. Bu iki söz arasında bir terslik bulunmamaktadır. Hem, kadınların bu konuda, erkeklerde bulunmayan hile ve tuzakları vardır. Bir de, onların bu konudaki tuzakları, erkeklerin tuzaklarının sebebiyet veremeyeceği biçimde ar ve utanç doğurur.

Bil ki, o topluluk tarafından **Yûsuf** (a.s.)'un bu kötü fiilden uzak ve berî olduğu anlaşılınca, Cenâb-ı Hak bu hususu da o (Şahitten veya kocadan) naklederek, onun *"Yûsuf, sen bundan vazgeç"* dediğini nakletmiştir. Bu cümleden olarak, bu sözün Aziz tarafından söylendiği ileri sürüldüğü gibi, bunun o şahidin sözü olduğu da ileri sürülmüştür ki bu, "Bu hadiseyi anlatmaktan vazgeçip, böylece onun haberi yayılmamış, böylece de büyük bir utanç meydana gelmemiş olur" demektir. Bunu söyleyen kimse, **Yûsuf**'a, hadiseyi gizlemesini emrettiği gibi, kadına da, af talebinde bulunmayı emrederek, *"Sen de günahına istiğfar et!"* demiştir. Bu sözün zahirinden, onun bağışlanma talebinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple onun, kocası tarafından affedilmeyi istemiş olduğu muhtemel olmuş olur ki, bu durumda mağfiretin anlamı, affedip vazgeçmek olmuş olur. Böyle olması halinde akla ilk gelen, bu sözü söyleyenin, şahit olduğudur. Yine

Allah'tan mağfiret talep edilmiş olması da, ihtimal dahilindedir. Çünkü o toplum, bir yaratıcının varlığını kabul ediyordu; ancak onlar bununla beraber putlara da tapıyorlardı. Bunun delili, **Yûsuf** (a.s.)'un *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa her şeye gâlip, kahhâr olan bir tek Allah mı?"* (Yûsuf, 39) demiş olmasıdır. Böyle olması halinde, bu sözü söyleyenin kadının kocası olması da düşünülebilir.

Onun, إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ *"Çünkü sen cidden günahkârlardan oldun"* şeklindeki sözü, o kadının daha evvel de çokça hata işlediğini belirtmektedir ki, bu da daha işin başında kocasının, **Yûsuf**'un değil de karısının suçlu olduğunu bildiğine delâlet eden şeylerden birisidir. Zira kocası, karısının bizzat, uygun olmayan şeylere yeltendiğini biliyordu. **Ebu Bekr el-Esamm,** "Bu, hiç şüphesiz ki kıskançlığı az olan bir kocadır ki, karısından sadece mağfiret talebinde bulunmayı istemekle yetinmiştir" demiştir. **Keşşaf Sahibi** de şöyle demiştir: "O, erkekleri kadınlara "tağlîb" ederek müzekker sîgasıyla مِنَ الْخَاطِئِينَ *günahkârlardan"* demiştir. Bununla, "sen hata edenler neslindensin, soyundansın. İşte bu pis damar, sana, o nesilden sirâyet etmiştir" manasının da murat edilmiş olduğu söylenebilir. Allah en iyi bilendir.

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ ۖ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا ۖ إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ ۖ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَٰذَا بَشَرًا ۚ إِنْ هَٰذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ ﴿٣١﴾

"Şehirdeki bazı kadınlar: "Azizin karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istermiş. Sevgi, kalbinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır" dediler. Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları işitti, kendilerine davetçi yolladı. Onlar için yaslanacak bir yer, bir de sofra hazırladı. Onlardan her birine birer bıçak verdi. (Yûsuf'a), "Çık karşılarına" dedi; şimdi onlar bunu görünce, kendisini büyük gördüler, (hayranlıklarından) ellerini kestiler ve dediler ki:" Hâşa! Bu, bir beşer değildir. Bu, çok şerefli bir melekten başkası olamaz" (Yunus, 30-31).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Nisve Kelimesi Hakkında**

Cenâb-ı Hak niçin, "وَقَالَتْ نِسْوَةٌ" buyurmamıştır?

Biz deriz ki: Bu, şu iki sebepten dolayıdır:

a) "نِسْوَةٌ" kelimesi, kadınlar topluluğu için vazolunmuş müfret bir isim olup, bunun müennesliği hakiki değildir. Bu sebepten dolayı, bu fiile müenneslik tâ'sı gelmemiştir.

b) **Vâhidî** şöyle demiştir. "Fiilin önce getirilmiş olması, tesniye ve cemî alâmetlerinin düşürülmesine kıyasla müenneslik alâmetinin düşürülmesi neticesine götürmüştür.

İKİNCİ MESELE

Kelbî şöyle demiştir: "Bu kadınlar dört kişi idiler: Azizin sucusunun karısı; ekmekçisinin karısı; gardiyanın karısı ve çobanının karısı." **Mukatil,** bunlara, bekçisinin karısını da ilâve edilmiştir. Akla en yakın olanı, bu hadisenin şehirde yayılması, her tarafta duyulması ve şehrin kadınlarının bunu konuşmuş olmasıdır. O malûm kadın olan, azizin karısı, uşağının nefsinden kâm almak istemiştir. **Fetâ** kelimesi genç, delikanlı anlamındadır. **Fakat** (اَلْفَتَاةُ) ise genç kız demektir.

Âyetteki "قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا" cümlesiyle ilgili olarak iki mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Şeğafe Fiilinin Mânası**

"Şeğâf" kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu kelime, kalbi kuşatan zar anlamına gelir. Buna, "kalbin kılıfı, zarı" da denilir. "Ciğerine isabet ettin, dokundun" manasında "كَبَدْتَهُ" denildiği gibi, "Kalbinin zarına dokundun" anlamında "شَغَفْتَ فُلَانًا" de denilir. Buna göre, "شَغَفَهَا حُبًّا" ifadesinin manası "sevgi, onun derisinin içine girdi, böylece de kalbine nüfuz etti" şeklinde olur.

b) "Zarın, kalbi sarıp bürümesi gibi, onun sevgisi de, onun kalbini sarıp bürüdü" anlamındadır. O sevginin kalbi sarmasının manası, o kadının, kendisiyle o sevginin dışında kalanlar arasına girip perde olabilecek, böylece de, başkasını düşünemeyeceği ve hatırına da ondan başkasını getiremeyeceği bir biçimde, onu sevmekle meşgul olması demektir.

c) **Zeccâc** şöyle demektedir: **Şeğaf,** kalbin en iç noktası ve onun, gözbebeğidir. Buna göre mana, "Onun sevgisi, o kadının kalbinin ta içlerine,

adeta gözbebeğine işlemişti" şeklinde olur. Netice olarak diyebiliriz ki: Bütün bunlar, aşırı sevmek ve aşktan kinâyedir.

İKİNCİ MESELE

Bir grup sahâbe ve tâbiûn bunu ayn ile شَعَفَهَا (şeafeha) şeklinde okumuştur. **İbnu's-Sikkît** şöyle demektedir: "Arapçada, sevgi yanıp tutuşma noktasına vardığı zaman "شَعَفَهُ الْهَوَى"; yine, sürülmüş katranın acısı yanma derecesine vardığı zaman "شَعَفَ الْهِنَاءُ الْبَعِيرَ" denilir." **Ebû Ubeyde**'de, bu manayı açarak şöyle demiştir. "Ayn ile "şeaf" kelimesi, kalbin, hissettiği bir lezzetin yanında, sevginin kalbi yakıp tutuşturması demektir. Bu tıpkı, deveye katran sürülüp, o katranın acısı işte böyle bir noktaya varıp, daha sonra ise devenin sükûnete erip rahatladığı hâlete benzer." **İbnu'l-Enbarî** ise şöyle demiştir: **"Şeaf"**, "dağların zirveleri, en üst noktaları" anlamındadır. Buna göre, kişinin sevgisi, kalbin en yüce noktasına vardığında, "شَعَفَ بِفُلَانٍ" denilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Hubben" kelimesi, temyiz olduğu için mensupdur, denilir. Daha sonra إِنَّا لَنَرَيهَا فِى ضَلَالٍ مُبِينٍ *"Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır"* yani, "O kadının onu sevmesi sebebiyle, biz onu, doğru yoldan sapmış olarak görüyoruz" demektir. Bu tıpkı **Yûsuf**'un kardeşlerinin *"Babamız her halde açık bir yanlışlık içindedir."* (Yûsuf, 8) demeleri gibidir.

Vezir'in Karısının Kadınlara Ziyafet Hazırlaması

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَاً *"Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları işitti, duydu; kendilerine davetçi yolladı. Onlar için yaslanacak bir yer, bir de sofra hazırladı"* buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Vakta ki (kadın), onların gizliden gizliye yaptıkları dedikoduları duydu" buyruğunun anlamı, "O kadın, şehirdeki kadınların sözlerini duyunca" şeklindedir. Onların sözlerine, şu sebeplerden dolayı mekr (hile, desise) adı verilmiştir:

a) O kadınlar, bu sözü, dedikoduyu **Yûsuf**'u görmek ve onun yüzüne bakmak için söylemişlerdir. Çünkü onlar, kendileri böyle söyleyince, o

kadının, özrünü anlayışla karşılayabilmeleri için, **Yûsuf**'u kendilerine göstereceğini biliyorlardı.

b) Azizin karısı, o kadınlara **Yûsuf**'u sevdiğini bir sır olarak söylemiş ve onlardan bu sırrını saklamalarını talep etmişti. Binâenaleyh onlar, onun sırrını ifşâ edince, bu adetâ bir tuzak ve desise olmuş olur.

c) Onlar, o kadının gıybetini yapmışlardır. Gıybet ise, gizlice ve alçak sesle yapılır. İşte bu yönüyle bu gıybet, bir tuzağa benzemiştir.

İKİNCİ MESELE

O kadın, şehirdeki kadınların, kendisini bu aşırı sevgiden dolayı kınadıklarını duyunca, mazeretini izhar etmek istedi. Böylece de, bir sofra hazırlayarak, şehirdeki kadınların ileri gelenlerinden bir grubu çağırdı ve onlara oturup yaslanacakları bir şeyler hazırladı. **"Müttekeen"** kelimesinin ne anlama geldiği hususunda da şu izahlar yapılmıştır:

1) Bu kelime, kendisine yaslanılan, dirsek, yan yastığı demektir.

2) Bu kelime, yiyecek anlamındadır. **Utbî** şöyle demiştir: "Bu hususta aslolan şudur: "Sen, yanında ziyafet vermek için birisini çağırdığında ona, yiyeceğe de istiâre yoluyla isim olarak verilen ve adı **"müttekeun"** olan bir yastık hazırlarsın."

3) **"Müttekeen"** kelimesi "turunçgil" anlamındadır. Bu **Vehb**'in görüşüdür. **Ebu Ubeyd,** bunu kabul etmemiştir. Ancak ne var ki bu, o kadının, şehirdeki kadınlara o mecliste çeşitli meyveler hazırlamış olduğuna hamledilmiştir.

4) **"Mütteke',** bıçak ile kesilmesi gereken bir yiyecektir. Çünkü yiyecek, her ne zaman böyle olursa, insan, keserken ona dayanma, bastırma ihtiyacı duyar. Sonra biz diyoruz ki: Bu söz de, o kadının şehirdeki kadınları çağırdığı, onlardan her birine hususi yerler hazırladığı ve her birine, o meyveleri yemeleri ve eti kesmeleri için birer bıçak verdiği, sonra da **Yûsuf**'a, o kadınların huzuruna çıkıp açıklamada bulunmasını emrettiği; **Yûsuf**'un da, kadından korktuğu için ona muhalefet edemediği neticesine varır.

Cenâb-ı Hak فَلَمَّا رَاَيْنَهُ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ *"Şimdi onlar bunu görünce, kendisini büyük gördüler, (hayranlıklarından) ellerini kestiler"* buyurmuştur.

Burada birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Âyetteki Ekbernehu Kısmı Hakkında**

Bu âyette geçen **"ekbernehu"** sözüyle ilgili iki açıklama yapılmıştır:

a) Onlar onu, ta'zim ettiler.

b) Onu görünce hayız oldular. **Ezherî** bu ikinci manaya göre "ekbernehu" fiilinin sonundaki "hâ"nın sekte için getirildiğini, Arapçada kadın hayız olduğunda "اَكْبَرَتِ الْمَرْأَةُ" denildiğini, bunun hakikatinin de o kadının, büyümüş olması vakası olduğunu; zira, o kadın hayız olmak suretiyle çocukluk yaşından çıkarak büyüklük yaşına girmiş olduğunu söylemiştir.

Bu hususta diğer bir açıklama da şudur: Kadın korkup çığlık attığında çoğu kez çocuk düşürür ve böylece de hayız olur, kan gelir. Binâenaleyh şâyet bu âyetteki "ekbere" fiilini, hayız olmak manasına almak doğru olursa, bunun sebebi, işte bahsettiğimiz şeydir.

Cenâb-ı Hakk'ın, *"ellerini kestiler"* ifadesi, onların dehşete kapılarak hayrete düşmelerinden kinâyedir. Bu kinâyenin güzel olmasının sebebi şudur: O kadınlardan her biri dehşete kapılınca, kendi elini kestiği halde, meyveyi kesiyor zannına kapılmıştır. Yahut da şöyle denilebilir: Onlardan her biri dehşete kapılınca, bıçağın sapı ile kesen kısmını birbirinden ayırt edememiş, o bıçağın keskin tarafını avucunun içine almış ve böylece de onun avucunda bir yaralanma meydana gelmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerin çoğu, o kadınların **Hz. Yûsuf**'u, aşırı güzelliğinden ve mükemmel yakışıklılığından dolayı ta'zim etkileri hususunda ittifak etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Yûsuf** (a.s.)'un, fazilet ve güzellik bakımından diğer insanlara olan üstünlüğünün, tıpkı on dördüncü gecesinde ayın, diğer yıldızlara olan üstünlüğü gibi olduğu ileri sürülmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.)'un şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Semaya yükseltildiğim gece, Yûsuf'a tesadüf ettim. Bunun üzerine Cibril'e, "Bu kimdir?" dediğimde, o, "Bu Yûsuf'tur" dedi. Bunun üzerine kendisine, "Ey Allah'ın Resûlü, onu nasıl gördün?" dediğinde, Hz. Peygamber, "O tıpkı, on dördüncü geceki bir dolunay gibiydi"* cevabını verdi.

Yine, "tıpkı güneşin ışığının duvarlar üzerinde görülmesi gibi, **Yûsuf** (a.s.), Mısır'ın ara sokaklarında yürüdüğünde, yüzünün parıltısının duvarlara vurduğu da" söylenilmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: O, Allah'ın kendisini yarattığı gündeki **Adem**'e benziyordu. Bu görüş, üzerinde ittifak edilen görüştür.

Buna göre bu hususta başka bir açıklama daha yapılabilir: O kadınlar, **Yûsuf**'un üzerinde nübüvvet nurunu, risâlet sımasını ve huzû ve ihtişam

izlerini görüp, onda nübüvvet azametini, krallık heybetini görüp müşahede ettikleri için onu ululamış ve ta'zim etmişlerdir ki, bu da yiyeceklere, kadınlara iltifat etmemek ve onlara değer vermemek demektir. Büyük bir güzelliğe, bu heybet ve mehâbet de eklenince onlar, bu gördükleri durumdan hayrete kapılarak, şüphesiz onu ta'zim etmişlerdir. Böylece de **Yûsuf**'un azamet ve heybeti onların kalbine düşüvermiştir. Bana göre âyeti bu manaya hamletmek daha uygundur.

İmdi eğer, "Durum böyle olunca, o açıklamaya göre daha nasıl o kadının, *"İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüzdür"* (Yûsuf, 32) demiş olması uygun düşer ve bu durum, onun **Yûsuf**'a olan aşırı sevgisi ve aşkının kuvveti hususunda kendisi için bir mazeret sayılabilir?" denilirse biz deriz ki:

Yasak edilenin peşine düşüldüğü, zihinlere yerleşmiş olan hususdur. Buna göre de o kadın sanki diğerlerine, "İşte bu acîb yaradılış ve pâk, tertemiz, meleklere yaraşır hareket tavrının yanında, bir de onun bu güzelliği, bu aşırı sevgiyi; onun meleklere yaraşacak olan tavrı da kendisine ulaşamama, onu elde edememe ümitsizliğini doğurmuştur. İşte bundan dolayı, sevmeye, hasrete, sıkıntıya ve uykusuzluğa düştüm" demiştir. Âyetin yorumuyla ilgili olarak yapmış olduğumuz bu izah en güzeldir. Allah en iyisini bilendir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Hâşâ" Kelimesi Hakkında**

Ebu Amr, şın'dan sonra gelen elif ile "حَاشَا لِلّٰهِ" şeklinde okumuştur ki, bu aynı zamanda, **Esmaî**'nin **Nâfi**'den yapmış olduğu bir rivâyettir. Aslolan da budur; çünkü bu, uzaklaşma, bir tarafta tutma, berî kılma, kenarda tutma demek olan "muhâşât" kelimesindendir. Diğer kıraat imamları ise, hem hafiflik olsun, hem de Kur'ân'ın hattına muvafık olsun; bir de çokça kullanılması sebebiyle, elif'i hazfederek **"hâşe"** şeklinde okumuşlardır. **"Hâşâ"**, tenzih manasını ifade eden bir kelimedir. Buna göre burada bu kelimenin manası, "Allah'ı, böylesi güzel bir mahlûku yaratmaya kâdir olabilecek başka bir mu'ciz varlığın bulunmasından tenzih etmektir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Haşa, dediler, Allah için onun üstünde bir kötülük (emaresi) görmedik"* (Yûsuf, 51) ifadesi de, onun böylesi iffetli bir kimseyi yaratması karşısında duyulan bir hayreti ifade eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki مَا هٰذَا بَشَرًا اِنْ هٰذَا اِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ *"Bu bir beşer değildir. Bu, çok şerefli melekten başkası olamaz"* ifadesine gelince, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

Birinci izah: Meşhur olan bu izaha göre bundan maksat **Yûsuf**'un son derece güzel olduğunu kabul etmektir. Ulemâ bu hususta şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ insanların aklına şeytanın en çirkin, en kötü canlı olmasıyla; meleğin de, en güzel varlık, canlı olduğu fikrini yerleştirmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak cehennemi vasfederken, *"Ki tomurcukları şeytanların başları gibidir"* (Saffât, 65) buyurmuştur. Bu böyledir. Zirâ biz, insanların kafalarına en çirkin varlık olarak şeytanın yerleşmiş olduğunu açıklamıştık. Binâenaleyh burada da, o kadınların kafalarına canlıların en güzelinin melek olduğu fikrinin yerleşmiş olduğunu görmekteyiz. Bu sebeple o kadınlar, **Yûsuf**'un güzelliğini iyice anlatmak için, haliyle onu bir meleğe benzetmişlerdir.

İkinci izah: Bana göre doğruya daha yakın olan bu görüşe göre, cumhur nezdinde yaygın olan, meleklerin, şehveti tahrik, gazâbı cezbeden ve vehimler ile hayaller ortaya çıkaran sebeplerden münezzeh ve temiz oldukları, yiyeceklerinin, Allah'ı tevhit, içeceklerinin ise Allah'ı senâ olduğu hususudur. O kadınlar **Yûsuf**'u görünce, o onlara kesinlikle iltifat etmemiş; o kadınlar ise onun üzerinde nübüvvet ve risâlet heybeti ile, temizlik ve taharet alâmetlerini, izlerini görünce, "Biz onda şehvet eseri, beşeriyete dair hiçbir şey ve insanla alâkalı bir sıfat görmedik" demişlerdir.

"Bu, beşerin mayasında bulunan bütün sıfatlardan tertemiz, insanlık sınırının dışına çıkıp son derece terakki etmiş ve böylece, melekleşmiş bir varlıktır" demişlerdir.

Buna göre onlar şâyet "Eğer bundan maksat sizin kastettiğiniz husus olursa, o takdirde o kadının mazur olduğu o kadınlar tarafından nasıl anlaşılabilir?" derlerse, biz deriz ki, bunun cevabı daha önce geçmişti. Allah en iyisini bilendir.

***BEŞİNCİ MESELE:* Beşer ile Meleğin Hangisinin Efdal Olduğu**

Meleklerin beşerden daha üstün olduğunu söyleyenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "O kadınların bu sözü, "**Yûsuf**'u ululama sadedinde söylemiş olduklarında şüphe yoktur. Binâenaleyh, onun durumunun yüceltilmesine ve mertebesinin yükseltilmesine bir vesile olsun diye, onun beşeriyet halinden çıkarılarak melekiyyet âlemine sokulması gerekir. Meleğin beşerden daha üstün olduğunun kabul edilmesi halinde, durum ancak böyle olabilir. Ayrıca biz diyoruz ki: Bundan maksat ya onun halinin, dış görünüşü demek olan, güzellikteki mükemmelliğinin beyân

edilmesidir; veyahut da, iç âlemi, sireti demek olan manevi güzelliğindeki halinin son derece mükemmel olduğunun beyan edilmesidir. Birincisi, şu iki sebepten dolayı batıldır:

a) Onlar onu, "kerim" olmakla nitelemişlerdir. Kerim olmak ise ancak, zahirî yaratılışı ile değil, batını, manevî huylar sebebiyle olur.

b) Biz, insanın yüzünün, meleklerin yüzüne kesinlikle benzemediğini bilmekteyiz. Onun şehevî ve gadabî duygulardan uzak olması, maddî lezzetlere iltifat etmemesi Allah'a kulluk etmeye yönelmesi, kalbiyle, ruhuyla kendini buna vermesi gibi hususlara gelince: Bu insan-ı kâmil ile melekler arasında müşterek bir husustur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: İnsanı, kendisiyle hakiki manada bir benzerliğin meydana geldiği bir şey hususunda meleğe benzetmek, onu kesinlikle böyle bir benzerliğin bulunmadığı şey hususunda meleğe benzetmekten daha evlâdır. Böylece **Yûsuf**'un, bu âyette, meleğe benzetilmesinin, zahirî şekli itibariyle değil, bâtını huyları bakımından olduğu kesinlik kazanmış olur. Durumun her ne zaman böyle olduğu sabit olursa, meleğin işte bu sayılan faziletler hususunda, hal itibariyle insandan daha üstün olması gerektiği sabit olmuş olur. Böylece de, meleğin, beşerden daha üstün olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyisini bilir.

ALTINCI MESELE

Hicazlıların lehçesine göre "mâ" tıpkı "leyse" gibi amel eder. Âyetteki "مَا هٰذَا بَشَرًا" ifadesiyle مَا هُنَّ اُمَّهَاتِهِمْ *"onlar, onların anneleri değildir"* (Mücadile, 2) âyetlerinde de bu şekilde gelmiştir. Bu ifadeyi Benî Temîm lehçesine göre okuyanlar, "مَا هٰذَا بَشَرٌ" şeklinde okumuşlardır ki, bu, **İbn Mes'ûd**'un da kıraatidir. Bu kelime: مَا هٰذَا بِشِرًى (ma hâza bişiren) şeklinde de okumuştur ki, bu **"Yûsuf,** bir beşerin mülkü olan bir köle değildir; bu olsa olsa, ancak kesin, şerefli bir melek olabilir" anlamındadır. Daha sonra biz diyoruz ki: Buna, "Bu satın almakla elde edilmiş, satın alınacak bir şey değildir" anlamında olmak üzere "مَا هٰذَا بِشِرًى" şeklinde de olabilir. Yine sen هٰذَا لَكَ بِشِرًى اَمْ بِكْرًا "Bunu doğrudan mı elde ettin, yoksa satın almakla mı elde ettin?" dersin. Ne var ki muteber olan meşhur kıraat, hem Mushaf'ın hattına uyması, hem de "beşer" sözünün, "melek" sözünün mukabili olmasından dolayı, birincisidir.

قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ ۖ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ ۖ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَآ آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ ﴿٣٢﴾

"(Kadın) dedi: "İşte beni kendisi hakkında ayıpladığınız, şu gördüğünüz zattır. And ederim, onun nefsinden ben murat almak istedim de o, namuskârlık gösterdi. Yemin ederim, eğer o, kendisine emredeceğimi yapmazsa, her halde, muhakkak ki zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacaktır" (Yûsuf, 32).

Dedikodu Eden Kadınların Mahcup Olmaları

Bilesin ki, Mısırlı kadınlar, azizin karısı hakkında, *"Sevgi kalbinin zarına işlemiş. Görüyoruz ki o, muhakkak apaçık bir sapıklıktadır"* (Yûsuf, 30) deyince, onların bu şekildeki sözü azizin karısına iyice dokundu da, bunun üzerine o, onları bir araya getirdi. Onlar onu görünce kendisini büyük bir varlık olarak tanıdılar ve (hayranlıktan) ellerini kestiler. İşte o esnada, kınanmaya kendilerinin daha müstahak olduğunu anladılar. Çünkü, yalnız bir anlık bir görme ile duydukları tesir, onun sahibesinin etkilenmesinden daha büyük olmuştu. Halbuki **Yûsuf,** uzun zamandan beri onun yanında kalıyordu. Buna göre şâyet "Niçin o kadın, **Yûsuf** (a.s.) yanında olduğu halde, "zalikûnne"[12] tabiri kullanılmıştır?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

a) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demiştir: "O kadın **Yûsuf** (a.s.) oradan ayrıldıktan sonra ona bu kelime ile işaret etmiştir."

b) Bu, **Keşşaf sahibi**'nin yaptığı izah olup, bu hususta en güzel izahtır. O şöyle demiştir: "Mısırlı kadınlar, o kadının Kenanlı kölesine aşık olduğu dedikodusunu etmişlerdi. Binâenaleyh onlar **Yûsuf**'u görüp, böylesine şaşkınlığa düşünce, o kadın: "İşte sizin gördüğünüz bu insan, hakkında beni ayıplayıp kınadığınız o Kenanlı köledir" yani "Siz onu tam tasavvur etmediniz. Eğer hayâlinizde onun şekli tam teşekkül etseydi, siz bu kınamayı yapmazdınız" demiştir.

Bil ki o kadın, Mısırlı kadınların yanında **Yûsuf**'a karşı aşırı sevgisi hususundaki mazeretini ortaya koyunca, işin içyüzünü açıklayarak, *"And*

12 Bu ism-i işaret, uzakta olan hakkında kullanılır: "O" demektir (Ç.).

ederim, onun nefsinden ben murat almak istedim de o, nâmuskârlık gösterdi" dedi. Bil ki bu, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un o töhmetten son derece uzak olduğu hususunda çok açık bir ifadedir. **Süddî**'nin **"Yûsuf,** şalvarını çözdükten sonra nâmuskârlık gösterdi" dediği rivâyet edilmiştir. **Süddî**'yi, Kur'ân'ın nassına, bu yanlış ilaveyi yapmaya sevk eden şey nedir ki?

Daha sonra وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِنَ الصَّاغِرِينَ *"Yemin ederim, eğer o, kendisine emredeceğimi yapmazsa, herhalde muhakkak ki zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacak"* demiştir. Bu, "şâyet **Yûsuf,** kadının isteği hususunda, ona boyun eğmezse hapse atılacak ve böylece zillete düşecek" demektir. **Hz. Yûsuf**'u "zillete düşürme" ile tehdit etmek, böyle yüce bir mevkii olan ve son derece kıymetli bir insan hakkında büyük bir tesir yapacağı malumdur. **Hamza** ve **Kisâî** elif ile "وَلَيَكُونًا" şeklinde okumuşlardır. "لَنَسْفَعًا" (Alâk, 15) kelimesini de böyle okumuşlardır. Allah en iyi bilendir.

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ ۖ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾ فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ ۚ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

"Yûsuf dedi ki: "Yâ Rabbi, zindan bana bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir. Eğer sen bunların tuzaklarını benden döndürmezsen (belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum." Rabbi de onun duasını kabul etti ve onların tuzaklarını kendisinden savdı. Çünkü O hakkıyla işiten ve her şeyi bilendir" (Yûsuf, 33-34).

O Kadınların Ev Sahibesini Haklı Görmeleri

Bil ki o kadın, *"Yemin ederim, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve muhakkak zillete uğrayanlardan olacak"* deyip, diğer Mısırlı kadınlar bu tehdidi duyunca, anlaşılıyor ki onlar da **Yûsuf**'a yüklenmiş ve "Onun emrine karşı diretmende bir fayda yok. Aksi halde hapse düşer, zillete uğrarsın" demişlerdir.

Yûsuf'un Maruz Kaldığı Vesveseler

İşte bu noktada **Yûsuf** (a.s.)'a çeşitli vesveseler gelmiştir:

1) **Zeliha,** son derece güzel.

2) Onun malı mülkü var. O, kendi isteğine uyması halinde, her şeyini kendisine vermeye kararlı.

3) Mısırlı kadınlar **Yûsuf**'u zorlamış ve her biri onu bu hususta teşvik etmeye ve başka yollarla tehdit etmeye başlamışlardı. Kadınların bu konudaki hile ve tuzakları pek çetindir.

4) **Yûsuf** (a.s.), o kadının şerrinden korkuyor ve onun, kendisini öldüreceğinden endişe ediyordu. Böylece **Yûsuf** da hem o kadının isteğine uyma arzusu, hem de ona muhalefet etmekten duyduğu endişe birlikte meydana çıkmıştı. Böylece **Yûsuf** (a.s.), bu çok ve kuvvetli sebeplerin (vesveselerin), kendisine tesir edeceği endişesine kapıldı.

Bil ki beşer kuvveti ve insan takati böylesi kuvvetli bir ismetin meydana gelmesine yetmez. İşte o esnada **Hz. Yûsuf** Rabbisine sığınarak, رَبِّ السِّجْنُ اَحَبُّ اِلَیَّ مِمَّا یَدْعُونَنِی اِلَیْهِ *"Ya Rabbi, zindan bana, bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir"* demiştir. Buradaki **"Sicn"** kelimesi, mastar olarak, fetha ile **"Secn"** (zindana atılmak) şeklinde de okunmuştur.

Sicn (Zindan) ile İlgili İzahat

Bu ifade ile ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Hapsedilmek son derece kötü bir şey, kadınların, yapmasını istedikleri şey ise arzu edilen bir şeydir. O halde, **Yûsuf** nasıl olmuş da, "Güç olan, benim için arzu edilenden daha iyidir" demiştir?

Cevap: O arzuyu ve lezzeti, büyük bir elem takip edecektir. O elem de, dünyada kötülenme, âhirette ise ilâhî cezaya dûçâr olmaktır. Hoşa gitmeyen zindanı tercih etmenin peşinden ise, büyük mutluluklar gelecektir. O mutluluk da, dünyada övülmek, âhirette de, devamlı olan mükâfatı elde etmektir. İşte bundan dolayı o, *"Zindan bana, bunların davet ettikleri şeyi yapmaktan daha sevimlidir"* demiştir.

Ehven-i Şerrin Cevazı

İkinci soru: Onların onu hapsetmeleri, tıpkı zinanın bir masiyet (günah) oluşu gibi bir masiyettir. Binâenaleyh hapsedilmek bir masiyet olduğu halde, **Yûsuf** (a.s.) nasıl *"zindan bana daha sevimlidir"* diyebilmiştir?

Cevap: Sözün takdiri şudur: "Bu iki şeyden, yani zina ile hapse düşmekten birisinin mutlaka olması gerektiğine göre, hapse düşmek bana daha

uygundur. Her biri şer olan iki şeyden birisini mutlaka yapmak gerekir ise, onlardan daha ehven (hafif, az şekli) olanını tercih etmek evlâdır."

Günahtan Koruyan Allah'tır

Daha sonra O, وَاِلَّا تَصْرِفْ عَنِّى كَيْدَهُنَّ اَصْبُ اِلَيْهِنَّ وَاَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ *"Eğer sen bunların tuzaklarını benden döndürmezsen, (belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum"* demiştir. Âyetteki "اَصْبُ اِلَيْهِنَّ" ifadesi, "Onlara meylederim" manasındadır. Nitekim Arapçada, bir kimse oyuna, eğlenceye yöneldiğinde "صَبَا اِلَى اللَّهْوِ - يَصْبُو - صَبْوًا" denilir. Âlimlerimiz, insanın, Allah onu günahtan döndürmediği müddetçe, günahtan kendisini alamayacağına bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü bu âyet, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Yûsuf**'u o çirkin fiilden vazgeçirmediği takdirde, onun ona düşebileceğine delâlet ediyor. Bunu şöyle izah edebiliriz: Bir şeyi yapmaya dâir olan sebep ve kudret ile, yapmamaya dâir olan sebep ve kudret birbirlerine denk olurlar ise, o iş meydana gelemez. Çünkü fiil, bu iki taraftan birinin üstün gelmesi, diğer tarafın mağlup olması demektir. Halbuki her iki taraf birbirine denk olduğunda, bu iki şeyin meydana gelmesi, iki zıddı bir arada bulundurmak demek olur ki, bu muhaldir. Eğer iki taraftan birinde üstünlük meydana gelirse, onu üstün kılmak, kul tarafından değildir. Aksi halde teselsül gerekir. Tam aksine bu, Allah'tandır. O halde "sarf" (bir şeyden insanı vazgeçirme), o işi mercuh kılmak (yapılmaması tarafını ağır bastırma) demektir. Çünkü o iş, ne zaman "mercuh" olursa, onun meydana gelmesi imkânsız olur. Meydana gelen, üstün olan taraftır. Binâenaleyh eğer o iş, "mercuh" iken, meydana gelecek olsa, "mercuhiyyet" var iken rüchâniyyet (üstünlük) (yapılma tarafı) tahakkuk etmiş olur ki, bu da iki zıddı birleştirmeyi gerektirir. Bu ise muhaldir. Böylece, bunun kulun kötü fiilden çevrilip alıkonulmasının ancak Allahu Teâlâ tarafından olacağı sabit olur.

Bu sözü, bir başka açıdan şöyle de izah edebiliriz: **Hz. Yûsuf** (a.s.)'ta, o günahı işlemeye arzu uyandıracak bütün sebepler mevcuttu. Bu sebepler de, onun kadının malından ve makamından istifade etmesi, kendisinden ve yiyeceğinden yararlanmasıdır. Sonra onu bu işten vazgeçirecek kuvvette, nefret ettirici müteaddit sebepler meydana geldi. Durum her ne zaman böyle olursa, yapma tarafındaki sebepler gittikçe kuvvetlenir, yapmama tarafındaki sebepler de zayıflar. İşte tam o esnada, **Hz. Yûsuf** (a.s.), Allahu Teâlâ'dan kalbinde o günaha sevk edecek sebepleri yok eden ve bunlara zıt olan çeşitli sebepler yaratmasını istemiştir. Çünkü eğer bu

karşı sebepler, kalpte tahakkuk etmeyecek olsa, o günaha düşmeye sevk edecek sebepler, karşı koyacak sebeplerden hâlî olmuş (meydanı boş bulmuş) olurlardı. Bu durum da fiilin mutlaka yapılması neticesini verirdi. İşte **Yûsuf** (a.s.) *"(Belki) onlara meyleder ve câhillerden olurum"* ifadesi ile, bunu kastetmiştir.

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾ وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ اَحَدُهُمَآ اِنِّيٓ اَرٰينِيٓ اَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْاٰخَرُ اِنِّيٓ اَرٰينِيٓ اَحْمِلُ فَوْقَ رَاْسِي خُبْزًا تَاْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَاْوِيلِهٖ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٦﴾

"Sonra, bütün o delilleri görmelerinin ardından, mutlaka onu, bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü), onlara zâhir oldu. Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girmişti. Bunlardan biri: "Ben rüyamda kendimi, şarap (için üzüm) sıkıyor gördüm" dedi. Öbürü de: "Ben de rüyamda, kendimi, başım üzerinde ekmek taşırken ve kuşlar da ondan yerken gördüm" dedi. Dediler ki: "Bize bu rüyaların tabirini haber ver. Çünkü biz seni, iyilik sever birisi olarak görüyoruz" (Yûsuf, 35-36).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Yûsuf'un Zindana Atılması**

Bil ki o kadının kocası tarafından, **Yûsuf** tarafının temiz ve namuslu olduğu anlaşılınca, ona dokunmadı. Bunun üzerine o kadın, daha sonra **Yûsuf**'u, kendi (kötü) arzusuna boyun eğmeye sevk edecek her hileye başvurdu. Ama **Yûsuf,** ona iltifât etmedi. Kadın, **Yûsuf**'tan ümidini kesince, bir başka yola (hileye) başvurarak kocasına şöyle dedi: "Bu İbrânî köle, benim kendisinden murat almak istediğimi söyleyerek, insanlar içinde beni rezil rüsvay etti. Ben ise, mazur olduğumu kimseye anlatamıyorum. Binâenaleyh ya bana müsaade et, dışarı çıkayım ve insanlara suçsuz olduğumu anlatayım. Yahut da, beni evde tuttuğun gibi, onu da içerde tut." Tam bu esnada azizin aklına en uygun olanın **Hz. Yûsuf**'u hapsetmek olduğu geldi. Böylece bu işin dedikodusu insanların dilinden düşecek ve rüsvaylığın boyutları biraz küçülecekti. İşte âyetteki: *"Sonra bütün o delilleri*

görmelerinin ardından, mutlaka onu bir zamana kadar zindana atmaları (görüşü), onlara zâhir oldu" buyruğu ile anlatılmak istenen budur. Çünkü "**bedâ**", daha evvel üzerinde olunan (karara varılan) görüşün değişmesi demektir. Burada geçen "**âyetler**" (deliller)den murat ise, onun gömleğinin arka tarafından yırtılmış olması, yüzünün tırmalanmış olması ve (o şâhit veya Aziz tarafından söylenen): *"Şüphesiz ki bu, siz kadınların fendindendir. Çünkü sizin fendiniz müthiştir!"* (Yûsuf, 28) ifadesi ile, bu hususta suçun o kadına verilmesidir. Biz, orada kesinlik derecesinde nice başka âyetlerin (delillerin) bulunduğunu, fakat bu insanların, kepazeliği gizlemeye aşırı gayret gösterdikleri için o delillerden bahsetmediklerini söylemiştik.

***İKİNCİ MESELE:* Fiilin Haber Olup Olmayacağı**

Âyetteki "bedâ" (zâhir oldu) fiil olup, fâili "لَيَسْجُنُنَّهُ" zindana atmaları (görüşü) ifadesidir. Âyetin zâhiri, fiilin, bir başka fiilin fâili olmasını gerektirmektedir. Fakat nahivciler, bir fiilin, bir başka fiilin fâili olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh (mesela) "خَرَجَ ضَرَبَ" dediğinde, bu söz, kesinlikle bir şey ifade etmez. İşte bu durumda nahivciler: "Bu ifadenin takdiri, ثُمَّ بَدَا لَهُمْ سِجْنُهُ "sonra onlara, onun hapsedilmesi (fikri) geldi" şeklindedir. Fakat burada fiil, bu ismin (mastarın) yerine getirilmiştir" demişlerdir. Ben derim ki: Zevk-i selim de fiilin, "muhberun anh" (kendisinden haber verilen bir şey-mübteda v.b.) olamayacağını göstermektedir. Birisinin, "Fiil haberdir" deyip de, "haber" kelimesini "muhberun anh" yapması câiz değildir. Çünkü biz diyoruz ki: İsim bazen haber olur. Bu senin, "زَيْدٌ قَائِمٌ" demen gibidir. Burada, "Kâim" kelimesi isimdir ve haberdir. Böylece, bir şeyin haber olmasının, onun "muhberun anh" olmasına ters düşmeyeceğini anlıyoruz. Hatta biz diyoruz ki: Bu konuda bazı şüpheler vardır:

a) Biz, "**darabe** fiildir" dediğimizde, burada muhberun anh (mübteda olan ve fiil olduğu haber verilen, (darabe)dir. O halde fiil de muhberun anh olabilir. Buna göre şâyet onlar, "Muhberun anh olan, "Bu sîga" sözüdür. Bu söz ise, bir isimdir" derlerse, biz de deriz ki: "Böyle olması halinde, kendisinin fiil olduğu haber verilen şeyin, o fiil değil, isim olması gerekir ki, bu da yalan ve yanlış olur. Aksine biz diyoruz ki: Kendisinin fiil olduğu haber verilen şey, eğer fiil olursa, fiilden haber vermenin (yani onun muhberun anh-mübteda olmasının) doğru olduğu sâbit olur. Yok eğer o, isim olursa, bunun manası, "Biz, isimden, onun fiil olduğunu söyleyerek haber verdik" şeklinde olur. Bunun yanlış olduğu ise malumdur. Bu konuda, aklî ilimlere dair (mâ'kûlât) kitaplarında bahsettiğimiz derin bahisler vardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Hîn Kelimesinin Manası**

Dil âlimleri şunu demişlerdir: **"Hîn"** muayyen olmayan bir zaman parçasıdır. Hem kısa, hem de uzun olan zaman parçasına denir.

İbn Abbas şunu söylemiştir: "Buradaki **müddet,** "dedikoduların veya şehirde yayılan kötü halin kesileceği müddet" manasınadır." Buradaki "hîn" kelimesinin "beş yıl veya yedi yıl" olduğu da söylenilmiştir. **Mukatil İbn Süleyman** ise: "**Yûsuf** (a.s.), on iki sene hapsolundu" demiştir. Doğru olan ise, bu miktarların malum olmayışıdır. Bilinen miktar ise, onun, Cenâb-ı Hakk'ın *"nice zaman sonra hatırladı"* (Yûsuf, 45) buyruğundan dolayı, uzun bir süre mahpus kaldığıdır.

Onunla Beraber Hapsedilen İki Genç

Cenâb-ı Hakk'ın, وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ *"Onunla beraber zindana iki delikanlı daha girdi"* beyanına gelince burada mahzuf bir ifade bulunmaktadır. Bunun takdiri, لَمَّا اَرَادُوا حَبْسَهُ حَبَسُوهُ "Onu hapsetmeyi istediklerinde, hapsettiler" şeklindedir. Bu kısım "وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ" ifadesinin ona delalet etmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Denildiğine göre bunlar, Mısır'daki en büyük kralın iki uşağı idiler. Birisi yiyeceğiyle ilgileniyor, diğeri de onun içeceğini getiriyordu. Krala, yemeğini hazırlayanın kendisini zehirlemek istediği bildirilince, kral, ötekinin de ona yardım ettiğini sandı ve her ikisinin de hapsolunmalarını emretti.

Rüya ile İlgili Bazı Sorular

Âyette geriye birkaç soru kalmıştır:

Birinci soru: Bu delikanlılar **Hz. Yûsuf**'un rüya tabirinden anladığını nasıl bildiler?

Cevap: Muhtemelen **Yûsuf** (a.s.) onlara niçin hüzünlenip gamlandıklarını sormuş, onlar da: "Biz uykumuzda şu rüyayı gördük" demiş olabilirler. Yine muhtemeldir ki onlar **Yûsuf** (a.s.)'u rüya tabir etmenin de içinde bulunduğu pek çok meseleye dair bilgi ve marifetini izhar ederken görmüş, o zaman da bunu ona anlatmış olabilirler.

İkinci soru: Onların kralın hizmetçileri olduğu nasıl anlaşılır?

Cevap: Onun, *"Biriniz efendisine şarap içirecek"* (Yûsuf, 41) yani, (mevlâsına, efendisine, kralına) ve *"Efendine benden bahset"* (Yûsuf, 42) sözleri vasıtasıyla.

Üçüncü soru: Onlardan birinin ahçı, diğerinin de o kralın sucusu olduğu nasıl anlaşılmıştır?

Cevap: Her birinin gördüğü rüya, mesleğine uygun düşmektedir. Çünkü onlardan birisi, kendisini şarap sıkıyorken görmüş, diğeri de kendisini sanki, başının üzerinde ekmek taşırken...

Dördüncü soru: Uykudaki rüya nasıl vâki olmuştur?

Cevap: Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Yûsuf (a.s.) zindana girince, oradakilere, "Ben rüya tabir etmesini bilirim" dedi. Bunun üzerine bu iki delikanlıdan birisi, "Şu İbranî asıllı delikanlıyı, uyduracağımız bir rüya ile bir sınayalım" dedi. Böylece onlar, hiçbir şey görmemiş oldukları halde ona rüya tabiri sordular. **İbn Mes'ûd** da şunu demiştir: "Onlar aslında hiçbir şeyi görmemişlerdi; onun bilgisini sınamak için, rüya görmüş gibi davrandılar."

İkinci görüş: Mücahid şunu demiştir: "Zindana girdikleri zaman onlar, bir rüya görmüş idiler. Bunun üzerine **Yûsuf**'a geldiler ve bu rüyanın anlamını ona sordular. Sâki dedi ki: "Ey bilgili kişi, rüyamda kendimi bir bahçede gördüm. Derken çok güzel bir asma üzerinde, üç üzüm salkımı bulunan üç dal. Onları kopardım. Sanki, kralın kadehi önümdeydi de bu üzümleri onun içine sıkarak bunu krala sundum. O da bunu içti." Bu, âyetteki *"Şarap (için üzüm) sıkıyorum"* ifadesinin delâletidir. Aşçı ise şöyle dedi: "Ben de kendimi şöyle gördüm: Sanki başımın üzerinde üç tane sepet var. İçlerinde de ekmek ve çeşitli yiyecekler. Birden yırtıcı kuşlar, onları ısırıp koparmaya başlıyor!" Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Öbürü de, "Ben de, rüyamda kendimi, başım üzerinde ekmek taşırken ve kuşlar da ondan yerken gördüm" dedi"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Beşinci soru: Yûsuf (a.s.), *"Şarap (için üzüm) sıkıyorum"* sözünden muradın, uykuda görülen rüya olduğunu nasıl anlamıştır?

Buna birkaç bakımdan **cevap** verilebilir:

1) Şâyet o uykusunu kastetmemiş olsaydı *"kendimi.... gördüm"* ifadesi zikredilmeyip *"sıkıyorum"* kelimesiyle yetinilirdi.

2) *"Bize bu rüyaların tabirini haber ver"* ifadesi de buna delâlet eder.

Altıncı soru: "Şarabın sıkılması" ifadesi nasıl anlaşılmalı?

Cevap: Bu hususta üç görüş bulunmaktadır:

1) Mananın "اَعْصِرُ عِنَبَ خَمْرٍ" şeklinde olmasıdır. Yani, "Şırası içki olan üzümü sıkıyorum" şeklindedir. Böylece muzaf olan "ıneb" kelimesi hazfedilmiştir.

2) Araplar, manası açık olup, bir kapalılık bulunmadığında, bir şeyi o şeyin nihaî durumu ve hali ile isimlendiriyorlar. Meselâ, mayi ve sıvı olduğu halde (hurmanın kendisini kastederek), "Falanca, hurma şırası pişiriyor, kaynatıyor" diyorlardı. (Burada da böyledir)

3) **Ebu Sâlih** şunu söylemiştir: "Umanlılar, üzüme "hamr, içki" adını veriyorlardı. İşte bu lafız, Mekkelilere de geçmiş; böylece onlar da bu kelimeyi bu manada kullanmışlardır." **Dahhâk** da: "Kur'ân, bütün Arapların lehçeleri üzere nazil olmuştur" demiştir.

Yedinci soru: "نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ" ifadesindeki "تَأْوِيلٌ" kelimesinin anlamı nedir?

Cevap: Bir şeyin te'vili, o şeyin neticede varıp döneceği yerdir. Bu da, o şeyin neticesinin kendisine vardığı durumdur, şeydir.

Sekizinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü biz seni, muhsinlerden (birisi olarak) görüyoruz"* ifadesinden ne murat edilmektedir?

Buna birkaç yönden **cevap** verilebilir:

1) Bunun manası, "Şüphesiz biz senin ihsan ve ikramda bulunmayı tercih ettiğini, mekârim-i ahlâk ile güzel fiiller yaptığını görmekteyiz" şeklindedir.

2) **Yûsuf** (a.s.), oruç ve namaz gibi tâatlere son derece müdavim idi. Bunun üzerine onlar, "Sen, dînî hususlarda muhsin olan, çok muti olan kimselerdensin. Böyle olana ise, hem rüya tabiri hem de diğer meselelerde söyledikleri şeyler hususunda itimat edilir ve güvenilir" demişlerdir.

3) Bundan maksat, "Çünkü biz seni tabir ilmi hususunda muhsin olan, bunu beceren kimselerden birisi olarak görmekteyiz" denilmek istenmesidir. Çünkü o *"Sen bana (....) sözlerin te'vilini öğrettin"* (Yûsuf, 101)buyruğunda olduğu üzere, rüyayı tabir ettiği zaman yanılmamıştır.

Dokuzuncu soru: Rüya tabirinin aslı esası nedir?

Cevap: Kur'ân ve aklî deliller bunun doğru olduğuna delâlet etmektedirler. Kur'ân'dan delile gelince, bu, bu âyettir. Akli delillere gelince, bu da şudur: Şu kesindir ki, Allahu Teâlâ nefs-i nâtıkanın cevherini (rûh), felekler âlemine çıkıp Levh-i Mahfuzu müşahede ve mütâlaa edecek bir biçimde yaratmıştır. Onu bundan alıkoyan ise, bu nefs-i natıkanın bedenin

idaresiyle meşgul olmasıdır. Uyku zamanında ise, bu meşguliyet azalır, nefs-i natıka, bu müşahede ve mütâlaayı yapmaya daha muktedir hale gelir. İşte ruh, herhangi bir halde bulunduğunda, bu ruhî idrak ve algısından dolayı hayâl âlemine uygun düşen özel izler bırakır. İşte rüya yorumcusu, bu hayâl âlemine ait izler yardımıyla, o aklî idrak ve algılara dair istidlâlde bulunmaktadır. Bu, söylediğimiz, özet, derli toplu bir açıklamadır. Bunun tafsilatı ise, aklî meselelerle alâkalı kitaplarda zikredilmiştir. Din de bunu te'kîd etmektedir. Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre, O şöyle buyurmuştur:

اَلرُّؤْيَا ثَلَاثَةٌ رُؤْيَا مَا يُحَدِّثُ بِهِ الرَّجُلُ نَفْسَهُ وَرُؤْيَا تَحَدَّثُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَرُؤْيَا الَّتِى هِىَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةِ حَقَّةً *"Rüya üç çeşittir: İnsanın, kendisine telkini ile gördüğü rüya; şeytandan olan rüya ve sâdık, hak olan rüya."*[13]

Bu, aklî ilimlerce de sahîh kabul edilen bir taksimattır. Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: رُؤْيَا الرَّجُلِ الصَّالِحِ جُزْءٌ مِنْ سِتَّةٍ وَاَرْبَعِينَ جُزْءًا مِنَ النُّبُوَّةِ *"Sâlih bir kimsenin görmüş olduğu rüyâ, peygamberliğin kırk altıda biridir."*[14]

قَالَ لَا يَاْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهٖٓ اِلَّا نَبَّاْتُكُمَا بِتَاْوِيلِهٖ قَبْلَ اَنْ يَاْتِيَكُمَا ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِى رَبِّىٓ اِنِّى تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ وَهُمْ بِالْاٰخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ اٰبَآءِىٓ اِبْرٰهِيمَ وَاِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ لَنَآ اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾

"Dedi ki: "Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size, daha gelmezden evvel haber veririm. Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir. Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini -ki onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir- terk ettim. Atalarım İbrahim'in, İshâk'ın ve Ya'kub'un dinine uydum. Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz. Bu, Allah'ın bize ve insanlara lütf-u inâyetindendir. Fakat insanların çoğu şükretmezler" (Yûsuf, 37-38).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

13 Benzeri, **Müslim**, Rü'yâ 6 (4/1773).

14 **Buhârî**, Ta'bir, 4 (8/69).

BİRİNCİ MESELE: **Hz. Yûsuf'un Rüya Tabirinden Önce Giriş Yapmasının Hikmeti**

Şunu bil ki, bu âyette zikredilen husus, onların sordukları şey hakkında bir cevap değildir. Binâenaleyh burada, cevabın zikredilmeyip de bu söze geçilmesinin sebebini beyân etmek gerekmektedir. Âlimler bu hususta birçok açıklamada bulunmuşlardır:

1) Soru soranların birisine verilecek cevap onun asılacağı şeklinde olunca; hiç şüphesiz bu sözü duyduğunda onun hüznü çoğalıp bu söze karşı olan nefreti de artacağı için **Yûsuf** (a.s.) burada yapılması uygun olan şeyin, bundan önce, ilmi ve sözü sayesinde kendisiyle müessir ve etkili olacağı bir şeyler söylemesi olduğuna karar verir. Esas söyleyeceğini de bundan sonra beyan edip söyleyince, onun cevabı bir itham ve düşmanlık sebebi olmaktan çıkar.

2) Belki de **Hz. Yûsuf** ilimdeki seviyesinin, onların kendisi hakkında düşündüklerinden daha üstün ve daha ileri olduğunu beyân etmek istemiştir. Bu böyledir, zirâ onlar **Hz. Yûsuf**'tan rüyayı tabir etmesini istemişlerdir. Bu, tabir ilmininse, zan ve tahmine dayandığında şüphe yoktur. Böylece onlara, her insanın bundan aciz olmasıyla birlikte, kendisinin gayb hakkında kesin bir biçimde haber vermesinin mümkün olamayacağını beyan etmiştir. Durum böyle olunca, rüyâ tabiri ilminde bütün insanlardan üstün olanın böyle olması daha evlâ olur. Binâenaleyh bu mukaddimenin zikrediliş gaye ve maksadı, kendisinin rüyâ tabirinde üstün bir seviyede bulunduğunu ve bu hususta, başkalarının söyleyemeyeceği şeyleri söyleyebileceğini iyice anlatmak olmuş olur.

3) **Süddî** şöyle demiştir: *"Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu"* ifadesine, "uykuda" kaydını ilave etmiştir. Böylece o, bununla **Hz. Yûsuf**'un, rüya tevili hususundaki ilminin herhangi muayyen bir şeye mahsus olmadığını beyan etmek istemiştir. İşte bundan dolayı da, *"onun ne olduğunu size haber veririm"* demiştir.

4) Belki de **Yûsuf** (a.s.), o ikisinin kendisi hakkında hüsn-i zan sahibi olduklarını ve sözünü kabul edeceklerini bildiği için, onlara kendisinin Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna delâlet edecek olan şeyleri zikretmiştir. Zira, din işlerini Islâh edip düzeltmekle meşgul olmak, dünya işleriyle meşgul olmaktan daha üstündür.

5) Belki de **Yûsuf** (a.s.), o adamın asılacağını bildiği için, küfür üzere ölmemesi ve böylece de şiddetli bir azâba müstahak olmaması için İslâm'a girmesi hususunda çaba sarf etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Ta ki helâk olan kişi apaçık bir delilden sonra helâk olsun, diri kalan kişi de, yine apaçık delili görerek yaşasın"* (Enfâl, 42) buyurmuştur.

6) O'nun, *"Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size (...) haber veririm"* ifadesi, uyanıklık haline hamledilmiştir. Buna göre manâ, "size taam olarak bir rızık geldiğinde, ben o taamın ne olduğunu, rengini, miktarını ve neticesinin ne olacağını, yani insan onu yediğinde, onun sana sıhhat mi kazandıracağını yoksa hastalığına mı sebep olacağını söyleyebilirim" şeklinde olur. Bu hususta bir başka izah da şudur: Denildiğine göre kral, birisini öldürmek istediğinde onun için bir yiyecek hazırlatır ve onu ona gönderirmiş. İşte bundan dolayı **Yûsuf** (a.s.): "Size bir yiyecek geldiğinde ben size, onda bir zehir bulunup bulunmadığını bildiririm" demek istemiştir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Size, rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size (...) haber veririm"* ifadesiyle kastedilen de budur. Bu, **Hz. İsa**'nın tıpkı *"Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsanız size haber veririm"* (Âl-i İmran, 49) sözü gibi olduğu halde, bunun neticesi, **Hz. Yûsuf**'un, gaybı bildiğini söylemiş olduğu neticesine varmaktadır. O halde, yapılan ilk üç izah, onun rüya tabiri ilminde üstün olduğunu; son üç izah da, kendisinin Allah katından gönderilmiş sadık bir peygamber olduğunu ortaya koymak içindir.

Hz. Yûsuf'un Mu'cizelerinden

Buna göre eğer, "Daha önce nübüvvet iddiasına dair bir şey geçmediği halde âyeti mu'cize iddiasında bulunmaya hamletmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Bunu her ne kadar zikretmemiş ise de, bu, onun daha önce bunu mutlaka bildirmiş olduğu kesindir. Bir de yine, *"Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir"* âyeti ile *"Atalarımın dinine tâbi oldum"* ifadesinde de buna delâlet eden hususlar vardır.

Daha sonra, ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِى رَبِّى *"Bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir"* buyurmuştur. Yani, "Ben kehânette bulunmak ve yıldızlara bakmak suretiyle konuşmuyorum. Ben size bunları, Allah'tan gelen vahiy ve O'nun öğretmesiyle hasıl olan ilim sayesinde haber verdim" demektir.

Sonra إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ *"Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini -ki onlar âhireti inkâr edenlerin ta kendileridir- terk ettim"* buyurmuş olup bununla ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. Yûsuf Küçüklüğünde Kavminin Dinine Mensup Oldu mu?**

Bir kimse şöyle diyebilir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terk ettim"* buyruğu **Yûsuf**'un (daha önce) bu dine mensup olduğu zannını vermektedir. Deriz ki: Buna birkaç yönden cevap verebiliriz: 1) Terk etmek, bir şeye ilişmemekten ibarettir. Binâenaleyh, daha önce o işin içinde bulunmak, terk etmenin şartı değildir.

2) En sahih olan bu görüşe göre, şöyle denilebilir: **Yûsuf** (a.s.), onların yanlış zanları ve fasit inançlarınca, onların kölesiydi, uşağıydı. Muhtemeldir ki, o belki de, bundan önce, takiyye yaparak, onlardan korktuğu için tevhit akidesini ve imanını izhar edemiyordu. Sonraysa bunu, işte bu vakitte izhar etti, açığa vurdu. Bu da, görünürde, bu kâfirlerin dinini terk etmek gibi olmuş oldu.

İKİNCİ MESELE

"وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ" cümlesinde "hüm" zamirinin iki defa gelmiş olması, o kavmin, kendisini küfre tahsis etmiş olduğunu beyan etmek içindir. Belki de onlar âhireti inkâr etmeleri, başlangıcı (yaratılmayı, mebde'i) inkâr etmelerinden daha şiddetli idi. İşte, âhireti inkârlarındaki bu aşırılıklarından dolayıdır ki, Cenâb-ı Hak bu lafzı te'kid için tekrarlamıştır.

Bil ki, *"Çünkü ben, Allah'a inanmayan bir kavmin dinini terk ettim"* buyruğunda "mebde'" *ilmine; "-ki onlar âhireti inkar edenlerin ta kendileridir-"* buyruğunda da "me'âd" ilmine bir işaret bulunmaktadır. Kur'ân-ı Mecîd'i kim iyice düşünür ve peygamberlerin (a.s.) nasıl davette bulunduklarını tefekkür ederse, peygamberler gönderip kitaplar indirmeden gaye ve maksadın, insanları tevhidi, mebde'i ve meâdı kabul etmeye yöneltmek olduğunu, bunun ötesindeki şeylerin abes ve anlamsız olduğunu anlar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ *"Atalarım İbrahim'in, İshâk'ın ve Ya'kûb'un dinine uydum"* buyurmuştur:

Bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bu sözü zikretmenin faydası nedir?

Cevap: Yûsuf (a.s.) nübüvvet iddiasında bulunup, gaybı bilmek olan bir mu'cizeyle de meydan okuyunca, buna, kendisinin nübüvvet evinin halkından olduğunu, babasının, dedesinin ve dedesinin babasının da Allah'ın nebileri ve resulleri olduğunu bitiştirmiştir. Çünkü insan, babasının ve atasının sanatı hususunda bir iddiada bulunursa, onun da o sanat erbabı olması tuhaf görülmez. Yine, **İbrahim** (a.s.)'in, İshak ve Ya'kub'un mertebe ve dereceleri, dünyada herkesçe malum ve meşhur olduğundan , **Yûsuf**'un da, onların çocukları olduğu anlaşılınca, onu ta'zim eder ve ona saygı dolu bakışlarla bakarlar. Böylece ona olan bağlılıkları tam, kalplerinin onun sözünden etkilenmesi de mükemmel olur.

İkinci soru: Yûsuf (a.s) peygamber olunca, onun daha, *"Atalarımın dinine tabi oldum"* demesi nasıl caiz olabilir? Zira, onun, kendisine tahsis edilmiş bir şeriatinin bulunması gerekir.

Deriz ki: Belki de onun bundan muradı, hiç değişmeyen tevhit (hususunda) idi. Belki de o, Allah katından gönderilmiş bir peygamber (resul) idi, ancak ne var ki, **İbrahim** (a.s.)'in şeriati üzere bulunuyordu.

Üçüncü soru: Bütün mükelleflerin durumu böyle olduğu halde **Yûsuf** (a.s.) niçin, *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz"* demiştir?

Cevap: Onun, *"(...) bizim için doğru olmaz"* ifadesinden murat, onun bunu onlara haram kılmış olduğu değildir. Aksine bundan maksat Cenâb-ı Hakk'ın, onun atalarını şirkten temiz tutmuş olduğunu beyân etmektir. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın evlât edinmesi (hiçbir zaman) olacak şey değildir?"* (Meryem, 35) âyetidir.

Dördüncü soru: "Min şey" *(Herhangi bir şeyi)* kelimesindeki mânâ nedir?

Cevap: Şirkin çeşitleri pek çoktur. Müşriklerden bir kısmı putlara, bir kısmı ateşe, bir kısmı yıldızlara, bir kısmı da akla, nefse ve tabiata tapmaktadır. Bu sebeple onun, *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz"* buyruğu, bütün bu gruplara ve fırkalara bir reddiye olurken, aynı zamanda da hak olan dine bir irşâddır. Bu da, Allah'tan başka bir mûcit (var edici), yaratıcı ve rızık verici bulunmadığıdır.

Daha sonra ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا وَعَلَى النَّاسِ *"Bu, Allah'ın bize ve insanlara lütf-u inâyetindendir"* buyurulmuştur.

Bu ifadeyle ilgili bir mesele bulunmaktadır. Bu da şudur: O daha önce, *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bizim için doğru olmaz"* demiş,

daha sonra ise, *"Bu Allah'ın (...) lütf-u inâyetindendir"* buyurmuştur. Buradaki "zalike" kelimesi daha önce geçmiş olan şirk koşmamaya işarettir. Bu da delâlet eder ki, şirk koşmama ve imana nail olma, Allah'tandır. Sonra o, durumun, bizzat kendisi hakkında böyle olduğu gibi, insanlar hakkında da böyle olduğunu beyan etmiş, daha sonra da insanların ekserisinin şükretmediklerini açıklamıştır. Bu ifadeden muradın, onların, iman nimetinden dolayı Allah'a şükretmelerinin gerekli olmasıır.

Anlatıldığına göre, Ehl-i sünnete mensup birisi, **Bişr İbnu'l-Mu'temir**'in yanına girer ve: "İmanından dolayı Allah'a şükrediyor musun, etmiyor musun? Eğer, "Hayır" dersen, icmâya muhalefet etmiş olursun; yok, O'na şükrettiğini söylersen, O'nun fiili olmayan şeyden dolayı O'na nasıl şükredebilirsin?" der. Bunun üzerine ona **Bişr** şöyle cevap verir: "Biz O'na, O bize kudret, akıl ve âletler (uzuvlar) verdiği için şükrediyoruz. Binâenaleyh bizim, kudret ve (onu kullanacak) âletleri verdiği için, Allah'a şükretmemiz gerekir. İman onun fiili olmadığı halde, imandan ötürü ona şükretmemize gelince, bu batıldır." Derken, **Bişr** ne söyleyeceğini bilemez. Derken yanlarına **Sümâme İbn el-Eşres** girer ve: "Biz imandan dolayı Allah'a şükretmeyiz. Aksine, *"... İşte onların çalışmaları meşkûr olur"* (İsrâ, 19) âyetinde buyurduğu gibi, bundan dolayı O bize teşekkür eder" der. Bunun üzerine **Bişr**, "söz zor olunca, kolaylaşır" der.

Bil ki **Sümâme**'nin onu ilzam ettiği şey, bu âyetin nassı ile batıldır. Çünkü şirk koşmamanın Allah'ın lütf-u keremi olduğunu beyân etmiş; sonra o, insanların çoğunun bu nimete şükretmediklerini açıklamış ve bunu zemm üslubuyla zikretmiştir. Binâenaleyh bu, her mü'minin iman nimetinden dolayı Allahu Teâlâ'ya şükretmesi gerektiğine delâlet eder. İşte o zaman hüccet kuvvetlenir, delâlet kemâle erer. **Kâdî** şöyle der: "Biz onun "zalike" kelimesini tevhide tutunmaya bir işaret kabul edersek, o zaman bu, Allah'ın fazlından olmuş olur; çünkü iman, Allah'ın lütufları ve kolaylaştırmasıyla meydana gelmiştir. Bunun nübüvvete işaret olması da muhtemeldir."

Cevap: Bu, daha önce geçmiş olan bir şeye işarettir. O da, şirk koşmayı terk etmektir. Binâenaleyh buna göre, şirk koşmayı terk etmenin, Allah'ın lütfundan olması gerekir. **Kâdî**'nin bunu, Allah'ın lütuflarına ve kolaylaştırması manasına hamletmesi, zahirî ifadeyi terk etmek olur. Bunu nübüvvet anlamına almak ise, uzak bir ihtimaldir. Çünkü işârete delâlet eden

lâfzın, daha önce zikredilmiş olanların, o zamire en yakın olanlara hamledilmesi gerekir ki bu da, şirk koşmamadır.

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِۦٓ اِلَّآ اَسْمَآءً سَمَّيْتُمُوهَآ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمْ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ اَمَرَ اَلَّا تَعْبُدُوٓا اِلَّآ اِيَّاهُ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾

"Ey hapishane arkadaşlarım! Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye gâlip, kahhâr olan bir tek Allah mı? Sizin, O'nun dışında taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları, (kuru) adlardan başkası değildir. Allah bunlara, hiçbir bürhan indirmemiştir. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. O, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. Dosdoğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler"
(Yûsuf, 39-40).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki "يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ" ifadesiyle, hapiste bulunan o iki arkadaşını kastetmektedir. "صَاحِبَيَّ فِى السِّجْنِ" demektir. **Yûsuf** onlarla hapiste az bir müddet arkadaşlık yapmış olunca, bu ikisi, (arkadaş olarak) ona izafe edilmişlerdir. Az bir arkadaşlık, onun arkadaş sayılması için kâfi olunca, Allah'ı bilen ve ömrü boyunca Allah'ı seven kimsenin üzerinde, "mü'min", "ârif" ve "seven" isminin devam edip kalması haydi haydi uygundur.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Hapishane Arkadaşlarına Tebliği**

Bil ki **Yûsuf** (a.s.), önceki âyette peygamberliğini iddia edince, peygamberliğini ispat etmesi de Allah'ın ulûhiyyetini ispata dayanınca, bu âyette işte, Allah'ın ulûhiyyetini anlatmaya başladı, insanların çoğu, âlim ve kâdir bir ilahın varlığını ikrâr ve kabul edip, insanlar da, felekî ruhlar suretinde putlar edinip, onlara ibâdet ederek, fayda ve zararı onlardan bekleyince, hiç şüphesiz, peygamberlerin çoğunun gayreti, putlara ibâdetten

men etme hususunda yoğunlaşmıştır. **Hz. Yûsuf**'un zamanında da, durum bu minvâl üzere idi. İşte bundan dolayı, o, burada, putlara ibâdet etme düşüncesinin fasit olduğunu gösteren delilleri zikretmekle başladı ve şu şekilde birçok delil ve hüccet getirdi:

Tevhit Delilleri

Birinci hüccet: Onun ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye gâlip kahhâr olan bir tek Allah mı?"* şeklindeki sözüdür. Bu hüccetin izahı şöyledir: Allahu Teâlâ, ilahların çok olmasının, bu âlemin fesâdını ve altüst olmasını gerektireceğini beyân etmiştir ki, bu O'nun, *"Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı onların ikisi de muhakkak ki harap olup gitmişti"* (Enbiyâ, 22) âyetidir. Binâenaleyh, ilâhların çok olması, bozukluğa ve karışıklığa sebebiyet verir; ilâhın tek olması da, intizamın ve güzel bir düzenin meydana gelmesini gerektirir. İşte bu mana, diğer âyetlerde iyice anlatıldığı için, o burada, *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye gâlip, kahhâr olan bir tek Allah mı?"* demiştir. Bundan murat, inkâr yoluyla istifhâm, soru sormadır.

İkinci hüccet: Bu putlar, yapılmış olup, yapıcı değil, makhûr (hükmedilen, kudret altında) olup, kâhir (hükmeden, kudretli) değillerdir. Çünkü insan, bunları kırıp yok etmek istediği zaman, bunlara güç yetirir. Binâenaleyh onlar, hiçbir güç ve tesiri olmayan, kendilerine güç yetirilebilen ve kendilerinden hiçbir menfâat veya zararın olması beklenilmeyen varlıklardır. Âlemin gerçek ilahı ise, fa'âl ve kahhar (her şeyi yapabilen ve her şeye hükmeden); hayırlar ulaştırmaya ve şerlerle kötülükleri savuşturmaya muktedir olan, kâdir bir varlıktır. Dolayısıyla **Hz. Yûsuf**'un bu söz ile anlatmak istediği, "Makhûr ve zelil ilahlara tapmak mı hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah'a ibadet etmek mi?" manasıdır. Onun, *"Birçok tanrılar mı?"* ifadesi çokluğa işarettir. Buna mukâbil ise, Hak Teâlâ'nın tek olduğu hususu zikredilmiştir. Onun, *"müteferrikûn" (darmadağınık)"* kelimesi ise o putların, büyüklük ve küçüklük, renk ve şekil bakımından farklı farklı olduğuna işarettir. Bütün bunlar ise ancak, onları yontan ve yapan kişinin, onları böyle yapmış olmasından dolayı olmuştur. Öyle ise, *"darmadağınık (farklı farklı)"* sözü, onların makhûr ve âciz nesneler olduğuna bir işarettir. Bunun mukabilinde ise, Cenâb-ı Hakk'ın "kahhâr" olduğu zikredilmiştir. İşte açıkladığımız bu şekilde, âyet bu iki çeşit açık hüccet taşımaktadır.

Üçüncü hüccet: Hak Teâlâ'nın bir oluşu, O'na ibadet etmeyi gerektirir. Çünkü O'nun bir ikincisi (eşi) olsaydı, biz, bizi yaratanın ve rızıklandıranın, bizden kötülükleri ve belaları savuşturanın, onlardan hangisi olduğunu bilemezdik. Böylece de, şuna mı, ötekine mi tapacağımızdan şüphe ederdik. Bunda, putlara ibadet etme inancının yanlış olduğunu gösteren bir hususa işâret var. Faraza onların fayda ve zarar verici olmaları hususunda aralarında bir yardımlaşmanın bulunabileceğini kabul edelim. Fakat bunların sayısı pek çoktur. O zaman biz, bize sağlanan faydanın ve bizden defedilen zararın şu puttan mı, ötekinden mi, yahut da şu ikisinin ortaklığı ve yardımlaşmasından mı meydana gelmiş olduğunu bilemeyiz. Dolayısıyla ibadete, bunun mu, şunun mu daha layık olduğu hususunda bir şüphe ortaya çıkar. Ama ma'bûd tek olunca, böylesi bir şüphe ortadan kalkar, ibadete ancak onun müstahak olduğu ve bütün mahlûkat ile kâinat için yegâne ma'bûdun o olduğu hususunda bir kesin inanç meydana gelir. İşte bu, âyetten çıkarılan son derece güzel bir izahtır.

Dördüncü hüccet: Bu ifadenin putların, tılsımcıların söyledikleri gibi, fayda ve zarar verebilecekleri manasına geldiğini kabul etsek bile, bunların belli vakitlerde ve belli tesirler bakımından fayda verebilecekleri hususunda bir ihtilaf yoktur. Allahu Teâlâ ise, her şeye kâdirdir. O, mutlak manada kahhârdır ve O'nun kudreti ile meşieti, kayıtsız şartsız bütün mümkinatta müessirdir. Binâenaleyh O'na ibadet etmek daha evlâdır.

Beşinci hüccet: Bu da, son derece kıymetli ve yüce bir hüccettir. Çünkü kahhâr olmanın şartı, kendisinden başka hiçbir varlığın onu kahr-u galebe altına alamaması, ancak O'nun, kendisi dışındaki her varlığı kahrı ve kudreti altına alabilir olmasıdır. Bu şart ise, ilahın, zatı gereği "Vâcibu'l-vucûd" olmasını gerektirir. Çünkü eğer O "mümkin" bir varlık olsaydı, kâhir olmaz makhûr (başkasının gücü altında) olurdu. Ve yine ilahın, tek olması gerekir. Çünkü varlık âleminde, zorunlu (vâcibu'l-vucûd) iki varlık bulunmuş olsaydı, onlardan her biri, kendisi dışındaki her şeyi kahrı ve kudreti altında bulundurmuş olamazdı. Binâenaleyh ilah, ancak, zâtı gereği vacibu'l-vucûd ve tek olduğu takdirde kahhâr olur. İşte gerçek ma'bûdun böyle olması gerekince, bu durum ilahın, feleklerden, yıldızlardan, nurdan, zulmetten, akıldan ve nefisten başka bir şey olmasını gerektirir. Yıldızları ilah edinenlere gelince: Bu yıldızlar da darmadağınık şeylerdir ve onlar "kahhâr" olarak nitelendirilemezler. Tabiatlar, ruhlar, akıllar ve nefisler hakkında söylenecek söz de böyledir. İşte yapmış olduğumuz bu tek

izah bile, mutlak tevhidi ispat edip, onun yüce bir makam olduğunu gösterme hususunda yeterlidir. Bu âyetten çıkarılan delillerin, hepsi işte bunlardır. Geriye şöyle iki soru kalır:

Putların Gerçek Varlık Olarak Kabulleri Söz Konusu mudur?

Birinci soru: O putlar aslında böyle olmadığı halde, **Hz. Yûsuf** niçin oları, "rabler" (tanrılar) diye isimlendirmiştir?

Cevap: Bu, o putperestlerin, putlarının böyle olduğuna inanmaları sebebiyledir. Yine bu söz, farzetme ve öyle addetme üslûbu ile söylenmiştir. Buna göre mana şöyle olur: "Şâyet bu putlar, tanrılar olsalar bile (yani böyle olduklarını farzetsek bile), bunlar mı daha hayırlıdır, yoksa tek ve kahhâr olan Allah mı?"

Hak Mabud ile Batıl Tanrılar Arasında Mukayese Yapılabilir mi?

İkinci soru: Putlar ile Allah arasında bir üstünlük mukayesesi yapmak câiz midir ki, burada, "Onlar mı hayırlıdır, yoksa tek olan Allah mı?" denilmiştir?

Cevap: Bu söz yine "farzetme" üslubunda söylenmiş bir sözdür. Yani "Biz onlardan, hayrı gerektiren bir şeyin meydana gelebileceğini farzetsek bile, onlar mı hayırlıdır, tek ve kahhâr olan Allah mı?" demektir.

Şirkin Mahiyeti Hakkında Önemli Bir Mütalaa

Daha sonra O, مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ اِلَّا اَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ مَا اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ *"Sizin, O'nun dışında taptıklarınız, kendinizin ve atalarınızın takmış oldukları (kuru) adlardan başkası değildir. Allah bunlar hakkında hiçbir bürhân indirmemiştir"* demiştir. Bu ifade ile ilgili, şöyle bir soru bulunmaktadır: "Allahu Teâlâ, bundan önce *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa kahhâr ve bir tek olan Allah mı?"* buyurmuştur. Bu, bahsedilen bu nesnelerin mevcut olduğuna delâlet etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak, bunun peşinden, *"Sizin, O'nu bırakıp taptıklarınız, kendinizin* ve *atalarınızın takmış oldukları, (kuru) adlardan başka bir şey değil"* buyurmuştur. Bu ifade ise, bahsedilen o şeylerin mevcut olmadığına delâlet eder. Binâenaleyh bu iki ifade arasında bir tenakuz bulunmaktadır."

Cevap: Zat, mevcuttur, bulunmaktadır. Fakat, onlara verilen tanrılık hususiyeti onlarda yoktur. Bu, iki şekilde izah edilir:

1) Bu putların zatları, her ne kadar mevcut iseler de, ulûhiyyet sıfatlarına sahip değillerdir. Durum böyle olunca, ilah olarak isimlendirilen şey, gerçekte mevcut olmamış ve bulunmamış olur.

2) Rivâyet edildiğine göre putlara tapanlar, Müşebbihe inancında idiler. Bu sebeple, ilahın en büyük nûr; meleklerin de küçük nurlar olduklarına inanıyorlardı. Bundan dolayı da putlarını, nur (ışık) şeklinde yapıyorlardı. Hakikatte ise, taptıkları şeyler, şu semavî nurlar (ışıklar) idi. Bu da, Müşebbihe'nin inancıdır. Çünkü onlar, Arş'ın üzerinde oturmuş büyük bir cisim tasavvur ediyorlar ve ona tapıyorlardı. Halbuki hayal ettikleri böyle bir varlık kesin olarak mevcut değildi. Böylece de onların, salt (sırf) uydurulmuş birtakım isimlere taptıkları doğru olmuş olur.

Bil ki putlara tapan bir grup insan şöyle demişlerdir: "Biz, bu âlemi yaratanın, o putlar olduğu manasında, "Bu putlar, âlemin ilahlarıdır" demiyoruz. Ancak Allah'ın bize bunu emrettiğine inandığımız için, onlara ilah diyor ve onlara ibadet ile ta'zim ediyoruz." İşte Cenâb-ı Hak, buna cevap vererek şöyle buyurmuştur: "Bunları ilah olarak isimlendirmeye gelince: Allah böyle emretmedi ve bu ismi verme hususunda da hiçbir hüccet, delil, bürhân ve sultan indirmedi. Allah'tan başkası için, kabul edilmesi gerekli bir hüküm, üstlenilmesi gerekli bir emir yoktur. Aksine hüküm, emir ve teklif, Allah'a aittir." Sonra, Allahu Teâlâ, *"Sizler ancak O'na ibadet edin"* diye emir buyurmuştur. Çünkü ibadet, son derece ta'zim etmek ve yüceltmek demektir. Binâenaleyh ibadet, ancak kendisinden sonsuz in'am'ın sâdır olduğu kimseye uygun düşer. Böylesi varlık da, ancak Allahu Teâlâ'dır. Çünkü yaratma, hayat, akıl ve rızık verme, hidâyete erdirme O'ndan olur. Allah'ın nimetleri pek çoktur. O'nun mahlûkatına lütfettiği çeşitli ihsanları nihâyetsizdir.

Allahu Teâlâ, bütün bu hususları izahtan sonra وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* buyurmuştur. Bunun izahı şöyledir: Akıllarda, hadiselerin mutlaka bir sebebi olduğu inancı yer ettiği için, insanların ekserisi yeryüzünde meydana gelen hadiseleri, felekler ve yıldızlarla ilgili bazı münasebetlere dayandırmışlardır. Binâenaleyh onlar, bu âlemin hallerinin, sıcaklık soğukluk bakımından ve dört mevsim itibarı ile değişmesinin, ancak güneşin durumlarının, dört felekte değişmesine göre olduğunu görünce, dört mevsimi, güneşin hareketlerine bağlamışlardır. Daha sonra onlar, bitki ve canlıların hallerinin dört mevsimin değişmesiyle değiştiğini görünce de, bitkilerin değişmesini, meydana gelmesini ve

canlıların hallerinin değişmesini, bu dört mevsimin değişmesine bağlamışlardır. İşte bu sebeple insanların çoğunun zihnine, bu âlemdeki hadiseleri idare edenin, güneş, ay ve diğer yıldızlar olduğu inancı yerleşmiştir. Sonra Allahu Teâlâ o insanı gerçeği yakalamaya muvaffak kılar, o da daha ileri bir dereceye yükselip, hadiselerin aslında gerek zatları gerekse sıfatları bakımından, kâhir, kâdir, alîm ve hakîm olan bir var ediciye, bir yaratıcıya muhtaç olduklarını anlar. İşte böylesi insan, çok azdır. Bu sebeple O, *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* buyurmuştur.

يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي رَبَّهُ خَمْرًا ۖ وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِن رَّأْسِهِ ۚ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

"Ey hapishane arkadaşlarım, biriniz efendisine şarap içirecek, diğeri ise, asılıp tepesinden kuşlar yiyecek. İşte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir" (Yûsuf, 41).

İki Kişinin Rüyalarının Yorumu

Bil ki **Yûsuf** (a.s.), tevhit ve nübüvveti iyice izah edince, o iki şahsın sorusunu cevaplamaya başladı. Bu âyetin manası açıktır. Çünkü sâki (şarap sunucusu) rüyasını ona anlatınca, -ki biz onun bu rüyayı ona nasıl anlattığını daha önce söylemiştik- **Hz. Yûsuf** (a.s.) ona: *"Ne güzel rüya görmüşsün! O hurmanın güzelliği, senin halinin güzelliğini gösterir. O üç dal ise, sona erdiğinde, kralın sana teveccüh edeceği (seni bağışlayacağı) ve seni eski işine döndüreceği, böylece de daha evvel olduğun hal üzere, belki daha da iyi hal üzere olacağın üç gündür"* dedi.

Ekmekçiye de, o rüyasını anlatınca şöyle dedi: *"Ne kötü rüya görmüşsün! O üç sepet, sona erdiğinde kralın sana yönelip, seni çarmıha gereceği ve başından kuşların yiyeceği üç gündür"* demiştir. Hem sonra, onların ikisinin: "Biz hiçbir rüya görmemiştik" dedikleri nakledilmiştir. Bunun üzerine, **Hz. Yûsuf,** *"İşte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir"* demiştir.

Âlimler o iki şahsın, "Biz hiçbir rüya görmemiştik" demelerinin sebebi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, onların hiçbir rüya

görmemiş oldukları halde, **Hz. Yûsuf**'u rüya tabiri (yorumu) hususunda denemek için böyle söyledikleri ileri sürüldüğü gibi, **Hz. Yûsuf**'un bu yorumunu beğenmedikleri için böyle dedikleri de ileri sürülmüştür. Buna göre eğer, "**Hz. Yûsuf,** verdiği o cevabı, Allah tarafından gelen vahye dayanarak mı, rüya tabiri ilmine dayanarak mı vermiştir? **Birinci ihtimal,** söz konusu olamaz. Çünkü **İbn Abbas** (r.a.)'tan rivâyet edildiğine göre, **Hz. Yûsuf** (a.s.) bunu rüya tabiri yolu ile söylemiştir. Hem sonra Cenâb-ı Hak da, *"Bu ikisinden kurtulacağını bildiği (zannettiği) kimseye Yûsuf dedi ki"* (Yûsuf, 42) buyurmuştur.

Binâenaleyh eğer bu açıklama, vahye dayanmış olsaydı, vahiyden elde edilen bilgi, zan ve tahmin değil, kat'î ve yakînî bilgi olmuş olurdu. **İkinci ihtimal** de olamaz. Çünkü rüyâ tabiri ilmi, zanna ve tahmine dayanır?" denilirse, şöyle cevap verilir: O ikisi, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a ister rüyaları hususunda doğru söylemiş, ister yalan söylemiş olsunlar, rüyalarının yorumunu isteyince, Allahu Teâlâ, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a, onlardan her birinin akıbetinin, işte böyle olacağını vahyetmiştir. Onlar sorarken, gaybı bildiren vahiy inince, insanlar, **Hz. Yûsuf**'un bunu rüya tabiri yolu ile söylediğini zannetmişlerdir. **Hz. Yûsuf**'un bu cevabı rüya tabiri ilmine dayanarak vermiş olduğu da söylenebilir. **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"İşte hakkında fetva istemekte olduğunuz mesele (böylece) olup bitmiştir"* beyanı ile, bahsettiği şeyin mutlaka olacağını kastetmemiştir. Aksine bununla, onların sorduğu rüyanın tabirinin böyle olduğunu söylemek istemiştir.

وَقَالَ لِلَّذِى ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِى عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنسٰىهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِى السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

"O ikisinden, kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki: "Efendine benden bahset." Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu da, o daha nice yıllar zindanda kaldı" (Yûsuf, 42).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Zan Kelimesinin Manası**

Âlimler, burada zannedenin kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre, zanneden ya **Hz. Yûsuf** (a.s)'tur, veya kurtulacak olan o kimsedir.

Birinci ihtimale göre âyetin manası "**Yûsuf**'un, kurtulacağını zanneden adam dedi ki" şeklindedir. Bu manaya göre, âyetle ilgili iki izah yapılabilir:

a) Bu zann, kesin ve yakînî olarak bilme manasınadır. Bu, biz "**Hz. Yûsuf**, bu rüya tabirini vahye dayanarak yapmıştır" dediğimizde söz konusudur. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Zann lafzı, yakînî ilim manasına, Kur'ân'da çok yerde kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rablerine kavuşacaklarını zanneden, yani buna kesin inanan kimseler"* (Bakara, 46) ve *"Ben, hesabıma ulaşacağımı zannediyordum, kesin biliyordum "* (Hâkkâ, 20) buyurmuştur.

b) Bu, "zann"ın, hakiki manada zannetmek olması da muhtemeldir. Bu, "**Yûsuf** (a.s.) bu yorumu, vahye dayanmaksızın, rüya tabiri ilminin usullerine göre yapmıştır" dediğimizde söz konusudur. O halde bu, ancak zan ve tahmin manasınadır.

İkinci ihtimale göre, bu zann, kurtulacak olan o kimseye aittir. Çünkü rüyalarının yorumunu soran o iki adam **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un peygamber olduğunu kabul etmiyorlardı, fakat onun hakkında hüsn-ü zan sahibi idiler. Binâenaleyh **Yûsuf** (a.s.)'un kendileri hakkındaki görüşü onlarca sırf zannı ifade eder.

***İKİNCİ MESELE:* Yûsuf'un "Efendine Benden Bahset" Demesi**

Hz. Yûsuf (a.s.), hapisten çıkıp, kralın hizmetine döneceğini söylediği o adama, *"Efendine benden bahset"* dedi ki, bu "Kardeşleri tarafından satılıp zulmedilmiş; sonra da bu hadise sebebi ile hapsedilerek zulme uğratılmış bir adam olarak benden ona bahset" demektir. İşte âyette bahsedilen "anma"dan murat budur.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَأَنْسٰىهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ *"Fakat şeytan, efendisine anmayı ona unutturdu"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki görüş vardır:

1) Bu ifade **Hz. Yûsuf** ile ilgili olup, "Şeytan **Yûsuf**'a Rabbini anmasını unutturdu" demektir. Bu manaya göre, bu hususta şu iki izah yapılabilir:

a) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un Allah'tan başkasına sarılıp güvenmekle hata eder etmez, Allah tarafından kendisine bu durum hatırlatılmıştır. Bunu da birkaç yönden izah edebiliriz:

Birincisi: Hz. Yûsuf'un faydasına olan, bu hadise hususunda hiçbir insana başvurmamak, Allah'tan başka hiç kimseye ihtiyacını arzetmemek ve bu hususta büyük dedesi **Hz. İbrahim** (a.s.) gibi yapmasıdır. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s.), ateşe atılmak üzere mancınığa konulduğunda, **Cebrâil** (a.s.)

ona gelip, *"Bir ihtiyacın var* mi?" dediği zaman o: *"Sana ise, hayır yok"* demişti. Binâenaleyh **Yûsuf** (a.s) da, insanlara başvurunca, Allahu Teâlâ pek yerinde olarak hadiseyi bu şekilde tavsif etmiştir. Şöyle ki: "Şeytan, bütün işleri Allah'a bırakıp, tevekkül etmeyi ve bu tevhidi ona unutturmuş ve onu, ihtiyacını insanlara arzetmeye sevk etmiştir." Cenâb-ı Hak bu hadiseyi bu şekilde tavsif ettikten sonra da, işte bundan dolayı **Hz. Yûsuf** (a.s)'un hapiste kaldığını beyan buyurmuştur ki bu, "O, Rabbisine başvurup tevekkül etmeyip, bu insanlara müracaat edince, hapiste birkaç yıl daha bekletilmek suretiyle, kendisine ilahî cezâ verilmiştir" demektir. Bu işin neticesi **Yûsuf** (a.s.)'un, insanlara başvurmasının şu iki şeye sebep olmasıdır:

İlki, şeytanın, kendisine hükümran olması ve böylece de Rabbinin zikrini (hatırlanmasını) ona unutturmasıdır. Diğeri ise, bunun, onun uzun müddet bir sıkıntı içinde kalmasına sebep oluşudur.

İkincisi: Hz. Yûsuf (a.s.), putlara ibadetin yanlış olduğunu gösterme hususunda, *"Darmadağınık birçok düzme tanrılar mı hayırlıdır, yoksa hepsine ve her şeye galib, kahhâr olan bir tek tanrı mı?"* (Yûsuf, 39) demiştir. Bu âyette de *"Efendine (rabbine) benden bahset"* diyerek, Allah'tan başka "rab" olduğunu söylemiştir. **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, "ilah" manasında onun "rab" olduğunu söylemiş olmasından Allah'a sığınırız. Aksine o, kral hakkında, tıpkı "rabbü'd-dâr" (ev sahibi) ve "rabbu's-sevb" (elbise sahibi) sözlerinde olduğu gibi, sadece "efendilik, sahiplik" manasını kastetmiştir. Çünkü kelimenin zâhirî manası ile o kral hakkında "rabb" kelimesini kullanması, daha önce Allah'tan başka rab olmadığını ifade edişi ile çelişir.

Üçüncüsü: Hz. Yûsuf o âyette, *"Allah'a herhangi bir şeyi ortak tutmamız bize (doğru) olmaz"* (Yûsuf, 38) demiştir. Bu, mutlak olarak şirki rettir ve her şeyi tamamen Allah'a havale etmektir. Binâenaleyh işte bu sözde, onun Allah'tan başkasına güvenmiş olması, bu tevhit akidesi ile bir çelişki olurdu.

Bil ki zulmü savuşturma hususunda, insanlardan yardım istemek dînen câizdir. Fakat ebrârın (en iyi kimselerin) hasenâtı (iyi işleri), mukarreb kulların (en iyi kimselerin) seyyiatı sayılır. Bu, her ne kadar insanların geneli için câiz ise de, sıddîk kullara yaraşan, bakışlarını her türlü sebepten çevirip, ancak müsebbibü'l-esbab olan Allah'a yöneltmektir.

b) Şöyle denilebilir: "Farzet ki **Hz. Yûsuf,** Allah'tan başkasına tutundu ve o sâkîden, kralın yanına varınca, kendisinin durumunu anlatmasını istedi. Fakat **Hz. Yûsuf**'a gereken, "inşaallah" veya "Eğer Allah takdir etmiş

ise" demek sureti ile, bu sözünü, Allah'ın zikrinden ayırmaması idi. Fakat o, sözünü böyle Allah'ın adını anmaksızın söyleyince, işte bu istidrâk (hatırlatma) cümlesi söylendi.

2) *"Fakat şeytan, efendisine (rabbine) anmayı ona unutturdu"* ifadesinin, o kurtulan kimse ile alakalı olduğu da söylenebilir. Buna göre mana şu şekilde olur: *"Şeytan, o delikanlıya, kralın yanında Hz. Yûsuf'u anmayı unutturdu da, böylece aradan çok zaman geçti. Bu sebepten dolayı o, daha nice yıllar zindanda kaldı."* Âlimlerden bazıları Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet edilmiş olan, رَحِمَ اللهُ يُوسُفَ لَوْ لَمْ يَقُلْ اُذْكُرْنِى عِنْدَ رَبِّكَ مَا لَبِثَ فِى السِّجْنِ *"Allah Yûsuf'un iyiliğini versin. O, eğer "Efendine benden bahset" dememiş olsaydı, hapiste (böyle uzun) kalmazdı"* şeklindeki hadisten ötürü birinci görüşün daha evlâ olduğunu söylemişlerdir. **Katâde**'den ise şu görüş rivâyet edilmiştir: "**Hz. Yûsuf,** burada Allah'tan başkasına müracaat edip güvenmiş olması sebebiyle cezalandırılmıştır."

İbrahim et-Teymi'den rivâyet edildiğine göre: "**Hz. Yûsuf,** zindanın kapısına vardığı zaman, arkadaşı (o ikisinden biri) ona, "Bir istediğin var mı?" deyince, **Hz. Yûsuf** da: "**Yûsuf**'un dediği (anlattığı) Rabb'den başka bir rabb (efendi hükümdar) yanında beni anman" demiştir." **İmam Malik**'den de şu rivâyet edilmiştir: **Hz. Yûsuf** (a.s.) o sâkiye, *"Efendine benden bahset"* dediği zaman, ona taraf-ı ilâhiden: "Ey **Yûsuf,** sen benden başkasına mı tevekkül ediyorsun? Andolsun ki senin hapsini uzatacağım" denilmiş. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** ağlayarak, "Mihnetin ve sıkıntının uzun olması, bana Rabbimi hatırlamayı unutturdu. Bundan dolayı bu sözü söyledim. Yazıklar olsun o kardeşlerime" demiştir.

Bu eserin müellifi **(Fahrüddin er-Râzi)** şöyle der: "Hayatımın başlangıcından sonlarına kadar tecrübe ettiğim şudur ki: İnsan, herhangi bir işinde Allah'tan başkasına itimat edip güvendiği zaman bu, onun bela ve mihnetlere, sıkıntı ve darlıklara düşmesine sebep olur. Fakat kul Allah'tan ister ve tevekkül eder de, başka hiçbir varlığa güvenip dayanmazsa, o istediği gayesine en güzel bir şekilde ulaşır. İşte edindiğim bu tecrübe, hayatımın ilk anından, elli yedi yaşıma ulaştığım bu zamana kadar devam edip gelmiştir. İşte o gün bugün kalbimde, insanın Allah'ın lütfu ve ihsanından başka, herhangi bir şeye güvenmekle, hiçbir menfaat temin edemeyeceği hususu, kalbimde iyice yerleşmiştir."

Bazı âlimler ise, ikinci görüşü tercih etmişlerdir. Çünkü şeytanın vesvesesinin o adama yönelik olduğunu söylemek, sıddîk olan **Yûsuf** (a.s.)'a hamletmekten daha evlâdır. Bir de zulümden kurtulmak hususunda, insanlardan yardım istemek câizdir.

Bil ki, gerçek ve doğru olan ilk görüştür. İkinci görüşü benimseyenlerin söylediği söz ise, şeriâtin zâhirine tutunmaktır. Birinci görüşü söyleyenlerin anlattıkları şeyler ise, hakikatin sırlarına ve şeriatin en yüce ve en keremli yönlerine tutunmaktır. Kendisinin kulluk makamı hakkında bir zevki bulunan ve de tevhit pınarından içmiş olan bir kimse, durumun bizim anlattığımız gibi olduğunu anlar. Hem sonra âyetin lafzında, bu ikinci görüşün zayıf olduğunu gösteren bir husus bulunmaktadır. Çünkü eğer maksat bu olsaydı, o zaman, âyette "şeytan ona **Yûsuf**'u efendisi yanında anmayı unutturdu" denilirdi.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Zulmü Savuşturmak İçin Vesile Aramanın Cevazı**

Zulmü savuşturmak hususunda, Allah'tan başkasından yardım istemek, şer'an câiz olup, bu hususta herhangi bir ret bulunmamaktadır. Fakat bu durum, kulluk okyanuslarına dalmış olan muhakkik (hakka ulaşmış) kimseler için, düzeltilmesi gereken bir hata olunca, işte **Yûsuf** (a.s.) da bundan ötürü muâheze olunmuştur. Binâenaleyh biz diyoruz ki: Bu kadarcık bir kusurdan ötürü muâheze edilen bir kimsenin, zinaya yeltenmek ve de kendisine yapılan iyiliğe kötülükle mukabele etmekten ötürü muâheze edilmesi, haydi haydi evlâ olurdu. İşte biz, Allahu Teâlâ'nın onu, bu kadarcık bir hatadan dolayı muâheze ettiğini ama o meselede kesin olarak muâheze etmeyip onu ayıplamadığını, hatta medih ve övgü üslûplarının en ilerisi ile övdüğünü görünce, **Hz. Yûsuf**'un, câhillerin ve Haşviyyenin ona isnat ettiği şeylerden uzak ve münezzeh olduğunu anlamış oluyoruz.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Şeytan İnsana Bir Şeyi Unutturabilir mi?**

"Şeytanın vesvese vermesi mümkündür. Ama unutturması mümkün değildir. Çünkü unutmak, bilginin kalpten yok olmasından ibarettir. Buna ise şeytanın gücü yetmez. Aksi halde o, insanoğlunun kalbinden marifetullahı silip götürürdü?" (denilirse), şöyle cevap verilir: Şeytanın, insanı diğer amellere ve başka işlerle meşgul olmaya çağırıp, böylece onu, bu ilim ve marifeti hatırlamaktan alıkoyacak şekilde vesvesede bulunmak sureti ile unutturması mümkündür.

BEŞİNCİ MESELE: **Bid' Kelimesinin İzahı**

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ *"O, daha nice yıllar zindanda kaldı"* buyruğu hakkında iki bahis vardır:

Birinci bahis, lügât bakımındandır. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Bu kelime, "kestim" anlamına gelen "بَضَعْتُ" kelimesinden türemiştir ki, buna göre anlamı, "sayılardan bir parça" şeklinde olur." **Ferrâ** ise şöyle demiştir: "بِضْع" kelimesi ancak on veya yirmiden doksana kadar olan sayılarla beraber zikredilir. Bu da onun, üç ile dokuz arasındaki bir sayıya tahsis edilmiş olmasını gerektirir." **Ferrâ** sözüne devamla, "Arapların, "بِضْعٌ وَمِائَةٌ" dediklerini görmedim" şeklinde sürdürmüştür.

İkinci bahis, Şa'bî, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ashabına şöyle dediğini rivâyet etmiştir: *"Bid' kelimesi ne miktar sayıyı ifade eder?"* diye sorunca, onlar da "Allah ve Resulü daha iyi bilir" dediklerinde O: *"Bu, ondan aşağıdaki sayılar için kullanılır"* dedi. Ekser ulemâ, buradaki "bıd'a sinîn" tabirinden maksadın yedi yıl olduğu üzerinde ittifak etmişler ve "**Yûsuf** (a.s.), o adama, "Rabbine, (efendine) benden bahset", dediği zaman hapiste beş yıl kalmıştı. Bundan sonra, yedi yıl daha kaldı" demişlerdir. **İbn Abbas** (r.a.) ise şöyle demiştir: "Yûsuf (a.s.) o adama rica ettiğinde zindandan çıkma zamanı yaklaşmıştı. Bunu söyleyince bundan sonra zindanda yedi yıl daha kaldı." Rivâyet edildiğine göre, **Hasan el-Basrî,** Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *"Allah, Yûsuf'un iyiliğini versin; eğer onun söylediği o söz olmasaydı, zindanda bu kadar uzun süre kalmazdı"* dediğini rivâyet etmiş, sonra da ağlayarak, "Bizim başımıza bir iş geldiğinde, insanlara yalvarıp yakarıyoruz" demiştir.

وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَىٰ سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُءْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ ﴿٤٤﴾

"Kral dedi ki: "Ben rüyamda yedi arık ineğin yemekte olduğu yedi semiz inekle, yedi başak ve diğer (yedi) kuru (başak) görüyorum. Ey ileri gelenler, eğer rüya tabir ediyorsanız, benim bu rüyamı da yorumlayınız." Onlar da, "Karmakarışık düşler, biz böyle düşlerin tabirini bilmeyiz" dediler." (Yûsuf, 43-44)

Kralın Rüyası

Bil ki Allahu Teâlâ, bir şeyi dilediği zaman, ona sebepler hazırlar. İşte **Yûsuf**'un zindandan kurtulması yaklaştığı zaman Mısır Kralı rüyasında, kuru bir nehirden çıkan yedi semiz inekle, yedi arık inek görür. Arık inekler, semiz inekleri yutar. Yine, dane tutmuş yedi başak ile (danesiz olan) diğer yedi kuru başak. Kuru yedi başak da, daneli başağı iyice sarar ve onu yener. Bunun üzerine o kâhinleri toplar ve rüyasını onlara anlatır ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ey ileri gelenler, benim rüyamı yorumlayın"* ifadesinden murat budur. Bunun üzerine o topluluk ise, *"Bu rüya karmakarışık, biz onu yorumlayamayız, ve tabir edemeyiz"* dediler. İşte sözün zâhirî anlamı budur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **İcâf ve Ta'bir Kelimelerinin İzahı**

Leys şöyle demiştir: "اَلْعَجَفُ" kelimesi, semizlik halinin yok olması, arıklaşmak anlamındandır. Bu kelimenin fiili ise "عَجِفَ - يَعْجَفُ" şeklindedir. Müzekker sıfat-ı müşebbehesi "اَعْجَفُ"; müennesi ise "عَجْفَاءُ"dür. Çoğuluysa, hem müzekker, hem de müennes için "اَلْعِجَافُ" kelimesidir. Arapçada, "اَعْجَفُ" ve "عَجْفَاءُ" kelimelerinden başka, çoğulu "فِعَال" vezninde gelen başka bir "اَفْعَلُ" ve "فَعْلَاءُ" sîgası bulunmamaktadır. Bu şazz bir kullanış olup, onu **"simân"** kelimesine hamletmişler ve şöyle demişlerdir: **"Simân"** ve **"İ'câf"** kelimeleri birbirine zıt olan iki kelimedir. Arapların âdeti ise nazîr (benzer) kelimeyi benzere, zıt olanı da zıddına hamletmektir. "لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ" ifadesindeki lâm, bazılarının görüşüne göre, mef'ûlün fiilden önce gelmesinden dolayı, zâid bir lâm'dır. **Keşşaf Sahibi** ise, şöyle der: "Rü'yâ kelimesinin "kâne" fiilinin haberi olması câizdir. Nitekim sen, bir kimse herhangi bir işi tek başına yapabilip, ona muktedir olduğu zaman كَانَ فُلَانٌ لِهٰذَا الْاَمْرِ "Falanca bu iş içindir" dersin, "ta'burûn" kelimesi ise, ikinci haber veya haldir. Arapçada rüyâyı yorumladığın zaman, "عَبَرْتُ الرُّؤْيَا، اَعْبُرُهَا، عِبَارَةً وَعَبَّرْتُهَا تَعْبِيرًا" dersin." **Ezheri** ise şunu nakletmiştir: Bu kelime "nehrin kıyısı, kenarı" anlamına gelen "ibr" ve "abr" kelimesinden iştikâk etmiştir.

"عَبَرْتُ النَّهْرَ وَالطَّرِيقَ" tabirinin anlamı, "Nehri kat ederek, öte yakasına geçtim" demektir. Rüyanın iki tarafını iyice düşünüp, etrafında dönüp dolaşarak tefekkürde bulunduğu ve bir tarafından ötekine geçtiği için, rüyayı yorumlayana da âbir adı verilmektedir. **"Edgâs"** kelimesi ise **"dağs"** kelimesinin çoğulu olup, bunun anlamı da, dik ve uzunlamasına ayakta durması şartıyla muhtelif ot ve bitki çeşitlerinden yapılmış olan "demet,

bağ" şeklindedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا *"Eline bir demet sap al"* (Sâd, 44) buyurmuştur.

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Eğer rüyâ, birbiriyle uyum içinde olmayan unsurlarla karışık ise, adetâ böylesi bir demete benzer.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu rüyâyı **Yûsuf**'un zindandan çıkmasına bir sebep kılmıştır. Çünkü hükümdar huzursuz olmuş, rüyasından dolayı canı sıkılmıştı. Zira o, zayıf ve noksan olanın, mükemmel ve kuvvetli olanı alt ettiğini görmüştü. Onun fıtratı, bunun hiç de iyi olmadığını, bunun, herhangi bir kötülük hususunda uyarma olduğunu sezip anlamıştı. Ancak ne var ki, o, bunun keyfiyetini bilemiyordu. Bir şey, bir yandan malûm, başka bir yandansa meçhul, belirsiz olunca, insanın bu bilgiyi tamamlamaya olan düşkünlüğü artar, noksanı ikmâl etmeye olan arzusu kuvvetlenir. Hele bu insanın makamı büyük, gücü de genişse. İşte bu şey, bazı yönlerden bir kötülüğe işaret etmektedir. İşte bu suretle Cenâb-ı Hak, kralda bu rüyânın tabirinin bilgisini tamamlama arzusunu kuvvetlendirdi; sonra da hükümdarın yanında bulunan yorumcuları da, bu sorunun cevabını vermekten aciz bıraktı ve **Yûsuf**'un bu mihnetten kurtulmasına vesile olsun diye, rüya karşısında onları adeta kör etti.

Bil ki o topluluk, kendilerinin rüyâ tabiri ilmini bilmediklerini söylememişler, aksine şöyle demişlerdir: "Rüyâ tabîri ilmi iki kısımdır:

a) Düzgün ve muntazam olarak görülen rüyanın tabiri. Böyle olursa, hayalî şeylerden aklî ve ruhânî gerçeklere geçiş kolay olur.

b) Karışık ve düzensiz olan rüyanın tabiri ki, bu tür rüyalarda, belli bir düzen yoktur. İşte bu tür rüyalara "**edğâs**" adı verilir. O topluluk, melikin rüyasının bu türden olduğunu söylemiş ve kendilerinin böylesi rüyaların tâbirini bilemediklerini ifade etmişlerdir. Sanki onlar şöyle demişlerdir: "Bu, pek çok şeyin birbirine karıştığı bir rüyadır. Böyle olan rüyaları yorumlayamayız ve bizim aklımız ona yetmez." Onların bu sözünde bu ilimde ilerleyip rüsûh sahibi olmuş kimselerin, böyle rüyaları tabir edebileceğine bir işaret vardır. İşte onlar böyle söylerler iken o sâki, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un hadisesini hatırlamış. Çünkü o, **Hz. Yûsuf**'un bu ilimde rusûh sahibi olduğuna inanıyordu.

وَقَالَ الَّذِى نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا اُنَبِّئُكُمْ بِتَاْوِيلِهِ فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدِّيقُ اَفْتِنَا فِى سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍ لَعَلِّىٓ اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾

"(Zindandaki) iki (arkadaştan) kurtulanı, nice zaman sonra hatırladı ve dedi ki: "Ben size onun tabirini (yorumunu) haber vereyim. Beni gönderin." (Zindana gidip): "Yûsuf, ey doğru sözlü (adam)! Kendisini yedi zayıf ineğin yediği yedi semiz inek ile yedi yeşil ve yedi kuru başak hakkında bize bir yorum yap. Ümit ederim ki insanlara dönerim ve belki onlar anlarlar" dedi" (Yûsuf, 45-46).

Hapishane Arkadaşının Gelip Rüyayı Tabir Ettirmesi

Bil ki kral, o topluluktan rüyasının yorumunu sorup, onlardan hepsi de cevap veremeyeceklerini söyleyince, o şarap sâkisi, "Hapiste, ilmi ve itaati çok, sâlih ve fazıl birisi var. Ben ve ekmekçi ona rüyalarımızı anlattık da, o bize o rüyaların yorumlarını yaptı. Aynen dediği gibi çıktı, hiçbir kelimesi şaşmadı. Eğer müsaade edersen, ona gideyim ve bu rüya ile ilgili cevabı getireyim" dedi. İşte âyetteki, *"(Zindandaki) iki (arkadaştan) kurtulanı... dedi ki (....)"* ifadesi ile bu kastedilmiştir.

Ümmet Kelimesinin Buradaki Manası

Allahu Teâlâ'nın وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ *"Nice zaman sonra hatırladı"* ifadesi hakkında diyoruz ki: "اِدَّكَرَ" fiilinin tefsiri, "فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ" (Kamer, 15) âyetinin tefsirinde gelecektir. **Keşşâf sahibi,** bu kelimenin dâl ile okunmasının, en fasih okunuş olduğunu söylemiştir. **Hasan el-Basrî**'den, bu kelimenin, aynı manada, zal ile "اِذَّكَرَ" şeklinde okunduğu da rivâyet edilmiştir. Âyette geçen **"ümmet"** kelimesi hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, بَعْدَ حِينٍ "bir zaman sonra" manasınadır. Çünkü **"ümmet"** nasıl büyük bir cemaatin bir araya gelmesi ile tahakkuk ediyor ise, **"hîn"** (zaman) da, pek çok günlerin bir araya gelmesi ile tahakkuk ediyor. O halde, **"hîn"**, bir demet gün ve saat demektir.

b) **El-Eşheb el-Ukaylî,** bunu hemzenin kesresi ile, **"imme"** şeklinde okumuştur. Bu ise, **"nimet"** manasına gelmektedir. Nitekim **Adiyy** "قُمَّ بَعْدَ

الْفَلَاحِ وَالْمُلْكِ وَالْإِمَّةِ وَارْتَهَمَ هُنَاكَ الْقُبُورُ" demiştir. Buna göre âyetteki bu ifade, "Cenâb-ı Hak ona kurtuluş nimetini in'âm ettikten sonra" manasınadır.

c) Bu kelime hâ harfi ile **"emeh"** şeklinde de okunmuştur. "Unuttu" manasında Arapçada, "اَمِهَ - يَأْمَهُ - اَمَهًا" denilir. Doğrusu, bunun mîm'in fethası ile olmasıdır. **Ebu Ubeyde** bunu, mîm'in sükûnu ile "emh" şeklinde okumuştur. Velhasıl diyebiliriz ki: "Bundan maksat "**Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, kendisine, melikin yanında kendisinden bahsetmesini istediği kişi, üzerinden pek çok zaman geçtikten sonra bunu hatırladı" manasıdır. Yahut da, "O sâki, melikin yanında nimet bulduktan sonra bunu hatırladı", yahut da, "O, bunu unuttuktan sonra tekrar hatırladı" manasıdır.

Buna göre eğer "Âyetteki, *"Nice zaman sonra hatırladı"* tabiri, unutan şahsın o şarap sâkisi olduğuna delâlet ediyor, siz ise, unutanın **Yûsuf** (a.s.) olduğunu söylediniz" denilir ise, biz deriz ki: **İbnü'l-Enbarî** şöyle demiştir: اِدَّكَرَ "hatırladı ve haber verdi" demektir. Bu, unutmanın daha önce olduğuna delâlet etmez. Belki de o sâki bunu melike, bunun **Hz. Yûsuf**'un hapsolmasına sebep olan o günahı hatırlatacağından ve böylece de **Hz. Yûsuf**'a daha çok kötülük yapılacağından korktuğu için söylememiştir. Unutmanın, hem **Yûsuf** (a.s.), hem de o sâki için söz konusu olduğu da söylenebilir.

Âyetteki فَأَرْسِلُونِ *"Beni gönderin"* sözü, ya krala ve oradaki topluluğa, yahut da sadece melike bir hitap olup, saygıdan ötürü cemî olarak getirilmiştir.

Âyetteki "يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ" ifadesinde bir hazif vardır ve takdiri: "O gönderildi ve **Hz. Yûsuf**'a gelip *"Yûsuf, ey doğru sözlü (adam)" dedi"* şeklindedir. **Sıddîk, "sıdk"** (doğruluk)'ın mübalağa sîgasıdır. Sâkî, **Hz. Yûsuf**'da hiçbir yalan görmediği için, onu böyle nitelemiştir. Böyle nitelemesinin, rüyasını dosdoğru tabir etmiş olmasından ötürü olduğu da söylenmiştir ki bu, herhangi bir kimseden bir şey öğrenenin, öğretene saygı göstermesi, onun şanının yüce olduğunu gösterecek hitaplarla ona konuşması gerektiğine delalet eder. Sonra o, sorusunu, melikin kullandığı aynı lafızlarla tekrarladı ve bunu çok güzel becerdi. Çünkü rüya tabiri, o ilimde de bahsedildiği gibi, anlatmada kullanılan lafızlara göre değişir.

Âyetteki لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ *"Ümit ederim ki insanlara dönerim ve belki onlar anlarlar"* ifadesi, "Ümit ederim ki, senin fetvan (yorumun) ile insanlara döner ve belki böylece onlar, senin faziletini ve ilmini anlarlar" demektir. O, "Belki ben, senin fetvanı insanlara götürürüm" demiştir. Zira o, diğer rüya tabircilerinin bu hususta bir şey söyleyemediklerini

gördüğü için, **Hz. Yûsuf**'un da buna cevap veremeyeceğinden endişelenmiştir. İşte bundan ötürü "Ümit ederim, insanlara (senin fetvanı) götürebilirim" demiştir.

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ ﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

"(Yûsuf) dedi ki: "Yedi sene, âdet üzere ekin ekin. Yiyeceğiniz az bir miktar müstesna, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, (tohumluk için) saklayacağınız az bir miktar müstesna, önceden biriktirmiş olduklarınızı yiyip götürecek. Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, insanlar o yılda yağmura kavuşturulacak ve o anda sıkıp sağacaklar"
(Yûsuf, 47-49).

Rüyanın Tabiri

Bil ki **Yûsuf** (a.s.), bu rüyayı tabir etti ve: *"Ekin ekersiniz"* dedi. Bu tıpkı, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ *"Boşanmış kadınlar (...) beklerler"* (Bakara, 228) ve وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ *"Analar emzirirler..."* (Bakara, 233) âyetlerinde olduğu gibi, emir manasında bir haber cümlesidir. İyice kabul görüp benimsensin diye, emir yerine haber cümlesi; haber cümlesi yerine de emir cümlesi zikredilebilir. Böylece sanki o iş, tahakkuk etmiş de, kendisinden haber veriliyormuş gibi olur. Bu ifadenin emir manasına olduğunun delili فَذَرُوهُ *"(Onları) başağında bırakın"* cümlesidir.

"Deeb" kelimesi hakkında dilciler şöyle demişlerdir: **"Deeb"** bir şeyin aynı minval üzere devam etmesi demektir. Bir kimse kendi işine aynı tarz üzere devam ettiğinde وَهُوَ دَائِبٌ بِفِعْلِ كَذَا "Falanca şöyle yapmaya devam ediyor" denilir. Yine birisi yıllar boyu ekin ektiği zaman "دَأَبَ - يَدْأَبُ - دَأْبًا" fiili kullanılır. **Ebu Ali el-Farisi** şöyle demiştir: "Ekseri âlimler, bu kelimenin hemzenin sukûnu ile **"de'b"** şeklinde olduğu görüşündedirler. Belki hemzenin fethalı okunuşu da, başka bir lehçedir. Binâenaleyh bu tıpkı **nehr** veya **neher**; **şem'** veya **şema'** kelimeleri gibidir. **Zeccâc:** "Bu kelime, تَدْأَبُونَ

دَأَبًا "Siz, bunu âdet edindiniz" manasında mef'ûl-ü mutfak olarak mensubdur" demiştir. Bu lafzın, hal mahallinde gelen, bir mef'ûl-ü mutlak olup, takdirinin تَزْرَعُونَ دَائِبِينَ "Adet edinmiş kimseler olarak, ekininizi ekersiniz" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Buna göre manası, "Siz hasadınızı yapınca, yiyeceğiniz az bir bölümü müstesna, hasat ettiğiniz o şeyleri başağında bırakın (depolayın). Yiyeceğiniz kısmını harmanlayıp danelerini çıkarın; kalan kısmı ise bozulmaması ve bitlenmemesi için başağında bırakın. Çünkü daneleri başağında bırakmak, onun uzun müddet bozulmadan kalmasını sağlar" şeklinde olur.

Daha sonra ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ *"Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek"* demiştir. **"Şidâd"**, insanlara şiddetli ve zor gelen, çetin şeyler demektir. Onun, *"(O yıllar), önceden biriktirmiş olduklarınızı yiyip götürecek"* sözü mecâzî bir ifadedir. Çünkü yıl yemez. Binâenaleyh o senelerde yaşayan insanların bunları yiyişi, o senelerin yiyişi olarak ifade edilmiştir.

O, إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ *"Saklayacağınız az bir miktar müstesna"* demiştir. Bu fiilin mastarı olan **"ihsân"**, "koruyup muhafaza etmek ve saklamak" demek olup, bir şeyi kaleye (korunacağı yere) koymak manasınadır. Nitekim "O, onu korunacağı yere koydu" manasında "اَحْصَنَهُ اِحْصَانًا" denilir. Buna göre, bu tabir "Biriktireceğiniz, depolayacağınız az bir miktar müstesna" demektir. Bütün bu izahlar, **İbn Abbas** (r.a.)'a âittir.

Daha sonra O, ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ *"Sonra bunun ardından da bir yıl gelecek ki, insanlar o yılda yağmura kavuşturulacak"* demiştir. Müfessirler şöyle derler: İlk yedi yıl, bolluğun ve nimetlerin çok olduğu yıllardır. İkinci yedi yıl ise, kıtlık ve yokluk yıllarıdır ki bunlar rüyadan anlaşılmıştır. Bu son bir yılın durumuna gelince, hükümdarın rüyasında buna işaret eden hiçbir şey yoktur. Binâenaleyh bu, vahiy mahsûlüdür. Dolayısıyla sanki **Yûsuf** (a.s.): "Bu yedi bolluk yılı ile, yedi kıtlık yılından sonra, hayrı ve nimetleri bol bir yıl gelecektir" demektedir. **Katade**'den: **"Hz. Yûsuf**'a, bu bir sene ile ilgili bilgiyi, Allah vahiy ile ilave etti" dediği rivâyet edilmiştir.

Eğer, "Zayıf olan ineklerin sayısı yedi olunca, bu durum kıtlık yıllarının yediden fazla olmayacağını göstermiştir. Kıtlığın sona ermesinden sonra, bolluğun olacağı malumdur ki, bu da rüyanın gösterdiği hususlardandır. Binâenaleyh siz niçin, bunun vahiy ve ilhamdan elde edilen bir bilgi olduğunu söylüyorsunuz?" denilir ise, biz deriz ki: "Farzet ki kıtlık

yıllarının, yerini bolluk yıllarına bırakması, hükümdarın rüyasından anlaşılmaktadır. Fakat bu hususta, *"İnsanlar o yılda yağmura kavuşturulacak ve onda (bol bol) sıkıp sağacaklar"* şeklinde ifade edilen tafsilat, ancak vahiy ile bilinebilir."

İbnu's-Sikkît şöyle der: "Arapçada, bir yere çok yağmur düştüğünde - غَاثَ اللهُ الْبِلَادَ - يَغِيثُهَا - غَيْثًا قَدْ "Allah, o beldelere bol bol yağmur yağdırdı" ve غِيثَتِ الْاَرْضُ - تُغَاثُ "Yer, bol yağmur aldı" denilir. O halde, âyetteki bu ifadenin manası "İnsanlar bolca yağmur alır" şeklinde olur. Bu kelimenin, Arapların, "Allah falan kimseyi bir bela ve sıkıntıdan kurtardı" manasında söyledikleri "اَغَاثَهُ اللهُ" şeklindeki sözlerinden alınmış olması da mümkündür. Buna göre âyetin manası "insanlar o yıl, kıtlık sıkıntısından kurtarılırlar" şeklindedir.

O, وَفِيهِ يَعْصِرُونَ *"Onda, sıkıp sağarlar"* yani "onlar, susamı sıkar yağ çıkarır; üzümü sıkar şarap yapar, zeytini sıkar zeytin yağı çıkarırlar" demiştir. Bu tabir de, kıtlık yılının tamamen geride kalıp bolluk ve nimetlerin geleceğini gösterir. Bunun, "Hayvanların memelerini sağarlar" manasında olduğu da söylenmiştir. Bu fiil, "Onu kurtardı" manasına olan "عَصَرَهُ" fiilinden olmak üzere "يَعْصِرُونَ" şeklinde de okunmuştur. Bunun manasının اَعْصَرَتِ السَّحَابَةُ (Bulutlar yağmur yağdırdı) tabirinden olmak üzere, "Onlara yağmur yağdırılır" manasında olduğu da söylenmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın وَاَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا *"O, sıkıcı mengene (gibi bulutlardan) şarıl şarıl su indirdi"* (Nebe', 14) âyeti de bu manadadır.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِى بِهِ ۚ فَلَمَّا جَآءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ اِلٰى رَبِّكَ فَسْـَٔلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتِى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ ۚ اِنَّ رَبِّى بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهٖ ۚ قُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوٓءٍ ۚ قَالَتِ امْرَاَتُ الْعَزِيزِ الْـٰٔنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ ۖ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصّٰدِقِينَ ﴿٥١﴾ ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنِّى لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَاَنَّ اللهَ لَا يَهْدِى كَيْدَ الْخَآئِنِينَ ﴿٥٢﴾

"Hükümdar dedi ki: "Onu bana getirin." Bunun üzerine ona haberci gelince, "Rabbine (efendine) dön de ellerini kesen o kadınların zoru neydi, kendisine sor. Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir" dedi. (Hükümdar o kadınları toplayıp onlara):

"Yûsuf'un nefsinden murat almak istediğiniz zaman ne halde idiniz?" dedi. (Kadınlar): "Haşa, Allah için biz onda hiçbir fenalık görüp bilmedik" dediler. Azizin karısı da şöyle dedi: "Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. O, hiç şüphesiz doğru söyleyenlerdendir." (Yûsuf da dedi ki:) "Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi ve Allah'ın hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmeyeceğini bilmesi içindi" (Yûsuf, 50-52).

Hükümdarın, İşin Gerçek Yüzünü Açıklaması

Bil ki şarap sâkisi padişaha gelip, **Yûsuf** (a.s.)'un yaptığı rüya tabirini arz edince, padişah bunu çok beğendi ve "Onu bana getirin" dedi. İşte bu, ilmin üstünlüğüne delalet eder. Çünkü Hak Teâlâ, **Hz. Yûsuf**'un ilmini, onu dünyevi sıkıntılardan kurtaracak bir sebep kılmıştır. Binâenaleyh bu ilim, nasıl olur da, uhrevi sıkıntılardan kurtarıcı bir sebep olamaz? Bunun üzerine sâki, **Hz. Yûsuf**'un yanına döndü ve "Padişahın davetine icabet et" dedi. **Hz. Yûsuf** (a.s.) da aleyhindeki töhmet tamamen kalkıp, suçsuzluğu açıklığa kavuşuncaya kadar hapishaneden çıkmamakta diretti.

Hz. Peygamber'in Hz. Yûsuf'u Sena Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s)'den: *"Allah kendisini affetsin, Hz. Yûsuf'a, o zayıf ve semiz inekler sorulduğunda, ona, onun keremine ve sabrına şaşarım. Onun yerinde olsaydım, beni hapishaneden çıkarmalarını şart koşmadıkça, onlara o rüyayı tabir etmezdim. Yine haberci kendisine gelip haberciye, "Rabbine (efendine) dön" dediği zamanki durumuna da hayret ederim. Ben onun yerinde olsaydım, hapishanede bunca yıl bekledikten sonra, hemen bunu kabul eder, derhal kapıya koşar ve mazur olup olmadığımın ortaya çıkmasını beklemezdim. Çünkü o, halim ve teennili bir zat idi"*[15] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Hz. Yûsuf'un Uyguladığı İhtiyat

Bil ki **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un gösterdiği sabır ve hükümdarın, **Yûsuf** (a.s.)'un durumundan haberdar olması için beklemesi, akıllı ve kararlı kimseye yakışan bir hareket tarzıdır. Bunun böyle olduğunu birkaç yönden izah edebiliriz:

15 **Kenzu'l-Ummal**, 11/32410. hadis.

1) Eğer **Yûsuf** (a.s.), o anda çıksaydı, belki de padişahın kalbinde o töhmete dâir bir iz kalacaktı. Ama **Hz. Yûsuf,** padişahtan o hadisenin hakikatini araştırmasını talep edince, bu onun o töhmetten uzak ve temiz olduğuna delâlet etmiştir. Binâenaleyh o, hapisten çıktıktan sonra, hiç kimse o rezilliği ona bulaştıramaz ve bunu kullanarak **Hz. Yûsuf**'u tenkit edemez.

2) Hapishanede on iki yıl kadar kalmış olan bir insanı padişah isteyip, hapisten çıkarılmasını emrettiğinde, ondan beklenen ilk şey, onun hemen çıkmaya can atmasıdır. **Hz. Yûsuf** (a.s.) böyle bir hareket tarzına girmeyince, onun son derece akıllı, sabırlı ve kararlı olduğu anlaşılmış oldu ki, bu tarz hareketi de, onun her türlü töhmetten uzak olduğuna inanılmasına ve hakkında söylenen her şeyin bir yalan, bir iftira olduğuna hükmedilmesine bir sebep olmuştur.

3) **Hz. Yûsuf**'un, padişahtan, kendi durumunu o Mısırlı kadınlardan sorup öğrenmesini istemesi de, onun son derece temiz ve namuslu olduğuna delalet eder. Çünkü o, az veya çok böyle bir şeye bulaşmış olsaydı, daha önce geçen şeylerin hatırlanmasından endişe ederdi.

4) O, sâkiye, *"Beni, Rabbinin (efendinin) yanında an"* dediği için (ilahi bir cezâ olarak), hapiste yıllarca kalmıştı. İşte burada da, padişah kendisini isteyince, ona iltifat etmemiş, bu isteğini umursamamış; ancak o, töhmetten uzak olduğunun ortaya çıkarılması ile uğraşmıştır. Belki de onun bu tarz hareketten maksadı, kalbinde, padişahın kendisini kabul etmesine veya reddetmesine karşı hiçbir iltifâtın kalmadığını ortaya koymaktır. Binâenaleyh onun bu hareketi, âdeta, *"Efendine benden bahset"* sözündeki kusuru telafi etme gibidir. O, bunu, o sâkiye hatırlatmak için de yapmıştır. Çünkü her iki durumda da, aracı ve haberci olan o sâki idi.

Onun فَسْئَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ الّٰتِى قَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ *"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi, kendisine sor?"* sözü ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âyette Farklı Kıraatler**

İbn Kesir ve **Kisâî,** fiili hemzesiz olarak, "فَسَلْهُ" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzeli olarak "فَاسْأَلْهُ" şeklinde okumuşlardır. **Ebu Bekr**'in rivâyetine göre **Âsım,** ismi, nûn'un zammesi ile, "nüsve" şeklinde okurken, diğer kıraat imamları nûn'un kesresi ile "nisve" şeklinde okumuşlardır. Bu ikisi de, kullanılan birer lehçedir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu âyette bir çok incelikler vardır:

a) Âyetin manası şöyledir: "Benim o töhmetten uzak olduğumu anlayabilmesi için, padişahtan, o Mısırlı kadınların durumunu araştırmasını iste" dedi. Fakat **Yûsuf** (a.s.), lafız padişahın bizzat bu işi yapması manasına gelmesin diye, padişahtan o hadiseyi araştırmayı istemekle yetinmiştir.

b) **Hz. Yûsuf** (a.s.), kendisinin uzun bir müddet hapse atılması için gayret gösteren esasında azizin karısı olduğu halde, ondan bahsetmemiş, "(Mısırlı) kadınlar" ifadesini kullanmıştır.

c) **Yûsuf**'a, padişahın yanında o kötü işi isnat edenlerin o kadınlar olduğu açıktır. Buna rağmen **Hz. Yûsuf** (a.s.), sırf *"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi"* ifadesi ile yetinmiş ve onlardan tafsilatlı olarak, belli bir şekilde şikâyet etmemiştir.

Yûsuf Hakkında Kadınların Tuzağı

Daha sonra O, إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ *"Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir"* buyurmuştur. Bununla şu iki mana kastedilmiş olabilir:

a) Buradaki "Rabbim" sözü ile, Allahu Teâlâ'yı kastetmiştir. Çünkü Allah, bütün gizli saklı şeyleri bilir.

b) Bu söz ile, vezir kastedilmiştir. **Hz. Yûsuf** (a.s.), o vezir kendisini eğitip büyüttüğü için, (mürebbim manasında) ona, "Rabbim" demiştir. Bu ifadede bu manaya göre, padişahın o kadınların hile ve tuzaklarından haberdar olduğuna bir işaret vardır.

Bil ki o kadınların, **Hz. Yûsuf**'a tuzakları şöyle olmuş olabilir:

a) Onlardan her biri, çoğu kez, **Hz. Yûsuf**'a arzu duymuşlardır. Binâenaleyh hiçbiri gayesine ulaşamayınca, onu tenkit etmeye ve ona kötü şeyler isnat etmeye başlamışlardır.

b) Belki de onların her biri, **Yûsuf**'u, sahibesi olan o kadının isteğine uyması hususunda arzulandırmaya çokça uğraşmışlardır. **Hz. Yûsuf** ise, kendisine iyilikte bulunmuş olan efendisine karşı böylesi hıyanetin doğru olmayacağını düşünüyordu. İşte, *"Şüphe yok ki benim Rabbim onların fendini hakkıyla bilicidir"* ifadesi ile, o kadınların, **Yûsuf**'u bu hıyanete ne denlü teşvik ettiklerine işaret etmiştir.

c) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'u hükümdar yanında kötü göstermek hususunda hükümdar, o kadınlardan çeşitli hile ve tuzaklar tespit etmişti. İşte **Hz. Yûsuf,** bu ifadesiyle onu kastetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Yûsuf** (a.s.)'un bunu istediğinde, padişahın o kadınların toplanmasını emrettiğini ve onlara, مَا خَطْبُكُنَّ اِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ *"Yûsuf'un nefsinden murat almak istediğiniz zaman ne halde idiniz?"* dediğini nakletmiştir. Bunun iki izahı vardır:

a) Bu ifade, cemî sîgasıyla getirilmiş ise de, bununla müfret sîga (mana) kastedilmiştir. Bu tıpkı اَلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ اِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ *"Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar (yani o insan) kendilerine..."* (Al-i İmran, 173) âyetinde olduğu gibidir.[16]

b) Bununla, "cemî" mana kastedilmiştir. Buna göre de şu iki izah yapılabilir:

1) Onlardan her biri, **Yûsuf**'un kendisinden murat almak istemişti.

2) Onlardan her biri, vezirin karısından dolayı, **Yûsuf**'tan murat almak istemişti. Âyetin lafzı, bütün bu manalara gelebilir. İşte tam o esnada, bu istek üzerine, *"onlar, "Haşa, Allah için biz ondan hiçbir fenalık görüp bilmedik" dediler"* bu ifade, onların, tâ işin başında **Hz. Yûsuf** için söyledikleri *"Sübhanellah! Bu bir beşer değil"* (Yûsuf, 31) şeklindeki sözlerini âdetâ bir te'kid gibidir.

Vezirin Karısının Suçunu İtirafı

Bil ki vezirin karısı da, orada bulunan kadınlardan idi ve o bütün bu münakaşaların ve soruşturmaların kendisi yüzünden olduğunu biliyordu. Artık sır perdesini kaldırarak doğruyu açıkça ifade edip اَلْئٰنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ اَنَا رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَاِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ *"İşte şimdi hak meydana çıktı! Ben, onun nefsinden murat almak istedim. O, hiç şüphesiz doğruyu söyleyenlerdendir"* dedi. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, o kadının, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un her türlü günahtan ve kusurdan uzak olduğu hususunda kesin ve açık bir şahitliğidir. Burada şöyle bir incelik vardır: **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Ellerini kesen o kadınların zoru neydi"* diyerek azizin karısını nazar-ı dikkate almış, o kadının kendisinden bizzat bahsetmeden, Mısırlı kadınları söz konusu etmiştir. Böylece o kadın, **Yûsuf**'un, kendisinin hakkını gözetip, haysiyetini ayaklar altına vermeyip, işi örtülü bırakmak istediği için, kendisinden açıkça bahsetmediğini anlamıştır. Dolayısıyla **Yûsuf**'u bu güzel ve ince hareketinden ötürü mükafatlandırmak

16 Burada geçen birinci "nâs" kelimesi çoğul olduğu halde, maksat, bu sözü söyleyen tek kişidir (Ç.)

istemiş, bu sebeple perdeleri kaldırmış ve bütün suçun kendisinde olduğunu, **Hz. Yûsuf**'un ise her şeyden berî olduğunu itiraf etmiştir. Bir kitapta şöyle bir hadise okumuştum: Bir kadın kocasını hakimin huzuruna çıkartıp, kocasında mihr alacağı olduğunu iddia etmiş. Bunun üzerine hâkim, şahitlerin şahitlik edebilmeleri için, kadının yüzünü açmasını emretmiş. Kadının kocası bunun üzerine, "Buna hacet yok. Çünkü onun iddiasında haklı olduğunu kabul ediyorum" deyince, kadın da: "Sen bana böylesine ikram (ve incelik) gösterdiğine göre, herkes şâhit olsun ki ben de, üzerinde olan bütün *haklarımı* bağışladım" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Dilciler, "حَصْحَصَ الْحَقُّ" tabirinin, "Hak ortaya çıktı, gerçek zahir oldu ve kesin olarak anlaşıldı" manasına geldiğini söylemişlerdir. Bu, Arapların, "Deve bir yere çöküp iyice yerleşti" manasında söyledikleri "حَصْحَصَ الْبَعِيرُ فِي بُرُوكِهِ" deyiminden alınmıştır. **Zeccâc** ise, bunun **"hisse"** manasındaki kelimeden iştikak ettiğini ve Arapçada darb-ı mesel olarak بَانَتْ حِصَّةُ الْحَقِّ مِنْ حِصَّةِ الْبَاطِلِ "Hak pay (taraf), batıl paydan (taraftan) ayrıldı" denildiğini söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, ذٰلِكَ لِيَعْلَمَ اَنِّي لَمْ اَخُنْهُ بِالْغَيْبِ *"Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi (....) bilmesi içindir"* sözünün kime âit olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta birtakım görüşler vardır:

Birinci görüş: Ekseri âlimlerin görüşüne göre bu, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un sözüdür. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Hakkında karine (ipucu) bulunduğu zaman, bir insanın sözünün peşine bir başkasının sözünün getirilmesinde bir sakınca yoktur. Bunun misali, Hak Teâlâ'nın *"Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman orasını perişan ederler. Halkından şerefli olanları hor ve hakir kılarlar"* (Neml, 34) âyetidir. Bu söz, **Belkîs**'e âittir. Bunun peşinden Cenâb-ı Hak, *"Bunlar da böyle yapacaklardır"* buyurmuştur. Yine bunun bir diğer misali şu âyettir: *"Ey Rabbimiz, muhakkak ki sen, hiç şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olansın. Şüphesiz Allah sözünden caymaz"* (Âl-i İmran, 9). Buradaki birinci cümle, duâ edenlere âittir, ikincisi Allah'ın sözüdür. Bu görüşle ilgili, birkaç soru vardır:

Birinci soru: "Zâlike" (bu, o) kelimesi ile, gaib olana işaret edilir. Burada ise, mevcut ve hazır olan hadiseye işaret edilmiştir?

Cevap: Biz bunu "ذٰلِكَ الْكِتَابُ" (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde cevaplamıştık. Bu işaret zamirinin, **Hz. Yûsuf**'un, "haberciyi geri göndermesi" işine bir işaret olduğu da söylenmiştir. Buna göre, **Hz. Yûsuf** sanki, "Haberciyi geri gönderme işim, padişahın, gıyabında ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir" demiştir.

İkinci soru: Hz. Yûsuf (a.s.) bu sözü ne zaman söylemiştir?

Cevap: Atâ, İbn Abbas (r.a)'ın "**Hz. Yûsuf** (a.s.) padişahın yanına girince, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* demiştir. **Hz. Yûsuf** bu sözü padişahın şanının yüceliğini göstermek için (ona diye) gâib sîgasıyla söylemiştir" dediğini rivâyet etmiştir. Halbuki daha uygunu, **Hz. Yûsuf**'un bu sözü, haberci kendisine tekrar geldiğinde söylemiş olmasıdır. Çünkü padişahın huzurunda böyle söz söylenmesi, âdaba aykırıdır.

Üçüncü soru: Bu hâinlik, azize karşı söz konusudur. O halde **Hz. Yûsuf** niçin, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* demiştir?

Cevap: Bundan muradın, "Azize gıyabında hâinlik etmediğimi padişahın bilmesi içindir" manasında olduğu söylendiği gibi, "Bir kimse, padişahın vezirine hâinlik ettiğinde, bazı bakımlardan sanki bizzat padişaha hâinlik etmiş gibi olur" manasında olduğu da ileri sürülmüştür. Yine bunun, "Sâki **Hz. Yûsuf** hapiste iken onun yanına vardığında, **Yûsuf** (a.s.): "Bu, azizin gıyabında kendisine hâinlik etmediğimi bilmesi içindir" demiştir" manasında olduğu da söylenmiştir. Daha sonra **Hz. Yûsuf** (a.s.) sözünü, *"Ve Allah'ın hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmeyeceğini bilmesi içindir"* diye tamamlamıştır. Belki de bu, "Eğer ben hâin olsaydım, Allah beni düştüğüm durumdan kurtarmazdı. O beni, bundan kurtardığına göre, benim onların isnat ettiği şeylerden uzak olduğum ortaya çıkmıştır" manasınadır.

İkinci görüş: Bu ifade, azizin karısına âit olup, âyetin manası "O, her ne kadar orada iken, ben onun üstüne suçu attıysam da, o burada değil iken, onun üzerine böyle bir suçu atamam" şeklinde olur ki bu, "O, hapiste iken onun hakkında doğrunun dışında bir şey söyleyemem" demektir. Daha sonra o kadın, gerçeği iyice te'kid etmek için, *"Allah da, hâinlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmez"* demiştir. Bu, "Ben, böyle bir tuzak ve hileye teşebbüs edince, rezil ve rüsvay oldum. **Yûsuf** ise, bu günahtan uzak ve temiz olduğu için, haliyle, Allahu Teâlâ, onun bundan berî olduğunu ortaya çıkardı" demektir. Bu görüşte olanlar şöyle derler: "Bunun

doğruluğunun delili şudur:" **Hz. Yûsuf** (a.s.), kadın *"Şimdi hak meydana çıktı. Ben onun nefsinden murat almak istedim. O sadıklardandır"* deyinceye kadar, o mecliste yoktu. Binâenaleyh bu esnada **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hainlik etmediğimi bilmesi içindir"* diyebilmesi için, **Hz, Yûsuf**'un o mecliste bulunmayıp, aksine bu hususta habercinin o meclisten tekrar hapishaneye yanına gelmesine ve bu sözü kendisine nakletmesine ihtiyaç duyulur. Buna göre, daha sonra **Yûsuf** (a.s.), yeni bir söz olarak, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* demiş olmalıdır. Halbuki bu iki farklı sözün arasında, böyle bir ilgi, ne nesirde, ne de şiirde bulunmaz. Binâenaleyh biz bunun da, kadının sözü cümlesinden olduğunu anlarız.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Masum Olduğuna Bu Âyetin Delâleti**

Bu âyet, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un o günahtan berî ve uzak olduğuna, pek çok yönden delildir:

a) Padişah, ona haberci gönderip, onu yanına istediğinde, eğer **Hz. Yûsuf** (a.s.), o kötü fiilin töhmeti altında olmuş olsa ve gerçekten kendisinden bir suç sâdır olmuş, o fuhşu yapmış olsaydı, örf ve âdet itibariyle, **Yûsuf**'un, hükümdardan o hadiseyi tahkik ettirme talebinde bulunması imkansız olurdu. Zira bu, onun, kendi kendisini rüsvay etmesi, gizli ve küllenmiş, unutulmuş ayıplarını yenilemesi olurdu. Halbuki, aklı olan, böyle bir şey yapmaz. Farzet ki, bazıları **Hz. Yûsuf**'un masumluğu veya nübüvveti hususunda şüphe etsinler. Fakat onun akıllı olduğunda şüphe eden çıkmamıştır. Akıllı olanın da, kendi kendisini rezil-ü rüsvay etmek ve düşmanlarını, ayıp ve kusurunu iyice ortaya çıkarmaya sevk etmeye gayret göstermesi imkansızdır.

b) Mısırlı kadınlar, tâ baştan *"Hâşâ, Sübhanellah! Bu, bir beşer değil. Bu, çok şerefli bir melekten başka bir şey değil"* (Yûsuf, 31) diyerek, onun temiz ve nezih olduğuna şehâdet etmişlerdi. Bu defa da, *"Hâşâ, Allah için, biz onda hiçbir fenalık görüp bilmedik"* diyerek, onun lehine şâhitlik etmişlerdir.

c) Azizin karısı da, *"And ederim, onun nefsinden murat almak istedim de o namuskârlık gösterdi"* (Yûsuf, 32) diyerek, tâ ilk başta; ikinci olarak da bu âyette onun namuslu olduğunu beyan etmiştir.

Bil ki bu âyet, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un temiz olduğunu birkaç bakımdan göstermektedir:

1) Kadın *"Ben, onun nefsinden murat almak istedim"* demiştir.

2) Kadın, *"O, hiç şüphesiz doğru söyleyenlerdendir"* demiştir. Bu, **Hz. Yusûf**'un, *"O, kendisi benden murat almak istedi"* (Yûsuf, 26) şeklindeki sözünde doğru söylediğine işarettir.

3) **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi (...) bilmesi içindir"* demiştir. "Haşviyye", **"Yûsuf** (a.s.) bu sözü söyleyince, **Cebrail** (a.s.)'in ona, "Bu işe iyice kastedip, niyetlendiğinde de mi?" dediğini rivayet etmişlerdir. Bu, onların o pis rivayetlerindendir. Bu rivayet itimat edilen hiçbir kitapta doğrulanmamıştır. Bilakis onlar Kur'ân'ın zâhirî manasını tahrif etmek çabasıyla bunu uydurup araya sokuşturmuşlardır.

4) **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Allah, hâinlik edenlerin hilesini kesinlikle muvaffakiyete erdirmez"* demiştir. Bu "Hâinlik edenler, mutlaka rezil-ü rüsvay edilirler. Eğer ben hâin olsaydım, benim de Allah tarafından rezil rüsvay edilmem gerekirdi. Rüsvay edilmediğime ve Allah beni bu düştüğüm durumdan kurtardığına göre, evet bütün bunlar, benim hâinlerden olmadığıma delalet eder" demektir.

Burada, hepsinden daha güçlü, şöyle değişik bir izah daha yapılabilir: Bu vakitte, o hadise tamamen bitip gitmiş, o sıkıntı sona ermişti. Dolayısıyla **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, kendisinin böyle büyük bir hıyanette bulunduğunu bile bile, *"Bu, onun benim hıyânet etmediğimi bilmesi içindir"* diyebilmesi, faydasız yere yapılmış en büyük bir utanmazlığa ve yalana yönelmek olmuş olur. Binâenaleyh boş yere, böylesi yüzsüzlüğe yönelmek hiçbir akıllıya yakışmaz. O halde, akıllıların efendisi ve asfiyânın (seçkin kimselerin) imamı ve önderi olan bir kimseye isnat edilmesi nasıl uygun düşebilir? Böylece bu âyetin cahillerin ve Haşviyye'nin, **Hz. Yusûf** (a.s.) hakkında söyledikleri sözlerden onun uzak ve berî olduğuna delâlet ettiği sâbit olur.

وَمَآ أُبَرِّئُ نَفْسِىٓ ۚ إِنَّ ٱلنَّفْسَ لَأَمَّارَةٌۢ بِٱلسُّوٓءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّىٓ ۚ إِنَّ رَبِّى غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥٣﴾

"(Bununla beraber) ben, nefsimi tebrie etmem. Çünkü nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir. Ancak Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna. Çünkü Rabbim gafûr ve rahîmdir" (Yûsuf, 53).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kişi Nefsini Temize Çıkarmamalıdır**

Bil ki bu âyetin tefsiri, kendinden önceki âyetin tefsirindeki değişik manalara göre değişir. Çünkü biz eğer o sözün **Hz. Yûsuf**'a âit olduğunu söyler isek, bu ifade de ona âit olmuş olur. Yok eğer onun, kadının sözünün devamı olduğunu kabul edersek, bu ifade de kadının sözünün devamı olmuş olur. Biz âyeti her iki ihtimale göre de tefsir ederiz.

Bu sözün, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a ait olduğunu söylememiz halinde, Haşviyye buna tutunarak şöyle der: **"Yûsuf** (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi (...) bilmesi içindir"* (Yûsuf, 52) dediğinde, **Cebrâil** (a.s.) ona "Kuşağını çözmeye niyetlendiğinde de mi?" deyince **Hz. Yûsuf,** "Ben, nefsimi kötülükten yani zinâdan tebrie etmem (yani uzak olduğumu söylemem). Çünkü nefis, Allah'ın koruyup rahmet ettikleri müstesna, olanca şiddeti ile kötülüğü, yani zinayı emreder. Çünkü Rabbim, kötülüğe niyetlenişimi bağışlayan, onu yaptığım takdirde de, bana tevbeyi nasip edendir" demiştir."

Haşviyye'nin Tutarsız Rivâyetlerinin Tenkidi

Bil ki Haşviyye'nin bu iddiası tutarsızdır. Çünkü biz, önceki âyetin, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un o günahtan uzak ve berî olduğuna kesin kes delâlet eden bir delil olduğunu açıklamıştık. Ancak geriye, "O halde sizin bu âyet karşısında cevabınız ne olacaktır?" sorusu kalır. Buna karşı deriz ki: Bu hususta şu iki izah yapılabilir:

Birinci izah: Hz. Yûsuf (a.s.), *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi bilmesi içindir"* deyince, bu söz âdetâ, kendisini methetmesi ve tezkiye etmesi gibi olmuştur. Halbuki Allahu Teâlâ, *"Nefsinizi tezkiye etmeyin, temize çıkarmayın"* (Necm, 32) buyurmuştur. Bundan dolayı **Hz. Yûsuf,** *"(Bununla beraber), ben nefsimi tebrie etmem"* diye, bir istidrâk yapmıştır. Buna göre âyetin manası, "Ben, nefsimi tezkiye etmem. Çünkü nefis, alabildiğine kötülüğü emreden, kötülüğe çok meyyal olan ve günahlara arzu duyandır" şeklindedir.

İkinci izah: Âyet, kesinlikle Haşviyye'nin ileri sürdüğü hiçbir şeye delâlet etmez. Çünkü **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Gıyabında ona hâinlik etmediğimi"* deyince, bu hâinliğin, nefsinin arzu duymayışı, tabiatının meyletmeyişi manasında olmayıp, nefsin olanca şiddeti ile kötülüğü emreden; insan karakterinin lezzetli olan şeylere karşı arzu duyulan bir özelliği olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh o, bu sözü ile, hâinlik etmeyişinin, isteksizlik yüzünden değil, Allah korkusundan dolayı olduğunu ifade etmiştir.

Fakat biz bu sözün, o kadının sözünün devamı olduğunu söylersek, buna göre de şu iki izah yapılabilir:

a) Bu, "Ben, nefsimi **Yûsuf**'tan murat alma konusunda tebrie-tezkiye etmem" demektir. Bu sözün maksadı, **Hz. Yûsuf**'u, *"O, kendisi benden murat almak istedi"* şeklindeki sözünü doğrulamaktır.

b) O kadın, *"Bu, gıyabında ona hâinlik etmediğimi... bilmesi içindir"* deyince, *(Bununla beraber) ben, nefsimi (tamamen hâinlikten) tebrie edemem (uzak olduğunu söyleyemem). Çünkü ben o günahı ona iftira ile atıp, "zevcene kötülük etmek isteyenin cezası zindana atılmaktan, yahut acıklı bir azaptan başka ne olabilir"* (Yûsuf, 25) *dediğimde ve böylece onu hapse düşürdüğümde, ona hıyanet ettim"* demiştir. Binâenaleyh o bu surette, olup bitenlere karşı bir özür beyân etmek istemiştir.

Eğer, "Bu sözün **Yûsuf** (a.s.)'a âit olduğunu mu, yoksa kadına âit olduğunu mu söylemek daha uygundur?" denilirse, biz deriz ki: Bunun **Yûsuf** (a.s.)'a âit olduğunu söylemek daha müşkildir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın *"Azizin karısı da şöyle dedi: "Şimdi hak meydana çıktı"* şeklindeki sözü, başı-sonu birbirine uygun bir sözdür. Binâenaleyh, her iki söz ile her iki meclisin arasına pek çok fasıla girdiği halde, bu sözün bir kısmının **Yûsuf**'a, bir kısmının kadına âit olduğunu söylemek, uzak bir ihtimaldir. Bu sözün kadına âit olduğunu söylemek de müşkildir. Zira, *"Ben, nefsimi tebrie etmem. Çünkü nefis, olanca şiddetiyle kötülüğü emredendir. Ancak "Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna"* sözü, ancak günahtan sakınması mümkün olan kimseden sadır olursa, güzel ve yerinde olur. Hem sonra bunu söyleyen kişi, nefsini kırmak için böyle söylemiştir. Bu durum ise, bütün gayretini o günaha sarf eden azizin karısına uygun değildir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي *"Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna"* buyruğundaki "mâ" edatının "men" manasına olup, takdirin, إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبِّي "Rabbimin esirgemiş bulunduğu kimse müstesna" şeklinde olduğunu; "mâ" ile "men" edatlarının birbirleri yerine kullanılabildiğini; "فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ" (Nisa, 3) ve "وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلَى أَرْبَعٍ" (Nur, 45) âyetlerinde de böyle olduğunu söylemişlerdir.

Âyetteki bu ifadenin, istisna-i muttasıl veya munkatı' olduğu hususunda iki izah yapılmıştır:

a) Bu, isisnâ-i muttasıldır. Buna göre âyet şu iki şekilde izah edilir:

1) Bu ifade, "Rabbimin, melekleri koruduğu gibi koruduğu kimseler müstesna" manasındadır.

2) Bu, "Rabbimin merhamet edip, koruduğu vakitler müstesna, yani nefis, Allah tarafından korunduğu bu vakitler müstesna, her zaman alabildiğine kötülüğü emreder" demektir.

b) Bu istisna, istisna-i munkatı' olup, *"Lâkin Rabbimin rahmet edişi, insanı kötülükten uzak tutar"* manasındadır. Nitekim *"Onlar kurtarılmazlar, Lâkin katımızdan bir rahmet vaki olmuştur"* (Yasin, 43-44) âyeti de böyledir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Nefs-i Emmarenin Mahiyeti Hakkında**

Feylesoflar, "kötülükleri alabildiğine emreden nefs"in ne olduğu hususunda, değişik görüşler belirtmişlerdir. Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "İnsandaki nefis tek şey olup, pek çok sıfatı ve hali vardır. Binâenaleyh o nefis, ilahî âleme meylettiğinde "nefs-i mutmainne"; şehvet ve gazaba yöneldiğinde ise, "nefs-i emmâre" (kötülüğü emreden nefis) olmuş olur. Ona nefs-i emmâre denmesi, mübalağa içindir. Bunun sebebi şudur: Nefis ilk başta maddi şeylere alışır, onlardan hoşlanır ve onlara âdetâ aşık olur. Fakat mücerret (manevi) âlemi anlayıp, ona meyletmesi, bir nefis için nâdir şeylerdendir. Binâenaleyh o nefis için maddi âlemden bu sıyrılış ve inkişâf, ömrü boyunca çok ender vakitlerde olur. Genel olan durum, nefsin maddî âleme meyletmesi olup, manevî âleme yükselmeye temayülü de nâdir olunca, pek yerinde olarak, bu nefiy için, "kötülükleri, olanca şiddetiyle emreden nefis" denilmiştir?

Bazı kimseler de, "nefs-i mutmainne"nin, nefs-i akliyye-i nutkiyye olduğunu söylemişler, şehvetli ve gazaplı nefislerin ise, akıllı nefislerden başka olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda gerçekle ilgili sözümüz, akliyyât kitablarında ele alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, taat ve imanın ancak Allah'tan olabileceği hususunda, âyetteki *"Ancak Rabbimin esirgemiş bulunduğu müstesna"* ifadesini delil getirerek şöyle demişlerdir: Âyet, nefsin kötülüklerden ancak Allah'ın rahmeti sayesinde uzaklaşabileceğine delâlet etmektedir. Âyetin lafzı, her ne zaman o rahmet tahakkuk ederse, o vazgeçmenin de tahakkuk edeceğini göstermektedir. Binâenaleyh, biz diyoruz ki, bu âyette bulunan "**rahmet**" sözünü, **Kâdî**'nin dediği gibi, akıl, kudret ve lütuf fiilleri vermek manasına tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü bütün bunlar, kâfirle mü'min

arasında müşterek olan hususlardır. Binâenaleyh, âyetteki **"rahmet"** kelimesini, başka bir şey ile yorumlamak gerekir ki bu da, "tâate götüren sebebi, ma'siyete sevk eden sebebe tercih etmektir." Biz bunu, kesin aklî delil ile de ispatlamıştık. İşte bu durumda maksat elde edilmiş olur.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِي ۚ فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾ قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ ۖ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾

"Hükümdar: "Getirin onu bana! Onu kendime has bir (müsteşar) edineyim" dedi. Onunla konuşunca da şöyle dedi: "Sen bu günden itibaren bizim nezdimizde mühim bir mevki sahibisin. Emin (bir müsteşar)sın." (Yûsuf): "Beni memleketin hazineleri üzerine memur et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim. (Bütün tasarruf şekillerini de) bilenim" dedi." (Yûsuf, 54-55).

Yûsuf'un Hükümdarın Müsteşarı Olması

Âyetle iliği birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, âyette geçen hükümdarın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bazıları onun, aziz olduğunu söylerlerken, bazıları da "Hayır, o en büyük melik olan **Reyyân**'dır" demişlerdir ki, bu görüş şu iki sebepten dolayı kabule daha fazla şayandır:

1) **Yûsuf** (a.s.)'un, *"Beni memleketin hazineleri üzerine memur et"* sözü, buna delâlet etmektedir.

2) Hükümdarın *"Onu kendime has bir (müsteşar) edineyim"* şeklindeki sözü, **Yûsuf**'un daha önce melikin yanında, ona âit olmadığına delâlet eder. Daha önce **Yûsuf** (a.s.) azizin emrindeydi. Böylece bu durum âyette bahsedilen hükümdarın, en büyük melik olan **Reyyân** olduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, **Yûsuf** (a.s.) hapiste iken **Cibril**'in onun yanına geldiğini ve ona *"Allahım, benim için katından genişlik ve bir çıkış yolu ver ve beni, bilmediğim ve ummadığım bir taraftan rızıklandır"* dediğini, işte bundan dolayı

da Allahu Teâlâ'nın onun duâsını kabul ettiğini ve onun hapisten kurtulması için böyle bir sebep halk ettiğini söylemişlerdir.

Sözün özü, kısaca şudur: Hükümdarın şu sebeplerden dolayı, **Yûsuf** hakkındaki güveni ve itimadı çok olmuştur:

a) Onun ilmine güvenmiştir. Zira, yanına toplanmış olan kâhinleri rüyâyı tabir etmekten aciz olup, **Yûsuf** (a.s.) da, doğruluğuna aklın şehâdet ettiği o uygun cevabı verince, melikin gönlü **Yûsuf**'a meyletmiştir.

b) Onun, **Yûsuf**'un sabrı ve sebâtı hususundaki güveni artmıştır. Bu böyledir; zira o, yıllarca hapishanede kaldıktan sonra, melik kendisine hapishaneden çıkma izni verince, o oradan çıkmak için can atmamış, aksine sabredip beklemiş ve her şeyden önce, kendisinin bütün töhmetlerden uzak ve berî olduğuna delâlet edecek olan şeyin (melik tarafından) incelenmesini istemiştir.

c) Onun çok güzel bir terbiye ve edebe sahip olduğu hususundaki inancı artmıştır. Zira, **Yûsuf** (a.s.), her ne kadar maksadı azizin karısını zikretmek idiyse de, *"ellerini kesen o kadınların zoru neydi kendilerine sor?"* (Yûsuf, 50) ifadesiyle yetinmiş, en büyük belâlar kendisine o azizin karısı tarafından geldiği halde ondan bahsetmemiş, sadece diğer Mısırlı kadınların durumuna değinmiştir. İşte bu, çok hayran kılıcı bir edep ve terbiyenin mahsulüdür.

d) Onun, her türlü töhmetten uzak olmasıdır. Çünkü karşı taraf, onun temizliğini, nezaketini ve suçtan berî ve uzak olduğunu kabul etmiştir.

e) Sucu, **Yûsuf**'u, tâatlere koşma ve hapishanede bulunanlara iyilik etme hususunda, son derece sa'y-ü gayret göstermekle nitelemiştir.

f) O, yıllarca hapishanede kalmıştı. Bütün bunların her biri o insan hakkında iyi niyetli olmayı gerektiren şeylerdir. Ya bunların hepsi tek bir kimsede bir araya gelmişse! İşte bundan dolayı, hükümdarın, **Yûsuf** hakkındaki hüsn-i niyeti artmıştır. Allah, bir şeyin olmasını istediğinde o şeyin sebeplerini bir araya getirir ve onları kuvvetlendirir.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Melik tarafından **Yûsuf**'un bütün bu halleri görülüp tespit edilince, onun **Yûsuf**'u kendisine müsteşar edinmek hususundaki arzusu artmış ve bunun üzerine اِئْتُونِى بِهِ اَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِى *"Getirin onu bana! Onu kendime has bir müsteşar edineyim!"* demiştir. Rivâyet olunduğuna göre elçi, **Yûsuf**'a "Hapishane kirlerinden temizlen, güzel elbiseler giyin ve güzel bir görünüm arzet, kendine çekidüzen

ver! Çünkü hükümdarın yanına gideceğiz" demiş, o da hapishanenin kapısının üzerine, "Burası meşakkat yeri, dirilerin kabri, düşmanların sevinç vesilesi ve dostların da tecrübe kazandığı yerdir!" şeklinde yazmıştır. **Yûsuf** (a.s.), melikin yanına girerken de *"Allahım, senden, senin hayrın vasıtasıyla onun hayrından istiyorum; ve onun şerrinden, senin izzet ve kudretine sığınıyorum!"* dedi. Daha sonra, ona selâm vererek, İbranice ona dua etti.

"İstihlâs" bir şeyin, ortaklık şaibelerinden kurtarılarak arındırılmasını istemek, has kılmak demektir. Bu melik de, **Yûsuf**'un sırf kendi emrinde olmasını ve ondan hiç kimsenin, kendisine ortak olmamasını istemişti. Çünkü kralların âdeti, nefis ve güzel şeylerin sadece kendilerinde bulunmasını istemektir. Binâenaleyh, kral da **Yûsuf**'un, o zamanın tek insanı ve eşi bulunmaz bir kimse olduğunu anlayınca, onun sadece kendisine has olmasını istemiştir.

Rivâyet edildiğine göre hükümdâr, **Yûsuf**'a "Ehlim ve benimle birlikte yemek yemen hariç, senin benim her şeyime ortak olmanı arzu ediyorum" demiş; bunun üzerine de **Yûsuf** (a.s.): *"Sen, benim seninle beraber yemek yememi istemez misin? Zira ben, Yûsuf İbn Ya'kub İbn İshâk ez-Zebîh İbn İbrahim el-Halil'im (a.s.)"* demiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا كَلَّمَهُ *"Onunla konuşunca da"* buyurmuştur.

Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, "Kral, **Yûsuf** ile konuşunca" demektir. Ulemâ şöyle demiştir: "Zira, kralların meclisinde, hiç kimsenin ilk önce söze başlaması doğru olmaz. Söze önce başlayan, daima kraldır."

b) Bu, **"Yûsuf** kral ile konuşunca" demektir. Şu rivâyet edilmiştir: **"Yûsuf** (a.s.) kralın yanına vardığında otuz yaşında idi. Melik onu, genç bir delikanlı olarak görünce, sâkiye, "Bütün sihirbaz ve kâhinlerin bilemediği rüyânın te'vilini bilen bu mudur?" dedi. Bunun üzerine sâki, "Evet!" dedi. Bunun üzerine de melik **Yûsuf**'a yönelerek: "Ben rüyanın te'vilini bizzat senin ağzından şifahî olarak duymak istiyorum" dedi. **Yûsuf** (a.s.) da o cevâbı şifahi olarak bir kez daha tekrarladı ve melikin kalbi de, o rüyanın tabirinin doğruluğuna şehâdet etti. İşte o esnada **Yûsuf**'a إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ اَمِينٌ *"Sen bugünden itibaren bizim nezdimizde mühim bir mevki sahibisin"* demiştir.

Arapçada فُلَانٌ مَكِينٌ عِنْدَ فُلَانٍ بَيِّنُ الْمَكَانَةِ "Falanca falancanın yanında "mekîn"-dir; beyyinü'l-mekânedir" denilir. "Yani, menzilesi, mevki ve makamı

âşikardır" denir. Mekâne: Kendisinde bulunan şahsın, kendisi sayesinde istediğini yapabilme halidir. Onun, "emin" sözünün manası ise, "Biz, senin emin olduğunu ve sana isnat edilen şeylerden uzak ve berî olduğunu öğrendik, anladık" demektir.

Bil ki kralın, *"Mühim bir mevkî sahibisin, emînsin"* sözü, kendisine ihtiyaç hissedilen her türlü fazilet, şeref ve şan ihtiva eden bir cümledir. Bu böyledir, zira, onun mekin olabilmesi için, onun kudret ve ilim sahibi olabilmesi gerekir. Çünkü kudret sayesinde imkânlar elde edilebilir. İlim sayesinde ise, ancak kendisi sayesinde elde edilebilecek olan hayır fiilleri elde edilebilir. Zira **Hz. Yûsuf,** neyin uygun neyin uygun olmadığını bilmeseydi, uygun olanların yapılmasını; uygun olmayanların da yapılmamasını hassaten belirterek söyleyemezdi. Böylece onun, mekin olmasının, kudreti ve ilmi sayesinde olduğu sabit olmuş olur.

Onun emin olmasına gelince: Bu, **Yûsuf**'un, herhangi bir işi arzusuna göre değil, tam aksine o işi hikmetin muktezasına göre yapan bir hakim kimse olması demektir. Böylece **Yûsuf** (a.s.)'un mekîn ve emîn olmasının, onun kadir olduğuna, hayır, şer, fesât ve salâh yerlerini bildiğine ve bir işi, arzusuna ve isteğine göre değil, hikmetin muktezâsına göre yaptığına delâlet etmiş olur. Böyle olan herkesten, kötülük ve hafiflik kabilinden olan fiillerin sâdır olması imkansız olur. İşte bundan dolayı **Mu'tezile,** Allahu Teâlâ'nın kabîh olan şeyleri yapmayacağını ispat etmeye uğraşırken şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ kabîh olan şeyleri yapmaz. Zira O, kabîh olanın "kubh"unu bilendir; O, kendisinin o kabîhi yapmaktan müstağni olduğunu da bilendir. Böyle olan herkes, kabîh olanı yapmaz." Onlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "O, ancak kâdir olduğu ve cehaletten münezzeh olduğunda kabîh olanı yapmaktan müstağni olur" Böylece, melikin, **Yûsuf** (a.s.)'u "mekîn ve emîn" diye vasfetmesinin, bu konuda söylenilmesi mümkün olan şeylerin zirvesi olduğu sabit olmuş olur.

Ülkenin Mâliyesinin Başına Gelmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte o esnâda, **Yûsuf** (a.s.)'un اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ *"Beni memleketin hazineleri üzerine memur et. Çünkü ben onları iyice korumaya muktedirim. (Bütün tasarruf şekillerini de), bilenim"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Yûsuf** (a.s.) hükümdarın rüyâsını, onun huzurunda tabir edip açıklayınca, melik ona: "Ey dost, ne önerirsin?" demiş, bunun üzerine **Yûsuf** (a.s.) da *"Bolluk olacak yıllarda, çokça ekin ektirmeni, depolar yaptırmanı ve orada yiyecekler depolamanı öneririm. O kıtlık yılları geldiğinde araziden elde ettiğimiz bu geliri satarız. İşte bu yolla da, çok büyük bir mal elde edilmiş olur"* dedi. Bunun üzerine melik, "Bu işi kim yüklenecek?" deyince de **Yûsuf** (a.s.) *"Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et"* demiştir ki, bu, "Mısır topraklarının hazineleri üzerine" demektir. Ahd ifade etsin diye **"ard"** kelimesinin başına elif-lâm getirilmiştir. **İbn Abbas** (r.a.), Hz. Peygamber'in bu âyetle ilgili olarak şöyle dediğini rivâyet etmiştir: رَحِمَ اللهُ اَخِى يُوسُفَ لَوْ لَمْ يَقُلْ اِجْعَلْنِى عَلٰى خَزَائِنِ الْاَرْضِ لَاسْتَعْمَلَهُ مِنْ سَاعَتِهِ لٰكِنَّهُ لَمَّا قَالَ ذٰلِكَ اَخَّرَهُ عَنْهُ سَنَةً *"Allah, kardeşim Yûsuf'a merhamet etsin. Şâyet o: "Beni memleketin hazineleri üzerine (memur) et" demeseydi, o padişah onu, hemen o anda o işle görevlendirirdi. Ancak ne var ki o, bunu deyince, o bu vazifeyi ona vermeyi bir sene geciktirdi."*

Ben derim ki bu, şaşılacak şeylerdendir. Zira **Yûsuf** (a.s.) hapishaneden çıkmak istemeyince, Allah bunu, ona en güzel bir biçimde kolaylaştırdı. Ama, hemen görev almaya koşunca, Allah onun bu gayesini gerçekleştirmesini tehir etti. İşte bu, şahsi tasarrufu terk edip, işleri tamamen Allah'a bırakmanın daha evlâ olacağına delâlet eder.

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Göreve Talip Olması**

Birisi şöyle diyebilir: Hz. Peygamber (s.a.s.), **Abdurrahman İbn Semure**'ye: *"İdarecilik isteme"* derken, **Yûsuf** (a.s.) niçin idarecilik talep etmiştir? Hem **Yûsuf** (a.s.), kâfir bir kraldan idarecilik talebinde bulunmuştur? Yine o, niçin bir müddet sabretmemiş, hemen o anda idarecilik talebindeki arzusunu ortaya koymuştur? Hem yine o, niçin bu hareketi bir tür töhmet doğurmasına rağmen, hemen ilk başta hazinelerin işini üzerine alma talebinde bulunmuştur? Yine Cenâb-ı Hak, *"Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz"* (Necm, 32) buyurduğu halde, *"Ben onları iyi korumaya muktedirim, bütün tasarruf şekillerini de bilenim"* diyerek nasıl kendisini methedebilmiştir? Keza onun, "اِنِّى حَفِيظٌ عَلِيمٌ" demesinin faydası nedir? Hem o, bu hususta niçin bir istisnada bulunmamış, yani "inşaallah" dememiştir? Zira en güzel olanı onun "inşaallah" (eğer Allah dilerse), ben hafîz ve alîm'im demesiydi. Böyle söylemesinin en güzel oluşunun delili ise Cenâb-ı

Hakk'ın *"Ben yarın elbette şöyle şöyle yaparım" deme. "Allah'ın dilemesine bağlaman müstesna"* (Kehf, 23-24) âyetidir. Bütün bunlar mutlaka cevaplandırılması gereken yedi sorudur.

Halkın İşlerini Islah Ona Vacipti

Buna göre biz diyoruz ki: Bu soruların cevabı hususundaki temel kaide şöyle denilmesidir: İnsanların işleri hususunda tasarrufta bulunmak, **Hz. Yûsuf**'a vacip idi. Binâenaleyh onun, hangi biçimde olursa olsun, bu işe teşebbüste bulunması caiz idi. Biz, şu sebeplerden dolayı, insanların işleri hususunda tasarrufta bulunması, çalışması vâciptir dedik:

a) O, insanlara, Allah katından gönderilmiş hak bir peygamber idi. Peygamberin, imkânlar ölçüsünde, ümmetinin menfaatlerini gözetmesi, kendisine vâciptir.

b) **Yûsuf** (a.s.), bir kıtlığın ve çoğu kez kitlelerin ölümüne sebep olacak o darlığın meydana geleceğini vahiyle öğrenmişti. Belki de Cenâb-ı Hak, **Hz. Yûsuf**'a bu hususta tedbir almasını, o kıtlığı, kendisi sayesinde halka az zararının dokunacak olduğu bir metot uygulamasını emretmişti.

c) Hak edenlere faydaları ulaştırmak, zararları da defetmek hususunda gayret sarf etmek, akıllarca da güzel kabul edilir bir husustur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz diyoruz ki: **Yûsuf** (a.s.) işte bütün bu yönlerden halkın menfaatine olan şeyleri görüp gözetmekle mükellef idi. Onun, halkın menfaatlerine olan şeyleri görüp gözetmesi ise, ancak bu yolla mümkün idi. Vacibin, kendisiyle tamamlandığı şey de vâciptir. Binâenaleyh, işte bu tavrı takınma, **Yûsuf**'a vacip idi. Bu vâcip olunca, bu hususta bütün sorular külliyyen vacip olur.

"İnşaallah" Demeyişinin İzahı

Hz. Yûsuf'un "inşaallah" dememesi meselesine gelince, **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu, bir cezayı iktiza eden bir hata olmuştur. Bu cezâ da, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Yûsuf**'un o maksadını, bir sene müddetle ertelemesidir." Ben de derim ki: Belki de bunun sebebi şudur: Şâyet **Yûsuf** (a.s.) böyle bir istisnada bulunsaydı, melik, **Yûsuf**'un bunu, kendisinin bu menfaatleri gerektiği gibi zapt ü rapt altına alamayacağını bildiği için söylediğine inanacaktı. İşte bundan dolayı **Yûsuf** (a.s.) "inşallah" dememiştir.

Yûsuf'un Kendini Övdüğü İddiası

Yûsuf'un kendi kendini methetmesine gelince, buna birkaç yönden cevap verebiliriz:

a) Biz, **Yûsuf** (a.s.)'un kendisini methettiğini kabul edemeyiz. Ancak ne var ki **Yûsuf** (a.s.), kendisinin bu gayeyi tahakkuk ettirme hususunda faydalı olan bu iki vasfın kendisinde bulunduğunu beyân etmiştir. Bu iki şey birbirinden farklıdır. Belki de, **Yûsuf** (a.s.) o zann-ı galibine göre, bu vasıfları zikretme ihtiyacını hissetmiştir. Zira hükümdar, her ne kadar onun dini ilimlerdeki mükemmeliyetini biliyor idiyse de, **Yûsuf**'un bu işi de hakkıyla yerine getirebileceğini bilmiyordu.

Sonra, biz şöyle de diyebiliriz: Farzet ki o, kendini methetmiştir. Ancak ne var ki, insanın kendisini methetmesi, bu methiyle büyüklenmeyi, tefahür etmeyi ve böylece de, helâl olmayan şeylere ulaşmayı kastedince mezmum ve kötü olur. Ama bu şekilde olmayınca, biz onun haram olduğunu kabul edemeyiz. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın *"Nefislerinizi tezkiye etmeyiniz"* (Necm, 32) buyruğundan kastedilen, nefsi, onun tezkiye edilmemesi kesin olarak bilindiği zaman, onu tezkiye etmektir. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, bu ifadenin hemen peşinden, *"Mattaki olanı en iyi bilen O'dur"* (Necm, 32) buyurmasıdır. Ama insan, kendisinin doğru ve haklı olduğunu bildiğinde, böyle bir şey yasak değildir. Allah en iyi bilendir.

Hz. Yûsuf'un Kendisini "Hafîz ve Alîm" Olarak Tavsifi

Onun kendisini, **"hafîz, alîm** "şeklinde vasfetmesinin faydası nedir? şeklindeki soruya cevap olarak da şöyle diyoruz:

Bu ifade, onun, "Ben kendisiyle gelir ve malların elde edilmesinin mümkün olacağı bütün tasarruf yollarını hafîzim (bunları iyice kavramışım); malın nerelere sarf edilmesinin uygun olacağı her yönü de iyice bilirim" demesi gibidir. Nitekim, "Ben insanların faydasına olan şeylerin tamamını hafîzim, iyice kavramışım; onların bütün ihtiyaç şekillerini de alîmim, iyice bilirim" denilmektedir. Yine, "Ben, senin bütün nimet ve ikrâm şekillerini iyice kavramışım, hafîz ve, onlara tâat ve inkıyâdımla mukabelede bulunmamın vacip olduğunu da "alîm'im, iyice bilirim" denilir. Bu, isteyenlerin daha çok misal getirmesi mümkün olan bir konudur.

وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْأَرْضِ ۚ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَآءُ ۚ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَآءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾ وَلَأَجْرُ الْأٰخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

"İşte o ülkede Yûsuf'a kudret ve şeref verdik. O, o yerin neresini dilerse, orada konaklardı. Biz rahmetimizi, kime dilersek, ona nasip ederiz. İyi hareket edenlerin mükâfatını zayi etmeyiz. İman edip de takvada devam edenlere has olan âhiret mükâfatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır" (Yûsuf, 56-57).

Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Yûsuf'a Ülkede Yetki Verilmesi**

Bil ki **Yûsuf** (a.s), hükümdardan kendisini ülkenin hazineleri üzerine memur kılmasını isteyince, Allah, melikin: "Ben bunu yaptım" dediğini nakletmemiş, aksine Cenâb-ı Hak, وَكَذٰلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ ***"İşte o ülkede Yûsuf'a kudret ve şeref verdik"*** buyurmuştur. Binâenaleyh, bu noktada müfessirler şöyle demişlerdir: İfadede bir hazf olup, bunun takdiri "Hükümdar 'tamam, yaptım' dedi" şeklindedir. Ancak ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın, o ülkede **Yûsuf**'a böyle bir imkân vermesi, melikin de **Yûsuf**'a istediği bu hususta ona icabet ettiğine delâlet etmektedir.

Ben diyorum ki, müfessirlerin bu hususta yapmış oldukları bu izah güzeldir. Ancak ne var ki burada, bundan daha güzel olan şöyle bir izah yapılabilir: Melikin, **Yûsuf**'un isteğini kabul edip ona icâbet etmesi, zahirî âlemdeki bir sebeptir. Ama hakîkî müessir ise, Cenâb-ı Hakk'ın **Yûsuf**'a o yerde imkân vermesinden başkası değildir. Bu böyledir, zira o kral, **Yûsuf**'un isteğini kabul veya reddetmeye muktedir idi. O halde kabul ve reddetmek hususu, melike eşit bir biçimde izafe edilir. Bu eşitlik devam ettiği müddetçe, kabulün tahakkuk etmesi imkânsız olur. Binâenaleyh, o padişahın zihninde, kabul tarafının ret tarafına ağır basması gerekirdi. Bu ağır basma işi ise, ancak Allah'ın yaratmış olduğu bir müreccih sebebiyle olabilirdi. Allah, o müreccihi yarattığı zaman, muhakkak ki kabul tahakkuk etmiştir. Binâenaleyh, **Yûsuf**'un orada imkân bulması, kudret sahibi olması, ancak Allah'ın, o padişahın kalbinde tahakkuk ettiğinde neticenin meydana gelmesi kudret ile, kesin sebebin toplamını yaratması ile olmuştur. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, o melikin, **Yûsuf**'un isteğine icâbet etmesini zikretmemiş, sadece ilahî imkân vermenin zikredilmesiyle yetinmiştir. Zira, hakîki müessir ancak O'dur;

***İKİNCİ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Mutlu İdare Dönemi**

Rivâyet olunduğuna göre melik, **Yûsuf**'a yönelmiş, meliklik yüzüğünü çıkarmış, bunu **Yûsuf**'un parmağına takmış, kılıcını **Yûsuf**'un boynuna asmış ve Yûsuf'a inci ve yakut kakmalı, altından bir taht yaptırmıştır. Bunun üzerine **Yûsuf** (a.s.), "Tahta gelince, o taht sayesinde senin mülkünü kuvvetlendiririm; mühür ile senin işlerini yönetirim. Ama, tâca gelince, bu, ne benim ne de benim atalarımın libâsı, giysisi değildir" demiş ve tahta oturmuştur ve halk da kendisine itaat etmiştir. Melik, o malum kadının kocası **Kıtfîr**'i azletmiş, bundan sona ise **Kıtfîr** ölmüş ve padişah **Yûsuf**'u, onun karısıyla evlendirmiştir. **Hz. Yûsuf** (gerdek gecesi) kadının yanına girince, *"Bu, senin daha önce istediğinden daha hayırlı değil midir?"* demiş, ve onu bekâr bulmuştur. Böylece o kadın, **Yûsuf**'a **Efrayim** ve **Mişâ** adında iki çocuk doğurmuştur. **Hz. Yûsuf,** Mısır'da adâleti uygulamış, bu sebeple de kadın erkek, herkes onu sevmiştir. Hem o melik, hem de pek çok insan **Hz. Yûsuf** sayesinde Müslüman olmuşlardır. Kıtlık yılında Mısırlılar, ilk sene gümüş ve altın mukabilinde; ikinci sene, süs eşyası ve mücevherler mukabilinde; daha sonra da, hayvan, sonra mal mülk ve akârlar mukabilinde, en sonra da köleler mukabilinde tahıllarını satmışlardır. Böylece o onları yıllarca köle olarak kullanmıştır.. Bunun üzerine onlar "Allah'a yemin olsun ki biz, bu melikten daha muktedir olan başka bir melik görmedik" demişler, böylece, bütün herkes, onun kulu kölesi olmuştur. **Hz. Yûsuf** (a.s.) bunu duyunca: *"Ben Allah'ı şahit tutuyor ve diyorum ki, ben bütün Mısır halkını kölelikten azâd ettim ve mülklerini onlara geri verdim"* demiştir. **Hz. Yûsuf,** diğer kimselerin de istifade edebilmesi için, tahıl talebinde bulunan herkese bir deve yükünden daha fazlasını satmamıştır. **Keşşaf sahibi,** bunu bu şekilde anlatmıştır. Doğrusunu yalnız Allah bilir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Hakimiyetinin Bazı Tezahürleri**

"Kezâlik" kelimesindeki "kaf", "mekkenna" fiili ile mansub olup, bu, daha önce geçmiş olan bir şeye işarettir. Yani, "Biz, melikin kalbini, sevgisini ona yaklaştırmak ve onu, böylece, hapislik gamından kurtarmamız hususunda **Yûsuf**'a nasıl in'am ettiysek, ona o ülkede yetki vermekle de in'am ettik" demektir. "مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِى الْأَرْضِ" ifadesinin manası ise, "Biz o **Yûsuf**'u, engelleri kaldırmak suretiyle istediği her şeye muktedir kıldık..." demektir. Cenâb-ı Hakk'ın يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ *"O yerin neresini dilerse, orada konaklardı"* ifadesindeki "yetebevveu" kelimesi hal olmak üzere nasb mahallinde olup, takdiri, "مَكَّنَّاهُ مُتَبَوِّأً" şeklindedir. **İbn Kesir,** fiili, Allah'a nisbet

ederek, "neşâu" diye okurken, diğer kıraat imamları yâ ile ve bu işi **Yûsuf**'a izafe ederek, "Yeşâu" şeklinde okumuşlardır.

Bil ki, Allah'ın bu buyruğu, **Hz. Yûsuf**'un, meliklik hususunda, kendisiyle hiç kimsenin boy ölçüşemeyeceği ve hiç kimsenin karşı çıkamayacağı, istediği ve dilediği her şeyi tek başına yapabileceği bir mertebede bulunduğuna delâlet eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bunun, bundan önce de böyle olduğunu te'kid eden hususu da beyân buyurarak نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ *"Biz rahmetimizi kime dilersek, ona nasip ederiz"* demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ ilk önce, bu imkân ve kudret vermenin başkası tarafından değil, kendisi tarafından olduğunu belirterek, *"İşte, o yerde, Yûsuf'a kudret ve şeref verdik"* buyurmuş, daha sonra da bunu ikinci kez *"Biz rahmetimizi kime dilersek ona nasip ederiz"* ifadesiyle te'kid etmiştir ki, bunda iki fayda bulunmaktadır:

Birinci fayda: Bu, her şeyin Allah'tan olduğuna delâlet eder. **Kâdî** şöyle demiştir: O saltanat, ancak Allah'ın yaptığı bazı şeylerle tamamlanınca, o saltanatın hepsi, sanki Allah tarafından verilmiş gibi olmuştur. **Kâdi**'ye, şu şekilde cevap verilir: Biz, o saltanatın bizzat kendisinin, ancak Allah tarafından tahakkuk ettirildiğini iddiâ ediyoruz. Zira, Kur'ân'ın lafzı, bizim görüşümüze delâlet etmektedir. Bahsettiğimiz kesin aklî delil de, bizim görüşümüzü takviye etmektedir. Binâenaleyh, bu lafzı, mecazî bir manaya hamletmek imkânsızdır.

İkinci fayda: Bu mülk, **Yûsuf**'un eline, sırf ilahî meşîet ve nafiz bir kudret ile geçmiştir. **Kâdî** ise: "Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, nimetler vermesinin, kulların maslahatının gerektirdiği bir biçimde cereyan ettiğine delâlet eder" demiştir.

Deriz ki: Âyet, işlerin ilahî meşîete ve sırf ilahî kudrete bağlı olduğuna delâlet eder. "Kulların faydasını gözetmek" kaydına gelince, âyetin lafzı buna delâlet etmeyip, senin bizzat kendin, isteğin doğrultusunda itibâre aldığın bir iştir.

Daha sonra Cenab-ı Hak وَلَا نُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"İyi hareket edenlerin mükâfatını zayi etmeyiz"* buyurmuştur. Bu böyledir, zira ücret ve mükâfatı zayi etmek, ya acziyetten veya cehâletten, ya da cimrilikten dolayı olur ki, bütün bunların hepsi Allah hakkında düşünülemeyen şeylerdir. Öyleyse, Allah'ın, mükâfatları zayi etmesi de imkânsız olur.

Bil ki bu, **Yûsuf** (a.s.)'un muhsinlerden olduğuna dair Allah tarafından yapılmış olan bir şehâdettir. Binâenaleyh, **Yûsuf**'un, o kadının dört şubesi arasına (kucağına) oturduğu, yani onunla cinsi münasebete hazırlandığı şeklindeki iddia doğru olsaydı, o zaman **Yûsuf**'un, muhsinlerden olduğunun söylenilmesi imkânsız olurdu. Binâenaleyh işte bu noktada, ya Allah'ı, **Yûsuf**'un muhsinlerden olduğuna dair verdiği hükümde yalanlamak gerekir ki, bu, küfrün ta kendisidir; veyahut da Haşviyye'nin rivâyet ettiği o şey hususunda tekzip edilmesi gerekir ki, bu da iman ve hakkın tâ kendisidir.

Muttakiler İçin Âhiret Mutluluğu Daha Üstündür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ *"İman edip de takvâda devam edenlere has olan âhiret mükâfatı ise, muhakkak ki, daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin tefsiri hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bununla **"Yûsuf** (a.s.) bu dünyada her ne kadar, böylesi yüce makam ve derecelere ulaşmış ise de, ancak ne var ki, Allah'ın âhirette onun için hazırlamış olduğu mükâfat, daha hayırlı, daha üstün ve daha mükemmeldir" manası kastedilmiştir. Tercih sebeplerini, biz bu kitapta defalarca anlatmıştık. O izahların neticesi şudur: Mutlak hayır, sırf fayda olan, devamlı olan, saygı ve ta'zimle iç içe olandır. Bu dört kayıt, âhiretle ilgili hayırlarda mevcut olup, dünyanın hayırlarında yoktur.

Hayr Kelimesinin İki Farklı Mânası Hakkında

İkinci görüş: "Hayır" lafzı bazen, iki hayırdan birinin diğerinden üstün olduğunu belirtmek için kullanılır. Nitekim "gül suyu sudan daha iyidir (hayırlıdır)" denilir. Bazen de, kendisinden "daha üstün olma" manası kastedilmeksizin, o işin bizzat kendisinin hayırlı olduğunu ifade etmek için kullanılır. Nitekim اَلتِّرِيدُ خَيْرٌ مِنَ اللهِ تَعَالَى "Tirîd, Allah'tan olan bir hayırdır" denilir. Yani, "Tirîd Allah'ın ihsanı ve lütfu ile meydana gelen hayırlardan bir hayırdır" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَلَاَجْرُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ" ifadesini, birinci manaya göre ele alırsak, o zaman dünya lezzetlerinin de "hayırlı olmakla" tavsif edilmiş olmaları gerekir; yok eğer onu, ikinci manada ele alırsak, o zaman, dünya menfaatlerinin de hayırlı olduğunun söylenilmemesi gerekir. Aksine bu belki de sadece âhiretin hayırlarının hayır olup onun dışında kalan şeylerin abes ve boş olduğunu ifade eder.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"İman edip de takvada devam edenlere has olan âhiret mükâfatı ise, muhakkak ki daha hayırlıdır"* buyruğunda, **Yûsuf** (a.s.)'un durumunun açıklanmasının kastedildiğinde şüphe bulunmamaktadır. Şu halde **Yûsuf** (a.s.) hakkında, onun iman edip takvada devam eden kimselerden olduğunu tasdik etmek gerekir. İşte bu tabir, **Yûsuf** (a.s.)'un önceden de müttakilerden olduğunun Allah tarafından açıkça ilan edilmesi anlamına gelir. Burada, Allahu Teâlâ'nın, **Yûsuf** hakkında *"O, andolsun ona niyeti kurmuştu. Rabbinin bürhanını görmeseydi nerdeyse o da ona kastetmiş gitmişti"* (Yûsuf, 24) buyurduğu o zamanın dışında, **Yûsuf**'un (zaman olarak) içinde yine müttakilerden olduğunu açıklamaya ihtiyaç duyulan daha önce geçmiş olan başka bir zaman söz konusu değildir. Binâenaleyh bu, **Yûsuf** (a.s.)'un o vakitte de, müttakilerden olduğu hususunda, Allah tarafından yapılmış olan kesin bir şehâdet olur. Allah'ın, *"iyi hareket edenlerin mükâfatını zayi etmeyiz"* buyruğu da, **Yûsuf** (a.s.)'un muhsinlerden olduğu hususunda Allah tarafından yapılmış bir şehâdettir. Hak Teâlâ'nın *"Çünkü o, (taatte) ihlasa erdirilmiş kullarımızdandı"* (Yûsuf, 24) buyruğu da **Yûsuf**'un muhlis kullardan olduğu hususunda, Allah tarafından yapılmış başka bir şehâdettir. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, **Yûsuf** (a.s.)'un, müttakilerden, muhsinlerden ve muhlislerden olduğuna şahitlik ettiği kesinleşmiş olur. Halbuki cahil **Haşvî** ise, **Yûsuf** (a.s.)'un, hüsrana uğramış günahkârlardan olduğunu iddia ediyor. Bunca te'kidli ve muhkem ifadelere rağmen, Allahu Teâlâ'nın sözüyle hükmetmeyenin, hüsrana uğramış olanların ta kendilerinden olacağında hiçbir şüphe bulunmamaktadır!..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî, "Cenâb-ı Hakk'ın *"İman edip de takvada devam edenlere has olan âhiret mükâfatı ise, muhakkak ki daha hayırlıdır"* buyruğu, büyük günahlardan korunmayan kimselerin âhirette mükâfat elde edemeyeceğini iddia eden Mürcienin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder" demiştir. Biz deriz ki: "Bu, zayıf bir görüştür. Çünkü buradaki **"hayır"** kelimesini ism-i tafdil (daha hayırlı) manasına alırsak, muttakilerin sevabının daha üstün olacağı manası çıkmış olur ki, bundan, başkaları için sevap olmadığı neticesi çıkmaz. Yok eğer bu kelimeyi, "hayırlı" manasına hamledersek, bu, o hayrın müttakiler için söz konusu olduğuna delâlet eder. Yine bu da hayrın müttakilerin dışındaki kimseler için olmayacağını göstermez.

وَجَآءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾ قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ أَبَاهُ وَإِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

"Yûsuf'un kardeşleri gelip, onun huzuruna girdiler. O, onları tanıdı. Onlar ise, kendisini tanımıyorlardı. Vakta ki o onların (zahire) yüklerini hazırladı. Dedi ki: "Bana, baba bir erkek kardeşinizi de getirin. Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben misafir ağırlayanların hayırlısıyım. Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok. (Boşuna) bana yaklaşmayın." Onlar dediler ki: "Onu babasından istemeye çalışırız. Her halde (bunu) yaparız" (Yûsuf, 58-61).

Kardeşlerinin Mısır'a Gelmeleri

Bil ki, kıtlık bütün beldeleri sarıp, **Ya'kub** (a.s.)'un beldesine de ulaşıp, onlar da geçim darlığına düşünce, **Hz. Ya'kub** (a.s.) oğullarına: "Mısır'da herkese yiyecek dağıtan sâlih bir zât var. Ona paralarınızı götürüp, ondan yiyecek şeyler alın" dedi. Bunun üzerine onlar, on kardeş, **Yûsuf**'a doğru yollandılar. Mısır'a gelip onun yanına girdiler. İşte bu hadise, **Hz. Yûsuf**'un, kardeşleri ile buluşmasına, onlar **Yûsuf**'u kuyuya atarlarken, Cenâb-ı Hakk'ın ona (vahiyle) bildirdiği, *"Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken (bir gün) bu işlerini haber vereceksin"* (Yûsuf, 15) şeklindeki haberinin doğruluğunun ortaya çıkmasına bir sebep gibi olmuş olur.

Yûsuf'un Onları Tanıması

Hak Teâlâ, **Yûsuf**'un onları tanıyacağını, onların ise kesinlikle onu tanımayacaklarını haber vermiştir. **Hz. Yûsuf**'un onları tanıyacağı hususu, âyetteki, *"Bu işlerini haber vereceksin"* cümlesinde, onların **Hz. Yûsuf**'un yanına gelip gireceklerini haber vermesi ile tahakkuk etmiştir. Hem **Yûsuf** (a.s.)'un rüyası da, onların, bir gün yanına geleceklerine bir işaretti. İşte bu sebepten ötürü, o bunu beklemekteydi. Binâenaleyh o, uzak beldelerden kapısına gelen herkesin, kendi kardeşleri olup olmadığını anlamak

için, durumlarını araştırıyor, hallerini öğreniyordu. Kardeşleri **Yûsuf**'un kapısına geldiklerinde, onların durumlarını da araştırınca, onların kendi kardeşleri olduğunu anladı.

Kardeşlerinin Yûsuf'u Tanımamaları

Onların **Hz. Yûsuf**'u tanıyamamalarının sebepleri de şunlardır:

1) **Yûsuf** (a.s.) kapıcısına, onları içeri sokmamasını emretmiş ve onlara bir aracı ile konuşmuştur. Durum böyle olunca, onlar onu tanıyamamışlardır. Özellikle, padişahın heybeti ve onların aşırı ihtiyaç içinde oluşları, endişe ve korkularını artırmıştı. Bütün bunlar gerçekleştiğinde, tam bir anlayışı sağlayacak olan mükemmel bir düşünceye mânidir.

2) Onlar onu kuyuya atarlarken, o küçük idi; halbuki şimdi onu sakalı gürleşmiş, şekli şemaili değişmiş olarak görmüşlerdi. Zira onlar, **Hz. Yûsuf**'u tahtında, ipek elbiseler içinde, boynunda altın halka, başında altın taç olarak otururken görmüşlerdir. Yine onlar, aradan uzun zaman geçtiği için, **Yûsuf**'un hadisesini unutmuş gitmişlerdi. İşte bu sebepten ötürü, onu kuyuya atışlarından o zamana kadar, aradan kırk senenin geçmiş olduğu söylenmiştir. Bütün bu sebeplerin her biri, tam bir tanımanın gerçekleşmesine mani olur. Ya sebeplerin hepsi birden bulunursa...

3) Bu bilginin ve tanımanın gerçekleşmesi, Allah'ın yaratması (bildirmesi) ile olmuştur. Binâenaleyh belki de Cenâb-ı Hak, *"Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, (bir gün) bu işlerini haber vereceksin"* (Yûsuf, 15) buyruğu ile, ona haber verdiği bu işi gerçekleştirmek için, kardeşlerinin kalplerinde bu tanıma ve hatırlama işini yaratmamıştır. Böylece bu, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un mu'cizelerinden olmuştur.

Onlara Zahire Yükletip Göndermesi

Cenab-ı Hak daha sonra وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ *"Vakta ki o, onların (zahire) yüklerini hazırladı"* buyurmuştur. **Leys** şöyle der: "Arapçada, bir kimse bir topluluğun, yolculukta onlara lâzım olacak şeyleri karşılamayı üzerine alıp yüklendiğinde, "جَهَّزْتُ الْقَوْمَ تَجْهِيزًا" denilir. "جَهَازُ الْعُرُوسِ" gelinin çehizi ve "جَهَازُ الْمَيِّتِ" ölünün techizâtı ifadeleri de bu köktendir. Bu, bu kimselerin ihtiyaç duydukları şeyler demektir. Basralıların bunu cîm'in kesresi ile, "جِهَازٌ" şeklinde kullandıklarını da duydum." **el-Ezheri** şöyle demiştir: "Bütün kurrâ, bunu cim'in fethası ile okumuşlardır. Kesreli okunuşu güzel bir lehçe değildir." Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Yûsuf** (a.s) onlardan her biri için bir deve yükledi, onları misâfir ederek ikram etti ve yolculuk

esnasında ihtiyaç duyacakları her şeyi verdi. İşte âyetteki جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ *"Onların teçhizatını düzdü"* cümlesi bu manayadır.

Ana Bir Kardeşi Bünyamin'i İstemesi

Daha sonra Çenâb-ı Hak, **Hz. Yûsuf** (a.s)'un onların her türlü ihtiyaçlarını karşılayınca, onlara, اِئْتُونِى بِاَخٍ لَكُمْ مِنْ اَبِيكُمْ *"Bana, baba bir erkek kardeşinizi de getirin"* dediğini haber verir.

Bil ki, bu sözün, **Yûsuf** (a.s.)'un o kardeşinin durumunu sorabilmek için, mutlaka daha önce aralarında ondan bahsedilmiş olması gerekir. Âlimler bu hususta çeşitli izahlar yapmışlardır:

Birinci izah: Yapılan izahların en güzeli olan bu izaha göre, **Hz. Yûsuf**'un herkese karşı tutum ve âdeti, her bir insana, ne fazla ne eksik olmaksızın bir deve yükü yiyecek vermekti. **Yûsuf**'un yanına gelen kardeşleri, on kişi idiler. **Yûsuf** (a.s.), onlara da on deve yükü yiyecek verdi. Onlar: "Bizim ihtiyar babamız ve onunla beraber kalmış bir kardeşimiz daha var" dediler. Babalarının çok yaşlı ve kederli olduğu için gelemediğini, o kardeşlerinin ise, babalarına bakmak için orada kaldığını, dolayısı ile o ikisi için de, yiyecek vermesi gerektiğini söylediler. Bunun üzerine **Yûsuf** (a.s.) o ikisi için, iki deve yükü daha yiyecek verdi. Onlar, bu şekilde bahsedince, **Yûsuf** (a.s.) "Bu, babanızın, onu sizden daha fazla sevdiğini gösterir. Hayret! Güzel, akıllı ve edepli olmanıza rağmen, babanızın o kardeşinizi sevmesi, size olan sevgisinden daha çok olduğuna göre; bu, o kardeşinizin sizden hayret uyandıracak kadar daha akıllı, daha edepli, daha faziletli olduğunu gösterir. Onu görüp tanımam için, bana getiriniz" dedi. İşte bu sebep, uygun ve muhtemel bir sebeptir.

İkinci izah: Onlar, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un yanına gelip, o da onlara yiyecek verince: *"Siz kimsiniz?"* diye sordu. Onlar: "Biz, Şamlılardan, çobanlık yapan bir topluluğuz. Bize de kıtlık geldi. Bundan dolayı yiyecek almak için geldik" dediler. Bunun üzerine, **Yûsuf** (a.s.) *"Belki de siz casus olarak geldiniz?"* deyince: "Allah'a sığınırız. Biz **Ya'kûb** ismindeki, doğru, yaşlı ve peygamber olan bir babanın oğullarıyız ve hepimiz kardeşiz" dediler. **Hz. Yûsuf** (a.s.) "Kaç kardeşsiniz?" dediğinde, onlar: "On iki kardeştik. Birisi öldü; diğeri de, ölen kardeşinden ötürü babasına teselli sebebi olsun diye, babası ile birlikte kaldı. Biz, on kardeş olarak sana geldik" dediler. **Hz. Yûsuf** (a.s.) "Birinizi yanımda rehin bırakın. Babanızın peygamberliğini, bana anlatması için, mutlaka o baba bir kardeşinizi bana getirin" dedi. Bunun

üzerine onlar, aralarında kura çektiler. **Şem'ûn**'a isabet etti. **Şem'ûn, Hz. Yûsuf** (a.s.) için, onların (o zaman) en iyi düşüneni idi. Böylece **Şem'un**'u **Hz. Yûsuf**'un yanına bıraktılar.

Üçüncü izah: Belki de, onlar babalarından bahsedince, **Hz. Yûsuf** (a.s.): "Öyle ise onu niçin yapayalnız bıraktınız?" dedi. Onlar "Hayır onu yalnız bırakmadık. Aksine onun yanında birisi kaldı" dediler. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s.): "Babanız, niçin onu seçti. Bir sakatlığından dolayı mı bu işi ona verdi?" dedi. Onlar: "Hayır, aksine babamız onu, diğer evlatlarından daha çok sevdiği için seçti" dediler. Bundan dolayı **Yûsuf** (a.s.): "Siz, babanızın âlim, hakim, rastgele hareket etmeyen birisi olduğunu söylediniz. Sonra da, o kardeşinizi daha çok sevdiğini söylediğinize göre, gördüğüm kadarı ile hepiniz de âlim, faziletli ve hakim kimseler olduğunuza göre, o kardeşinizin fazilet ve olgunluk bakımından sizden daha üstün olması gerekir. O kardeşinizi görmek istiyorum. Onu bana getirin" dedi.

İkinci izahı, müfessirler yapmıştır. Birinci ve üçüncü izah da muhtemeldir. En iyisini Allah bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un: أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي أُوفِي الْكَيْلَ *"Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum"* dediğini bildirmiştir. Bu, "Ben, tam ölçüp veriyorum, cimrilik etmiyorum. O kardeşiniz için de size bir deve yükü fazla veriyorum"; وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ *"Ben, misafir ağırlayanların en hayırlısıyım"* demektir. Çünkü o, onları ağırlarken, çok ikramlarda bulundu. Ben derim ki: Âyetteki bu ifade, müfessirlerin yaptığı ikinci izahın zayıf olduğunu gösterir. Çünkü o izahın temeli, **Hz. Yûsuf**'un onları itham etmesine ve onlara casusluk isnat etmesine dayanır. Eğer o bu sözü onlara açıkça söylemiş olsaydı, onlara, *"Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben, misâfir ağırlayanların en hayırlısıyım"* demesi uygun düşmezdi. Hem sonra, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kendisi sıddîk (dosdoğru) olduğu halde ve onların böylesi bir suçtan uzak olduklarını bile bile: "Sizler casussunuz" demesi, uzak bir ihtimaldir. Çünkü sıddîk olana, iftira etmek uygun düşmez.

Daha sonra O, فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok. (Boşuna) bana yaklaşmayın"* demiştir. Bil ki **Yûsuf** (a.s.), onlardan o kardeşini getirmelerini isteyince, hem teşvik, hem he tehdit üslubunu birlikte kullandı. Teşvik onun: *"Görmüyor musunuz, tam ölçek veriyorum. Ben, misafir ağırlayanların en hayırlısıyım"* sözüdür. Tehdit ve korkutma ise, *"Eğer onu bana*

getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek yok, bana yaklaşmayın!" sözüdür. Bu ifade, bir tehdittir. Çünkü onlar yiyecek elde etmeye mecbur idiler. Onu elde edebilmek de, ancak elinde yiyecek bulunan bu kimse vasıtasıyla mümkündü. Binâenaleyh o onlara, yanına gelmeyi yasak edince, bu son derece ileri bir tehdit ve korkutma olmuş olur.

Onlar, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un bu sözüne karşı, سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ *"Onu babasından istemeye çalışırız. Her halde (bunu) yapabiliriz"* dediler. Bu, "Biz, onu onun elinden almaya çalışırız ve bunun yolunu ararız. Her halde bunu becerebiliriz" demektir. Bu ikinci cümlenin gayesi, te'kiddir. Bu cümlenin, "Biz, onu sana getirebiliriz" manasına gelebileceği gibi, "Bu konuda elimizden geleni yaparız" mânasında olması da muhtemeldir.

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَتَهُمْ فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَآ اِذَا انْقَلَبُوٓا اِلٰٓى اَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾ فَلَمَّا رَجَعُوٓا اِلٰٓى اَبِيهِمْ قَالُوا يَآ اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَاَرْسِلْ مَعَنَآ اَخَانَا نَكْتَلْ وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾ قَالَ هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَآ اَمِنْتُكُمْ عَلٰٓى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

"(Yûsuf) uşaklarına: "Sermâyelerini, yüklerinin içine koyun. Olur ki, âilelerine döndüklerinde, bunun farkına varırlar da, belki yine dönerler" dedi. Bu suretle, babalarına dönüp vardıkları zaman "Ey babamız, bizden ölçek yasaklandı. Bu sefer kardeşimizi de bizimle beraber yolla da, ölçek alalım. Biz, mutlaka onu muhafaza ederiz" dediler. (Hz. Yâ'kub da) dedi ki: "Ben size inanır mıyım? Ancak daha evvel onun kardeşi Yûsuf'u size güvendiğim gibi olması müstesna. Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir" (Yûsuf, 62-64).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Kıraat Meselesi**

Hamza, Kisâi ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** elif ve nûn ile, "fityânihî" şeklinde; diğer kıraat imamları ise, elifsiz olarak, tâ ile, "fityetihi" şeklinde okumuşlardır ki, her iki şekil de uygundur. Bu tıpkı, "sıbyân" ile "sıbye" ve

"ihvan" ile "ihve" kelimelerinde olduğu gibidir. **Ebu Ali el-Farisî** şöyle demiştir. **"Fitye** kelimesi, "fetâ" (genç, uşak) kelimesinin çoğulu olup, az sayıdaki kimseler için kullanılır. **Fityân** ise, sayıca çok olan gençler hakkında kullanılır. Onun, az sayıdaki gençler (kuşaklar) için kullanılmak üzere türetilmiş olmasının izahı şöyledir: **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerinin sermayelerini, onların yüklerinin içine koyanların miktarları sayıca azdırlar. Çünkü bu iş, sır kabilindendir. Şu halde bunun, çok sayıdaki kimseden gizli tutulması gerekirdi.

"Fütyân" şeklinin, sayıca çok olan grup için kullanılmasının izahı da şöyledir: **Hz. Yûsuf** (a.s.), *"Sermâyelerini, yüklerinin içine koyun"* demiştir. Bu ifadedeki "yükler (rihâl)" kelimesi, fazla sayıda yükü ifade eden bir kelimedir. Binâenaleyh bu işi yüklenenlerin de fazla sayıda kimseler olması gerekir.

***İKİNCİ MESELE:* Paralarının Yükleri İçine Geri Konulmasının Sebebi**

Âlimlerin çoğu, **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerinin, sermayelerinin, yüklerinin içine konulduğunu bilmedikleri hususunda ittifak etmişlerdir. Bazıları, onların bundan haberdar olduklarını söylemişler ise de, bu görüş zayıftır. Çünkü **Hz. Yûsuf**'un, *"Olur ki bunun farkına varırlar"* sözü, bunun yanlış olduğunu gösterir. Daha sonra âlimler, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un niçin, onların sermayelerinin yükleri içine konulmasını emrettiği hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

1) Onlar, yüklerini açtıkları ve sermâyelerini onun içinde buldukları zaman, bunun **Hz. Yûsuf**'un bir ikramı ve cömertliği olduğunu anlarlar. Böylece bu, onları tekrar **Hz. Yûsuf**'a gitmeye ve onunla alış-veriş yapmaya arzulu olmaya sevk eder.

2) O, babalarının yanında, tekrar Mısır'a gelmelerini sağlayacak bir paranın olmamasından korkmuştur.

3) O bununla, babasına genişlik göstermek istemiştir. Çünkü zaman, yokluk-kıtlık zamanıydı.

4) Son derece ihtiyaçları olduğu halde, babasından ve kardeşlerinden o yiyeceğin bedelini almanın bir cimrilik ve uygun olmayan bir davranış olacağına karar vermiştir.

5) **Ferra** şunu söylemiştir: "Onlar sermayelerini yüklerinin içinde görünce kalplerine, kendileri nebî ve de nebîlerin oğulları oldukları halde, bunu sehven denklerine koymuş oldukları korkusu düştü. Bunun üzerine

de, bunun sebebini anlamak için tekrar geri döndüler. Ya da, malı sahibine iâde etmek için geri geldiler."

6) **Yûsuf** onlara, kendilerine hiçbir ayıp ve de minnet altında kalma duygusu ârız olmayacak bir üslup ve yolla, ihsanda bulunmak istemiştir.

7) Onun maksadı, onların, eziyet veya zulmetmek için, ya da malın bedelini arttırmak amacıyla bu kardeşin getirilmesini istemediğini anlamalarıdır.

8) **Yûsuf,** babasının, onlara ikramda bulunduğunu ve daha da fazla ihsanda bulunmayı arzulamış olduğunu anlamasını, böylece kardeşini yollaması, ona kendisinin gelmemesini istemiştir.

9) Bu malın, bu sıkıntı ve darlık zamanında onlara bir yardım olmasını dilemiştir. Hırsızların yol kesmesinden korktuğu için, babalarına ulaşıncaya kadar orada gizlice kalabilmeleri amacıyla, o dirhemleri denklerinin arasına koymuştu.

10) **Yûsuf** (a.s.), onların şiddetli kötülüklerine aynı yoğunlukta ihsan ve ikramla mukabelede bulunmak istemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, babalarının yanına vardıkları zaman onların, يَا اَبَانَا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ *"Bu suretle babalarına dönüp vardıkları zaman "Ey babamız, bizden ölçek yasaklandı"* dediklerini hikaye etmiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) "Onlar babaları ve onun yanındaki diğer kardeşleri için yiyecek istedikleri zaman bundan men olundular. İşte onların, *"bizden ölçek yasaklandı"* ifadesiyle buna işâret edilmiştir."

b) Bu, "Gelecekte onlardan ölçek men edildi, edilecek" anlamındadır. Bu da **Yûsuf** (a.s.)'un: *"Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size hiçbir ölçek* yok" (Yûsuf, 60) sözüne işâret etmektedir. Bundan muradın bu olduğuna delil de, onların فَاَرْسِلْ مَعَنَا اَخَانَا نَكْتَلْ *"(Bu sefer) kardeşimizi de bizimle beraber yolla da, ölçek alalım"* şeklindeki sözleridir. **Hamza** ve **Kisâî,** "nektel" kelimesini yâ ile "yektel"; diğer kıraat imamları da nûn ile "nektel" şeklinde okumuşlardır. Birinci kıraat, ilk görüşü kuvvetlendirirken, ikinci kıraat ise ikinci görüşü kuvvetlendirmektedir.

Daha sonra onlar, وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ *"Biz, mutlaka onu muhafaza ederiz"* dediler. Böylece de, onu koruyacaklarına dair ona teminat verdiler. Onlar bunu söyleyince **Ya'kûb** (a.s.) şöyle dedi: هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَا اَمِنْتُكُمْ عَلٰى اَخِيهِ مِنْ قَبْلُ *"Ben size inanır mıyım? Ancak daha evvel onun kardeşi Yûsuf'u size*

güvendiğim gibi olması müstesnâ." Bunun manası şudur: "Siz bu sözü daha önce **Yûsuf** için de demiştiniz ve bana: *"Biz onu mutlaka muhafaza ederiz"* (Yûsuf, 12) diyerek, onu koruyacağınıza dair bana teminat vermiştiniz. Sonra burada aynı şeyi söylüyorsunuz. Orada güvendiğim gibi, burada da mı size güveneyim?" Yani, "Nasıl o zaman güvenceniz boşa çıkmışsa, aynı şekilde burada da boşa çıkacaktır" demektir.

Daha sonra şöyle buyurdu: فَاللّٰهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ *"Allah en hayırlı koruyucudur. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir."* **Hamza** ve **Kisâî,** هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ حَافِظًا "O, koruyucu olarak sizin için daha hayırlıdır" manasında olmak üzere, temyiz ve tefsir sadedinde olarak elif ile "hâfizen" şeklinde okumuşlardır. Bu, Arapların tıpkı هُوَ خَيْرُهُمْ رَجُلًا *"O, adam olarak, onların en hayırlısıdır"* ve وَلِلّٰهِ دَرُّهُ فَارِسًا "Allah için o, binici olarak çok iyidir" demeleri gibidir. Yine bu kelimenin hâl olmak üzere "hâfızan" şeklinde okunduğu da söylenmiştir. Diğer kıraat imamları ise, mastar olarak elifsiz "hıfzan" şeklinde okumuşlardır. Yani, "Allah, korumak bakımından sizden daha hayırlıdır"; başka bir ihtimal ile **"Bünyamin**'i Allah'ın koruması, sizin korumanızdan daha hayırlıdır" demektir. Bu ifadeyi **A'meş** فَاللّٰهُ خَيْرٌ يُحَافِظُ "Allah en hayırlısıdır; korur gözetir, muhafaza eder" şeklinde okurken, **Ebu Hureyre** (r.a.) de, bunu خَيْرٌ حَافِظِينَ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ "Koruyucuların en hayırlısı, merhamet edenlerin en merhametlisi" şeklinde okumuştur. Bunun manasının, "Ben, **Yûsuf** (a.s.)'u korumanız hususunda size güvenmiştim, ama ne olduğunu biliyorsunuz. Şimdiyse, **Bünyamin**'in korunması hususunda Allah'a tevekkül ediyorum" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Bünyamin'i Gönderme Sebebi

Buna göre eğer, "Daha önceki olayları müşahede etmiş olduğu halde, daha niye **Bünyamin**'i onlarla yolladı?" denilirse, deriz ki, bunun birkaç sebebi vardır:

1) Onlar büyümüşler hayra ve salaha yönelmişlerdi.

2) O, onlarla **Bünyamin** arasındaki kıskançlık ve kinin, **Yûsuf**'la aralarındaki kadar olmadığını görüyordu.

3) Yokluk ve kıtlık, onu buna mecbur bırakmıştı.

4) Belki de Cenâb-ı Hak ona vahyetmiş ve onu koruyacağı ve kendisine geri döndüreceği hususunda teminat vermişti.

Buna göre eğer: *"Allah en hayırlı koruyucudur"* ifadesi, onun o zaman, oğlu **Bünyamin**'in onlarla beraber gitmesine izin verdiğine delâlet eder mi?" denilirse, deriz ki:

Ekser ulemâ: "Bu, buna delâlet eder" demiştir. Diğerleriyse, "delâlet etmez" demişlerdir. Bu hususta iki izah şekli bulunmaktadır:

1) İfâdenin takdiri şu şekildedir: "Eğer Allah, Bünyamin'in onlarla beraber çıkmasına izin vermişse, **Bünyamin** onların değil, Allah'ın koruması altındadır."

2) O, **Yûsuf**'u anınca "Allah en hayırlı koruyucudur" dedi. Yani, **Yûsuf**'u (korur). Çünkü o, **Yûsuf**'un yaşadığını biliyordu.

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ ۖ قَالُوا يَا اَبَانَا مَا نَبْغِي ۖ هٰذِهٖ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ اِلَيْنَا ۚ وَنَمِيرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ۖ ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾

"Metâlarını açtıkları zaman, sermayelerini kendilerine geri gönderilmiş buldular. "Ey babamız, daha ne istiyoruz, işte sermayemiz de bize iâde edilmiş. (Biz onunla tekrar) âilemize zahire getiririz. Kardeşimizi koruruz. Bir deve yükü zahire de fazladan alırız. Bu (seferki aldığımız) az bir ölçektir" dediler." (Yûsuf, 65).

Yûsuf'un Kardeşlerinin Sermayelerinin Geri Verilmesi

Bil ki **"metâ"**, kendisinden faydalanmanın elverişli olduğu şeylerdir. Bu kelime, her şey için kullanılan genel bir terimdir. Burada ise onunla, onların taşımış oldukları yiyeceğin kastedilmesi mümkün olduğu gibi, yine yiyecek kaplarının murat edilmiş olması da mümkündür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ اِلَيْهِمْ *"Sermayelerini kendilerine geri gönderilmiş buldular"* buyurmuştur. Kıraat âlimleri "rüddet" kelimesi hususunda ihtilaf ettiler. Ekseri âlim râ'nın dammesiyle "rüddet" şeklinde okurken, **Alkame** ise, râ'nın kesresiyle "riddet" şeklinde okumuştur. **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "İdğâm edilmiş olan dal'ın kesresi, burada (**Alkame**'nin okuyuşunda), râ'ya nakledilmiştir. Tıpkı "بِيعَ" (satıldı) kelimesinde olduğu gibi." **Kutrub,** Arapların, bizim "ضُرِبَ زَيْدٌ" sözümüz

hakkında râ'yı sakin okuyan kimsenin, râ'nın kesresini dâd'a naklettiğini, (yani "ضِرْبَ زَيْدٌ" şeklinde) söylediklerini anlatmıştır.

"مَا نَبْغِى" ifadesine gelince, buradaki mâ hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, olumsuzluk ifade etmektedir. Buna göre de, bu tabir hakkında birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) Onlar, **Yûsuf**'u büyük kerem ve cömertlikle *vasfetmişler* ve: "Biz öyle bir adamın yanına vardık ki, son derece cömert. Bize, öylesine ikramda bulundu ve bizi öylesine güzel ağırladı ki, şâyet o, **Ya'kub** sülalesinden olsaydı bunu yapmazdı" demişlerdir. İşte onların, "ma nebğî" sözü, "Yaptığımız bu vasıf ve nitelemeyle yalan peşinde değiliz; olmamış olan bir şeyi de anlatmıyoruz" anlamındadır.

2) Bunun anlamı şudur: "O, ikrâm ve izzette öyle bir mertebeye ulaşmıştır ki, bundan öte başka bir şey olamaz. Bize son derece ikrâmda bulunduktan sonra, bir de üstelik sermayemizin bize geri verilmesini emretmiştir!."

3) Bunun manası: "Sermayemizi bize geri verdi. Bu *sebeple,* ona tekrar varacağımız zaman, senden başka bir sermaye istemiyoruz. Çünkü yanımızdaki şu sermaye bize yeter" şeklindedir.

İkinci görüş: Buradaki "mâ" istifhâm, soru içindir. Buna göre mana şöyle olur: "Onlar sermayelerinin kendilerine iâde edildiğini görünce: "Bundan sonra daha ne istiyoruz ki?!" dediler. Yani, "O bize, yiyecek verdi. Sonra da bu yiyeceğin bedelini en güzel biçimde bize iâde etti. Bunun ötesinde daha ne istiyoruz ki?"

Bil ki biz, "mâ"yı istifham manasına alırsak, kelâmın takdiri şöyle olur: "Bu ikrâmın üzerinde daha ne istiyoruz? Zira adam, paralarımızı bize iâde etti. Ona tekrar vardığımızda âilemize zahire getiririz. Kardeşimizi koruruz. Kardeşimizin de orada bulunmasıyla, bir deve yükü daha fazla zahire alırız." **Esma'î** şöyle demiştir. "Arapçada bir kimse ailesi için yiyecek kazanıp getirdiği zaman "مَارَهُ - يَمِيرُهُ - مَيْرًا" denilmektedir." Yine bu ifadeden alınmış olmak üzere Arapçada "مَا عِنْدَهُ خَيْرٌ وَلَا مَيْرٌ" yani, "Onun yanında ne hazır bir yiyecek, ne de sonradan gelecek olan bir yiyecek bulunmamaktadır" denilir.

Âyetteki وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ *"Bir deve yükü zahire de fazladan alırız"* ifadesinin anlamı ise şudur: "**Yûsuf** (a.s), her adama bir deve yükü yiyecek veriyordu.

İşte onun kardeşi **Bünyamin** de oraya giderse, hiç şüphesiz bu yük artacaktır."

Buradaki "mâ" kelimesini olumsuzluk manasına hamledersek o zaman mana, "Biz başka bir şey istemiyoruz. İşte sermayemiz bize iâde edilmiş. İkinci gidişimizde alacağımız yiyeceğin bedeli olarak o bize yeter. Sonra da, şöyle şöyle yaparız..." şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ذٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ *"Bu (seferki aldığımız) az bir ölçektir"* tabirine gelince, bunun birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: Bunun manası "Bu ölçek, böylesi cömert ve infak edip harcamaya böylesi düşkün bir kimse için azdır" şeklindedir ki bu, **Zeccâc**'ın tercih ettiği görüştür.

2) Bu, az bir ölçektir. Yani, "Çok az dayanır. Mahsur kalma ve gecikmeler sebebiyle, böyle bir yiyeceğin çok fazla dayanması mümkün değildir" demektir.

3) Bundan maksadın, "kardeşimiz olmaksızın bu bize verilen şey azdır. Bunun için, kardeşimizi bizimle yolla da, bu azlığı çoklukla değiştirelim" şeklinde olmasıdır.

قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتّٰى تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ ۖ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللّٰهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾

"Etrafınız kuşatılıp (çaresiz kalmanız müstesna), onu bana muhakkak getireceğinize dair, Allah'tan, bana sağlam bir taahhüt vermedikçe onu sizinle beraber göndermem" dedi. Artık ona teminatlarını verince, O da: "Allah, söylediklerimize vekil (olsun)" dedi" (Yûsuf, 66).

Hz. Ya'kub'un Bünyamin'i Göndermek İçin Garanti İstemesi

Bil ki, burada geçen "مَوْثِق"kelimesi, "sika" manasında bir mastar olup, bu, "kendisine itimat edilen söz, ahit" demektir. O halde, bu kelime ism-i mef'ul manasında bir mastardır. Buna göre "Siz bana, kendisine güvenilir bir söz vermediğiniz sürece ben onu sizinle beraber yollamayacağım" demek istemiştir. "Minellah" ifadesinin manası "Onu, Allah'ı şahit tutmak ve

Allah'ın adını anarak ona yemin etmek suretiyle, kendisine güvenilen bir ahit, söz" anlamındadır. Âyetteki "لَتَأْتُنَّنِي" kelimesinin başına lâm gelmiştir. Zira biz, "مَوْثِقًا مِنَ اللهِ" ifadesiyle, yemin manasının kastedilmiş olduğunu açıklamıştık. Buna göre kelamın takdiri: "Onu, muhakkak surette bana getireceğinize dair, Allah'a yemin etmedikçe" şeklindedir.

Cenâb-ı Hak, إِلَّا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ *"Etrafınız kuşatılıp (çaresiz kalmanız müstesna)"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Keşşâf sahibi şöyle demektedir: "Buradaki istisnâ, istisnâ-i muttasıldır. O halde "إِلَّا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ" mef'ûlün leh'tir. Müspet olan, "لَتَأْتُنَّنِي بِهِ" kelimesi ise, olumsuz manadadır. Buna göre mana, "sizler, onu şu tek bir sebep hariç, ne sebeple olursa olsun onu mutlaka bana getireceksiniz" şeklinde olur.

İkinci bahis: Vâhidî şöyle demiştir: "Müfessirlerin bu hususta iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci görüş: Cenâb-ı Hakk'ın "إِلَّا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ" tabirinin manası, "helâk olmanız hali müstesnâ" şeklindedir. **Mücahid** şöyle demiştir: "Bu, "Hepinizin ölmesi hali müstesna; işte benim yanımda ancak bu bir mazeret olur." Araplar birisinin ölümü yaklaştığı zaman "أُحِيطَ بِفُلَانٍ" derler. Nitekim Cenâb-ı Allah da *"Ona, onu helâk edecek şey isâbet etti"* manasında olmak üzere وَأُحِيطَ بِثَمَرِهِ *"Onun bütün serveti istilaya uğratıldı"* (Kehf, 42) buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak وَظَنُّوا اَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ *"Sanırlar ki onlar çepeçevre kuşatılmışlardır"* (Yunus, 22) buyurmaktadır. Bu kelimenin manasının aslı şudur: Kim düşman tarafından ve bütün kurtuluş yolları da kapatılırsa, şüphesiz onun helâk vakti de yaklaşmış demektir. Bundan dolayı helâk olmuş olan herkes hakkında "قَدْ أُحِيطَ بِهِ" denilir.

İkinci görüş: Bu, **Katâde**'nin zikretmiş olduğu görüştür. Buna göre "إِلَّا اَنْ يُحَاطَ بِكُمْ" tabiri, "Ancak, mağlup ve makhûr olup da, geri dönememeniz müstesnâ" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak sonra, فَلَمَّا اٰتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللهُ عَلٰى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ *"Artık ona teminatlarını verince o da: "Allah, söylediklerimize vekil (olsun) dedi"* buyurmuştur. O, "şahit" manasını kastetmiştir. Çünkü şahit, bu ahdin kendisine havale edilmiş olması manasında bir vekildir. Binâenaleyh, eğer siz bu ahdinizi tastamam yerine getirirseniz, o sizi en güzel şekilde mükâfatlandırır. Yok eğer bu hususta haksızlık ve zulmederseniz, size en büyük cezâyı vermekle mukabelede bulunur.

وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ مِنْ شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾

"(Şunu) söyledi: "Oğullarım, hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem. Hüküm Allah'tan başkasının değildir. Ben ancak O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalılar" (Yûsuf, 67).

Oğullarına Ayrı Kapılardan Girmelerini Tavsiye

Bil ki, **Ya'kûb** (a.s.)'un oğulları, Mısır'a doğru hareket etmeye niyetlendiklerinde, mükemmellik, güzellik ve tek bir adamın oğulları olmak özelliklerinden dolayı **Ya'kûb** (a.s.) onlara, *"Hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin"* demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Nazar Değmesi Hakkında

Birincisi: Bu, müfessirlerin cumhurunun görüşü olup, bana göre **Ya'kûb** (a.s.), onlara göz değmesinden korkmuştur. Bize göre, burada, bahsedilmesi gereken iki makam vardır:

Birinci makam: Göz değmesi, nazarın hak olduğunun ispat edilmesi. Buna, birçok şey delâlet etmektedir:

1) Geçmiş müfessirlerin, bu âyetten maksadın bu mâna olduğunda ittifak etmeleridir.

2) Rivâyet edildiğime göre Hz. Peygamber (s.a.s.) أُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّةِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَهَامَّةٍ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّةٍ *"Sizleri, her türlü şeytandan, uğursuzluktan ve kem gözlerden Allah'a sığındırırım"*[17] diyerek, **Hasan** ile **Hüseyin**'i Allah'a ısmarlıyor, sığındırıyor ve "**İbrahim** (a.s.) oğulları **İsmail** ve **İshak** (a.s)'ı da böyle Allah'a ısmarlıyorlardı" diyordu.

3) **Ubâdetu İbnu's-Samit**'ten rivâyet edilen şu şeydir. O şöyle demiştir: "Günün daha başında Hz. Peygamber'in yanına girdim; onun, son derece şiddetli acı çektiğini gördüm. Sonra, günün sonunda tekrar vardığımda ise, acısının sona ermiş olduğunu gördüm. Bunun üzerine bana

17 **Buhârî**, Enbiya, 10 (4/119); **Müslim**, Zikir, 54-55 (4/2081).

şöyle dedi: *"Cebrail bana furkanımı (acıdan kurtuluş reçetemi) getirdi ve bana şöyle dedi:* بِسْمِ اللهِ اَرْقِيكَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ يُؤْذِيكَ وَمِنْ كُلِّ عَيْنٍ وَحَاسِدٍ اَللهُ يَشْفِيكَ *"Allah'ın adıyla, seni, sana eziyet veren her şeye, her kem göze ve her hasetçiye karşı okuyor ve tedavi ediyorum. Allah sana şifâ versin"*[18] *dedi. Bunun üzerine ben, iyileşip ayağa kalktım."*

4) Rivâyet edildiğine göre, **Cafer İbn Ebî Talib**'in oğulları parlak, beyaz tenli delikanlılar idiler. Bundan dolayı **Esmâ** (r.a.) "Ya Resûlallah, onlara, çabuk göz değer. Onlara kem gözlere karşı okuyup üfleyeyim mi?" dedi. Hz. Peygamber de ona; *"Evet"* cevâbını verdi.

5) Hz. Peygamber (s.a.s), **Ümmü Seleme**'nin odasına girdi. Onun yanında, ağrı çekmekte olan bir çocuk bulunuyordu. Bunun üzerine "Ya Resûlallah, bu çocuğa göz değmiş" dediler. Hz. Peygamber (a.s.) de: *"Ona, göz değmesine karşı okuyup üflemiyor musunuz?"* dedi.

6) Hz. Peygamber'in şu hadisi: اَلْعَيْنُ حَقٌّ وَلَوْ كَانَ شَيْءٌ يَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَتِ الْعَيْنُ الْقَدَرَ *"Göz değmesi gerçek bir olaydır. Şâyet herhangi bir şeyi kaderi geçseydi, göz, kaderi geçerdi."*[19]

7) **Hz. Aişe** (r.a) nazar vuran (gözü değen) kimseye abdest almasını, sonra da bu suyla, kendisine göz değen kimsenin yıkanmasını tavsiye ederdi.

Nazar Değmesini Kabul Etmeyenlere Reddiye

İkinci makam, göz değmesinin mahiyetini izah etme hakkındadır. Biz deriz ki: **Ebu Ali el-Cübbaî,** bunu şiddetle reddetmiştir. Fakat inkârına dair, hüccet bir yana, şüpheden başka bir şey zikredememiştir. Ama, göz değmesinin olduğunu kabul edip bunu ikrar edenler, bu hususta birçok izah yapmışlardır:

1) **el-Hâfız** şöyle demiştir: "Gözden birtakım parçacıklar çıkar ve beğenilen şahsa doğru giderek ona ulaşır ve ona tesir eder. Bunun tesiri onda, -tesir etme ciheti her ne kadar başka ise de- akrep sokmasının, zehirin ve ateşin yakmasının tesiri gibi görülür." **Kâdî:** "Bu görüş zayıftır; çünkü, eğer durum onun dediği gibi olsaydı, bunun güzel olmayan kimse üzerinde de, güzel olan kimse üzerindeki gibi müessir olması gerekirdi" demiştir. Bil ki, bu itiraz zayıftır; çünkü bir kimse, bir şeyin güzel olduğunu görse, kendi çocuğunu ve kendi bahçesini güzel gördüğü zamanki gibi, onun o güzelliği üzere kalmasını ister ve yine bazen de, haset eden kimsenin

18 **Müsned**, 5/323; **Müslim**, Selam, 40/4/1718).

19 **Buhârî**, Tıb, 36 (7/24); **Müslim**, Selâm, 41-42 (4/1719)

düşmanının elindeki şeye karşı haset duyduğu zamanki gibi, onun o güzelliği üzere kalmasını istemez. Binâenaleyh, birinci durum olursa, bu kimsede, bu güzel görme esnasında, o güzelliğin kaybolacağına dair şiddetli bir korku meydana gelir. Şiddetli korku da, rûhun, kalbin içinde sıkışıp kalmasını iktiza eder. İşte o zaman, rûh ve kalp çok ısınır. O zaman, rûh-i basirede, kuvvetli ve sıcak bir hal meydana gelir. İkinci durum söz konusu olduğunda bu güzel görme esnasında, şiddetli bir haset; ve bu nimetin düşmanın elinde olması sebebiyle de büyük bir hüzün, keder meydana gelir. Hüzün ve keder de, yine rûhun kalp içinde sıkışıp kalmasına sebep olur. Bu durumda da, şiddetli bir ısınma meydana gelir. Binâenaleyh, böylece sabit olur ki, bu kuvvetli olan güzel görme esnasında rûh, gerçekten ısınır ve böylece, güzel görmediği zamanki durumun aksine, gözün şuaları da ısınır. Çünkü bu ısınma, o zaman meydana gelmez. Böylece, bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmaktadır. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s.), gözü başkasına isabet edene abdest almasını, kendisine göz isâbet edene de yıkanmasını emretmiştir.

2) **Ebu Hâşim** ve **Ebu'l-Kasım el-Belhî** şöyle demişlerdir: "Göz değmesinin hak olması imkânsız değildir. Bunun izahı şöyle olur: Gözü (değen) kimse bir şeye bakıp, güzel bularak ona hayret ettiğinde, onun menfaati, kalbi o şeye bağlanıp kalmasın diye, Allah'ın o şahsı ve o şeyi değiştirmesindedir. Binâenaleyh, bu durum imkânsız değildir. Sonra şu da uzak bir ihtimal değildir: Eğer o kimse, bu esnada, Rabbini hatırlasa ve o kimseye hayran olmaktan yüz çevirerek Rabbinden, bundan korunmasını istese, işte o zaman, onun için uygun olan şey tahakkuk eder. İşte bu hal devamlı ve muttarid olunca, hiç şüphe yok ki "Ayn haktır" denilmiştir.

3) Bu, hukemânın, feylesofların görüşüdür. Onlar şöyle demiştir: "Bu söz, şöyle bir mukaddime üzerine bina edilir: Müessirin tesir etmesinin şartı, onun tesirinin sıcaklık, soğukluk, rutûbet ve kuruluk gibi, bu hissi ve maddî keyfiyetlere göre olmayıp aksine, sırf psikolojik bir tesir olması, onda maddî ve cismanî etkilerin hiçbir alâkasının bulunmamasıdır. Buna delâlet eden de şudur: Eni dar olan bir levha, yere konulduğunda, insan onun üzerinde yürüyebilir. Fakat o levha, yüksek iki duvar üzerine konulduğunda, insan onun üzerinden yürüyüp geçemez. Bu sırf, o kimsenin oradan düşeceğinden korkmasından ileri gelir. Binâenaleyh, anlıyoruz ki psikolojik tesirler mevcuttur.

Yine insan meselâ falanca kimsenin kendisine eziyet ettiğini düşündüğünde kalbinde bir hiddet meydana gelir ve vücudu, mizacı da son derece ısınır. Bu ısınmanın sebebi, bu psikolojik tasavvurdan ve düşünceden başka bir şey değildir. Bir de bedenî hareketlerin başlangıcı, psikolojik tasavvurlardır. Nefsin tasavvurunun, kendi bedeninde bazı değişikliklere yol açtığı sabit olunca, bazı nefislerin tesirlerinin, başka bedenlere etki edecek biçimde olması da uzak ihtimal görülemez. Binâenaleyh, aklen nefsin, diğer bedenlerde ve mahiyetçe farklı olan nefis cevherlerinde müessir olmasının imkânsız olmadığı sabit olur. Böylece, bir nefsin, o şeyi görmesi ve ona hayranlık duyması şartıyla başka bir canlının bedeninde değişiklik meydana getirecek bir tesire sahip olması imkânsız değildir. Böylece bu mananın, imkânsız bir şey olmadığı sabit olur. Ta eski zamanlardan beri olan tecrübeler, bunu te'yid etmekte ve peygamberî nefisler de bunu söylemektedirler. Öyleyse, bu durumda bunun vukû bulduğu hususunda hiçbir şüphe kalmaz. Bu sabit olunca, geçmiş müfessirlerin bu âyetin tefsiri hususunda üzerinde mutabık kaldıkları göz değmesiyle ilgili görüşün de, reddi imkânsız olan hak bir söz olduğu sabit olur.

İkincisi: Ebu Ali el-Cübbai'nin görüşüdür. Buna göre, **Hz. Ya'kûb**'un oğulları, Mısır'da çok meşhur oldular. Herkes onlardan, onların güzelliğinden ve olgunluğundan bahsetmeye başladılar. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.): "Bu sayınız ve bu heybetinizle, şehre, tek bir kapıdan girmeyiniz. İnsanların, size haset etmelerinden emin olamazsınız" demiştir. Yahut şöyle de denilebilir: **Ya'kûb** (a.s.) Mısır kralının, kendi krallığı hakkında onlardan endişe edip onları hapsetmesinden korkmuştur. Bil ki bu izah, inkâr edilemeyen muhtemel bir izahtır. Ancak biz, birinci görüşün de aklen imkânsız olmadığını ve müfessirlerin de onun üzerinde ittifak ettiklerini söyledik. Şu halde o görüşü benimsemek gerekir. **Hasan el-Basrî**'nin şöyle dediği nakledilmiştir: **"Hz. Ya'kub,** onlara göz değmesinden korkmuş ve bir tek kapıdan girmeyin demiştir. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın ilmine yönelip, *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* demiştir ve böylece, göz değmesinin hiçbir tesiri olmadığını anlamıştır." **Katâde** âyeti "göz değmesi" anlamına tefsir etmiş ve şöyle demiştir: *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* tabirinde, bunun yanlış olduğunu gösteren bir şey bulunmamaktadır. Çünkü, eğer göz değmesi hak ise, Allah onun tesirini izâle etmeye de kâdirdir.

Üçüncüsü: Hz. Ya'kûb (a.s.), oğlu **Yûsuf**'un Mısır hükümdarı olduğunu biliyordu. Fakat, Cenâb-ı Allah ona, bunu izhâr etme izni vermemişti. Bundan dolayı o, oğullarını onun yanına yollarken, *"hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin"* demişti. Bundan maksadı ise **Bünyamin**'in **Yûsuf**'un yalnız olduğu bir vakitte yanına varmasını temin etmek idi. Bu, **İbrahim en-Nehaî**'nin görüşüdür.

Kader ve Tedbir Meselesi

Onun وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللهِ مِنْ شَيْءٍ *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* demesine gelince: Bil ki insan, bu dünyada geçerli olan sebeplere riâyet etmekle ve aynı zamanda, kendisine ancak, Allah'ın takdir etmiş olduğu şeyin geleceğine ve sakınmanın kendisini kaderden kurtaramayacağına kesin olarak inanmakla memurdur. Bununla beraber insan, öldürücü şeylerden, zararlı yiyeceklerden sakınmakla; imkânı nispetinde faydalı şeyleri elde edip zararları defetmeye gayret sarf etmeye de memurdur. Sonra bununla beraber onun, kendisine ancak Allah'ın takdir ettiği şeyin geleceğini, ancak Allah'ın dilediği şeyin var olabileceğini kesin olarak kabul etmesi gerekir. İşte, **Hz. Ya'kûb**'un, *"hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı yarı kapılardan girin"* sözü, bu dünyada geçerli olan sebeplere riâyet etmeye bir işaret; *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* sözü de, sebeplere iltifat etmemeye, sırf tevhide ve Allah'ın dışındaki her şeyden berî olmaya bir işarettir.

Bir kimsenin, "Bu iki sözü aynı anda söylemek nasıl mümkün olabilmiştir?" şeklindeki sözü, sadece bu meseleye has bir söz değildir. Çünkü, saîd (cennetlik) olanın, daha annesinin karnında iken saîd olduğuna; yine şakî (cehennemlik) olanın da daha annesinin karnında şakî olduğuna inanmamızla beraber, tâatlerin ifa edilip, günah ve ma'siyetlerden sakınılması gerektiği hususunda bir anlaşmazlık bulunmamaktadır. Burada da böyledir. Yeriz, içeriz, zehirlenmekten, ateşe girmekten sakınırız, bununla beraber ölüm ve hayat ancak, Allah'ın takdiriyle *olur*. **Ya'kûb**'un *meselesinde* de durum aynıdır. Öyleyse bu sorunun sadece bu meseleye has olmadığı; aksine, cebr ve kader meselesinin sırrıyla alâkalı bir konu olduğu ortaya çıkar. Doğrusu gerçek şudur ki: Kulun, bütün güç ve gayretiyle çabalaması gerekir. Bu, en son derecedeki çabalar ve gayretlerden sonra, o bilir ki, varlık âlemine giren her şey mutlaka Allah'ın kazâsı, kaderi, meşîeti ve hikmeti ile hükmünün sebkat etmesi sayesindedir.

Hüküm Yalnız Allah'a Mahsustur

Sonra Cenâb-ı Hak bu hususu, اِنِ الْحُكْمُ اِلَّا لِلّٰهِ *"Hüküm, Allah'tan başkasının değildir"* diyerek te'kîd etmiştir. Bil ki bu, bizim kaza ve kader görüşümüzün doğruluğuna delâlet eden en kuvvetli delillerdendir. Bu böyledir. Çünkü "hükm" kelimesi ilzâm etmek, gerektirmek ve zıddını men etmek manasınadır. İşte bundan ötürüdür ki, hayvan geminin ağızlığı, hayvanı yanlış hareketlerden alıkoyduğu için "hakeme" diye isimlendirilmiştir. Hükme de, mümkün olan iki taraftan birinin, diğer tarafın meydana gelmesi imkansız olacak bir biçimde, diğerine tercih edilmesini gerektirdiği için **"hüküm"** adı verilmiştir. İşte Allahu Teâlâ, ifade ettiğimiz manasıyla, hükmün ancak kendisine âit olduğunu beyân etmiştir. Bu, bütün mümkinâtın, dolaylı veya dolaysız olarak, Allah'ın kaza, kader, meşiet ve hükmüne dayandığına delâlet eder.

Sonra O عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ *"Ben ancak O'na güvenip dayandım. Tevekkül edenler de yalnız O'na güvenip dayanmalılar"* demiştir. Bu, "Her şeyin Allah'tan olduğu sâbit olunca, ancak Allah'a tevekkül edileceği ve ancak mümkinâtın varlık tarafının yokluk tarafına üstün gelmesine rağbet edileceği sâbit olmuştur. İşte, zıddına mani olan bu üstün geliş, "hüküm"dür. Yine aklî delil ile de bu hükmün ancak Allah'a âit olduğu kesinlik kazanmıştır. Böylece bütün hayırların meydana gelmesinin ve bütün belâların savuşturulmasının da Allah'tan olduğuna kesin olarak inanmak gerekmiştir. Bu da, ancak Allah'a tevekkül edilmesini gerektirir" demektir. İşte bu, son derece yüce ve kıymetli makamdır. Biz daha önce, bu hususta hak olan aklî delilin ne olduğuna işaret etmiştik. Âlim **Ebu Hâmid el-Gazali** (r.h.) **İhya**'sında tevekkül bahsinde bu hususu geniş ve tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Daha geniş bilgi isteyenler, oraya müracaat etsinler.

وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ اَمَرَهُمْ اَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِى عَنْهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ اِلَّا حَاجَةً فِى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا وَاِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

"Vakta ki onlar Mısır'a, babalarının kendilerine emrettiği şekilde girdiler, bu, Allah'ın kazasından hiçbir şeyi onlardan gidermedi. Sâdece Ya'kûb'un nefsindeki dileği meydana çıkarmış oldu. Şüphe yok

ki o, ona öğrettiğimiz için, bir bilgi sahibi idi. Ancak insanların çoğu bilmezler" (Yûsuf, 68).

Tedbir, Allah'ın Takdirini Değiştirmez

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Ya'kûb** (a.s.), *"Allah'ın kazasından hiçbir şeyi sizden gideremem"* deyince, Cenâb-ı Allah da, bu sözünde onu tasdik ederek, *"Onların, bu ayrı ayrı kapılardan girişi, Allah'ın takdir ettiği hiçbir şeyi geri çeviremez"* buyurmuştur. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci bahis: İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. "Bu, "Onların ayrı ayrı kapılardan şehre girmeleri, ne Allah'ın kazasını, ne de Allah'ın takdir ettiği herhangi bir şeyi geri çeviremez" demektir." **Zeccâc** ise şöyle demiştir: "Onlara göz değmesi mukadder ise, toplu oldukları halde isabet edeceği gibi, dağınık oldukları halde de isabet eder?" **İbnü'l-Enbârî** de şöyle demiştir: "Eğer Allah'ın ilmi ve kaderinde, bir arada oldukları zaman, onlara göz değmesi mukadder ise, onların ayrı ayrı gelmeleri de bir arada bulunmaları gibidir." Bütün bu sözler, birbirine yakın olup, hepsinin özü şudur: Tedbir, kaderi savuşturamaz.

İkinci bahis: Âyetteki "min şey" kelimesi mef'ul olduğu için, mahallen mansub olması muhtemel olduğu gibi, fâil olarak ref mahallinde olması da muhtemeldir. Birinci durum, bu kimsenin "مَا رَاَيْتُ مِنْ اَحَدٍ" demesi gibidir. Bunun takdiri, مَا رَاَيْتُ اَحَدًا "hiç kimseyi görmedim" şeklindedir. İşte âyette de böyledir. Buna göre âyetin takdiri, "Onların ayrı ayrı girmeleri, Allahu Teâlâ'nın kaza ve kaderinden hiçbir şeye fayda vermez, yani, onların böyle dağınık bulunmaları, Allah'ın kazasından hiçbir şeyi dışta bırakmaz" şeklinde olur.

İkinci duruma gelince, bu senin "مَا جَاءَنِى مِنْ اَحَدٍ" demen gibidir. Bunun takdiri, "مَا جَاءَنِى اَحَدٌ" (Bana kimse gelmedi) şeklindedir. İşte âyetin takdiri de böyledir, yani, "Hiçbir şey, Allah'ın kaza ve kaderine karşı onlara bir fayda vermez" demektir.

Âyetteki اِلَّا حَاجَةً فِى نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَا *"Sadece Ya'kûb'un nefsindeki dileği meydana çıkarmış oldu"* ifadesi hakkında **Zeccâc**: "Bu, istisna-i munkatı'dır. Manası, "Fakat, **Ya'kûb** gönlündeki ihtiyacı gidermiş oldu" şeklindedir. Yani, "Onların dağınık olarak şehre girmeleri ancak **Ya'kûb**'un dile getirmiş olduğu gönlündeki bir dileğini yerine getirmiştir" demektir" demiştir.

Daha sonra âlimler, buradaki **"hâcet"** kelimesi ile ilgili birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Bu, **Ya'kûb** (a.s.)'un oğullarına nazar değmesinden korkmasıdır.

2) **Ya'kûb** (a.s.)'un, Mısırlıların, oğullarına haset etmesinden korkmasıdır.

3) **Ya'kûb** (a.s.)'un, oğullarına, Mısır kralının kötülük yapmasından korkmasıdır.

4) **Ya'kûb** (a.s.)'un, oğullarının geri dönmemesinden korkmasıdır. Bütün bunlar birbirine yakın izahlardır.

Buradaki "İlim"den Maksat

Cenâb-ı Hakk'ın وَاِنَّهٗ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ *"Şüphe yok ki o, ona öğrettiğimiz için, bir bilgi sahibi idi"* cümlesi hakkında **Vâhidî** şöyle demiştir: "Âyetteki "mâ" edatının, mastariyye olup, "allemnâhu" kelimesindeki mef'ûl zamirinin **Ya'kûb** (a.s.)'a râcî olması muhtemeldir. Kelamın takdiri, وَاِنَّهٗ لَذُو عِلْمٍ مِنْ اَجْلِ تَعْلِيمِنَا اِيَّاهُ "O, kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibidir" şeklindedir. Yine bu "mâ" edatının "ellezî" manasında olması, (ona) zamirinin de, "mâ" ism-i mevsulüne râcî olması mümkündür. Buna göre bunun takdiri, وَاِنَّهٗ لَذُو عِلْمٍ لِلشَّيْءِ الَّذِى عَلَّمْنَاهُ "O, kendisine öğrettiğimiz o şey hakkında bilgi sahibi idi" şeklindedir. Yani, "Biz, bir şey öğrettiğimizde, onda bu şeyle alakalı bilgi hâsıl olmuştur" demektir."

Âyet hakkında, başka iki görüş daha vardır:

1) Bu ilimden maksat, hıfzdır. Yani, "O, kendisine öğrettiğimiz şeyi hıfzetmekte, unutmamaktadır ve onu gözetmektedir" demektir.

2) "O, kendisine öğrettiğimiz şeylerin faydalarını ve güzel neticelerini biliyor" demektir. Bu ifade onun, ilmi ile âmil olduğuna işaret etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ *"Fakat insanların çoğu bilmezler"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki izah şekli vardır:

1) Bu, "Fakat insanların çoğu, **Ya'kûb**'un bildiği gibi bilemezler" demektir.

2) Bu, "Onlar, **Ya'kûb**'un bunu bildiğini bilemezler" demektir. *"İnsanların çoğu"* ifadesi ile, müşrikler kastedilmiştir. Çünkü onlar, Allah'ın velilerini (dostlarını), hem dünyada, hem de âhirette fayda verecek ilimlere nasıl ulaştırmış olduğunu bilmezler.

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَخَاهُ قَالَ اِنِّيٓ اَنَا اَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِى رَحْلِ اَخِيهِ ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعِيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَاَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ جَآءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَاَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

"Onlar Yûsuf'un huzuruna girince o, kardeşini kendi yanına aldı: "Ben senin kardeşinim. Onların yapmış olduklarına tasalanma" dedi. Yûsuf, onların yüklerini hazırlayınca, su kabını öz kardeşinin yükü içine koyup sakladı. Sonra bir münâdi arkalarından şöyle seslendi: "Ey kâfile, (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız." Onlar, o münâdilere dönerek, "Ne kaybettiniz?" dediler. Dediler ki: "Padişahın su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü (bahşiş) var. Ben de buna kefilim" (Yûsuf, 69-72).

Kardeşlerinin Bünyamin'i Getirmeleri

Bil ki onlar, **Yûsuf**'un öz kardeşi **Bünyamin**'i ona getirince, **Hz. Yûsuf** (a.s.) onlara ikramda bulunup, misafir etti. Onları ikişer ikişer ayrı sofralara oturttu. Bunun üzerine **Bünyamin** tek kalıp ağladı ve "Kardeşim **Yûsuf** sağ olsaydı, o da beni yanına oturturdu" dedi. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf,** onlara: "Kardeşiniz tek kaldı" deyip, onu da kendisinin bulunduğu sofrada yanına oturttu. Sonra onların ikişer ikişer ayrı ayrı odalara yerleştirilmelerini emretti ve: "Bu, tek kaldı. Onu da benim yanımda bırakın" dedi. Böylece o **Bünyamin**'i kendi yanına aldı. **Yûsuf** (a.s.), onun öldüğünü sandığı kardeşi için üzüldüğünü görünce: "Benim senin o ölen kardeşinin yerini almamı ister misin?" dedi. O: "Senin gibi kardeşi kim bulabilir? Fakat sen, **Ya'kûb**'un ve **Râhîl**'in oğlu değilsin" dedi. Bunun üzerine, **Yûsuf** (a.s.) ağladı, kalkıp onu kucakladı ve: "Ben, senin o kardeşinim. Binâenaleyh onların yaptıklarına aldırma" dedi.

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Âyetteki, *"O, kardeşini kendi yanına aldı"* cümlesi, "O, onu, kendi barındığı yere alıp, orada misafir etti" demektir.

O, إِنِّي أَنَا أَخُوكَ *"Ben, senin kardeşinim"* demiştir. Bu hususta iki görüş vardır:

1) **Vehb** şöyle demiştir: "O, bu sözü ile, onun kendisinin neseb cihetinden kardeşi olduğu manasına değil, fakat yalnızlık hissetmeyesin diye, seni yanıma alıp avutma bakımından, kardeşin yerini tutarım" manasını kastetmiştir."

2) Doğru olan ve diğer müfessirlerin söylediği görüşe göre o, bu söz ile, kendisinin onun öz kardeşi olduğu manasını kastetmiştir. Çünkü bu mana, **Bünyamîn**'in yalnızlığını daha fazla giderir ve daha çok ünsiyet hasıl ederdi. Bir de, sözde asıl olan, hakiki manasıdır, mecâzî manası değildir. Binâenaleyh herhangi bir zaruret olmaksızın bu sözü, hakîki manasına değil de mecâzî manasına hamletmeye sebep yoktur.

Onun, فَلَا تَبْتَئِسْ *"Tasalanma"* sözü hususunda, dilciler şöyle demişlerdir: "Bu kelime, zarar vermek ve çetin olmak manasına gelen "bü's" mastarının iftiâl babındaki fiil olup "ibti'as", hüznü ve kederi celbetmek demektir.

O, بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Onların yapmış olduklarına"* demiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) O, bununla, "Sen, onların bize karşı ortaya koydukları hasetlerine ve babamızı bizden soğutmaya gayret etmelerine aldırma" manasını kastetmiştir.

b) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kalbinde, hiçbir düşmanlık yoktu ve kardeşlerine karşı saf ve temizdi. Bundan dolayı o, kardeşi **Bünyamin**'in kalbini de onlara karşı iyi niyetli hale getirmek istemiş ve: *"Onların yapmış olduklarına tasalanma, aldırma"* demiştir. Bu, "Onların önceden yapmış oldukları şeylere ve kötü işlerine aldırma, önem verme" demektir.

c) Onlar, **Yûsuf**'a yapacaklarını yapmışlardı. Çünkü onlar, babalarının ona düşkün olmasına ve **Yûsuf**'a izzet-ikrâm etmesine haset etmişlerdi. Bundan dolayı **Bünyâmin,** o padişahın kendisine aşırı ikramda bulunmasından ötürü, kardeşlerinin kendisine haset etmelerinden de endişe etmişti. **Hz. Yûsuf** (a.s.) onun bu endişesini, "Bunlara aldırma. Çünkü Allah seni ve beni bir araya getirdi" diyerek gidermiştir.

d) **Kelbî, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: **"Hz. Yûsuf**'un kardeşleri, onunla **Bünyamin**'i ana tarafından dedelerinin putperest olduğunu ve **Yûsuf**'un, annesinin emri ile, bulamadığında kendisine dedesinin

tapmaktan vazgeçeceğini umduğu, üzerinde put resimleri bulunan bir tabloyu çalmış olduğu için ayıplıyorlardı. İşte bundan dolayı o, kardeşi **Bünyâmin**'e: *"Onların yapmış olduklarına tasalanma"* yani, "Onların bizi, dedemizin yaptığı şeyler yüzünden kınamalarına aldırma" demiştir. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Hak فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِى رَحْلِ اَخِيهِ *"Yûsuf, onların yüklerini hazırlayınca, su kabını öz kardeşinin yükü içine koyup sakladı"* demiştir. Daha önce, "**cehâz**" ve "**rahl**"in ne demek olduğu izah edilmişti. "**Sikâye**"ye gelince, **Keşşâf sahibi** "Bu, su içilen kaptır, tastır. Bunun, padişahın su içtiği ve hem de ölçü olarak kullandığı bir kap olduğu da söylenmiştir ki bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü böylesine büyük bir padişahın su kabının ölçek olarak kullanılması uygun değildir. Bunun, hayvanlara su verilmek için kullanılan, aynı zamanda da ölçek olarak kullanılan bir kap olduğu söylenmiştir ki, doğruya en yakın olan budur" demiştir. Daha sonra sözüne devamla şöyle demiştir: "Bunun altın kaplama gümüş bir kap olduğu söylendiği gibi, hep altın ve çeşitli kıymetli taşlarla süslü bir kap olduğu da söylenmiştir. Bu görüş de, uzak bir ihtimaldir. Çünkü hayvanların sulandığı kap, böyle olmaz. Bu hususta en doğru olan, onun kıymetli bir kap olduğunu söylemektir. Fakat bu, onların söylediği kadar da olmamalıdır."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, ثُمَّ اَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اَيَّتُهَا الْعِيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ *"Sonra bir münadî arkalarından şöyle seslendi: "Ey kâfile, (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız"* buyurmuştur. Arapçada "bildirdi" manasında "ezzene" denilir. "Ezine" ile "ezzene" arasındaki fark hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) **İbnü'l-Enbârî** şöyle demektedir: **"Ezzene"** tekrar tekrar bildirdi" demektir. Çünkü tef'il babı, o fiilin tekrar tekrar yapıldığını ifade eder. Bunun, bir tek bildirme manasına olması da mümkündür. Çünkü Araplar çoğu yerde, tef'il babını, if'âl babı yerinde kullanırlar."

b) **Sibeveyh** şöyle demiştir: "Hem "ezintü" hem de "ezzentü" fiilleri, "Bildirdim, ilân ettim" manasınadır. Çünkü ikisi arasında fark yoktur. Binâenaleyh **"ezzene"**, "seslenmek ve bağırarak bildirmek" demektir."

Kardeşlerinin Hırsız Diye Durdurulmaları

Âyetteki اَيَّتُهَا الْعِيرُ اِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ *"Ey kâfile (durun), siz şüphe yok ki hırsızsınız"* cümlesine gelince, **Ebu'l-Heysem** şöyle demiştir: "Üzerine binilip gidilen deve, eşek ve katır gibi her şey "**îyr**"dır. **"Îyr,** sadece devedir" diyen

kimsenin görüşü yanlıştır. Denilmiştir ki, **"îyr"** kelimesinden maksat, üzerinde yükler bulunan develerdir. Çünkü develer "تَعِيرُ" yani "gider ve gelirler." Yine bu kelimenin "eşek kafilesi, eşek kervanı" olduğu söylenmiştir. Sonra bu kelime çok kullanıldığı için, her türlü kâfileye "îyr" adı verilmiştir. Buna göre sanki "ayr" kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin sîgası, "sakf" ve (çoğulu: "sukuf") kelimesinde olduğu gibi, fu'ul veznindedir.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, "أَيَّتُهَا الْعِيرُ" nidasından maksat, يَا خَيْلَ اللهِ ارْكَبِى "Ey Allah'ın atları, yani atlıları ve süvarileri, bininiz!" tabirinde olduğu gibi, "kafilede bulunan kimseler" manasıdır. **İbn Mes'ûd** (r.a.), "وَجَعَلَ السِّقَايَةَ" kelimesini, "lemma"nın cevabının hazfedilmesine göre okumuştur. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: **"Yûsuf** onların yüklerini hazırlayıp su kabını da öz kardeşinin yükü içine koyup saklayınca, ayrılıncaya kadar onlara mühlet verdi; sonra da bir münadî (arkalarından) şöyle dedi: *"Ey kafile, (durun,) siz şüphe yok ki hırsızsınız."*

Peygamberin Böyle Bir Hileye Başvurması Nasıl Açıklanır?

Eğer, "Bu nidâ, **Hz. Yûsuf**'un emriyle midir, yoksa onun emri olmaksızın mıdır? Eğer onun emriyle ise, Allah tarafından gelmiş olan hak bir peygambere, insanları itham edip yalan ve iftira olarak onlara hırsızlık isnadında bulunması nasıl uygun düşer? Eğer ikinci ihtimal söz konusu ise, yani bu onun emri ile olmamış ise, bu itham esnasında bunu reddedip onların masum ve temiz olduklarını söylemesi gerekmez miydi?" denilirse, biz deriz ki:

Âlimler buna cevap olmak üzere birçok açıklama yapmışlardır:

1) **Hz. Yûsuf** (a.s.) kardeşi **Bünyâmin**'e kendisinin **Yûsuf** olduğunu açıklayınca, ona: "Ben, seni burada alıkoymak istiyorum. Bunun ise, şu hileden başka bir yolu yoktur. Eğer buna razı isen, sen bilirsin, iş sana kalmış" dedi. O da, hakkında böyle denilmesine razı oldu. Bu izaha göre, **Bünyâmin**'in kalbi, bu sözden dolayı hiç elem duymadı; böylece de bu söz, **Hz. Yûsuf** için bir günah olmaktan çıktı.

2) Âyetteki *"Siz şüphe yok ki hırsızsınız"* cümlesinden maksat, "şüphesiz siz, **Yûsuf**'u babasından çaldınız" manasıdır. Ama, münadîler bu sözü açıkça beyan etmemişlerdir. Ta'rîz ve çıtlatmalar ise, ancak bu şekilde olur.

3) Bu münadî, bu nidâsını belki de istifham üslûbu ile yapmıştır. Bu takdire göre, bu söz, bir yalan olmaktan çıkar.

4) Kur'ân'da, o münadilerin, bu nidâyı **Hz. Yûsuf**'un emriyle yapmış olduklarına dair bir beyan bulunmamaktadır. Zahirî duruma en uygun olanı, onların bunu kendiliklerinden yapmış olmalarıdır. Çünkü onlar su kabını arayıp, onu bulamayınca ve orada daha önce de onlardan başka kimse de bulunmamış olunca, zann-ı galipleriyle onların almış olduklarını zannettiler.

Sonra **Yûsuf**'un kardeşleri: *"Onlar o (münadilere) dönerek, 'Ne kaybettiniz?' dediler."* **Ebu Abdirrahman es-Sülemî,** buradaki fiili, bir kimse kaybettiği bir şeyi bulduğu zaman söylenilen اَفْقَدْتُهُ "kaybettiğimi buldum" ifadesinden olmak üzere **"tufkidûn",** (Ne arıyorsunuz, neyi bulmak istiyorsunuz?) şeklinde okumuştur. Bunun üzerine onlar da, "Melîkin su kabını arıyoruz" demişlerdir. **Keşşâf sahibi, süva'** kelimesini, "صَاعٌ، صُوَاعٌ" sâd'ın fethalı ve dammeli olması; ayn'ın da noktalı (ğayn) ve noktasız (ayn) olmasına göre "صَوْعٌ ، صُوْعٌ" ve "صَوْغٌ ، صُوْغٌ" şeklinde okunduğunu söylemiştir. Bazı âlimler de **suva'** kelimesinin cemisinin "gurâb" (cem'i: "gurbân" kargalar) kelimesinde olduğu gibi, اَلصَّيْعَانُ (taslar) şeklinde; "صَاعٌ" kelimesinin cemisinin ise, "bâb" (cem'i, "ebvâb") kelimesinde olduğu gibi, **asvâ'** şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Diğer başka âlimler ise, "صَاعٌ" ile "صُوَاعٌ" arasında fark bulunmamaktadır. Bunun delili, **Ebû Hureyre**'nin "قَالُوا نَفْقِدُ صَاعَ الْمَلِكِ" şeklindeki kıraatidir" demişlerdir. Bazıları "صُوَاعٌ" bir isimdir, "**sikaye**" bir sıfattır. Bu, Arabların, كُوزٌ وَسِقَاءٌ (küb ve kırba) demelerine benzer ki, buradaki "كُوزٌ" kelimesi bir isimdir, "سِقَاءٌ" kelimesi de vasıftır" demiştir.

Daha sonra وَلِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ *"Onu getirene bir deve yükü bahşiş var."* Yani, bir deve yükü yiyecek var. وَاَنَا بِهِ زَعِيمٌ *"Ben de buna kefilim"* demiştir. **Mücahid:** "Burada kefil olan, nidâ eden o münadîdir" demiştir. **"Zâim"** kelimesi, "kefil" anlamındadır. **Kelbî, "zaîm,** Yemenlilerin lehçesine göre kefil anlamına gelir" demiştir. **Ebu Ubeyde, Kisâî**'den, onun şöyle dediğini nakletmiştir: "زَعَمْتُ بِهِ - زَعْمًا - وَزِعَامَةً" tabiri: "ona kefil oldum, onu tekeffül ediyorum" anlamındadır demiştir. Bu âyet onların şeriatlerinde kefil olmanın geçerli ve uygun olduğuna delildir. Hz. Peygamber (s.a.s.): اَلزَّعِيمُ غَارِمٌ *"Kefil, borcu bizzat yüklenmiş olur"*[20] hadisiyle kefilliğin sahih olduğuna hükmetmiştir.

Buna göre eğer, "Bu, bilinmeyen bir şeye kefil olmak değil midir?" denilirse, biz deriz ki:

20 **İbn Mace**, Sadakât, 9 (2/804); **Tirmizi**, Buyû', 39 (3/565).

Bir deve yükü yiyecek, onlarca bilinen bir şeydi. Binâenaleyh, buna kefil olmak, sahih olmuştur. Ancak, bu çalınan malı geri vermek için bir mala kefil olmadır. Bu ise, gerekli, vacip olmayan bir şeye kefil olmaktır; çünkü hırsızın, çaldığı malı geri vermesine karşılık bir şey alması helâl değildir. Belki de, böyle bir kefâlet onlara göre sahih idi!.

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾

"Onlar, "Vallahi, siz de biliyorsunuz ki, biz buraya, fesat çıkarmak için gelmedik. Biz hırsız da değiliz" dediler. "Eğer yalancılar iseniz, (çalanın) cezâsı nedir" deyince, onlar "onun cezâsı, yükünde (çalınan malın) bulunduğu kimsenin kendisidir. İşte o kimse, bunun cezasıdır. İşte biz, zâlimleri böyle cezâlandırırız" dediler"

(Yûsuf, 73-75).

Kardeşlerin Hırsızlığı Reddetmeleri

Basralılar şöyle demişlerdir: "**Vallahi**'deki vâv, tâ'dan bedeldir: **tallahi**'deki tâ da, vâv'dan bedeldir (birbirlerinin yerine kullanılırlar). Tâ harfi, kasem harfi olarak başka isimlerde kullanılma hususunda zayıf kalmış ve fakat kaseme en layık olan "Allah" lafz-ı celalinin başında kullanılmıştır"

Müfessirler şöyle demişlerdir: "**Hz. Yûsuf**'un kardeşleri iki hususa yemin ettiler: **Birincisi,** oraya, fesât çıkarmak için gelmediklerine dair yemin etmeleridir. Çünkü, onların hallerinden, ne yemek suretiyle, ne de hayvanlarını tarlalara salıvermek suretiyle olsun, kimseye zarar vermeyip insanların mallarını kullanmaktan tamamıyla kaçındıkları anlaşılmıştır. Hatta onların, ekinleri girip yemesin diye, hayvanlarının ağızlarını bağladıkları ve devamlı olarak, çok çeşitli ibâdet yapmakta oldukları rivâyet edilmiştir. Bu özellikte olan kimselerinse, yeryüzünde fesat çıkarmaları uygun düşmez. **İkincisi** ise, kendilerinin hırsız olmadığına ve bu hususta kesin şahitleri bulunduğuna dair yemin etmeleridir. Çünkü onlar sermâyelerini, daha önce yüklerinin içinde buldukları zaman, onu memleketlerinden Mısır'a

geri getirmişler, onu kendileri için alıkoymayı helâl saymamışlardı. Hırsız ise, kesinlikle böyle yapmaz. Sonra onlar, kendilerinin bu töhmetten berî ve masum olduklarını beyân edince, **Hz. Yûsuf**'un adamları: *"Eğer yalancılar iseniz, (çalanın) cezası nedir?"* demiş, onlar da: *"Onun cezası yükünde (çalınan malın) bulunduğu kimsenin kendisidir; işte o kimse, bunun cezâsıdır"* diyerek cevap vermişlerdir.

Onların Şeriatında Hırsızın Cezası

İbn Abbas (r.a.) şöyle demiştir. "Onlar o zamanlar, her hırsızı, hırsızlığı sebebiyle köle sayıyorlardı. Onların şeriatinde hırsızın köle sayılması bizim şeriatimizde, ellerinin kesilmesinin farz olması yerine geçiyordu..." Âyetin manası, "Bu cürmün cezâsı, çalınan mal, yükünün içinde bulunan kimsenin kendisidir. Yani, "o şahsın kendisi, o cürmün cezâsıdır. Yani, onun köle edinilmesi, o cürmün cezasıdır" şeklindedir.

Zeccâc der ki: Bunda iki izah bulunmaktadır:

1) **"Cezâuhu** mübteda; "مَنْ وُجِدَ فِى رَحْلِهِ" kısmı ise, onun haberidir." Buna göre mana, "Hırsızlığın cezâsı, yükü içinde çalınan malın bulunduğu kimsenin kendisidir" şeklinde olur. Bu durumda "فَهُوَ جَزَاؤُهُ" ifadesi ise, senin, "Hırsızın cezâsı elinin kesilmesidir; işte, budur onun cezâsı" sözünde olduğu gibi, daha fazla açıklamak için getirilmiş olur.

2) **Cezâuhu** mübtedâdır; "مَنْ وُجِدَ فِى رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ" ifadesi de, mübtedânın haberi makamında gelmiş olan bir cümledir. Buna göre kelamın takdiri, sanki şöyle denilmiş olmasıdır: جَزَاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِى رَحْلِهِ فَهُوَ هُوَ "O'nun cezâsı, yükünde çalınan malın bulunduğu kimsenin, bizzât kendisidir." Fakat burada, daha iyi beyân edip te'kid etmek için, bu sarih ifade, zamirin yerine getirilmiştir. Nahivciler buna delil olmak üzere şu şiiri söylemişlerdir:

لَا اَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْءٌ تَغُصُّ الْمَوْتُ الْغَنِيَّ وَالْفَقِيرَا

"Hiçbir şeyin ölümün önüne geçtiğini göremiyorum. Ölüm, zengini de sıkıştırır, fakiri de (Onlara dünyayı dar eder)."

O'nun, كَذٰلِكَ نَجْزِى الظّٰلِمِينَ *"İşte biz, zâlimleri böyle cezalandırırız"* buyruğu, "İşte böyle bir cezâ, zâlimlerin cezâsıdır" anlamındadır. Yani, "Birisi hırsızlık yaptığı zaman, köle olur" demektir.

Sonra bu ifadenin, **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerinin sözünün devamı olduğu söylenildiği gibi, **Hz. Yûsuf**'un kardeşleri, *"Bunun cezâsı, o çalınmış malın yükünde bulunduğu kimsenin kendisidir"* dedikleri zaman, **Hz. Yûsuf**'un

adamları tarafından olmak üzere, *"İşte biz, zâlimleri böyle cezalandırırız"* denilmiş olduğu da söylenilmiştir.

فَبَدَاَ بِاَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَآءِ اَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَآءِ اَخِيهِ كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَاْخُذَ اَخَاهُ فِى دِينِ الْمَلِكِ اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَآءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

"Bunun üzerine, (Yûsuf), kardeşinin kabından evvel, onların kaplarını aramaya başladı. Nihâyet onu, kardeşinin kabının içinden çıkardı. İşte biz, Yûsuf'a böyle bir tedbir öğrettik. Yoksa o, kralın dinine göre, kardeşini alıkoyamayacaktı. Ancak, Allah'ın dilemesi müstesnâ. Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde, daha iyi bilen vardır" (Yûsuf, 76).

Maşrapanın Bünyamin'in Yükünde Çıkması

Bil ki **Yûsuf** (a.s.)'un kardeşleri, çalınan mal kimin yükünde ise, hırsızlığın cezâsının o kimsenin bizzat kendisi olduğunu ikrâr edince, münadî onlara, "Mallarınızın araştırılması gerekiyor" dedi. Böylece onları, **Hz. Yûsuf**'un yanına getirdi. Bunun üzerine, töhmeti gidermek için **Yûsuf**, *"kardeşinin kabından evvel, onların kaplarını aramaya başladı* "Ev'iye", "viâ" kelimesinin cemî olup, bu kelime de içine bir şey konulduğu zaman, onu sarıp iyice ihata eden şey demektir. Derken, **Yûsuf** (a.s.), su kabını kardeşinin yükü arasında bulup çıkardı. **Hasan el-Basrî** bu kelimeyi, vâv'ın zammesiyle, "vu'â" şeklinde okumuştur ki, bu da bir başka kullanış şeklidir. **Saîd İbn Cübeyr** ise, vâv'ı hemzeye çevirerek "اَعَآءُ اَخِيهِ" şeklinde okumuştur.

Buna göre eğer, "Daha önce "suvâ'" kelimesine râcî olan zamirler birkaç kez müzekker kılınmış olduğu halde, burada niçin müennes kılındı?" denilirse biz deriz ki:

Müennes zamir "sikaye"; müzekker zamir de "suvâ'" kelimesine râcidir. Şu da denilebilir: "Suvâ'", hem müennes, hem de müzekker sayılabilir. Binaenaleyh, her iki durum da caizdir. Şöyle de denilebilir: Belki **Yûsuf** (a.s.), o su kabını "sıkâye", adamları ise "suvâ'" olarak ifade ediyorlardı. Bundan dolayı, **Hz. Yûsuf**'a ait olan yerlerde "sikâye" (müennes), adamlarla ilgili

yerlerde "suvâ'" (müzekker) şeklinde vaki oluyor. **Katâde**'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **Hz. Yûsuf** (a.s.) ne zaman bu su kabına baksa, onlara yaptığı iftirâdan dolayı tevbe ederek Allah'a istiğfar ederdi. Geriye kardeşinden başka yükünü aramadığı hiç kimse kalmayınca, "Sanıyorum ki o şeyi alan budur" der. Bunun üzerine diğer kardeşler, "Onun yükünü araştırmadıkça, gitmeyiz" dediler. **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un adamları **Bünyâmin**'in eşyasını araştırınca, o su kabını, onun yükü içinde buldular. O esnada, **Hz. Yûsuf**'un adamları, hırsızlık edenin alıkonmasına karar verdiler. Bundan dolayı onu boynundan tutup çekerek, **Hz. Yûsuf**'un evine getirdiler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak كَذٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فِى دِينِ الْمَلِكِ *"İşte biz Yûsuf'a böyle tedbir öğrettik. Yoksa o kralın dinine göre, kardeşini alıkoyamayacaktı"* demiştir. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Âyetin manası "Biz, **Yûsuf**'a, böylesi bir tedbir öğrettik" demektir. Bu tabir hırsızlık edenin köle olarak kabul edilmesine karar vermesine bir işarettir. Bu, "**Yûsuf**'un kardeşlerinin söylediği o hüküm (ceza) gibi bir hükmü **Yûsuf**'a verdik" demektir.

İkinci bahis: "Keyd", hile ve tuzak manasını hatıra getirir. Bu ise, Allah hakkında câiz değildir. Fakat biz, bu gibi hususlarda nazar-ı dikkate alınması gereken şu prensibi belirttik: Bu gibi lafızlar, bunlardan maksûd olan manaların başlangıçlarına değil, sonuçlarına (neticelerine) hamledilirler. Bu temel prensibi "اِنَّ اللهَ لَا يَسْتَحْيِى" (Bakara, 26) âyetinin tefsirinde izah ettik. Binâenaleyh **"Keyd"**, hile ve tuzak kurmaya gayret etmek olup, bunun en ileri şekli, insanı hiç fark edemeyeceği ve kendisini ona karşı savunamayacağı bir şekilde kötü bir duruma düşürmektir. İşte Allah hakkında, **"Keyd"**, bu anlamı ifade eder.

Daha sonra âlimler, bu **"keyd"** ile neyin kastedildiği hususunda ihtilaf etmişlerdir:

Bazıları şöyle demişlerdir: "Bununla, **"Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kardeşleri, **Hz. Yûsuf**'un bu tedbirini boşa çıkarmak için çalışmışlardır. Allahu Teâlâ ise, **Yûsuf**'a yardım etmiş, onu takviye etmiş ve onun işini üstün getirmiştir" manası kastedilmiştir." Bazı müfessirler de, "Bu "Keyd"den maksat, Allahu Teâlâ'nın, onun kardeşlerinin kalbine, hırsızlık yapanın cezasının, onun köle edinilmesi olduğu hükmünü getirmesidir. İşte maşrapa **Yûsuf**'un öz kardeşinin yükü içinden çıkınca, diğer kardeşler haliyle, onun köle olmasına

hükmetmişlerdir. Bu ise, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un kardeşini yanında tutma imkânını elde etmesine vesile olmuştur" demişlerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak مَا كَانَ لِيَأْخُذَ اَخَاهُ فِى دِينِ الْمَلِكِ *"Yoksa o, kralın dinine göre, kardeşini alıkoyamayacaktı"* buyurmuştur. Bu, "Kralın hırsızla ilgili kanunu, onun dövülmesi ve çaldığının iki mislini ödemeye mecbur tutulması" şeklinde idi. Binâenaleyh **Hz. Yûsuf,** kralın dinine ve kanununa göre, kardeşini alıkoyamayacaktı. Fakat Cenâb-ı Hak, kardeşlerinin ağzı ile hırsızın cezasının kendisinin köle olarak alınması olduğunu söyletmiştir. Binâenaleyh biz, bu söz sayesinde **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un, kardeşini almaya ve yanında alıkoyma imkanına sahip olduğunu beyân etmiştik. İşte âyetteki, *"Ancak, Allah'ın dilediği müstesna"* ifadesinin manası budur.

Daha sonra Cenâb-ı Allah نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ *"Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, Âsım ve **Kisâî,** tenvinli olarak "derecâtin" okurlarken; diğer kıraat imamları, izâfet ile **derecâti** şeklinde okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* İlmin En Şerefli Mertebe Olduğu**

Bu tabirden maksat, Allahu Teâlâ'nın dilediği kimseye, gayesine ulaşmasını sağlayacak doğru şeyleri göstermesi ve ona çeşitli ilimleri, çeşitli faziletleri vermesidir. Bu âyette Allahu Teâlâ'nın, her hususta **Hz. Yûsuf**'un derecesini, kardeşlerinin derecesinden daha yükseğe çıkarması kastedilmiştir.

Bil ki bu âyet, ilmin, en şerefli bir makam ve derece olduğuna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'u, böyle bir çâre, tedbir ve bilgiye iletince, onu işte bundan ötürü methederek, *"Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, **Hz. İbrâhim** (a.s.) tevhidin delillerini ve güneşi, ayı ve yıldızları ilah olarak tanımaktan berî olduğunu söylerken, onu da aynı şekilde, *"Biz kimi dilersek, onu nice derecelerle yükseltiriz"* (En'âm, 83) buyurarak methetmiştir. İşte bu âyette de **Yûsuf** (a.s.)'un bu çâre ve düşünceye nail etmesini, aynı tabirle methetmiştir. Bu iki durum arasında nice fark vardır.

Her Bilenden Daha Âlim Olan Var

Daha sonra Allahu Teâlâ وَفَوْقَ كُلِّ ذِى عِلْمٍ عَلِيمٌ *"Her ilim sahibinin üstünde, daha iyi bilen vardır"* buyurmuştur. Bu "**Yûsuf**'un kardeşleri âlim ve faziletli kimselerdi. Fakat **Hz. Yûsuf,** onlardan daha âlim idi" demektir.

Bil ki **Mu'tezile,** bu âyeti delil getirerek, Allahu Teâlâ'nın ilmi ile değil, zatı ile âlim olduğunu ileri sürerler ve şöyle derler: "Eğer Allah, ilmi ile âlim olmuş olsaydı, O ilim sahibi olurdu. Eğer ilim sahibi olmuş olsaydı, bu âyetin genel hükmüne göre, O'nun üstünde de daha iyi bilen başka biri olurdu ki, bu batıldır."

Bil ki, Ehl-i sünnet âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Kur'ân'ın başka birçok âyeti, Allah'ın ilim sıfatı olduğunu göstermektedir. Mesela şu âyetler: *"Kıyametin ilmi, Allah katındadır"* (Lokman, 34); *"Allah onu (Kur'ân'ı) ilmi ile indirdi"* (Nisâ, 166); *"O'nun ilminden, yalnız Allah'ın dilediğinden başka bir şey kavrayamazlar"* (Bakara, 255) ve *"Hiçbir dişi, O'nun ilmi olmaksızın, gebe kalmaz ve doğurmaz"* (Fussilet, 47) Binâenaleyh bir tearuz durumu söz konusu olunca, biz, muarızımızın tutunmaya çalıştığı bu âyeti özellikle varid olduğu muhtevaya, yani **Hz. Yûsuf** ve kardeşleri hadisesi ile ilgili olarak manalandırdık. İş olsa olsa şundan ibarettir: Yaptığımız, âyetteki bu umûmi ifadenin tahsis edilmesinden ibarettir ama, bu ister istemez yapılması gereken bir şeydir.

Çünkü **"âlim"** kelimesi, **"ilim"** kökünden müştak (türemiştir). Müştak olan, mürekkeptir. Kendisinden türetilen (mastar) ise, müfrettir. Müfret bulunmaksızın, mürekkebin meydana gelmesi, aklın da bedihî olarak bildiği gibi, imkânsızdır. O halde tercih bizden yanadır.

قَالُوٓا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ اَخٌ لَهٗ مِنْ قَبْلُ ۚ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فِى نَفْسِهٖ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ ۚ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًا ۚ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ ﴿٧٧﴾

"Dediler ki: "Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha önce kardeşi de hırsızlık etmişti." O vakit Yûsuf bunu içine attı, dışa vurmadı. (İçinden) dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötü! Allah sizin anlatmakta olduğunuzun mahiyetini çok iyi bilendir" (Yûsuf, 77).

Kardeşlerinin Bünyâmin'e "Hırsız" Diye Hücumları

Bil ki **Hz. Yûsuf** (a.s.), kardeşinin yükünün içinden su kabını bulup çıkarınca, diğer kardeşleri başlarını eğdiler ve: "Bu hâdise enteresan! Demek ki **Râhîl** iki hırsız doğurmuş" dediler. Daha sonra da, **Bünyâmin**'e:

"Ey **Râhîl**'in oğlu! Sizin yüzünüzden ne kadar çok belaya uğradık" dediler. **Bünyâmin** de: "Aslında biz, sizin yüzünüzden birçok belâya uğradık. Çünkü siz, kardeşimi götürüp çölde kaybettiniz. Sonra da kalkmış bana böyle diyorsunuz" dedi. Bunun üzerine onlar: "Öyle ise niçin bu su kabı senin yükünden çıktı?" deyince, O: "Onu, benim yüküme, sizin yükünüze daha önce sermayenizi koyan koymuştur" demiştir.

Yûsuf Aleyhinde de Hırsızlık İsnad Etmeleri

Bil ki bu âyetin zâhiri onların **Hz. Yûsuf**'a şöyle dediklerini gösterir: "Bu iş, pek de garip sayılmaz. Çünkü onun ölmüş olan öz kardeşi de bir hırsız idi." Onlar bu sözleri ile, "Biz onun yolu ve ahlakı üzere değiliz. Bu yol, ona ve kardeşine hastır. Çünkü o ikisi başka anadandır" manasını kastetmişlerdir. Âlimler onların **Hz. Yûsuf** (a.s.)'a isnat ettikleri o hırsızlık hususunda değişik birkaç görüş belirtmişlerdir:

1) **Saîd b. Cübeyr** şöyle demiştir: "Onun ana tarafından dedesi putperest idi. Bundan dolayı **Hz. Yûsuf**'un annesi, babasının putlara tapmayı böylece bırakacağı ümidiyle **Yûsuf**'a o putları çalıp kırmasını emretmişti. **Yûsuf** (a.s.) da, bu işi yapmıştı. İşte bahsedilen hırsızlık budur.

2) O, babasının sofrasından yiyecek çalıp, fakirlere vermişti. Babasının bir kuzusunu çalıp fakirlere verdiği de söylendiği gibi, aynı şekilde bir tavuğu çalıp, fakirlere verdiği söylenmiştir.

3) **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un halası, onu çok severdi. Bundan dolayı onu yanında tutmak istiyordu. Halasının yanında (evinde), **Hz. İshak** (a.s.)'tan kalma bir kuşak vardı ve onlar o kuşağı teberrüken (bereketini umarak) muhafaza ediyorlardı. Halası o kuşağı **Hz. Yûsuf**'un beline bağladı ve onun, o kuşağı çaldığını söyledi. Onların kanunlarına göre de, hırsızlık yapanın köle edinilmesi gerekiyordu. İşte böylece o, **Yûsuf**'u kendi yanında alıkoyabilmişti.

4) **Hz. Yûsuf**'un kardeşleri, hırsızlığı sırf iftira ederek ona isnat ettiler. Çünkü onların kalpleri, o hâdise üzerinden uzun bir müddet geçmesine rağmen, **Yûsuf**'a karşı öfke ile dopdolu idi. İşte bu hadise haset edenin kalbinin, kesinlikle o haset ve kininden temizlenemeyeceğini gösterir.

İsnad Karşısında Yûsuf'un İçinden Geçenler

Daha sonra Allahu Teâlâ, فَأَسَرَّهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ *"O vakit Yûsuf bunu içine attı, dışa vurmadı"* buyurmuştur. Âlimler, âyetteki "hâ" (bunu) zamirinin neye âit olduğu hususunda, şu iki değişik görüşü belirtmişlerdir:

Birinci görüş: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu, bir "iştiğal"dir. Yani, bir şeyi, daha sonra açıklamak şartı ile, bir zamirle ifade etmektir. Bunun açıklaması, *"Dedi ki: "Sizin durumunuz daha kötü!"* cümlesidir. Bu ifade, bir "kelime" ve "cümle" hükmünde olduğu için, buna râci olan zamir müennes getirilmiştir. Zira Araplar, bir dizi söze "kelime" de derler. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, **"Yûsuf,** *"Sizin durumunuz daha kötü!"* cümlesini, içinden geçirdi" demiştir. **İbn Mes'ud** (r.a.) bu zamiri, bununla "o söz" veya "o kelâm" manasını kastederek, "فَاَسَرَّهُ" şeklinde müzekker okumuştur. **Ebu Ali el-Fârisi, Zeccâc**'ın görüşünü zikredip, onu şu iki bakımdan tenkit etmiştir:

1) **İştigal,** iki kısımdır: **Birincisi:** Müfret bir lafız ile açıklanan zamirdir. Bu, نَعْمَ رَجُلًا زَيْدٌ "Ne güzel adam, **Zeyd!"** sözümüzde olduğu gibidir. Mesela burada, "ni'me" kelimesinin altında, onun fâili olan gizli bir zamir vardır ve "racul" kelimesi o zamirin, tefsiridir. **İkincisi** ise, o zamirin bir cümle ile açıklanmasıdır. Bunda aslolan, o zamirin, mübtedâ durumunda bulunmasıdır. Meselâ, فَاِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ اَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"İşte o zaman o küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak"* (Enbiya, 97) ve قُلْ هُوَ اللهُ اَحَدٌ *"De ki: "O, Allah'tır, birdir"* (İhlas, 1) âyetlerinde olduğu gibi. Bu, "olay (yani durum) şu ki: "O küfredenlerin gözleri hemen belerip kalacak" ve "Durum şu ki: "Allah birdir! (O kadar!)" demektir. Diğer taraftan mübteda ve haber cümlesinin başına gelen âmiller, bunun da başına gelir. Mesela اِنَّهُ مَنْ يَاْتِ رَبَّهُ مُجْرِمًا *"Kim, Rabbine mücrim olarak gelirse* (Tâhâ, 74) ve فَاِنَّهَا لَا تَعْمَى الْاَبْصَارُ *"Gözler kör olmaz, lâkin sinelerin içindeki kalpler kör olur"* (Hac, 46) âyetlerinde olduğu gibidir. Bunu anladığın zaman biz deriz ki: Her iki çeşitte de, iştiğal'in (muzmerin) kendisi, zamirle ifade edilen o cümleye bağlıdır. O cümlenin dışında da değildir, ondan ayrı da değildir. Burada tefsir (açıklama) olan cümle ise, zamir ile ifade edilenden, apayrı bir cümledir. Binâenaleyh bunun makbul olmaması gerekir.

2) Allahu Teâlâ, onun, *"Sizin durumunuz daha kötü!"* dediğini bildirmiştir. Bu, **Hz. Yûsuf**'un bu sözü bizzat söylediğini gösterir. Binâenaleyh eğer biz, **"Hz. Yûsuf** bu sözü içinden geçirdi, gizledi" der isek, Cenâb-ı Hakk'ın, "O böyle dedi" şeklindeki sözü yalan olmuş olur.

Bil ki bu tenkit de şu iki bakımdan zayıftır:

a) İlk iki kısmın güzel ve yerinde oluşundan, üçüncü bir kısmın yersiz ve kötü olacağı neticesi çıkmaz.

b) Biz bunu, **"Hz. Yûsuf,** onu gizli olarak (içinden) söyledi" manasına alıyoruz. Bu manaya göre de, ileri sürülen husus, sâkıt olur.

İkinci görüş: Âyetteki bu zamir, (sözden anlaşılan) "icâbet" (cevab verme) mastarına râcidir. Buna göre onlar sanki *"Eğer o çalmış bulunuyorsa, daha önce kardeşi de zaten hırsızlık etmişti"* dedikleri zaman, **Hz. Yûsuf** onlara cevap vermeyi (icâbeti), o anda içinde tuttu ve onlara açıkça cevap vermedi, daha sonraki bir vakte kadar onu onlara açıklamadı. Bunun, takdir edilen "makâle-söz, kavil" ifadesine râci olması da caizdir. Buna göre mana, **"Yûsuf,** onların sözlerini içinde tuttu, sakladı" şeklinde olur. "Halk" kelimesiyle "mahluk"; "ilm" kelimesiyle de "ma'lum" manaları kastedildiği gibi, **"makâle"** sözüyle de, onunla alâkalı olan şeyler kastedilmiştir. Yani, **Yûsuf** (a.s.), içinde, o hırsızlığın nasıl olduğunu gizli tuttu, onlara onun nasıl olduğunu ve bunda, onları tenkit ve ta'n etmeyi gerektiren herhangi bir şey bulunmadığını açıklamadı.

İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Yûsuf** (a.s.) üç kez cezâya uğratıldı:

a) O kadın yüzünden hapsedilme.

b) *"Beni efendinin yanında an, benden bahset!"* (Yûsuf, 42) demiş olması sebebiyle, uzunca bir mahpus hayatıyla.

c) *"Siz, şüphe yok ki hırsızsınız"* (Yûsuf, 72) demesi sebebiyle de kardeşlerinin, *"Eğer o çalmış bulunuyorsa, zaten daha önce kardeşi de hırsızlık etmişti"* (Yûsuf, 77) demeleriyle cezalandırıldı.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, **Yûsuf** (a.s.)'un *"Sizin durumunuz daha kötü"* dediğini nakletmiştir ki bu, "Siz, daha evvel kardeşinize zulmetmiş, ana-babanıza asi olmuş; derken, kardeşinizi tutup kuyuya atmış, daha sonra da yalan söylediğinizi bile bile babanıza: "Onu kurt yedi" demiş olmanız; derken onu, yirmi dirheme satmanız, aradan uzun bir zaman geçmesine rağmen, kalbinizdeki kin ve öfkenizin yok olmaması ve böylece de ona hırsızlık iftirasında bulunmuş olmanız sebebiyle, Allah katında daha şerlisiniz" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ *"Allah sizin anlatmakta olduğunuzun mahiyetini çok iyi bilendir"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak, bu buyruğu ile, **Yûsuf**'un hırsızlığının Allah rızası için olduğunu bildirmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki: **Yûsuf**'un hırsızlığı hususunda yazılan bu izahların hiçbirisi, **Yûsuf**'u zemmetmeyi ve kınamayı gerektirmez. Buna göre mana,

"Sizin **Yûsuf**'u tavsif ettiğiniz o şeyin, **Yûsuf**'un kınanmasını gerektirip gerektirmeyeceğini en iyi bilen Allah'tır" şeklinde olur.

قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ إِنَّ لَهُ أَبًا شَيْخًا كَبِيرًا فَخُذْ أَحَدَنَا مَكَانَهُ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٧٨﴾ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

"Dediler ki: "Ey aziz, bunun ihtiyar bir babası var. Binâenaleyh onun yerine birimizi alıkoy. Seni muhakkak iyilik edenlerden görüyoruz." Yûsuf, "Eşyâmızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırız. Çünkü o takdirde biz, elbette zalim oluruz" dedi" (Yûsuf, 78-79).

Kardeşlerinin "Bünyamin Yerine Birimizi Al" Teklifleri

Bil ki Allahu Teâlâ, onların, *"Eğer o çalmış bulunuyorsa, onun daha evvel bir kardeşi de çalmıştı"* (Yûsuf, 77) demelerinden sonra, **Yûsuf** (a.s.)'un kendilerine muvafakat etmesini ve şefaat yoluna dönmesini, başvurmasını arzuladıklarını beyân buyurmuştur. Zira her ne kadar onlar, hırsızlık yapan kimse hakkında Allah'ın hükmünün onun köle edilmesi olduğunu itiraf etmişler ise de, bununla beraber affetmenin veya fidye almanın da caiz olduğunu ileri sürerek, "Ey aziz, onun bir ihtiyar babası vardır; yani yaşça yaşlı, ihtiyar" demişlerdir. Yine "şeyh" kelimesi ile kadr ü kıymet veya dindarlık bakımından önde geldiğini kastetmiş olabilecekleri de söylenmiştir. Onlar bunu, onun, kadr ü kıymeti yüce olan bir adamın oğlu olmasının, affı ve bağışlamayı gerektireceğinden dolayı söylemişlerdir. Daha sonra onlar, *"Onun yerine birimizi alıkoy"* dediler. Bu ifadeden, onların bunu uzak bir ihtimal görerek söylemiş oldukları anlaşılabileceği gibi, bununla, "Biz sana fidyesini getirinceye kadar, birimizi rehin olarak tut" manasının murat edilmiş olması da muhtemeldir.

Daha sonra إِنَّا نَرَاكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ *"Seni gerçekten muhsinlerden görüyoruz"* dediler. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Eğer bunu yaparsan, seni muhsinlerden, iyilik yapanlardan sayarız.

b) Bize ikram edip, çokça verip, isteğimizi en iyi bir şekilde yerine getirip, yiyeceklerin parasını geri verdiğin için, seni muhsinlerden biri olarak görüyoruz.

c) Rivâyet edildiğine göre, **Hz. Yûsuf** (a.s), kıtlık insanları çok sıkıp, onlar da yiyecek satın alacak para bulamayıp, yiyecek almak için kendilerini satınca, bu hadise Mısır halkının çoğunun, **Hz. Yûsuf**'un kölesi olmasına sebep olmuştur. Daha sonra **Yûsuf** (a.s) hepsini azâd edince, belki de **Yûsuf**'un kardeşleri işte bundan dolayı, "Biz seni köleleri azâd etmek suretiyle herkese ihsan edenlerden görüyoruz. Binaenaleyh bunu da, düştüğü durumdan kurtararak buna da iyilik et" dediler. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s), "maazallah!" *(Allah'a sığınırım)* dedi. Bu, "Eşyamızı, yükünün içinde bulduğumuz kimsenin dışında, onun yerine başkalarını tutmaktan Allah'a sığınırım" demektir. Bu ise, "Günahsız olanı suçsuz yere alıkoyarak günah işlemekten Allah'a sığınırım" demektir.

Zeccâc şöyle demiştir: "اَنْ نَاْخُذَ" ifadesinin başındaki "en" edatının, başına geldiği cümle mahallen mansubdur. Buna göre mana, "Başkasına mukabil diğer bir kimseyi tutmaktan Allah'a sığınırım" şeklindedir. Bu edatın başındaki "min" kelimesi düşünce, fiil ona karşılık mansub kılınmıştır."

Hz. Yûsuf (a.s) إِنَّا إِذًا لَظَالِمُونَ *"Çünkü o takdirde biz, elbette zalim oluruz"* dedi. Bu, "Eğer herhangi bir insana, başkasının suçundan dolayı eziyet edersem, yemin olsun ki haddi aşmış ve zulmetmiş olurum" demektir.

İmdi eğer sorulursa ki: "Bu hadise baştan sona, bir iftira ve bir düzendir. Öyle ise nasıl, önceden beri bir peygamber olmasına rağmen, **Hz. Yûsuf**'un bu uydurma işe yönelmesi uygun olur? Halbuki insanlara sebepsiz yere eziyet etmek, hele hele bu töhmet sebebiyle oğlunun alıkonulduğunu anladığında babasının hüznü artıp, kederi şiddetlenecek olunca, masum bir peygambere, böyle bir tertip içine girmek nasıl olur da uygun düşer?"

Bu soruya şöyle cevap verilir: Belki de Allahu Teâlâ **Ya'kûb** (a.s.)'un imtihanını (dolayısıyla ecrini) artırmak dilemiş, bundan ötürü de **Yûsuf**'u affedip fidye almaktan men etmiştir. Bu tıpkı Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Musa**'nın, arkadaşı (**Hızır**'a), hayatta kalması halinde mutlaka azacak ve kâfir olacak çocuğu öldürmesini emretmesi gibidir.

فَلَمَّا اسْتَيْـَٔسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا ۚ قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوٓا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ ۖ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّىٰ يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي ۖ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿٨٠﴾

"Vakta ki artık ondan ümitlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler. Büyükleri dedi ki: "Babanızın sizden Allah adıyla te'minat almış olduğunu ve daha evvel Yûsuf hakkında işlediğimiz kusuru bilmediniz mi? Artık ben, ya babam bana izin verinceye, yahut benim için Allah hükmedinceye kadar, buradan katiyen ayrılmam. O, hâkimlerin hayırlısıdır" (Yûsuf, 80).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Ret Karşısında Çekilip Aralarında Konuşmaları**

Onlar ellerinden gelen her şeyi yapmak demek olan, *"Onun yerine birimizi alıkoy"* sözünü söyleyince, **Hz. Yûsuf** (a.s.) buna cevaben: *"Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırım"* demişti. Böylece onlar, **Hz. Yûsuf**'un onu geri vermesi hususunda bütün ümitlerini yitirmişlerdi. İşte Cenâb-ı Allah, bunu anlatarak: *"Vakta ki artık ondan ümitlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler"* buyurmuştur ki bu da, onların, **Hz. Yûsuf**'un o kardeşlerini geri vermesinden tamamen ümit kestiklerini gösterir. *"Fısıldaşarak bir yana çekildiler"*, "insanlardan uzak bir köşede aralarında fısıltı ile konuştular" demektir.

Kardeşlerin İçine Düştükleri Çıkmaz

Bundan muradın, onların, içine düştükleri durum üzerinde istişare etmeleri ve fikir alış-verişinde bulunmaları olduğunda bir şüphe yoktur. Çünkü onlar **Bünyamin**'i babasından, ancak kuvvetli bir söz verdikten sonra almışlardı ve üstelik daha önce **Hz. Yûsuf** (a.s.) hakkında da bir töhmet altında idiler. Binâenaleyh eğer **Bünyamin**'i babalarına götüremez iseler, şöyle çok büyük sıkıntılar meydana gelecekti:

1) Eğer babalarının yanına dönmeseler, o çok yaşlı olduğu için, yanında evlâdından hiçbiri olmaksızın tek başına kalması, büyük bir sıkıntı doğuracaktı.

2) Onların âileleri, yiyeceğe son derece muhtaç durumda idiler.

3) Çoğu kez **Hz. Ya'kûb**'un hatırına, bütün oğullarının öldüğü gelecekti ki bu, çok büyük bir keder demektir. Binâenaleyh, eğer onlar babalarına yanlarında **Bünyamin** olmaksızın dönecek olsalardı, çok utanacaklardı. Çünkü iş, zâhiren, onların ilk oğluna hâinlik ettikleri gibi, bu oğluna da hâinlik ettikleri zannını doğuracaktı. Hem bu, onların babalarına verdikleri o güçlü söz ve ahitlerine, hiç değer vermediklerini de düşündürecekti. Bu sebeple, orasının bir şaşkınlık ve bir fikir alış-veriş yeri olduğunda şüphe yok. İşte bu, en uygun ve en doğruyu araştırmak için istişâre etmeyi gerektiren bir durumdur. Âyetteki, *"Vakta ki artık ondan ümitlerini kestiler, fısıldaşarak bir yana çekildiler"* buyruğu ile, bu kastedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Vâhidi şöyle demektedir: **"İbn Kesir**'in, bunu ve "حَتّٰى إِذَا اسْتَيْئَسَ" (Yûsuf, 110) âyetindeki fiili, hemzesiz olarak "اِسْتَايَسُوا" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir. Bu fiil, tıpkı "حَسِبَ - يَحْسِبُ" gibi, "اَيِسَ - يَيْئِسُ" şeklinde de kullanılır. Bunu, "اِسْتَيْأَسَ" şeklinde okuyan, fiilin ayne'l fiili ile fâ'al fiilini yer değiştirmiş olur. Binâenaleyh, "اِسْتَأْيَسَ" olmuş olur ki bunun aslı, "اِسْتَيْأَسَ"dir. Daha sonra, hafiflik olsun diye hemze kaldırılmıştır. **Keşşâf sahibi,** âyetteki "اِسْتَيْأَسُوا" fiilinin, "يَئِسُوا" manasında olduğunu, sîn ve tâ'nın mübalağa için getirildiğini, bunun tıpkı "اِسْتَعْصَمَ" (Yûsuf, 32) tabirindeki gibi olduğunu söylemiştir.

Âyetteki "خَلَصُوا" tabiri ile ilgili olarak **Vâhidî** şöyle der: "Arapçada, bir şeye karışmış olan şey, öz olandan ayrıldığı zaman "- يَخْلَصُ - خَلَصَ الشَّيْءُ خُلُوصًا" denilir."

Bununla ilgili, şu iki açıklama yapılmıştır:

a) **Zeccâc:** "Bu, "Onlar, kardeşleri olmaksızın, tek başlarına kaldılar" manasındadır" demiştir.

b) Diğer âlimler buna, "Onlar, yabancılardan ayrıldılar" manasını vermişlerdir. Daha doğru olan da bu manadır.

Âyetteki "نَجِيًّا" tabiri iki manayadır:

a) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu, tıpkı "عَشِيرٌ" ve "سَمِيرٌ" kelimelerinin, mu'âşir (arkadaş) ve "مُسَامِرٌ" (Gece sohbet eden) manasına gelmesi gibi, "مُنَاجِي" (fısıldaşan) manasınadır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا *"Onu, çok münacaat eden bir kimse olarak yaklaştırdık"* (Meryem, 52) buyruğunda da bu manadadır.

b) Bu, "تَنَاجِى" şeklindeki mastar manasınadır. Nitekim bunun, مُتَنَاجِينَ "fısıldaşanlar olarak" demek olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh âyetin manası, "Onlar, insanlardan ayrılıp bir kenara çekildiler, içlerine hiçbir yabancı karışmadı, insanlardan ayrı olarak fısıldaştılar" şeklindedir. Bu kelimenin, "نَجْوٰى" şeklinde okunduğu da rivâyet edilmiştir. Bu, "Aralarında fısıldaşan bir grup olarak" demektir. Bu izahların en güzeli şöyle denilmesidir: Onlar, bir kenara çekilip fısıldaştılar. Zira bu işlerden herhangi biri kimin başına gelse, o kimse sanki o şeyin bizzat kendisi olarak nitelenir. Binâenaleyh onlar, iyice fısıldaşmaya dalınca, sanki gerçekten fısıldaşmanın kendisi olmuş sayılırlar.

Cenâb-ı Hak قَالَ كَبِيرُهُمْ *"Büyükleri dedi ki"* buyurmuştur. Bununla, onların yaşça büyük olanlarının kastedildiği söylendiği gibi, ki bu **Rûbiyel**'dir. Akılca büyük olanlarının kastedildiği de söylenmişti ki o da, **Yahûda**'dır. **Yahûda,** onları daha (önceki hadisede), **Hz. Yûsuf**'u öldürmekten vazgeçiren kimsedir.

Daha sonra, Cenâb-ı Hak, o büyüklerinin, اَلَمْ تَعْلَمُوا اَنَّ اَبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِى يُوسُفَ *"Babanızın sizden Allah adıyla teminat almış olduğunu ve daha evvel Yûsuf hakkında işlediğiniz kusuru bilmiyor musunuz?"* dediğini bildirmiştir.

Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: **"Hz. Yûsuf** (a.s.): *"Eşyamızı nezdinde bulduğumuz kimseden başkasını yakalamamızdan Allah'a sığınırım"* deyince, **Yahûda** sinirlendi. O sinirlenip bağırınca, sesini duyan her gebe kadın çocuğunu düşürürdü (yani öylesine korkunç bağırırdı) ve bedenindeki bütün kıllar diken diken olurdu; **Ya'kub** soyundan bir kimse elini, ona dokunmadıkça da teskin olmazdı. O, kardeşlerinden birine: "Mısır halkının pazarcılarına karşı beni koruyun, ben de sizi padişaha karşı koruyayım" dedi. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s.), küçük oğluna: "Ona dokun" dedi. O da ona dokununca, **Yahûda**'nın gazabı teskin oluverdi. **Yahûda,** yeniden bağırmaya niyetlenince, **Hz. Yûsuf** (a.s.) yere indi, onun elbisesinden tutup çekti, o yere düştü ve o anda, "Ey aziz kişi" dedi. Onlar, **Yûsuf** (a.s.)'un isteklerini kabul etmesinden ümitlerini tamamen kesince, aralarında istişare etmeye başlayarak, "şüphesiz babamız, bizden Allah adına büyük bir

söz aldı. Hem sonra biz zaten **Yûsuf** hadisesinden dolayı da töhmet altındayız. Bu belâdan nasıl kurtulacağız?" dediler.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "مَا فَرَّطْتُمْ" ifadesindeki "mâ" edatının, hangi "mâ" olduğu hususunda da şu izahlar yapılmıştır.

a) Bunun asıl manası "Bundan önce de **Yûsuf** hakkında ifrata düşmüş, aşırı gitmiş ve babanıza verdiğiniz sözü tutmamıştınız" şeklindedir.

b) Bu, mâ-i mastariyye olup, mahallen merfû ve mübtedadır, مِنْ قَبْلُ "daha evvel" zarfı da, onun haberidir. Manası: "Sizden **Yûsuf** hakkında da bir aşırılığınız daha evvel sâdır olmuştu" demektir.

c) Bu kelime, "اَلَمْ تَعْلَمُوا" fiilin mef'ûlüne ma'tûf olmak üzere mahsus olup, takdiri, "Sizler, babanızın sizden söz aldığını ve daha evvel **Yûsuf** hakkında yaptığınız ifratınızı bilmiyor musunuz?" şeklindedir.

d) Bu, ism-i mevsûl manasına olup, "Bundan önce **Yûsuf** (a.s.) hakkında yapmış olduğunuz ifratınızı, o büyük hâinliğinizi bilmiyor musunuz?" şeklindedir. O halde yapılan her iki izaha göre, bu ifade, mahallen hem merfudur, hem de mansubdur.

Daha sonra O, فَلَنْ اَبْرَحَ الْاَرْضَ حَتّٰى يَاْذَنَ لِى اَبِى اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لِى وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ *"Ben, (kendisine dönmem hususunda) babam bana izin verinceye kadar, yahut da benim için Allah, (benim buradan çıkmama yahut kardeşimi alanlardan intikam almama, yahut da hangi yolla olursa olsun, onu onun elinden kurtarmama dâir bir) hüküm verinceye kadar, buradan (Mısır'dan) ayrılmayacağım. O, hâkimlerin en hayırlısıdır. Çünkü o Allah, sadece adalet ve hak ile hükmeder"* demiştir. Velhasıl onun bu sözünden maksadı, Kendisinin babasına ve diğer insanlara karşı utancını sona erdireceği bir mazeretin ortaya çıkmasını istemektir. O, bu sözü, nasıl olursa olsun, mazeretini ortaya koymak için, sadece Allah'a yalvarıp yakarmıştır.

اِرْجِعُوٓا اِلٰٓى اَبِيكُمْ فَقُولُوا يٰٓاَبَانَآ اِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ ۚ وَمَا شَهِدْنَآ اِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ﴿٨١﴾ وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّتِى كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِٓى اَقْبَلْنَا فِيهَا ۟ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

"Siz dönün ve babanıza deyin ki, "Aziz babamız, oğlun hırsızlık yaptı. Biz bildiğimiz şeyden başkasına şâhitlik yapmayız. Gaybın bekçileri de değiliz. (İstersen), içinde bulunduğumuz (döndüğümüz) o şehrin ahalisine de, içlerinde geldiğimiz kervana da sor. Biz, şüphe yok ki doğru söylüyoruz" (Yûsuf, 81-82).

Oğullarının Hz. Ya'kub (a.s)'un Yanına Dönmeleri

Bil ki onlar, en doğrusunun ne olduğu hususunda istişâre edince, yapılacak en doğru işin, memleketlerine dönüp, babalarına hadiseyi aynen anlatmaları olduğu ortaya çıktı. Bu sözü söyleyenin, *"Babam bana izin verinceye kadar (...) buradan katiyen ayrılmam"* (Yûsuf, 80) diyen o büyük kardeş olduğu açıktır. Bunun, **Rûbiyel** olduğu; **Mısır**'da kalıp diğer kardeşlerini babasına gönderenin o olduğu da söylenmiştir.

Buna göre şâyet, "**Bünyamin**, özellikle doyurucu cevap verip, o tası yüküne koyanın, daha önce de onların yüklerine sermayelerini geri koyan kimse olduğunu söylediğine göre, daha nasıl onlar, delil olmadığı halde, **Bünyamin**'in hırsız olduğuna karar vermişlerdir?" denirse, buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Onlar, o tasın, kendilerinden başka hiç kimsenin giremeyeceği bir yere konulmuş olduğunu görmüşlerdi: Bundan dolayı, o tası münâdilerin **Bünyamin**'in yükünden çıkardıklarını görünce, zann-ı galipleri ile, onu **Bünyamin**'in almış olduğu hükmüne vardılar.

Bünyamin'in, "o tası benim yüküme koyan, sermayelerinizi sizin yükünüze koyan kimsedir" demesine gelince, aradaki fark açıktır. Çünkü onlar orada, sermayeleri yüklerine konulmuş olarak dönünce, sermayelerini yüklerine koyanların, onlar yani **Hz. Yûsuf**'un adamları olduğunu kabul etmişlerdi. Ama bu tasa gelince, hiç kimse bunu onların onun yüküne koyduğunu kabul etmemiştir. İşte bu sebepten ötürü zann-ı galipleri ile, bunu **Bünyamin**'in çaldığı neticesine varmışlardır. Bu zanna binâen şâhitlik etmiş, bununla beraber buna kesinkes şahitlik etmediklerini de, *"Biz bildiğimiz şeyden başkasına şâhitlik etmeyiz. Gaybın bekçileri de değiliz"* diyerek belirtmişlerdir.

2) Bu, "Melikin ve adamlarının demesine göre, oğlun hırsızlık yapmış" demektir. Bunun, Kur'ân'da örneği çoktur.[21] Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Hiç şüphesiz sen halîm ve reşîdsin"* (Hud, 87) yani "sen kendi iddiana göre, halim ve reşîdsin" denildiğini bildirmiştir. Yine Hak Teâlâ, *"Tat (azabı), çünkü sen azîz ve kerîmsin"* (Duhân, 49) yani "kendi iddiana göre aziz ve kerimsin (ama bize göre hayır, böyle değilsin)" buyurmuştur.

3) "Senin oğlunun üzerinde, hırsızlığa benzer bir durum ortaya çıkmıştır." Böylesi şeylere de hırsızlık denir. Çünkü birbirine benzer iki şeyin birinin ismini diğeri için de kullanmak, Kur'ân'a göre mümkündür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür"* (Şûra, 40) buyurmuştur.

4) **Hz. Ya'kûb**'un oğulları o zaman henüz peygamber değillerdi. Binâenaleyh onların böyle bir sözü, hele de bu zannı uyandıracak bir şey gördükleri zaman, tahminî olarak söylemiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

5) **İbn Abbas** (r.a)'ın bunu şeddeli olarak, إِنَّ ابْنَكَ سُرِّقَ "Oğluna hırsızlık isnat edildi" şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Bu kıraate dayanarak bir te'vil yapmaya ihtiyaç yok. Çünkü o topluluk ona zaten hırsızlık isnat etmişti. Zira biz bu kitapta, böyle kıraatlerin soruları defedemeyeceğini daha önce söylemiştik. Çünkü problem ancak, "Birinci kıraat yanlıştır, doğrusu ise bu kıraattir" dediğimizde ortadan kalkar. Ama biz birinci kıraatin doğru olduğunu kabul ettiğimizde, ikinci kıraat doğru da olsa, yanlış da olsa, o problem devam eder. Binâenaleyh mutlaka daha önceki gibi izahlar yapılması gerektiği sâbit olmuş olur.

Şehadet Kavramı Hakkında

Onların وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا *"Biz, bildiğimiz şeyden başkasına şâhitlik yapmayız"* ifadesine gelince, bunun manası açıktır. Bu, şâhitliğin, bilmekten başka bir şey olduğuna delalet eder. Bunun delili işte bu âyettir. O halde bu, "şehâdet'in "ilim"den başka bir şey olmasını gerektirir. Bir de Hz. Peygamber (s.a.s.), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"Bir şeyi, ancak güneşi bildiğin gibi bildiğin zaman, ona şâhitlik et"* buyurmuştur ki bu da, bizim söylediğimiz hususa delâlet eder. Şehâdet, insanın "Ben şehâdet ederim" demesinden ibaret değildir. Çünkü insanın, "Ben şehâdet ederim" sözü, şahitlik yapacağını haber vermedir. Halbuki şehâdet edeceğini söylemesi, şahitlik

21 Yani, kardeşleri kendi değerlendirmelerini söylemiş olmayıp hükümdarın adamlarının Bünyamin aleyhindeki iddialarını nakletmiş oluyorlar (Ç).

etmesinden ayrı bir şeydir. Bu sabit olunca biz diyoruz ki: Şehâdet (şahitlik), kelamcıların kelâm-ı nefs (insanın içten geçirmesi) dedikleri, zihnî bir hüküm veriş manasınadır.

"Gayb"ın Buradaki Manası

Onların وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ *"Gaybın bekçileri de değiliz"* cümlesi ile ilgili olarak şu izahlar yapılabilir:

a) Onlar: "Biz, su kabının onun yükü içinden bulunup çıkarıldığını gördük. Ama gerçek durum bizce malum değil. Çünkü gaybı ancak Allah bilir" demek istemişlerdir.

b) **İkrime,** bunun "Belki de o su kabı, gece onun eşyası içine saklanmıştı" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü bazı Arapça lehçelerinde geceye "gayb" denir.

c) **Mücahid, Hasan** ve **Katâde,** buna, "Biz, oğlunun hırsızlık yapacağını bilemezdik. Eğer bunu bilseydik, onu padişaha götürmez ve geri getirme hususunda da Allah adına sana söz vermezdik" manasını vermişlerdir.

d) Nakledildiğine göre **Ya'kûb** (a.s.) onlara: "Farzedin ki o hırsızlık yaptı. Kral, İsrâiloğullarının şeriatine göre hırsızlık yapanın köle olarak alıkonacağını nasıl bildi? Hayır, hayır, aksine bunu ona bir maksadınızdan ötürü siz söylemişsinizdir" dediğinde onlar: "Biz bu hükmü ona, henüz bu hadise başımıza gelmezden önce söylemiştik. İçine düştüğümüz bu şeyin, başımıza geleceğini o esnada bilemezdik" demişlerdir. Buna göre âyetteki, *"Gaybın bekçileri de değiliz"* cümlesi, işte buna bir işarettir.

Eğer, "Bu görüşe göre **Ya'kûb** (a.s.)'un Allah'ın bu hükmünü gizlemeye gayret göstermesi (oğullarının gizlemiş olmasını istemesi) ne derece doğrudur?" denilirse, biz deriz ki: Belki de hüküm, malı çalınan kimsenin Müslüman olması şartına bağlanmıştı. İşte bundan ötürü o, bu hükmün kâfir sandığı o padişahtan saklanmasının mümkün olduğunu düşünmüştür.

Daha sonra Cenâb-ı Hak onların, وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِى كُنَّا فِيهَا وَالْعِيرَ الَّتِى اَقْبَلْنَا فِيهَا *"İstersen, içinde bulunduğumuz (döndüğümüz) o şehrin ahalisine de, içlerinde geldiğimiz kervana da sor"* dediğini anlatmıştır.

Bil ki onlar zaten **Yûsuf** hadisesinden dolayı itham altında oldukları için, bu (yeni) ithamı kendilerinden savuşturmak için alabildiğine gayret göstererek, böyle söylemişlerdir. Âlimlerin çoğu, burada geçen "karye" (o şehir) sözünden, **Mısır**'ın kastedildiği görüşünde ittifak ederken, bazıları

da bundan muradın, Mısır'ın giriş kapısı üzerinde bulunan ve hırsızlık ile bunun araştırılması hadisesinin cereyan ettiği bir yer olduğunu söylemişlerdir. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Bununla, "O şehrin ahâlisine sor" manası kastedilmiştir. Fakat kısa ve veciz olsun diye muzaf olan "ahâlisi" kelimesi hazfedilmiştir. Böylesi mecazî ifadeler Arapçada meşhur ve yaygındır. **Ebu Ali el-Fârisî:** "Arapçada bunun câiz olmadığını söylemek, tıpkı zarurî şeyleri kabul etmemek ve maddi varlıkları inkâr etmek gibi olur" demiştir.

b) **Ebu Bekr el-Enbârî:** "Bu, şehire sor, kervana sor, duvarlara sor, onlar sana söyler ve bizim doğru söylediğimizi sana anlatırlar. Çünkü sen, Allah'ın en büyük peygamberlerindensin. Allah'ın, bir mu'cize olarak bu cansız şeyleri konuşturması ve sana bizim söylediklerimizin doğru olduğunu haber vermesi uzak bir ihtimal değildir, demektir" der.

Burada şu şekilde, üçüncü bir izah daha yapılabilir: Bir şey tamamen ortaya çıkıp, kapalı tarafı kalmadığı zaman, "Onu göklere, yere ve bütün her şeye sor" denilir ki, bundan murat, o şeyin, hakkında şüphe kalmayacak derecede ortaya çıkmasıdır.

Onların وَالْعِيرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا *"içlerinde geldiğimiz kervana da (sor)"* sözü hakkında müfessirler şöyle demişlerdir: Kenanlılardan (hemşehrilerinden) bir grup insan, onlarla yol arkadaşı olmuşlardı. Bundan dolayı **Ya'kûb**'un oğulları ona: "Bu hadiseyi onlardan sor" demişlerdir.

Sonra, sözlerini iyice te'kîd edip anlatınca, وَإِنَّا لَصَادِقُونَ *"Biz, şüphe yok ki doğru söylüyoruz"* yani, "Bizi töhmet altında tutsan da, tutmasan da, biz doğruyuz" demişlerdir. Onların bu sözden gayeleri, kendi kendilerinin doğruluğunu ifade etmek değildir. Çünkü bu, bir şeyi yine kendisi ile ispat etme gibidir. Aksine insan, bir şeyin doğru olduğuna dâir kesin bir delil zikredince, bundan sonra, "Ben, bu hususta doğruyum" der. Bu, "Sana söylediğim delilleri ve açık hüccetleri düşünürsen, şüphen tamamen gidecektir" manasına gelir.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٨٣﴾

"O dedi ki: "Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir. Artık güzel bir sabır. Allah'ın onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümittir. O, alîmdir, hakîmdir" (Yûsuf, 83).

Ya'kub (a.s)'un Onlara İnanmayıp Yûsuf ile Bünyâmin'i Bulacağını Umması

Bil ki **Ya'kûb** (a.s.), oğullarından bu sözü işitince, söyledikleri sözde, daha önce **Yûsuf** (a.s.) hadisesinde de olduğu gibi, doğru olmadıklarına hükmetti ve: *"Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır"* demiştir. O, bu sözü aynı şekilde **Yûsuf** hadisesinde de söylemişti. Fakat **Yûsuf** hadisesinde daha sonra: *"Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'tır"* (Yûsuf, 18) demişti. Bu hadisede ise, daha sonra: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümittir"* demiştir. Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Âyetteki: *"Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir"* buyruğundan maksat, daha önce **Yûsuf** (a.s.) hadisesinde *"Hayır, sizi nefisleriniz aldatıp, bir işe sürüklemiştir"* (Yûsuf, 18) dediği zamanki gibi, yalan ve hile değildir. Fakat **Hz. Ya'kûb** bununla, "Nefisleriniz, **Bünyamin**'i benden alma ve onu, menfaat elde etmek için Mısır'a götürme işini size süslü gösterip, sizi aldattı. Halbuki bundan şer ve zarar geldi. Onu sizinle beraber göndermem için bana ısrar ettiniz, ama Allah'ın takdirinin, sizin hesap ve planlarınızın aksine tecelli edebileceğini bilmediniz" manasını kastetmiştir. Belki de bunun manası: "Nefisleriniz sizi bu işte aldattı ve onun çalmadığı halde, gerçekten çaldığı zannını size verdi" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre, **Rûbiyel,** Mısır'da kalıp dönmemeye niyetlendiği zaman, padişah ona, kardeşleri ile birlikte gitmesini emredip: "Benden ayrılıp, gidin" dediği zaman, o öyle bir nâra attı ki, şehirde karnındaki bebeyi düşürmeyen gebe kadın kalmadı. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf** (a.s.): "Onu bırakın (kalsın)" dedi. Diğerleri **Hz. Ya'kûb**'un yanına dönüp hadiseyi anlattıkları zaman, **Hz. Ya'kûb** (a.s.) ağladı ve: "Evlatlarım, ne zaman yanımdan ayrılıp gitseniz, biriniz eksiliyorsunuz. Bir defa gittiniz,

Yûsuf eksildi; ikincisinde **Şem'ûn;** bu üçüncüsünde de **Rûbiyel** ve **Bünyamin"** dedi. Sonra yine ağladı ve: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümittir"* dedi. Bu hüküm ve neticeye, şu sebeplerden dolayı ulaşmıştı:

1) Hüznü, başındaki belası ve çektiği mihnetler iyice uzayınca, Allahu Teâlâ'nın çok yakında artık bir çıkış yolu vereceğini bildi ve Allah'ın rahmetine hüsn-ü zan beslediğini gösterir bir üslup ile bu sözü söyledi.

2) Belki de Allahu Teâlâ **Yûsuf** (a.s)'dan dolayı düştüğü mihnetten sonra ona, **Yûsuf** (a.s.)'un sağ olduğunu bildirdi veya onun için bu hususta birçok alâmetler ortaya çıktı, o da: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümitir"* dedi. Çünkü onlar **Yûsuf**'u götürdükleri zaman, on iki kişi idiler. **Yûsuf** kayboldu ve on bir kişi kaldılar. **Hz. Ya'kûb** onları Mısır'a gönderdiği zaman da dokuz kişi olarak döndüler. Çünkü **Bünyamin**'i **Hz. Yûsuf** alıkoymuştu ve: *"Artık ben, ya babam bana izin verinceye kadar, yahut benim için Allah hükmedinceye kadar, buradan katiyen ayrılmam"* (Yûsuf, 80) diyen büyük kardeşleri de kendisini alıkoymuştu. İşte böylece kaybolanların, geri dönmeyenlerin sayısı üç olunca, o da: *"Allah'ın, onların hepsini birden bana getirmesi yakın bir ümittir"* demiştir.

Daha sonra o, إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ *"O, alîmdir, hakîmdir"* demiştir. Yani Allah, işlerin hakikatlerini bilir, fazlına, ihsanına, rahmetine ve maslahata uygun olarak, bu hususlarda hikmet sahibidir.

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ يٰٓاَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ ﴿٨٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَآ اَشْكُوا بَثِّى وَحُزْنِىٓ اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾ يَا بَنِىَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ وَلَا تَايْـَٔسُوا مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَايْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

"Ya'kûb onlardan yüz çevirdi, "Vah Yûsuf'a olan hasretim vah!" dedi ve hüznünden ve kederinden iki gözüne ak düştü. (Bununla beraber) o, artık gamını tamamen yutmakta idi. Dediler ki: "Hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun. Andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin, yahut helâke uğrayanlardan olacaksın." O da dedi

ki: "Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum. Evlatlarım, gidin, Yûsuf ile kardeşinden bir haber arayın. Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Zira hakikat şudur ki kâfirler gürûhundan başkası, Allah'ın rahmetinden ümit kesmez" (Yûsuf, 84-87).

Bil ki **Ya'kûb** (a.s.), oğullarının sözünü işitince, kalbi gerçekten sıkıntı ile daraldı ve onlardan yüz çevirip ayrıldı. Sonra onları çağırttı ve onlara dönüp dedi ki...

Buradaki birinci makama (duruma) gelince ki bu, onun onlardan yüz çevirip, ayrılmasıdır. Bu *"Ya'kûb onlardan yüz çevirdi. Vah Yûsuf'a olan hasretim, vah!" dedi"* ifadesi ile anlatılan hususdur.

Hz. Ya'kûb'un Yûsuf'a Daha Çok Üzülmesinin Sebebi

Bil ki, **Hz. Ya'kûb, Bünyamin** ile ilgili olarak oğullarından o sözü duyunca, göğsü daraldı, **Yûsuf**'a olan tasası ve hüznü iyice büyüdü ve, *"Vah, Yûsuf'a olan hasretim, vah!"* dedi. Şu sebeplerden dolayı bu hadise tahakkuk edince, **Hz. Ya'kûb**'un, **Yûsuf**'undan ayrılması sebebiyle hüznü büyümüştür:

1) Yeni hüzün, eski ve içte bulunan hüznü kuvvetlendirir. Yara yaraya eklendi mi, çok fazla acı verir. Nitekim **Şair Mütemmim İbn Nüveyre** şöyle demiştir:

وَقَدْ لَامَنِي عِنْدَ الْقُبُورِ عَلَى الْبُكَا رَفِيقِي لِتَذَارُفِ الدُّمُوعِ السَّوَافِكْ

فَقَالَ أَتَبْكِي كُلَّ قَبْرٍ رَأَيْتَهُ لِقَبْرٍ ثَوَى بَيْنَ الكَوَى وَالدَّكَادِكِ

فَقُلْتُ لَهُ إِنَّ الْأَسَى يَبْعَثُ الْأَسَى فَدَعْنِي فَهٰذَا كُلُّهُ قَبْرُ مَالِكَ

"Arkadaşım beni kabirlerin yanında ağlayarak öldürücü gözyaşları akıttığım için kınadı ve dedi ki: "Gördüğün her kabre ağlıyor musun? Kumlar ve çukurlar arasına sıkışmış olan her mezara?!" Ona dedim ki: "Üzüntü üzüntüyü tahrik eder. Binâenaleyh beni bırak. Bunların tamamı Malik'in kabridir."

Zira o, bir kabir gördüğü her defasında, kardeşi Malik'i kaybetmekten ötürü tazeleniyor ve çevresindekiler kendisini ayıplıyorlardı. O da, "üzüntü üzüntüyü doğurur" diye cevap veriyordu.

Bir başkası da, şöyle demiştir:

فَلَمْ تَنْسَنِى اَوْفِى الْمُصِيبَاتِ بَعْدَهُ وَلٰكِنْ نَكَاءُ الْقَرْحِ بِالْقَرْحِ اَوْجَعُ

"Beni unutmadın, ya da en azından, ondan sonraki musibetlerde. Fakat, yaranın yarayla dağlanması çok acı vericidir."

2) **Bünyamin** ve **Yûsuf**'un annesi birdi. Dolayısıyla hem sûret hem de sıfat bakımından aralarında mükemmel bir benzerlik bulunuyordu. Binâenaleyh, **Ya'kûb** (a.s.), **Bünyamin**'i görmekle, **Yûsuf**'u görür gibi olarak teselli buluyordu. Olan şey olunca, teselliyi gerektiren şey de zail olup gitti. Böylece de, **Ya'kûb**'un elemi ve iştiyakı arttı.

3) O'nun başta gelen derdi, **Yûsuf**'u kaybetmiş olmasıydı. Ona karşı duyduğu üzüntü, her şeye karşı duyduğu üzüntü demekti.

4) Bu musibetler, birtakım sebeplere bağlanabilecek, izahı mümkün belalar idi. **Yûsuf**'un hadisesine gelince, **Ya'kûb** (a.s.), oğullarının ileri sürmüş oldukları mazerette yalancı olduklarını biliyordu. Gerçek sebep ise, onun tarafından malum değildi. Hem **Ya'kûb** (a.s.), onların hayatta olduklarını biliyordu. **Yûsuf**'a gelince, **Ya'kûb** (a.s.) onun hayatta olup olmadığını bilmiyordu. İşte bu sebeplerden dolayı, Hz. **Ya'kûb**'un, **Yûsuf**'tan ayrılmasından dolayı olan iştiyak ve özlemi artmış, (onun ölü mü, diri mi olduğuna dair) halini bilmemekten dolayı içinde bulunduğu musibet, son derece şiddetli olmuştu.

İKİNCİ MESELE: Hasret Duymasını Hz. Ya'kûb'a Çok Görenlerin Haksızlığı

Bazı câhil kimseler **Hz. Ya'kûb**'u *"Vah Yûsuf'a olan hasretim, vah!"* demesinden dolayı tenkit ederek şöyle demişlerdir: "Zira bu, feryâd u figan etmek ve Allah'tan şikâyetçi olmak demektir ki, bu caiz değildir." Âlimler ise, durumun, bu câhilin zannettiği gibi olmadığını açıklamışlardır. Bunun izahı şöyle yapılabilir:

Ya'kûb (a.s.), bu sözü söylememiştir. Ama, sonraysa, onun ağlaması büyük olmuştur ki, bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve hüznünden ve kederinden iki gözüne ak düştü"* buyruğundan anlaşılandır. Sonra o lisanını bağırıp çağırma ve uygun olmayan şeyler söylemekten alıkoymuştur ki, bu, âyetteki "فَهُوَ كَظِيمٌ" ifadesinden anlaşılmaktadır. Sonra, yine **Ya'kûb** (a.s.) o şikâyetini hiçbir insana da açmamıştır. Bunun delili, **Ya'kûb** (a.s.)'un, *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* demesidir. Bütün bunlar, onun musibet ve sıkıntısının şiddetlenmesi halinde, onun sabretmiş olduğuna ve o sıkıntısını ve kederini sinesinde taşıdığına ve hiç kimseye

şikâyette bulunmadığına, böylece de pek yerinde olarak, bu sayede büyük bir medih ve büyük bir övgüye mazhar olduğuna delâlet eder.

Ya'kûb'un Hüznünü Cebrail'in Teskin Etmesi

Rivâyet olunduğuna göre **Yûsuf** (a.s.) **Hz. Cebrâil**'e, "**Ya'kûb** hakkında bir bilgin var mı?" diye sorduğunda, **Cebrâil** "Evet" deyince de: "Onun hüznü ve kederi ne noktadadır?" der. **Cebrâil** "Onun kederi yetmiş tane "seklâ"nın kederi gibidir" der. **Seklâ,** tek bir çocuğu olup, sonra da o çocuğu ölen kadına denilir. Bunun üzerine **Hz. Yûsuf:** "Onun için bu hususta bir mükâfat var mıdır?" deyince de, **Cebrâil** (a.s.) "Evet, yüz şehit mükâfatı vardır" der.

Buna göre şâyet, **Muhammed İbn Ali el-Bakır**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Bir pir-i fâni, **Ya'kûb**'a uğrayarak, ona "sen İbrahim misin?" der. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.) da: "Ben, onun oğlunun oğluyum; sıkıntılarım beni böyle değiştirdi, güzelliğimi ve kuvvetimi giderdi" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb**'a *"Sen beni, her ne zaman kullarıma şikâyet ettiğinde, izzet ve celâlime kasem olsun ki, eğer sen beni şikâyet etmeseydin, ben sana senin etinden ve kanından daha iyisini verirdim (seni gençleştirirdim)"* diye vahyetti. İşte, bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** bundan sonra: *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* der oldu.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: **"Ya'kûb**'u kardeş edinen bir kardeşi bulunuyordu. O, **Ya'kûb**'a *"Görmeni gideren, sırtını kamburlaştıran nedir?"* diye sordu. Bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** da: *"Gözümü gideren, Yûsuf sebebiyle ağlamam; sırtımı kamburlaştıran da, Bünyamin'e olan kederimdir"* dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb**'a: *"Beni, benden başkasına şikâyet etmekten çekinmez misin?"* diye vahyetti. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.) *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* diyerek, sözünü *"Ya Rabbi, beli bükülmüş, gözleri kör olmuş bu pir-i faniye acımaz mısın? Yûsuf'un ve Bünyamin'in kokusunu bana tekrar koklat"* diye sürdürdü. Bunun üzerine **Cebrâil**, ona müjde vererek Allah'ın şöyle dediğini nakletti: *"Şâyet onlar ölü dahi olsalar onları diriltteceğim. Binâenaleyh, fakir ve yoksullar için bir yemek hazırla. Zira, kullarımın bana en sevimli olanları peygamberler ve yoksul kimselerdir."* **Ya'kûb** (a.s.) kahvaltı yapmak istediğinde bir münadî, *"Kahvaltı yapmak, yemek yemek isteyen, Ya'kûb'la beraber yapsın!"* diye bağırdı. Yine, **Ya'kûb** (a.s.) oruç tuttuğunda, iftar esnâsında da aynı şekilde bağırırdı. Rivâyet olunduğuna göre **Ya'kûb** (a.s.),

yaşlılıktan dolayı, dökülen kaşlarını bir bezle sarıyordu.[22] Bunun üzerine kendisine birisi: "Bu başına gelenler ne?" deyince de o: "Ömrümün uzunluğu ve kederlerimin çokluğu" dedi. Bundan dolayı Allahu Teâlâ ona: *"Ey Ya'kûb, beni şikâyet mi ediyorsun?"* diye vahyedince de o, "Ya Rabbi, bir hatadır yaptım. Binâenaleyh o hatamı bağışla" dedi" denilirse, biz deriz ki:

Biz **Ya'kub**'un yaptığının, sadece sabır, sebât edip, feryâd ü figan etmemek olduğunu delilleriyle birlikte bildirmiştik. (Artık başka söze itibar olunmaz.) Rivâyet olunduğuna göre ölüm meleği **Ya'kûb**'un yanına girince **Ya'kûb** ona: "Sevgilimi görmeden önce, canımı almak için mi geldin?" deyince **Azrail** ona: "Hayır, ben senin hüznünle hüzünleneyim, sevincinle de sevinç duyayım diye geldim" der. Ağlamak ise, günah sayılmaz. Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) de, oğlu **İbrâhim**'e ağlayarak, *"Kalp hüzünlenir; göz, yaş akıtır. Biz Rabbimizi kızdıracak şey söylemiyoruz. Ey İbrahim, biz senden dolayı kederliyiz, hüzünlüyüz"* demiştir. Hem insanı hüznün kaplaması, onun irâdesi ve tercihiyle olmaz. Dolayısıyla bundan herhangi bir sorumluluk doğmaz. Ama ah, of etmek; ağlamak, gözlerden bardaktan boşanırcasına göz yaşı akmasına gelince, kişi, bazen bunları defedemeyebilir.

Ey bu soruyu soran kimse! Sizin ileri sürdüğünüz şeylere gelince: Onlar da, **Ya'kûb** (a.s.)'a itabvarî gelen hitaplar, ancak ebrârın hasenâtının, mukarreplerin seyyiatı gibi kabul edilmesinden dolayı varid olmuşlardır. Hem burada, şöyle bir başka incelik de bulunmaktadır: İnsan, hayrete düşüp tereddüt ettiği bir yerde mutlaka Allah'a başvurur. **Ya'kûb** (a.s.) **Yûsuf**'un hayatta mı yoksa ölmüş mü olduğunu bilmiyordu. O, bu hususta lehte veya aleyhte herhangi bir şey söylemiyor, tavakkuf ediyordu. Onun bu hususta tavakkuf etmesi sebebiyle de Cenâb-ı Allah'a yönelmesi daha da fazlalaşmış, -bu mesele dışında- O'ndan başka hiçbir şeye dönüp bakmaz olmuştu. Onun bu hadisedeki tavır ve hareketleri farklı farklı olmuştur. Bazı zamanlar o, çoğu kez, Allah'ı zikretmeye o denli dalardı ki, bu hadiseyi hiç hatırlamazdı. Binâenaleyh, bu hadiseyi hatırlamak, o hadiseyi hatırlamaması gibi olmuştur. Bu sebepten dolayı **Hz. Ya'kûb**'a nispetle bu

22 Daha önce Yusuf, 18 ayetinin tefsirinde de bu ibarenin aynısı geçmişti. Manasını anlayamadık. Yazmalara başvurunca birçok nüshada ibarenin bu şekilde olduğunu tespit ettik (Köprülü No: 120, Varak 490/a; Selimağa (Hüdai Ef. No: 118, (taşbasma) sayfa: 712; Selimağa (Yakub Ağa) No: 4, v. 3/b). Belki de manası şudur: "Kaşlarının mahalli olan alnı çöktüğü için, gözlerini kapatmaması gayesiyle üst taraftan bir bezle bağlıyordu." (Ç.)

hadise, **Hz. İbrahim**'in ateşe atılması ve kesilmesi istenen oğlunun kesilmesi hadisesi gibi olmuştur.

Hz. Ya'kûb Niçin Tam Teslimiyet Göstermedi?

İmdi, eğer sorulursa ki: "Şiddetli bir musibet geldiğinde, Hak Teâlâ'nın, *"Onlar yok mu? Rablerinden mağfiretler ve rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir"* (Bakara, 157) buyruğunda bahsedilen bu büyük mükâfata müstahak olabilmesi için, onun *"Biz Allahınız ve biz ancak O'na döneceğiz"* (Bakara, 156) demesi daha evlâ değil miydi?" denilirse, biz deriz ki:

Bazı müfessirler, **"İstircâ,**[23] bu ümmetten başka hiçbir ümmete verilmemiştir. Binâenaleyh Allah, bu ümmete bir musibet isâbet ettiğinde, onların böyle söyleyerek mükâfat elde etmeleri için, sadece bu ümmete ikrâm etmiştir" demişlerse de, bu bana göre, şu sebeplerden dolayı zayıftır: Zira kişinin *"Biz Allahınız"* şeklindeki sözü, bizim, Allah'ın mülkü olduğumuza, bizi yaratıp var edenin O olduğuna; *"ve biz ancak O'na döneceğiz"* demesi de, haşr ve kıyametin mutlaka olacağına bir işarettir. Bunun böyle olduğunu bilmeyen bir ümmet olacağı düşünülemez. Binâenaleyh, bazı belâ ve musibetler gelirken, bunu bilen kimse, mutlaka sonunda da, Allah'a rücû edeceğini, döneceğini bilir. İşte bu noktada, o musibete karşı tam bir teselli meydana gelir. Allah'ı tasdik etmiş, O'na iman etmiş olan kimsenin bunu bilmemesi imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Onun, *"Vah hasretime!"* ifadesi esefe, tasaya nida etmektir. Bu tıpkı, bir kimsenin, يَا عَجَبَا "Ey hayret, ey şaşkınlık" demesi gibidir ki bu, sanki o, esefe tasaya bağırmış ve "Bu senin tam gelme ve bulunma zamanındır" demektir. Biz bu açıklamayı, pek çok yerde izah ettik. Bunlardan birini, meselâ Cenâb-ı Hak'kın "حَاشَ لِلّٰهِ" (Yûsuf, 31) âyetinin tefsirinde geçmişti. Esef kelimesi, elden kaçırılan şeye karşı duyulan hüzün ve keder anlamına gelir. **Leys** şöyle demiştir: "Başına bir şey gelir, sen de ondan dolayı mahzun olur ve onu savuşturmaya da gücün yetmezse, sen hem esîf, yani hüzünlü, hem de müteessif, kederlenmiş olursun." **Zeccâc** da şöyle demiştir: "Aslolan, bunun **"Ya esefî"**, "Ey esefim, tasam" şeklinde kullanılmasıdır. Ancak ne var ki, izâfet yâ'sının, elif ve fethanın hiffetinden dolayı, elif-i maksûre ile değiştirilmesi caizdir.

---

23 "**İstircâ**, bir musibet ve belâ esnasında mü'minin "إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" demesidir.

Hz. Ya'kûb'un Gözlerine Perde İnmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ *"Ve hüzünden ve kederinden iki gözüne ak düştü"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılabilir:

1) **Ya'kûb** (a.s.) *"Vah Yûsuf'a olan hasretime, vah"* deyince, onu hep ağlamak tutmuştur. Ağlamak tutunca da, gözlerindeki su çoğalmıştır. Böylece, onun gözleri sanki o suyun beyazlığından dolayı beyazlanmıştır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın *"ve hüznünden ve kederinden iki gözlerine perde indi"* ifadesi, ona ağlamanın hakim olmasından ve çok ağlamasından bir kinaye olmuş olur. Bu izahın doğruluğunun delili şudur: Hüznün tesiri, körlüğün meydana gelmesinde değil, ağlamanın ona hakim olmasındadır. Binâenaleyh, âyette bahsedilen beyazlanmayı, aklığı, ağlamanın hakim olması manasına alırsak, bu sebep makul ve yerinde olur. Ama onu, kör olması anlamına hamledersek, bu sebep ve ta'lîl, güzel, makul ve yerinde olmaz. Binâenaleyh, bizim bahsettiğimiz daha yerinde olmuş olur. Bu açıklamayı, deliliyle beraber **Vâhidî, Kitâbu'l-Basît**'inde **İbn Abbas**'tan rivâyet etmiştir.

2) Bununla, **Hz. Ya'kûb**'un kör olması kastedilmiştir. **Mukatil** şöyle der: "**Ya'kûb** (a.s.) altı sene kör kalmıştır. Derken Allahu Teâlâ, onun gözlerini, **Yûsuf**'un gömleği ile açmıştır ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne atın.. iyice görür (bir hale) gelir"* (Yûsuf, 93) âyetinden anlaşılan hususdur. Denildiğine göre **Cebrail** (a.s.), **Yûsuf** (a.s.) hapiste iken, onun yanına varmış ve: "Babanın gözleri, sana olan kederinden dolayı gitti" demiş, bunun üzerine de **Yûsuf** ellerini başına koyarak: "Keşke annem beni doğurmasaydı ve ben de, babamın bu denli üzülmesine sebep olmasaydım!" der. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Devamlı hüzün, devamlı ağlamaya; devamlı ağlama da kör olmaya yol açar; o halde hüzün, bu yolla körlüğün sebebi olmuş olur. Devamlı ağlamak körlüğe sebep olmuştur. Zira bu, gözbebeğinde bir bulanıklık meydana getirir." Onlardan bazıları da, **Ya'kûb**'un kör olmadığını, ancak ne var ki onun görmesinin azaldığını söylemişlerdir. Yine, **Ya'kûb** (a.s.)'un gözlerinin, **Yûsuf**'tan ayrıldığı vakitten, onunla karşılaşıncaya kadar geçen zaman içinde hep yaşlı olduğu, kurumadığı; bu müddetin ise seksen yıl olduğu ve yeryüzünde Allah nezdinde **Ya'kûb**'tan daha kerim ve iyi bir kimsenin olmadığı da ileri sürülmüştür.

Âyetteki "مِنَ الْحُزْنِ" kelimesine gelince, bil ki bu kelime, hâ'nın ötresi, zâ'nın da sükûnu ile "hüzn" şeklinde okunmuştur. **Hasan el-Basrî** ise,

hâ'nın ve zâ'nın fethasıyla "hazen" şeklinde okumuştur. **Vâhidî** şöyle der: "Âlimler "hüzn" ile "hazen" kelimelerinin manası hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bir kısmı "hüzn", ağlamak; "hazen" ise "üzüntü ve keder" anlamına geldiğini ileri sürerken, bazıları da, bu iki kelimenin her iki manayı ifade eden iki kullanılış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Nitekim Arapçada اَصَابَهُ حُزْنٌ شَدِيدٌ وَحَزَنٌ شَدِيدٌ "Ona şiddetli bir hüzün (veya hazen) isabet etti" denilir. Bu, ekseri dil âlimlerinin benimsediği görüştür. **Yûnus, Ebu Amr**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Bu kelime, nasb yerinde olduğu zaman, Araplar, hem hâ, hem de zâ'yı fetha ile okurlar. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا *"kederlerinden gözleri yaş döke döke döndüler"* (Tevbe, 92) buyruğunda olduğu gibidir. Bu kelime, cer veya ref yerinde kullanıldığında, Araplar hâ'yı dammeli okurlar. Nitekim, burada "مِنَ الْحُزْنِ" (Yûsuf, 84) böyledir. Buradaki "وَحُزْنِى" (Yûsuf, 86) kelimesi de mübtedâ olarak ref yerindedir.

Âyetteki "فَهُوَ كَظِيمٌ" kelimesi, faîl sîgası ism-i faîl manasına gelebileceği için **"kâzım"** manasında olması caizdir. **Kâzım,** hüznünü tutan, onu ortaya koymayan demektir. **İbn Kuteybe** şöyle demiştir: Buradaki faîl sîgasının ism-i mef'ûl olan mekzûm manasına gelmesi de caizdir. Buna göre bunun manası, kederden dolmuş şeklindedir. Bu ifade, su kabı alabildiğine doldurulduğunda söylenilen, "كَظَمَ السِّقَاءَ" tabirinden alınmadır. Bunun, **Hz. Ya'kûb**'un çocuklarına karşı öfke ile dolmuş olması anlamına gelmesi de caizdir.

Bil ki, insanların uzuvlarının en kıymetlisi, bu üç şeydir. Böylece Allahu Teâlâ, bu uzuvların gam ve kedere battığını, belendiğini beyân buyurmuştur. Derken **Ya'kub**'un lisanı *"Vah hasretime"* demekle gözü ağlama ve beyaz perde inmesi ile; kalbi de, alabildiğince dolmuş ve suyun çıkmasına imkân vermeyen bir kap haline benzeyen şiddetli bir gam ile meşgul idi. Bu, o gamı iyice vasfeden bir tabirdir.

Hz. Ya'kûb'u Kınamaları

Cenâb-ı Hakk'ın قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ *"Dediler ki: "Hâlâ Yûsuf'u anıp duruyorsun. Andolsun ki sonunda ya kederinden hastalanıp eriyeceksin, yahut helake uğrayanlardan olacaksın"* buyruğuna gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Arapçada "لَا تَفْتَؤُا" Fiilinin Kullanılması Hakkında**

İbnu's-Sikkît şöyle demektedir: "Arapçada aynı manada olmak üzere مَازِلْتُ اَفْعَلُهُ، مَا فَتِئْتُ اَفْعَلُهُ، وَمَا بَرِحْتُ اَفْعَلُهُ "falan işi yapmaya devam ediyorum" denilir ve bu ifadeler, mutlaka olumsuzluk edatıyla kullanılır." **İbn Kuteybe** şöyle demiştir: "Arapçada, sen herhangi bir şeyi unuttuğun ve ondan koptuğun zaman, "مَا فَتِئْتُ فَتْيًا وَمَا فَتِئْتُ فُتُوءًا" dersin." Nahivciler şöyle demişlerdir: "Burada, "مَا تَفْتَؤُا" veya "لَا تَفْتَؤُا" manasında olmak üzere, olumsuzluk hali takdir edilmiştir. Bunun hazfi de caizdir. Çünkü şâyet, bundan olumlu mana kastedilmiş olsaydı, tıpkı وَاللهِ لَتَفْعَلَنَّ "Vallahi yapacaksın" tabirinde, o zaman bu ifade lâm ve nûn ile olmak üzere "لَتَفْتَأَنَّ" şeklinde olurdu. Binâenaleyh, bu ifade lâm ve nûn'suz kullanıldığına göre, burada bir "لَا" edatının takdir edilmiş olduğu anlaşılmış olur. Nahivciler bu konuda **İmriu'l-Kays**'ın şu beytini misal olarak zikretmişlerdir: فَقُلْتُ يَمِينُ اللهِ اَبْرَحُ قَاعِدًا "Ben de dedim *ki:* "Allah'a yemin olsun, oturma halimi terk etmeyeceğim." Bu, "Ben oturmaya devam edeceğim" demektir. Bunun benzeri misaller pek çoktur.

Müfessirlere gelince, bu ifade hakkında şöyle demişlerdir: **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Katâde,** bu ifadeye: "Onu hep anıyorsun" manasını verirlerken, yine **Mücâhid**'den bu ifadeye, "Onu anmaktan hiç geri durmuyorsun" manasını verdiği, böylece de onun **"fütûr"** kelimesiyle **"fütû"** kelimesini aynı anlama aldığı nakledilmiştir.

İKİNCİ MESELE: **Harad Kelimesinin Manası**

Vâhidî, Maânil-Kur'ân müelliflerinden şunu nakletmiştir: "حَرَضًا" kelimesinin aslı, hüzün ve sevgiden dolayı, aklın ve bedenin bozulması demektir. Binâenaleyh bir kimsenin, "حَرَّضْتُ فُلَانًا عَلَى فُلَانٍ" sözünün manası, "Onu ona karşı tahrik ettim ve onu, ona karşı kızıştırdım" şeklinde olur. Nitekim Cenâb-ı Hak da حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ *"Ey Peygamber, mü'minleri harbe teşvik et!"* (Enfâl, 65) buyurmuştur.

Bu esası iyice kavradığında biz diyoruz ki: O zatı yani **Ya'kûb**'u bu şekilde nitelendirmek, ya bir muzafın takdir edilmesi ve meselâ "ذُو حَرَضٍ" denilmesi suretiyledir; yahut da **Hz. Ya'kub**'un bedeninin bozulması ve aklının da zayıflaması hususunda son derece kötü durumda olduğu manası murat edildiği içindir. Böylece, bu ikinci manaya göre **Ya'kûb** (a.s.), bizzat bozulma ve zayıflamanın ta kendisi olmuş olur.

Râ'nın kesresiyle "harıd" şeklinde okunmasına gelince, bu durumda bu kelime, ism-i fâil olur. Bu kelime, her iki şekilde de okunmuştur.

Bunu da iyice kavradığında biz diyoruz ki: Müfessirlerin bu hususta çeşitli açıklamaları bulunmaktadır:

a) "حَرَضٌ" ve "حَارِضٌ" kelimesi, bedence ve akıl cihetinden bozulan demektir.

b) **Nâfi İbni'l-Ezrak, İbn Abbas** (r.a.)'tan, "حَرَضٌ" kelimesinin ne demek olduğunu sormuş, bunun üzerine o da, "Ağır ve müzmin hasta" demiştir.

c) Bu kelime ne diri, ne de ölü olmayan, (komada bulunan) kimse anlamına gelir. **Ebu Ravk, Enes İbn Mâlik**'in bu âyeti hâ'nın dammesi ve râ'nın da sükûnuyla "حَتّٰى تَكُونَ حُرْضًا" şeklinde okuduğunu ve onun, buna göre bunun manasının "nerdeyse sen cöven otu gibi olacaksın" şeklinde olduğunu söylediğini nakletmiştir.

Âyetteki "اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ" kısmına gelince: Âyetin manası şudur: "Onlar babalarına, "Sen, **Yûsuf**'u, hüzün ve ona ağlamakla anmaktan hiç geri durmuyorsun. Böylece sen bedeninin artık onulmaz bir derde yakalanmasına sebep olacaksın, veyahut da kederinden öleceksin" demişlerdir. Böylece onlar sanki, "sen, şu anda çok büyük bir belâ içindesin. Böylece biz bundan daha fazlasının, daha kötüsünün meydana geleceğinden endişeleniyoruz" demişler ve onlar bu sözleriyle onu, çok ağlayıp çok üzülmekten men etmek istemişlerdir.

Buna göre şâyet, "onlar niçin, bunu kesinlikle bilmedikleri halde, bu hususta nasıl yemin etmişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar işi, zahire hamletmişlerdir. Yine buna göre, "تَاللّٰهِ تَفْتَؤُ" sözünü söyleyenler kimdir?" denilirse, biz deriz ki: En açık olan duruma göre, bunlar, onlardan ayrılan kardeşler değildir; aksine bunlar, **Ya'kûb**'un evinde bulunan torunları ve hizmetçilerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Ya'kûb** (a.s.)'un اِنَّمَا اَشْكُوا بَثِّى وَحُزْنِى اِلَى اللّٰهِ *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* dediğini nakletmiştir. Yani, "Bu söylediğim şeyi, size karşı söylemiyorum. Ben bunu, Allah'ın huzurunda, O'na arz ediyorum" demektir. İnsan, şikâyetini Allah'a arz ettiğinde, muhakkikler zümresinden olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) اَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَاَعُوذُ بِعَفْوِكَ مِنْ غَضَبِكَ وَاَعُوذُ بِكَ مِنْكَ *"Öfkenden rızana,*

gazabından affına ve senden sana sığınırım"[24] buyurmuştur. Muvaffak kılan, ancak Allah'tır.

"اَلْبَثُّ" kelimesi dağıtmak, neşretmek ve yaymak anlamına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"deprenen her hayvanı orada üretip yaydı"* (Bakara, 164) buyurmuştur. O halde, hüznü, kederi insan açığa vurmayıp gizlediğinde, bu اَلْهَمُّ (keder) olur. Onu başkasına açtığındaysa, bu da "اَلْبَثُّ" olur.

Ulema şöyle demiştir: **"Bess"** hüznün ileri derecesi, **"hüzün"** de, **"hemm"** (keder)'in ileri derecesidir. Bu böyledir, zira insan, onu söylemediği zaman, o hüzün o insana hükümran olmaz, ama hüznü büyüyüp de insan onu içinde saklamaktan aciz kalarak, dili de istemeye istemeye onu söyleyince, bu "bess" diye isimlendirilir ki, bu durum, insanın, ona karşı aciz kaldığına ve hüznün o insana artık hakim olduğuna delâlet eder." O halde **Hz. Ya'kûb**'un "بَثِّي وَحُزْنِي اِلَى اللهِ" ifadesinin manası, "Ben, çok ve az kederlerimi ancak Allah'a açarım, O'na dökerim" şeklinde olur. **Hasan el-Basri**, her iki harfin hem fethası hem de dammesiyle "hazenî", ve "hüzünî" diye okumuştur.

Denildiğine göre, birisi **Ya'kub** (a.s.)'un yanına girer ve "Ey **Ya'kûb**, bedenin zayıfladı; bitkinleştin. Halbuki daha henüz ileri bir yaşa varmadın" der. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.): "Başıma gelen, gamımın fazlalığından dolayıdır" deyince, Allahu Teâlâ, ona "Ey **Ya'kûb**, beni mahlûkatıma şikâyet mi ediyorsun?" diye vahyeder. Bunun üzerine **Ya'kûb** (a.s.) "Ya Rabbi! Bir hatadır yaptım; benim bu hatamı bağışla" dedi. Allah da onun bu hatasını bağışladı. Artık bundan sonra **Ya'kûb** (a.s.) bir şey isteyince de, *"Ben kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum"* der oldu.

Rivâyet olunduğuna göre Cenâb-ı Hak **Ya'kûb** (a.s.)'a şöyle vahyetmiştir: *"Ben sizde bir hata buldum, bundan ötürü gücendim; çünkü siz, bir koyun kesmiştiniz de, kapınıza gelen bir fakire ondan yedirmemiştiniz. Benim yaratıklarımın bana en sevgili olanı, peygamberler ve yoksul kimselerdir. Binâenaleyh bir ziyafet hazırla ve ona, fakir fukarayı davet et!"* **Hz. Ya'kûb**'un, çocuğu ile beraber bir cariye satın alıp, onun, çocuğunu sattığı; derken o cariyenin ağlama sonucunda kör olduğu da ileri sürülmüştür.

24 **Müslim**, Sâlât, 222 (1/352).

Hz. Ya'kûb'un Ümidinin Sebepleri

Daha sonra **Ya'kûb** (a.s.) وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Ve Allah tarafından sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum"* demiştir ki, bu, "Allah'ın rahmet ve ihsanına dair sizin bilemeyeceğiniz nice rahmetini ve ihsanını bilirim. O, benim ummadığım bir yerden genişliği, ferahlığı getirendir" demek olup, bu, **Hz. Ya'kûb**'un, **Yûsuf**'un kendisine gelip ulaşmasını gözettiğine, beklediğine bir işarettir. Âlimler, bu gözetlemenin sebebi hususunda şunları söylemişlerdir:

1) Ölüm meleği **Ya'kûb** (a.s.)'un yanına gelince, **Ya'kûb** ona: "Ey ölüm meleği, oğlum **Yûsuf**'un canını aldın mı" deyince o: "Hayır, ey Allah'ın nebisi" der, sonra da Mısır tarafına işaret ederek, "Onu, orada ara" der.

2) O, **Yûsuf** (a.s.)'un rüyasının gerçek ve sadık olduğunu biliyordu. Zira **Yûsuf** hakkındaki rüşd ve kemâl emareleri, onun üzerinde apaçık ve zâhir idi. **Yûsuf** (a.s.) gibi kimselerin rüyası boşa çıkamazdı.

3) Belki de Cenâb-ı Hak, **Ya'kûb**'a, **Yûsuf**'u ona ulaştıracağını, kavuşturacağını vahyetmiş; ancak ne var ki O, o vakti bildirmemişti. İşte bundan dolayı **Ya'kûb** (a.s.), bir sıkıntı içinde kalakalmıştı.

4) **Süddî** şöyle demiştir: "**Hz. Ya'kub**'un oğulları, kralın hâl ve hareketlerindeki üslûbunu, onun mükemmelliğini **Ya'kûb**'a bildirdiklerinde, **Ya'kûb** (a.s) onun **Yûsuf** olması ümidine düşerek: "Bu gibi hareket tarzının, kâfirde zuhûr etmesi mümkün değil!" dedi.

5) **Ya'kûb** (a.s.), **Bünyamin**'in hırsızlık etmeyeceğini kesinlikle biliyordu. O, kralın, **Bünyamin**'e eziyet etmediğini ve onu dövmediğini de duymuştu. Böylece o, zann-ı gâlibi ile, o kralın **Yûsuf** olduğu kararına vardı. Birinci mukaddime hakkında söylenebilecek sözün tamamı budur.

İkinci mukaddimeye gelince, buna göre **Ya'kûb** (a.s.) çocuklarının yanına varmış ve onlarla yumuşak bir biçimde konuşmuştur ki, bu da **Ya'kûb**'un, يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخِيهِ *"Evlatlarım gidin, Yûsuf ile kardeşinden bir haber arayın"* şeklindeki sözüdür.

Bil ki **Ya'kûb** (a.s.), bahsedilen ipuçlarına binâen **Yûsuf**'un bulunacağı hususunda ümitlenince, oğullarına *"Yûsuf'tan haber arayın"* demiştir. **"Tehassüs"**, bir şeyi duyu organlarıyla, hasse ile araştırmak demektir. O halde **"hasse"**, görme ve duymaya benzeyen şey demektir. **Ebû Bekr el-Enbarî** şöyle demiştir: "Bu fiil Arapçada "min" ile değil de "an" ile kullanılır. Âyette ise, "min" edatı, "an" yerinde kullanıldığı için, "مِنْ يُوسُفَ" denilmiştir. Bu

"مِنْ"in, teb'iz, kısım için olduğu da söylenebilir. Buna göre mana, "**Yûsuf** ile ilgili bazı haberler araştırın ve **Yûsuf**'la ilgili haberlerin bir kısmını değerlendirin" şeklinde olur. O halde, ba'ziyyet manası bulunduğu için bu âyette bu fiil "min" ile kullanılmıştır. Bu kelime cim ile "فَتَجَسَّسُوا" şeklinde de okunmuştur. Hucurât Sûresi'ndeki "وَلَا تَجَسَّسُوا" kelimesi de böyle iki şekilde okunmuştur.

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmeyin

Daha sonra وَلَا تَايْئَسُوا مِنْ رَوْحِ اللهِ *"Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin"* demiştir. **el-Esmaî** şöyle demektedir: "**Ravh,** insanın hissettiği ve kendisinde huzur bulduğu tatlı ve hafif rüzgara denilir. Râ, vâv ve hâ harflerinin terkibi, hareketi ve deprenişi ifade eder. Binâenaleyh, insanın, kendisi sebebiyle hafif hafif harekete geçtiği ve varlığından lezzet duyduğu şey, "**ravh**"dır. "**İbn Abbas** (a.s.), bu kelimeye "Allah'ın rahmetinden" manasını verirken, **Katâde,** "Allah'ın fazlından" ve **İbn Zeyd** de "Allah'ın genişliğe çıkarmasından ümidinizi kesmeyiniz" manasını vermişlerdir ki, bu lafızların ifade ettiği manalar birbirine yakın manalardır. **Haşan el-Basri** ve **Katâde** bu kelimeyi damme ile "مِنْ رُوْحِ اللهِ" şeklinde okumuşlardır ki, buna göre bu kelimenin manası, "Allah'ın rahmetinden" demek olur.

Ye'sin Niçin Küfür Olduğunun İzahı

Daha sonra اِنَّهُ لَا يَايْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ *"Zira hakikat şudur ki, kâfirler gürûhundan başkası, Allah'ın rahmetinden ümit kesmez"* demiştir. **İbn Abbas** (r.a.): "Mü'min, her halükârda Allah'tan olan bir hayır ümidi içindedir; zira mü'min bir sıkıntıya düştüğünde Allah'ı görüp gözetir; bolluk zamanında da, O'na hamd eder." Bil ki Allah'ın rahmetinden ümit kesmek, ancak insan, âlemin ilâhının kâmil olan şeylere kâdir olmadığına veya bütün malumatı bilmediğine veyahut da O'nun cömert değil de cimri olduğuna inandığında söz konusu olur. Halbuki bu üç şeyden her biri, o insanın küfrünü gerektirir. Binâenaleyh, ümitsizlik, bu üç şeyden birisi meydana geldiğinde tahakkuk edince -ki bunlardan her biri, bir küfürdür-, o zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin, ancak kâfir kimseler için söz konusu olabileceği sabit olmuş olur. Allah, en iyi bilendir.

Âyetle İlgili Müteferrik Suallere Cevaplar

Geriye bu âyetle ilgili birkaç soru kalmıştır.

Birinci soru: Ya'kûb (a.s.)'un, **Yûsuf**'u bu denli sevmesi, ancak Allah'tan gafil olan kimselere yakışır, uygun düşer. Zira, Allah'ı seveni, Allah da sever. Allah'ı seven kimsenin kalbinde ise, Allah'ın dışında bulunan varlıklardan hiçbirinin sevgisine yer yoktur. Hem, tek bir kalp, iki şeyi alabildiğince sevmeye müsait değildir. Binâenaleyeh onun kalbi, çocuğunun sevgisine gark olunca, onun kalbinin Allah'ın sevgisine gark olduğunun söylenilmesi imkânsızlaşır.

İkinci soru: Kendisine alabildiğince kederin hakim olmuş olduğu kimseye düşen, Allah'ın zikriyle meşgul olması, işleri Allah'a havale etmesi ve O'nun kaza ve kaderine teslim olmasıdır. Ama **Ya'kûb** (a.s.)'un *"Vah Yûsuf'a olan hasretim vah!"* şeklindeki sözü, peygamberlerin büyükleri şöyle dursun, dindar ve ilim sahibi olan kimseye dahi yakışmaz.

Üçüncü soru: Ya'kûb'un, büyük peygamberlerden olduğunda şüphe yoktur. Onun babası, dedesi, amcası da, herkesçe tanınan büyük peygamberlerden idi. Böyle olan bir kimsenin başına çocuklarından kendisine en kıymetlisi olan hakkında çetin ve korkunç bir musibet geldiğinde, bu hadise saklı kalamaz, aksine bunun, mutlaka herkesin duyabileceği bir yaygınlığa ulaşması gerekir. Hele de bu hususta uzun bir zaman geçmiş ve **Ya'kûb** da böylesi bir keder ve büyük bir üzüntü içinde kalmışsa. Üstelik **Yûsuf,** Mısır'da; **Ya'kûb** da Şam'ın, Mısır'a yakın bir beldesinde idi. Binâenaleyh, mesafenin bu kadar yakın olması sebebiyle, bu hadisenin gizli ve saklı kalması imkânsız olur.

Dördüncü soru: Yûsuf (a.s.) niçin, birisini **Ya'kûb**'a gönderip kendisinin hayatta ve sapasağlam olduğunu bildirmemiştir? Onun, kardeşlerinden korktuğu da söylenemez. Zira o, böylesine güçlü bir mevki sahibi olduktan sonra, babasına bir elçi göndermesi her halükârda mümkün olur; kardeşleri de o elçiyi geriye çeviremezlerdi.

Beşinci soru: Yûsuf (a.s.)'un o tası, kardeşinin yükünün içerisine koyup, sonra da oradan bulup çıkararak, hırsızlıkla hiç alakası olmayan bir kimseyi hırsızlık töhmeti altına atması nasıl câiz olabilir?

Altıncı soru: O, babasının hüznünü artırıp çoğaltacağını bildiği halde, bu hırsızlık suçunu **Bünyamin**'in üzerine atmayı ve onu kendi yanında tutmayı nasıl isteyebilmiştir?

Birincisine cevap: Böylesi çetin sıkıntı ve belalar, insanın kalbinden, bunların dışında her türlü düşünceyi siler götürür. Hem sonra böyle bir

sıkıntı içinde olan kimse, Allah'a çokça başvurur ve o nispette dua ile, yalvarıp yakarma ile meşgul olur. Binâenaleyh bu iş onun tamamen dua ve niyaza dalmasına sebep olur.

İkincisine cevap: İnsandaki çeşitli düşünce ve niyetler, dünya hayatında sona ermez. Binâenaleyh o bazen *"Vah Yûsuf'a duyduğum hasret vah!"* (Yûsuf, 84); bazen de *"Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin şu anlatışınıza karşı yardımına sığınılacak (ancak) Allah'tır"* (Yûsuf, 18) der.

Diğer sorulara gelince, **Kâdî** bütün bunların hepsine birden, şöyle güzel bir cevap vermiştir: "Bize nakledilen bu hadiseleri, normal hallere göre ele almamız ya mümkündür, ya değildir. Eğer mümkün ise, bunda bir problem yok demektir. Eğer mümkün değil ise, bu takdirde deriz ki: O zaman, peygamberler zamanı idi. O zamanda harikulâde (mu'cizevî) hallerin zuhûr etmesi uzak bir şey değildi. Binâenaleyh şöyle denilmesi imkansız olmaz: **Hz. Ya'kûb**'un beldesinin, **Hz. Yûsuf**'un beldesine yakın olmasına rağmen, bir mu'cize olarak, onların haberleri birbirine ulaşmamıştır."

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَآ اَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَاَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰيةٍ فَاَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَآ اِنَّ اللّٰهَ يَجْزِى الْمُتَصَدِّقِينَ ﴿٨٨﴾ قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ اِذْ اَنْتُمْ جَاهِلُونَ ﴿٨٩﴾ قَالُوٓا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ قَالَ اَنَا يُوسُفُ وَهٰذَآ اَخِى قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَآ اِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٠﴾

"Bunun üzerine onlar onun huzuruna girdikleri zaman dediler ki: "Ey aziz, bizi de, âilemizi de darlık bastı. Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile geldik. Bize yine tam ölçek ver. Bize tasaddukta da bulun. Çünkü Allah tasadduk edenleri mükâfatlandırır." O şöyle dedi: "Siz, (henüz) câhil kimseler iken, Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?" Onlar: "Aaa, sen, yoksa sen Yûsuf musun?" dediler. O da: "Ben Yûsuf'um, bu da kardeşim! Allah bize lütfetti. Çünkü kim Allah'tan ittikâ eder ve sabrederse, mutlaka Allah iyi hareket edenlerin mükâfatını zâyi etmez" dedi" (Yûsuf, 88-90).

Kardeşlerin Tekrar Mısır'a Gelip Hz. Yûsuf'tan Merhamet Dilemeleri

Bil ki müfessirler, burada bir hazfin olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Buna göre bu ifadenin takdiri: "**Ya'kûb** (a.s), oğullarına *"Oğullarım gidin, Yûsuf'la kardeşinden bir haber arayın"* (Yûsuf, 87) dediği zaman, onlar babalarının bu tavsiyesini kabul ettiler ve Mısır'a tekrar gelip, **Yûsuf**'un huzuruna girdiler ve ona *"Ey aziz" dediler"* şeklindedir.

Buna göre şâyet, "**Ya'kub** (a.s) onlara, **Yûsuf**'u ve **Bünyamin**'i araştırmalarını emrettiğine göre, niçin onlar hallerinden şikâyet ederek, Hz. Yûsuf'tan kendilerine tam ölçek yiyecek vermesini istediler?" denilirse, biz deriz ki: Araştıran ve soruşturanlar, maksatlarına ulaşmak için, her yolu denerler. Aciz olduklarını, çaresiz kaldıklarını, durumlarının kritik olduğunu, mallarının az olduğunu ve alabildiğine bir sıkıntı içinde olduklarını itiraf etmeleri ise, karşılarındakinin kalbini yumuşatan şeylerdendir. Bundan dolayı onlar, "Biz onu bütün bu hususlarda deneyelim. Eğer onun kalbi bize karşı yumuşarsa, maksadımızı ona açıklarız. Aksi halde bir şey söylemeyiz" dediler. İşte bundan ötürü onlar, önce bu sözlerle başlayarak, *"Ey aziz, bizi de, âilemizi de darlık bastı"* dediler. "Aziz, güçlü, kuvvetli, tehlikelere karşı koyabilen padişah" demektir, "اَلضُّرُّ" kelimesi ise, fakirlik, ihtiyaç, çoluk-çocuğun çok olması ve yiyeceğin az olması manasınadır. Onlar, *"ailemiz"* ifadesi ile, geride bıraktıkları kimseleri kastetmişlerdir.

Müzcât Tabirinin İzahı

Onlar, وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجٰىةٍ *"Pek ehemmiyetsiz bir sermaye ile geldik"* demişlerdir. Bu tabirle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Arapçada, (bu son kelimenin mastarı olan) **"izcâ"**, azar azar vermek demektir. "Tecziye" veznindeki mastarı da aynı manayadır. Nitekim, اَلرِّيحُ تُزْجِى السَّحَابَ "Rüzgâr bulutu, yavaş yavaş götürüyor" denilir. Cenâb-ı Hak da, اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللّٰهَ يُزْجِى سَحَابًا *"Görmedin mi şu hakikati ki, Allah bulutları sürüyor"* (Nur, 43) buyurmuştur. "Falana karşı sözlü müdafaa yaptım" manasında, "زَجَّيْتُ فُلَانًا بِالْقَوْلِ" ve "zamana çeşitli çarelerle karşı koyuyor" manasında, "فُلَانٌ يُزْجِى الْعِيشَ" denilir.

İkinci bahis: Onlar o sermayeyi, ya noksan olduğu için, ya değersiz olduğu için, yahut her iki sebepten dolayı, "pek ehemmiyetsiz" diye nitelemişlerdi. Müfessirler, bütün bu ihtimallerden bahsetmişlerdir. Meselâ **Hasan el-Basri** buna "az" manasını vermiştir; diğer bazıları ise bunun "değersiz bir sermaye" manasına geldiğini söylemişlerdir. Âlimler, bunun

hangi bakımlardan değersiz olduğunda da ihtilaf etmişlerdir: **İbn Abbas** (r.a.), bunun, yiyecek alımında geçerli olmayan, düşük ve adi para manasına olduğunu söylemiştir. Bunun "eski çuval, ip, eski eşya" manasına geldiği söylendiği gibi, bedevilerin eşyalarının yün ve yağdan ibaret olduğu da söylenmiştir. Bunun, habbetü'l-hadra (çitlenbik), yahut süzme yoğurt, yahut ayakkabı (nalin), yahut deri, yahut kavut ve keçi kılı manalarına olduğu söylenmiştir. Şu da ileri sürülmüştür: "Mısır paralarının üstünde, **Hz. Yûsuf**'un resmi vardı. Onların getirdiği paralar üzerinde ise **Yûsuf**'un resmi yoktu. Bu sebeple o paralar, Mısır halkı nezdinde geçerli değildi."

Üçüncü bahis: Bu, az ve değersiz sermayeye niçin **"müzcât"** denildiğinin izahı hususundadır. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle der: "Bu, Arapların "Zamanı, az bir şeyle geçiştirmeye çalışıyor" manasında, "فُلَانٌ يُزْجِي الْعِيشَ" şeklindeki deyimlerinden alınmıştır. Buna göre bu tabirin manası; "Kendisi ile zamanı geçiştirmeye çalıştığımız, azıcık sermayemizi getirdik. Aslında o, istifade edilecek şeyler cinsinden değildir" şeklindedir." Bu izaha göre ifade, "Biz, günlerimizi savuşturmaya çalıştığımız o az sermayemizi (elimizde avucumuzda ne varsa) getirdik" demektir.

b) **Ebu Ubeyd** şöyle demiştir: "Değersiz paraya **"müzcât"** denilmiştir. Çünkü onlar, verenden alınmaz, kabul edilmez cinsten paralardır. Binaenaleyh bunlar, "izcâ"dandır. Arap nezdinde **"izcâ"**, itmek, defetmek, kabul etmemek demektir."

c) Bu ifade, "Harcanmamış, geri bırakılmış paralardır. Böylesi paraları, ancak daha iyisini bulamayan ve mecbur kalan kimseler alır-verir" demektir.

d) **Kelbî: "Müzcât"** kelimesi, Arapça değildir" der. Bunun, Kıptîlerin kullandığı bir kelime olduğu da söylenmiştir. **Ebu Bekr el-Enbârî** ise: "İştikakı ve kökü belli olan, Arapça bir kelimenin Kıptî dilinden olduğunu söylemek yanlıştır" der.

Dördüncü bahis: Bu kelimeyi, **Hamza** ve **Kisâî** imâle ile okurlar. Çünkü bunun aslında yâ harfi vardır. Diğer kıraat imamları ise, nasb ile ve tefhim ile okurlar.

Bil ki bu sermayenin pek ehemmiyetsiz oluşu hususunda sözün özü şudur: Ona böyle denilmesi, ya az olmasından, ya değerinin düşük oluşundan, yahut da her iki bakımdan dolayıdır, Binaenaleyh onlar, sermayelerini ve sıkıntılı durumlarını böyle anlatınca, padişaha, فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ *"Bize yine tam*

ölçek ver" dediler. Bunu söylemekten gayeleri, padişahın onlara, ya bu değersiz ve noksan sermayelerini fazla imiş gibi kabul ederek, yahut da âdî olanı güzel ve değerli sayarak, kendilerine müsamaha etmesini istemektir.

Tasaddukun Buradaki Anlamı

Sonra onlar, وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا *"Bize tasaddukta da bulun"* demişlerdir ki bundan maksatları padişahın iki cins para arasında hiçbir fark gözetmeksizin, iyi parayı kabul ettiği gibi, kendileri için de bu âdi parayı, vereceği yiyeceğe karşı fiyat kabul ederek, kendilerine müsamahalı davranmasını istemektir.

Âlimler bu ifadenin, onların, **Hz. Yûsuf**'tan kendilerine sadaka vermesini istemeleri manasına gelip gelmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir: **Süfyân b. Uyeyne** şöyle demiştir: "Sadaka almak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e kadarki bütün peygamberler için, bu âyete göre, helal idi. Buna göre onlar, o fazladan olacak şeyi, sadaka olarak istemişlerdi." Diğer bazı âlimler bu izahı kabul etmeyerek şöyle demişlerdir: "Peygamberlerin ve evlatlarının durumu, sadaka istemeye elverişli değildir. Çünkü onlar, insanlara boyun eğmezler. Genel olarak onlar, ancak Allah'a yalvarıp yakarır, diğer insanlara karşı da Allah'tan yardım isterler." **Hasan el-Basrî** ile **Mücâhid**'in, bir kimsenin "Allah'ım bana tasadduk et" diye dua etmesini kerih görerek şöyle dedikleri rivâyet edilmiştir: "Çünkü Allah tasadduk etmez. Ancak verdiği sadakanın karşılığını bekleyen kimse, tasadduk etmiş olur ve "Allah'ım, bana ver, bana lütfet!" der." Bu izaha göre tasadduk, sadaka vermek; mutasaddık ise, sadaka veren manasınadır. **Leys**, dilenci için de "mutasaddık" denilebileceğini söylerken, çoğu dilciler bunu kabul etmemişlerdir.

Ya'kub'un Hükümdara Yazdığı Söylenen Mektup

Rivâyet olunduğuna göre onlar, *"Bizi de, âlimlerimizi de darlık bastı"* diye, **Yûsuf**'a yalvarıp yakarınca, **Yûsuf** üzüldü ve gözleri süzüldü. İşte o anda, هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَاَخِيهِ *"Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?"* dedi. Rivâyet edildiğine göre, **Hz. Ya'kub**'un oğulları, onun şu muhtevadaki mektubunu **Yûsuf**'a verdiler: **"Halilullah İbrahim**'in oğlu, **Zebihullah,** (Allah'a kurban) **İshak**'ın oğlu **Abdullah Ya'kub**'dan, Mısır padişahına... İmdi, soyumuza hep belalar ve imtihanlar verildi. Dedemin eli ayağı bağlandı ve yansın diye ateşe atıldı. Ama Allah onu kurtardı. Allahu Teâlâ o ateşi, onun için serin ve emin bir yer kıldı. Babamın boynuna, kesilmesi (kurban edilmesi için) bıçak dayandı, ama Allah, onun yerine bir koç gönderdi. Bana gelince, benim de bir oğlum vardı ve o evlâtlarım içinde

en çok sevdiğim idi. Derken kardeşleri onu, sahraya götürdüler. Sonra da kana bulanmış gömleğini bana getirerek, "Onu kurt yedi" dediler. Ona ağlamamdan ötürü gözlerimi kaybettim. Benim, onun öz kardeşi bir diğer oğlum daha vardı. Onunla teselli buluyordum. Onlar onu sana getirdiler ve sonra geri dönerek, onun hırsızlık yaptığını ve bu yüzden onu hapsettiğini söylediler. Bizim soyumuz hırsızlık yapmaz. Bizim soyumuzdan hırsız çıkmaz. Eğer onu bana gönderirsen ne âlâ, aksi halde yedi nesline tesir edecek bir bedduâ yaparım." **Yûsuf** (a.s), mektubu okuyunca, kendini tutamadı, sabretmeyi bıraktı ve kendisinin **Yûsuf** olduğunu onlara bildirdi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu esnada, **Yûsuf** (a.s.)'un *"Yûsuf'a ve kardeşine neler yaptığınızı biliyor musunuz?"* dediğini nakletmiştir. Rivâyet edildiğine göre o, babasının mektubunu okuyunca bütün vücudu titremeye başladı, tüyleri diken diken oldu, kalbi rikkate geldi, ağladıkça ağladı ve kendisinin **Yûsuf** olduğunu onlara söyledi. Şu da söylenmiştir: O, kardeşlerinin kendisine yalvarıp yakarmalarını, içine düştükleri sıkıntıyı ve çaresizliklerini görünce, duygulanarak, kendisinin **Yûsuf** olduğunu açıkladı. Binaenaleyh, هَلْ عَلِمْتُمْ *"Biliyor musunuz?"* ifadesindeki soru, başına gelen işin büyüklüğünü anlatan bir soru olup, **"Yûsuf**'a yaptığınız ne büyük bir şey, ne kadar çirkin ve âdî bir iş idi" demektir. Bu tıpkı, suçlu ve günahkâr olan birisine, "Biliyor musun kime isyan ettiğini!" denilmesi gibidir.

Bil ki bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz de kendisine, "Andolsun ki sen onlara, hiç farkında değillerken, (bir gün) bu işlerini haber vereceksin" diye vahyettik"* (Yûsuf, 15) âyetini tasdik etmektedir. Âyetteki **"ehîhi"** tabirine gelince, bundan maksat, onun ana baba bir kardeşinden ayrılması sebebiyle, onu maruz bırakmış oldukları gam ve kederlerdir. Yine onlar, ona eziyet veriyorlardı ki, bu eziyetler cümlesinden olmak üzere, onun hakkında, *"Eğer o çalmış bulunuyorsa (şaşılacak bir şey yok) zaten daha evvel bir kardeşi de çalmıştı"* (Yûsuf, 77) diyorlardı. *"Siz (henüz) cahil kimseler iken"* ifadesine gelince, bu, bir mazeret yerine geçmektedir. Buna göre o sanki, "Siz bu kötü ve çirkin fiile ancak, çocukluk veya gurur cehaleti içinde bulunduğunuz bir durumda yöneldiniz." Yani, "Siz şimdi böyle değilsiniz" demiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ *"O, keremi bol Rabbine karşı seni aldatan ne?"* (İnfitâr, 6) âyetinin tefsirinde söylenilen şeydir. Denilmiştir ki: Cenab-ı Allah, bu muayyen vasfını zikretmekle, mezkûr sualine karşı vereceği cevabı adeta kuluna telkin etmek istemiştir. Yani: "Ya Rabbi, senin kerem vasfına sahip olman beni

gevşetti" demesini temin etmek istemiştir. İşte burada da bu söz, onların utanma ve sıkılmalarını gidermek ve meseleyi hafifletmek için zikredilmiştir. Sonra ise onun kardeşleri şunu demişlerdir: قَالُوا ءَاِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ قَالَ اَنَا يُوسُفُ *"A, sen, yoksa sen Yûsuf musun?" dediler. O da, "Ben, Yûsuf'um" dedi"* **İbn Kesir** "ءَاِنَّكَ" kelimesini, haber olmak üzere "اِنَّكَ" şeklinde okurken, **Nâfî**, memdude olmayan elif'in fethası ve yâ ile "اَيِنَّكَ" şeklinde; **Ebu Amr** da, elif'in uzatılması ile "اٰيِنَّكَ" şeklinde okumuştur ki bu, **Kâlûn**'un **Nâfî**'den yapmış olduğu bir rivâyettir. Diğer kıraat imamları ise, iki hemze ile olmak üzere, "اَاِنَّكَ" şeklinde okumuşlardır ki, bütün bunlar istifham manasındadır. **Übeyy İbn Ka'b** ise "اَوَاَنْتَ يُوسُفُ" şeklinde okumuştur. Böylece bütün bu kıraatlerden, bazı kurrâ'nın, kelimeyi istifham manası üzere, bazılarının da haber manası üzere okudukları hususu ortaya çıkmıştır. Birinci görüştekilere gelince: Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü, **Yûsuf** onlara, "... neler yaptığınızı biliyor musunuz?" deyip de tebessüm edince, onlar **Yûsuf**'un ön dişlerini gördüler. Bunlar âdeta, dizilmiş inciler gibiydi. Bunun üzerine onu **Yûsuf**'a benzettiler de, istifham ve soru yollu ona, *"Aaa, sen, yoksa sen Yûsuf musun?"* dediler. Bunun istifham olmasının doğruluğuna, onun, *"Ben, Yûsuf'um"* demesi de delâlet eder. Zira o, onların soru sorduğu şeye cevap vermiştir."

Bu kelimeyi haber manası üzere okuyanlara gelince, onların delili de şudur: **İbn Abbas** (r.a.)'tan rivâyet edildiğine göre, **Yûsuf**'un kardeşleri onu, tacı başına koyuncaya kadar tanıyamadılar. **Yûsuf**'un saç ayrımında bir alâmet var idi; **Ya'kub** ve **İshâk**'ın da, tıpkı bene benzeyen, böyle bir alâmeti vardı. İşte **Yûsuf** tacı başına koyunca, onu bu alâmetinden tanıdılar ve اِنَّكَ لَاَنْتَ يُوسُفُ *"Sen, muhakkak ki Yûsuf'sun"* dediler. **İbn Kesir**'in istifhamı murat edip de, istifham harfini hazfetmesi de caizdir.

O'nun اَنَا يُوسُفُ *"Ben, Yûsuf'um"* cümlesine gelince, bununla ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: "لَاَنْتَ يُوسُفُ" cümlesindeki lâm, lâm-ı ihtidadır. "Ente" mübtedâ, **Yûsuf** kelimesi ise, haberdir. Bu cümle ise, "inne"nin haberidir.

İkinci bahis: Burada **Yûsuf,** kardeşlerinin kendisine yaptıkları haksızlık ve kötülüğün büyüklüğünü, Cenâb-ı Hakk'ın, buna karşılık, kendisine bahşetmiş olduğu lütuf ve yardımların bolluğunu göstermek amacıyla, kendisini açıkça, sarih bir biçimde ifade etmiştir. Buna göre o sanki, "Evet ben, o en şiddetli biçimde kendisine zulmettiğiniz adamım, **Yûsuf**'um. Allah

beni, bu en büyük makamlara yükseltti. Evet ben, o öldürmeyi planladığınız ve bunun için kuyuya attığınız, o acizim, **Yûsuf**'um. Sonra, ne olduğumu görüyorsunuz!" demiştir. Bundan dolayı o, onlar **Bünyamin**'i pekâlâ tanıdıkları halde, وَهٰذَا اَخِى *"Bu da kardeşim!"* demiştir. Bundan maksadı ise, şunu demek istemesidir: "Bu da benim gibi haksızlığa uğramıştır. Sonra o, sizin de gördüğünüz gibi, Allah tarafından lütfa mazhar kılınmıştır." Sonra **Yûsuf** قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلَيْنَا *"Allah bize lütfetti"* demiştir. **İbn Abbas** (r.a), bunun, "Allah bize dünyada ve âhirette her türlü izzet ve şeref ile lütfetti" manasında olduğunu söylemiştir. Diğer âlimler ise, buna, "ayrılıktan sonra bizi tekrar bir araya getirmekle lütfetti" manasını vermişlerdir.

Takva ve Sabır Ehlini Allah Terk Etmez

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّهٗ مَنْ يَّتَّقِ وَيَصْبِرْ *"Çünkü, kim Allah'tan ittika eder ve sabrederse"* buyruğuna gelince, bunun manası, "Kim Allah'a karşı masiyetlerden ittika eder, kaçınır da, insanların eziyetlerine sabrederse" şeklindedir. فَاِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"Allah, iyi hareket edenlerin mükâfatını zayi etmez."* Bunun manası, "Muhakkak ki kim ittika gösterir ve sabrederse, Allah onların mükâfatlarını zayi etmez" şeklindedir. Cenâb-ı Hak burada, müttakileri de kapsadığı için, zamir yerine "الْمُحْسِنِينَ" kelimesini açıkça zikretmiştir. Bununla ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki **Yûsuf** (a.s), kendisini bu kıymetli makamda, müttaki olarak vasfetmiştir. Şâyet o, **Haşviyye**'nin iddia ettiği gibi, **Züleyha** hakkında o işe tevessül etmiş olsaydı, bu söz, **Hz. Yûsuf** tarafından söylenmiş bir yalan olmuş olurdu. Halbuki, kendisinde kâfirin emin olacağı, isyânkârın da tevbe edeceği böyle bir makamda yalan söylemek, aklı başında olan kimseye uygun düşmez.

İKİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle der: **İbn Kesir**'den **Kunbul** tarikiyle, onun, her iki durumda da yâ ile, "مَنْ يَتَّقِى" şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir ki, bunun izahı şöyle yapılabilir: Bu ifadenin başındaki "men", ism-i mevsul kabul edilir, böylece de "men" fiilin meczum olmasını gerektirmez. Bu izaha göre de, "yasbir" kelimesinin merfu olarak "yasbiru" şeklinde okunması caiz olur. Ancak ne var ki, "عَضُدٌ" (pazu), "شَمُعٌ" (mum) kelimelerinde "عَضْدُ" ve "شَمْعُ" şeklinde tahfif yapıldığı gibi; bu kelimede de, kolaylık olsun diye ref' i'râbı hazfedilmiş, meczum okunmuştur.

قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ اٰثَرَكَ اللّٰهُ عَلَيْنَا وَاِنْ كُنَّا لَخَاطِـِٔينَ ﴿٩١﴾ قَالَ لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَكُمْ وَهُوَ اَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٩٢﴾ اِذْهَبُوا بِقَمِيصِى هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِى يَاْتِ بَصِيرًا ۚ وَاْتُونِى بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ ﴿٩٣﴾

"(Kardeşleri): "Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizden üstün kılmıştır. Biz, gerçekten suçlu idik" dediler. O da dedi ki: "Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın. O, bütün merhametlilerin en merhametlisidir. Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne koyun. İyice görür bir hale gelir. Bütün ailenizi de bana getirin" (Yûsuf, 91-93).

Yûsuf'un Üstünlüğünü İkrar Etmeleri

Bil ki **Yûsuf** (a.s), kardeşlerine, Allahu Teâlâ'nın, kendisine lütfettiği ve isyanlardan ve günahlardan korunup da insanların eziyetine sabreden kimseleri, Allah'ın zayi etmediğini, koruduğunu anlatınca, onlar bu hususta onu tasdik ettiler ve onun, meziyetli ve üstün kimse olduğunu itiraf ederek, *"Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizden üstün kılmıştır"* dediler.

el-Esmai şöyle der: "Arapçada, "Allah seni üstün kıldı, faziletli yaptı" manasında, "آثَرَكَ إِيثَارًا"; yine bir kimse bir kimsenin kölesini, ona gösterdiği lütuf ve alakası ile gözde tutması halinde "فُلَانٌ آثَرَ عَبْدَ فُلَانٍ" denilir." Buna göre âyetin ifade ettiği mana, "Yemin olsun ki Allah seni, bize ilmin, sabrın, aklın, fazlın, güzelliğin ve melikliğin ile tercih etmiştir" şeklinde olur.

Peygamberler Arası Üstünlük Meselesi

Âlimlerden bazısı bu âyete dayanarak, **Yûsuf**'un kardeşlerinin peygamber olmadığını ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Zira, peygamberlik makamından başka olan bütün makamlar, o makama nispetle adeta bir hiç gibidirler. Binâenaleyh, şâyet **Yûsuf**'un kardeşleri de peygamberlik makamında **Yûsuf**'la müşterek olsalardı, onlar *"Allah'a yemin ederiz, Allah seni, hakikaten bizden üstün kılmıştır"* diyemezlerdi. Böyle olması halinde şu soruyu ileri süren kimsenin sorusunun da manası kalmaz: Onlar, nübüvvet açısından her ne kadar **Yûsuf** gibi peygamber iseler de, **Yûsuf**'un, melik olmak ile dünyevi haller açısından, onlardan üstün olması kastedilmiştir

burada. Zira biz, dünyanın hallerinin peygamberlik makamı karşısında nazar-ı dikkate alınamayacağını beyan etmiştik.

Cenab-ı Hak, وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ *"Biz gerçekten suçlu idik"* buyurmuştur. "Hâti" kelimesi, kasten hata işleyen kimse demektir; "hâti" kelimesiyle "muhtî" birbirinden ayrı manalardadırlar. İşte bu nüanstan dolayı, dinî hükümler konusunda ictihat edip de isabet edemeyen kimse için, "O, hatî'dir" denilmeyip, "O, muhtî'dir" denilmiştir. Müfessirlerin ekserisi, **Yûsuf**'tan özür dileyen kimsenin, onu, o kuyuya atan, onu satan, onu evinden ve babasından ayıran kimse olduğu kanaatindedirler. **Ebu Ali el-Cübbai** ise şöyle demiştir: "Onlar, o **Yûsuf**'a, bundan dolayı özür beyanında bulunmamışlardır. Çünkü bu onlardan, onlar büluğa ermeden sâdır olmuştur. Binâenaleyh, bu bir günah sayılmaz. Dolayısıyla da, bundan dolayı mazeret beyanında bulunmak gerekmez. Onlar ancak babalarına, **Ya'kub**'un, **Yûsuf**'un diri olduğunu, kurdun onu yememiş olduğunu bilebilmesi için **Yûsuf**'a yaptıklarını açıklamamaları sebebiyle yapmış oldukları hatadan dolayı mazeret beyan etmişlerdir. Bu açıklama, birkaç yönden zayıftır:

1) Biz, onların, o işe çocukluk zamanında yeltenmiş olmalarının ileri sürülemeyeceğini beyan etmiştik. Çünkü **Ya'kub** gibi kimselerin, çocuklarının başında, onları uygun olmayan şeylerden men eden, uygun olan şeyleri ise yapmaya sevk eden aklı başında olan bir kimse bulunmaksızın, o baliğ olmayan çocuklarının hepsini birden çöle göndermesi, akla pek yatkın görünmeyen bir şeydir.

2) Farzedelim ki bu iş, **Cübbâî**'nin söylediği gibi olsun. Ancak ne var ki, biz şunu diyoruz: Böylesi, şeylerin varacağı en son nokta, kişinin bu gibi şeylerden dolayı özür beyan etmesinin farz olmadığıdır. Ancak ne var ki, bu gibi şeylerden özür dilenilmesinin de güzel olduğu söylenebilir. Bunun delili şudur: Günahkâr bir kimse tevbe ettiğinde cezası kalkar. Ama o, yeniden tevbe eder, özür beyan eder. Böylece biz, insanın, bazen tevbe etmesinin kendisine vacip olmadığı zamanlarda da tevbe edebileceğini anlamış oluyoruz.

Yûsuf'un Onları Bağışlaması

Bil ki, onlar, **Hz. Yûsuf**'un kendilerinden üstün olduğunu; kendilerinin ise günahkâr ve asi olduklarını itiraf edince, **Yûsuf** (a.s) لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ *"size, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın"* demiştir. Bu hususta iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: "Tesrib", kınamak ve azarlamak anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in إِذَا زَنَتْ اَمَةُ اَحَدِكُمْ فَلْيَضْرِبْهَا الْحَدَّ وَلَا يُثَرِّبْهَا *"Sizden birisinin cariyesi zina ettiğinde, ona hadd cezası uygulasın; onu (zinadan dolayı) ayıplamasın"*[25] hadisi de bu manadadır. O halde, "لَا تَثْرِيبَ" tabirinin manası, "Size kınama ve ayıplama yok!" demektir. "Tesrib" kelimesinin aslı, işkembeyi saran yağ anlamına gelen, "serb" kelimesindendir. O halde bunun manası da, tıpkı "teclîd" (soymak) kelimesinin deriyi soymak anlamına gelmesi gibi, "yağı gidermek, onu izâle etmek" şeklinde olur. **Atâ el-Horasani** şöyle demiştir: "İhtiyaçlarımızı gençlere arz etmek, ihtiyarlara arz etmekten daha kolaydır." **Yûsuf** (a.s)'un kardeşlerine, "Size başa kakma ve ayıplama yok" şeklindeki sözüyle, **Ya'kub**'un *"Sizin için Rabbimden mağfiret talep edeceğim"* (Yûsuf, 98) şeklindeki sözüne bir baksana!.

İkinci bahis: Bu âyette "yevm" sözünün neye taalluk ettiği hususunda iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, "lâ tesrîbe" ifadesine taalluk eder. Yani, o *"koğuşturma olsa olsa bu günde olurdu; bugün size koğuşturma yok. Artık diğer günlerdeki durumu siz düşünün!"* demektir. Burada söz konusu olan bir başka ihtimal de, "Ben bu günde mutlak manada bir koğuşturmanın olmadığına karar verdim" manasıdır. Çünkü, "لَا تَثْرِيبَ" ifadesi, mahiyeti nefyeder. Mahiyetin nefyedilmesi ise, mahiyetin fertlerinin tamamının yokluğunu iktizâ eder. Böylece bu ifade, bütün vakitleri ve durumları içine alan bir nefiy cümlesi olmuş olur. Buna göre sözün takdiri, "Bugün, bütün vakit ve durumları içine alan genel bir hüküm verdim" şeklinde olur. Daha sonra o onlara, onlardan dünyevî hususiyetteki kınamayı kaldırdığını beyân edince, Cenâb-ı Hak'tan onlardan âhiret cezasını da kaldırmasını talep ederek, *"Sizi, Allah bağışlasın"* demiştir ki, bununla dua manası kastedilmiştir.

İkinci görüş: "Yevm" kelimesi "يَغْفِرَ اللهُ لَكُمْ" *"sizi, Allah bağışlasın"* cümlesine taalluk eder. Buna göre **Yûsuf** (a.s) sanki, mutlak manada bir koğuşturmanın olmadığını söyleyince, onlara, Allah'ın bugün onların günahlarını da bağışlamış olduğu müjdesini vermiştir. Bu böyledir; zira onların gönülleri kırık, kalpleri mahzun olup, suçlarını da kabul edip tevbe edince, Allahu Teâlâ da onların tevbelerini kabul etmiş ve günahlarını bağışlamıştır. İşte bundan dolayı da **Hz. Yûsuf** *"Size bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi, Allah bağışlasın"* demiştir.

25 Benzer bir hadis için bkz. **Buhâri**, Itk, 17, 3/125); **Müslim**, Hudûd, 31 (3/1329).

Hz. Peygamber'in Mekke'nin Fethinde Müşriklere Muamelesi

Rivâyet olunduğuna göre Hz. Peygamber (s.a.s) Fetih günü Kâbe'nin kapısının koluna yapışarak Kureyş'e: *"Benim size ne yapacağımı umuyorsunuz?"* dedi. Bunun üzerine de onlar, "Hayır bekliyoruz, umuyoruz. Bize sen, kerim bir kardeşsin ve kerim bir kardeşin oğlusun. Güç ve kudret sende" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): *"Ben, kardeşim Yûsuf'un, "Size bugün, hiçbir başa kakma ve ayıplama yok" şeklindeki sözünü söylüyorum"* dedi. Rivâyet olunduğuna göre **Ebu Süfyan,** Müslüman olmak için, Hz. Peygamber'in yanına geldiğinde **Abbas** ona, "Hz. Peygamber'in yanına vardığında, ona, "لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ" âyetini oku!" dedi. O da öyle yaptı. Bunun üzerine Hz. Peygamber de, *"Allah, hem seni, hem de sana öğreteni bağışladı"* buyurdu.

Hz. Yûsuf'un, Kardeşlerini Onure Etmesi

Rivâyet olunduğuna göre **Yûsuf**'un kardeşleri **Yûsuf**'u tanıyınca, ona: "Sen, sabah akşam bizi sofrana çağırıyorsun. Biz ise, sana karşı yaptığımız kötülüklerden dolayı utanıyoruz" diye haber saldılar. Bunun üzerine **Yûsuf** (a.s): "Ben her ne kadar Mısır halkının meliki olsam da, onlar yine de bana ilk gözle bakıyor ve "Yirmi dirheme satılan köleyi, bu mertebelere ulaştıran zât, ne yücedir, onu takdis ederiz" diyorlar. Andolsun ki, hem şu anda sizin gelmenizle şeref kazandım, sizin gelmeniz ve Mısır halkının, sizlerin benim kardeşim ve **Hz. İbrahim**'in torunlarından olduğumu da anlamaları sebebiyle onların nazarında yüceldim" dedi.

Hz. Yûsuf'un, Gömleğini Babasına Göndermesi

Yûsuf (a.s) sonra şöyle dedi: اِذْهَبُوا بِقَمِيصِى هٰذَا فَاَلْقُوهُ عَلٰى وَجْهِ اَبِى يَاْتِ بَصِيرًا *"Şu benim gömleğimi götürün de, onu babamın yüzüne koyun. İyice görür bir hale gelir."* Müfessirler şöyle demiştir: **Yûsuf** (a.s) kendisini onlara tanıtınca, onlara babasını sordu. Onlar bunun üzerine, gözlerini kaybettiğini söylediler. O da, bundan dolayı onlara gömleğini verdi. Muhakkik ulemâ ise şöyle demiştir: **Yûsuf** (a.s) o gömleğin babasının yüzüne konulmasının, onun görmesini sağlayacağını, Allah'tan aldığı bir vahiy ile bilebilmiştir. Eğer bu hususta bir vahiy olmasaydı, o bunu bilemezdi. Zira akıl, bunun böyle olacağını bilemez.

Şöyle de denilebilir: Belki de **Yûsuf** (a.s), babasının kör olmadığını, ancak ne var ki, fazla ağlamaktan ve kalbinin de iyice daralmış, canının iyice sıkılmış olmasından dolayı zayıfladığını, görme kuvvetinin zayıfladığını;

babasının yüzüne gömleğinin konulması halinde, onun mutlaka ferahlayacağını ve gönlünde büyük bir sevinç ve huzurun meydana geleceğini; bunun ise, onun ruhunu kuvvetlendireceğini, görme kuvvetindeki zayıflığı gidereceğini, böylece de görmesinin kuvvetleneceğini ve ondaki o noksanlığın zail olacağını biliyordu. İşte bu kadar şeyin, kalp ve gönül ile bilinebilmesi mümkündür. Çünkü, tıbbî kanunlar da, bu mananın doğruluğuna delâlet eder. O halde **Yûsuf**'un; *"İyice görür bir hale gelir"* şeklindeki ifadesi, "görür olur, görür" anlamındadır. Bu ifadenin bu manaya geldiğine, Cenâb-ı Hakk'ın "فَارْتَدَّ بَصِيرًا" buyruğu da şehâdet eder. Bundan muradın, "o, bana, görür olduğu halde gelir" olduğu da söylenebilir. O, babasına saygısından dolayı, onu ayrıca zikretmiş; diğerleri içinse, *"Bütün ailenizi de bana getirin"* demiştir.

Kelbî, "Onun ailesi yetmiş kişi kadardı" demiştir. **Mesrûk** da şöyle demiştir: **"Yûsuf** (a.s.)'un kavmi kadın-erkek yetmiş üç kişi olarak Mısır'a girmişlerdir." Rivâyet olunduğuna göre, mektubu **Yahûdâ** götürmüş ve: "Kana bulanmış gömleği götürüp, onu (babamı) ben hüzünlendirmiştim. Onu ben hüzünlendirdiğim gibi, ben sevindireceğim" demiştir. Denildiğine göre **Yahûdâ** bu mektubu, Mısır'dan **Ken'an Diyarı**'na kadar olan seksen fersahlık mesafede, yalın ayak ve başı açık olarak götürdü.

وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ قَالَ اَبُوهُمْ اِنِّى لَاَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَآ اَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾ قَالُوا تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفِى ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾ فَلَمَّآ اَنْ جَآءَ الْبَشِيرُ اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّىٓ اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَآ اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَآ اِنَّا كُنَّا خَاطِـِٔينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّىٓ اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

"Vakta ki kafile (Mısır'dan) ayrıldı. Babaları dedi ki: "Bana bunak demezseniz, inanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum." "Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığındasın" dediler. Fakat müjdeci gelip de onu (Yâkûb'un) yüzüne koyduğu, o da derhal görür bir hale geldiği zaman dedi ki: "Ben size, 'Bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah tarafından olmak üzere ben biliyorum' demedim mi?" (Mısır'dan gelen oğulları), "Ey babamız, bizim için istiğfar et. Biz, gerçekten

suçlular idik" dediler. (Ya'kûb da): "Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim. Şüphesiz O, gafûr ve rahîmdir" dedi" (Yûsuf, 94-98).

Hz. Ya'kub Yûsuf'un Kokusunu Alıyor

Arapçada, bir kimse birisinin yanından çıkıp gittiği zaman, "فَصَلَ فُلَانٌ مِنْ عِنْدِ فُلَانٍ فُصُولًا" denilir. Yine, "onu, yani mektubu benden ona götürdü" manasında "فَصَلَ مِنِّي إِلَيْهِ كِتَابًا" denilir. Bu fiil, hem lazım olur, hem müteaddi. Lazım olduğu zaman masdarı "فُصُولٌ"; müteaddi olduğu zaman da, "فَصْلٌ" şeklinde gelir. Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kervan, Mısır'dan çıkıp Ken'an Diyarı'na yöneldiği zaman, Ya'kûb (a.s), yanında bulunan çoluk-çocuğuna, akrabalarına ve torunlarına, "Bana bunak demezseniz, inanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum"* demiştir. Bu konuşma onun kendi oğulları ile olmamıştır. Çünkü onlar, **Ya'kub** (a.s)'un onlara, *"Gidin Yûsuf'la kardeşinden bir haber arayın"* (Yûsuf, 87) demesinin gösterdiği gibi, orada bulunmuyorlardı. Âlimler, bu mesafenin miktarı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun, sekiz günlük veya on günlük bir mesafe olduğu söylendiği gibi, seksen fersahlık bir mesafe olduğu da söylenmiştir. Yine âlimler o kokunun **Yâ'kub** (a.s)'a nasıl ulaştığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olmak üzere **Mücahid**: "Bir rüzgar esti ve bunun üzerine, o gömleği havada dalgalandırdı. Böylece dünyaya cennet kokuları yayılmaya başladı. İşte bu koku **Ya'kûb**'a ulaştı da, o, cennetin kokusunu hissettiği zaman, dünyada olacak bir cennet kokusunun ancak onun gömleğindeki koku olacağını anladı. İşte bundan ötürü o, *"İnanın ki Yûsuf'un kokusunu duyuyorum"* dedi" demiştir. **Vâhidî,** senetli olarak, **Enes b. Malik**'ten Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "**Yûsuf**'un, *"Şu benim gömleğimi götürün ve onu babamın yüzüne koyun. (O zaman) iyice görür bir hale gelir"* (Yûsuf, 93) ifadesine gelince, zâlim **Nemrud** da, **Hz. İbrahim**'i ateşe attığı zaman, elinde cennetten alınma bir gömlek ve bir yaygı olduğu halde **Cebrail** (a.s) **İbrahim** (a.s)'in yanına geldi. O gömleği **İbrahim**'e giydirdi ve o yaygının üzerine oturtup, yanına oturup konuşmaya başladı. Daha sonra **İbrahim** (a.s) bu gömleği **İshâk** (a.s)'a, o da **Ya'kûb**'a, **Ya'kûb** da **Yûsuf**'a giydirdi. **Ya'kûb** (a.s) onu, gümüşten bir mahfazaya koyarak, **Yûsuf**'un boynuna (bir muska gibi) astı. **Yûsuf** (a.s) kuyuya atıldığı zaman, işte bu gömlek (parçası), **Yûsuf**'un boynunda idi. İşte **Yûsuf** (a.s.)'un *"Şu benim gömleğimi götürün"* sözü bu manayadır." Bu meselenin izahı, şöyle

denilmesidir: Allahu Teâlâ bu kokuyu, **Ya'kûb**'a, mu'cizevî bir yol ile ulaştırmıştır. Çünkü böylesi uzak bir mesafeden, bunun ona ulaşması, âdetin (alışılmışın) hilâfına bir şeydir. Binâenaleyh bu, bir mu'cize olur. O ikisinden birisinin mu'cizesi olması gerekir. Doğruya en yakın olan, **Ya'kûb**'un ondan haber verip, oğullarının da onu bu sözleri ile, yakışık almayan bir şekilde nitelendirmeleri sebebiyle **Ya'kûb** (a.s)'a has bir mu'cize olmasıdır. Böylece durumun, zikredildiği gibi olduğu ve bunun, **Hz. Ya'kûb**'un bir mu'cizesi olarak meydana geldiği ortaya çıkmıştır.

Ehl-i meânî şöyle demiştir: Allahu Teâlâ, bu iki belde birbirine yakın olduğu halde, seksen sene **Yûsuf**'un haberi **Ya'kûb**'a ulaşmamış iken, mihnet (imtihan) devri sona erip, rahatlık ve sevinç vakti gelince, **Yûsuf**'un kokusunu **Ya'kûb**'a uzak bir mesafeden ulaştırmıştır. Bu da gösterir ki, kolay olan her şey çile zamanında zor; zor olan her şey de, mutluluk ve ferah zamanlarında kolaydır. *"Yûsuf'un kokusunu duyuyorum"* demek, "Onu kokluyorum" anlamındadır. Bu mana burada, "vecede" (bulmak) fiili ile ifade edilmiştir. Çünkü bu onun, koku alma duyusu ile bulduğu bir şeydir.

Yanındakilerin Onunla Alay Etmeleri

Hz. Ya'kûb'un لَوْ لَا اَنْ تُفَنِّدُونِ *"Bana bunak demezseniz"* ifadesine gelince: **Ebu Bekr İbnü'l-Enbâri** şöyle demiştir: "Arapçada, birisi hüzünlenip de, aklı değişmeye başladığı zaman, "اَفْنَدَ الرَّجُلُ" denilir Yine bir insan, âlim iken câhil hale düşüp de, cehalet ona nisbet edildiği, bunadığı zaman, "فَنِدَ" fiili kullanılır." **Esmâ'i**'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir; "Bir adamın saçma sapan sözleri çoğaldığı zaman, onun için **"müfnid"** denilir." **Keşşaf sahibi** de: "Arapçada " عَجُوزٌ مُفْنِدَةٌ" (Bunak yaşlı kadın) denilmez, fakat "شَيْخٌ مُفْنِدٌ" (Bunak ihtiyar adam) denilir. Çünkü zaten kadının gençliğinde dikkat çeken görüşleri yoktu ki, yaşlılığında bunamış olsun" demiştir. Binâenaleyh âyetteki bu tabirin manası, "Eğer sözlerimi, abuk-sabuk şeyler saymazsanız" şeklindedir.

Ya'kûb (a.s) bunu söyleyince, onun yanında bulunanlar, تَاللّٰهِ اِنَّكَ لَفِى ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ *"Allah'a yemin ederiz ki sen hâlâ eski yanlışlığındasın"* dediler. Buradaki, **"dalâlet"** kelimesinin, birkaç manası vardır:

1) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bununla burada, şekavet, bedbahtlık manası kastedilir, yani, dünyanın bedbahtlığı demektir. Buna göre bu tabirin manası şu şekilde olur: "Muhakkak ki sen, **Yûsuf** için bu hüzünlere katlanıp göğüs germen şeklindeki o eskiden beri olan bedbahtlığın içindesin."

O, bu görüşüne, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu takdirde biz muhakkak ki bir dalâlet ve delilik içinde (kalmış oluruz)" dediler"* (Kamer, 24) âyetini delil getirmiştir, yani, "Bu dünyamızda bir bedbahtlık içinde (kalmış oluruz)" demektir.

2) **Katâde** ise, bunun manasının: "Muhakkak ki sen, yine **Yûsuf**'a karşı olan o eski sevgin üzeresin. Onu ne unutuyor, ne aklından çıkarıyorsun" şeklinde olduğunu ve bunun, *"Babamız herhalde açık bir yanlışlık (dalâlet) içindedir"* (Yûsuf, 8) âyetindeki sözleri gibi olduğunu söylemiştir. Sözüne devamla, onların, bir peygamber için söylemeleri doğru olmayan, sert bir söz söylemiş olduklarını ifade etmiştir.

3) **Hasan el-Basrî** ise şöyle demiştir: "Onlar **Ya'kûb**'a böyle söylediler. Çünkü onlar **Yûsuf**'un öldüğüne inanıyorlardı. **Ya'kûb** (a.s) ise, normal ve uygun tavrın dışına çıkarak, hep **Yûsuf**'u sayıklıyordu."

"En" Edatının Kullanılışı Hakkında

Cenâb-ı Hakk'ın فَلَمَّا اَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ *"Fakat müjdeci gelip de"* buyruğuna gelince, buradaki "en" edatı hakkında iki görüş vardır:

1) Bu kelimenin i'rabdan mahalli yoktur. Bu ifadede olduğu gibi, bazen zikredilir; bazen de فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهِيمَ الرَّوْعُ *"İbrahim'den o korku gittiği zaman"* (Hud, 74) âyetinde olduğu gibi, hazfedilir. Her iki durum da, Arap şiirinde mevcuttur.

2) Basralılar, bu "en" edatının "mâ" ile birlikte mukadder bir fiilden ötürü "**ref**'" mahallinde olduğunu, bunun takdirinin, "فَلَمَّا ظَهَرَ اَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ" yani ظَهَرَ مَجِيءُ الْبَشِيرُ "müjdecinin gelişi meydana çıkınca" şeklinde olduğunu, fakat onu ref' eden fiilin mahzûf olduğunu söylemişlerdir. Müfessirlerin ekserisi, bu müjdecinin **Yahûdâ** olduğunu, onun, "Kana bulanmış gömleğini ben götürmüş ve **"Yûsuf**'u kurt yedi" diye ben söylemiştim. Bugün de bu gömleği ben götüreceğim, bir zamanlar babamı üzdüğüm gibi, yine onu ben sevindireceğim" dediğini söylemişlerdir.

Gömleği Yüzüne Sürüp, Görmeye Başlaması

Âyetteki, "اَلْقٰيهُ عَلٰى وَجْهِهِ" tabiri, "Müjdeci o gömleği **Ya'kûb**'un yüzünün üstüne attı" demektir. Yahut şöyle de denilebilir; Bu, "**Ya'kûb** o gömleği, yüzüne bıraktı (örttü)" anlamındadır, "فَارْتَدَّ بَصِيرًا" ifadesi de, "yeniden görür hale geldi" demektir. Bunun masdarı olan **"irtidât"** bir şeyin, daha önceki haline dönmesidir. Binaenaleyh âyetteki bu tabirin anlamı, "Allah onu, eskiden olduğu gibi görür hale getirdi" şeklindedir. Nitekim Arapçada, hurma ağacını, Allah bitirip büyüttüğü halde, طَالَتِ النَّخْلَةُ "Hurma uzadı" denilir.

Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "O tamamen kör olmuştu. Allahu Teâlâ onu, işte bu anda görür hale getirdi" derken; diğer bazıları: "Hayır, çok ağlamaktan ve üzüntüden dolayı, onun görmesi zayıflamıştı. İşte o gömleği **Ya'kûb**'un yüzüne atıp, **Yûsuf**'un hayatta olduğu müjdesi verilince, onun sevinci büyümüş, gönlü ferahlamış ve bütün hüzünleri yok olmuştu. İşte o zaman görmesi yeniden kuvvetlenmiş ve görme eksikliği yok oluvermişti." İşte o zaman da, اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّى اَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Ben size, "Bilmeyeceğiniz şeyleri, Allah tarafından olmak üzere ben biliyorum" demedim mi?"* demiştir. Bundan maksat, onun rüya yolu ile, **Yûsuf**'un hayatta olduğunu bilmesidir. Çünkü bu ifadenin, kendinden önceki ile, mana cihetinden bir ilgisi vardır. Bu ifade **Hz. Yâ'kûb**'un daha önce söylemiş olduğu, *"Ben, kederimi ve hüznümü yalnız Allah'a şikâyet ediyorum. Ben, Allah tarafından sizin bilmeyeceğiniz (nice) şeyleri de biliyorum"* şeklindeki sözüne bir işarettir. Rivâyet edildiğine göre o, müjdeyi getirene **Yûsuf**'un nasıl olduğunu sormuş, o da: "**Yûsuf,** Mısır hükümdarıdır" demiş. Bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** (a.s): "Hükümdar olmasını ne yapayım? Sen, yanından ayrıldığın zaman, hangi din üzere olduğunu söyle?" deyince, müjdeci: "İslâm dini üzere idi" cevabını verir. **Hz. Ya'kûb** da, "İşte şimdi nimet tamamlandı" der.

Oğullarının Hz. Ya'kûb'dan Dua İstemeleri

Sonra **Ya'kûb**'un oğulları ondan özür dilemeye başlayarak يَا اَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا اِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ قَالَ سَوْفَ اَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّى اِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *"Ey babamız, bizim için istiğfar et. Biz gerçekten suçlular idik" dediler. (Ya'kûb da): 'Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim. Şüphesiz O gafûr ve rahîm'dir" dedi"* Âyetin zâhiri, **Hz. Yâ'kûb** (a.s.)'un o anda onlar için istiğfarda bulunmadığını, ama ileride onlar için istiğfar etmeyi va'dettiğini gösterir. Âlimler, bunun sebebini, birkaç değişik şekilde izah etmişlerdir:

1) **İbn Abbas** (r.a) ve çoğu âlimler "**Ya'kûb** (a.s) onlar için, seher vakti istiğfar etmeyi dilemiştir. Çünkü seher vakti, duaların kabulü için en uygun zamandır" demişlerdir.

2) Bir başka rivâyete göre yine **İbn Abbas** (r.a), "**Hz. Ya'kûb** oğulları için istiğfar etmeyi, cuma gecesine ertelemiştir. Çünkü duaların kabulü için en uygun vakit o gecedir" demiştir.

3) **Ya'kûb** (a.s) onların gerçekten tevbe edip etmediklerini; tevbelerinin de tam bir ihlas ile olup olmadığını anlamak istemiştir.

4) **Ya'kûb** (a.s) onlar için, o anda istiğfar etmiştir. Binâenaleyh onun, *"Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim"* sözünün manası, "Bu yaptığım istiğfara ileride de devam edeceğim" şeklindedir. Rivâyet edildiğine göre o, yirmi küsur sene, her cuma gecesi onlar için istiğfar ediyordu. Hatta denildi ki, "O bir vakitte namaza kalkar ve namazını bitirince, ellerini göğe doğru kaldırır ve der ki: "Ya Rabbi, **Yûsuf**'a olan feryâd-ü figanımı ve ona karşı olan sabırsızlığımı bağışla. Yûsuf'a yaptıkları işlerden ötürü, oğullarıma mağfiret et" der. Bunun üzerine Allahu Teâlâ ona, "Seni de, onların hepsini de bağışladım" diye vahyeder.

Anlatıldığına göre, **Ya'kûb** (a.s.)'un oğulları, kendilerini korku ve ağıt bürümüş bir vaziyette ona derler ki: "Eğer bizi Allah bağışlamaz ise, kim bize yardım edebilir?" Bunun üzerine ihtiyar babaları duâ ederek kıbleye yönelir. **Yûsuf** da babasının arkasından âmin demeye başlar. Diğer kardeşler de, huşu ve tevâzû içerisinde o ikisinin arkasında dururlar. Bu, tam yirmi sene devam eder. Sabırları azalıp da, artık nerede ise helak olacakları zannına kapıldıkları bir sırada, **Cebrail** (a.s) iner ve "Allahu Teâlâ, oğulların için yaptığın duanı kabul etmiş ve senden sonra peygamberlik hususunda onlardan misak almıştır" der. Âlimler, onların peygamber olup olmadıkları hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaf meşhurdur.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَآءَ اللّٰهُ اٰمِنِينَ ﴿٩٩﴾ وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يٰٓاَبَتِ هٰذَا تَاْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّى حَقًّا وَقَدْ اَحْسَنَ بِىٓ اِذْ اَخْرَجَنِى مِنَ السِّجْنِ وَجَآءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِى وَبَيْنَ اِخْوَتِى اِنَّ رَبِّى لَطِيفٌ لِمَا يَشَآءُ اِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿١٠٠﴾

"Sonra vakta ki onlar gelip Yûsuf'un huzuruna girdiler. O, babasını ve annesini kucakladı ve "Allah'ın iradesi ile, hepiniz emin bir şekilde Mısır'a giriniz" dedi. Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar. Yûsuf dedi ki: "Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur. İşte Rabbim onu doğru çıkardı. Bana iyilik etti. Çünkü beni zindandan çıkardı. Şeytan benim ile kardeşlerimin

arasını bozduktan sonra da, O, sizi çölden getirip (bizleri kavuşturdu). Şüphesiz ki Rabbim, dilediğini çok ince ve çok güzel olarak tedbir edendir. Şüphesiz O, alîm ve hakîmdir" (Yûsuf, 99-100).

Hz. Ya'kûb Hanedanının Yûsuf Tarafından Karşılanması

Bil ki rivâyet edildiğine göre **Yûsuf** (a.s), beraberindekilerle birlikte hazırlanıp kendisine gelebilmesi için, babasına, ihtiyaç duyulacak her türlü şey ile iki yüz binit yollamıştır. **Hz. Yûsuf** (a.s) ve kral, **Ya'kûb** (a.s.)'u karşılamak üzere, dört bin asker ile, önde gelen devlet adamları ve bütün Mısır halkı ile birlikte yola çıkmışlardı. **Hz. Ya'kûb** (a.s), **Yahûdâ**'ya dayanarak yürüyordu. Böylece atlar üzerindeki kalabalığı ve insanları görüp: "Ey **Yahûdâ,** bu Mısır Firavun'u mu?" dedi. **Yahûdâ:** "Hayır, bu senin oğlun **Yûsuf** (ve onun adamları)" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Yûsuf** (a.s) hemen ileri çıkıp, selam vermek istedi. Fakat selam vermeye fırsat bulamadan, **Hz. Ya'kûb** (a.s): "es-Selâmü aleyke" dedi. Rivâyet edildiğine göre, **Hz. Ya'kûb** (a.s) ve oğulları, kadın-erkek yetmiş iki kişi olarak Mısır'a girdiler. **Musa** (a.s) ile beraber oradan çıktıklarında ise, çocuklar ve ihtiyarlar hariç, savaşacak durumda olanlarının sayısı altı yüz bin beş yüz yetmiş küsur kişi idiler.

Cenâb-ı Allah'ın اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ *"O, babasını ve annesini kucakladı"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: "Ebeveyhi" (babası ve annesi) ifadesinden ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

1) Bundan murat, onun öz babası ve öz annesidir. Buna göre, annesinin o zamana kadar yaşamış olduğu söylenildiği gibi; annesinin daha önce ölmüş olduğu, fakat Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. Yûsuf**'un rüyasını gerçekleştirmek üzere, ona (saygı) secdesinde bulunsun diye, onu diriltip kabrinden çıkarmış olduğu da söylenmiştir.

2) Bundan maksad **Yûsuf**'un babası ile teyzesidir. Çünkü annesi, kardeşi **Bünyamin**'i doğurduktan sonra, henüz nifas halinde iken ölmüştü. **"Bünyamin"** kelimesinin, İbrânice, "acıların oğlu" manasına geldiği söylenmiştir. İşte annesi öldüğü zaman babası, **Yûsuf**'un teyzesi ile evlenmişti. Bundan dolayı Allahu Teâlâ, teyzesini, ebeveyninden biri olarak ifade etmiştir. Çünkü çocuğu yetiştirip terbiye eden kimseye, annenin yerini tuttuğu için

"anne" denilir, yahut da amcaya "baba" denilebildiği gibi, teyzeye de anne denilir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de bu manayadır: *"Babaların İbrahim'in, İsmail'in ve İshâk'ın ilâhına"* (Bakara. 133).

İkinci bahis: "اٰوٰى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ" ifadesi, "onları kendisine çekti ve bağrına bastı, kucakladı, boyunlarına sarıldı" manasındadır.

Buna göre eğer, "Onların Mısır'a girmeden önce, **Hz. Yûsuf**'un yanına varıp girmelerinin manası nedir?" denirse, biz deriz ki:

Öyle anlaşılıyor ki, **Hz. Yûsuf** onları karşıladığı zaman, onları orada bulunan bir evde veya bir çadırda misafir etti. Binâenaleyh onlar, onun yanına girdiler; o da onları kucakladı ve onlara, *"Mısır'a giriniz"* dedi.

Hz. Yûsuf'un Aile Efradını Ağırlaması

Hz. Yûsuf'un اُدْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَاءَ اللّٰهُ اٰمِنِيْنَ *"Allah'ın iradesi ile, hepiniz emin bir şekilde Mısır'a giriniz"* ifadesiyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Süddî şöyle demiştir: "**Hz. Yûsuf** bu sözü, onlar Mısır'a girmeden önce söylemiştir. Çünkü o, onları yolda karşılamıştı." İşte, bizim kabul edip anlaştığımız görüş de budur. **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu söz, "emîn olarak Mısır'da oturun" manasındadır. Oturmak, bu iki fiil birbirine bitişik oldukları için, girmek fiiliyle ifade edilmiştir."

"İnşaallah" Cümlesinin Buradaki Manası

İkinci bahis: Âyet-i kerimedeki, اِنْ شَاءَ اللّٰهُ *"Allah'ın iradesiyle"* şeklindeki istisna ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, emin olmalarıyla ilgili olup, girmeyle alakalı değildir. Buna göre âyetin manası, "Eğer Allah dilerse, inşaallah, emin olarak Mısır'a girin" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"İnşaallah, emniyet içinde, korkusuzca mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz"* (Fetih, 27) âyetidir.

2) Daha önce zikretmiş olduğumuz, "bu sözü **Hz. Yûsuf** onlara, onlar Mısır'a girmeden önce söylemiştir" şeklindeki görüşe göre, bu istisnanın girme fiiliyle ilgili olduğu söylenmiştir.

Üçüncü bahis: اٰمِنِيْنَ *"emin olarak"* ifadesinin manası, "canınızdan, malınızdan ve ailenizden emin olarak; hiç kimseden korkmadan" şeklindedir. Çünkü daha önce onlar, Mısır krallarından korkarlardı. Bunun, "Kıtlıktan, sıkıntıdan ve ihtiyaç halinden emin olarak, korkusuzca" manasında veya,

"Daha önce işledikleri o suçtan dolayı, **Yûsuf**'un zarar vermesinden emin olarak ve korkmadan" manasına geldiği de söylenmiştir.

Cenâb-ı Hak وَرَفَعَ اَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ *"Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu"* buyurmuştur. Dil âlimleri, "Arş, yüksek sedir anlamındadır" demişlerdir. Allahu Teâlâ, *"Onun, büyük bir arşı, tahtı vardır"* (Neml, 23) buyurmuştur. Burada **"Arş"** kelimesinden murat, **Yûsuf**'un üzerinde oturduğu yüksek sedir, tahttır.

Onların Hz. Yûsuf'un Önünde Eğilmeleri

Cenâb-ı Hak, *"Hepsi secdeye kapandılar"* buyurmuştur. Bu ifadede bir problem bulunmaktadır. Çünkü, **Ya'kûb** (a.s), **Yûsuf** (a.s)'un babası idi. Babalık hakkı ise, daha büyüktür. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Rabbin, "Kendinden başkasına kulluk etmeyin. Ana ve babaya iyi muamelede bulunun" diye hükmetti"* (İsra, 23) buyurmuş ve ana-baba hakkını, kendi hakkıyla beraber zikretmiştir. Hem sonra **Hz. Ya'kûb,** yaşlı idi; genç olanın ihtiyara saygı göstermesi gerekir.

Yine, **Ya'kûb** (a.s), peygamberlerin en büyüklerindendi. **Yûsuf** (a.s) da her ne kadar bir peygamber ise de, **Ya'kûb** (a.s.)'un mertebesi ondan daha yüce idi.

Aynı şekilde yine, **Ya'kûb** (a.s)'un daha çok ibadet etme hususundaki gayret ve çabası, **Hz. Yûsuf**'un gayret ve çabasından daha çok idi. İşte bütün bu hususların bir araya gelmesi, bilakis; **Hz. Yûsuf**'un **Hz. Ya'kûb**'a bütün gücüyle hizmet etmesini ve saygı göstermesini gerektirir. Binâenaleyh, **Yûsuf** daha nasıl **Ya'kûb**'un kendisine secde etmesine müsaade etmiştir? İşte, bu müşkilin izahı budur.

Yûsuf, Babasının Önünde Eğilmesine Neden Müsaade Etti?

Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Bu, **Atâ**'nın rivâyetine göre, **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşü olup, buna göre âyetten murat, "Onlar, onun için, yani onu buldukları için Allah'a secdeye kapandılar" manasıdır. Netice olarak, bu secde, bir şükür secdesi olup, secde edilen de Allahu Teâlâ idi. Ancak, bu secde, **Hz. Yûsuf**'tan dolayı yapılmıştı... Bu te'vilin doğruluğunun delili ise, *"Babasını ve annesini tahtının üstüne çıkarıp oturttu. Hepsi onun için secdeye kapandılar"* ifadesinin, onların, bu tahta çıktıkları, daha sonra da secdeye kapandıkları manasını ihsas ettirmesidir. Eğer onlar, **Yûsuf**'a secde etmiş olsalardı, ona,

tahtının üzerine çıkmadan önce secde ederlerdi. Çünkü bu, tevazuyu daha çok ifade etmektedir.

Buna göre eğer, "Bu te'vil, âyetteki *"Yûsuf dedi ki: "Babacığım, işte bu, daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur"* ifadesine muvafık değildir. Buradaki rüyadan maksat, *"... gerçekten ben, rüyada on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana secde edicilerdir"* (Yûsuf, 4) ifadesiyle anlatılan rüyâdır" denilirse, biz deriz ki: Aksine, bu, tam ona uygundur. Buna göre, *"... güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana, secde edicidirler"* ifadesinden murat, "benim için, yani benim iyiliğimi istemek ve makamımın yükselmesine çaba sarf etmek için, onlar Allah'a secde ettiler" manasıdır. Bu mana muhtemel olduğuna göre, soru düşer. Bence bu izah, doğru olup, yerindedir. Çünkü babalık hakkı, yaşlılık, ilim, din ve peygamberlik mertebesinin daha mükemmel olması bakımından **Ya'kûb** (a.s) kendisinden daha önde olmasına rağmen, babasının kendisine secde etmesine müsaade etmesi, **Yûsuf**'un aklına ve dinine göre uzak görülemez.

2) Şöyle denilebilir: Onlar, **Yûsuf**'u bir kıble gibi kabul edip, Cenâb-ı Allah'a, onu bulmuş olmaları nimetine mukabil, şükür secdesine kapanmışlardır. Bu, güzel bir izahtır; çünkü Arapçada, "صَلَّيْتُ اِلَى الْكَعْبَةِ" denildiği gibi, aynı manada olmak üzere صَلَّيْتُ لِلْكَعْبَةِ "Ka'be'ye yönelerek namaz kıldım" da denilebilir. **Hassan İbn Sâbit** de şöyle bir şiir inşâd etmiştir:

مَا كُنْتُ أَعْرِفُ أَنَّ الْاَمْرَ مُنْصَرِفٌ عَنْ هَاشِمٍ ثُمَّ مِنْهَا عَنْ اَبِى حَسَنٍ
أَلَيْسَ اَوَّلَ مَنْ صَلَّى لِقِبْلَتِكُمْ وَأَعْرَفَ النَّاسِ بِالْقُرْآنِ وَالسُّنَنِ

"Ben, işin, Haşim (oğullarının elin)den, ondan sonra da Hasan'ın babasının elinden çıkacağını hiç düşünmemiştim. O, kıblenize yönelerek ilk namaz kılan ve insanların, Kur'ân'ı ve sünneti en iyi bileni değil midir?"

Bu, سَجَدَ لِلْقِبْلَةِ "Kıbleye secde etti" denilmesinin caiz olması gibi, فُلَانٌ صَلَّى لِلْقِبْلَةِ "Falanca, kıbleye doğru namaz kıldı" denilmesinin caiz olduğuna bir delildir. Binaenaleyh, "وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا" tabirinin manası "**Yûsuf**'u bir kıble edindiler; sonra, onu bulmaları nimetine karşı, Allah'a şükür secdesine kapandılar" şeklindedir.

3) Tevazu bazen "secde etmek" tabiriyle ifade edilir. Nitekim şair, تَرَى الْأُكْمَ فِيهَا سُجَّدًا لِلْحَوَافِرِ "Oralarda, tepeleri alçak arazilere secde eder halde görürsün" demiştir. Buna göre burada "secde"den murat, tevâzudur. Ancak ne var ki bu izah da müşkildir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"Hepsi onun için secdeye kapandılar"* buyurmuştur. "Secdeye kapanma" tabiri, güzel bir

biçimde secde etme manasını hissettirir. Buna da şu şekilde cevap verilebilir: "اَلْخُرُوْرُ" (Secdeye kapanmak) kelimesiyle bazen, sadece uğramak ve rastlamak manası murat edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَمْ يَخِرُّوا *"Onlar, kör ve sağırlar gibi geçip gitmezler"* (Furkan, 73) buyurmuştur.

4) Şöyle diyebiliriz: "وَخَرُّوا لَهُ"deki fâil zamiri (vâv), onun ebeveynine ait değildir. Böyle olmamış olsaydı, Cenâb-ı Hak, "خَرُّوا لَهُ سَاجِدِينَ" derdi. Aksine zamir, **Hz. Yûsuf**'un kardeşlerine ve onu tebrik etmek için yanına gelen diğer kimselere aittir. Buna göre âyetin manası, "**Yûsuf**, anne ve babasını, onlara en mükemmel biçimde saygı göstermek için, tahtının üzerine çıkarttı. Kardeşlerine ve yanına gelenlere gelince, onların hepsi birden ona secdeye kapandılar" şeklindedir.

İmdi eğer, "Bu izah, âyetteki, *"Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur"* ifadesiyle uyuşmuyor" derlerse, biz deriz ki:

Rüyanın yorumunun, her bakımdan, yani tasvir ve tavsif bakımından, görülen rüyaya aynen mutabık olması gerekmez. Binaenaleyh, yıldızların, ayın ve güneşin secde etmesi, büyük insanların ona saygı göstereceğine işarettir. **Hz. Ya'kûb**'un, işte bu sebepten dolayı çocuklarıyla beraber **Kenân**'dan kalkıp **Mısır**'a gitmesi, **Yûsuf** için, son derece büyük bir ta'zim olmuştur. O rüyanın doğruluğu için, bu kadar şey kâfidir. Ama, o açıklama ve tabirin, sıfat ve şekil bakımından rüyanın aslına eşit ve denk olması hususuna gelince, hiç kimse bunu gerekli görmemiştir.

5) Belki de o vakit, o muhitte tebrik ve değer vermeye delâlet eden iş, secde etmek idi. Onların secde etmelerinden maksat ise, ona ta'zimdir.

Bu görüş son derece uzak bir ihtimaldir. Zira, alabildiğine ta'zim, **Yûsuf**'tan çok **Ya'kûb**'a yaraşır. Binaenaleyh, eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, o zaman **Yûsuf**'un **Ya'kûb**'a secde etmesi gerekirdi. Belki de **Yûsuf**'un kardeşlerini, **Yûsuf**'a tevazu yollu secde etmemeye sevk eden şey, onların taassubu ve ona, hâlâ tepeden bakmalarıdır. **Yûsuf** (a.s), onların böyle yapmamaları halinde, bunun, fitnelerin yeniden zuhur etmesine ve küllendikten sonra eski kinlerin yeniden ortaya çıkmasına sebep olacağını biliyordu. İşte bundan dolayı **Ya'kûb** (a.s), kadrinin yüceliği ve baba ve ihtiyar olması sebebiyle hakkının büyük olması; din, peygamberlik ve ilim hususlarında da mertebesinin **Yûsuf**'unkinden daha üstün olması sebebiyle, ve de, onların bunu bizzat müşahede etmeleri, taassup ve kalplerindeki nefretin yok olmasına vesile olsun diye işte o secdeyi yapmıştır.

Görmez misin ki bir hükümdar, birini muhtesib[26] tayin ettiğinde, onun otorite sağlamasını temin etmek gayesiyle hisbe işini, (hükümdarın) bizzat kendisi üzerinde uygulama imkânı verir. Böylece bu muhtesibin, görevini yapmaktan asla çekinmeyeceği hususunda, hiç kimsenin kalbinde şüphe bırakmaz.

6) Belki de Allahu Teâlâ, sadece kendisinin bileceği çok gizli bir hikmetten dolayı, **Ya'kûb** (a.s)'a o secdeyi emretmiştir. Bu tıpkı, Cenâb-ı Hakk'ın, ancak kendisinin bilebileceği bir hikmetten dolayı meleklere, **Hz. Adem**'e secde etmelerini emretmesine benzer. **Yûsuf** (a.s) da, kalben buna razı değildi; ancak ne var ki O, Allah'ın bunu emrettiğini bildiği için, sesini çıkarmamıştı.

Rüyanın Gerçekleşmesi

Daha, sonra Cenâb-ı Hak, **Yûsuf** (a.s.)'un bu hali görünce يَا اَبَتِ هٰذَا تَاْوِيلُ رُءْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا *"Babacığım, işte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur. Muhakkak Rabbim onu doğru çıkardı"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "**Hz. Yûsuf,** babasının ve kardeşlerinin secde ettiklerini görünce, bu onu dehşete düşürmüş ve tüyleri diken diken olmuş ve babası **Ya'kûb**'a: *"İşte bu daha önce görmüş olduğum o rüyanın tahakkukudur"* demiştir. Ben derim ki, bu da, altıncı maddedeki cevabı kuvvetlendirmektedir. Buna göre o sanki şöyle demiştir: "Babacığım, ilim, din ve nübüvvet hususlarındaki kadrinin yüceliğinden dolayı, senin gibilerin oğluna secde etmesi uygun düşmez; ancak ne var ki bu, kendisiyle emrolunduğun ve kendisiyle mükellef tutulduğun bir husustur. Çünkü, peygamberlerin rüyası haktır. Nasıl ki, **İbrahim** (a.s.)'in rüyasında oğlunu kurban olarak kesmesi, bunun ona, uyanıklık halinde vacip olmasına sebep olmuşsa, aynen bunun gibi, **Yûsuf** (a.s.)'un görüp de, babası **Ya'kub**'a anlatmış olduğu rüya da, bu secdenin vücubiyyetine sebep olmuştur. İşte bundan dolayıdır ki **İbn Abbas** (r.a), **Yûsuf** (a.s)'un bu rüyayı gördüğü zaman onu korkuttuğunu, tüylerinin diken diken olduğunu, ama bir şey söylemediğini nakletmiştir.

Ben de derim ki: Bunun, Cenâb-ı Hakk'ın **Ya'kûb** (a.s)'a tattırmış olduğu sıkıntıların bir nevi tamamlanması olması uzak bir ihtimal değildir.

26 Muhtesib, İslâm devletinde, emr-i maruf ve nehy-i münkeri ifa etmekle görevli teşkilatın başkanıdır (Ç.)

Buna göre ona sanki şöyle denilmiştir: "Muhakkak ki sen, ona kavuşmayı hep arzu edip istiyor ve onun ayrılığı sebebiyle, daima hüzünleniyordun. O halde, onu bulduğun zaman, ondan ötürü secde et!" Böylece bu secdeyi emretmek, o sıkıntıların tamamlanması olmuştur. İşlerin hakikatlerini ise, en iyi bilen Allah'tır.

Rüya ile Rüyanın Çıkması Arasındaki Zaman

İkinci bahis: Âlimler, bu zaman ile o rüya arasındaki müddetin miktarı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun seksen sene veya yetmiş sene olduğu söylendiği gibi, kırk sene olduğu da söylenmiştir ki, bu ekser ulemânın görüşüdür. Bundan dolayı onlar şöyle derler: "Rüyanın te'vili, ancak kırk sene sonra çıkar." Bunun, on sekiz sene olduğu da söylenmiştir. **Hasan el-Basrî**'den rivâyet edildiğine göre, **Hz. Yûsuf,** on yedi yaşındayken kuyuya atılmıştı. Kölelik ve hapiste de, seksen sene kaldı. Daha sonra, babasına ve akrabalarına kavuştu. Bundan sonra da yirmi üç sene yaşadı ki, böylece ömrü yüz yirmi seneye baliğ olmuştur. İşlerin hakikatini en iyi bilen Allah'tır.

Hz. Yûsuf'un Son Derece Nazik Davranışı

Sonra O, وَقَدْ اَحْسَنَ بِى *"Bana iyilik etti"* demiştir. Buradaki "بِى" kelimesi, "اِلَىَّ" takdirindedir. Arapçada, hem "وَاَحْسَنَ بِى" hem de "اَحْسَنَ اِلَىَّ" (Bana iyilik etti) denilir. **Şair Küseyyir** şöyle demiştir: اَسِيئِي بِنَا اَوْ أَحْسِنِي لَا مَلُومَةً / لَدَيْنَا وَلَا مَقْلِيَّةً اِنْ ثَقَلَّتِ "Ey sevgili, bize ister cevr ü cefâ et, istersen iyi davran!. O sevgili bize buğzetse de, biz onu ne kınarız, ne de ona buğzederiz."

Âyetteki bu ifade, "Rabbim, beni hapisten çıkardığı zaman bana iyilik yaptı" demektir. **Hz. Yûsuf,** Rabbinin onu kuyudan çıkarıp kurtarmasını, birçok sebepten dolayı zikretmemiştir:

a) O kardeşlerine, *"Size, bugün hiçbir başa kakma ve ayıplama yok"* (Yûsuf, 92) demiştir. Eğer kuyu hadisesini zikretmiş olsaydı, bu onlar için, bir ayıplama ve kınama olmuş olurdu. Binaenaleyh, bunu zikretmemesi, onlara lütuf yerine geçmiştir.

b) O, kuyudan çıktığı zaman, o melik olmadı. Aksine, insanlar onu köle haline getirdi. Ama, hapisten çıkınca, insanlar onu başlarına hükümdar yaptılar. Binaenaleyh bu çıkarma, tam bir ihsan ve in'âm olmaya daha yakındır.

c) Kuyudan çıkartıldığı zaman, kadının iftirası sebebiyle pek çok zarar ve sıkıntının içine düştü. Hapisten çıkartıldığı zaman ise, babasına ve

kardeşlerine kavuştu, üzerindeki töhmet ve sû-i zanlar yok oldu. Binaenaleyh bu, bir fayda olmaya daha uygundur.

d) **Vâhidî** şöyle demiştir: "Onun zindandan çıkarılmasındaki nimet daha büyüktür. Çünkü, onun hapse girmesi, onun, niyet kurduğu bir günah sebebiyle idi. Bunun da, insan tabiatının temayülü ve nefsin rağbet ve arzusu anlamına alınması gerekir. Her ne kadar bu, başkaları için af dairesi içinde ise de, **Hz. Yûsuf** için bir muaheze ve sorgulama sebebi olur. Çünkü, ebrârın hasenatı, mukarrabînin seyyiâtıdır."

Sonra O, وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ *"O, sizi çölden getirdi"* dedi. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Bedv Kelimesinin Anlamı**

Âyetle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) "اَلْبَدْوُ" kelimesi, "اَلْبَادِيَةُ" (çöl) anlamındadır. **Vâhidî,** "اَلْبَدْوُ" üzerinde kişinin ta uzaktan görülebildiği, düz ve geniş arazi demektir. Kelimenin aslı ise, بَدَا - يَبْدُو - بَدْوًا (ortaya çıkmak) kelimesidir. Sonra ise, mekân, mastar olan kelimeyle isimlendirilerek **bedv** (düz arazi) ve "حَضَرٌ" (hazır olunulan yer, mahal) denilmiştir. **Ya'kub** (a.s) ve oğulları, **Kenân Diyarı**'nda, hayvancılık ve ziraatçilikle meşgul oluyorlardı" demiştir.

2) **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "**Hz. Ya'kûb** (a.s) çöle gitmiş ve orada yerleşmişti. Oradan, **Hz. Yûsuf**'un yanına geldi. Onun, oradaki dağın hemen altında bir mescidi bulunuyordu." **İbnu'l-Enbarî** de: "بَدَا" kelimesi, belli bir yerin adıdır. Meselâ "o, **Şi'b** ile **Beda** arasındadır" denilir. Bu ikisi, iki yere verilen isimdir" demiştir. **Küseyyir,** her ikisini birden zikrederek şöyle demiştir:

وَأَنْتِ الَّتِي حَبَبْتِ شِعْبًا إِلَيَّ بِدَا إِلَيَّ وَأَوْطَانِي بِلَادٌ سِوَاهُمَا

"Sen, (ey sevgili), Şi'b'i bana, Bedâ'yı da bana tercih eden, (onları benden çok seven)sin; benim vatanım ise, bu ikisinden başka olan yurtlardır."

Bu görüşe göre "bedv" kelimesinin manası, kendisine "بَدَا" denilen yere yönelip gitmektir. Nitekim Arapçada "mağaraya girdiler" (اَلْغَوْرُ) manasında "غَارَ الْقَوْمُ غَوْرًا" denildiği gibi; "çöle gittiler" manasında da, "بَدَا الْقَوْمُ - يَبْدُونَ - بَدْوًا" denilir. Buna göre âyetin manası, "Allah sizi Bedâ tarafından getirdi" şeklindedir. Bu görüşe göre, **Hz. Ya'kûb** (a.s) ve oğulları mukîm idiler, yerleşik hayatları vardı. Çünkü, buradaki "bedv" kelimesi ile, çöl değil, "Bedâ" denilen o yer kastedilmiştir. Buraya kadar olan açıklamayı, **Vâhidî, el-Basît** adlı eserinde yapmıştır.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, kulun fiilinin, Allah'ın yaratması ile olduğu hususunda, bu âyet ile istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü, **Hz. Yûsuf** *"Çünkü beni zindandan çıkardı"* diyerek kul olan kendisinin zindandan çıkmasını ve *"O, sizi çölden getirdi"* sözüyle onların çölden gelmesini, hep Allah'a izafe etmiştir. Bu, kulun fiilinin, tamamen Allah'ın fiili, O'na ait olduğu hususunda apaçık bir beyandır. "Bundan maksat, bunların, ancak Allah'ın muktedir kılması ve kolaylaştırması ile meydana gelmesidir" demek, âyetin zahirî manasından sapmaktır.

Daha sonra **Hz. Yûsuf** مِنْ بَعْدِ اَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِى وَبَيْنَ اِخْوَتِى *"Şeytan benim ile kardeşlerimin arasını bozduktan sonra da"* demiştir. **Keşşaf sahibi:** "نَزَغَ" kelimesi, "Aramızı bozdu ve bizi birbirimize karşı kışkırttı" anlamındadır. Bu kelimenin esas manası, atı mahmuzlayıp onu koşmaya yöneltmek anlamında olan "نَزَغَ الرَّاكِضُ وَحَمَلَهَا عَلَى الْحَرْبِى" deyiminden alınmadır. Arapçada, bir kişi binit hayvanını kamçılayıp onu dürttüğü zaman, "نَزَغَهُ - نَسْغَهُ" denilir" demiştir. Bil ki, **Cübbâî, Ka'bî** ve **Kadî,** bu âyeti, cebr akidesinin yanlışlığına delil getirerek şöyle demişlerdir: "Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. Yûsuf**'un, bu iyiliği, Allah'a; kışkırtmayı da, şeytana nisbet ettiğini bildirmektedir. Eğer bu kışkırtma da Rahman olan Allah'tan olmuş olsaydı, onun, nimetlerde olduğu gibi, bunu da ancak Allah'a nisbet etmesi gerekirdi."

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Yûsuf'un bu işi şeytana nisbet etmesi mecâzidir. Çünkü, size göre (ey Mu'tezilîler), şeytan, gizli konuşmaya, insana fısıldamaya muktedir değildir. Halbuki Allahu Teâlâ ondan bahsederek, *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm, nüfuzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icâbet ettiniz"* (İbrahim, 22) demiştir. Binâenaleyh, Kur'ân'ın zahiri, bu fiilin, aslında böyle olmadığı halde, (mecazî olarak), şeytana nisbet edilmesini gerektirmektedir. Yine, eğer kişinin günaha yönelmesi şeytanın yüzünden ise, şeytanın günaha yönelmesi de bir başka şeytan yüzünden ise, o zaman teselsül gerekir. Bu teselsül ise, muhaldir. Eğer bu, bir başka şeytanın yüzünden değilse, aynı şey insan için de söylenebilir. Binâenaleyh, sabit olur ki, kişinin cehâlete ve fıska yönelmesi, ne şeytan sebebiyledir, ne de kendisi sebebiyledir. Çünkü, hiç kimsenin tabiatı, dünyada kınanmaya, âhirette de azâba düşmesini gerektirecek olan fıskı ve cehâleti seçmeye yönelip onu arzulamaz. O, küfre ve fıska düştüğüne göre, onu buna düşüren birisinin mutlaka bulunması gerekir. Bu iki kısım, yani günaha düşürenin, şeytan veya insanın kendisi

olması batıl olunca, geriye ancak, bunun Allah'tan olduğunu söylemek kalır. Bunu, şu husus da te'kid eder: Bundan önce geçen, *"Çünkü beni zindandan çıkardı, sonra da O, sizi çölden getirdi"* âyet-i kerimesi, her şeyin, Allah'tan olduğu hususunda apaçık bir ifadedir.

Sonra O, إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ *"Şüphesiz ki Rabbim, dilediğini çok ince ve çok güzel olarak tedbir edendir"* demiştir. Bu, "**Yûsuf** ile babasının ve kardeşlerinin muhabbet, ülfet, güzel bir geçim ve gönül huzuru içinde yeniden bir araya gelmeleri, aklen son derece uzak bir ihtimaldi. Fakat, Allahu Teâlâ latîftir; bir şeyin meydana gelmesini murat ederse, onun sebeplerini kolaylaştırır, meydana gelmesi aklen ne kadar uzak dahi olsa, o şey meydana gelir" demektir.

Sonra, إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ *"Şüphesiz o, alîm ve hakîmdir"* demiştir. Yani, "O'nun fiillerinde latîf oluşu, sonsuz olan mümkin bütün hususları ve itibarları bilmesinden dolayıdır. Binâenaleyh o, bu zor olan şeyin meydana gelmesini kolaylaştıracak olan şeyi de, yolları da bilir. O, hakîmdir, yani, fiillerini sapasağlam yapar, hikmet sahibidir. Abesten ve batıldan uzak olup, fiillerinde sonsuz hikmet sahibidir" demektir. En iyisini Allah bilir.

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ ۚ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ ۚ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ ﴿١٠١﴾

"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da, âhirette de benim yarimsin. Benim canımı Müslüman olarak al ve beni sâlihlere kat" (Yûsuf, 101).

Bu âyetle ilgili bir kaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Hz. Yûsuf'un Babasına Haber Vermemesinin Sebebi**

Rivâyet olunduğuna göre **Yûsuf** (a.s), **Ya'kûb**'un elinden tutar ve ona, hazinelerini gezdirir. Derken onu, altın ve gümüş; mücevherat, elbise ve silahların bulunduğu hazine odalarına götürür. Evrâk ve kırtasiye depolarına onu girdirince, **Hz. Ya'kûb**: "Yanında, bunca yazacak malzeme bulunuyorken, neden böyle gafil davrandın da, sekiz konaklık yerden bana mektup yazmadın?" dedi. **Hz. Yûsuf:** "Bu işi, bana **Cebrail** yasakladı" diye

cevap verince, **Hz. Ya'kûb:** "Ona, bunun sebebini sor" dedi. **Yûsuf:** "Sen sor, ona senin nazın daha çok geçer" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Hz. Ya'kûb** ona sorunca, **Cebrail** (a.s): "Cenâb-ı Hak, senin, *"Onu, kurdun yemesinden korkuyorum"* (Yûsuf, 13) demenden dolayı, bunu bana yasakladı. Halbuki sen, benden (yani, Allah'tan) korkmalıydın" dedi.

Hz. Yûsuf'un Vefatı

Rivâyet edildiğine göre **Ya'kûb** (a.s), **Hz. Yûsuf** ile birlikte yirmi dört sene kaldı. Vefatı yaklaşınca ona, kendisini Şam'a, babası **İshak**'ın yanına defnetmesini vasiyet etti. **Hz. Yûsuf** (a.s) bizzat kendisi babasının (cenazesini) götürdü ve (oraya) defnetti. Sonra Mısır'a döndü. Babasının ölümünden sonra yirmi üç sene daha yaşadı. İşte bu esnada âhiret mülkünü temenni etti ve ölümü istedi. Denildi ki: "Ne ondan önce, ne de ondan sonra hiçbir peygamber ölümü temenni etmedi." Böylece Cenâb-ı Allah onu, hoş ve temiz olarak öldürdü. Mısır ahâlisi, onun defni (gömülmesi) meselesinde ihtilaf ettiler. Herkes onun, kendilerinin mahallesine defnedilmesini istiyordu. Nerede ise bu yüzden savaşacaklardı. Daha sonra en uygun olanın, onun için mermerden bir sanduka yapıp, cenazesini onun içine koymak ve Nil nehrinde, suyun aktığı bir yere gömmek olduğu görüşüne vardılar. Böylece onun bereketi, Mısır'da olan herkese ulaşacaktı. **Hz. Yûsuf** (a.s)'un **Efrâsim** ve **Mîşâ** adlarında iki oğlu vardı. **Efrâsim**'in de **Nûn** isminde bir oğlu vardı. **Nûn**'un da **Yûşâ** isminde bir oğlu vardı. İşte bu, **Musa** (a.s)'nın arkadaşı olan gençti. Daha sonra **Yûsuf** (a.s), Allahu Teâlâ **Musa** (a.s)'yı peygamber olarak gönderinceye kadar orada medfûn kaldı. **Hz. Musa** (a.s) sonra, onun kemiklerini oradan çıkarıp, babasının kabrinin yanına defnetti.

İKİNCİ MESELE

"مِنَ الْمُلْكِ" ve "مِنْ تَأْوِيلِ" ifadelerindeki "min" edatı, ba'ziyyet (kısmîlik) manasınadır. Çünkü **Yûsuf** (a.s)'a, dünya mülkünün yahut Mısır mülkünün bir kısmı ile, rüyâ yorumu ilminin bir kısmı verilmişti. **Esamm:** "Cenâb-ı Hak, مِنَ الْمُلْكِ *(mülkten)* demiştir. Çünkü, **Yûsuf**'un üzerinde, hüküm sahibi olan kimse (kral) vardı" demiştir.

Bil ki varlıklar üç çeşittir: Tesir edip, kendisine tesir edilmeyen. Bu, sadece Cenâb-ı Hak'tır. Tesir edilip, kendisi başkasına tesirli olmayan. Bu da, cisimler âlemidir. Çünkü cisimler, çeşitli şekil, suret ve özellikler ile birbirine zıt vasıfları kabul ederler. Binâenaleyh bunların, hiçbir şey üzerinde

bir tesirleri yoktur. Bu iki kısım, iki uçturlar. Bunların arasında bir üçüncü kısım daha vardır. Bu, hem tesir eder, hem de tesir olunur. Bu, ruhlar âlemidir. Ruhlar âleminin özelliği, Allah'ın celâl nûru âleminden gelen tasarruf ve tesiri kabul etmektir. Sonra o ruhlar, maddî âleme yöneldiklerinde, orada tasarruf ve tesir icra ederler. O halde ruhların, maddeler âlemi ile ilgisi, orada tasarrufta bulunup, orayı tedbir etmek ile; ulûhiyyet alemi ile ilgisi ise ilim ve marifet ile olur. Binâenaleyh âyetteki, *"Bana mülkten verdin"* ifadesi nefsin (ruhun) madde âlemi ile olan ilgisine; *"sözlerin te'vilinden öğrettin"* ifadesi ise, rûhun Allah'ın celâlinin huzûru ile ilgisine işârettir. Bu iki çeşit ilginin, kemal ve noksanlık, kuvvet ve zayıflık, açıklık ve gizlilik hususlarında sonsuz dereceleri olunca, insanlar için bu iki ilgiden, ancak sınırlı miktarların elde edilmesi mümkün olur. Böylece, gerçekte elde edilen şey, mülkün sonsuz kısımlarından bir kısmı ile, ilmin sonsuz kısımlarından bir kısmı olmuş olur. İşte bu sebepten ötürü, "mülk" ve "te'vil" kelimelerinin başına kısmîlik ifade eden "min" edatı konulmuştur. Çünkü bu kelime, "bir kısmı" manasına gelir.

Fâtıru's-Semavati Ve'l-Arz Vasfının İzahı

Daha sonra O فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"Gökleri ve yeri yaratan"* demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: "Fâtır" lafzı lügat bakımından hangi manayadır? **İbn Abbas** (r.a): "Ben, iki bedevî Arap, bir kuyu hususunda birbiri ile münakaşa edip, sonra bana başvurarak, birisi, "اَنَا فَطَرْتُهَا" "o kuyuyu evvela ben eşmiştim" ve "onu ilk ben kazdım" deyinceye kadar, bu kelimenin ne manaya geldiğini bilmiyordum" demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: "Arapçada "**fatr**" kelimesi asıl olarak "yarmak" manasınadır. Nitekim devenin azı dişi (damağını yarıp) çıkmaya başladığında "فَطَرَ نَابُ الْبَعِيرِ" denilir. Yine "Onu yardım, o da yarıldı" manasında, "فَطَرْتُ الشَّيْءَ فَانْفَطَرَ" denilir. Yeryüzü (biten bitkiler ile) yarıldığında, "تَفَطَّرَ الْاَرْضُ بِالنَّبَاتِ"; ağacın dalları, yaprakların çıkması ile âdeta yarık yarık olduğunda, "تَفَطَّرَ الشَّجَرُ بِالْوَرَقِ" denilir. İşte kelimenin Arapçadaki kök manası budur. Daha sonra bu kelime, var etme ve yaratma manasına kullanılmıştır. Çünkü var edilen o şey, yok iken sanki bir karanlık içinde imiş de, yaratılmak sureti ile, o yokluk ve karanlık yarılmış ve içinden o çıkmış gibi olur.

İkinci bahis: Bu kelimenin bazen, bahsettiğimiz iştikâkın delil oluşu ile, bir şeyi sırf yokluktan meydana getirme manasına geldiği sanılmıştır. Ama gerçekte bu, buna delil değildir. Bunun böyle olduğunu şunlar gösterir:

a) Cenâb-ı Hak, *"Hamd, göklerin ve yerin fâtırı olan Allah'a mahsustur"* (Fatır, 1) buyurmuş; daha sonra da o gökleri ve yeri, *"Sonra (Allah) göğe, ki o, bir buhar (duhân) halinde idi, yöneldi"* (Fussilet, 11) diyerek, onları buhardan yarattığını beyân etmiştir. Binâenaleyh bu ifade, **"fâtır"** lafzının, Cenâb-ı Hakk'ın onları sırf yokluktan yarattığı manasına gelmediğine delâlet eder.

b) Allahu Teâlâ, insanları topraktan yarattığı halde, *"Yüzünü Allah'ın fıtratına çevir ki, O, insanları bunun üzerine yaratmıştır"* (Rum, 30) demiştir. O, *"Sizi ondan (topraktan) yarattık, yine ona döndüreceğiz. Sizi bir kere daha ondan (topraktan) çıkaracağız"* (Tâhâ, 55) buyurur.

c) Bir şey, maddesi ve sureti (şekli) bulunduğu zaman, meydana gelir. Mesela bir sürahiyi ele alalım. Bu ancak, o belli madde, o belli özelliğe sahip olduğu zaman, mevcut olur, meydana gelir. O suret bulunmadığı zaman, bunların toplamı (demek olan sürahi) meydana gelmez. Bu sureti var eden, o sürahiyi icat etmiş sayılır. Binâenaleyh O'nun madde olarak kâinatı icat etmesinin, sürahi maddesini icat etmesini gerektirmediğini anlarız. Böylece sabit olur ki **"fâtır"** lafzı, Allahu Teâlâ'nın göklerin ve yerin kendisinden meydana geldiği parçaları var ettiğini ifade etmez. Allahu Teâlâ'nın bu parçaların yaratıcısı oluşu Kur'ân'ın zâhirî manaları ile değil, aklî deliller ile, bizce anlaşılır.

Bil ki âyetteki, *"Gökleri ve yerin yaratan"* ifadesi, "vav" edatının tertip (sıra) ifade ettiğini söyleyenlere göre, Allah'ın gökleri, yerden önce yarattığı zannını uyandırmaktadır. Akıl da bunu destekler. Çünkü bir dâireyi meydana getirmek, mutlaka onun için bir merkez belirlemeyi gerektirir. Ama merkezi belirlemek, mutlaka dâireyi meydana getirmeyi gerektirmez. Çünkü tek bir merkez ile, sayısız dâireler çizilebilir. Fakat bir dâirenin, ancak bir tek merkezi vardır. Hem sonra âyetin lafzı, göklerin birden fazla, yeryüzünün ise bir tek olduğunu göstermektedir. Bunun hikmetini, اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ (En'am, 1) âyetinin tefsirinde anlatmıştık.

Üçüncü bahis: Zeccâc bu kelimenin mansub oluşunu, şu iki sebepten birine irca etmektedir:

a) Kelime, muzaf durumundaki münâdâ olan "rab" kelimesinin sıfatı olduğu için mansubdur. Yahut da,

b) İkinci bir münâdâ olarak mansub olması da mümkündür.

Daha sonra o, أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"Sen, dünyada da, âhirette de benim yârimsin"* demiştir. Bu "Ya Rabbi, sen hem dünyada, hem âhirette bütün işlerimi düzenlemeyi üzerine alıp, fânî olan bu mülkü, ebedî mülke ilhak edensin" demektir. Bu, iman ve ibadetin hepsinin Allah'tan olduğunu gösteren bir tabirdir. Eğer bunlar kulun kendisinden olsaydı, o zaman kulun işlerinin velisi, yani işlerini deruhte eden, yine kulun kendisi olurdu. O zaman da, *"Sen, dünyada da, âhirette de benim yârimsin, velimsin"* cümlesinin umûmî manası yanlış olmuş olurdu.

Bundan sonra O, تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ *"Benim canımı Müslüman olarak al ve beni sâlihlere kat"* demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Dua'dan Önce Hamd Etme Gerektiği**

Bil ki Hz. Peygamber (s.a.s), **Cebrail** (a.s)'den naklen, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu söylemiştir: مَنْ شَغَلَهُ ذِكْرِي عَنْ مَسْأَلَتِي أَعْطَيْتُهُ أَفْضَلَ مَا أُعْطِي السَّائِلِينَ *"Kim, beni zikretmekle meşgul olmasından dolayı, benden bir şey istemeye vakit bulamaz ise, ona isteyenlere verdiğimin en iyisini veririm"*[27] İşte bundan ötürü, kim duâ ederse, mutlaka duâdan önce Allah'a hamd-ü senâ etmelidir. Binâenaleyh **Yûsuf** (a.s), duâ etmeyi isteyince, işte bu ifadede önce Cenâb-ı Hakk'ı, *"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan"* diyerek övmüş, sonra bunun peşinden, *"Benim canımı Müslüman olarak al ve beni sâlihlere kat"* diyerek duâ etmiştir. Bunun bir benzeri de, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yaptığı iştir. O, önce, *"(O Rabb) ki, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Ceza gününde kusurlarımı bağışlayacağını umduğum da O'dur"* (Şuârâ, 78, 82) diyerek Allah'ı medh-ü senâ etmiş; daha sonra da, *"Rabbim bana hüküm ihsân et ve beni sâlihlere kat"* (Şuarâ, 83) diyerek duâda bulunmuştur. İşte burada da böyledir.

***İKİNCİ MESELE:* Ölümü Temenni Etmenin Caiz Olup Olmadığı**

Âlimler, **Hz. Yûsuf** (a.s.)'un *"Benim canımı Müslüman olarak al"* cümlesinin Allah'tan ölümü isteme olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Katâde:** "O, Rabbisinden, kendisini huzur-u ilâhisine almasını istemiştir. **Hz. Yûsuf** (a.s)'tan önceki hiçbir peygamber, ölümü

27 **Dârimî,** Fezâili'l-Kur'ân, 6 (2/441); **Tirmizi,** Sevâbu'l-Kur'ân, 25 (5/184).

istememişti" demiştir. Müfessirlerin çoğunun görüşü de budur. **İbn Abbas** (r.a), **Atâ**'dan gelen bir rivâyete göre: "**Hz. Yûsuf** bu duası ile, "Canımı aldığında, Müslüman olduğum halde canımı al" manasını kastetmiştir. Bu, Allahu Teâlâ'nın, kendisini İslâm Dini üzere öldürmesini istemek manasınadır. Bu sözde, **Hz. Yûsuf**'un o anda ölümü istediğini gösteren bir şey yoktur" demiştir.

Bil ki âyetteki bu ifadenin lafzı, her iki manaya da elverişlidir. Şu sebeplerden ötürü, aklı kemâle ermiş bir kimsenin ölümü istemesi ve ölüme karşı iştiyaklı olması uzak bir ihtimal değildir:

Birinci sebep: Daha evvel de izah ettiğimiz gibi, insan nefsinin kemâle ermesi, ilâhiyyâtı bilmesine ve maddi şeyler üzerinde tasarruf sahibi bir melik ve malik olmasına bağlıdır. Biz, her iki hususta da sonsuz derece ve merhalelerin olduğunu daha önce anlatmıştık. Bu iki hususta, mutlak kemâl sadece Allah'a âittir. Onun dışındaki her varlık noksandır. Noksan olan ise, noksan olduğunu anlayıp, mutlak kemâlin tadını aldığında, hep bir üzüntü ve onun peşine düşmekten hasıl olan bir acı içinde bulunur. Mutlak kemal sadece Allah'a ait olup, bunun insan için gerçekleşmesi mümkün olmayınca, insanın devamlı olarak, o arzudan doğan ve o yorulmadan kaynaklanan bir ıstırap ve acı içinde kalması gerekir. Binâenaleyh insan, bu hali tattığında, nefisten bu yorgunluğu ve ıstırabı atmanın, ancak ölüm ile olduğunu anlar. İşte bundan ötürü ölümü temenni eder.

Dünya Hayatının Doyurucu Olmayışının Sebepleri

İkinci sebep: Hatip ve beliğ kimseler, her ne kadar dünyayı kınama hususunda sözü uzatmış iseler de, sözlerinin özü aslında şu üç şeye dayanır:

a) Dünyevî mutluluklar çabuk sona erer, hep yok olmaya maruzdurlar. Onların yok olmasından dolayı doğan elem ve acı, var olduklarında meydana gelen lezzet ve sevinçten daha şiddetlidir.

b) Bunlar, saf değil, aksine çeşitli keder ve bulanıklıklarla iç içedirler, karışıktırlar.

c) İnsanların en rezili ile en faziletlisi, bu bakımdan (dünyevi hazlarda) aynıdırlar. Hatta rezillerin bu hususdaki payı, faziletli kimselerin payından daha çoktur. Binâenaleyh bu üç sebep, insanda bu lezzetlere karşı bir nefret doğurur. Aklı başında olan bir kimse, bu tür şeyleri elde etmenin yolunun, ancak bu üç nefret ettirici şeyden geçtiğini anlayınca, bu tür belâ ve sıkıntılardan kurtulmak için, ölümü temenni eder.

Üçüncü sebep: Bu sebep, muhakkik âlimlere göre, sayılan sebeplerin en kuvvetlisidir. Maddî lezzetlerin bir gerçeği yoktur. Bunların neticesi, hep bir elem gidermeye varıp dayanır. Mesela yeme lezzeti, açlık acısını defetmekten ibarettir. Cinsî münasebetten duyulan lezzet de, menînin menî kesesinde iyice dolup gıdıklamasından meydana gelen acıyı defetmektir. İdareci ve başkan olma lezzeti, intikam alma ve baş olma isteği ile meydana gelen acıyı (tasayı) defetmekten ibarettir. Bu lezzetlerin hepsinin neticesi, elemleri gidermek olduğuna göre, akıllı olan kimse nezdinde bütün bunlar önemsiz, âdi, düşük ve noksan şeyler olarak kabul edilir. İşte bu durumda, bütün bu âdi şeylere ihtiyaç duymaktan kurtulmak için, insan ölümü temenni eder.

Dördüncü sebep: Dünyevî lezzetlerin hepsi azdır ve neticesi şu üç esas lezzete dayanır:

a) Yeme-içme lezzeti;

b) Cinsî münasebet lezzeti;

c) Reis ve başkan olma lezzeti... Bunların her birinin, birçok ayıp ve kusuru vardır.

Yeme-içme lezzetinde şu kusurlar vardır:

1) Bu lezzetler, kuvvetli değildir. Mesela, mâzallah, kuvvetli bir kulunç (kramp) ağrısını hissetmek, yemeden dolayı olan lezzetten daha şiddetlidir.

2) Bu lezzetlerin devamlı olması, hep sürmesi mümkün değildir. Çünkü insan, yediği zaman doyar. Doyduğunda, yemekten lezzet duymaya bir şevki kalmaz. Demek ki bu lezzet zayıftır. Zayıf olmasının yanında, devamlı da değildir.

3) Bunlar, aslında değersiz lezzetlerdir. Çünkü yemek, yenen şeyi ağızda biriken tükrük ile ıslatıp yumuşatmaktır. Bunun, çok da hoş olmayan, pis bir iş olduğunda şüphe yoktur. Sonra o yiyecek, mideye vardığında, orada bozulmaya, kokuşmaya ve değişmeye başlar. Bu da, hoş olmayan bir hadisedir.

4) Bütün değersiz canlılar (hayvanlar) da bu şekilde lezzet alma hususunda aynıdırlar. Çünkü mesela hayvan pisliği, bok böceğinin ondan duyduğu lezzete göre, tıpkı insanın duyduğu lezzet bakımından bademli helva gibidir. İnsan nasıl ki, bok böceğinin yediği şeyi yemekten nefret ederse, bok böceği de insanın yediği şeyi yemekten nefret eder. Hem sonra lezzet ve tat alma bütün insanların müşterek özelliğidir.

5) Yemek, ancak insan çok acıktığı zaman güzel olur. Halbuki zaten bu, şiddetli bir ihtiyaçtır. İhtiyaç ise, tam bir noksanlık demektir.

6) Yemek, akıllılar açısından, önemsiz görülen bir şeydir. Nitekim bu hususta şöyle denilmiştir: "Bütün gayret ve çabası, midesine giren şeyler hususunda olan insanın kıymeti, midesinden çıkan (bedeninden dışarı atılan) şeylerin kıymeti kadardır." İşte yeme ve içme lezzetindeki kusurlara, bu şekilde kısaca işaret ettik.

Cinsî münasebet lezzetine gelince: Yeme lezzeti için ileri sürdüğümüz bütün kusurlar bunun için de geçerlidir. Ayrıca burada şöyle bir şey de söylenebilir: "Evlilik, çocuk meydana getirme sebebidir. Bu durumda âilenin nüfusu çoğalır. O zaman da mal kazanmaya olan ihtiyaç artar. Bu da insanı, çeşitli yollarla mal ve geçim elde etme çaresi aramaya sevk eder. İnsan çoğu kez, böyle mal elde etme gayreti yolunda ölür.

Reis ve baş olma lezzetinin kusurları da çoktur. Biz burada, onlardan sadece şu birini ele alalım: Her insan, yaratılışı gereği, hizmetçi olmaktan ve başkasının emri altında olmaktan hoşlanmaz; ancak hizmet edilen ve emreden olmayı ister. Binâenaleyh insan, reis ve başkan olmaya gayret sarf ttiğinde, bu, kendisinden başka herkese muhalefet edeceğini gösterir. Şu halde o insan, bu hususta, herkesle çekişmiş demektir. Bu reisliği elde etme çabasını verirken, şarktaki ve garptakilerin tamamı da, onun bu çabasını iptal etme ve savuşturma gayretine girerler. Sebeplerin fazlalığının, o neticenin kuvvetle meydana gelmesini gerektirdiği hususunda şüphe yoktur. Bu böyle olduğunda, böyle bir idareciliğin meydana gelmesi, adeta imkânsız gibi olur. Bu, elde edilse bile ne var ki bu, her an ve her zaman, sebeplerden herhangi bir sebeple zevâl bulmakla yüz yüzedir. Bunu elde etmeye çalışan kimse de onu elde ettiğinde, onun elinden kaçacağına dair çok şiddetli bir korku içinde kalır; zevâl bulduğunda da, o zevâl sebebiyle büyük bir üzüntü ve şiddetli bir hüzün içine düşmüş olur.

Bil ki, aklı başında olan bir kimse, bu incelikleri iyice düşündüğünde o, bu lezzetleri talep etmek ve bu hayırlar hususunda gayret ve çabasında, kendisi için kesinlikle bir kurtuluşun bulunmadığını kat'î olarak anlar. Sonra nefis, o riyâseti talep etmek, ona şiddetli bir biçimde iştiyâk duymak ve onu elde etmeye tam bir arzu ve temayül duyma arzusu üzere yaratılmıştır. Bu durumda da, bu şekilde mukayeseler oluşur. İnsan, bu maddi hayatta olduğu sürece, bu lezzetlerin peşinde gezer ve bunları arzular. O,

bunları istediği müddetçe de, bizzat belaların ve nedâmetler ummanının içine düşmüş olur. Bu lâzım, hoş karşılanmaz. O halde, melzûm da hoş karşılanmaz. İşte bu durumda o, bu maddi hayatın zevâl bulmasını temenni eder durur.

Ölümü arzu etmeyi gerektiren şeylerin sebebi de şudur: Maddî lezzetlerin gerekçeleri hep tekerrür eder durur. Onlara, yenisini eklemek mümkün değildir. Tekrar ise, bıkkınlık doğurur. Uhrevî mutluluklara gelince, bunlar pek çok olup sınırsızdır. Allah delillerini nurlandırsın, bu kitabın musannifi **İmam Fahruddin er-Razî** (r.h) şöyle der: Bu işi yapanlardan ve buna iyice dalanlardan birisi de benim. Binâenaleyh eğer bu konuyu açıp, maddî lezzetlerin kusurlarını iyice sayıp dökseydim, ciltler dolusu eser yazar, bu azıcık bahis ile yetinmezdim. İşte bu sebepten ötürü, çoğu zaman **Hz. Yûsuf**'un yaptığı şu duaya devam ettim: *"Ya Rab, sen bana mülk verdin ve sözlerin te'vilini öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan, sen, dünyada da âhirette de benim yarimsin. Benim canımı Müslüman olarak al. Beni sâlihlere kat"* (Yûsuf, 101).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, imanın Allah'tan olduğunu anlatmak için, âyetteki, *"Benim canımı Müslüman olarak al"* ifadesine tutunarak şöyle demişlerdir: "Eğer İslâm'ı elde etmek ve onu sürdürmek, kul tarafından, kulun elinde olan bir şey olsaydı, kulun onu Allah'tan istemesi yanlış olur ve tıpkı "Ey yapmayacak kimse, yap" demek gibi olurdu." **Mu'tezile,** hep bizi tenkit eder ve, "Eğer kulun fiili Allah'tan olsa idi, o zaman kula, "Ey fail durumunda olmayan, şunu yap" denilmesi nasıl caiz olur?" der durur. Şimdi biz de burada diyoruz ki: "Eğer imanı elde etmek ve onu sürdürmek, Allah'tan değil de kuldan olsaydı, kul bunu nasıl Allah'tan isteyebilirdi." **Cübbâî** ve **Ka'bî** bu ifadenin manasının, "ölünceye kadar İslâm üzere kalmak için, Allah'tan bana lütfetmesini talep ediyorum" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu cevap zayıftır. Çünkü âyetteki talep Müslüman olarak ölme ile ilgilidir. Binaenaleyh bunu, lütfu talep manasına almak, ifadenin zahirini bırakmak olur. Hem sonra kaderde olan bütün lütuf fiillerini, Allah zaten yapmaktadır. Öyle ise onu Allah'tan istemek muhaldir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* İslâm'ın Buradaki Manası**

Peygamberler, kendilerinin mutlaka ve mutlaka İslâm üzere öleceklerini bilirler. Binâenaleyh bu, hasılı tahsil talebi (zaten olanın olmasını istemek) olur ki, bu câiz (doğru) değildir.

Cevap: Bu hususta söylenebilecek en güzel şey şudur: Müslümanın en mükemmel hali, kalbi, İslâm üzere karar kılmış, Allah'ın kaza ve kaderine razı olmuş ve bu hususta nefsi mutmain olmuş, gönlü ferahlamış bir şekilde, Allah'ın hükmüne teslim olmayı istemesidir. İşte bu durum, küfrün zıddı olan İslâm'dan daha ileri bir durumdur. İşte bu dua ile istenen de, bu manadaki bir İslâm'dır.

BEŞİNCİ MESELE: **Peygamberin Salah İstemesi Nasıl Açıklanır?**

Yûsuf (a.s), büyük peygamberlerdendir. Salâh ise, mü'minlerin elde etikleri ilk derecedir. O halde, zirveye ulaşmış, işin sonuna varmış bir kimsenin, tekrar başlangıcı istemesi nasıl uygun düşer?

İbn Abbas (r.a) ve diğer müfessirler şöyle demişlerdir: **"Hz. Yûsuf, "sâlihler"** tabiri ile, ataları **Hz. İbrahim, Hz. İsmâil, Hz. İshak** ve **Hz. Ya'kûb**'u kastetmiştir. Buna göre mana, "mükâfat, mertebe ve dereceleri hususunda beni de o sâlihlere kat, onlar gibi yap" şeklindedir. Bu âyeti, mükaşefe sahibi kimselerin ifadesine göre de, şu şekilde tefsir edebiliriz: "Bedenden ayrılan ruhlar, ilâhi nurlar ve kudsî parıltılarla ışıklandığında, birbirleri ile uyum sağladıklarında, aralarındaki böylesine iyi ilgi ve alâkadan ötürü, içlerinden her birinde bulunan nur, diğerlerine de yansır. Böylece de nurlar kuvvetlenir ve artar. Bu hallerin durumu, tıpkı cilalı aynalar gibidir. Bu aynalar, kendisine güneş ışığının vuracağı bir şekilde bir yere yerleştirildiğinde, her birine vuran ışık diğerine yansır. İşte o zaman, ışık güç ve kuvvet kazanır, aydınlık artar ve böylece bu ışıklar aydınlık ve parlaklık hususunda gözlerin ve gönüllerin, bakmaya güç yetiremeyeceği bir noktaya varır. İşte burada da böyledir.

ذٰلِكَ مِنْ اَنْبَآءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ اِلَيْكَ ۚ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ اِذْ اَجْمَعُوٓا اَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

"Bu (kıssa), sana vahyedegeldiğimiz gayb haberlerindendir. (Yoksa) onlar, hile yaparak işleyecekleri işi kararlaştırdıkları zaman, sen yanlarında değildin" (Yûsuf, 102).

Peygamber Bunları Vahiyle Bildirir

Bil ki âyetteki, "zalik" (bu) kelimesi, mübtedâ olarak mahallen merfûdur. Bunun haberi مِنْ اَنْبَاءِ الْغَيْبِ *"gayb haberlerindendir"* ifadesidir. نُوحِيهِ اِلَيْكَ *"Onu, sana vahyediyoruz"* ifadesi de ikinci haberdir. *"Onlar hile yaparak işleyecekleri işi kararlaştırdıkları zaman sen yanlarında değildin"* ifadesi, **"Yûsuf'un** kardeşleri, **Yûsuf'**a hile yaparlarken ve ona ne yapacaklarını müşavere ederlerken, sen (ey Muhammed), onların yanında değildin" demektir. Biz, bu hususla ilgili izahımızı, "...فَاَجْمِعُوا اَمْرَكُمْ" (Yunus, 71) âyetinin tefsirinde yapmıştık. Bil ki bu ifadeden maksat, gaybdan haber vermektir. Binâenaleyh bu, bir mu'cizedir. Bunun gaybdan haber verme olduğunu şu şekilde izah ederiz: **Hz. Muhammed** (s.a.s), hiçbir kitap okumamış ve hiç kimsenin talebesi olmamıştır. Onun yaşadığı belde de, âlimler diyârı değildi. Binâenaleyh, onun bu uzun kıssayı (hadiseyi), hiçbir okumuşluğu ve öğretimi olmadığı halde ve onlardan hiçbiri de yanında bulunmadığı halde en ufak bir yanlışlık ve hata olmaksızın anlatması, ancak ve ancak bunun bir mu'cize olmasından ileri gelmektedir. Hem sonra, bu nasıl bir mu'cize olmasın ki? Bu hususun izahı, bu tefsirde tekrar tekrar geçti. Âyetteki, *"Yanlarında değildin"* ifadesi, bunu inkâr edenlerle alay etmek için söylenmiştir. Çünkü herkes, Hz. Muhammed (s.a.s)'in onların yanında olmadığını bilir.

وَمَآ اَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾ وَمَا تَسْـَٔلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ اَجْرٍ اِنْ هُوَ
اِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾ وَكَاَيِّنْ مِنْ اٰيَةٍ فِى السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ
عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾ وَمَا يُؤْمِنُ اَكْثَرُهُمْ بِاللّٰهِ اِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾ اَفَاَمِنُوٓا
اَنْ تَاْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ اَوْ تَاْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

"Sen ne kadar hırs göstersen de, insanların çoğu iman ediciler değildir. Halbuki sen buna karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun. O (Kur'ân), âlemlere bir nasihattan başka bir şey değildir. Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki, (insanlar) bunlardan yüz çevirici olarak, üstüne basar geçerler. Onların çoğu, ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler. Onlar (herkesi) saracak bir azab-ı ilahînin kendilerine gelip çatmasından, yahut hiç farkında olmadıkları bir

anda, ansızın kıyametin kendilerine gelip çatmasından emin mi oldular?" (Yûsuf, 103-107).

Daha önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bu âyetlerin, kendilerinden öncekilerle alâka ve ilgisi şöyledir: Kureyş kâfirleri ile bir grup Yahûdî, Hz. Peygamber'den, sırf işi sarpa sardırmak için, bu kıssayı anlatmasını istediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, bunu anlatırsa, onların iman edeceklerini sanmıştı. Ama o bunu anlatınca, onlar küfürlerinde ısrar ettiler. Bunun üzerine bu âyetler nâzil oldu. Bu, sanki Hak Teâlâ'nın, *"Gerçekten sen, sevdiğin kişiyi hidâyete erdiremezsin. Fakat Allah, dilediğini hidâyete erdirir"* (Kasas, 56) âyetindeki manaya bir işarettir. **Ebu Bekr el-Enbârî** şöyle demiştir: "Âyetteki "lev" edatının cevabı, mahzufdur. Çünkü bu edatın cevabı, kendinden önce bulunamaz. Zira قُمْتُ لَوْ قُمْتَ "Kalktım, eğer kalktıysan" denilemez." **Ferrâ**, âyetteki fiilin mastarı hakkında şöyle demiştir: "Arapçada, esas olarak, "حَرَصَ - يَحْرِصُ - حِرْصًا" denilir. Şazz (nâdir) olarak da "حَرِصَ - يَحْرَصُ حَرِيصًا" şeklinde kullanılır. **Hırs**, bir şeyi, mümkün olan en ileri bir gayretle elde etmeyi istemektir." Âyetteki, *"Halbuki sen, buna karşı onlardan hiçbir ücret istemiyorsun"* ifadesinin manası açıktır.

Cenâb-ı Hak, إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ *"O (Kur'ân), âlemlere bir nasihattan başka bir şey değildir"* buyurmuştur. Bu, "O Kur'ân, onlara tevhid, adalet, nübüvvet ve kıyametin delilleri ile, kıssaları, mükellefiyetleri ve ibadetleri hatırlatandır" demektir. Bu da, "Bu Kur'ân, sizden hiçbir mal ve ücret istemeksizin, size böylesine büyük bir faydayı vermektedir. Öyleyse eğer aklınız varsa, onu hemen kabul edin, ona karşı diretmeyin" demektir.

Kâfirler Tevhit Delillerinden Yüz Çevirirler

Cenâb-ı Allah وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ *"Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki (insanlar) bunlardan yüz çevirici olarak, üstüne basar geçerler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, senin peygamberliğine delil olan şeyler üzerinde eğer düşünmezler ise, bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü âlem de tevhid, kudret ve hikmetin delilleri ile doludur. Ama onlar bunlara da bakmaz, bunların üstüne basar geçerler" demektir.

Kâinattaki Deliller Hakkında

Bil ki tevhid, ilim, kudret ve rahmetin delillerinin, mutlaka bazı maddi şeyler olması gerekir. Bunlar da ya felekî (göksel) kütleler (cisimlerdir), yahut da unsurî (elementlerden meydana gelmiş) yeryüzü cisimleridir. Felekî kütleler, felekler ve yıldızlar diye ikiye ayrılır. Feleklerin hem belli bir miktarda oluşu, birinin bir diğerinin altında ve üstünde yer alışı ve çeşitli hareketleri ile, bir yaratıcının varlığına istidlâl edilir. Bu istidlâl de, ya onların daha evvel hareketsiz olup da, sonra da mutlaka kâdir bir muharrikten (hareket ettiriciden) ötürü hareket etmeleri; yahut hareketlerinin hızlı veya yavaş olması; yahut da o hareketlerin farklı farklı yönlere doğru olması ile yapılır. Yıldızların kütlelerine gelince, bazen onların miktarları, bir mekânda yer almaları ve hareketleri ile, bazen renkleri ve ışıkları ile, bazen aydınlık ve karanlığın meydana gelmesindeki tesirleri ile, karanlık ve aydınlık oluşları ile, bir yaratıcının varlığına istidlâl edilir.

Unsurî kütlelerden çıkartılan delillere gelince, bu, ya o cisimlerin, basit şeylerden alınması ile olur ki, bunlar karanın ve denizin enteresan durumlarıdır; yahut da sebep ve netice içinde meydana gelen şeylerden olur ki, bunlar da kendi aralarında şu kısımlara ayrılır:

a) Gök gürültüsü, şimşek, bulut, yağmur, kar, hava, gök kuşağı gibi, gökte meydana gelen haller.

b) Karakterleri, sıfatları ve durumları farklı farklı olan madenler.

c) Bitkilerin, ağaçların gövdesinin, yaprağının ve meyvesinin özellikleri ve her birinin belli bir yapı, belli bir tat ve belli bir özelliğe sahip olması.

d) Canlıların durumlarının, şekil, karakter, ses ve yaratılış bakımından farklı farklı oluşu.

e) İnsan bedeninin anatomisinin incelenmesi, insana ait kuvvetlerin araştırılması ve bu kuvvetlerde bulunan faydaların izahı. İşte delillerin tamamı bunlardan ibarettir.

Eski kavimlerin kıssalarından ve geçmiş insanların hikayelerinden yeryüzüne hükümrân olup, beldeleri yıkıp harap eden ve insanları ezip geçen, ölüp de, dünyada geriye hiçbir eser ve haberleri kalmayan, sadece yaptıkları şeylerden ötürü günahı ve vebâli kalan meliklerden bahsedilişi de, bu deliller cümlesindendir. İşte bu, her türlü delil ile, ulvî ve süfli âlemin tamamının izahı demek olan delillerin izahını ihtiva eden bir kitaptır. İnsan

aklı, bunların hepsini ihata edemez. İşte bu sebepten ötürü, Cenâb-ı Hak bunları müphem olarak (kapalı olarak) zikretmiştir.

Keşşaf sahibi şöyle der: "Âyetteki "Arz" (yer) kelimesi, mübtedâ olarak merfu, يَمُرُّونَ عَلَيْهَا *"üstüne basar geçerler"* cümlesi de bunun haberi olarak okunmuştur. **Süddî,** "Arz" kelimesini, "يَمُرُّونَ عَلَيْهَا" cümlesinin "Onların etrafında döner dururlar" manasında tefsir edilmesi takdirine göre, mansub olarak okumuştur. **Abdullah b. Mes'ûd** (r.a)'un mushafında ise, bu ifade وَالْأَرْضُ يَمْشُونَ عَلَيْهَا "ve, üzerinde gezip tozdukları yeryüzü" şeklinde okunmuştur.

Mekke Müşriklerinin Allah'a İnanıp, Şirk Koşmaları

Âyetteki, وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ *"Onların çoğu ancak müşrik olarak Allah'a iman ederler"* buyruğu, "Onlar, Allah'ın varlığını kabul ediyorlar. Bunun delili, *"Andolsun ki onlara, "O gökleri, o yeri kim yarattı? O güneşi, o ayı kim musahhar kıldı?" diye sorarsan, mutlaka, "Allah" derler"* (Ankebut, 61) âyetidir. Fakat "bunlar kullukta ve ibadette, Allah'a ortak koşarlar" demektir. **İbn Abbas** (r.a)'tan, bunların, Allah'ı mahlûkata benzeten kimseler olduğu görüşü rivâyet edildiği gibi, şöyle dediği de rivâyet edilmiştir: "Bu âyet, Arap müşriklerin hacc telbiyeleri hakkında nazil olmuştur. Çünkü onlar لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ إِلَّا شَرِيكٌ هُوَ لَكَ تَمْلِكُهُ وَمَا مَلَكَ "Allah'ım, emrine âmâdeyiz. Senin, şerikin (ortağın) yoktur. Ancak, senin kendisine sahip olduğun, kendisinin ise sana sahip olmadığı bir ortağın vardır" diye telbiye getiriyorlardı."

Yine **İbn Abbas** (r.a)'tan rivâyet edildiğine göre, Mekkeliler (Câhiliyye'de) şöyle derlerdi: "Allah, bir ve ortağı olmayan bir Rabbimizdir. Ama melekler onun kızlarıdır" ve böylece, ehl-i tevhid değil, aksine müşrik olurlardı. Putperestler de: "Allah bizim bir olan Rabbimizdir. Fakat putlar, onun katında bizim şefaatçilerimizdir"; Yahudiler: "Rabbimiz bir olan Allah'tır, ama **Üzeyr** onun oğludur"; Hıristiyanlar: "Rabbimiz, ortağı olmayan bir Allah'tır. Mesih ise, Allah'ın oğludur"; güneşe ve aya tapanlar da, "Rabbimiz, bir olan Allah'tır. Ama güneş ile ay da bizim rabbimizdir" derlerken, Muhacir ve Ensar: "Rabbimiz, şeriki olmayan bir Allah'tır" derler."

Kerrâmiye, bu âyeti, "iman sadece dil ile ikrardan ibarettir" görüşüne delil getirmiş ve "çünkü Allahu Teâlâ, müşrik oldukları halde, onların mü'min olduklarına hükmetmiştir. Bu, imanın, sırf dil ile ikrardan ibaret olduğuna delâlet eder" demişlerdir. Bunun cevabı malumdur.

Âyetteki, *"Onlar, (herkesi) saracak bir azab-ı ilahînin kendilerine gelip çatmasından"* yani onları saracak, üzerlerine iyice oturacak ve onları kaplayacak azaptan, *"yahut hiç farkında olmadıkları bir anda, ansızın kıyametin kendilerine gelip çatmasından emin mi oldular"* buyruğuna gelince, buradaki "bağte" *(ansızın)* kelimesi, hal olarak mansubdur. Arapçada bir şey, insanların kendisinden korunamayacağı bir şekilde ansızın gelir ve vâki olur ise, "بَغَتَهُمُ الْأَمْرُ – بَغْتًا وَبَغْتَةً" denilir. Âyetteki, *"Hiç farkında olmadıkları bir anda"* tabiri, *"ansızın"* kelimesinin bir te'kidi gibidir.

قُلْ هٰذِهٖ سَبِيلِيٓ اَدْعُوٓا اِلَى اللّٰهِ عَلٰى بَصِيرَةٍ اَنَا۠ وَمَنِ اتَّبَعَنِيۜ وَسُبْحَانَ اللّٰهِ وَمَآ اَنَا۠ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

"De ki: "İşte bu, benim yolumdur. Ben, bir basiret üzere, Allah'a davet ediyorum. Ben de bana tâbî olanlar da (böyleyiz). Allah'ı tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim" (Yûsuf, 108).

Allah'ın Yolu Delile Dayanır

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu, "Ey Muhammed, onlara de ki: "Kendisine davet ettiğim bu yol, üzerinde olduğum, kendi yolum, kendi sünnetim ve kendi minhâcımdır" demektir. Din, "yol" olarak ifade edilmiştir. Çünkü din, sevaba götüren bir yoldur. Bu âyetin bir benzeri de, *"Rabbinin yoluna hikmet ile davet* et" (Nahl, 125) âyetidir.

Bil ki, **"sebil"** kelimesi lügatte "yol" manasınadır. Araplar, inançları, insanın üzerinde yürüyüp cennete gideceği yola benzettiler. Binaenaleyh âyet, "Ben, bir basirete, yani bir hüccet ve delile dayanarak, sizleri Allah'a davet ediyorum. Bana tâbî olanlar da, benim sünnetime, sîretime ve yoluma davet ederler. Bana uyanların sîreti, gidişâtı da, Allah'a davet etmektir" manasınadır. Zira delil ileri sürüp de, ortaya atılan şüphelere cevap veren her mü'min, gücü nispetinde Allah'a davet etmiş olur ki, bu da, Allah'a davetin ancak bu şart ile, yani söylenilen şeyde bir basiret, bir hidâyet ve bir yakın üzere olması şartı ile güzel olur. Eğer böyle olmazsa, bu sırf bir aldatmaca olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): اَلْعُلَمَاءُ اُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلَى عِبَادِ اللّٰهِ مِنْ حَيْثُ يَحْفَظُونَ لِمَا يَدْعُونَهُمْ اِلَيْهِ *"Âlimler, resullerin insanları davet*

ettikleri şeyi öğrenip muhafaza etmiş oldukları için, Allah'ın kulları üzerinde peygamberlerin emin (güvenilir) adamlarıdır"[28] demiştir. Âyetteki bu ifadenin, "اَدْعُوا اِلَى اللهِ" kısmında tamamlandığı ve söze tekrar, "...عَلٰى بَصِيرَةٍ اَنَا" diye başlandığı, "Sübhânallah" *(Allah'ı tenzih ederim)* sözünün de هٰذِهِ سَبِيلِى *"Bu benim yolumdur"* ifadesi üzerine atfedildiği de söylenmiştir. Buna göre âyetin manası: "De ki: "Bu benim yolumdur" De ki: "Allah'ı, müşriklerin söylediği şeylerden tenzih ve takdis ederim. Ben, Allah'ın yanında, onun zıddı, dengi, eşi ve çocuğu bulunduğunu söyleyen müşriklerden değilim" şeklindedir. Bu âyet, kelam ilminin ve akaidin, peygamberlerin sanatı ve ilmi olduğuna ve Allahu Teâlâ'nın peygamberleri, ancak bunun için gönderdiğine delâlet eder.

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُوحِىٓ اِلَيْهِمْ مِنْ اَهْلِ الْقُرٰى اَفَلَمْ يَسِيرُوا فِى الْاَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْاٰخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

"Senden evvel gönderdiklerimiz, ancak senin gibi şehirler halkından, kendilerine vahyettiğim adamlardı. Kendilerinden evvelkilerin akıbetinin nice olduğunu görmek için, yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı? Âhiret yurdu, muttakiler için elbet daha hayırlıdır. Siz hâlâ akıllanmayacak mısınız?" (Yûsuf, 109).

Bu Âyetteki Farklı Kıraatler

Bil ki **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** fiili, nûn ile "nûhî" (biz vahyediyoruz); diğer kıraat imamları ise, yâ ile "yûhî" (Allah vahyediyor) şeklinde okumuşlardır. **Nâfî, İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Âsım**'ın râvisi **Hafs,** son fiili, muhatap sîgası ile, "ta'kılûn"; diğer kıraat imamları ise yâ ile gâib sîgası üzere "ya'kilûn" (halâ akıllanmayacaklar mı?) şeklinde okumuşlardır.

Peygamber Beşerden Olur

Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmeyenlerin ileri sürdükleri şüphelerden birisi de şudur: Eğer Allahu Teâlâ peygamber

28 **Keşfu'l-Hafa,** 2/64.

göndermek istese idi, melek gönderirdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, *"Senden evvel gönderdiklerimiz, ancak senin gibi şehirler halkından, kendilerine vahyettiğimiz adamlardı"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, bu söz ile, "Bütün peygamberler böyle gönderilmiş olduğuna göre, daha nasıl oluyor da onlar, Ey Muhammed senin peygamberliğin hakkında böyle bir şüpheye düşüyorlar" demek istemiştir. Âyet, Allahu Teâlâ'nın insanlara peygamber olarak kadın göndermediğine ve yine bedevilerden peygamber göndermediğine delâlet eder. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ بَدَا جَفَا وَمَنِ اتَّبَعَ الصَّيْدَ غَفَلَ *"Bedevî, kaba olur. Av peşinde koşan, gâfil olur"*[29] buyurmuştur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا *"Peygamberlerini yalanlayanların ne hâle geldiğini görmek için, yaşadıkları yerleri müşâhede etmek gayesi ile, yeryüzünde hiç gezip dolaşmazlar mı?"* buyurmuştur. *"Âhiret yurdu muttakiler için elbette daha hayırlıdır"* yani, "âhiret yurdunun hali daha hayırlıdır. Çünkü, insanların, biri dünya hali, diğeri âhiret hâli olmak üzere iki durumları vardır. Bu ifadenin bir benzeri de, kişinin صَلَاةُ الْفَرِيضَةُ الْأُولَى "ilk farz namaz" manasında "صَلَاةُ الْأُولَى" demesidir. Âhiretin, dünyadan daha hayırlı oluşunun delillerini, daha önce defalarca zikretmiştik.

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْئَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

"Nihâyet o peygamberler ümitlerini kesip de, kendilerinin muhakkak yalanlandıklarını zannettikleri bir sırada, onlara nusretimiz yetişip gelmiştir. Biz, kimi dilersek o, kurtuluşa erdirilmiştir. Günahkârlar gürûhundan ise azabımız asla geri çevrilemez" (Yûsuf, 110).

Allah'ın Yardımı, Nihâyette Gelir

Bil ki **Âsım, Hamza** ve **Kisâî,** şeddesiz ve zâl'ın kesresi ile fiili, "küzibû", (yalancı durumuna düşürüldüler) şeklinde okurlar iken; diğer kıraat imamları şedde ile, **kuzzibû** "yalanlandılar" şeklinde okumuşlardır. Fiili şeddesiz okumanın iki sebebi vardır:

29 **Tirmizî,** Fiten, 69 (4/5235); **Ebu Davud,** Sayd, 4 (3/111).

a) Bu zannın, yalanlayanlara ait olması, yani, "Peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümit kestiklerinde, kavimleri o peygamberlerin, vaad olundukları yardım ve muzafferiyet hususunda yalancı durumuna düşürüldüklerini zannetmişlerdir" manasına gelmesidir.

İmdi, eğer, "Kendilerine peygamber gönderilen kimseler, cümlede söz konusu edilmedikleri halde, bu zamirin, ("zannettiler" fiilindeki zamirin), onlara râcî kılınması nasıl makbul ve yerinde olur?" denir ise, biz deriz ki: Peygamberlerden bahsetmek, sanki gönderildikleri kimselerden bahsetmek gibidir. İstersen şöyle de diyebilirsin: Onlar, âyetteki, *"Yeryüzünde hiç gezip dolaşmadılar mı?"* ifadesinde söz konusu edilmişlerdir. Binâenaleyh bu zamir, o âyetteki, ...اَلَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Kendilerinden evvelkilerin akıbeti"*(Yûsuf, 109) ifadesinde bahsedilen peygamberlerini yalanlamış kavimlere râcî olur. Buradaki "zan", vehmetme ve sanma manasınadır.

b) Bunun manası şöyle olabilir: "Peygamberler, vaad olundukları hususlarda, yalancı çıkarıldıklarını zannettiler." Bu te'vil ve mana, **İbn Ebî Müleyke** vasıtası ile, **İbn Abbas** (r.a)'tan nakledilmiştir. Buna göre, "O peygamberler, İnsanî zaaflarından dolayı, "iş, demek ki böyle!" dediler" demektir. Fakat bu izah, tuhaftır. Çünkü mü'min kimsenin, Allah'ın yalan söylemiş olacağını zannetmesi câiz değildir. Hatta böyle bir şey, insanı imandan çıkarır. Böyle olunca, bu düşünce, peygamberler hakkında ise asla düşünülemez!

Zan Burada İlim İfade Eder

Bu fiilin şeddeli olarak okunmasına göre iki izah şekli vardır:

1) Buradaki "zan", "yakîn" yani "kesin bilme" manasınadır. Buna göre âyet, "o peygamberler, ümmetlerinin kendilerini yalanladıklarını, artık bundan sonra onlardan imânın sâdır olamayacağını iyice anladılar. İşte o zaman onlara bedduâ ettiler. Bu durumda da Allahu Teâlâ, o kavimlerin üzerine, köklerini kazıyan bir azap gönderdi" demektir. "Zan" kelimesinin, "bilmek, iyice anlamak" manasına gelmesinin Kur'ân'da örnekleri çoktur. Nitekim Allahu Teâlâ, *"Onlar Rablerine kavuşacaklarını zannederler"* (Bakara, 46), yani bunu yakînî-kesin olarak bilirler" buyurmuştur.

Hz. Aişe'nin Bu Âyeti Tefsiri

2) Buradaki "zan", "zannetme" manasına olabilir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "O peygamberler, kavimlerinin iman etmelerinden ümitlerini kesip de, kendilerine imân edenlerin de, kendilerini zaferin gelmesi

hususunda yalanlayacaklarını zannettikleri zaman..." Bu te'vil de, **Hz. Aişe** (r.anhâ)'den nakledilmiştir. Âyetin tefsiri olarak zikredilen manaların en güzeli budur.

Rivâyet edildiğine göre, **İbn Ebî Müleyke, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Peygamberler, yalanlandıklarını zannettiler. Çünkü onlar da insan idiler. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetini görmüyor musun? *"Hatta peygamber ve beraberindeki mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman?" diyordu"* (Bakara, 214). **İbn Ebî Müleyke** diyor ki: "Bunu, **Hz. Aişe** (r.anha)'ye söylediğim zaman, o bu manayı hoş bulmadı ve şöyle dedi: "Hz. Muhammed, Allahu Teâlâ'nın kendisine va'dettiği her şeyi mutlaka yerine getireceğini biliyordu. Fakat belâlar, peygamberlerden hiç kesilmez. Öyle ki onlar, kendilerine iman etmiş kimselerin bile, bu yüzden kendilerini yalanlamalarından endişe ederler." **Hz. Aişe** (r.anha)'den gelen bu ret ve tefsir, son derece güzel ve yerindedir.

Kıraat Farkları

Cenâb-ı Allah, "...جَاءَهُمْ نَصْرُنَا" buyurur. Bu, "Durum, anlatılan bu noktaya varınca, onlara yardımımız yetişip gelir فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ *"ve dilediğimizi, kurtuluşa erdiririz"* demektir. **Âsım** ve **İbn Âmir,** bu fiili, bir nûn ile, cîm'in şeddesi ve yâ'nın fethası ile, meçhul sîga üzere, "فَنُجِّيَ" (kurtarılır) şeklinde okumuşlardır. Mushaf'ta bu kelime tek nûn ile yazılı olduğu için, **Ebu Ubeyde** de bu kıraati tercih etmiştir. **Kisâî**'nin, bunu, iki nûn'dan birini diğerinde idğam ederek, bir nûn ile, cîm'in şeddesi ve yâ'nın sükûnu ile okuduğu rivâyet edilmiştir. Bazı âlimler "Bu kıraat yanlıştır. Çünkü harekeli olan nûn, sâkin olan nûn'a idğâm edilemez. Yine nûn harfinin, cîm'e idğâmı câiz değildir" demişlerdir. Diğer kıraat imamları, bu kelimeyi, iki nûn ile, nûn'u şeddesiz olarak ve yâ'nın sükûnu ile, "nüncî" (biz kurtarırız) şeklinde okumuşlardır.

Bil ki bu, şimdiki zamanın hikayesidir. Görmüyor musun, geçen kıssa da, ancak şimdiki zamanın bir işini anlatmaktadır. Nitekim, *"Şu kendi taraftarından, bu da düşmanımdandı"* (Kasas, 15) âyeti de, aslında anlatılan kıssa geçmiş olduğu halde, hazıra (şimdiki zamana) bir işarettir.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَٰكِنْ تَصْدِيقَ
الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada sâlim akıl sahipleri için, bir ibret vardır. Bu, uydurulmuş bir söz değildir, ancak kendinden evvelkilerin tasdiki ve her şeyin tafsilidir. Bu, iman edecekler için de bir hidâyet ve bir rahmettir" (Yûsuf, 111).

Kıssalardan İbret Alma

Bil ki, **"ibret"**, bilinen bir taraftan, bilinmeyen bir tarafa "ubûr" etmek, geçmektir. Bundan kastedilen mana, düşünmek ve tefekkür etmektir. Peygamberlerin kıssalarından ibret almak, birçok şekilde olur:

1) **Hz. Yûsuf**'u, kuyuya atıldıktan sonra aziz kılmaya, zindanda hapsedilmesinden sonra yükseltmeye, köle olduğu zannedilirken Mısır'ın efendisi yapmaya kâdir olan ve aradan uzun zaman geçtikten sonra istediği şekilde ebeveyni ve kardeşleri ile onu bir araya getiren Allah, Hz. Muhammed (a.s)'i aziz etmeye ve kelimetullahı (Allah'ın dinini) yüceltmeye, gâlip getirmeye de kâdirdir.

2) **Hz. Yûsuf**'tan haber vermek, gaybdan haber vermek gibidir. Binâenaleyh bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in doğruluğuna delalet eden bir mu'cize olur.

3) Allahu Teâlâ, bu sûrenin hem başında, *"Biz sana, ...en güzel beyânı kıssa olarak anlatacağız"* (Yûsuf, 3); hem de bu sûrenin sonunda, bu kıssanın güzelliğinin, kendisinden ibret alınması, hikmet ve kudretin de bilinmiş olması sebebiyle güzel olduğuna dikkat çekmek için, *"Andolsun, onların kıssalarını açıklamada salim akıl sahipleri için, bir ibret vardır"* buyurmuştur. Âyetteki, *"onların kıssaları"* ifadesinden maksat, **Yûsuf** (a.s) ile kardeşleri ve babalarının kıssalarıdır. Bazı kimseler bundan muradın, Kur'ân-ı Kerim'de diğer peygamberlerin kıssaları da ele alındığı için, bütün peygamberlerin kıssaları olduğunu ileri sürmüşler ise de, ancak ne var ki evlâ olan, bundan kastedilenin **Yûsuf** (a.s)'un kıssası olduğudur.

Müşrikler Akıllı Oldukları Halde Niçin İbret Almadılar?

İmdi şâyet, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in kavmi, akıllı ve zeki olduğu halde, onlardan pek çoğu bundan ibret almamıştır. O halde daha niçin Cenâb-ı Hak, *"salim akıl sahipleri için, bir ibret vardır"* buyurmuştur?" denilirse, biz deriz ki: Onların hepsi ibret alabilecek evsafta idiler. Bu kıssaya "ibret" demekten maksat, bu kıssanın, akıl sahibi kimseler tarafından alınacak ibretler ihtiva ettiğini bildirmektir, (yoksa mutlaka ibret alınacağını

bildirmek değildir). Veyahut biz, şöyle de diyebiliriz: Âyette bahsedilen "akıl sahipleri"nden maksat, o kıssalardan ibret alıp, tefekkür edip, onları iyice düşünerek onları öğrenerek istifade eden kimselerdir. *Çünkü,* "ulü'l-elbab" tabiri, medhe ve övgüye delâlet eden bir ifadedir. Binâenaleyh bu övgü, ancak bahsetmiş olduğumuz manaya uygun düşer.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu kıssayı birkaç sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci sıfat: Onun, akıl sahipleri için bir ibret olması. Bunun izahı, az önce geçmişti.

İkinci sıfat: Onun, uydurulmuş bir söz olmaması. Bu ifade hakkında şu iki görüş ileri sürülmüştür.

1) Bununla, "O Kur'ân'ı getiren Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onu uydurması doğru ve yakışık almaz" manası kastedilmiştir. Çünkü o, kitapları okumamış, hiç kimsenin talebesi olmamış ve âlimlerle de iç içe yaşamamıştır. Binâenaleyh, O'nun bu kıssayı, tıpkı **Tevrât**'ta bulunduğu biçimde arada hiçbir fark bulunmaksızın ona mutabık bir biçimde *uydurup* düzmesi imkânsızdır.

2) Bundan maksat: "O, yalan söyleyen biri değildir, zira O'ndan yalanın sadır olması aklın alacağı şey değildir" demektir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, onun uydurulmuş olmadığını te'kid ederek, وَلٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ *"ancak, kendinden evvelkilerin tasdikidir"* buyurmuştur ki bu, bu kıssanın, tıpkı **Tevrât** ve diğer mukaddes kitaplardakine muvafık olarak varid olmuş olduğuna bir işarettir. "تَصْدِيقَ" kelimesi "وَلٰكِنْ كَانَ تَصْدِيقَ الَّذِى" takdirinde olarak, mansubdur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, مَا كَانَ مُحَمَّدٌ اَبَا اَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلٰكِنْ رَسُولَ اللّٰهِ *"Muhammed, adamlarınızdan hiçbirinin babası değildir. Fakat Allah'ın Resûlüdür"* (Ahzab, 40) ifadesi gibidir. Bu açıklamayı **Ferrâ** ve **Zeccâc** yaparak şöyle demişlerdir: "Bunun, "وَلٰكِنْ هُوَ تَصْدِيقَ الَّذِى بَيْنَ يَدَيْهِ" takdirinde olarak, nahve göre ref'i de caizdir."

Üçüncü sıfat: Onun, *"her şeyin tafsili"* olmasıdır. Bu hususta da iki açıklama yapılmıştır:

1) Bununla, **"Yûsuf** (a.s.)'un babası ve kardeşleriyle beraber geçen hadise hakkındaki her şeyin izâhıdır" manası kastedilmiştir.

2) Bu, Kur'ân'ın tamamıyla alâkalı bir cümledir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın, tıpkı *"Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık"* (En'âm, 38) âyeti gibidir. Çünkü bu vasfı, Kur'ân'ın tamamıyla alâkalı bir vasıf kabul etmek, onu sadece **Yûsuf** (a.s.) kıssasıyla alâkalı bir vasıf olarak kabul etmekten daha

uygundur. Buna göre bu ifadeden, Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği, helâl, haram ve İslâm diniyle alâkalı diğer hükümler murat edilmiş olur. **Vâhidî,** "Her iki açıklamaya göre de bu ifade, kendisiyle "hâs" mananın kastedildiği, umûm (genel) lafızlardan olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ *"Benim rahmetim ise, her şeyi kuşatmıştır"* (A'raf, 156) âyeti gibidir ki, Cenâb-ı Hak bu âyet ile, onun muhtevasına girmesi uygun olan her şeyi murat etmiştir. Keza bu, وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ *"Kendisine her şey verilmişti"* (Neml, 23) âyeti gibidir" demiştir.

Dördüncü ve Beşinci sıfatlar: Onun dünyada, inanan toplumlar için bir hidâyet; kıyamette de ilahî rahmetin tahakkuku için bir vesîle olmasıdır. Cenâb-ı Hak, özellikle, *"inanan kavimler için"* buyurdu; çünkü ondan istifade edenler, ancak inananlardır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı "هُدًى لِلْمُتَّقِينَ" (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde yapmış olduğumuz izah gibidir. Doğruyu en iyi bilen Allah'tır; dönüşümüz ve varışımız ancak O'nadır.

Bu kitabın müellifi (r.h), şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Allah'ın hamd ve inâyetiyle, 601 senesinde Şaban ayının yedinci gününe tekabül eden çarşamba gününde tamamlandı; hayır ve rızâ ile son buldu. Ben o günlerde, sâlih oğlum ve sâlih çocuğum **Muhammed**'in vefâtı sebebiyle cidden çok sıkıntılıydım. Allah onu, rahmet ve mağfiretiyle bürüsün. Ve ona, fadl ve ihsan derecelerini ihsân etsin. Şu beyitleri, ona ağıt olarak, kısaca irad ediyorum:

فَلَوْ كَانَتِ الْأَقْدَارُ مُنْقَادَةً لَنَا فَدَيْنَاكَ مَنْ حَمَاكَ بِالرُّوحِ وَالْجِسْمِ
وَلَوْ كَانَتِ الْأَمْلَاكُ تَأْخُذُ رُشْوَةً خَضَعْنَا لَهَا بِالرِّقِّ فِي الْحُكْمِ وَالْاِسْمِ
وَلٰكِنَّهُ حُكْمٌ اِذَا حَانَ حِينُهُ سَرَى مِنْ مَقَرِّ الْعَرْشِ فِي لُجَّةِ الْيَمِّ
سَأَبْكِي عَلَيْكَ الْعُمْرَ بِالدَّمِ دَائِمًا وَلَمْ اَنْحَرِفْ عَنْ ذَاكَ فِي الْكَيْفِ وَالْكَمِّ
سَلَامٌ عَلَى قَبْرٍ دُفِنْتَ بِتُرْبِهِ وَأَتْحَفَكَ الرَّحْمٰنُ بِالْكَرَمِ الْجَمِّ
وَمَا صَدَّنِي عَنْ جَعْلِ جَفْنِي مَدْفَنًا لِجِسْمِكَ إِلَّا اَنَّهُ اَبَدًا يَهُمِّي
وَأُقْسِمُ اِنْ مَسُّوا رُفَاتِي وَرَمَّتِي أَحَسُّوا بِنَارِ الْحُزْنِ فِي مَكْنِ الْعُظْمِ
حَيَاتِي وَمَوْتِي وَاحِدٌ بَعْدَ بُعْدِكُمْ بَلِ الْمَوْتُ أَوْلَى مِنْ مُدَاوَمَةِ الْغَمِّ
رَضِيتُ بِمَا امْضَى الْأَلٰهُ بِحُكْمِهِ لِعِلْمِي بِأَنِّي لَا يُجَاوِزُنِي حُكْمِي

"Şâyet kaderler bize boyun eğmiş olsaydı; seni korumak için bedenimizi de, ruhumuzu da sana fedâ ederdik.

Melekler rüşvet alsalardı, hem hükmen hem de ismen kendimizi onlara köle ederdik.

Fakat ne var ki, takdir edilen bir hükmün zamanı gelince, Arşın karargâhından, tâ denizlerin derinliklerine sirâyet eder.

Evladım, bütün ömrüm boyunca, daima kanlı gözyaşlarıyla sana ağlayacağım. Halim nice ve nasıl olursa olsun, bundan hiç sapmadım, vazgeçmedim de.

Toprağına belenip defnolunduğun kabre selâm olsun. Ve çok bağışlayıcı olan Allah sana, bol lütuf ve ikramlarda bulunsun.

Gözümü sana mezar (medfun) yapmama mani olan tek şey, onun ebediyen gözyaşı akıtmaya mahkûm oluşudur.

Yemin ederim ki, (öldüğümde dahi), çürümüş kemiklerime ve parçalarıma dokunsalar, onların gizli ve saklı olduğu yerlerdeki hüzün ve keder ateşini hissederlerdi.

Hayatım ve ölümüm, sizin uzaklaşmanızdan sonra birdir ve aynıdır; hatta ölüm, bu gam ve kederi devamlı çekmekten daha iyidir.

Ben, Allah'ın infaz ettiği hükmüne razıyım, razı oldum. Çünkü biliyorum ki, benim geçerli olacak bir hükmüm yoktur."

Ben bu kitabı mütalaa edip ve ondan çok kıymetli istifadelerde bulunan kimselere, hem bana hem de çocuğuma Fatiha okumalarını ve kardeşlerinden, babasından ve annesinden uzakta gurbet ellerde ölen kimseler için rahmet ve mağfiret ile dua etmelerini vasiyet ediyorum. Zira ben de, benim hakkımda böyle davranacak olanlara çokça dua etmekteyim. Salât ve selam, seyyidimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'e, O'nun âline, ashâbına olsun. Âmin. Hamd ancak, alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur.

***

RA'D SÛRESİ

Ra'd Sûresi,
"O kâfirler, Allah'ın vaadi gelinceye kadar,
kendi yaptıkları yüzünden
ya ansızın başlarına gelecek büyük belâ çatıp duracak..." (Ra'd, 31) ile
"ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi..." (Ra'd, 43)
âyetleri hariç, Mekkî olup, (43) âyettir.
Ebu Bekr el-Esamm,
"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi" (Ra'd, 31)
âyeti hariç,
bu sûrenin tamamının icmâ ile Medenî olduğunu söylemiştir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِىٓ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾

"Elif, lâm, mîm, râ... Bunlar kitabın âyetleridir. Sana Rabbinden indirilen (bu Kur'an) haktır. Fakat insanların çoğu inanmazlar" (Ra'd, 1).

Huruf-i Mukatta'a

Bil ki bu, bu lafızlar, yani huruf-i mukattaalar hakkında daha önce açıklama yapmıştık. **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, اَنَا اللهُ اَعْلَمُ "Ben Allah'ım, en iyi bilenim"; **Atâ**'nın rivâyetine göre ise, اَنَا اللهُ الْمَلِكُ الرَّحْمٰنِ "Ben Allah; Rahman olan Melik'im" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Ebu Amr, Kisâî** ve diğer kıraat âlimleri burayı imâle ile okurken, bir grup kıraat imamı da, tefhim ile (kalın) okumuşlardır ki, **Âsım** da bunlardandır. Âyetteki "tilke" kelimesi **"Elif, lâm, mîm, râ"** adı verilen bu sûrenin âyetlerine bir işarettir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bunların, o kitabın âyetleri olduğunu söylemiştir. O kitap ise, onu kendisine indirmek ve ebediyyen bâki kılmak suretiyle, Hz. **Muhammed** (s.a.s)'e vermiş olduğu kitaptır.

Kıyas Hakkındaki Hüküm

"وَالَّذِىٓ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ" ifadesi mübtedâ, "الْحَقُّ" kelimesi de onun haberidir. Bazı âlimler, kıyası reddetme hususunda bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Kıyas ile elde edilen hüküm, Allah katından gelmiş olan hüküm değildir. Aksi halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir"* (Maide, 44) âyetinden dolayı, onunla hükmetmeyen kâfir olurdu. Halbuki, kıyas ile hükmetmeyenin küfre nisbet edilmeyeceği icmâ ile sabittir. Böylece kıyas ile sabit olan o hükmün, Allah katından gelmemiş olduğu sabit olmuş olur. Durum böyle olunca da, kıyas ile sabit olan hükmün hak olmaması gerekir. Zira Cenâb-ı Hakk'ın وَالَّذِىٓ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ *"Sana Rabbinden indirilen (bu Kur'ân) haktır"* buyruğu, "hakkın, sadece "Allah'ın indirdiği şey" olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, Allah'ın indirmediği her şeyin, "hak" olmaması gerekir.

O, "hak" olmayınca da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Artık haktan sonra sapıklıktan başka ne kalır?"* (Yunus, 32) buyruğundan ötürü, batıl olması gerekir."

Kıyası kabul edenler ise buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Kıyas ile sâbit olan hüküm de, Allah katından inmiş bir hükümdür. Çünkü Cenâb-ı Hak, kıyas ile amel etmeyi emredince, kıyasın delâlet ettiği o hüküm de, Allah katından inmiş bir hüküm olur. Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen o şeyin, Kur'ân'ın hak olduğunu belirtince, bir zecr ve tehdit olsun diye de, insanların pek çoğunun ona iman etmeyeceklerini de beyan etmiştir.

اَللّٰهُ الَّذِی رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰی عَلَی الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ یَجْرِی لِاَجَلٍ مُسَمًّی یُدَبِّرُ الْاَمْرَ یُفَصِّلُ الْاٰیَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَآءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

"Allah odur ki, gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir. Sonra (emri), Arş üzerinde hükümran olmuştur. Güneşi, ayı da teshîr etmiştir ki, her biri muayyen vakte kadar cereyân eder. Her işi yerli yerinde, O yönetir. Âyetleri O açıklar. Ta ki, Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilesiniz" (Ra'd, 2).

Bil ki, Allahu Teâlâ, insanların ekserisinin iman etmeyeceklerini belirtince, bunun peşinden, kendisinin birliğine, âhiretin varlığına delâlet eden bu âyeti getirmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: "اَللّٰهُ" lafz-ı celâli müpteda, "الَّذِی رَفَعَ السَّمٰوَاتِ" ifadesi de, bunun haberidir. Bunun böyle olduğunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ الَّذِی مَدَّ الْاَرْضَ *"O, yeri uzatıp döşeyendir"* (Ra'd, 3) âyetidir. "الَّذِی رَفَعَ السَّمٰوَاتِ" buyruğunun sıfat olması; "یُدَبِّرُ الْاَمْرَ یُفَصِّلُ الْاٰیَاتِ" ifadelerinin ise, peş peşe gelen iki haber olması da caizdir." **Vâhidî** şöyle der: "**Amed** kelimesi, "sütunlar, direkler" anlamında olup, bu "imâd" kelimesinin çoğuludur. Nitekim "ihâb" (cem'i: "eheb") denildiği gibi, "imâd" (cem'i: "amed") denilir." **Ferrâ** şöyle der: "**Amed**" ve "**umud**" kelimeleri, "amûd" kelimesinin çoğuludurlar. Bu tıpkı, "edim" kelimesinin çoğulunun, "udum" ve edem

(deri); ve; "قَضِيمٌ" (deri...) kelimesinin çoğulunun da "kudüm" ve "kedam" şeklinde gelmesi gibidir. **"İmâd"** ve **"amûd"**, kendisine yaslanılan ve dayanılan şey demektir. Nitekim, insanlar, aralarında kendilerine dayanıp güvendikleri kimseler hakkında فُلَانٌ عُمُدُ قَوْمِهِ "Falanca, kavmin dayanağı ve direğidir" derler.

İKİNCİ MESELE: **Göklerin Direksiz Durması**

Bil ki Allahu Teâlâ, göklerin, güneş ve ayın, yerin ve bitkilerin çeşitli hallerini delil getirmiştir. Gökleri delil kılması, onların, insanların göreceği direkler bulunmaksızın yükseltilmiş olmasıyla olmuştur. Buna göre mana, "Bu büyük kütleler, yüce ve yüksek boşlukta durmaktadırlar. Halbuki onların şu iki sebepten dolayı, zâtları ve kütleleri bakımından orada durmaları imkânsızdır:

a) Cisimler, mahiyetin tamamiyeti itibariyle, eşittirler. Binâenaleyh, şâyet bir cimsin muayyen bir mekânda bulunması zorunlu olsaydı, bütün cisimlerin orada bulunması gerekirdi.

b) Uzayın bir nihâyeti yoktur. Mutlak boşlukta uzayıp giden yayılmış mekânlar da sınırsızdır. Halbuki o mekânların tamamı da, birbirine eşittir. Binâenaleyh, şâyet bir cismin belirli bir mekânda bulunması zorunlu olsaydı, bütün mekânların (mahiyet bakımından) birbirine eşit ve benzemeleri zorunluluğundan dolayı, o cismin bütün mekânlarda bulunması gerekirdi. Böylece, felekî kütlelerin kendi mekân ve yönlerinde bulunmalarının, zâtları gereği mecburî ve zorunlu bir durum olmadığı; tam aksine bir "muhassis" ve onun öyle olmasını tercih eden bir "müreccih" tarafından olduğu sabit olmuş olur. Onların, altlarında bir direk bulunmaksızın üzerlerindeki bir zincir ile asılmış oldukları da söylenemez. Aksi halde söz, o koruyan zincir ile alakalı olur da, böylece de bu iş, sonsuza kadar devam (teselsül) edip giderdi. Bu ise, muhaldir. Böylece, o felekî kütlelerin, kendi yüce mekânlarında, âlemi yöneten Allahu Teâlâ ve Tekaddes hazretlerinden ötürü durduğunun; O'nun onları orada ibkâ ettiğinin söylenilmesi gerektiği sabit olmuş olur. İşte bu, kâhir ve kâdir bir ilâhın varlığına dair getirilmiş pek kesin ve çok net olan aklî bir delildir.

Keza bu tabir, o ilâhın bir cisim olmadığına ve herhangi bir mekânda da bulunmadığına delâlet eder. Zira o ilâh, belirli bir mekânda bulunmuş olsaydı, O'nun, zâtı ve yapısı gereği o mekânda bulunması imkânsız olurdu. Çünkü biz, mekânların tamamının, mahiyetleri gereği birbirine

eşit olduğunu beyân etmiştik. Binâenaleyh o ilahın, zâtı gereği belirli bir yerde bulunması da, imkânsız olurdu. Böylece de o işin mutlaka, bir tahsis edenin tahsis etmesiyle olması gerekirdi. Halbuki hür bir fail sayesinde meydana gelen her şey muhdestir. O halde, ona muayyen bir mekânın tahsis edilmiş olması da, muhdes olur. Ve onun zâtı da bu tahsisin dışına çıkamaz. Hâdis olan durumlardan hâlî olmayan da hâdistir. Böylece o ilâhın, belirli bir mekânda olması halinde, onun da hâdis olacağı sabit olmuş olur ki, bu muhâldir. Böylece, Allahu Teâlâ'nın mekân ve cihetten münezzeh olduğu kesinleşir. Hem senin üstünde olan her şeye, "semâ" adı verilir. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hak, bir cihetin üstünde olan başka bir cihette olmuş olsaydı, o da "semâvât" cümlesinden olur ve *"Allah odur ki, gökleri (şu) görmekte olduğunuz (şekilde) direksiz yükseltmiştir"* ifadesinin hükmüne girmiş olurdu. Halbuki, bir cihetin üstünde bulunan, başka bir cihete tahsis edilen her şey, bu âyetin hükmüne göre, o ilâhın korumasına muhtaçtır. Binaenaleyh ilâhın, bir cihetin üzerindeki bir cihette bulunmaktan berî ve münezzeh olması gerekir.

Cenâb-ı Hakk'ın "تَرَوْنَهَا" ifadesine gelince, bu hususta birtakım görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu, müste'nef bir kelâm olup, buna göre âyetin manası, "O, gökleri direksiz olarak yükseltendir" şeklinde olur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, *"Görüyorsunuz ya"* buyurmuştur. Yani, "Onların direksiz olarak yükseltilmiş olduklarını siz de görüyorsunuz" demektir.

b) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Âyetin ifadesinde, takdiri, رَفَعَ السَّمٰوَاتِ تَرَوْنَهَا بِغَيْرِ عَمَدٍ "O, gökleri yükseltendir. Siz o gökleri, direksiz olarak görürsünüz" şeklinde olan bir takdim-tehir bulunmaktadır." Bil ki, sözü, zahirine hamletmek mümkün olduğu zaman, takdim ve tehire başvurmak caiz olmaz.

c) Cenâb-ı Hakk'ın "تَرَوْنَهَا" ifadesi "عَمَدٍ" kelimesinin sıfatıdır. Buna göre ifadenin manası, "görülen direkler bulunmaksızın" şeklinde olur, yani, "Göklerin direkleri vardır; ama onları biz göremiyoruz" demektir. Âlimler "o göklerin, zebercedden meydana gelmiş olan ve dünyayı kuşatan, ama sizin kendisini göremediğiniz Kaf dağı üzerine kurulmuş direkleri vardır" demişlerdir. Bu te'vîl, son derece sakattır. Çünkü, Allahu Teâlâ bu ifadeyi, kâdir bir ilâhın varlığına delil olsun diye zikretmiştir. Şâyet, bu ifadeden kastedilen, onların ileri sürdüğü o şey olsaydı, bu âyetle, kâdir bir ilâhın

varlığına istidlâl edilemezdi. Zira, "Gökler, Kaf dağı üzerine dayanınca, o zaman, göklerin bu şekilde durması daha nasıl bir ilâhın mevcudiyetine delâlet edebilir?" denilebilirdi. Bana göre bu hususta yapılan izahların hepsinden güzel olan bir başka izah şudur: **"İmâd"** kelimesi, kendisine dayanılan, yaslanılan şey demektir. Biz, o cisimlerin, o yüksek boşlukta Allah'ın kudretiyle durduklarını söylemiştik. Böylece, o göklerin direklerinin, Allah'ın bizzat kudreti olduğu sabit olmuş olur. Böylece de bu söz, "O, gökleri, sizin görebileceğiniz bir direk bulunmaksızın yükseltmiştir. Yani, onların gerçekte direkleri vardır, ancak ne var ki o direkler, Allahu Teâlâ'nın kudreti, O'nun muhafazası, O'nun tedbiri ve O'nun onları o yüksek yerlerde tutmasıdır. Halbuki sizler o tedbiri göremezsiniz ve o tutmanın nasıl olduğunu da bilemezsiniz" denilmesi neticesini verir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ *"Sonra (emri), Arş üzerinde "hükümran olmuştur"* ifadesine gelince, bil ki bununla, Cenâb-ı Hakk'ın Arş üzerine karar kılmış olması kastedilmiştir. Çünkü bu âyetin gayesi, bir yaratıcının varlığına delalet eden şeyi belirtmektir. Kendisiyle istidlâl edilecek o şeyin, görülen ve bilinen bir şey olması gerekir. Halbuki, hiç kimse Allahu Teâlâ'nın Arş üzerinde karar kıldığını göremez. O halde bununla daha o hususa dair nasıl istidlâlde bulunulabilir? Hem, O'nun Arş üzerinde karar kılmış olduğunun müşahede edilebileceği farzedilse bile, ancak ne var ki bu, O'nun halinin mükemmel ve celâlinin de sonsuz olduğunu ihsas ettirmez; tam aksine bu O'nun bir mekâna ve bir boşluğa muhtaç olduğuna delalet eder. Hem ayrıca bu tabir, O'nun önce bu hal üzerinde olmadığına, daha sonra böyle olduğuna delâlet eder. Bu da, bir değişmeyi gerektirir. Hem, "istivâ", eğri büğrü olmanın zıddıdır. Binâenaleyh, âyetin zahiri, Cenâb-ı Hakk'ın önceleri eğri büğrü bir durumda ve karmakarışık bir halde olduğuna; ama daha sonra dümdüz, dimdik olduğuna delâlet eder. Bütün bu şeyler ise, Allah hakkında imkânsızdır. Böylece bu ifadeden kastedilenin, O'nun hakimiyeti, kudreti, yönetmesi ve muhafazasıyla, cisimler âlemine hükümran olması olduğu sabit olmuş olur. Yani, "Arşın üstünden yerin dibine kadar olan her şey, O'nun muhafazası ve tedbiri alanında olup, O'na muhtaçtırlar" demektir.

Güneş ve ayın halleriyle istidlâlde bulunmaya gelince, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِى لِاَجَلٍ مُسَمًّى *"Güneşi, ayı da teshir etmiştir ki, her biri muayyen vakte kadar cereyan eder"* âyetinin ifade ettiği hususdur.

Bil ki, bu söz, şu iki tür delili kapsamaktadır:

Gök Cisimlerinin Dönmelerinin Tevhide Delaleti

Birinci çeşit delil: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Güneşi, ayı da teshir etmiştir"* âyetinin ifade etmiş olduğu husus olup, bunun neticesi, bu kütlelerin hareketiyle kâdir ve kâhir bir yaratıcının varlığına istidlâlde bulunmaya varır.

1) Bu böyledir, zira cisimler, mahiyetinin tamlığı itibariyle birbirine eşittirler. Binâenaleyh bu kütleler, hem hareket etmeye hem de durmaya kabiliyetlidirler. Öyleyse onların durma yerine devamlı hareket eder kılınmasının, mutlaka bir "muhassis" tarafından olması gerekir.

2) Hem, o hareketlerin her birinin, meselâ yavaş olmak veya hızlı olmak gibi, muayyen bir duruma ayarlanmış olması da, mutlaka bir "muhassis" tarafından olmalıdır. Bu, özellikle "yavaş hareket etme"nin manasının, "durma ile karışık (yani aralıklarla yapılan) bir hareket" olduğunu söyleyenlere göre böyledir. Bu da, o kütlelerin, bazı zamanlar hareket ettiğini, bazen de durduğunu kabul etmeyi gerektirir. Binâenaleyh, belli bir yerde hareketin olması, başka bir yerde ise hareketsizliğin bulunması, mutlaka bir müreccih sayesindedir.

3) O hareket ve sükûnların, devir ve dönüşlerinin belli bir müddete göre eşit olacak bir tarzda, muayyen miktarlarda olması, gerçekten şaşırtıcı bir durumdur; binaenaleyh, bunun mutlaka bir "mukaddir" tarafından ayarlanmış olması gerekir.

4) O hareketlerin bir kısmı doğuda, bir kısmı batıda meydana gelmekte, bazısı kuzeye, bazısı da güneye doğru olmaktadır. Bütün bunlar da, ancak mükemmel bir yönetim ve son noktasına ulaşmış bir hikmetle tam ve mükemmel olurlar.

İkinci çeşit delil: Cenâb-ı Hakk'ın كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى *"Her biri muayyen vakte kadar cereyan eder, akar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** şöyle demektedir: Güneşin, her gün bir menzili bulunmak kaydıyla, yüz seksen menzili bulunmaktadır, ki bu, altı ayda tamamlanır. O güneş, daha sonra yeniden, bir başka altı ay zarfında onlardan birine döner. Ayın da yirmi sekiz menzili vardır. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"her biri muayyen vakte kadar cereyân eder"* buyruğu ile bu kastedilmiş olup, sözün özü şudur: Allahu Teâlâ, bu yıldızların her biri için, hususî bir yöne doğru hızlı veya yavaş olmak açısından hususî bir miktar ile hareket etme gücü

takdir etmiştir. Durum, her ne zaman böyle olursa, bunlar için, her an ve her dakika, daha önce bulunmayan başka bir haletin bulunması gerekir.

2) Bundan maksat, güneş ile ayın, kıyamete kadar hareket etmeleri; o gün geldiğinde ise, Allahu Teâlâ'nın da, *"Güneş dürüldüğü zaman, yıldızlar düştüğü zaman"* (Tekvir, 1-2); *"Gök yarıldığı zaman"* (İnşikâk, 1); *"Gök yarıldığı zaman"* (İnfitar, 1) ve *"Güneşle ay bir araya getirildiği zaman"* (Kıyame, 9) buyurduğu gibi, o hareketler sona erecek, o gidişat bozulacaktır. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"sonra ölüm zamanını takdir edendir. Bir de O'nun katında malûm bir ecel vardır"* (En'âm, 2) âyeti gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu delilleri ele alınca, يُدَبِّرُ الْأَمْرَ *"Her işi yerli yerinde o yönetir"* buyurmuştur. Müfessirlerden her biri; bu ifadeyi, âlemin hallerinden bir başka çeşidini yönetmek manasına hamletmişlerdir. Ama evlâ olan, bunu, âlemin hallerinin tamamını idâre etmek manasına almaktır. Binâenaleyh O, onları yaratmak-yok etmek, diriltmek-öldürmek ve zengin kılmak-fakir düşürmek suretiyle yönetir. Bu ifadenin içine, vahiy indirmesi, peygamberler gönderip kullarını mükellef tutması da dahildir. Bu tabirde, Cenâb-ı Hakk'ın rahmet ve kudretinin mükemmel olduğuna dair çok şaşırtıcı acâip bir delil bulunmaktadır. Çünkü, bu bilinen âlem, Arşın üstünden yerin dibine kadar, sayısını ancak Allah'ın bilebileceği sayısız "cins" ve "tür"lerle doludur. Bahsedilen delil ise, bunlardan her birine bir konumun, bir mahallin, bir sıfatın, bir özelliğin ve bir güzelliğin tahsis edildiğine delâlet etmektedir ki bütün bunlar, ancak Allah tarafından meydana getirilmişlerdir. Allahu Teâlâ hariç, bir şeyi idâre etmekle meşgul olan herkesin, bir başka şeyi idâre etmesi mümkün değildir. Zira Allah'ı, bir iş, başka bir işten alıkoyamaz. Aklı başında olan kimse, bu âyet hakkında iyice tefekkürde bulunduğunda, Allahu Teâlâ'nın maddeler âlemini, rûhlar âlemini; küçüğünü idâre ettiği gibi büyüğünü de idare ettiğini, herhangi bir işin O'nu başkasından alıkoymadığını; bir şeyi yönetmesinin, başkasını yönetmesine mani olmadığını anlar ki, bütün bunlar, Allahu Teâlâ'nın zâtı, sıfatları, ilmi ve kudreti bakımından muhdes ve mümkin varlıklara benzemediğine delâlet eder.

Allah'ın Âyetleri Açıklaması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُفَصِّلُ الْآيَاتِ *"Âyetleri, O açıklar..."* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

1) "Allahu Teâlâ, ulûhiyyetine, ilim ve hikmetine delâlet eden âyetleri açıklar" demektir.

2) Bir yaratıcının varlığına delâlet eden delillerdir ki, bunlar da ikiye ayrılır:

a) Felekler, ay, güneş ve yıldızlar gibi devamlı ve sürekli olan varlıklar. Bu tür delillerin izahı daha önce geçmişti.

b) Sonradan meydana gelen ve değişen hadiseler. Bunlar, hayattan sonra ölüm; zenginlikten sonra fakirlik; gençlikten sonra ihtiyarlık; ahmağın en güzel yaşayış içinde bulunması, zeki ve akıllınınsa, en güç durumda bulunması vb... Mevcûdatın ve onların hallerinin bu türünün, hakîm bir yaratıcının varlığına delâletleri, çok açık ve çok nettir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Âyetleri, O açıklar"* buyruğu, bu alâmetlerin temyiz ve tafsîl için birbiri ardınca meydana geldiklerine bir işaret olmuş olur.

Allah'ın İnsanları Hesaba Çekmesi

Daha sonra Cenâb-ı Hak, لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ *"Ta ki, Rabbinize kavuşacağınızı iyice bilesiniz"* buyurmuştur. Bil ki, bahsedilen bu deliller, hakîm bir yaratıcının varlığına delâlet ettikleri gibi, haşr ve neşr ile ilgili görüşün doğruluğuna da delâlet eder. Zira, bu tür şeyleri yaratmaya, büyüklükleri ve çokluklarına rağmen onları yönetmeye kâdir olan zât, haşra ve neşre haydi haydi kâdir olur. Rivâyet olunduğuna göre bir adam **Hz. Ali** (r.a.)'ye: "Allahu Teâlâ, bütün mahlûkatı nasıl hesaba çekecektir?" deyince, o, "Aynı anda onları rızıklandırdığı ve aynı anda onların çağrılarını duyarak icabet ettiği gibi.." cevabını vermiştir. Sözün neticesi şudur: Allahu Teâlâ, her ne kadar mahlûkat bundan aciz iseler de, felekî kütleleri ve aydınlatan yıldızları o yüksek boşlukta tutması gibi; yine, o Arş'ın üstünden yerin dibine kadar olan varlıkları, biriyle meşgul olması, diğeriyle meşgul olmasından alıkoyamayacağı bir biçimde idare ettiği gibi, bütün mahlûkatı da, birisini hesaba çekmesi, diğerini hesaba çekmesine mani olamayacak bir biçimde hesaba çeker. Âlimlerimiz içinde, bu âyette geçen **"lika"** kelimesiyle, Allah'ın görüleceği hususunda istidlâlde bulunanlar bulunmaktadır. Bu meselelerin izahı, bu kitapta defalarca ve zaman zaman geçmişti.

وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا ۟ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ ۟ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

"O yeri yayıp döşeyen, onda oturaklı oturaklı dağlar ve ırmaklar meydana getirendir ve O, meyvelerin hepsinden, yine kendilerinin içinde iki eş yaratmıştır. Geceyi gündüze O bürür. Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır" (Ra'd, 3).

Yeryüzünün Hayata Elverişli Kılınması

Bil ki Allahu Teâlâ, semâvî delilleri izah ederken, bunun peşinden de yerde bulunan delilleri getirerek, وَهُوَ الَّذِى مَدَّ الْاَرْضَ *"O, yeri yayıp döşeyendir"* buyurmuştur.

Bil ki, Cenâb-ı Allah'ın yeri yaratması ve onda bulunan haller ile istidlâl etmek, birkaç yönden olabilir:

1) Bir şeyin hacmi ve miktarı fazla olunca, o hacim ve miktar sanki uzuyormuş gibi olur. Binâenaleyh âyetteki, *"O, yeri yayıp döşeyendir"* ifadesi, Cenâb-ı Hakk'ın yere, bu belli miktarı, daha fazla ve daha eksik olmaksızın tahsis etmiş olduğuna bir işaret olmuş olur. Bunun böyle olduğunun delili şudur: Yeryüzünün miktar bakımından, şu anda olduğundan daha fazla veya daha eksik olması aslında mümkün bir iştir. Binâenaleyh bu belli miktarı (ölçüyü), mutlaka bir tahsis edicinin ve takdir edicinin tahsis ve takdir etmesi ile ona verilmiş olması gerekir.

2) **Ebu Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: "**Medd,** sonuna yetişilemeyen bir şeye doğru uzayıp gitmek" demektir. Binâenaleyh âyetteki, *"O, yeri uzatıp (meddedip) döşeyendir"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın, yeryüzünün hacmini, gözün, sonunu (sınırını) göremeyeceği kadar büyük yaptığını ihsâs ettirir. Çünkü yerin hacmi, şu andakinden daha küçük olsaydı, ondan tam olarak istifade edilemezdi.

Yerin Küre Şeklinde Olması

3) Bazı kimseler şöyle demişlerdir. "Yer yuvarlaktı. Onun uzayıp yayılması, Mekke'den, Kâbe'nin altından itibaren olmuştur. Böylece dünya şöyle şöyle yayılmıştır." Diğer bazı kimseler de, "Yeryüzü Beyt-i Makdis'te toplanmıştı. Cenâb-ı Hak ona, "şöyle şöyle git, uza!" dedi" demişlerdir.

Bil ki bu görüş, ancak biz yeryüzünün küre şeklinde değil de dümdüz olduğunu kabul ettiğimiz takdirde geçerli olur. Bu görüşü benimseyenler, görüşlerine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bundan sonra da yeri yayıp döşedi"* (Nâziât, 30) âyetini delil getirmişlerdir. Bu görüş şu iki bakımdan müşkillik arz eder:

a) Yerin küre şeklinde olduğu, delillerle sâbit olmuştur. O halde bu hususta, diretmek nasıl mümkün olur? Buna göre onlar, "Âyetteki, *"yeri uzattı* (meddetti)" ifadesi, yerin küre şeklinde olmasına ters düşer. Öyle ise, daha onun uzaması nasıl mümkün olur?" derlerse, biz deriz ki: "Hayır, biz bunu kabul etmiyoruz. Çünkü yeryüzü büyük bir cisimdir. Küre, son derece büyük olduğunda, onun her bölgesi ve parçası, dümdüz imiş gibi görünür. Bunun ile aslında dümdüz olması arasındaki farkı ancak Allah bilir. Baksana Cenâb-ı Hak, *"Dağları kazıklar yapmadık mı?"* (Nebe, 7) buyurmuş ve o dağları, bazı insanlar onların üzerinde meskun oldukları halde, "kazık" olarak nitelendirmiştir. İşte burada da böyledir."

b) Bu âyet, sayesinde bir yaratıcının varlığına istidlâl edilsin diye getirilmiştir. İstidlâlin şartı ise, bir yaratıcının varlığına istidlâl edilecek şeyin, görünen ve bilinen bir şey olmasıdır. Halbuki "yeryüzünün Kâbe'nin altında toplanmış olup, (oradan yayılması) görülmemiş ve müşâhede edilmemiş bir şeydir. Binâenaleyh bununla, bir yaratıcının varlığına nasıl istidlâl edilebilir? Böylece âyetin gerçek tevil ve tefsirinin, bizim söylediğimiz şekilde olduğu sâbit olur.

Sabit Dağların Çakılması

İkinci tür istidlâl de, dağların halleri ile yapılacak olan istidlâldir. Âyetteki, جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ *"Onda oturaklı oturaklı dağlar... meydana getirendir"*, yani "yerin üzerinde devamlı duran, oradan hiç ayrılmayan dağlar..." ifadesi buna işarettir. Nitekim, رَسَا هٰذَا الْوَتَدُ "Şu kazık iyice yerleşti" ve اَرْسَيْتُهُ "Onu, iyice yerleştirdim, sağlamlaştırdım" denilir. Bununla, işte bizim söylediğimiz mana kastedilmiştir.

Bil ki kâdir ve hakîm bir yaratıcının varlığına, dağların varlığı ile istidlâl etmek birkaç yönden olabilir:

1) Yeryüzünün her tarafının karakteri ve yapısı (özü) aynıdır. Binâenaleyh onun bazı bölgelerinde değil de, diğer bazı bölgelerinde dağların bulunması, mutlaka ancak hakîm ve kâdir bir varlığın yaratması ile olmuştur. Felsefeciler şöyle demişlerdir: "Bu dağlar meydana gelmiştir, çünkü denizler dünyanın bu bölgelerindedirler. Binâenaleyh o dağlar, denizde

yapışkan bir çamur olarak oluştular. Sonra da güneş, bu çamura kuvvetlice tesir edince, taşlaştı. Bu tıpkı, içinde kaymak tabakası teşekkül eden testi gibidir. Daha sonra sular azalmış, çekilmiştir. Böylece geriye kalan o çamur yığınları taşlaşarak bu şekilde o dağlar oluşmuştur." Felsefeciler daha sonra şöyle demişlerdir: "Denizler dünyanın bu bölgelerinde oluşmuştur. Çünkü güneşin en yüksek noktası ile en alt ucu hareketli idiler. Çok eski zamanlarda, güneşin en alt noktası kuzeyde idi. Güneş her ne zaman en alt noktada olursa, yere daha yakın olur. Böylece de sıcaklık o nispette kuvvetli olur. Sıcaklığın kuvvetli olması, nemin gitmesine sebep olur. Güneşin en alt noktası kuzey tarafında olduğunda, denizler de kuzeyde olur. Şu anda da güneşin en üst noktası, kuzey tarafına; en alt noktası da güney tarafına geçince, denizler de güney tarafına geçmiş olur. O zaman da dağlar kuzey tarafta kalmış olur." İşte felsefecilerin, bu konudaki sözlerinin neticesi budur.

Bu görüş birkaç yönden tutarsızdır:

a) Denizde çamurun meydana gelmesi, genel bir durumdur. Güneşin bu çamur üzerine vurması da genel bir durumdur. O halde daha niçin bu dağ şurada değil de orada meydana gelmiştir?

b) Biz, bazı dağlarda, o kayaların âdeta dizi dizi konulmuş olduklarını görmekteyiz. Böylece o yapı, sanki üst üste yerleştirilmiş kerpiçler gibi bir manzara arz eder. Böyle bir yapının, felsefecilerin ileri sürdüğü sebepten ötürü meydana gelmiş olması uzak bir ihtimaldir.

c) Güneşin şu anda en üst noktası, yengeç burcuna yakındır. Buna göre, güneşin en yüksek noktasının kuzeye geçtiği zamandan, yaklaşık dokuz bin sene geçmiştir. Böyle olması halinde o dağların bu uzun müddet içerisinde un-ufak olmaları, dağ olarak ortada hiçbir şeyin kalmaması gerekirdi. Halbuki durum hiç de böyle değildir. Böylece onların ileri sürdüğü görüşün zayıf olduğunu anlarız.

2) Yeryüzünde yedi maden cevheri ile nefis cevherleri yer alır. Yine yeryüzünde cam, tuz, neft (petrol), zift ve kibrit madenleri vardır. Binâenaleyh, hem bütün yeryüzünün karakter bakımından aynı olması, hem dağların karakter bakımından aynı olması, hem de güneşin bütün bunlara aynı tesiri yapması, bunların hepsinin kahir ve sonradan olma, mümkin varlıklara benzemekten münezzeh olan kâdir bir varlığın takdiri ile olduğuna apaçık delâlet eder.

3) Dağlar sebebi ile, yeryüzünde nehirler oluşur. Çünkü taş, katı bir cisimdir. Binâenaleyh yerin derinliklerinden buharlar yükselip dağlara kavuştuğunda o buharlar orada tutulur ve bu iş artmaya ve olgunlaşmaya devam eder. Böylece de dağların altında büyük sular oluşur. Sonra bunlar çok ve kuvvetli olduğu için dağı deler, oradan (kaynak olarak) çıkar ve yeryüzünde akmaya başlar. Binâenaleyh nehirlerin meydana gelmesinde dağların rolü, işte bu bakımdandır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, adet olarak, Kur'an'da ne zaman dağlardan bahsetse, onunla birlikte nehirlerden de bahsetmiştir. Mesela bu âyette ve *"Orada sabit sabit, yüce yüce dağlar vücûda getirmedik mi? Size tatlı bir (kaynak) suyu da içirmedik mi?"* (Mürselât, 27) âyetinde olduğu gibi.

Bitkilerin Çift Unsur İhtiva Etmesi

Üçüncü nevi istidlâl de, Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı çeşit çeşit bitkiler ile yapılan istidlâldir. Cenâb-ı Hak buna da, وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ *"O meyvelerin hepsinden, yine kendilerinin içinde iki eş yaratmıştır"* diye işaret etmiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dane, yere gömülüp toprağın nemi ona tesir ettiğinde şişer ve kabarır. Böylece de hem en üst ucu, hem en alt ucu yarılır. Daha sonra da en üst ucundan, yukarı doğru çıkan gövde, alt ucundan da yerin derinliklerine dalan iplikçikler (kökler) çıkar. Bu, çok enteresan bir durumdur. Hem danenin karakteri, hem tabiatın, feleklerin ve yıldızların ona tesiri aynıdır. Fakat buna rağmen onun üst tarafından yukarı doğru yükselen, alt ucundan da yerin derinliklerine doğru inen şeyler çıkar. Aynı karakterden, birbirine zıt iki karakterde şeyin meydana gelmesi aslında imkansızdır. Binâenaleyh biz, bunu, danenin özelliği ve tabiat sebebi ile değil, ancak hakim bir müdebbirin tedbiri, kadîm bir mukaddirin takdiri ile olduğunu anlarız. Sonra o daneden çıkıp meydana gelen ağacın bir kısmı gövde, bir kısmı çiçek, bir kısmı da meyve olur. Sonra o meyvede de, birbirinden farklı karakterde şeyler vardır. Meselâ cevizin, dört çeşit kabuğu vardır. En üst kabuk, ağaç kısım, onun altında cevizin özünü saran zar ve cevizin üzerinde bulunan son derece ince zar vardır ki bu zar, ceviz yaş iken onu, diğer üç tabakadan ayırır. Binâenaleyh aynı meyvede farklı farklı özellikte şeyler bulunmaktadır. Mesela turunçgillerin kabuğu, kuru ve sıcak; iç kısmı ise nemli ve sıcak, asidi (suyu) soğuk ve kara, tohumu sıcak ve kuru, çiçeği ise

sıcak ve kurudur. Üzüm de böyledir. Onun kabuğu ve çekirdeği soğuk ve kuru, içi ve suyu sıcak ve nemlidir. Böylece tabiatın, yıldızların ve felekle-rin tesirleri aynı olduğu halde, tek bir daneden farklı özellikteki bu şey-lerin meydana gelmesi, mutlaka ve mutlaka hakîm, kâdir ve kadîm olan bir zât'tan ötürü olduğu sâbit olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

*"İki eş"*ten maksat, iki çeşittir. Bu farklılık, ya tatlı ve ekşi gibi, tat ba-kımındandır; yahut sıcak ve soğuk gibi, karakter (özellik) bakımındandır, yahut da beyaz ve siyah gibi, renk bakımındandır. Buna göre eğer, "Zevç" kelimesi, zaten "iki" manasına gelir. Öyle ise, ayrıca, "ikiz" demenin hik-meti nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Rivâyet edildiğine göre, Allahu Teâlâ ilk önce dünyayı, dünya içinde ağaçları, daha sonra da her türden ikişe-rini yarattı. Binâenaleyh eğer Cenâb-ı Hak bu âyette "çifti yarattı" deseydi, bununla tür mü, şahıs mı kastedildiği bilinemezdi. Ama "ikişer çift" de-yince, Allahu Teâlâ'nın ilk olarak her çiftten ikişer tane yarattığını, ne az, ne çok yaratmadığını anlamış olduk. Netice olarak diyebiliriz ki: Mahlu-kat içinde tür olarak şu anda insanlar çoktur. Fakat onlar şahıs olarak çift olan iki varlıktan yani **Adem** ile **Havva**'dan yaratılmaya başlandığına göre, bütün ağaç ve bitkilerin durumu da böyledir.[30] Allah, en iyisini bilendir.

Bu âyetteki **dördüncü tür istidlâl** de, gecenin ve gündüzün halleriyle istidlâlde bulunmaktır. Cenâb-ı Hakk'ın يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ *"Geceyi gündüze O bürür"* ifadesiyle de, buna işaret edilmektedir. Bundan maksat ise, in'âm ve ihsanın ancak, gece ve gündüz ile, bunların art arda gelmesi sayesinde kemâle erdiğidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz gece âyetini silip (eşyayı) göste-rici gündüz âyetini getirdik"* (İsrâ, 12) buyurmaktadır. Yine Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendisini durmayıp kovalayan gündüze geceyi O bürüyüp örter"* (A'raf, 54) âyeti de bu manadadır. Bunun iyice incelenip açıklanması ise, daha önce bu kitapta ele alınmıştı. **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'ın ravisi **Ebû Bekr,** şeddeli ve ğayn'ın fethasıyla "yuğaşşî"; diğer kıraat imamları da, tahfif ile "yuğşî" şeklinde okumuşlardır.

30 Müfessirimiz **Razî**'nin yaşadığı dönemden altı asır kadar sonra bitkilerin erkek ve dişi olmak üzere iki unsur ihtiva ettikleri öğrenildi. Bitkilerin eşeyli üremesi, erkek unsurla dişi unsurun çiftleşmesiyle olmaktadır. Kur'ân-ı Kerim meyvelerin bu izdivaç neticesinde ortaya çıktığını bu âyette bildirmek-tedir. Fakat bu bilgiye sahip olmayan eski müfessirlerimizin izahları müphem kalmaktadır. Onlar bunda tamamen mazurdurlar; kınanamazlar. Merhum **Razî** de onlardan biridir. (Ç.)

Sonra, Cenâb-ı Hak bu aydınlık delilleri ve ezici kat'î hükümleri zikredince, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak, süflî âlemde bulunan delilleri zikretmiş olduğu yerlerde çoğu kez, bunun hemen peşinden, *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* ifadesini, veya mana cihetinden buna yakın olan ifadeleri getirmektedir. Bunun sebebi şudur: Feylesoflar, süfli âlemde meydana gelen hadiseleri, yıldızların şekillerinde meydana gelen farklı durumlara mal etmektedirler. Bu suâlin, bu iddianın savuşturulması için delil getirilmediği sürece, maksat da tamamlanmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* buyurmuştur. Böylece sanki O, şöyle demektedir: "Tefekkür sahası henüz açıktır, mevcuttur. Binâenaleyh bundan sonra, istidlâlin tamamlanabilmesi için, tefekkür edip iyice düşünmek gerekir."

Bil ki bu soruya şu iki seklide cevap verilebilir:

a) Bizim şöyle dememiz: Farzedelim ki sizler, süflî âlemdeki hadiseleri felekî durumlara ve yıldızların birbirleriyle olan münasebetlerine mal ettiniz. Ancak ne var ki biz, felekî kütlelerden her birinin, onların karakter ve konumlarının ve de hususiyetlerinin ancak, kadîm, müdebbir ve hakîm olan bir mukaddirin, takdir edicinin tahsisi ile olması gerektiğine dair kat'î delil getirmiştik. İşte böylece de bu soru kendiliğinden düşer. İşte Cenâb-ı Hak bu cevâbı, bu makamda iyi anlatıp sağlamlaştırmıştır. Zira Allahu Teâlâ önce semavi olan delilleri zikretmekle başlamıştır. Bunların, yaratıcının varlığına nasıl delâlet ettiğini ise, daha önce açıklamıştık. Yerle alâkalı delilleri ise, bunların peşinden getirmiştir.

Buna göre eğer bir kimse, "yeryüzündeki bu hadiselerin felekî (yıldızlara ait çeşitli) haller sebebiyle meydana gelmesi niçin mümkün olmasın?" derse, bizim buna cevâbımız şöyle demektir:

Farzedelim ki durum böyle olsun; ancak ne var ki biz daha önce, felekî kütlelerin hakîm olan bir yaratıcıya muhtaç olduklarını açıklamıştık. O zaman da böyle bir soru, bizim gaye ve maksadımıza ters düşer.

b) İkinci bir izah şekli ise, süflî âlemdeki hadiselerin, yıldızların birbirleriyle olan münasebetlerinden dolayı meydana gelmesinin mümkün olmayacağına dair delil getirmemizdir ki, bu da, hemen bu âyetten sonra gelen âyette zikredilen delildir. Bu incelikleri düşünen ve onlara vakıf olan

bir kimse, Kur'ân'ın, öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini kapsamakta olduğunu anlar.

وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

"Arzda birbirine komşu kıtalar vardır, üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki, hepsi bir su ile sulanıyor. Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz. İşte bunlarda da aklını kullanacak zümreler için elbette âyetler bulunmaktadır" (Ra'd, 4).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Farklı Özellikteki Topraklar**

Bil ki bu âyetten maksat ve gaye, bu âlemdeki hadiselerin, yıldızların birbirleriyle olan münasebetleri ve yıldızların hareketleri sebebiyle meydana gelmesinin caiz olamayacağına dair delil ikame etmektir. Bu, iki yönden izah edilebilir:

a) Yeryüzünde, karakter ve mahiyet bakımından farklı farklı olan kara parçaları bulunmaktadır. Bununla beraber bunlar, birbirine komşudurlar. Bunların bir kısmı tuzlu, bir kısmı gevşek, bir kısmı sert ve kayalık, bir kısmı bitek, bir kısmı taşlı veya kumlu, bir kısmı da çamurlu ve bataklıktır. Üstelik birbirine bitişiktir. Güneşin ve diğer yıldızların bu toprak parçaları üzerindeki tesiri de aynı seviyededir. Bu da, onların farklı farklı sıfatlara sahip olmalarının, alîm ve kadîr olan Allah'ın takdiri ile olduğuna delâlet eder.

Aynı Şartlarda Yetişen Bitkilerdeki Farklılık

b) Tek bir toprak parçası, aynı suyla sulanır. Sonra güneşin ona tesiri de aynı seviyede olur. Sonraysa o yerde biten meyvelerin tatları, renkleri, karakter ve özellikleri farklı farklı olur. Hatta, bazen sen, bir üzüm salkımı alırsın, tek birisi hariç, onun bütün taneleri tatlı ve olgun olur. Zira

o tek tane, ekşi ve kuru kalmıştır!. Sonra biz kesin olarak biliyoruz ki, feleklerin ve tabiatların, hepsine nispeti aynı seviyededir. Daha doğrusu şöyle diyebiliriz: Burada, bundan daha da acayip olan bir şey bulunmaktadır. Bu da şudur: Bazı gül çeşitleri içinde öyleleri vardır ki, iki yüzünden birisi son derece kırmızı, ikinci yüzü ise, aynı şekilde o da son derece narin ve yumuşak olduğu halde, son derece siyahtır. Burada, "Güneşin tesiri, diğerlerine değil de bu birinci yüze ulaşmıştır" denilmesi imkânsızdır. Bu da kesin olarak delâlet eder ki, bütün bunlar bir Fâil-i Muhtar'ın yönetmesiyle olmaktadır; yoksa yıldızların birbirleriyle olan münasebetleri sebebiyle değil!. İşte, Cenâb-ı Hakk *"..ki hepsi bir su ile sulanıyor. Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz"* buyruğundan kastettiği şey budur. İşte bu delillerin takdir edilip, tefsir ve beyan edilmesine dair söyleyeceğimiz sözün tamamı budur.

Bil ki bu cevabı zikretmekle, delil de tamamlanmıştır. Çünkü, bu süflî âlemdeki hâdiselerin bir müessiri olması lâzım gelir. Biz, bu müessirin, yıldızlar, felekler ve tabiat olmadığını da beyân ettik. İşte o zaman da, bu varlıklardan başka olan bir diğer failin bulunduğuna kat'î olarak hükmetmek gerekecektir. O vakit de delil tamamlanır ve bundan sonra da, muhakkak ki düşünmeye sebep kalmaz. İşte bu sebepten dolayıdır ki Cenâb-ı Hak burada, *"İşte bunlarda da, aklını kullanacak zümreler için elbette âyetler bulunmaktadır"* buyurmuştur. Çünkü bu delili reddedebilecek hiçbir şey yoktur; ancak belki, "süflî âlemdeki bu hadiseler, muhakkak ki, herhangi bir müessire bağlı olmaksızın meydana gelmişlerdir" denilebilir. Bu ise, aklın olgunluğuyla uyuşmayan bir şeydir. Çünkü, hâdis olan varlığın bir "muhdis"e muhtaç olduğunun bilinmesi zarurî bir ilim olunca, böyle bir ilmin olmaması da, aklın kemâl ve olgunluğunu zedeleyici olur, ona yakışmaz. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"İşte bunlarda da, aklını kullanacak zümreler için elbette âyetler bulunmaktadır"* buyurmuştur. Daha önceki âyette ise, *"Bütün bunlarda iyi düşünecekler için elbette deliller vardır"* (Ra'd, 3) buyurmuştu. İşte bütün bu incelikler, Kur'an ilminin sırlarından olan nefis izahlardır. Yüce Allah'tan, bu sırlara vakıf olmayı, O'nun rahmet ve mağfiretine nail olmaya bir vesile kılmasını dileriz.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَفِى الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ *"Arzda birbirine komşu kıtalar vardır"* buyruğu hakkında **Ebu Bekr el-Esamm:** "Bunlar, birbirine yakın olan toprak parçalarıdır; biri iyi, elverişli iken, diğeri tuzludur; birisi bitek

iken, diğeri kumludur; birisi taşlıdır, çakıllıdır; birisi kızıl iken diğer karadır" der. Kısaca, toprak parçalarının yükseklik ve alçaklık, karakter ve özellik bakımından farklı farklı oldukları malûm olan bir durumdur. Bazı özel mushaf nüshalarında, bu ifade "قِطَعًا مُتَجَاوِرَاتٍ" şeklinde yazılmıştır ki, buna göre de ifadenin takdiri, "Allah yeryüzünde, kazıklar durumunda dağlar yarattı ve yeryüzünde birbirine komşu olan kıtalar var etti" şeklinde olur.

Âyetteki وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ *"Üzüm bağları, ekinler, hurmalıklar"* buyruğu hakkında şunu deriz: "Cennet", içerisinde hurmalıklar, bağlar, ekinler bulunan ve bunları da ağaçların çevrelemiş olduğu bahçe, bostan anlamına gelir." Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz onlardan birine iki üzüm bağı vermiş, ikisinin de etrafını hurmalıklarla donatmış, aralarında da bir ekinlik yapmıştık"* (Kehf, 32) âyetidir. **İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** "وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ" şeklinde, "جَنَّات" kelimesine atfedilmek üzere merfû okurlarken, diğer kıraat âlimleri ise, "جَنَّات" kelimesine atfedilmek üzere, mecrûr olarak okumuşlardır. **Kavvâs**'ın rivâyetine göre **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** sâd'ın dammesiyle "صُنْوَانٌ"; diğer kıraat imamları ise sâd'ın kesresiyle "صِنْوَانٌ" şeklinde okumuşlardır, bu, iki kullanış şeklidir. "Sınvân" tıpkı "kınvân" kelimesinin, "kınv" kelimesinin çoğulu olması gibi, "sınv" kelimesinin çoğuludur. Bu kelime tıpkı "ism" kelimesinin "esmâ" şeklinde çoğul yapılması gibi, "esnâ" şeklinde de çoğul yapılır. Hurmalar çoğalıp çatallandığında, o zaman onlara "صِنْوٌ" ismi verilir. Sâd'ın kesresi ve fethasıyla olmak üzere "اَلصِّنْوُ" ve "اَلصَّنْوُ" kelimelerinin aslı birdir." Bu kökten iki, üç veya daha çok hurma ağacı çıkar ki, bunlardan her birine "sınv" adı verilir. **Sa'leb, İbnu'l-A'râbî**'nin şöyle dediğini nakleder: "Sınv" kelimesi, "misl" (benzer) manasındadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in اَلَا اِنَّ عَمَّ الرَّجُلِ صِنْوُ أَبِيهِ *"Dikkat, bir kimsenin amcası, babasının "sınvı", yani, babası gibidir"*[31] sözü de bu manadadır.

Bunu iyice kavradığın zaman şimdi biz diyoruz ki, "sınv" kelimesini birinci tefsire göre ele alırsak, o zaman âyetin manası: "Hurmalardan öyleleri vardır ki, tek bir kökten iki veya daha fazla gövde çıkar; böyle olmayanları da vardır" şeklinde olur. Ama bu kelimeyi ikinci tefsire göre ele aldığımızda manası: "Hurmaların ağaçları bazen birbirine benzer olur; bazen de böyle olmaz" şeklinde olur.

31 **Müslim,** Zekât, 11 (2/677); **Tirmizi,** Menakıb, 29 (5/653); **Müsned,** 1/94.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, يُسْقٰى بِمَاءٍ وَاحِدٍ *"hepsi bir su ile sulanıyor"* buyurmuştur. **Âsım** ve **İbn Âmir,** "يُسْقٰى كُلُّهُ" takdirinde olmak üzere "yüskâ"; veyahut da, müzekkeri müennese tağlib etmeden dolayı böyle okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, **cennât** ifadesinden dolayı "tüskâ" şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr** şöyle der: "Onun müennes olduğuna Cenâb-ı Hakk'ın, وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ *"Biz onların bazısını, yenilmelerinde, bazısından üstün kılıyoruz"* ifadesi de şehâdet eder. **Hamza** ve **Kisâî,** önce geçen "yüdebbiru", "yufassilu" ve "yuğşî" ifadelerine atfederek, yâ ile "yufâddilu"; diğer kıraat imamları ise, "وَنَحْنُ نُفَضِّلُ" takdirinde olmak üzere nûn ile "nufaddilu" şeklinde okumuşlardır." فِى الْاُكُلِ *"yenilmelerinde"* ifadesiyle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır ki, bunların ikisini de **Vâhidî** yapmıştır:

a) **Vâhidi Zeccâc**'dan, "ükül" kelimesinin, yenilen meyve manasına geldiğini;

b) Başkalarından da, bu kelimenin, yemek için hazırlanan şey manasına geldiğini nakletmiştir. Ben derim ki, Cenâb-ı Hakk'ın, cennetin sıfatlarıyla ilgili olarak ifade buyurduğu اُكُلُهَا دَائِمٌ *"yemişleri... daimdir"* (Ra'd, 35) âyetinden dolayı, bu ikinci mana daha evlâdır. Zira bu mana, bütün yiyecekleri içine alan bir manadır. **İbn Kesir** ve **Nâfi,** bu kelimeyi Kur'an'ın her yerinde kâf'ın sükunuyla olarak "ükl" şeklinde okurlarken, diğer kıraat imamları da kâf'ın dammesiyle "ükül" şeklinde okumuşlardır ki, bunlar iki kullanıştır.

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفِى خَلْقٍ جَدِيدٍ ۗ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ ۚ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ فِىٓ اَعْنَاقِهِمْ ۚ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ۚ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٥﴾

"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların, "Biz toprak olduktan sonra mı, yeniden mi yaratılacağız?" demeleridir. İşte bunlar Rablerini tanımayanlardır. İşte boyunlarında laleler, bukağılar bulunanlar bunlar ve işte, içinde müebbet kalacakları ateşin yâranı da yine bunlar, bunlardır" (Ra'd, 5).

İfadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Âhireti İnkâr Edenlere Şaşılır**

Bil ki, Allahu Teâlâ, yaratılışla ilgili ihtiyaç duyulan delillere dair bu kesin bürhanları getirince, bunun peşinden âhiretle ilgili meseleleri ele alarak, وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ *"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların... sözleridir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç görüş ileri sürülmüştür:

1) **İbn Abbas** (r.a), bunun manasının, "Ey Muhammed, eğer sen onlar, senin sadık ve doğru olduğuna hükmettikten sonra, seni yalanlamalarından dolayı şaşarsan, bil ki asıl şaşılacak olan, onların şöyle şöyle demeleridir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

2) "Ey Muhammed, sen onların, benim birliğime delâlet eden delilleri anlamalarından sonra, hâlâ, onlara hiçbir fayda ve zarar veremeyecek şeylere ibâdet etmelerine şaşıyorsan haklısın; bu şaşılacak bir durum."

3) Kelamın takdiri şöyledir: "Ey Muhammed, eğer şaşırdıysan, haklısın, şaşılacak yerde şaşırdın. Zira onlar, göklerin ve yerin idarecisinin, bütün mahlûkâtın yaratıcısının Allah olduğunu, gökleri direksiz olarak yükseltenin O olduğunu, güneşi ve ayı, kulların maslahatlarına uygun olarak teshir edenin O olduğunu ve bu âlemde her türlü hayranlık veren ve aklı aşan her türlü şeyleri ortaya koyanın O olduğunu kabul edince, böylesi büyük şeylere karşı tam bir kudret izhâr eden kimse, artık nasıl olur da insanı, ölümünden sonra, bihakkın yeniden iâde edemez? Zira, en kuvvetli ve en mükemmel olana kâdir olanın, en az ve daha kolay olana kâdir olması, haydi haydi gerekir. İşte bu da, şaşılacak bir husustur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu sözü nakledince, onlar aleyhine şu üç hükmü vermiştir:

1) Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte bunlar Rablerini tanımayanlardır"* buyruğu. Bu ifade, ölümden sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr eden herkesin kâfir olduğuna delâlet etmektedir. Ba'si inkâr etmek, ancak Allah'ın kudretini, ilmini ve sıdkını inkâr etmekle tamam olabileceği için, ba'si inkâr etmekten, küfür neticesi ortaya çıkmıştır. Kudreti inkâr etmeye gelince: Bu, meselâ, "Bu âlemin ilâhı, zâtı gereği zorunlu olarak gerektirir, yoksa, fâil-i muhtar değildir; bunun için de, tekrar yaratmaya kâdir olamaz"; veyahut da, "kâdir olsa bile, ancak ne var ki kudreti tam değildir; bundan dolayı da, canlıları var etmesi ancak ana-baba, tabiat(ler) ve felekler vasıtasıyla mümkün olur. İlmi inkâr etmeye gelince: Bu "Allahu Teâlâ cüz'iyyâtı bilmez; bundan dolayı da, itaatkâr ile âsîyi birbirinden ayırması mümkün

değildir" denilmesi gibidir. O'nun doğruluğunu inkâr etmeye gelince, bu da, "O, her ne kadar bunu bildirmiş ise de böyle yapmaz. Çünkü O'nun yalan söylemesi mümkündür" denilmesi gibidir. Bütün bunlar küfür olunca, ba'si inkar etmenin de Allah'ı inkâr etmek olduğu sabit olur.

"Ateşten Bukağı" Ne Demektir?

2) Âyetteki وَاُولٰئِكَ الْاَغْلَالُ فِى اَعْنَاقِهِمْ *"İşte boyunlarında lâleler, bukağılar bulunanlar bunlar"* buyruğu ile ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) **Ebu Bekr el-Esamm** şöyle demiştir: **"Ağlâl"** kelimesinden murat, onların küfrü, zilleti ve putlara inkıyâdıdır." Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın, *"Hakikat, biz onların boyunlarına öyle lâleler geçirdik ki"* (Yasin, 8) âyetidir. Şair de şöyle demiştir:

لَهُمْ عَنِ الرُّشْدِ أَغْلَالٌ وَأَقْيَادُ "Onları, doğruluktan uzak tutan bukağıları ve bağları bulunur."

Bir kimse hakkında kötü ve adî fiilinden dolayı, هٰذَا غُلٌّ فِى عُنُقِكَ "Bu, senin boynunda bir bukağıdır" denilir. Bunun anlamı, "sen ondan kurtulamayacaksın; sen bundan dolayı azapla cezalandırılacaksın" şeklindedir. **Kâdî**: "Bu mana muhtemel ise de, sözü hakiki manasına hamletmek daha evlâdır" demiştir. Ben de derim ki: **Esamm**'ın sözü, şöyle denilerek desteklenebilir: Âyetin zahiri, şu anda onların boyunlarında bu bukağıların bulunmasını iktiza etmektedir. Oysa bu, şu anda bulunmamaktadır. Siz ise lafzı, bu durumun ilerde hasıl olacağı manasına hamlediyorsunuz. Biz de onun, şu anda hasıl olduğu manasına hamlediyoruz, ama "ağlâl"dan muradın, zikrettiğimiz şey olduğunu söylüyoruz. Binâenaleyh siz de, biz de, bir yönden sözün hakikî manasını terk etmiş oluyoruz. Öyleyse niçin sizin sözünüz bizimkinden evlâ olsun ki?.

b) Bundan murat şudur: "Allahu Teâlâ kıyamet günü, onların boyunlarına bukağılar takacaktır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, اِذِ الْاَغْلَالُ فِى اَعْنَاقِهِمْ *"Boyunlarında, bukağılar bulunduğu zaman"* (Mü'min, 71) âyetidir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"İşte, içinde müebbet kalacakları ateşin yârânı da yine bunlar, bunlardır"* âyetidir. Bundan maksat, "Ebedi muhalled azap ile tehdit etmektir." Ehl-i sünnet âlimlerimiz (r.h) ise, bu âyeti, ebedî azâbın ancak kâfirler için olduğu görüşüne delil getirerek şöyle demişlerdir: "Âyetteki "هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ" ifadesi, başkalarının değil, sadece kâfirlerin ebedî azap ile mevsûf ve muttasıl olduklarını

gösterir. Bu ise büyük günah sahiplerinin ebedî olarak cehennemde kalmayacaklarına delâlet eder."

İKİNCİ MESELE: **Allah Hakkında Taaccübün Manası**

Kelâmcılar, "şaşmak", sebebi bilinmeyen şeyle alâkalı olur. Bu ise, Cenâb-ı Hak için muhaldir. Binaenaleyh, âyetten maksat وَإِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ عِنْدَكَ "Eğer şaşarsan, bu senden olan bir şaşmadır" şeklindedir" demişlerdir.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Bazı kıraat âlimleri, başka bir âyette, bu taaccübü, Allah'ın kendisine izâfe ederek okumuşlar. O zaman bunun te'vil edilmesi gerekir. Biz, böylesi lafızların, ârazların, sıfatların başlangıçları manasından Allah'ı tenzih edip, onların sonuçlarına hamledilmesi gerektiğini beyân etmiştik. Çünkü insan, bir şeye taaccüp ederse, onu inkâr eder. Dolayısıyla bu şaşma, netice itibariyle, yadırgama ve inkâr manasına hamledilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Âyetteki Farklı Kıraatler**

Kurrâ, أَإِذَا كُنَّا تُرَابًا أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ *"Biz toprak olduktan sonra mı, yeniden mi yaratılacağız?"* âyetiyle, benzeri âyetlerde ihtilâf etmişlerdir. Birinci ve ikinci cümleler istifham suretinde olunca, bazı kıraat imamları, iki istifhamın arasını cem etmişlerdir. Bunlar, **İbn Kesir, Ebu Âmir, Âsım** ve **Hamza**'dır. Sonra, bu kıraat imamları da kendi aralarında ihtilâf etmişler ve meselâ **İbn Kesir,** tek bir hemzeyle istifhamı göstermiş, ama hemzeyi meddetmemiştir. **Ebu Amr,** istifhamı, meddettiği uzun bir hemzeyle göstermiştir. **Hamza** ve **Âsım** ise, bütün Kur'an'da (böylesi yerleri) iki hemzeyle okumuşlardır.

Kıraat âlimlerinden, iki istifhamın arasını cem etmeyenler de bulunmaktadır. Sonra bunlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir: Meselâ **Nâfi, İbn Âmir** ve **Kisâî,** birinci cümleyi istifham ile, ikinci cümleyi ise haber cümlesi olarak okumuşlardır. Yine **İbn Âmir,** birincisini haber cümlesi şeklinde, ikincisini ise istifham cümlesi olarak okumuştur. Sonra bunlar bir başka bakımdan ihtilâf etmişlerdir. Buna göre **Nâfi,** uzun olmayan bir hemzeyle; **İbn Amr** ve **Kisâî** de, iki hemze ile okumuşlardır. **Nâfi,** Sâffât Sûresi dışındaki yerlerde; **İbn Âmir** de, Vâkıa Sûresi dışındaki yerlerde; **Kisâî** de, Ankebût ve Sâffât sûreleri dışındaki yerlerde böyle okumuşlardır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "إِذَا كُنَّا تُرَابًا" ifadesindeki âmil; yani cevap mahzûf olup bunun takdiri, أَئِذَا كُنَّا تُرَابًا نُبْعَثُ "Biz toprak olduktan sonra mı diriltileceğiz?" şeklindedir. Bundan sonraki kısım, mahzûf olan bu ifadeye delâlet etmektedir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ ۖ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾

"Senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler. Halbuki onlardan evvel, nice ukûbet misâlleri gelip geçmiştir. Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber), Rabbinin ikâbı da cidden çetindir" (Ra'd, 6).

Kâfirlerin Hemen Azap İstemeleri

Bil ki, Hz. Peygamber, onları bazen kıyamet azâbı ile, bazen de dünya azâbı ile tehdit ediyordu. Kâfirler de, Hz. Peygamber onları ne zaman kıyamet azabıyla tehdit etse, kıyameti, ba'si ve neşri inkâr ediyorlardı ki, bu, daha önceki âyette zikredilmişti. Yine, her ne zaman onları dünya azâbıyla tehdit etse, O'na, "Bu azâbı bize getir bakalım" diyorlar, ta'n ve tenkit, alay yoluyla ve Hz. Peygamber'in söylediğinin aslı olmayan bir söz olduğunu göstermek arzusuyla Hz. Peygamber'den bu azâbı izhâr edip başlarına getirmesini istiyorlardı. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, onların Hz. Peygamber'den, iyilikten önce, çarçabuk kötülüğü istediklerini nakletmiştir. Buradaki "kötülük"ten murat, başlarına azâbın inmesidir. Nitekim Cenâb-ı Allah, müşriklerin *"Durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır"* (Enfâl, 32) ve *"Biz, dediler, sana katiyyen inanmayız. Ta ki bizim için şu yerden bir pınar akıtasın* (...)" (İsrâ, 90-92) dediklerini nakletmiştir. Kâfirler bu sözü, Hz. Peygamber'in sözünü tenkit etmek için söylemişlerdir. Halbuki Hz. Peygamber onlara, imana karşılık, âhirette mükâfat, dünyada ise zafer ve yardım tahakkuk edeceğini va'dediyordu. Kâfirler ise, Hz. Peygamber'den, zafer ve yardım gelmesini değil de başlarına azap gelmesini istiyorlardı. İşte, *"Senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler"* ifadesinin manası budur. Bazı âlimler, buradaki "iyiliği", mühlet verme ve azâbı tehir etme

manasına tefsir etmişlerdir. Araplar, azâbı, "seyyie-kötülük" kelimesiyle isimlendirmektedirler; çünkü azap onlara kötü gelip, eziyet vermektedir.

Müsle Kelimesi Hakkında İzahat

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ *"Halbuki onlardan evvel, nice ukûbet misalleri gelip geçmiştir"* buyruğuna gelince, bil ki Araplar, **"müsle"** kelimesinin, ukûbet, cezâ anlamına geldiğini söylerler ve bunun, "saduka" ve "sudka" (mehir) kelimesinde olduğu gibi hem "mesüle", hem de "müsle" olarak her iki şekilde kullanıldığını söylerler. Birincisi Hicâzlıların; ikincisi ise Temimlilerin kullanışıdır. Bunu, "mesüle" okuyan, "mesülât" şeklinde; "müsle" okuyan ise, "müsülât" ve "müslât" şeklinde cemi yapmıştır. **Ferrâ** ve **Zeccâc** da, bu şekilde anlatmışlardır. **İbnü'l-Enbarî** (r.h.) şöyle demiştir: **"Müsle"**, cezâlandırılan kimsede iz bırakan bir ukûbettir. Bu da, kendisinden ötürü bedende çirkin bir izin kalmış olduğu bir tağyir ve değişiklik yapmadır. Bu deyim, Arapların, bir kimse, bir başkasının kulağını, burnunu kesmek, gözlerini oymak ve karnını deşmek suretiyle bir başkasının şeklini ve suratını değiştirdiğinde "مَثَّلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ" şeklindeki tabirlerinden alınmıştır. İşte, bu kelimenin esas manası budur." Sonra Arapçada, bedendeki bu devamlı utanç verici ve hiç gitmeyen ize **"müsle"** denilmektedir.

Vâhidî ise şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı, benzer manasına gelen "misl" kelimesidir. Bunda aslolan, cezânın suça denk ve ona mümasil olması olduğu için, pek yerinde olarak bu benzerlik **"müsle"** diye isimlendirilmiştir. **Keşşâf sahibi** der ki: "Bu kelime şu şekillerde okunmuştur:

1) Fâu'l-fiili ayne'l-fiile uydurmak suretiyle iki ötreli olarak **"müsülât".**

2) "Semre" kelimesi gibi mîm'in fethası ve se'nin sükûnu ile **"meslât".**

3) "Müsülât"ın tahfifi olarak **"müslât".**

4) Rükbe'nin çoğulunun "rukebât" gelmesi gibi **"müselât"** şeklinde."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, âyetin manası şöyledir: "O kâfirler, bizim acele etmediğimiz azabı, hemen acele istiyorlar. Oysa ki onlar, daha önceki ümmetlerin başına gelen ukûbetlerimizi biliyorlar, ama bundan ibret almıyorlar. Halbuki, kendilerinden önceki kavimlerin hallerinden ibret alarak, bundan ötürü duyacakları korkunun, onları küfürden men etmesi gerekir."

Cenâb-ı Hak وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ *"Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir"* buyurmuştur. Bil ki

âlimlerimiz, bu âyeti, Allahu Teâlâ'nın büyük günah sahibini, tevbe etmese de affedebileceğine delil getirmişlerdir. Bununla istidlâl edilmesinin izahı şöyledir: *"Zulümlerine rağmen, insanlar için mağfiret sahibidir"* ifadesi, "zulümle meşgul oldukları bir halde" anlamındadır. Nitekim, "yemekle meşgul olduğu halde, emîri gördüm" manasında "رَاَيْتُ الْاَمِيرَ عَلَى اَكْلِهِ" denilir. Bu, Allahu Teâlâ'nın, insanları, zulümle meşgul oldukları halde onları affedebileceğine delâlet eder. İnsanın, zulümle meşgul olduğu anda, tevbe halinde olmadığı malumdur. Bu, Allahu Teâlâ'nın, tevbe edilmeden önce, bazen günahı bağışlayabileceğine delâlet eder. Sonra biz deriz ki, kâfir hakkında bu delil getirilmez. Binâenaleyh, geriye, bu âyet ile, büyük günah sahipleri hakkında amel edilmesi durumu kalır ki, bizim anlatmak istediğimiz de budur. Ya da şöyle deriz: Allahu Teâlâ burada, sadece, *"Gerçekten Rabbin, zulümlerine rağmen insanlar için mağfiret sahibidir"* demekle yetinmemiş, bunun peşinden, *"Rabbinin ikâbı da cidden çetindir"* buyurmuştur. Binâenaleyh, birinci cümleyi, büyük günah sahipleriyle ilgili kılmak; ikinci cümleyi de kâfirlerin durumlarıyla ilgili saymak gerekir."

Mu'tezile'den Gelen Soruya Cevap

İmdi, eğer denirse ki: "Bu âyetten maksat, Allah'ın küçük günahları affetmesidir. Böyle anlamak pekala mümkündür. Hem diyebiliriz ki: Yahut âyetten maksat şudur: "Tevbe ettikleri takdirde Allah, büyük günah sahiplerine karşı mağfiret sahibidir ve Allahu Teâlâ, onlara, tevbe etmeleri için bir mühlet tanımış olmak üzere, azabı çarçabuk vermemiştir. Binâenaleyh, eğer onlar tevbe ederlerse, Allahu Teâlâ onlara karşı mağfiret sahibidir; ikâbı âhirete tehir etmek, bu mağfiret cümlesindendir." Hatta biz deriz ki, âyeti bu manaya hamletmek gerekir. Çünkü kâfirler, azâbın çarçabuk getirilmesini istedikleri zaman, bu hususta zikredilen cevâbın, suâle uygun olabilmesi için, cezanın ertelenmesi anlamına olması gerekir. Sonra biz yine deriz ki, bu âyetin, "şüphesiz Rabbin mağfiret sahibidir; tevbe etmeleri için, onlara bir mühlet olmak üzere, cezâlandırmakta acele etmez. Eğer tevbe ederlerse, onlara karşı mağfiret sahibidir. Yok eğer, zulümlerini arttırırlar ve tevbe etmezlerse, O, ikâbı şiddetli olandır" manasında olması niçin mümkün olmasın? Muarızlar tarafından sorulan bu suallerden birincisine şöyle cevap verilebilir:

Cezanın geciktirilmesi, "mağfiret" olarak isimlendirilmez. Aksi takdirde, "Bütün kâfirler, Allahu Teâlâ onların cezalarını âhirete bıraktığı için mağfûrdurlar" demek gerekirdi.

İkinci hususa da şöyle cevap verilir: Cenab-ı Allah âyetteki affedicilik vasfı ile zatını övmüştür. Kendini methetmek ise, ancak bir lütuf ve ikrâm ile olur. Ama, zaten vâcip olan, yapılması gereken bir şeyle, övünülmez. Siz "Mu'tezile'ye göre, küçük günahların bağışlanması, zaten vaciptir.

Üçüncüye ise şöyle cevap verilir: Biz, âyetin zahirinin, günah işliyorken, mağfiretin meydana geldiğini ifade ettiğini anlatmıştık. Keza, günaha devamın tevbenin mevcudiyetini önlediğini de açıklamıştık. Böylece bu soruların hepsi düşer ve bizim söylediklerimiz doğru olur.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ ۭ اِنَّمَآ اَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾

"O inkâr edenler: "Ona Rabbisinden bir mu'cize indirilmeli değil miydi?" der. Sen, ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir hidâyet rehberi bulunmuştur" (Ra'd, 7).

Münkirlerin Başka Mu'cize istemeleri

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin, önce haşrı ve neşri inkâr etmelerinden ötürü, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını; ikinci olarak, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları uyardığı, başlarına gelecek ve köklerini kazıyacak bir azabın inmesine dâir bildirdiği şeyin doğruluğunu inkâr ettikleri için, yine O'nun nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını; üçüncü olarak da, ondan mu'cize ve deliller istemek sureti ile, nübüvvetini inkâr etmiş olduklarını anlatmıştır. İşte bu âyette anlatılan, bu üçüncü hususdur.

Bil ki bunun sebebi şudur: Onlar, Kur'an-ı Kerim'in bir mu'cize oluşunu inkâr ederek, "Bu, diğer kitaplar gibi bir kitaptır. Bir kimsenin, bir kitap yazması ve bir kitap getirmesi, kesinlikle bir mu'cize olmaz. Mu'cize, ancak **Musâ** ve **İsâ** (a.s.)'nın mu'cizeleri gibi olur" dediler.

Peygamberimiz'in Kur'an'dan Başka Mu'cizeleri

Bil ki, bazı kimseler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in doğruluğu hususunda Kur'an'dan başka bir mu'cizenin zuhur etmediğini iddia etmişler ve "Bu söz ancak O'nun elinde, başka mu'cizelerin zuhur etmemesi durumunda, Kur'an'ın da bir mu'cize olduğunu inkâr etmeleri halinde doğru olur. Çünkü, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elinden, başka mu'cizelerin de ortaya çıktığını

kabul etmemiz halinde, müşriklerin, *"Ona Rabbisinden bir mu'cize indirilmeli değil miydi?"* demeleri imkansız olurdu. İşte bu da gösterir ki, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, Kur'an'dan başka mu'cizesi yoktur" demişlerdir.

Bil ki buna şu iki yönden cevap verilir:

1) Belki de bu ifadeden maksat, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'den müşahede etmiş oldukları, hurma kütüğünün inlemesi, parmakları arasından sular fışkırması ve azıcık bir yiyecekle çok sayıdaki insanı doyurması şeklindeki mu'cizelerinin dışında, başka mu'cizeler istemiş olmalarıdır. Böylece onlar, bunların dışında, denizin, bir asanın vurulması ile yarılması ve asanın bir ejderhaya dönüşmesi şeklinde, Hz. Peygamber'den mu'cizeler istemişlerdir.

İmdi eğer, "Allahu Teâlâ'nın onları mahrum edip, böylesi mu'cizeler vermemesinin sebebi nedir?" denilirse, deriz ki: "Çünkü Hak Teâlâ, bir mu'cize gönderdiği zaman aslında maksat tamamlanmış olur. Binâenaleyh Kur'an'ın zuhuru (kendisi) zaten bir mu'cize olduğu halde, başka mu'cizeler istemek bir tahakküm (keyfine göre hüküm verme) olmuş olur. Halbuki Kur'an ortada iken daha başka mu'cize istemeye gerek yoktur. Yine belki de Allahu Teâlâ, istedikleri mu'cizeler zuhur ettikten sonra da, onların inat ve küfürlerinde ısrar edeceklerini, o zaman da köklerini kesecek bir azaba müstahak olacaklarını biliyordu. İşte bundan ötürü, istedikleri şeyi onlara vermemiştir. Allahu Teâlâ bu hususu, *"Eğer Allah onlarda bir hayır görseydi, elbette onlara duyururdu. Kulaklarına (bunu) soksaydı bile, yine onlar muhakkak ki yüz çevirici olarak arkalarını dönerlerdi"* (Enfâl, 23) diyerek beyân etmiş ve böylece o mu'cizelerden istifade edemeyeceklerini bildiği için, istediklerini onlara vermediğini bildirmiştir. Bir de, bu kapıyı açmak, sonu olmayan bir şeye götürür. Şöyle ki: Peygamber bir mu'cize getirdiği zaman, birileri çıkar başka bir mu'cize ister. Bu ise, peygamberlik iddiasının düşmesini gerektirir. Bu da batıldır.

2) Belki de kâfirler, bu sözü, diğer mu'cizeleri görmeden önce söylemişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kâfirlerin bu durumunu nakledince, إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ *"Sen, ancak bir uyarıcısın, her kavim için de bir hidâyet rehberi bulunmuştur"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kıraat imamları, vasıl (geçiş) halinde "هَادٍ" kelimesinin tenvinli okunacağı ve (kelimenin aslındaki) yâ harfinin hazfedileceği hususunda ittifak

etmişlerdir. Vakf (durma) halinde, nasıl okunacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre, **İbn Kesir,** yâ harfi üzerinde vakfederek (durarak); diğer kıraat imamları ise, yâ'sız olarak vakfederek okumuşlardır. Bu, **İbn Füleyh**'in, **İbn Kesir**'den naklettiği hafiflik için okunan kıraattir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin birkaç şekilde tefsiri yapılabilir:

1) Bundan murat şudur: Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi kavmi için bir uyarıcı ve onlar için hükümleri bir beyân edicidir. Ondan önce her kavmin de, bir hidâyet rehberi, bir uyarıcısı ve bir davetçisi vardı. Hak Teâlâ mu'cizeler göstermek hususunda, peygamberlerin hepsini eşit kılmıştır. Ama ne var ki o husûsi mu'cizenin kendisine verilmesini hak etmiş olduğu için, her kavmin belli bir yolu ve tarzı vardı. Bundan ötürü **Musâ** (a.s.) zamanında hâkim olan şey sihir olduğu için, Allahu Teâlâ, **Musâ** (a.s.)'nın mu'cizesini, kavminin anlayışına ve tarzına en uygun olan hususta vermiştir. Yine **İsâ** (a.s.) zamanında tıp revaçta olduğu için, O'nun mu'cizesini de o konuda vermiştir ki, bu da, **Hz. İsâ** (a.s.)'nın ölüleri diriltmesi, anadan doğma kör ve alacalıları iyileştirmesidir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) devrinde ise, belâgat ve fesahat hâkim olduğu için, Hak Teâlâ, O'nun mu'cizesini de, o zamana uygun olan bir biçimde vermiştir. Bu da, Kur'an'ın fesahat ve belâgatıdır. İşte Araplar, anlayış ve tarzlarına son derece uygun olduğu halde, bu mu'cizeye iman etmediklerine göre, diğer mu'cizeler zuhur ettiğinde, onlara hiç imân etmezler. İşte bu **Kâdî**'nin yaptığı bir açıklama olup, sözün kendisi ile uyumlu olduğu doğru ve güzel bir izahtır.

2) Âyetin manası şöyledir: "Kâfirler, Kur'an'ın bir mu'cize olduğunu inkâr etmiyorlar. Binâenaleyh, bundan ötürü kalbin sıkışmasın. Sen ancak bir uyarıcısın. Görevin, onların kalplerinde iman hasıl oluncaya kadar, uyarmaya (inzâra) devam etmektir. Sen, onlara güç yetiremezsin. Her kavmin bir hidâyet rehberi vardır. Onlar, ancak Allah'ın hidâyeti yaratması ile, onları hidâyete erdirebilirler." Buna göre âyet, "Sana düşen ancak, uyarmadır. Hidâyete gelince, o, Allahu Teâlâ'dandır" demek olur.

Bil ki âyetlerin zâhirini benimseyen müfessirler, bu hususta birkaç görüş zikretmişlerdir:

a) **Münzir** (uyarıcı) ve **hâdî** (hidâyet rehberi) aynı şeydir. Buna göre ifadenin manası, "Sen ancak bir uyarıcısın. Aynı şekilde her kavmin de

bir uyarıcısı vardır. Onlardan her birinin mu'cizesi, diğerininkinden başkadır" şeklindedir.

b) "**Münzir** (uyarıcı) Hz. Muhammed (s.a.s.); **Hâdî** ise, Allahu Teâlâ'dır." Bu mana, **İbn Abbas** (r.a), **Saîd b. Cübeyr, Mücâhid** ve **Dahhâk**'tan rivâyet edilmiştir.

c) Buradaki "**münzir**" Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir, "**Hâdi**" (hidâyet rehberi) ise, **Hz. Ali**'dir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.), elini **Hz. Ali**'nin göğsüne koydu ve *"Ben münzirim"* dedi. Sonra da **Hz. Ali**'ye işaret ederek, *"Sen de hâdisin (hidâyet rehberisin). Benden sonra, hidâyete erecekler, senin sayende hidâyete ereceklerdir"* dedi.

اَللّٰهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾ سَوَآءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

"Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin neyi eksik, neyi fazla yapacağını bilir. O'nun nezdinde her şey bir ölçü iledir. O, görünmeyeni de, görüneni de bilendir. Çok büyüktür, her şeyden yücedir. Sizden, sözünü gizleyen de, açıkça söyleyen de, gece (karanlığında) gizlenen de, gündüz yoluna giden de, (O'nun ilminde) birdir" (Ra'd, 8-10).

Allah'ın İlminin Genişliği

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Önceki Kısımla Münasebet**

Âyetin, önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti ile ilgili birkaç izah şekli vardır:

1) Allahu Teâlâ o kâfirlerin, Hz. Peygamber'in getirdiğinden başka mu'cizeler getirmesini istediklerini nakledince, bu âyette de, kendisinin her şeyi bildiğini; binâenaleyh onların doğruyu bulmak ve gerçekten açıklanmasını istemek için mi, yoksa işi yokuşa sürüp, inatlaşmak için mi başka mu'cize istediklerini; bu mu'cizeler zuhur ettiği zaman bunlardan yararlanacaklar mı, yoksa ısrarlarını ve kibirlerini mi artıracaklar. Bütün

bunları hallerinden bilir. Eğer Allahu Teâlâ, onların bu mu'cizeyi, doğruya ulaşmak, hakikâtin beyân edilmesini talep etmek ve daha çok yararlanmak gayesi ile istediklerini bilse idi, yani durum böyle olsaydı, o mu'cizeleri verir, onları bundan mahrum bırakmazdı. Fakat Allah onların bunu sırf inat için istediklerini bildiği için, onları bundan mahrum bırakmıştır ki, bu, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerinde ifade edildiği gibidir: *"(Müşrikler): "Ona Rabbisinden bir mu'cize indirilse ya" derler. De ki: "Gayb, ancak Allah'ındır. Bekleyin (görürsünüz)"* (Yûnus, 20); *"O'na Rabbisinden âyetler (mu'cizeler) indirilmeli değil miydi?" dediler. De ki: "O âyetler ancak Allah nezdindendir"* (Ankebut, 50).

2) Âyetin, daha önceki kısımla münasebeti şudur: Allahu Teâlâ, ba'sin (ölümden sonra dirilişin) inkârı hususunda, *"Eğer şaşıyorsan, asıl şaşılacak olan, onların şu sözüdür..."* (Ra'd, 5) buyurmuştu. Çünkü onlar canlıların bedenlerinin parçaları, cesetlerin dağılması ve ufalanması zamanında birbirine karıştığı ve birbirinden ayrılması mümkün olmadığı için, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ediyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, her şeyi bilmeyen birisinin, bunları birbirinden ayırt edemeyeceğini, ama her şeyi bilen zatın bütün bunları birbirinden ayırt edebileceğini beyân buyurmuştur. Daha sonra ise, her dişinin neye gebe olduğunu ve rahimlerin neyi zayi edip neyi artıracağını bildiğini beyan ederek, kendisinin bütün her şeyi bildiğine istidlâl etmişir.

3) Bu âyet, kendinden önceki, *"Senden iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler"* (Ra'd, 6) ifadesi ile ilgilidir. Buna göre âyetin manası şöyledir: "Allahu Teâlâ her şeyi bilir. Binâenaleyh azabı da, faydalı olduğunu bildiği kimse için indirir." Allah, en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, "مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ" ifadesindeki "mâ" edatları, ya ism-i mevsuldürler, ya da mâ-i mastariyyedirler. İsm-i mevsul oluşlarına göre mana: "Allah her dişinin gebe olduğu çocuğun, hangi cinsten, yani erkek mi, dişi mi; tam mı yoksa noksan mı; güzel mi, yoksa çirkin mi; uzun mu, yoksa kısa mı olacağını ve mevcut ve ileride ortaya çıkacak hallerini bilir" şeklinde olur.

Rahimlerin Zayi Ettiği veya Artırdığı Şey

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا تَغِيضُ الْاَرْحَامُ *"Rahimlerin neyi zayi edeceğini (bilir)"* buyurmuştur. "Gayd" mastarı, fiili müteaddi veya lâzım sayılsın

"noksanlık" manasınadır. Arapçada, "Su eksildi ve ben suyu eksilttim" manasında, "غَاضَ الْمَاءُ وَغِضْتُهُ" denilir. Hak Teâlâ'nın, وَغِيضَ الْمَاءُ *"su (çekildi, eksildi)"* (Hûd, 44) âyeti de bu manayadır. Tefsir edilen âyette وَمَا تَغِيضُهُ الْأَرْحَامُ "Rahimlerin neyi zayi ettiğini bilir" manâsı kastedilmiştir. Fakat "hu" zamiri mahzuftur. Cenâb-ı Hak, daha sonra وَمَا تَزْدَادُ *"neyi artıracağını da (bilir)"* yani, "rahimlerin neyi fazla yapacağını da bilir" demiştir. Nitekim sen, اَخَذْتُ مِنْهُ حَقِّي وَازْدَدْتُ مِنْهُ كَذَا "Ondan, hakkım olanı aldım, şu kadar da fazladan aldım" dersin. وَازْدَادُوا تِسْعًا *"ilâveten dokuz yıl daha kaldılar"* (Kehf, 25) âyeti de bu manayadır.

Âlimler, rahimlerin neyi artırıp eksilttiği, fazla veya eksik yaptığı hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) Doğacak çocuğun sayısı hususunda... Çünkü rahim, bazen bir, bazen iki, bazen üç, bazen dört çocuğa gebe olur. Rivâyet edildiğine göre **Şüreyh**, anasının karnındaki dört çocuktan birisi idi.

2) Çocuk bazen eksik, bazen tam olarak doğar.

3) Çocuğun ana karnındaki müddeti, bazen dokuz ay, bazen daha fazla olur. **Ebu Hanife**'ye göre bu müddet, iki seneye kadar; **İmam Şafiî**'ye göre, dört seneye; **İmam Malik**'e göre beş seneye kadar uzayabilir. Rivâyet olunduğuna göre, **Dahhâk** iki senede doğmuştur. **Herem b. Heyyan** da, annesinin karnında dört yıl kaldığı için, sanki ihtiyarlamıştır. Bundan ötürü ona Herem (ihtiyar) denilmiştir.

4) Kan hususunda. Çünkü kan (nifas kanı) bazen çok, bazen az olur.

5) Allahu Teâlâ, çocuk tam teşekkül etmeden, düşük olarak doğması sebebi ile, rahimin noksan yaptığı işi ve tam doğması sebebi ile de, fazla olarak yaptığı işi bilir.

6) Allahu Teâlâ, hayız kanının zuhur etmesi ile noksanlaşan şeyi bilir. Çünkü hamilelik esnasında kan gelirse, rahimdeki çocuk zayıf, noksan olur. Meydana gelen bu noksanlık kadar, bu noksanlığın telafisi için, hamilelik müddeti uzayabilir. **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "Hamilelik müddeti esnasında bir gün dahi (hayız) kanı aksa, hamilelik müddeti, bunu telâfi edebilmek için ve iş normal olsun diye, bir gün artar."

7) Hayız kanı, kadının karnında (rahminde) toplanan bir fazlalıktır. Onun damarları bu fazlalıklarla dolunca taşar, dışarı çıkar ve bu fazlalıklar o damarların içinden dışarı akar. Bu maddeler akınca, bu damarlar bir kez daha bu maddelerle dolup taşar. Bütün bunlar, biz, "mâ" kelimesinin

ism-i mevsûl olduğunu söylememiz halindedir. Ama biz "mâ"nın mastariyye olduğunu söylersek, bu durumda mana şöyle olur: "Allahu Teâlâ, her dişinin hamile kaldığı (şeyi) bilir. Yine, rahimlerin eksilttiğini de bilir. Rahimlerdeki o şeyin gerek fazlalaşması, gerek eksilmesi, gerek vakitleri, gerekse halleri hususunda hiçbir şey ona gizli kalmaz."

Her Şey Ölçü İledir

Cenâb-ı Hakk'ın وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ *"O'nun nezdinde her şey bir ölçü iledir"* buyruğunun manası şudur: "Her şey bir ölçü ve sınır, had iledir ki, o sınırı ne aşabilir, ne de ondan geri kalabilir." Bu, *"şüphesiz ki biz her şeyi bir takdir ile yarattık"* (Kamer, 49) âyeti ile Furkan Sûresi'nin başındaki, *"O, her şeyin mukadderatını tayin etmiştir"* (Furkan, 3) âyetinde olduğu gibidir.

Bil ki, âyetteki *"O'nun nezdinde her şey bir ölçü iledir"* buyruğundaki "nezdinde oluş", bilme manasında olabilir. Buna göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ, her şeyin kemmiyetini ve keyfiyetini açık ve mufassal bir biçimde bilir" şeklinde olur. Durum böyle olunca, bu malûmatta bir değişikliğin meydana gelmesi imkânsız olur. Yine âyetteki عِنْدَهُ *"nezdindedir"* ifadesinden muradın, Allah, "her hâdis" varlığa ezelî meşîeti ve sermedî irâdesiyle, belli bir vakit ve muayyen bir hal tahsis edip vermiştir" şeklinde bir mana olması da muhtemeldir. İslâm filozoflarına göre Allahu Teâlâ, küllî şeyler (eşyâ) vaz edip onlara kuvvet ve özellikler yerleştirdi ve onları hususî ölçülerle takdir edilmiş olan hareketlerinden, belli cüz'î haller ve mukadder hususî münasebetler ortaya çıkacak bir biçimde hareketlendirmiş, tahrik etmiştir. Bu âyetin muhtevasına, kulların fiilleri, halleri ve düşünceleri de dahildir. Bu, **Mu'tezile**'nin görüşünün batıl ve yanlış olduğunu gösteren en kuvvetli delillerdendir.

Âlimu'l-Gayb Ve'ş-Şehâde Ne Demektir?

Sonra, Cenâb-ı Hak, عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ *"O, görünmeyeni de görüneni de bilendir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a.) "Allahu Teâlâ bununla, insanlara göre "gayb" olan şeyleri müşahede edip bildikleri her şeyi bilmekte olduğunu beyân etmektedir" der. **Vâhidî** de: "Buna göre, buradaki "gayb" kelimesi "gâib" manasına (kaybolan, gâib olan) manası kastedilen bir mastardır. "Şehâde" kelimesiyle de "şâhit" manası murat edilmiştir" demiştir. Âlimler, "gâib" ve "şâhit" ile neyin kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları: "Gâib, malûm olan; şâhit de mevcut olandır" demişlerdir. Bazıları da: "Gâib, hislerden, idrâkten uzak olan; şahit ise, hazır ve mevcut

olandır" demiştir. Diğer bazıları ise: "Gâib, insanların bilmediği; şâhit de bildiği şeylerdir" demişlerdir.

Biz de diyoruz ki: Malûmat, iki kısımdır: **Ma'dûmat** (bulunmayanlar) ve **mevcûdât** (bulunanlar). Ma'dûmata gelince, onlardan bazısının vücut bulması imkânsız iken, bazılarının ise vücut bulması imkânsız değildir.

Mevcûdât da iki kısımdır:

1) Yok olması imkânsız olan mevcûdât;

2) Yok olması imkânsız olmayan mevcûdât. İşte, bu dört kısımdan her birinin, kendine has hüküm ve özellikleri vardır ve hepsi de, Allah'ın malûmudur. Aynı zamanda hocam olan babam, **Ebu'l-Kasım Ensarî** vasıtasıyla **İmamu'l-Haremeyn**'in (Allah hepsine rahmet eylesin) şu sözünü naklet-mişti: "Allah'ın, sonsuz malûmatı ve bilgisi vardır. Yine, Allah'ın, bu mâlûmatlardan her biri hakkında, yine sonsuz başka malûmatları da vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak, cevher-i ferdin (atomun) halinden, onun bedel yoluyla, nihâyetsiz mekânlarda bulunabileceğini ve keza bedel yoluyla, nihâyetsiz sayıdaki sıfatlarla da mevsûf olabileceğini bilir. Allahu Teâlâ, her hali ve durumu, tafsilatlı olarak bilir." İşte bütün bu kısımlar, *"O, görünmeyeni de, görüneni de bilendir"* ifadesinin kapsamına dahil olmaktadır.

El-Kebiru'l-Müteâl Vasıfları

Sonra, Cenâb-ı Hak, bunun peşinden الْكَبِيرُ *"Çok büyüktür"* ismini getirmiştir.

Allahu Teâlâ yücedir; O'nun, cüsse, cisim ve miktar bakımından büyük olması imkânsızdır. Binâenaleyh, ilâhi kudret ve ölçüler açısından büyük olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak kendisini الْمُتَعَالِ *"her şeyden yücedir"* diye vasfetmiştir. O, kendisi için caiz olmayan ve düşünülemeyen her şeyden münezzehtir. Bu, Allahu Teâlâ'nın, zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde (noksanlıklardan) münezzeh olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, âyet-i kerime, Allah'ın kâmil bir ilim ve tam bir kudret ile mevsûf olduğuna, kendisine yakışmayan her şeyden berî olduğuna delâlet eder. Bu da O'nun, kâfirlerin inkâr ettiği "ba's"e, istedikleri mu'cizeleri getirmeye ve acele ettikleri o azâbı vermeye kâdir olduğunu gösterir. Ama O, bir kavim için ilâhî meşîetine göre; başka bir kavim için de maslahattan dolayı bu azâbı geciktirir. **İbn Kesir,** bu "müteâl" sıfatını, vakıf ve vasıl halinde aslına uygun olarak

yâ ile, "الْمُتَعَالِى" şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri de, tahfif gayesiyle, her iki durumda da yâ'nın hazfiyle okumuşlardır.

Allah'ın İlminin Genişliği

Sonra Allahu Teâlâ, kendisinin her şeyi bilmekte olduğunu te'kid etmek için سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ اَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِالَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ *"Sizden, sözünü gizleyen de, açıkça söyleyen de, gece (karanlığında) gizlenen de, gündüz yoluna giden de, (O'nun ilminde) birdir"* buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Sevâün Kelimesinin İzahı**

Âyetteki "sevâün" kelimesi, iki kişiyi gerektirir: Meselâ sen, سَوَاءٌ زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Zeyd ve Amr eşittir" dersin. Sonra, bu kelimeyle ilgili iki izah vardır:

1) **Sevâün** kelimesi mastardır; ذُوسَوَاءٍ "eşit olan, eşitlik sahibi" manasındadır. Nitekim sen, aynı manada olmak üzere, "zû adlin" (adâlet sahibi) yerine عَدْلٌ زَيْدٌ وَعَمْرٌو "Zeyd ve Amr, çok adildir" dersin.

2) Bunun, ism-i fâil olarak "müstevî" anlamında olması da muhtemeldir. Bu duruma göre burada bir takdir yapmaya gerek yoktur. Fakat **Sîbeveyh,** "مُسْتَوٍ زَيْدٌ وَعَمْرٌو" demeyi hoş karşılamamıştır. Çünkü ism-i fâiller nekire (belirsiz) oldukları zaman mübteda olmazlar.

Ama bir kimse, "Aksine bu mana daha uygundur; çünkü, sözü bu manaya hamletmek, aslın hilâfına olan bir takdirde bulunma zaruretini ortadan kaldırmaktadır" diyebilir.

İKİNCİ MESELE: **Sârib Kelimesinin İzahı**

Âyetteki "مُسْتَخْفٍ" ve "سَارِبٌ" kelimeleriyle alâkalı iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Arapçada اَخْفَيْتُ الشَّيْءَ - أَخْفِيهِ - إِخْفَاءً فَخَفِيَ "falan şeyi gizledim, onu gizliyorum - gizlemek; o da gizlendi" اِسْتَخْفَى فُلَانٌ مِنْ فُلَانٍ "Falanca falancadan gizlendi, saklandı" denilir. "سَارِبٌ بِالنَّهَارِ" deyimine gelince, **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Bu deyim, gündüzün, açıkça kendi yolunda giden kimse" anlamındadır. Arapçada, خَلَا لَهُ سَرَبُهُ "Onun yolu boşaldı, açıldı" denilir. **Ezheri** de şöyle der: "Araplar "سَرَبَتِ الْإِبِلُ - تَسْرُبُ - سَرَبًا" yani "Deve, açıktan, arazide istediği yere çekip gitti" denilir. Bunu anladığın zaman, bil ki âyetin manası, "İnsan, ister karanlıklar içinde gizlenmiş olsun, isterse açıkça yollara düşmüş olsun; Allahu Teâlâ bütün bu durumların hepsini ihata etmiş olarak bilir" şeklindedir. **İbn Abbas:** "Bu, Allah

kalplerin gizlediğini ve lisanların açıkça söylediğini bilir" manasındadır derken, **Mücahid:** "Allah, gecenin karanlıkları içinde kötülüklere yönelen kimseyi de bilir, yine gündüzün ortasında peşi peşine bunları işleyen kimseyi de bilir" demektedir.

İkinci görüş: Bu görüşü **Vâhidî, Ahfeş** ve **Kutrub**'dan nakletmiştir. Buna göre bunlar, **"Müstahfî"** zâhir ve aşikâr olan; **"sârib"** ise gizli ve saklı olan anlamındadır. Bu manada Arapçada خَفَيْتُ الشَّيْءَ وَأَخْفَيْتُهُ "falan şeyi ortaya çıkardım, onu izhâr ettim" denilir. Yine "falan şeyi ortaya çıkardım" manasında "اِخْتَفَيْتُ الشَّيْءَ" denilir. Mezar soyguncusuna da, **"müstahfî"** denilir. **"Sârib"** kelimesi de, "gizlenen" anlamındadır. Giren kimseyede, **"serib"** denilir. Vahşi hayvanlar inlerine girdiği zaman "اِنْسَرَبَ الْوَحْشُ" denilir" demişlerdir. **Vâhidî** şöyle demiştir: "Bu izah, lügat bakımından daha doğrudur. Ama tercihe şayan olan, birinci görüştür. Çünkü, müfessirlerin ekserisi, birinci görüşte, mutabıktırlar. Bir de, "leyl" (gece) kelimesi gizlenmeye, gündüz kelimesi ortaya çıkmaya ve görünmeye delâlet eder.

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

"Onun, önünde arkasında, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek takipçi (melekler) vardır. Bir kavim, kendilerinde olan durumu değiştirip bozmadıkça, hiç şüphesiz Allah da onu değiştirip bozmaz. Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onu geri çevirmeye hiçbir çare yoktur. Onlar için, O'ndan başka bir velî de yoktur" (Ra'd, 11).

İnsandan Ayrılmayan Melekler

Bil ki, "لَهُ" kelimesindeki zamir, geçen âyetteki *"Sizden, sözünü gizleyen de, açıkça söyleyen de"* ifadesindeki "men" ism-i mevsûllerine râcidir. Bunun, "عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ" ifadesindeki lafza-i celâle râci olduğu da söylenmiştir. Buna göre mana, "Allah'ın ta'kipçi (melekleri) var" şeklinde olur. Âyetteki, "مُعَقِّبَاتٌ" kelimesinin aslının, "مُتَعَقِّبَاتٌ" şeklinde olması mümkündür.

Buna göre te harfi kâf harfine idğam edilmiştir. "وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ" (Tevbe, 90) âyeti de böyledir. Bu âyetteki "مُعَذِّرُونَ" kelimesi, مُتَعَذِّرُونَ (özür dileyenler) manasınadır. **"Mu'akkıb"** kelimesinin, "peşinden giden, takib eden" manasına olması da muhtemeldir. O halde, her şeyin "mu'akkibi", onu takip eden, ondan sonra gelen şey demektir. Her iki izaha göre de, mana aynıdır. Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Âyette bahsedilen **"mu'akkıbât"** sözü ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

I) Âlimlerin çoğunun benimsediği meşhur görüşe göre, bununla "hafaza melekleri" kastedilmiştir. Hafaza meleklerini, şu iki sebepten ötürü, "mu'akkıbât" (takipçiler) diye nitelemek uygun olmuştur:

a) Onlardan gece görevli olanların, gündüz görevli olanları; yahut da gündüz görevli olanların, gece görevli olanları takip etmeleri, yani onlardan sonra gelip nöbeti devralmaları sebebi ile.

b) Yahut da onların, kulların yaptığı amelleri takip etmeleri ve o amelleri yazıp kaydetmeleri sebebiyledir. Bir iş yapıp, tekrar aynı işe yönelen kimse, o işi ta'kîb etmiş olur. Buna göre, "mu'akkıbât" sözü ile gece ve gündüz (insanın amellerini yazan ve onu koruyan) melekler kastedilmiştir.

İnsanla Beraber Olan Yirmi Melek

Hz. Osman (r.a.)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir. "Ey Allah'ın Resûlü! Bana, bir insan için ne kadar meleğin görevlendirildiğini söyle" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) *"Bir melek sağındadır. O, senin hasenâtını (iyiliklerini, iyi amellerini) yazar. Bu melek, aynı zamanda senin solunda bulunan meleğin emîri (reisi)dir. Binâenaleyh bir iyilik yaptığında, o buna karşılık on katı sevap yazar. Ama bir kötülük işlediğinde, solda bulunan, sağda bulunana, "Yazayım mı?" diye sorar. O da, "Hayır, (bekle). Belki tevbe eder" der. Soldaki melek üç defa böyle deyince, sağdaki, "Evet, (artık) yaz. Allah bizi ondan kurtarsın. O, ne kötü bir arkadaş. Ne kadar az Allah'ı görüp gözetiyor ve bizden ne az utanıyor" der. Bunlardan başka önünde ve arkanda iki melek daha var. Bunlar, Hak Teâlâ'nın: "Onun (insanın) önünde ve arkasında, kendisini Allah'ın emriyle gözetleyecek takipçi (melekler) var" âyetinde bahsedilenlerdir. Bir melek de, senin perçeminden (kâkülünden) tutmuştur. Sen, Rabbine boyun eğip itaat ettiğinde, başını yukarı kaldırır; isyan edip, başını diktiğinde, başını yere çeker ve indirir (zelil eder). İki melek de, senin dudaklarında bulunur. Bana getirdiğin, söylediğin salât-u selamları yazar, kaydederler. Bir melek de, ağzının içinde bulunur ve ağzından içeri,*

yılanların çıyanların girmesine engel olur. İki melek de, iki gözünün üzerinde bulunur. İşte bunlar, her insan ile birlikte bulunan toplam on melektir. Gece melekleri, gündüz melekleri ile nöbet değişirler. Böylece, her insan üzerinde (görevli) yirmi melek bulunur" buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: *"Aranızda gece ve gündüz takipte olan melekler vardır. Onlar sabah namazı ve ikindi namazı vaktinde (günde iki kere) nöbet değişimi için bir araya gelirler."*[32] İşte, *"Sabah namazını da (edâ et). Çünkü sabah namazı şâhitlidir"* (İsra, 78) âyeti ile murat edilen şâhitlik budur. On gece meleğinin yukarı çıktığı esnada, on gündüz meleğinin yere indiği de söylenmiştir. **İbn Cüreyc** bu âyetin, tıpkı *"Hem sağında, hem solunda oturan iki de (melek) vardır"* (Kâf, 17) âyeti gibi olduğunu, sağdakinin iyilikleri, soldakinin ise kötülükleri yazıp tespit ettiğini söylemiştir. **Mücahid** de: "Her insan ile birlikte, onu, uykusunda ve uyanık halinde, cinlerden, diğer insanlardan ve haşerattan koruyan bir melek vardır" demiştir.

Mu'akkıbât Niçin Müennes Getirildi?

Âyetle ilgili birkaç soru vardır:

Birinci soru: "Melek" kelimesi müzekkerdir. Binâenaleyh niçin, "mu'akkıbât" diye, cemi müennes sîgasıyla zikredilmiştir?

Cevap: Bu hususta iki izah vardır:

1) **Ferrâ** şöyle demiştir: "**Mu'akkıbât** kelimesi, aslında müzekkerdir. Çünkü, "melâike"nin cem'i (çoğulu), "mu'akkibe" şeklindedir. Daha sonra bu kelime, ikinci kez "mu'akkıbât" diye cemilenmiştir. Bu tıpkı, إِبْنَاوَاتُ سَعْدٍ وَرِجَالَاتُ بَكْرٍ "Sa'd'ın oğulları ve Bekir'in adamları" denilmesi gibir. "Ricalât", ricâl (adamlar) kelimesinin çoğuludur. Bunun müzekker olduğuna, âyetteki, "يَحْفَظُونَهُ" fiilinin cemi müzekker sîgasıyla getirilmiş olması da delâlet eder."

2) **Ahfeş**'in görüşüne göre, bu ta'kib işi o meleklerce çokça yapıldığı için, (bunu ifade eden) "mu'akkıb" kelimesi müennes olarak kullanılmıştır. Mesela, aslında müzekker oldukları halde, "nessâbe" (neseb âlimi) ve "allâme" (çok bilgin) kelimeleri de, müennes olarak kullanılmıştır.

İkinci soru: Mu'akkıb meleklerin, insanın önünde ve arkasında olması ne demektir?

32 **Buhari**, Mevâkit, 16 (1/139); **Nesâî**, Salât, 21 (1/240).

Cevap: Gece gizlenen ve gündüz yoluna giden insanları, bazen mu'akkıb melekler sarar ve ona o insanın yaptığı ve söylediği her şeyi tastamam sayar, dökerler. Onların gözünden, insanın hiçbir ameli ve sözü kaçmaz, onlar hepsini yazar, zapt ederler. Bazı âlimler, "Aksine bundan murat, "onlar, o kimseyi, önünden ve arkasından gelecek her türlü tehlikeden korurlar. Çünkü gündüz yoluna giden, işlerine sa'y-ü gayret gösterdiği için, önünden ve arkasından bir şey gelmesinden sakınır" demişlerdir.

Üçüncü soru: Âyetteki *"Allah'ın emriyle"* ifadesi ile, ne murat edilmiştir?

Cevap: Ferra, bu hususta şu iki görüşü ileri sürmüştür:

1) Âyette, bir takdim-tehir vardır ve takdiri, "Onu, Allah'ın emri ile gözetleyen takipçi melekler vardır, onlar onu muhafaza ederler" şeklindedir.

2) Burada bir hazf vardır, yani "Bu muhafaza, Allah'ın emrindendir; emrettiği şeylerdendir" demektir. Binâenaleyh bu cümlenin ismi (mübtedası) hazfedilmiş, haberi kalmıştır. Nitekim, kesenin üzerine, "Bunun içinde iki bin (lira) var" manasında, sadece "iki bin" yazılır.

Burada **İbnü'l-Enbârî**'nin söylediği bir üçüncü izah daha vardır: Buradaki "min" harf-i cerri, "bâ" (ile) harf-i cerri manasına olup ifade, "Onlar onu Allah'ın emri ve yardımı ile korurlar" demektir. Bunun böyle olduğunun delili, ne meleklerden, ne de insandan hiçbirinin, hiçbir kimseyi Allah'ın emrinden ve takdirinden korumasının mümkün olmayışıdır.

O Meleklerin Görevlendirilmelerinin Hikmeti

Dördüncü soru: O meleklerin, biz insanlar üzerine vazifeli kılınmasının hikmeti nedir?

Cevap: Bu, beklenmeyen bir soru değildir. Çünkü müneccimler, her günün (işlerinin) yönetilmesinin bir yıldıza ait olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Her gecenin (işlerinin) tedbiri de, yine aynı şekilde bir yıldıza aittir. Müneccimlere göre, yıldızların ruhları olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh bu farklı farklı tedbir ve idareler, gerçekte o ruhlara aittir. Müneccimlerin görüşüne göre, ay, **Hilac** ve **Kethudâ** (yıldızlarına) ait tedbirler hususunda söylenecek söz de aynıdır. Büyücülerin dilinde bu söz yaygındır. İşte bundan ötürü sen onların, "Bana gökteki rûhanî bildirdi" dediklerini görürsün. Onlar "gökteki rûhanî" sözü ile her insanın, işlerini gören bela ve âfetlerini savuşturan felekî bir rûhunun bulunmasını kastederler. Bu, eski felsefeciler ile (yıldızlara bakıp) ahkâm kesenler arasında ittifak edilmiş bir husus olunca, bunun şeriatte yer alması nasıl tuhaf görülebilir?

Bu hususta sözün özü şudur: Beşeri ruhlar da, cevherleri, karakterleri bakımından, farklı farklıdırlar. Bundan dolayı bazıları hayırlı (iyi), bazıları şerli (kötü), bazıları aziz, bazıları zelil, bazılarının kahri (gücü) ve hükümranlığı kuvvetli, bazılarınınki zayıf ve tesirsizdir. Beşerî ruhların durumu böyle olduğu gibi, felekî ruhların durumu da böyledir. Her hususta ve her vasıfta, felekî ruhların beşeri ruhlardan daha kuvvetli olduğunda şüphe yoktur. Beşerî ruhların her bir grubu, felekî ruhlardan bir ruhun terbiyesi (tesiri) altında oldukları ve karakterleri ile özellikleri bakımından o felekî rûha benzedikleri için, belli karakter ve vasıflarda müşterektirler. O beşeri ruhlar, sanki o felekî ruhun çocukları gibidir. Durum böyle olunca, o felekî ruh, o beşerî rûha her işinde yardımcı olmuş, faydalı şeylere iletmiş ve onu her türlü afet ve belâlardan korumuş olur. Bu, muhakkik felsefecilerin ileri sürmüş olduğu bir görüştür. Durum böyle olunca da, şeriatin bahsettiği bu mu'akkıb melekler meselesinin hepsi nezdinde geçerli olduğunu anlarız. Binâenaleyh şeriatin, böyle bir şeyi getirmiş olması nasıl yadırganabilir?

Meleklerin Diğer Faydaları

Ayrıca o meleklerin, insanoğluna has ve vazifeli kılınıp, onlara hükümran hale getirilmesinin, yukarıda bahsedilen hususların dışında, şu gibi birçok faydası vardır:

1) Şeytanlar, insanı şer ve günah olan şeylere çağırırlar. Melekler ise hayır ve taat olan şeylere çağırırlar.

2) **Mücahid:** "İnsan uyurken ve uyanıkken, kendisini cin ve insanlardan koruyan bir meleğin onunla birlikte bulunduğunu" söylemiştir.

3) Biz bazen sebepsiz yere durup dururken insanın kalbine bir niyetin geldiğini; sonra da kalbine gelen o şeyin kendisi için faydalı ve hayırlı bir sebep olarak ortaya çıktığını; bazen de bunun, o insanın bir belâya ve günaha düşmesine bir sebep olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Böylece ilk şeye davet edenin, onun hayrını ve iyiliğini istediği; ikincisine davet edenin ise, onun kötülüğünü ve sıkıntısını istediği ortaya çıkmış olur. Binâenaleyh birincisinin, hidâyet rehberi olan bir melek; ikincisinin ise, dalâlet edici olan bir şeytan olduğunu anlarız.

4) İnsan, amellerini meleklerin yazıp kaydettiğini bilince; bu bilme insanın, günahlardan daha fazla sakınmasına sebep olur. Çünkü meleklerin yüceliğine ve mertebelerinin üstün olduğuna inanan kimse, bir günah

işleme gayretine girip, meleklerin de kendisini müşahede ettiklerini bilince, meleklerden utanma hissi, o insanı o günaha yönelmekten alıkor. Bu tıpkı o insanın saygı duyduğu bir başka insandan dolayı o günahı işlemekten utanmasına benzer. İnsan, amellerini, meleklerin tek tek saydığını bildiğinde, bu bilme insanı günahtan alıkoyan bir şey olur. Yine insan, günahlarını onların yazdığını bildiğinde, bu alıkoyuculuk daha mükemmel olur.

İşlerin Kaydedilmesinin Hikmeti

Beşinci soru: Amellerin yazılmasının faydası ve hikmeti nedir?

Biz deriz ki: Bu hususta birkaç mukaddime vardır:

Birinci mukaddime: Bu meleklere **"Ketebe Melekleri"** denmesi, onların yazıcı olmalarından ötürüdür. Kelamcılar şöyle demişlerdir: O sayfaların yazılmasının hikmeti, terazinin iki kefesinden birisinin diğerine baskın-ağır geldiğinin anlaşılması için, tartılmasıdır. Zira, taat kefesi ağır geldiğinde, muhlûkat tarafından o kimsenin cennetlik olduğu; bunun zıddı ise, o kimsenin cehennemlik olduğu anlaşılmış olur. **Kâdî** bunun uzak bir ihtimal olduğunu söyleyerek şöyle der "Çünkü deliller, her bir insanın, araştırılıp incelendiğinde, ölümünden önce onun saîd kimselerden veya şakî kimselerden olduğunun anlaşılacağına delâlet etmektedir. Bunu anlamak, tartıya bağlı değildir." **Kâdî,** daha sonra bu görüşüne de cevap vererek şöyle der: "Rivâyet edip anlattığımız şeyin, o kimsenin Allah'ın cennetteki velî kullarından olduğunun büyük bir kitle tarafından anlaşılması esnasında, onun sevinmesine sebep olacak bir işten dolayı olması da imkânsız değildir. Bunun zıddı da, Allah'ın düşmanları hakkında söz konusudur."

Bu Konuda Feylesofların Görüşleri

İkinci mukaddime: Bu, İslâm filozoflarına ait bir görüştür. Buna göre, kitâbet (amellerin yazılması işi), hususî manaların bilinmesi için, ıstılâh olarak îcat edilmiş birtakım hususî nakış ve çizgilerden ibarettir. Biz, o nakışların, bizzat o manalara ve o şeylerin zâtlarına delâlet ettiğini farzettiğimizde, o yazma işi daha kuvvetli ve daha mükemmel olmuş olur.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: İnsan, herhangi bir işi defalarca yaptığında, onu çokça yapmasından dolayı o kimsede kök salmış olan güçlü bir meleke meydana gelmiş olur. Binâenaleyh, o meleke, faydalı ameller sebebiyle rûhanî mutluluklara, faydalı olan amellerden dolayı sevinen bir meleke olursa, onun o kimsenin ölümünden sonra manevî mutluluklar vesilesiyle duyacağı sevinç büyük olur. Yok, eğer o meleke, rûhanî

hallere zarar verici bir meleke olursa, o kimsenin ölümünden sonra o haller sebebiyle duyacağı zarar da büyük olur.

Bunun da böyle olduğu sabit olunca, biz diyoruz ki: Çokça tekrar, o kök salan melekelerin tahakkuk etmesine sebep olunca, tekrar tekrar yapılan her bir amelin, o kök salan melekenin tahakkuk etmesinde bir tesiri olur. Bu tesir, her ne kadar hissolunmasa dahi, gerçekte mevcuttur. Bunun böyle olduğunu anladığında, insanın her an, her hareket ve sükûnunda, onun nefs cevherinde, az veya çok, ya mutluluk eserlerinden bir eser, veyahut da şekâvet eserlerinden bir eser gelmiş olur. İşte onlara göre, o amellerin yazılmasından kastedilen budur. İşlerin hakikatini en iyi bilen Allah'tır. Bütün bu izahlar, biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun, önünde ve arkasında, takipçiler vardır"* sözünü melekler anlamına aldığımız zaman söz konusudur.

II) Bu da, **İbn Abbas,** (r.a.)'tan nakledilmiş olup, **Ebu Müslim el-İsfehani'**nin tercih ettiği görüştür. Buna göre bu ifadeden şu kastedilmiştir: "Allah'ın ilminde gizli ve açık birdir. O halde, gecenin karanlığında gizlenen ile, yardımcılar ve muâvinlerle desteklenerek gündüzleyin yolunda gidenler, ancak hükümdarlar ve komutanlardır. Binâenaleyh, geceye ilticâ eden kimse, Allah'ın emrinden kurtulamaz. Gündüzün muakkiplerle -ki bunlar da bekçiler ile onu koruyan yardımcılardır- hareket eden kimseyi, onun bekçileri Allah'tan kurtaramaz." O halde, âyette geçen **"muakkib",** "yardımcı" anlamındadır. Zira, şu bunu gördüğünde, mutlaka bu da onu görür. Böylece de, onlardan her birinin gözü, diğerinin gözünü takip etmiş olur. Binâenaleyh bu takipçiler, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtaramazlar. Onlar, hizmet ettikleri o kimseleri, Allah'ın kaza ve kaderinden kurtaracaklarını zannetseler bile buna asla kâdir olamayacaklardır. Bu açıklamanın gayesi, hükümdarları, emirleri ve büyük kimseleri, kötülüklerden kurtarmayı, Allah'ın hıfz ve korumasından talep edip beklemeye ve o kötülükleri def etme hususunda kendi yardımcıları ve destekçilerine dayanmamaya sevk edip teşvik etmektir, işte bundan dolayı Cenâb-ı Allah hemen bunun peşinden, *"Allah, bir kavmin de fenâlığını diledi mi artık onu geri çevirmeye hiçbir çare yoktur"* buyurmuştur.

Küfran Olmadıkça Nimet Geri Alınmaz

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّ اللهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ *"Bir kavim, kendinde olan durumu değiştirip bozmadıkça, hiç şüphesiz Allah da, onu değiştirip bozmaz"* buyruğuna gelince, bu hususta, bütün müfessirler bundan

muradın, "Allah, onlardan isyan ve fesatların zuhur etmesi durumu hariç, onlardan intikam almak suretiyle, içinde bulundukları nimetleri değiştirmez" manası olduğunu söylemişlerdir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Âyetin zâhiri, ancak bu manaya gelebilir. Zira Allah, dünyada olan her nimeti, kullardan gelen bir sebep olmaksızın verir. Yalnız, cezalandırma böyle değildir. (Ceza, ancak kuldan gelen bir duruma karşılık verilir.) Çünkü Allahu Teâlâ, gerek dinî gerekse dünyevî nimetleri sebep olmaksızın (hak edilmeksizin) verir ve bu hususta dilediğini, dilediğinden üstün kılar. Şu halde Hak Teâlâ'nın âyette bahsettiği "değiştirme"den muradı, helâk etme ve cezalandırmadır."

Sonra müfessirler ihtilaf etmişler ve bazıları, "Bu söz, daha önce geçen *"(Müşrikler) senden, iyilikten önce çarçabuk kötülük isterler"* (Ra'd, 6) âyeti ile ilgilidir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ, o müşriklerin başına, onların küfür ve günahta ısrar edecekleri iyice belli oluncaya kadar, köklerini kazıyacak bir azap indirmeyeceğini beyan etmiştir" demişlerdir. Hatta bunlar şöyle de demişlerdir: "Onların içinde, ileride iman edecek kimseler olduğu veya onların soyundan iman edecek kimselerin geleceği bilinir ise, Hak Teâlâ onların kökünü kurutacak bir azap indirmez." Diğer bazıları "Aksine âyetteki bu ifade, mutlak manası üzere geçerlidir ve bundan murat "alabildiğine fesada dalmış ve Allah'a kulluk etmede yollarını bozup değiştirmiş her kavimden, Allah nimetlerini giderir (geri alır) ve onların üzerine çeşit çeşit azaplar indirir" manasıdır" derlerken, bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu kavimlerin içinde yaşamakta olan mü'minler de, bazen o azaba dûçâr olurlar." **Hz. Ebu Bekir** (r.a) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوُا ظَالِمًا فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ يُوشِكُ أَنْ يَعُمَّهُمُ اللهُ تَعَالَى بِعِقَابٍ *"Eğer insanlar bir zalimi görür ve ona engel olmazlarsa, Allah'ın herkese şâmil bir azap indirmesinden korkulur."*[33]

Ebu Ali el-Cübbâî ve **Kâdî,** bu âyeti iki meselede delil getirmişlerdir:

BİRİNCİ MESELE

Allahu Teâlâ, babalarının günahları yüzünden, müşriklerin (küçük iken ölen) çocuklarına azap etmez. Çünkü onlar, Allah'ın kendilerinde olan hiçbir nimetini değiştirmemişlerdir ki, Allah da onların halini, nimetten azaba değiştirsin.

İKİNCİ MESELE

Onlar (muhtemelen Ehl-i sünnet'i kastederek) şöyle demişlerdir: "Âyet, Cebriye'nin şu şekildeki: "Kul, daha baliğ olur olmaz, ondan ileri gelen bir

33 **Ebu Davud,** Melâhim, 17 (4/122); **Tirmizî,** Fiten, 8 (4/467)

sebep olmaksızın, Allah onu saptırıp hidâyetten mahrum bırakabilir. Bu ise, cezalandırmaktan daha müthiştir. Üstelik kulun tağyiri (bozması) da söz konusu değildir" görüşünün yanlışlığına delildir.

Cevap: Âyetin zâhiri, Allah'ın bu "değiştirme" meselesindeki fiilinin, kulun "değiştirme" fiilinden sonra olduğunu gösterir. Ama *"Siz, Allah dilemedikçe, dileyemezsiniz"* (İnsan, 76) âyeti, kulun fiilinin, Allah'ın fiilinden sonra olduğuna delâlet eder. Böylece sanki bir tearuz ortaya çıkmaktadır.

Cenâb-ı Hak, وَإِذَا أَرَادَ اللهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ *"Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onun reddine hiçbir (çare) yok"* buyurmuştur. Âlimlerimiz, bu âyeti kulun fiillerinde bağımsız olmadığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü kul, kâfir olduğunda, Allahu Teâlâ'nın, o kulun dünyada ayıplanmaya, âhirette de cezaya müstahak olduğuna hükmedeceğinde şüphe yoktur. Binâenaleyh kul şâyet imanı elde etmede bağımsız olsa idi, o zaman Allah'ın, kendisi hakkında irâde ettiği şeyleri reddetmeye de kâdir olurdu. Bu durumda Hak Teâlâ'nın, *"Allah bir kavmin de fenalığını diledi mi, artık onun reddine hiçbir (çâre) yok"* buyruğu geçersiz olmuş olurdu. Böylece önceki âyet, her ne kadar **Mu'tezile'**nin görüşü lehine bir delil ihtiva ediyor gibiyse de, bu âyetin de bizim (Ehl-i sünnet) mezhebinin doğruluğuna delâlet eden en kuvvetli delillerden biri olduğu sâbit olur. **Dahhâk, İbn Abbas** (r.a)'ın: "O mu'akkıb (takipçi melekler) hiçbir şeyi savuşturamaz" dediğini; **Atâ** da yine **İbn Abbas** (r.a.)'ın: "Allah'ın bununla, benim azabımı geriye çevirecek olan, benim hükmümü bozacak hiçbir şey yoktur" manasını kastetmiştir" dediğini rivâyet etmiştir.

Cenâb-ı Hak, وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ *"Onlar için O'ndan başka bir veli de yoktur"* yani, "Onlar için, Allah'ın dışında onlara veli olacak, Allah'ın kaza ve kaderini onlardan savuşturabilecek hiç kimse yoktur" buyurmuştur. Bu, "onların işlerini deruhte edecek ve ilâhî azabı onlardan defedecek bir sahip ve yardımcıları yoktur" demektir.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾ وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

"O, size korku ve ümit salarak şimşeği gösteren ve ağır bulutları peydah edendir. Gök gürültüsü hamd ile, melekler de O'nun korkusu ile O'nu tesbih ederler. O, yıldırımlar gönderip, onunla kimi dilerse çarpar öldürür. Hâlbuki onlar Allah hakkında mücadele edip duruyorlar. O, kudret ve azabında çetindir" (Ra'd, 12-13).

Bil ki Allahu Teâlâ, kullarını, geriye çevrilmesi mümkün olmayan şeyi başlarına getirmekle tehdit edince, bunun peşinden bu âyeti getirmiştir. Bu âyet, şu üç şeyi ihtiva etmektedir:

a) Allah'ın kudret ve hikmetinin delillerini.

b) Bunlar, bazı bakımlardan nimet ve ihsana benzerler.

c) Bazı bakımlardan da azaba ve kahra benzerler.

Bil ki Allahu Teâlâ burada şu dört şeyden bahsetmiştir.

Şimşeğin Varlığındaki Hikmet

Birincisi, şimşektir. Bu, âyetteki يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا *"O, size korku ve ümit salarak şimşeği gösterendir"* ifadesi ile anlatılmaktadır. Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Âyetteki, "havf" ve "tama" kelimelerinin mansub oluşu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) Bunlar mef'ûlün leh olamazlar. Çünkü bunlar, mu'allel olan fiilin fâilinin işi değildirler. Bunların başına ya bir muzaf takdir edilerek, meselâ إِرَادَةَ خَوْفٍ وَطَمَعٍ "Korku ve ümit salmayı istediği için" denilerek, yahut da, bunlar إِخَافَةً وَإِطْمَاعًا "korkutmak ve ümit ettirmek için" manasında ancak mef'ûlün leh olabilirler.

2) Bunlar, "berk" (şimşek) kelimesinden hal olarak mansubdurlar. Bu durumda, şimşeğin bizzat kendisi korku ve ümit olmuş olur. Buna göre bunların takdiri ya, ذَا خَوْفٍ وَذَا طَمَعٍ "korku ve ümit sahibi" şeklinde olur, yahut da, إِخَافَةً وَإِطْمَاعًا "korkutarak, ve ümit vererek" şeklinde olmuş olur.

3) Bu iki kelime, muhatapların 'hal'i olarak mansubdur, yani "onlar korkarak ve ümit ederek" demektir.

İKİNCİ MESELE

Şimşeğin korku ve ümit oluşu hususunda şu izahlar yapılmıştır:

1) Şimşek çaktığında, yıldırım düşmesinden korkulur ve yağmur yağması ümit edilir. Nitekim şâir **el-Mütenebbi** فَتًى كَالسَّحَابِ الْجَوْنِ يُخْشَى وَيُرْتَجَى يُرْجَى الْحَيَاةُ مِنْهَا وَيُخْشَى الصَّوَاعِقُ / "Yağmur yüklü siyah bulutlar gibi bir delikanlı. Ondan hem korkulur, hem de ümit beklenir. Tıpkı, buluttan hem hayat umulması, hem de yıldırımlarından korkulması gibi" demiştir.

2) Mesela yolcu ve torbasında hurma ile kuru üzüm bulunan bir kimse gibi, yağmurun yağmasında zararı olanlar, yağmurdan korkar; yağmurun yağmasında faydası olanlar da onu ümit edip beklerler.

3) Dünyada gerçekleşen her şey, kimilerine göre en hayırlı, kimilerine göre de en şerli şeylerdir. İşte yağmur da, ister zaman, ister mekan cihetinden olsun, ona tam o zaman muhtaç olanlar için en hayırlı, yağmurdan zarar görecek kimseler için de en şerli bir şey olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bil ki, şimşeğin meydana gelmesi, Allah'ın kudretine delâlet eden, enteresan bir delildir. Bunu şöyle izah ederiz: Bulutların, birtakım sıvı ve nemli parçalar ile, kuru ve yakıcı parçalardan meydana gelmiş cisimler olduğunda şüphe yoktur. Yine bulutun galip özelliğinin, o sıvı parçaları olduğunda şüphe yoktur. Su, soğuk ve nemli; ateş ise kuru ve yakıcı bir maddedir. Taban tabana zıt olan iki şeyden birinin diğerinden meydana gelmesi, aklın kabul edeceği bir şey değildir. Binâenaleyh zıttı zıttan meydana getirecek, hür ve irade sahibi bir fâilin mutlaka olması gerekir.

Buna göre şâyet, "Niçin şöyle denilemesin: Rüzgâr, bulutun kütlesinin içine girmiş ve soğuk da bulutun dış yüzeyini kaplamıştır. Böylece bulutun dış yüzeyi âdeta donmuştur. Sonra bu rüzgâr, bulutu zorlayarak paramparça etmiştir. Böylece bu şiddetli parçalanmadan, sert bir hareket meydana gelmiştir. Bu sert hareket, ısınmayı doğurur ki, işte şimşek budur" denilirse, buna şöyle cevap verilir: Söylediğiniz her şey, aklın hilafınadır. Bu hususu, birkaç şekilde izah edebiliriz:

a) Eğer durum böyle olsaydı, "her nerede ve her ne zaman bir şimşek meydana gelirse, mutlaka bir gök gürültüsü de meydana gelir. Gök gürültüsü ise, o bulutun parçalanmasından meydana gelen sestir" denilmesi gerekirdi. Hâlbuki durumun böyle olmadığı malumdur. Çünkü çoğu kez, peşi sıra bir gök gürlemesi olmaksızın şimşek çakabilir.

b) Bu hareketin çok kuvvetli olması sebebiyle, meydana gelen ısınma, bulutun soğukluğunu gerektiren, o sıvı özelliğinin zıddıdır. Bu kuvvetli

zıt mevcut olduğuna göre, bulutta daha nasıl o kuru ve yakıcı özellik bulunabiliyor? Aksine biz diyoruz ki, büyük ateşler bile, üzerine su döküldüğünde söner. Hâlbuki bulutun tamamı aslında sudur. O halde, o bulutta daha nasıl, zayıf da olsa bir ateş şulesi meydana gelebiliyor?

c) Size göre, ateşin rengi yoktur. O halde, farzet ki o bulutun parçaları sebebiyle meydana gelen mevcut kuvvetten dolayı bir ateş meydana geliyor. Fakat ateşin o kırmızı rengi nereden peydah oluyor? Böylece, onların ileri sürdüğü sebebin zayıf olduğu ve sırf su olmasına rağmen bulutun kütlesinde meydana gelen ateşin ancak hakîm ve kâdir bir kudret sayesinde olabileceği anlaşılır.

Bulutun Oluşması

İkincisi, âyetteki وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ *"(O) ağır bulutları peydah edendir"* buyruğu ile anlatılan hususdur. **Keşşâf sahibi** şöyle der: **"Sehâb",** cins ismi olup, müfredi, "sehâbetün" (bir bulut)dur. **"Sikâl"** ise, "sakıyletün" (ağır) kelimesinin çoğuludur. Çünkü sen tıpkı, "اِمْرَأَةٌ كَرِيمَةٌ وَنِسَاءٌ كِرَامٌ" dediğin gibi, سَحَابَةٌ ثَقِيلَةٌ وَسَحَابٌ ثِقَالٌ "Ağır bulut ve ağır bulutlar" da dersin." Bulutların ağır oluşu, taşıdıkları sudan dolayıdır.

Bil ki bu da, Allah'ın kudret ve hikmetinin delillerindendir. Çünkü bulutun o sıvı cüzlerinin, ya hava boşluğunda meydana geldiği, yahut da yeryüzünden yükseldikleri söylenebilir. Binâenaleyh eğer birincisi olursa, onların o boşlukta meydana gelmelerinin, hakîm ve kâdir bir var edicinin onları var etmesi ile olması gerekir ki, elde etmek istediğimiz netice budur. Yok, eğer ikinci ihtimal, yani onların yeryüzünden yükselmiş olmaları ihtimali söz konusu olursa, bu hususta, "O sıvı parçacıkları soğuk hava tabakasına ulaştıklarında donarlar ve böylece ağırlaşırlar, daha sonra da yeryüzüne düşerler" denilmesine gelince, biz deriz ki: "Bu, yanlıştır. Çünkü yağmurlar farklı farklıdırlar. Bazen damlalar büyük, bazen küçük; bazen birbirine yakın, bazen uzak; yağmurun uzun zaman yağmasında olduğu gibi bazen uzun süreli, bazen kısa süreli olur. Binâenaleyh yeryüzünün ve buharları ısıtan güneşin karakteri aynı (değişmez) olmasına rağmen yağmurların değişik şekillerde olması, mutlaka hür ve irade sahibi bir yaratıcının tahsisi ile (bu özellikleri onlara vermesi) ile olmalıdır. Hem sonra tecrübeler de, dua ve niyazın, yağmurun yağmasında büyük bir tesirinin olduğuna delalet etmektedir. İşte bundan ötürü yağmur namazı meşru

kılınmıştır. Binâenaleyh yağmurun yağmasında müessir olanın, tabiat ve onun özelliği değil, hür ve irade sahibi bir fâilin kudreti olduğunu anlıyoruz.

Gök Gürlemesi

Üçüncüsü, bu âyette zikredilen **"ra'd"** (gök gürültüsü)dür. Cenâb-ı Hak, وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلٰئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ *"Gök gürültüsü hamd ile, melekler de O'nun korkusu ile O'nu tesbih ederler"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili şu görüşler söylenmiştir:

1) **Ra'd,** bir meleğin adıdır. Gök gürültüsü ile işitilen ses ise, o meleğin Cenâb-ı Hakk'ı tesbih edişinin sesidir. **İbn Abbas** (r.a.)'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir Yahûdi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e, gök gürültüsünün ne olduğunu sormuş. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُوَكَّلٌ بِالسَّحَابِ مَعَهُ مَخَارِيقُ مِنَ النَّارِ يَسُوقُ بِهَا السَّحَابَ حَيْثُ شَاءَ اللّٰهُ *"Ra'd, elinde ateşten mızrak bulunan ve onlarla bulutları Allah'ın dilediği yere sürüp götüren, bulutlar üzerinde görevli bir melektir"*[34] buyurdu. Bunun üzerine onlar, "O halde, duyduğumuz o ses ne?" dediklerinde, Hz. Peygamber (s.a.s.), *"O da, onun bulutları sürmesidir"* buyurdu. **Hasan el-Basrî**'nin, "O, Allah'ın yarattığı bir varlıktır, ama bir melek değildir" dediği rivâyet edilmiştir. Bu görüşe göre, **"ra'd"**, bulutlar üzerinde görevli olan melektir, gök gürültüsü de, onun Allah'ı tesbih edişidir. O sese de, **"ra'd"** denmiştir. **İbn Abbas** (r.a.)'tan rivâyet edilen şu husus da bunu te'kid eder: **İbn Abbas,** bir gök gürültüsü duyduğunda, "Ey Ra'd, senin tesbih ettiğin Allah'ı, ben de tesbih ederim" derdi. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: اِنَّ اللّٰهَ يُنْشِىءُ السَّحَابَ الثِّقَالَ فَيَنْطِقُ اَحْسَنَ النُّطْقِ وَيَضْحَكُ اَحْسَنَ الضِّحْكِ فَنُطْقُهُ الرَّعْدُ وَضِحْكُهُ الْبَرْقُ *"Allah ağır bulutları yarattı. Onlar, en güzel bir şekilde konuşur, en güzel bir biçimde gülerler, onların konuşması, gök gürültüsü; gülmesi de şimşektir"*[35]

Bil ki bu, uzak bir ihtimal değildir, çünkü Ehl-i sünnete göre, hayatın bulunması için, mutlaka bir bünye şart değildir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, bulutun parçalarında hayatı, ilmi, kudreti ve konuşmayı yaratması uzak bir ihtimal değildir. Buna göre duyulan ses, bulutun bir işidir. Hem bu, nasıl uzak görülebilir ki? **"Semendel:"**[36]in, ateşten; kurbağanın soğuk sudan; büyük kurtçukların, uzun zaman beklemiş kardan meydana geldiklerini görmekteyiz. Hem, **Hz. Davud** (a.s.) zamanında dağların; Hz.

34 **Tirmizî,** Tefsir, 14 (5/294); **Müsned** 1/274

35 **Müsned,** 5/435.

36 Matbu nüshada böyle ise de, doğrusu **"Semender"**dir. Bu: "küçük bir kurtçuk olup ateşi söndüren bir sıvı salgılar. Bu sebepten ateşte yanmadığı söylenir." (Müncid).

Muhammed (s.a.s.) zamanında da çakıl taşlarının Allah'ı tesbih etmeleri akıldan uzak görülmediğine göre, bulutların tesbihi nasıl uzak görülebilir? Bu görüşe göre, ister bir melek olsun, ister başka bir şey olsun, **"ra'd"** denen şey hakkında iki görüş vardır:

a- O, bir melek değildir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu kelime üzerine *"ve melekler"* diye, melekleri atfetmiştir. Hâlbuki ma'tûf, ma'tufun aleyh'ten başka bir şeydir.

b- Bunun, melekler cinsinden olması da uzak bir ihtimal değildir. Hak Teâlâ'nın *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e, Mîkâil'e düşman olursa"* (Bakara, 98) ve *"Biz, peygamberlerden, senden, Nûh'tan, İbrahim'den mîsâk almıştık"* (Ahzab, 7) âyetlerinde de olduğu gibi, Cenâb-ı Hak **"ra'd"**ı, şerefini göstermek için ayrıca bizzat zikretmiştir.

2) **Ra'd,** o belli (gök gürültüsü) sesin adıdır. Bununla beraber "o ses", Allahu Teâlâ'yı tesbih eder. Çünkü tesbih, takdis ve benzeri şeyler ancak, Allahu Teâlâ'yı takdis ve tenzih manasında olan bir lafzın bulunmasıdır. Binâenaleyh o sesin meydana gelmesi, noksanlıktan ve mümkin bir varlık olmaktan münezzeh olan bir zâtın mevcudiyetine delil olunca, gerçekte bu bir tesbih olmuş olur ki, *"Hiçbir şey hâriç olmaksızın, her şey O'nu hamd ile tesbih eder"* (İsrâ, 44) âyetinin anlattığı mana da budur.

3) **Ra'd'**in tesbih etmesinin manası, onu (gök gürültüsünü) duyan insanların Allah'ı tesbih etmeleridir. İşte bu sebepten ötürü, insanların bu tesbihi, gök gürültüsüne (ra'd'a) nisbet edilmiştir.

4) Sûfilere göre **"ra'd"**, meleklerin sesleri; **"berk"** (şimşek) ise, kalplerinin ve gönüllerinin sıcak nefesleri; yağmur da, onların gözyaşlarıdır.

Semavî - Rûhanî Varlıklar

Eğer, **"Ra'd** ne demektir?" denilirse, deriz ki: Bu hususta geniş izahı, "فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ" (Bakara, 19) âyetinin tefsirinde yapmıştık.

Cenâb-ı Allah, وَالْمَلٰئِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ *"Melekler de O'nun korkusu ile (onu tesbih ederler)"* buyurmuştur. Bil ki bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ bu "melekler" ile, **"Ra'd"**ın yardımcısı olan melekleri kastetmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, **"Ra'd"** adlı o meleğe yardımcılar vermiştir. O halde, bu ifadenin manası, "O melekler de, Allah korkusu ve haşyetinden ötürü, Allah'ı tesbih ederler" şeklindedir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "O melekler, Allah'tan korkarlar, ama insanların korkusu gibi değil, çünkü

onlardan hiçbiri, sağında ve solunda kimin olduğunu bilemez ve onları, yeme, içme ve başka bir şey Allah'a ibadetten alıkoyamaz."

Bil ki muhakkik feylesoflar "Bu ulvî neticeler, ancak semavî ve ruhanî bir güç ile tamamlanır. Binâenaleyh bulutların, kendilerini idâre eden belli bir semavî ruhu vardır. Rüzgâr ve benzeri diğer gök hadiselerinin durumu da aynıdır" demişlerdir ki bu, **"Ra'd,** Allah'ın bir meleğinin adıdır ve o, Allah'ı tesbih eder" diye naklettiğimiz görüşün aynısıdır. O halde, işte bu ibare ile müfessirlerin ifade ettikleri görüş, muhakkiklerin feylesoflardan naklettikleri şeyin aynısıdır. O halde bunu inkâr etmek, aklı olana nasıl yakışır?

Yıldırım Hakkında

Dördüncüsü; Bu âyette zikredilen delillerin dördüncüsü, Hak Teâlâ'nın وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ *"O, yıldırımlar gönderip, onunla kimi dilerse çarpar öldürür"* âyeti ile ifade ettiği şeydir. Bil ki, **"savâik"**in manasını daha önce, Bakara Sûresi'nde, (Bakara, 19) zikretmiştik. Müfessirler bu âyetin, **Âmir b. et-Tufeyl** ile **Lebîd b. Rabi'a**'nın kardeşi **Erbet b. Rabia** hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir: Bu ikisi, mahkemeleşmek için diye Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelmiş, ama aslında onu öldürmeyi planlamışlardı. **Erbet b. Rabî'a** "Rabbimizi bize anlat. O bakırdan mı, yoksa demirden midir?" demişti. Geriye dönünce, üzerine bir yıldırım düşmüş, onu yakmıştı. Allah, **Âmir**'e de, tıpkı bir deve hastalığı gibi bir hastalık vermiş, o da **Benû Selûl**'den bir kadının evinde ölmüştü.

Bil ki "yıldırım" işi, gerçekten enteresandır. Çünkü o bazen buluttan çıkar. Buluttan indiği zaman ekseriya denize dalar ve denizin derinliklerindeki balıkları yakar. Feylesoflar, onun kuvvetini anlatmada mübalağa etmişlerdir. Bunun Allah'ın kudretine delil getirilişinin izahı şöyledir: "Ateş, sıcak ve kurudur. Onun tabiat ve karakteri, bulutun tabiat ve karakterine zıttır. Binâenaleyh sıcaklık ve kuruluk bakımından bulutun tabiatının, alıştığımız ve bildiğimiz ateşin tabiatından daha zayıf olması gerekir. Fakat durum böyle değildir. Çünkü o (yıldırım), bu dünyanın ateşinden daha kuvvetlidir. Binâenaleyh onun, bu özelliğe sahip oluşunun, mutlaka bir fâil-i muhtarın, bu özelliği ona vermesi ile olması gerekir.

Mücadelenin Buradaki Manası

Bil ki Allahu Teâlâ bu dört delili zikredince, وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ *"Hâlbuki onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ, اَللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ اُنْثٰى *"Allah, her dişinin neye gebe olacağını bilir"* (Ra'd,

8) buyurarak ilminin kemalini beyân etmiş idi. Bu âyette de, kudretinin kemâlini beyan etmiştir. *"Onlar ise Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar* " yani "O kâfirler ise, bu delillerin ortaya çıkmasına rağmen, Allah hakkında hâlâ mücâdele ediyorlar" demektir. Bu, birkaç manaya gelebilir:

1) Bundan maksat, "Rabbimizi bize anlat, O, bakırdan mı, demirden mi?" diyen kâfirin sözüne reddir.

2) Bununla, o kâfirlerin, öldükten sonra dirilmeyi, haşri ve neşri kabul etmeme hususundaki mücadelelerini reddetme manası kastedilmiştir.

3) Bununla, onların (Kur'an'dan) başka mu'cize istemeleri reddedilmiştir.

4) Bununla, onların (çarçabuk) başlarına kökünü kazıma azabının gelmesini istemeleri reddedilmiştir.

Bu ifadenin başındaki "vâv" (ve) edatı ile ilgili olarak şu iki görüş belirtilmiştir:

a) Bu, vâv-ı haliyyedir ve ifadenin manası, "Yıldırım, Allah'ın dilediği kimselere onlar Allah hakkında mücâdele ederken, çarpar öldürür" şeklindedir. Çünkü **Erbet** Allah hakkında mücâdele ettiği zaman, yıldırım çarpıp onu öldürmüştür.

b) Bu, vâv-ı isti'nâfiyedir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki o delilleri zikrettikten sonra, *"Onlar Allah hakkında mücâdele edip duruyorlar"* demiştir.

Şedîdü'l-Mihâl

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ *"O, kudret ve azabında çetindir"* buyurmuştur. **"Mihâl"** kelimesi ile ilgili bazı izahlar yapılmıştır: **İbn Kuteybe** şöyle demiştir: "Bunun başındaki mim harfi, zâid (ilâve) olup, kökü "الْحَوْلُ" mastarıdır. Bunun bir benzeri de, "mekân" kelimesinin başındaki "mim" harfidir." **Ezheri** ise şöyle demiştir: "Bu görüş yanlıştır. Çünkü bir kelime, **"misâl"** gibi, **"fi'âl"** vezni üzere olur ve başında meksûr bir mim bulunursa bu mim kelimenin aslî harflerinden olur, "mihâd" (beşik), "midâs" (yatak) ve "midâd" (hokka) kelimelerinde olduğu gibi. Âlimler, bu kelimenin, kökünün ne olduğu hususunda şu değişik görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1) Bunun, bir kimse bir başkasını yakalayıp, padişaha götürerek, onu ölümle yüz yüze getirdiğinde söylenen "مَحَلَ فُلَانٌ بِفُلَانٍ" deyiminden ve hile yollarına başvurup, bu hususta gayret gösteren kimse için söylenen "تَمَحَّلَ لِكَذَا" ifadesinden alınma olduğu söylenmiştir. Buna göre kelimenin manası

"Allahu Teâlâ'nın, düşmanlarına karşı hile ve tuzağı, cezası ve ikâbı çok güçlüdür. Onları, hiç beklemedikleri bir şekilde helâk eder" şeklindedir.

2) **Mihâl,** şiddet ve sıkıntı manasınadır. Kıtlık ve sıkıntı yıllarının da, **"senetü'l-mahl"** diye isimlendirilmesi bu yüzdendir. Yine aynı kökten olarak, مَاحَلْتُ فُلَانًا مِحَالًا "Falancaya mukavemet ettim, bakalım hangimiz daha şiddetli imişiz" denilir. **Ebu Müslim** ise, bu kelimenin, "mahl" mastarından, fi'âl vezninde "şiddet-kuvvet" manasında bir isim olduğunu, bu veznin karşılık ve cezâ verme manasında kullanıldığını söylemiştir. Buna göre sanki mana, "Allah'ın karşılık ve ceza vermesi çok şiddetlidir" şeklinde olur.

Bu hususta müfessirlerin değişik izahları vardır: Mesela **Mücahid** ve **Katâde**, buna, "kuvveti çok çetin"; **Ebu Ubeyde**, "ikâbı çetin"; **Hasan el-Basri**, "intikamı çetin"; **İbn Abbas** da, "engellemesi çetin" manalarını vermişlerdir.

3) **İbn Arefe** şöyle demiştir: "Arapçada, "mücâdele etti" manasında, مَاحَلَ عَنْ اَمْرِهِ (işi ile uğraştı) denilir. Binâenaleyh âyetteki bu ifade, "mücâdelesi çok çetin olan" demektir.

4) Bazı âlimlerin, bu ifadeye, "kini ve öfkesi çetin" manasını verdikleri de rivâyet edilmiştir. Ama çoğu âlimler bunun doğru olmadığını, çünkü Allah için kinin düşünülemeyeceğini söylemişlerdir. Fakat biz, bu tefsirimizde böylesi lafızlar Allah hakkında kullanıldığı zaman, bunların ârazların (yani ifade ettikleri sıfatların) başlangıçları (sebepleri) manasına değil, sonuçları ve neticelerine göre kullanıldıklarını söylemiştik. Binâenaleyh buradaki "kin" ile de, şu mana kastedilmiştir: "Allahu Teâlâ, irâdesi gizli olmakla berâber, o insana bu şerri (cezayı) ulaştırmayı irâde eder."

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾

"Hak da'vet ancak O'nundur. (Müşriklerin), O'ndan başka dua ettikleri ise, hiçbir şekilde kendilerine icabet etmez. Onlar ancak ağzına gelsin diye, suya doğru iki avucunu açan kimse gibidir ki, bu kimse asla ona ulaşamaz. Kâfirlerin duası kaybolup gitmeye mahkûmdur" (Ra'd, 14).

Bil ki, *"Hak da'vet ancak O'nundur"* buyruğu "Hak davet ancak Allah'ındır, Allah'a aittir" demektir. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Müfessirlerin, bu hususta birkaç görüşü vardır:

1) **İkrime, İbn Abbas** (r.a.)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hak da'vet (gerçek dua), "Lâilâhe illallah" sözüdür."

2) **Hasan el-Basrî**'nin görüşüne göre, "Allah, haktır. O'nun duası, yani O'na yapılan duâ da haktır." Buna göre **Hasan el-Basrî** sanki şu manayı imâ ediyor: "Sadece Allah'a dua etmek, hak ve gerçektir."

3) Allah'a ibâdet etmek, hak ve sıdktır.

Bil ki hak, mevcut olandır. Mevcut olan şeyler de iki kısımdır:

a) Yok olmayı kabul eden (yok olabilecek olan) kısım ki, bunun bâtıl olması da mümkindir.

b) Yok olmayı kabul etmeyen kısım ki, bu kısmın bâtıl olması mümkin değildir. İşte gerçek hak budur. Zatı itibarı ile vâcibu'l-vücûd olan mevcut (var) olduğu zaman, yokluğu kesinlikle kabul etmez (yani onun yok olması düşünülemez). Binâenaleyh mevcûdât içinde "hak" olmaya en layık olan varlık O'dur ve "hak" olmaya en layık inanç ve zikir, O'nun var olduğuna inanmak, varlığını zikretmektir. Bu izah ile sâbit olur ki, varlıklar içinde O'nun varlığı gerçek "hak"tır, inançlar içinde de O'nun varlığına inanç gerçek "hak'tır. O'nu medh ü senâ etmek, ulûhiyyetini ve kemâlini itiraf etmek ve zikretmek de, zikirler içinde gerçek "hak"tır. İşte bundan dolayı O, *"Hak da'vet (dua, ibadet, çağrı, isim) ancak O'nundur"* demişlerdir.

İkinci bahis: Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "دَعْوَةُ الْحَقِّ" ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) **"Da'vet"** kelimesi "bâtıl"ın zıddı olan "hakk"a muzaf kılınmıştır. Nitekim bu manada **"hak"** lafzına, **"kelimetü'l-hak"** ifadesinde **"kelime"** lafzı da muzaaf kılınmıştır. Bundan maksat, bu da'vetin "hak" olduğunu, batıllık emârelerinden tamamen uzak olduğunu anlatmaktır. Bu, bir şeyi sıfatına izâfe etmek (muzaf kılmak) çeşidinden bir izâfedir.

2) "Allah" manasında olan "hak" kelimesine "da'vet" muzaf kılınmıştır. Binâenaleyh bunun manası, "Hakka, yani duyan ve icâbet eden Allah'a yapılmış olan da'vet (duâ)" şeklindedir. **Hasan el-Basri**'nin, "Hak, Allahu Teâlâdır. O'na yapılan her duâ da hak duâdır" dediği rivâyet edilmiştir.

Kâfirlerin Duasının Sonucu

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ *"O'ndan başka duâ ettikleri şeyler ise"* yani "Kâfirlerin, Allah'ın dışında duâ ettikleri ilâhlar ise", لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ *"hiçbir şekilde kendilerine icâbet edemezler"* yani "o kâfirlerin istedikleri şeylere ancak iki avucunu, kendisine su gelsin diye suya uzatmış kimseye, suyun icâbet etmesi (karşılık vermesi) gibi icabet ederler" buyurmuştur. Su ise cansızdır, ellerini kendisine uzatan kimseyi, onun susuzluğunu ve ihtiyacını hissetmez, görmez, o kimseye karşılık vermeye ve onun ağzına kendiliğinden ulaşmaya kâdir değildir. O kâfirlerin duâ ettikleri putlar da cansızdırlar, onların duâlarını duyamaz, onlara karşılık veremez ve onlara fayda vermeye kâdir değildirler. Denildi ki, onların putlarına yaptıkları duâlarının faydasının az oluşu, iki avucu ile su içmek isteyip, parmaklarını açarak ellerini suya uzatan (daldıran), ama avucuna su gelmeyen, böylece de su içme fiiline ulaşamayan kimsenin haline benzetilmiştir.[37] Buradaki fiil tâ'lı olarak "تَدْعُونَ" (duâ ettiğiniz) şeklinde; "كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ" ifadesi de tenvinli olarak, "كَبَاسِطٍ كَفَّيْهِ" şeklinde de okunmuştur.

Daha sonra Allahu Teâlâ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ *"Kâfirlerin duâsı kaybolup gitmeye mahkûmdur"* buyurmuştur. Yani, "Boşa gitmiştir, hiçbir faydası yoktur. Çünkü onlar Allah'a duâ ederlerse, Allah onlara icâbet etmez. İlahlarına (putlarına) duâ ederlerse de, putları icâbet etmeye kâdir olamaz" demektir.

وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ﴿١٥﴾

"Göklerde ve yerde kim varsa, onlar da, gölgeleri de sabah akşam, ister istemez Allah'a secde eder" (Ra'd, 15).

Göklerde ve Yerde Bulunanların Allah'a Boyun Eğmesi

Bil ki burada bahsedilen "**secde**"nin manası hususunda iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu "**secde**"den murat, alnı yere koyma manasındaki secdedir. Bu manaya göre, âyetin iki izahı vardır:

37 Zira parmaklarının arası açık olduğundan suyu tutmaz (ç.)

a) Bu, her ne kadar umûmî bir ifade ise de, bundan murat hususî (belli) varlıklardır. Onlar da mü'minlerdir. Çünkü bazı mü'minler, Allah'a kolaylıkla ve arzu ile secde ederler. Bazı Müslümanlar ise, bu kendilerine ağır geldiği için, Allah'a kerhen (zorlanarak) secde ederler. Onlar kendilerini, nefisleri istese de istemese de, bu ibadetleri yerine getirmeye zorlarlar.

b) Bu ifade umûmîdir ve bundan kastedilen mana da umûmîdir. Buna göre, âyette bir müşkil söz konusudur. Çünkü göklerde ve yerde olan her şey, Allah'a secde etmez. Aksine melekler ile cin ve insanlardan mü'min olanlar Allah'a secde ederler. Kâfirler ise secde etmezler.

Buna iki şekilde cevap verilebilir:

1) *"Göklerde ve yerde kim varsa onlar da Allah'a secde ederler";* yani, "Göklerde ve yerde olan her canlının Allah'a secde etmesi gerekir" demektir. Böylece gereklilik (vücûb) olma ve meydana gelme ile ifade edilmiştir.

2) Secdeden murat, ta'zîm ve kulluğu itiraftır. Allah'ın da, *"Andolsun ki onlara gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak "Allah" derler"* (Lokman, 25) buyurduğu gibi, göklerde ve yerde bulunan her canlı, Allah'a kulluğu itiraf eder.

İkinci görüş: Secde, inkıyâd etmek, boyun eğmek ve başkaldırmamak anlamındadır. Bu manaya göre, göklerde ve yerde olan her canlı, Allah'a secde ediyor, demektir. Çünkü O'nun, kudret ve meşieti, herkes hakkında geçerlidir. Bu hususta sözün özü şudur: Allah dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkindir. Zâtı gereği mümkin olan varlığın mahiyeti, var olmayı veya var olmamayı aynı derecede kabul eder. Böyle olan her varlığın, varlığının yokluğuna; veya yokluğunun varlığına üstün gelmesi, ancak bir mûcidin ve bir müessirin tesiriyle olur. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın dışında kalan her şeyin varlığı, O'nun var etmesiyle; yokluğu da, O'nun yok etmesiyle olmuş olur. Binâenaleyh O'nun tesiri, var etme ve yok etme hususunda, bütün mümkin varlıklar hakkında geçerlidir ki, işte bu da secde etmektir, tevâzu, huzû ve inkıyâd demektir. Bunun bir benzeri ifade de, Cenâb-ı Hakk'ın *"Bilakis göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Hepsi de O'nun emrine râmdırlar"* (Bakara, 116) ve *"Hâlbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir"* (Âl-i İmrân, 83) âyetleridir.

Cenâb-ı Hakk'ın طَوْعًا وَكَرْهًا *"ister istemez"* ifadelerine gelince, bununla şu murat edilmiştir: "Mesela hayat ve zenginlik gibi bazı hadiselere, insanın yaratılışı temayül eder, onu arzular. Ölüm, fakirlik, körlük hüzün,

kötürüm olma ve her türlü kötülüklerden de insanın yaratılışı nefret eder, uzaklaşır. Hâlbuki bütün bunlar, Allah'ın kazası, kaderi, tekvini ve icadıyla meydana gelirler. Hiç kimsenin, bunlara karşı koyma ve bunları savuşturma gücü yoktur."

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ *"gölgeleri de sabah akşam"* buyurmuştur. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: İster mü'min isterse kâfir olsun, her şahsın gölgesi Allah'a secde eder. **Mücâhid** şöyle demiştir: Mü'minin gölgesi, Allah'a isteyerek; kâfirin gölgesi de istemeyerek secde eder. **Zeccâc** da şöyle demektedir: Tefsirde varid olduğuna göre kâfir, Allah'tan başkasına; gölgesi ise Allah'a secde eder. İşte bu noktada, **İbnu'l-Enbari** de şunu ilâve etmektedir: "Allahu Teâlâ'nın tıpkı dağlara anlayış verip, böylece de o dağların Allah'ı tesbih etmekle meşgul olmaları ve Allah'ın da *"Derken Rabbi o dağa tecelli edince, onu paramparça ediverdi"* (A'raf, 143) buyurduğu gibi; tecellisinin o dağda zuhur etmesi gibi, Allahu Teâlâ'nın gölgelere, sayesinde secde edebilecekleri akıl ve anlayış vermesi ve yaratması da uzak bir anlayış değildir.

İkinci görüş: Gölgelerin secde etmesinden murat, onların bir taraftan diğer tarafa meyletmeleri, güneşin alçalmasıyla uzayıp, yükselmesiyle de kısalmalarıdır. O halde o gölgeler, uzamalarında, kısalmalarında ve bir taraftan diğer bir tarafa meyletmelerinde, Allah'a inkıyâd etmiş ve teslim olmuşlar demektir. Burada, hassaten akşamdan ve sabahtan bahsedilmiştir; çünkü gölgeler, ancak bu iki vakitte büyür ve çoğalırlar.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَآءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِى الْاَعْمٰى وَالْبَصِيرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَآءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهٖ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَىْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

"De ki (Resûlüm), "göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De: "Allah'tır." Söyle: "O halde O'ndan başka kendilerine bile ne bir fayda, ne bir zarar vermeye malik olmayan birtakım veliler mi, (ma'bûdlar mı) edindiniz?" Söyle: "Gözü görmeyenlerle, gören bir olur mu? Yahut

karanlıklarla nûr bir olur mu? Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, bu yaratma, kendilerince birbirine mi benzedi?" De ki: "Allah her şeyi yaratandır. O, birdir, kâinatın yegâne hâkimi ve sahibidir" (Ra'd, 16).

Sahte Tanrıların Aczi

Bil ki, Allahu Teâlâ, "O'na boyun eğiyor" manasında, göklerde ve yerde bulunan her şeyin, Allah'a secde ettiğini beyan edince, putperestleri reddetmeye yönelerek قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ قُلِ اللهُ *"De ki (Resûlüm), "göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" De: "Allah'tır"* buyurmuştur. Bu cevap, kendisine sorulan kimsenin kabul edeceği, tasdik edeceği ve reddetmeyeceği bir cevap olunca, onların bunu kesinlikle inkâr etmeyeceklerine dikkat çekmek için, bu cevabı hatırlatanın Hz. Peygamber (s.a.s.) olması için ona böyle demesini emretmiştir. Hak Subhanehu ve Teâlâ, kendisinin, her var olanın, kainattaki her şeyin Rabbi olduğunu beyân edince, "Onlara de ki: "O halde, onlar kendileri için herhangi bir fayda ve zarara malik olmayan birer cansız varlık oldukları halde daha niçin Allah'ı bırakıp da, onları dost edindiniz?" demiştir. O putlar, kendileri için bir fayda elde etmekten ve kendilerine gelebilecek zararı da defetmekten aciz olunca, onlar, başkaları için bir fayda elde etmekten ve başkalarından zararı savuşturmaktan ise, haydi haydi aciz olurlar... Binâenaleyh onlar, buna kâdir olamadıklarına göre, onlara ibâdet etmek de, mahza abes bir iş ve akılsızlık olur.

Cenâb-ı Hak, bu denli açık olan deliller serdedince, bu gibi delilleri bilmeyenin, anlamayanın adeta "kör" gibi; onları anlayanın ise, "gören" gibi; bu gibi hüccetleri bilmeyenlerin karanlıklar; bilenlerin ise, nurlar gibi olduklarını beyan etmiştir. Herkesin, zarurî olarak, kör olanın görene; karanlığın nura, eşit ve denk olmadıklarını bilmesi gibi; yine herkes, zarurî olarak, bu delilleri bilmeyenin, onları bilene eşit ve müsavî olmayacağını da bilir..

Hamza, Kisâî, Ebu Bekr ve **Âsım**'ın ravisi **Amr**, yâ ile "يَسْتَوِى الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ" şeklinde okumuşlardır. Zira bu fiil, cemi olan isimden önce gelmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ ile "تَسْتَوِي" şeklinde okumuşlardır. **Ebu Ubeyde** de, bu ikinci okuyuşu tercih etmiştir.

Putların Yarattığı Şey Yoktur

Daha sonra Cenab-ı Hak bu izahı te'kid ederek, أَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ *"Yoksa Allah'a, O'nun yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da, bu yaratma, kendilerince birbirine mi benzedi?"* buyurmuştur. Yani "Onların, Allah'ın şerikleri olduğunu iddia ettikleri bu şeylerin, Allah'ın yaratmasına benzer bir yaratmaları, mahlukları yoktur ki onlar, o putların, yaratma vasfında Allah'ın ortakları olduklarını, böylece de o putların, ulûhiyyette Allah'ın ortakları olmaları gerektiğini söyleyebilsinler. Tam aksine o müşrikler, bu putlardan, kesinlikle herhangi bir fiilin sâdır olmadığını, ne yaratmanın ne de tesirlerinin bulunmadığını zarurî olarak bilirler. Durum böyle olunca da, onların, o putların, ulûhiyyette Allah'ın ortakları olduklarına hükmetmeleri sırf akılsızlık ve sırf cehalet olur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Kulun Yaratıcı Olmasının Butlanı**

Bil ki âlimlerimiz, fiillerin yaratılması meselesinde bu âyetle birkaç yönden istidlâl etmişlerdir:

1) **Mu'tezile,** canlıların da, tıpkı Allah'ın yarattığı hareketler ve sükûnlar gibi, birtakım hareket ve sükûnları yarattıklarını iddia etmiştir. Böyle olması halinde, onlar, tıpkı Allah'ın yaratması gibi yaratan birtakım şerikleri, Allah'a nispet etmiş olurlar. Allahu Teâlâ'nın bu âyeti, zemmetme ve kabul buyurmama sadedinde zikretmiş olduğu malûmdur. Böylece bu âyet, kulun kendi fiilini yaratamayacağına delâlet etmiş olur.

Kâdî şöyle demiştir: Biz her ne kadar, "kul da bir şeyler yapar ve yaratır" dediysek de, ancak ne var ki, kulun mutlak manada yarattığını söylemiyoruz. Eğer biz bunu, mutlak anlamda söylemiş olsaydık, o zaman biz, kulun, tıpkı Allah'ın yarattığı gibi yarattığını söylemezdik. Çünkü, bizden her biri, Allah'ın kudret vermesiyle yapar; o, yaptığını, menfaat elde etmek ya da zararı gidermek için yapar. Hâlbuki Allahu Teâlâ, bütün bunlardan münezzehtir. Kulun yaratıcı olduğu takdir edilse bile, ancak ne var ki onun yaratmasının, Allah'ın yaratması gibi olmadığı sabit olmuş olur. Hem bu ilzâm ve susturma, **Cebriyye** için de geçerlidir. Çünkü onlar "Allah'ın yarattığı şeyin aynısı, kulun kesbi ve fiilidir" derler ki, bu da şirkin bizzat kendisidir. Çünkü ilâh ve kul o fiilleri yaratma hususunda, tıpkı, bir malda payları bulunan iki ortak gibidirler. Hem Allahu Teâlâ bu sözü kâfirleri ayıplamak ve onların davranışlarını zemmetmek için zikretmiştir.

Binâenaleyh şâyet kulun fiili Allah'ın yarattığı şey olsaydı, bu kınamanın bir faydası olmazdı. Çünkü böyle olması halinde kâfirler, "Bu küfrü bizde yaratan Allah olduğuna göre, o küfrün bizde bulunması bizim fiilimiz ve ihtiyarımızla olmadığı halde, daha nasıl bundan dolayı bizi zemmeder ve bizi, cehâlete ve kusura nisbet eder?" diyebilirler.

Birinci soruya şöyle cevap verilir: "Halk", ya bir şeyi yokluktan varlığa çıkarmak demek, veyahut da ölçüp biçip takdir etmek demektir. Her iki manaya göre de, kulun muhdis olduğunun takdir edilmesi halinde, o kulun "hâdis" olması gerekir.

Bu Konuda Mu'tezile'nin Yanlışı

Ama muarızımızın, "kul, her ne kadar yaratıcı ise de, ancak ne var ki onun yaratması Allah'ın yaratması gibi değildir" şeklindeki sözüne gelince biz deriz ki:

"Halk", îcât etmek, var etmek, yokluktan varlığa çıkarmak demektir. Kulun kudretine göre meydana gelen hareket, Allah'ın kudretiyle meydana gelen harekete denk olunca, o zaman, yaratılan bu iki şeyden birisinin, diğer ikincisinin misli ve dengi olacağı malumdur. Bu durumda da, "Kulun yaptığı olan bu şey, Allah'ın mahlûku olan o şeye denktir" denilmesi doğru ve yerinde olur. Ancak, diğer bakımlardan, bir farklılık ve başkalığın bulunduğunda da bir şüphe yoktur. Ancak ne var ki, diğer bakımlardan bir muhalefetin bulunması, bu yönden bir denkliğin bulunmamasına zarar vermez. İstidlâl hususunda bu kadar şey kâfidir.

Muarızımızın, "Bu, kulun fiili Allah'ın yarattığıdır" dedikleri için, Cebriyye için de geçerlidir" şeklindeki görüşümüze gelince, biz diyoruz ki: Bu, gerekli değildir, zira âyet, kulun yaratmasının, Allah'ın yaratmasının bir misli olmasının caiz olmayacağına delâlet etmektedir. Biz, kul için kesinlikle herhangi bir yaratmayı kabul etmiyoruz. O halde bize, böyle bir şey niye gereksin ki?

Muarızımızın, "kulun fiili, Allah'ın yaratması olsaydı, o zaman, buna göre kâfirleri kınamak, tenkit etmek makul ve uygun olmazdı" şeklindeki sözüne gelince, biz deriz ki: Bunun neticesi şuna varır: Bir medh ve bir zemm bulununca, kulun, fiili hususunda bağımsız olması gerekir. Halbuki bu hüküm nakzedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, kâfir olarak öleceğini bildiği halde, **Ebu Leheb**'i, küfründen dolayı kınamıştır. Halbuki biz, Allah'ın

bildiği şeyin aksinin meydana gelmesinin imkânsız olduğunu zikretmiştik. İşte, âyetle ilgili açıklamaların izahı bundan ibarettir.

2) Cenâb-ı Hakk'ın, قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ *"De ki: "Allah her şeyi yaratandır"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Kulun fiilinin, "şey" olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh, onun da yaratıcısının Allah olması gerekir. Muarızlarımızın bu hususdaki soruları daha önce geçmişti.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ *"O, birdir, kâinatın yegâne hâkimi ve sahibidir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Burada, Allahu Teâlâ'nın hangi hususta tek olduğu sorulamaz. Daha önce bahsedilen şey "yaratmak" vasfı olunca, buradaki "vahdet"le, yaratıcılık hususundaki birlik ve vahdaniyyetin murat edilmiş olması gerekir. Allah, kendisi dışında kalan şeyin yegane hâkimidir, kahhârıdır. Bu durumda, bu ifade de, bizim görüşümüzün doğruluğuna bir delil olmuş olur.

***İKİNCİ MESELE:* Allah "Şey" Diye Nitelendirilebilir mi?**

Cehmiyye, Allahu Teâlâ hakkında "şey" kelimesinin kullanılamayacağını, yani, O'na "şey" denilemeyeceğini iddia etmiştir. Bil ki bu münakaşa, ancak lafızda olup, bu da bu vasfın Allah hakkında kullanılıp kullanılamayacağı hususudur. **Cehmiyye,** Allah'a "şey" denilemeyeceğini iddia etmiş ve bu hususta şu şekilde istidlâl etmiştir.

1) Cenâb-ı Hak şâyet "şey" olsaydı, o zaman onun, *"Allah her şeyi yaratandır"* ifadesinden dolayı, kendi kendisinin de yaratıcısı olması gerekirdi. Bu imkânsız olunca, Allah'a "şey" denilmemesi gerekir. "Bu sınırlandırılmış bir umum (genel) ifadedir" de denilemez. Çünkü, tahsis görmüş umum, ancak tahsis edilen kısım, geriye kalanlardan daha düşük ve daha az olduğu zaman makbul olur. Bu tıpkı, bir kimsenin, "şu narı yedim; ancak ne var ki ondan yemediğim birkaç tane düştü" demesine benzer. Burada Allah'ın zâtı, varlıkların en yücesi ve en kıymetlisidir. Binâenaleyh, daha nasıl, hakkındaki hüküm hususî olduğu halde, genel olan o lafız onu içine alabilir?

2) **Cehmiyye,** Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun benzeri gibisi (dahi) yoktur"* (Şûra, 11) âyetine tutunmuştur. Bunlara göre âyetin manası, Allah'ın mislinin misli olan bir şey yoktur. Hâlbuki her hakikatin, kendisinin mislinin misli olduğu malumdur. O halde Allahu Teâlâ da, kendisinin mislinin mislidir. Hâlbuki Allahu Teâlâ, kendisinin mislinin misli olan bir şey olmadığına dikkat çekmiştir. Binâenaleyh bu da, Allahu Teâlâ'ya "şey" denilemeyeceği hususunda bir nass olmuş olur.

3) Allahu Teâlâ'nın, *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na, bunlarla duâ edin"* (A'râf, 180) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu âyet, Allah'ı ancak, en güzel isimlerle çağırmanın caiz olabileceğine delâlet etmektedir. Hâlbuki "şey", mevcûdâtın en değersizi hakkında da kullanılır. Binâenaleyh bu lâfız, güzellik ve cemâl anlamı vermemektedir. Bu sebeple bu lâfzın, en güzel isimlerden olmaması gerekir. Binâenaleyh Allah'ı bu lafızla çağırmanın caiz olmaması gerekir.

Ehl-i sünnet âlimleri ise, Allah'a "şey" denilebileceği hususunda, O'nun, *"Şahit olmak bakımından hangi şey daha büyük? De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhittir"* (En'âm, 19) âyetine tutunmuşlardır. Karşı taraf buna da, Cenab-ı Hakk'ın قُلْ اَيُّ شَيْءٍ اَكْبَرُ شَهَادَةً *"De ki: "Şahit olmak bakımından hangi şey daha büyük?"* ifadesi, cevabı verilmemiş bir sorudur. O'nun, *"De ki: "Benimle sizin aranızda Allah hakkıyla şâhittir"* ifadesi de makabliyle alakası olmayan, yeni başlamış müstakil bir cümledir" diyerek cevap vermiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mu'tezile, Allahu Teâlâ'nın, ilmiyle değil, zâtı gereği âlim; kudretiyle değil, zâtı gereği kâdir olduğu hususunda bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Çünkü, şâyet Allah'ın ilim, kudret ve hayat gibi sıfatları olsaydı, bu sıfatlar, ya Allah'ın yaratmasıyla var olacak, veyahut da yaratması bulunmaksızın var olacaklardı. Birincisi batıldır, aksi halde teselsül gerekir. İkincisi de batıldır, zira Cenâb-ı Hakk'ın "اَللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ" buyruğu, Cenâb-ı Hakk'ın hem zâtına hem de sıfatlarına şamildir.

Biz bu âyetin, Allah'ın zâtı hakkında tahsis görmüş olduğuna hükmettik. Binâenaleyh bu ifadenin, Allah'ın zâtının dışındaki hususlarda "asl" üzere kalması gerekir ki, bu "asl" da Allahu Teâlâ'nın zâtının dışında kalan her şeyin yaratıcısı olmasıdır. Binâenaleyh, şâyet Cenâb-ı Hakk'ın ilim ve kudret gibi sıfatları olmuş olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın bunların da yaratıcısı olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. **Mu'tezile, "halku'l-Kur'an"** meselesinde bu âyete tutunarak şöyle demiştir: Âyet, Allahu Teâlâ'nın, her şeyin yaratıcısı olduğuna delâlet etmektedir. Kur'an, Allah'ın kendisi değildir. Binâenaleyh, Kur'an'ın da mahlûk olması ve bu umûm ifadenin muhtevasına girmiş olması gerekir.

Cevap: Bu konuda en son söz şudur: Gerçi sîga ve lafız, genel olan bir sîgadır. Ancak ne var ki biz bu sîgayı, aklî delillerden dolayı, Allah'ın sıfatları

hakkında tahsis ederiz. (Yani O'nun sıfatlarını bu genel hükmün dışında tutmak aklen zaruridir.)

اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ؕ وَمِمَّا يُوْقِدُوْنَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهٗ ؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ؕ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً ۚ وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِى الْاَرْضِ ؕ كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ ؕ ﴿١٧﴾ لِلَّذِيْنَ اسْتَجَابُوْا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى ؕ وَالَّذِيْنَ لَمْ يَسْتَجِيْبُوْا لَهٗ لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَّا فِى الْاَرْضِ جَمِيْعًا وَّمِثْلَهٗ مَعَهٗ لَافْتَدَوْا بِهٖ ؕ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ سُوْٓءُ الْحِسَابِ ۙ وَمَاْوٰىهُمْ جَهَنَّمُ ؕ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٨﴾ اَفَمَنْ يَّعْلَمُ اَنَّمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى ؕ اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ ۙ ﴿١٩﴾

"O, gökten bir su indirmiştir de, vadiler, kendi miktarlarınca akmışlardır. Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür. Bir ziynet veya bir metâ elde etmek için ateşte üzerine yaktıkları şeylerde de bunun gibi bir köpük, posa hâsıl olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle bir misâl verir. Amma, derken köpük atılır gider; insanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu yeryüzünde kalır. Allah böylece misaller getirir. Rablerine icâbet edenlere, en güzeli vardır. O'na icâbet etmeyenler, yeryüzünde bulunan şeylerin tamamı, bir misli de beraber kendisinin olsa, onu muhakkak feda ederdi. İşte onlar; hesabın kötüsü onlar içindir. Barınakları da cehennemdir. O, ne fena yataktır. Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, o kör olan kimse gibi midir? Ancak selim akıl sahipleridir ki, iyice düşünür ve idrâk eder" (Ra'd, 17-19).

İnkâr, Köpük Gibi Zeval Bulur

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'min ile kâfiri, iman ile küfrü, gören ile köre, ışık ile karanlıklara benzetince, bu sefer iman ve küfür için başka bir misal getirerek, اَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ اَوْدِيَةٌۢ بِقَدَرِهَا *"O, gökten bir su indirmiştir de, vadiler, kendi miktarlarınca akmışlardır"* buyurmuştur.

BİRİNCİ MESELE

Suyun dağlardan ve tepelerden alçakta olan vadilerde, o vadilerin genişliğine veya küçüklüğüne göre karar kılıp birikmesi gerekir. Yine, suyun, o vadilerden fazla olduğunda taşıp yeryüzüne yayılması, suyun üstündeki köpüğün hakkı da, etrafa dağılarak sönmesidir. Bu köpük, ister suyun kaynayıp çalkalanmasından dolayı meydana gelen bir beyazlık olsun; isterse suyun taşımış olduğu küçük ve ince maddelerden meydana gelmiş olsun, birdir. Cenâb-ı Hak, suyun çok şiddetli akmasından meydana gelen bu köpüğü zikredince, ateş ile meydana gelen köpük ve tortudan da bahsetmiştir. Bu böyledir, zira, yedi maddeden her biri ya bir süs yapmak, yahut da ev işlerinde kendisine ihtiyaç duyulan eşyalardan bir eşya elde etmek için, ateşle eritildiğinde o maddeden bir tür köpük ve tortu ayrılır. Bundan yararlanılmaz, aksine bu zayi olur, yok olur, geriye o maddenin külü kalır. Netice olarak diyebiliriz ki: Vadilerden seller aktığında onun üzerinde köpükler olur. O köpük atılır, geriye ise su kalır. Yedi maddenin her biri de böyledir. Bu yedi maddeden her biri bir süs eşyası elde etmek veyahut da ev işlerinde kullanmak için bir mal elde edilmek istendiğinde eritilir; eritilince, onun posası ve kiri ayrılır; geriye kendisinden yararlanılacak olan o cevheri kalır. İşte Cenab-ı Hak, burada da tıpkı bunun gibi, kibriya, celâl ve ihsan semasından bir su indirir ki, bu Kur'an'dır. Vadiler ise, kullarının kalpleridir. Kalpler vadilere benzetilmiştir. Çünkü tıpkı gökten inen suların vadilerde karar kılması gibi, o kalplerde de Kur'an ilimlerinin nûrları karar kılıp yerleşir. Yağmur sularından her biri, o vadilerin genişliği ve darlığı nispetinde oluştuğu, karar kıldığı gibi, burada da, her kalpte Kur'an ilimlerinin nûrundan ancak, o kalbin temizliği-kirliliği, anlayışın kuvvetli veya eksik olması kabilinden, ona uygun olan şeyler yerleşir, karar kılar. Suya, erimiş yedi maddenin tortusu, pisliği karışıp onun üzerine çıktığı; sonra da o tortunun ve kirin giderek, kaybolarak, atılarak, geriye suyun cevheriyle o yedi maddenin cevherlerinin kalması gibi, burada da Kur'an'ın açıklamalarına birtakım şekk ve şüpheler karışır. Ama sonunda, o şekk ve şüpheler zail olur, silinir; geriye ilim, din, hikmet ve mükâşefe kalır. İşte bu meselin izahı ve bu meselin, getiriliş maksadına uygunluğunun izahı bundan ibarettir. Müfessirlerin pek çoğu, bu temsil ve teşbihin nasıl olduğunu beyan etmemişlerdir.

***İKİNCİ MESELE:* Vâdi Ne Demektir?**

Bu mesele, bu âyette geçen lafızlarla ilgilidir. Bu âyette bulunan **"evdiye"** kelimesi hakkında birtakım bahisler bulunmaktadır:

Birinci bahis: "Evdiye", "vâdi" kelimesinin çoğuludur. **"Vâdi"**nin ne demek olduğu hususunda da şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: "Vâdî", içinde suların, sellerin aktığı dağ ve tepelerden aşağıda olan mekân, boşluk demektir. Bu, bütün dil âlimlerinin görüşüdür.

İkinci görüş: Sühreverdî şöyle demiştir: "Aktığı zaman su da **"vâdi"** adını alır. Çıkıp aktığı için, **"vediye"** de, bu isim verilmiştir. Bu görüşe göre **vâdi,** suyun aktığı yerin adı olması gibi, akan suyun da adı olmuş olur. Meşhur olan görüş, birincisidir. Ancak ne var ki böyle olması halinde, "vâdiler aktı" deyimi mecazi bir ifade olmuş olur. Buna göre kelamın takdiri "vâdilerin suları aktı" (سَالَتْ مِيَاهُ الْأَوْدِيَةِ) şeklinde olur. Ancak ne var ki, bu sözde muzaf hazfedilmiş, muzafın ileyh de onun yerine kaim olmuştur.

İkinci bahis: Ebu Ali el-Farisî (r.h.) şöyle demektedir: **"Evdiye"** kelimesi **"vâdi"** kelimesinin çoğuludur. Hâlbuki biz cem'i "اَفْعِلَةٌ" kalıbında olan, fâil vezninde bir isim bilmiyoruz. Bu, aynı şey hakkında, şu örneklerde olduğu gibi hem fâil, hem de faîl kalıbının kullanılmasına benzer: **Âlim** ve **alîm, şâhid** ve **şehîd, nâsır** ve **nasîr.** Fâil vezni, tıpkı **sâhib** ve **tâir** (arkadaş, kuş) kelimelerinin **ashâb** ve **etyâr** diye ef'âl vezninde çoğul yapılır. "فَعِيلٌ" kalıbı da, tıpkı **cerîb (ecribe)** (uyuzlu-uyuzlular) kelimelerinde olduğu gibi, "اَفْعِلَةٌ" vezninde cemilenir. Faîl ile fâil arasında bahsedilen bu münasebet bulununca, hiç şüphesiz fâil kalıbı da faîl kalıbının çoğulu gibi cemi yapılarak **vâdi, evdiye;** "فَعِيلٌ" kalıbı da **fâil** kalıbının cemisi üzerine cemi yapılarak **yetim, eytam; şerif, eşrâf** denilmiştir." **Ebu Ali el-Farisî**'nin sözü bundan ibarettir.

Başkaları da, şöyle demiştir: **Vâdi (evdiye)** kelimeleri, aynen meclis anlamına gelen **nâdi (endiye)** kelimeleri gibidir.

Üçüncü bahis: Evdiye, kelimesi nekire olarak getirilmiştir. Zira yağmur, bölgeler arasında sıra ile yağar. Böylece de, yeryüzünün bazı çayları akarken, bazıları akmaz.

"Bi Kaderihâ" Tabirinin İzahı

Cenab-ı Hakk'ın, بِقَدَرِهَا *"kendi miktarlarınca"* ifadesi ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Vâhidî şöyle der: "**Kadr** ve **kader** bir şeyin meblağı ve miktarı demektir. Nitekim Arapçada, "Bu dirhemlerin miktarı, sayısı ne kadardır?" denilir. Yani "bu dirhemler vezin itibariyle ne kadardır" demektir (كَمْ قَدْرُ هٰذِهِ الدَّرَاهِمِ). Binâenaleyh, vezin itibariyle bir şeye denk olan şey, o şey kadardır.

İkinci bahis: "سَالَتْ اَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا" deyimi "Vadiler miktarınca su aktı. Eğer vadi küçük olursa su az olur; eğer vadinin hacmi büyük olursa, su da çok olur" demektir.

Zebed (Köpük) Hakkında İzah

Cenâb-ı Hakk'ın, فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا *"Sel de, yüze çıkan bir köpük yüklenip götürmüştür"* ifadesine gelince, bununla ilgili iki bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Ferrâ şöyle demektedir: Arapçada اَزْبَدَ الْوَادِى اِزْبَادًا "Vadi köpük attı, köpüklendi" denilir. O halde "zebed" isimdir. "رَابِيًا" Kelimesi hakkında **Zeccâc**, "suyun üzerine çıkan, onu bürüyen" manalarını verirken, başkaları, kabarıp yükselmesi sebebiyle (fazlalaşan), artan, yükselen anlamını vermişlerdir. Nitekim bir şey arttığında, "رَبَا - يَرْبُو" denilir.

Eritilen Madenlerin Köpüğü

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ *"Bir ziynet veya bir meta elde etmek için ateşte üzerine yaktıkları şeylerden de bunun gibi bir köpük, posa hâsıl olur"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ, sudan meydana gelen köpüğü darb-ı mesel yapınca, bunun peşinden ateşten meydana gelen köpüğü darb-ı mesel yapmasını zikretmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Hamza, Kisâî ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs**, yâ ile "يُوقِدُونَ" okumuşlardır ki, **Ebu Ubeyde** bu okuyuşu hem Cenâb-ı Hakk'ın "يَنْفَعُ النَّاسَ" ifadesinden dolayı, hem de bu ifadede bir muhatabın bulunmamasından dolayı tercih etmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ ile "تُوقِدُونَ" şeklinde muhatap sîgasıyla okumuşlardır. Bu okuyuşa göre bu ifadeyle ilgili iki izah yapılabilir:

a) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın *"O halde O'nu bırakıp da birtakım veliler mi edindiniz?"* (Ra'd, 16) buyruğunda bahsedilen kimselere hitaptır.

b) Bunun, *kendisiyle* herkesin murat edildiği genel bir hitap olması da mümkündür. Buna göre Cenab-ı Hak sanki وَمِمَّا تُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِى النَّارِ اَيُّهَا الْمُوقِدُونَ "Ey tutuşturucular... ateşte üzerine yaktıklarınızdan" demiştir.

İkinci bahis: Bir şey üzerine yakmak iki kısımdır:

a) O şeyin ateşte olmaması. Bu فَاَوْقِدْلِي يَا هَامَانُ *"Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üstünde ateş yak"* (Kasas, 38) âyetinde olduğu gibidir.

b) Onun bir şey üzerine tutuşturulması ve o şeyin de ateşte olması. Çünkü yedi maddeyi eritmek isteyen kimse, onları ateşe kor. İşte bu sebepten ötürü Cenâb-ı Allah burada, *"ateşte üzerine yaktıklarınız şeylerden"* buyurmuştur.

Üçüncü bahis: Hak Teâlâ, اِبْتِغَاءِ حِلْيَةٍ *"bir ziynet elde etmek için"* buyurmuştur. Meânî âlimleri şöyle demişlerdir: "Bir ziynet elde edilmek için, üzerine ateş yakılan şey, altın ve gümüştür: *"veya bir meta' aramak"*, elde etmek için üzerine ateş yakılan (yani ateşte eritilen) madenler de, demir, bakır, kalay ve tunçtur. Bunlardan ev eşyası ve istifade edilecek aletler yapılır. Kendisinden istifade edilen her şeye "metâ" denir. Cenâb-ı Hak, زَبَدٌ مِثْلُهُ *"bunun gibi bir köpük (hâsıl olur"* yani, "o selin getirdiği suyun köpüğü gibi bir köpük" buyurmuştur."

Daha sonra da, كَذٰلِكَ يَضْرِبُ اللّٰهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ *"İşte Allah, hak ile batıla böyle bir misal verir"* buyurmuştur. Bu, "Allah işte hak ve batıla böyle teşbih yapar" demektir.

Daha sonra Allahu Teâlâ فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً وَاَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ... *"Amma, derken köpük atılır gider; insanlara fayda verecek olan şeye gelince, işte bu yeryüzünde kalır"* buyurur. **Ferrâ** şöyle der: "**Cufâ,** atmak ve terk etmek demektir. Nitekim vâdi (sel) kuyuya kalıntılar attığında, " جَفَا الْوَادِي غِشَاءَهُ – يَجْفُوهُ – جُفَاءً" denilir. Binâenaleyh **cufâ,** bir araya gelmiş, birbirine katılmış şeylerin ismidir. Âyetteki, **"cufâ"** kelimesi, "hâl" olarak mansubdur. Buna göre manası, "Köpük, bazen suyun üzerine bir kabarcık olarak çıkar. Fakat sonunda söner, patlar, kaybolur. Böylece de geriye, suyun cevheri ve o yedi maddenin cevheri kalır. İşte şüphe ve hayaller de böyledir. Bunlar da bazen kabarır, büyür, güçlenir. Amma sonunda yok olur, patlar, silinir gider. Geriye, kendisine hiçbir şüphe karışmamış olan sırf gerçek kalır" şeklindedir. Bu kelimeyi **Ru'be b. Accâc,** "cufalen" şeklinde okumuştur. **Ebu Hâtim**'den şu söz nakledilir: "**Ru'be**'nin kıraati ile okunmaz; zira o fâre yerdi."

Hakka Uyanın Mükâfatı

Cenâb-ı Hakk'ın لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنٰى *"Rablerine icâbet edenlere, daha güzeli vardır"* buyruğu ile ilgili iki izah vardır:

a) Söz, *"Allah böylece misaller getirir"* cümlesinde tamamlanmış, daha sonra da yeni bir cümle olarak, *"Rablerine icabet edenlere, daha güzeli vardır"* ifadesi başlamıştır. "Hüsnâ" kelimesi mübteda ve mahallen merfudur. "Lillezine" kısmı da, onun mukaddem haberi olup, ifadenin manası, "onlar için en güzel hasletler ve en güzel haller vardır" şeklinde olur.

b) Bu söz, kendinden önceki söze bağlı olup, sanki Cenâb-ı Hak şöyle demektedir "O geride kalan, tıpkı hakka ve hakikate icâbet eden, bunları kabul eden gibidir; atılan ve yok olan köpük ise, hakka, hakikate icâbet etmeyen kimse gibidir." Daha sonra bu benzetmenin, benzeyiş yönünü beyan ederek şöyle demiştir: "Rablerine icâbet edenlere, hüsnâ (en güzel) yani cennet; icâbet etmeyenlere ise, her türlü pişmanlık ve cezâ vardır." Burada şöyle bir izah daha yapılabilir: Allahu Teâlâ, işte böylece, Rablerine en güzel bir biçimde icâbet eden kimseler için, misaller verir." Binâenaleyh "hüsnâ", mahzuf bir mastarın sıfatıdır.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyette hem saîdlerin, hem de şakîlerin hallerinden bahsetmiştir. Saîdlerin hallerini, *"Rablerine icâbet edenlere en güzeli vardır"* ifadesi anlatmıştır. Binâenaleyh bu "Rablerine, onun davet ettiği (çağırdığı), tevhit, adalet, nübüvvette, peygamber gönderme ve peygamberlerin lisanında gelen şer'i kanunları üstlenmeye icâbet eden kimseler için, "hüsnâ" vardır" demektir. **İbn Abbas,** "hüsnâ"yı "cennet" diye tefsir etmiştir. Me'ânî âlimleri şöyle demişlerdir: Hüsnâ, "iyilik hususunda en faydalı, en güzel mükâfat" demektir. Bu da, zarar şâibesinden tamamen uzak, saygı ve şerefle iç içe olan, kesintisiz ve devamlı bir fayda demektir. Cenâb-ı Allah, bir başka sûrede zikrettiği için, bu "hüsnâ"nın ilâvesi olan sevaptan bahsetmemiştir. O da, *"iyi iş, güzel amel yapanlara hüsnâ (daha güzel iyilik), bir de ziyâdesi vardır"* (Yûnus, 26) âyetidir. Şakîlerin hallerini ise, *"Ona icâbet etmeyenlere"* âyeti ile anlatmıştır. Binâenaleyh bunlar için dört çeşit azap ve ceza vardır:

Şakîlerin Cezası

1) Âyetteki لَوْ اَنَّ لَهُمْ مَا فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ *"Yeryüzünde bulunan şeylerin tamamı, bir misli de beraber kendisinin olsa, onu muhakkak fedâ eder (fidye) kurtuluş parası olarak verirdi"* ifadesi ile anlatılan husus... "İftidâ" (fidye verme), iki şeyden birisini diğerine bedel (karşılık) olarak vermektir. Âyetteki, *"Onu muhakkak fedâ eder (fidye olarak verirdi)"* fiilinin ikinci mef'ûlü hazfedilmiş olup, bu, "Onlar onu, kendi canlarına karşılık

fidye olarak verirdi" demektir. Yani, onlar bütün bu malları, kendilerini Allah'ın azabından kurtarmak için fidye olarak verirlerdi" anlamındadır. Buradaki bihî zamiri "yeryüzünde bulunan şeyler" ifadesindeki "şeyler"e yani "mâ" edatına râcidir.

Bil ki bu mana doğrudur. *Çünkü* her insanın esasında sevdiği, kendisidir. O, kendisi dışındakileri, ancak kendisinin fayda ve menfaatine vesile oldukları için sever. Binâenaleyh insanın kendisi bir zarar, acı ve bıkkınlık içine düşüp de, dünyadaki maddi manevî her şeye denk bir mala sahip olursa, bütün bunları, kendisini o acı ve zarardan kurtarmak için fidye olarak vermeye razı olur. Çünkü ârızî olarak sevilenlerin, mutlaka zâtı gereği (asıl olarak) sevilen şeye fedâ edilmesi gerekir.

2) Âyetteki, أُولَٰئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ *"İşte onlar, hesabın kötüsü onlar içindir"* ifadesi ile anlatılan husus... **Zeccâc** şöyle der: "Bu böyledir. Çünkü onların inkârları, amellerini yok etmiştir. "Ben derim ki: Burada iki hal vardır: Seni, Allah ile, Allah'a kulluk ile ve Allah'ı sevme ile meşgul eden her şey saîd, kıymetli, kutsi ve yüce bir haldir. Seni, Allah'ın dışındaki şeylerle meşgul eden (oyalayan) her şey ise, zararlı, değersiz ve eziyet verici bir haldir. Bu iki halin, daha kuvvetli veya daha zayıf, daha çok veya daha az olabileceğinde şüphe yoktur. Bu hallere uygun olan işlere devam etmenin, bu hallerin kuvvetlenip, insanda kök salmalarına sebep olacağında şüphe yoktur. Çünkü bir şeyi çok ve sık yapmanın, o şeyin köklü bir melekeyi doğuracağı aklen sabittir. Yine şüphe yok ki bu işler ne kadar çok tekrarlanırsa, kök salan melekeleri o nispette gerekli hale getirirler. Binâenaleyh o fiillerden her biri, hatta onların bir anı, bir lahzası, akla gelenleri, en tutarsız istekleri bile, o hallerin insanda gerçekleşmesi hususunda bir tesir icrâ ederler. İşte âyette bahsedilen "hesap" budur. Bu işler üzerinde ayrıntılı olarak düşündüğünde, insan *"Kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek; kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa onu görecek"* (Zilzal, 7-8) âyetinin doğru olduğunu anlar.

Bu anlaşılınca bil ki, "saîdler", Allah'ın dışındaki her şeyden yüz çevirme ve tamamen Allah'a kul olmaya yönelme hususunda Rablerine icâbet edenlerdir. İşte bundan dolayı, cennet onlar içindir. "Şakîler" ise, Rablerine icabet etmeyenlerdir. Bundan dolayı da, onlar için "kötü bir hesap" *söz* konusu olmuştur. "Kötü hesap"tan maksat, onların dünyayı sevip, Mevlâ'larından yüz çevirmeleridir. Binâenaleyh onlar ölünce, hem sevdikleri dünyadan, hem de Hz. Mevla'ya hizmetten mahrum kalmış olurlar.

3) Âyetteki وَمَاْوٰيهُمْ جَهَنَّمُ *"(Onların) barınakları da cehennemdir"* ifadesi ile anlatılan husus. Bu böyledir, çünkü onlar Hz. Mevlâ'ya hizmet etme bahtiyarlığından habersiz olup, dünya lezzetlerini elde etmeye koşmuşlardır. Binâenaleyh öldüklerinde, sevdikleri her şeyden ayrılmış olurlar. Bu ayrılıktan dolayı da, yanıp tutuşurlar. Yanlarında ise, bu musibeti tedâvî edecek, telâfi edecek hiçbir şey yoktur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ, *"(Onların) barınakları da cehennemdir"* buyurmuştur. Daha sonra da bu "barınağı" tavsif ederek, وَبِئْسَ الْمِهَادُ *"O, ne fenâ yataktır!"* buyurmuştur. Bunun böyle olduğunda şüphe yoktur.

Allahu Teâlâ daha sonra اَفَمَنْ يَعْلَمُ اَنَّمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ اَعْمٰى *"Öyle ya, Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, o kör olan kimse gibi midir?"* buyurmuştur. Bu daha önce bahsi geçen, şu darb-ı mesele bir işarettir: "Bir şeyi bilen, gören kimse gibi; onu bilmeyen ise, âdetâ kör kimse gibidir." Bunların ise, biri diğerine benzemez. Çünkü kör kimse, kılavuzu olmadan yürümeye başlayınca, onun bir çukura veya öleceği bir yere düşeceği, yolu üzerinde bulunan faydalı eşyalara çarpıp kıracağı âşikardır. Gören kimse ise, ölmekten ve kırıp dökmekten emindir.

Allahu Teâlâ sonra da, اِنَّمَا يَتَذَكَّرُ اُولُوا الْاَلْبَابِ *"Ancak selîm akıl sahipleridir ki, iyice düşünür ve idrak ederler"* buyurmuştur. Bu, "O misallerden ancak, her şeyin manasını araştıran, her kabuğun içindeki özü alan ve her sözün zâhirinden, onun özüne ve asıl manasına intikal edebilen akıl sahipleri istifade eder" demektir.

اَلَّذِيْنَ يُوْفُوْنَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُوْنَ الْمِيْثَاقَ ﴿٢٠﴾ وَالَّذِيْنَ يَصِلُوْنَ مَآ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖٓ اَنْ يُّوْصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُوْنَ سُوْٓءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾ وَالَّذِيْنَ صَبَرُوا ابْتِغَآءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْفَقُوْا مِمَّا رَزَقْنٰهُمْ سِرًّا وَّعَلَانِيَةً وَّيَدْرَءُوْنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ اُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنّٰتُ عَدْنٍ يَّدْخُلُوْنَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَآئِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيّٰتِهِمْ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُوْنَ عَلَيْهِمْ مِّنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

"Onlar ki, Allah'a olan ahitlerini yerine getirirler, misaklarını bozmazlar. Onlar ki Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi

bitiştirirler; Rablerinden korkarlar ve kötü hesaptan endişe ederler. Onlar ki Rablerinin rızasını isteyerek, sabrederler, namazı dosdoğru kılarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve âşikâr olarak infâk ederler. Kötülüğü iyilik ile savarlar. İşte onlar, onlar için bu yurdun bir sonucu vardır ki, o sonuç da Adn cennetleridir. Atalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salah ehli olanlarla birlikte olarak, onlar onlara girerler. Melekler de, her bir kapıdan, onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun! Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur" (Ra'd, 20-24).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bu âyetin, kendinden öncekilerle ilgisi olup olmadığı hususunda iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu âyet, kendinden öncekilerle ilgilidir. Buna göre şu iki izah söz konusudur:

1) Bu ifade, (geçen âyetteki), **"Ulü'l-elbâb"** (selim akıl sahipleri) ifadesinin sıfatı olabilir.

2) Bu ifade, (geçen âyetteki), *"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse"*nin (Ra'd, 19) sıfatıdır.

İkinci görüş: اَلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللهِ *"Allah'a olan ahitlerini yerine getirirler"* ifadesi mübteda; اُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ *"İşte onlar için, bu yurdun bir sonucu vardır"* ifadesi de onun haberidir. Bu tıpkı ... اَلَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ *"Allah'a verdikleri sözü bozanlar"* (Ra'd, 25) ifadesinin mübteda, اُولٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ *"İşte lânet onlaradır"* ifadesinin de bunun haberi olması gibidir. Bil ki bu âyet, başından sonuna kadar tek bir cümle olarak, şart ve ceza cümlesidir. Bunun hem şart cümleciği, hem de cezâ (cevap) cümleciği, çeşitli kayıtları ihtiva etmektedir. Şart cümleciğinde bulunan kayıtlar dokuz tanedir:

Burada Övülenlerin Sıfatları:

1) Ahde Vefa:

Birinci kayıt: اَلَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللهِ *"Onlar ki, Allah'a olan ahitlerini yerine getirirler"* ifadesidir. Bu ifade ile ilgili olarak şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a.), "Cenâb-ı Hak, bununla, "Onlar **Hz. Âdem**'in sulbünde iken Allah'ın onlardan aldığı ahdi ve *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"*

deyip de, onlara da, *"Evet"* dedirtip, kendi aleyhlerine şahit tutuşunu kastetmiştir" demiştir.

2) Bu ifadedeki, *"Allah'ın ahdi"* sözü ile, doğruluğu hususunda delil olan her şey kastedilmiştir. Bu da, şu iki şekilde olabilir:

a) Allah'ın, haklarında neshi ve değişikliği kabul etmeyen deliller ikâme ettiği şeyler.

b) Allahu Teâlâ'nın, hakkında, sem'î deliller getirip hükümleri beyân ettiği şeylerdir. Netice olarak denilebilir ki: Cenâb-ı Hakk'ın *"Allah'a olan ahitlerini yerine getirirler"* buyruğunun muhtevasına, hakkında delil bulunan her şey dahildir. **"Hüccet"** için **"ahd"** kelimesinin kullanılması doğrudur. Daha doğrusu şudur ki, hüccetten daha sağlam ve kuvvetli bir ahit yoktur!.. Buna delâlet eden ise, bir şeye yemin eden kimsenin, o yeminin vücubu, sırf yemin ile değil de, delil ile de sabit olunca, ahdine vefa göstererek o yeminini yerine getirmesinin gerektiğidir. İşte bundan dolayıdır ki, eğer o kendisi için daha hayırlı ise, yeminini bozması gerekir. Binâenaleyh, Allah'ın bunu ona, aklî veya nakli delil ile gerekli kılıp ilzâm etmesinden daha kuvvetli bir ahd yoktur. Nasıl ki pek çok şeye yemin eden kimse, ancak bütün şeyleri yaptığı zaman yeminini yerine getirmiş oluyorsa, bunun gibi kul da, ahdi ancak, o şeylerin tamamını yerine getirdiğinde ifa etmiş olur. Emrolunan bütün şeyleri yapmak, bütün yasaklardan kaçınmak, buna dahil olduğu gibi, aynı şekilde muamelelerdeki ahitleri yerine getirmek ve emanetleri edâ etmek de buna dahildir. İşte âyetin tefsirinde sahih ve muhtar olan görüş budur.

2) Sözlerinden Caymazlar:

İkinci kayıt: Cenâb-ı Hakkın وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ *"Misaklarını bozmazlar"* ifadesidir. Bununla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Ekser ulemanın görüşü olup buna göre, bu söz, "ahde vefa gösterme"ye yakın olan bir ifadedir. Çünkü ahde vefa göstermek, misakı ve ahdi bozmamaya yakın olan bir şeydir. Bu, onun şöyle demiş olması gibidir: "Onun (ahde vefanın) vücûdu, bulunması ve tahakkuku vacip olunca, bulunmamasının imkânsız olması gerekmiştir." Evet bu iki mefhûm başka başkadır; ancak ne var ki bunlar birbirini gerektirmektedirler (mütelâzım). İşte bunun gibi, ahde vefa göstermek, misakı bozmamayı gerektirir.

Bil ki, ahde vefa göstermek mutluluk mertebelerinin en yücelerindendir. Nitekim **Hz. Peygamber** (s.a.s) şöyle buyurmuştur: لَا اِيمَانَ لِمَنْ لَا اَمَانَةَ لَهُ وَلَا دِينَ لِمَنْ لَا عَهْدَ لَهُ *"Emânete riâyet etmeyenin imanı, ahdine vefa göstermeyenin de dini yoktur."*[38] Bu konuda, Kur'ân'ı Kerîm'de varid olmuş olan âyetler ise, pek çoktur.

İkinci görüş: "Misâk", mükellefin uhdesine almış olduğu şeydir: Netice olarak, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'a olan ahitlerini yerine getirirler"* ifadesi, başlangıçta Allah'ın, kulları mükellef kıldığı şeylere; *"misaklarını bozmazlar"* ifadesi de, kulun kendi ihtiyarı ile, tâatleri ve hayırları yerine getirmek gibi iltizâm edip üstlenmiş olduğu çeşitli tâatlere işarettir.

Üçüncü görüş: "Ahde vefâ"dan maksat Rubûbiyyet ahdi ile kulluk ahdidir. "Mîsak"tan maksat ise, **Tevrât, İncil** ve diğer semâvî kitaplarda bulunan, zuhur ettiğinde Hz. Peygamber'in nübüvvetine iman etmenin farziyyetine dâir mezkûr misaklardır, ahitlerdir.

Bil ki, ahde vefa göstermek, hem aklen hem de dinen güzel bir şeydir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: مَنْ عَاهَدَ اللهَ فَغَدَرَ كَانَتْ فِيهِ خَصْلَةٌ مِنَ النِّفَاقِ *"Kim Allah'a bir ahit verir de, sonra ona hıyanet ederse, onu yerine getirmezse, onda nifaktan bir alâmet ve haslet var demektir."*[39] Yine, Hz. Peygamber'den şu rivâyet edilmiştir: ثَلَاثَةٌ اَنَا خَصْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ كُنْتُ خَصْمَهُ خَصَمْتُهُ رَجُلٌ اَعْطَى عَهْدًا ثُمَّ غَدَرَ وَرَجُلٌ اِسْتَأْجَرَ أَجِرًا اِسْتَوْفَى عَمَلَهُ وَظَلَمَهُ أَجْرَهُ وَرَجُلٌ بَاعَ حُرًّا فَاسْتَرَقَّ الْحُرَّ وَاَكَلَ ثَمَنَهُ *"Üç kişi vardır ki, ben kıyamet gününde onların hasmıyım. Her kimin de hasmı olmuşsam, ona galip gelmişimdir: Bir söz verip de, sonra ahdini bozan kimse; bir işçi kiralayıp da, onu tam çalıştırdığı halde, ücretinde ona zulmeden adam ve hür bir kimseyi satın alarak, o hür olanı köleleştiren ve onun kazancını yiyen kişi"*[40]

Denildiğine göre, **Muâviye** ile Bizans Hükümdarı arasında bir anlaşma, ahit bulunuyordu. **Muâviye,** onlara sefer yapmak ve ahdi bozmak isteyince, birden bir at üzerindeki bir kimsenin şöyle dediğini duydu: "Ahde vefâ göstermek gerekir, gadr yoktur, ahit bozulmaz." Allah'ın Resûlü'nü şöyle derken duymuştum: *"Kimin, bir kavimle arasında bir ahit bulunuyorsa, sakın o kavme olan ahdini (tek taraflı) bozmasın. Müddet sona ermedikçe, bu helâl değildir. O zaman, karşılıklı olarak ahdini fesheder."* "Bu

38 **Müsned**, 3/135, 154, 210.

39 **Buharî,** İman, 24; **Müslim:** İman, 106 (1/78).

40 **İbn Mace**, Ruhûn, 4 (2/816); **Buhârî**, Buyû, 106.

kimdir?" diye sorunca, oradakiler, "**Amr İbn Uyeyne**'dir" dediler. Bunun üzerine de **Muâviye** geri döndü.

3) Allah'ın Emrettiği Şeyleri Tam Yerine Getirirler:

Üçüncü kayıt: وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا اَمَرَ اللّٰهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ *"Onlar ki, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi bitiştirirler"* ifadesi. Burada, şöyle bir soru bulunmaktadır: Ahde vefa göstermek ve misakı bozmamak, emrolunan bütün şeyleri yapmanın, nehyedilen bütün şeylerden de kaçınmanın vâcip olduğu hükmünü kapsamaktadır. O halde, bu iki ifadeden sonra bu kayıtların zikredilmesinin yararı nedir?

Buna iki şekilde cevap verilir:

1) Allahu Teâlâ bunu, hiç kimse sakın bu hususların sadece kul ile Allah arasında olduğunu sanmasın diye zikretmiştir. İşte bundan dolayı da muhakkak ki, kul ile diğer kullar arasındaki hususları da ayrıca zikretmiştir.

2) Bu, te'kiddir.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âlimler bu ifadenin tefsiri hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

1) Bundan murat, sıla-i rahimdir, akrabayı ziyarettir: ثَلَاثٌ يَأْتِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَهَا دَلْقُ الرَّحِمُ تَقُولُ: اَيْ رَبِّ قُطِعْتُ وَالْاَمَانَةُ تَقُولُ: اَيْ رَبِّ تُرِكْتُ؛ وَالنِّعْمَةُ تَقُولُ: اَيْ رَبِّ كُفِرْتُ *"Kıyamet gününde şu üç şey, dillenmiş olarak gelir: Rahim, "Ey Rabbim, ben kesildim, (Ziyaret olunmadım, vaslolunmadım)" der; emânet, "Ey Rabbim, ben terk olundum, (edâ edilmedim) der; nimet de, "Ey Rabbim, inkâr olundum, nankörlük gördüm" der."*

2) Bu ifadeden murat, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i ziyaret etmek, cihatta O'nu desteklemek ve ona yardım etmektir.

3) Bundan murat, kullara farz olan bütün hak ve hukuka riayet etmektir. Bu sebeple buna, sıla-i rahim ve Cenâb-ı Hakk'ın, *"Mü'minler ancak kardeştirler"* (Hucurât, 10) şeklinde de buyurduğu gibi iman kardeşliği vesilesiyle sabit olan yakınları ziyâret dahil olduğu gibi, bu "sıla"ya, imkân nispetinde onlara iyilikler yapıp sıkıntılarını gidermek suretiyle yardımda bulunmak; hasta ziyaretinde bulunmak, cenâze merasimlerinde hazır olmak, insanlara selâm verip selâmı yaymak, onlara tebessüm etmek, onlara eziyet ve sıkıntı vermemek; yine aynı şekilde bütün canlılara, hatta kedi ve tavuğa dahi iyi davranmak dahildir.

Fudayl İbn İyâz (r.h.)'dan rivâyet edildiğine göre Mekke'de bir grup insan, onun yanına girer. Onlar "Nereden böyle?" deyince onlar, "Horasan'dan" cevabını verirler. Bunun üzerine o şöyle der: "Allah'tan korkunuz ve dilediğiniz yerde olunuz, dilediğimiz yere gidiniz.. Ve biliniz ki, bir kimse her türlü ihsan ve iyiliği yapsa, ama onun bir tavuğu bulunsa da, o da ona kötü davransa, o kimse muhsinlerden olamaz!" Ben derim ki: Sözün neticesi şudur: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar ki, Allah'a olan ahitlerini yerine getirirler, misaklarını bozmazlar"* buyruğu, Allah'ın emrini ta'zim edip ona saygı göstermeye; *"Onlar ki Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar"* buyruğu da Allah'ın yaratıklarına şefkatli davranmaya bir işarettirler.

4) Rablerini Sayarlar:

Dördüncü kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ *"Rablerinden çekinirler"* ifadesi. Bunun manası şudur: "O, Allah'ın emrini ta'zim, O'nun kullarına da şefkat hususunda gücünün yettiği her şeyi yapmış olsa da, kalbini istila etmiş ve bürümüş bir durumda Allah'tan haşyet duyması ve O'ndan korkması (havf) kaçınılmazdır ve zarurîdir." Haşyet iki çeşittir:

a) İbâdet ve tâatlerinde, ibâdetin fesâdına veya onun sevâbının azalmasına sebebiyet verecek bir biçimde bir fazlalığın veya bir eksikliğin yahut da bir bozukluk ve bir halelin meydana gelmesinden korkmak.

b) Allah'ın celâl ve azametinden korkmak.. Çünkü insan, kudretli ve heybetli bir hükümdarın huzurunda bulunduğu zaman, o tam tâat içinde bulunuyor olsa dahi, ancak ne var ki, onun kalbinden o celâlin, yüceliğin ve azametin heybeti gitmez.

5) Hesabın Aleyhte Çıkmasından Korkarlar:

Beşinci kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ *"ve kötü hesaptan endişe ederler"* buyruğunun bildirdiği hususdur. Bil ki **dördüncü kayıt** Allah'ı saymaya, O'nu nazar-ı dikkate almaya işârettir. Bu **beşinci kayıt** da, korkuya, haşyete ve kötü hesâba bir işârettir. Bu da Allah'tan korkmadan maksadın, bahsetmiş olduğumuz O'nun celâl, azâmet ve heybetinden korkmak olduğuna delâlet eder. Aksi halde bir tekrar olmuş olur.

6) Hak Rızası İçin Sabrederler:

Altıncı kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ *"Onlar ki, Rablerinin rızasını isteyerek; sabrederler"* buyruğunun bildirdiği hususdur. Bu ifadenin muhtevasına hem ibadetleri yapmak hususundaki sabır, hem hastalık ve zararlı şeylerin, gam ve kederlerin ağırlıklarına sabır, hem de

şehevî şeyleri terk etmeye karşı sabır dahildir. Netice olarak sabır, hem günah olan şeyleri bırakmak, hem de tâatleri yapma hususunda olur. Ayrıca insan, bazen şu sebeplerden dolayı sabretmeye yeltenir:

a) Onun belâlara karşı ne kadar sabırlı ve güçlü olduğunun söylenmesi için sabretmesi.

b) Feryâd-ü figân sebebiyle ayıplanmamak için sabretmek.

c) Düşmanların sevinmesine meydan vermemek için sabretmek.

d) Feryâd-ü figân etmenin bir faydası olmadığını bilmekten ötürü sabretmek.

O halde insan, bu sebeplerden her hangi birisi için sabrettiğinde, bu, nefsin mükemmelleşmesinde ve saâdete ermesinde etkisi bulunmayan bir sabır olmuş olur. Ama o kimse, bu belânın, Allâh'ı, ayıplardan, batıl ve sefihliklerden münezzeh olan, işleri bihakkın taksim eden bir dağıtıcının taksimi olduğunu bildiği için; hatta, o taksimatın mutlaka yüce bir hikmete, üstün ve ağır basan bir maslahata şamil olduğunu ve buna razı olması gerektiğini, çünkü Mâlik'in mülkünde tasarruf hakkı olduğunu, O'nun mülkünde tasarruf etmesinden dolayı Mâlik'e itiraz edilemeyeceğini bildiği için; ya da belâya mübtelâ edeni müşahedeye gark olduğu için sabrederse, işte o zaman onun, o belâyı verenin nûrunun tecellisine gark olması, onu, o belâdan ötürü duyacağı acılardan adeta habersiz kılar; ki işte bu, sıddîkların elde ettiği makamların en yücesidir. Binâenaleyh bütün bu üç izah, o kimsenin, Allah'ın rızasını talep ederek sabretmiş olduğunun söylenebileceği izahlar olup, bu "O, sırf Allah'ın mükafatını ve rızasını elde etmek için sabretmiştir" demektir.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerinin rızasını isteyerek"* buyurmasında şöyle bir incelik bulunmaktadır: Aşıkı, maşukası dövdüğünde, çoğu kez aşık, o dövene bakar ve bununla sevinir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rablerinin rızasını isteyerek"* buyruğu, bu mecazi manaya hamledilir. Yani, aşık olan kimse, sevgilisinin yüzüne bakmakla duyacağı hazdan dolayı, onun, o dövüşüne razı olduğu gibi, kul da Hakk'ın nûrunun marifetine gark olduğu için, O'nun belâ ve sıkıntılarına katlanır, sabreder ve ona razı olur. Bu çok güzel bir inceliktir.

7- Namazı Hakkıyla İfa Ederler:

Yedinci kayıt: وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ *"namazı dosdoğru kılarlar"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bil ki, namaz ve zekât, her ne kadar ilk cümlenin

muhtevasına dahil olsalar da, namazın diğer ibâdetlerden daha kıymetli olduğuna dikkat çekmek için, Cenâb-ı Hak onu müstakil olarak zikretmiştir. Bu tabirin tefsiri, bu kitabımızda defalarca geçmiş olup, nafile namazların da bu ifadenin muhtevasına sokulmasında bir sakınca yoktur.

8) Allah Yolunda Mal Harcarlar:

Sekizinci kayıt: Cenab-ı Hakk'ın وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً *"kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve aşikâr olarak infâk ederler"* âyetinin ifade ettiği husus.

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basri şöyle demiştir: "Bu ifadeyle, farz olan zekât kastedilmiştir. Binâenaleyh, o kimse "zekâtını vermiyor" diye töhmet altında tutulmayacaksa, evlâ olan, onun zekâtını gizlice vermesidir. Yok eğer, böyle bir töhmet altına alınacaksa, evlâ olanı, onu açıktan açığa vermesidir."

Şu da ileri sürülmüştür: "Gizli, kişinin kendisinin verdiği; "aşikâr" ise, onun imama, (zekât âmiline) verdiğidir."

Başkaları da şöyle demiştir: Aksine bu ifadeyle, hem farz olan zekât; hem de nafile olarak (fazladan) verilen sadaka kastedilmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın, "gizli olarak" şeklindeki "kaydı" nafileyle; "aşikar olarak" şeklindeki kaydı ise, farz olan zekâtla alâkalı olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, rızık olan şeyi infak etmek hususunda teşvikte bulunmuştur ki, bu da rızkın sadece helâl olan şey olduğuna delâlet eder. Çünkü, şâyet haram rızık olmuş olsaydı o zaman Cenâb-ı Hak, haramı infâk etmeye teşvik etmiş olurdu ki, bu ise câiz olmazdı.

9) Kötülüğe iyilikle Mukabele Ederler:

Dokuzuncu kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَيَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ *"Kötülüğü, iyilik ile savanlar"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) "Onlar, herhangi bir günah işlediklerinde, o günahı tevbe ile siler ve savarlar." Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, **Muâz İbn Cebel**'e إِذَا عَمِلْتَ سَيِّئَةً

فَاعْمَلْ بِجَنْبِهَا حَسَنَةً تَمْحَسُهَا *"Bir kötülük yaptığında, onun peşinden (yanında) onu silip yok edecek bir hasene, iyilik yap"*[41] dediği rivâyet edilmiştir.

b) Bununla, onların, kötülüğe kötülükle mukabele etmedikleri, tam aksine kötülüğe iyilikle mukabelede bulundukları kastedilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"boş ve kötü lakırdıya rastladıkları vakit şerefli olarak geçerler"* (Furkan, 72) buyurmuştur. **İbn Ömer** (r.a.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Sıla-i rahim yapan kimse, kendisine önce sıla-i rahim yapılıp da, sonra da buna mukabil sıla-i rahim yapan kimse değildir. Ancak bu kimse kendisine sıla-i rahim yapılmayıp da, kendisi sıla-i rahim yapan, sonra da, kendisine sıla-i rahim yapmayan kimselere şefkat duyan kimsedir. Sabırlı kimse, zulme uğrayıp da sabreden, sonra da birileri kendisini kışkırttığında galeyana gelen kimse değildir. Fakat halîm olan kimse zulmedene karşı gücü olup da, buna rağmen onu affeden kimsedir."

Hasan el-Basrî: "Bunlar, verilmediklerinde veren; zulme uğradıklarında affeden kimselerdir" demiştir.

Rivâyet olunduğuna göre, **Şakîk İbn İbrahim el-Belhî,** kendisini belli etmeksizin tebdil-i kıyafet yaparak, **Abdullah İbn Mübarek**'in yanına girer. Bunun üzerine **Abdullah İbn Mübarek:** "Neredensin?" deyince, o: "Belh"-den geliyorum" der. Bunun üzerine **Abdullah İbn Mübarek:** "**Şakîk**'i tanır mısın?" dediğinde O: "Evet!" der. Bunun üzerine **Abdullah İbn Mübarek:** "Arkadaşlarının yolu, yordamı, tarikatı nasıldır?" dediğinde de O: "Onlara bir şey verilmediğinde sabrederler; verildiğinde de şükrederler" cevabını verir. Bunun üzerine **Abdullah:** "Bizim köpeklerimizin hali de böyledir" der. Bunun üzerine **Şakîk:** "Bu nasıl olur?" diye sorunca, **Abdullah İbn Mübarek:** "Kâmil kimseler, verilmediklerinde şükreden, verildiklerinde başkalarını tercih eden kimsedir" diye cevap verir.

Bunları Yapanların Mükâfatları

Bil ki bu dokuz kayıt, şart olarak zikredilen kayıtlardır. Cezâda zikredilen kayıtlara gelince, bunlar da dört tanedir.

Birinci kayıt: أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ *"İşte onlar! Onlar için bu yurdun bir sonucu vardır"* buyruğunun ifade ettiği husus, yani, "عَاقِبَةُ الدَّارِ" demektir ki, bu da cennettir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın dünyanın akıbeti ve nihaî varış yeri olmasını istemiş olduğu, bu cennettir. **Vâhidî** şöyle demiştir: **"Ukbâ,**

41 **Feyzu'l-Kadîr**, 1/406.

akıbet manasınadır. Bu kelimenin "şûra" (şûra, meşveret), "kurbâ" (yakınlık, karabet) ve "ruc'â" (dönmek) kelimelerinde olduğu gibi mastar olması da mümkündür. Mastar bazen bunun gibi, "necva" (fısıldaşmak) ve "da'va" (iddiâ etmek-dava) kelimelerinde olduğu gibi "fa'lâ" vezni üzere; bazen de "zikrâ" (öğüt, ibret) ve الضِّيزٰى (zalimlik, haksızlık) kelimelerinde olduğu gibi, "fi'lâ" vezni üzere gelir. Bunun bir isim olması da mümkündür. Bu, burada, failine muzâf olan bir mastardır. Manası da, "İşte bunlar yok mu? Onlara, amellerinin peşinden mükâfat olarak, cennet olan o yurt vardır" şeklindedir.

İkinci kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın, جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا *"ki o sonuç da, Adn cennetleridir"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: "جَنَّاتُ عَدْنٍ" ifadesi "عُقْبَى الدَّارِ" ifadesinden bedeldir. Bu ifadeyle ilgili geniş izahımızı, "وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِى جَنَّاتِ عَدْنٍ" (Tevbe, 72) âyetinin tefsirinde yapmıştık. Orada müfessirlerin ve lügatçilerin görüşlerini zikretmiştik.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Ebu Amr,** fiili, yâ'nın dammesi ve hâ'nın da fethası ile, meçhul olarak "yudhalûnehâ"; diğer kıraat imamları ise, girme işini onlara izafe ederek yâ'nın fethası ve hâ'nın dammesiyle "yedhulûnehâ" diye okumuşlardır.

Üçüncü kayıt: Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ صَلَحَ مِنْ اٰبَائِهِمْ وَاَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ *"atalarından, eşlerinden, zürriyetlerinden salah ehli olanlarla birlikte olarak"* ifadesi ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Aliyye, fiili lâm'ın dammesiyle "saluha" şeklinde okumuştur. **Keşşâf sahibi** fethalı okuyuşun ise daha fasih olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc, "Buradaki "men" edatı, "yedhulûnehâ" ifadesindeki vâv üzerine atfedildiği için ref mahallindedir. Bunun قَدْ دَخَلُوا وَزَيْدًا "Onlar Zeyd ile beraber girdiler" (مَعَ زَيْدٍ) sözünde olduğu gibi, bunun nasb mahallinde olması da caizdir" demiştir.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Sâlih Kişinin Akrabasına Şefaati**

Âyetteki "men salaha" ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) **İbn Abbas** (r.a.): "Allahu Teâlâ bununla, "Onlar gibi amel etmemiş olsalar bile, onların tasdik etmiş olduğu şeyi tasdik etmiş olan kimse"yi kastetmiştir" demiştir.

Zeccâc: "Allahu Teâlâ beraberinde sâlih ameller bulunmazsa, neseplerin hiçbir fayda vermeyeceğini, hatta, babaların, eşlerin ve oğulların, cennete ancak sâlih ameller sayesinde gireceklerini beyân etmiştir" demiştir.

Vâhidî: "Doğru olan, **İbn Abbas**'ın söylediğidir. Çünkü Allah, itaatkâr insanın cennette ailesiyle beraber bulunma sevincini, onun mükâfatının bir kısmı kılmıştır. Bu, o kimselerin, sâlih ameller yapan itâatkâr kimseye bir ikrâm olmak üzere cennete gireceklerine delâlet eder. Eğer onlar, cennete, kendi sâlih amelleriyle girmiş olsalardı, bu, o itâatkâr insana bir ikram olmuş olmazdı; bunu va'detmenin de bir manası kalmazdı. Çünkü, sâlih amel işleyen herkes, tabiatiyle cennete girecektir" demiştir.

Bil ki bu delil, zayıftır. Çünkü bundan maksat, itaatkâr olan insana, onun sevincini ve neşesini artıran her bir şeyi hatırlatmaktır. Binâenaleyh Allah mükellefe, o cennete girdiği zaman babalarının, hanımlarının ve çocuklarının onunla birlikte bulunacağını müjdelediğinde, hiç şüphe yok ki, bundan dolayı mükellefin sevinci büyür, neşesi de artar. Hatta, cennetliklerin sevincini sağlayan en büyük şeylerden birisinin, onların orada bir araya gelip, dünyadaki hal ve hatıralarından bahsetmeleri, sonra da, bunlardan kurtardığı ve cennete ulaştırdığı için Allah'a şükretmeleri olduğu söylenmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, cennetliklerin halinden bahsederken, onların şöyle dediğini nakletmiştir: *"Denildi ki:"Ne olurdu kavmim bilselerdi, Rabbimin beni bağışladığını, beni ikram edilenlerden kıldığını."* (Yasin, 26-27).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetteki "ve ezvâcühüm" ifadesinde, hanımlar arasından bir ayırım yapılmasına delâlet eden bir şey yoktur. Kocasından sonraya kalan kadın kadar, kocasından önce ölen kadın da daha hayırlı bir eş olabilir. **Sevde** (r.anha)'den rivâyet edilen şu haber de, bu söylediğimize bir delil gibidir: Hz. Peygamber (s.a.s.) onu boşamaya niyetlendiği zaman o, "Ey Allah'ın Resulü, beni boşama, senin hanımların içinde haşrolayım!" dedi.

Meleklerin Mü'minleri Kutlamaları

Dördüncü kayıt: Cenâb-ı Allah'ın وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ * سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ *"Melekler de, her bir kapıdan, onların yanına*

sokulacaklar (ve şöyle diyecekler:) "Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun. Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur" âyetinin ifade ettiği husus. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas şöyle demiştir: "Onların, uzunluğu bin fersah, eni bin fersah olan içi boş inciden çadırları vardır. Bu çadırların kanatları altından olan bir kapısı vardır. Melekler her bir kapıdan onların yanına girerek, onlara: "Allah'ın emrine sabrettiğiniz için, sizlere selâm olsun!" diyecekler." **Ebu Bekr el-Esamm:** "Her kapıdan" ifadesi, namaz kapısı, zekât kapısı ve sabır kapısı gibi "iyilik kapılarından" anlamına gelir. Onlar, "İlk yurdunuzdan sonra, Allahu Teâlâ sizi ne güzel mükâfatlandırdı" derler.

Meleklerin Selamlamalarının Kabirde Okunması

Bil ki, eğer, meleklerin girişini birinci manaya hamledersek, bu gerçekten büyük bir şereftir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu muti kulların, ebedîlik, Huld cennetine gireceklerini ve en güzel bir şekilde babaları, hanımları ve oğullarıyla bir araya geleceklerini; sonra, meleklerin, kendi mertebelerinin büyüklüğüne rağmen, selamlama ve ikrâmda bulunmak için onların yanına gireceklerini; onların yanına girince de, tahiyye ve selâm ile onlara ikramda bulunup, *"Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur"* diyerek onları müjdeleyeceklerini haber vermiştir. Hiç şüphe yok ki bu, kelamcıların, "Sevap, hâlis, devamlı ve tebcil ile ta'zime bitişmiş olan bir menfaattir, faydadır" şeklinde ifade ettikleri şeyden başkadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, her sene başında şehitlerin kabirlerine gelip, *"Sabrettiğiniz şeylere karşılık, sizlere selâm olsun. Bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur"* dediği rivâyet edilmiştir. Dört halife de böyle yaparlardı.

Meleklerin Mü'minlere Feyiz Taşımaları

Biz bu ifadeyi ikinci manaya hamledersek, âyetin tefsiri şu manada olur: "Melekler kısım kısımdır. Onların; Rûhaniyyûn, Kerûbiyyûn kısımları vardır.

Binâenaleyh kul, sabır, şükür, murakabe, muharebe gibi çeşitli riyazatlarla nefsini kırdığında, bu mertebelerin her birinde de kudsî bir cevher ve ulvî bir rûh bulunduğundan, bu sıfatlarla daha çok muttasıf olur. Ölüm esnasında bu kudsî cevherler parlayınca, semavî ruhların her birinden, o ruhlara mahsus olan sıfattan münasip ve uygun şeyler o nefiste tecelli eder. Böylece o nefsin üzerine sabır meleklerinden, ancak sabır makamında

zuhur eden nefisle alakalı hususî kemaller; şükür meleklerinden de, ancak şükür makamında tecelli eden ruhanî kemaller feyezan eder. İşte, bütün mertebelerle ilgili durum da aynıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Melâikenin Beşerden Efdal Olduğunu Öne Sürenler**

Bazıları, meleklerin insanlardan daha üstün olduğuna dair, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, insanın saadet mertebelerinin hitamını, meleklerin, selâm, ikram ve ta'zim yoluyla olmak üzere, onların yanına girmesi olarak belirtmiştir. Binâenaleyh, bundan dolayı onlar, insandan daha yüce bir mertebededirler; eğer insandan daha aşağı bir mertebede olmuş olsalardı, o insanların yanına, selâm ve tahiyye için girmeleri, o insanların derecelerinin yüceliğini ve mertebelerinin şerefini gösteren bir şey olmuş olmazdı. Baksana, yolculuktan evine dönen bir kimseye mertebesinin kemalini ifade etmek için, "Onu, emir, kâdî, vezir, müftü ziyaret ediyor" denildiğinde, bu ziyaret edilen o insanın derecesinin, ziyaret edenlerden daha az ve daha aşağı olduğuna delalet eder. Burada da böyledir.[42]

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc şöyle demiştir: Burada bir hazf bulunup, takdiri, "Melekler onların yanına her kapıdan girerler ve "Selâmün aleykum" derler" şeklindedir. Binâenaleyh, sözden anlaşıldığı için, âyette, "derler" ifadesi hazfedilmiştir.

Âyetteki, *"Sabrettiğiniz şeylere karşılık, bu, o yurdun (en güzel) bir sonucudur"* sözü hakkında iki izah bulunmaktadır:

1) Bu ifade, **"Selâm"** ile ilgilidir ve manası, "Bu selâm, tâatlere ve haramları terk etmeye sabretmeniz sayesinde sizin için tahakkuk etmiştir" şeklindedir.

2) Bu ifade, bir mahzûfa müteallikitir ve takdiri de şu şekildedir: "Gördüğünüz bu ikrâmlar ve müşahede ettiğiniz şu hayırlar, ancak o sabrınız vasıtasıyla tahakkuk etmiştir."

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَآ أَمَرَ اللهُ بِهِۦٓ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِى الْأَرْضِ أُولَٰٓئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوٓءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

42 Not: Burada, mantıken bir noksanlık olduğunu zannediyoruz. Zira, **Razî**'nin yaptığı izah, beşerin daha efdal olduğunu göstermektedir. Halbuki matbu nüshaya göre durum tam tersinedir. Kelamda bir iki kelimelik bir kısım düşmüş olabilir.

"Allah'a verdikleri ahdi, kuvvetli teminat ile de destekledikten sonra bozanlar, Allah'ın bitiştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar ve yeryüzünü fesada verenler (yok mu), işte onlar, lanet olsun onlara, yurdun kötüsü de onlara!" (Ra'd, 25).

Allah'ın Ahdi Ne Demektir?

Bil ki Allahu Teâlâ, saîdlerin sıfatlarını ve onlara düşen yüce ve şerefli halleri zikredince, bunun peşi sıra, şakîlerin halini ve onlara düşen hoş olmayan ve hor kılıcı halleri zikretmiş, böylece, izah tam olsun diye, vaadin peşinden vaîdi, sevabın peşinden ikâbı getirmiş ve وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ *"Allah'a verdikleri ahdi, kuvvetli teminat ile de destekledikten sonra bozanlar"* buyurmuştur. Biz daha önce Allah'ın ahdi'nin, aklî ve naklî deliller vasıtasıyla kullarını ilzam edip mükellef kılması manasına geldiğini beyan etmiştik. Çünkü bu manada "ahd", her türlü ahit ve yeminden daha kuvvetlidir. Zira yeminler, onların muktezâsını yerine getirmenin vacip olduğuna delâlet eden deliller vasıtasıyla ancak te'kîd ifade ederler. Bu ahdi bozmaktan murat, insanın delillere kesinlikle bakmamasıdır. İşte o zaman, insanın bu delillerin gereği ile ameli mümkün olmaz veya bu ahdi bozmaktan murat insanın o delillere bakıp, doğru olduğunu anladıktan sonra, inat ederek, onlarla amel etmemesi veya, şüpheli olan şeye itibar ederek, hak olanın aksine itikat etmesi, inanmasıdır. Âyetteki, "مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ" kaydı, "Allah bu delilleri, sapasağlam ve muhkem bir biçimde ortaya koyduktan sonra" manasındadır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, bir şeyin yapılmasının mutlaka faydalı; terk edilmesinin ise zararlı olduğuna dair zikretmiş olduğu delilden daha kuvvetli bir şey yoktur.

Buna göre eğer, "Ahd; ancak mîsak ile olduğuna göre, Allahu Teâlâ'nın "مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ" diyerek, bunu ayrıca şart koşmasının hikmeti nedir!" denilirse, biz deriz ki: Buradaki "ahd" ile, Allah'ın, kulu tuttuğu şeylerin; "mîsak" ile, onu te'kid edici delillerin kastedilmiş olması imkansız değildir. Çünkü Allah sana olan ahdini, ister aklî olsun, isterse sem'î olsun, diğer başka delillerle te'kîd eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَيَقْطَعُونَ مَا اَمَرَ اللهُ بِهِ اَنْ يُوصَلَ *"Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi koparanlar"* buyurmuştur. Bu ifade, daha önceki âyette geçen, *"Onlar ki, Allah'ın, ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar"*(Râd, 21) ifadesinin mukabilidir. Binâenaleyh, vasletmenin zıddı olan sıla-i rahmi

kesme işinin, bu kimselerin sıfatı olduğu belirtilmiştir. Bu ifadeden murat, Allah'ın, ulaştırılmasını, bitiştirilmesini vacip kıldığı her bir şeyi kesmektir. Bu ifadenin içine, dostluk ve yardım ile Peygambere bitişme, onunla irtibat içinde olma; müminlerle birleşme, akrabaları ziyâret etme ve üzerinde hakkı olan herkes ile irtibat içinde olma da girer.

Sonra Cenâb-ı Hakk, وَيُفْسِدُونَ فِى الْاَرْضِ *"ve yeryüzünü fesada verenler"* buyurmuştur. Bu fesat, Allah'ın dininden başka bir şeye davet etmek manasındadır. Bu bazen, mala ve cana zulmetmek, bazen de beldeleri harap etmek suretiyle olur.

Sonra Cenâb-ı Hak bu sıfatları zikretmesinin peşinden اُولٰئِكَ لَهُمُ اللَّعْنَةُ *"İşte onlar, lanet olsun onlara"* buyurmuştur. Bu, "Allah'tan olan lanet, kulun dünya ve âhiret hayırlarından uzaklaştırılıp, bunların zıddı olan azap ve gazaba dûçâr kılınması", manasındadır. وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ *"Yurdun kötüsü de onlara"* ifadesinden murat, cehennemdir, çünkü cehennemde, ancak, ona girenlerin hoşlanmayacağı şeyler bulunmaktadır.

اَللّٰهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَآءُ وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا فِى الْاٰخِرَةِ اِلَّا مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

"Allah dilediği kimsenin rızkını genişletir, dilediğinin rızkını daraltır. Onlar dünya hayatı ile böbürlendiler. Halbuki dünya hayatı, âhiret yanında bir metâdan başka bir şey değildir" (Ra'd, 26).

Dünyadaki Nasip İmana Göre Değildir

Bil ki Allahu Teâlâ, tevhidi ve nübüvveti kabul hususunda ahdini bozan kimselerin, dünyada lanetleneceklerini, âhirette de azaba dûçâr olacaklarını belirtince, bunun üzerine sanki, "Eğer onlar Allah'ın düşmanı olsalardı, Allah dünyada, onların üzerine bunca nimet ve lezzet kapısını açmazdı" denilmiş de, buna karşılık O, bu soruya bu âyetle cevap vermiştir. Buna göre, Allahu Teâlâ kimine rızkı geniş verir, kimine de rızkını dar verir. Rızkın küfür ve imanla ilgisi yoktur. Dolayısıyla bazen mü'min değil de kâfir bol rızık üzere bulunur; yine bazen kâfir değil de mü'min darlık üzere bulunur. Binâenaleyh dünya bir imtihan yurdudur.

Vâhidî şöyle demiştir: **"Kadr"** mastarı Arapçada, bir şeyi fazla ve noksan olmaksızın eşit parçalara bölmek anlamınadır." Müfessirler ise "Âyetteki "**yakdiru**" fiili, "daraltmak" anlamındadır. Bunun bir benzeri de, وَمَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ *"Kimin de rızkı daraltılırsa"* (Talak, 7) âyetidir" demişlerdir. Buna göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ dilediğine, yetecek kadar rızık verir, bundan geriye bir şey kalmaz, artmaz" şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın وَفَرِحُوا بِالْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Onlar dünya hayatı ile böbürlendiler"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın geniş rızık verdiği kimselerle ilgilidir. Böylece Hak Teâlâ, rızkı bollaştırmasının, aslında böbürlenmeye sebep olmaması gerektiğini, çünkü bu geçici dünya hayatının, âhiret hayatı yanında, çok az ve değersiz bir şeyin, sonsuz olan bir şeye nispeti gibi olduğunu beyân etmiştir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَآ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اٰيَةٌ مِنْ رَبِّهٖ قُلْ اِنَّ اللّٰهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِيٓ اِلَيْهِ مَنْ اَنَابَ ﴿٢٧﴾ اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللّٰهِ اَلَا بِذِكْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾

"O kâfirler, "Ona, Rabbisinden bir âyet (mu'cize) indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır; (kendisine) yönelenleri ise hidâyete erdirir. Bunlar iman edenlerdir, Allah'ın zikri ile kalpleri mutmain olanlardır. Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah ile mutmain olur" (Rad, 27-28).

Keyfî Mu'cize İsteğine Cevap

Bil ki kâfirler, "Ey Muhammed, eğer sen gerçekten bir peygamber isen, **Musâ** ve **İsâ** gibi, apaçık ve kesin bir mu'cize ve âyet getir" dediler. Allahu Teâlâ, onların bu isteğine, *"De ki: "Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, (kendisine) yönelenleri ise hidâyete erdirir"* buyurarak cevap vermiştir. Bu cevap, birkaç şekilde izah edilir:

1) Allahu Teâlâ sanki şöyle demektedir: "Allah ona apaçık alâmetler ve kesin mu'cizeler indirmiştir. Fakat hidâyet ve dalalet Allah'tandır. Dolayısıyla sizi Allah, o apaçık ve kesin âyetlerden uzaklaştırıp saptırmış, başka kavimlere ise hidâyeti nasip etmiş, onlar da bu deliller sâyesinde, Hz.

Muhammed'in peygamberlik iddiasında doğru olduğunu anlamışlardır. Durum böyle olunca, daha fazla âyet ve mu'cize göndermeye ne gerek var?"

2) Bu söz, kâfirlerin sözlerine taaccüp etme yerine geçmektedir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s.)'de zuhur eden, o pek çok ve açık âyet ve mu'cizeler, hiçbir akıllı insana karışık gelmeyecek kadar fazla olup, buna rağmen onlar hâlâ başka mu'cize ve âyetler isteyince, bu, taaccübü ve yadırgamayı gerektiren bir şey olmuştur. Binâenaleyh onlara sanki şöyle denilmiştir: "İnadınız ne kadar fazla! Şüphesiz Allah sizin gibi küfürde şiddetli ısrar ve inat edenleri saptırır. Dolayısıyla her türlü mu'cize inse bile, sizlerin hidâyete ermenize bir imkan yoktur. Allah sizler gibi olmayanları, hidâyete erdirir."

3) Onlar başka alâmet ve mu'cizeler isteyince, onlara sanki, "Başka mu'cize ve alâmetlerin zuhûrunda, hiçbir fayda yoktur. Çünkü hidâyet ve dalalet Allah'tandır. Binâenaleyh pek çok mu'cize de meydana gelse, Allah'ın hidâyeti hasıl olmadığı takdirde, o mu'cizelerden istifade etmek mümkün olmaz. Buna karşılık sadece tek bir mu'cize olsa ve Allah'ın hidâyeti de bulunsa, hiç şüphe yok ki o mu'cizeden yararlanılır. Öyle ise mu'cize istemeyi bırakın, hidâyet isteyerek Allah'a tazarru ve niyazda bulunun" denilmiştir.

4) **Ebu Ali el-Cübbâî** şöyle demiştir: "Bu ifadenin manası şudur: "Allahu Teâlâ dilediği kimseyi, kâfirliğinin bir cezası olmak üzere, rahmet ve mükâfattan uzaklaştırır. Binâenaleyh sizler, azabı ve mükâfattan saptırılıp uzaklaştırılmayı hak ettiğiniz için, Allahu Teâlâ'nın, her istek ve dualarına icabet ettiği kimselerden değilsiniz. Allah *"(Kendisine) yönelenleri ise hidâyete erdirir"* yani, "Tevbe edip (küfürden dönüp) iman eden kimseleri, cennetine hidâyet eder, ulaştırır." **Cübbâî,** daha sonra şöyle der: "Bu ifade de delâlet eder ki, "hidâyet", peşi sıra "tevbe etti" anlamına gelen "مَنْ اَنَابَ" tabiri geldiğine göre, "mükâfat vermek" manasınadır. Binâenaleyh Allah'ın mü'mine hidâyet etmesi, "sevâb vermek" manasınadır. Çünkü mü'min imanından ötürü mükâfata müstahak olur. Bu da gösterir ki, Allahu Teâlâ ancak, "ikâb (ceza) vermek sureti ile sevaptan saptırır", yoksa bize muhalefet eden (Ehl-i sünnetin) iddia ettiği gibi, "Küfre düşürmek sureti ile dinden saptırmaz." İşte **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin sözünün tamamı budur. Âyetteki, "enâbe" kelimesi, "hakka dönmek" manasına olup, asıl (kök) manası, "hayır nöbetine girdi (başladı)" şeklindedir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın *"Bunlar imân edenlerdir"* ifadesi, (kendisine) yönelenler" sözünden bedeldir. **İbn Abbas** (r.a.): "Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı dinledikleri

zaman, onların kalpleri huşû duyar ve mutmain olur" demek istemiştir. Buna göre eğer, "Allahu Teâlâ, Enfâl Sûresi'nde, *"Mü'minler ancak onlardır ki, Allah anıldığı zaman yürekleri titrer"* (Enfal, 2) buyurmuştur. Kalbin titremesi ise, mutmain olmanın zıddıdır. Öyle ise Cenâb-ı Allah, niçin burada onların kalplerinin mutmain olduğunu söylemiştir?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1) Onlar, Allah'ın ikâblarını hatırlayıp günaha düşmekten de tam emin olamayınca, işte bundan ötürü Allahu Teâlâ Enfal Sûresi'nde, "Kalpleri ürperen" kimseler diye tavsif etmiştir. Bunlar, Allah'ın mükâfat ve rahmet vaadlerini hatırladıkları zaman ise, kalpleri buna meyletmiş ve sukûna-huzura kavuşmuştur. Bu iki durum birbirine aykırı değildir. Çünkü kalbin titremesi, Allah'ın ikâb ve cezasının hatırlanması sebebi ile; mutmain oluş da, ilâhî mükafatın hatırlanması sebebi iledir. Kalbin titremesi, onların günahları düşünmeleri hali ile ilgilidir, itminan ise, taatlerle meşgul olmaları esnasında olur.

2) Bundan maksat şudur: "Onların, Kur'an'ın bir mu'cize olduğunu bilmeleri, gönüllerinde, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğuna dâir bir itminan ve güvenin meydana gelmesine vesile olur. Ama taatleri tam ve mükemmel bir biçimde yapıp yapamadıklarına dâir şüpheleri ise, kalplerinde bir ürpertinin hasıl olmasını gerektirir.

3) Onların kalplerinde, Hak Teâlâ'nın vaad ve vaîdinde doğru olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'in de, haber verdiği her hususta doğru söylediği hususunda bir itminan ve güven hasıl olur. Fakat mükafatı sağlayacak taatleri işleyip işleyemedikleri, cezayı gerektiren günahlardan da tam kaçıp kaçamadıkları hususunda da kalplerinde korku ve ürperti bulunur."

Kalpler Allah'ı Anmakla Rahatlar

Bil ki, اَلَا بِذِكْرِ اللهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah ile mutmain olur"* âyeti ile ilgili, son derece dakik ve ince sırlarla dolu bahislerimiz vardır. Bunlar birkaç yönden izah edilir:

1) Varlıklar üç kısımdır: Tesir altında kalmayan, müessir olan varlıklar; müessir olmayan ama tesir altında kalan varlıklar ve her şeyde müessir olup, hiçbir tesir altında olmayan varlık. Hiçbir şeyden müteessir olmayan müessir varlık, ancak Hak Subhânehû ve Teâlâ'dır. Müessir olmayıp, müteessir olan varlıklar ise, cisimlerdir. Çünkü bunlar, çeşit çeşit sıfatları ve birbirine zıt tesirleri (etkileri) kabul eden varlıklardır. Bunların ancak, kabul etme hususiyeti vardır. Bazen müessir, bazen müteessir olan varlıklara

gelince, bunlar rûhânî varlıklardır. Bu böyledir, çünkü bunlar. Allah'a yöneldikleri zaman, O'nun meşîetinden, kudretinden, tekvininden ve îcâdından feyezan eden tesirleri kabul etme durumuna gelirler. Cisimler âlemine yöneldikleri zaman ise, onlar üzerinde tasarrufta bulunmaya iştiyâk duyarlar. Çünkü cisimler âlemini yöneten, ruhlar âlemidir.

Bunu iyice anladığın zaman, bil ki, kalp, ne zaman cisimler âlemini araştırmaya ve müşâhede etmeye (seyre) yönelirse, o esnada bir daralma ve çarpıntı ile o cisimler âlemini ele geçirip, onda tasarrufta bulunma konusunda şiddetli bir temayül meydana gelir. Ama kalp, Hz. Allah'ın azametini araştırmaya ve müşâhedeye yöneldiği zaman ise, kalpte samedanî nurlar ve ilahî ışıklar hasıl olur. İşte kalp o zaman sükûna erer. Bundan dolayı Hak Teâlâ *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah (Allah'ı anma) ile mutmain olur"* buyurmuştur.

2) Kalp, ne zaman bir hâle vâsıl olursa, oradan, ondan daha şerefli bir diğer hâle geçmeyi arzular. Çünkü cisimler âleminde bulunan her saadet ve mutluluğun üstünde, lezzet duyulan ve gıpta edilen, bir başka mertebe vardır. Ama kalp ve akıl, marifetullah ve samedânî nurlar ile, mutluluğu isteme noktasına ulaşınca, artık o noktada kalır ve karar bulur. Böylece de oradan başka bir yere geçmeye kendinde güç bulamaz. Çünkü saadet bakımından, bundan mükemmel ve yüce bir derece yoktur. İşte bu manadan ötürü Allahu Teâlâ *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah ile mutmain olur"* buyurmuştur.

3) Hayat iksirinden, bakır madenine bir damla düşse, o bakır altın haline gelir ve bütün çağlar ve zamanlar boyunca, ateşten hasıl olan erimeye dayanarak bâkî kalır. İşte bunun gibi, Allahu Teâlâ'nın celal ve azamet iksiri insanın kalbine düştüğü zaman, onu hiçbir değişme ve bozulmayı kabul etmeyen, bâkî, saf ve nûrânî bir cevher haline dönüştürmesi haydi haydi evladır. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Haberiniz olsun ki kalpler ancak zikrullah ile mutmain olur"* buyurmuştur.

اَلَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبٰى لَهُمْ وَحُسْنُ مَاٰبٍ ﴿٢٩﴾

"İman edip de, sâlih ameller işleyenler (var ya), ne mutlu onlara. Dönüp gidilecek güzel yurt da (onların olacak)" (Ra'd, 29).

Bu ifade ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Tûbâ Kelimesinin İzahı**

Tûbâ kelimesi ile ilgili üç görüş bulunmaktadır:

1) Tûbâ, cennetteki bir ağacın adıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir طُوبَى شَجَرَةٌ فِى الْجَنَّةِ غَرَسَهَا اللهُ بِيَدِهِ تُنْبِتُ الْحُلِيَّةَ وَالْحُلَلَ وَاَنَّ اَغْصَانَهَا لَتُرَى مِنْ وَرَاءِ سُورِ الْجَنَّةِ *"Tûbâ cennette bir ağaçtır. Onu Allah kendi eliyle dikmiştir. O, ziynetler ve güzel elbiseler bitirir (meyve gibi verir). Dalları ise, cennet duvarının gerisinden bile görünür."*[43]

Ebu Bekr el-Esamm (r.a.) ise, o ağacın aslının (kökünün) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in evinde (mescidinde) olduğunu ve her mü'minin evinde ondan bir dal bulunduğunu (uzandığını) söylemiştir.

2) Bu, dil âlimlerinin görüşü olup, buna göre bu kelime, tıpkı "büşrâ" (müjde, müjdelemek) ve "zülfâ" (yakın olmak) kelimeleri gibi "طَابَ" (hoş ve güzel oldu) fiilinin mastarıdır. "طُوبَى لَكَ" (müjde sana) ifadesi de, "Sen hoş ve güzel olanı elde ettin" demektir.

Daha sonra âlimler, değişik birkaç izah yapmışlardır:

İbn Abbas (r.a.)'tan, bunun manasının, "Onlar için sevinç ve göz aydınlığı vardır" şeklinde olduğu; **İkrime**'den, bunun manasının, "Onlar için olan bu şeyler, ne güzel" şeklinde olduğu; **Dahhâk**'tan, bunun manasının: "Gıpta ve hayranlık onlaradır, (Onlara gıpta ve hayranlık duyulur)" şeklinde olduğu; **Katâde**'den, bunun manasının: "En güzel şey onlarındır" şeklinde olduğu; Ebu **Bekr el-Esamm**'dan, bunun manasının: "Hayır ve ikram onlarındır" şeklinde olduğu ve **Zeccâc**'dan da bunun manasının: "Hoş ve güzel hayat onlarındır" şeklinde olduğu rivâyet edilmiştir.

Bil ki bütün bu manalar birbirine yakındır. Farklılık kelimelerdedir, manada değil. Velhasıl bu ifade, onların güzel şeylere nail olacaklarını tam olarak anlatmaktadır. Bütün lezzetler, bu ifadenin kapsamına girer. Kısaca tefsiri ise, "Her hususta en güzel ve en hoş şeyler, onların olacaktır" şeklindedir.

3) "Bu lafız Arapça değildir." Bu görüşte olanlar, değişik izahlar yapmışlardır: Bazıları, **"Tûbâ,** cennetin Habeşçe ismidir" demişlerdir. Bu kelimenin, cennetin Hintçe ismi olduğu veya Hintçede "bostan (bahçe) manasına

43 **Keşfu'l-Hafâ,** 2/49.

geldiği de söylenmiştir. Bu görüşler zayıftır. Çünkü Kur'ân'da ancak Arapça kelimeler vardır. Bilhassa bu lafzın, Arapçadan iştikak ettiği açıktır.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi "Âyetteki, "اَلَّذِينَ اٰمَنُوا" ifadesi mübtedâ; "طُوبٰى لَهُمْ" ifadesi onun haberidir, طُوبٰى لَكَ "Sen hoş ve güzel olanı elde ettin" manasına gelir. Bu cümle nasb veya ref mahallindedir. Nitekim, şu sözünde olduğu gibi: "طَيِّبًا لَكَ – طَيِّبٌ لَكَ" ve "سَلَامًا لَكَ – سَلَامٌ لَكَ" ... "وَحُسْنُ مَاٰبٍ" ifadesinin ref ve nasb ile okunması da, sana, bu ifadenin mahallini, mevkiini gösterir" demiştir. **Mekûzetu'l-A'râbî** ise, bu ifadeyi "طُيْبٰى لَهُمْ" şeklinde okumuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَحُسْنُ مَاٰبٍ" *"Dönüp gidilecek güzel yurt da (onların) olacak"* ifadesinden murat, "Dönülecek ve karar kılınacak olan güzel yerdir." Bütün bunlar Allah'a tâate teşvik ve masiyetten sakındırmak için, Allah tarafından yapılmış en büyük nimetleri va'detmektir.

كَذٰلِكَ اَرْسَلْنَاكَ فِيٓ اُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَآ اُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذِيٓ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ قُلْ هُوَ رَبِّيْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَاِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

"Öylece seni de, kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete, sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Onlar Rahman'ı inkâr ederler. Sen de ki: "O, benim Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Ben, ancak O'na tevekkül ettim. En son dönüşüm de, yalnız O'nadır" (Râd, 30).

Risaletin İnsanlık Tarihinde Köklülüğü

Bil ki, "كَذٰلِكَ" ifadesindeki kâf teşbih içindir. Buradaki teşbihin izahı hususunda şöyle denilmiştir: "Senden önceki peygamberleri gönderdiğimiz gibi, seni de, kendisinden önce pek çok ümmet geçmiş olan bir ümmete gönderdik." Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basri** ve **Katâde**'nin görüşüdür. Buna şu mana da verilmiştir: "Geçmiş ümmetlere peygamberler gönderip onlara okunan kitaplar verdiğimiz gibi, aynı şekilde sana da bu kitabı verdik ve sen de bu kitabı (kendi ümmetine) okursun. Binâenaleyh onlar, hâlâ niçin bundan başkasını getirmeni teklif ediyorlar?"

Keşşaf sahibi: "Bu, "Seni, öyle bir gönderişle gönderdik, peygamber yaptık ki, bu gönderişin diğer gönderişlere karşı bir şanı ve üstünlüğü vardır" demektir" demiştir. Sonra, Cenâb-ı Hak onu nasıl gönderdiğini tefsir ederek, *"kendilerinden evvel nice ümmetler gelip geçmiş olan bir ümmete"* yani, "Seni, kendisinden önce birçok ümmet geçmiş olan bir ümmete gönderdik. Binâenaleyh, o ümmet, ümmetlerin sonuncusu; sen de peygamberlerin sonuncususun" buyurmuştur.

Rahman İsm-i Şerifini İnkârları

Cenâb-ı Hakk'ın, لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ الَّذِى اَوْحَيْنَا اِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمٰنِ *"Sana vahyettiğimizi kendilerine okuman için gönderdik. Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifadesinden murat, "Onlara, sana vahyettiğimiz o Kitâb-ı Aziz'i okuyasın diye seni gönderdik. Onların hali ise, hâlâ şudur: Onlar, rahmeti her şeyi kuşatmış olan ve kendilerindeki her nimetin, kendisinden olan Rahman'ı inkar ederler. Yine onlar, kendilerine, senin gibi birisinin gönderilmesi ve onlara, mu'cize olan bu Kur'ân'ın indirilmesi nimetini inkâr ettiler" şeklindedir. قُلْ هُوَ رَبِّى *"Sen de ki: "O, benim Rabbimdir"* yani, "O, şeriklerden yüce olan tek ve emsalsiz Rabbimdir. O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Size karşı, bana yardım etmesi hususunda O'na tevekkül ediyorum. Dönüşüm de yalnız O'nadır. Binâenaleyh, O, size karşı olan sabır ve cihadımda bana yardım eder." Rivâyet edilmiştir ki, *"Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifadesi, **Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî** hakkında nazil olmuştur. O, şöyle derdi: "Allah'ı biliyoruz.. Rahman'a gelince, O'nu tanımıyoruz. Rahman olarak tanıdığımız ancak, **Yemâme**'nin efendisidir." Böyle demekle onlar, **Müseylemetu'l-Kezzâb**'ı kastediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *"De ki: "İster Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın; hangisi ile çağırırsanız nihâyet en güzel isimler O'nundur"* (İsrâ, 110) buyurmuştur. Bu, *"Onlara, "Rahman'a secde edin!" denildiği zaman, "Rahman da neymiş?" dediler"* (Furkan, 60) âyeti gibidir ve yine rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) Kureyşlilerle **Hudeybiye**'de antlaşma yaptığı zaman, antlaşma metnine, "Bu Allah'ın Resûlü Muhammed'in" ifadesini yazdırınca, müşrikler, "Eğer sen, Allah'ın Resûlü idiysen, öyle ise biz seninle savaştık, böylece de zulmetmiş olduk! (Ama biz bunu zaten kabul etmiyoruz). Fakat sen, "Bu, **Muhammed İbn Abdullah**'ın (...) yaptığı antlaşma metnidir" diye yazdır" dediler. Bunun üzerine de, aynen öyle yazıldı. Antlaşma metnine "Bismillahirrahmânirrâhim" yazıldığında, müşrikler, "Rahman da kim, biz onu tanımıyoruz?" dediler. Çünkü onlar, mektuplarının başına, "Ey Allah'ım,

senin isminle..." diye yazarlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara, *"siz nasıl istiyorsanız, öyle yazın!"* dedi.

Bil ki, *"Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifadesini, bu iki rivâyete göre manalandıracak olursak, onun manası şöyle olur: "Onlar, bu Rahman adının Allah'a verilmesini inkâr ediyorlardı; yoksa, Allah'ı değil!." Diğer âlimler? "Aksine onlar, ya tamamen bilerek inkâr edip yok saymak suretiyle, ya da O'na eşler koşmak suretiyle, Allah'ı inkâr ediyorlardı" demişlerdir. **Kâdî**: "Bu görüş âyetin zahirine daha uygundur. Çünkü, *"Onlar, Rahman'ı inkâr ederler"* ifadesi, onların, Allah'ı inkâr etmiş olmalarını iktiza eder. Rahman lafzından anlaşılan budur; yoksa bundan anlaşılan isim olarak Rahmân lafzı değildir. Nitekim birisi, "Onlar, Muhammed'i inkâr edip yalanladı" dedikleri zaman bundan anlaşılan, Hz. Peygamber'in kendisidir; yoksa Muhammed ismi değildir.

وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيعًا اَفَلَمْ يَايْـَٔسِ الَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَنْ لَوْ يَشَآءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَاْتِيَ وَعْدُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾

"Bir Kur'ân ki, eğer onunla dağlar yürütülseydi, veya onunla yer parça parça edilseydi, yahut onunla ölüler konuşturulsaydı (yine o kâfirler ona iman etmezlerdi). Fakat, bütün emir, yalnız Allah'ındır. İman edenler hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, Allah dileseydi elbette insanların hepsine birden hidâyet ederdi!... O kâfirlere gelince, Allah'ın vaadi (gelinceye) kadar, kendi yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına büyük bir belâ çatacak, yahut (o belâ) yurtlarının yakınına konaklayacak. Şüphesiz ki Allah, vaadinden dönmez" Râd, 31).

Âyetin Nüzul Sebebi

Bil ki, rivâyet edildiğine göre Mekkeliler, Mekke meydanında oturmuşlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.) onların yanına geldi ve onlara, İslâm'ı arz etti. Bunun üzerine, **Abdullah İbn Ümeyye el-Mahzumî** O'na: "Bizim için Mekke

dağlarını yürüt ki, böylece yerimiz genişlesin. Yine orada bizim için nehirler akıt da, ziraatçilik yapalım. Yahut, bazı ölülerimizi dirilt ki, senin söylediğinin doğru mu yanlış mı olduğunu onlara soralım. Çünkü **İsa**, ölüleri diriltirdi. Yahut rüzgarı bizim emrimize ver, ona binelim, beldelerde gezip dolaşalım. Çünkü rüzgâr, **Süleyman**'ın emrine verilmişti. Sen Rabbin katında **Süleyman**'dan daha değersiz değilsin" dedi. Bunun üzerine *"Bir Kur'ân ki onunla dağlar (yerlerinden) sökülüp yürütülseydi veya onunla yer parça parça edilse ve nehirler gözeler haline getirilseydi yahut onunla ölüler konuşturulsaydı"* (işte o ancak, sana indirdiğimiz bu Kur'ân olurdu)" âyeti nazil oldu. Bu âyetteki, "Eğer" edatının cevabı, bu sözden anlaşıldığı için hazfedilmiştir. **Zeccâc** şöyle demiştir. "Burada hazfedilen cevap şudur: "Eğer o, kendisiyle dağların yürütüldüğü (...) bir Kur'ân olsaydı, (onlar buna yine de iman etmezlerdi)." Bu Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer biz onlara melekleri indirseydik ve ölüler de kendileriyle konuşsaydı* (En'âm, 111), (onlar yine iman edecek değillerdi)" âyeti gibidir" demiştir.

Sonra Allahu Teâlâ, بَلْ لِلّٰهِ الْاَمْرُ جَمِيعًا *"Fakat bütün emir yalnız Allah'ındır"* buyurmuştur. Yani, "Dilerse yapar, dilerse yapmaz. Fiilleri ve hükümlerinde hiç kimse O'na tahakküm edemez."

Bundan sonra Cenâb-ı Hak اَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِينَ اٰمَنُوا اَنْ لَوْ يَشَاءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعًا *"İman edenler, hâlâ şu hakikati bilmediler mi ki, Allah dileseydi elbette, insanların hepsine birden hidâyet ederdi!"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"اَفَلَمْ يَايْئَسِ" ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

1) Bu, "Onlar bilmediler mi?" demektir. Buna göre âyetin iki izahı vardır:

"يَايْئَسِ" Tabirinin İzahı

Birinci izah: "اَفَلَمْ يَايْئَسِ" kelimesi, **Naha kabilesinin** lehçesinde bilmek manasındadır. Bu, **Mücahid, Hasan el-Basri** ve **Katâde** gibi çoğu müfessirin görüşüdür. Bunlar görüşlerine, şairin şu beytini delil getirmişlerdir:

اَلَمْ يَايْئَسِ الْاَقْوَامُ أَنِّي اَنَا ابْنُهُ وَاِنْ كُنْتُ عَنْ اَرْضِ الْعَشِيرَةِ نَائِيًا

"Ben her ne kadar, kabilemin toprağından uzakta idiysem de, toplum benim onun oğlu olduğumu bilmedi mi?"

Ebu Ubeyde de, bu manada şu şiiri nakletmiştir;

اَقُولُ لَهُمْ بِالشِّعْبِ اِذْ يَاْسِرُونَنِي اَلَمْ تَيْأَسُوا أَنِّي ابْنُ فَارِسِ زَهْدَمَ

"Beni esir aldıklarında, onlara vadide *derim* ki: "Sizler, benim Zehdem (atlı atın) binicisinin oğlu olduğumu bilmediniz, anlamadınız mı?"

Kisâî: "Ben, Arapların, **"bildim"** manasında olmak üzere, "يَئِسْتُ" dediklerini hiç görmedim duymadım" demiştir.

İkinci izah: Hz. Ali ve **İbn Abbas**'ın bunu "اَفَلَمْ يَأْس" şeklinde okudukları; **İbn Abbas**'a "Bu, "اَفَلَمْ يَايْئَسِ" değil mi?" denildiğinde onun, "zannediyorum ki kâtib bunu, kendisini uyku bastığı bir anda yazmış. Aslında kelime "يَأْس" şeklindedir. Binâenaleyh kâtib buna, fazladan bir harf ilâve etmiş ve böylece "يَايْئَسِ" haline gelmiş. Böylece de "يَايْئَسِ" şeklinde okunur olmuş..." dediği rivâyet edilmiştir. Bu görüş çok tuhaf bir iddiadır. Çünkü bu, Kur'ân'ın tahrif ve tashif edildiği (yahi harflerinin ve kelimelerinin değişmiş olduğu) neticesine götürür ki, bu, onu bizatihi bir hüccet olmaktan çıkarır. **Keşşaf sahibi** de: "Vallahi bu söz kesinlikle ve *tartışmasız* bir uydurmadır" demiştir.

Üçüncü izah: Zeccâc şöyle demiştir: "Bu âyetin manası "*İman* edenler Allah dileseydi bütün insanları hidâyete erdireceğini *bildikleri için,* bu kâfirlerin imanından ümitlerini kestiler" şeklindedir." Bunun izahı şöyledir: Bir şeyin olmadığını bilmek, onun gerçekleşmesinden, meydana gelmesinden ümit kesmeyi gerektirir. Bu mülâzemet, (birbirini gerektirme), güzel bir mecaz yapmayı gerektirir. İşte bundan dolayı "ye's" lafzının, "bilmek" manasında kullanılması, güzel olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz: *"Eğer Allah dileseydi, elbette insanların hepsine birden hidâyet ederdi"* ifadesini delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Lev" (eğer) edatı, herhangi bir şeyin bulunmaması sebebiyle ona bağlı olan diğer şeyin de olmayacağını gösterir. Buna göre âyetin manası, "Allahu Teâlâ, bütün insanların hidâyetini dilememiştir" şeklinde olur. **Mu'tezile** ise bu meşieti, dilemeyi, bazen zorlama meşieti (ilcâ) manasına; bazen de, cennet yoluna sevketmek, yöneltmek anlamına hamletmiştir. **Mu'tezile** içinde, bu âyeti zahiri manasına hamledip şöyle diyenler vardır: "Allahu Teâlâ, bütün insanların hidâyetini dilememiştir. Çünkü O, çocukları ve delileri hidâyetle mükellef tutmamıştır. Binaenaleyh, bütün insanların hidâyetini istemiş olmaz." Bu mesele hakkındaki izah, daha önce defalarca geçmişti.

Cenâb-ı Allah'ın وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِنْ دَارِهِمْ حَتّٰى يَاْتِيَ وَعْدُ اللهِ *"O kâfirlere gelince, Allah'ın vaadi (gelinceye) kadar kendi*

yaptıkları yüzünden ya ansızın başlarına büyük bir belâ çatacak., yahut, (o belâ) yurtlarının yakınına konaklayacak" ifadesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın "اَلَّذِينَ كَفَرُوا" ifadesiyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Cenâb-ı Hakk'ın, bu âyetle, bütün kafirleri kastettiği, zira bir kısım kâfir için tahakkuk eden ölüm ve esir alınma gibi şiddetli ve sıkıntılı hadiselerin, bütün kâfirlerin kalbinde bir keder ve üzüntü meydana getirdiği ileri sürüldüğü gibi, şu da ileri sürülmüştür: Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle bazı kâfirleri murat etmiştir ki bunlar, muayyen bir gruptur. "el-Küffar" kelimesinin başındaki elif-lâm, ahd içindir. Bu da, muayyen bir topluluğu gösterir.

İKİNCİ MESELE

Âyetle ilgili iki izah yapılmıştır:

a) "Bu, "O kâfirler, yaptıkları küfürleri ve kötü amelleri yüzünden, Allah'ın onlara ya çocukları hususunda her an indirebileceği çeşitli belâ ve musibetlerden onların kalplerini hoplatan büyük bir belâ isabet eder. Yahut onlara yakın bir belâ iner de, böylece feryad-ü figanı basar ve harekete geçerler. Binâenaleyh o belânın kıvılcımları ve zararları onlara da ulaşır." Böylece, onların ölümü yahut kıyamet demek olan vaad-i ilâhi gelip çatar" demektir.

b) Bu, şu manayadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e olan düşmanlıkları ve yalanlamaları sebebiyle Mekkelilerin başına ansızın bir belâ gelip çatar. Çünkü Hz. Muhammed (s.a s.), her zaman onlara seriyyeler (baskın müfrezeleri) gönderirdi. Böylece Mekke'nin hali değişirdi. O seriyyeler onları teker teker yakalar, hayvanlarını toplar götürürlerdi.

Yahut ey Muhammed sen, **Hudeybiye**'ye konakladığın zamanki gibi, ordunla onların yurtlarına yakın bir yere otağ kurarsın. Derken Allah'ın vaadi, yeni Mekke'nin fethi zamanı gelir çatar. Bunu Allah, Peygamberi'ne (s.a.s.) va'detmişti.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ اللهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ *"Şüphesiz ki Allah vaadinden dönmez"* buyurmuştur. Bundan maksat, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kalbine güç vermek ve endişesini gidermektir. **Kâdî** şöyle der: "Bu ifade, Allahu Teâlâ'nın vaîd (tehdit)lerinden cayabileceğini ileri sürenlerin görüşünün yanlış olduğuna delalet eder. Her ne kadar bu âyet kâfirler hakkında ise de, nazar-ı dikkate alınacak şey, âyetin sebeb-i nüzulünün hususi oluşu

değil, lafzının umûmî manasıdır. Çünkü bu lafız, umûmî manası ile, fasıklar için yapılan her türlü ilâhi tehditleri de içine alır."

Buna şöyle cevap verilir: **Hulf** (sözden dönmek) başka şey, umûmî bir ifadenin tahsis edilmesi (sınırlandırılması) ise başka bir şeydir. Biz, Allahu Teâlâ'nın hulf edeceğini söylemiyoruz. Ancak umûmî olan vaîd âyetlerini, aff-ı ilâhiyi gösteren âyetlerle tahsis ediyor (sınırlıyoruz).

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾ أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾ لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

"Andolsun ki senden evvelki peygamberlerle de istihza edilmişti de, ben o kâfirlere mühlet vermiştim. Sonra ise onları yakalayıverdim. Bak, benim ikâbım nasılmış! Her nefsin, kazandığının hepsini bilen Allah'a onlar şirk koştular. De ki: "Bunlara bir ad verin bakalım! Yoksa siz yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz? Yoksa sözün zâhiri ile mi...?" Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü ve onlar doğru yoldan alıkondular. Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidâyet edecek hiç kimse yoktur. Dünya hayatında, onların hakkı azaptır. Âhiret azabı ise, daha çetindir. Onları Allah'ın azabından koruyacak olan hiç kimse yoktur" (Râd, 32-34).

Münkirlere Verilen Mühlet

Bil ki o kâfirler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, istihzâ ve alay yollu, başka mu'cizeler isteyip, bu da Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gücüne gidip, bu sözlerden rahatsız olunca, Cenâb-ı Allah, onu teselli etmek ve kavminin akılsızlığına karşı ona sabır vermek için bu âyeti indirerek Ona: "Kavminin seninle alay etmesi gibi önceki peygamberlerin kavimleri de onlarla alay etmişlerdi de ben o kâfirlere mühlet vermiştim. Yani azaplarını ertelemek sureti ile biraz zaman tanımış, sonra da onları kıskıvrak yakalamıştım.

Binâenaleyh bak benim, onlara ikâbım nasılmış! Bil ki ben, o geçmiş kavimlerden intikamımı aldığım gibi, bunlardan da alırım" demiştir.

"İmlâ" mühlet vermek ve onları, tıpkı hayvanlara otlakta bir müddet otlama imkanı verilmesi gibi bir süre bolluk ve rahatlık içinde bırakmaktır. Bu, onlar için bir tehdit ve Hz. Peygamber (s.a.s.) ile istihza yollu mu'cize istemelerine bir cevaptır.

Âyette Mahzuf Olan Cevap

Daha sonra Cenâb-ı Allah, müşriklere bir hüccet yerine geçecek, onları azarlayacak ve hayrete davet edecek bir ifade ile şöyle buyurmuştur: أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Her nefsin kazandığının hepsini bilen Allah'a mı?"* Bu, "Allahu Teâlâ her şeye kâdirdir ve her şeyi cüz'iyyatı ile ve külliyatı ile bilir. O, böyle olduğuna göre, her nefsin hallerinin tamamını bilir, nefislerin istekleri olan faydalı şeyleri vermeye, zararlı şeyleri defetmeye, yaptıkları taatlere mükafaat vermeye ve işledikleri bütün günahlara cezâ vermeye kâdirdir" demektir. İşte bu ifadeden kastedilen mana budur. Böyle olan ancak Hak Sübhânehû ve Teâlâ'dır. Bunun bir benzeri de, قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Adaleti ayakta tutarak"* (Âl-i İmran, 18) âyetidir.

Bil ki bu söze mutlaka bir cevap lazımdır. Âlimler bu cevabın ne olduğu hususunda şu değişik izahları yapmışlardır:

1) Bu, "Her nefsin kazandıklarının hepsini bilen Allah, böyle olmayan gibi olur mu? Böyle olamayanlar ise, faydasız ve zararsız putlardır" demektir. Bu cevap, Hak Teâlâ'nın *"Allah'a onlar şirk koştular"* buyruğunda saklı olup, bunun takdiri, "Her nefsin kazandığının hepsini bilen Allah, onların şirk koştuğu zarar ve fayda vermeyen şeyler gibi midir?" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, *"Öyle ya Allah'ın göğsünde İslam için inşirah verdiği, Rabbinden bir nûr üzere değil midir?"* (Zümer, 22) âyetidir. Bu ifadenin de cevabı gelmemiştir. Çünkü cevap, âyetteki *"Kalpleri, Allah'ın zikrinden (boş ve) kaskatı kesilmiş olanların vay haline!"* (Zümer, 22) ifadesinde zımnen vardır. İşte burada da aynen öyledir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Mübtedaya haber olabilecek bir şeyin takdir edilmesi caizdir. Yahut âyetteki وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ *"Allah'a şirk koştular"* ifadesi bunun üzerine atfedilmiş olup, takdiri: "Böyle olan kimse, Allah'ı birlememiş, O'nu ululamamış ve O'na ortak koşmuş olur" şeklindedir."

2) Bu izahı **Hallu'l-'Ukad** adlı eserin sahibi yapmıştır. O şöyle der: "Âyetteki "ve cealû" ifadesindeki vâv'ı, vâv-ı haliyye kabul eder ve mübtedaya bir

haber takdir ederiz. Böylece mübteda haberi ile birlikte, peşi sıra geldiği cümleyi izah eden bir cümle olmuş olur. Buna göre ifadenin takdiri "Her nefsin kazandıklarının hepsini bilen var mıdır?" Halbuki o müşrikler, Allah'a ortaklar koşmuştur" şeklindedir. Daha sonra zâhir isim, "Allah" lafzı, ulûhiyyeti iyice anlatmak ve izah etmek için, haberin yerini tutmuştur. Bu tıpkı senin, "insanlara veren ve onları zengin kılan cömert bir zat vardır. O ise; benim gibileri mahrum eder" demen gibidir.

Adı Olmamak Yokluğun İfadesidir

Bil ki Allahu Teâlâ bu delili izah edince, yeni bir delil getirerek, قُلْ سَمُّوهُمْ *"De ki: "Bunlara bir ad verin bakalım!"* buyurmuştur. Bu söz, kendine ad verilmeyecek ve bir isim konulmayacak kadar değersiz olan şey hakkında söylenir. İşte bu durumda, "İstersen ona ad koy, yani o bahse değmez, isim verilmeye layık değil, ama istersen ona bir ad koy!" denilir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak, tehdit yollu: "Haydi onlara ilâh adı verin bakalım!" demek istemiştir. Bu, "İster onlara böyle isimler verin, ister vermeyin; onlar hiçbir akıllı insanın değer vermeyeceği kadar âdi ve kıymetsiz şeylerdir" manasına gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, yeni bir delil daha ekleyerek, اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِى الْاَرْضِ *"Yoksa siz, yeryüzünde O'na bilmediği bir şeyi mi haber veriyorsunuz?"* buyurmuştur. Bu, "Sizler o putlara, Allah'ın bilmeyip, sizin bildiğiniz bir şeyi Allah'a haber mi veriyorsunuz?" demektir. Allah'ın mutlak surette ortağı olmadığı halde, Cenab-ı Hak bilhassa yeryüzünde ortağı olmadığını belirtmiştir. Çünkü müşrikler, Allah'ın yeryüzünde ortakları olduğunu söylüyorlardı.

Cenâb-ı Hak, اَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ *"Yoksa sözün zâhiri ile mi?"* buyurmuştur. Yani, "Sizler gerçeği olmayan sözleri söyleyerek göz mü boyuyorsunuz?" demektir. Bu, *"Bu, onların ağızlarıyla (geveledikleri) sözleridir"* (Tevbe, 30) âyetinde olduğu gibidir.

Müşriklerin Durumlarını Beğenmeleri

Sonra Allahu Teâlâ, bu delillerin peşine, onların yollarının kötü olduğunu beyân ederek, sürdürdükleri hareketin değersizliğini göstermek için بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ *"Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü"* buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle der: "Buradaki "bel" edatı, şu manayadır: Allahu Teâlâ sanki: "Üzerinde olduğunuz konuları zikretmeyi bırak, çünkü onlara tuzakları süslü gösterilmiştir" demektedir. Bu böyledir, zira O, onların inançlarının

yanlışlığına deliller getirince, sanki, "Artık delilleri bırak, çünkü bunun onlara faydası yok. Zira onlara inkârları ve tuzakları süslü gösterilmiştir. Binâenaleyh onlar bu delillerin hatırlatılmasından istifade etmezler" demiştir." **Kâdî** de şöyle der: Allahu Teâlâ'nın bunu, onları zemmetmek için zikrettiğinde şüphe yoktur. Bu böyle olunca, âyette bahsedilen *"süslü gösterme"* işinin Allah'a âit olması imkansız olur. Aksine bunu yapan, insan ve cin şeytanlarıdır.

Bil ki **Kâdî**'nin izahı şu sebeplerden ötürü zayıftır.

1) Şâyet, "süslü gösteren", cin veya insan şeytanlarından birisi olsaydı, o şeytanın kalbinde bunu süslü gösterenin de, bir başka şeytan olması gerekirdi. Bu durumda da teselsül gerekir. Eğer bu işi yapanın Allah olduğu kabul edilirse, bu soru düşer.

2) Kalplere ancak Allah hâkim ve kâdir olur.

3) Biz, sebebi tercih etmenin ancak Allah tarafından olduğuna ve sebebin tahakkuk etmesi halinde de mutlaka o fiilin olacağına dâir delil getirmiştik.

Âyetteki, وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ *"Ve onlar doğru yoldan alıkondular"* buyruğuna gelince: Bil ki **Âsım, Hamza** ve **Kisâî,** hem bu âyette hem de "Hâmîm" Sûresi'nde, *"Kâfirleri başkaları alıkoydular"* manasında meçhul olarak ve sâd'ın zammesiyle, "...وَصُدُّوا " (alıkondular) şeklinde okumuşlardır. Ehl-i Sünnet'e göre, onları doğru yola ulaşmaktan alıkoyan Allahu Teâlâ'dır.

Mu'tezile ise bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) Alıkoyan şeytandır.

b) Onları kendileri alıkoymuştur ve birbirlerini alıkoymuşlardır. Bu tıpkı: "Falan kişi mu'ceb (şaşırıldı)" denilmesi gibidir. Burada maksat, onun şaşkın olduğunu bildirmektir. Yoksa, onu şaşırtan bir kimsenin bulunması söz konusu değildir. Bu, **Ebu Müslim**'in görüşüdür.

Diğer kıraat imamları ise, her iki sûrede de, "Kâfirler, Allah yolundan yüz çevirdiler" manasında sâd'ın fethası ile, "وَصَدُّوا" şeklinde okumuşlardı. Bu kıraate göre, bu fiilin, "Onlar, başkalarını Allah yolundan çevirdiler" manasında olduğu da söylenmiştir. Binâenaleyh bu fiil hem lâzım hem de müteaddi olmuş olur.

Birinci okuyuşun delili, o fiilden önce geçen fiilin meçhul oluşudur. Onunla uyum sağlaması için, bunun da meçhul olması gerekir.

İkinci kıraatin delili ise, daha önce geçen "keferû" fiilinin ma'lûm sîgada oluşudur.

Hidâyet Yalnız Allah'tandır

Cenâb-ı Hak daha sonra وَمَنْ يُضْلِلِ اللهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ *"Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidâyet edecek hiç kimse yoktur"* buyurmuştur.

Bil ki âlimlerimiz, bu âyeti birkaç bakımdan delil olarak getirmişlerdir:

1) Allahu Teâlâ, *"Hayır, o kâfirlere, tuzakları süslü göründü"* buyurmuştur. Biz, deliller ile, bu süslü gösterenin, Allahu Teâlâ olduğunu daha önce beyan etmiştik."

2) Âyetteki ifadenin meçhul ("ve suddû") okunuşuna göre, bu alıkoyma işini yapanın Allahu Teâlâ olduğunu beyan etmiştik.

3) Âyetteki, *"Allah kimi şaşırtırsa, artık onun için hidâyet edecek hiç kimse yoktur"* ifadesi, bizim görüşümüzü destekleyen açık bir ifadedir ve hem bu süslü gösterme işini, hem de o alıkoyma işini yapanın ancak Allahu Teâlâ olduğunu açıkça göstermektedir.

4) Hak Teâlâ, *"Dünya hayatında onların hakkı azaptır. Âhiret azabı ise daha çetindir"* buyurmuştur. Binâenaleyh Allahu Teâlâ onların, âhirette cezâya uğrayacaklarını haber vermiştir. Allah'ın haber verdiği şeyin aksinin olması imkânsızdır. Bu haberin yanlış çıkması imkânsız olduğuna göre, bu kimselerden imanın sadır olması da imkânsızdır. Bütün bu izahları, bu tefsirde defalarca yaptık.

Kâdî şöyle demiştir: "Âyetteki, *"Allah kimi şaşırtırsa"* ifadesi, "Kimi, kâfir olduğu için cennet mükafatından şaşırtır, uzaklaştırırsa" demektir. *"Artık onun için hidâyet edecek hiç kimse yoktur"* ifadesi ise, bu mükâfatın ancak taat ile elde edileceğini bildirmektedir. Binâenaleyh kim taatten yüz çevirir ise, artık bu mükâfatı elde etmeye bir yol bulamaz." Bu ifadeye şu manalar da verilmiştir:

a) "Allah kimin dalalette olduğuna hükmeder, "sapıtmış" derse..."

b) Allah kimi, imanı hakkı ile bulmaktan saptırır, uzaklaştırırsa" demektir. **Kâdî** sonra birinci görüşün daha kuvvetli olduğunu söylemiştir.

Bil ki (aksine) birinci izah zayıftır. Çünkü söz, onların dünyadaki imanlarını ve küfürlerini anlatmak hususundadır. Bu sözde, onların cennete girip gidememelerinden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh sözü, konusundan alıp, konusu dışında bir manaya hamletmek tuhaf bir davranıştır.

Hem farzet ki, işin onların zikrettiği gibi olduğunu kabul etsek bile, Allahu Teâlâ onların cennete giremeyeceklerini haber verdiğine göre, yine maksat hasıl olmuş olur. Çünkü Allah'ın bildiği ve haber verdiği halin aksinin tahakkuk etmesi imkansızdır.

Bil ki Allahu Teâlâ, onlar hakkında bu hususları haber verince, onlar için dünya azabı ile bundan daha zor olan ahiret azabını birleştirdiğini, bu azapları onlardan dünyada da âhirette de soruşturacak hiçbir kimsenin olmadığını bildirmiştir.

Dünyada Musibet Ceza Sayılır mı?

Dünya azabı, ölüm, savaş, lanet, kınama ve hor-hakir kalma şekillerinde olur. "Bunlara, musibetler ve hastalıklar dâhil midir, değil midir?" meselesine gelince, âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bunlar dahildir" derken, bazıları: "Bunlar bir ceza olmaz. Çünkü başına bir musibet gelen herkes, ona sabretmekle emrolunmuştur. Eğer bu bir cezâ olsaydı, ona sabretmek vâcip olmazdı" demişlerdir. Binâenaleyh, bu görüşe göre âyetten kastedilen, onların öldürülmeleri, esir edilmeleri, lanetlenmeleri ve mallarının ganimet olarak alınmasıdır. Cenâb-ı Hak âhiret azabı daha fazla olduğu için onu, وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ *"Âhiret azabı ise daha çetindir"* diye anlatmıştır. İstersen bu çetin oluşu, kuvvet ve şiddet manasına; ister çeşitlerinin çokluğu manasına; ister içine hiçbir rahatlık sebebinin karışmaması manasına, istersen hep devamlı ve sonsuz manasına alabilirsin.

Daha sonra Allahu Teâlâ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَاقٍ *"Onlar için Allah'tan koruyacak olan hiç kimse yoktur"* diyerek, hiç kimsenin onları, başlarına gelen azaptan koruyamayacağını beyân buyurmuştur. **Vahîdî** şöyle demektedir: "Kıraat imamlarının çoğu son kelimeyi, yâ'sız olarak, kâf harfi üzerinde vakfederek okumuşlardır. Durum, "مِنْ هَادٍ" (Zümer, 36) âyeti ile "مِنْ وَالٍ" (Ra'd, 11) âyetinde de aynıdır. Doğrusu da budur. Çünkü sen, vasıl halinde de "هٰذَا هَادٍ وَوَالٍ" ve "وَاقٍ" dersin. Böylece yâ harfi de, tenvin de sâkin olduğu için, yâ harfi hazfedilmiştir. Binâenaleyh sen vakf yaptığın zaman, ref ve cerr halinde tenvin hazfedilir. Ya harfi hazfedilmiş idi. Böylece vakf, "fâilün" vezninin dışında kalan yerlerde, kesre olan harekeye tekâbül eder. Böylece sen, üzerinde vakfettiğin diğer harekeleri hazfettiğin gibi, o kesreyi de hazfedersin. Böylece de "**vâl, hâd, vâk**" şeklinde olur. **İbn Kesir,** bunları "**hâdî, vâlî, vâkî**" şeklinde yâ üzere vakfederek okur. Bunun izahı da,

Sibeveyh'in naklettiği şu husustur: Diline güvenilen bazı Arap kabileleri, "هٰذَا دَاعِى" "şu benim davetçim" der ve yâ üzerine vakfe yaparlar.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِى وُعِدَ الْمُتَّقُونَ ۖ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ أُكُلُهَا دَآئِمٌ وَظِلُّهَا ۚ تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا ۖ وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

"Müttakilere vaad edilen cennetin sıfatı (şudur): Altından ırmaklar akar onun. Yemişleri ve gölgeleri dâimdir. İşte ittikâ edenlerin âkıbeti. Kâfirlerin sonucu ise ateştir" (Râd, 35).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Müttakîlerin Akıbeti**

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlere dünya ve âhirette azap edeceğinden bahsedince, bunun peşi sıra, müttakîlere vereceği mükâfatı söz konusu etmiştir.

Âyetteki **meselü'l-cenne** *"cennetin sıfatı"* ifadesi ile ilgili şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Sibeveyh** şöyle demiştir: "Bu tabir, haberi hazfedilmiş bir mübteda olup, takdiri, فِيمَا قَصَصْنَا عَلَيْكُمْ مَثَلَ الْجَنَّةِ "size anlattığımız şeylerde, cennetin sıfatı vardır" şeklindedir.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Kelamın takdiri مَثَلُ الْجَنَّةِ جَنَّةٌ مِنْ صِفَتِهَا كَذَا وَكَذَا "Cennetin sıfatı, vasıfları şöyle şöyle olmasıdır" şeklindedir.

c) Bu ifade mübtedadır, haberi de *"altından ırmaklar akar"* ifadesidir. Nitekim sen, "Zeyd'in sıfatı, isimdir" dersin, (yani "Zeyd" kelimesi bir isimdir).

d) Bu ifadenin haberi أُكُلُهَا دَائِمٌ *"Yemişleri ve gölgeleri dâimdir"* ifadesidir. Çünkü böyle oluşu, harikulâde bir şeydir. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Müttakilere va'dedilen, altlarından ırmaklar akan cennetin sıfatı, cennetin bildiğiniz halleri gibidir. Ancak ne var ki onun yemişleri dâimdir" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Cennetin Başlıca Özellikleri**

Bil ki Allahu Teâlâ bu cenneti şu üç vasıfla tavsif etmiştir:

a) Altından ırmaklar akması.

b) Yemişlerinin devamlı olması.. Bu, "Dünya cennetlerinin (bahçelerinin), yaprakları, meyveleri ve faydaları devamlı olmaz. Ama âhiret cennetlerinin meyveleri devamlıdır, kesintiye uğramaz" demektir.

c) Gölgelerinin devamlı olması... Bu, "Orada sıcak, soğuk, güneş, ay ve karanlık diye bir şey yoktur. Bu ifadenin bir benzeri de *"Ehl-i Cennet, orada ne bir güneş, ne de bir zemherir görmeyecek"* (İnsan, 13) âyetidir.

Allahu Teâlâ cenneti bu üç vasıfla niteledikten sonra, muttakilerin akıbetinin, bu cennet olduğunu beyân buyurmuştur. Yani "muttakilerin akıbeti (sonu) cennet, kâfirlerin akıbeti ise cehennem olur" demektir. Âyetten çıkarılan sonuç şudur: Muttakilerin mükafatı, her türlü şaibeden uzak, devamlı olma özelliğinde birçok faydalardır.

Cennette Yemişlerin Devamlılığından Maksat

Bil ki âyetteki, أُكُلُهَا دَائِمٌ *"Yemişleri dâimdir"* ifadesi ile ilgili üç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, cennet yemişlerinin yok olmayacağına ve bitmeyeceğine delalet eder. **Cehm b. Safvan** ile ona uyanlardan bu görüş nakledilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu, cennetliklerin hareketlerinin **Ebu'l-Huzeyl** ve ona uyanların dediği gibi, devamlı bir sükûna varıp dayanmadığına delalet eder.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Cennet Şimdi Mevcuttur**

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, cennetin henüz yaratılmış olmadığına delalet eder. Çünkü eğer cennet şu anda mevcut, yaratılmış olsaydı; sonlu olması ve yemişlerinin sona erici olması gerekirdi. Zira Hak Teâlâ, *"(Yer) üzerinde bulunan her canlı fânidir"* (Rahman, 26) ve *"O'nun zâtından başka her şey helâk olucudur"* (Kasas, 88) buyurmuştur. Fakat cennetin yemişleri, *"Yemişleri dâimdir"* âyetinden ötürü, dâimdir. Binâenaleyh cennetin şu anda henüz yaratılmamış olması gerekir." Kâdî daha sonra şöyle der: "Biz, şu anda göklerde meleklerin ve rivâyet edilen haberlere göre, peygamberlerden, şehitlerden ve benzeri kimselerden canlı olanların istifade ettikleri birçok cennet bulunduğunu inkâr etmiyoruz. Fakat bizim benimsediğimiz fikir, bilhassa "huld (ebedîlik) cenneti"nin ancak, bütün canlıların yeniden dirilmesinden sonra yaratılacağıdır."

Buna şöyle cevap verilir: Onların (yani **Mu'tezile**'nin) delilleri şu iki âyettir: *"(Yer)yüzünde bulunan her canlı fânidir"* (Rahman, 26) ve *"Yemişleri ve gölgeleri dâimdir"* (Rad, 35). Binâenaleyh bu iki umûmî âyetten birisini tahsis ettiğimizde, onların delilleri düşer. O halde biz bu iki umumî âyetten birisini, cennetin mahlûk olduğunu gösteren delillerle tahsis ederiz. Bunlardan biri şu âyettir: *"Muttakiler için hazırlanmış cennetin eni, göklerle yer kadardır"* (Âl-i İmran, 133).

وَالَّذِينَ اٰتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَآ اُنْزِلَ اِلَيْكَ وَمِنَ الْاَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُۥ قُلْ اِنَّمَآ اُمِرْتُ اَنْ اَعْبُدَ اللّٰهَ وَلَآ اُشْرِكَ بِهٖ اِلَيْهِ اَدْعُوا وَاِلَيْهِ مَاٰبِ ﴿٣٦﴾

"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler sana indirilen ile sevinirler. Fakat güruhlar içinde onun bir kısmını inkâr eden kimseler de vardır. De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk edip, O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben ancak O'na dua ederim. Dönüşüm de ancak O'nadır" (Ra'd, 36).

Bu Âyette Geçen "Kitap"tan Maksat?

Bil ki bu âyette geçen "kitap" ile ne murat edildiği hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bununla "Kur'ân" kastedilmiştir. Buna göre âyetin manası, "Kur'ân ehli, Hz. Peygamber'e indirilen tevhit, adalet, nübüvvet, ba's (diriliş), çeşitli hükümler ve kıssalardan dolayı sevinirler. Yahudi, Hıristiyan ve diğer kâfirlerden bazı güruhlar ise, onun bir kısmını inkâr ederler" şeklindedir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî** ve **Katâde**'nindir. Buna göre şâyet, "Ahzâb (o güruhlar), Kur'ân'ın tamamını inkar ederler, bir kısmını değil?" denirse, biz deriz ki: "Onlar, Kur'ân'da bulunan her şeyi inkâr etmezler. Çünkü Kur'ân'da Allah'ın zatının, ilim, kudret ve hikmetinin ispatı ve peygamberlerinin kıssaları da yer alır. O güruhlar ise bunları inkâr etmezler."

İkinci görüş: Bu "kitap" ile, **Tevrat** ve **İncil** kastedilmiştir. Buna göre, âyetle ilgili şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) **İbn Abbas** (r a), şöyle demiştir: *"Kendilerine kitap verdiğimiz"* ifadesi ile, **Abdullah b. Selam** (r.a.), **Ka'b b. Ahbar** ve arkadaşları gibi Yahudiler

ile Hz. Peygamber (s.a.s.)'e iman edip Müslüman olan Hıristiyanlar kastedilmiştir. Bunlar, seksen kişi olup, kırkı **Necran**'da, sekizi Yemen'de, otuz ikisi de **Habeşistan**'dadır. Bunların hepsi, Kur'ân ile sevinmişlerdir. Zira onlar Kur'ân'a iman etmiş ve onu tasdik etmişlerdir. Âyetteki "ahzâb" (güruhlar) ile de, Ehl-i kitabın geriye kalanları ile müşrikler kastedilmiştir." **Kâdî,** bu izahın birincisinin daha uygun olduğunu söyleyerek, "Kendilerine Kur'ân verilen kimselerin, Kur'ân'ın inişi ile sevindiklerinde şüphe yoktur. Binâenaleyh biz bunu bu manaya hamlettiğimizde, bu kelamın manası ancak o zaman aşikâr olur." Şöyle de denebilir: Kendilerine Kur'ân verilenler, Kur'ân'da görüp öğrendikleri pek çok ilimler sayesinde elde ettikleri büyük faydalardan dolayı Kur'ân ile sevinçleri artar. İşte bu sebepten ötürü, Allahu Teâlâ onların bununla sevindiklerini nakletmiştir.

b) *"Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler"* ifadesi ile, kendilerine **Tevrat** verilen Yahudiler ile, İncil verilen Hıristiyanlar kastedilmiş olup; Kur'ân onların kitaplarını tasdik ettiği zaman Kur'ân'dan indirilen âyetlere sevinirler. Diğer kâfir gürûhları ise, Kur'ân'ın bir kısmını inkâr ederler. Bu görüş, **Mücâhid**'indir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu izah doğru değildir. Çünkü, *"Sana indirilen ile sevinirler"* ifadesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e indirilen şeylerin tamamını içine alan bir ifadedir. Halbuki onların (Ehl-i kitab'ın), Hz. Peygamber'e indirilen şeylerin hepsine sevinmedikleri malumdur."

Buna şöyle cevap verilebilir: "Âyetteki, *"Sana indirilen ile ..."* ifadesi, kendisine hem "hepsi" hem de "bazısı" kelimeleri eklenebileceği için, umûmî manada değildir. Binâenaleyh şâyet bu tabir, umûm ifade etseydi, buna "hepsi" lafzını ilave etmek bir tekrar; "bazısı" lafzını ilave etmek de bir noksanlık olmuş olurdu.

Bütün Emirlerin Özeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, yaratılış ve âhiret bilgisi hususunda insanların muhtaç olduğu her şeyi, çok az bir sözle beyân buyurunca, *"De ki: "Ben ancak Allah'a kulluk edip, O'na ortak koşmamakla emrolundum. Ben ancak O'na duâ ederim. Dönüşüm de ancak O'nadır"* demiştir. Bu, mükellefiyet ile ilgili her şeyi kendinde toplayan bir sözdür. Bu ifade ile ilgili şu izahlar yapılır:

a) **"Ancak"** kelimesi hasr ifade edip, "Ben sadece ve sadece Allah'a ibadet etmekle emrolundum" demek olup, bu da mükellefiyet, emir ve yasakların ancak bu şekilde olacağına delalet eder.

b) İbâdet (kulluk), saygının doruk noktasıdır. Âyet de, insanın bununla mükellef olduğuna delalet eder.

c) Allah'a kulluk, ancak O'nu tanımakla mümkündür. O'nu tanımanın yolu ise delillerdir. Binâenaleyh bu ifade insanın, yaratıcının zâtını ve sıfatlarını, O'nun hakkında vâcip, caiz ve imkânsız olan şeyleri bilme hususunda tefekkür ve istidlâl ile mükellef olduğuna delalet eder.

d) Allah'a kulluk vâciptir. Bu da, hem mükellefiyetin olmadığını söyleyenlerin, hem de Cebriye'nin görüşünün yanlış olduğunu gösterir.

e) Âyette, *"O'na ortak koşmamakla emrolundum"* buyurulmuştur. Bu da, Allahu Teâlâ'nın, hiçbir ortağı, benzeri ve zıddı olmadığını gösterir. Bu ifadenin içine, Allah'ın dışında herhangi bir ma'bûda inanan kimselerin görüşünün yanlışlığı da girer. O kimse o ma'bûdunun, ister güneş, ay, yıldızlar, ister putlar ve heykeller ile yüce ruhlar, ister Mecûsîlerin dediği gibi Yezdân ve Ehrimen, ister Seneviyye'nin dediği gibi zulmet ve nûr olduğunu söylesin.

f) Âyette, *"O'na duâ ederim"* buyurulmuştur. Bununla, "insana, o ibadetleri yerine getirmesi vâcip olduğu gibi, Allah'a kulluğa çağırması da vâcip olur" manası kastedilmiş olup, bu ifade, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in nübüvvetine işarettir.

g) Âyette, *"Dönüşüm de ancak O'nadır"* buyurulmuştur. Bu ifade de, haşre, neşre ba'se (dirilişe) ve kıyamete işarettir. Binâenaleyh insan bu kısa ve veciz âyet üzerinde iyice düşünüp manasını anlayınca, bunun, dinde muteber olan bütün talep ve gayeleri ihtiva ettiğini görür.

وَكَذٰلِكَ اَنْزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا ۭ وَلَىِٕنِ اتَّبَعْتَ اَهْوَاۗءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاۗءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۙ مَا لَكَ مِنَ اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَّلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

"İşte biz onu böyle Arapça bir hikmet olarak indirdik. Andolsun ki sana gelen ilimden sonra onların hevâlarına uyarsan Allah'tan senin için ne bir yardımcı vardır, ne de bir koruyucu" (Ra'd, 37).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Semavî Kitapların Müşterek Kaynağı**

Bil ki Allahu Teâlâ, bunu *"Arapça bir hikmet"* olarak indirişini, önceki peygamberlere indirişine (vahyedişine) benzetmiştir. Binâenaleyh bu, "Biz önceki peygamberlere kendi lisanları ile kitaplar indirdiğimiz gibi, sana da Kur'ân'ı (senin lisanında) indirdik" demektir. Âyetteki *"Onu"* zamiri, geçen âyetteki, *"Sana indirilen"* ifadesine, yani Kur'ân'a râcidir.

***İKİNCİ MESELE:* Kur'ân Hakkında "Hüküm" Sıfatının Anlamı**

Âyetteki, *"Arapça bir hikmet (hüküm) olarak indirdik"* ifadesi ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Bu, "Arapların lisanında ifade edilmiş olan bir hikmet olarak" demektir.

b) Kur'ân, bütün mükellefiyetleri ihtivâ etmektedir. Binâenaleyh ancak Kur'ân ile hükmetmek mümkün olur. Kur'ân, hükmetmenin vasıtası olduğu için, bunu iyice anlatmak için, **"hüküm"** olarak isimlendirilmiştir.

c) Allahu Teâlâ bütün mükelleflerin, Kur'ân'ı kabul edip, onunla amel etmelerine hükmetmiştir. Binâenaleyh Allah, mahlukatın onu kabul etmelerine hükmedince, onu bir **"hüküm"** kılmıştır. Bil ki âyetteki "حُكْمًا عَرَبِيًّا" ifadesi "hal" olarak mansub olup, "Biz o Kur'ân'ı, Arapça bir hüküm olarak indirdik" manasındadır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Kur'ân'ın Mahluk Olma İddiasına Ret**

Mu'tezile şöyle der: "Âyet birçok bakımdan Kur'ân'ın hâdis (mahluk) olduğuna delâlet eder:

a) Allahu Teâlâ onu, *"indirilmiş"* diye tavsif etmiştir. Bu ancak muhdes olan bir varlığa uygun düşer.

b) Allahu Teâlâ onu, *"Arapça"* diye tavsif etmiştir. Arapça ise, Arapların icâdına ve ıstılahlarına göre olan şey demektir. Böyle olan ise muhdes olur.

c) Âyet, Kur'ân'ın Arapça bir "hüküm" olduğuna delâlet eder. Çünkü Allahu Teâlâ onu böyle kılmış ve bu şekilde tavsif etmiştir. Böyle olan her şey muhdes olur"

Cevap: Bütün bu izahlar, harf ve seslerden meydana gelenin muhdes olduğuna delâlet eder. Bunda bir münakaşa yoktur. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Rivâyet olunduğuna göre müşrikler, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i ataların dinine davet etmişler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'i (meselâ onu onların kıblesinden çevirdikten sonra, tekrar onların

kıblesine ibadet etmesi gibi) böylesi hususlarda onlara uymaması için kendisini uyarmıştır. **İbn Abbas** (r.a.), "Bu hitap Hz. Peygamber'e yönelik ise de, kastedilen onun ümmetidir" demiştir. Aksine bundan maksat, Hz. Peygamber'i risalet görevini hakkıyla yerine getirmeye ve o göreve muhalefet etmekten sakınmaya teşviktir. Bu, aynı zamanda, bütün mükellefler için de bir sakındırmadır. Çünkü makamı böyle yüce olan bir kimse bu şekilde sakındırıldığına göre, mükellefler böyle sakındırmaya daha müstahak ve uygundurlar.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ اَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَاْتِيَ بِاٰيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾ يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَآءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهٗٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

"Celalim hakkı için biz senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da zevceler ve evlatlar vermişizdir. Allah'ın izni olmadıkça, herhangi bir âyeti getirmek, hiçbir peygamberin haddi değildir. Her vâdenin yazılmış bir hükmü vardır. Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır" (Ra'd, 38-39).

Nübüvvet Hakkında Şüpheleri Ret

Bil ki müşrikler, Hz. Peygamber'in nübüvvetini iptal için pek çok şüpheler ortaya atmışlardı:

Birinci şüpheleri: *"Bu nasıl peygamber? (Bizim gibi) yemek yiyor, çarşılarda yürüyor"* (Furkan, 7) şeklindeki şüpheleridir. Allahu Teâlâ, bu şüpheyi başka bir sûrede zikretmiştir.

İkinci şüpheleri: "Allah'ın insanlara göndereceği peygamber, mutlaka melekler cinsinden olması gerekir" şeklindeki sözleridir. Allahu Teâlâ bu iddiayı *"(Davanda) doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirmeli değil miydin?"* (Hicr, 7) ve *"Onun üzerine bir melek indirilmeli değil miydi?"* (En'am, 8) âyetlerinde onlardan nakletmiştir.

Allahu Teâlâ, bu şüpheye bu âyette, *"Andolsun ki biz, senden önce de peygamberler gönderdik, onlara da zevceler ve evlatlar verdik"* buyurarak cevap vermiştir. Bu, "Hz. Muhammed'den önceki peygamberler de, melek

değil, beşer idiler. Binâenaleyh bu durum onlar hakkında câiz olduğuna göre, aynı durum Hz. Muhammed için niçin câiz olmasın?" demektir.

Üçüncü şüpheleri: Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i, hanımları çok olduğu için tenkit etmiş ve şöyle demişlerdir: "Eğer Allah katından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, kadınlarla uğraşmaz, kendisini zühde ve dinî emirlere verip, kadınlardan tamamen yüz çevirirdi." İşte Cenâb-ı Allah buna da, yine, *"Celalim hakkı için, biz senden önce de peygamberler göndermiş, onlara da zevceler ve evlatlar vermişizdir"* diyerek cevap vermiştir. Velhâsıl bu söz, hem önceki şüpheye, hem de buna cevaptır. Çünkü **Hz. Süleyman** (a.s.)'ın üç yüz hanımı ve yedi yüz tane de odalığı (câriyesi) vardı. **Hz. Dâvud** (a.s.)'un da yüz hanımı vardı.

Dördüncü şüpheleri: Onların şöyle demeleridir: "Eğer O, Allah katından gönderilmiş bir peygamber olsaydı, kendisinden mu'cize olarak istediğimiz her şeyi, beklemeden getirirdi. Durum böyle olmadığına göre, onun peygamber olmadığını anlıyoruz." Cenâb-ı Hak, bu şüpheye de, *"Allah'ın izni olmadıkça herhangi bir âyet getirmek, hiçbir peygamberin haddi değildir"* buyurarak cevap vermiştir. Bunu şöyle izah ederiz: Tek bir mu'cize dahi, aslında (kâfirin) mazeretlerini ve (küfür) sebeplerini ortadan kaldırma ve delil ile beyyineyi ortaya koyma hususunda yeterlidir. Bundan fazlası ise, Allah'ın dilemesine bağlıdır. Allah isterse, onları gösterir, isterse göstermez. Bu hususta hiç kimsenin O'na itiraz hakkı yoktur.

Beşinci şüpheleri: Hz. Peygamber (s.a.s.) onları, başlarına gelecek azap ile ve kendisi ve inananları için muzafferiyet olacağı ile korkutuyordu. Bu vaad ve vaîd (tehdit) gecikince ve kâfirler, söylenen bu şeyleri ortada görmeyince, bunların gerçekleşmeyişini, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberliğini tenkit için ileri sürüyor ve "Eğer O, gerçek bir peygamber olsaydı, O'nun böyle yalanı ortaya çıkmazdı" diyorlardı. Cenâb-ı Hak buna da, *"Her vâdenin yazılmış bir hükmü vardır"* diyerek cevap vermiştir. Bu, "Kâfirlere azab-ı ilâhi'nin gelmesinin ve Allah'ın dostlarına fetih ile ilâhi yardımın zuhûr etmesinin, Allah'ın hükmettiği belli bir vakti vardır. Her hadisenin böyle belli bir vakti vardır ve her vadenin, yazılmış bir hükmü (kaderi) vardır. Binâenaleyh o vakti gelmeden, o hadise olmaz. Bu sebeple va'dedilen ve tehdit edilen şeylerin geç gelmesi O'nun yalancı olduğuna delâlet etmez" demektir.

Altıncı şüpheleri: Onlar şöyle demişlerdir: "Eğer O, peygamberlik iddiasında doğru olsaydı, varlığına hükmettiği **Tevrat** ve **İncil** şeriatleri gibi, hükümleri neshetmezdi. Fakat o, kıbleyi değiştirmek gibi **Tevrat** ve **İncil**'deki hükümlerin pek çoğunu neshetmiştir. Binâenaleyh O'nun gerçek bir peygamber olmaması gerekir." Hak Teâlâ buna da, *"Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır"* diyerek cevâp vermiştir. Yine (bundan önceki), *"Her vadenin yazılmış bir hükmü vardır"* ifadesinin, bu cevabı anlatan bir giriş gibi olması da mümkündür. Çünkü biz, Allahu Teâlâ'nın, bir damla meniden enteresan hilkatte ve güzel fıtratta bir canlı yarattığını, sonra belli bir müddet o canlıyı hayatta bıraktığını, daha sonra onu öldürüp parçalarını ve organlarını küçük cüzlere ayırdığını (toprakta dağıttığını) müşahede ediyoruz. Binâenaleyh o varlığa önce hayat verip (hemen) sonra öldürmesi niçin imkânsız olsun? Yine bir zaman bir hükmü başlatıp, başka bir zaman onu neshetmesi nasıl imkânsız olabilir? Binâenaleyh *"Her vadenin yazılmış bir hükmü vardır"* ifadesinden murat, bizim söylediğimiz mana olur. Sonra, Allahu Teâlâ, bu mukaddimeyi ortaya koyunca, *"Allah ne dilerse silip giderir, dilediğini de devam ettirir. Ana kitap O'nun yanındadır"* buyurmuştur. Bu, "O, bir sefer var eder, bir başka sefer yok eder. Bir defasında hayat verir, bir başka defasında öldürür; bir keresinde zengin eder, bir keresinde fakir kılar" demektir. Aynı şekilde, bir defasında bir hükmü meşru kılıp bir başka defasında, (Ehl-i sünnete göre) meşiet-i ilâhiyesinin gereğine göre; Mu'tezile'ye göre ise, insanların maslahatına riâyet etmesinin gereğine göre, o hükmü neshedebilir. İşte bu âyetin tefsirinde, tam izah budur. Sonra bu konuda birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Her işin Bir Vadesi Vardır**

Âyetteki لِكُلِّ اَجَلٍ كِتَابٌ *"Her zamanın yazılmış bir hükmü vardır"* ifadesi ile ilgili birkaç görüş vardır:

1) Her şeyin, mukadder bir vakti vardır. Binâenaleyh o müşriklerin istedikleri âyetlerin (mu'cizelerin) de, Allah'ın hükmettiği (takdir ettiği), **Levh-i Mahfuz**'a yazdığı belli bir vakti vardır. Dolayısıyla bu, kâfirlerin fasit (yanlış) istek ve hükümlerinden dolayı değişmez. Eğer Allahu Teâlâ, onların istediklerini onlara verseydi, bundan büyük bir fesat (yanlışlık) olurdu, meydana çıkardı.

2) Hayat, ölüm, zenginlik, fakirlik, saâdet ve şekâvet (mutsuzluk) gibi, her hadisenin, belli bir vakti vardır. Allah, onun o zaman meydana gelmesine hükmetmiştir. Bu zaman değişmez.

3) Bu cümle, kalbolunmuş (kelimeleri yer değişmiş) bir cümledir. Yani لِكُلِّ كِتَابٍ اَجَلٌ "Her kitabın bir eceli-vakti var" takdirindedir. Manası şöyledir: "Gökten indirilmiş her kitabın, Allah'ın onu indireceği bir vakti vardır, yani, her kitabın, kendisi ile amel olunacağı bir vakti vardır. Binâenaleyh **Tevrat** ve **İncil** in, amel edilme vakitleri tamamlanmış ve **Kur'ân** ile amel etme vakti gelmiştir."

4) Her belli ecelin, hafaza meleklerince bilinen bir vakti vardır. Binâenaleyh insanın birçok halleri vardır: Önce menî, sonra bir alaka (rahimde tutunmuş bir parça), sonra bir çiğnem et, sonra o bir delikanlı, daha sonra da bir ihtiyar olur. İman, küfür, saâdet, şekavet, hüsün (iyilik) ve kubüh (kötülük) gibi, bütün haller için söylenecek söz de aynıdır.

5) Her belli vakit, ancak Allah'ın bilebileceği bir menfaat ve gizli bir maslahatı ihtivâ eder (taşır). Bu vakit geldiği zaman, o hâdise (fayda) mutlaka meydana gelir. Onun başka bir vakitte meydana gelmesi mümkün değildir. Bil ki bu âyet, her şeyin Allah'ın kaza ve kaderi ile olduğunu, bütün işlerin, vakitlerine bağlı olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü, *"Her zamanın yazılmış bir hükmü vardır"* ifadesi, "Her ecelin (zamanın) altında belli bir hadise vardır. Bu belli oluşun, o vaktin özelliğinden olması mümkün değildir. Bu imkansızdır, zira peş peşe olan zamanlarda, meydana gelen parçalar (hâdiseler) birbirine eşittir. Binâenaleyh onlardan her birinin meydana geldiği o belli zamana has kılınmasının, Allah'ın fiili ve ihtiyarı ile olmuş olması gerekir. Bu, her şeyin Allah'tan olduğuna delalet eder. Âyet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şu hadisinin bir benzeridir: جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ اِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"(Kader) kalemi, kıyamete kadar olacak şeyleri yazıp kurumuştur (bitirmiştir)."*[44]

***İKİNCİ MESELE:* Âyetteki Kıraat Farkı**

Âyetteki "يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ" ifadesine gelince, **İbn Kesir, Ebu Amr** ve **Âsım,** if'al bâbından olarak son fiili, sâ harfinin sükûnu ile ve bâ'yı şeddesiz olarak **"yüsbit"** şeklinde; diğer kıraat imamları ise, tef'il babında olarak sâ'nın fethası ve bâ'nın şeddesi ile **"yüsebbit"** şeklinde okumuşlardır. Bunu şeddesiz okuyanların delili **"mahv"**ın zıddının **"tesbit"** değil **"isbât"**

44 **Keşfu'l-Hafâ,** 1/332; **Buhârî,** Nikâh, 8; Kader, 2.

oluşudur. Bir de, şedde teksiri (çokça yapmayı) göstermek içindir. Halbuki "mahv" etmekten maksat, teksir değildir. Binâenaleyh onun mukabilinde olan da böyledir. Bu fiili şeddeli okuyanlar Cenâb-ı Hakk'ın "وَاَشَدَّ تَثْبِيتًا" (Nisa, 66) "فَثَبِّتُوا" (Enfal, 12) âyetlerini delil getirmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Mahv", yazının izini gidermek manasınadır. Nitekim bir kimse yazının izini giderdiğinde, onu sildiğinde "مَحَاهُ - يَمْحُوهُ - مَحْوًا" denilir. Âyetteki **"yüsbit"** kelimesi hakkında nahivciler, "Allah bununla, يُثْبِتُهُ "Allah onu ispat eder" manasını kastetmiştir. Fakat birinci fiil müteaddi olduğu için, ikinci fiili müteaddi kılmaya gerek kalmamıştır. Bu, وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ *"Namuslarını muhafaza eden erkek ve kadınlar"* (Ahzâb, 35) âyetinde olduğu gibidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Buradaki "İmhâ" ve "İsbât"tan Maksat**

Bu âyetle ilgili iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu âyet, lafzının zâhirinin de ifade ettiği gibi, her şey hakkında umûmidir. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Allah, rızkı mahveder (siler) veya artırır. Ecel, kişinin saîd ve şakî olması, iman ve küfür hakkındaki söz de böyledir. Bu **Hz. Ömer** ve **İbn Mes'ûd**'un görüşüdür. Bu görüşü savunanlar, Allah'a, kendilerini şakî değil de saîd yapması hususunda yalvarır yakarırlardı. Bu açıklamayı, **Cabir** (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivâyet etmiştir.

İkinci görüş: Bu âyet, şunlara değil de beriki şakîlere hastır. Böyle olması halinde âyetle ilgili şu izahlar yapılabilir:

a) Mahv (silmek) ve ispat etmek (bırakmak)tan maksat, önceki hükmü neshedip onun yerine yeni bir hüküm getirmek, ispat etmektir.

b) Allahu Teâlâ, hafaza meleklerinin divanından, kayıt defterlerinden, ne güzel ve ne de günah olmayan şeyleri siler. Çünkü hafaza melekleri, her söz ve fiili yazmakla memurdurlar. Allah, işte bunları siler; başkalarını ise yerinde tutar. **Ebu Bekr el-Esamm,** bu izahı tenkit ederek şöyle der: "Allahu Teâlâ bu kitabı, *"Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış"* (Kehf, 49) ve *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecek. Kim de zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu (da) görecek"* (Zilzâl, 7-8) şeklinde vasfetmiştir."

Kâdî buna, "O kitap, günaha dair büyük-küçük ne varsa bırakmaz. Halbuki mubah olanlar, ne sağîre ne de kebiredir" diyerek cevap vermiştir.

El-Esamm, Kâdî'nın bu cevabına da şu şekilde cevap verebilir: "Sizler, bizzat kendi ıstılahınız ve ifadenizle, "sağîre"yi küçük günaha, "kebîre"yi de büyük günaha tahsis ettiniz. Halbuki bu, sırf kelamcıların ıstılahıdır. Ama Arapçada, dilin aslında, "küçük-büyük" terimi her türlü fiil ve ârazı, sıfatı içine alır. Çünkü o, eğer önemsizse, bu küçük; eğer böyle değil de önemliyse, bu da büyük olur. Bu izaha göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Küçük büyük hiçbir şey bırakmayıp onları saymış"* (Kehf, 49) ifadesi, mubahları da içine almış olur.

c) Allahu Teâlâ, âyetteki, "mahv" ile şunu kastetmiştir: Günah işleyen kimse, o günahı işlediğinde, onu divanına, amel defterine kaydettirmiş olur. Ama, o günahtan tevbe ettiği zaman da, onu divanından silmiş olur.

d) Allah, "mahv" tabiriyle eceli gelenleri; "isbât eder, bırakır" tabiriyle de eceli gelmeyenleri kastetmiştir.

e) Allahu Teâlâ, yılın başında, o senenin hükmünü kayıt ve isbât eder. O yıl geçince, o yıl mahvolmuş olur ve Cenâb-ı Hak da gelecek yıl için, başka bir kader tespit eder.

f) Allah, ayın nûrunu mahveder, güneşin nurunu isbât edip bırakır.

g) Allah, dünyayı mahveder, âhireti isbât eder.

h) Allah, azıkları, belâ ve sıkıntıları, kitaba kaydeder. Sonra da Allah onları, kişinin duâ ve sadakalarıyla siler, (azıkları artırır). Bunda, kişiyi, Allah'a yalvarıp yakarmaya teşvik bulunmaktadır.

i) Kulun halleri değişir. O hallerden, geçip gidenler mahva; kalanlar, geride bırakılanlar ise isbâta konu olmuşlardır.

j) Allah, dilediği hükmü kaldırır, dilediğini isbât eder. O, gayba hiç kimseyi muttali kılmaz. O, hüküm vermede yalnızdır, istediği gibi hüküm verir. O, o gayblerden hiçbirine, mahlûkatından hiç kimseyi muttali kılmaksızın, var etmede, yok etmede, diriltip öldürmede ve zengin fakir kılmada, muhtar olup bağımsızdır. Bil ki bu konu geniş tefsire müsait bir sahadır.

İmha Kadere Aykırı Değil mi?

Buna göre şâyet birisi, "Sizler, kaderlerin daha önceden tayin edildiğini, kalem'in bunları yazıp bitirdiğini; işlerin yeni meydana gelmediğini iddia etmiyor muydunuz? Binâenaleyh, bu iddiâya göre, mahv ve isbât hususu nasıl doğru olabilir?" derse, biz deriz ki:

O mahv ve isbât da, kalemin bitirdiği, yazdığı şeylerdendir. Binâenaleyh O, ilminde, kaderinde, kazasında mahvedilmesi daha önce tespit edilmiş olan şeyleri mahveder.

BEŞİNCİ MESELE: **Bedâ Kavramının İptali**

Rafizîler, Allah hakkında "Bedâ"nın câiz olduğunu söylerler. **"Bedâ,** Allah'ın, bir şeyin öyle olduğuna inandığı halde, daha sonra da o işin O'na bildiğinden başka şekilde görünmesidir. Rafizîler, bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ne dilerse mahveder, dilediğini de devam ettirir"* buyruğuna tutunmuşlardır.

Bil ki bu iddia, batıldır. Çünkü Allah'ın ilmi, hususî zatının gereklerindendir. Böyle olan bir şeye, değişmenin ve tebeddülün arız olması imkânsız olur.

ALTINCI MESELE: **Ümmü'l-Kitap Ne Demektir?**

Âyette geçen, *"Ana kitab"*a gelince: Bununla "kitabın aslı" manası kastedilmiştir. Araplar bir şeyin aslı yerine geçen her şeyi, "O şeyin anası" diye adlandırırlar. Meselâ, beyine, "Ümmü'r-re's - Başın anası"; Mekke'ye, "Ümmü'l-Kura - Beldelerin anası" denilmesi de bu manadadır. O halde her şehir etrafında bulunan köylerin "anası" demektir. İşte tıpkı bunun gibi, Ümmü'l-Kitâp da, bütün kitapların aslı, temeli olan şeyi demektir. Bu hususta şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Ümmü'l-Kitâb, Levh-i Mahfuz'dur. Ulvî ve süflî âleme dair hadiselerin tamamı, o kitapta yazılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'den كَانَ اللهُ وَلَا شَيْءَ ثُمَّ خَلَقَ اللَّوْحَ وَاَثْبَتَ فِيهِ اَحْوَالَ جَمِيعِ الْخَلْقِ اِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ *"Allah var iken, hiçbir şey yoktu. Daha sonra O, Levh'i yarattı ve kıyamete kadar gelecek olan bütün mahlukatın hallerini ona kaydetti"*[45] buyurduğu rivâyet edilmiştir. Kelâmcılar şöyle demektedirler: "Bu hususta hikmet, meleklere, Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı tafsilatlı bir biçimde bildiğinin zuhûr etmesidir. Bu izaha göre, bu demektir ki, Allah katında iki kitap bulunmaktadır.

a) Meleklerin, mahlûkat için yazmış olduğu kitap, işte bu kitap, "mahv" ve isbâtın mahallidir.

b) İkinci kitap, Levh-i Manfûz'dur. Bu kitap da, ulvî ve suflî âlemin bütün hallerini kapsayan kitaptır ki, bu devamlı olandır. (Bunda mahv, silip

45 **Buharî,** Bed'u'l-Halk, 1; **Müsned,** 2/431.

yazma bulunmaz) **Ebu'd-Derdâ**, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, إِنَّ اللهَ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِي ثَلَاثِ سَاعَاتٍ بَقِينَ مِنَ اللَّيْلِ يَنْظُرُ فِي الْكِتَابِ الَّذِي لَا يَنْظُرُ فِيهِ أَحَدٌ غَيْرُهُ فَيَمْحُو مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ مَا يَشَاءُ *"Allah Subbanehû ve Teâlâ, gecenin son üç saatinde, kendisi dışında hiç kimsenin bakamayacağı kitaba nazar eder de, böylece istediğini siler, istediğini de bırakır"*[46] buyurduğunu rivâyet etmiştir. Hikmet ehlinin, bu iki kitabın ne olduğu hususunda enteresan açıklamaları ve derin sırları bulunmaktadır.

İkinci görüş: Ümmü'l-kitâb, Allahu Teâlâ'nın ilmidir. Zira Allah gerek mevcut, gerek madum (yok) olarak bütün malumatı -onların değişmelerine rağmen- bilir. Ancak ne var ki Allahu Teâlâ'nın bunları bilmesi, devamlıdır; O'nun bilgisi değişmekten münezzehtir!. O halde, ümmü'l-kitap'la, işte bu kastedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

"Bizim onlara söz verdiğimizin bir kısmını sana göstersek de, yahut seni öldürsek de, ancak sana düşen, tebliğ etmektir. Hesap da yalnız bize aittir" (Rad, 40).

Hüküm ve Hesap Allah'a Aittir

Bil ki bu, "Bizim onlara söz verdiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, yahut seni ondan önce öldürsek de" manasındadır. Bu da, "Biz, onu sana ister gösterelim, isterse de o zuhur etmeden önce senin canını alalım, değişmez!. Binâenaleyh, sana düşen, Allah'ın hükümlerini tebliğ etmek ve O'nun emanet ve risaletini bihakkın yerine getirmek; bize düşen de, hesaba çekmektir" demektir. **"Belağ"** kelimesi, tıpkı "sirâc" (lamba) ve "edâ" (eda etmek) kelimelerinin isim olarak kullanılması gibi, tebliğ etme (mastar) anlamına kullanılan bir isimdir.

46 **Müsnedi't-Tayâlisî**, s. 296.

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ ۚ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾ وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا ۖ يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ ۗ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

"Görmediler mi ki biz, arza geliyor ve onu, etrafından eksiltip duruyoruz. Allah hükmeder. O'nun hükmünün ardına düşebilecek de yoktur. O, hesabı pek çabuk görendir. Onlardan öncekiler de tuzaklar kurmuştu. Fakat, neticede bütün tuzaklar Allah'a aittir. Herkesin ne kazanacağını O bilir. Dünyanın sonu kimindir, kâfirler pek yakında bilecektir" (Rad, 41-42).

Bil ki Allahu Teâlâ, Peygamberi'ne, onlara va'dedilen şeylerin bir kısmını göstereceğini, yahut da daha önce onun canını alacağını va'dedince, bu âyette de, o vaîd ve tehditlerin eser ve alâmetlerinin ortaya çıkıp güçlendiğini açıklamıştır.

Yerin Etrafını Eksiltmenin Manası

Cenâb-ı Hak, أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا *"Görmediler mi ki biz, arza geliyor ve onu, etrafından eksiltip duruyoruz"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bununla, "Biz, kâfirlerin arzına, mekânına, onu etrafından noksanlaştırarak geliriz" manası kastedilmiştir. Bu böyledir, çünkü Müslümanlar, Mekke'nin etrafını istila etmiş ve Mekke'yi kâfirlerden cebren ve kahren almışlardır. Binâenaleyh, kâfirlerin durumlarının gerilemesi, Müslümanların kuvvetinin artması, Allahu Teâlâ'nın vaadini yerine getirdiğinin en kuvvetli alâmet ve emarelerindendir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat şimdi görmüyorlar mı ki biz o arza gelip etrafından eksiltip duruyoruz. O halde, galip olanlar onlar mı?"* (Enbiya, 44) ve *"Âyetlerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi varlıklarında göstereceğiz"* (Fussilet, 53) âyetleridir.

İkinci görüş: Bu da, **İbn Abbas** (r.a.)'tan nakledilmiştir. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hakk'ın *"Onu, etrafından eksiltip duruyoruz"* buyruğu ile "o memleketin ileri gelenlerinin, büyüklerinin, âlimlerinin ölmesiyle, sâlih ve iyi

kimselerin kalmaması" manası kastedilmiştir. **Vâhidî** şöyle der: "Lafız, her ne kadar bu görüşü de içine alıyorsa da, ancak âyete yakışanı, birinci izahtır." Bu izahın da, âyete yakışmadığı söylenebilir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Onlar, dünyada meydana gelen, meselâ ümrandan sonra harap olma, hayattan sonra ölüm, izzetten sonra zillet, kemâlden sonra noksanlık gibi farklılıkları görmediler mi? Bu değişiklikler gözle görülen, müşahede edilen değişiklikler olunca, Allah'ın, o kâfirlere o işi tersyüz edip, aziz iken, onları zelil, kâhır durumda iken makhûr ve ezilmiş kılması hususunda onları kim temin edebilir? Bu izaha göre, âyetin, daha önceki kısımla münasebeti güzel ve yerinde olmuş olur.

Bir **üçüncü görüş** olarak da şöyle denilmiştir: Bu ifadeyle, o memleketin halkının ölmesi, yurtlarının ve şehirlerinin harap edilmesi kastedilmiştir. Binâenaleyh o kâfirler, kendileri hakkında da böylesi hadiselerin meydana gelmesinden nasıl emin olabilirler?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu hususu te'kid ederek, وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ *"Allah hükmeder. O'nun hükmünün ardına düşebilecek de yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Onun hükmünü geri çevirebilecek hiçbir kuvvet yoktur" demektir. **"Muâkkıb"**, bir şeyi, bir kimseyi reddetmek ve geçersiz kılmak için izleyen kimse anlamına gelir. Hak sahibine "muakkıb" denilmesi de bu anlamdadır. Çünkü o, alâkalı olduğu kimseyi, onun içerisine düşüp alacağını ondan talep ederek, takip eder.

Buna göre, şâyet "Bu cümlenin i'rabdaki mahalli nedir?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, hal olmak üzere mahallen mansub bir cümledir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Allah, hükmü nâfiz, geçerli olduğu; karşı koyandan, muhalefet edenden ve karşı çıkandan hâli, uzak ve berî olarak hükmeder."

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"O, hesabı pek çabuk görendir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** şöyle der: "Allah bu buyruğu ile intikamının çok süratli olduğunu kasteder. Yani, hayır ve şer ile mukabelede bulunmak için gördüğü hesap çok seri ve hiç kimsenin de savuşturamayacağı yakın bir hesap olur.

Kurulan Tuzakların Bozulması

Cenâb-ı Hak وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ *"Onlardan öncekiler de, tuzaklar kurmuşlardı"* buyurmuştur. Yani "Geçen toplulukların kâfirleri de, meselâ

Nemrûd'un **İbrahim**'e, **Firavun**'un **Musa**'ya, Yahudilerin **Hz. İsa**'ya kurdukları tuzak gibi, peygamberler ve nebilerine tuzaklar kurmuşlardı" demektir.

Daha sonra, فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا *"Fakat neticede bütün tuzaklar Allah'a aittir"* buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle der: "Bu, bütün hilekârların tuzağı, Allah'a âittir ve O'ndandır. Yani, o tuzaklar Allah'ın yaratması ve iradesiyle meydana gelir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, kulların işlerinin ve amellerinin yaratıcısı olduğu sabit olmuştur. Hem tuzak, ancak Allah'ın izni ile zarar verir, ancak O'nun takdiri ile tesir eder" Bu ifadede, Hz. Peygamber (s.a.s.)'i bir teselli ve onu, onların tuzaklarından emin kılma, güven içinde tutma bulunmaktadır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Tuzakların meydana gelmeleri Allah'tan olup, onların kendilerine tuzak kurulan kimselerdeki tesiri de Allah'tan olunca, korkunun da, recâ ve ümidin de ancak Allah'tan olması gerekir.

Bazı kimseler de mananın: "Tuzağın cezası, karşılığı Allah'a aittir" şeklinde olduğuna taraftar olmuşlardır. Bu böyledir, zira onlar mü'minlere tuzak kurdukları zaman, Allahu Teâlâ, o kimselere, kurdukları tuzaklarına karşılık vereceğini beyan buyurmuştur.

Vâhidî şöyle der: "Birincisi, bu iki görüşün en açık olanıdır. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın *"Herkesin ne kazanacağını O bilir!"* buyruğudur. Cenâb-ı Hak, bu ifadeyle, kulların kesplerinin tamamının Allah'a malum olduğunu kastetmiştir. Allah'ın bildiği şeyin aksinin meydana gelmesi ise, imkânsızdır. Durum böyle olunca, Allah'ın, meydana geleceğini bildiği her şeyin, meydana gelmesi vâcip ve zorunlu; meydana gelmeyeceğini bildiği şeyin de meydana gelmesi imkânsız olur. Böyle olunca da kul, herhangi bir şey yapmaya veya yapmamaya kâdir olamaz. Binâenaleyh, her şey Allahu Teâlâ'dan olmuş olur."

Mu'tezile şöyle demiştir: "İlk âyet, her ne kadar sizin görüşünüze delâlet ediyorsa da, Cenâb-ı Hakk'ın *"Herkesin ne kazanacağını O bilir"* buyruğu da bizim görüşümüze delâlet eder. Çünkü "kesb", herhangi bir zararı defetmeyi veya bir menfaati celp etmeyi kapsayan bir fiil, iş demektir. Binâenaleyh, şayet fiilin meydana gelmesi Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, o fiilde kulun kudretinin bir tesiri olamazdı. Böylece de kesbin kula ait olmaması gerekir."

Mu'tezile'ye şu şekilde cevap veririz: Biz Ehl-i sünnete göre, kudret ile sebep toplamı, fiilin meydana gelmesini iktizâ eder. Buna göre, kesp, kula ait olmuş olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak bu tehdidi te'kid ederek, وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ *"Dünyanın sonu kimindir, kâfirler pek yakında bilecektir"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, İbn Kesir, Ebû Amr, müfret olarak وَسَيَعْلَمُ الْكَافِرُ "kâfir bilecektir"; diğer kıraat imamları ise çoğul olarak "وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ" şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu kelime "اَلْكُفَّارُ، اَلْكَافِرُونَ، اَلَّذِينَ كَفَرُوا، وَالْكُفْرُ" şeklinde de şazz olarak okunmuştur. "اَلْكُفْرُ" şeklindeki okuyuşa göre "ehl" mahzuf olup "küfre mensub olanlar" şeklinde olur. **Cenâh İbn Hubeyş** ise fiili "if'al" babından olmak üzere "Allah, kâfire bildirecektir" anlamında "وَسَيُعْلِمُ الْكَافِرَ" şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

"Kâfir" kelimesiyle, Cenâb-ı Hakk'ın *"Muhakkak ki insan bir zarar içindedir"* (Asr, 2) ifadesindeki "insan" kelimesi gibi, cins manası kastedilmiştir. Buna göre âyetin manası, "onlar, her ne kadar kendi neticelerini bilmeseler dahi güzel akıbetin kime ait olduğunu bilecekler" şeklinde olur ki, bu da bir tür tehdit ve men etmek gibi olmuş olur.

Bu hususta ikinci görüşe göre ki, bu **Atâ**'nın görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle, İslâm'la alay eden beş kişiyle, yemin eden on sekiz kişiyi kastetmiştir.

Üçüncü görüşe göreyse, ki bu da **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Cenâb-ı Hak bu ifadeyle **Ebu Cehil**'i kastetmiştir. Doğru olan, birinci görüştür.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

"O inkâr edenler şöyle der: "Sen peygamber değilsin." De ki: "Benim aramla sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)" (Ra'd, 43).

Risaletin İspatı

Bil ki Allahu Teâlâ, müşriklerin, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu kabul etmediklerini nakletmiş, sonra da onlara karşı şu iki şekilde istidlâl etmiştir:

a) Hz. Peygamber'in nübüvvetine kendisinin şehâdet etmesi.. Bu şehâdet ile de Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberlik iddiasında doğru olduğuna dair mu'cizeler izhâr etmesidir ki bu, şehâdet derecelerinin en üst derecesidir. Çünkü şehâdet, işin öyle olduğuna dair zann-ı gâlip ile hüküm vermeyi ifade eden bir sözdür. Mu'cize ise, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna kesin ve kat'î olarak hüküm vermeyi gerektiren hususi bir iştir. Binâenaleyh, mu'cizeler izhar etmek, şahitlik derecelerinin en büyüğü olmuş olur.

Kitap İlmine Vakıf Olanlar

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ *"ve nezdinde kitap ilmi bulunanlar dahi (bilirler)"* buyruğudur. Bu ifade şu iki şekilde okunmuştur;

1) Meşhur kıraate göre **"men indehû"** şeklinde okunması. Yani, "Nezdinde, kitap ilmi olan kimse" demek olur.

2) **"Min ındihi"** şeklinde okunması... Buna göre kelamın başındaki "min", ibtidâ-i gâye, (yani, mesafenin başlangıcını) ifade etmektedir. Yani, "kitabın ilmi, Allah katından başlamaktadır" şeklinde olur. Birinci kıraate göre âyetin tefsiri hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

Kitabın Tevrat Diye Tefsir Edilmesi

Birinci görüş: Bununla, Ehl-i kitaptan olup, Allah'ın Resûlü'ne iman edenler kastedilmiştir ki, bunlar **Abdullah İbn Selâm, Selmân el-Farisi** ve **Temimu'd-Darî**'dir. **Sâid İbn Cübeyr**'in bu görüşü kabul etmediği ve şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu sûre Mekkîdir. Binâenaleyh, bu âyetle **Abdullah İbn Selâm** ve arkadaşlarının kastedilmesi mümkün olmaz. Çünkü onlar Medine'de ve hicretten sonra iman etmişlerdir." Bu görüşe, şöyle denilerek cevap verilebilir: "Bu sûre, her ne kadar Mekkî bir sûre ise de, bu âyet Medenîdir. Hem peygamberliği, yalandan masum olmayan bir ve iki kişinin sözüyle ispat etmek de caiz değildir. Binâenaleyh, bu yerinde olan bir görüştür.

Kitabın Kur'ân Diye Tefsir Edilmesi

İkinci görüş: Cenâb-ı Hak, "kitâp" ile Kur'ân'ı kastetmiştir. Yani, "Size getirdiğim o kitap, kahir bir mu'cize, apaçık bir burhandır, delildir. Ancak ne var ki onun bir mu'cize olmasını bilmek, bu kitaptaki fesahat ve belâgatı, onun gaybı ve pek çok ilimleri ihtiva ettiğini bilen kimseler için söz konusu olabilir. Binâenaleyh, kim bu kitabın bu şekilde olduğunu bilirse, onun mu'cize olduğunu bilir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun manası, "katında Kur'ân ilmi olan" şeklinde olur. Bu, **Esamm**'ın görüşüdür.

Üçüncü görüş: Bu ifadeyle "katında **Tevrât** ve **İncil**'in ilmi olanlar" manası kastedilmiştir. Yani, "Bu iki kitabı bilen herkes, o iki kitabın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olarak gönderileceği müjdesini de bilir. Binâenaleyh, bu âlim kimse, âdil davranır da yalan söylemezse, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğuna şahit olur" demektir.

Dördüncü görüş: Bu ifadeyle, Cenâb-ı Hak kendisini kastetmiştir. Bu, **Hasan el-Basrî, Saîd İbn Cübeyr ve Zeccâc**'ın görüşüdür. **Hasan el-Basrî:** "Hayır Allah'a yemin ederim ki, O, bununla ancak kendisini kastetmiştir" demiştir. Buna göre mana, "İbadete müstahak olan ve Levh-i Mahfuz'dakileri ancak kendisi bilen kimse, benimle sizin aranızda şahit olarak yeter" şeklinde olur. **Zeccâc** da: "En uygun olanı, Allahu Teâlâ'nın, hükmünün doğruluğuna dair başkasını şahit tutmamasıdır" demiştir ki, bu söz işkâl (güçlük) arz eden bir sözdür. Zira, sıfatın mevsûfe atfı, her ne kadar bir nebze caiz olsa da bu atıf, aslolanın hilafına bir hareket olmuş olur. Çünkü شَهِدَ بِهٰذَا زَيْدٌ وَالْفَقِيهُ "Buna Zeyd ve Fakih şahitlik eder" denilmeyip, tam aksine شَهِدَ بِهِ زَيْدٌ اَلْفَقِيهُ "Fakih olan Zeyd, buna şahitlik eder" denilir. **Zeccâc**'ın, "Allah, hükmünün doğruluğuna, başkasının şehadette bulunmasını istemez" şeklindeki sözü de uzak bir ihtimaldir. Zira, Allah'ın, sözünün doğruluğuna وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ *"İncire ve zeytine yemin olsun"* (Tin, 1) diyerek yemin etmesi caiz olunca, **Zeccâc**'ın ileri sürdüğü şeyde, hangi imkânsızlık bulunmaktadır?

İkinci kıraate gelince ki bu **"min ındihi"** şeklindedir, buna göre mana, "Kitabın ilmi de, O'nun katındandır. Çünkü herkes kitabı, ancak O'nun lütf-u ihsanı ve öğretmesi sayesinde bilir" şeklinde olur. Sonra bu kıraate göre de burada iki okuyuş şekli bulunmaktadır:

a) "وَمِنْ عِنْدِهِ عِلْمُ الْكِتَابِ" .....Bununla, "cehâlet"in zıddı olan, "ilim" kastedilmiştir. Yani, "Bu ilim, ancak Allah katındandır" demektir.

b) Fiil meçhul sîgasında olarak, "وَمِنْ عِنْدِهِ عُلِمَ الْكِتَابُ" şeklinde... Buna göre mana "Allahu Teâlâ, nebisine, o kâfirlere karşı bahsedilen şeyler hususunda Allah'ın şehâdetiyle delil getirmesini emredip, Allah'ın, Onun nübüvvetine şehâdet etmesi de Kur'ân'ı, onun dâvasına muvafık olarak getirmesi ve Kur'ân'ın mu'cize oluşu da, Kur'ân'daki şeyleri ve onun sırlarını çepeçevre kuşattıktan sonra bilinince, O, bu ilmin ancak kendisi katından olduğunu beyan buyurmuştur ki bu, "Kur'ân'ın mu'cize olmasını bilmek, ancak, Allahu Teâlâ o kuluna Kur'ân ilmini öğretmesi suretiyle onu şereflendirdiğinde mümkün olur" demektir" şeklinde olur. Allah doğruyu en iyi bilendir.

Bu sûrenin tefsiri, hicrî 601 senesinde, Şaban ayının 18. pazar gününde tamamlandı. Ben, bu kitaba göz gezdiren ve ondan istifade eden herkesten, oğlum Muhammed için, Allah'ın rahmet ve gufranını talep etmelerini ve hem de dua ile yâd etmelerini istiyorum. Ben o çocuğuma bir mersiye olmak üzere, şu beyitleri söylüyorum:

اَرَى مَعَالِمَ هٰذَا الْعَالَمِ اَلْفَانِى مَمْزُوجَةً بِمَخَافَاتٍ وَأَفْزَانِ
خَيْرَاتُهُ مِثْلُ أَحْلَامٍ مُفْزِعَةٍ وَشَرُّهُ فِي الْبَرَايَا دَائِمٌ دَانِي

"Bu fani âlemin izlerinin, korkular ve hüzünlerle karışmış olduğunu görüyorum. Onun hayır ve güzellikleri, korkutucu rüyalar gibidir; yaratıklar ve insanlar arasındaki şerri ve kötülüğü ise, devamlı ve hep yakındır"

***

İBRAHİM SÛRESİ

Elli iki âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾

"Elif, lâm, râ. Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, o yegâne gâlib, hamde lâyık olan (Allah)'ın yoluna çıkarman için onu sana indirdik" (İbrahim, 1).

Mekkî ve Medenî Olmanın Önemi

Bil ki bu sûrenin Mekkî veya Medenî oluşu hususundaki söz, ahâd hadislere dayanmaktadır. Sûrede, şer'î hükümlerle ilgili bir şey olmadığı müddetçe, onun Mekke'de veya Medine'de inmiş olması fark *etmez. Bu* durum ancak, sûrede bir nâsih ve bir mensûh bulunduğu zaman önem arz eder. İşte o zaman sûrenin Mekkî veya Medenî olduğunu bilmede büyük bir yarar bulunmuş olur.

Cenâb-ı Hak الٓرٰ كِتَابٌ ***"Elif, lâm, râ, bu bir kitaptır ki"*** buyurmuştur. "Bu, "Elif, lâm, râ" diye isimlendirilen bu sûre, sana, şu şu maksattan dolayı indirdiğimiz bir kitaptır" demektir. Binâenaleyh "الٓرٰ" ifadesi mübtedâ; "كِتَابٌ" onun haberi, "اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ" ise haberin sıfatı olmuş olur. Bu ifadeyle ilgi birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet, Kur'ân'ın "Allah katından indirilmiş olmakla" tavsif edildiğine delâlet eder. **Mu'tezile** şöyle demiştir: "İnen de, indirilen de kadîm olamaz."

Buna şöyle cevap veririz: İnme ve indirilme ile vasfedilen, bu harf ve seslerdir ki, bunlar, hiç münakaşa edilmeksizin muhdestirler.

İKİNCİ MESELE: **Allah'ın Fiillerinin Sebebe Dayanmaması**

Mu'tezile, Hak Teâlâ'nın "لِتُخْرِجَ النَّاسَ" buyruğundaki lâm'ın, "garaz ve hikmet lâm'ı" olduğunu söylemiştir ki bu da, Allahu Teâlâ'nın bu kitabı, bu maksattan ötürü indirdiğine delâlet eder. Bu ise, Allahu Teâlâ'nın fiil ve hükümlerinin, maslahatları gözetme şartına bağlı olduğunu gösterir.

Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Bir şeyi, başka bir şeyden ötürü yapan kimse, o şeyi ancak, o vasıta olmaksızın onu elde etmekten âciz olması halinde yapar. Bu ise, Allah hakkında düşünülemez. Allahu Teâlâ'nın fiil ve hükümlerinin herhangi bir sebebe bağlanmasının imkansız olduğu delil ile sabit olunca, zâhiri bu manayı veren her nassın te'vil edileceği, bir başka manaya hamledileceği de sâbit olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, küfrü ancak zulümâta (karanlıklara) benzetmiştir. Çünkü küfür, insanın hidâyet yolundan şaştığı halin en ileri noktasıdır. Hak Teâlâ imanı da nûra (ışığa) benzetmiştir. Çünkü bu, hidâyet yolunun sâyesinde aydınlanacağı en ileri şeydir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Mu'tezile'nin Yorumu**

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyette, pek çok bakımdan Cebriye (Ehl-i sünnet) görüşünün batıl olduğuna delâlet vardır:

1) Eğer, kâfirde küfrü yaratan Allahu Teâlâ olsaydı, O'nun o kâfiri küfürden bu kitap ile çıkarması nasıl mümkün olurdu?

2) Allahu Teâlâ, zulümattan nura çıkarma işini, Hz. Peygamber (s.a.s.)'e izafe etmiştir. Binâenaleyh eğer o küfrün yaratıcısı Allahu Teâlâ olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, onları o küfürden çıkarması nasıl mümkün olurdu? O zaman kâfirin, "Sen bizde bu küfrü yaratanın Allah olduğunu söylüyorsun. Öyle ise, senin bizi o küfürden çıkarman nasıl mümkün olur?" deme hakkı doğardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) onlara: "Ben sizi, olup bitmiş olan küfürden değil, ileride meydana gelecek olan zulümattan yani küfürden çıkarırım" diyecek olursa, o kâfirler de: "Eğer Allahu Teâlâ, o küfrü bizde yaratacaksa, bu çıkarma işi doğru olamaz. Yok O, onu yaratmayacaksa, herhangi bir çıkarma olmaksızın da, biz ondan çıkarız" diyebilirler.

3) Hz. Peygamber (s.a.s.), onları küfürlerinden ancak iyi düşünmeleri, o kitap üzerinde tefekkür etmeleri ve böylece de, istidlâl ve tefekkür ile, Allahu Teâlâ'nın âlim, kâdir ve hakîm olduğunu, Kur'ân'ın da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in doğruluğuna dâir mu'cize olduğunu bilebilmeleri için, o Kur'ân'ı onlara okuması ile çıkarır. İşte ancak bu durumda onlar O'nun getirdiği bütün hükümleri kabul ederler. Böyle olması da ancak, bu işin kendilerine âit olan, ihtiyarları ile meydana gelen bir iş olması durumunda mümkün

olur. Böylece onların o fiile yönelmeleri ve o fiilde tasarruf etmeleri doğru ve yerinde olabilir."

Kâdi'nin bütün bu görüşlerine şöyle **cevap** verilebilir: "Kuldan sâdır olan fiil, ondan, ya o işi yapmaya ve yapmamaya dâir sebepler eşit ve denk olduğunda, yahut da bu iki taraftan birinin diğerine üstün gelmesi halinde sâdır olur. Birinci ihtimal olamaz. Çünkü fiilin meydana gelmesi, varlık (yapılma) tarafının, yokluk (yapılmama) tarafına üstün gelmesi demektir. Halbuki yapma ve yapmama sebeplerinin eşit olması halinde, bir tarafın üstün gelmesi imkânsızdır. İkinci ihtimal, bizim görüşümüzün aynısıdır. Çünkü kuldan bir fiilin sâdır olması, ancak yapma tarafının üstünlüğü mevcut olursa söz konusudur. Binâenaleyh eğer bu üstün getirme, kuldan olursa, soru geri döner. Yok eğer kuldan olmaz, Allah'tan olursa, bu durumda da ilk müessir Allahu Teâlâ olmuş olur ki, zaten bizim elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE: **Bu Âyette "İzn"in Mânası**

(Ehl-i sünnet) âlimlerimiz, "kulun fiilini Allah yaratır" şeklindeki görüşlerinin doğruluğuna, Hak Teâlâ'nın âyetteki *"Rablerinin izniyle"* ifadesini delil getirmişlerdir. Çünkü âyetin manası, "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları karanlıklardan ışığa çıkarması, ancak Rablerinin izniyle mümkündür" şeklindedir. Bu "izin" ile, ya Allah'ın emri, ya ilmi, ya meşieti ve yaratması manası murat edilmiş olabilir. "İzn"i, "Allah'ın emri" manasına hamletmek imkansızdır. Çünkü cehaletten ilme çıkarmak, emre dayanmaz. Çünkü bir emir olsa da olmasa da, durum değişmez. Zira cehâlet, ilimden; batıl da haktan iyice ayrılmıştır. "İzn"i, "Allah'ın ilmi" manasına hamletmek de imkânsızdır. Çünkü ilim, ma'lûma, ma'lûmun olduğu durum üzere tâbidir. O halde, zulümattan nura çıkarmayı bilmek, o çıkışa tâbidir. O çıkışın tahakkukunun da, çıkışın tahakkuk edeceğini bilmeye bağlı olduğunun söylenilmesi imkânsızdır. Bu iki kısım batıl olunca, âyetteki "izin" ile, "Allah'ın meşieti ve yaratması ile" manasından başka bir mananın murat edilmediği ihtimali kalır ki, bu da, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in insanları karanlıklardan nura çıkarmasının, ancak Allah'ın meşieti (dilemesi) ve yaratması ile mümkün olduğuna delâlet eder.

Buna göre eğer, "Âyetteki "izin" sözü ile Allah'ın lütuflarının kastedilmesi niçin mümkün olmasın?" denilirse, biz deriz ki: "Lütuf" sözü, kapalı bir sözdür. Binâenaleyh biz onun hakkındaki sözü detaylandırıyor ve şöyle

diyoruz: "İzin" ile murat edilen, ya varlık tarafının yokluk tarafına tercih edilmesini gerektiren bir emirdir, yahut da bu emir bunu gerektirmez. Eğer ikincisi olursa, onda kesinlikle bir emir söz konusu olmaz. Böylece de, o işin o emir sebebiyle meydana geldiğinin söylenilmesi imkânsız olur. Geriye birinci ihtimal kalır. Bu da, âyetteki "izin" ile kastedilenin, varlık tarafını yokluk tarafına tercih etmeyi gerektiren bir mananın bulunmasıdır. Halbuki biz, böyle bir tercihin (üstünlüğün) meydana gelmesi halinde, o şeyin mutlaka meydana geleceğine, aklî kitaplarda işâret etmiştik. Bu da, o şeyi meydana getiren sebepten başka bir şey değildir. Binâenaleyh bu, bizim görüşümüzün aynısı olmuş olur. Allah en iyi bilendir,

***ALTINCI MESELE:* Batınıyye Mezhebinin İddiasını Ret**

Allah'ı tanıyıp bilmenin ancak Peygamber'in ta'limi (öğretmesi) ve imamın bildirmesi ile olacağını söyleyenler, görüşlerine bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ bu âyette, onları, küfür karanlıklarından imân nûruna çıkaranın Hz. Peygamber (s.a.s) olduğunu açıkça ifade etmiştir ki bu da, Allah'ı bilmenin (marifetullah'ın), ancak öğretme yoluyla elde edildiğine delâlet eder."

Buna şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s.) tıpkı bir uyarıcı gibidir. Marifetullah ise, ancak delil ile elde edilir. Allah en iyi bilendir.

***YEDİNCİ MESELE:* "Zulumat"ın Çoğul, "Nûr"un Tekil İfade Edilmesi**

Âyet, küfür ve bid'at yollarının pek çok; hayır yolunun ise tek olduğunu göstermektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, *"İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa (nûra) çıkarman için"* buyurmuş, cehâlet ve küfrü cemi sîgasıyla **"zulumât"** sözü ile; iman ve hidâyeti de, müfret olan **"nûr"** ile ifade etmiştir ki bu da, cehâlet yollarının pek çok, ilim ve iman yolunun ise tek olduğuna delâlet eder.

SEKİZİNCİ MESELE

Âyetteki اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ *"Yegâne galip, hamde lâyık olan (Allah)'ın yoluna"* ifadesi ile ilgili iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu, âmil olan ila harf-i cerrinin tekrarı ile "اِلَى النُّورِ" ifadesinden bedel kılınmıştır. Tıpkı, "لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ اٰمَنَ مِنْهُمْ" (A'raf, 75) âyetinde olduğu gibidir.

2) Bunun, bir cümle-i isti'nâfiyye olması da mümkündür. Buna göre, sanki "Hangi nûra?" denilmiş de, *"Yegane gâlip, hamde lâyık (Allah'ın) yoluna (nûruna)"* cevabı verilmiştir.

DOKUZUNCU MESELE

Mu'tezile şöyle der: "Fâil ancak, her türlü makdûrâta kâdir olduğunda, bütün malûmâtı bildiğinde ve her şeyden müstağni olduğunda, doğru ve iyi olanı yapar, kötü ve abes olanı bırakır (yapmaz). Çünkü eğer o her şeye kâdir olamaz ise, âciz kalacağı için çoğu kez kötüyü yapar. Eğer bütün malûmâtı bilmezse, câhil olacağı için, çoğu kez (bilmeden) çirkin işleri yapar. Eğer her şeyden müstağni olmaz ise (başka şeylere muhtaç olursa), ihtiyacı sebebi ile çoğu kez çirkin ve kötü işleri yapar. Fakat o her şeye kâdir, her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olan olursa, çirkin işleri yapması imkansız olur. O halde âyetteki **"azîz"** (yegâne galip) ifadesi, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine: **"hamîd"** (hamde lâyık olan) ifadesi de, O'nun her türlü fiilinden dolayı hamde lâyık olduğuna bir işarettir. Bu da ancak, Allah her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olan olduğunda söz konusudur. Binâenaleyh anlattıklarımız ile, "Allah'ın yolunun", azîz ve hamîd sıfatlarına sâhip ilâh için dosdoğru bir yol olduğu için, "kıymetli, yüce ve âlî" sıfatlarına sahip olduğu sâbit olur. İşte bundan dolayı, Hak Teâlâ kendisini bu âyette bu iki vasıfla tavsif etmiştir."

***ONUNCU MESELE*: Azîz İsminin Hamîd'den Önce Gelmesinin İzahı**

Allahu Teâlâ, "azîz" vasfını "hamîd" vasfından önce zikretmiştir. Çünkü doğru olan şudur: Allahu Teâlâ'yı bilmenin başlangıcı, O'nun kâdir, sonra âlim, ve sonra her şeyden müstağni olduğunu bilmektir. Azîz, kâdir demektir; hamîd ise, âlim ve müstağni olması demektir. Binâenaleyh Allah'ın kâdir olduğunu bilmek, O'nun her şeyi bilen ve her şeyden müstağni olan olduğunu bilmekten önce geldiği için, "azîz"i, "hamîd" isminden önce zikretmiştir. Allah en iyi bilendir.

اَللّٰهِ الَّذِی لَهُ مَا فِی السَّمٰوٰتِ وَمَا فِی الْاَرْضِ ؕ وَوَیْلٌ لِّلْكٰفِرِینَ مِنْ عَذَابٍ شَدِیدٍ ۙ ﴿۲﴾ اَلَّذِینَ یَسْتَحِبُّونَ الْحَیٰوةَ الدُّنْیَا عَلَی الْاٰخِرَةِ وَیَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللّٰهِ وَیَبْغُونَهَا عِوَجًا ؕ اُولٰٓئِكَ فِی ضَلٰلٍ بَعِیدٍ ﴿۳﴾

"Allah ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur. Çetin azaptan dolayı vay kâfirlere. Onlar dünya hayatını âhiretten üstün tutup severler, Allah'ın yolundan alıkorlar. Onu eğriliğe çevirmek isterler. İşte onlar, uzak bir sapıklık içindedirler" (İbrahim, 2-3).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* "Allah" Lafz-ı Celâli Müştak Değildir**

Nâfi ve **İbn Âmir,** onu merfû ve mübteda, ondan sonra geleni de haber kabul ederek, ilk kelimeyi "اَللّٰهُ" şekilde okumuşlardır. Bu kelimenin merfû okunabilmesi için, هُوَ اللّٰهُ (O, Allah'tır) takdirinde düşünülmesi gerektiği de söylenmiştir. Diğer kıraat imamları ise, geçen âyetteki, **"azîz"** ve **"hamîd"** kelimelerine atfederek, bunu cer ile "اَللّٰهِ" şeklinde okumuşlardır ki, bu hususta biraz düşünmek gerekir. Çünkü bir kısım muhakkik alim, "Allah" kelimesinin, Hak Teâlâ'nın alem (özel) ismi olduğunu söylerken, diğer bazıları da, bu kelimenin müştak (türemiş) bir kelime olduğunu benimsemişlerdir ki, bizce doğru görüş birincisidir. Bunun böyle olduğuna şunlar da delâlet eder:

1) Müştak isim, kendisi için bir müştâkun minh (türediği kelime) bulunması gereken şeydir. Meselâ, **"Esved"** (siyah) kelimesi "kendisinde siyahlık bulunan şey"; **"Nâtık"** (konuşan) kelimesi de, "kendisinde konuşmanın meydana geldiği şey" demektir. Binâenaleyh eğer, "Allah" kelimesi, herhangi bir manadan iştikâk etmiş (türemiş) bir isim olsaydı, o zaman onun, bir "müştâkun minhi"nin olduğu anlaşılırdı ki o takdirde bu mefhum, bizatihi (mefhum olarak) müşterekliğe mani olan bir durum ihtiva etmeyen külli bir mefhum olurdu.

Binâenaleyh eğer, "Allah" lafz-ı celâli müştâk bir lafız olsaydı, o zaman, müşterek olmayı mümkün kılan bir mefhum olurdu. Eğer durum gerçekte böyle olsaydı, bizim "Lâ ilâhe illallah" (Allah'tan başka ilâh yoktur) şeklindeki sözümüz, tam bir tevhidi ifade etmiş olmazdı. Çünkü bu sözde müstesna olan "Allah" lafzı olup, kedisinde ortaklığın bulunmasına mâni bir lafız olmamış olurdu. Ümmet, "Allah'tan başka ilâh yoktur" sözümüzün, sırf tevhidi ifade ettiğinde ittifak ettiğine göre, biz "Allah" lafzının bir alem (özel) isim olduğunu anlamış oluruz.

2) Biz, Allahu Teâlâ'nın diğer sıfat ve isimlerini söylemek istediğimizde, önce "Allah" lafzını söyler, sonra bunu o sıfatlarla tavsif ederiz. Mesela, هُوَ اللّٰهُ الَّذِی لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِیمُ (O, kendisinden başka ilâh olmayan, rahman, rahîm, melik ve kuddüs Allah'tır)" deriz. Bizim, bunu ters çevirip de, "اَلرَّحْمٰنُ الرَّحِیمُ اللّٰهُ" dememiz mümkün değildir. Binâenaleyh "Allah" lafzının, Hak Teâlâ'nın zâtının alem ismi, diğer kelimelerin ise O'nun sıfatlarına delâlet eden lâfızlar olduğunu anlarız.

3) "Allah" lafzının dışındaki bütün isim ve sıfatlar, ya "kuddüs ve selâm" gibi, Allah'ın selbî sıfatlarına; yahut, "Hâlık, Râzık" gibi izâfî sıfatlarına; yahut, "âlim ve kâdir" gibi hakîki sıfatlarına, yahut da üçünden meydana gelen şeylere delâlet eder. Binâenaleyh, "Allah sözü Cenâb-ı Hakk'ın husûsî zâtının ismi olmasaydı, Allah'ın isimlerinin tamamı, O'nun sıfatlarına delâlet eden lafızlar olmuş olurlardı ve bu hususta, Cenâb-ı Hakk'ın zâtını gösteren bir şey bulunmamış olurdu ki, bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü O, o olması bakımından hususi bir isminin olmaması, uzak bir şeydir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, *"O'nun bir adaşı olduğunu bilir misin?"* (Meryem, 65) ifadesi. Bundan murat, "Sen, adı Allah olan başka bir Allah tanır mısın?" manasıdır. Bu da delâlet eder ki, "Allah" lafzı, O'nun hususi zâtının adıdır. İşte bu mukaddime zuhur edince, olması gereken güzel tertip, bunun hemen peşinden, *"O, öyle Allah'tır ki vücûda getireceği her şeyi hikmeti muktezasınca takdir edendir. Onları var edendir. Varlıklara sûret verendir"* (Haşr, 24) ifadeleri gibi sıfatların gelmesidir. Ama bunun aksini yapıp da, meselâ, "O, takdir edendir. Var edendir, Varlıklara sûret verendir. Allah'tır" denilirse, bu caiz değildir.

Merfû Kıraatin İzahı

Bu sabit olunca biz deriz ki, bu ifadeyi "اَللّٰهُ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ" şeklinde merfû okuyanlar, burada **"Allahu"** kelimesini mübteda, sonrasını da onun haberi yapmışlardır. Doğru olan da budur. Ama, "Allah" kelimesini, "اَلْعَزِيزِ الْحَمِيدِ" kelimesine atfederek mecrur okuyanlara gelince, daha önce de açıkladığımız üzere, tertibin güzeli, اَللّٰهُ الْخَالِقُ "O, Allah'tır, yaratıcıdır" denilmesi olduğu için bu okuyuş şekli müşkildir. "Yaratandır, Allah'tır" denilmesine gelince, bu da güzel olmaz. İşte bu durumda âlimler, buna verilecek cevap hususunda birkaç vecih üzere ihtilâf etmişlerdir:

1) **Ebû Amr İbn el-Alâ** şöyle demiştir: "Cer ile okuma, takdim ve tehir yaparak olur. Buna göre ifadenin takdiri şöyle olur: صِرَاطِ اللّٰهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ "Göklerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu, hamîd, azîz olan Allah'ın yolu..."

2) Önce sıfatın zikredilip, sonra da ismin zikredilmesi; en sonunda da tekrar sıfatın getirilmesi uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Arapçada, مَرَرْتُ بِالْاِمَامِ الْاَجَلِ مُحَمَّدُ الْفَقِيهِ "Saygı değer imam Muhammed'e, fakih olan ona uğradım" denilir ki, bu ifade aynen Cenâb-ı Hakk'ın, " صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ اَللّٰهِ الَّذِى لَهُ مَا فِى السَّمٰوَاتِ" âyetinin bir benzeridir. Bir hususiaki sözün hakikati

şudur: Biz daha önce, "Sırât"ın, âlim, kâdîr ve ganî olan bir zât-ı ecell'in yolu, sıratı olduğu zaman ancak medhe ve övgüye mazhar olacağını beyan etmiştik. İşte Cenâb-ı Hak bu üç hususu "الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ" (İbrahim, 1) buyurarak beyan etmiştir.

Sonra, Cenâb-ı Hak bu manayı zikredince, bu aziz varlığın kim olduğu hususunda bir şüphe hasıl olmuş, bundan dolayı da, Cenâb-ı Hak, *"Allah ki, göklerde* ve yerde *olan her şey O'nundur"* ifadesini O'na atfetmiştir. Böylece de, o şüpheyi izale etmiştir.

3) **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "Allah" kelimesi, **"el-Azîzi'l-Hamîd"** ifadesi üzerine bir atf-ı beyândır..." Bu meselenin hakikati ise, bizim daha önce anlatıp ortaya koyduğumuz şeydir.

4) Biz bu kitabın ta başında, "Allah" kelimesinin esas vad'ı bakımından müştak bir kelime olduğunu, ancak ne var ki onun, örfte alem, yani hususî ve özel yerine geçtiğini zikretmiştik. İşte bundan dolayı her ne zaman, önce bu kelime (Allah kelimesi) zikredilir, sonra da ona diğer sıfatlar atfedilirse, bu onun bir alem yani özel isim kılınmış olmasından dolayıdır. Ama bu âyete gelince, Allah kelimesi azîz ve hamîd kelimelerinin sıfatı kılınınca, bu onun, müştak bir lafız olduğuna hamledilmesi sebebiyledir; böyle olunca da haliyle sıfat olarak kalmıştır.

5) Kâfirler bazı kere, putları azîz ve hamîd olmakla vasfediyorlardı. İşte Cenâb-ı Hak, *"İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, o yegane galip, hamde layık olanın yoluna çıkarman için.."* (İbrahim, 1) buyurunca, putlara tapanların zihninde, bu azîz ve hamîd olanların bazen de putlar olabileceği fikri kalıvermiş, bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu şüpheyi izâle ederek, *"Göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'ın yolu.."* (İbrahim, 2) buyurmuştur. Yani, "Bu azîz ve hamîd olandan murat, göklerde ve yerde bulunan her şeyin kendisine ait olduğu Allah'tır" demektir.

İKİNCİ MESELE: **Allah Mekândan Münezzehtir**

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah ki, göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın, kesin olarak yükseklik cihetine, yönüne tahsis edilemeyeceğine delâlet etmektedir. Bu böyledir, çünkü, senin üzerinde ve fevkinde olan her şeye, "semâ, gök, semâvât" denilir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın zâtı şâyet, üst cihette, üst tarafta bulunsaydı, o zaman "semâ"da bulunmuş olurdu. Bu âyet ise, göklerde bulunan her şeyin O'nun mülkü

olduğuna delâlet etmektedir. O zaman, O'nun, kendi kendisinin mülkü olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece bu âyet-i kerime Cenâb-ı Hakk'ın, üst cihette bulunmaktan münezzeh olduğuna delâlet etmiş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bizim Ehl-i sünnet âlimlerimiz bu âyet ile, Cenâb-ı Hakk'ın, kulların amellerinin yaratıcısı olduğu hususunda istidlâl etmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"göklerde ne var, yerde ne varsa hep O'nundur"* buyurmuştur.

Kulların amelleri de, göklerde ve yerlerde bulunmakta, oralarda meydana gelmektedir. İşte bu durumda O'nun memlûkudur manasında olmak üzere, kulların fiillerinin Allah'a ait olduğunu söylemek vâcip olur. "Mülk" ise, "kudret" yetirmekten ibarettir; binâenaleyh, o fiillerin, Allah'ın makdûru, (yani Allah tarafından kendilerine güç, kudret yetirilen) olması gerekir. Bu fiillerin Allah'ın makdûru olduğu sabit olunca, onların Allah'ın kudretiyle meydana gelmesi vâcip olur. Aksi halde kul, Allahu Teâlâ'yı, makdûrunu meydana getirmekten men etmiş olur ki, bu da imkânsızdır.

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ "hasr" manası taşımaktadır. Bunun manası şudur: "Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, ancak O'nundur; başkasının değil!." Bu da gösterir ki, Allah'tan başka bir mâlik ve bir hâkim bulunmamaktadır. Sonra Cenâb-ı Hak bunu zikredince, bunun hemen peşinden tehdidi kâfirlere yönelterek şöyle buyurdu: وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ *"Çetin azaptan dolayı vay kafirlere!"* Bunun anlamı ise şudur: "Onlar, göklerin ve yerin, aynı zamanda onlarda bulunan her şeyin mâliki olan Allah'a ibadet etmeyi bırakıp da, bir zarar ve bir fayda veremeyen; kendisi yaratılmış olup hiçbir şey yaratamayan; idrâk kabiliyetleri ve fiilleri bulunmayan nesnelere tapmaya başlayınca, işte bundan dolayı (onlara) yazıklar olsun! Sonra, böyle olan herkese yazıklar olsun!" Cenâb-ı Hak **"Veyl"**i, bu kimselere tahsis etmiştir. Çünkü mana, "Onlar şiddetli bir azaptan dolayı feryat ediyor, ondan ötürü çığlıklar atıyorlar ve "Eyvâh o azâba! Aman!" (يَا وَيْلَاهُ) diyorlardı" şeklindedir.

Bunun bir benzeri de, kâfirlerin âhirette ölümü temenni edeceklerini ifade eden "دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا" (Furkan, 13) âyetidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendilerini, en büyük azâbı ifade eden "veyl" ile tehdit etmiş olduğu o kafirlerin sıfatını beyân etmiştir. Onların sıfatlarından üç çeşidi zikretmiştir.

Dünyayı Âhirete Tercih Fitnesi

1) Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ *"Onlar dünya hayatını, âhiretten üstün tutup severler"* âyetinin ifade ettiği husus. Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Sen eğer dilersen, **"ellezine"** kelimesini önceki âyette geçen **"kâfirine"** kelimesinin sıfatı yaparsın, istersen onu mübtedâ yapıp, **"ulâike"** kelimesini de onun haberi kabul edersin, istersen de, "kınama" manası taşıyan mahzuf bir (اَذُمُّ fiilinin mef'ûlü olmak üzere); mansûb kabul edersin.

İKİNCİ MESELE

"el-İstihbâb", bir şeyi sevmenin peşine düşmektir. Derim ki: İnsan bazen bir şeyi sever de, fakat, o şeyi sevmesi hoşuna gitmez. Meselâ, fısk-u fücura meyleden adamın hali gibi.. Fakat bu kimse, fısk-u fücûru seviyor olmaktan hoşlanmaz. Bir şeyi sevip de, onu seviyor olmayı arzulayarak, işte bu muhabbeti sevmiş olmaya gelince, evet bu, muhabbet ve sevginin zirvesi ve nihâî noktasıdır. Binâenaleyh, *"Onlar dünya hayatını... severler"* ifadesi, onların, dünya hayatına karşı duyulan muhabbetin zirvesinde bulunduklarına delâlet eder. İnsan, âhiret hayatından ve bu geçici dünyanın kusurlarından habersiz olduğu zaman böyle olabilir. Böyle olan bir kimse, mezmûm ve adi sıfatların en uç noktasında bulunuyor demektir. Çünkü bu hayat, kusur ve nakısaların pek çok çeşidiyle vasfedilmiştir.

Dünya Hayatının Özellikleri

a) Bu hayat sebebiyle, elemlerin, hastalıkların, gam ve kederlerin, korkuların ve hüzünlerin kapısı açılmıştır.

b) Hakikatte bu lezzetlerin sağladığı tek şey, elemleri savuşturmaktır. Ruhanî ve mânevî lezzetler ise bunun aksinedir. Çünkü onlar, bizatihî lezzet ve saadettirler.

c) Bu dünya hayatının lezzetleri, inkıtâya, kesintiye ve nihâyete ermeleri sebebiyle, buruktur.

d) Onlar, değersizdir, azdır. Kısaca, bu dünya hayatını, ancak onun kusurlarından gafil olan ve yine, uhrevi, manevî hayatın üstünlüklerinden habersiz bulunan kimse sevebilir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Halbuki âhiret daha hayırlı, daha süreklidir"* (A'lâ, 17) buyurmuştur. İşte bu ifade, daha önce zikretmiş olduğumuz her şeyi içine almaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Onlar, dünya hayatını, âhiretten üstün tutup severler"* buyurmuştur. Burada bir hazf bulunmakta olup, bunun takdiri şöyledir: "Onlar, dünya hayatını severler ve onu, âhiret hayatına tercih ederler..." Böylece Cenâb-ı Hak, kendisi vasıtasıyla, sırf dünyayı sevmenin, ancak onu âhirete tercih etmenin de kendisine bitişmesinden sonra mezmûm olacağı anlaşılsın diye, bu iki vasfı birleştirmiştir. Buna göre, dünya hayatını, kendisiyle gönül faydalarına ve âhiretin hayırlarına ulaşmak için seven kimseye gelince: Bu kimse, âhiretine zarar verecek bir şeyi tercih etmek suretiyle onu âhiretine üstün tutmadığı sürece, mezmûm ve kınanmış olamaz. Mezmûm ve kınanan sevgi ise, ancak belirtilen o sevgidir.

Allah Yolundan İnsanları Uzaklaştırma

2) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ *"Allah'ın yolundan alıkorlar"* âyetinin ifade ettiği husus... Bil ki, dünyayı (mezmûm olan) bir sevgiyle sevip üstün tutanlar, sapmışlardır. Başkalarını Allah'ın yoluna girmekten men edenler ise, saptıranlardır, azdıranlardır. İşte, birinci safha onların dalâlette olduklarına, onların Allah yolundan saptırdıklarını gösteren bu safha ise onların saptıran, azdıran, idlâl edenler olduklarına işâret etmektedir.

Hak Yolu Eğriltme Teşebbüsü

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا *"Onu eğriliğe çevirmek isterler"* âyetinin ifade ettiği husus... Bil ki, saptırmak iki safhada olur:

Birincisi: Başkalarını saptırmaya gayret etmek ve onu, dosdoğru olan yola ve sırat-ı müstakime vasıl olmaktan alıkoymak.

İkincisi: Onun, hak yola çeşitli şek ve şüpheler atmak için çaba göstermesi ve yapabildiği her türlü hile ve desise ile, onun durumunu takbih edip çirkin göstermeye çalışmasıdır ki bu, dalâl ve idlâlin doruk noktasıdır. İşte bu hususa, Cenâb-ı Hak, *"Onu eğriliğe çevirmek isterler"* buyurarak işâret etmiştir.

Keşşâf sahibi: "Bu ifadede aslolan وَيَبْغُونَ لَهَا عِوَجًا "Onun için eğrilik isterler" şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki, harf-i cer hazfedilmiş ve fiil, mef'ulü harf-i cer'siz almıştır" demiştir.

Dalalet Hakkında "Uzak" Sıfatının Manası

Cenâb-ı Hak, o kâfirlerin hallerinin bu üç mertebesini zikredince, onların sıfatlarıyla ilgili olarak أُولَٰئِكَ فِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ *"İşte onlar, pek uzak bir*

sapıklık içindedirler" buyurmuştur. Cenâb-ı Hak şu sebeplerden dolayı, sapıklığı "uzak olmak"la vasfetmiştir:

1) Biz, sapıklık derecelerinin en ilerisinin, Allahu Teâlâ'nın bu derecede vasfetmiş olduğu o şey olduğunu beyan etmiştik. Binâenaleyh bu mertebe, haktan son derece uzak olan bir mertebedir. Çünkü, meselâ siyah ve beyaz gibi, zıt olan iki şeyin şartı, onların birbirlerinden son derece 'uzak' olmalarıdır. Binâenaleyh burada da, bu tarz üzere tahakkuk eden sapıklık, haktan son derece uzak olan bir sapıklık, "dalâl" olmuş olur. Zira, bu sapıklıktan daha şiddetli ve daha ileri derecede bir sapıklık düşünülemez.

2) Bununla, onların sapıklık yolundan hidâyet yoluna döndürülmelerinin uzak oluşu kastedilmiştir. Zira o sapıklık, onların içine yerleşmiş, orada temerküz etmiştir.

3) Bu âyetteki "dalâl" ile, onların helak olmaları murat edilmiştir. Buna göre kelamın takdiri, "Onlar, sona ermeyen ve uzun süren bir helâk içindedirler" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, âyetteki "baîd" (uzak) sözü ile, o sapıklığın süresinin uzamasını ve sona ermemesini kastetmiştir.

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ اِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهٖ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَآءُ وَيَهْدِى مَنْ يَشَآءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٤﴾

"Biz, hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın. Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür. O, yegâne galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (İbrahim, 4).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Her Ümmete Peygamber Gönderilmesi**

Bil ki Allahu Teâlâ, bu sûrenin başında, *"Bu bir kitaptır ki, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik"* (İbrahim, 1) buyurunca, bu, bu büyük makamın kendisine verilmesi bakımından hem peygamber için bir lütuf, hem de kendilerine, onları inkâr karanlıklarından kurtarıp imanın nuruna ulaştıran bir peygamberin gönderilmiş olması açısından da insanlara ve mahlûkata bir lütuf olmuş olur.

Binâenaleyh, Cenâb-ı Hak bu âyette, işte bu iki babımdan, nimet ve ihsanını tamamlayacak olan şeyi zikretmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'e nispetle bunun bir lütuf olmasına gelince, Allahu Teâlâ: "Ey Muhammed, diğer peygamberler sadece kendi kavimlerine peygamber olarak gönderilmişlerdir. Sen ise, bütün mahlûkata peygamber olarak gönderildin. Binâenaleyh, bu in'âm, senin hakkında daha mükemmel ve daha üstün olmuş olur" şeklinde beyan buyurmuştur.

Bunun, bütün mahlûkata nispetle bir ikrâm olmasına gelince, Allahu Teâlâ bunu da, her kavme, ancak o kavmin lisanıyla konuşan bir peygamber gönderdiğini beyan ederek açıklamıştır. Zira durum her ne zaman böyle olursa, onların, o şeriatın sırlarını anlamaları, onun özüne vakıf olmaları daha kolay; yanlıştan ve hatadan uzaklaşmaları da, o nispette müyesser olur. İşte, âyetin kendinden önceki ifadelerle münasebetleri budur.

***İKİNCİ MESELE:* Diller Tevkîfî mi Istılahî midir?**

Bazı kimseler bu âyet-i kerime ile, dillerin tevkîfî değil de, ıstılahî oldukları hususunda istidlâl etmiş ve şöyle demişlerdir: Çünkü tevkîfîlik ancak, peygamberler göndermek ile meydana gelir. Bu âyet-i kerime ise, bütün peygamberlerin ancak, kendi kavimlerinin lisânı ile gönderilmiş olduğuna delâlet eder. Bu da, dillerin, peygamberlerin gönderilmesinden önce bulunmasını iktizâ eder. Durum böyle olunca, bu dillerin tevkif (vahy) ile meydana gelmesi imkânsız olur. Böylece de, dillerin, ıstılahî olarak meydana gelmesi vacip olur.

***ÜÇÜNCÜ MESELE*: Hz. Muhammed'in Araplara Gönderildiği İddiası**

Yahudilerden, kendilerine İseviyye denilen bir grup, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın Resûlü olduğunu, ama diğer bütün toplumlara değil de, sadece Araplara gönderilmiş olduğunu iddia etmişler ve iki bakımdan bu âyete tutunmuşlardır:

1) Kur'ân, Arapça ile nazil olduğuna göre, içinde bulunan fesahat sebebiyle onun bir mu'cize olduğunu ancak Araplar bilebilir. Bu durumda da Kur'ân, ancak Araplara bir hüccet olmuş olur. Arap olmayanlar için bir hüccet olmaz.

2) Onlar şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın *"Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik"* buyruğundaki "lisân"dan murat, Arapçadır. Bu da şöyle denilmiş olmasını gerektirir: Hz. Muhammed

(s.a.s) için Araplardan başka kavim yoktur. Bu da, O'nun sadece Araplara gönderilmiş olduğuna delâlet eder.

Buna şöyle **cevap** verilir: Âyetteki "قَوْمِهِ" (kavmihî) kelimesi ile "Onun beldesinin halkı, ahalisi" manasının murat edilmiş olması niçin mümkün olmasın? Binâenaleyh, "kavmihî" kelimesinden maksat, onun davet kapsamına giren kimseler değildir. Onun davetinin umumî ve bütün insanlara şamil olduğunun delili, *"De ki: "Ey insanlar, şüphesiz ben, Allah'ın sizin hepinize, hatta, ins ve cin âlemine gönderdiği peygamberim"* (A'raf, 158) âyetidir. Çünkü, meydan okuma, yani tehaddî insanlara karşı olduğu gibi, aynı zamanda cinlere karşı da vaki olmuştur. Bunun delili, *"De ki: "Andolsun, ins ve cin, şu Kur'ân'ın benzerini (meydana) getirmeleri için bir araya toplansa, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine benzerini getiremezler"* (İsra, 88) âyetidir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* Hidâyet ve Dalaleti Allah Yaratır**

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, Cenâb-ı Hakk'ın, dalâlet ve hidâyetin Allah'tan olduğuna, *"Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür"* âyetini delil getirmişlerdir. Âyetin bu hususa delâleti açıktır. Âlimlerimiz şöyle demişlerdir: "Bunu, şu rivâyet de te'kid eder: **Hz. Ebu Bekir** ve **Hz. Ömer** (r.a.) bir grup insan içinde karşı karşıya geldiler ve seslerini yükselttiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *"Bu nedir, ne oluyor?"* dedi: Oradakilerden birisi: "Ya Resûlallah, **Hz. Ebu Bekir,** "hasenât Allah'tandır, seyyiât kendimizdendir" diyor; **Hz. Ömer** de, "ikisi de Allah'tandır" diyor. Bazı kimseler, **Hz. Ebu Bekir**'e, bazısı da **Hz. Ömer**'e tâbi oldular" diye cevap verdi. Bunun üzerine **Hz. Ebu Bekir**'in söylediğini araştırıp öğrendi. Sonra onun söylediğinden memnun olmadı. Bu, yüzünden anlaşılıyordu. Sonra **Hz. Ömer**'e yöneldi; onun söylediğini de araştırıp öğrendi. Bunun üzerine, yüzünde bir memnuniyet belirtisi hasıl oldu. Sonra da şöyle buyurdu: *"İsrafil (a.s.), Cebrâil ile Mikâil arasında nasıl hükmetmişse, ben sizin aranızda öyle hüküm vereyim: Cebrâil, ey Ömer, aynen senin söylediğin gibi; Mikaîl de, ey Ebu Bekir, senin söylediğin gibi söylemişti. Bunun üzerine İsrafil, bütün kaderin, onun hayrının ve şerrinin Allah'tan olduğuna hükmetti. İşte, benim, sizin aranızdaki hükmüm bu."*

Mu'tezile'nin Bu Âyeti Te'vili

Mu'tezile şöyle demiştir: Bu âyetin zahirî manası üzere icrâ edilip anlaşılması mümkün değildir. Bu, birkaç şekilde izah edilebilir:

1) Allahu Teâlâ, *"Biz hiçbir peygamberi kendi kavminin dilinden başkasıyla göndermedik ki, onlara apaçık anlatsın"* buyurmuştur. Bu, "Biz, her peygamberi kavminin lisanıyla gönderdik ki, onlara bu mükellefiyetleri kendi lisanlarıyla beyan etsin. Binâenaleyh, onların bu beyanı anlamaları daha kolay, maksat ve gayeyi anlamaları ve idrakleri daha mükemmel olur" demektir. Bu söz, eğer Allah'ın peygamber göndermekten maksadı, mükellefler için imanın meydana gelmesi olursa, ancak sahih ve doğru olmuş olur. Ama eğer Allah'ın bundan maksadı onları saptırmak ve onlarda küfrü yaratmak olursa, o zaman bu söz o maksada uygun olmaz.

2) Hz. Peygamber (s.a.s.), onlara, "Sizde, küfrü ve dalâleti yaratan Allah'tır" dediği zaman, onların, "Öyle ise, senin beyan ve açıklamanın faydası nedir? Gönderilmendeki maksat nedir? Allah'ın bizde yaratmış olduğu küfrü kendimizden gidermemiz mümkün müdür?" deme hakkı doğardı. Bu durumda, nübüvvetin tebliğ ve çağrısı batıl olmuş, peygamberlerin gönderilmesi de boşuna olmuş olurdu.

3) Küfür, Allah'ın yaratması ve meşietiyle meydana gelirse, o zaman küfre râm olmanın da vacip olması gerekir. Çünkü Allah'ın kazasına rıza, vâciptir. Bu, akıllı olan bir kimsenin söyleyeceği bir şey değildir.

4) Biz, daha önce bu âyetten önceki, *"İnsanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarman için"* ifadesinin, "**adl**" görüşüne delâlet ettiğini, yine bu âyetin sonunda bulunan, *"O, yegâne galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir"* ifadesinin de aynı şeye delâlet ettiğine dair deliller getirmiştik. Binâenaleyh, küfrü ve kabih fiilleri yaratan ve bunları murat eden, daha nasıl hakim olabilir? İşte bu izahlarla, âyetteki, *"Artık Allah kimi dilerse saptırır, kimi de dilerse doğru yola götürür"* ifadesinin, "Allah kulda küfrü yaratır" manasına hamledilmesinin mümkün olmadığı sabit olur. Bundan dolayı, âyetin te'viline yönelmek gerekir. Biz, bu te'viller hususunda, Bakara Sûresi'nde, "يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا" (Bakara, 26) âyetinin tefsirinde geniş açıklamalarda bulunmuştuk.

Bunların bir kısmını tekrarlamakta bir sakınca yoktur:

a) **"İdlâlden** murat, o kimsenin kâfir olup dalâlette bulunduğuna hükmetmektir. Nitekim, "Falanca, falancanın kâfir ve sapık olduğuna hükmetti" manasında "يُكَفِّرُ فُلَانًا وَيُضَلِّلُهُ" denilir.

b) **"İdlâl"** onları cennet yolundan cehennem yoluna götürmekten ibaret; **"hidâyet"** de cennet yoluna irşâd etmekten ibaret olabilir.

c) Allahu Teâlâ, sapmış olanı dalâleti üzerinde bırakıp, ona müdahale için, sanki onu saptırmış gibi olmuştur. Yine, hidâyete ermiş olana da, lütuflarıyla yardım ettiği için, sanki onu hidâyete erdiren kendisi olmuş gibidir. **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "İdlâlden murat, Allah'ın, kulu tamamen kendi haline bırakması ve lütuflarını ondan esirgemesidir. Hidâyetten murat, Allah'ın muvaffakiyet vermesi ve lütfetmesidir."

Razi'nin Mu'tezile'ye Cevabı

Mu'tezile'nin ilk önce söyledikleri, "Âyetteki, *"Onlara apaçık anlatsın"* ifadesi, Allah'ın onları saptırmış olmasına uygun düşmez" şeklindeki sözlerine şöyle diyerek cevap veririz: **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bir fiilden sonra bir başka fiil zikredildiği zaman, eğer ikinci fiil, birinci fiile benzer (müşâkil) ise, onu ona atfedersin. Eğer, müşâkelet bulunmuyorsa, onu yeni bir cümle yapar ve merfû yaparsın. Bunun bir benzeri, يُرِيدُونَ اَنْ يُطْفِؤُا نُورَ اللهِ بِاَفْوَاهِهِمْ وَيَاْبَى اللهُ *"Dilerler ki Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürsünler. Allah ise nûrunu tamamlamaktan başka bir şeye razı olmaz"* (Tevbe, 32) buyruğudur Buradaki "وَيَاْبَى اللهُ" ifadesi ref mahallindedir. Başkası caiz değildir. Çünkü "يُرِيدُونَ اَنْ يَاْبَى اللهُ" denilmesi güzel olmaz. Binâenaleyh, ikinci cümle birinci cümlenin mevkiinde olmadığına göre atıf yapılamaz. Yine, bunun bir benzeri, لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقِرُّ فِى الْاَرْحَامِ *"Size apaçık gösterelim diye.. sizi... rahimlerde durduruyoruz"* (Hac, 5) âyetidir. Arapların şu sözü de bu kabildendir: اَرَدْتُ اَنْ اَزُورَكَ فَيَمْنَعُنِى الْمَطَرُ "Seni ziyaret etmek istedim; fakat, yağmur beni alıkoyuyor." Son fiil, zikrettiğimiz sebeplerden dolayı, merfû olarak getirilmiş olup; kendisinden önceki mansûb fiile atfedilmemiştir. Şairin şu beyti de bunun gibidir: يُرِيدُ اَنْ يُعْرِبَهُ فَيُعْجِمُهُ *"Onu* (şiiri) beyan edip açıklamak ister, (fakat) onu anlaşılmaz hale getirir."

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Allahu Teâlâ bu âyette, önce "لِيُبَيِّنَ لَهُمْ" buyurmuş, sonra da "فَيُضِلُّ اللهُ مَنْ يَشَاءُ" buyurarak, "yudıllü" fiilini merfû olarak zikretmiştir. Bu, o fiilin, müste'nef olarak, kendisinden öncesine atfedilmeksizin zikredildiğine delâlet eder. Ben derim ki: Mana bakımından bu sözün izahı şudur: Allahu Teâlâ sanki şöyle buyurmaktadır: "Biz gönderdiğimiz her peygamberi, bu şeriatleri o kavmine beyân edip anlatması, kavminin alıştığı ve bildiği lisanla olsun diye, ancak kavimlerinin lisanlarıyla gönderdik." Allah bundan sonra, "İş böyle olmakla beraber, Allah dilediğini saptırır, dilediğine de hidâyet eder" demiştir. Bu ifadenin gayesi, beyânın kuvvetli olmasının, mutlaka hidâyetin meydana gelmesini gerektirmeyeceğine, binâenaleyh, çoğu zaman beyân ve izah kuvvetli

olduğu halde, hidâyetin tahakkuk etmediğine, yine çoğu zaman, beyân zayıf olduğu halde hidâyetin tahakkuk edebileceğine bir işarette bulunmaktır. Durum ancak böyledir; çünkü, hidâyet ve dalâlet, sadece Allah tarafından meydana gelir.

Mu'tezile'nin, "Dalâlet eğer Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiş olsaydı, peygambere kâfir, "Senin beyânının ve davetinin hikmet ve faydası nedir?" diyebilirdi" şeklindeki ikinci sözlerine mukabil biz deriz ki: Buna şu durum muarızdır: Hasmımız olan **Mu'tezile**'nin kendisinin de bu âyetlerin, o kimsenin sapık olduğunu haber verdiğini kabul etmesi de buna aykırıdır. Zira kâfir o muarıza şöyle diyebilir: "Senin ilâhın benim kâfir olduğumu haber verdiğine göre, eğer ben inanırsam, senin ilâhın yalancı olmuş olur. Ben, senin ilâhını yalancı kılmaya ve O'nun ilmini cehâlete çevirmeye muktedir miyim? Buna gücüm yetmediğine göre, nasıl bana bu imanı emredersin?" diyebileceğini kabul etmektedir. Muarızımızın bize karşı getirmiş olduğu bu sorunun kendisi aleyhine de varid olduğu sabittir.

Mu'tezile'nin, "Buna göre, küfre razı olmak, vacip olmalıdır. Çünkü Allah'ın kaza ve kaderine rızâ, vaciptir. Vâcibin kendisiyle tamamlandığı şey de vaciptir" şeklindeki üçüncü görüşüne gelince, biz şöyle deriz:

Size göre, kulun, Allah'ı yalanlamaya ve O'nun ilmini cehâlete dönüştürmeye çalışması vaciptir. Bu ise, sizin bizi ilzam etmek için ileri sürdüğünüzden daha şiddetli bir biçimde imkânsız olan bir ilzâmdır. Çünkü Allahu Teâlâ, o kimsenin kâfir olduğunu ve onun küfrünü bildiğini haber verdiğine göre, o kimsenin küfrünü gidermek, Allah'ın ilmini cehâlete, doğru haberini yalana çevirmeyi iktizâ eder.

Mu'tezile'nin, "Bundan önceki, *"Bütün insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa... çıkarman için"* (İbrahim, 1) âyeti, **Mu'tezile**'nin görüşünün doğruluğuna delâlet eder" şeklindeki dördüncü iddialarına karşı deriz ki: Biz, âyetteki *"Rablerinin izniyle"* ifadesinin, Ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğuna delâlet ettiğini anlatmıştık.

Mu'tezile'nin, "Allahu Teâlâ kendisini, âyetin sonunda hakîm olarak vasfetmiştir. Bu, O'nun, küfrü yaratmasına ve irade etmesine aykırıdır" şeklindeki beşinci görüşüne karşı biz de deriz ki: Allahu Teâlâ, kendisini burada, *"azîz"* diye de vasfetmiştir. Azîz, gâlip ve kâhir olan demektir. Binâenaleyh, meydana gelmeyeceği halde kâfirden iman etmesini isterse, ya da onlardan küfür amelini irâde ederse, azîz ve gâlib olduğu için,

bunlar hasıl olur. Böylece, **Mu'tezile**'nin yapmış olduğu izahların zayıf olduğu sabit olur. Yine onların yaptıkları üç te'vilin batıl olduğu bu kitapta tekrar tekrar anlatılmıştı. Binâenaleyh, yeniden anlatmaya gerek yoktur.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَآ اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّوْرِ وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُوْرٍ ﴿٥﴾ وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوْا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُوْنَ اَبْنَآءَكُمْ وَيَسْتَحْيُوْنَ نِسَآءَكُمْ وَفِى ذٰلِكُمْ بَلَآءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيْمٌ ﴿٦﴾

"Biz Musa'yı, "kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara, Allah'ın günlerini hatırlat" diye mu'cizelerle gönderdik. Şüphesiz ki bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler bulunmaktadır. Hani Musa kavmine: "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi kötü azaba sürmekte olan, oğullarınızı boğazlamaya, kadınlarınızı diri bırakmaya devam eden Firavun hanedanından sizi kurtarmıştı ve bunda, Rabbinizden büyük bir imtihan vardır" demişti" (İbrahim, 5-6).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Daha Önceki Kısımla Münasebet**

Bil ki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i insanlara, onları karanlıklardan nûra çıkarması için gönderdiğini beyan edip, O'nun gönderilmesinde gerek Hz. Peygamber'e, gerek O'nun kavmine olan nimetinin kemalini zikredince, bunun peşi sıra, geçmiş kavimlere gönderilen diğer peygamberlerin bi'setini, ve o kavimlerin onlara karşı davranışlarını anlatmaya başlamış, böylece Hz. Peygamber'e, kavminin kendisine yapmış olduğu eziyetlere sabretmesini tavsiye ederek, onlarla nasıl konuşacağını ve onlara nasıl muamele edeceğini öğretmiştir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, alışılmış olan âdet üzere, bazı peygamberlerin kıssasını zikretmiş ve işe, **Hz. Musa** (a.s.)'nın kıssasıyla başlayarak وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا *"Biz Musa'yı (...) mu'cizelerle gönderdik"* buyurmuştur.

Hz. Musa'nın Mu'cizeleri

Esamm şöyle demiştir: "**Musa** (a.s.)'nın mu'cizeleri, âsâ, yed-i beyzâ, çekirgeler, bitler, kurbağa, kan, denizin yarılması, taştan pınarların fışkırması, dağın gölgelik gibi kaldırılması ve gökten bıldırcın etiyle kudret helvası indirilmesidir."

Cübbâî "Allahu Teâlâ **Musa** (a.s.)'yı, kavmi Benî İsrail'e âyetlerle göndermiştir. Bu âyetler, O'na bildirilen şeyler, O'na indirilen kitap ve O'na, dini kavmine açıklaması hususunun emredilmesidir" demiştir.

Ebu Müslim el-İsfehânî ise, şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkında: *"Bu bir kitaptır ki, insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için onu sana indirdik"* (İbrahim, 1) buyurmuştur. **Hz. Musa** (a.s.) hakkında da, *"kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar" diye Musa'yı peygamber olarak gönderdik"* buyurmuştur. Bu ifadenin maksadı, bi'setten gayenin, bütün peygamberler için aynı olduğunu; bunun da, peygamberlerin insanları, dalâlet karanlıklarından hidâyet nurlarına çıkarmaya gayret etmeleri olduğunu anlatmaktır.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Âyette "En" Edatının Manası**

Zeccâc şöyle demiştir: "Âyetteki "اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ" cümlesinden maksad بِاَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ "Kavmini çıkarasın diye" manasıdır. Buradaki en edatının, "yani" manasında olmak üzere "en-i müfessire" olması uygundur. Bu takdirde mana şöyle olur: "Andolsun ki biz **Musa**'yı âyetlerimizle.. .....çıkar" diye gönderdik." Sanki şöyle denilmektedir: "Ona şöyle dedik: "Kavmini.... çıkar." Bunun bir benzeri de, وَانْطَلَقَ الْمَلَأُ مِنْهُمْ اَنِ امْشُوا *"Onların elebaşlarından bir gürûh, 'yürüyün' diyerek kalkıp gittiler"* (Sa'd, 6) âyetidir. Âyetin te'vili şöyledir: Onlara, "yürüyün" denilmiştir. Yine bu "en" edatının, haber için getirilen "en-i muhaffefe" olması da uygundur. Buna göre mana, "Andolsun ki biz **Musa**'yı kavmini dalaletten nûra çıkarması için gönderdik" şeklindedir. Fakat bundaki "bâ" harf-i cerri hazfedilmiş ve "en" edatı doğrudan emir sîgasına bitiştirilmiştir. Bunun bir benzeri de كَتَبْتُ اِلَيْهِ اَنْ قُمْ وَاَمَرْتُهُ اَنْ قُمْ "Ona kalk diye yazdım, kalk diye emrettim" şeklindeki sözündür."

Allah'ın Günleri

Zeccâc, bu iki görüşü **Sibeveyh**'ten nakletmiştir. Âyetteki وَذَكِّرْهُمْ بِاَيَّامِ اللّٰهِ *"ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ **Musa** (a.s.)'ya bu âyette iki şeyi emretmiştir:

a) Kavmini küfrün karanlıklarından çıkarmasını.

b) Onlara, Allah'ın günlerini hatırlatmasını... Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demiştir: **"Eyyam"** kelimesi, **"yevm"** kelimesinin çoğuludur. **"Yevm"** kelimesi ise, güneşin doğumundan, batımına kadarki müddeti (gündüzü) gösterir. **"Eyyâm"**ın aslı, "اَيْوَامٌ" şeklinde idi, Bunda yâ ile vâv bir araya gelmiş ve birincisi, yani yâ harfi bir sükûn ile vâv'dan önce gelmiştir. Bundan dolayı biri diğerine idğâm edilmiş ve idğâmda da yâ harfi üstün gelmiştir.

***İKİNCİ MESELE:* Eyyam (Günler) ve Beni İsrail'in Vak'aları**

"Eyyam" (günler) kelimesi ile, o günlerde meydana gelmiş büyük hadiseler kastedilmiştir. Nitekim Arapçada, "Falanca Arapların eyyâmını (günlerini) bilir" denilir. Bundan maksat, "Arapların belli başlı hadiseleri"dir. Nitekim darb-ı meselde de, مَنْ يَرَ يَوْمًا يُرَ لَهُ "Bir gün gören, bir gün de görülür" denilmiştir. Bu, "Bir kimse bir günde başkasının maruz kaldığı felâket sebebiyle sevinçli görünürse, başka bir günde de kendisinin başına gelen felâketten ötürü hüzünlü görülür" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"İşte o günler... biz onları, insanlar arasında döndürür dururuz"* (Âl-i İmran, 140) buyurmuştur. Bunu iyice anladığın zaman, bil ki âyetteki bu tabirin manası "sen onlara terğîb ve terhîb (teşvik ve korkutma) ile, vaad ve vaîd ile öğüt ver" şeklinde olur. Terğîb ve vaad, onlara Allah'ın hem kendilerine, hem de kendilerinden önce yaşamış olan, geçmiş zamanda peygamberlere imân etmiş olan kimselere vermiş olduğu nimetleri hatırlatmasıdır. Terhîb ve vaîd (tehdid) ise, onlara Allah'ın azabını ve şiddetini, geçmiş ümmetlerden peygamberlerini yalanlayanlardan tıpkı **Âd, Semûd** ve diğer kavimlerin başına gelen azaplarda olduğu gibi intikam alışını hatırlatmasıdır. Ta ki onlar vaadlere arzu duyup tasdik etme (inanma) yoluna gitsin; vaîdlerden de sakınıp yalanlamayı terk etsinler. Bil ki Allahu Teâlâ'nın **Musa** (a.s.) için olan "eyyâmı" (günler) arasında, İsrâiloğulları'nın **Firavun**'un zorbalığı ve kahrı altında bulunduğu günler olan mihnet (sıkıntı) ve imtihan günleri ile, yine üzerlerine kudret helvası ile bıldırcın etinin indirildiği, denizin yarıldığı ve bulutun üzerlerine gölgelik yapıldığı, nimet ve rahatlık günleri bulunmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak إِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ *"Şüphesiz ki bunda çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler bulunmaktadır"* buyurmuştur. Bu, "Bu hatırlatma ve dikkat çekmede, çok sabreden ve çok şükreden

kimseler için nice ibret alınacak şeyler vardır. Çünkü durum, ya bir mihnet ve imtihan hali, ya da bir atiyye ve bolluk hali olur. Eğer birinci durum olur ise, mü'min çok sabreder. İkinci hal söz konusu ise, o, çok şükredici olur" demektir. Bu ifadeler, mü'minin, her ânında mutlaka bu iki durumdan birisi üzere olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Buna göre eğer zaman, onun gönlüne uygun ve arzusuna muvafık bir biçimde geçiyor ise, o, şükür ile meşgul olur; gönlüne uygun bir biçimde cereyan etmiyorsa, o zaman da sabırla meşgul olur.

İmdi eğer: "Bu hatırlatmalar ve öğütler herkes için birer ibret vasıtasıdırlar. O halde daha niçin bunlar çok sabreden ve çok şükreden kimselere tahsis edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu hususta birkaç izah yapılabilir:

1) Bu âyetlerden istifade eden, bunlara itibar edenler o kimseler olduğu için, *"(Bu Kur'ân) muttakiler için bir hidâyet (vasıtasıdır)"* (Bakara, 2), ve *"Sen ancak O'ndan korkanı inzâr edicisin"* (Naziât, 45) âyetinde de olduğu gibi, bunlar ancak o kimseler için bir âyet (bir ibret) olmuş olur.

2) Şöyle denilmesi de uzak bir ihtimal değildir: Hatırlatma ve öğüt vermenin bu çeşidinden yararlanmak, ancak sabreden ve şükreden kimseler için söz konusudur. Böyle olmayan kimseler, bu âyetlerden yararlanamaz.

Bil ki Allahu Teâlâ, **Musâ** (a.s)'ya, kavmine Allah'ın günlerini hatırlatmasını emrettiğini zikredince, **Hz. Musâ**'nın da onlara, bu günleri hatırlattığını bildirerek, وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ *"Hani Musa kavmine, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, sizi kötü azaba sürmekte olan... Firavun hanedanından sizi kurtarmıştı"* buyurmuştur. Buradaki اِذْ اَنْجٰيكُمْ *"Hani sizi kurtarmıştı"* ifadesi, in'âm etmek manasındaki "نِعْمَةَ" kelimesinin zarfıdır, ona bağlıdır. Yani, "Allah'ın o zaman (bunu yapmakla) size olan nimetini hatırlayın" demektir. Geriye âyetle ilgili birkaç soru var:

Ayrı İşin Farklı Lafızlarla Anlatılması

Birinci soru: Cenâb-ı Hak Bakara Sûresi'nde "يُذَبِّحُونَ" (Bakara, 49); A'râf Sûresi'nde (aynı sadedde) يَقْتُلُونَ (öldürürler); bu âyette ise, atıf vâv'ı ile, وَيُذَبِّحُونَ (boğazlarlar) şeklinde getirmiştir. Bunlar arasındaki fark nedir?

Cevap: Allahu Teâlâ, Bakara Sûresi'nde (Âyet, 49) vâv'sız olarak يُذَبِّحُونَ *"Boğazlarlar"* buyurmuştur. Çünkü bu ifade, o âyetteki "sûe'l-azab" ifadesinin bir tefsiridir. Tefsir sadedinde gelen ifadenin başında atıf vâv'ının getirilmesi güzel olmaz. Nitekim sen şöyle dersin: اَتَانِي الْقَوْمُ زَيْدٌ وَعَمْرٌو

"Bana kavim (insanlar) geldi, yani Zeyd ve Amr". Çünkü "Zeyd" ve "Amr" ile, **"kavm"** kelimesini tefsir etmek istedin. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ يَلْقَ اَثَامًا * يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ *"Kim bunlardan yaparsa, cezaya çarpar; kıyamet günü azabı katlanır"* (Furkan, 68-69) âyetidir. Bundaki اَثَامًا (cezâ) kelimesi, "azabın katlanması" şeklinde tefsir edildiği için, atıf vâv'ının zikredilmemesi gerekmiştir. Bu âyetteki bu ifadeye gelince, "يُذَبِّحُونَ" ifadesinin başına vâv getirilmiştir. Çünkü bunun manası, "Onlar İsrâiloğullarına hem boğazlama, ayrıca boğazlama olmayan başka kötü azapları yapıyorlardı" şeklindedir. Binâenaleyh bu âyette وَيُذَبِّحُونَ *"ve boğazlıyorlardı"* ifadesi, bir başka çeşit işkenceyi ifade etmekte olup, kendisinden önceki ifadenin tefsiri değildir.

Firavun'un Yaptığı İşkence, Rabden İmtihan Olur mu?

İkinci soru: Firavun hânedanının yapmış olduğu iş nasıl onların Rablerinden gelen bir imtihan olmuş olur?

Buna iki şekilde **cevap** verilir.

a) Allahu Teâlâ'nın, **Firavun hânedanı**na bu işi yapma imkânı vermesi, Allah'tan yana bir imtihan olmuş olur.

b) Bu, Allah'ın onları kurtarmasına bir işârettir. Bu kurtarma da büyük bir imtihandır. Bela, "imtihan ile sınanmak" anlamındadır. Bu, bazen nimet ile bazen de mihnet ve sıkıntılarla olur. Hak Teâlâ, *"Biz sizi, fitne olarak hayırlar ile ve şerler ile imtihan ederiz"* (Enbiya, 35) buyurmuştur. Bu izah, daha uygundur. Çünkü, *"Hani Musâ, kavmine: "Allah'ın, üzerinizdeki nimetini hatırlayın"* şeklindeki âyetin baş kısmına daha uygun düşmektedir.

Kadınları Hayatta Bırakıp Hizmetçi Edinmeleri

Üçüncü soru: Farzedelim ki, oğulların boğazlanması bir imtihan olsun. Fakat kadınların hayatta bırakılması nasıl imtihan olur?

Cevap: Onlar, kadınları, kendilerini öldürmemelerine karşılık, hizmetçi olarak kullanıyorlardı. Yine **Firavun hânedanı**nın, o kadınları, kocalarından ayrı olarak sağ bırakmaları, onlara verilebilecek en büyük zarar idi.

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَاَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾

"Hani Rabbiniz şunu bildirmişti "Şükrederseniz, elbette size olan nimetimi arttırırım, ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz benim azabım pek çetindir" (İbrahim, 7).

Bil ki, âyetteki, *"Hani Rabbiniz şunu bildirmişti"* ifadesi, **Hz. Mûsa**'nın, kavmine söylediği sözler cümlesindendir. Buna göre sanki, **Hz. Musâ** (a.s.), kavmine "Allah'ın size olan nimetlerini hatırlayın" dediğinde, "ve şunu da hatırlayın ki Rabbiniz şunu bildirmişti" demiştir. Buradaki "تَأَذَّنَ، آذَنَ" manasınadır, "تَأَذَّنَ" ile "آذَنَ"nin bir benzeri de "اَوْعَدَ" ve "تَوَعَّدَ" ile "اَفْضَلَ" ve "تَفَضَّلَ" fiilleridir. Tefa'ale vezninde, "اَفْعَلَ" vezninde bulunmayan fazla bir mananın olması gerekir. Buna göre sanki, "Rabbiniz size, kendisinde şek ve şüphe bulunmayan çok kesin bir bildiri ile bildirmiştir ki" denilmektedir. Dolayısıyla âyetin manası, "Rabbiniz size bildirdi ve buyurdu ki: "Eğer şükrederseniz..." şeklindedir. O halde, buradaki "تَأَذَّنَ" fiili, "dedi" manasında zikredilmiştir. Çünkü bildirmek de, bir bakıma "demek"tir. **İbn Mes'ûd** (r.a.) da "وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ" şeklinde okumuştur.

Şükür Nimeti Artırır

Bil ki âyetten maksat, Allah'ın nimetlerine şükreden kimseye, Allah'ın, nimetlerini artıracağını bildirmektir. Burada gerçek şükrü tanımak, şükür ile meşgul olunduğunda fazladan verilecek olan nimetleri incelemek gerekir. Şükür, saygı ile ve nefsi o yola alıştırmak sureti ile, nimet verenin nimet verdiğini itiraf ve tasdik etmek demektir. Nimetin artması birkaç şekilde olabilir. Manevi ve maddi nimetler bunlardandır.

Manevi Nimetler

Manevi nimetlere gelince, bu, şükreden kimsenin devamlı bir şekilde Allah'ın çeşitli nimetlerini, O'nun çeşitli fazl ve keremini düşünüp görmesinde olur. Bir kimseye çokça iyilikte bulunanı, hiç şüphesiz o kimse sever. Binâenaleyh nefsin, çeşitli ilahî fazl ve ihsanı düşünüp görme ile meşgul olması, o kulun Allahu Teâlâ'yı iyice sevmesini gerektirir. Sevgi (muhabbet) sıddîkların en üst makamıdır. Sonra kul, bazen bu halden nimet verene olan sevgisinin, nimete bakmaktan alıkoyduğu bir hâle yükselir. Saadetlerin ve bütün hayırların kaynağının, Allah sevgisi ve marifetullah (Allah bilgisi) olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh şükür ile meşgul olmanın, manevi nimetlerin artmasına sebep olduğu sâbit olmuştur. Maddi nimetlerin artmasına gelince, "istikra" (tam bir araştırma), Allah'ın nimetlerine

şükretmekle çok meşgul olan kimsenin, nimetleri daha çok elde ettiğini gösterir. Netice olarak diyebiliriz ki: Şükür makamı, ancak kul, ma'bûdunu tanımakla meşgul olduğu için güzel bir makam olmuştur. Kulu, aldanış yurdu dünyadan, kutsi âleme sevk eden her makam, hem dinî, hem de dünyevî saadetleri gerektiren yüce ve kıymetli bir makamdır.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ *"Ve eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz benim azabım pek çetindir"* ifadesindeki, "küfür" ile, "nankörlük" manası kastedilmiştir, inkâr değil. Çünkü şükrün mukabilinde zikredilen "küfür", "nankörlük" manasına gelir. Bunun sebebi şudur: Nankörlük, ancak insanın o nimetlerin Allah'tan olduğunu bilmemesi durumunda tahakkuk eder. Nimetleri inkâr etmek, bilmemek, Allah'ı inkâr etmektir. Allah'ı inkâr etmek de, en büyük ikâb ve azabı gerektiren şeylerdendir. Hem buradaki bir başka incelik de şudur: Hak olan Bir'in dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkindir ve zatı gereği mümkin olan her şeyin var olması, ancak zatı gereği vâcip olanın var etmesi ile; yok olması da O'nun yok etmesi ile olur. Durum böyle olunca da Hakk'ın dışında kalan her şey, Hakk'a boyun eğmiştir. Mümkin varlıkların hepsi, Hak Teâlâ'ya boyun eğip, kendisinde Hakk'ı tanımanın nûru ve Hakk'ın celâlinin şerefi bulunan her kalp, Hakk'ın dışında kalan her şey de bu kalbin sahibine boyun eğer. Çünkü bu nurun O'nun kalbinde mevcut olması, tabiî olarak, Allah dışındaki her varlığın O'na hizmet etmesini gerektirir. Kalp bu nurdan boş ve uzak olduğunda, zayıflar ve değersizleşir. Böylece de, Hak dışındaki her varlık, ondan kendisine hizmet etmesini bekler ve onun dışındaki her şey onu hakir görür. İşte bu zevkî yolla, Hak bilgisi ile meşgul olmanın, dünya ve âhirette bütün hayır kapılarının açılmasına; sırf maddî şeylerle meşgul olmakla, marifetullah'tan yüz çevirmenin de dünya ve âhirette çeşitli âfet ve korku kapılarının açılmasına sebep olacağı öğrenilir.

وَقَالَ مُوسٰٓى إِنْ تَكْفُرُوٓا اَنْتُمْ وَمَنْ فِى الْاَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللّٰهَ لَغَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾
اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا
يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللّٰهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوٓا اَيْدِيَهُمْ فِىٓ اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوٓا إِنَّا
كَفَرْنَا بِمَآ اُرْسِلْتُمْ بِهِ وَإِنَّا لَفِى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَآ إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾

"Musa, "Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine şeksiz şüphesiz Allah (her şeyden) müstağnidir, hakkıyla hamde ancak O lâyıktır" demişti. Sizden evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelmiş, sayılarını Allah'tan başka kimsenin bilmediği kavimlerin haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara apaçık bürhanlar getirmişti de, onlar ellerini ağızlarına götürüp, "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz ve sizin davet ettiğiniz dinden, kat'î ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz" demişlerdi"
(İbrahim, 8-9).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki **Hz. Musâ** (a.s.), şükür ile meşgul olmanın dünyevi ve uhrevi hayırların artmasına vesile olacağını, küfran-ı nimetle meşgul olmanın ise, şiddetli azabı ve dünyevi-uhrevi çeşitli afetlerin meydana gelmesine sebep olacağını açıklayınca, bunun peşi sıra, şükrün faydalarının, inkârın (nankörlüğün) zararlarının ancak, şükredene ve nankörlük edene döneceğini; ibâdet edilen ve şükredilen zâtın ise, bu şükürden istifade etmekten ve o nankörlükten dolayı zarar görmekten münezzeh olduğunu beyan buyurmuştur.

Allah'ın Müstağni Oluşu

İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine şeksiz şüphesiz Allah (her şeyden) müstağnidir, hakkıyla hamde ancak o lâyıktır"* buyurmuştur ki, bu ifadenin maksadı, Allahu Teâlâ'nın bu taatleri, ma'bûda yönelik bir menfaatten ötürü değil, ibadet edenin kendisine yönelik faydalardan ötürü olduğunu anlatmaktır.

Bunun böyle olduğuna, âyetteki, *"Şüphesiz Allah (her şeyden) müstağnidir"* buyruğu delâlet etmektedir. Bu ifade şu demektir: O, zâtı gereği vardır. Bütün sıfatları itibarı ile ve her bakımdan "vacibu'l-vücûd"dur. Çünkü eğer, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olmasaydı, varlığının yokluğuna üstün gelmesi bir müreccihe bağlı olurdu. O zaman da her şeyden müstağni olmuş olmazdı ve biz onu müstağni sayıyoruz. Bu ise bir "hulf'dür. Böylece O'nun müstağni oluşunun, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olmasını gerektirdiği sâbit olmuş olur. O'nun zâtı gereği vacibu'l-vücûd olduğu sâbit olunca, O'nun bütün kemâlatları bakımından vâcibu'l-vücûd olması da gerekir. Zira O'nun zâtı, bu kemâlâtın bulunması hususunda yeterli olmasaydı, O, bu kemâlâtın

meydana gelmesinde başka bir sebebe muhtaç olurdu ve bu durumda da müstağni olmuş olmazdı. Halbuki biz O'nun müstağni olduğunu söylüyoruz. O zaman bu bir "hulf" olur. Böylece O'nun zâtının, bütün kemâlâtının tahakkukunda yeterli olduğu sâbit olmuş olur. Böyle olunca da, O zâtı gereği hamîd olmuş olur. Çünkü hamîd, hamde müstahak olandır. Binâenaleyh, yaptığımız bu izahla, Cenâb-ı Hakk'ın, ganî (müstağni) ve hamîd oluşunun, şükredenlerin şükrü ile artmamayı ve kâfirlerin nankörlüğü ile de noksanlaşmamayı gerektirdiği sâbit olmuş olurdu. İşte bu manadan ötürü Cenâb-ı Hak, *"Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de inkâr etseniz, yine şeksiz şüphesiz Allah, ganî ve hamîddir"* buyurmuştur. Bütün bu manalar, ince sırlardandır.

Bil ki âyetteki, *"Siz de, yeryüzünde bulunanların hepsi de, inkar etseniz"* ifadesindeki inkâr, ister küfür manasına, ister nankörlük manasına hamledilsin, mana değişmez. Çünkü Allahu Teâlâ, bütün kemâlâtı ve kibriya ve celâl sıfatlarının tamamında, âlemlerden müstağnidir.

Önceki Kavimlerden İbret Almak Gereği

Sonra Cenâb-ı Hak, ... اَلَمْ يَاْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ *"Sizden evvelkilerin, Nûh, Âd ve Semûd kavimlerinin ve onlardan sonra gelmiş kavimlerin haberi size gelmedi mi?"* buyurmuştur. **Ebu Müslim el-İsfehânî** "Bu ifadenin de, **Hz. Musâ** (a.s.)'nın, kavmine söylediği sözlerden olması muhtemeldir. Bundan maksat, **Hz. Musâ** (a.s.)'nın, kendinden önceki kavimlerin helakini hatırlatarak kavmini korkutmasıdır. Bunun, geçmiş ümmetlerin durumlarını onlara anlatmak için, Allah tarafından gelen ve ifadesini **Hz. Musa**'nın dilinde bulan bir hitap olması da mümkündür ki, bundan murat da, geçmiş ümmetlerin hallerini öğrenmekle bir ibretin tahakkuk etmesidir. Her iki manaya göre de, bu maksat vardır. Fakat çoğu âlimler bunun, bizzat Hz. Muhammed (s.a.s.)'in ümmetine bir hitap olduğu kanaatindedirler" demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, âyette üç kavimden bahsetmiştir. Bunlar, **Nûh**, **Âd** ve **Semûd** kavimleridir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ اِلَّا اللّٰهُ *"Onlardan sonra gelmiş, sayılarını Allah'tan başka kimsenin bilmediği..."* buyurmuştur. **Keşşâf sahibi**, bu hususta şöyle iki ihtimal ileri sürmüştür:

1) Bu ifade, mübtedâ-haberden meydana gelmiş bir cümle-i i'tirâziyedir.

Zâlimlerin Direnmesi

2) Âyetteki وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ *"Onlardan sonra gelmiş"* cümlesi *"Nûh, Âd ve Semûd kavimleri"* ifadesi üzerine atıftır, *"Sayılarını Allah'tan başka kimse bilmez"* ifadesi ile ilgili iki görüş vardır:

a) Bununla, "Onların sayılarının künhünü ancak Allah bilir. Çünkü Kur'ân'da onlardan ancak genel (mücmel) bir tarzda bahsedilmiştir. Ama esas sayıları, ömürleri, nasıl ve nice oluşları Kur'ân'da mevcut değildir" manası kastedilmiştir.

b) Bununla, "Haberleri bize hiç ulaşmamış olan birtakım kavimler kastedilmiştir. Onlar da, kendilerini (isimlerini) hiç bilmediğimiz birtakım peygamberleri yalanlamışlardır. Onları ancak Allah bilir" manası kastedilmiştir. Bu ikinci görüşü ileri sürenler, bütün nesepleri **Hz. Âdem**'e dayandıranların görüşlerini tenkit etmişlerdir. **İbn Mes'ûd** (r.a) bu âyeti okuduğunda, "Nesepçiler yalan söylüyor" yani, "Onlar, nesep ilmini bildiklerini iddiâ ediyorlar. Halbuki Allah bunun bilgisini kullarından almıştır" derdi. **İbn Abbas (r.a.)**'ın da: **"Adnân** ile **Hz. İsmâil** arasında adlarını bilmediğimiz otuz baba (nesil) vardır" dediği rivâyet edilmiştir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Bunların arasında (geçen) birçok (nesilleri) de (helak ettik)"* (Furkân, 38) ve *"Onların içinden sana kıssalarını anlattığımız kimseler de var, sana bildirmediğimiz kimseler de var"* (Mü'min, 78) âyetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, nesebini **Ma'd b. Adnân b. Eded**'den daha ileri götürmeyip şöyle dediği rivâyet edilmiştir: تَعَلَّمُوا مِنْ أَنْسَابِكُمْ مَا تَصِلُونَ بِهِ أَرْحَامَكُمْ وَتَعَلَّمُوا مِنَ النُّجُومِ مَا تَسْتَدِلُّونَ بِهِ عَلَى الطَّرِيقِ *"Neseplerinizden, sıla-i rahim yapacaklarınızı (sıla-i rahim yapmanız gereken akrabalarınızı) öğrenin. Yıldız (ilminden de), kendisi ile yolunuzu bulacak kadarını öğrenin"*[47]

Kâdî şöyle demiştir: "Bu izaha göre, **Hz. Âdem** (a.s.)'den bu zamana (günümüze) kadar geçen senelerin miktarını kesin olarak bilmek mümkün değildir. Çünkü eğer bu mümkün olursa, **Hz. Âdem**'e kadar ulaşan neseplerin bilinebilmesi de uzak olmaz.

Buna göre eğer, "Hangi görüş daha evlâdır?" denilirse, biz deriz ki:

Bence ikinci görüş doğruya daha yakındır. Çünkü âyetteki, *"(Sayılarını) Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği"* kaydı, onların bilinemeyeceğini ifade etmektedir. Bu, onların zatlarının da bilinememesini iktizâ eder. Çünkü, eğer onların zatları, kendileri malûm olsaydı, ama ömürlerinin müddeti

47 **Tirmizî,** Birr, 49 (4/351), **Müsned,** 2/374.

ve sıfatlarının niteliği de meçhul olsaydı, o zaman onların zatlarının bilinmediğini söylemek doğru olmazdı. Âyet, onların zatlarının bilinmediğine delâlet ettiğine göre, doğruya en yakın olanı, şüphesiz ikinci görüş olur.

Ellerini Ağızlarına Götürmenin Manası

Allahu Teâlâ sonra, daha önce bahsedilmiş olan bu kavimlerin, peygamberler kendilerine, apaçık bürhân ve mu'cizeler getirdikleri zaman, bazı işler yaptıklarını nakletmiştir. Bunlardan **birincisi** فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ فِى اَفْوَاهِهِمْ *"Onlar ellerini ağızlarına götürdüler"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bunun manasıyla alakalı iki görüş bulunmaktadır:

1) Buradaki "el" ve "ağız"dan murat, malûm olan iki uzuvdur.

2) Bunlardan murat, o iki uzvun dışındaki başka bir şeydir.. Allah bunları, mecazî olarak zikredip ifadede bir genişlik meydana getirmek dilemiştir. Birinci görüşte olanlara göre, bunun üç izahı bulunmaktadır:

Birinci izah "اَيْدِيَهُمْ" ve "اَفْوَاهِهِمْ" kelimelerindeki zamirler, kâfirlere râcidir. Buna göre birkaç ihtimal söz konusudur:

a) Kâfirler, peygamberleri görmelerinden ve onların sözlerini işitmelerinden dolayı ortaya çıkan kin ve sıkıntılarından ötürü ellerini ağızlarına götürüp ısırmışlardır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Size karşı olan) kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar"* (Âl-i İmrân, 119) âyetidir. Bu görüş, **İbn Abbas** ve **İbn Mes'ûd** (r.a)'dan rivâyet edilmiştir. **Kâdî**'nin tercih ettiği görüş de budur.

b) Kâfirler peygamberlerin sözlerini işittikleri zaman buna şaşakaldılar, alay edip gülüştüler. İşte bu esnada gülmekten kırılan ve elini ağzına götüren kimsenin yaptığı gibi, ellerini ağızlarına götürmüşlerdir.

c) Onlar, bununla, peygamberlere söyledikleri sözden geri durmaları ve bunu söylememelerini işaret etme anlamına ellerini ağızlarına götürmüşler "sus" demek istemişlerdir. Bu görüş, **Kelbî**'den rivâyet edilmiştir.

d) Onlar elleriyle, dillerine ve *"Biz size gönderileni inkâr ediyoruz"* şeklindeki sözlerine işâret etmişlerdir. Yani, "Sizin söylediklerinize karşılık bizim cevabımız budur! Bizden, bundan başka cevap beklemeyin!" demektir. Bu, onların, hiç tasdik etmeyeceklerini bildirmek ve bu hususta peygamberleri ümitsiz düşürmek için söyledikleri bir sözdür. Baksana, âyette *"Onlar, ellerini ağızlarına götürüp, "Bizsize gönderileni inkâr ettik!"* dedikleri nakledilmiştir.

İkinci izah: Buradaki iki zamir de, peygamberlere râcidir. Bunda iki mana muhtemeldir:

1) Kâfirler, peygamberlerin ellerini tutup, onları susturmak ve sözlerini kesmek için, ağızlarına koymuşlardır.

2) Peygamberler, o kâfirlerden tamamen ümit kesince, sustular ve ellerini ağızlarına koydular. Çünkü kim bir topluluğun yanında bir söz söyler, onlar da o sözü reddederlerse, bundan dolayı da o kimse onlardan korkarsa, onlara bir daha bu sözü asla söyleyemeyeceğini göstermek için, çoğu zaman elini ağzına kor.

Üçüncü izah: "اَيْدِيَهُمْ"deki zamir kâfirlere; "اَفْوَاهِهِمْ"deki zamir de peygamberlere râcidir. Buna göre iki izah bulunmaktadır:

1) Kâfirler, peygamberlerin nasihat ve öğütlerini, sözlerini işittikleri zaman, onları yalanlayıp reddetmek gayesiyle, (kes sesini, yeter artık! dercesine) elleriyle peygamberlerin ağızlarını göstermişlerdir.

2) Kâfirleri, peygamberlerin konuşmalarını engellemek için, ellerini onların ağızlarına kapamışlardır. Çünkü, birisinin konuşmasını iyice engellemeye çalışan kimse, ona böyle yapar.

Âyet-i kerimedeki "el" ve "ağız" kelimelerinin mecazî manada zikredildiği şeklindeki ikinci görüşe göre bunun birkaç izahı bulunmaktadır:

Birinci izah: Ebu Müslim el-İsfehanî şöyle demiştir: "Buradaki "el"den murat, peygamberlerin konuşup izhar ettikleri hüccetlerdir. Bu böyledir, çünkü, hücceti duyurmak, büyük bir in'âmda bulunmak; "in'âm" da, "nimet" de "el" olarak isimlendirilir. Meselâ, bir kimse birisine iyilik yaptığı zaman, kendisine iyilik yapılan kimse, لِفُلَانٍ عِنْدِى يَدٌ "Falancanın bende bir eli var" der. Bazen, "el", kendisiyle pazarlık ve yapılan akit murat edilerek zikredilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerçekten sana biat edenler, ancak Allah'a biat etmiş olurlar. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir"* (Fetih, 10) buyurmuştur. Binâenaleyh, peygamberlerin zikrettikleri ve anlattıkları deliller, birer nimet ve birer "el"dirler. Yine, onların, kavimleriyle yapmış oldukları anlaşmalar da, birer "el"dîr. **"Yed"** (el) kelimesinin, azlık ifade eden (cem'i kılleti) çoğulu **"eydî"**; çokluk ifade eden çoğulu (cem-i kesreti) ise, **"eyâdî"**dir. Böylece, peygamberlerin beyyinelerinin ve akitlerinin, **"eydî"** (eller) diye isimlendirilmesinin, doğru ve uygun olduğu sabit olmuştur. Onların nasihatleri ve ahitleri sadece ağızdan çıkıp, ama kabul edilmediğinde, geldiği yere dönmüş gibi olur. Bunun bir benzeri de, *"O zaman siz*

o (iftirayı) dillerinizle (birbirinize) yetiştiriyordunuz, (hakkında) hiçbir bilginiz olmayan şeyi ağızlarınızla söylüyordunuz" (Nûr, 15) âyetidir. Kabul etmek, ağızdan ağızla almak olunca, reddetmek de ağza geri göndermek gibi olur." İşte bu izahın anlatımında, **Ebu Müslim**'in sözünün tamamı budur.

İkinci izah: Muhammed İbn Cerir, bazı âlimlerden, *"Onlar ellerini ağızlarına götürdüler"* ifadesinin, "Onlar, cevap vermediler" manasında olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Cevap vermeyen kimse için, "elini ağzına götürdü" denilir. Araplar, birisi kendisine cevap vermeyip sustuğu zaman, "Falancaya bir hacetimi söyledim de, o da elini ağzına kapattı" demektedirler. Sonra **Taberî** bu görüşün zayıf olduğunu söyler ve şöyle der: "Onlar, bilakis, peygamberleri yalanlayarak cevap verdiler. Çünkü, "Biz size gönderileni inkâr ediyoruz" dediler.

Üçüncü izah: Âyetteki "eller"den murat, Allah'ın, onlara vermiş olduğu zahirî ve batınî nimetlerdir. Onlar, peygamberleri yalanladıkları zaman, bu nimetlerin, izâle ve yok edilmesine sebebiyet vermiş oldular. Buna göre, *"Onlar, ellerini ağızlarına götürdüler"* ifadesinin manası, "Onlar, Allah'ın nimetlerini, ağızlarından çıkan kelimelerle, kendilerinden reddettiler" anlamındadır. Buradaki "fî" harf-i cerrinin "bâ" (ile) manasında olması uzak bir ihtimal değildir. Çünkü harf-i cerlerin birbirleri yerine kullanılması mümkündür.

Allah'ın kâfirlerden naklettiği davranışların **ikincisi,** onların اِنَّا كَفَرْنَا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهٖ *"Biz, size gönderileni inkâr ediyoruz"* şeklindeki sözleridir. Bu, "Biz sizin, Allah'ın sizi gönderdiğini iddia ettiğiniz şeyi, yani peygamberliğinizi inkâr ediyoruz" demektir. Çünkü onlar, o peygamberlerin Allah katından gönderildiğini kabul etmiyorlardı. Bil ki, birinci mertebede onlar, peygamberlerin sözlerini kabul etmek hususunda susmuşlar ve peygamberleri, bu iddialarında susturmaya çalışmışlardır. Bu ikinci mertebede ise, açıkça, kendilerinin bu bi'seti, risâleti inkâr ettiklerini söylemişlerdir.

Allah'ın kâfirlerden naklettiği davranışların **üçüncüsü,** onların şu sözleridir. وَاِنَّا لَفِى شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ *"sizin davet ettiğiniz dinden, kat'î ve kesin bir şüphe ve şek içindeyiz."* **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: "Buradaki fiil, nûn'ün idğamıyla "تَدْعُوْنَّا" şeklinde de okunmuştur. **"Murîb"** kelimesi, ya şüpheye düşüren; ya da şüpheli, şüpheye bulaşmış olan manasında olup, "اَرَابَ" (şüpheye düşürdü, şüpheli oldu) fiilindendir. Bunun mastarı olan

"rayb", nefsin daralması, bir işe tam ısınamaması ve kani olamaması anlamındadır.

Şâyet: "İkinci mertebede onlar peygamberlerin peygamberliğini inkâr ettiklerini zikrettikleri halde, daha nasıl bundan sonra yine kendilerinin, peygamberlerin sözlerinin doğruluğu hususunda şek ve şüphe içinde bulunduklarını söylemişlerdir?" denilirse, biz deriz ki:

Onlar sanki şöyle demektedirler: "Biz ya, sizin peygamberliğinizi tamamen inkâr ediyoruz; yahut ta, bunu kat'î ve kesin olarak söylemiyorsak bile, en azından biz, nübüvvetinizin doğruluğu hususunda da şek ve şüphe içindeyiz. Her iki durumda da, sizin nübüvvetinizi itiraf edip kabul etmemize imkân yok." En doğrusunu Allah bilir.

قَالَتْ رُسُلُهُمْ اَفِى اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰٓى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوٓا اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ اٰبَآؤُنَا فَاْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾

"Peygamberleri de şöyle demişti: "Gökleri ve yeri yaratan, günahlarınızı bağışlamak ve size muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için (sizi hak dine) davet etmekte olan Allah hakkında mı şüphe ediyorsunuz?" Onlar da, "Siz de bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi, atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin" demişlerdi" (İbrahim, 10).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki bu kâfirler, peygamberlerine: *"Biz, sizin davet ettiğiniz dinden, kat'î ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz"* (İbrahim, 9) dedikleri zaman, peygamberleri onlara: "Siz, Allah hakkında, Allah'ın, göklerin ve yerin yaratıcısı, canlarınızın, ruhlarınızın, azıklarınızın ve bütün menfaatlerinizin yaratıcısı, var edicisi oluşu hakkında mı şüphe ediyorsunuz? Biz sizi, sadece bu **Mün'im**'e, nimetler veren bu ilâh'a ibadete davet ediyor ve O'ndan başkasına ibadetten men ediyoruz. Bütün bu hususlar, doğruluğuna sarih aklın da delâlet ettiği şeylerdir. Öyleyse siz daha nasıl, *"Biz, sizin davet ettiğiniz*

dinden, kat'î ve kesin bir şek ve şüphe içindeyiz" diyorsunuz" demişlerdir. Âyetin bu tertibi, son derece güzeldir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

أَفِي اللهِ شَكٌّ *"Allah hakkında mı şüphe ediyorsunuz?"* ifadesi, istifham-ı inkârîdir (yani bu olacak şey mi? Şüphe etmeyiniz manasındadır). Cenâb-ı Hak bu hususu zikrettikten sonra, bunun peşi sıra, *"Gökleri ve yeri yaratan"* diyerek, irâde sahibi yaratıcının varlığına delâlet eden hususları zikretmiştir. Biz bu kitapta göklerin ve yerin varlığının, bir hakîm, irâde sahibi yaratıcı'ya muhtaç oluşuna, nasıl delâlet ettiğini tekrar tekrar ve çeşitli tarzlarda anlatmıştık. Binâenaleyh, onları burada tekrarlamayacağız.

***İKİNCİ MESELE:* İnsanın Fıtratı, Yaratıcıyı Tanır**

Keşşâf sahibi, "İstifham hemzesi zarfın (fî harf-i cerrinin) başına gelmiştir. Çünkü söz, şüpheyle alakalı değil, ancak, Allah'ın varlığından şüphe edilme ihtimali bulunmadığı hakkındadır" demiştir. Ben de derim ki: Bazı âlimler insanın fıtratının, ince delillere vakıf olmadan önce de, irâde sahibi bir yaratıcının varlığına şehadet ettiklerini ve insanın ilk yaratılış fıtratının, buna şehadet ettiğine aşağıdaki pek çok şeyin de delâlet ettiğini söylerler:

1) Akıllı kimselerden birisi şöyle demiştir: Kim bir çocuğun yüzüne bir tokat atarsa, bu tokat irade sahibi bir yaratıcının varlığına; teklifin mevcudiyetine, cezâ yurdunun, âhiretin bulunduğuna ve peygamberin varlığına delâlet eder. Bunun irâde sahibi bir yaratıcının varlığına delâlet etmesine gelince, bu şöyledir: Çünkü akıllı bir çocuk, yüzüne bir tokat indiği zaman bağırır ve "Bana vuran kim?" der. Bu, ancak onun fıtratının, o tokadın, hiç yok iken meydana geldiği için, meydana gelişinin, onu yapan (vuran) bir fâilden dolayı ve onu varlık âlemine sokan (var eden) bir irâde sahibinden dolayı olması gerektiğine delâlet ettiğini gösterir. Aslî (yaratılış) fıtratı, bu tokat hadisesinin, son derece önemsiz ve az olmasına rağmen bir fâile muhtaç olduğuna şehâdet edince, âlemin bütün hâdiselerinin, bir fâile muhtaç olduğuna, öncelikle şehâdet eder.

Bunun, mükellefiyetin mevcut olması gerektiğine delâlet edişi de şöyledir: O çocuk, bağırıp çağırıp, "O adam beni niçin dövdü?" der. İşte bu da, onun fıtratının, insanın fiillerinin emir ve yasaklar dâiresine girdiğini, mükellefiyet şemsiyesi altında olduğunu ve insanın, istediği ve arzu ettiği her şeyi yapmak için yaratılmadığını gösterir.

Bunun, âhiretin mutlaka olacağına delâlet etmesi de şöyledir: çocuk tokada karşılık, bir cezânın verilmesini ister ve bu cezayı istemesi, elde etmesi mümkün olduğu müddetçe, bunun peşini bırakmaz. Binâenaleyh asli fıtrat, o azıcık bir şeye karşılık mutlaka bir cezanın gerekli olduğuna şehâdet edince, bütün amellere karşı da bir cezanın gerekli olduğuna haydi haydi şehâdet eder.

Bunun, peygamberliğin bulunduğuna delâlet etmesi ise şöyledir: İnsanlar, suç ne kadar olursa olsun, suç nispetinde, bunu işleyene bir cezanın gerektiğini kendilerine anlatacak birisine muhtaçtırlar. İşte peygamber de, bu işleri yapabilen ve insanlara o hükümleri açıklayabilen kimse demektir. Böylece, akıl fıtratının da, insan için mutlaka bu dört şeyin olacağına hükmettiği sâbit olur.

2) Bunun yaratıcının varlığını ikrar (kabul) etmeye dikkat çekmesi açıktır. Çünkü fıtrat, çeşitli nakışlarla süslü, hikmete ve maslahata uygun güzel tertip ile binâ edilmiş bir evin varlığının, ona bu nakışları veren, onu yapabilen ve hakîm olan bir ustası olmaksızın meydana gelmesinin imkansız olduğunu bilir. Gerek ulvî ve gerek süflî âlemdeki hikmetlerin bu küçücük evde bulunan hikmetli işlerden daha çok olduğu malumdur. Binâenaleyh insanın fıtratı, o nakışların, bir nakışçıya, o evin bir ustaya muhtaç olduğuna şehâdet edince, bu âlemin, hakim, hür ve irade sahibi bir fâile (yaratıcıya) muhtaç olduğuna haydi haydi şehâdet eder.

3) İnsan, çok şiddetli bir sıkıntıya ve güçlü bir belaya düştüğünde ve ona göre, hiç kimsenin kendisine yardım etme ümidi kalmadığında, asıl fıtratının ve yaratılışının neticesi olarak; kendisini bu beladan kurtaracak, o bela bağlarından ve ağlarından çıkaracak bir varlığa yalvarır yakarır. İşte bu da, ancak fıtratın, bir yaratıcı ve yöneticiye ihtiyaç hissedildiğine şehâdet etmesinden başka bir şey değildir.

4) Varlıklar, ya bir müessire ihtiyaç duymamış olurlar, ya duymuş olurlar. Eğer ihtiyaç duymamış ise, o zaman bu, zatı gereği vâcip olan bir varlık demektir. Çünkü zâtı gereği vâcip olan, başkasına muhtaç olmayan varlık demektir. Eğer bir varlık bir müessirden (kendisi var etme hususunda tesirli olan bir varlıktan) müstağni olmamış ise, bu muhtaç bir varlık demektir. Muhtaç olanın da, mutlaka ihtiyaç duymuş olduğu bir varlığın olması gerekir. O varlık da, hür ve irâde sahibi olan, o yaratıcıdır.

İnsan İhtiyatlı Olan Yolu Seçmelidir

5) Hür ve irade sahibi, mükellef kılan bir ilâhın varlığını ve âhiretin varlığını kabul etmek, en ihtiyatlı olan yoldur. Binâenaleyh bu ihtiyatlı yolu seçmek gerekir. Bunun şöyle dört mertebesi vardır:

a) Böyle bir ilâhın varlığını kabul etmek en ihtiyatlı olandır. Çünkü faraza böyle bir ilâh olmazsa, O'nun varlığını ikrar ve kabul etmenin bir zararı olmaz. Ama böyle bir ilâh varsa, O'nu inkâr etmek en büyük bir zarar olur.

b) Onun fâil-i muhtar olduğunu kabul etmek... Çünkü eğer o fâil, zâtı gereği mûcib (mûcib-i bizzat, iradesiz, otomatik olarak yaratan bir varlık) ise, O'nun hür ve irade sahibi olduğunu kabul etmenin bir zararı olmaz. Fakat O, hür ve irade sahibi bir varlık ise, O'nun böyle olduğunu inkâr etmek en büyük bir zarar olur.

c) O'nun kullarını mükellef tuttuğunu kabul etmek. Çünkü eğer O, kullarından hiçbirini hiçbir şeyle mükellef tutmamış ise, O'nun kullarını mükellef tuttuğuna inanmanın bir zararı olmaz. Ama eğer mükellef tutmuş olduğu halde, böyle olduğuna inanılmaz ise, bu en büyük zarar olur.

d) Âhiretin varlığını kabul etmek... Faraza, gerçek, âhiret diye bir şeyin olmadığı şeklinde ise, âhiret var diye inanmada bir zarar yoktur. Çünkü bu inanç, sadece maddî lezzetlerin elden çıkarılmasına sebep olur. Maddî lezzetler ise zaten az, eksik ve önemsizdir. Yok eğer âhiretin varlığı gerçek ise, onu inkâr etmede en büyük zarar vardır. Böylece bu hususları kabul etmenin, daha ihtiyatlı bir yol olduğu ortaya çıkar. Binâenaleyh bunlara inanmak gerekir. Zira, akıl da açıkça, insanın, mümkün olduğu kadar kendisinden zararları gidermesinin gerektiğine hükmeder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, göklerin ve yerin yaratıcısı oluşunu bir ilâhın varlığına delil getirince, rahmet, kerem ve cömertlik vasıflarının en mükemmeli ile o ilâhı (kendisini) tavsif etmiş ve bunu şu iki şekilde beyân etmiştir:

1) يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ *"Günahlarınızdan bağışlamak için.. (hak dine) sizi davet eder."*

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Eğer birisi, "مِنْ ذُنُوبِكُمْ" ifadesindeki "min" edatının getirilmesinin sebebi nedir?" derse buna şöyle cevap verilir: "Bu, kâfirlere, hitap edilirken böyle kullanılır. Mesela مِنْ ذُنُوبِكُمْ *"günahlarınızdan bir kısmını"* (Nuh, 4 ve Ahkâf, 31) âyetlerinde de böyledir. Cenâb-ı Hak,

mü'minlere hitap ederken de ذُنُوبَكُمْ *"günahlarınızı"* (Saff, 12) buyurmuştur. **İstikrâ** (iyice araştırma) da, bunu gösterir." **Keşşâf sahibi** sonra da şöyle der: "Sanki bu, iki hitabı birbirinden fark yapmak ve âhirette bu iki fırkayı birbiriyle aynı tutmamak içindir." "Allah bu ifade ile, kâfirler ile kendisi arasında olan hakları bağışlayacağını kastetmiş, onlarla insanlar arasındaki haksızlıkları bağışlamayacağını beyan buyurmuştur" da denilmiştir. Bu da **Keşşaf sahibi**'nin sözüdür.

Vâhidi, "Basît"inde şöyle der: **Ebu Ubeyde,** bu "min" edatının zâid olduğunu söylerken; **Sibeveyh** "zâid" sözünün, Allah'ın kelamı için kullanılmasını hoş karşılamamıştır. Biz, bu kelimenin zâid olmadığını söylediğimizde, iki izah yapabiliriz:

a) Bu "min" ile, ba'ziyyet (bir kısım) manası kastedilir, ama burada mecâzî olarak, günahların tamamı manası kastedilmiştir.

b) Buradaki "min" bedeliyye (yani) manasınadır. Buna göre, mana "sizi mağfiret için, yani günahlarınızı bağışlamak için" şeklindedir. Böylece "min" günahlara bedel olarak "mağfiret" manasını ihtiva ettiği için getirilmiştir. **Kâdî** şöyle der: **"Ebu Bekr el-Esamm,** bu edatın, ba'ziyyet (kısmilik) manasını ifade ettiğini söylemiştir. Buna göre mana, "Siz tevbe ettiğinizde, Allah sizin büyük günahlarınızdan bağışlar. Ama küçük günahlara gelince, onları bağışlamaya hacet yoktur. Çünkü onlar zaten bağışlanmış olur" şeklindedir."

Kâdî şöyle der: "Ben bu izahı akıldan uzak görüyorum. Çünkü kâfirlerin küçük günahları ancak tevbe ile affedilmesi hususunda, büyük günahları gibidir. Küçük günahların affedilmesi meselesi, onların mükâfatlarının, cezalarından daha fazla olması bakımından, mü'min ve muvahhidler için bağışlanır. Fakat hiçbir mükâfatı bulunmayan kimselerin, hiçbir günahı küçük de olmaz, affedilmez de..." O, daha sonra sözüne devamla, "Bu hususta bir başka izah da şudur: "Kâfir tevbe ederken ve Allah'a yönelirken bazı günahlarını unutabilir. Binâenaleyh o günahlardan bağışlanan, ancak onun tevbe ettikleridir" der. Âlimlerin bu hususta görüşlerinin tamamı bundan ibarettir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ben derim ki: Bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, tevbe etmeksizin mü'minlerin günahlarını affedebileceğine delâlet eder. Bunun delili âyetteki; *"Günahlarınızı bağışlamak... için davet ediyor"* ifadesidir. Cenâb-ı Hak bu ifade

ile, ehl-i imanın, tevbe şart olmaksızın günahlarının bazısını bağışlayacağını va'detmiştir. Binâenaleyh bazı günahları tevbesiz olarak mutlak olarak bağışlaması gerekir. Bu "bazı günahlar" küfür değildir. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın, küfrü ancak tevbe ile ve imana girmekle bağışlayacağına dâir icmâ oluşmuştur. Dolayısıyla tevbesiz olarak bağışlayacağı o bir kısım günahların, küfrün dışında kalan günahlar olması gerekir

Âyetteki Min Edatı Hakkında Çeşitli İzahlar

İmdi, eğer, "**Ebu Ubeyde**'nin dediği gibi, âyetteki "min" edatının zâid olduğu niçin ileri sürülmesin? Yahut da biz deriz ki: Buradaki "bazı" ifadesi ile, **Vâhidî**'nin dediği gibi "hepsi" manası murat edilmiştir. Yine **Vâhidî**'nin dediği gibi, deriz ki: Bununla, günahların sevaplarla (iyi işlerle) değiştirilmesi kastedilmiştir. Yahut deriz ki: **Keşşaf sahibi**'nin de dediği gibi bununla hitap bakımından mü'minin kâfirden ayırt edilmesi kastedilmiştir. Yahut, **Esamm**'ın dediği gibi, deriz ki: Bununla, bu bağışlamanın büyük günahlara has olduğu manası kastedilmiştir. Yahut da, **Kâdî**'nin dediği gibi, deriz ki: Bununla iman ederken, kâfirin hatırına getirdiği günahları kastedilmiştir" denilirse; biz deriz ki: Bütün bu izahların hepsi zayıftır. Âyetteki "min" edâtının zâid olduğu görüşüne gelince, bu, Allah'ın kelamında bulunan bir kelimenin yersiz olduğunu söylemeye götürür. Zaruret olmadıkça, insanın bu manayı alması câiz değildir. **Vâhidî**'nin: "Bu "min" edatı ile, "hepsi" manası kastedilmiştir" şeklindeki görüşü, **Ebu Ubeyde**'nin görüşünden farksızdır. Çünkü "يَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ" ifadesinden elde edilen mana "Allahu Teâlâ, sizin günahlarınızı bağışlar" şeklinde olur ki, **Ebu Ubeyde**'den nakledilen de bunun aynısıdır. Nakledildiğine göre **Sibeveyh** bu izahı kabul etmemiştir. **Vâhidî**'nin: "Bununla, günahların sevaplarla değiştirilmesi kastedilmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, "min" edatının "bedel" manasına gelmesi Arapçada söz konusu değildir. **Keşşaf sahibi**'nin, "Bununla, şerefi göstermek için, mü'mine yapılan hitabın, kâfire yapılan hitaptan ayrı olması kastedilmiştir" şeklindeki görüşüne gelince, bu büyüklenme kabilinden olmuş olur. Çünkü bu "bazılık" manası eğer varsa, böyle bir cevabı zikretmeye hacet yok. Yok eğer böyle bir şey söz konusu değil ise, cevap yanlış olur. **Esamm**'ın görüşünün yanlış olduğunun izahı daha önce geçmişti.

Kâdî'nin görüşüne de şöyle cevap veririz: "Kâfir Müslüman olduğunda bütün günahları bağışlanır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلتَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ

لَا ذَنْبَ لَهُ *"Günahtan tevbe eden, o günahı işlememiş bir kimse gibi* olur"[48] buyurmuştur.

Binâenaleyh bunların yaptıkları bütün bu izahların, birer zorlama ve yersiz izah olduğu sâbit olur. Onların aksine, bu ifade ile bizim kastettiğimiz husus kastedilmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bazı günahları tevbesiz olarak bağışlayacağını bildirmiştir. Küfre gelince, bu da günahlardandır, ama Allahu Teâlâ onu ancak tevbe ile bağışlar. Allahu Teâlâ'nın, iman etmesi şartı ile bir kâfirin büyük günahlarını, o tevbe etmeksizin bağışlayacağı sâbit olduğuna göre, bunun mü'min için tahakkuk etmesi daha evlâdır. Hazırlıksız olarak hatırıma gelen şeyler, bunlardan ibarettir. Allah, işin gerçeğini en iyi bilendir.

2) Allahu Teâlâ'nın bu âyette va'dettiği şeylerden birisi de وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى *"Size muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için"* buyruğunun ifade ettiği hususdur. Bununla ilgili şu iki izah yapılabilir:

a) "Siz, eğer iman ederseniz, Allah ölümünüzü belli bir zamana kadar erteler, aksi halde peşin olarak, kökünüzü kazıyacak bir azap verir."

b) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu "O sizi, öleceğiniz zamana kadar dünyada, güzel ve hoş şeylerle faydalandırır" demektir."

Eğer, "Allahu Teâlâ, *"Ecelleri geldiği zaman artık bir saat geri de kalamazlar, öne de geçemezler"* (Yunus, 59) buyurmamış mıdır? Öyle ise nasıl burada da, *"Sizi muayyen bir zamana kadar mühlet vermek için"* buyurmuştur?" denilirse, biz de deriz ki "Bu meseleyi, En'âm Sûresi'ndeki "ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا" (En'am, 2) âyetinin tefsirinde ele almıştık."

Beşer Olmaları Sebebiyle Resûllere İtiraz

Daha sonra Cenâb-ı Hak, peygamberler bütün bunları kâfirlere anlatınca, onların إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ *"Siz de bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi, atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz. Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin"* dediklerini naklet*miş*tir.

Bil ki bu ifade, şu üç çeşit şüpheyi ihtiva etmektedir:

Birinci şüphe: İnsanların şahısları, insanlık mahiyeti açısından birbirine eşittir. Binâenaleyh şahıslar arasındaki farkın, bu dereceye ulaşması imkansız olur. Bu fark da, insanlardan birisinin, Allah katından gönderilmiş,

48 **İbn Mâce,** Zühd, 30 (2/1420).

gaybdan haberdar, melekler zümresi ile haşır-neşir bir peygamber olması; diğerlerinin ise bütün bu şeylerden habersiz olmasıdır. Kâfirler şöyle diyorlardı: "Eğer sen bu ilâhî, kıymetli ve yüce haller hususunda bizden farklı isen, yeme, içme, def-i hacet ve cinsî münasebet gibi şeylere ihtiyaç duyma şeklindeki, âdî ve değersiz hallerde de bizden farklı olmalıydın." Bu şüphe onların, *"Siz de bizim gibi bir beşerden başka bir* şey *değilsiniz"* şeklindeki sözlerinden anlaşılmaktadır.

Taklit ve Gelenekten İleri Gelen Şüphe

İkinci şüphe: Onlar atalarını, âlimlerini, ileri gelenlerini, putlara ibadet etme hususunda ittifak etmiş ve mutabakat sağlamış bir durumda bulmuşlardı. Onlar şöyle demişlerdi: "O öncekiler, çokluklarına ve keskin zekâlarına rağmen, bu dinin bâtıl olduğunu anlayamamışlar da, şu bir tek adam mı bu dinin fâsit ve batıl olduğunu anlamış...!?" Halk, çoğu kez, âlim bir kimse öncekilerden birisinin sözünün zayıf ve tutarsız olduğunu açıkladığında, "Senin sözünün doğruluğu ancak, o öncekiler şu anda mevcut olsalardı o zaman ortaya çıkardı. Ama ölülerle münazara etmek kolay!" derler. Bu, ancak ahmakların ve beyinsizlerin söyleyeceği bir şeydir ki, kâfirler böyle söylemişlerdir. Bu şüphe âyette, *"Siz, bizi atalarımızın tapmış olduğu şeylerden döndürmek istiyorsunuz"* ifadesinden anlaşılmaktadır.

Üçüncü şüphe: Onlar şöyle derler: "Mu'cize, asla doğruluğa delil olmaz." Onlar mu'cizenin doğruluğa delil olduğunu kabul etseler bile, o peygamberlerin getirdiği mu'cizeleri tenkit etmiş, bunun alışılagelmiş şeylerden olduğunu, beşer takati dışında kalan mu'cizelerden olmadığını iddia etmişlerdir. İşte bu şüpheye de âyetteki, *"Öyleyse bize apaçık bir hüccet getirin"* ifadesi ile işaret edilmiştir. Bu âyetin, benim gücümün yettiği nispette tefsiri işte budur. Allah en iyi bilendir.

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ ۚ وَمَا كَانَ لَنَآ اَنْ نَاْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ ۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَآ اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا ۚ وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَآ اٰذَيْتُمُونَا ۚ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾

"Peygamberleri onlara dedi ki: "Biz de sizin gibi, insandan başka bir şey değiliz. Fakat Allah, nimetini kullarından dilediğine ihsân eder. Allah'ın izni olmaksızın, bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur. Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır. Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki; bize dosdoğru yolları O göstermiştir. Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler" (İbrahim, 11-12).

Resûllerin Cevabı

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirlerin nübüvvet konusunu tenkit için ileri sürdükleri şüpheleri nakledince, peygamberlerin, o şüphelere verdikleri cevapları da nakletmiştir.

Birinci şüphe, kâfirlerin, *"Siz de bizim gibi, bir beşerden başka bir şey değilsiniz"* şeklindeki sözleridir. Bunun **cevabı** şudur: Peygamberler, durumun böyle olduğunu kabul etmişler, ama beşer olma bakımından ortada olan eşitliğin, peygamberlik makamının bazı insanlara verilmesine mâni olmadığını, çünkü bunun, Allahu Teâlâ'nın kullarından dilediğine verdiği bir makam olduğunu, durum böyle olunca da bu şüphenin düşeceğini açıklamışlardır.

Nübüvvetin Vehbî veya Kesbî Olduğu Münakaşası

Bil ki bu makamda ince ve kıymetli şöyle bir bahis vardır: Bazı İslam feylesofları şöyle demişlerdir: İnsan gerek ruhu, gerek bedeni bakımından, bazı kıymetli, yüce ve kutsî özellikler taşımadığı müddetçe, o kimsede peygamberlik sıfatının tahakkuk etmesi aklen imkânsızdır. Ehl-i sünnet ve'l cemaatten olan Zâhirîler, peygamberliğin, Allah'ın, dilediği kullarına hibe ettiği bir bağış olduğunu, bunun tahakkuk etmesinin, peygamber olan şahsın diğer insanlardan daha çok ruhi işrâk (aydınlanma) ve kudsî kuvvet sahibi olmasına dayanmadığını iddia etmişler ve bu âyeti delil getirerek, "Allahu Teâlâ, nübüvvetin tahakkukunun sırf kendisinin bir lütfu ve bağışı olduğunu beyân etmiştir" demişlerdir. Bu konudaki söz, çetrefilli, derin ve incedir.

Birinci görüştekiler, Zahirîlere şöyle cevap vermişlerdir: "O peygamberler, tevâzu gösterdikleri için, kendilerinin rûhî ve bedenî faziletlerinden (üstünlüklerinden) bahsetmemiş, sadece, *"Fakat Allah nimetini (nübüvvetini),*

kullarından dilediğine ihsân eder" demişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, bu nübüvvet nimetlerini, ancak, bu seçimi haklı kılacak faziletlere sahip kimselere nasip ettiği malumdur. Nitekim Hak Teâlâ, *"Allah, peygamberliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124) buyurmuştur.

İkinci şüphe: Onların, "selefimizin dinimiz üzerinde mutabakat sağlamış olması, bunun hak olduğuna delalet eder. Çünkü büyük bir kalabalık tarafından görülmeyen (yanlışlığın), bir tek adam tarafından görülmesi uzak bir ihtimaldir" şeklindeki sözleridir. Bunun **cevabı,** birinci şüpheye verilen cevabın aynıdır. Çünkü hak ile batılı, doğru ile yalanı birbirinden ayırt etme kabiliyeti, Allah'ın bir lütfu ve fazlıdır. Binâenaleyh Allah'ın kullarından bazısına bunu lütfedip, büyük bir kalabalığı bundan mahrum etmesi uzak bir ihtimal değildir.

Kâfirlerin Keyfî Olarak Mu'cizeler İstemeleri

Üçüncü şüphe ise, onların, "Biz, getirdiğin bu mu'cizelere razı olmuyor, daha kuvvetli ve kesin mu'cizeler istiyoruz" şeklindeki sözleridir. Bunun **cevabı,** peygamberlerin, *"Allah'ın izni olmaksızın bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur"* şeklindeki sözüdür. Bu cevabı şöyle izah ederiz: "Bizim getirdiğimiz ve tutunduğumuz mu'cizeler, kesin bir hüccet, ezici bir bürhân ve tam bir delildir. Sizin istediğiniz şeyler ise, fazladan olan bazı işlerdir. Bu hususta hüküm, Allah'a aittir. Binâenaleyh eğer O, bunları yaratır ve verirse, bu O'nun bir lütfudur. Yok eğer yaratmaz ise, adalet de O'na aittir. Çünkü yeterli mu'cize (delil) ortaya çıktıktan sonra, O'nun aleyhine hükmedilemez"

Resûllerin Sebat ve Metanetleri

Daha sonra Allahu Teâlâ o peygamberlerinin, bütün bunların peşi sıra, *"Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"* dediklerini haber vermiştir. Görünen odur ki, o peygamberler kâfirlerin şüphelerine karşı bu cevapları verince, kavimleri onları akılsızlıkla itham edip onları korkutmak istemişlerdir. İşte bu anda peygamberler (a.s.), "Biz sizin korkutmanızdan çekinmeyiz ve tehditlerinize aldırmayız, Çünkü biz, Allah'a tevekkül etmişiz ve O'nun lütfuna sırtımızı dayamışız" demişlerdir. Belki de Hak Subhânehû ve Teâlâ, o peygamberlere, kâfirlerin, kendilerine hiçbir kötülük ve belâ getiremeyeceklerini vahyetmiştir. Böylece bir vahiy olmasa bile, peygamberlerin, kavimlerinin sefihliklerine (akılsızlıklarına) iltifat etmemiş olmaları da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü peygamberlerin ruhları

ilâhî bilgilerle ve gayb âleminin ışıklarıyla aydınlanmıştır. Ruh, ne zaman böyle sıfatlara (özelliklere) sahip olursa, maddî (dünyevî) hallere pek az aldırır, sıkıntılı veya sevinçli, bolluk veya darlık hallerinde, bu şeylere pek değer vermezler. İşte bu sebepten ötürü, Allah'a tevekkül etmiş, Allah'ın lütfuna sarılmış, arzu ve isteklerini Allah'ın dışında kalan her şeyden kesip, sadece Allah'a bağlamışlardır.

Âyetteki وَمَا لَنَا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا *"Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki? Bize dosdoğru yolları O göstermiştir"* ifadesi de, geçen ifadeden kastedilen mananın, söylediğimiz mana olduğuna delâlet eder, yani, "Allahu Teâlâ bu ruhî dereceleri, rabbanî, ilâhî bilgileri bize nasip edince, Allah'a güvenmememiz bize nasıl yakışır? Aksine bize yakışan O'na tevekkül edip, işlerimizin olması için ancak O'na güvenmemizdir. Çünkü kulluk şerefini elde edip, ihlas ve mükâşefe makamına ulaşan kimsenin, ister mülkü, ister milki, ister ruhu, ister cismi olsun, herhangi bir iş hususunda Hak'tan başkasına güvenip dayanması çirkin bir iş olur" demektir. Bu âyet Allahu Teâlâ'nın, kendisine kulluk etmede ihlaslı olan dostlarını, düşmanlarının hile ve tuzaklarından koruduğuna delâlet etmektedir.

Daha sonra o peygamberler وَلَنَصْبِرَنَّ عَلٰى مَا اٰذَيْتُمُونَا *"Bize yaptığınız eziyetlere elbette sabredeceğiz"* çünkü sabır, ferahlığın anahtarı ve hayırların doğuşunun vesilesidir. Hak mutlaka galip ve kâhir, batıl da mutlaka malup ve makhûr olur" demişlerdir.

Tevekkülün Önemi

Daha sonra da, tekrar وَعَلَى اللهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ *"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* demişlerdir. Bu tevekkülün tekrar zikredilmesinin hikmeti şudur: Peygamberler, *"Hem biz niçin Allah'a (tevekkül etmeyelim), güvenip dayanmayalım ki..."* ifadeleri ile, kendileri için Allah'a tevekkülün gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Daha sonra, kendileri ile ilgili şeyleri tamamlayınca, kendilerine uyan kimselere de bunu emrederek, *"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* demişlerdir ki, bu ifade iyiyi ve güzeli emreden kimsenin, ancak o şeyi önce kendisi yaparsa tesirli olacağını gösterir.

Nebî ile Velî'nin Mukayesesi

Şeyh (âlim) **Ebu Hamid el-Gazali** (r.h)'nin sözleri arasında özeti şöyle olan güzel bir bölüm gördüm: İnsan ya nâkıs (noksan), ya kâmil olur. Yahut da bu iki durumdan uzak olur. İnsanın nâkıs olması, ya zâtı bakımından

olur, fakat başkasının halini noksanlaştırmaya çalışmaz, ya zâtı bakımından nâkıs olur, bununla birlikte başkasını da nâkıs hâle getirmeye uğraşır. Birincisi dâll (sapmış), ikincisi ise hem dâll (sapmış), hem mûdil (saptırmış)tır. Kâmil olan insan da, ya kâmil olur fakat başkasını kâmil hale getiremez, ki bunlar evliyâullahtır; yahut hem kâmil olur, hem de nâkıs olanları kâmil hale getirebilir ki bunlar da peygamberlerdir. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s) عُلَمَاءُ اُمَّتِى كَاَنْبِيَاءِ بَنِى اِسْرَائِيلَ *"Ümmetimin âlimleri, İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir"*[49] buyurmuştur.

Gerek kemiyet (sayı), gerekse keyfiyet (kalite) bakımından noksanlık ve kemâl dereceleri ile saptırma ve kemâle erdirme dereceleri nihâyetsiz olduğuna göre, hiç şüphesiz velâyet ve hayat dereceleri de, kemâle ve noksanlığa göre sınırsızdır. O halde veli, başkasını mükemmelleştirmeye gücü olmayan kimse; nebî ise başkasını mükemmelleştiren (kemâle erdirebilen) kâmil insan demektir. Hem sonra ruhânî-nefsânî kuvvet bazen, iki noksan insanı kemale erdirmeye yeterli olur, bazen de bundan daha güçlü olur ve on kişiyi, yüz kişiyi kemâle erdirmeye yeterli olur. Bazen bu kuvvet, çok güçlü ve kâhir olur, güneşin dünyaya tesiri gibi tesir eder ve âlemdekilerin çoğunun ruhunu cehâlet makamından marifet makamına, dünyayı istemekten âhireti istemeye çevirir, Hz. Muhammed (s.a.s)'in rûhu gibi ki O, peygamber olarak gönderildiğinde âlem, çoğu Müşebbihe olan Yahudiler, Hulûliye mezhebine mensub olan Hıristiyan ve Mecûsilerle dopdoluydu. Bunların yollarının çirkinliği ise açıktır. Yine âlem putperestlerle de doluydu. Bunların dinlerinin zayıf olduğunu açıklamaya lüzum yoktur. Binaenaleyh, Hz. Muhammed'in davası ortaya çıkınca, O'nun ruhunun kuvveti, bütün ruhlara üstün geldi. Böylece de âlemdekilerin çoğu şirkten tevhide, tecsîmden (Allah'ın cisim olduğunu söylemekten) tenzihe (onun böyle olmadığını söylemeye) ve dünyayı istemeye batmaktan da âhirete yönelmeye koyuldular. İşte bu makamdan, insana nübüvvet ve risâlet makamı açılır.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Âyetteki; *"Hem biz niçin Allah'a güvenip dayanmayalım ki"* ifadesi, onların kendilerinin kemâle erdiğine; işin sonunda söyledikleri, *"Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* ifadesi de, onların kâmil olan ruhlarının, nâkıs ruhları kemâle erdirmede tesirli olduğuna bir işarettir. İşte bütün bunlar, Kur'ân'ın lafızlarında saklı yüce sırlardır. Kim Kur'ân ilimleri ile meşgul olduğu halde, bunlardan gâfil

49 **Keşfu'l-Hafâ**, 2/64.

olursa, Kur'ân'ın ilimlerinin sırlarından mahrum olmuş olur. Âyetle ilgili bir başka izah da şudur: Âyetteki. *"Bizim size bir hüccet getirmemize imkan yoktur. Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır"* ifadesi ile, "Başka mu'cize isteyen kimselerin, o mu'cizelerin gerçekleşmesi için, mu'cizelere değil Allah'a tevekkül etmeleri gerekir. Binâenaleyh Allah isterse, onları ortaya kor, isterse koymaz" manası kastedilmiştir.

Âyetin sonundaki, *"Bize yaptığınız eziyetlere elbette katlanacağız. Tevekkül edenler, yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* ifadesi ile de, kâfirlerin şerlerini ve beyinsiz işlerini defetme hususunda Allah'a tevekkül etme emredilmiştir. Mananın böyle olması halinde, âyette bir tekrar söz konusu olmaz. Çünkü, *"Yalnız Allah'a tevekkül etsinler"* ifadesi, iki değişik maksattan ötürü, iki ayrı yerde gelmiştir. Hem birincisinin, tevekkülü başlatma; ikincisinin de onu devam ettirme ve sürdürmeye çabalamak manasına olduğu da söylenmiştir. Allah en iyi bilendir.

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَآ اَوْ لَتَعُودُنَّ فِى مِلَّتِنَا ۟ فَاَوْحٰٓى
اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظّٰلِمِينَ ۙ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ۚ ذٰلِكَ لِمَنْ
خَافَ مَقَامِى وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ۙ ﴿١٥﴾
مِنْ وَرَآئِهٖ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَّآءٍ صَدِيدٍ ۙ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَاْتِيهِ
الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ ۚ وَمِنْ وَرَآئِهٖ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

"O kâfirler, peygamberlerine dediler ki: "Elbette ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, yahut mutlaka dinimize döneceksiniz" Bunun üzerine Rableri kendilerine: "O zalimleri muhakkak helâk edeceğiz ve onlardan sonra sizi, mutlaka o yurda yerleştireceğiz" diye vahyetti. İşte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan ve benim tehdidimden çekinenlere hastır. Onlar fütuhât istediler. İnat eden her zorba ise, sükût-u hayale uğradı. Onun önünde de cehennem vardır. Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki, bunu zorla içmeye çalışacak, ama bir türlü (neredeyse) boğazından geçiremeyecek. Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek. Önünden de daha ağır bir azap gelip çatacak" (İbrahim, 13-17).

İnkârcıların Resulleri Tehdidi

Bil ki Allahu Teâlâ, peygamberlerinin, düşmanlarının şerlerini savuşturma hususunda Allah'a tevekkül edip, O'nun korumasına güvenmekle yetindiklerini haber verince, kâfirlerin de beyinsizlikte çok ileri gittiklerini ve *"Elbette ya sizi yurdumuzdan çıkaracağız, yahut mutlaka dinimize döneceksiniz"* dediklerini nakletmiştir. Bu, "şu iki ihtimalden, yani ya sizi yurdumuzdan çıkarmamız, yahut da sizin bizim dinimize dönmenizden birisi mutlaka olacak" demektir. Böyle söylemelerinin sebebi şudur: Hak taraftarları her devirde az olmuşlar, bâtıl taraftarları ise çok olmuşlardır. Bütün zâlimler ve fâsıklar, bâtıl taraftarlarına destek ve yardımcı olmuşlardır. İşte bundan dolayı onlar bu beyinsizliği yapabilmişlerdir.

Peygamberlerin Bi'setten Önceki Dinleri

İmdi, eğer: "Bu ifade, peygamberlerin de işin başlangıcında, onların dininde oldukları zannını uyandırır. Çünkü o "dine dönmeleri" manası, ancak bu takdirde mümkün olur" denilirse, biz deriz ki: Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) O peygamberler, o diyarlarda doğup büyümüşlerdir ve o milletlerdendir. İşin başında, kâfirlere karşı muhalif olduklarını göstermemiş, aksine zâhiren sanki hiç muhalefetleri yokmuş gibi, onlarla birlikte olmuşlardır. İşte bundan dolayı, kavimleri, işin başında onların kendi dinlerinde olduklarını sanmışlar, dolayısıyla da, *"Mutlaka bizim dinimize (geri) döneceksiniz"* demişlerdir.

2) Bu, kâfirlerin söyledikleri bir sözdür. Binâenaleyh onların söyledikleri her sözün doğru olması gerekmez. Belki de onlar, iş aslında onların sandığı gibi olmadığı halde, öyle zannetmişlerdir.

3) Belki de bu hitap, her ne kadar zâhiren o peygamberlere yönelik ise de, bununla aslında peygamberlere tâbî olan kimseler kastedilmiştir. Binâenaleyh peygamberlere tâbî olan bu insanların, daha önce o kâfirlerin dini üzere olduklarının söylenmesinde bir mahzur yoktur.

4) **Keşşâf sahibi:** "عَادَ" (döndü) fiili, Arapçada, "oldu" manasına çokça kullanılır" demiştir.

5) Belki de o peygamberlerden her biri, peygamber olarak gönderilmeden (görevlendirilmeden) önce, herhangi bir şeriat üzerinde idiler. Daha sonra Allahu Teâlâ onlara, o şeriatlerinin nesholunduğunu vahyedip, başka (yeni) bir şeriati benimsemelerini emretmiş olabilir. O kavimler ise, küfürlerinde

ısrar ederek, mensûh (neshedilmiş) olan o şeriat üzere kalmaya devam etmişlerdir. Böyle olması halinde, onların, peygamberlerinden tekrar o eski dinlerine dönmelerini istemiş olmaları uzak bir ihtimal değildir.

6) Bunun şu manaya olması da uzak bir ihtimâl değildir: Bu âyetteki *"Yahut mutlaka dinimize döneceksiniz"* ifadesi, "Yahut siz, peygamberliğinizi iddia etmezden önceki tarzınıza, yani dinimizi ayıplamama, onu tenkit etmeme, ona saldırmama tarzınıza dönersiniz" demektir. Bütün izahlara göre bu soru düşer. Allah en iyi bilendir.

Kâfirlerin Tutumu Karşısında İlahî Tasarruf

Bil ki kâfirler, bu sözü söyleyince, Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: *"Bunun üzerine Rabbin kendilerine, "O zâlimleri muhakkak helak edeceğiz ve onlardan sonra sizi, mutlaka o yurda yerleştireceğiz" diye vahyetti. "* **Keşşâf sahibi:** *"O zâlimleri muhakkak helâk edeceğiz"* ifadesi, ya bir **"kâle"** (dedi) fiilinin mahzûf olmasını, yahut, **"vahy"** fiilinin **"kavl'** (dedi-demek) fiilinin yerini tutmuş olmasını gerektirir. Çünkü "vahy" de, "deme"nin bir çeşidi (türüdür.) **Ebu Hayve,** bu ifadeyi لَيُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَلَيُسْكِنَنَّكُمْ "(Allah) o zâlimleri helâk edecek ve sizi, o yurda yerleştirecek" şeklinde okumuştur. Bunu **"evhâ"** (vahyetti) fiilini nazar-ı itibara alarak böyle okumuştur. Çünkü o, gâib sîgasındadır. Bunun bir benzeri, "اَقْسَمَ زَيْدٌ لَيُخْرِجَنَّ" veya لَأُخْرِجَنَّ "Zeyd, mutlaka çıkaracağına yemin etti" veya "mutlaka çıkaracağım" diye yemin etti" ifadesidir.

Âyetteki *"arz (yurt)"* kelimesi ile, zâlimlerin yurtları ve diyarları kastedilmiştir. Bunun birer benzeri, *"Hakarete uğramış olan o kavmi, feyzli ve bereketli kıldığımız yerin (arzın) doğularına ve batılarına mirasçı kıldık"* (A'raf, 137) ve *"Sizi, onların arzına ve diyarına mirasçı kıldık"* (Ahzâb, 27) âyetleridir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: مَنْ آذَى جَارَهُ أَوْرَثَهُ اللهُ تَعَالَى دَارَهُ *"Kim komşusuna eziyet ederse, Allah komşusunu onun evine mirasçı kılar (yani evi ona kalır).*[50]

Bil ki bu âyet, düşmanını başından savuşturmak için, kim Allah'a tevekkül ederse, düşmanının şerrine karşı Allah'ın ona yeteceğine (yardım edeceğine) delâlet eder.

Allah'ın Divanına Çıkmaktan Korkma

Hak Teâlâ daha sonra, ذٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ *"İşte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan ve benim vaîdimden*

50 **Keşfu'l-Hafâ,** 2/219

çekinenlere hastır" buyurur. *"İşte bu"* ifadesi, "Allah'ın zâlimlerin helâkine ve bu işin peşi sıra onların diyarlarına mü'minleri yerleştirmeye hükmetmesi"ne işarettir. Bu iş, "huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan için haktır." Bunun birkaç izahı vardır:

1) Bu, "Benim, huzurumda durmaktan korkan" demektir. Kastedilen, hesap için duruştur. Çünkü bu duruş, Allah'ın huzurunda duruştur. Kıyamet günü kulları, orada dururlar. Bu âyetin bir benzeri de, *"Ama kim Rabbinin huzurunda durmaktan korkarsa"* (Nâziat, 40) ve *"Rabbinin huzurunda durmaktan korkan için iki cennet vardır"* (Rahman, 46) âyetleridir.

2) "el-Makâm" kelimesi, tıpkı, "el-kıyâmetu" kelimesi gibi, mastardır. Nitekim "قَامَ - قِيَامًا - مَقَامًا" denilir. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Bunun manası, "Bu, ben kendileri üzerinde kayyûm olmamdan ve onları murakabe etmemden ve benim onları gözetlememden korkanlar içindir" şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Her nefsin (hayır ve şer) bütün kazandığına nazır olan Zât-ı Ecell-i A'lâ, böyle olmayan gibi midir?"* (Ra'd, 33) âyetinde olduğu gibidir.

3) Bu âyetin manası, "Benim, adâlet ve doğruluk üzerinde durmamdan, ısrar etmemden korkanlar içindir" şeklindedir. Çünkü Allahu Teâlâ, ancak hak ve adâletle hüküm verir. Allahu Teâlâ adalet üzerinde durur, onda ısrar eder, ondan sapmaz, ve ondan kesinlikle ayrılmaz.

4) Bu, "Benim yanımda bana sığınan kimsenin durması gibi durup da korkan kimseler içindir" manasındadır. Buna göre, "mekamî" kelimesi, mef'ulüne muzâf bir mastar kabilinden olmuş olur.

5) Bu, "Benden korkanlar içindir" demektir. Burada "makâm" kelimesinin zikredilmesi tıpkı, "Allah'ın selâmı falanca yüce meclis üzerine olsun!" denilip de, "Allah'ın selâmı falanca üzerine olsun!" manasının kastedilmesidir. İşte, burada da böyledir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخَافَ وَعِيدِ *"Benim vaîdimden çekindi"* buyurmuştur. **Vâhidî, "Vaîd"** kelimesinin "tehdit etmek" anlamındaki "- اَوْعَدَ اِيعَادًا" fiilinden türemiş bir isim olduğunu söylerken, **İbn Abbas** bu ifadeye, "kendisiyle tehdit ettiğim azaptan korktu" manasını vermiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ önce, *"İşte bu, benim huzurumda ayakta duracakları (zamandan) korkan..."* buyurmuş, daha sonra da buna, *"Ve benim vaîdimden çekinenlere hastır"* âyetini atfetmiştir ki, böyle oluş "Allah'tan korkmanın", Allah'ın vaîdinden olmasını gerektirir. Bunun bir benzeri de, Allahu Teâlâ'yı

sevmenin, O'nun mükâfatını sevmekten başka bir şey olmasıdır. İşte bu, hikmet ve tasdik sırları içinde yer alan yüce ve kıymetli bir makamdır.

Resûllerin Zafer İstemeleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَاسْتَفْتَحُوا *"Onlar fütûhat istediler"* buyurmuştur. Bu ifadeyle alâkalı iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Burada geçen **"istiftâh"** kelimesine şu iki mana verilebilir:

a) İlahi yardım sayesinde fethi ve muzafferiyeti istemek. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın **"isteftehû"** ifadesinin manası, "Onlar, düşmanlarına karşı Allah'ın yardımını istediler" şeklinde olur. O halde bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Eğer siz fetih istiyor idiyseniz, işte o fetih size gelmiştir"* (Enfâl, 19) âyeti gibidir.

b) Fethin manası, takdir edip, hükmetmek demektir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın **"isteftehû"** buyruğunun manası, "Onlar, Allah'ın takdir etmesini ve aralarında hükmetmesini istediler" şeklinde olur. Buna göre bu ifade, hükmetmek manasına gelen, **"el-fitâhatu"** kelimesinden alınmış olur. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ey Rabbimiz, bizimle kavmimizin arasında sen hak olanı hükmet"* (A'raf, 89) âyeti gibi olmuş olur.

Bunu iyice kavradığında biz diyoruz ki: Her iki görüşü de müfessirler zikretmişlerdir. Birinci görüşe göre fütûhat isteğinde bulunanlar o peygamberlerdir. Bu böyledir, zira onlar, Allah'ın yardımını istediler ve kavimlerinin iman etmelerinden ümit kestikleri için, onlara azapla beddua ettiler. Nitekim **Hz. Nûh,** *"Nuh (şöyle) demişti: "Ey Rabbim, yer (yüzün)de kâfirlerden yurt tutan hiçbir kimse bırakma!"* (Nuh, 26); **Hz. Musa,** *"Sen onların mallarını yok et Rabbimiz, kalplerini şiddetle sık ki onlar o çetin azâbı görecekleri zamana kadar iman etmeyeceklerdir"* (Yunus, 88) ve **Hûd** (a.s.) da, *"De ki: "Yâ Rab, o fesatçılar güruhuna karşı bana nusret et"* (Ankebût, 30) demiştir.

Takdir edip hükmetmeyi istemek demek olan ikinci görüşe göre evlâ olan, fütuhat isteğinde bulunanların, o peygamberlerin ümmetleri olmasıdır. Bu böyledir, zira onlar, *"Alahım, eğer o peygamberler sadık iseler, bize azap et!"* diyorlardı. Kureyş kâfirlerinin, *"Ey Allah, eğer bu, senin katından hakkın kendisi ise, durma, bizim üstümüze gökten taş yağdır"* (Enfâl, 32) şeklindeki sözleri de bu manadadır. Bu, tıpkı başkalarının da *"Eğer doğru söyleyenlerden isen, Allah'ın azâbını getir bize"* (Ankebût, 29) demeleri gibidir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle der: **"Ve'steftehû"** buyruğu, O'nun **"fe evhâ"** ifadesine atıftır. Bu kelime, emir sîgası ile **"ve'steftihû"** diye de okunup, **"nühlikenne"** ifadesine de atfedilmiştir. Buna göre âyetin manası, "Rableri onlara vahyetti ve onlara, "Biz muhakkak ki zâlimleri helak edeceğiz" dedi ve yine onlara, "Haydi fütuhat talep ediniz" dedi" şeklinde olur.

İnatçı Zorbaların Akibeti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَخَابَ كُلُّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ *"İnat eden her zorba ise, sükût-i hayâle uğradı"* buyurmuştur.

Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Şâyet biz, fütuhat talebinde bulunanların peygamberler olduğunu söylersek, mana, "O peygamberler fütuhat talebinde bulundular da, onlara yardım edildi. Maksatlarına nail oldular. Ama, inat eden her zorba ise, sukût-i hayâle uğradı" şeklinde olur. Bu kimseler ise onların kavimleridir.

Yok, eğer biz, fütuhat talebinde bulunanların o kâfir kavimler olduğunu söylersek, o zaman da âyetin manası, "O kâfirler, kendilerinin hak üzere olduklarını; peygamberlerinin de bâtıl üzere bulunduğunu zannederek, peygamberlerinin aleyhine zafer talebinde bulundular, ama onlardan her cebbâr sükût-i hayâle uğramış ve fütuhat talebinde bulunmakla da peygamberlerinin aleyhine bir başarı elde edememiştir" şeklinde olur.

***İKİNCİ MESELE:* Cebbar ve Anîd Kelimelerinin İzahı**

Burada geçen, **"cebbâr"** kelimesinin anlamı, Allah'a itaat ve O'na kullukta bulunma hususunda tekebbür edip baş kaldıran demektir. Cenâb-ı Hakk'ın وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا *"Bir serkeş ve asî değildi"* (Meryem, 14) buyruğundaki "cebbar" kelimesi de bu anlamdadır. **Ebu Ubeyde** de, **(Halef) el-Ahmer**'den naklen şöyle demiştir: "Arapçada bu kelime, **"ceberiyyet, cebrût, cubrût ve cebûre"** şeklinde geçmektedir." **Zeccâc** bu kelimeleri cîm'in ve bâ'nın kesresiyle **"el-cibiriyye, el-cibr, necbâr, cibriyâ"** şeklinde kullanıldıklarını nakletmiştir. **Vâhidi:** "O halde bunlar **"cebbâr"** mastarının sekiz değişik şekilde kullanılmasıdır" demiştir.

Hadiste varid olduğuna göre bir kadın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunuyordu. Derken Hz. Peygamber ona bir şey emretti de, o kadın bunu

kabul etmedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber دَعُوهَا فَإِنَّهَا جَبَّارَةٌ *"Onu bırakın, zira o, cebbardır, yani tekebbür edendir"* buyurdu.

Âyetteki **"anîd"** kelimesine gelince, dil âlimleri bu kelimenin neden iştikak ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Nadr İbn Şumeyl, "unûd",** başka olmak; uzaklaşmak ve terk etmek anlamındadır derken; başkaları da, bunun aslının, kenar, köşe, taraf anlamına gelen **"ind"** kelimesi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Arapçada "فُلَانٌ يَمْشِي عِنْدًا" denilir. Yani, "Falanca tam kıyıda köşede geziyor" denilir. O halde, **"ânede"** ve **"anede"** kelimelerinin manası, "yüz çevirerek bir köşeyi kaptı, köşede yürüdü" şeklindedir. Yine bir kimse bir kimseden uzaklaşıp kenar bucak gezdiğinde, "عَانَدَ فُلَانٌ فُلَانًا" denilir.

Sen bunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Onun cebbâr ve mütekebbir olması, ruhî haline ve huyuna; anîd olması da, o huylardan sâdır olan fiillere ve neticeye işaret olmuş olur ki, bu da onun, haktan uzaklaşması ve ondan sapmasıdır. O halde, huyu, tekebbür ve tecebbür etmek; zorbalık fiili de, haktan ve doğrudan sapmak demek olan "ânîd" kimsenin, her türlü hayırdan mahrum olup sükut-i hayâle uğrayacağında ve bütün mutluluk nevilerini de kaybedeceğinde şüphe yoktur.

Bil ki Allahu Teâlâ, o kimsenin, sukût-i hayale uğrayacağına hükmedip, onu cebbâr ve anîd olmakla vasfedince, onun azâbının nasıl olacağını da şunlarla tavsif etmiştir:

Verâ Kelimesinin İzahı

1) Âyetteki مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ *"Onun önünde de cehennem vardır"* buyruğu hakkında şöyle bir müşkillik bulunmaktadır:

"Bununla, "Onun önünde cehennem vardır" manası kastedilmiştir. O halde, daha nasıl **"verâ"** (arka) lafzı, ön ve önünde manasında kullanılabilmiştir?"

Âlimler, buna birkaç şekilde cevap vermişlerdir:

a) **"Verâ"** kelimesi sana görünmeyen, senden gâib olan her şey hakkında kullanılan bir isimdir. "Ön" ve "arka" da, sana görünmez. O halde, "verâ" lafzı, bunlardan her biri hakkında kullanılabilir. Nitekim şair,

عَسَى الْكَرْبُ الَّذِي أَمْسَيْتَ فِيهِ يَكُونُ وَرَاءَهُ فَرَجٌ قَرِيبٌ

"Umulur ki, içinde gecelediğin bu sıkıntının arkasında, yakın bir genişlik ve rahatlık bulunur" demiştir.

Yine, ölümün herkesin arkasında olduğu da söylenilmektedir.

Ebu Ubeyde ve **İbnu's-Sikkît** de şöyle demişlerdir: **"Verâ"** kelimesi ezdâd olan kelimelerdendir. Hem arka, hem de ön anlamına gelir. Bunun sebebi ise, arka olan her şeyin, öne dönüşmesinin, ya da aksinin olmasının mümkün olmasıdır. İşte bundan dolayı şüphesiz ki verâ kelimesinin, "ön" manasında kullanılması caiz olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ *"arkalarında her (sağlam) gemiyi zorla almakta olan bir hükümdar vardı"* (Kehf, 79) buyruğu da bu manadadır. Yani, "önlerinde" demektir. Yine اَلْمَوْتُ مِنْ وَرَاءِ الْاِنْسَانِ "Ölüm insanların peşinde gezer" denilir. (Bununla, her insanın önünde ölüm vardır) manası kastedilir.

c) **İbnu'l-Enbarî,** "verâ" kelimesinin "sonra" manasına geldiğini söylemektedir. Nitekim şair de "وَلَيْسَ وَرَاءَ اللهِ لِلْمَرْءِ مَذْهَبٌ" demiştir. Yani "kişi için Allah'tan sonra, gideceği bir yer yoktur" demektir.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki: Allahu Teâlâ, *"İnat eden her zorba ise, sükut-i hayâle uğradı"* buyurarak onun sükut-i hayâle uğrayacağına hükmetmiş, bunun ardından da "مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ" buyurmuştur ki, bu "O sukût-i hayâlden sonra da cehenneme girer" demektir.

Cehennemde İrin İçirilmesinin Hikmeti

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُسْقٰى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ * يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ *"Ona irinli sudan içirilecektir. Öyle ki o, bunu zorla içmeye çalışacak, ama (neredeyse) bir türlü boğazından geçiremeyecek"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifadeyle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: "Ve yüskâ" kelimesi neye atfedilmiştir?

Cevap: Bu kelime, takdiri şöyle olan mahzûf bir kelimeye atfedilmiştir: مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ يُلْقٰى فِيهَا وَيُسْقٰى "Onun peşinden de cehennem gelir. İçine atılır ve orada irinli sudan içirilir."

İkinci soru: Cehennemliklerin azâbı pek çok yöndendir. Öyleyse niçin âyet-i kerimede cehennemliklerin sadece bu hallerinden bahsedilmiştir.

Cevap: Bu hal, cehennemliklerin azap çeşitlerinin en şiddetli olmasına benzer. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek"* buyruğunun yanı sıra, özellikle bu ifadeye yer verilmiştir.

Üçüncü soru: Âyetteki "مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ" sözünün cümledeki yeri nedir?

Cevap: Bu, atf-ı beyân olup, kelamın takdiri, "Cenâb-ı Hakk, *"sudan içirilirler"* deyince, sanki, "o su nasıldır?" denilmiş de, bunun üzerine O da, "irinlidir" demiştir" şeklindedir. **"Sadîd"**, cehennemliklerin derilerinden akan şeydir. Âyetin takdirinin وَيُسْقٰى مِنْ مَاءٍ كَالصَّدِيدِ "işte, irin gibi olan bir sudan içirilir" şeklinde olduğu da ileri sürülmüştür. Bu, kokma, katı pislik vb. olma hususlarında, Cenâb-ı Hakk'ın cehennemde, irine benzeyen bir şeyi yaratmasıyla olur ki, bu aynı zamanda bizzat irinin kendisi olmuş olur. Çünkü onun, tiksindirici özelliği, kendisini almaya ve içmeye mani olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Hiç bunlar, o ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça eden kaynar sudan içirilen kimseler gibi midir?"* (Muhammed, 15) âyetiyle, *"Eğer onlar feryat edip yardım isterlerse, kalın bir sıvıya benzeyen yüzleri kavuran bir su ile imdat olunacaklardır. O, ne fena içecektir!"* (Kehf, 29) âyeti gibidir.

Dördüncü soru: Âyetteki *"Öyle ki o, bunu zorla içmeye çalışacak, ama neredeyse bir türlü boğazından geçiremeyecek"* buyruğu ne demektir?

Cevap: "Tecerru", içilecek şeyi, devamlı bir biçimde yudum yudum, azar azar içmek demektir. Nitekim Arapçada – سَوْغًا – يَسُوغُ – سَاغَ الشَّرَابُ فِي الْحَلْقِ – أَسَاغَهُ – إِسَاغَةً "İçecek boğazda kolayca akıp gitti, boğazdan geçirmek" denilir.

"Kâde" Fiili Hakkında İzah

Bil ki **"kâde"** fiiliyle alakalı olarak iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu fiilin menfisinde, olumsuzunda olumlu; olumlusunda da olumsuz mana bulunmaktadır. Buna göre "وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ" buyruğunun manası, "O, onu boğazından, gecikerek akıtabiliyordu, ancak..." şeklinde olur. Çünkü Araplar, مَا كِدْتُ أَقُومُ "Neredeyse kalkmayacaktım" derler; bu, "bir müddet sonra kalktım" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın da, "فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ" (Bakara, 71) buyruğu da böyledir. Yani, "Onu ancak, gecikmeyle, istemeye istemeye yaptılar" demektir. Onun, boğazından aktığının delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bununla karınlarının içinde ne varsa, hepsi ve derileri eritilecektir"* (Hacc, 20) âyetidir. Eritilme işi ancak, onun boğazdan akıtılmasından sonra olabilecektir. Üstelik Cenâb-ı Hakk'ın, *"onu yudumlar"* buyurması da, onların o şeyi, azar azar boğazlarından akıtacaklarına delâlet eder. O halde nasıl olur da bu iş hakkında **"isağe"** tabiri kullanılabilir?

İkinci görüş: "Kâde" fiili, mukârebe ifade etmektedir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın **"la yekâdü"** sözü, yaklaşma olmadığını bildirmek için zikredilmiştir. Buna göre mana, "O onu, boğazından akıtmaya yaklaşmadı bile..

Artık nasıl olur da onu boğazından akıtabilir ki?" şeklinde olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, لَمْ يَكَدْ يَرٰيهَا *"elini çıkardığında, nerdeyse kendi elini bile göremez"* (Nur, 40) âyeti gibidir. Yani, "O onu, görmeye dahi yaklaşamamışken, o onu daha nasıl görebilir?" demektir.

Buna göre şâyet, "siz boğazdan akıtma işinin olacağına delil getirdiniz; binâenaleyh bu görüşle o izahı nasıl birleştirebilirsiniz?" denilirse, biz deriz ki:

Buna iki şekilde cevap verilmiştir:

1) Bunun manası, "O, onun tamamını boğazından akıtamaz. O, onun bir kısmını yudumlar, ama hepsini içemez" şeklindedir:

2) Sizin zikrettiğiniz delil, o içeceğin sadece bir kısmının kâfirin karnına girdiğine delâlet etmektedir. Ama ne var ki, bu "boğazdan kolayca akıtmak" değildir. Çünkü Arapçada **'isâğa"** kelimesi, "içilecek şeyi, gönül hoşluğu ve içilen şeyin hoş olduğu kabul edilerek boğazdan akıtmak" anlamına gelmektedir. Halbuki kâfir, o şeyi, istemeye istemeye yudumlar. Onu güzel ve hoş bulmaz; onu bir nefeste içmez. Bu iki izaha göre de, **"la yekâdü"** deyimini, yaklaşmayı nefyetmek manasına hamletmek yerindedir. Allah en iyisini bilendir.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ *"Her yandan kendisine (sanki) ölüm gelecek, ama ölemeyecek"* (İbrahim, 17) âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu, "Ölümü gerektiren haller, o kimseyi her yönden kuşatmıştır. Ama buna rağmen o, ölmez" anlamındadır. Buna, "Ölümü gerektiren haller, onun bedeninin cüzlerinin her birini kuşatmıştır" anlamı da verilmiştir.

4) Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ *"Önünden de daha ağır bir azap gelip çatacak"* buyruğunun beyan ettiği bir hususdur. Bu ifadeyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu ifadeyle, o azâbın kesintiye uğramayacağı ve devamlı olduğu kastedilmiştir.

b) "O kimse, önüne çıkan her anda, bir öncekinden daha şiddetli olan bir azapla karşılaşır" manasındadır. **Mufaddal:** "Bu, nefesleri kesmek ve onları bedenlere tıkayıp hapsetmek anlamındadır" demiştir. Allah en iyisini bilendir.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾

"Rablerini inkâr edenlerin misâli şudur: Yaptıkları işler, fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu bir küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler. İşte bu, haktan uzaklaşmış olan sapıklığın ta kendisidir. Görmedin mi ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir maksatla yaratmıştır. Eğer dilerse sizi giderir, yepyeni bir halk getirir. Bu Allah'a güç değildir"
(İbrahim, 18-20).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki âyette, o kâfirlerin çeşitli azaplarından bahsedince, bu âyette de, onların amellerini tamamının zayi olacağından ve boşa çıkacağından; onların hiçbirinden faydalanamayacaklarından söz etmiştir. İşte bu esnada, onların tam hüsrana uğradıkları ortaya çıkar. Çünkü onlar kıyamette, şiddetli bir azaptan başka bir şey göremezler ve dünyada iken yaptıkları her şeyin de zayi ve batıl olduğunu görüp müşahede ederler ki, işte en korkunç hüsran ve hayal kırıklığı da budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Mesel Kelimesinin Cümledeki Yeri**

Cenâb-ı Hakk'ın "مَثَلُ الَّذِينَ" ifadesinin merfû oluşu hakkında şu izahlar yapılmıştır:

1) **Sibeveyh** şöyle demiştir: "Âyetin takdiri, "ve size okunanlar arasında, o kâfirlerin misâli de vardır" veyahut, âyetin takdiri, "kâfir olanların misali, size okunan şeyler arasındadır" şeklinde olur.

Âyetteki **"ke-remâdin"** kelimesi de, mukadder bir suâlden dolayı, "müste'nef" bir cümledir. Buna göre o soruyu soran sanki, "Onların misâlleri nasıldır?" demiş de, "onların amelleri,... kül gibidir" denilmiştir.

2) **Ferrâ** şöyle der: Âyetin takdiri, "Rablerini inkâr edenlerin amellerinin durumu, tıpkı bir kül gibidir" şeklindedir. Buna göre, "muzafun ileyh" durumunda olan kelimenin daha sonra zikredileceğine itimat edilerek, burada muzâf hazfedilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapandır"* (Secde, 7) âyeti gibidir. Yani, "Her şeyin yaratılışını, güzel yapandır" demektir. Yine *"Yalan söyleyenlerin kıyamet günü yüzleri, göreceksin ki kapkaradır"* (Zümer, 60) âyeti de böyledir. Bu, "Sen, Allah'a karşı yalan söyleyenlerin yüzlerinin simsiyah olduğunu görürsün" demektir.

3) Âyetin takdiri, "Kâfir olanların durumu, amellerinin kül gibi olmasıdır" şeklindedir. Bu, senin, "Zeyd'in sıfatı, namusunun korunmuş, malının da bezledilmiş olmasıdır" demen gibidir.

4) *"Amelleri"* ifadesi *"kafir olanların misali..."* ifadesinden bedeldir. Buna göre kelamın takdiri, "Onların amellerinin misâli, tıpkı bir kül gibidir" şeklinde olur ki, buna göre, "Amellerinin misâli" ifadesi mübtedâ; "kül gibidir" ifadesi de haber olmuş olur.

5) Âyetteki "mesel" kelimesinin zâid olduğu kabul edilerek, kelamın takdirinin, "Kâfir olanların amelleri, kül gibidir" şeklinde olmasıdır.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, bu **"mesel"** ile bu ameller arasındaki "vech-i şebeh" (benzeşme yönü) şudur: Şiddetli bir rüzgarın, külü her tarafa uçurup, o külden herhangi bir eser ve iz kalmayacak bir biçimde, onu darmadağın etmesidir. Burada da böyledir, zira onların küfürleri, amellerini boşa çıkarmış, o amellerden onların yanında herhangi bir iz, herhangi bir eser kalmayacak bir biçimde, onların amellerini yakıp kül etmiştir. Daha sonra âlimler, o amellerle neyin kastedildiği hususunda da şu şekilde ihtilaf etmişlerdir:

1) Bununla, onların sadaka, sıla-i rahim, ana-babaya saygı ve açları doyurmak kabilinden yapmış oldukları iyi işler kastedilmiştir. Bu böyledir, zira o ameller, onların küfürleri sebebiyle yok olup, boşa çıkmıştır. Şâyet onlar, küfretmemiş olsalardı, mutlaka o amellerinden faydalanacaklardı.

2) O amelleri ile, onların, putlara tapmaları ve iman sandıkları, kurtuluşa götüren yol bildikleri o küfürlerini üzerlerine almaları kastedilmiştir. O halde onların hüsrana uğramalarını şu şekilde izah edebiliriz: Onlar, kendilerinden istifade etsinler diye, uzun zaman bedenlerini o amellerle yorup yıpratmışlardır, ama o ameller onlara ancak bir yük olmuştur.

3) O amellerle, her iki kısım da kastedilmiştir. Çünkü onlar, haddizatında hayır zannettikleri o amellerin boşa çıktığını; hayır sandıkları ve uğruna ömürlerini tükettikleri o amellerin batıl olduğunu görünce ve o ameller de, uğradıkları azâbın gerekçelerinin en büyüklerinden olunca, haliyle onların hasret ve nedametleri de fazlalaşmıştır. İşte bundan dolayı da Cenâb-ı Hak, *"İşte bu, haktan uzaklaşmış olan sapıklığın tâ kendisidir"* buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"الرِّيَاحُ فِى يَوْمٍ عَاصِفٍ" şeklinde, yani cemi şekliyle de okunmuştur. Bu ifadede, esme işi, güne nisbet edilmiştir. Bu, o günün ihtiva ettiği şey, yani rüzgar veya rüzgarlar sebebiyledir. Bu senin tıpkı, "يَوْمٌ مَاطِرٌ" (yağan gün) veya "لَيْلَةٌ سَاكِرَةٌ" (sarhoş eden gece) demen gibidir. Halbuki, sarhoş etme özelliği geceye değil, gecede esen rüzgara aittir. **Ferrâ** da şöyle demiştir: "Sen istersen, "esintili bir günde" dersin; istersen de, "rüzgarı esen bir günde" dersin!. Böylece buna göre, daha önce bahsedildiği için **"rîh"** kelimesi hazfedilmiş olur." Bu ifade, izafetle "فِى يَوْمِ عَاصِفٍ" şeklinde de okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَىْءٍ *"Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler"* buyurmuştur. Bu, "Onlar, kazandığı şeylerden ne dünyada, ne de âhirette istifade edebilecekleri herhangi bir şeyi elde edemezler" demektir. Bu böyledir, zira, o kazandıkları şey tamamiyle zayi olmuş ve fesâda uğramıştır. Bu âyet, kulun kendi fiillerini kesbedeceğine delâlet etmektedir.

Bi'l-Hakk Tabirinin İzahı

Bil ki Allahu Teâlâ, bu teşbihi tamamlayınca, اَلَمْ تَرَ اَنَّ اللهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ بِالْحَقِّ *"Görmedin mi ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir maksat ile yaratmıştır"* buyurmuştur. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu deyimin, daha önceki tabirlerle münasebeti şudur: Allahu Teâlâ, onların amellerinin batıl olduğunu, boşa çıktığını beyân buyurunca, bu batıl olma ve boşa çıkma işinin ancak onlardan kaynaklanan bir sebepten dolayı olduğunu beyan etmiştir ki, bu sebep de onların, Allah'ı tanımamaları ve kulluktan yüz çevirmeleridir. Çünkü Allahu Teâlâ, ihlaslı olan kimselerin amellerini, sebepsiz yere iptal etmez. O halde, böyle bir şey yapması,

O'nun hikmetine nasıl uygun düşebilir? Allah, bütün bu âlemi, ancak hikmet ve doğru olan anlaşılsın diye yaratmıştır.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî** "خَلَقَ" fiilini ism-i fâil kalıbında ve "اَنَّ"nin haberi olmak üzere, *"gökler ve yer"* ifadesini de muzâfun ileyh olmak üzere "خَالِقُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ" şeklinde okumuşlardır. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *"Gökleri, yeri yoktan var eden"* (En'am, 14), *"sabahı yarıp çıkarandır"* (En'am, 96) ve *"Geceyi bir sükun kılan"* (En'am, 96) — جَاعِلِ اللَّيْلِ (bir kıraate göre) ifadeleri gibidir. Diğer kıraat imamları ise, fiili, mazi sîgasında; *"gökler ve yer"* kelimesini de mef'ûl oldukları için mansub olarak "خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ" şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyetteki **"bi'l-hakk"** tabiri Cenâb-ı Hakk'ın, Yunus Sûresi'ndeki "مَا خَلَقَ اللّٰهُ ذٰلِكَ اِلَّا بِالْحَقِّ" (Yunus, 5); Âl-i imrân Sûresi'ndeki "رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هٰذَا بَاطِلًا" (Âl-i İmrân 191) ve Sâd Sûresi'ndeki "وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْاَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا" (Sâd, 27) âyetleri gibidir.

Ehl-i sünnete gelince, onlar, "اِلَّا بِالْحَقِّ" derler. Bu hak da, o gökler ile yerin, o yaratıcının varlığına, ilim ve kudretine delâlet etmesidir. **Mu'tezile** de, "اِلَّا بِالْحَقِّ" der; yani, "Cenâb-ı Hak, bunu boşuna değil, tam aksine sahih, doğru bir maksat için yaratmıştır" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, اِنْ يَشَاْ يُذْهِبْكُمْ وَيَاْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ *"Eğer dilerse sizi giderir, yepyeni bir halk getirir"* buyurmuştur. Bu, "Gökleri ve yeri hak ile yaratmaya kadir olan, bir kavmi yok edip, bir başkasını var ederek diriltmeye haydi haydi kadirdir" demektir. Çünkü, en büyüğüne ve en zoruna muktedir olan, en kolay ve en küçüğüne, haydi haydi muktedir olur. **İbn Abbas,** bu hitabın, Mekke kâfirlerine yapıldığını ve Cenâb-ı Hakk'ın, "Ey kâfirler topluluğu, ben sizi öldürür, sizden daha hayırlı ve daha itaatkâr olan bir topluluk yaratırım" manasını kastettiğini söylemiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللّٰهِ بِعَزِيزٍ *"Bu, Allah'a güç, yani imkânsız değildir"* buyurmuştur. Çünkü biz, "Bütün âlemi yok edip, onu yeniden yaratmaya muktedir olanın, belli birtakım şahısları yok edip onlar gibilerini yeniden yaratmaya haydi haydi muktedir olacağını" söylemiştik. Allah en iyi bilendir.

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ ۚ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ ۚ سَوَآءٌ عَلَيْنَآ اَجَزِعْنَآ اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾

"Hepsi toplanıp, Allah'ın huzuruna çıkarlar da zayıflar, o büyüklük taslayanlara: "Biz sizin tebeanızdık. Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden uzaklaştırıp defedebiliyor musunuz?" derler. Onlar da: "Eğer, Allah bize hidâyet verseydi biz de size, elbette doğru bir yol gösterirdik. Şimdi bizler, sızlansak da katlansak da birdir. Bizim için sığınacak hiçbir yer yoktur" derler" (İbrahim, 21).

Sapanlarla Saptıranların Âhirette Münakaşaları

Bil ki Allahu Teâlâ o kâfirlerin çeşitli azaplarından bahsedip bunun peşinden de onların amellerinin boşa çıktığını ve zayi olduğunu belirtince, bu âyette de, kendilerine tâbi olanların yanında onların nasıl utandıklarını, rezil ve kepaze olduklarını beyân etmiştir. Bu, rezil kepaze olma ve utanç sebebiyle tahakkuk edecek olan rûhanî-manevî bir azaba işaret etmektedir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"بَرَزَ" kelimesinin manası "gizlilikten sonra ortaya çıktı" şeklindedir. Ortaya çıkıp göründüğü, saklanamadığı için, büyük ve geniş yerlere de "اَلْبَرَازُ" (berâz) denilmesi de bu manadadır. Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَرَى الْاَرْضَ بَارِزَةً *"Sen yeri (çırçıplak) bir çöl göreceksin"* (Kehf, 47) buyruğunda da "apaçık olarak, onu hiçbir şey örtmediği halde" manası verilmiştir. İnsanların içine katılıp onlara görünen kadına da "اِمْرَأَةٌ بَرْزَةٌ" denilir. Yine, bir kimse emsallerinin üstüne çıkıp onları geçtiğinde "بَرَزَ فُلَانٌ عَلَى اَقْرَانِهِ" denilir ki bu kelime aslında, biri diğerini geçtiğinde, atlar hakkında kullanılır da, **"Bereze'l-haylu aleyhâ"** denilir. Sanki o, örtüsünden birden bire çıkıvermiş, böylece de görünüvermiş...

Bunu iyice kavradığında, biz diyoruz ki: Bu ifadeyle ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci bahis: Cenâb-ı Hakk'ın, "وَبَرَزُوا" tabiri, her ne kadar mâna bakımından gelecekle ilgili olsa dahi, mâzi sîgasıyla getirilmiştir. Zira, Allahu Teâlâ'nın haber verdiği her şey doğru olup, gerçektir. Böylece o şeyler sanki, olup bitmiş ve varlık âlemine girmişler, var olmuşlar demektir. Bunun bir benzeri de *"cehennemlikler cennetliklere nidâ ettiler"* (A'râf, 50) âyetidir.

Allah'a Hiçbir Şey Gizli Kalmaz

İkinci bahis: Biz **"bürûz"** kelimesinin Arapçada, saklanmanın peşinden ortaya çıkmak manasına geldiğini söylemiştik. Halbuki, Allah'a gizli kalan bir şey olmadığından, bu ifadeyi te'vîl etmek gerekir. Bu te'vîl de birkaç yönden yapılabilir:

a) Onlar, kötü şeyleri irtikap ederken, gözlerden saklanırlar, gizlenirler ve bunun, Allah'a da saklı kalacağını zannederlerdi. Kıyamet günü geldiğinde Allahu Teâlâ'nın, ilmi ile kendi yanlarında bulunduğunu iyice tespit eder ve O'na hiçbir şeyin saklı kalmadığını anlarlar.

b) Onlar kabirlerinden çıkarlar, böylece de Allah'ın hesabı ve O'nun hükmetmesi için görünürler, ortaya çıkarlar.

c) Bu, feylesofların yapmış olduğu te'vîl olup, buna göre, mana, "Rûh bedenden ayrıldığında, sanki perde ve örtü aradan kalkar ve rûh, zatı itibariyle dışındaki her şeyden soyutlanarak mücerred bir biçimde kalıverir. İşte, Allah'a görünmek budur" şeklinde olur.

Üçüncü bahis: Ebu Bekir el-Esamm şöyle demiştir: "Bu tabir ile, bir önceki âyetteki, *"Önünden de daha ağır bir azap gelip çatacak"* ifadesinin manası kastedilmiştir.

Bil ki Hak Teâlâ'nın, *"Hepsi toplanıp Allah'ın huzuruna çıkarlar"* ifadesinin manası, *"O günde (bütün) sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır. Artık o (insan) için ne bir kudret ne de bir yardımcı yoktur"* (Tarık, 9-10) âyetinin manasına yakındır. Bu böyledir. Çünkü o günde içtekiler dışa çıkacak, gizli haller ortaya dökülecektir. Binâenaleyh, o insanlar eğer cennetlik olanlardan ise, hakîm olan hâkime, kutsi sıfatları, yüce halleri, nurlu yüzleri ve münevver, saf, temiz ruhları ile gözükecekler. Böylece onlara Allah'ın celâlinin nuru tecelli edecek ve o ruhlarda kutsi âlemin aydınlıkları artıp çoğalacaktır. Bu haller ne yüce hallerdir! Yok eğer onlar cehennemlik olanlardan iseler, azamet durağı ve kibriya menzili için, zelil olarak, hor ve hakir bir durumda, huzû ve huşû içinde, utancın verdiği rezillik

ile rezil rüsvay olarak, çığlıklar atılan, hor ve hakir kılınan bir yerde durdukları halde gözükecekler. Bu halden Allah'a sığınırız.

Daha sonra Allahu Teâlâ, o zayıf kimselerin, idare eden reislerine, *"Allah'ın azabını bizden uzaklaştırabilir misiniz?"* dediklerini nakletmiştir. Bu, "Biz, sırf bugün bize faydanız olur diye size tabi olmuştuk" demektir. Sonra o reisler, başkanlar, liderler, kendi rezilliklerini, acizliklerini ve zelilliklerini itiraf ederek سَوَاءٌ عَلَيْنَا اَجَزِعْنَا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ *"Şimdi bizler sızlansak da, katlansak da birdir. Bizim için (Allah'ın azabından) sığınacak hiçbir yer yoktur"* dediler. Gerek liderlerin, gerek onlara tâbî olanların acziyetlerini, perişanlıklarını ve cezayı hak ettiklerini itiraf etmelerinin, büyük bir pişmanlığı ve tam bir zilleti ifade ettiği malumdur. Binâenaleyh âyetteki bu ifadenin getirilmesinin maksadı, önceki ifadelerde bahsedilen çeşitli azap ve cezaların yanı sıra, bu rezil ve perişan olma, utanç ve zillet azabının da onları saracağını bildirmektedir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki **"Duâfâ"** (zayıflar) kelimesi, bazı Mushaflarda hemzeden önce bir vâv getirerek "ضُعَفٰؤُا" şeklinde yazılmıştır. Bunun sebebi, bu kelimeyi, hemzeden önceki elif'i kalın okuyup, onu vâv'a imâle edenlere göre yazılmasıdır. Bunun bir benzeri de, عُلَمٰؤُا بَنِى اِسْرَائِيلَ (Şuârâ, 197) âyetidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Duâfâ" (zayıflar), tâbî olanlar, avam ve halk; "büyüklük taslayanlar" (müstekbirler) de, liderler ve ileri gelenlerdir. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "Bununla onların, Allah'a ibadet etmekten yüz çeviren, tekebbür eden ileri gelenleri kastedilmiştir."

Cenâb-ı Hak, اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا *"Biz sizin (dünyada) tebeânızdık"* dediklerini nakletmiştir. **Ferra** ve ekseri dilciler şöyle demiştir: **"Hâdim", "bâkır", "hâris"** kelimelerinin çoğulları, sırasıyla **"hadem", "bakar", "hares"**, şeklinde geldiği gibi **"tâbi"**nin de çoğulu **"tebe"** gelir. Bunun, isim olarak kullanılan bir mastar olması da câizdir, yani, "Biz, uyma tarafı olan kimselerdik" demektir."

Bil ki bu uyma ile, küfürdeki uyma kastedilmiş olabileceği gibi, bütün dünya hallerinde ve işlerindeki uyma da kastedilmiş olabilir.

Onlar فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ مِنْ شَىْءٍ *"Şimdi siz, Allah'ın azabından herhangi bir şeyi bizden uzaklaştırıp defedebiliyor musunuz?"* demişlerdir.

Bu, "Sizin, Allah'ın azabını başımızdan savuşturmanız mümkün mü?" demektir.

İmdi eğer "مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ" ifadesindeki "min" ile, "min şey'in" ifadesindeki "min" arasında ne fark vardır?" denilirse, biz deriz ki: Bunların ikisi de, ba'ziyyet, kısmilik manasınadır. O halde bu ifade, "Siz bizden, Allah'ın azabından (bir kısmını) giderebilir misiniz?" demektir.

Liderlerin Yanlışlarını İtiraf Etmeleri

Allahu Teâlâ, işte tam bu esnada, reislerin, لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ *"Eğer Allah bize hidâyet verseydi, biz de elbette doğru bir yol gösterirdik"* dediklerini nakletmiştir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

1) **İbn Abbas** (r.a) bunun manasının, "Eğer Allah bizi doğruya iletseydi, biz de sizi doğruya erdirirdik" şeklinde olduğunu söylemiştir. **Vâhidî:** "Bu, "Onlar ötekileri, ancak dalâlete çağırmışlardır. Çünkü Allahu Teâlâ kendilerini saptırmış, hidâyete erdirmemiştir. Binâenaleyh onlar da kendilerine tâbî olanları dalâlete (sapıklığa) davet etmişlerdir. Eğer Allah o reisleri hidâyete erdirseydi, onlar da kendilerine uyanları hidâyete erdirirlerdi" demektir" demiştir.

Bu İtirafın Mu'tezile'ce Yanlış Yorumu

Keşşaf sahibi şöyle der: "Belki de onlar bunu, kendilerinin bu hususta yalancı olduklarını bile bile söylemişlerdir. Bunun böyle olduğuna, Hak Teâlâ'nın, münafıkları anlattığı şu âyet de delâlet eder: *"O gün Allah, onların hepsini diriltecek de, O'na da, size yemin ettikleri gibi yemin edecekler"* (Mücâdele, 18).

Bil ki **Mu'tezile,** kıyamette insanların yalan söyleyebileceklerini mümkün görmemektedir. Binâenaleyh **Zemahşerî**'nin bu görüşü, üstadlarının prensiplerine terstir. Binâenaleyh onun bu görüşü kabul edilemez.

2) **Keşşâf sahibi,** "Bu, "Eğer biz, kendilerine lütfedilenlerden olup da Rabbimiz de bize lütfetse ve biz de hidâyeti bulsaydık, sizi de imâna iletirdik" demektir" demiştir. **Kâdî,** bu izahı zikretmiş ve şöyle diyerek zayıf olduğunu göstermiştir: "Bu hidâyeti, "lütuf" manasına hamletmek câiz değildir. Çünkü lütuf Allah'ın bir işidir."

3) Bu, "Eğer Allah bizi ikâbından kurtarıp cennet yoluna iletseydi, biz de sizi oraya iletirdik" demektir. Bunun bu manaya olduğunun delili şudur: Hidâyetten maksat, bizim söylediğimiz şu hususdur: Bu (hidâyet),

onların isteyip araştırdıkları bir şeydir. Binâenaleyh "hidâyet" ile bu mananın kastedilmiş olması gerekir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, سَوَاءٌ عَلَيْنَا اَجَزِعْنَا اَمْ صَبَرْنَا... *"Şimdi bizler sızlansak da, katlansak da bir"* dediklerini nakletmiştir. Bu, "Bizim sızlanmamız veya sabretmemiz, bir şeyi değiştirmez, aynıdır" demektir. Âyetteki, istifham hemzesi ve "em" edatı, "eşit olma", "bir olma" manasına gelir. Bunun bir benzeri de, فَاصْبِرُوا اَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ *"İster sabredin, ister sabretmeyin, sizce birdir"* (Tûr, 16) âyetidir. O reisler daha sonra, *"Bizim için sığınacak hiçbir yer yok"* yani "Kurtulacak ve kaçacak bir yer yok" demişlerdir. **"Mahîs"** (sığınak), tıpkı "meğîb" (batmak), "meşîb" (ihtiyarlamak) gibi bazen mastar (sığınmak); bazen de, tıpkı "mebît" (geceleyecek yer) ve "madîk" (dar geçit) gibi, ism-i mekan olur. Gerek **"hâse"**, gerek **"hâde"** aynı (sığınmak) manasınadırlar. Allah en iyi bilendir.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْاَمْرُ اِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَاَخْلَفْتُكُمْ ۟ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ اِلَّآ اَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِيْ ۚ فَلَا تَلُوْمُوْنِيْ وَلُوْمُوْٓا اَنْفُسَكُمْ ۟ مَآ اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَآ اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ ۟ اِنِّيْ كَفَرْتُ بِمَآ اَشْرَكْتُمُوْنِ مِنْ قَبْلُ ۟ اِنَّ الظّٰلِمِيْنَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيْمٌ ﴿٢٢﴾

"İş olup bitince şeytan der ki: "Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size va'dettim ama size yalancı çıktım. Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (ve nüfûzum) da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icâbet ettiniz. O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz. Esâsen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da inkâr etmiştim. Zâlimlerin hakkı, elbet pek acıklı bir azaptır"
(İbrahim, 22).

Şeytanın Âhiretteki Hitabesi

Bil ki Allahu Teâlâ, o liderlerle, onlara uyan kâfirler arasında geçen münakaşayı anlatınca, şeytan ile ona uyanlar arasında geçen münakaşayı da anlatmış ve *"İş olup bitince şeytan der ki"* buyurmuştur. Âyetteki, لَمَّا قُضِيَ

الْأَمْرُ *"İş olup bitince"* ifadesi ile neyin kastedildiği hususunda çeşitli izahlar yapılmıştır:

Birinci görüş: Müfessirler şöyle demişlerdir: "Cennetlikler cennette, cehennemlikler de cehennemde iyice yerleşince, cehennemlikler İblis'i kınamaya ve ona atıp tutmaya başladılar. Bunun üzerine o, cehennemde onların ortasına çıkıp, onlara, âyette *"iş olup bitince şeytan der ki..."* diye haber verilen sözleri söyler."

İkinci görüş: Bu ifade ile, hesabın sona ermesi kastedilmiştir.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü kıyamettekilerin işlerinin sonu, itaatkâr olanların cennete, kâfirlerin cehenneme yerleştirilmeleridir. Hesaptan sonra da bu iş devam eder.

Üçüncü görüş: Biz Ehl-i sünnete göre, ehl-i salâtın (namaz kılanların), günahkâr olanları cehennemden çıkıp cennete gireceklerdir. Binâenaleyh âyetteki *"İş olup bitince..."* ifadesi ile, bu vaktin kastedilmiş olması uzak bir ihtimal sayılmaz. Çünkü o vakitte, yapılması gereken işler artık sona erer. Bundan sonra, sadece daha önce yapılmayan işler yapılır.

Şeytan Hakkında

Âyetteki **"şeytan"** kelimesi ile, İblis kastedilmiştir. Çünkü bu, müfret bir lafızdır ve dolayısıyla tek bir ferdi ifade eder. İblis, şeytanların başı ve reisleridir. Binâenaleyh "şeytan" lafzını, bu manaya hamletmek daha uygun olur. Hem sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) إِذَا جَمَعَ اللهُ الْخَلْقَ وَقَضَى بَيْنَهُمْ يَقُولُ الْكَافِرُ قَدْ وَجَدَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ يَشْفَعُ لَهُمْ فَمَنْ يَشْفَعُ لَنَا مَا هُوَ إِلَّا إِبْلِيسُ هُوَ الَّذِي أَضَلَّنَا فَيَأْتُونَهُ وَيَسْأَلُونَهُ فَعِنْدَ ذٰلِكَ يَقُولُ هٰذَا الْقَوْلَ *"Allah mahlukatı toplayıp, aralarında hüküm verdiğinde, kâfirler, "Müslümanlar, kendilerine şefaat edecek olanı buldular. Ya bize kim şefaat edecek? O, bizi saptıran İblis'ten başkası olamaz" derler ve ona gelip, ondan kendilerine şefaat etmesini isterler. İşte İblis bu sözü o esnada söyler"*[51] buyurmuştur.

إِنَّ اللهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ, *"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size va'dettim, ama size yalancı çıktım"* demiştir. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bu ifade ile, "Allah size sözün doğrusunu, yani öldükten sonra dirileceğinizi ve amellerinize karşılık vereceğini söyledi (va'detti) ve va'dettiğini tastamam yerine getirdi. Ben ise size, bunun aksini va'dettim,

51 **Dârimî,** Rikâk, 84 (2/327).

ama yalancı çıktım" manası kastedilmiştir. Sözün özü şudur: Nefis, insanı dünyaya çağırır, uhrevî mutluluklar ile rûhânî mükemmelliklerin nasıl (kıymetli) olduğunu düşünemez. Allahu Teâlâ ise, insanı bunlara davet eder, bunlara teşvik eder. Nitekim O, *"Âhiret daha hayırlıdır, daha bâkî (devamlıdır)"* (A'lâ, 17) buyurmuştur.

İkinci bahis: وَعْدَ الْحَقِّ *"sözün, vaadin doğrusu"* ifadesi Kûfelilere göre, bir şeyin yine kendisine izâfeti kabilindendir. Bu tıpkı حَبَّ الْحَصِيدِ *"biçilecek daneler"* (Kâf, 9) ifadesi ile "mescidü'l-câmî" ifadesi gibidir. Buna göre mana, "Allah size, hak vaadi va'detti" şeklindedir. Basralılara göre kelamın takdiri, "Hak olan günü, yahut hak olan işi va'detti" şeklindedir. Yahut da, "Allah size hakkı va'detti" şeklinde olup, fiilin mastarı te'kid için getirilmiş olur.

Âyette Mukadder Olan Kısım

Üçüncü bahis: Âyette, şu iki açıdan bir takdir (mahzuf) vardır:

1) Kelamın takdiri, "Allah size hak olan vaadde bulundu ve size olan vaadinde de doğru çıktı. Ben de size vaadde bulundum ama, yalancı çıktım" şeklindedir. "Vaadinde doğru çıktı" ifadesi, siyakın, vaadin doğruluğuna delalet etmesi sebebiyle hazfedilmiştir. Çünkü onlar bu durumu bizzat görüp müşâhede etmişlerdir. Gördükten sonra artık izaha gerek kalmaz. Bir de şeytanın vaadinde durmadığından bahsedilmiştir. Bu durum da, Allah'ın vaadinde doğru olacağına delâlet etmiştir.

2) Şeytanın *"Ben de size va'dettim, ama size yalancı çıktım"* sözündeki "vaad" fiili, ikinci bir mef'ûlü gerektirir. Bu mef'ûl karinelerden anlaşıldığı için hazfedilmiştir ve kelamın takdiri, "Ben size, cennet ve cehennemin, haşır ve hesabın olmayacağını va'dettim ama..." şeklindedir.

Şeytanın İnsan Üzerinde Hakimiyeti Yoktur

O, وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ *"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm (ve nüfûzum) da yoktu"* yani "Benim gücüm, kuvvetim ve hükmeden bir kudretim yok ki, sizi küfre ve isyana zorlamış olayım, onları yapmaya mecbur kılmış olayım. Ben ancak sizi bunlara davet ettim" yani "vesveselerimle ve süslü göstermelerimle sizi dalâlete çağırmamdan başka bir gücüm yoktur" demiştir. Nahivciler, "Davet, sultan (güç-kudret) cinsinden bir şey değildir. O halde şeytanın "yalnız ben sizi çağırdım (davet ettim)" sözü, Arapların مَا تَحِيَّتُهُمْ إِلَّا الضَّرْبُ "Onların selamları, dayak atmaktır" şeklindeki sözlerine benzer" demişlerdir. **Vâhidî,** buradaki istisnânın,

"istisnâ-yı munkat'ı olduğunu söylemiştir. Yani "Şu kadar ki, ben size davette bulunmuştum..." demektir.

Buna göre, bu hususta şöyle de denilebilir: "Bu ifadedeki "illâ" kelimesi hakîkî manada bir istisnadır. Çünkü insanın başkasını herhangi bir işe sevk edebilmesi, bazen zorlayarak ve zulmederek, bazen de onun içine vesveseler atmak suretiyle, o işi yapmasına sebep olacak niyeti kuvvetlendirmesi ile olur. Bu da bir çeşit sultadır, nüfuzdur. Ayrıca, âyetin zâhiri, avâmın ve Haşviyye'nin dediği gibi, şeytanın insanı çarpmaya, uzuvlarını felç etmeye, aklını almaya kadir olmadığına delâlet eder. Sonra o, *"O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"* demiştir. Yani, "Ben ancak sizi çağırdım ve size vesvese verdim. Siz ise, Allah'ın delillerini duymuş, O'nun peygamberlerinin gelişini müşahede etmiştiniz. Size gereken, benim sözlerime aldanmamanız ve bana iltifât etmemenizdi. Ama siz, benim sözümü apaçık delillere tercih edince, bu konuda kınanması gereken siz oldunuz, ben değil!." demektir.

Bu âyette ilgili iki mesele bulunmaktadır:

***BİRİNCİ MESELE:* Mu'tezile'nin Bu Âyete Tutunmak İstemesi**

Mu'tezile, bu âyetin birkaç şeye delâlet ettiğini söylemiştir:

1) Şâyet, küfür ve masiyet Allah'tan olsaydı, o zaman "Ne beni kınayın, ne de kendinizi. Çünkü Allah size küfrü yazdı ve sizi ona mecbur etti" denilmesi gerekirdi.

2) Bu âyetin zâhiri, avamın ve Haşviyye'nin dediği gibi, şeytanın insanı çarpmaya, aklını almaya ve uzuvlarını felç etmeye muktedir olmadığına delâlet eder.

3) Bu âyet-i kerime, insanın, başkasının fiilinden dolayı kınanmasının, ayıplanmasının ve cezalandırılmasının caiz olmadığına delâlet eder. O vakit, kâfirlerin çocuklarının, babalarının küfürlerinden dolayı cezalandırılmalarının caiz olmadığı ortaya çıkar.

Ehl-i sünnetten bazıları bu açıklamalara, "Bu, şeytanın sözüdür. Binâenaleyh delil olarak ona tutunmak caiz olmaz?" diyerek cevap vermiştir.

Buna mukabil hasmı ise ona, "Bu söz şâyet, ondan sâdır olmuş batıl bir kelâm olsaydı, Allah onun batıl olduğunu beyan eder ve onu açıkça yadırgardı. Yine, (batıl olması halinde), bugün bu batıl sözün ve fasit kelâmın zikredilmesinde bir fayda da yoktur. Baksana, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz Allah size sözün doğrusunu söyledi. Ben de size va'dettim, ama size yalancı*

çıktım" sözü hak bir sözdür; aynı şekilde, *"Zaten benim sizin üzerinizde hiçbir hükmüm de yoktu"* ifadesi de, Cenab-ı Hakk'ın *"Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur.* Azıp *sapanlardan sana tâbi olanlarsa müstesna"* (Hicr, 42) ifadesinin delâletiyle hak bir sözdür.

***İKİNCİ MESELE:* Asıl Şeytan Nefistir**

Bu âyet, asıl şeytanın nefis olduğuna delâlet etmektedir. Çünkü şeytan, ancak vesvese verdiğini beyan etmiştir. Şâyet şehvet, gazap, vehim ve hayalden dolayı meydana gelen meyil bulunmasaydı, onun vesvesesinin herhangi bir tesiri olamazdı. Bu da delâlet eder ki, aslî şeytan, nefsin kendisidir.

Vesvesenin Mahiyeti

İmdi eğer birisi, "Bize vesvesenin hakikatini beyan ediniz" derse, deriz ki:

Tabiî ve gerekli bir biçimde birbirine terettüp eden dört şey bulunduğunda, insandan fiil sâdır olur. Bunu şöyle açıklarız: İnsanın uzuvları, aslî olarak sağlam ve tabiî olarak da müsait ve elverişli olmaları itibariyle, bir işi yapıp yapmamaya, bir işe atılmaya veya ondan geri durmaya elverişlidir. İnsanın kalbinde yapmayı yapmamaya veya yapmamayı yapmaya tercih ettirecek bir meyil bulunmadığı sürece, fiilin meydana gelmesi imkânsız olur. Bu temayül ise, kesin kararlı irâde ve kesin kararlı, azimli kasıttır, niyettir. Sonra bu kesin kararlı irâde ise ancak, o fiilin bir fayda ya da bir zarar sebebi olduğuna dair bir ilim, ya da bir inanç, yahut da bir zan bulunduğunda hasıl olabilir. Kişide böyle bir inanç meydana gelmezse, yapmaya ya da yapmamaya dair herhangi bir temayül de bulunmaz. Netice olarak diyebiliriz ki: İnsan bir şey hissettiği zaman, onda, onun kendisine ya uygun veya uygun olmadığı; veyahut da ne uygun ne de aksi olmadığı hususunda bir şuur ve bilinç hasıl olur. Eğer, onun kendisine uygun olduğuna dair bir bilinç ve şuur meydana gelirse, fiili yapmaya yönelik olarak kesin kararlı meyli o şeye terettüp eder, ona yönelir. Ama onda, onun kendisine aykırı olduğuna dair bir şuur ve bilinç hasıl olur ise, o zaman da ona, fiili yapmamaya yönelik olan kesin kararlı meyli, temayülü terettüp eder. Ama, ne bu, ne de öteki hasıl olmazsa, o zaman da ne o şeye bir meyil meydana gelir, ne de onun zıddına. Aksine insan, olduğu gibi kalır. İşte, ancak bu kesin meyil bulunduğu zamandır ki, bu meyille beraber kudret, o fiili yapmayı gerektirir.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Fiilin, kudret ile sebebin toplamından sâdır olması gerekli bir iş olup, şeytanın bu işte bir dahli

olamaz. O şeyin hayır olduğunu ya da şer olduğunu tasavvur etmesinden meylin meydana gelmesi de, vacip, zorunlu bir iş olup, yine şeytanın bunda da bir payı yoktur. Onu bizatihi algılamak yoluyla, onun hayır olmasının meydana gelmesi, ya da şer olduğunun tasavvur edilmesi, yine lâzım, gerekli, zorunlu bir iş olup, şeytanın onda bir dahli bulunmamaktadır. Binâenaleyh şeytanın, bu safhalardan hiçbirinde hiçbir tesiri bulunmamaktadır. Onun payı ancak, onun sözünü ve fısıltısını atmak suretiyle insana bir şeyi hatırlatması ile olur. Meselâ insan, bir kadının biçim ve süretinden habersiz iken, şeytan onun kalbine, o kadının sözünü, fısıltısını atıverir. İşte şeytanın, ancak bu safhada bir kudret ve gücünden bahsedilebilir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın ondan nakletmiş olduğu şu şeyin aynısıdır: *"Zaten benim, sizin üzerinizde hiçbir hükmüm de yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icabet ettiniz."* Yani "Benden ancak sadece bu çağrı vaki olmuştur. Diğer safha ve mertebelere gelince, onlar benden sudûr etmedi; benim onlarda herhangi bir tesirim bulunmamaktadır" demektir.

Geriye bu konuyla ilgili iki soru kalmıştır:

Şeytan Nasıl Vesvese Verir?

Birinci soru: Şeytanın, insanın uzuvlarının içine girip, ona vesveseler atabilmesi nasıl düşünülebilir? Bu makul müdür?

Cevap: Âlimlerin, melekler ve şeytanlar hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

Birinci görüş: Allah'ın dışında bulunan varlıklar, aklî taksimata göre üç kısımdırlar:

1) Mütehayyiz (mekân tutmuş),

2) Mütehayyiz varlığa hulûl etmiş,

3) Ne mütehayyiz ne de mütehayyize hulûl etmiş olmayan.

Bu üçüncü kısmın mevcut olduğunu söylemenin yanlışlığına dair kesin bir delil bulunmamaktadır. Aksine, doğru olduğunu kabule dair pek çok delil mevcuttur. İşte, ervah (ruhlar) olarak isimlendirilenler, bu kısma dahildirler. Bu ruhlar eğer temiz ve mukaddes iseler, kudsî ruhlar âlemindendirler ki, bunlar meleklerdir. Ama habîs, şerlere, bedenler âlemine ve karanlık mekânlara davet ediyor iseler, onlar da şeytanlardır.

Bunu iyice kavradığın zaman deriz ki: Bu duruma göre şeytan, bedenin içine girme ihtiyacını duyan bir cisim değildir; aksine o, fiilleri habîs

ve kötü, şer ve kötülük üzere yaratılmış olan rûhanî bir cevherdir. İnsan nefsi de bunun gibidir. Bu duruma göre, bu ruhlardan herhangi bir şeyin, herhangi birisinin, insanî nefis cevherine çok çeşitli vesveseler ve batıl şeyler atıvermesi uzak bir ihtimal değildir.

Âlimlerden birisi bu konuda, ikinci bir ihtimal daha zikretmiştir ki, bu da şudur: Beşerin nefs-i nâtıkaları çeşit bakımından muhteliftirler. Onlar, çok çeşitli grupturlar. Onlardan her kısım, bizzat semavî ruhlardan birinin yönetimi altındadır. Beşerî nefislerin bir grubu, güzel ahlâklı, fiilleri iyi, mutluluk, sevinç ve kolaylıkla muttasıftırlar. Bunlar, semavî ruhlardan muayyen bir ruha müntesiptirler. Bu nefislerin diğer grubu ise, hiddet, kuvve-i gazabiyye, katılık, herhangi bir şeye aldırmamak ile muttasıftırlar. Bunlar ise, semavî ruhlardan başka bir ruha müntesiptirler. İşte bu beşerî ruhlar, o semavî ruhların çocukları, onlardan meydana gelmiş yavrular ve onlardan neşet etmiş dallar gibidirler. Onu kendi maslahat ve faydasına olan şeyle irşâd etme işini üstlenmiş olan, işte bu semavî ruhtur. Uyku ve uyanıklık hallerinde onlara ilhâmlar veren işte odur!.. Kudema (önceki) âlimler bu semavî ruha, "et-tıbâu't-tâm" (eksiksiz-kusursuz tabiat) adını veriyorlardı. Şüphesiz, asıl ve kaynak olan bu semavî ruhun, pek çok dalları ve sayısız şubeleri bulunuyor. Bunların tamamı da, bu insanın ruhu cinsindendir. Bunlar, birbirlerine benzediklerinden ve aynı cinsten olduklarından dolayı da, kendilerine uygun düşen ameller ve karakterlerine münasip olan fiiller konusunda birbirlerine yardım etmektedirler.

Sonra bunlar hayırlı, temiz ve güzel iseler, melektirler ki, bunların yardımına "ilhâm" adı verilir; eğer kötü, habîs ve amelleri de çirkin ise, bunlar şeytanlardırlar ki, onların bu iâne ve yardımlarına "vesvese" adı verilir.

Âlimlerden birisi, bu konuda üçüncü bir ihtimal daha zikretmiştir: Buna göre, beşerî nefisler ve insanî rûhlar, bedenlerini terk ettikleri zaman, o bedenlerde kesbetmiş, kazanmış oldukları o sıfatlar konusunda kuvvetlenmiş ve bu hususta mükemmelleşmiş olurlar. Ayrılan nefsin terk ettiği bedene benzeyen başka bir bedende, o ayrılan nefse benzeyen başka bir nefis meydana geldiği zaman ise bu beden ile, daha önce, onu terk etmiş olan nefsin bedeni olan o şey arasında bulunan benzerlikten dolayı, ayrılmış olan o nefis ile bu beden arasında bir tür münasebet ve alâka meydana gelir. Böylece de, ayrılmış olan o nefsin bu bedenle sıkı bir münasebeti olmuş olur. Bundan dolayı da, daha önceki ayrılmış olan nefis,

bu bedene tutunmuş olan nefse benzerlikten dolayı, fiil ve hallerinde yardımcı ve destekçi olmuş olur.

Sonra bu, hayır ve bereket konularında olursa, bir ilham; şer konularında olursa, bir vesvese olmuş olur. Binâenaleyh bütün bunlar maddeden ve mekân tutmaktan uzak, kudsî, ruhanî birtakım varlıkların, cevherlerin varlığının kabul edilmesi görüşüne dayanan, muhtemel birtakım izahlardır. Temiz ve pis ruhların varlığıyla ilgili hüküm, kadîm felsefecilerin üstadları nezdinde de muteber ve yaygın bir görüştür. Binâenaleyh onların, bu tür şeyleri, bizim şeriatimizin sahibi olan Hz. Muhammed nezdinde de kabul olunmasını yadırgamamaları gerekir.

Şeytanları Cisim Olarak Düşünenler

İkinci görüş: Bu "Şeytanların, mutlaka cisim olmaları gerekir" şeklindeki görüştür. Biz diyoruz ki: Böyle olması halinde onların, kesif (katı) maddeler olduğunun söylenmesi imkânsız olur. Aksine onların, latîf birtakım cisimler olduğunu söylemek gerekir ki, Allahu Teâlâ onları çok özel bir biçimde halk etmiştir. Bu da, onların latîf olmalarının yanı sıra, dağılmayı, parçalanmayı, bozulmayı ve yok olmayı kabul etmemeleridir. Latîf olan kütlelerin, kesif olan maddelerin içine girmesi uzak ihtimal sayılmaz. Baksana, insan ruhu, latîf bir cisimdir. Ama o, buna rağmen, insanın batınının derinliklerine nüfuz edebilmiştir. Binâenaleyh, insan bunları düşündüğünde, pek çok çeşit latîf cisimlerin, insanın içine girebilmesini nasıl imkânsız görebilir? Ateşin kütlesi, kömürün kütlesine; gül yaprağı, gül suyuna; susamın maddesi, susam yağına sirâyet etmemiş midir? İşte olay, burada da böyledir. Bütün bu anlattıklarımızla, cinlerin ve şeytanların varlığını kabul etmenin, akılların imkânsız göremeyeceği ve delillerin iptal edemeyeceği bir hakikat olduğu; inkârda ısrar etmenin de, ancak bir cehâletin ve akıl noksanlığının neticesi olduğu ortaya çıkmış olur. Şeytanların varlığına dair, hüküm genel olarak sabit olunca, biz deriz ki, daha uygun ve daha gerçek olan şöyle denilmesidir: Bu görüşe göre melekler, nûrdan; şeytanlar ise dumandan ve alevden yaratılmışlardır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İblisi de, daha önce çok zehirleyici olan ateşten yarattık"* (Hicr, 27) buyurmuştur. Bu söz, felsefecilerin otoriteleri nezdinde de meşhur olan görüştür. Binâenaleyh onu, şeriatimizin sahibi olan Hz. Muhammed bildirdiğinde, akıldan uzak sayıp kabul etmemek nasıl uygun düşebilir?

İkinci soru: Niçin şeytan, *"O halde kusuru bana yüklemeyin, kendinizi kınayın"* demiştir? Halbuki şeytanın kendisi de, o batıl vesveseye yönelmesinden dolayı kınanmıştır.

Cevap: Şeytan bu ifadesiyle, "yaptıklarınızdan dolayı beni kınamayın, kendinizi kınayın, zira sizler, sizin için Allah'ın hidâyetini sağlayan şeyden yüz çevirdiniz" manasını kastetmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, şeytanın مَا اَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا اَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ *"Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a.) "Bunun manası, "Ne ben size yardım edip kurtarabileceğim; ne de siz bana yardım edip kurtarabileceksiniz" şeklindedir" demiştir. **İbnu'l-A'râbî** ise: **"Sârih, müstagîs** (yardım isteyen); **musrih** ise "yardım eden" manasındadır" demiştir.

Nitekim Arapçada birisi bir yardım talep ettiğinde "صَرَخَ فُلَانٌ"; birisi başkalarına yardım ettiğinde ise "اَصْرَخْتُهُ" denilir.

***İKİNCİ MESELE:* Kıraatle İlgili Bir Mesele**

Hamza, yâ'nın kesresiyle, **"musrihiyyi"** şeklinde okumuştur. **Vâhidî,** bu okuyuşun, **A'meş** ve **Yahyâ İbn Vessab**'ın kıraati olduğunu söylerken, **Ferrâ** şöyle demiştir: "Belki de bu okuyuş kurrânın yanlış zanlarından kaynaklanan bir okuyuştur. Çünkü onlardan, vehimden uzak olabilen pek azdır. Belki de o, bu ifadedeki bâ harf-i cerrinin, bu kelimenin tamamını cerrettiğini zannetmiştir!.. Bu yanlıştır, zira mutekellim yâ'sı, kelimenin aslından değildir. Cenâb-ı Hakk'ın, نُوَلِّهِ مَا تَوَلّٰى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ (Nisâ, 115) buyruğunda geçen kelimeyi "nuslih" şeklinde okumada da aynı zanna düştüklerini görmekteyiz. Allah daha iyi bilir ya, onlar hâ harfinin cezmedileceğini zannetmişlerdir. Oysa ki bu, yanlıştır. Çünkü, bu ifadelerdeki hâ, nasb mahallindedir. Halbuki, hâ harfinden önce gelen fiil, yâ harfinin düşmesiyle meczûm olmuştur. Bazı nahivciler, bu kıraatin doğruluğunu ortaya koymak için zoraki izaha kalkışmışlar ise de, onların ekserisi, bunun kıraatte bir hata olduğunu söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir.

Şeytanın Şerik Koşulması

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o şeytanın اِنِّي كَفَرْتُ بِمَا اَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ *"Esasen beni evvelce (Allah'a) ortak tutmanızı da inkâr etmiştim"* dediğini nakletmiştir. Bu ifadeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"بِمَا اَشْرَكْتُمُونِ" ifadesindeki "mâ" edatı ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, ma-i mastariyyedir ve sözün manası, "Esâsen beni, evvelce taatlerinizde Allah'a ortak koşmanızı da inkâr etmiştim" şeklindedir. Buna göre âyet şu manayadır: "İblis, tâbî olan bu insanların, bu âlemin idaresinde kendisinin Allah'ın şeriki (ortağı) olduğuna inanmalarını da kabul etmemiş, inkâr etmişti." Yahut şu manaya da olabilir: "Onlar, hayır amellerde Allah'a itaat ettikleri gibi, şer (kötü) amellerde de İblis'e itaat ediyorlardı." İşte, ortak koşmaktan murat budur.

2) Ferrâ'nın görüşüne göre, âyetin manası şöyledir: "İblis, "Ben, küfrünüzden önce, beni kendisine ortak koşmuş olduğunuz Allah'ı inkâr ettim" demiştir." Bu, "İblis'in küfrü, kendisine tabî olanların küründen önce idi" demektir. Buna göre buradaki "mâ" edatı, "men" (kim) manasınadır. Kabûle şayan görüş birincisidir. Çünkü âyetin sıra ve tertibi, birinci tefsire göre uyumlu-ahenkli olmaktadır. Yine, sözün ikinci tefsire de uygun olduğunu söylemek de mümkündür. Kelamın takdiri şöyle olur: İblis sanki şöyle demiştir: "Sizin küfre girmenizde, benim vesvesemin bir tesiri yoktur. Bunun delili, benim sizden önce kâfir olmam ve benim küfrümün başka bir vesvese sebebiyle olmayışıdır. Aksi halde teselsül gerekir." Bununla, küfre düşme sebebinin, vesvese dışında başka bir şey olduğu ortaya çıkar. Bu manaya göre de, söz muntazam ve ahenkli olur.

Âyetteki إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Zâlimlerin hakkı, elbet pek acıklı bir azaptır"* ifadesinde açık olan husus, bunun Allahu Teâlâ'nın sözü olduğu, İblis'in sözünün de bundan önce tamamlanmış olduğudur. Bunun, o kâfirlerin yardım ve destek ümitlerini iyice kesmek için, İblis'in söylediği bir söz olması da uzak bir ihtimal değildir. Allah en iyisini bilir.

وَاُدْخِلَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِاِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

"İman edip, sâlih ameller işleyenler, Rablerinin izniyle, içerisinde ebedî kalmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokulacaktır. Onların oradaki tahiyyeleri "selam"dır" (İbrahim, 23).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Cennetliklerin Karşılanması**

Bil ki Hak Teâlâ, şakîlerin (cehennemliklerin) hallerini, pek çok yönden iyice açıklayınca, bunun peşi sıra da saîd (cennetlik) olanların hallerini açıklamıştır. Sen, daha önce mükâfatın, takdir ve saygı ile verilen, hâlis (katıksız) ve devamlı bir menfaat olduğunu öğrenmiştin. İşte, *"İman edip, sâlih ameller işleyenler... cennetlere sokulacaktır"* buyruğu ile, katıksız menfaate; *"içerisinde ebedi kalmak üzere"* ifadesi ile de, bu menfaatin devamlı olduğuna işaret edilmiştir. Burada saygı iki yönden tahakkuk etmiştir:

1) Bu menfaat, ancak Allah'ın izni ve emri ile olmuştur.

2) Hak Teâlâ'nın *"Onların oradaki tahiyyeleri "selam"dır"* beyanının anlattığı husus... Çünkü onlar orada birbirlerini bu kelime ile selamlarlarken, aynı şekilde, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar (ve şöyle diyecekler): "Sizlere selam"* (Ra'd, 23-24) âyetinde anlatıldığı gibi, melekler de onları bu kelime ile selamlayacaktır. *"Rahman olan Rablerinden bir de selâm (var)dır"* (Yâsin, 58) âyetinde de bildirildiği gibi, Rahîm Allah da onları bu kelimeyle selamlayacaktır.

Bil ki "selâm" kelimesi, selamette (esenlikte) olmak" manasına gelen "selâmet" mastarındandır. Doğruya yakın olan, buradaki ifadeden muradın, onların dünyanın belâ ve pişmanlıklarından, yahut dünyanın elem ve hastalıklarından ve onun çeşit çeşit gam ve kederlerinden kurtulmuş olmalarıdır. Âlimlerimizin şu sözü ne kadar güzeldir: "Meydana gelmiş ve bozulacak şu cesetler âleminin (dünyanın) mihnetlerinden kurtulmak, nimetlerin en büyüklerindendir. Hele hele bundan kurtulduktan sonra, ruhânî güzellikler ve meleklere has mutluluklar elde edilince.."

İKİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî âyetteki **"üdhile"** fiilini "Onları ben girdireceğim" manasında **"udhilu"** şeklinde okumuştur. Bu kıraate göre, âyetteki *"Rablerinin izniyle"* ifadesi, kendisinden sonraki ifadeye müteallik (bağlı)tir. Yani "Onların oradaki tahiyyeleri, Rablerinin izniyle "selam"dır" demektir. Bu, da "Melekler onları Rablerinin izniyle selamlarlar" manasınadır.

اَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِى
السَّمَآءِ ﴿٢٤﴾ تُؤْتِىٓ اُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا ۗ وَيَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ

لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ ٱجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

"Görmedin mi Allah sana nasıl bir mesel getirmiştir: Güzel bir kelime, kökü sabit ve dalları gökte olan güzel bir ağaç gibidir. Ki o, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir durur. Allah insanlara meseller getirir. Olur ki onlar çok iyi düşünüp ibret alırlar. Kötü bir kelimenin meseli (hali) de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki, onun hiçbir sebatı yoktur" (İbrahim, 24-26).

İyi ve Kötüler Hakkında Darb-ı Mesel

Bil ki Cenâb-ı Hak, bedbahtların halleri ile saîd (mutlu) kullarının hallerini açıklayınca, her iki topluluğa âit hükmün durumunu beyan eden bir misal zikretmiştir. İşte bu da, getirilmiş bu mesellerdir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Cenâb-ı Hak, dört sıfatla nitelenmiş olan bir ağaç zikretmiş, sonra da güzel kelimeyi (sözü) bu ağaca benzetmiştir.

Güzel Söz, Verimli Ağaç Gibidir

Birinci sıfat, bu ağacın "güzel" olmasıdır. Bu birkaç manaya gelebilir:

1) Ağacın görünüşünün, biçiminin ve şeklinin güzel olması.

2) Kokusunun güzel olması.

3) Meyvesinin güzel olması, yani, ondan elde edilen meyvelerin son derece lezzetli ve hoş olması.

4) Bu ağacın, fayda bakımından güzel olması, yani, meyvelerinin yenilmesinden nasıl lezzet ve tat alınıyorsa, aynı şekilde ağacın kendisinden de çok faydalanılması... Âyetteki **"şecere-i tayyibe"** tabirini, bütün bu izahlara, birlikte hamletmek gerekir. Çünkü bu hususların birlikte bulunması, lezzetin mükemmel olmasını sağlar.

İkinci sıfat, âyetteki أَصْلُهَا ثَابِتٌ *"Kökü sabit"* ifadesidir. Bu, "Kökü sağlamlaşmış, bâkî, sökülmekten, kesilmekten, yıkılmaktan ve yok olmaktan emin" demektir. Bu böyledir, çünkü boş olan bir şey, yıkılma ve sona

erme durumunda olursa, onu elde etmeden dolayı bir mutluluk hâsıl olsa bile, hep yok olup sona erecek diye korkulması dolayısı ile, meydana gelecek olan hüzün (endişe) son derece büyük olur. Ama hâlinden, onun bâkî, dâim, yıkılmaz ve sona ermez olduğu bilinince, onu elde etmekten duyulan sevinç son derece büyük, onu bulmaktan ötürü duyulan sürür son derece mükemmel olur.

Üçüncü sıfat, âyetteki وَفَرْعُهَا فِى السَّمَاءِ *"Dalları gökte olan"* ifadesidir. Bu sıfat, o ağacın durumunun, şu iki yönden mükemmel olduğunu gösterir:

1) Ağacın dallarının yüksekliği ve boy atmadaki gücü, kökünün sağlamlığına ve toprak altındaki köklerinin sebâtına delalet eder.

2) Ne zaman ağacın boyu yüksek ve çok boylu olsa, yeryüzündeki pisliklerden ve evlerin çöp ve atıklarından uzak olur. O zaman da onun meyveleri bütün şâibelerden temizlenmiş, son derece güzel ve hoş olur.

Dördüncü sıfat, âyetteki تُؤْتِى اُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِاِذْنِ رَبِّهَا *"O, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir"* ifadesidir. Bundan murat şudur: "Bahsedilen ağaç, bu sıfatla muttasıftır. Bu sıfat da, onun meyvelerinin dâima ve her zaman mevcut olması, meyveleri bazen bulunan bazen bulunmayan diğer ağaçlar gibi olmamasıdır." İşte Allahu Teâlâ'nın bu Kitab-ı Kerim de bahsettiği ağacın izahı budur. Kesin olarak bilinir ki, böyle bir ağacı elde etme arzusu son derece büyük olur. Akıllı olan bir kimsenin onu elde etme ve ona sahip olma imkanını bulduğunda, ondan gâfil olması ve onu elde etme hususunda gevşeklik göstermesi mümkün değildir.

Allah'ı Tanımadaki Lezzet

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Marifetullah ve muhabbetullah'a, Allah'a hizmete, O'na itaate dalmak, bu dört sıfat bakımından bu ağaca benzemektedir:

Birinci sıfat, ağacın güzel olmasıdır ki bu tahakkuk etmiştir. Hatta biz deriz ki, hakikatte güzel ve leziz olan, marifetullah (Allah'ı bilmek) tir. Çünkü, belli bir meyveyi elde etmekle (yemekle) meydana gelen lezzet, meydana gelmiştir. Çünkü bu meyveyi yemek, bedenin yapısına uygun bir şeydir. İşte bu uygunluk ve uyumun söz konusu olmasından dolayı, bu büyük lezzet meydana gelmiştir. Beri tarafta ise, nefs-i nâtıka ve kutsî ruh cevherine uygun düşen şey, ancak marifetullah, muhabbetullah ve bunlardan huzur ve itminân duymaya dalmadır. Böylece bu marifetin

(bilginin) gerçekten leziz olması gerekmiştir. Hatta deriz ki, meyveyi yemekten dolayı alınan lezzetin, nefis cehverinin (ruhun), marifetullah ile aydınlanmasından elde edilen lezzetten çok değersiz olması gerekir. Bu fark ise, birkaç yönden izah edilebilir:

Birinci izah: Maddi olarak hissedilen ve idrâk edilen şeyler ancak, hissedenin, hissolunan şeyin yüzeyi ile temas etmesi neticesinde idrâk edilirler. Ama "Hissedilenin cevheri hissedenin cevherine nüfuz etmiştir" denilmesine gelince, durum böyle değildir. Çünkü cisimlerin birbirlerine hulul etmeleri imkansızdır. Beri tarafa gelince, marifetullah, marifetullahın nuru ve bununla aydınlanma, nefis cevherine (rûha) sirâyet eder ve onunla birleşir. Sanki nefis, bu aydınlanma hâsıl olduğu zaman, bu aydınlanmanın olmasından önceki nefisten başka bir nefis haline gelir. İşte bu iki durum arasında bulunan pek büyük bir farktır.

İkinci izah: Yenen meyveden duyulan lezzette olan şey, bir tatma kuvvetidir. Hissolunan, idrak edilen şey ise, belli bir tattır. Beri tarafta ise, idrak eden, hisseden şey, kutsî nefis cevheridir. Bu nefis (ruh) ile bilinen ve hissedilen şey de, Allahu Teâlâ'nın zâtı, onun celâl ve ikram sıfatlarıdır. Binâenaleyh bu iki lezzetten, birisinin diğerine nispetle durumu, idrâk edilen bu iki şeyden birisinin diğerine nispetle durumu gibidir.

Üçüncü izah: Güzel bir meyveyi yemeden doğan lezzetler, meydana gelir gelmez, hemen yok olurlar. Çünkü lezzet öyle bir şeydir ki, çabucak kaybolur ve süratle değişir. Cenâb-ı Hakk'ın, kemâl ve celâline gelince, bunların değişmesi ve değişikliğe uğraması imkansızdır. Nefis cevherinin bu mutluluğu kabul etme kabiliyetinin değişmesi de imkansızdır. Binâenaleyh bu açıdan da, iki durum arasında büyük bir fark olduğu ortaya çıkmıştır. Bil ki bu iki şey arasındaki fark, nerede ise sonsuz bakımlardan olabilecek kadar çoktur. Fakat akl-ı selim sahibi olan bir kimse, diğerlerine dikkatini çekmek üzere zikredilen bu üç izah ile yetinebilir.

İkinci sıfat, ağacın kökünün sâbit olmasıydı. İşte bu sıfat, marifetullah ağacında daha kuvvetli, daha mükemmel olarak mevcuttur. Bu böyledir. Çünkü bu marifetullah ağacı kutsi nefis cevheri içinde kök salmıştır. Bu cevher, var olma ve bozulma (kevn-u fesâd)dan uzak, değişmekten ve yok olmaktan berî bir cevherdir. Yine bu kök salmanın, yardımı ve meded-ü inâyeti, Cenâb-ı Hakk'ın celâlinin tecellisinden gelmektedir. Bu tecelli

ise, Allahu Teâlâ'nın, zâtında nurun nuru ve zuhur ile tecellinin mebdei olmasının zarurî neticelerindendir. Bu ise, kaybolması ve yok olması aklen imkansız olan şeylerdendir. Çünkü Allahu Teâlâ, zâtından dolayı vâcibu'l-vücûddur, aynı zamanda bütün sıfatlarında da yine vâcibu'l-vücûddur. Binâenaleyh değişme, yok olma, zevâl, cimrilik ve vermeme gibi sıfatlar O'nun hakkında düşünülemez. Böylece kökü sâbit olarak vasfedilen ağacın, ancak (marifetullah) ağacı olduğu kesinlik kazanır.

Marifetullahın Meyveleri

Üçüncü sıfat: Bil ki Marifetullah ağacının da, ilâhi âlemin göklerinde yükselen dalları ve cismâni âlemin göklerinde yükselen dalları vardır.

Birincisi, pek çok kısım olup, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in *"Allah'ın emrine ta'zim göstermek"* ifadesi, bütün bu kısımları içine alır. Marifetullahın ruhlar âlemindeki, cisimler âlemindeki delillerini, felekler ve yıldızlar âleminin hallerini ve süflî âlemin (dünyanın) hallerini iyice tefekkür etmek ile, muhabbetullah, şevkullah, zikrullah'a devam, bütünüyle Allah'a itima (tevekkül) ve Allah'ın dışındaki her şeyden kesilmek, bu kısımlara dâhildir. Bu kısımları iyiden iyiye araştırıp zikretmek, şu anda istenilen bir şey değildir. Çünkü bunlar, sonsuz denecek kadar çok olan muhtelif hallerdir.

İkincisine gelince, bunlar da pek çok kısımdır. Hz. Peygamber'in اَلشَّفَقَةُ عَلَى خَلْقِ اللهِ *"Allah'ın mahlûklarına şefkat duymak"* ifadesi, bütün bunları kendisinde toplamaktadır. Rahmet, re'fet, müsamaha, günahlardan geri durma, insanlara iyilik yapmaya ve onlardan kötülüğü uzaklaştırmaya gayret etme ve kötülüğe iyilikle mukabele etmek, bunlara dahildir. Bu kısımlar da sonsuzdur. Bunlar, Marifetullah ağacının, sâbit olan dallarıdır. Çünkü insan, Marifetullah'a ne kadar çok dalarsa, ondaki bu haller de, o nispette daha mükemmel, daha güçlü ve daha üstün olur.

Dördüncü sıfat, bu ağacın, Rabbinin izniyle her zaman yemişini verip durmasıdır. Binâenaleyh bu Marifetullah ağacı, bu sıfata, maddi ağaçlardan daha layık ve müstahaktır. Çünkü Marifetullah ağacı, bu halleri iktizâ ettirmektedir ve bunların meydana gelmesinde de müessirdir. Sebep, müsebbepten (sonuçtan) ayrılmaz. Dolayısıyla, Marifetullah ağacının kalp toprağında kök salmasının tesiri, kalbin, nazarının ibretle bakar hale gelmesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, *"İşte ey akıl ve basiret sahipleri, siz ibret alın"* (Haşr, 2) buyurmuştur. Yine bunun tesiri, Allahu Teâlâ'nın, *"(O kullarım*

ki) onlar söze kulak verirler de onun en güzeline uyarlar " (Zümer, 18) şeklinde de beyan ettiği gibi, onun işitmesinin hikmetle olması; *"Adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahitlik edenler olun. Velev kendinizin (..) aleyhinde olsun"* (Nisâ, 135) buyruğunda da belirtildiği gibi, konuşmasının doğruluk ve sıdk olmasıdır. Nitekim, Hz. Peygamber de قُولُوا الْحَقَّ وَلَوْ عَلَى اَنْفُسِكُمْ *"Aleyhinize de olsa, doğruyu söyleyin"*[52] buyurmuştur. Marifetullah ağacının, insanın kalp toprağında kök salması ne kadar kuvvetli ve mükemmel olursa, bu tesirlerin ondaki zuhûru da, o nispette fazla olur. Çoğu zaman, insan bu meseleye dalar da gördüğü her şeyde Hak Teâlâ'yı görecek bir hale gelir ve çoğu zaman, bundaki terakkisi artar da, gördüğü herhangi bir şeyde, ondan önce Allah'ı görür bir hale gelir. İşte Allahu Teâlâ'nın *"Rabbinin izniyle her zaman yemişini verip durur"* buyruğu ile kastedilen budur. Yine zikrettiğimiz bu şeyler, nefsanî ilhamlara ve rûh cevherlerinde bulunan ruhanî melekelere bir işârettir. Sonra nefisten her an, her lahza ve her saniye, bu ağacın meyveleri gibi güzel söz, sâlih amel, huzû, huşu, ağlama ve tevâzu yükselir.

Âyetteki بِاِذْنِ رَبِّهَا *"Rabbinin izniyle"* kaydında dikkate şayan bir incelik var. Çünkü bu yüce hallerin ve yüksek derecelerin meydana gelmesi esnasında bazen insan, bunlar, bunlar olduğu için, bunlardan dolayı sevinir; bazen de yükselir ama, bunlar, bunlar olduğu için, bunlardan dolayı sevinmez, ancak bunlar Allah'tan olduğu için sevinir. İşte o zaman sevinci aslında, bu hallerden dolayı değil de, mevlâsından dolayı (mevlası için) olmuş olur. Bundan ötürü muhakkiklerden birisi şöyle demiştir: "Kim irfânı, irfân olduğu için seçerse (alırsa), fânî olanı kabul etmiş olur. Kim de irfanı, irfân olduğu için değil, onunla bilinenden dolayı tercih eder (alırsa), vuslat (Allah'a kavuşma) denizine dalmış olur." Yaptığımız bu izah ve tafsilatlandırdığımız bu açıklama ile, Allahu Teâlâ'nın bu kitabında zikretmiş olduğu şu misâl, kudsiyyet âlemine, Allah'ın Celâlinin huzuruna ve O'nun kibriyasının saraylarına ulaştıran bir misaldir. Binâenaleyh biz, Allahu Teâlâ'dan daha çok rahmet ve hidâyet talep ediyoruz. O, semî'dir, icâbet edendir.

Âlimlerden birisi, bu meseli izah için, zikredilmesinde sakınca olmayan şöyle bir söz söylemiştir: Allahu Teâlâ, imanı ağaca benzetti. Çünkü

52 **Kenzu'l-Ummal,** 16/44158.

ağaç, ancak üç şey olursa ağaç diye isimlendirilmeyi hak eder: Derin kök, ayakta duran bir gövde ve yüksek dallar. İman da böyledir; ancak üç şeyle tamam olur: Kalpteki marifetullah, dildeki ikrar ve bedenlerle amel etme... Allah en iyisini bilendir.

***İKİNCİ MESELE:* Kelime-i Tayyibenin İzahı**

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: **"Kelimeten tayyibeten"** kelimesinin mansub olmasıyla ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) Bu, mahzûf bir fiilin mef'ûlü olarak mansub olup, bunun takdiri, "Hoş bir kelimeyi, hoş olan bir ağaç gibi yapmıştır" şeklindedir. Bu âyetteki *"Allah bir mesel getirmiştir"* ifadesinin bir tefsiridir.

2) **"Mesel"** ve **"kelime"** kelimelerinin **"darebe"** fiilinin mef'ûlü olarak mansub olmaları caizdir. Yani, "Allahu Teâlâ, hoş kelimeyi bir mesel yapmıştır" demektir. "كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ" ifadesi, mahzuf bir mübtedânın haberi olup, bunun takdiri de هِيَ كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ "o, güzel bir ağaç gibidir" şeklindedir."

Bu hususdaki üçüncü bir görüşe göre ise **"Hallu'l-Ukad"** adlı eserin sahibi şöyle demiştir: "En uygun olanı, **"kelime"** lafzını, atf-ı beyân kabul etmektir. "كَشَجَرَةٍ" kelimesindeki kâf da, مِثْلُ شَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ "güzel bir ağaç gibi" manasında olmak üzere nasb mahallindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a.): "Kelime-i tayyibe, "Lâ ilâhe illâllâh" sözüdür" demiştir. Şecere-i tayyibe, ekseri müfessirlerin görüşüne göreyse, hurma ağacıdır. **Keşşâf sahibi:** "Bu, hurma, incir, üzüm ve nâr ağaçları gibi, meyvesi hoş olan her meyveli ağaçtır. Cenâb-ı Hak buradaki ağaç ile, meyvesi güzel olan ağacı kastetmiştir, ama sözden anlaşıldığı için, bunun hangi ağaç olduğunu belirtmemiştir" demiştir. **"Asluhâ"** demek, "Bunun kökü, yani bu güzel ağacın kökü sabittir; ve dalları, yani üst kısımları, semâdadır. Semâdan murat ise göktür, havadır. Çünkü senden yukarıda olan her şey, semâdır. Bu ağaç, yemişini, yani meyvesini ve yenilecek şeylerini her an verir" demektir.

Müfessirler, bu zaman hususunda ihtilaf etmişlerdir. **İbn Abbas:** "Bu, senenin altı ayıdır. Çünkü ağacın meyveye durmasıyla, meyvenin devşirilmesi arasında altı ay bulunur" demiştir. Bir adam **İbn Abbas**'a gelip: "Kardeşimle, bir zamana, bir "hîn"e kadar konuşmamaya and içtim" der.

Bunun üzerine o da, "Hîn, altı aydır" der ve bu âyeti okur. **Mücâhid ve İbn Zeyd:** "Bu, bir senedir; çünkü ağaç seneden seneye meyve verir" demişlerdir. **Saîd İbnu'l-Müseyyeb:** "Bu, iki aydır; çünkü, hurmanın meyve verme müddeti iki aydır" demiştir. **Zeccâc:** "Bizim dil âlimlerinden gördüklerimizin hepsi, "**hîn**" kelimesini, "vakit" kelimesi gibi, ister uzun ister kısa olsun her zaman hakkında kullanılan bir isim olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre, *"Her zaman yemişini verir durur"* ifadesinden maksat, "gece ve gündüz; yaz kış; her saat ve her vakit ondan istifade edilir" manasıdır" demiştir. Müfessirler "Bunun sebebi şudur: Çünkü hurma ağacı, eğer meyvesi toplanmaz da üzerinde bırakılırsa, insanlar bütün sene boyunca ondan istifade edebilirler" demişlerdir. Ben de diyorum ki: Bu âlimler, her ne kadar âyetin kelimelerinin manalarını ortaya koymada isabet etmiş iseler de, esas maksadı anlayamamışlardır. Çünkü Allahu Teâlâ bu ağacı, bahsedilen o sıfatlarla nitelemiştir Dolayısıyla bunun hurma ağacı veya bir başka ağaç olduğunu bilmeye ihtiyacımız pek yoktur (!) Biz, bahsedilen dört sıfatla mevsûf olan bu ağacın, bu ağaç dünyada ister bulunsun ister bulunmasın, her akıllının onu elde etmeye gayret etmesi gereken kıymetli bir ağaç olduğunu zarurî olarak anlamaktayız. Çünkü bu sıfatlar, elde edilmesi arzulanan şeylerdir. Müfessirlerin **"hin"** kelimesi hakkındaki ihtilafları da bu kabil bir ihtilâftır. İşleri en iyi bilen Allah'tır.

Mesel Getirmenin Gayesi

Allahu Teâlâ daha sonra وَيَضْرِبُ اللهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *"Allah insanlara meseller getirir. Olur ki onlar, çok iyi düşünüp ibret alırlar"* buyurmuştur. Bu "Darb-ı meselde, daha çok anlatma, daha çok hatırlatma ve ibret verme ve manaları daha iyi ortaya koyma bulunmaktadır" demektir. Bu böyledir zira sırf aklî konuları, his, hayâl ve vehm anlayamaz. Binâenaleyh, bu konulara mahsûsât âleminden benzer olan şeyler zikredildiğinde, his, hayâl ve vehm, bu çekişmeyi terk eder, makûl ile mahsûs olan birbirine mutabık olur, böylece de tam bir anlayış meydana gelir; bu şekilde de matluba ulaşılmış olur.

Kötü Söz Kötü Bitkiye Benzer

Allahu Teâlâ وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ ِ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ *"Kötü bir kelimenin meseli (hali) de, toprağın üstünden koparılıvermiş kötü bir ağaç gibidir ki, onun hiçbir sebâtı yoktur"* buyurmuştur.

Bil ki, "Kötü ağaç" Allah'ı bilmemektir. Çünkü o, afetlerin ilki, korkuların başı, bedbahtlıkların da en başta gelenidir. Allahu Teâlâ bunu, şu üç sıfatla muttasıf olan bir ağaca benzetmiştir:

Birinci sıfat, onun kötü bir ağaç olmasıdır. Bazı âlimler, bunun sarımsak ağacı olduğunu, çünkü Hz. Peygamber'in, sarımsağı "şecere-i habîse (kötü ağaç)" diye nitelendirdiğini söylemişlerdir: Yine bunun, pırasa olduğu; hanzala (Ebu Cehil karpuzu) olduğu, çünkü onda çok zararlar bulunduğu; aynı şekilde bunun diken ağacı olduğu da söylenmiştir.

Bil ki bu tafsilata ihtiyaç yoktur. Çünkü ağaç, bazen kokusu sebebiyle, bazen tadı sebebiyle, bazen şekli ve görünüşü sebebiyle, bazen de birçok zararlara sebep olduğu için kötü olabilir. Bütün bu özellikleri kendisinde toplayan bir ağaç her ne kadar mevcut değil ise de, bu özellikleri bilindiğine göre, ona teşbihte bulunmak, gayeye ulaşmak için yararlıdır.

İkinci sıfat: Âyetteki اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ *"toprağın üstünden koparılıvermiş"* tabiridir. Bu sıfat, "şecere-i tayyibe"nin, "kökü sabit" şeklindeki sıfatına mukabil zikredilmiştir. "اُجْتُثَّتْ" kelimesi, "kökünden koparıldı" anlamındadır. Bunun mastarı olan **"ictisâs"** kelimesinin esas manası, cüsseyi tamamen çekip almaktır. "مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ" ifadesi de, "Onun, ne gövdesi ne de kökleri var" demektir. Allah'a şirk koşmak da böyledir. Onun da, ne bir delili, ne bir sebatı, ne de bir kuvveti vardır.

Üçüncü sıfat: *"Onun hiçbir sebâtı yoktur"* ifadesidir. Bu sıfat, birincinin tamamlayıcısı gibidir ve "Onun bir istikrarı yok" demektir. Arapçada ثَبَتَ - ثَبَاتًا (Sebât ettir - sebât etmek) denilmesi gibi, "قَرَّ الشَّيْءُ قَرَارًا" denilir. Bir hüccet ile desteklenmemiş söz, işte burada buna benzetilmiştir. O da sabit, dayanıklı değildir; binâenaleyh, yıkılıp gider.

Bil ki kötü söz hakkında yapılan bu benzetme, son derece mükemmeldir. Çünkü Allahu Teâlâ, bu ağacı, çok zararlı ve bütün faydalardan hâlî olarak nitelemiştir. Zararlı oluşuna, "habise" tabiriyle işaret etmiştir; her türlü faydadan uzak olmasına da, *"toprağın üstünden koparılıvermiş. Onun hiçbir sebatı yoktur"* ifadesiyle işaret etmiştir. Allah, en iyisini bilendir.

يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ ۚ وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظّٰلِمِينَ ۙ وَيَفْعَلُ اللّٰهُ مَا يَشَآءُ ﴿٢٧﴾

"Allah, iman edenlere dünya hayatında da, âhirette de o sabit sözde sebât ihsan eder. Allah, zâlimleri saptırır, şaşırtır; Allah ne dilerse yapar" (İbrahim, 27).

Mü'minlerin Sebat ve İstikrarı

Bil ki Allahu Teâlâ, güzel kelimenin vasfının, kökünün sabit olması; kötü kelimenin vasfının da, köksüzlük ve istikrarsızlık olduğunu beyân edince, bundan sonra, kendilerinden dünya hayatında sadır olmuş olan sabit sözün, onlar için Allah'ın lütfunun ve mükâfatının sübûtunu gerektirdiğini zikretmiştir. Bundan maksat ise, Marifetullah ve tâatullahtaki sübûtun, Allah'ın mükâfat ve ikrâmının da sübûtunu iktizâ edeceğini beyân etmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah sebât ihsan eder"* sözü, "Allah mükâfat ve ikrâm üzere sebat ihsan eder" anlamındadır. O'nun, *"dünya hayatında da, âhirette de o sabit sözde"* ifâdesi ise, "Onlar dünya hayatında iken kendilerinden sudûr etmiş olan o sabit söz üzere onları sabit kılar" anlamındadır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَيُضِلُّ اللّٰهُ الظّٰلِمِينَ *"Allah zâlimleri saptırır"* buyurmuştur. Yani, "O kötü kelimenin sabit bir kökü ve yükselmiş dalları yoktur. İşte zalim olan kötü kelime sahipleri de böyledir. Allah onları, ikrâmından uzaklaştırır. Sevâbına nail olmaktan alıkor" demektir.

Kabir Suali Sırasında Mü'min ile Kâfir

Âyetle ilgili, meşhur olan şöyle bir görüş daha bulunmaktadır: Bu âyet, kabirde iki meleğin sorgulaması ve bu sorgulama esnasında, Allah'ın mü'mine hak kelimeyi telkin edip, onu hak üzere sabit kılması hakkında nazil olmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'den "يُثَبِّتُ اللّٰهُ الَّذِينَ اٰمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَفِى الْاٰخِرَةِ" âyeti hakkında, şöyle dediği rivayet edilmiştir: حِينَ يُقَالُ لَهُ فِى الْقَبْرِ مَنْ رَبُّكَ وَمَا دِينُكَ وَمَنْ نَبِيُّكَ فَيَقُولُ رَبِّيَ اللّٰهُ وَدِينِي الْاِسْلَامُ وَنَبِيِّي مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ *"Ona kabirde, "Rabbin kim? Dinin ne? Peygamberin kim?" denildiğinde o,*

"Rabbim Allah, dinim İslâm, peygamberim de Muhammed (s.a.s)" der"[1] dediği rivayet edilmiştir. "بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ" ifadesindeki "**bâ**" edatından murat, şudur. Allah onları, kabir de, dünya hayatında iken bu söze devam etmeleri sebebiyle sabit kılar, onlara kuvvet verir.

Bu sözün, şöyle olan bir aklî izahı daha vardır: Ne zaman bir fiile çokça devam edilirse, bu halin akılda ve kalpte kök salması, daha güçlü ve kuvvetli olur. Binâenaleyh kulun, "Lâ ilahe illallah" zikrine; bunun hakikatlerini ve inceliklerini düşünmeye devam etmesi ne kadar mükemmel ve tam olursa, bu marifetullahın, ölümden sonra da aklında ve gönlünde kök salması daha güçlü ve daha mükemmel olur. **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Kim dünya hayatında kelime-i şehadete çokça devam ederse, Allahu Teâlâ, onu, kabirde bu şehadet üzerinde sağlamlaştırır (tesbît) ve ona, bunu bizzat telkin eder." Bu ifadede **İbn Abbas,** âhireti, "kabir" olarak tefsir etmiştir. Çünkü ölen kimse, ölüm ile, dünya ahkâmından da tamamen uzaklaşıp artık âhiret ahkâmına girmiş olur.

Âyetteki يُضِلُّ اللهُ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlimleri saptırır"* buyruğu, "kâfirler kabirlerinde hesaba çekildiklerinde "bilmiyoruz" derler. Böyle derler, çünkü Allahu Teâlâ onları şaşırtır. Cenâb-ı Hakk'ın وَيَفْعَلُ اللهُ مَا يَشَاءُ *"Allah ne dilerse yapar"* buyruğu da, "Allah dilerse hidâyete erdirir, dilerse saptırır. Fiilinde, O'na kesinlikle itirâz yapılamaz" anlamındadır.

اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللهِ كُفْرًا وَاَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ ﴿٢٩﴾ وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

"Allah'ın nimetlerini küfür ile değiştirenleri ve kavimlerini helâk yurduna, cehenneme sokanları görmedin mi? Onlar oraya girecekler. O ne kötü bir karargâhtır! Onlar, Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için benzerler tuttular. De ki: "(Şimdilik) faydalanın! Çünkü, dönüşünüz muhakkak ki, ateşedir" (İbrahim, 28-30).

1 Benzeri hadis için bkz. **Ebu Dâvud,** Sünnet, 27 (4/239).

Nimeti, Şükür Yerine İnkâr Sebebi Yapanlar

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette, yeniden, kâfirlerin hallerini anlatmaya başlayarak, اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللهِ كُفْرًا *"Allah'ın nimetlerin küfür ile değiştirenleri görmedin mi?"* buyurmuştur. Bu, Mekkeliler hakkında nazil olmuştur. Çünkü Allahu Teâlâ onları, emin haremine yerleştirmiş, onlara bol ve geniş bir geçim vermiş ve kendilerine Muhammed (s.a.s.)'i göndermişti. Ama onlar, bu nimetin kadr ü kıymetini bilmemişlerdi. Daha sonra Allahu Teâlâ onların çeşitli çirkin fiillerini zikretmiştir:

Birincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın nimetlerini küfür ile değiştirdiler"* ifadesiyle anlattığı hususdur. Bununla ilgili birkaç izah bulunmaktadır:

1) Bu, şu manaya olabilir: "Onlar, Allah'ın nimetine şükretmeyi, küfür ve nankörlük ile değiştirdiler..." Çünkü onlara bu nimetler sebebiyle şükretmeleri vâcip olmuşken, onlar ise küfre saptılar. Böylece sanki şükrü, küfre değiştirip tebdil etmiş oldular.

2) Onlar, bizzat Allah'ın nimetini küfür ile değiştirdiler. Çünkü, onlar küfre sapınca, Allahu Teâlâ, onlardan bu nimetini çekip aldı, böylece de, bu nimet yerine onların yanında sadece küfürleri kalmış oldu.

3) Allahu Teâlâ onlara, peygamberini ve Kur'ân'ı nimet olarak verdi, buna karşılık ise onlar, iman yerine küfrü tercih ettiler.

İkincisi, Allahu Teâlâ'nın onlardan naklettiği şu hususdur: وَاَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ *"kavimlerini helâk yurduna soktular."* **"Bevar"** kelimesi, helâk anlamına gelir. Bu manada olmak üzere, رَجُلٌ بَائِرٌ "helâk olmuş adam" ve قَوْمٌ بُورٌ "helâk olmuş kavim" denilmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا *"Helake mahkum bir kavim oldunuz"* (Fetih, 12) âyeti de böyledir. Allahu Teâlâ, *"Helâk yurdu"* ile cehennemi kastetmiştir. Çünkü, Cenâb-ı Hak, helâk yurdunu جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ *"onları cehenneme sokanlar... o ne kötü bir karargâhtır"* diyerek onu "cehennem" olarak tefsir etmiştir. **"Karar"** kelimesi, **makarr** anlamındadır. Bu, ism-i mekân yerinde kullanılan bir mastardır.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ *"Onlar, Allah'a, O'nun yolundan saptırmak için benzerler tuttular"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bu hususla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Nankörlük Edip Şirke Düşmeleri**

Allahu Teâlâ, o kâfirlerin nimeti küfürle değiştirdiklerini anlatınca, Allah'a nankörlük etmelerinden sonra, bir de O'na ortaklar koştuklarını zikretmiştir. Buradaki "cealû" kelimesinden murat, "hükmetmek, öylece

inanıp söylemek" manasıdır. **"Endâd"** kelimesi de, benzerler ve şerikler anlamındadır. Bu şeriklerin birkaç şekilde olması muhtemeldir:

1) O kâfirler, Allah'ın kendilerine in'âm ettiği şeylerden, "Şu, Allah için, şu da bizim şeriklerimiz içindir" diyerek, putlarına da bir pay ayırıyorlardı.

2) Onlar, kullukta, âlemin yaratıcısı ile, putlar arasında ortaklık kuruyor, ikisine birden tapıyorlardı.

3) Onlar, Allah'ın ortakları olduğunu açıkça söylüyorlardı. Mesela onlar hacda telbiye getirirken, "Lebbeyke lâ şerîke leke illâ şerîkun huve leke temlikuhu ve mâ meleke - sana icâbet ederim, şerikinden başka ortağın yoktur. O, senindir. Sen, ona ve onun sahip olduklarına maliksin!" diyorlardı.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir ve **Ebu Amr,** burada fiili, yâ'nın fethasıyla "ضَلَّ" (saptı) fiilinden olmak üzere **"yadıllû"** (sapmaları için) şeklinde; diğer kıraat imamları ise, اَضَلَّ غَيْرَهُ "Başkasını saptırdı" fiilinden olmak üzere **"yudıllû"** şeklinde okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Lâm-ı Âkıbe İhtimali**

"لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ" ifadesinin başındaki lâm, netice bildiren "lâm-ı âkıbet"tir. Çünkü, putlara tapmak dalâlete götüren bir sebeptir. Bunun "key" (için) manasında bir lâm olması da muhtemeldir. O zaman ifâde, "Başkalarını saptırmak için, putlar edinen kimseler" manasında olur. Bu kelime damme ile "yudıllû" şeklinde okunduğunda, işte bu iki manaya da muhtemeldir; ama nasb ile okunduğundaysa, sadece "âkıbet lâm'ı" manasını ifâde eder. Buna göre onlar, sadece kendileri sapmak istemişlerdir. Lâm-ı âkıbet hakkındaki sözün hakikati şudur: Bir şeyden kastedilen husus, ancak o işin en son safhasında hasıl olur. Nitekim, "Önce düşünce, sonra ise tatbikat ve iş" denilir. İşin sonunda hasıl olan her şey, bu manada, murat edilen şeye benzemiş olur. Benzerlik, mecâzî ifade kullanılmasını yerinde ve uygun kılan durumlardan biridir. İşte bundan dolayı âkıbeti ifâde için lâm'ın kullanılması güzel olmuştur.

Tehdit İfade Eden Emir

Allahu Teâlâ onların çirkin fiillerinden üç çeşidini anlatınca قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ *"De ki: "(Şimdilik) faydalanın! Çünkü, dönüşünüz muhakkak ki ateşedir"* buyurmuştur. Bundan maksat şudur: Dünyada kâfirin durumu nasıl olursa olsun, âhirette başına gelecek ikâba nispetle, bu bir

faydalanma ve bir nimettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"De ki: "(Şimdilik) faydalanın"* buyurmuştur. Bir de bu hitap, Allahu Teâlâ'nın, nimeti küfürle değiştirdiklerini haber verdiği kimselere yöneliktir. Onlar bu dünyada birçok nimet içindeydiler. Binâenaleyh, *"(Şimdilik) faydalanın. Çünkü, dönüşünüz muhakkak ki ateşedir"* denilmesi uygun olmuştur. Bu emre, "emr-i tehdit" denilir. Bunun bir benzeri de, *"Siz dilediğinizi yapın "* (Fussilet, 40) ve: *"De ki: "Küfrünle biraz eğlenedur. Çünkü sen muhakkak ateş ehlindensin"* (Zümer, 8) âyetidir.

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ اَنْ يَاْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾

"İman eden kullarıma de ki: "Namazınızı dosdoğru kılın ve ne bir alış-veriş ne de bir dostluk olmayan bir gün gelmezden evvel, rızık olarak size verdiğimiz şeylerden gizli ve aşikâr infak edin" (İbrahim, 31).

Mü'minden Beklenen Davranış

Bil ki Allahu Teâlâ kâfirlere, tehdit ve vaîd üslûbuyla, dünya nimetlerinden yararlanmalarını emredince bu âyette de, mü'minlere dünyadan istifadeyi terk etmelerini ve malla, canla bütün güçleriyle cihat etmelerini emretmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî** "لِعِبَادِيَ" ifâdesini, yâ'nın sükûnuyla; diğer kıraat imamları ise, iki sakin harf bir araya gelip, böylece de birinci sakin harf olan yâ, mansûb olarak harekelendiği için fetha ile okumuşlardır.

***İKİNCİ MESELE:* Yukîmu Fiili Hakkında Açıklama**

Âyetteki "**yukîmu**" kelimesiyle ilgili olarak iki izah bulunmaktadır:

1) Bunun, mahzûf bir "**kul**" (de!) emrinin cevabı olması mümkündür. Buna göre, kelamın takdiri: "İman eden kullarıma, namazı kılın ve infak edin de! Böylece onlar da namazı kılar ve zekâtı verirler" şeklindedir.

2) Bunun, "**kâle**" fiilinden, emir lâm'ı düşmüş bir emr-i gâib olması da mümkündür. Yani, لِيُقِيمُوا "namazı kılsınlar" demektir. Bu, قُلْ لِزَيْدٍ لِيَضْرِبْ

عَمْرًا "Zeyd'e söyle, Amr'a vursun" demen gibidir. Bu lâm'ın hazfedilmesi caiz olmuştur; çünkü "De!" sözü, bu emir lâm'ının yerini tutmaktadır. Eğer cümleye, başında "De ki" emri olmaksızın "yukîmû" denilerek başlanmış olsaydı, bu caiz olmazdı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İman işini tamamlayan insanın yapacağı iş, sadece nefsi ve malı hususunda bir icraatta bulunmaktır. Nefsine gelince, onu, namaz kılarak ma'bûd'una hizmetle meşgul etmesi gerekir; malını da, Allah'a taat yolunda bolca harcayarak bezletmesi, sarf etmesi gerekir. İşte bu üç şey, yani iman, namaz ve zekât, muteber ve makbul taatlerdir. Bu üç şeyle ilgili olarak söylenmesi gereken hususların tamamını biz, "الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ" (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bu âyet, haramın rızık olamayacağına delalet eder. Çünkü âyet, rızıktan infâk etmenin övgüye değer bir şey olduğunu göstermektedir. Oysa ki, haramdan yapılan herhangi bir infak ise, mendub değildir. Binaenaleyh bundan, haramın rızık olmadığı neticesi çıkar." Bu sözün izahı, daha önce defalarca geçmişti.

***BEŞİNCİ MESELE:* Sır ve Alâniyetin izahı**

Âyetteki **"sırren ve alâniyeten"** kelimesinin mansub oluşuyla alâkalı birkaç izah bulunur:

1) Bu, "açıktan açığa ve gizli olarak veren kimseler olarak" manasında olmak üzere "ذَوِى سِرٍّ وَعَلَانِيَةٍ" takdirinde haldir.

2) Bunlar, "gizli ve açık zamanlarda" manasında, zarf olarak mansubdurlar.

3) Bunlar, "gizli bir infak ve de açık bir infakla" takdirinde olmak üzere, mef'ûl-ü mutlak olarak mansub kılınmışlardır. Bundan murat, nafile olanları gizlice vermek, farz olanları açıkça vermektir.

Âhirette Dostluk Fayda Vermez

Bil ki Allahu Teâlâ, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emredince, *"ne bir alış-veriş, ne de bir dostluk olmayan bir gün gelmezden önce"* buyurmuştur. **Ebu Ubeyde:** "Buradaki alış-veriş, fidye manasındadır; **"hılâl"** kelimesi de "karşılıklı olarak dost olmak, dostluk göstermek" anlamındadır. Bu kelime "خَالَلْت - خِلَالًا – مُخَالَّةً" (dost olmak-dostluk) fiilinden mastardır" demiştir.

Mukâtil: "Bu, kendisinde hiçbir alış-veriş, dostluk ve yakınlık bulunmayan bir gündür. Bununla sanki Allahu Teâlâ, "kendisinde hiçbir alış-veriş ve dostluk bulunmayan böylesi günlerde, daha önce yaptığınız infâkın karşılığını görebilmeniz için, mallarınızı dünyada iken infâk edip harcayınız" demek istemiştir" demiştir. Bunun bir benzeri *"Ey iman edenler, içinde ne bir alış-veriş, ne bir dostluk, ne de bir şefkat bulunmayan bir gün gelmezden evvel (...)"* (Bakara, 254) âyetidir.

Fayda Veren Dostluk

İmdi eğer, "Allahu Teâlâ, *"Dostlar o gün birbirine düşmandır, takvâ sahipleri müstesnâ"* (Zuhruf, 67) buyurarak, o günde bir dostluğun olduğunu bildirdiği halde, niçin bu iki âyette, kıyamet günü hiçbir dostluğun olmadığını söylemiştir?" denilirse, biz deriz ki: O gün dostluğun olmadığını ifade eden âyet, insan tabiatının temâyülü ve nefsin arzusu sebebiyle olan bir dostluğun bulunmadığı manasına; dostluğun bulunduğunu gösteren âyet de, Allahu Teâlâ'ya kullukta bulunmak ve O'nu sevmekten dolayı olan bir dostluğun olacağı manasına hamledilir. Allah en iyi bilendir.

Allah'ın Nimetleri Saymakla Tükenmez

اَللّٰهُ الَّذِی خَلَقَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرٰتِ رِزْقًا لَّكُمْ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِیَ فِی الْبَحْرِ بِاَمْرِهٖ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْاَنْهٰرَ ۚ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَآئِبَیْنِ ۚ وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّیْلَ وَالنَّهَارَ ۚ ﴿٣٣﴾ وَاٰتٰىكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ ۚ وَاِنْ تَعُدُّوْا نِعْمَتَ اللّٰهِ لَا تُحْصُوْهَا ۗ اِنَّ الْاِنْسَانَ لَظَلُوْمٌ كَفَّارٌ ۚ ﴿٣٤﴾

"Allah gökleri ve yeri yaratandır, gökten su indirip onunla, size rızık olarak türlü mahsuller ve meyveler çıkarandır. O, emri ile, gemileri denizde yürümek üzere musahhar kılandır. Akan suları da, yine size musahhar kılmıştır. Güneşi ve ayı, devamlı bir âdet üzere olarak, size musahhar kılan O; geceyi ve gündüzü size musahhar kılan yine O'dur. O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi. Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Gerçekten insan çok zâlim ve çok nankördür" (İbrahim, 32-34).

Tevhidin Bazı Delilleri

Bil ki Allahu Teâlâ, saîdler ile şakîlerin hallerini ortaya koymak için tafsilatlı bilgi verip, o saâdetin meydana gelmesinde, en büyük esas ve en büyük makam da, Allah'ı zâtı ve sıfatları ile bilmek (marifetullah); şekâvetin meydana gelmesindeki en büyük sebebin de, bu marifetin bulunmayışı olunca, Hak Teâlâ saîd ve şakîlerin hallerinin peşine, bir yaratıcının varlığına, O'nun ilmi ile kudretinin mükemmel olduğuna delalet eden delilleri getirmiş ve burada on çeşit delili zikretmiştir:

1) Göklerin yaratılışı.

2) Yerin yaratılışı. Allahu Teâlâ bu iki hususa, *"Allah, gökleri ve yeri yaratandır"* buyurmakla işaret etmiştir.

3) *"Gökten su indirip, onunla size rızık olarak türlü mahsuller ve meyveler çıkarması..."*

4) Emri ile gemileri, denizde yürümek üzere, size musahhar kılması.

5) Akan suları, yine size musahhar kılması.

6 - 7) Güneşi ve ayı, devamlı bir âdet üzere olarak size musahhar kılması.

8 - 9) Geceyi ve gündüzü size musahhar kılması.

10) İstediğiniz şeylerin hepsini vermesi. Bil ki bu on delil, bu tefsirde defalarca geçti ve bunların izahları da, yer yer tekrar tekrar yapıldı. Yine de burada onların bazı hususlarını ele almada bir mahzur yoktur.

Bil ki âyetteki, "Allah" lafzı mübteda, "...اَلَّذِى خَلَقَ" ifadesi ise haberdir. Hak Teâlâ daha sonra, gökleri ve yeri yarattığından bahsederek söze başlamıştır. Bu tefsirimizde, göklerin ve yerin pek çok bakımdan, hakîm bir yaratıcının varlığına delalet ettiğini anlatmıştık. Allahu Teâlâ, bundan sonra zikredilen diğer bütün deliller buna dayandığı için, söze asıl olan bu iki delil ile başlamıştır. Çünkü O, bundan sonra وَاَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاَخْرَجَ بِهٖ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ *"O, gökten su indirip, onunla size rızık olarak türlü mahsuller ve meyveler çıkarandır"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Eğer gök olmasaydı, ondan yağmur inmezdi; yer de olmasa idi, yağan yağmur karar kılacak bir yer bulamazdı. Binâenaleyh bu maksat ve neticenin gerçekleşmesi için, mutlaka bu ikisinin bulunması gerektiği zâhirdir.

Yağmur Nimeti

İkinci bahis: Âyetteki, *"Gökten su indirdi"* ifadesi ile ilgili iki izah vardır:

1) Su, aslında bulutlardan iner. Bulut, "yüksek, üstte" demek olan "sümüvv" mastarından türemiş, "semâ" (gök) kelimesi ile ifade edilmiştir.

2) "Allahu Teâlâ yağmuru, bizzat gökten indirmiştir." Bu izah, uzak bir ihtimaldir. Çünkü insan, bazen yüksek bir dağın tepesinde durup da, bulutları kendisinden daha aşağı seviyede görür. O dağdan indiğinde de, o buluttan üzerine yağmur yağdığını görür. Bu, müşahede edilen bir şey olduğuna göre, bu hususta münakaşa etmek yersiz olur.

Üçüncü bahis: Bazıları: "Allahu Teâlâ o meyveleri ve mahsulleri, insanların gayretine göre gökten inen yağmurlar vasıtası ile çıkarmıştır. Çünkü böyle olmasında, insanların faydası vardır. Çünkü onlar, bu azıcık menfaat ve faydaların bile elde edilmesinde onca zorluk ve yorgunluğun sırtlanılması gerektiğini anlayınca, âhiretin devamlı ve büyük faydasının elde edilmesi için de birtakım zorluklara katlanılması gerektiğini haydi haydi anlarlar. İnsan, bu fazla önemli ve büyük olmayan faydaları elde etmek için rahatını ve huzurunu terk edince, Allah'ın mükafatını elde edip, ilâhi ikabdan kurtulabilmek için, dünyevî lezzetleri bırakması öncelikle gerekir. İşte bu sebepten ötürü, âhirette mükellefiyet bulunmadığı için, Allahu Teâlâ, her insanı orada yorulmadan ve usanmadan arzu ettiği şeye ulaştırır" demişlerdir. Bu, kelamcıların görüşüdür.

Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ, gökten inen bu yağmur vasıtası ile meyveleri ve ürünleri yaratır." Bu, tamamen kelâmî bir konu olup, bunu Bakara Sûresi'nde ele almıştık.

Semere'nin Manası

Dördüncü bahis: Ebu Müslim şöyle demiştir: **"Semerât,** genel olarak ağaçta yetişen (meyveler) manasına kullanılır. Bu, aynı zamanda ekinler ve bitkiler manasına da kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Her biri semeresini (mahsulünü) verdiği zaman, mahsulünden yiyin. Devşirildiği ve toplandığı gün de hakkını (sadakasını) verin"* (En'am, 141) buyurmuştur."

Beşinci bahis: Allahu Teâlâ, *"Onunla, size rızık olarak türlü semereler çıkardı"* buyurmuş ve bununla, "Biz insanlar için rızık olsun diye, Allah o meyveleri çıkarır" manasını kastetmiştir. Bundan maksadı kendisinin, insanlara hayır ve menfaatleri ulaştırmak için, bu meyveleri yarattığını anlatmaktır. Çünkü lütuf, ancak lütfeden kimsenin, yaptığı o iş ile lütfettiklerine bir menfaati kastettiğinde bir lütuf ve ihsan sayılır.

Altıncı bahis: Keşşâf sahibi şöyle der: "Âyetteki "مِنَ الثَّمَرَاتِ" ifadesi "rızk"ın beyânıdır, yani, "O yağmur vasıtası ile semerelerden ibaret olan rızık çıkardı" demektir. Bu ifadenin, "ahrace" (çıkardı) fiilinin mef'ûlü, "rızk"

kelimesinin de mef'ûl'den "hâl" olması; yahut da, "rızk"ın, "ahrace"nin mef'ûl-ü mutlakı olması mümkündür. Çünkü buradaki "çıkardı" fiili, "Rızık verdi" manasınadır ve binâenaleyh bunun takdiri, "رَزَقَ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ" şeklindedir.

Deniz Nakliyesinin Önemi

Âyetteki, *"O, emri ile gemileri denizde yürümek üzere size musahhar kılandır"* şeklindeki **dördüncü** delile gelince, bunun bir benzeri de, *"Denizde dağlar gibi akıp giden gemiler de O'nun âyetlerindendir"* (Şûrâ, 22) âyetidir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Yeryüzünde biten şeylerden istifâde ancak, denizde yürüyen gemilerin bulunması ile tam ve mükemmel olur. Çünkü Hak Teâlâ, yeryüzünün her bölgesine ayrı ayrı nimetler vermiştir. Öyle ki, bir bölgenin nimeti, yeryüzünün diğer bölgelerine taşındığında ve yine oradakiler de bu bölgeye getirildiğinde, ticaretteki kâr oranı artar. Sonra bu nakil için, karanın gemileri demek olan develer (ve benzeri şeylerle) ve denizdeki gemiler ile mümkün olur. İşte âyette bahsedilen gemiler bunlardır.

İmdi eğer, "Gemileri insanlar yaptığı halde, Allah'ın, *"O, emri ile gemileri... size musahhar kıldı"* demesinin manası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Biz (Ehl-i sünnete) göre, kulların fiillerini de Allah yaratır. Binâenaleyh böyle bir soruya gerek yok. Ama **Mu'tezile**'ye gelince, onlardan **Kâdî** buna şöyle cevap vermiştir: "Eğer Allahu Teâlâ, kendilerinden gemi yapılan o koskoca ağaçları yaratmamış olsaydı, demiri ve diğer aletleri yaratmamış olsaydı, yine kullarına geminin nasıl yapılacağını öğretmeseydi, suyu, gemilerin üzerinde akıp gideceği bir özellikte yaratmasaydı, rüzgârları ve rüzgârdaki sürükleme kuvvetini yaratmasaydı, nehirleri geniş geniş yapmasaydı ve onlara, gemilerin içinde yüzebileceği bir derinlik vermeseydi, gemilerden istifâde edilemezdi. Binâenaleyh Allahu Teâlâ'nın bütün bunların yaratıcısı, müdebbiri ve emre âmâde kılıcı olmasından dolayı, gemilerin Allah'a nisbeti güzel ve yerinde olmuştur."

İkinci bahis: Hak Teâlâ, bu musahhar (âmâde) kılma işini, emrine bağlamıştır. Çünkü büyük padişahlar, nâdiren, "Bunu o yaptı" diye anlatılır, tavsif edilirler. Onlardan, genellikle şanlarının (durumlarının) yüceliğini göstermek için, "O, şöyle, böyle emretti" diye bahsedilir. Bazı kimseler bu ifâdeyi, *"Bir şeyin olmasını dilediğimiz zaman sözümüz ona ancak, "ol"*

dememizden ibârettir. O da derhal olur" (Nahl, 40) âyetinin zâhirî manasına hamletmişlerdir. Bu izahın özü de, yine bahsettiğimiz şeye varıp dayanır.

Üçüncü bahis: Gemi, cansız varlıklardandır. Binâenaleyh bunun musahhar kılınması, mecâzî manada olup, "Gemi su yüzünde, kaptanın istediği şekilde hareket edince, sanki onun emrine verilmiş bir canlı gibi olmuş olur" demektir.

Akarsular Nimeti

Âyetteki **beşinci hüccet,** *"Akan suları da yine size musahhar kılmıştır"* ifâdesinin anlattığı hususdur. Bil ki denizin suyundan, sulamada hiç istifâde edilemediği için, Hak Teâlâ, nehirleri ve kaynakları çıkarıp akıtmak suretiyle, mahlûkata nimet vermiş olduğunu söylemektedir. Öyle ki bu nehir ve gözelerden, ekinlere, bağlara ve bahçelere sular verilir. Deniz suyu içmeye de elverişli değildir. Buna elverişli olan, yine nehir sularıdır.

Güneş ve Ayın İnsana Hizmeti

Âyetteki **altıncı ve yedinci** hüccet, *"Güneşi ve ayı, devamlı bir âdet üzere olarak size musahhar kılan O'dur"* ifadesidir. Bil ki güneş ve aydan elde edilen fayda çok büyüktür. Allahu Teâlâ bunu, pek çok âyetinde anlatmıştır. Hak Teâlâ'nın, *"(Allah), onların içinde ayı bir nûr yapmış, güneşi de bir kandil (olarak) asmıştır"* (Nûh, 16); *"Güneş de, ay da hesap iledir"* (Rahman, 5); *"Gökte burçlar yaratan, onların içinde bir lamba ve nurlu bir ay barındıran (Allah)'ın şanı ne yücedir!"* (Furkan, 61) ve *"Güneşi bir ışık, ayı da bir nur yapan (Allah)..."* (Yunus, 5) âyetleri bunlardandır. Âyetteki "daibeyn" tabirine gelince, bunun masdarı "دُؤُوْبٌ" kelimesi, bir şeyin devamlı olarak âdeti üzere, bir işi sürdürmesidir. Arapçada, bu manada, "دَأَبَ - يَدْأَبُ - دَأْبًا - دُؤُوْبًا -" fiili kullanılır. Biz, "سَبْعَ سِنِيْنَ دَأَبًا" (Yusuf, 47) âyetinin tefsirinde bundan bahsettik. Müfessirler bu kelimenin manasının, "O ikisi, ay ile güneş, hareketlerinde, aydınlatmalarında, karanlığı gidermedeki tesirlerinde, bitkileri ve canlıları ıslah etmede (geliştirmede), değişmez âdetleri üzere devam eder giderler" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Çünkü güneş, gündüzün; ay da gecenin sultanıdır (delilidir). Güneş olmasaydı dört mevsim meydana gelmezdi. Dört mevsim de olmasaydı, dünyanın düzeni tamamen bozulurdu. Biz, güneş ve ayın faydalarını, bu kitabın başlarında ayrıntılı olarak zikrettik.

Gece ve Gündüz Nimeti

Sekiz ve dokuzuncu delil, *"Geceyi ve gündüzü size musahhar kılan yine O'dur"* ifadesidir. Bil ki gece ile gündüzün faydalarından, başka âyetlerde

de bahsedilmiştir. Mesela, *"Geceyi örtü kıldık, gündüzü maişet vakti yaptık"* (Nebe, 10-11) *ve, "O, geceyi, içinde sükûn ve istirahat etmeniz için, gündüzü ise aydınlık olarak yaratandır"* (Yunus, 67) âyetlerinde olduğu gibi... Kelamcılar, gece ile gündüzün musahhar (emre âmâde) kılınmasının, mecâzî bir ifâde olduğunu, çünkü bu ikisinin ârızî haller (sıfatlar) olduklarını; sıfatların musahhar kılınmasından bahsedilemeyeceğini söylemişlerdir.

Onuncu delil, *"O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi"* buyruğudur. Sonra Allahu Teâlâ, bu büyük nimetten bahsedince, bunun peşi sıra, sırf bunu vermekle yetinmediğini, kullarına faydalı olan her şeyi verdiğini de söylemiştir. Bundan maksat onlara bir tahdit ve sınırlama getirilmemesidir. İşte bundan ötürü *"O, size istediğiniz şeylerin hepsinden verdi"* buyurmuştur. Bu ifadede, mef'ûl mahzûf olup, takdiri "İstediğiniz her şeyden..." şeklindedir. Bundaki "min küllin" ifadesi tenvinle okunmuş, "مَا سَأَلْتُمُوهُ" ifadesi de hal olmak üzere mahallen mansub menfî bir cümle sayılmıştır. Yani, "O size, istemediğiniz halde, her şeyden vermiştir" demektir. Buradaki "ma" edatının ism-i mevsul olması da caizdir. Buna göre kelamın takdiri, "O size ihtiyaç duyduğunuz her şeyi ve ancak kendisi ile hallerinizin ve geçiminizin uygun hale geldiği şeyleri vermiştir" şeklindedir. Buna göre sanki, "istediğiniz ve lisan-ı haliniz ile arzu ettiğiniz her şeyi verdi" denilmektedir.

Sayısız Nimetleri Anlamak İçin Tefekkür

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu nimetlerden bahsedince, sözünü وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللهِ لَا تُحْصُوهَا *"Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız"* diye bitirmiştir. **Vâhidî** şöyle der: "Bu ifâdedeki **"nimet"** kelimesi mastar yerini tutan bir isimdir. Nitekim Arapçada, اَنْعَمَ اللهُ عَلَيْهِ - يُنْعِمُ - اِنْعَامًا - وَنِعْمَةً "Allah ona nimet in'âm etti" denilir. Burada **"nimet"** kelimesi, **"in'âm"** mastarı yerine kullanılmıştır. Bu tıpkı senin "اَنْفَقْتُ عَلَيْهِ اِنْفَاقًا وَنَفَقَةً" derken, infak ile nafaka kelimelerini aynı manada kullanman gibidir. İşte bundan ötürü, bu kelime, mastar manasında oluğu için, cemî olarak getirilmemiştir. Binâenaleyh, "لَا تُحْصُوهَا" tabiri "Çok olduğu için Allah'ın bütün nimetlerini saymaya güç yetiremezsiniz" manasınadır.

Bil ki insan, Allah'ın bütün nimetlerini bilip saymasının imkânsız olduğunu anlamak istediğini, bundan âciz olduğunu görmesi için, herhangi bir şey hakkında düşünmesi gerekir. Biz bu hususta şu iki misali veririz:

Birinci misal: Doktorlar, sinirlerin iki kısma ayrıldığından bahsetmişlerdir:

a) Beyindeki sinirler,

b) Omurga içinden beyne ulaşan sinirler.

Beyindeki sinirler, yedi kısımdır. Doktorlar daha sonra, o yedi ruhtan (kısımdan) her birinden neş'et eden hükmü bilme hususunda kendilerini yormuşlardır. Sonra o yedi ruhtan her birinin çok çeşitli dallara, onların da kıldan daha ince dallara ayrıldığında ve her birinden insanın uzuvlarına geçişler bulunduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh eğer onlardan tek bir şube, ya kemiyet (sayı), ya keyfiyet (özellik), ya da yeri bakımından bir zarar görse, bünyenin fayda ve düzeni de zarar görür, zedelenir. Sonra o ince kılcal dalların sayıları cidden çoktur ve her birinin belli bir vazifesi vardır. Binâenaleyh insan bu hususta tefekkür ettiğinde, bu sinir ağlarının her birinin büyük bir nimet olduğunu, onlardan biri iş yapamaz hale gelecek olsa, kul üzerindeki zararının çok büyük olduğunu anlar. Yine o, bunlara vâkıf olmanın ve hallerini öğrenmenin imkânı olmadığını da anlamış olur. İşte bu noktada, *"Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız"* âyetinin yerinde olduğunu tam olarak anlar. Bu hususları, kılcal sinirler hakkında düşündüğün gibi, aynısını atardamar, şahdamarı ve kemiyet, keyfiyet, yer, tesir bakımından basit ve mürekkep uzuvlar hakkında da düşün. Böylece sen, bütün bunların, sâhili olmayan bir okyanus olduğunu görürsün. Sen bunları, tek bir insanın bedeni için düşünürsen, Allah'ın senin bedenin ve ruhun bakımından sana verdiği nimetlerinin kısımlarını anlarsın. Çünkü ruhlar âleminin enteresanlıkları, bedenler âleminin enteresanlıklarından daha çoktur. Sonra sen, tek bir canlının halini nazar-ı dikkate aldığında, işte o noktada, felekler ve yıldızlar âleminin halleri ile, unsurların tabakalarını, kara, deniz, bitki ve canlılar âleminin enteresanlıklarını da nazar-ı dikkate al. İşte o noktada, bütün mahlûkatın akıllarının birleştirilip tek bir akıl yapılması, sonra da o akıl ile insanın, Allahu Teâlâ'nın en basitindeki hikmetlerinin enteresanlığı hususunda düşünmesi halinde bile, ondan ancak çok azını anlayabileceğini görmüş olur. Allah'ı, vehmedenlerin vehminden tenzîh ve takdîs ederiz.

İkinci misal: Sen, ağzına koymak için tek bir lokma aldığında, o lokmanın öncesini ve sonrasını bir düşün. Onun öncesindeki durumlarına gelince: Bil ki, o tek lokma ekmek, ancak bütün bu âlem, en doğru şekilde (düzeni üzere) devam ettiğinde tam olur. Çünkü onun meydana gelmesi için, buğday lâzım. O buğday da, ancak dört mevsim ile, tabiatın (toprağın)

şu yapısı ile, rüzgârların ve yağmurların olması ile meydana gelebilir. O buğday ancak feleklerin dönmesinden ve hareket, yön, sür'at bakımından belli bir tarz üzere birbirleri ile nizam içinde olmasından sonra meydana gelebilir. Bundan sonra onun öğütülmesi ve ekmek yapılması için âletler gerekir. Bu da ancak demir madeninin, dağların karnından doğması (çıkarılması) ile mümkün olur. Sonra o demir âletlerin ıslahı (yapılması), ancak onlardan önce mevcut olan başka bir demir âletle olmuştur. Bu silsilenin, ilk demir âlete varıp dayanması gerekir. O halde bu âletlerin bu belli şekilde nasıl meydana geldiklerini bir düşün. Bunlar meydana geldiğinde, o undan o ekmeğin meydana gelebilmesi için şu dört unsurun, yani toprak, su, hava ve ateşin bulunması gerektiğine dikkat et. Bütün bunlar, o bir lokma ekmeğin, meydana gelmezden önceki halleri ile ilgili hususlardır.

O lokmanın, lokma olmasından sonraki hallerini düşünmeye gelince: O canlının (onu yiyen canlının) bedeninin yapısını bir düşün, o canlının, o lokmadan istifade edebilmesi için, Allahu Teâlâ'nın onu nasıl yarattığını bir düşün. Yine o canlının bu yemeden nasıl zarar göreceğini bir düşün. O zararın hangi uzuvlarda meydana geldiğine bak. Bu azıcık şeyi, ancak sen bütün anatomi ve tıp ilmini bilmekle anlayabilirsin. Binâenaleyh tek bir lokmadan istifâdeyi bilmenin, ancak bütün bunları bilmekle mümkün olduğu; aklın, bu konuların en azını bile tam anlamaktan âciz kaldığı ortaya çıkmış olur. Böylece de, bu kesin ve aklî delil ile, Allahu Teâlâ'nın, *"Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız"* buyruğunun ne kadar doğru olduğu anlaşılır.

İnsanın Nankörlüğü

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ *"Gerçekten insan çok zâlim ve çok nankördür"* buyurmuştur. Bunun, "İnsan, bu nimetlerin şükrünü yerine getirmemek suretiyle zâlim olmuş ve bu nimetlere karşı alabildiğine nankörlük ettiği için de "keffâr" (çok nankör) olmuştur" manasında olduğu söylenmiştir. Yine bunun, "İnsan şiddet (belâ-musibet) esnasında şikâyet edip, feryâd-ü figânı bastığı için zâlim; nimetleri toplayıp başkasına vermediği için de 'keffâr' (nankör)dür" manasında olduğu söylenmiştir. Buradaki "insan" lafzı ile, belli bir kimse değil, bütün insan cinsi kastedilmiştir. Yani "Bu cinsin âdeti, söylediğimiz bu şeydir" demektir. Bu hususta şu iki bahis vardır:

Birinci bahis: İnsan, unutma ve usanma karakteri üzere yaratılmıştır. Binâenaleyh o, bir nimet elde ettiğinde, onu hemen unutur ve şükrünü yerine getirmemek suretiyle o nimete zulmetmiş olur. Bunu unutmasa bile, kısa zamanda ondan usanır da, nankörlüğe düşer. Hem sonra Allah'ın nimetleri pek çoktur. Binâenaleyh insan, onların bazılarını düşünürken, diğer bazılarından gafil olmuş olur.

İkinci bahis: Allahu Teâlâ bu âyette, *"Eğer Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Gerçekten insan çok zâlim ve çok nankördür"* buyurmuş; Nahl Sûresi'nde ise, *"Allah'ın nimetini birer birer saymak isterseniz, onları toptan bile sayamazsınız. Şeksiz şüphesiz Allah gafûr ve rahîmdir"* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Bu hususta düşündüğümde, aklıma şöyle bir incelik geldi: Cenâb-ı Hak sanki şöyle demektedir: "Pek çok nimet mevcut olup, sen o nimetleri aldığında ve onları veren ben olduğumda, onu alırken sende şu iki vasıf meydana gelir; yani zalûm (çok zâlim) ve keffâr (çok nankör) olman; onları verirken bende de şu iki vasıf meydana gelir, gafûr ve rahîm olmam." Buna göre Allahu Teâlâ sanki, "Sen zalûm olsan da ben gafûr'um; sen keffâr (nankör) olsan da ben rahîm'im. Senin âciz olduğunu ve kusur edeceğini biliyorum. Senin kusurlarına, bol bol vererek; kabalığına da tastamam vererek karşılık veririm demek istemiştir. Allahu Teâlâ'dan, güzel bir âkıbet (son) ve rahmetini isteriz.

وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا وَاجْنُبْنِى وَبَنِىَّ اَنْ نَعْبُدَ الْاَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ اِنَّهُنَّ اَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ ۚ فَمَنْ تَبِعَنِى فَاِنَّهُ مِنِّى ۚ وَمَنْ عَصَانِى فَاِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾

"Hatırla o zamanı ki İbrahim, "Ya Rabbi, bu şehri emniyetli kıl. Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut. Rabbim, çünkü onlar, insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar. Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, gerçekten sen gafûr ve rahîmsin" demişti. (İbrâhim, 35-36).

Hz. İbrahim'in Dilediği Şeyler

Bil ki Allahu Teâlâ, önceki delillerle, kendisinden başka bir ma'budun bulunmadığını ve kendisinden başkasına ibadetin kesinlikle câiz olmadığını beyan edince, bu âyette de **Hz. İbrâhim**'in putperestliği kabul etmemedeki aşırı dikkatini nakletmiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, **İbrahim** (a.s)'in kendisinden şunları niyâz ettiğini bildirmiştir:

Mekke'nin Emniyeti

Birincisi: رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا *"Ya Rabbi, bu şehri emniyetli kıl"* ifadesidir. Buradaki, **"şehir"** ile Mekke; **"âminen"** sözü ile de "emniyetli" manası kastedilmiştir.

Eğer, "Hak Teâlâ'nın اِجْعَلْ هٰذَا بَلَدًا اٰمِنًا *"Ya Rabbi, bunu, emniyetli bir belde kıl"* (Bakara, 126) ifadesi ile, bu âyetteki, اِجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ اٰمِنًا *"Ya Rabbi, bu beldeyi emniyetli kıl"* ifadesi arasında ne fark var?" denilirse, biz deriz ki: **Hz. İbrahim,** önceki ifadede, Cenâb-ı Hak'tan Mekke'yi, ahâlisinin emin olduğu, korkusuzca yaşadığı beldelerden kılmasını; ikincisinde ise, o şehirden, daha önce mevcut olan korku sıfatını (özelliğini) giderip, onun yerine zıddı olan "emniyet" sıfatını vermesini istemiştir. Sanki o, "Bu korku dolu bir beldedir. Binâenaleyh onu emin bir belde kıl" demek istemiştir. Bu hususun izahı Bakara Sûresi'nde geçti.

Putlara Tapmaktan Korunma Niyazı

İkincisi وَاجْنُبْنِى وَبَنِىَّ اَنْ نَّعْبُدَ الْاَصْنَامَ *"Beni de, evlatlarımı da, putlara tapmaktan uzak tut"* ifadesi olup, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki fiil, "ecnibnî" şeklinde de okunmuştur. Bu fiil, şu üç babdan da gelir: **"Cenebe", "ecnebe", "cennebe".** (O, onu uzaklaştırdı.) **Ferrâ** şöyle demiştir: "Hicazlılar, bunu sülâsî sîgâsıyla kullanırlarken, Necidliler, "O beni şerrinden uzak tuttu" manasında "جَنَّبَنِى شَرَّهُ" ve "اَجْنَبَنِى شَرَّهُ" derler. Bunun asıl manası, bir şeyi bir şeyden uzak tutmak kenara çekmektir."

***İKİNCİ MESELE:* Âyetle İlgili Bazı Müşkiller**

Birisi şöyle diyebilir: "Bu âyette, birkaç bakımdan bir müşkillik var:

1) **İbrahim** (a.s), Rabbisinden Mekke'yi emin kılmasını niyaz etmiş; ama Allah duasını kabul etmemiştir. Çünkü bir grup insan, Mekke'ye saldırmış ve Kâbe'yi yıkmıştır.

2) Peygamberler, kesinlikle putlara tapmamışlardır. Durum böyle olunca, onun *"Beni putlara tapmaktan uzak tut"* demesinin hikmeti nedir?

3) O, Allahu Teâlâ'dan, kendi soyunu da putperest kılmamasını istemiştir. Allahu Teâlâ ise, onun bu duasını kabul etmemiştir. Çünkü Kureyş kâfirleri onun soyundandır ve puta tapmışlardır. Buna göre eğer, "Mekke kâfirleri, **İbrahim** (a.s)'in oğulları değil, oğullarının oğullarıdır. **İbrahim** (a.s) ise, evlatları için duâ etmiştir" denilirse, biz de deriz ki: "Âyette bahsedilen *"oğullar"* ile, onun kendi oğulları, yani **İsmail** ve **İshâk** kastedilmiş ise, bunlar ulu peygamberlerdendir. Peygamberlerin putlara tapmadığı malumdur. Binâenaleyh aynı soruya dönülür ve: "Bu duânın hikmeti ve manası nedir?" denilir.

Mekke'nin Eminliğinin Manası

Birinci soruya şu iki bakımdan **cevap** veririz:

1) Rivayet edildiğine göre, **Hz. İbrahim** (a.s), Kâbe'yi inşâ edip bitirince, bu duayı yapmıştır. Bununla, o beldenin harap edilmekten emin kılınmasını niyaz etmiştir.

2) Bundan murat, o beldede oturanların emin (emniyetli) kılınmalarıdır. Bu tıpkı, *"O köye sor"* yani, "köyün halkına sor" (Yusuf, 82) âyetinde olduğu gibidir. Ekseri müfessirlerin kanaati, bu izah üzeredir. Bu manaya göre, bu soruya şu iki şekilde cevap verilir:

Birincisi: Bu, Mekke'ye alabildiğine bir emniyetin verilmesi manasınadır. Bu böyledir, çünkü korkan bir kimse Mekke'ye sığındığında emin olurdu. İnsanlar, aralarındaki onca düşmanlığa rağmen, Mekke'de karşılaştıklarında, birbirlerinden korkmaz, çekinmezlerdi. Yabanî hayvanların orada emin oluşu da bundandır. Çünkü onlar, Mekke'de insanlara yaklaşır, Mekke dışında ise insanlardan kaçarlar. Binâenaleyh böylesi bir emniyet sadece Mekke'de vardır. Bu sebeple **Hz. İbrahim** (a.s)'in duasını bu manaya hamletmek gerekir.

İkincisi: O beldenin emin kılınmasını niyazdan maksat, "Onu, emir ve hükümler ile, emin kıl" manasıdır. Böyle bir emir ve hüküm orada kesinlikle mevcuttur.

Peygamber Şirkten Masun Değil midir?

İkinci suâle şöyle **cevap** verilir: **Zeccâc** bunun manasının, "Beni, o putlara ibadetten uzak durmada devam ettir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bu tıpkı, *"Ey Rabbimiz, ikimizi de sana Müslüman kıl (yani teslimiyette sâbit kıl)"* (Bakara, 128) âyetinde olduğu gibidir.

Birisi "Bu soru, yine devam etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ'nın, peygamberleri, putlara tapmaktan geri durma hususunda sebatlı kıldığı malumdur. Binâenaleyh bu isteğin (niyâzın) hikmeti nedir?" diyebilir. Bence, buna cevap olarak, şu iki izah doğru olur:

1) **Hz, İbrahim** (a.s), her ne kadar Cenâb-ı Hakk'ın kendisini putlara ibadetten koruyacağını biliyorsa da, tevazu göstererek ve her isteğinde Allah'ın fazlına olan ihtiyacını ortaya koymak için bunu söylemiştir.

2) Sûfîler şöyle derler: "Şirk iki çeşittir:

a) Açık şirk (şirk-i celî) ki bu, müşriklerin içine düştükleri şirktir.

b) Gizli şirk (şirk-i hafî). Bu, kalbin zahirî sebep ve vasıtalara bağlanması, (hadiseleri onlardan bilmesi)dir. Halis tevhit (tevhid-i mahz) ise, insanın gözünü bütün sebep ve vasıtalardan çevirip, onları nazar-ı itibara almayıp, Hak Teâlâ'dan başka bir mutasarrıf görmemesidir." Buna göre, âyetteki *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* ifadesinden murat, Allah'ın, kendilerini bu şirk-i hafiden korumasıdır. Ne kastettiğini en iyi Allah bilir.

Kureyş'in Müşrik Olmasının İzahı

Üçüncü soruya, birkaç şekilde **cevap** verilir:

1) **Keşşâf sahibi,** "Buradaki *"oğullarım"* ifadesi ile **Hz. İbrahim** (a.s), sulbünden olan oğullarını (öz oğullarını) kastetmiştir ve bu duânın faydası, aynen "vecnubnî" (uzak tut) ifadesi ile ilgili olarak zikrettiğimiz faydadır" demiştir.

2) Birisi demiştir ki: "Oğullarım ifadesi ile, bu duanın yapıldığı esnada mevcut olan oğullarını ve torunlarını kastetmiştir. Binâenaleyh bu duanın, onlar hakkında kabul edilmiş olduğunda şüphe yoktur."

3) **Mücahid** şöyle demiştir: **"Hz. İbrahim** (a.s)'in oğullarından hiçbiri, hiçbir saneme tapmadı." Sanem, şekil verilmiş heykel (şeklindeki) putlar, "vesen" ise, şekil verilmemiş puttur. Kureyş kâfirleri, şekil verilmiş heykellere değil, belli kayalara (taşlara) ve belli ağaçlara (kütüklere) ibadet ediyorlardı. Bu cevap, kuvvetli değildir. Çünkü **Hz. İbrahim** (a.s) bu dua ile mutlak olarak Allah'tan başkasına kulluğu kastetmiştir. Taş ve kaya bu hususta aynıdır.

4) Bu dua, O'nun evlâdından (soyundan), mü'min olanlara hastır. Bunun delili, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, âyetin sonunda, *"Kim bana uyarsa, işte o bendendir"* demiş olmasıdır. Bu, dini hususunda ona uymayanın, ondan olmadığını ifade eder. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Nûh** (a.s)'a, (kâfir oğlu için) söylediği şu sözdür: *"Ey Nûh, o katiyyen senin âilenden değildir. Çünkü o(nun işlediği) sâlih olmayan bir iştir"* (Hûd, 46).

5) Belki de, **Hz. İbrahim** (a.s), her ne kadar umûmî duâ yapmış ise de, Cenâb-ı Hak, onun duasına, bir kısım soyu için icâbet etmiş, bir kısmı için etmemiştir. Bu, peygamberleri hakir görme manasına gelmez. Bunun bir benzeri, Cenâb-ı Hakk'ın **İbrahim** (a.s) hakkında söylediği şu sözdür: *"(Allah) "seni insanlara imam (rehber) yapacağım" dedi. (İbrahim), "Zürriyetimden de ..." dedi. Allah ise, "Zâlimler ahdime eremez" dedi"* (Bakara, 124).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, âyetteki *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* ifadesini küfür ve imanın Allah'tan olduğuna delil getirmişlerdir. Bunu şöyle izah ederiz: **İbrahim** (a.s), Allahu Teâlâ'dan kendisini ve soyunu küfürden uzak tutmasını istemiştir. Bu, küfürden uzaklaştırmanın ve imana yaklaştırmanın ancak Allahu Teâlâ tarafından olduğuna delâlet eder. **Mu'tezile**'nin, "Bu, lütuf fiilleri (Allah'ın lütfetmesi) manasına hamledilir" şeklindeki görüşleri yanlıştır. Çünkü bu, âyetin zahirini bırakmaktır. Hem sonra, biz (Ehl-i sünnet) bu görüşün yanlışlığı hususunda pek çok izahlar yapmışızdır.

Putların Saptırması Mecâzîdir

Daha sonra Cenâb-ı Allah, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, çünkü onlar insanlardan birçoğunu baştan çıkardılar"* dediğini bildirmiştir. Bütün mezhepler, buradaki **"edlalne"** *"Baştan çıkardılar, saptırdılar"* ifadesinin, mecâzî bir ifade olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Çünkü putlar cansız varlıklardır. Cansızlar ise, hiçbir şey yapamazlar. Fakat onlara tapmada bir saptırma (dalâlet) söz konusu olduğu için, bu saptırma işi mecâzen onlara nisbet edilmiştir. Nitekim sen, "Onlar, onun yüzünden fitneye düştüler ve aldandılar" manasında, "Dünya onları fitneye düşürdü ve aldattı" dersin.

Büyük Günahın Affı Meselesi

Daha sonra O, فَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي *"Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir"* yani, "Kim dinim ve inancım hususunda bana uyarsa, o bendendir,

yani, o bana son derece bağlılığından ve yakın oluşundan ötürü, sanki bir parçam gibidir" وَمَنْ عَصَانِي *"Kim de bana karşı gelirse"*, dinin dışına çıkmak suretiyle bana isyân ederse *"Sen gafûr ve rahîmsin (ey Rabbim)"* demiştir. Âlimlerimiz, bu âyeti, **Hz. İbrahim** (a.s)'in bu sözü, ümmetinden büyük günah sahipleri için olacak şefaati kastederek söylediğine delil getirmişlerdir. Bunun delili, *"Kim de bana karşı gelirse, sen gafûr ve rahîmsin"* ifadesinin o isyankâr kimseler için mağfiret ve rahmet istediği hususunda açık bir ifade oluşudur.

Buna göre biz diyoruz ki: "O âsiler ya kâfir idiler, ya değildiler. Kâfir olmaları ihtimali, şu iki açıdan batıldır:

a) **Hz. İbrahim** (a.s) bu âyetin başında, *"Beni de, oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* sözü ile, kendisinin kâfirlerden uzak ve berî olduğunu bildirmiştir. Hem sonra onun, *"Bundan sonra kim bana uyarsa, işte o bendendir"* ifadesi, dolaylı olarak, dininde ona tabi olmayanların kendisinden olmadığına delâlet etmektedir. Binâenaleyh o, onların işlerini düzeltmeye uğraşmaz.

b) Ümmet-i Muhammed, kâfirlerin cezasını düşürmek için şefaatin söz konusu olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu, söz konusu olmadığına göre, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Kim de bana karşı gelirse, sen gafûr ve rahimsin"* ifadesinin, kâfirlerden olmayan, âsî (günahkâr) ümmeti hakkında bir şefaat manasına olduğu sâbit olmuş olur.

Bu sâbit olunca biz diyoruz ki: O isyan ya küçük günahlardır, yahut da tevbeden sonra veya önce işlenen büyük günahlardandır. Birinci ve ikinci ihtimal batıldır. Çünkü, *"Kim de bana karşı gelirse (âsî olursa)"* lafzı, mutlak bir lafızdır. Binâenaleyh bunu, küçük günahlar ile sınırlandırmak, kelamın zâhirini bırakmak demektir. Hem sonra, tevbe edilen büyük ve küçük günahların bağışlanması, hasmımız **(Mu'tezile**'ye) göre Allah'a vâciptir. Dolayısıyla, âyetteki bu ifadeyi, tevbe edilmiş günahlara hamletmek de mümkün değildir. Böylece, bu âyetin sadece tevbesi edilmemiş büyük günah sahiplerinin cezalarının düşürülmesi konusunda bir şefaati ifade ettiği sabit olmuş olur.

Hz. Muhammed (s.a.s)'in Şefaati

Hz. İbrahim (a.s)'in böyle bir şefaat yapacağı sâbit olunca, bu sebeplerden ötürü, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in de şefaat edeceği sâbit olmuş olur:

a) Bu iki peygamber arasında, bir fark olduğunu söyleyen yoktur.

b) Bu şefaat makamı, makamların en yücesidir. Binâenaleyh eğer bu iş **Hz. Muhammed** için söz konusu olmadığı halde, **Hz. İbrahim** için söz konusu olacak olsa, hiç şüphesiz bu durum **Hz. Muhammed** (s.a.s) için bir noksanlık olmuş olur.

c) **Hz. Muhammed** (s.a.s) Hak Teâlâ'nın, *"İşte bunlar Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Öyleyse sen de onların hidâyetine uy"* (Maide, 90) ve *"Sonra, muvahhid olarak İbrahim'in dinine uy diye sana vahyettik"* (Nahl, 123) âyetlerinden ötürü, Hz. **İbrahim**'e uymakla emrolunmuştur. İşte bu, **Hz. Muhammed**'in de şefaat edeceği ve büyük günah sahiplerinden cezayı düşüreceği hususunda en uygun izahtır. Allah, en iyi bilendir.

Bunu iyice anladığına göre, bu hususta müfessirlerin görüşlerini zikredelim: **Süddî,** "Bu, "Kim de bana âsî olur, sonra tevbe ederse.." manasınadır" demiştir. "Bu dua, **Hz. İbrahim** (a.s), Hak Teâlâ'nın şirki bağışlamayacağını öğrenmesinden önce idi" diye tefsir edildiği gibi, "Küfre devam etmek sureti ile, kim bana âsî olursa, sen gafûr ve rahîmsin, yani, sen küfürden İslâm'a geçirmek suretiyle, onu bağışlamaya ve ona merhamet etmeye kadirsin" manasında olduğu da söylenmiştir. Yine bu mağfiretten muradın, Hak Teâlâ'nın onları hemen cezalandırmayıp tevbe etmeleri için mühlet vermesi olduğu, yahut da onları acele yok etmeyip, tevbe fırsatı bulamamalarına sebebiyet vermemek olduğu söylenmiştir. Bil ki bu izahlar zayıftır.

Birincisinin yani, bu şefaatin, tevbe edilmiş olma şartı ile günaha şefaat etme manasına hamledilmesi görüşüne gelince, biz bunun yanlış olduğunu daha önce ortaya koymuştuk.

İkincisinin, yani **Hz. İbrahim** (a.s)'in bunu istemesinin, Allah'ın şirki bağışlamayacağını öğrenmesinden önce olması görüşüne gelince, biz deriz ki: Bu da doğruluktan uzak bir izahtır. Çünkü biz, bu âyetin başlangıcının, **İbrahim** (a.s)'in bu duâ ile kâfirlerin ikâbını düşürme hususunda bir şefaati kastetmiş olmasının mümkün olmadığına delâlet ettiğini açıklamıştık.

Üçüncüsüne, yani Allah'ın **gafûr ve rahîm** oluşunun, o kâfirleri küfürden imâna geçirmesi manasına gelmesi görüşüne gelince, bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü mağfiret ve rahmet, ikâbı (cezayı) düşürme manasını iş'âr etmektedir, yoksa bu iki kelime de küfür sıfatından, iman sıfatına nakil manasını iş'âr etmemektedir. Allah en iyi bilendir.

Dördüncüsüne gelince ki bu, buradaki mağfiret ve rahmetin cezalandırmayı hemen verme veya hemen öldürmeme manasına hamledilmesidir.

Biz deriz ki: "Bu da yanlıştır. Çünkü bugünümüzün kâfirleri, onlardan daha çoktur ve Allahu Teâlâ, Müslümanlar bunların mağfiret ve rahmet olunmayacakları hususunda ittifak etmiş oldukları halde, bunlara hemen ikâb etmemekte ve hemen öldürmemektedir. Binâenaleyh mağfiret ve rahmeti, bu izah ile ikâbı hemen vermemek manasında tefsir etmek bâtıldır. Zikrettiğimiz bu hususlar ile, ortaya koyduğumuz delilin doğruluğu ortaya çıkmıştır. Allah, en iyi bilendir.

Hz. İbrahim (a.s)'in Yedi Dileği

رَبَّنَآ اِنِّیٓ اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی بِوَادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَیْتِكَ الْمُحَرَّمِ ۙ رَبَّنَا لِیُقِیمُوا الصَّلٰوةَ فَاجْعَلْ اَفْـِٕدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِیٓ اِلَیْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ یَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾ رَبَّنَآ اِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِی وَمَا نُعْلِنُ ؕ وَمَا یَخْفٰی عَلَی اللّٰهِ مِنْ شَیْءٍ فِی الْاَرْضِ وَلَا فِی السَّمَآءِ ﴿٣٨﴾ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْكِبَرِ اِسْمٰعِیلَ وَاِسْحٰقَ ؕ اِنَّ رَبِّی لَسَمِیعُ الدُّعَآءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِی مُقِیمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّیَّتِی ۖ رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَآءِ ﴿٤٠﴾ رَبَّنَا اغْفِرْ لِی وَلِوَالِدَیَّ وَلِلْمُؤْمِنِینَ یَوْمَ یَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

"Ya Rabbi, ben evlatlarımdan kimini, senin mukaddes evinin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim, Rabbimiz namaz kılsınlar diye.. Artık sen, insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir. Onları, bazı meyvelerle rızıklandır, umulur ki şükrederler. Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de, açıkladığımızı da şüphe yok ki sen bilirsin. Zaten, yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshâk'ı bahşeden Allah'a hamdolsun. Çünkü benim Rabbim duayı elbette işitir. Ya Rabbi, beni dosdoğru namaz kılan eyle. Zürriyetimden de (böyle namaz kılanlar yarat). Ey Rabbimiz, duamı kabul et. Ey Rabbimiz, hesabın görüleceği gün, beni, ana-babamı ve bütün imân edenleri bağışla" (İbrahim, 37-41).

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu âyetlerde, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, duasında yedi şeyi istediğini haber vermektedir:

Güvenlik Dileği

Birinci isteği: Allah'tan güvenlik nimetini istemesidir. Bu, *"Ya Rabbi, bu şehri emniyetli kıl"* sözü ile ifâde edilmiştir. Bu duâda, önce emniyet nimetini istemek, güvenliğin, nimet ve hayır çeşitleri içinde en büyüğü olduğuna; din ve dünya maslahatlarından her şeyin ancak onunla tamamlanacağına delalet eder. Bir âlime: "Emniyet mi, yoksa sıhhat mi daha üstün ve hayırlıdır?" diye sorulduğunda o: "Emniyet daha üstündür. Bunun delili şudur: Eğer bir koyunun ayağı kırılsa, bir müddet sonra iyileşir ve yayılmaya-yemeye tekrar başlar. Ama eğer o bir yere bağlansa ve bağlandığı yerin yakınında bir kurt olsa, yemekten alıkonmuş olur ve (korkusundan) ölünceye kadar, bir şey yiyemez. Bu, korkudan doğan zararın, beden acısından doğan zarardan daha şiddetli olduğuna delâlet eder" demiştir.

Muvahhid Olma Dileği

İkinci isteği: Cenâb-ı Hakk'ın, ona tevhidi nasip edip onu şirkten koruması... Bu da **İbrahim** (a.s)'in: *"Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* (İbrahim, 35) şeklindeki duasından anlaşılan hususdur.

Mekke'nin Bereketlenmesi Dileği

Üçüncü isteği: Bu onun, رَبَّنَا اِنِّی اَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِی بِوَادٍ غَيْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ *"Ey Rabbim, ben evlâtlarımın kimini, senin mukaddes evinin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim"* şeklindeki duâsından anlaşılan hususdur. O halde onun, "مِنْ ذُرِّيَّتِی" ifadesinden maksat, "Zürriyetimin kimini"dir. Bu da, **İsmail** (a.s) ile ondan doğanlardır. "بِوَادٍ" kelimesi Mekke vadisine işaret etmektedir. "غَيْرِ ذِی زَرْعٍ" tabiri üzerinde ziraat ve ekin namına hiçbir şey bulunmayan, demektir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِی عِوَجٍ *"tenâkuz ve ihtilâftan uzak, dosdoğru Arapça bir Kur'ân olarak"* (Zümer, 28) âyeti gibidir. Bu, "Kendisinde herhangi bir eğrilik, tenakuz bulunmayan" anlamındadır.

Kâ'be'ye Muharrem (Mukaddes) Denilmesinin Sebebi

"عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ" ifadesine gelince: Âlimler, o 'ev'e, "muharrem" (mukaddes) denilmesi hususunda da şu izahları yapmışlardır:

1) Allahu Teâlâ oraya sataşmayı ve orayı hafife almayı haram kılmış, oranın saygınlığından dolayı da, onun etrafını haram kılmıştır.

2) Orası tıpkı, hakkı, kendisinden uzak durulmak olan haram kılınmış bir şey gibi devamlı bir şekilde aziz ve kendisine saygı duyulan bir yer olagelmiştir.

3) Oraya "muharrem" vasfı verilmiştir; zira orası, içerisinde saygısızlık edilmesi helal olmayan; saygınlığı büyük olan muhterem bir yerdir.

4) Orası, Tûfan'dan uzak kalmıştır. Yani, Tûfan oraya uğrayamamıştır. Zira o, Tûfan'dan uzak kalıp da Tûfan kendisine hükümran olamadığı için el-Atîk (hür, azâde) diye adlandırılmıştır.

5) Allahu Teâlâ, oraya varanlara, daha önce kendilerine helâl olan birtakım şeyleri kendilerine haram etmelerini emretmiştir.

6) Allah gökleri ve yeri yaratırken, Ev'in yerini haram mıntıka kılmış ve onun etrafını yedi melek kuşatmıştır. Bu, tıpkı, **Hz. Adem**'in yapıp da, derken yedinci semâya kaldırılan Beyt-i Ma'mûr gibidir.

7) Allahu Teâlâ kullarına, oraya kan, pislik ve diğer şeyleri yaklaştırmalarını haram kılmıştır.

Hacer'in Mekke'ye Yaklaşması

Rivayet olunduğuna göre **Hacer, Sâre**'nin câriyesi idi. Derken **Sâre, Hacer**'i **İbrahim** (a.s)'e hibe etti. **Hacer** de **İbrahim** (a.s)'e, **İsmail** (a.s)'i doğuruverdi. Bunun üzerine **Sâre:** "Ben Allah'ın, bana dostu, halîli olan **İbrahim**'den bir çocuk vermesini beklerdim; ama O, onu bana vermedi, onu hizmetçime verdi" dedi. Yine **Sâre, İbrahim** (a.s)'e, "onları benden uzaklaştır" dedi; bunun üzerine de **İbrahim** (a.s) onları, **İsmail** daha memede iken Mekke yöresine götürüp bıraktı. Geriye dönerken, **Hacer:** "Bizi kime bırakıyorsun?" deyince de, **İbrahim** (a.s): "Allah'a" cevabını verdi. Sonra da, "Ya *Rabbi, ben evlatlarımdan kimini, senin mukaddes evinin yanında, ekinsiz bir vadiye yerleştirdim"* diye duâ etti. Daha sonra da, hem **Hacer,** hem de çocuk susadılar. Derken **Hacer,** çocuğunu, zemzemin fışkıracağı yere getirdi. Çocuk, ayağıyla vurdu, bunun üzerine oradan su kaynamaya başladı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah, İsmail'in annesine merhamet etsin. O acele etmeseydi zemzem, fışkıran, kaynayan bir göze olacaktı"*[2] buyurmuştur.

2 **Müsned**, 1/347, 360.

Hz. İsmail'in Büyümesi ve Kâbe'nin İnşası

İbrahim (a.s), **Hz. İsmail** büyüdükten sonra tekrar Mekke'ye döndü, **İsmail** ile beraber Kâbe'nin temellerini yükseltmeye başladılar. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu rivayetlerde ele alınan hususların çoğunun gerçekle ilgisi yoktur. Çünkü **İbrahim** (a.s)'in, **Hacer** ile oğlu **İsmail**'i, **Sâre**'nin sözünden dolayı Şam beldesinden başka bir beldeye götürmesi mümkün iken, yiyecek ve içecek bulunmayan herhangi bir yere götürüp bırakması caiz değildir. Ancak ne var ki biz, "Allahu Teâlâ'nın, **İbrahim** (a.s)'e, orada su ve yiyeceğin bulunacağını bildirmiş olması müstesnadır" deme durumumuz başka. Ben derim ki: Zemzem suyunun zuhur etmesinin, **Hz. İsmail** (a.s) için bir "**İrhâs**"[3] olması muhtemeldir. Bu bize göre caizdir. **Mu'tezile**, bunu kabul etmez. **Mu'tezile**'ye göre bu, **Hz. İbrahim**'in bir mu'cizesidir.

Namazlı Nesil Dileği

Daha sonra رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلٰوةَ *"Rabbimiz, namaz kılsınlar diye..."* buyurmuştur. "لِيُقِيمُوا"daki lâm harfi, "اَسْكَنْتُ" fiiline müteallikti. Bu, "Ben, zürriyetimden bir kısmını, namaz kılsınlar diye iskân ettim" demektir ki, bu zürriyetimden bir kısmı da **İsmâil** ile onun çocuklarıdır. Yani, "Ben onları, üzerinde hiç ekin bulunmayan o vadiye, namaz kılsınlar diye bıraktım" demektir.

Ahali Tarafından Neslinin Sevilmesi Dileği

Daha sonra **İbrahim** (a.s) فَاجْعَلْ اَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِى اِلَيْهِمْ *"Artık sen, insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir"* demiştir. Bununla ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Esmaî şöyle der: "Bir şey, yukardan aşağıya düştüğünde "هَوَى – يَهْوِى - هَوْيًا" denilir. "تَهْوِى اِلَيْهِمْ" tabirinin manasının, "Onları sever, arzular" şeklinde olduğu ileri sürüldüğü gibi, buna "onlara koşar", "onlara varır gelir", "onlara akıp gider, iner" manaları da verilmiştir. Nitekim, yukardan aşağı yuvarlanıp düştüğünde, "Taş dağın başından yuvarlandı (**hevâ**)"; yine dağın başından indiğinde, "Adam indi... (**hevâ**)" denilir.

İkinci bahis: Bu dua, hem dini hem de dünyayı içine alan, kapsayan bir duâdır. Dini içine almasına gelince, buna insanların, o beldeye Allah'a olan bağlılıkları ve itaatları sebebiyle gitmeye meyletmeleri girer. Dünyayı da içine almasına gelince, buna da, ticaret etmek gayesiyle, insanların

3 Bir peygamberin, peygamber olarak gönderilmesinden önce peygamber olacağına delâlet eden ipucu (Ç).

ellerinde bulunan şeyleri oradakilere götürme hususundaki arzuları girmektedir. İşte bu meyilden dolayıdır ki, oradakilerin geçimleri bol olur, yiyecekleri ve giyecekleri de çok olur.

Üçüncü bahis: "Mine'n-nâs" ifadesindeki "min", ba'ziyyet ifade eder. Buna göre mana, "insanların bazılarının gönüllerini onlara meylettir" şeklinde olur. **Mücahid,** "şâyet **İbrahim** (a.s) "insanların gönüllerini" demiş olsaydı, Farslılar, Bizanslılar, Türkler ve Hintliler orada toplanırlardı" derken, **Saîd İbn Cübeyr** de **"İbrahim** (a.s) şâyet, "insanların gönüllerini" demiş olsaydı, Yahudî, Hıristiyan ve Mecusîler de hacc yaparlardı. Ancak ne var ki **İbrahim** (a.s), "insanlardan bazılarının gönüllerini" demiştir ki, bunlar Müslümanlardır" demektedir.

Neslinin Rızıklandırılması Dileği

Daha sonra **Hz. İbrahim** وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ *"Onları, bazı meyvelerle rızıklandır"* demiştir. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci bahis: Hz. İbrahim "meyveleri onlara rızık olarak ver!" demeyiş, aksine "onları meyvelerden rızıklandır" demiştir ki, bu da **Hz. İbrahim**'in bu duasıyla kastettiği şeyin, bazı meyvelerin onlara ulaşması olduğuna delâlet eder.

İkinci bahis: Onlara mahsullerin ulaştırılmasından maksadın, o mahsullerin onlara ticâret yoluyla ulaştırılması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın, oraya yakın köyleri, onlardan meyve elde etmek için, imâr ve mamur etmek olması da muhtemeldir.

Daha sonra لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ *"umulur ki şükrederler"* demiştir ki, bu da, aklı olan kimsenin dünya menfaatlerinden maksadının, ibâdetleri yerine getirmek ve tâatleri ifâ etmek için o şeyleri kullanmak olduğuna delâlet eder. Çünkü, **İbrahim** (a.s), onların namazlarını kılabilmeleri ve dinî vazifelerini ifa edebilmeleri için Allah'tan çoluk çocuğuna dünyevî menfaatleri kolaylaştırmasını talep ettiğini beyân buyurmuştur.

Allah Gizliyi de Açığı da Bilir

Dördüncü isteği: Onun, رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ *"Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de, açıkladığımızı da, şüphe yok ki sen bilirsin"* demesidir.

Bil ki, **İbrahim** (a.s) Allah'tan, dünyevî menfaatleri çoluk çocuğuna kolaylaştırmasını ve müyesser kılmasını isteyince, kendisinin, gelecekte işlerin neticesinin nereye varacağını bilemediğini, onları bilenin ve onların

sırlarını kuşatanın Allah olduğunu belirterek, *"Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de, açıkladığımızı da, şüphe yok ki sen bilirsin"* demiştir. Bu, "Sen bizim maslahatlarımızı da, hallerimizi de ve bizden sâdır olan menfaatleri de bilirsin" demektir. Bunun "Oğlum **İsmail**'den ayrı oturmamız sebebiyle karşılıklı olarak duyduğumuz teessürü ve açığa vurduğumuz feryadı bilirsin" manasına geldiği ileri sürüldüğü gibi; bunun, "Kalbimizde karar kılan hüznümüzü gizlememizi ve (kendisiyle **Hacer** arasında geçen şeyi kastederek) açığa vurduğumuz şeyleri bilirsin" manasına geldiği de söylenmiştir. Çünkü **Hacer, İbrahim**'e, vedalaşırken, "bizi kime bırakıyorsun!" demişti de, o da: "Allah'a bırakıyorum" cevabını vermişti. **Hacer**: "Allah mı bunu sana emretti?" deyince de, **İbrahim**: "Evet" demiş; **Hacer** de: "O halde biz korkmayacağız" demişti.

Daha sonra **İbrahim** (a.s): وَمَا يَخْفٰى عَلَى اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ فِي الْاَرْضِ وَلَا فِى السَّمَاءِ *"Zaten, yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* demiştir. Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim**'i tasdik için îrâd etmiş olduğu bir sözdür. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَكَذٰلِكَ يَفْعَلُونَ *"Bunlar da böyle yapacaklardır"* (Neml, 34) ifadesi gibidir.

b) Bu da, **Hz. İbrahim** (a.s)'in sözüdür. Bu, "Gaybın âlimi olan Allah'a, herhangi bir yerde herhangi bir şey saklı kalmaz" demektir. "مِنْ شَيْءٍ" ifâdesindeki "min", istiğrâk ifâde edip, buna göre sanki, "Allah'a, hiçbir şey saklı kalmaz" denilmek istenmiştir.

Hz. İbrahim'in İhtiyarlığında Evlat Sahibi Olması

Daha sonra **İbrahim** (a.s) اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى وَهَبَ لِى عَلَى الْكِبَرِ اِسْمٰعِيلَ وَاِسْحٰقَ *"Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun"* demiştir. Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Bil ki Kur'ân, Allahu Teâlâ'nın, **Hz. İbrahim**'e bu iki çocuğu yaşlı ve ihtiyarken verdiğine delâlet etmektedir. Ama, **Hz. İbrahim**'in o günkü yaşının ne kadar olduğu hususu Kur'ân'dan anlaşılmamaktadır. Bu hususta ancak rivayetlere başvurulur. Bu cümleden olarak, **Hz. İsmail** doğarken, **Hz. İbrahim**'in yaşının doksan dokuz; **İshak** doğarken de yüz yirmi iki olduğu ileri sürüldüğü gibi, **İsmail** (a.s) doğarken, **Hz. İbrahim**'in yaşının altmış dört, **İshak** (a.s) doğarken de doksan olduğu da ileri sürülmüştür. **Saîd İbn Cübeyr**'in: "**Hz. İbrahim**'in, ancak yüz yirmi yedi yaşından sonra çocuğu olmuştur" dediği rivayet edilmiştir. **Hz. İbrahim**

özellikle, *"ihtiyarlığıma rağmen"* ifadesini kullanmıştır. Çünkü, o yaşta çocuk vererek lütufta bulunmak, o zamanın, çocuktan ümidin kesildiği bir zaman olması bakımından büyük bir lütuftur. Ümit kesildiği bir zamanda, insanın umduğunu elde etmesi, nimetlerin en büyüklerindendir. Bir de o gibi ileri yaşlarda bir çocuğun meydana gelmesi, **Hz. İbrahim** (a.s) için bir mu'cizedir.

Buna göre eğer, **"İbrahim** (a.s) bu duayı **Hz. İsmail** ve annesi **Hacer**'i o vadiye yerleştirirken yapmıştır. O vakitte henüz, **İshâk** (a.s) doğmamıştı. Şu halde nasıl olmuş da *"Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun"* diyebilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu delil, **İbrahim** (a.s)'in bu sözü duâsının peşinden değil de, başka bir zamanda söylemiş olmasını gerektirir." Şöyle de denilebilir: "Her ne kadar rivayetlerin zahiri, bunun hilâfına olsa da, **Hz. İbrahim** bu sözü, **İsmail** büyüyüp **İshak** da doğduğu zaman söylemiştir."

İkinci bahis: "Ale'l-kiber" (ihtiyarlığıma rağmen) ifadesindeki "alâ" harfi, "مَعَ" (ile) manasındadır. Nitekim şair şöyle demiştir:

إِنِّي عَلَى مَا تَرَيْنَ مِنْ كِبَرِي أَعْلَمُ مِنْ حَيْثُ يُؤْكَلُ الْكَتِفُ

"Benim yaşlılığımı görmenizle birlikte (ey kadınlar), ben, omuz kürek kemiğimin hangi sebepten ötürü yenildiğini (ihtiyarladığını) da bilmekteyim." **"Ale'l-kiber"** ifadesi hal yerinde kullanılmış bir tabir olup manası "Ben yaşlı iken de veren, esirgemeyen" biçimindedir.

Üçüncü bahis: Bu bahis, **İbrahim** (a.s)'in, *"Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de açıkladığımızı da şüphe yok ki sen bilirsin. Zaten, yerde ve gökte olan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* ifadesiyle, *"Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun"* ifadesi arasındaki münasebet hakkındadır. Bu münasebet şudur: Sanki, **Hz. İbrahim**'in kalbinde, Allah'tan, ölümünden sonra, hem o iki çocuğuna, hem de onların zürriyetine yardım etmesini talep etme arzusu vardı; ancak ne var ki o, bu arzusunu açıkça ifade etmemiş, tam aksine, *"Ey Rabbimiz, gizlediğimizi de açıkladığımızı da, şüphe yok ki sen bilirsin"* demiştir ki, bu "Sen, bizim kalplerimizdekini ve içimizdekini bilirsin" demektir. Daha sonra da o, *"Bana, ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bahşeden Allah'a hamdolsun"* demiştir. Bu da, **İsmail** ve **İshak**'ın, **Hz. İbrahim**'in ölümünden sonra, yaşamaya devam ettiklerine ve **Hz. İbrahim**'in bu ikisi sebebiyle meşgul olduğuna açık bir biçimde delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu, **İbrahim** (a.s)'in ölümünden

sonra **İsmail** ve **İshak**'a hayırların ve ilâhî lütufların ulaşması için ima yoluyla yaptığı bir duadır. Bu da, duaya ihtiyaç duyulduğunda, Cenâb-ı Hakk'ı medh ü senâ ile meşgul olmanın, duâ etmekten daha üstün olduğuna delâlet eder. Nitekim Hz. Peygamber, Rabbinden nakletmiş olduğu bir hadis-i kudsîde Cenâb-ı Hak, *"Kimi, beni zikretmek, benden istemekten alıkoyarsa, ona, isteyenlere verdiğim şeyden daha iyisini veririm"* buyurmuştur.

Daha sonra **İbrahim** (a.s) إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ *"Çünkü benim Rabbim, duayı elbette işitir"* demiştir.

Bil ki **İbrahim** (a.s), o duâyı açık ve net olarak değil de, kapalı ve rumuzlu bir biçimde yapınca, *"Çünkü benim Rabbim, duayı elbette işitir"* demiştir. Yani, "O, ister ben onu açıkça belirteyim, isterse belirtmeyeyim, maksadımı bilendir" demektir. *"Duayı işitendir"* ifadesi, melik, bir kimsenin sözüne değer verip onu kabul ettiği zaman söylenilen "Kral, falancanın sözünü duydu, dinledi" deyiminden alınmıştır. "Allah, kendisine hamd edeni duydu, (kabul etti)" ifadesi de böyledir.

Kendisinin ve Neslinin Namaza Devam İsteği

Beşinci isteği: Onun, رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلٰوةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي *"Yâ Rabbi, beni dosdoğru namaz kılan eyle. Zürriyetimden de (böyle namaz kılanlar yarat)"* demesidir. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyetle, kulların fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda istidlâlde bulunarak şöyle demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, **Hz. İbrahim** (a.s)'den naklen, *"Beni de oğullarımı da putlara tapmaktan uzak tut"* (İbrahim, 36) ifadesi, menhiyyâtı bırakmanın ancak Allah'tan olduğuna; onun, *"Ya Rabbi, beni dosdoğru namaz kılan eyle. Zürriyetimden de (böyle namaz kılanlar yarat)"* ifadesi de, emredilenleri yapmanın da, yine Allah'tan olduğuna delâlet eder ki bu, **Hz. İbrahim**'in, bütün bunların Allah'tan olduğu hususunda ısrarlı ve kararlı olduğunu açıkça ifade eder.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdenin takdiri, "Ya Rabbi, zürriyetimin bir kısmını da böyle yap" şeklindedir. Çünkü "مِنْ ذُرِّيَّتِي" ifadesindeki "min", kısmîlik içindir. **Hz. İbrahim,** bu kısmîliği ve ba'ziyyeti, Cenâb-ı Hakk'ın ona, zürriyeti içinde bir grup kâfirin bulunacağını bildirmesiyle öğrenmişti ki, bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zâlimler ahdime eremez"* (Bakara, 124) buyruğudur.

İbadetini Kabul İsteği

Altıncı isteği: Hz. İbrahim, bahsedilen talepleri hususunda Allah'a dua edince, duasını kabul etmesi hususunda da O'na yalvarıp yakararak رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ *"Ey Rabbimiz, duamızı kabul et"* demiştir. **İbn Abbas, Hz. İbrahim**'in bu dileğinde geçen duâ sözüyle, "ibâdetlerimi" manasını kastettiğini, bunun delilinin ise, *"Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı bırakıp çekiliyorum"* (Meryem, 48) âyeti olduğunu söylemiştir.

Mağfiret Dileği

Yedinci isteği: Onun, رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ *"Ey Rabbimiz, hesâbın görüleceği gün, beni, ana-babamı ve bütün iman edenleri bağışla"* sözüdür. Bununla ilgili iki mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* İstiğfar Günaha Delâlet Eder mi?**

Bir kimsenin, "Mağfiret talebinde bulunması, ancak bir günahın işlenmesinden sonra olur. Şu halde, bu ifâde, **Hz. İbrahim**'den bir günahın sudûr ettiğine delâlet eder. Şâyet o, Allahu Teâlâ'nın bağışlayacağını kesinkes biliyor idiyse, o halde daha nasıl, tahakkuk edeceği kesin olan bir şeyi elde etmeyi talep etmiştir?" diyebilir.

Cevap: Bundan maksat, Allah'a iltica etmek ve O'nun fazlı, keremi ve rahmeti hariç, her şeyden arzu ve isteği kesmektir.

***İKİNCİ MESELE:* Müşrikler İçin Duanın Hükmü**

Şâyet bir kimse: "O, ebeveyni kâfir olduğu halde, onlar için nasıl mağfiret talebinde bulunabilmiştir?" derse, buna birkaç yönden cevap verilebilir:

1) Kâfir olan ebeveyn için mağfiret talebinde bulunulmama meselesi, ancak tevkîfîlikle (Allah'ın bildirmesiyle) bilinebilecek bir hususdur. Binâenaleyh, **İbrahim** (a.s) belki de bu hususta herhangi bir men emri, yasaklama almamış; bundan dolayı da bunun caiz olacağını sanmıştır.

2) Âyetteki, *"Anne ve babamı"* sözüyle, **Hz. Adem** ve **Havva**'yı kastetmiştir.

3) Bu, Müslüman olmak şartına bağlıdır.

Bir kimse şöyle diyebilir: "Durum, şâyet böyle olsaydı, o istiğfar batıl olmazdı. O, batıl olmazsa, Hak Teâlâ'nın, *"Yalnız İbrahim'in, babasına, "senin bağışlanmanı isteyeceğim" demesi müstesna"* (Mümtehine, 4) sözü batıl olur." Bazıları da, **Hz. İbrahim**'in annesinin Müslüman olduğunu; işte bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat onun Allah'ın bir düşmanı olduğu*

kendisince besbelli olunca, o, ondan uzaklaştı" (Tevbe, 114) ifâdesinde, özellikle babası zikredilmiştir. Allah, en iyisini bilendir.

İbrahim (a.s)'in, *"hesabın görüleceği gün"* sözüyle ilgili olarak da şu iki açıklama yapılmıştır:

1) Bu ifadedeki **"yekûmu"** kelimesi "يَثْبُتُ" manasında olup, "Bir kimsenin ayakları üzere durması, kaim olması" ifadesinden alınmıştır. Bunun böyle olduğunun delili, Arapların قَامَتِ الْحَرْبُ عَلَى سَاقِهَا "savaş, bacakları üzere kalktı, başladı ve kızıştı" deyimidir. Bunun bir benzeri de Arapların, "Aydınlattı, ışığı sabitleşti" manasında olmak üzere, "تَرَجَّلَتِ الشَّمْسُ" denilmesidir. Buna göre sanki güneş, ayağı üzerine kalkmış ve dikilmiş demektir.

2) **"Hesâp"** kelimesinin, **"yekûmu"** fiilinin fâili olması mecâzî olup, esasen hesap verecek olan kimselerin kıyamı ve ayağa kalkması kastedilmiştir. Bu وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ *"şehre sor"* (Yusuf, 82) âyeti gibidir. Yani, "oranın halkına sor" demektir. Allah en iyisini bilendir.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظّٰلِمُونَ ۙ اِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْاَبْصَارُ ﴿٤٢﴾ مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ ۚ وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَآءٌ ﴿٤٣﴾

"O zâlimlerin yaptıklarından Allah'ı gafil zannetme sakın! O bunları ancak, öyle bir gün için geciktiriyor ki, gözler belerip kalacaktır. Hepsi de başlarını dikerek koşacaklardır. Gözleri, kendilerine bile dönüp bakamayacak. Kalplerinin içi ise, bomboştur" (İbrahim, 42-43).

Önceki Kısımla Münasebet

Bil ki Allahu Teâlâ, tevhidin delillerini beyan edip, sonra da, **İbrahim** (a.s)'in kendisinden onu şirkten korumasını, sâlih amellere muvaffak kılmasını, kıyamet gününde kendisine rahmet ve mağfiretini tahsis etmesini istediğini anlatınca, bundan sonra, hem kıyametin varlığına, hem de o günün vasıflarına delâlet edecek olan hususları beyan buyurmuştur.

Âhiret Hayatının Delili

Kıyametin varlığına delâlet eden şeye gelince: Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَحْسَبَنَّ اللّٰهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظّٰلِمُونَ *"O zâlimlerin yaptıklarından Allah'ı gafil zannetme sakın!"* buyruğudur ki, bundan maksat şu hususa dikkat çekmedir:

Allahu Teâlâ, şâyet mazlumun hakkını zalimden almayacak olsa, o zaman Allah'ın, ya o zalimden habersiz olması, yahut cezalandırmaktan aciz olması, veyahut da o zalimin zulmüne razı olması gerekir. Gerek gaflet, gerek acziyyet, gerekse zulme rıza göstermek Allah hakkında imkânsız olunca, O'nun mazlûmun hakkını zâlimden almaması da imkânsız olur.

Allah'ın Habersiz Sanılması Caiz Değildir

Buna göre eğer "Hz. Peygamber'in, Allah'ı, gafletle vasfedilmiş olarak sanması nasıl uygun düşer?" denilirse, buna birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1) Bununla, onun, Allah'ın hiçbir şeyden gafil olmadığı inancı üzere sabit kadem olup devam etmesi kastedilmiştir. Bu, (onun hakkında) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sakın müşriklerden olma. Allah ile birlikte başka tanrı (edinip) tapma!"* (Kasas, 87-88) ve *"Ey iman edenler... iman ediniz"* (Nisa, 136) âyetlerinde olduğu gibidir.

2) Bundan maksat, Allah'ın, intikam almaması halinde, bu intikam almayışın, O'nun o zulümden habersiz olmasından dolayı olacağını beyan etmektir. Böyle bir gafletin imkânsız oluşu, herkes tarafından bilinen bir husus olunca, hiç şüphesiz cezasını vermeme de imkânsız olmuş olur.

3) Bununla, "Sen Allah'ın, onların yaptıklarından habersiz olan kimsenin yaptığı muâmele gibi onlara muâmele edeceğini sanma! Ancak ne var ki, Allah onlara, onları gözetleyen, en ufacık ve önemsiz şeylerden dahi hesâba çeken kimselerin muâmeleleri gibi muâmele edecektir" manası kastedilmiştir.

4) Bu söz, zahiri itibâriyle Hz. Peygamber'e yöneltilmiş bir hitap ise de, gerçekte ümmetine yapılmış olan bir hitaptır. **Süfyân İbn Uyeyne**'nin: "Bu, mazlum için bir teselli, zalim içinse bir tehdittir" dediği rivayet edilmiştir.

Kıyamet Gününün Bazı Sıfatları

Daha sonra Cenâb-ı Hak, o zâlimlerin cezâsını, birtakım sıfatlarla nitelenmiş olan bir güne ertelemiş olduğunu beyan buyurmuştur:

Birinci sıfat: O günde, o gözler belerip kalacaktır. Gözler, açık kalıp, hiçbir tarafa kıpırdayamadığı esnada, "شَخَصَ بَصَرُ الرَّجُلِ" denilir. Gözlerin belermesi, hayretin ve dehşetin insanı kuşattığına, artık mecalin kalmadığına delâlet eder.

Muhtıîn Kelimesinin Manası

İkinci sıfat: Âyetteki **"muhtıîn"** kelimesinin ifâde ettiği hususdur. Bu kelimenin ne demek olduğu hususunda şu dört görüş ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Ebu Ubeyde, bu kelimenin manasının "koşmak" olduğunu; nitekim Arapça'da, deve hızlı biçimde yürüdüğünde, "اَهْطَعَ الْبَعِيرُ فِى سَيْرِهِ" denilir demiştir. Bu izaha göre âyetin manası şöyle olur: "Gözleri, korkunun şiddetinden dolayı belerip kalan kimsenin genel durumu, onun kalakalması, çakılıp kalmasıdır." Böylece Allahu Teâlâ, onların halinin, alışılmışın dışında olduğunu; zira onların, gözlerinin belermesine rağmen yine o belâya doğru hızlıca koştuklarını beyan buyurmuştur.

İkinci görüş: Ahmed İbn Yahyâ, bu kelimenin, "zillet ve korku içinde, çaresiz olarak bakan kimse" anlamına geldiğini söylemiştir.

Üçüncü görüş: Bu kelime, "susup kalan, artık bir şey söyleyemeyen kimse" anlamındadır.

Dördüncü görüş: Leys şöyle der: "Arapçada bir kimsenin bakışları soğuyup zillet içinde kaldığında, buna, **"ehte'a"** denilir."

Üçüncü sıfat, "مُقْنِعِى رُؤُسِهِمْ" kelimesidir. **İknâ',** başı kaldırarak, zillet ve korkuyla bakmaya denilir. O halde, Hak Teâlâ'nın "مُقْنِعِى رُؤُسِهِمْ" ifâdesinin anlamı, "Başlarını kaldırarak, dikerek" anlamındadır. Bu, "Belâyı ve sıkıntıyı görüp de müşahede edenler, genellikle, o sıkıntıyı görmemek için başlarını eğerler. Böylece Allahu Teâlâ, onların halinin, bu alışılmışın dışında olduğunu; (onların başlarını eğmeleri gerekirken), başlarını kaldırdıklarını, diktiklerini beyan buyurmuştur.

Dördüncü sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın لَا يَرْتَدُّ اِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ *"Gözleri, kendilerine bile dönüp bakamayacak"* ifadesidir. Bu sıfatla, o belerme işinin devamlı olduğu kastedilmiştir. O halde, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O günde gözler belerip kalacaktır"* tavsifi, bu belermenin devamlı olduğunu göstermez. Ama, *"Gözleri, kendilerine bile dönüp bakamayacak"* ifadesi ise, bu belermenin devamlı olduğunu gösterir ki, bu da, onların kalplerindeki hayret ve şaşkınlığın devamlı olduğuna delâlet eder.

Beşinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَفْـِٔدَتُهُمْ هَوَاءٌ *"Kalplerinin içi ise bomboştur"* âyetidir. **Hevâ,** maddelerin ve kütlelerin işgal etmediği boşluk demektir. Daha sonra bu kelime, bir sıfat kabul edilerek, her şeyden hali, gücü ve kuvveti de kalmadığında, قَلْبُ فُلَانٍ هَوَاءٌ "Falancanın kalbi bomboştur" denilir ki, bununla, o kâfirlerin kalplerinin, kıyamet gününde, onları saran

dehşet ve hayretin büyüklüğünden dolayı, bütün hatıra ve düşüncelerden; onların başına gelen ikâb ve cezâdan ötürü her türlü ümit ve arzudan; ve onlardaki hüzün ve kederin çokluğundan dolayı da her türlü sevinçten uzak olması kastedilmiştir.

Bu beş sıfatı bu şekilde anlayıp bildikten sonra, bil ki âlimler, bunların ne zaman tahakkuk edeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak, bunların, muhasebeye çekilirken tahakkuk edeceği belirtilmiştir. Bunun delili, Allahu Teâlâ'nın bu sıfatları, o günü, *"hesabın görüleceği gün"* diye vasfetmiş olmasının hemen peşinden getirmiş olmasıdır. Bunların, gruplar birbirinden ayrılıp da, böylece mutlu kulların cennete; şakîlerin de cehenneme gittikleri zaman tahakkuk edeceği söylenildiği gibi, bunların **İsrafil**'in çağrısına icabet edilip kabirlerden kalkıldığında tahakkuk edeceği de ileri sürülmüştür. **Birinci görüş,** bahsettiğimiz delil sebebiyle daha evlâdır. Allah en iyi bilendir.

Uyarılan Kâfirlerin Akıbeti

وَأَنْذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُم مِّن قَبْلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ ﴿٤٤﴾ وَسَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾

"İnsanlara, o azabın kendilerine geleceği günün tehlikesini anlat ki, o zâlimler: "Ey Rabbimiz, bizi yakın bir zamana kadar beklet de senin davetine icâbet edelim. Peygambere tâbi olalım" diyeceklerdir. Halbuki daha evvel siz, kendinize, "Hiçbir zevâl yoktur" diye yemin etmediniz miydi? Siz, nefislerine zulmedenlerin diyârında da yerleştiniz. Onlara neler yaptığımız, sizin için apaçık meydana çıktı. Size, birçok misaller de gösterdik" (İbrahim, 44-45).

Bil ki Allahu Teâlâ'nın, يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ *"İnsanlara, o azabın kendilerine geleceği gün..."* buyruğu ile ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Keşşâf sahibi "bu ifâdenin, **"enzir"** fiilinin ikinci mef'ûlü olduğunu; bu günün de kıyamet günü olduğunu" söylemiştir.

İkinci bahis: "el-Azâb" kelimesinin başındaki elif-lâm, ahd ifâde eder... Yani, "insanları, kendilerine, daha önce bahsedilen gözlerinin belermesi ve başlarını dikerek belâya doğru koşmaları azabının geleceği günden sakındır" demektir.

Âhiret Azabı ile Uyarma

Üçüncü bahis: "İnzâr", zararlı şeylerin geleceğini bildirerek, korkutmak demektir. Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, *"o azabın kendilerine geleceği gün"* buyruğundan kıyamet gününün kastedildiği hususunda ittifak etmişlerdir. **Ebu Müslim** bunu, o azabın gelmesi manasına değil de, görülmesi manasına hamletmiştir ki, âyetin zahiri bu mananın aksine delâlet eder. Çünkü Allah o günü, onlara azaplarının gelmesi ve onların da, dünyaya dönmeyi arzu ettikleri bir gün olarak vasfetmiştir. İşte bu sebeple onlara da, *"Halbuki daha evvel siz, kendinize "Hiçbir zevâl yoktur" diye yemin etmediniz miydi?"* denilmiştir ki bu söz, ancak kıyamet gününe uygun düşer. **Ebu Müslim**'in delili şudur: O der ki: Bu âyet, *"Herhangi birinize ölüm gelip de, "Ey Rabbim, beni yakın bir müddete kadar geciktirseydin de sadaka verip dursaydım"* (Münafikûn, 10) âyetine benzer.

Kâfirlerin Mühlet ve Dünyaya Dönme İstemeleri

Daha sonra Allahu Teâlâ o günde o kâfirlerin ne dediğini naklederek, فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا اَخِّرْنَا اِلٰى اَجَلٍ قَرِيبٍ نُجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ *"o zâlimler: "Ey Rabbimiz, bizi yakın bir zamana kadar beklet de, senin davetine icabet edelim. Peygamberlere tâbi olalım" diyeceklerdir"* buyurmuştur. Âlimler *"bizi yakın bir zamana kadar beklet..."* ifâdesi ile ne kastedildiği hususunda ihtilaf etmişler ve bazı âlimler: "Onlar, dünyada yapamadıkları şeyleri telafi etmek için dünyaya dönmeyi isterler" demiş, bazıları da, "Hayır, onlar teklif hâline dönmeyi istemişlerdir" demiştir. Bu ikincilerin delili, onların, *"Senin davetine icabet edelim, peygamberlere tâbi olalım"* şeklindeki sözleridir. **Ebu Müslim**'in görüşüne göre, âyetin manası açıktır.

Cenâb-ı Hak onlara cevap vererek, اَوَلَمْ تَكُونُوا اَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ مَا لَكُمْ مِنْ زَوَالٍ *"Halbuki daha evvel siz, kendinize, "Hiçbir zevâl yoktur" diye yemin etmediniz miydi"* buyurmuştur ki, bunun manası, Allahu Teâlâ'nın bir başka âyetinde, yani, *"Onlar, "Ölecek kimseyi Allah diriltmez" diye, olanca yeminleriyle, Allah'a andettiler"* (Nahl, 38) âyetinde bahsedilen hususdur. Onlar,

kıyameti inkâr hususunda daha değişik şeyler ileri sürmüşlerdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların kalplerini bu sözle hoplattı. Çünkü böyle korkutma, daha kuvvetlidir. *"Hiçbir zeval yoktur"* ifadesine gelince, onların, "Bu hayattan bir başka hayata, bu dünyadan mücâzât (ceza) dünyasına geçersek, bizim için bir zeval olmayacaktır" demiş olmalarında şüphe yoktur. Yoksa onlar, hayattan ölüme, gençlikten ihtiyarlığa, fakirlikten zenginliğe geçişi inkâr etmiyorlardı.

Hadiselerden İbret Alma Gereği

Cenâb-ı Hak, وَسَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ *"Siz, nefislerine zulmedenlerin diyarında da yerleştiniz"* buyurarak onları daha çok korkutmuştur. Bu, "Siz, sizden önce yaşamış olan **Nûh, Âd** ve **Semûd kavimleri** gibi, kâfir olup, küfür ve isyan etmek suretiyle kendilerine yazık edenlerin yerlerine yerleştiniz. Onların başına gelenleri gören kimselerin, ibret almaları gerekirdi. Binâenaleyh ibret alınmadığına göre, bu, kınamayı ve korkutmayı gerektirir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ *"Onlara neler yaptığımız, sizin için apaçık meydana çıktı"* buyurmuştur. Bu, "Onların neticelerinin, günaha, vebâle, ilahî cezaya ve rezilliğe vardığı, sizce anlaşıldı" demektir. Buna göre eğer "Onlar, yalanladıkları için, Allahu Teâlâ'nın o geçmiş ümmetleri helâk ettiğini kabul etmedikleri halde, nasıl bunlara, *"Onlara neler yaptığımız, sizin için apaçık meydana çıktı"* denilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: "Onlar, kendilerinden önceki o kavimlerin, dünya peşinde koştuklarını, sonra da ölüp gittiklerini biliyorlardı. Bu durumda, dünya peşinde koşmanın bir faydası olmadığını, esas gereken şeyin, din uğrunda gayret göstermek olduğunu anlamışlardır. Binâenaleyh bunu anlayana, bir korku ve endişe içinde olmak gerekir. Böylece bu durum onun için, caydırıcı bir nitelik taşır."

Bu mana, fiili tâ ile **"tebeyyene"** (meydana çıktı) şeklinde okuduğumuzda söz konusudur. Fakat bunu nûn ile **"nubeyyinu"** (beyan ettik) şeklinde okuduğumuzda, bunda bir şüphe yoktur. Çünkü bunun takdiri, Cenâb-ı Hakk'ın şöyle söylemesi olmuş olur: "Biz, onlara neler yaptığımızı, size beyân ettik." Halbuki onlar, kendilerine beyân edilen her şeyi anlamamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ *"Size birçok misaller de gösterdik"* ifâdesi ile, Kur'an'da bildirdiği, doğrudan yaratmaya kâdir olduğu gibi, tekrar

yaratmaya da kâdir olduğunu; peşin ceza verdiği gibi, azabı ertelemeye de kâdir olduğunu göstermek için irâd ettiği misalleri murat etmiştir. Allah'ın kitabında böyle misaller ve meseller pek çoktur. Allah en iyi bilendir.

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَعِنْدَ اللهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾

"Gerçekten onlar, birtakım tuzaklar kurmuşlardı. Halbuki onların tuzaklarından dolayı dağlar yerinden oynayıp gitmiş olsa bile, onlara karşı mekir (hile) de Allah katındadır" (İbrahim, 46).

Kâfirlerin Tuzakları

Bil ki Allahu Teâlâ, onların cezalarının nasıl olacağını anlatınca, bunun peşinden de onların nasıl tuzak kurduklarından bahsederek, *"Gerçekten onlar, birtakım tuzaklar kurmuşlardı"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, *"onlar tuzaklar kurmuşlardı"* ifâdesindeki vâv (onlar) zamirinin neye râci olduğu hususunda, şu değişik görüşleri belirtmişlerdir:

a) "Bu zamir, nefislerine zulmedenlerin diyarında yerleşmiş olanlara râcidir." Bu görüş doğrudur. Çünkü zamirin, önce bahsedilenlerden, kendisine en yakın olana râci olması gerekir.

b) Bununla, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in kavmi murat edilmiştir. Bunun delili, geçen âyetteki, *"insanları inzâr et"* cümlesidir. Binâenaleyh bu, "Ey Muhammed, insanları inzâr et. Çünkü kavmin, birtakım tuzaklar kurdu" demektir. Bu tuzak, *"Hani bir zamanlar o kâfirler, seni tutup bağlamak, yahut öldürmek, yahut (zorla yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı"* (Enfal, 30) âyetinde bahsedilen tuzaktır. Âyetteki, **"mekr"** *(Onların tuzakları)* ifadesi, "Onların, yapmak için bütün gayretlerini sarf ettikleri o büyük tuzakları" demektir.

Nemrud'un Göğe Çıkma Teşebbüsü

c) Âyette bahsedilen tuzak ile, rivayet edilen şu şey kastedilmiştir:

Nemrud, göğe çıkmaya uğraşmıştı. Bunun için bir tabut (sandık) yaptırdı. Bunun dört ayağına dört kerkenes kuşu bağladı ve onları aç bıraktı.

Sandığın dört köşesinin üzerinden de her birine bir et parçası asılan dört değnek dikti. Sonra da perdedârı ile birlikte o sandığın içine oturdu. Kerkenesler o etleri görüp, onlara doğru uçmaya başladılar. Bu iş üç gün sürdü. Derken **Nemrud** (tabutla göğe yükseldi ve) artık dünyayı göremeyecek kadar yükseğe çıktı ve gökleri olduğu gibi gördü. Derken üzerinde etler bulunan değnekleri aşağıya aldı ve o kuşlar aşağı doğru uçmaya başladılar ve böylece yere indiler. İşte âyette bahsedilen, "tuzak" budur. **Kâdî** şöyle der: "Bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü bunda büyük tehlike vardır. İnsan buna cesâret edemez. Bu hususta, itimâda şâyan sahih bir rivayet de yoktur. Âyeti, bu şekilde manalandırmak için herhangi bir delil de yoktur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, وَعِنْدَ اللهِ مَكْرُهُمْ *"Onlara karşı mekir de Allah katındadır"* ifadesi ile ilgili şu iki izah vardır:

a) Tıpkı öncekinde olduğu gibi, "**mekr**"in fâiline muzaaf kılınması, "onların mekri" manasına olması. Buna göre mana, "Onların tuzakları, Allah katında yazılmıştır. O, bu tuzaklara karşı onlara, daha büyük bir tuzakla karşılık (ceza) verecektir" şeklindedir.

b) "**Mekr**"in mef'ûlüne muzaaf kılınıp, "Onlara yapılan mekir" manasına olması.. Buna göre mana, "onlara Allah'ın yapacağı mekr, Allah katındadır" şeklinde olur. Bu mekr, onların hak ettikleri azaptır. Allah bu azabı onlara, hiç ummadıkları bir şekilde verecektir.

"Tezûle"de Farklı Kıraatler

Cenâb-ı Allah'ın, وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبَالُ *"Onların tuzaklarından dolayı dağlar yerinden oynayıp gitmiş olsa bile"* ifâdesine gelince, bil ki sadece **Kisâî,** birinci lâm'ın fethası ve ikincisinin ötresi ile fiili, **"le tezûlü"** şeklinde okumuş; diğer kıraat imamları ise, birincisinin kesresi, ikincisinin nasbı ile **"li tezûle"** şeklinde okumuşlardır.

Birinci kıraate göre âyetin manası, "Onların tuzakları, kendisinden ötürü dağlar yerinden oynasın diye hazırlanmıştı" şeklinde olur. Bundan maksat, bunun olacağını söylemek değil, aksine işin büyüklüğünü ve korkunçluğunu bildirmektir. Bu tıpkı, *"Bu (sözden) dolayı nerdeyse gökler parçalanacak"* (Meryem, 90) âyetinde olduğu gibidir.

İkinci kıraate göre ise, âyetin manası şöyle olur: "Buradaki "in" edatı, "ma" manasına olup, kendisinden sonra gelen meksûr lâm ile de lâm-ı cuhûd (inkar) manası kastedilmiştir. Bu durumda, o lâm'ın başına geldiği

müzârî fiilin mansub olması gerekir. Nahivciler bu lâm'a, "Lâm-ı cuhûd" adını vermişlerdir. Hak Teâlâ'nın, "وَمَا كَانَ اللهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ" ve "مَا كَانَ اللهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ" (Âl-i İmran, 179) buyruklarındaki lâm da böyledir. Âyetteki "dağlar" sözü, hem Hz. Peygamber'in, hem de İslâm dininin durumunu gösteren (temsil) eden bir meseldir ve İslâm dininin durumunun ve delillerinin, tıpkı kök salmış dağlar gibi sâbit ve sağlam olduğunu göstermektedir. Çünkü Allahu Teâlâ, peygamberi Muhammed'e, dinini bütün dinlere üstün kılacağını va'detmiştir. Bu hususun doğruluğuna, hemen peşi sıra gelen, *"Öyle ise, sakın Allah, peygamberlerine olan vaadinden cayar sanma"* (İbrahim, 47) âyeti de delâlet eder. Bu, "Allah sana, onlara galip gelip, hükümrân olacağını va'detmiştir" demektir. İşte buna göre âyetin manası, "Onların tuzakları, kendisinden ötürü dağlar yerinden oynayıp gitsin için değildir", yani "onların hile ve tuzakları, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in dininin ve şeriatinin delilleri demek olan, o kök salmış dağların yerinden oynamasından daha zayıftır" şeklinde olur. **Ali** ve **Amr,** bunu **"en kâne mekruhum"** diye okumuşlardır.

فَلَا تَحْسَبَنَّ اللهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

"Öyle ise, sakın Allah, peygamberlerine olan vaadinden cayar sanma. Şüphesiz ki Allah azîzdir, intikam sahibidir" (İbrahim, 47).

Resûllere Yapılan Vaadden Dönülmez

Bil ki Allahu Teâlâ, *"O zâlimlerin yapacaklarından Allah'ı gâfil zannetme"* (İbrahim, 42) buyurmuş; bu âyette ise, *"Sakın Allah, peygamberlerine olan vaadinden cayar sanma"* buyurmuştur ki, bundan maksadı, kendisi kıyameti koparmayıp, mazlumların hakkını, zâlimlerden almayacak olsa, gâfil olmuş olması yahut vaadinden caymış olması gerektiğine dikkat çekmektir. Akl-ı selimde bütün bunların imkansız olduğu yer ettiğine göre, Allah'ın kıyameti koparmayacağını söylemek batıldır. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerine olan vaadi, *"Biz, mutlaka peygamberlerimize yardım ederiz"* (Mü'min, 51) ve *"Allah, "mutlaka ben de, peygamberlerim de gâlip geleceğiz" diye hükmetti"* (Mücâdele, 21) âyetlerinde bildirilen şeylerdir.

Eğer, "مُخْلِفَ رُسُلِهِ وَعْدَهُ" denilmeli değil miydi? Niçin ikinci mef'ûl, birinciden önce getirilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: Bu, Allah'ın asla vaadinden caymayacağını bildirmek içindir. Çünkü Allah vaadinden dönmez. Hem sonra "rusüleh" (peygamberlerine...) demiş ve bununla şuna işaret etmek istemiştir: Herhangi bir kimseye olan vaadinden caymadığına ve vaadinden caymak da O'nun şânına yakışmadığına göre, artık nasıl olur da O, en seçkin ve en hayırlı insanlar olan o peygamberlere karşı yaptığı vaadinden cayar." Bu ifâde "rusul" kelimesinin mecrur, "vaad" kelimesinin mansub okunuşu ile, "مُخْلِفَ وَعْدَ رُسُلِهِ" şeklinde de okunmuştur. Buna göre ifâdenin manası, "peygamberlerine olan vaadinden caymaz" şeklindedir. Bu okuyuş, zayıflık bakımından tıpkı, "قَتْلَ اَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ" (En'am, 137) âyetinin kıraati gibidir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ اللهَ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ *"Şüphesiz Allah, (tuzak kurulamayacak kadar) azîzdir, (güçlü)dür ve (dostları için, düşmanlarından) intikam alandır"* buyurmuştur.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾ وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِى الْاَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ اِنَّ اللهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾ هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنْذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوٓا اَنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ اُولُوا الْاَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

"O gün ki, yer başka bir yere, gökler de başka göklere tebdil olunacaktır. Tek hâkim olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır. O gün günahkârların, bukağılara vurulmuş olduğunu görürsün. Onların gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş bürüyecektir. Ta ki Allah herkese kazandığının cezasını versin. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir. İşte bu -onunla tehlikelerden haberdâr edilsinler, O'nun bir tek tanrı olduğunu bilsinler, akl-ı selim sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye- insanlara yapılan bir tebliğdir"
(İbrahim, 48-52).

Göklerin ve Yerin Yıkılacağı Gün

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Şüphesiz Allah azîzdir, intikam sahibidir"* deyince, ne zaman intikam alacağını bildirerek, *"O gün ki, yer başka bir yere... tebdil olunacaktır"* buyurmuş ve o günün müthiş bir gün olduğunu belirtmiştir. Zira göklerin ve yerlerin değiştirilmesinden daha büyük bir şey olmayacağı, herkesin kabul edeceği bir husustur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Zeccâc: "yevme" kelimesinin mansub oluşunu, ya **"züntikâm"** ifâdesindeki **"intikam"** mastarının zarfı olmasına, yahut da, يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ *"Onlara azabın geldiği gün"* (İbrahim, 44) ifâdesindeki **"yevm"** kelimesinden bedel olmasına bağlamıştır.

***İKİNCİ MESELE:* Bu Yıkılıp Başkalaşım Nasıl Olacak?**

Bil ki tebdil (değiştirme) şu iki şekilde olur:

a) Cevherinin (esas maddesinin) bırakılıp, özelliklerinin değiştirilmesi...

b) İlk cevherinin yok edilip, yerine yeni bir cevher (esas madde) yaratılması...

"Tebeddül" lafzını, bir şeyin vasfını değiştirmeyi istemek amacıyla zikretmenin caiz olduğunun delili şudur: Arapçada, onu eritip de mühür haline getirerek, bir şekilden başka bir şekle naklettiğinde, halka hakkında, بَدَّلْتُ الْحَلْقَةَ خَاتِمًا "Halkayı mühüre tebdil ettim" denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte Allah bunların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* (Furkan, 70) âyeti de böyledir. Yine Arapçada بَدَّلْتُ قَمِيصِ جُبَّةً "Gömleğimi cübbeye çevirdim" denilir ki, bunun manası, "Aynı şeyi, bir halden başka bir hale naklettim" demektir. Yine, halleri ve durumları değiştiği zaman, **"Zeyd** tebeddül etti, değişti" denilir. "Tebdîl" lafzının, zâtlarda bir değişme meydana geldiğinde zikredilmesinin örneğine gelince, bu, senin, "Dirhemleri dinarlara dönüştürdüm, tebdil ettim" sözünde olduğu gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا *"onları başka derilerle değiştireceğiz"* (Nisa, 56) ve بَدَّلْنَاهُمْ بِجَنَّتَيْهِمْ جَنَّتَيْنِ *"ikişer cennetlerinin yerine de iki bostan peyda ettik"* (Sebe', 16) âyetleri de böyledir.

Sen, lafzın, bu iki mefhumdan da her birine muhtemel olduğunu anladığın zaman bilesin ki, âyet hakkında iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Maksat, zâtı değil, sıfatı değiştirmektir... **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "O, bu yeryüzüdür; ancak ne var ki onun sıfat ve halleri

değişmiştir.. Binâenaleyh, dağları yeryüzünden kayıp yürüyecek, denizleri fışkırıp dümdüz olacak, onda ne bir eğrilik ne de bir tepe görülecek" **Ebu Hureyre** (r.a.)'den rivayet edildiğine göre o, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediğini nakletmiştir:

يُبَدِّلُ اللهُ الْأَرْضَ غَيْرَ الْأَرْضِ فَيَبْسُطُهَا وَيَمُدُّهَا مَدَّ الْأَدِيمِ الْعُكَظِيِّ فَلَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا *"Allah, arzı başka bir arz haline getirir de, onu yayar ve debbağlanan derinin uzatılması gibi uzatır. Artık sen orada ne bir eğrilik, ne de bir pürüz göremezsin"*[4]

Âyetteki "وَالسَّمٰوَاتُ" ifâdesine gelince, bu "Gökler de başka göklere tebdil olunacaktır" demektir. Bu, Hz. Peygamber'in tıpkı şu sözünde olduğu gibidir: "لَا يُقْتَلُ مُؤْمِنٌ بِكَافِرٍ وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ" yani *"Ne mü'min, ne de ahdine bağlı ahidli (zimmî) kimse bir kâfire mukabil (kısasta) öldürülmez."*[5] Buradaki ifâde, "وَلَا ذُو عَهْدٍ فِي عَهْدِهِ بِكَافِرٍ" demektir. Göklerin dönüştürülmesi, yıldızlarının saçılıp yayılması; güneşinin dürülmesi, ayının tutulması ve kapı kapı olması ile meydana gelecektir... O bazen erimiş madenlere dönecek, bazen de kıpkırmızı deri haline gelecektir.

Göklerin ve Yerin Özünün Değişeceğini Benimseyenler

İkinci görüş: Bundan murat, zâtını değiştirmektir. **İbn Mes'ûd** şöyle demiştir: "Bu yeryüzü, üzerinde hiç kan akıtılmamış ve hiç günah işlenmemiş, tertemiz ve beyaz bir gümüş gibi olan bir yeryüzü haline getirilecektir." Bu iki görüşün de izahı budur. Bazı âlimler, birinci görüşü benimserlerken, şunu demişlerdir: "Çünkü Cenab-ı Hakk'ın, *"O gün ki, yer başka bir yere"* ifâdesindeki arzdan murat, şu arzdır. Değişim, ona eklenen bir sıfattır, haldir. Sıfat bulunduğunda, mutlaka mevsufun da mevcut olması gerekir. "Tebeddül"le vasfedilen arz, bu arz olunca, bu arzın, bu tebeddülün meydana geldiği sırada bulunması ve mevcut olması gerekir. Bu arzın, bu değişim meydana geldiği sırada kendi vasıflarıyla birlikte kalması mümkün değildir. Aksi halde, tebeddülün meydana gelmesi imkânsız olur. O halde bâkî kalanın, arzın zâtı olması gerekir. Böylece bu âyet-i kerimenin, bâkî kalanın zât, öz olduğunu iktiza ettiği kesinlik kazanır." Bu görüşü benimseyenler, aynı zamanda şunu da demektedirler: Kıyamet koptuğu zaman Allah zâtları ve cisimleri yok etmez; ancak onların sıfatlarını ve hallerini yok eder.

---

4 Benzeri bir hadis: **İbn Mace**, Fiten 33 (2/1264-1265).

5 **Nesâî**, Kasâme 8 (8/20).

Bil ki, şöyle denilmesi de uzak bir ihtimal değildir: Arzın ve göklerin değiştirilmesinden maksat, Allahu Teâlâ'nın, yeryüzünü cehenneme; gökleri de cennete dönüştürmesidir... Bunun delili ise, Cenab-ı Hakk'ın, *"Muhakkak ki iyilerin kitapları illiyyîndedir"* (Mutaffifîn, 18) ve *"Kötülerin kitabı, muhakkak ki "siccîn"dedir"* (Mutatfifîn, 7) âyetleridir.

Cenab-ı Hakk'ın, وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ *"Tek hâkim olan Allah'ın huzurunda toplanacaklardır"* buyruğuna gelince, biz deriz ki: "وَبَرَزُوا لِلّٰهِ" ifâdesini, daha önceki âyette (İbrahim, 21) tefsir etmiştik. Cenâb-ı Hak burada ise **"el-Vahidu'l-Kahhâr"** sıfatlarını zikretmiştir. Çünkü mülk, bir olan, kendisine galip gelinemeyen, makhûr ve kahrolunamayan bir Mâlik'in olunca, o zaman O'ndan başka hiç kimseden yardım talep edilmez ve durum da, son derece sağlam ve muhkem olur. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bugün mülk kimindir?"* (Mü'min, 16) âyeti de bunun gibidir. Hak Teâlâ kendisini Kahhâr olarak vasfedince, bundan sonra onların acziyyet ve zilletlerini beyan etmiş ve ...وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ *"O gün günahkârların, bukağılara vurulmuş olduğunu görürsün"* buyurmuştur.

Kıyamet Günü Mücrimler

Bil ki Allahu Teâlâ, onların acziyet ve zillet sıfatlarıyla ilgili olarak birkaç husus zikretmiştir:

Birinci sıfat: Onların bukağılara vurulmuş olması... Arapçada, bir şeyi bir şeye bağlayıp ona bitiştirdiğin zaman, **"Karantu'ş-şey'e bi'ş-şey'i"** denilir. İki şeyin kendisiyle birbirine bağlandığı ipe ise, **"el-kırân"** denilir. Kelime burada, o kimselerin çokluğundan dolayı, çokluk ifâde eden "tef'îl" sîgasıyla gelmiştir. **"el-Asfâd"** kelimesi ise, bağ ve bukağı anlamına gelen, **"es-safadu"** kelimesinin çoğuludur.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: **"Mukarranîn"** kelimesiyle ilgili üç vecih bulunmaktadır:

1) **Kelbi** şöyle demiştir: "Bunun manası şudur: "Her kâfir, bir şeytanla beraber bukağıya vurulacaktır." **Atâ** ise, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın "وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ" (Tekvîr, 7) âyetinin manasıdır. Yani, "Nefisler yakınlaştırılırlar. Allahu Teâlâ, mü'minlerin nefislerini, ruhlarını, **"hûr-i îyn"**e; kâfirlerin nefislerini de şeytanlardan olan dostlarına yakınlaştırır" demektir" demiştir. Ben de derim ki: Bu meseledeki aklî incelemenin hissesi ve payı ise şudur: İnsan bu dünyadan ayrıldığı zaman, ya nefsini kırmış, onu terbiye etmiş ve onu Allah'ın marifetine, tâatına ve muhabbetine çağırmış olur, ya da bunu

yapmaz. Daha doğrusu bunları, bedenî lezzetlere dalmış ve vehmî ve hayali hallere iltifat ve ikbal etmiş olduğu için terk etmiştir. Eğer birinci durum olursa, o zaman o nefis bu dünyayı, ilahî huzurda bulunmaktan duyacağı mutluluk ve samedanî-ilahî ilgi ve alakadan alacağı haz ve saâdetlerle terk eder... Ama ikinci durum olursa, o zaman o nefis, cesetler âlemine meyletmiş olduğu için, duyacağı üzüntü, hüzün ve büyük belâlarla buradan ayrılır. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, "وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ" (Tekvir, 7) âyetinden maksat da budur. Kâfir olan nefsin şeytanı ise, batıla davet eden melekelerle fasit ve bozuk olaylardır. İşte **Atâ**'nın, "Her kâfir, kendi şeytanıyla beraber olarak bukağılara vurulur" ifâdesinden murat da budur.

2) Bundan maksat, kâfirlerin birbirlerine bağlanmalarıdır. Buna göre, bu bedbaht nefisler ve zulmanî bulanık ruhlar, mütecanis ve birbirlerine benzedikleri için, birbirlerine bitiştirilir, yapıştırılırlar. Onlardan her birinin zulmeti diğerine nidâ eder ve onlardan her biri, bu karanlıklar içindeki diğerine doğru akıp gider... İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"bukağılara vurulmuş olarak"* ifadesiyle murat edilen, bu hüsranlar ve hayal kırıklıklarıdır.

3) **Zeyd İbn Erkam** şöyle demiştir: "Elleri ayaklarına bitiştirilmiş olarak bunlar, bukağılarla boyunlarına bağlanacaklardır." Aklın bu meseledeki payı ise şudur: "Nefs cevherinde bulunan melekeler ancak, uzuvlardan sadır olan fiillerin tekrar olunmalarıyla oluşurlar. Eğer bu melekeler zulmanî ve bulanık olurlarsa, bu tıpkı, onların elleriyle ayaklarının birleştirilerek, bukağılarla boyunlarına bağlanması misaline benzer

Âyetteki فِي الْأَصْفَادِ *"bukağılarla"* ifâdesine gelince, bu hususta da iki izah şekli bulunmaktadır:

1) Bu kelimenin **"mukarranîn"** kelimesine müteallik olması hali. Buna göre mana, "Bukağı ve bağlarla bağlanır, derdest edilirler" şeklinde olur.

2) Bunun, bu kelimeye müteallik olmaması. Buna göre mana şöyle olur: Onlar, birbirlerine yaklaştırılmışlar ve bukağılara vurulmuşlardır. Aklın buradaki payı ise, daha önce kendisine işarette bulunduğum açıklamalardan ötürü malûmdur.

Katrandan Elbiseler

İkinci sıfat, Cenâb-ı Hakk'ın, سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ *"Onların gömlekleri, katrandandır"* âyetinin ifâde ettiği husus... **"Serabîl"** kelimesi, **"sirbâl"** kelimesinin çoğulu olup, gömlek anlamındadır. **"Katıran"** kelimesi hakkında ise, üç vecih bulunmaktadır: Tâ'nın sükûnu ve kâf'ın fethası ve kesresiyle

"kıtran" ve **"katran"**; tâ'nın kesresi ve kâf'ın fethasıyla da, **katırân...** ebhel denilen bir ağaçtan alınan sıvı olup, kaynatılarak uyuz develere sürülür. Böylece de, o katranın harareti ve keskinliği, yakıcılığı ile o uyuz yakılmış olur. Bazen bunun harareti, hayvanın içine dahi nüfuz eder. Bunun özelliği, çabuk tutuşmasıdır. Rengi siyah, kokusu pistir ve bu, cehennemliklerin derisine sürülür. Böylece bu katran (zift), tıpkı bir **"sirbâl"**, yani elbise gömlek gibi olmuş olur. Böylece de bu sebeple şu dört çeşit azap meydana gelmiş olur: Katranın yapışıp yakması, ateşin onların derilerine çabucak sirâyet etmesi, iğrenç bir renk ve pis bir koku. Hem, kıyametin katranıyla dünyanın katranı arasında iki ateş arasındaki fark kadar fark bulunur. Ben derim ki, aklın bundaki payı şudur: Ruh cevheri, kudsiyet ve celâl gaybından çakan aydınlık bir cevherdir. Bu beden ise, tıpkı o ruhun bir elbisesi ve gömleği gibidir. Nefs için meydana gelen bütün elem ve acılar, ancak bu bedenden ötürüdür. O halde bu bedenin de rûh cevherine yapışıp onu yakması söz konusudur. Çünkü şehvet, hırs ve öfke de, işte bu sebepten ötürüdür ki ruh cevherine sirâyet etmiştir. Katı, bulanık ve karanlık olduğu için, ruhun çakmasını ve ışığını gizleyen de odur. Beden, kokma ve kokuşmanın sebebidir. Böylece bu beden, katran ve ziftten meydana gelmiş bir elbiseye benzemiştir.

Bazıları bu kelimeyi "مِنْ قَطْرٍ اٰنٍ" şeklinde okumuşlardır ki, **"katir"**, bakır veya eriyen kalay, **"ân"** kelimesi ise, son derece sıcak hararetli anlamındadır.. **Ebu Bekir İbnu'l-Enbarî:** "O ateş, insanların bedenlerini ve üzerlerindeki bukağı ve zincirleri yok edip helak edemediği gibi, o katranı da ortadan kaldırıp yok edemez" demiştir.

Yüzlerini Ateş Kaplayacak

Cenâb-ı Hakk'ın وَتَغْشٰى وُجُوهَهُمُ النَّارُ *"yüzlerini de ateş bürüyecektir"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. Bunun bir benzeri de *"Kıyamet günü yüzünü o feci azaptan kim koruyacak?"* (Zümer, 24) ve *"O gün onlar yüzleri üstü ateşte sürüklenirler"* (Kamer, 48) âyetleridir.

Kalple Aklın Fonksiyonu

Üçüncü sıfat: Bil ki, tanıma veya tanımamanın, ilim veya cehaletin yeri kalp; fikir, vehim ve hayalin yeri de kafadır, dimağdır. Bütün bu hallerin izi ve tesiri ise, ancak yüzde görülür. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, ikâblarının izlerinin görülmesini, bu iki uzva tahsis etmiş, kalp için, *"Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir ki, onun acısı ta kalplere kadar çıkar"* (Hümeze,

6-7); yüz hakkında da *"yüzlerini de ateş bürüyecektir"* buyurmuştur. Buradaki "تَغْشٰى" kelimesi, "تَتَغَشّٰى" manasındadır.

Herkes Layık Olduğu Karşılığı Alır

Cenâb-ı Hak, bu üç sıfattan bahsedince, لِيَجْزِيَ اللهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ *"Allah, herkese kazandığının cezâsını verir"* buyurmuştur. **Vâhidî** şöyle der: "Bu âyette geçen **"nefs"** kelimesiyle, kâfirlerin nefisleri kastedilmiştir. Çünkü, önce geçen âyetlerin ifâdeleri, iman ehli için bir cezâ olmaya uygun görünmemektedir. Ben de derim ki: Lafzı, umûmu üzere bırakmak mümkündür. Çünkü, âyetin lafzı, Allahu Teâlâ'nın, her şahsı, ameline ve kesbine muvafık olan bir biçimde cezalandıracağına delâlet eder. O kâfirlerin kesbi, küfür ve masiyet olunca, onların cezâsı da, bu bahsedilen cezâ ve ikâblar olmuş olur. Mü'minlerin kesbi de, imanları ve tâatları olduğuna göre, onlara uygun olan da, mükâfatlandırılmalarıdır. Hem Allahu Teâlâ, günahkârları günahları sebebiyle cezalandırdığına göre, O'nun, itâat edenleri itâatleri sebebiyle mükâfatlandırması daha evlâ olur.

Daha sonra Cenab-ı Hak, إِنَّ اللهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ *"Şüphesiz Allah, hesâbı çabuk görendir"* buyurmuştur. Bu, "Allah onlara zulmetmez ve hak ettikleri cezâdan fazlasını da vermez" demektir.

Aklın bundan payı şudur: Zulmanî huylar, ruhanî elemlerin tahakkuk etmesinin temel prensipleridir. O huyların ruhtan meydana gelmeleri, o amellerin, dünya hayatında insanlar tarafından yapılma miktarına göredir. Çünkü rûhanî melekeler, rûh cevherinde ancak o fiillerin tahakkuk etmeleri sebebiyle tahakkuk eder ve gerçekleşirler. Böyle olması halinde o elemler de, o fiillerin azlığına çokluğuna, kuvvetliliğine ve zayıf oluşlarına göre değişir ki, bu da bir nevi hesaptır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, هٰذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ *"İşte, bu insanlara yapılan bir tebliğdir"* buyurmuştur. Yani, "Bu öğüt ve va'z-u nasihat, insanlara tebliğ edilmiştir. Yani bu, öğüt olarak yeter" demektir. Daha sonra âlimler, "hâza" zamirinin neye râci olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak bunun, Kur'an'ın tamamına bir işâret olduğu ileri sürüldüğü gibi, bunun, aksine bu sûreye işâret olduğu da söylenmiştir. Yine bunun, bu sûredeki "وَلَا تَحْسَبَنَّ اللهَ غَافِلًا" (İbrahim, 42) âyetinden bu âyetteki "سَرِيعُ الْحِسَابِ" (İbrahim, 51) âyetine kadar olan kısma işâret olduğu da ileri sürülmüştür.

Cenâb-ı Hakk'ın وَلِيُنْذَرُوا بِهِ *"Onunla tehlikelerden haberdar edilsinler diye"* buyruğuna gelince, bu, hazfedilmiş olan bir kelimeye atfedilmiş olup,

kelamın takdiri وَلِيَنْتَصِحُوا وَلِيُنْذَرُوا بِهِ "Nasihat alsınlar ve onunla da, tehlikelerden sakındırılsınlar diye" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبَابِ *"O'nun bir tek tanrı olduğunu bilsinler, akl-ı selîm sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Biz bu kitapta defalarca, insanî rûhların, şu şekilde iki şubesi olduğunu söylemiştik:

Birinci şube: Bu, nazarî ve fikrî kuvvet ve onun, mevcûdatı bütün kısım, cins ve türleriyle tanımadaki mükemmelliğidir. Böyle olan nefis, kendisinde melekûtun kudsiyyetinin tecelli ettiği ve Lâhûtun celâlinin zuhûr ettiği bir ayna gibi olur. Bu bilgilerin ve bu tecellinin reisi, en başta geleni ise, Allah'ın birliğini, O'nun zât, sıfat ve fiilleri itibariyle görüp tanımaktır.

İkinci şube: Bu, amelî (pratik) kuvvettir. Bunun mutluluğu, kendisinden mükemmel fiillerin çıkmasına kaynak olabilecek olan üstün ahlâklarla muttasıf olmasındadır. Bu kuvvetin mutluluklarının en başta geleni ise, Allah'a itaat ve hizmettir.

Bunu iyice anladığın zaman biz diyoruz ki: Âyetteki وَلِيَعْلَمُوا أَنَّمَا هُوَ إِلٰهٌ وَاحِدٌ *"O'nun bir tek tanrı olduğunu bilsinler"* ifadesi, nazarî kuvvet halinin mükemmelliğinin en başta geleni yerine geçen duruma; *"Akl-ı selim sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye"* ifadesi ise, amelî kuvvet durumunun mükemmelliğinin en başta geleni yerine geçen duruma işaret etmektedir. Çünkü bu iyice düşünüp ibret almanın faydası, bâtıl işlerden yüz çevirmek ve sâlih amellere yönelmektir. Böylece, sûrenin sonu, insan için ancak bu iki bakımdan mutluluk olacağına dâir kesin bir delil gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyetler, bu öğüt ve nasihat verişin, tevhide vâkıf olmayı ve amel-i sâlihe yönelmeyi gerektirdiğini bildirmektedir. Bu hususdaki izah şudur: İnsan, bu korkutma ve sakındırmaları (inzarları) işittiği zaman, korkuları artar, düşünmeye, tefekkür etmeye başlar. Böylece tevhit ve nübüvvet bilgisine ulaşır, sâlih amellerle meşgul olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle demiştir: "Bu sûrenin başı ve sonu, kulun fiilleri hususunda müstakil (hür) olduğuna, dilerse itaat, dilerse isyan (inkâr) edebileceğine

delâlet etmektedir. Sûrenin başına gelince: Bu, *"İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarman için"* (İbrahim, 1) âyetidir. Biz o âyetin tefsirinde, bu âyetin, kitabı indirmekten maksadın, bütün kulları dine ve takvaya irşâd edip, küfür ve masiyetten (günahtan) alıkoymak olduğuna delâlet ettiğini zikretmiştik. Sûrenin sonu da böyledir. Çünkü buradaki, *"Akl-ı selim sahipleri iyice düşünüp ibret alsınlar diye"* ifadesi, Allahu Teâlâ'nın sırf insanlar bunlardan faydalansın (ibret alsın), böylece itaatkâr mü'minler olup, küfür ve masiyeti terk etsinler diye bu sûreyi indirip bu öğüt ve nasihatleri verdiğine delâlet etmektedir. Böylece bu sûrenin başı ile sonunun, bu manayı ifade etme hususunda mutabık oldukları ortaya çıkar." Bil ki buna karşı, uzun ve tafsilatlı bir cevap, sûrenin başında geçmişti. Bu sebeple, onu tekrarlamaya gerek yok.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu âyet, insanın fazilet ve üstünlüğünün ancak aklı sebebiyle olduğuna delalet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, sırf akıl sahiplerine ibret ve nasihat vermek için bu kitapları indirip, peygamberler gönderdiğini beyan etmiştir. Eğer akıl sahiplerinin büyük bir şerefi ve yüce bir mevkii bulunmasaydı, durum böyle olmazdı.

Müellif (Râzi), -Allah onu rahmetiyle bürüsün ve ondan razı olsun- şöyle der: Bu sûrenin tefsiri, Bağdat'ta 601 h. (1209 m.) yılının Şaban ayının sonunda Cuma günü tamamlandı. Allah onu, hayır ve gufranla hitama erdirsin. Allahu Teâlâ'dan, gamlardan ve hüzünlerden kurtulmayı, yüce cennet dereceleri elde edip, cehennemin derekelerinden halâs olmayı niyaz ediyoruz. O, çok lütufkâr, merhametli ve Deyyân bir hükümdardır. Allah'a hamd ile, O'nun güzel muvaffakiyyet vermesini isteyerek, son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.)'e ve âline salât-ü selâm ederek sözlerimi bitiririm.

***

HİCR SÛRESİ

Bu sûre, doksan dokuz âyet olup, Mekkî'dir.

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾ رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾ ذَرْهُمْ يَاْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

"Elif, Lâm, Râ. Bunlar kitabın, Kur'ân-ı Mübin'in âyetleridir. O kâfirler, zaman zaman temenni edecekler ki: "Ah (vaktiyle) keşke Müslüman olaymışlar?" Bırak onları yesinler, faydalansınlar. Onları, emel oyalayadursun. Onlar sonra bilip anlayacaklar" (Hicr, 1-3).

Sûrenin Başındaki "Tilke" Kelimesinin İzahı

Bil ki, buradaki **"tilke"** (bunlar) kelimesi bu sûrenin ihtivâ ettiği âyetlere işaret etmektedir. Kitap ve Kur'an-ı Mübîn ile ise, Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.s.)'e va'dettiği (gönderdiği) kitap kastedilmiştir. **"Kur'an"** kelimesinin, nekire (elif-lâmsız) gelmesi, tefhim (onun şanının yüceliğini göstermek) içindir. Buna göre mana şöyle olur: "Bu âyetler, bir kitap olması ve beyan-ı ilâhîyi ifâde eden bir Kur'an olması bakımından mükemmel olan şu kitabın âyetleridir."

Cenâb-ı Hakk'ın, رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ *"O kâfirler zaman zaman, temenni edeceler ki, "Ah (vaktiyle) keşke Müslüman olaymışlar"* ifâdesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Rubema Kelimesi Hakkında Mufassal İzah**

Nâfî ve **Âsım,** ilk kelimeyi, şeddesiz olarak **"rubemâ"** şeklinde; diğer kıraat imamları ise şeddeli olarak **"rubbema"** şeklinde okumuşlardır. **Ebû Hâtim** şöyle demişir: "Hicazlılar bu kelimeyi, şeddesiz olarak **"rubema"** şeklinde; **Kays** ve **Bekiroğulları kabileleri** ise, **"rubbemâ"** şeklinde şeddeli olarak kullanırlar." Ben de derim ki: "Bu kelimenin birkaç kullanılış şekli var. Çünkü **rubbe** kelimesindeki râ harfi hem ötreli, hem de fethalı olarak vârid olmuştur. Râ'nın ötreli olması durumunda, bâ harfi şeddeli, şeddesiz ve sakin olarak gelir. Bütün bu durumlarda da, kelime bazen "mâ" harfi ile, bazen de "mâ" harfi olmaksızın kullanılır. Yine bazen, tâ harfi ile, bazen de tâ'sız olarak kullanılır." Nitekim şâirler şöyle derler:

أُسَمِّي مَا يُدْرِيكَ أَنَّ رُبَّ فِتْيَةٍ بَاكَرَتْ لَذَّتُهُمْ بِأَذْكَرَ مُسْرِعِ

"Beyan edip belirteyim (tesmiye edeyim): Hızlı olan çok iyi bir hatırlama ile, pekçok delikanlının hemencecik hazlanıp lezzetlendiklerini sen nereden bileceksin ki?" Yine bu kelime, bâ harfinin sükûnu ile de kullanılır. **el-Huzelî**'den şu beyit nakledilmiştir: اَزُهَيْرُ اِنْ يَشِبِ الْقَذَالُ فَاِنَّنِى رُبْ هَيْضَلٍ مَرْسٍ كَفَفْتُ بِهَيْضَلِ "Ey Züheyr, şâyet ense köküm yaşlılık sebebiyle ağarmışsa ne gam! Zira ben nice kuvvetli birlik karşısında, kendi birliği ile mukavemet ederek saçlarımı ağartmışımdır!" Buradaki "heydal" kelimesi, silahlı grup manasındadır. Yine "rubbe" kelimesi "mâ" harfi ile kullanıldığı zaman, bazen şeddeli bazen şeddesiz gelebilir, o zaman **"rubbemâ"** ve **"rubemâ"** dersin. Bazen de "mâ" harfi, tâ harfi ile beraber kullanılır. **"Rubbetemâ"** ve **"rubetema"** gibi.. Bütün bu ihtimaller, râ harfinin, ötüreli olmasına göredir. Bazen de râ harfi fethalı olur. O zaman, **"rebbe", "rebbema", "rebbetema"** denilir ki, bunu **Kutrub** nakletmiştir. **Ebu Ali** şöyle demiştir: "Harfler içinde, kendisine müenneslik harfi olan tâ'nın bitiştiği harfler vardır. Mesela "ثُمَّ" ve "ثُمَّتْ", "رُبَّ" ve "رُبَّتْ"; "لَا" ve "لَاتَ" gibi. Bütün bu kullanış şekillerini, **Vâhidî, el-Basît** adlı eserinde rivayet etmiştir.

İKİNCİ MESELE

"Rubbe" kelimesi **Sibeveyh**'e göre harf-i cer olup, ona şu iki durumda "mâ" harfi bitişir:

a) **"Mâ"** harfinin "şey" anlamında olmak üzere "nekire" olmasıdır. Bu, şâirin, şu sözünde olduğu gibidir:

رُبَّ مَا تَكْرَهُ النُّفُوسُ مِنَ الْأَمْرِ لَهُ فَرَجُهُ كَحَلِّ الْعِقَالِ

"Nefislerin hoşlanmadığı bazı şeyler bulunur ki, onun da, ipin eğrilmesi gibi (kolay olan) bir çözümü vardır" Buradaki "mâ" edatı, bir isim olup, ona delâlet eden şey ise "lehu" zamirinin, sıfatı ile birlikte bu "ma" edatına râcî olmasıdır. Çünkü mana, "Nice şeyler vardır ki, nefisler ondan hoşlanmaz" şeklindedir. Zamir "mâ"ya râcî olunca, "mâ" isim olur, bir harf olmaz. Bu tıpkı "اَيَحْسَبُونَ اَنَّمَا نُمِدُّهُمْ بِهِ مِنْ مَالٍ..." (Mü'minûn, 55) âyetinde olduğu gibidir. Buradaki "bihi" zamiri "ma"ya râcî olunca, biz onun bir isim olduğunu anlıyoruz. "Mâ" edatının, "rubbe"den sonra olduğu zaman, bazen isim olabileceğine delâlet eden şeylerden biri de **"rubbe"** kelimesinden sonra **"men"** edatının da gelebilmesidir. Şâirin şu şiirinde olduğu gibi:

يَا رُبَّ مَنْ يَنْقُصُ أَزْوَادَهَا رُحْنَ عَلَى نُقْصَانِهِ وَاغْتَدَيْنَ

"Ey azıklarımızı eksilten bazı kimseler! (Bilin ki), azığımızın azlığına rağmen, o kadınlar sabah-akşam (yine de) gelip gittiler."

b) **"Rubbe"** kelimesi **"men"** edatının başına gelip bunun da nekire olması gibi, **"ma"** kelimesinin başına da (ayrı olarak) gelir. Bu, bir şeklidir. Bir başka şekli ise, **"rubbe"** kelimesinin, bu âyette olduğu gibi, "mâ-i kâffe"nin başına gelmesidir. Nahiv âlimleri bu "mâ"ya, "kâffe" adını verirlerken, bununla o harfin kelimeye dâhil olması ile, kendisinden önceki harfi, amelinden alıkoyduğu manasını kastederler. İşte bu alıkoyma meydana geldiği zaman **"rubbe"** kelimesinin, daha önce dahil olamadığı kelimelerin başına gelmesi mümkün olur. Baksana **"rubbe"** kelimesi "رُبَّ رَجُلٍ" tabirinde olduğu gibi, müfret isimlerin başına gelmekte, fakat fiillerin başına gelmemektedir. Fakat başına "mâ" bitişince, bu "mâ" harfi, bu âyette de olduğu gibi, onun fiile dahil olmasını mümkün kılar. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Rubbe Kelimesinin Bazen Azlık, Bazen de Çokluk Bildirmesi

Âlimler **"rubbe"** kelimesinin, azlık manasını ifâde etmek için vaz olunduğunda ittifak etmişlerdir. Azlık ifâde eden "rubbe", çokluk ifâde eden "kem" (nice) edatının benzeri (zıddına benzeri)dir. Bir kimse, "رُبَّمَا زَارَنَا فُلَانٌ" dediği zaman, **"rubbema"** kelimesi, o falancanın bizi az ziyaret ettiğini gösterir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "Kim, **"rubbe"** kelimesi ile çokluk kastedilir derse, bu dil âlimlerinin bildiğinin aksidir."

Bu durumda, buradan bir soru ortaya çıkar: Bu da şudur: Kâfirin (o zaman), Müslüman olmuş olmayı arzulayacağı kesindir. **"Rubbe"** kelimesi ise zan ifade etmektedir! Yine bu temenni çokça olur ve peşpeşe yapılır. Binâenaleyh azlık ifâde eden **"rubbema"** lafzı, buraya uygun düşmez!? Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1) Arapların örfü şu şekildedir: Onlar çokluk manasını kastettikleri zaman, azlık ifâde etmek üzere kullanılan bir lafzı; katiyyeti ve kesinliği murat ettikleri zaman da, şek ve şüphe manasına kullanılan bir lafzı kullanırlardı. Bundan maksatları ise, umdukları o şeyi böylece açığa vurma ve maksatlarını tasrih etmekten müstağni durmaktır, buna gerek olmadığını ifade etmektir. Bu sebeple onlar mesela رُبَّمَا نَدِمْتُ عَلَى مَا فَعَلْتُ "Ne de olsa yaptıklarıma pişman oldum" ve لَعَلَّكَ تَنْدَمُ عَلَى فِعْلِكَ "Olur ki sen, yaptığına pişman olursun" derler. Halbuki pişmanlığın birçok defa vaki olduğu kesindir. Şâirin, şu sözü de böyledir: قَدْ أَتْرُكُ الْقِرْنَ مُصْفَرًّا أَنَامِلُهُ "Bazen ben, akranımı, parmak uçları sapsarı olmuş bir halde bırakırım."

2) Bu "azlık" manası, tehdidi ifâde etmede daha beliğ, daha etkilidir. Çünkü bunun manası "seni, bu fiilden alıkoyma hususunda azıcık bir pişmanlık bile sana yeter. Düşün, ya o pişmanlığın çoğu nasıl olur!" şeklindedir.

3) Azap onları öylesine meşgul eder ki, onlar bunu ancak pek az temenni ederler.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Kur'an'la İstişhadın Önemi**

Âlimler **"rubbe"** kelimesinin, bilhassa mâzî fiile dahil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Nitekim Arapçada şöyle denilir: رُبَّمَا قَصَدَنِى عَبْدُ اللهِ "Abdullah, bana pek az gelir." **"Rubbema"** kelimesinden sonra hemen hemen hiç muzari fiili kullanılmaz. Bazı âlimler, "Hayır, durum böyle değildir. Bunun delili, şâirin şu sözüdür: رُبَّمَا تَكْرَهُ النُّفُوسُ مِنَ الْاَمْرِ "Nefislerin hoşlanmadığı bazı şeyler bulunur ki..." demişlerdir. Bu istidlâl zayıftır. Çünkü, bu beyitteki **"rubbe"** kelimesinin, isim olan **"mâ"**nın başına geldiğini açıklamıştık. **"Rubbe"** hakkındaki sözümüz şudur: Bu kelime, bir fiilin başına geldiği zaman, o fiilin mâzi olması gerekir. O halde bu nerede, o nerede. Fakat ben diyorum ki: Edîb kimselerin "Bu kelimenin, muzârî fiilin başına gelmesi câiz değildir" şeklindeki sözlerini akli delil ile doğrulamak mümkün değildir. Çünkü bu hususta ancak, nakle (rivayete) ve kullanışa müracaat edilir. Onlar eğer, bu kullanışa şâmil bir beyit bulmuş olsalardı, bunun câiz ve doğru olduğunu söylerlerdi. Allah'ın sözü, en kuvvetli, en yüce ve en şerefli kelamdır. O halde onlar, bunun câiz ve doğru olduğu hususunda, bu ifâdenin bu âyette vârid oluşunu niçin delil olarak görmediler?

Sonra biz diyoruz ki: Edîb kimseler bu soruya şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) Onlar, Allahu Teâlâ'nın verdiği haberler içinde gözlenen ve olması beklenen şey, tahakkuk etmesi açısından kesin ve olup bitmiş şey gibidir. Buna göre sanki "zaman zaman temenni ettiler" denilmektedir.

2) Âyetteki "رُبَمَا يَوَدُّ"daki **"mâ"** bir isim; **"yeveddu"** fiili ise onun sıfatıdır. İfadenin takdiri, "inkâr edenlerin temenni edeceği pek az şey..." şeklindedir. **Zeccâc** ise şöyle demiştir: "Âyet-i kerimede, mahzûf bir **"kâne"** olduğunu ve kelamın takdirinin رُبَمَا كَانَ يَوَدُّ الَّذِينَ "O inkâr edenler, zaman zaman temenni ediyorlardı" şeklinde olduğunu iddia eden kimse, bu iddiası ile, **Sibeveyh**'in görüşünün dışına çıkmış olur. Baksana, ona göre, burada mahzuf bir "kane" fiilinin olduğunu söylemek câiz değildir. Buna göre

senin, كَانَ عَبْدُ اللهِ الْمَقْبُولِ "Abdullah makbul idi" manasında, "kane"yi hazfederek, "عَبْدُ اللهِ الْمَقْبُولِ" demen câiz değildir.

BEŞİNCİ MESELE: **Âyetin Müessirlerce Farklı Tefsiri**

Âyetin tefsirinde, müfessirlerin çeşitli görüşleri bulunmaktadır: Çünkü bunlardan her biri, *"O kâfirler zaman zaman, temenni edecekler ki"* ifâdesini başka bir manaya hamletmişler. En doğrusu, **Zeccâc**'ın söylediğidir. Çünkü o, şöyle der: "Kâfir, ne zaman, azap hallerinden bir hal ve Müslümanın durumlarından bir durum görse, "keşke Müslüman olsaymışım" diye temenni eder." İşte en doğru izah budur.

Bu Temenninin Ne Zaman Olacağı?

İlk müfessirler, bu hususta birçok izahlar yapmışlardır. **Dahhâk:** "Bundan maksat ölüm esnasındaki temennidir. Çünkü kâfir, ikâb alâmetlerini müşahede ettiği zaman, 'keşke Müslüman olsaymışım' diye temenni eder" demiştir. Bu halin, yüzler karardığı zaman meydana geldiği de söylenmiştir. Yine: "Aksine bu, kâfirler cehenneme girip de başlarına azap çöktüğü zaman olur. Çünkü onlar, *"Ey Rabbimiz, bizi yakın bir müddete kadar geciktir de, senin davetine icâbet edelim. Peygamberlere tâbi olalım"* (İbrahim, 44) diyeceklerdir" denilmiştir.

Ebu Musa, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: *"Kıyamet günü olup, cehennemlikler cehennemde toplandığı ve beraberlerinde de kıble ehlinden olan kimseler bulununca, kâfirler onlara "Siz Müslüman değil miydiniz?" derler. Onlar, "Evet!" cevabını verince, kâfirler, "Müslümanlığınız size fayda vermedi de, bizimle berâber cehenneme girdiniz öyle mi?" derler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak rahmeti ve lütfu ile, o Müslümanlara ikramda bulunur ve cehennemde, ehl-i kıbleden kim varsa onların çıkarılmasını emreder. Böylece o Müslümanlar, oradan çıkarılırlar. İşte o zaman, kâfirler, "keşke Müslüman olaymışız!" diye temenni ederler"*[6] Hz. Peygamber bundan sonra da, bu âyeti okur. Müfessirlerin ekserisinin görüşü, buna göredir. **Mücahid, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allahu Teâlâ, mü'minlere merhamet etmeye devam eder ve onları cehennemden çıkarıp, peygamberler ve meleklerin şefaatiyle cennete sokar. Hatta işin sonunda, "Müslümanlardan kim varsa, hepsi cennete sokulsun!" der. İşte o zaman kâfirler, "keşke Müslüman olsaymışız!" diye arzu ederler.

6 **Kenz'ul-Ummâl,** 14/39555.

Kâdî şöyle demiştir: "Bu rivayetler, Cenâb-ı Hakk'ın, büyük günah sahiplerini cehennemden çıkarması ve Peygamber (s.a.s.)'in şefaatinin ikâbı düşürme hususunda makbul olacağı görüşüne mebnîdir, dayanmaktadır." Halbuki, **Kâdî**'ye göre bu iki husus, kabul edilemez. Bundan dolayı o, bu rivayeti, sözüne uygun, mezhebine muvafık bir biçimde manalandırır. O mana da şudur: "Allahu Teâlâ, mü'minlerden bir grubun cennete sokulmasını, o kâfirlerin, Allah'ın o mü'minleri cennete sokmayacağını zannedecekleri bir biçimde geciktirir. Sonra da onları cennete sokar ve böylece kâfirlerin gamı ve nedâmetleri artar. İşte bu noktada, "Keşke Müslüman olsaymışız" diye temenni ederler." **Kâdî,** Bu rivayetler, işte bu izah ile doğru olur" demiştir. Allah, en iyisini bilendir.

Âhirette Temenni Etme Meselesi

Buna göre eğer, "İnsanlar kıyamette, bu halleri temenni edebildiklerine göre, sevabı az olan mü'minin de, sevabı çok olan mü'minin derecesini temenni edebilmesi gerekir.. Ve temenni eden kimse, temenni ettiği şeyi elde edemeyince, bir sıkıntı ve elem, üzüntü içinde kalır. Bu ise, mü'minlerin ekserisinin bir keder ve üzüntü içinde olmasını gerektirir" denilirse biz deriz ki:

Âhiretteki insanların halleri, dünyadakilerin hallerine kıyaslanmaz. Allahu Teâlâ, her birini, kendisine verdiğiyle hoşnut kılar ve Cenab-ı Hakk'ın, *"Göğüslerinde kin adına ne varsa söküp atacağız"* (A'râf, 43) âyetinde de buyurduğu gibi, daha fazlasını isteme arzusunu kalplerinden söküp alır. Allah en iyisini bilendir.

"Bırak Kâfirleri!" Demenin Manası

Cenâb-ı Hakk'ın ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ *"Bırak onları, yesinler, faydalansınlar. Onları, emel oyalayadursun. Onlar sonra bilip anlayacaklar"* âyetine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu, "Kâfirleri bırak. Dünyadan nasiplerini alsınlar. Onların ahlâkı budur. Onların âhirette ise, hiç nasipleri yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın, "وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ" ifâdesine gelince, Arapçada لَهَيْتُ عَنِ الشَّيْءِ اَلْهَى – لَهْيًا "Bir şeyden yüz çevirmek" denilir. Nitekim hadiste varid olduğuna göre **İbnu'z-Zübeyr** (r.a), yıldırımın sesini duyduğu zaman, konuşmaktan geri durmuştur. (لَهِىَ عَنْ حَدِيثِهِ). **Kisaî** ve **Esmâi** de, "Bırakıp terk ettiğin şey için, "لَهِيْتُ عَنْهُ" ifâdesini kullanırsın" demişlerdir. Ve şu şiir inşad olunmuştur:

صَرَمَتْ حِبَالَكَ فَالْهُ عَنْهَا زَيْنَبُ وَلَقَدْ أَطَلْتَ عِتَابَهَا لَوْ تُعْتِبُ

"Zeynep, -sevme, bırak şunu- bütün iplerini kopardı. Ama sen, ah senin gönlünü bir alsa diye, onu uzun uzun kınayıp durdun!"

Buradaki "فَالْهُ عَنْهَا" deyimi "onu bırak, ondan yüz çevir" manasındadır. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Kâfirleri, dünyadan paylarını almaları esnasındaki tûl-i emel ve arzuları, imandan ve tâatten alıkoymuş ve onları oyalamıştır. Ama onlar, ilerde görecekler, anlayacaklar.."

İKİNCİ MESELE

Ehl-i sünnet âlimlerimiz, bu âyeti, Allahu Teâlâ'nın, insanları imandan alıkoyabileceğine ve mükellefe onun için dinen zararlı görülen şeyi yapabileceğine delil getirmişlerdir. Bunun delil oluşu şöyledir: Allahu Teâlâ Peygamberine, *"Bırak onları, yesinler, faydalansınlar.. Onları, emel oyalayadursun"* demiş ve o kâfirlerin, faydalanmaya yönelmeleri ve tûl-i emele dalmalarının, onları imandan ve tâatten alıkoymasına hükmetmiştir. Sonra Allah onlara bu hususta izin vermiştir. İşte bu, bizim söylediğimiz şeye delâlet etmektedir. **Mu'tezile** ise, "Bu bir izin ve müsaade etmek değildir. Aksine, bir tehdit ve vaîd ifâde etmektedir" demiştir.

Biz de deriz ki: *"Bırak onları"* ifâdesinin zahiri, bir izindir. Bu hususta söylenecek en son söz şudur: Allahu Teâlâ onların bu emellere yönelmelerinin, dinlerinde onlara zarar verdiğine işaret etmiştir. Bu, bizim söylemiş olduğumuz, "Allah dinen onlar için zarar olduğunu açıkça beyân etmekle beraber, o şey hususunda onlara izin vermiştir" şeklindeki sözümüzle aynı anlamdadır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* Tûl-i Emelin Zararı**

Âyet-i kerime, dünyadan lezzet alıp ondan yararlanmayı ve bunlara götürecek şeyleri tercih etmenin, tûl-i emel olduğuna ve mü'minlerin ahlâkından olmadığına delalet etmektedir. Bazılarından ise, "Dünyaya dalıp ondan faydalanmak, helâk olacakların ahlâkıdır" şeklinde nakledilmiştir. Tûl-i emelin kınanmasıyla ilgili haberler pek çoktur. Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis bunlardan birisidir: يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ وَيَشُبُّ فِيهِ اِثْنَانِ : اَلْحِرْصُ عَلَى الْمَالِ وَطُولُ الْأَمَلِ *"Ademoğlu ihtiyarlarken, onda iki şey gençleşir (kuvvetlenir): Mal tutkusu ve tûl-i emel."*[7] Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'den, onun yere üç nokta çizip, daha sonra şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Bu, ademoğludur;*

7 **Müslim,** Zekât, 115 (2/724); **Tirmizî,** Zühd, 28.

bu, emel ve arzular, bu da ecel.. Emelin önünde doksan dokuz ideal ve arzu bulunur... Onlardan birisini elde etse bile, ancak ne var ki ihtiyarlık hemen onun arkasındadır."[8] **Hz. Ali** (r.a.)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Sizin için iki şeyden korkuyorum: Tûl-i emelden ve hevânıza uymanızdan... Çünkü tûl-i emel, âhireti unutturur; hevâya uymak ise, insanı haktan çevirir." Allah en iyisini bilendir.

وَمَآ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ ﴿٥﴾

"Biz hiçbir memleketi, onun malûm bir yazgısı olmaksızın helâk etmedik. Hiçbir ümmet ne ecelinin önüne geçebilir, ne de onlar, (bunu) geciktirebilirler" (Hicr, 4-5).

Önceki Kısımla Münasebet

Âyette ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Bırak onlar, yesinler, faydalansınlar. Onları, emel oyalayadursun. Onlar sonra bilip anlayacaklardır"* (Hicr, 3) diyerek, Hz. Muhammed'i yalanlayanları daha önce tehdit edince, bunun peşi sıra, bu tehdidi te'kid eden ifâdeyi getirerek, وَمَا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ *"Biz, hiçbir memleketi, onun helak ve azap hususunda malûm bir yazgısı olmaksızın helâk etmedik"* buyurdu. Bu hususta ancak, takdim ve tehir olabilir. Eceli öne alınmış olanlara gelince, onların bu yazgıya göre helâk olma zamanları, âcilen, hemen olmuş olur. Sona kalmış olanların, yazgıya göre helâk olma zamanları ise, geciktirilmiş olur. Bu ise, sakındırma ve tehdidin son noktasıdır.

***İKİNCİ MESELE:* Âyette Bahsedilen Helâk**

Bazıları da, bu âyette bahsedilen helâk ile, Cenâb-ı Hakk'ın, **Nûh, Hûd,** ve diğer peygamberlerin kavimleriyle ilgili olarak da beyân buyurduğu gibi, yalanlayan ve inatçılık yapan, diretenler için indirmiş olduğu köklerini kazıma azabının murat edildiğini söylemişlerdir.

8 **Buharî,** Rikak, 4-5.

Diğer bazıları da, bu helâk ile, ölümlerinin kastedildiğini söylemişlerdir.

Kâdî daha fazla tehdidi ifâde etmesinden dolayı, birincisinin doğruya daha yakın olduğunu söylemiştir. Böylece Allahu Teâlâ, bir mühlet vermeye, aklı başında olan kimselerin aldanmamaları gerektiğini, çünkü azabın ertelenebileceğini; her ümmet için de, azabın inişinde öne geçmeyen, sona da kalmayan muayyen bir vaktin bulunduğunu beyân buyurmuştur.

Diğer bir üçüncü grup da, âyette bahsedilen bu helâk ile hem kökten imha azabının, hem de ölümlerinin birlikte kastedildiğini söylemişlerdir. Çünkü bunlardan her biri, helâk olma bakımından birbirine ortaktırlar. Binâenaleyh lafzı, bu iki kısmın birden dahil olabileceği ortak bir manaya hamletmek gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ferrâ şöyle demiştir: "وَلَهَا كِتَابٌ" ifâdesinde vâv getirilmemiş olsaydı da, doğru olurdu. Bu, nitekim bir başka âyette, yani وَمَا اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ *"Biz hiçbir memleketi, ona öğüt vermek üzere inzâr ediciler olmadıkça helâk etmedik"* (Şuarâ, 208) âyetinde de böyledir. Bu senin tıpkı, مَا رَاَيْتُ اَحَدًا اِلَّا وَعَلَيْهِ ثِيَابٌ "Gördüğüm herkes üzerinde bir elbise vardır" demen gibidir. Sen istersen, "اِلَّا عَلَيْهِ ثِيَابٌ" da diyebilirsin."

Ecel Ertelenemez

Cenab-ı Hakk'ın مَا تَسْبِقُ مِنْ اُمَّةٍ اَجَلَهَا وَمَا يَسْتَاْخِرُونَ *"Hiçbir ümmet, ne ecelinin önüne geçebilir, ne de onlar (bunu) geciktirebilirler"* ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Âyetteki ümmet kelimesinin başında bulunan "min" te'kid için getirilmiş, min-i zâide'dir. Bu senin tıpkı, مَا جَاءَنِى مِنْ اَحَدٍ "Bana, hiç kimse gelmedi" demen gibidir." Başkaları ise, "Hayır, bu zâid değildir. Zira bu, ba'ziyyet ifâde eder. Yani "bu hüküm, bu hakikatin kısımlarından bazısında tahakkuk etmesi" demektir" demişlerdir. Böylece bu, nefyin umumîliğini ifâde etme hususunda kuvvetli olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Sahibu'n-Nazm şöyle demektedir: "Eğer "سَبَقَ" fiili bir şahıs hakkında kullanılıyorsa (yani mef'ûlü şahıs ise), bunun manası, "onu geçti, onu geride bıraktı" şeklindedir. Bu, meselâ senin tıpkı, "Zeyd, Amr'ı geçti" demen gibidir. Yani, "o onu geçti, arkasında bıraktı" demektir ki, bu da, "Amr, ona

yetişemedi, ona ulaşamadı" demektir. Ama bir fiilin mef'ûlü zaman olursa, o zaman mana bunun tersi olur. Bu da meselâ senin, "سَبَقَ فُلَانٌ عَامَ كَذَا" demen gibidir ki bu, "Falanca, şu zaman gelmeden önce çekip gitti. O, o zamana yetişemedi" demektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ" buyruğunun manası, "Bu ecel ne o zamandan önce, ne de ondan sonra tahakkuk etmez. Tam aksine, tam zamanında tahakkuk eder" demektir. Bunun sebebi şudur: Herhangi bir hadisenin ondan önce veya sonraki bir zamana değil de, kendi muayyen zamanına tahsis edilmiş olması, herhangi bir müreccih ve herhangi bir muhassis olmadan, tesadüfi bir yolla olmuş değildir. Çünkü, mümkün olan varlığın iki tarafından birisinin diğerine herhangi bir müreccih olmadan baskın çıkması imkânsızdır. Onun meydana gelmesi o belirli zamana tahsis edildi. Çünkü âlemin ilâhı onu o belirli zamana tahsis etmiştir. Durum böyle olunca ilâh'ın kudret ve iradesi, bu tahsisi gerektirmiş, ilim ve hikmeti, bu tahsisin o belirli zamanda olmasına taalluk etmiştir. Allah'ın kudret, irâde, ilim ve hikmet sıfatlarının değişmesi imkânsız olduğuna göre, bu tahsisin de değişmesi imkansız olur.

Bunu iyice anladığında biz diyoruz ki: Bu delil, aynen kulların fiilleri hususunda da söz konusudur. Ben bu sözümle, meselâ Zeyd'den sâdır olan iman ve taat ile, Amr'dan sâdır olan küfür ve günahı kastediyorum. Binâenaleyh bu işlerde değişikliğin olması da imkansızdır.

Eğer onlar, "Bu, Zeyd ve Amr'dan o iman ve küfrün meydana gelmesini gerektiren şey, şâyet Allah'ın kudreti ve meşîeti olursa, ancak o zaman söz konusu olur. Ama biz bunu gerektiren şeyin, Zeyd ve Amr'ın kudreti ve meşîeti (iradeleri) olduğunu söylersek, bu delil düşer" derlerse, biz deriz ki: Zeyd ve Amr'ın kudret ve iradeleri, eğer o belli fiili gerektirmiş ise, o fiili gerektiren o kudret ve iradenin yaratıcısı, bizzat o fiili yaratmaya da kâdirdir. Binâenaleyh **Mu'tezile**'yi ilzâm eden aynı şey, yine söz konusudur. Yok eğer Zeyd ve Amr'ın kudret ve meşietleri (iradeleri) o fiili gerektirmemiş, aksine onların kudret ve iradeleri, hem o fiile, hem de onun zıddına elverişli ise, bu iki taraftan birinin diğerine baskın çıkması, bir müreccihten ötürü olmuş olmaz. Böylece de iş, bu tahsis işinin, herhangi bir tahsis edici olmaksızın meydana gelmesi neticesine varır ki, bu yanlıştır. Yok eğer bu bir tahsis edenden ötürü meydana gelmiş ise ve o tahsis eden de kul ise, mesele aynen geri döner ve böylece teselsül gerekir. Yok eğer o tahsis edici, Allahu Teâlâ ise, o zaman konu, kulun fiilinin ancak

Allah'ın tahsisi ile belirlendiği neticesine varır ki, işte ancak böyle olursa ilzam söz konusu olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE: **Her Ölen, Eceliyle Ölür**

Âyet, ölen veya öldürülen herkesin ancak eceliyle öldüğüne delâlet eder. Öldürülen kimsenin eceli gelmeden öldürülmüş olduğunu söyleyenler hatadadırlar. Eğer onlar, "Bu istidlâl, ancak biz âyetteki, *"helâk etmedik"* ifâdesini, ölüm manasına alırsak tam olur. Fakat biz bunu, "kökü kazıma azabı verdik" manasına alırsak, bu istidlâl nasıl olabilir?" derlerse, biz deriz ki: Bu helâk ifadesinin altına, ölüm ya dahildir, ya değildir. Eğer dâhil ise, bu istidlâl açıktır ve gereklidir; yok değil ise, deriz ki: Kökü kazıma azabında gerekli olan, o belli vaktinden önceye veya sonraya geçmeme işi, ölümde de söz konusudur. Binâenaleyh ölüm için de aynı şeyi söylemek gerekir. Allah en iyi bilendir.

وَقَالُوا يَآ اَيُّهَا الَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَاْتِينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوٓا اِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾

"Dediler ki: "Ey kendisine zikr (kitap) indirilen, sen kesinlikte mecnunsun. Eğer doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirseydin ya." Biz o melekleri hak olmaksızın indirmeyiz. O zaman da kendilerine mühlet verilmez" (Hicr, 6-8).

Bil ki Allahu Teâlâ, kâfirleri iyice tehdit edince, bunun peşi sıra, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr hususundaki şüphelerini zikretti:

Hz. Peygamberin Mecnun Olduğu İddiası

Birinci şüpheleri şudur: Onlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in mecnûn olduğuna hükmediyorlardı. Bunda birkaç ihtimal bulunmaktadır:

1) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in üzerinde, vahyin indiği esnada baygınlığa benzer bir hal görülüyordu. Bundan dolayı onlar da, O'nun mecnun olduğunu zannettiler. Bunun delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve o, muhakkak ki bir mecnundur" der. O ancak âlemler için şereften başka bir şey değildir" (*Kalem, 51-52) ve *"Onlar hiç düşünmediler mi ki kendilerinin sahibinde delilikten hiçbir (eser) yoktur"* (A'râf, 184) âyetleridir.

2) O kâfirler, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in, Allah katından gelen hak bir peygamber olmasını akıldan uzak görüyorlardı. Binâenaleyh, biri bir başkasından ihtimal vermediği bir söz işittiğinde, onun söylediği şeyin, aklın yoluna uzak olmasından dolayı bazen ona "Bu delilik!... Sen mecnûnsun" der. Âyetteki, *"Sen kesinlikle mecnunsun"* ifâdesi, bu iki manaya da gelebilir.

Âyetteki يَا اَيُّهَا الَّذِى نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ اِنَّكَ لَمَجْنُونٌ *"Ey kendisine zikr (kitap) indirilen, sen kesinlikle mecnûsun"* ifadesiyle ilgili iki izah bulunmaktadır:

1) Onlar bu sözü, **Firavun**'un, *"Muhakkak ki size gönderilen peygamberiniz, bir mecnûndur"* (Şuârâ, 27) demesi, **Şuayb** (a.s.)'in kavminin *"Çünkü sen, muhakkak ki sen, yumuşak huylu ve aklı başında (bir adam)sın"* (Hûd, 87) demelerinde ve Cenâb-ı Allah'ın, azapla müjdelemek imkânsız olduğu halde, *"Onları, elîm bir azapla müjdele"* (Âl-i İmrân, 21) buyurmasında olduğu gibi, istihzâ üslûbuyla söylemişlerdir.

2) Bu, "Ey, iddiasına ve inancına göre; ashâbının ve kendisine uyanların zannına göre, kendisine zikir, kitap indirilen kimse" manasındadır.

Peygamber'in Meleklerden Olması Gerektiği İddiaları

Allahu Teâlâ sonra, o kâfirlerin şüphelerini izah etmek için şöyle dediklerini nakleder: لَوْ مَا تَاْتِينَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ *"Eğer doğru söyleyenlerden isen, bize melekleri getirseydin ya..."* Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bundan maksat şudur: "Eğer sen peygamberlik iddianda doğru ve sadık isen, bize, iddia ettiğin risalet hususunda senin doğruluğuna şehâdet edecek melekler getir. Çünkü, hakîm bir peygamber, bir şeyi elde etmeye yöneldiğinde, bir tarafta onu kesin olarak bu maksadı elde etmeye ulaştıracak bir yol, diğer tarafta da, bazen ulaştıracak bazen de ulaştırmayacak başka bir yol olduğunda ve yol da şek ve şüpheler ortasında bulunduğunda, eğer o hakîm zât o maksadını elde etmek isterse, hiç şüphesiz onu ikinci yolla değil de birinci yolla elde etmeye yönelir. Onu tasdik edecek ve onun sözünü doğrulayacak melekleri indirmek, bu maksadı kat'î olarak gerçekleştirmeye götüren yoldur. Onun peygamberliğinin doğruluğunu ortaya koyan yol ise, şek ve şüpheler ortasında, mahallinde bulunan bir yoldur. Binâenaleyh, eğersen nübüvvet iddianda doğru isen, Allah'ın hikmetine göre, senin doğruluğunu ve sıdkını açıkça söyleyen melekler indirilmesi gerekir. Sen bunu yapmadığına göre, sende peygamberlikten hiçbir şey olmadığını anlıyoruz." İşte, bu şüphenin izahı budur. Bunun bir benzeri de,

En'am Sûresi'ndeki, *"Ona, bir melek gönderilmeli değil miydi?" dediler. Eğer biz bir melek gönderseydik, elbette iş bitirilmiş olurdu"* (En'âm, 8) ifadedir.

Burada, şöyle başka bir ihtimal daha var: Hz. Peygamber (s.a.s.), eğer buna inanmazlarsa, onları, başlarına azabın gelmesiyle korkutuyordu. Onlar da, azabın inmesini istiyor ve ona, "Senin ve bizim başımıza va'dolunan o azabı indirecek olan melekler getirsen ya bize!" diyorlardı. İşte Cenâb-ı Hakk'ın, *"Senden azabı çarçabuk (getirmeni) isterler. Eğer tayin edilmiş bir vakit olmasaydı o, elbette onlara gelip çatmıştı"* (Ankebût, 53) buyurmakla kastetmiş olduğu mana budur.

Sonra Cenab-ı Allah onların bu şüphelerine, مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوٓا اِذًا مُّنْظَرِينَ *"Biz o melekleri hak olmaksızın indirmeyiz. O zaman da kendilerine mühlet verilmez"* diyerek cevap vermiştir. Biz deriz ki: *"Bize melekleri getirseydin ya"* ifâdesinden maksat birinci mana ise, bu cevabın izahı şu şekilde olur: "Meleklerin indirilmesi, ancak hak ile ve bir fayda hasıl olacağı zaman olur. Allahu Teâlâ, bu kâfirlerin halinden, onlara melekler indirse bile, onların küfür üzerinde ısrar edeceklerini bilmiştir." Bu izaha göre, meleklerin indirilmesi boşuna ve abes olmuş olur; doğru ve isabetli, hak bir iş olmaz. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak, melekler indirmemiştir. Bazı müfessirler, "Buradaki "hak"tan murat, ölümdür" demişlerdir. Buna göre âyetin manası "O melekler, ancak ölüm ve kökten imha azabını getirirler. Onların inmesinden sonra, ne bir mühlet ne de süre tanıma söz konusudur!.. Biz ise, bu ümmetin başına, köklerini kazıyacak olan bir azabın gelmesini dilemiyoruz. İşte bundan dolayı da melekleri indirmedik" şeklinde olur.

Ama, *"bize melekleri getirseydin ya"* ifâdesinden maksat, kâfirlerin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in onları tehdit edip durduğu azabın hemen üzerlerine inmesini istemeleri manası olursa, bu cevâbın izahı o zaman şöyle olur: "Melekler ancak, kökten imha azabını getirirler. Biz ise, ümmet-i Muhammed'e bunu vermemeye ve onların bir kısmıyla geriye evlatlarının iman edeceğini bildiğimiz için, onlara bir mühlet tanımaya hükmettik.

İKİNCİ MESELE

Ferrâ ve **Zeccâc** "لَوْلَا" ile "لَوْمَا" ، "هَلَّا" manasında olan iki ayrı kullanıştır. Haber ve istifham cümlelerinde kullanılır. Haber cümlesinde kullanılışı senin, لَوْلَا أَنْتَ لَفَعَلْتُ كَذَا "Sen olmasaydın, ben şöyle şöyle yapacaktım" demen gibidir. Cenâb-ı Hakk'ın, لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ *"Siz olmasaydınız, muhakkak*

ki biz mü'minlerden olmuştuk" (Sebe', 31) âyeti de böyledir. İstifham cümlesinin başına gelmesi, لَوْلَا اُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ *"Ona bir melek gönderilmeli değil miydi?"* (En'âm, 8) âyetiyle, tefsir ettiğimiz bu âyette olduğu gibidir" demişlerdir. **Ferrâ, "Lev mâ"**daki mîm, **"Lev lâ"**daki lâm'a bedeldir. Bunun bir benzeri de aynı manada olan, "اِسْتَوْلَى" ve "اِسْتَوْفَى" (istila etti) filleridir" demiştir. **Esmâî,** "Onunla arkadaş ve dost oldum" manasında "خَالَلْتُهُ وَخَالَمْتُهُ"; "arkadaşım" manasında "هُوَ خُلِّي" veya "هُوَ خُلْمِي" denildiğini nakletmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "مَا نُنَزِّلُ الْمَلٰٓئِكَةَ اِلَّا بِالْحَقِّ" cümlesindeki fiili **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'ın ravisi **Hafs,** nûn, zâl'in kesresi ve şedde ile **"nünezzilu"** şeklinde, **"melaike"** kelimesini de, mef'ûlün bih sarih olduğu için, mansub olarak **"el-melaikete"** şeklinde okumuşlardır. Melekleri indiren ise, Allahu Teâlâ'dır. **Âsım**'ın ravisi **Ebu Bekr** ise, fiili, meçhul sîga ile **"yünezzelu"; "el-melaiketü"** kelimesini de merfû olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları da, inme işini meleklere isnat ederek **"tenzilu"** şeklinde okumuşlardır. Allah en iyisini bilendir.

***DÖRDÜNCÜ MESELE:* "اِذَنْ" Kelimesinin İzahı**

Cenab-ı Hakk'ın, *"kendilerine mühlet verilmez"* ifâdesinin manası, "Eğer melekler indirilirse, onlara zaman, yani mühlet tanınmaz. Çünkü, meleklerin inmesi ile, mükellefiyet sona erer" şeklindedir. **en-Nazm** adlı eserin sahibi şöyle demiştir: "اِذًا" kelimesi, iki kelimeden meydana gelir: Birincisi, "اِذْ" edâtıdır. Bu, حِينَ (zaman) ifade eden bir kelimedir. Baksana sen, "Sen bana geldiğinde ben de sana geldim "...اِذْ جِئْتَنِي" dersin. Sonra, buna "اَنْ" edâtı ilâve edilmiş ve "إِذْ أَنْ" olmuştur. Sonra Araplar, hemzeyi ağır bularak hazfetmişler, böylece de kelime "اِذًا" olmuştur. "اِذَنْ" lafzının gelmesi, kendisinden sonra, mahzuf bir fiilin olduğuna delildir. Binâenaleyh âyetin takdiri, "Onların istedikleri şey olduğu zaman, onlara mühlet tanınmaz" şeklindedir." Bu güzel bir izahtır.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

"Kur'an'ı biz indirdik biz.. Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz" (Hicr, 9).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

***BİRİNCİ MESELE:* Allah Hakkında Cemî Sîgasının Kullanılması**

Müşrikler, Hz. Peygamber'i, "Allahu Teâlâ bana zikri, Kur'an'ı indirdi" derken duydukları için, *"Ey kendisine zikr (kitap) indirilen"* (Hicr, 7) demişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak sözünü bu âyette geliştirerek, *"Kur'an'ı biz indirdik, biz. Onun koruyucuları da şüphesiz biziz"* buyurmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ *"Kur'an'ı biz indirdik, biz"* ifâdesine gelince, bunun sîgası her ne kadar cemî ise de, bu ta'zîm ve ululuğu izhar etme esnasında, hükümdarların söylemiş olduğu söz kabilindendir. Çünkü, onlardan birisi bir iş yapsa veya bir söz söylese, "Biz şöyle yaptık; biz şöyle söyledik" derler. Burada da böyledir.

***İKİNCİ MESELE:* Zamirin Kur'ân'a Râci Olması**

"لَهُ" kelimesindeki zamir neye râcidir? Bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu, yukarıda geçen **"zikr"**e râcidir. Yani, "Biz bu zikri, Kur'an'ı tahriften, ziyâde ve noksandan muhafaza edeceğiz" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'an-ı Kerim'den bahsederken buyurmuş olduğu, *"ki, ne önünden, ne ardından ona hiçbir bâtıl gelemez"* (Fussilet, 42) âyetiyle, *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* (Nisa, 82) âyetidir.

Koruma Garantisine Rağmen Mushaf Niçin Cem Edildi?

Buna göre eğer, "öyleyse niçin, sahâbe Kur'an'ı Mushaf'ta toplamakla meşgul olmuştur? Halbuki Allahu Teâlâ onu muhafaza edeceğini va'detmişti!... Allah'ın muhafaza edeceği şey hususunda, endişe etmeye de gerek yoktur" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Besmelenin Sûrelerden Âyet Olup Olmadığı

Onların Kur'an'ı cem etmeleri, Allah'ın onu muhafaza sebeplerinden birisidir. Çünkü Allahu Teâlâ, onu muhafaza ettiğinde, sahâbeyi buna sevk etmiştir. Âlimlerimiz (Şâfiîler) "Bu âyet-i kerimede, her sûrenin başındaki besmelenin, Kur'an'dan bir âyet olduğuna dair kuvvetli bir delil vardır. Çünkü Allah Kur'an'ı muhafaza edeceğini va'detmiştir. Muhafaza etmenin manası ise, onun ziyâde ve noksanlıklardan korunmuş olarak kalmasıdır. Binâenaleyh, eğer besmeleler Kur'an'dan olmasaydı, Kur'an değişikliklerden korunmuş, ziyâdelerden muhafaza edilmiş olmazdı. Eğer sahabenin

ziyâde ve ilâve yaptığını zannetmek caiz olsaydı, aynı şekilde noksanlaştırdıklarını düşünmek de caiz olurdu. Bu ise, Kur'an'ın bir hüccet olmamasına yol açardı" demişlerdir.

Zamirin Hz. Peygamber'e Raci Olması

İkinci görüş: "لَهُ"daki zamir, Hz. Muhammed'e râcidir. Âyetin manası da, "Biz, mutlaka, Muhammed'i koruyacağız" şeklindedir. Bu **Ferrâ'nın** görüşüdür. **İbnu'l-Enbarî,** bu görüşü şöyle diyerek takviye etmiştir: "Allahu Teâlâ, inzâl'dan, vahiy'den bahsettiğine ve indirilen şey de, kendisine vahiy indirilen kimseye delâlet ettiğine göre, bu zamirin ondan kinâye, ona râci olması güzel olur. Çünkü o, malûm bir şey olmuştur. Nitekim, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ *"Muhakkak biz onu, Kadir gecesinde inzal ettik"* (Kadr, 1) ifâdesi de böyledir. Çünkü buradaki "huve" zamiri, daha önce bahsedilmemiş olmasına rağmen, Kur'an'a râcidir. Onun, malûm ve meşhur olması sebebiyle, ondan zamirle bahsetmek güzel olmuştur. Burada da böyledir." Fakat birinci görüş, bu iki görüşün en çok tercihe şayanı olup, âyetin zahirine de en uygun olanıdır. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Kur'an'ın Muhafaza Edilme Şekilleri

Biz buradaki zamirin Kur'an'a râci olduğunu söylersek, âlimler, Allahu Teâlâ'nın, Kur'an'ı nasıl muhafaza etmiş olduğu hususunda ihtilâf ederler. Bazıları: "Allahu Teâlâ onu, bir mu'cize, insanların sözünden farklı bir söz kılmak suretiyle muhafaza etmiştir. Böylece insanlar, ona bir ilâvede bulunmaktan veya ondan bazı şeyleri eksiltmekten aciz kalmışlardır. Çünkü, eğer ona bir şey ilâve etseler, ya da ondan bir şeyi eksiltseler, o zaman Kur'an'ın nazmı bozulur, böylece her akıllı insan bunun Kur'an'dan olmadığını açıkça görüp anlar. Binâenaleyh, onun mu'cize oluşu bir şehrin surlarla çevrilmesi gibi olmuştur. Çünkü bu, onu korumakta ve muhafaza etmektedir."

Bazıları da: "Allahu Teâlâ, insanlardan herhangi birinin ona muâraza etmeye (benzerini söylemeye) kâdir olmasından onu korumuş, muhafaza etmiştir" demişlerdir. Diğer bazıları ise: "Allah bir cemaati (topluluğu), onu muhafazaya, tedrise (öğrenip-öğretmeye) ve mükellefiyet zamanının sonuna kadar, insanlar arasında meşhur etmeye sevk ederek, insanları, onu iptal ve ifsat etmekten âciz bırakmıştır" demişlerdir.

Başkaları ise şöyle demişlerdir: "Bu muhafaza ve korumadan murat şudur: Eğer bir kimse onun bir harfini, yahut bir noktasını değiştirmeye

kalksa, bütün dünya "Bu yalandır ve Allah'ın kelamını bozmadır" der. Hatta eğer heybetli bir âlimin, Allah'ın kitabında bir tökezlemesine ve bir kıraat (okuyuş) hatasına rastlansa, ona bütün çocuklar bile "Hoca efendi" yanlış okudun, doğrusu şöyle şöyledir" derler. İşte, *"Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz"* âyeti ile bu kastedilmiştir."

Bil ki hiçbir kitabın böylesine muhafaza edilip, korunduğuna rastlanmaz. Çünkü mutlaka her kitaba az-çok, tashîf (yanlış yazma veya okuma), değiştirme ve tahrif girmiştir. Dinsizlerin, Yahûdîlerin ve Hıristiyanların, Kur'ân'ı bozmak ve iptal etmek için onca gayretlerine rağmen, her türlü tahriften korunmuş olarak kalması, en büyük mu'cizelerdendir. Hem sonra Allahu Teâlâ, onun tağyir ve tahriften korunmuş olarak kalacağını haber vermiştir. Şu âna kadar, yaklaşık 600 sene (**Râzi**'nin dönemi itibari ile) geçmiştir. Binâenaleyh bu bir gaybdan haber verme olur ki, bu da kesin bir mu'cizedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE: **Âyetle Yapılan Zayıf Bir İstidlâl**

Kâdî, *"Kur'an'ı biz indirdik biz. Onun koruyucuları da, şüphesiz biziz"* âyetini, İmâmiyye'den (Şîa'dan) bazılarının, "Kur'an'a tağyir (değiştirme) arız olmuş, fazlalık ve noksanlık girmiştir" şeklindeki sözlerinin yanlışlığına delil getirerek, "Eğer bu böyle olsaydı, Kur'an korunmuş olarak kalmış olmazdı" demiştir. **Kâdî**'nin bu istidlâli zayıftır. Çünkü bu, bir şeyi yine kendisi ile ispat etmek demektir. Kur'an'a değişikliğin, fazlalığın ve noksanlığın girdiğini söyleyen İmâmiyye, belki de, "Bu âyet, Kur'an'a katılan fazlalıklar cümlesindendir" demek istemişlerdir. Böylece bu âyet ile, bu gayeyi ispat etmenin, bir şeyi yine kendisi ile ispat etme gibi olduğu ve bu ispat yolunun yanlış olduğu sabit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِى شِيَعِ الْاَوَّلِينَ ﴿١٠﴾ وَمَا يَاْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾ كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

"Andolsun, senden önceki ümmetler içinde de, (peygamberler) gönderdik. Onlara ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihzâ ederlerdi. Biz böylece onu, günahkârların kalplerine sokarız.

Onlar iman etmezler. Nitekim bu ilahi kanun, daha önceki inkârcılar hakkında da böylece cari olmuştur" (Hicr, 10-13).

Resullerin Maruz Kaldığı Muamele

Bil ki o müşrikler edepsizlik edip, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e akılsızca hitap ederek: *"Sen, hiç şüphesiz mecnunsun"* dediklerinde, Cenâb-ı Allah, câhillerin, bütün peygamberlere tutumlarının böyle olduğunu zikretmiş ve âdeta Hz. Peygamber'e: "Senin için kavimlerinin akılsız ve câhillerine karşı gösterdikleri sabır hususunda, o peygamberlerden alacağın örnekler vardır" demiştir ki, işte âyetin, geçen âyetlerle ilgi ve münasebeti budur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette bir hazif vardır ve takdiri şöyledir: "Biz senden önce nice peygamberler gönderdik." Bu *"Peygamberler"* tabirine "irsal" (gönderme) fiili delalet ettiği için, hazfedilmiş (zikredilmemiştir).

Cenâb-ı Hak, "فِى شِيَعِ الْاَوَّلِينَ" buyurmuştur ki bu, "önceki ümmetler ve onların peşi sıra gelen nesiller içinde" demektir. **Ferrâ** şöyle der: **"Şiyâ** kelimesi, taraftarlar demek olup, mufredi, **'şî'a"** lafzıdır. "Adamın taraftarları" manasında, **şî'atür'r-racül"** denilir. **Şî'a,** "ümmet" manasına da gelir. Ümmete, birbirlerine tâbi olup, birbirlerine benzedikleri için, bu ad verilmiştir." Bu kelime ile ilgili gerekli açıklamayı "اَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا" (En'am, 65) âyetinin tefsirinde yaptık. **Ferrâ** sözüne devamla şöyle der: "Bu tabir, tıpkı **hakka'l-yakîn** ve **"cânibi'l-garbi"** ve **"dinü'l-kayyime"** ifâdelerinde olduğu gibi, sıfatın mevsûfuna izâfeti kabilindendir."

Resullerle Alay Etmelerinin Sebepleri

Cenâb-ı Allah وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ اِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ *"Onlara ne zaman bir peygamber gelse, mutlaka onunla istihza ederlerdi"* buyurmuştur. Bu, "Tıpkı bunların sana yaptığı gibi, böyle câhillerin her peygamber ve nebiye karşı tutumları, onlarla istihzâ ve alay etmektir" manasınadır. Allahu Teâlâ bu sözü, Hz. Muhammed (s.a.s.)'i teselli etmek için getirmiştir.

Bil ki o câhilleri böyle çirkin şeylere sevk eden sebepler şunlar olabilir:

1) Onlar taat ve ibadet olan şeyleri üstlenip, leziz ve hoş buldukları şeylerden de geri durmayı ağır buluyorlardı.

2) Peygamber onları, alışmış oldukları o çirkin yollarından ve yanlış inançlarından vazgeçmeye çağırıyordu. Böyle bir şey, karakterlere zor gelen bir şeydir.

3) Peygamber, tâbi olunan ve hizmet edilmesi gereken, kavimlerinin kendilerine itaat etmeleri, boyun eğmeleri gereken kimsedir. Bu itaat ve boyun eğme de, son derece güç bir şeydir.

5) Peygamber bazen fakir olur, yardımcısı ve taraftarı olmayan kimselerden olur, malı makamı bulunmaz. Binâenaleyh her türlü nimet içerisinde olan, kavminin reisi (ileri gelenleri) durumunda bulunan kimselere, böyle bir insana boyun eğip, hizmet etmek ağır gelir.

6) Allahu Teâlâ'nın, o kâfirlerden yardımını kesip, küfür ve cehâlet sebebi olan şeyleri onların kalplerine atması.. Asıl sebep aslında budur. İşte bütün bu ve benzeri sebeplerden dolayı, câhil ve sapık kimseler, o yüce peygamberlere karşı böyle çirkin ve kötü fiillere düşmüşlerdir.

Kâfirlerin Kalplerinde İnkârın Yaratılması

Cenâb-ı Hak كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ *"Biz böylece, onu, günahkârların kalplerine sokarız"* buyurmuştur. Bu ifade ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Silk", ipliğin, iğnenin deliğine; mızrağın, mızraklananın karnına girmesi gibi bir şeyin bir şeye girmesi demektir. "مَا سَلَكَكُمْ فِى سَقَرَ" (Müddessir, 42) âyetinde "sizi, cehenneme sokan, girdiren nedir?" manasınadır" denilmiştir. Hem **Ebu Ubeyde**, hem de **Ebu Ubeyd, "seleke"** ve **"esleke"** fiillerinin aynı manaya olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyeti Allahu Teâlâ'nın, kâfirlerin kalbinde bâtılı yaratan olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: *"Biz böylece kalplerine sokarız"* âyeti, "Biz bâtılı ve dalâleti, mücrimlerin kalplerine işte böyle sokarız" manasınadır. **Mu'tezile** de şöyle demektedir: "Bu cümleden önce, dalâlet ve bâtıldan bahsedilmemiştir. Binâenaleyh "onu" zamirini, küfür ve dalâlete râci kılmak mümkün değildir. Allahu Teâlâ'nın, bir önceki ifâdedeki, *"istihzâ ederlerdi"* sözü, "istihzâ" işine delâlet eder. Dolayısı ile bu zâmir, ona râcidir. Peygamberlerle istihzâ küfür ve dalâlettir. Binâenaleyh bizim, *"Biz böylece onu, günahkârların kalplerine sokarız"* âyeti ile, "Biz böylece, küfrü, dalâleti ve peygamberlerle istihzâ fikrini, mücrimlerin kalplerine

sokarız" manasının kastedildiği sâbit olur" denilemez. Çünkü biz **(Mu'tezile)** diyoruz ki: Eğer âyetteki "onu" zamiri, istihzâ işine râci olacak olsa, o zaman, *"Onlar buna iman etmez"* ifâdesindeki "buna" zamiri de, "istihza"ya râcidir. Çünkü bunlar art arda ve peş peşe gelen iki zamirdir. Dolayısı ile aynı şeye râci olmaları gerekir. Bu izaha göre, onların bu istihza işine iman etmemelerini gerektirir ki, bu bir tenâkuzdur. Çünkü kâfirin, küfrüne imân etmesi gerekir. Böyle olmayan ise, küfrün bâtıl olduğunu bilen bir Müslüman olur ve o küfrü tasdik etmez. Hem sonra eğer kâfirlerin kalbine küfrü sokan ve orada onu yaratan Allahu Teâlâ olmuş olsaydı, mazeret[9] ileri sürmesi kâfirler kadar mümkün olan kimse bulunmazdı ve bu durumda da Allah'ın, onları dünyada zemmetmesi, âhirette de bundan ötürü cezalandırması imkansız olurdu. Böylece âyetin, bu manaya alınmasının mümkün olmadığı sâbit olmuş olur. Binâenaleyh biz diyoruz ki, en doğru te'vil "نَسْلُكُهُ" ifâdesindeki "hüve" zamirinin, "Kur'an" olan "zikr"e râci olmasıdır. Çünkü, Allahu Teâlâ, bu âyetten önce, *"Kur'an'ı biz indirdik, biz"* (Hicr, 9); bundan sonra da, *"Biz böylece onu... sokarız"* buyurmuştur. Yani, "işte böylece biz, o Kur'an'ı mücrimlerin kalbine sokarız" demektir ki, bu da, "Allahu Teâlâ'nın bu Kur'an'ı onlara duyurması, onların kalplerinde Kur'an'ın ezberlenmesi ve manalarını bilip anlamayı yaratması" anlamındadır. Cenab-ı Hak bu hallere rağmen, onların câhil olmaları ve ısrârları sebebiyle, o Kur'an'a, o zikr'e inatları ve cehâletleri yüzünden inanmadıklarını beyân buyurmuştur ki, işte onların alabildiğince zemmedilmelerini gerektiren bu olmuştur. Bu te'vilin doğruluğuna, şu iki husus da delâlet eder:

1) *"Ona iman etmezler"* ifadesindeki "ona" zamiri ittifâkla Kur'an'a râcidir. Binâenaleyh, "onu sokarız" ifâdesindeki "onu" zamirinin de Kur'an'a râci olması gerekir. Çünkü bunlar, birbirini izleyen iki zamirdir. Binâenaleyh, aynı şeye râci olmaları gerekir.

2) Âyetteki **"kezalike"** tabirinin manası, "Biz şunu şunu yaptığımız gibi, bu sokma işini de yapıyoruz" demektir. Böylece bu, o sokma işini, Allahu Teâlâ'nın bu âyetten önce kendisine ait olup da bahsetmiş olduğu işlerinden bir başka işe teşbih etmek olur. Halbuki, bu âyetten önce Allah'ın işi

9 Baktığımız bazı yazmalarda **"üzr"** yerine "بِالْقَدَرِ" **(kader)** kelimesi vardır ki "...kader inancını ileri sürmeye..." demek olup, netice itibariyle mana değişmemektedir. Bu cümle şöyledir: "فما احدل اولى بالقدر من هؤلاء الكفار" (Ç).

olarak, sadece, *"Kur'an'ı biz indirdik, biz"* âyetinin anlattığı husus geçmiştir. Binâenaleyh, bunun da ona atfedilmesi ve ona benzetilmesi gerekir. Durum böyle olunca da, *"onu sokarız"* ifâdesindeki "onu" zamirinin "zikr"e, Kur'an'a râci olması gerekir." İşte, **Mu'tezile** 'nin görüşünün izahının tamamı bundan ibarettir.

Zamirin, Kur'an'a Ait Olduğunu İddia Eden Mu'tezile'ye Red

Cevap: نَسْلُكُهُ *"Onu sokarız"* ifadesindeki zamirin, "zikr"e, Kur'ân'a râci olması caiz değildir. Bunun böyle olduğuna, şu vecihler delâlet eder:

Birinci vecih: Bu fiil nûn harfiyle "نَسْلُكُهُ" şeklinde ifâde edilmiştir. Bunun bu şekilde ifâde edilmesinin maksadı, nihâyetsiz celâl ve azameti izhâr edip ortaya koymaktır. Bu gibi ta'zimlerin zikredilmesi ise ancak Allah'ın, o fiiline karşı koyacak kimsenin mağlup ve makhur, zelil olacağı bir biçimde, kendisi için tam bir kudret ve tesirin zuhur edeceği bir iş yaptığı zaman güzel olur. Ama, o bir iş yapıp da, yaptığı o işin kesinlikle bir tesiri ortaya çıkmazsa, o zaman ona karşı koyan ve o fiili yapmasına engel olmaya çalışan taraf, galip ve üstün gelmiş olur. Çünkü sonsuz azamet ve celâli ortaya koyan lafzın zikredilmesi, böylesi durumlarda çirkin olur. Burada da durum böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisine iman etsin diye, "Kur'an'ı dinlemeyi, onu ezberlemeyi ve onun manasını bilmeyi o kâfirin kalbine sokmuş, sonra da o kâfir buna iltifât etmeyip iman etmemiştir. Böylece Allahu Teâlâ'nın fiili, adeta zayi olmuş ve heder edilmiş gibi; kâfir ve şeytan da galip ve üstün çıkmış kimse gibi olmuş olur. Durum böyle olunca da, **"neslukuhu"** kelimesindeki azâmet ve celâli iş'âr eden, anlatan nûn'un getirilmesi, bu makama uygun düşmez. Böylece, onların yapmış olduğu o te'vilin fasit olduğu sabit olmuş olur.

İkinci vecih: Kastedilen şâyet, onların ileri sürdükleri şey olmuş olsaydı, o zaman âyetin ifâdesinin كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ * وَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ "Onların imanlarını gerçekleştirme uğrundaki bunca gayrete rağmen, onlar o zikr'e Kur'an'a iman etmezler" şeklinde olması gerekirdi. Ama vâv getirilmediğine göre, o zaman biz Cenâb-ı Hakk'ın "لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ" ifâdesinin, "نَسْلُكُهُ فِى قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ" ifâdesinin âdeta bir tefsiri ve beyâniyyesi olduğunu anlamış olduk. Bu mana ise ancak *"Biz böylece, onu, günahkârların kalplerine sokarız"* ifâdesinin manasının "Biz, küfrü ve sapıklığı, o günahkârların kalplerine işte öylece sokarız" şeklinde olması durumunda doğru olur.

Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kur'an'ı biz indirdik biz"* (Hicr, 9) ifâdesi uzaktır, yani daha önceden geçmiştir. Halbuki, *"onunla istihzâ ederlerdi"* ifâdesi ise, daha yakındır. Zamirin, bahsedilenlerden en yakına gönderilmesi ise, vaciptir.

Mu'tezile'nin, "Şâyet *"biz onu...sokarız"* ifâdesindeki *"onu"* zamiri istihzâya râci olacak olsaydı, o zaman *"onlar buna iman etmezler"* cümlesindeki **"bihî"** zamirinin de ona râci olması gerekirdi. Bu durumda da, çelişki ve tenakuz söz konusu olurdu" şeklindeki görüşüne gelince, biz deriz ki:

Buna da şu cihetlerden cevap veririz:

1) Zamirin, daha önce bahsedilenlerden en yakınına râci olmasını gerektiren delil daha öncesine râci olmasına bir engel bulunmadığında söz konusudur. Halbuki, ikinci zamirde, daha öncesine râci olmasına bir mâni bulunur. İşte bu sebeple, biz de pek yerinde olarak "Birinci zamir istihzâya, ikinci zamir de zikr'e râcidir" dedik. Muhtelif şeylere göre art arda gelen zamirlerin farklı farklı şeylere râci olması, Kur'an'da az olan bir şey değildir..

Cübbaî, Kâdî ve **Ka'bî,** Cenâb-ı Hakk'ın, "هُوَ الَّذِى خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ * فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَا فَتَعَالَى اللّٰهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ" (A'râf, 189-190) âyetleri hakkında şöyle dememişler midir: "Âyetin başından "جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ" ifâdesine kadar olan zamirler, **Hz. Adem**'le **Havva**'ya râcidir. Ama "جَعَلَا لَهُ" ifâdesinden âyetin sonuna kadar olan zamirler ise, başkalarına râcidir." İşte bu, onların tefsirlerinde ittifakla kabul ettikleri bir hususdur. Bunun böyle olduğu sabit olunca, birbirini izleyen zamirlerin, aynı şeye râci olmalarının gerekmediği, aksine bu hususdaki durumun, delile bağlı olduğu ortaya çıkmış olur. İşte burada da böyledir. Allah en iyisini bilendir.

2) Bazı ediplerimiz, *"Onlar buna iman etmezler"* ifâdesinin, "نَسْلُكُهُ" kelimesindeki **"onu"** zamirinin bir telafisi ve beyânı olduğunu, kelâmın takdirinin ise, "işte böylece, günahkârların kalplerine ona iman etmemeyi sokarız" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu, "Biz onların kalplerinde, ona iman etmemeyi yaratıyoruz" demektir.

3) Biz, iman ve küfrün, kul tarafından meydana getirilemeyeceği hususunu kesin aklî ve apaçık delillerle beyân ettik. Bu böyledir, zira herkes doğruluğu, imanı, ilmi ve hakkı ister. Halbuki hiç kimse, küfrü, cehâleti

ve yalanı elde etmeyi gaye edinmez. Binâenaleyh herkes ancak, imanı ve hakkı elde etmeyi gaye edinip, sonra da bazıları bunu elde edemeyip, aksine küfre ve bâtıla ulaşınca, biz, o küfrün tahakkukunun kul tarafından olmadığını anlamış oluruz.

Buna göre şâyet onlar, "O, o küfrü, imanın ta kendisi zannettiği için elde etmiştir" derlerse, biz deriz ki: Bu durumda, onun bu cehalete ulaşmasının sebebi, daha önceki bir cehâlettir. Böyle olunca, sözümüz, önceki cehalet için geçerli olur. (Bu cehâlet nedir?..) Şâyet bu, başka bir cehâletten dolayı ise, teselsül gerekir ki, teselsül imkânsızdır. Aksi halde, bütün cehâletlerin, o kimsenin kalbinde kendisi tarafından değil de, tam aksine Allah'ın yaratmasıyla bir ilk cehâlete varıp dayanması gerekir ki, işte bizim *"Biz böylece, onu günahkârların kalplerine sokarız.... onlar buna iman etmezler"* ifâdesinde kastedilmiş olduğunu söylediğimiz şey de budur. Buna göre mana, "Biz onların kalplerinde, o Kur'an'a iman etmemeyi yaratırız" şeklinde olur.

Bu demektir ki, Allahu Teâlâ onların kalplerinde küfrü ve dalâleti yaratmıştır. Hem, **İbn Abbas** ve onun talebeleri gibi, müfessirlerin önderleri şahıslar da bu âyetin tefsirinin, "Allah onların kalplerinde küfür ve dalaleti yaratmıştır" şeklinde olduğunda mutabıktırlar. Halbuki, **Mu'tezile**'nin yapmış olduğu tefsir, mütekaddimin müfessirlerden hiç kimsenin söylemediği bir tefsirdir. Binâenaleyh bu tefsir ve te'vil merdûd olmuş olur.

Kâdî, İkrime'nin, "Bundan maksat "işte böylece kasvet ve katılığı o mücrimlerin kalplerine sokarız" şeklinde olduğunu söylediğini" rivayet etmiş, daha sonra da **Kâdî** sözüne devamla "O kasvet, küfrüne devam ve inat etmesi sebebiyle ancak kâfir kimse tarafından meydana getirilmiştir. Binâenaleyh bunun, Allah'a izafe edilmesi doğru olmaz" demiştir. Bu durumda **Kâdî**'ye şöyle denilebilir: "Bu âdeta bir büyüklenme ve işi yokuşa sürme, inatlaşma gibidir. Çünkü kâfir kimse, kendisinde, peygamberin sözünü kabul etme hususunda aşırı bir nefret ve büyük bir uzaklık duyan kimsedir. Öyle ki her ne zaman o onu görürse, rengi değişir, yüzü sararır, çoğu kez uzuvları titremeye başlar; ona ve onun sözüne iltifat edip de kulak veremez hale gelir. Binâenaleyh bu gibi hallerin o kâfirin kalbinde meydana gelmesi, kendisinden asla savuşturamayacağı zorunlu ve adetâ mecburi bir iştir. O halde o fiillerin, kâfirin kendi fiili ve ihtiyarı ile meydana geldikleri nasıl söylenebilir?"

İmdi, şâyet onlar, "Onun, bu gibi halleri bırakıp inkıyad ve kabule, ikrâra dönmesi mümkündür" derlerse, biz deriz ki: Bu, sırf bu yanılmadan ibarettir. Çünkü sen, onun kalbinde bu denli nefret ve bu denli uzaklaşma duygusu mevcutken, onun inkıyâd, kabul, tâat ve rızâya dönebileceğini kastediyorsan, bu bir mükabere ve inatlaşmadır. (Hakkı teslim etmemedir.) Yok eğer, bu gibi rûhi hallerin zevâl bulduğunda, onun kabul ve inkıyad haline döneceğini söylüyorsan, bu doğrudur; ancak ne var ki, bu gibi sebep ve engelleri, onun kalbinden izâle etmek mümkün değildir. Çünkü bunların fâili şâyet o insan ise, bu gibi yapmaya sevk edici ve yapmaktan alıkoyucu halleri elde etmede, kendisinden önce bulunmuş olan bu mahiyetteki başka sebep ve manialara muhtaç olur. Böylece de, sonsuza gitmek gerekir ki, bu imkânsızdır. Yok, eğer onların faili Allah ise, bu durumda o yapmaya sevk eden ve yapmaktan alıkoyan esbâbı onların kalplerine sokanın Allah olması, doğru ve yerinde olmuş olur ki, işte bu da bizim bahsettiğimiz şeyin ta kendisidir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْاَوَّلِينَ *"Nitekim bu ilahi kanun daha önceki inkârcılar hakkında da böyle câri olmuştur"* ifadesine gelince, bu hususta iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu, Mekke kâfirleri için bir tehdittir. Buna göre "Allah'ın sünneti ve yasası, geçmiş ümmetler içinde peygamberleri yalanlayanları helâk etmesi suretinde tecelli etmiştir" denilmek istenmiştir.

b) Bu **Zeccâc**'ın görüşü olup, buna göre âyetin manası, "Allah'ın öncekiler hakkındaki kanun ve muamelesi, o mücrimlerin kalplerine küfür ve dalâleti sokmak biçiminde tezahür etmiştir" şeklindedir. Bu, lafzın zahirine daha uygundur.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَآءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾ لَقَالُوٓا اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

"Onlara, gökten bir kapı açsak da, oradan yukarı çıksalar (dahi), muhakkak ki, "Gözlerimiz döndürülmüştür. Belki de biz, büyülenmişler zümresiyiz" diyeceklerdir" (Hicr, 14-15).

Peygamberin Melek Olmamasının Hikmeti

Bil ki bu söz, Cenâb-ı Hakk'ın En'âm Sûresi'ndeki, *"Eğer sana kağıt içinde bir kitap göndermiş olsaydık da, kendileri de elleriyle onu tutmuş bulunsalardı, o inkârcılar yine behemehâl, "Bu apaçık bir büyüden başkası değildir" derlerdi"* (En'âm, 7) âyetinde bahsedilen şeyin aynısıdır. Netice olarak diyebiliriz ki, müşrikler, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir elçi olduğu hususunda onu, açıkça tasdik eden melekler indirmesini istediklerinde, Allah bu âyette, böyle olması halinde, o kâfirlerin, "Bu, ancak bir sihir nevi'ndendir" diyeceklerini, bu kâfirlerin de "Biz onları görüyor sanıyoruz ama, aslında biz onları görmüyoruz" diyeceklerini beyan buyurmuştur. Netice olarak diyebiliriz ki Allahu Teâlâ, meleklerin indirilmesinde fayda olmadığı için, onları indirmemiştir.

BİRİNCİ MESELE: **Bir Grubun Gördüğü Şey İnkâr Edilebilir mi?**

İmdi eğer, "Büyük bir cemaatin, güpegündüz sağlam ve sağlıklı bir göz ile, müşahede ettikleri şeyin varlığı hususunda şüphe etmeleri nasıl caiz olabilir? Şâyet bu hususta şüphe edilebilseydi, o zaman safsata, (hiçbir şeyin hakikatte olmaması) gerekirdi ki, bu durumda da hisse, maddeye ve müşahedeye itimât diye bir şey kalmazdı" denilirse, **Kâdî** buna şu şekilde cevap vermiştir:

"Allahu Teâlâ onları, gördükleri şeyde şüphe etmekle vasfetmemiş, aksine onları bu sözü söylemekle vasfetmiştir. Halbuki insanın, inat ederek ve işi yokuşa sürerek yalana yeltenmesi caizdir." Sonra **Kâdî,** kendi kendine bir soru sorarak, "Büyük bir kalabalığın, elle tutulur, gözle görülür şeyler hususunda şüpheler izhâr etmeleri doğru mudur?" demiş ve bu soruyu yine kendisi, "Bu, onları, bir delili savuşturmak veya hasmı yenmek için bir araya gelmek gibi muteber ve gerçek bir gaye ile bir araya toplayıp birleştirdiğinde doğru olabilir. Hem bu söz Hz. Peygamber'den melek indirmesini isteyen muayyen bir toplumdan sâdır olmuş olan bir sözdür. Böyle bir istek, ancak o kavmin liderleri tarafından öne sürülür ki, liderlerin sayısı azdır. Az kimseler de, inatlaşmak ve işi yokuşa sürmek gibi olan şeylere yönelebilir.

İKİNCİ MESELE: **Kâfirlerin Mu'cizeyi Sihir Saymaları**

Cenâb-ı Hakk'ın, فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ *"oradan yukarı çıksalar (dahi)"* buyurmuştur. Arapçada bir kimse bir işi gündüzün yaptığında, ظَلَّ فُلَانٌ نَهَارَهُ يَفْعَلُ كَذَا "Falanca gündüzünü şöyle yaparak geçirdi" denilir. Araplar, ancak

gündüzün yapılan her iş hakkında "ظَلَّ - يَظَلُّ - ظَلًّا" tabirini kullanırlar. Bu tıpkı onların, ancak gece yapılan işler hakkında "بَاتَ يَبِيتُ" demeleri gibidir. Bunun mastarı, "ظُلُولًا"dir.

Cenâb-ı Hak, "فِيهِ يَعْرُجُونَ" buyurmuştur. Arapçada "عَرَجَ - يَعْرُجُ - عُرُوجًا" yani **"urûc, yükselmek"** denilir. Kişinin üzerine basarak yukarıya çıkmış olduğu merdivene de "اَلْمَعَارِجُ" denilmesi bundandır. Müfessirlerin, bu âyetle ilgili şu iki açıklaması bulunmaktadır:

1) Cenâb-ı Hakk'ın, *"oradan yukarı çıksalar (dahi)"* ifâdesi, müşriklerin sıfatlarındandır. **İbn Abbas** (r.a.) şöyle demiştir: "Şâyet o müşrikler, merdivenler üzerinde yükselip Allah'ın melekûtuna, kudretine, saltanatına ve Allah'a olan haşyetlerinden dolayı tir tir titreyen o meleklerin ibadetlerini müşahede etselerdi, onlar Peygamber (s.a.s)'in ayın yarılması, cin ve insanların bir benzerini getiremeyeceği o Peygamber'e has Kur'an gibi bir mu'cizeyi inkâr etmeleri gibi, o görmeleri hususunda yine şüpheye düşer, küfür ve cehâletlerinde ısrarlarını sürdürürlerdi.

2) Bu yükselme, meleklere aittir. Buna göre mana, "Allahu Teâlâ şâyet o kâfirleri, semânın, meleklerin inip çıktığı, açılmış kapılarını görebilecekleri bir durumda var etseydi, o zaman bunu, yine olduğunun tersine çevirir ve: "Büyücüler bizi büyülediler ve bizi, asla hakikatleri bulunmayan o batıl şeyleri müşâhede eder bir biçime soktular" derlerdi.

Sekr Kelimesinin Mânaları

Cenâb-ı Hak لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا *"Gözlerimiz döndürülmüştür" diyeceklerdir"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, şeddesiz olarak, **"sukiret"** şeklinde okurken, diğer kıraat imamları, kaf'ın şeddesiyle **"sukkiret"** şeklinde okumuşlardır. **Vâhidî** şöyle der: "سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا"nin anlamı, "Büyü ile gözlerimiz perdelendi ve engellendi, kapandı" şeklindedir. Bu, dilcilerin görüşüdür. Onlar şöyle demişlerdir: Bunun aslı, su fışkırmasın diye yarığı ve çatlağı tıkamak manasına gelen **"es-sekru"** kelimesinden gelmektedir. Böylece sanki o gözler, tıpkı, seddin suyun akışına mani olması gibi, bakıştan men edilmiş olurlar. Bu fiili, şeddeli okumak ise, aynı mananın daha fazlasını iktizâ etmektedir."

Ebû Amr İbn el-Alâ ise, şöyle demektedir: "Bu kelime, içkinin vermiş olduğu sarhoşluğu ifâde eden **es-sekru** kelimesinden alınmıştır. Yani, "O

gözler tıpkı, sarhoş bir adamın başına gelen durum gibi, aklının karışması gibi, kızmış ve o kızgınlık sebebiyle de onların görmesi ve bakışı bozulmuş" demektir. Şeddesiz okuyuşun manası bu olduğuna göre, şeddelisi ile bu işin tekrar tekrar meydana geldiği kastedilmiştir." **Ebu Ubeyde** de şöyle demiştir: "سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا" ifâdesi, "gözlerimiz kapandı, perdelendi; binâenaleyh onların durması ve vazife yapamaz hale gelmesi gerekir" demektir. Bu görüşe göre bu kelimenin aslı, **"sükûn"** manasına varıp dayanmış olur. Nitekim, Arapçada rüzgâr dindiğinde "سَكَرَتِ الرِّيحُ سَكْرًا" denilir. Yine, sıcaklık sona erdiğinde, sükûne erdiğinde "سَكَرَ اَلْمَرُّ يَسْكُرُ" denilir. Rüzgârın esmediği gece manasında "لَيْلَةٌ سَاكِرَةٌ" denilir. Nitekim **Şair Evs** de şöyle demiştir:

حَذِلَتْ عَلَى لَيْلَةٍ سَاهِرَهُ فَلَيْسَتْ بِطَلْقٍ وَلَا سَاكِرَهْ

"Uykusuz geçirdiğim bir gece yüzünden, gözlerim kızardı, bakamaz oldum!. Bir gece ki, ne sakin idi ne de pırıl pırıl." Yine, şaşıp bakamaz hale geldiğinde, **"sekeret aynuhû sekren"** (Gözü şaşırdı, bakamaz hale geldi) denilir. Buna göre "سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا" ifâdesinin manası, "Gözlerimiz bakamaz hale geldi" şeklinde olur. Bu görüş **Zeccâc**'ın tercih ettiği görüştür. **Ebu Ali el-Farisî** ise şöyle demiştir: Bu tabirin manası, "O gözlerimizin nuru nüfuz etmez ve eşyayı nasıl iseler öylece algılayamaz hale geldiler" şeklindedir. Buna göre âyetteki **"sekr"** kelimesinin manası, "Bir şeyi, devamlı olan âdet ve alışkanlığından çıkarıp, düzenini bozmak olur. Suyu, eski akmış olduğu arktan çevirmek manasına gelen **"Teskîru'l-mâi"** deyimi de bu anlamdadır. İçkideki sarhoşluk, yani **"sekr"** de, kişinin uyanık iken, içmeden önceki zihnî keskinliğinin sona erip onun düşünce ve zihninin, içmeden önceki gibi nüfuz sahibi olmaması demektir, "سُكِّرَتْ" ifâdesiyle ilgili olan bu dört görüş gerçekte mana cihetiyle birbirine yakındırlar. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Mu'tezile'nin Sihri İnkârı**

Cübbâî şöyle der: "Sihirbazların, insanların gözlerini büyüleyebilecekleri, böylece de onların, insanlara, bir şeyi olduğundan başka bir biçimde gösterebileceklerini caiz görenlerin, nebî ve peygamberlere olan imanları sadık, doğru olmaz. Bu böyledir, zira onlar bunu tecviz ettiğinde, bu durumda belki de, **Muhammed İbn Abdullah** diye gördüğü bu kimse, o Muhammed değil, aksine şeytan; müşahede ettiğimiz o mu'cizelerin de aslında hakikatleri yoktur; aslında bunlar, o sihirbazların bâtıl fikirleri

nev'inden şeyler olmuş olur. Bu kapı açıldığında da, her şey bâtıl olur." Allah, en iyi bilendir.

Vahdaniyetin Gökteki Delilleri

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

"Celâlim hakkı için, biz gökte burçlar yaptık, onları, temâşâ edenler için süsledik. Biz onları taşlanan her şeytandan koruduk. Ancak kulak hırsızlığı eden (şeytanın) ardına, apaçık bir ateş parçası düşmektedir" (Hicr, 16-18).

Bil ki Allahu Teâlâ, nübüvveti inkâr edenlerin şüphelerini cevaplayıp, nübüvvete dâir hüküm de, tevhitle ilgili hükme dayandığı için, bunun peşi sıra tevhidin delillerini getirmiştir. Tevhidin delilleri de, semâvî ve arzî (gökteki ve yerdeki) diye iki kısma ayrılınca, önce semâvî delilleri zikrederek, *"Celâlim hakkı için, biz gökte burçlar yaptık, onları temâşâ edenler için süsledik"* buyurmuştur. **Leys** şöyle der: "Burç, feleğin burçlarından biridir. **"Burûc"** lafzı cemi olup, bunların sayısı on ikidir. Bunun bir benzeri de, *"Gökte burçlar yaratan Allah'ın şânı ne yücedir"* (Furkân, 61) âyeti ile, *"Andolsun burçlara sâhib olan göğe"* (Burûc, 1) âyetidir. Bu âyetin, hür ve irade sahibi bir yaratıcının varlığına delâlet edişi şöyledir: Bu burçların karakterleri, hüküm erbabı arasında ittifak edildiği üzere, farklı farklıdır. Durum böyle olunca, felekler, mahiyetleri itibari ile farklı farklı parçalar ile gerçekte birbirinden değişik parçalardan mürekkeptir. Her mürekkep için, mutlaka ihtiyarı ve hikmeti ile, o cüzleri ve parçaları bir araya getirecek bir terkip edicinin (bir araya getiricinin) bulunması gerekir. Böylece, göğün burçlardan meydana gelmiş olmasının, hür ve irade sahibi bir fâil-i muhtarın varlığına delâlet etmiş olduğu sâbit olur ki, işte elde edilmek istenen netice de budur.

Cenâb-ı Allah'ın "وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ" âyetleri ile ilgili geniş izahımızı, Mülk Sûresi'nde .. "وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ" (Mülk, 5) âyetinin tefsirinde yaptık. Dolayısıyla burada, söylenmesi gereken miktarı ile o izahları tekrar edeceğiz.

Cenâb-ı Allah "وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ" buyurmuştur ki, bu, "Biz o gökleri, yaratıcının varlığına ve birliğine istidlâl edip, ibret alacaklar için, güneş, ay ve yıldızlarla süsledik" demektir.

Göğü Şeytanlardan Korumanın Manası

Allahu Teâlâ, وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ *"Onları, taşlanan her şeytandan koruduk"* buyurmuştur. Buna göre eğer, "şeytanın gökleri yıkmaya kudreti olmadığı halde, göklerin ondan korunması ne demektir ve göklerin onlardan korunmaya ne ihtiyacı var?" denilirse, biz deriz ki: "Cenâb-ı Hak, şeytanı göklere yaklaşmaktan men edince, gökleri şeytanın yaklaşmasından korumuş olur. Binâenaleyh Allah'ın gökleri onlardan koruması, tıpkı, evlerimizi ve yerlerimizi zararından korkulan bir casustan koruması gibidir."

Recm Kelimesinin Manası

Sonra biz diyoruz ki: Arapçada **"recm"**, taş atmak manasınadır. Öldürme işine de, taşlayarak recme (öldürmeye) benzetilerek, **"recm"** denilmiştir. **Recm,** sövmek - saymak manasına da gelir. Çünkü bu, çirkin söz söylemek manasını da ifade eder. Nitekim "لَأَرْجُمَنَّكَ" (Meryem, 46) âyetinde bu mânada kullanılmıştır. **Recm,** atılan şeye denir. وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ *"Bunları, şeytanlara atılan şeyler yaptık"* (Mülk, 5) yani, "onlara atılan birer mermi kıldık" âyeti de bu manadadır. **Recm,** zanna dayanarak söz söylemek, bir şey ortaya atmak manasını da ifade eder. رَجْمًا بِالْغَيْبِ *"Gaybı taşlayarak (karanlığa kurşun sıkarak)"* (Kehf, 22) âyeti de bu manadadır. Çünkü o insan bunu, zannına göre atıp tutuyor. **Recm,** lanet etmek ve kovmak manasına da gelir. Âyetteki, *"Her racîm şeytan"* ifâdesini, müfessirler bütün bu manalarla izah etmişlerdir. Bu cümleden olarak **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Şeytanlar, önceleri göğe çıkmaktan men edilmemişlerdi. Bundan dolayı göklerde dolaşıyor, meleklerden gaybın haberlerini duyuyor ve o haberleri kâhinlere ulaştırıyorlardı. Ama **Hz. İsâ** (a.s) doğunca, onlar üç kat gökten men edildiler. Hz. Muhammed (s.a.s.) doğunca da, bütün göklerden men edildiler. Dolayısıyla onlardan her biri, kulak hırsızlığı yapmak (laf çalmak) istediklerinde, ateş parçaları ile taşlanır, uzaklaştırılırlar."

Hak Teâlâ'nın إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ *"Ancak kulak hırsızlığı eden (şeytan)"* ifâdesindeki "illa" edatını, istisnâ (müstesna) manasına hamletmek mümkün değildir. Bunun delili şudur: Onların kulak hırsızlığı yapmaya yönelmeleri, "gökleri onlardan korunmuş olma" özelliğinden çıkarmaz. Fakat onlar oraya girmekten men edilmişlerdir ve oraya yaklaşma çabası içindedirler. Binâenaleyh bu edatın, gerçek manada bir istisna olması doğru olmaz. Dolayısı ile bunun, "lâkin" manasında olması gerekir. **Zeccâc** şöyle demiştir: "مَنِ اسْتَرَقَ" ifâdesindeki "men" ism-i mevsûlü, bu izaha göre mahallen mansubdur. Bunun, إِلَّا مِمَّنِ اسْتَرَقَ "Fakat kulak hırsızlığı yapanlardan her birinin" takdirinde olmak üzere cer mahallinde olması da câizdir (mümkündür.) **İbn Abbas** (r.a.) "Cenâb-ı Hak, *"Kulak hırsızlığı"* ifâdesi ile, çalabildikleri, kapıp kaçtıkları önemsiz haberleri kastetmiştir. Çünkü şeytanlardan, mütemerrid olanlar, göğe doğru çıkarlar, ama ateşten mermilerle taşlanırlar. O ateşler onları yakar, ama öldürmez. O şeytanlardan bazıları hilekârlık yapıp, sanki bu işi yapabiliyorlarmış gibi göstererek, insanları saptıran birer cin olurlar.

Şeytanların Şihablarla Kovulması

Âyetteki فَأَتْبَعَهُ *"ardına düşer"* ifâdesinin manasını, A'râf Sûresi'ndeki **Bel'âm b. Bâura kıssası** ile ilgili "فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ" (A'râf, 175) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Bu, "Onun peşine düşer, onu kovalar" demektir. **Şihâb** ise, parlayan bir ateş parçası demektir. Sonra yıldızlar ve süngüler, kendilerindeki parıltıdan ötürü, ateşe benzedikleri için **"şihâb"** diye isimlendirilmişlerdir.

Bil ki bu konuda, Mülk ve Cin sûrelerinde ele aldığımız bazı ince bahisler vardır. Bunlardan, sadece şu problemi ele alacağız: Bir insan şöyle diyebilir: "Siz az da olsa şeytanların göklere çıkabildiğini, meleklerin içine karıştığını, onlar birbiri ile gayb haberlerini konuşurken, onlardan bu haberleri duyabildiklerini, sonra oradan inip kâhinlerine bunları bildirebildiklerini söylerseniz, o zaman gaybdan haber verme işinin, mu'cize olmaktan çıkması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in haber verdiği her gayb ile ilgili olarak, bu ihtimal söz konusu olmuş olur. Bu durumda da bu gayblar, onun peygamberliğinin doğruluğuna delâlet eden bir mu'cize olmaktan çıkar. Allahu Teâlâ'nın, şeytanların Hz. Peygamber (s.a.s.)'in doğumundan sonra artık bunu yapamadıklarını haber vermiş olduğu da söylenemez. Çünkü biz diyoruz ki, onların bundan aciz olduğunu söylemek, ancak Hz. Muhammed'in peygamber, Kur'an'ın hak kitap olduğunu kesin

olarak söyledikten sonra mümkündür. Bunları kesin olarak söylemek de, ancak mu'cizeler vasıtasıyla mümkündür. Gaybdan haber vermenin mu'cize olması ise, ancak bu ihtimal çürütüldükten sonra söz konusudur. Bu durumda bir devr-i fasit olması gerekir ki, devr-i fasit bâtıl ve imkansızdır."

Buna şu şekilde cevap verilebilir: Biz, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber oluşunu, diğer mu'cizelerle ispat ederiz. O'nun peygamberliğini bilip öğrendikten sonra da, Allahu Teâlâ'nın şeytanları, işte bu yolla gayb bilgisi almaktan âciz bıraktığını kesin olarak söylüyoruz. Bu durumda, gaybdan haber vermek bir mu'cizedir ve bu şekilde ortaya çıkan devr-i fâsit savuşturulmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Tevhîdin Yeryüzündeki Delilleri

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

"Yeryüzünü de yaydık. Onda sabit dağlar yerleştirdik. Oralarda, ölçülmüş her şeyden nebatlar bitirdik. Orada hem sizin için, hem rızıklarını temin edemeyeceğiniz kimseler için birçok geçim vesileleri yarattık" (Hicr, 19-20).

Bil ki, Allahu Teâlâ, tevhidin semavî delillerini izah edince, peşi sıra, tevhidin yeryüzündeki delillerini getirmiştir. Bunlar birkaç çeşittir.

Birinci çeşit delil, وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا *"Yeryüzünü de yaydık"* âyetinin ifâde ettiği hususdur. **İbn Abbas** (r.a): "Bu, "Biz onu, suyun yüzüne döşeyip yaydık" manasındadır" demiştir. Bu hususta, başka bir ihtimal daha vardır. Çünkü yeryüzü bir cisimdir. Cisim ise üç boyuta, yani uzunluk, genişlik ve derinliğe doğru uzayan (üç boyutu olan) şeydir. Durum böyle olunca, yeryüzünün maddesinin, bu üç boyutta uzaması, (yer alması) belli bir sınırla sınırlandırılmıştır. Çünkü her cismin sonlu, sınırlı olması gerektiği sabittir. Durum böyle olunca, bu sınırların (ölçülerin) daha fazlasının veya daha noksanının düşünülebilmesine rağmen, yeryüzünün boyutları belli bir sınırla sınırlandırılmıştır. Durum böyle olunca, bu ölçülerin daha fazla veya daha az olması mümkün bir şey olduğu halde, bu uzama (boyut), o

belli miktar (ölçü) ile sınırlandırıldığına göre, bunun bir tahsis edenin (sınırlandıranın) tahsisi, (sınırlandırması) ve bir takdir edenin (miktarını belirleyenin) takdiri ile olmuş olması gerekir. O takdir eden de Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır.

Yerin Küre Şeklinde Olması

Eğer, *"yeryüzünü de yaydık"* âyeti yeryüzünün düz olduğunu göstermez mi?" denirse, biz deriz ki: Evet çünkü yeryüzü her ne kadar küre şeklinde ise de, son derece büyük bir küredir. Büyük bir kürenin yüzeyinin küçük parçalarına bakıldığında, sanki düz bir yüzey gibi görülür. Durum böyle olunca, ileri sürülen bu problem (soru) ortadan kalkar. Bunun böyle oluşunun delili, *"Biz, dağları birer kazık yapmadık mı?* (Nebe', 7) âyetidir. Allah, bu dağları, üzerinde koskoca ve dümdüz yaylalar bulunduğu halde, *"kazıklar"* diye adlandırmıştır. Burada da böyledir.

Yere Dağların Kazık Gibi Çakılması

İkinci çeşit delil, وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ *"Onda sâbit dağlar yerleştirdik"* âyetinin ifade ettiği hususdur. **"Revâsi"**, sâbit dağlar demek olup, müfredi "رَاسِيٌ"dür. Bunun cemisi, **"râsiyetün"**; cem'ül-cem'i (cemisinin cemisi) ise **"revâsî"**dir. ...وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ *"(Allah) yere, sizi sallamasın diye ağır baskılar (dağlar) koydu"* (Lokman, 10) âyetinde olduğu gibi. Bu ifadenin tefsiri hususunda iki izah yapılmıştır:

Birinci izah: İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, yeryüzünü suyun üzerine döşeyip yaydığında, yeryüzü, üzerindekileri tıpkı bir gemi gibi neredeyse devirecekti. Derken üzerindekileri böyle sallamasın diye, Allah yeryüzüne ağır dağlarla âdeta demir attırdı."

Eğer, "Siz Allahu Teâlâ'nın yeryüzünü dağlar olmaksızın yaratıp da, onun, üzerinde bulunanları sallaması neticesi, orada dağları yarattığını mı söylüyorsunuz, yoksa Allahu Teâlâ'nın yeri ve dağları birlikte yarattığını mı söylüyorsunuz?" denilirse, biz deriz ki, her iki durum da ihtimal dâhilindedir.

İkinci izah: Bu ifade ile, Allahu Teâlâ'nın o dağları, yeryüzünün yollarına, kenar ve bucaklarına, insanları götüren işaretler olması için yaratmış olması kastedilmiştir. Çünkü o dağlar âdeta birer ipucudur. Bunlar sayesinde insanlar dosdoğru yollarından şaşmazlar ve yanılgıya düşmezler. Bu izah, ihtimali kuvvetli olandır.

Bitkilerin Ölçü ile Yaratılması

Üçüncü çeşit delil, وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ *"Oralarda ölçülmüş her şeyden nebatlar bitirdik"* âyetinin ifade ettiği hususdur. Bu ifade ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Buradaki **"fîha"** (oralarda) ifâdesindeki zamirin, hem "yeryüzü"ne" râcî olması, hem de "sabit dağlar"a râcî olması ihtimal dâhilindedir. Fakat bu zamirin "yeryüzü"ne râcî olması daha evlâdır. Çünkü istifâde edilen her türlü bitki çeşidi, ancak yeryüzünün her yerinde biter. Dağdaki (yabani) meyvelerin faydaları azdır. Bazıları bu zamirin "sabit dağlara" râcî olmasının daha evlâ olacağını söylemişlerdir. Çünkü madenler de, ancak dağlarda oluşur. Örfte ve âdette ölçülmüş (kıymetli) şeyler, bitkiler değil, madenlerdir.

İkinci bahis: Âlimler âyetteki **"mevzûn"** (ölçülmüş) kelimesi ile ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

Bitkilerin Geçim Vesilesi Olma Keyfiyeti

1) Bununla, o şeylerin, ihtiyaca göre ayarlanmış olmaları kastedilmiştir. **Kâdî** şöyle der: "Bu izah, doğruya daha yakındır. Çünkü Hak Teâlâ, insanların ihtiyacı olan ve istifâde edecekleri miktarı bilir ve yeryüzünde o kadarını bitirir. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, bunun peşinden, *"Orada sizin için birçok geçim vesileleri yarattık"* buyurmuştur. Çünkü bitkilerle meydana çıkan o rızık, insanlar için iki açıdan geçim olur:

a) Yeme ve bizzat istifâde etme.

b) Onların ticaretini yaparak..."

Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: **"Vezin** (tartı), ancak miktarı belirlemek için kullanılır. Binâenaleyh miktarını belirleme manasında **"vezin"** lafzının zikredilmesi, sebebin isminin müsebbebe (neticeye) verilmesi kabilinden olmuş olur. Hem sonra bu mana, *"O'nun nezdinde her şey ölçü iledir"* (Ra'd, 8) âyeti ve *"Hiçbir şey hâriç olmamak üzere, (hepsinin) hazineleri bizim nezdimizdedir. Biz onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz" (*Hicr, 21) âyeti ile kuvvet kazanır."

2) Bu âlem, sebepler âlemidir. Allahu Teâlâ, madenleri, bitkileri ve canlıları, ancak bu âlemin unsurlarının (elementlerinin) terkibi ile meydana getirmiştir. Binâenaleyh mutlaka hem topraktan, hem su ve havadan, hem de sıcaklık ve soğukluk bakımından güneş ve yıldızların tesirinden belli

bir miktarın bulunması gerekir. Dolayısı ile biz, o belli miktardan fazlasını veya noksanını takdir edecek (düşünecek) olsak, madenler, bitkiler ve canlılar oluşmaz. O halde, Allahu Teâlâ bütün bunları, kudreti, ilmi ve hikmeti ile belli bir tarz üzere takdir etmiştir. Böylece sanki de onları hikmet terazisi ile tartmış ve neticede bunlar meydana gelmiştir.

3) Örfü bilenler: "Falancanın hareketleri mevzûn (ölçülü)dür" derler. Bu "onun hareketleri, hikmete uygun, münasip ve güzeldir" demektir. "Şu söz ölçülü bir sözdür" denilir. Bu ifâde, o, boş olmayan, tutarsızlıktan uzak, güzel ve münasip olduğunda söylenir. Binâenaleyh bu tabir ile, o sözün hikmet ve akıl terazisi ile tartılmış olduğu manası kastedilmiştir. Velhasıl örfe itibar edenler, **"mevzûn"** (ölçülü) kelimesini, güzel ve uygun manasına kullanmışlardır. Buna göre, âyetteki *"Oralarda, ölçülmüş her şeyden nebatlar bitirdik"* tabiri "Her şeyden, münasip, uygun, akl-ı selimce güzel, hoş, maslahata (insanların menfaatine) uygun görünenleri yarattık" demektir.

4) Yeryüzünde biten şeyler iki çeşittir:

a) Madenler,

b) Bitkiler... Madenlerin hepsi de ölçülüdür. Bunlar, yedi madde (el-ecsâdu's-seb'a) taşlar, tuzlar **"zâcât"** ve diğer madenlerdir. Bitkiler ise, sonunda ölçülebilen hale gelir. Meyvelerin çoğunda da durum böyledir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak, وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ *"Orada, sizin için birçok geçim vesileleri yarattık"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Me'âyiş" kelimesinin manasını A'râf Sûresi'nde incelemiştik. Âyetteki وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ *"Hem de rızıklarını temin edemeyeceğiniz kimseler için"* ifadesi ile ilgili olarak da iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bu cümle "لَكُمْ" kelimesinin mahalline ma'tuf olup, manası, "Hem sizin için, hem de azıklarını temin edemeyeceğiniz kimseler için geçim vesileleri verdik" şeklindedir.

İkinci görüş: Bu ifâde, **"me'âyiş"** (geçimler) lafzı üzerine atfedilmiş olup manası "Biz sizin için birçok geçim vesileleri ve azıklarını temin edemeyeceğiniz kimseler verdik" şeklindedir. Bu görüşe göre, şu üç ihtimal söz konusudur:

Herkesi Rızıklandıran Allah'tır

Birinci ihtimal: "**Men**" (kimseler) kelimesi, akıllılar (insanlar) hakkında kullanılır. Binâenaleyh bu ifâde ile, akıl sahibi olanların kastedilmiş olması gerekir ki, bunlar da insanın çoluk-çocuğu, köleleri, hizmetçileridir. Buna göre âyetteki ifadenin izahı şöyledir: İnsanlar genel olarak âilelerini, kölelerini ve hizmetçilerini rızıklandırdıklarını, onları beslediklerini sanırlar. Halbuki bu yanlıştır. Çünkü hizmet edeni de, edileni de; mâlik olanı da, olunanı da rızıklandıran Allahu Teâlâ'dır. Çünkü eğer Allahu Teâlâ yiyecek ve içecekleri yaratmasaydı, hem gıdalanma, hem de hazmetme kuvveti vermeseydi, hiç kimse için rızıklanma söz konusu olmazdı.

İkinci ihtimal: Bu **Kelbi**'nin görüşü olup, o, "Bu ifadeyle, yabanî hayvanlar ve kuşlar kastedilmiştir" demiştir.

İmdi eğer, "**men** edatı, akıllı kimseler için kullanılabildiği halde, bu izah nasıl doğru olabilir?" denilirse, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilir:

a) Bu edat, akıllı olmayan varlıklar için de kullanılabilir. Bunun delili, وَاللّٰهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِنْ مَاءٍ فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى بَطْنِهٖ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى رِجْلَيْنِ وَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى اَرْبَعٍ *"Allah her hayvanı sudan yarattı. İşte bunlardan kimi karnı üstünde yürüyor, kimi iki ayağı üstünde yürüyor, kimi de dört ayağı üstünde"* (Nûr, 45) âyetidir.

b) Allahu Teâlâ, bütün canlıların rızkının, kendisine âit olduğunu belirtmiştir. Çünkü O, *"Yerde yürüyen hiçbir canlı hâriç olmamak üzere, rızıkları Allah'ın üstünedir"* (Hûd, 6) buyurmuştur. Böylece, her canlı ihtiyaç hissettiğinde, sanki yaratanından rızkını istiyor ve bu bakımdan da aklı olanlara benzemiş oluyor. Dolayısıyla aklı olan varlıklar için kullanılan edatın, onlar hakkında kullanılması akıldan uzak sayılmaz. Baksana Allahu Teâlâ, *"Ey karıncalar, yuvanıza girin"* (Neml, 18) buyurmuş ve onları akıllılar (insanlar) için kullanılan cemi sîgası ile zikretmiştir. Yine Allah putlar hakkında, فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّيْ *"işte onlar benim düşmanımdır"* (Şuarâ, 77) ve وَكُلٌّ فِيْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ *"Hepsi de (ay ve güneş) birer felekte yüzerler"* (Yâsin, 40) buyurmuştur. İşte bu âyette de, onlar bu bakımdan akıllı varlıklara benzedikleri için, akıllılar için kullanılan bu lafzın, yabani hayvanlar ve kuşlar için kullanılması uzak bir ihtimal sayılmaz.

Bir hikâyede şöyle görmüştüm: Vâdilerde ve dağlarda sular azalmış, bir yıl susuzluk doruk noktaya ulaşmış ve insanlar, bazı vahşi hayvanların susuzluğu artınca, başlarını göğe diktiklerini görmüşler. Bunu gören

kimseler şöyle demişler: "Bunun üzerine, bulutların toplandığını ve vâdiler dolusu yağmur yağdırdığını gördük."

Üçüncü ihtimal: Biz bu ifâdeyi, "câriyeler, köleler, yabani hayvanlar ve kuşlar" hakkında kullanılmış kabul ediyoruz. İşte bundan dolayı, akıllılar tarafı, akıllı olmayanlara tağlib edilerek (onlar esas alınarak), bunlar için "**men**" edatı kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE

"وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ" cümlesinin mecrûr olan "**lekûm**"deki zâmir üzerine atfedilmesi câiz değildir. Çünkü mecrûr, zamir üzerine atfedilemez ve mesela "اَخَذْتُ مِنْكَ وَزَيْدٍ" denilemez. Bu ifâde ancak "Zeyd" kelimesinin başına da "min" harf-i cerri getirilirse doğru olur. Bu mesela وَاِذْ اَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ... *"Hani peygamberlerden senden ve Nûh'tan misak almıştık"* (Ahzab, 7) âyetinde de böyledir. Bil ki bu "تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْاَرْحَامَ" (Nisâ, 1) âyetindeki "**erhâm**" lafzını mecrûr okuyanlara göre câizdir. Biz bu meseleyi o âyette ele almıştık. Allah en iyi bilendir.

وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزَآئِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ اِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾ وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَآ اَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾

"Hiçbir şey hâriç olmamak üzere, her şeyin hazineleri bizim nezdimizdedir. Biz, onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz. Biz, aşılayıcı rüzgârlar gönderdik. Gökten de su indirip, onunla sizleri suvardık. Bunların, hazinedârları siz değilsiniz" (Hicr, 21-22).

Her Şeyin Hazinesi (Kaynağı) Allah İndindedir

Bil ki Allahu Teâlâ yeryüzünde, her şeyi ölçülü olarak bitirip, orada birçok geçim vesileleri yarattığını beyan buyurunca, bunun peşinden, âdeta bunun sebebi gibi olan şeyi zikrederek, *"Hiçbir şey hâriç olmamak üzere hepsinin hazineleri bizim nezdimizdedir"* buyurmuştur. İşte bu, bu sûrede zikredilen **tevhit delillerinden dördüncüsü**dür. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî (r.h) şöyle der: "**Hazâin** kelimesi, "**hizâne**"nin cemisidir. **Hizâne** ise, içinde bir şey biriktirilip, korunan yer demektir. **"Hizâne"** aynı zamanda, "biriktirip korumak" (hazinelemek) manasında bir mastardır. Nitekim, birisi, bir şeyi hazinesinde (kasasında v.b. yerinde) koruduğunda, topladığında, "حَزَنَ الشَّيْءَ - يَحْزُنُهُ" denilir." Bütün müfessirler, âyetteki bu tabir ile yağmurların kastedildiği görüşündedirler. Çünkü yağmur, insanların, kuşların ve yabani hayvanların geçimlerinin ve rızıkların sebebidir. Binâenaleyh Allahu Teâlâ onlara geçim vesilelerini verdiğinden bahsedince, geçimlerin sebebi olan o yağmurların hazinelerinin de, kendisi katında, yani emri, hükmü ve idaresi altında olduğunu beyan buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ *"Biz onları malum bir miktar dışında indirmeyiz"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâde ile, "yetecek miktarı" manasını kastettiğini söylerken, **Hakem** şöyle demiştir: "Hiçbir yılın yağmuru, bir başka yılınkinden daha çok değildir. Fakat bir yıl bir yöre insanları daha çok yağmur alırken, bir başka yöre mahrum edilir.[10] Yani Allahu Teâlâ, yağmuru her yıl belli miktarda yağdırır. Fakat onu, istediği yere, istediği kadar, istediği kimselere yöneltir.

Birisi şöyle diyebilir: "Âyetin lafzı, bu manaya delâlet etmiyor, çünkü *"Biz onları malum bir miktar dışında indirmeyiz"* âyeti, Allahu Teâlâ'nın yağmuru bütün yıllar aynı oranda indirdiği manasına gelmez. Binâenaleyh âyeti bu manaya hamletmek, delilsiz bir zorlama olur. Hem sonra derim ki: Hak Teâlâ'nın, *"Hiçbir şey hâriç olmamak üzere, hepsinin hazineleri bizim nezdimizdedir"* buyruğunu da sadece yağmur manasına almak da, sırf bir tahakküm (delilsiz zorlama)dır. Çünkü buradaki "hiçbir şey" ifâdesi, deliller ile müstesnâ olan hariç, kendisine "şey" denilen, her şeyi içine alır. Deliller ile müstesnâ olan da, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd ve kadîm olan Allahu Teâlâ'dır. O halde O'nun, *"Hiçbir şey hâriç olmamak üzere, hepsinin hazineleri bizim nezdimizdedir"* ifadesi, bütün o şeylerin, Allah'ın takdir edip, yarattığı şeyler olduğuna bir işarettir: Bu hususta sözün özü şudur: Bununla, bütün mümkin varlıkların, Allah'ın takdir edip yarattığı ve kendilerini istediği biçimde yokluktan varlığa çıkardığı mülkleri olduğu manası kastedilmiştir. Fakat Allahu Teâlâ'nın gücünün yettiği şeyler sonsuz ise de, Allah'ın bu şeylerden, var ettiklerinin sınırlı, (belli sayıda ve ölçüde) olması

10 Bundan sonra matbu nüshada «وربما كان فى البحر» şeklinde bir cümlecik vardır ki, burada bir mana veremedik. İhmal edilmesi halinde, mana teselsülü devam etmektedir (Ç).

gerekir. Çünkü sınırsız şeylerin varlık âlemine girmeleri imkansızdır. O halde, Hak Teâlâ'nın *"Hiçbirş ey hâriç olmamak üzere her şeyin hazineleri bizim nezdimizdedir"* tabiri Allah'ın makdûrâtının (güç yetireceği şeylerin) sonsuz olduğuna; *"Biz onları malum bir miktar dışında indirmeyiz"* ifâdesi de, o sonsuz şeylerden varlık âlemine girenlerin (var edilenlerin) sınırlı olduğuna bir işarettir. Onlardan var edilmeyenler sonsuz olunca, hiç şüphesiz var olan şeylerin, o vakitten önce veya sonra başka bir zamanda meydana gelmesi mümkün olduğu halde, mukadder bir vakitte meydana gelir. Yine, başka mekanlarda meydana gelmesi mümkün olduğu halde, belli bir mekânda ve aklen kendi sıfatları yerine başka sıfatların meydana gelmesi mümkün olduğu halde, belli ve muayyen sıfatlarla meydana gelir. Bu böyle olunca, bu sonsuz şeylerin o belli vakit, belli mekân ve zıtları yerine o belli sıfatlara tahsis edilmesi, mutlaka bir muhassis (tahsis eden)in tahsis etmesi ve de takdir edenin takdiriyle olması gerekir. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz"* beyanından murat budur. Bu, "Bu caiz ve mümkün durumları, sıfatları bu eşyaya has kılan kâdir ve muhtar olan birisi, Allah olmasaydı, bu mümkün sıfatların onlara tahsis edilmesi imkânsız olurdu" manasındadır.

Bu âyet-i kerimedeki **"inzâl"**, (indirmek)ten maksat Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizin için davarlardan sekiz çift indirdi"* (Zümer, 6) ve *"Bir de... demiri indirdik"* (Hadid, 25) âyetinde olduğu gibi, **"ihdâs"** (meydana getirmek), **"inşâ"** (inşa etmek) ve "ibdâ" etmek anlamındadır. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE: **Ma'dum (Olmayan) Hakkında "Şey" Denir mi?**

Mevcut olmayan, "ma'dûm" olana da "şey" denileceği hususunda, bazı Mu'tezile bilginleri bu âyete tutunarak şöyle demişlerdir: "Çünkü, Allahu Teâlâ'nın, *"Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsinin hazineleri bizin nezdimizdedir"* ifâdesi, her şeyin "hazineler" kapsamında olmasını ve bu hazinelerin de Allah katında bulunmasını gerektirir. Allah katında mevcut olan bu hazinelerden muradın ise, mevcut olması itibariyle var olan şu şeyler olması caiz değildir. Çünkü biz, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz, onları malûm bir miktar dışında indirmeyiz"* ifâdesindeki, "indirmek" (inzal)den muradın, **"ihdâs"** (var etmek), **"inşâ"** (meydana getirmek), **"tekvîn"** (varlık vermek) ve **"ibdâ"** (yaratmak, ortaya çıkarmak) olduğunu beyan etmiştik. Bu, o hazinelerin Allah katında bulunuşunun, varlık âlemine girip, var olmalarından daha önce olmasını gerektirir. Bu bâtıl olunca, bundan muradın, "bu zâtlar hakikatler ve mahiyetler, Allah katında tekarrur etmişti, yani

onlar, hakikatler ve mahiyetler olarak sabit idiler. Sonra Allah onlardan bazısını indirdi; yani, yokluktan varlığa çıkardı" manasında olması gerekir."

Bir kimse buna şöyle diyerek cevap verebilir: "Şüphe yok ki, "hazineler" lafzı, burada temsil ve tahyîl, yani tasvir üslûbunda zikredilmiştir. Binâenaleyh bundan muradın, Allahu Teâlâ'nın bu şeyleri var etmeye, meydana getirmeye ve yokluktan varlığa çıkarmaya kâdir olduğunu bildirmek manasını anlamak niçin caiz olmasın? Bu takdire göre, Mu'tezile'nin istidlâli düşer. Bununla beraber bazı ince konular varlıklarını sürdürürler. Allah en iyisini bilendir."

Rüzgârların Aşılama Yapması

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ *"Biz, aşılayan rüzgârlar gönderdik"* ifâdesine gelince, bil ki bu, **tevhit delillerinin beşinci nev'i**dir. Bununla ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Rüzgârların aşılayıcı olarak vasfedilmeleri hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

1) **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Rüzgâr, ağaçları ve bulutları aşılamaktadır." Bu, (aynı zamanda) **Hasan el-Basri, Dahhâk** ve **Katâde**'nin de görüşüdür. Bunun aslı, Arapların erkek deve dişi deveye (erlik) suyunu bırakıp da, dişi deve hamile kaldığında söylemiş oldukları, "لَقَحَتِ النَّاقَةُ وَأَلْقَحَهَا الْفَحْلُ" tabirinden alınmıştır. Bunun gibi, rüzgârlar da, bulutları aşılayan erkek (deve) yerine geçmektedir."

Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak **İbn Mes'ûd** ise şunu söylemiştir; "Allah, bulutları aşılayıp da, onların su yüklenmesi ve suyu (yağmuru) bulutun içine bırakması için rüzgârları gönderir. Sonra o bulut sıkışır ve sütü bol devenin sağılması gibi, onu şarıl şarıl akıtır." Bu, rüzgârların bulutu aşılamasının tefsir edilişidir; ağaçları aşılamasına gelince, onu zikretmemişlerdir.

Buna göre eğer, "Rüzgârlar aşılayıcı (مُلْقِحَة) oldukları halde, niçin "aşılanmış yüklenmiş" manasında olan "لَوَاقِحُ" kelimesi kullanılmıştır" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Ebu Ubeyde'nin benimsediği görüşe göre, **"levakıh"** kelime burada, **"mulkıha"** kelimesinin çoğulu olan **mülkıhât** (aşılayıcılar, aşılayanlar) anlamındadır. Nitekim o, kardeşine bir ağıt yakan Süheyl'in şu beytini okumuştur:

لِيُبْكَ يَزِيدٌ يَائِسٌ ذُو ضَرَاعَةٍ وَأَشْعَثُ مِمَّا طَوَّحَتْهُ الطَّوَائِحُ

"Musibet ve belâların başına getirdiklerinden ümitsiz, zayıf ve saçı-başı dağınık olan Yezîd'e (oturulup) ağlansın!"

Buradaki **"tavâih"** kelimesi, **"mutavvihât"** (uzaklaştıranlar, zâyi edenler) anlamındadır. **İbnü'l-Enbarî** de bunu anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Araplar "mubkıl" yerine "bakıl" kelimesini kullanıp اَبْقَلَ النَّبْتُ (nebat boy gösterdi), böylece o "bakıl" yani (mubkıl) oldu diyerek bazen "müf'il" vezni yerine fâil veznini kullanırlar. Bu da, **"Lâkıhun"** kelimesinin **"mulkıhun"** manasında varid olmasının caiz olduğuna delâlet etmektedir."

Buna ikinci bir şekilde de şöyle cevâp verilir: "Başkasını ilkah etmiş, yani, aşılamış olsa da, rüzgârlara **"levâkıhu"** ismi verilir. Çünkü bunun manası, aradaki nispeti ifâde etmektedir. Tıpkı, **"zû veznin"** (tartılı) anlamında, **"dirhemün vâzinûn"** (Tartılı dirhem) ve mızraklı ve kılıçlı anlamında da, **"Râmihun ve sâifun"** denilmesi gibi." **Vâhidî** de şöyle demiştir: "Bu cevap yeterli değildir. Çünkü, **"Zâtü'l-likâh**-aşılayıcı güce sahip" anlamında olmak üzere, **"el-lâkıhu"** kelimesinin sahih olması gerekirdi." Bu geçerli bir izah değildir. Çünkü **"lakıh"** demek "lukha (aşı) işine mensup, lukha ile ilgili olan" demektir. Başkasına lukha yapan kimsenin de lukha ile ilgisi vardır. Dolayısıyla bu izah geçerlidir. Allah en doğrusunu bilir.

Rîh, yani rüzgâr bizatihi aşılıdır.. Bu iki şekilde anlatılabilir:

a) Rüzgâr, bulut hasıl eder. Bunun delili de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"O, rahmetinin önünde rüzgârları bir müjde(ci) olarak gönderendir. Nihâyet bunlar ağır ağır bulutları kaldırıp yüklendiği zaman"* (A'râf, 57) âyetidir. Yani, "taşıdığı, onları yüklendiği zaman" demektir. Bu manaya göre ise rüzgâr, bulutları ve suyu taşıyan, onlara hâmile olan anlamında da, lâkih'dir, yani aşılıdır, yüklüdür.

b) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Hayırlar getirdi" manasında rüzgâr hakkında **"lakahat"** denilmesi caizdir. Nitekim, hayırlar getirmediği zaman ise, rüzgâra **"Akîm"** denilmektedir. Nitekim Araplar, onun taşıdığı şer ve kötülükleri, devenin karnında taşıdığı şeylere benzeterek, لَقَحَتِ الْحَرْبُ yani, "Harb, çok hayırsız bir netice, oğul doğurdu" diyerek "yüklenmek" manasına kullanırlar. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

"Rîh" kelimesi, hareket eden hava demektir. Hareketsiz iken havanın hareket etmesinin ise, mutlaka bir sebebinin bulunması gerekir. O sebep ise, havanın bizzat kendisinin hava olması ve onun zatının gerekli

özelliklerinden bir şey olması olamaz. Aksi halde, havanın hareketi, onun zâtının devam etmesiyle devam etmiş olur ki, bu imkânsızdır. Geriye ancak, "O hava, hür ve irâde sahibi bir fail-i muhtarın hareket ettirmesiyle hareket ediyor" denilmesi kalmaktadır. Felsefecilerin, rüzgâr ortaya çıktığı zaman havanın hareket etmesi hakkında zikretmiş oldukları halleri ve açıklamaları ise, biz bu kitapta defalarca anlattık, akabinde onları çürüttük ve onlardan herhangi bir şeyin, rüzgârların ortaya çıkmasına sebep olmasının mümkün olamayacağını beyân ettik. Geriye ise, o rüzgârları hareket ettirenin, Allah (c.c) olduğu hakikati kalmıştır.

Yağmur Hakkında

Cenâb-ı Hakk ın فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ *"Gökten de su indirip, onunla sizleri suvardık. Bunların hazinedârları siz değilsiniz"* ifâdesine gelince, bununla ilgili birkaç bahis bulunmaktadır:

1) Yağmur suyu, gökten mi, yoksa bulutun suyundan mı iner? Onun buluttan indiğinin söylenilmesi halinde, Allah niçin bulut hakkında, "semâ" kelimesini kullanmıştır?

2) Yağmurun meydana gelmesinin sebebi felsefecilerin ileri sürdüğü şey olmayıp, aksine bunun sebebi, hür ve irâde sahibi bir Fâil'in o yağmuru, kullarına lütfetmek maksadıyla, bulutlardan yeryüzüne indirmesidir. Nitekim, Cenâb-ı Hak bu âyette, *"Biz sizi onunla suladık"* buyurmuştur. **Ezheri** şöyle demiştir: "Araplar, davarların karnındaki süt, gökten inen yağmur ve yahut da akan yağmurun suyu hakkında "اَسْقَيْتُهُ" derler. Yani, "Ben onu ona bir içecek ve onu ona kaynak, içilecek yer kıldım" demektir. Su vermek, onu sulamak için olunca, Araplar, "ona su kaynağı gösterdi" manasında olan "أَسْقَاهُ" tabirini kullanmadılar da, bunun yerine سَقَاهُ (O, ona su verdi) fiilini kullandılar. Bu açıklamayı, kurrânın نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ *"Karınlarının içinde bulunanlardan size içiririz"* (Mü'minûn, 21) âyetindeki fiili değişik şekilde okumaları da destekler. Onlar bu fiili, her iki şekilde de okumuşlardır. Ama onlar, Cenâb-ı Hakk'ın, وَسَقٰيهُمْ رَبُّهُمْ *"Rableri de onlara gâyet temiz bir şarap içirmiştir"* (İnsan, 21) ve وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ *"Bana yediren ve bana içiren O'dur."* (Şuarâ, 79) âyetlerinde ise ihtilâf etmemişlerdir. **Ebu Ali** şöyle demektedir: "Bu fiilin sülasisi, "onu suladım, o da böylece suya kandı" manasında **"Sekaytuhû"** şeklinde kullanılırken;rubaisi, (dört harfli olan sîgası) ise, meselâ, "o nehri ona, içecek bir yer kıldım" manasında, **"Eskaytuhu nehren"** şeklinde kullanılır. O halde Cenâb-ı Hakk'ın

"فَاَسْقَيْنَاكُمُوهُ" ifâdesinin manası, "Biz o bulutu, sizin için bir su kaynağı, sulanma aracı, yeri kıldık" anlamında olur. Araplar bazen, **"eskâ"** manasında olmak üzere **"sekâ"** fiilini de kullanırlar. Meselâ, bir bulutu vasfeden **Lebîd**'in şu beyitleri gibi:

أَقُولُ وُصُوبُهُ مِنِّي بَعِيدٌ يَحُطُّ السَّيْبُ مِنْ قُلَلِ الْجِبَالِ
سَقَى قَوْمِي بَنِي نَجْدٍ وَأَسْقَى نُمَيْرًا وَالْقَبَائِلَ مِنْ هِلَالٍ

"O, benden uzak bir cihette iken diyorum ki: Lütuf ve atiyye, dağların tepelerinden iner yağar. Kavmim, Necdoğullarını sulamış, Nümeyr ve Hilâl (oğullarından) kimi kabileleri sulaması için de duâ etmiştir."

O halde **Lebid,** "سَقَى قَوْمِي" deyimi ile, kavminin susuzluğunu gideren suyu kastetmemiş, o ancak beldelerine rızık olarak verilip de, kendisiyle bolluk içinde yaşayacakları sulamayı, su kaynağını kastetmiştir. Çünkü onun, kavmi için, susuzluklarını giderecek şeyi isteyip, başkaları için de, sayesinde bolluk ve refaha kavuşacakları şeyi istemesi imkânsızdır. Ama susamış olan kimseye su vermek hakkında ise **"eskâhu"** ifadesi kullanılmaz. **Zür'-rumme**'nin,

وَأَسْقَيْهُ حَتَّى كَادَ مِمَّا أَبُثُّهُ تُكَلِّمُنِي أَحْجَارُهُ وَمَلَاعِبُهُ

beytindeki "أَسْقَيْهِ" tabirinin manası ise, "ben onun sulanması, suya kavuşturulması için duâ eder ve ben "Allah ona su versin derim" şeklindedir. Cenâb-ı Hak, *"Bunların hazinedârları siz değilsiniz"* buyurmuştur. Yani, Cenâb-ı Hak bu beyanıyla "gökten indirilen o suyu, sizler muhafaza edici değilsiniz" demektedir.

وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

"Gerçekten biz, mutlak biz, hem diriltiriz hem öldürürüz. Biz, hepsinin varisleriyizdir. Andolsun, sizden önce geçenleri de, geri kalanları da, biz bilmişizdir.. Şüphe yok ki Rabbin, O, onları toplayacaktır. Hakikaten O, tam bir hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir" (Hicr, 23-25).

Tevhit delillerinden altıncısı: Bil ki, bu tevhit delillerinin altıncı çeşidi olup, bu da, bu canlıları öldürüp diriltme ile, hür ve irâde sahibi kadir bir ilâhın varlığına istidlâlde bulunmadır.

Canlıları Dirilten de Öldüren Allah'tır

Cenab-ı Hakk'ın, وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ *"Gerçekten biz, mutlak biz, hem diriltiriz, hem öldürürüz"* buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş vardır: Bazıları bunun, hem bitkileri, hem de hayvanları diriltme manasında müşterek bir manaya hamlederlerken, bazıları da şöyle demiştir: "Bitkileri diriltme ile vasfetmek, (diriltmeyi bitkiler için kullanmak) mecâzi bir ifadedir. Binâenaleyh, âyetin bu ifâdesini, canlıları, hayvanları diriltmek manasına tahsîs etmek gerekir. Canlıları yaratmaya, Allah'tan başka hiçbir şeyin kâdir olamayacağı sabit olunca, canlılardaki hayatiyyetin bulunması, hür ve irâde sahibi kâdir bir ilâhın varlığına kesin bir delil olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي *"Gerçekten biz, mutlak biz, hem diriltiriz"* buyruğu hasr ifâde etmektedir. Yani, "Bizden başka öldürme ve diriltmeye kâdir olan hiç kimse yoktur" demektir..

Cenâb-ı Hak, وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ *"Biz, hepsinin varisleriyiz"* buyurmuştur. Bu, "Bütün mahlûkat ölünce, her şeyin ölümü esnasında mülkü elinden çıkar. Bütün mülklerin mâliki, sadece bâkî ve hakk olan ulu Allah olur. İşte böylece Allah, bu yönüyle varis olanlara benzemiş olur da, işte bu açıdan vâris olur" demektir.

Müstakdimîn ve Müste'hirîn Kelimeleri

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ *"Andolsun, sizden önce geçenleri de geri kalanları da, biz bilmişizdir"* buyruğuna gelince, bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

1) **Atâ**'nın rivayetine göre **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: "Allah, **"müstakdimîn"** tabiriyle kendisine itaat edenleri; **"müste'hirîn"** tabiriyle de, itaat etmeyenleri kastetmiştir.

2) Cenâb-ı Allah, **"müstakdimîn"** ifâdesiyle, birinci safta namaz kılanları; **müste'hirîn** ile de, son safta namaz kılanları kastetmiştir? Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s.), namazda birinci safta durmaya teşvik etmişti. Bunun üzerine herkes birinci safa yönelince, izdiham meydana geldi. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nazil oldu. Buna göre âyetin manası, "Biz onları, niyetleri miktarınca mükâfatlandırırız" şeklindedir.

3) **Dahhâk** ve **Mukatil:** "Cenâb-ı Allah bununla, savaş saflarında önde ve arkada olanları kastetmiştir" demişlerdir.

4) **İbn Abbas, Ebu'l-Cevzâ**'nın rivayetine göre şöyle demiştir: "Çok güzel bir kadın, Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılıyordu. Bir kısım Müslümanlar onu görmemek için birinci safa giderken, diğer bazıları da onu görmek için geride kalarak arkada namaz kılıyorlardı. Rükûya vardıkları zaman ise koltuklarının altından ona bakmak için, kollarını yana açarlardı. İşte bunun üzerine, Allahu Teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirdi.

5) **Müstakdimîn**'in ölüler; **müste'hirîn**'in ise diriler; yine diğer bir görüşe göre **müstakdimîn**'in geçmiş ümmetler; **müste'hirîn**'in de ümmet-i Muhammed olduğu söylenmiştir. **İkrime** de, **"Müstakdimîn** yaratılmış olan; **müste'hirîn** ise, yaratılmamış olanlardır" demiştir.

Bil ki Allahu Teâlâ, *"Gerçekten biz, mutlak biz, hem diriltiriz"* buyurunca, bunun peşinden, *"Andolsun, sizden önce gelenleri de, geri kalanları da biz bilmişizdir"* buyurmuş ve böylece kendisine, onların hiçbir halinin gizli kalamayacağını tembih etmiştir. Buna Allahu Teâlâ'nın, var olma ve meydana gelmede, onların önce ve sonra meydana gelmelerini bilmesiyle, tâat ve hayır nevilerinde önde veya sonda olmalarını bilmesi de dahildir. Âyet-i kerimeyi, herhangi bir duruma tahsis etmek gerekmez.

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ *"Şüphe yok ki Rabbin, O, onları toplayacaktır"* buyruğundan maksat, haşr, neşr, ba's ve kıyametin hak ve vâcip bir şey olduğuna dikkat çekmektir. O'nun, إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ *"Hakikaten o tam bir hüküm ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir"* beyanının manası da Yûnus Sûresi'nin başında birçok delillerle de açıkladığımız gibi, hikmetin, haşr ve neşr olunma, diriltilmenin gerekli olduğunu bildirmektir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ﴿٢٧﴾

"Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yarattık. Cânnı da, daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık"
(Hicr, 26-27).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu, **tevhidin delillerinin yedincisi**dir. Allahu Teâlâ, geçen âyette, tevhidin doğruluğuna, canlıları yaratmasını delil getirince, bunun peşinden de, aynı şeye, insanı yaratmasını delil getirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Kesin delillerle, başlangıcı olmayan hadiseler olduğunu söylemenin imkânsız olduğu sabit olmuştur. Bu sabit olunca, bütün hadiselerin, onların ilki, başlangıcı olan bir başlangıç hadisesine varıp dayanması gerektiği ortaya çıkar. Durum böyle olunca, insanların da, kendilerinin ilki olan bir insana dayanması gerekir. Bu böyle olunca, o ilk insan, bir ana-babadan yaratılmamış; aksine, hiç şüphesiz, Allah'ın kudretiyle var olmuş olur. İşte, *"Andolsun, biz insanı... yarattık"* buyruğu o ilk insana işarettir. Müfessirler, bundan maksadın **Hz. Adem** (a.s.) olduğu hususunda icmâ etmişlerdir.

Hz. Âdem'den Önce Âdemler Bulundu mu?

Şîa'nın kitaplarında **Muhammed İbn Ali el-Bakır** (r.a.)'ın şöyle dediği nakledilmiştir: "Babamız olan **Âdem**'den önce, bir milyon, veya daha çok **Âdem** bulunuyordu." Ben derim ki: "Bu, âlemin hâdis olmasını zedelemez. Aksine, nasıl olursa olsun, mutlaka, insanların ilki olan bir insana varılıp dayanılması gerekir. Ama, bu insanın, atamız **Âdem** olmasına gelince, bunu ispat etmenin yolu, ancak rivayettir. Bil ki, cisim muhdestir (sonradan meydana gelmedir). Binâenaleyh, **Âdem** (a.s.)'in ve diğer cisimlerin, sırf yokluktan yaratılmış olduklarını kesin olarak söylemek gerekir.

İnsanın Çamurdan Yaratılması

Yine, Cenâb-ı Allah'ın, *"Muhakkak ki İsa'nın hali de, Allah katında, Âdem'in hali gibidir"* (A-li İmrân, 59) âyeti de, **Hz. Âdem** (a.s.)'in topraktan; *"Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratacağım"* (Sâd, 71) âyeti de, onun çamurdan yaratıldığına delâlet etmektedir. Bu âyette ise, **Hz. Âdem**'in katı bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan yaratılmış olduğundan bahsedilmektedir. Bunun doğruya en yakın izahı şudur: Allah onu önce topraktan, sonra çamurdan, sonra suretlenmiş balçıktan, sonra da çömlek gibi çınlayan kupkuru bir balçıktan yarattı. Şüphe yok ki, Cenâb-ı Hak onu, hangisi olursa olsun, herhangi bir cisimden yaratmaya kâdirdir. Hatta onu, doğrudan doğruya, herhangi bir maddeden olmaksızın yaratmaya da kâdirdir. Ama onu, ya sırf meşîetinden dolayı yahut da onda meleklere yönelik

olan delâletten, onların maslahatlarından ve cinlerin menfaatlerinden dolayı bu şekilde yaratmıştır. Çünkü insanın, bu şeylerden yaratılması, bir şeyin kendi şeklinden ve cinsinden olan bir şeyden yaratılmasından daha hayranlık uyandırır.

***ÜÇÜNCÜ MESELE:* "Salsal" Kelimesinin İzahı**

Âyetteki **"salsâl"** kelimesi hakkında iki görüş bulunmaktadır:

1) **"Salsâl"** kelimesinin, ses veren kuru çamur olduğu söylenmiştir.. Bu çamur, pişmemiştir; piştiği zaman ise, buna **"fahhâr"** (çömlek gibi, takır takır ses veren) denilir. Âlimler şöyle demişlerdir: O kuru çamura vurulduğunda, duyduğun ses uzun olursa, buna **"salîl"** adı verilir; ama bu seste, bir dalgalanma ve çınlama bulunursa, buna da **"salsala"** adı verilir. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah, **Âdem** (a.s)'i çamurdan yaratmış, ona şekil vermiş ve onu kırk sene güneşin altında bırakmıştır. Böylece o, tuğla gibi olan, çın çın öten bir hale gelmiştir. (Meleklerden) hiçbiri, bununla ne olacağını bilememiş, ona rûh üfürülünceye kadar da, ona benzeyen hiçbir şekil ve biçim görmemişlerdir." Sözün gerçeği ise şudur:

Allah, **Hz. Âdem**'i insan suretinde çamurdan yarattı ve o çamur heykel kurudu. "Öyle ki, ona rüzgâr vurduğunda, ondan bir **"salsala"** bir çınlama sesi duyuluyordu. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ onu **"salsal"** diye isimlendirdi.

2) **"Salsal"** kelimesi, "kokan, bozulmuş olan" anlamındadır. Bu, Arapların et bozulup koktuğu zaman söyledikleri "صَلَّ اللَّحْمُ وَاَصَلَّ" deyimlerinden alınmadır. Bu görüş bence zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ *"kuru bir çamurdan, suretlenmiş bir balçıktan"* buyurmuştur. Bunun, حَمَإٍ مَسْنُونٍ **"hame-i mesnûn,** suretlenmiş bir balçık" oluşu, zaten bir kokuşmaya ve bozulmaya delâlet etmektedir. Âyetin zahiri de, bu **salsal**'ın, kuru çamurun, o **hame-i mesnûn**'dan hasıl olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh onun kurumuş çamur oluşunun, suretlenmiş bir balçık oluşundan farklı bir şey olması gerekir. Eğer onun **"salsâl"** oluşu, bozulma ve kokuşma anlamından ibaret olsaydı, **salsâl** oluşu ile **hame-i mesnûn** oluşu arasında bir fark bulunmamış olurdu.

Hame' Ne Demektir?

el-Hame'u "اَلْحَمَأُ" kelimesine gelince, **Leys**: "اَلْحَمَأَةُ" kelimesi, fa'letun vezninde olup, çoğulu **"el-Hame'u"**dür. Ve bu kelime, siyah, kokuşmuş çamur

anlamındadır" demiştir. **Ebu Ubeyde** ve ekseri âlimler: **"Ham'e"** kelimesi, mantar anlamına gelen **"el-kem'etu"** veznindedir demişlerdir.

Mesnûn Kelimesinin İzahı

Mesnûn "مَسْنُونٌ" kelimesiyle ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

1) **İbnu's-Sikkît, "Ebu Amr**'ın, **"mesnûn"** kelimesinin değişen, "teğayyür eden şey" manasında olduğunu söylediğini işittim" demiştir. **Ebu'l-Heysem,** "Su değişti ve bozuldu" manasında, **"Senne'l-mâu fehüve mesnûnun"** denilir. Bunun delili Cenâb-ı Hakk'ın, لَمْ يَتَسَنَّهْ *"Bozulmadı"* (Bakara, 259) âyetidir.

2) **"Mesnûn"** kelimesi "kazanılmış, hak edilmiş" anlamındadır. Bu, "Taşın üzerine sürttüm" manasına gelen **"Senentu'l-hacere"** ifâdesinden alınmadır. Sürtülen şeyle o taş arasından çıkan şeye de, **"es-senenü"** denilir. Bileği taşına da üzerinde demir bileğilendiği, sürtüldüğü için, **"el-mi'sennü"** denilir.

3) **Zeccâc:** "Bu lafız, "Yolun eskimesi **(sünenü't-tarîk)** anlamında vazolunmuş olan kelimeden alınmıştır. Çünkü o, ne zaman böyle olursa, değişir, tegâyyur eder" demiştir.

4) **Ebu Ubeyde** şöyle demiştir: **"el-Mesnûn",** "akıtılmış" anlamındadır. **"es-Sennü"** ve **"es-Sabbu"** kelimeleri aynı manadadır. Arapçada "yüzüne su akıttı, döktü" manasında, **"Senne'l-mâe alâ vechihî sennen"** denilir.

5) **Sîbeveyh** şöyle demiştir: **"Mesnûn,** yüzün şekli ve sureti manasında olan **"Sünnetu'l-vech"** ifâdesinden olmak üzere, "bir suret ve şekil üzere sûretlenmiş, şekillendirilmiş" anlamındadır.

1) **İbn Abbas**'ın, **"Mesnûn,** yaş çamurdur" dediği rivayet edilmiştir ki, bu **Ebu Ubeyde**'nin görüşüne dönmüş olur. Çünkü o yaş olunca, yerin üzerinde akar ve yayılır. Böylece de, "akıtılmış, dökülmüş" anlamında **"mesnûn"** olmuş olur.

Cânn Kimdir

Cenâb-ı Hakk'ın, "وَالْجَانَّ خَلَقْنَاهُ" buyruğunda geçen **cânn**'ın kim olduğu hususunda müfessirler ihtilâf etmişlerdir. **Atâ, İbn Abbas**'tan rivayet ederek, "Allah bununla İblis'i kastetmiştir" der. **Hasan el-Basrî, Mukâtil** ve **Katâde**'nin görüşü de budur. **İbn Abbas,** başka bir rivayette: **"Cânn,** cinlerin babasıdır, atâsıdır" demiştir ki, bu aynı zamanda, ekseri müfessirlerin görüşüdür. Ona, gözlere görünmediği için **"cânn,** gizlenmiş" denilmektedir.

Nitekim cenine de, bundan dolayı cenin denilmiştir. Çünkü o, anasının karnında gizli ve örtülüdür. **"Cânn"**, lugatte "gizleyen" anlamındadır. Ve **"Cenne'ş-şey'e** (bir şeyi gizledi) tabirinden alınmadır. Burada zikredilen **"cânn"**ın, kendisini insanların gözlerinden gizlediği için, bu ismi almış olması muhtemeldir. Yahut bu kelimemin, kendisiyle ism-i mef'ûl manası murat edilen ism-i fâil vezninde bir kelime olması da caizdir. Nitekim ismi mef'ûl manasında, "sütlü, sağılan" manasında, **"Lâbin"**; "hurmalı, hurması bol" manasında **"Tâmir"**; "fışkırtılmış su" manasında "مَاءٌ دَافِقٌ" ve "hoşnut olunmuş yaşantı, hayat" anlamında "عِيشَةٌ رَاضِيَةٌ" denilir.

Âlimler, cinler hakkında ihtilâf etmişler, onlardan bazıları, "cinler, şeytanların dışında olan başka bir cinstir" demişlerdir. En doğru görüşe göre, şeytanlar, cinlerin bir bölümüdür. Binâenaleyh, cinlerden her mü'min olan, şeytan diye isimlendirilemez. "Şeytan", onlardan kâfir olan her bir cinne isim olarak verilir. Bunun doğruluğunun delili şudur: Cin lafzı, gizlenme manasına gelen kelimeden türemiştir. Binâenaleyh, böyle olan her şey, cinlerden olmuş olur.

Cinlerin İnsanlardan Önce Yaratılması

Cenâb-ı Hak, *"daha önce de.. onu yarattık"* buyurmuştur. **İbn Abbas,** "Allahu Teâlâ, bununla, "**Âdem**'in yaratılmasından önce" manasını murat etmiştir." demiştir.

Semûm Tabiri

Âyetteki مِنْ نَارِ السَّمُومِ *"çok zehirleyici ateşten"* deyimindeki **"semûm"** kelimesi Arapçada, çoğu zaman gündüz, ama bazen de gece olan yakıcı rüzgâr anlamındadır. Buna göre, bu sıcak rüzgârda ateş hararetiyle yüzü yalama ve duman bulunmaktadır. Nitekim, hadiste varid olduğuna göre bu, cehennemin alevleriyle insanı yalamasıdır. Bunun, çok ince ve şeffâf, lâtif olduğu için bedendeki gözeneklere, **mesâmata** girmesi sebebiyle **"semûm"** diye isimlendirildiği de söylenilmiştir. **Mesâmât,** insanın cildinde bulunan ve kendisinde ter ve karındaki nemin çıkmış olduğu görünmeyen gözeneklerdir. **İbn Mes'ûd:** "Bu semûm, Allahu Teâlâ'nın, kendisiyle "cânn"ı yaratmış olduğu semûm'un yetmiş cüz'ünden birisidir" demiş ve bu âyeti okumuştur.

Eğer, **"cânn**'ın ateşten yaratılmış olması nasıl düşünülebilir?" denilirse, deriz ki: Bu bizim mezhebimize göre, açıktır ve zâhirdir. Çünkü bize göre, bir hayatın olabilmesi için bir bünyenin, maddi bir vücudun olması şart değildir. Çünkü Allah **"cevher-i ferdde"** de, hayat ve ilmi yaratmaya muktedirdir. Aynı şekilde, sıcak bir cisimde hayat ve aklı yaratmaya kâdirdir.

Gök Cisimlerinde Hayat

Bazıları, yıldızlarda hayatın meydana gelmesinin imkânsız olduğuna dair istidlâlde bulunmuşlar ve şöyle demişlerdir: "Çünkü güneş, son derece sıcaktır. Böyle olan bir şeyde ise, hayatın meydana gelmesi imkânsızdır." Biz onların bu görüşünü *"Cannı da daha önce çok zehirleyici ateşten yarattık"* âyetiyle çürütüyoruz. Aksine yıldızlarda hayatın bulunmadığı hususunda kendisine itimat edilecek şey, icmâdır.

وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّى خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ﴿٢٩﴾ فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾ اِلَّآ اِبْلِيسَ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣١﴾ قَالَ يَآ اِبْلِيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾ قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى يَوْمِ الدِّينِ ﴿٣٥﴾

"Hani bir zaman Rabbin meleklere şöyle demişti: "Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan bir beşer yaratacağım. Onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman, derhal onun için secdeye kapanın." Bunun üzerine meleklerin hepsi, toptan secde etti. Ancak İblis, bu secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı. (Cenab-ı Hak:) "Ey İblis, sen niçin secde edenlerle beraber olmadın?" dedi. (İblis), "Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattığın bir beşere secde edeyim diye var olmadım" dedi. (Allahu Teâlâ) şöyle buyurdu: "O halde, çık buradan! Çünkü sen, artık kovuldun. Hiç şüphesiz dîn gününe kadar lânet, senin tependedir" (Hicr, 28-35).

Hz. Âdem'in Yaratılması

Bil ki Allahu Teâlâ, ilk insanın yaratılışını zikredip, bunu zikretmek suretiyle de, muhtar ve kâdir ilâhın (kendisinin) varlığına istidlâlde bulununca, bundan sonra o insanın kıssasını (serüvenini) anlatmıştır. Bu da

şöyledir: Allahu Teâlâ, meleklere **Hz. Âdem**'e secde etmelerini emretmiş ve onlar bu emre itaat etmişlerdi. Fakat iblis, bundan kaçınmış ve inat edip secde etmemiştir. Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **Beşer Kelimesinin Manası**

Bu, **Hz. Âdem** (a.s.)'in bir beşer oluşunun izahı hakkındadır. Bundan murat, onun, kendisine dokunulan ve kendisi ile yüz yüze gelinebilen kesif bir cisim olmasıdır. Melekler ve cinlerin cisimleri ise, beşerin cisminden ve maddesinden daha lâtif ve şeffaf olduğu için, onlara dokunulamaz. Her canlının dış cildine de **"beşere"** denilir. **Hz. Âdem** (a.s.)'in kuru bir çamurdan sûretlenmiş bir balçık oluşu ile ilgili açıklama daha önce geçmişti.

Âyetteki, فَإِذَا سَوَّيْتُهُ *"Onun yaratılışını bitirdiğim zaman"* ifâdesi ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bu, "Onun şeklini, insan suretinde ve beşer hilkatinde (yaratılışında) yapıp, düzelttiğim zaman" demektir.

2) Bu, "Onun bedeninin cüzlerini, yaratılışının tam, mu'tedil ve düzgün olması, unsurlarının da tam tenâsüp ve uyum içinde bulunması ile düzelttiğim, düzenlediğim zaman" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, gerçekten, *"Biz insanı, birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) buyurmuştur.

Âdem'e Ruh Üflenmesi

Âyetteki وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي *"ve ona rûhumdan üflediğim zaman"* tabiri ile ilgili birkaç bahis vardır:

1) **Nefh,** yani üfleme, havayı, bir cismin boşluğuna kaydırmak, akıtmaktır. Bu lafzın zâhiri, bize, rûhun hava ve rüzgâr gibi bir şey olduğunu ihsâs ettirir. Yoksa burada onun üflendiğini söylemek doğru olmazdı. Fakat rûhun hakikatine dâir tam izah, "قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي" (İsra, 85) âyetinin tefsirinde gelecektir.

2) Burada Cenâb-ı Hak, onu şereflendirmek ve kıymetini göstermek için, **Hz. Âdem**'in rûhunu *"ruhumdan"* diyerek zat-ı ilâhiyesine nisbet etmiştir.

Meleklere Secde Emredilmesi

Âyetteki فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ *"Derhal onun için secdeye kapanın"* emri ile ilgili olarak da birkaç bahis vardır:

1) Bu secde, aslında **Hz. Âdem** içindir, ya da **Âdem** (a.s.), bu secdenin kıblesi idi. Bu konu da Bakara Sûresi'nde geçmişti.

2) Burada **Âdem** (a.s.)'e secde etmeleri emredilenler, gök meleklerinin tamamı, yahut bir kısmı, yahut da yeryüzü melekleridir. Âlimlerden bazıları,

"Meleklerin büyükleri, **Âdem** (a.s.)'e secde etmekle emrolunmuşlardı" denilmesini câiz görmemektedirler. Bunun delili, A'râf Sûresi'nin sonunda meleklerden bahsederken söylediği *"Şüphe yok ki Rabbinin katındakiler O'na kulluk etmekten aslâ kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler"* (A'raf, 206) âyetidir. Buradaki *"Yalnız O'na secde ederler"* ifâdesi hasr manasını anlatır ve bu onların yalnız Allah'a secde ettiklerine delâlet eder. Dolayısı ile onların, **Âdem** (a.s.)'e yahut Allah'tan başkasına secde etmelerine aykırıdır. Bu hususta söylenebilecek son söz şudur: Cenâb-ı Allah'ın, *"Derhal onun için secdeye kapanın"* âyeti, umûmî bir tabirdir. Fakat hâs olan ifâde, umûmî olandan önce nazar-ı itibara alınır.

3) Âyetin zahiri Hak Teâlâ'nın, **Hz. Adem**'e rûhundan üfürdüğü için, meleklerin ona secde etmeleri gerektiğine delâlet etmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onun yaratılışını bitirdiğim", "Ona rûhumdan üflediğim zaman"* ve *"Derhal onun için secdeye kapanın"* cümleleri, fâ-i takıbiyye ile birbirine bağlanmıştır. Bu edât ise, bu üç işin "terâhisine" manidir (yani bunlar hemen, peş peşe olmuşlardır).

Cenâb-ı Hakk'ın فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ *"Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti"* beyanına gelince, **Halil** ve **Sibeveyh** *"hepsi"* ve *"toptan"* kelimelerinin, art arda gelen iki te'kid olduğunu söylemişlerdir. **Müberred**'e bu âyet sorulunca o, şöyle demiştir: "Eğer Allahu Teâlâ burada, *"melekler secde etti"* demiş olsaydı, bundan, onların bir kısmının secde etmiş oldukları manası çıkarılabilirdi. Ama "küllühüm" buyurunca, bu ihtimal ortadan kalkmış ve onların hepsinin secde ettikleri anlaşılmıştı.

Sonra geriye şöyle bir başka ihtimal kalmıştır: "O melekler hep birden, aynı anda mı secde ettiler, yoksa başka başka zamanlarda mı secde ettiler? İşte Cenâb-ı Hak, *"toptan"* buyurunca, hepsinin birlikte, aynı anda secde ettikleri anlaşılmıştır." **Zeccâc, Müberred**'in bu görüşünü nakletmiş ve, **"Halil** ile **Sibeveyh**'in görüşü daha güzeldir. Çünkü **"ecma'ûn"** (toptan) kelimesi, ma'rife bir kelime olup "hal" olamaz" demiştir.

İblis Meleklerden miydi?

Âyetteki اِلاَّ اِبْلِيسَ *"Ancak İblis (müstesna)"* ifâdesine gelince, âlimler İblis'in de **Âdem**'e secde etmekle emrolunduğu hususunda ittifak etmişler, ama onun meleklerden olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu mesele, Bakara Sûresi'nde detaylıca geçmişti.

Âyetteki اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السّٰجِدِينَ *"O, secde edenlerle beraber olmaktan kaçındı"* ifâdesi, bir müste'nef cümledir ve takdiri şöyledir: Sanki birisi, "O

secde etti mi?" diye sormuş da bunun üzerine, "Hayır, bundan kaçındı ve secde etmeye karşı büyüklük tasladı" denilmiştir.

"Allah'ın İblis'e Hitabı" Meselesi

Cenâb-ı Hak, قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ *"(Allah), "Ey İblis, sen niçin secde edenlerle beraber olmadın?" dedi"* buyurmuştur. Bil ki âlimler, *"Ey İblis"* hitabı ile, "Allah ona "Ey İblis" dedi" manası kastedildiği hususunda icmâ etmişlerdir. Bu, Allahu Teâlâ'nın İblis ile konuşmuş olmasını gerektirir. İşte bundan ötürü bazı kelamcılar şöyle demişlerdir: "Allahu Teâlâ bu hitabı (sözü), İblis'e, bazı elçilerinin lisanı (dili) ile ulaştırdı." Fakat bu görüş zayıftır. Çünkü İblis cevap olarak, *"Ben, kuru bir çamurdan... yarattığın beşere secde edeyim diye var olmadım"* demiştir ki, buradaki *"yarattığın"* ifâdesi, gâibe söylenecek bir söz değil, karşıda hazır bulunan birisine yapılan bir hitaptır. Sözün zahiri, Allahu Teâlâ'nın İblis ile, İblis'in de Allahu Teâlâ ile vasıtasız olarak konuşmuş olduğunu göstermektedir. Allahu Teâlâ'nın vasıtasız olarak konuşması, makamların en büyüğü ve mertebelerin en yücesi olduğu halde, bu nasıl düşünülebilir, yine böyle bir şeyin kâfirlerin başı ve reisi olan İblis için olması nasıl söz konusu olabilir?" denilirse, buna şöyle cevap verilebilir: "Allahu Teâlâ'nın konuşması, eğer teşrif ve ikram üslûbunda olursa, ancak o durumda konuşulan için yüce bir mertebe olur. Ama bu, tahkir ve zelil kılma üslubunda olursa hayır."

İblis'in Diretmesi

Âyetteki لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ *"Ben, kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattığın bir beşere secde edeyim diye var olmadım"* sözü ile ilgili iki bahis vardır:

Birinci bahis: Kelamın başındaki lâm, olumsuzluğu te'kid içindir ve manası, "Benim bir beşere secde etmem doğru olmaz" şeklindedir.

İblis'in Kıyası

İkinci bahis: Bu sözün manası şudur: "**Âdem**'in beşer oluşunun, kesif (katı) bir cisim olduğunu gösterir. Halbuki İblis, ruhânî ve latif bir varlıktır. O halde, şu anda bile, bu bakımdan ikisi arasında fark vardır." Buna göre sanki şeytan, "Beşer, kesif bir varlıktır ve derisi (beşeresi) vardır. Ben ise rûhânî ve latif bir varlığım. Kesif ve maddi olan, rûhânî ve latif olanlardan daha düşüktürler. Daha düşük olana, daha yüce olan nasıl secde edebiliri? Hem sonra **Âdem,** kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yaratılmıştır. Bu asıl madde ise, son derece değersizdir. İblis'in asıl maddesi ise ateştir. Ateş ise, dört asıl elementin en kıymetlisidir. İblis'in aslı, **Âdem**'in

aslından daha kıymetlidir. Binâenaleyh İblis'in **Âdem**'den daha kıymetli ve şerefli olması gerekir. Şerefliye, daha aşağı durumda olana secde etmesini emretmek çirkin olur. Binâenaleyh birinci söz, beşerî veya ruhânî olmak bakımından söz konusu olan farka -ki bu şu anda da mevcuttur-; ikinci söz ise, meydana geldikleri asıl maddeler bakımından bulunan farka işarettir. İblis'in şüphesinin tamamı bundan ibarettir.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ *"(Allah şöyle buyurdu): "O halde çık buradan! Çünkü sen artık kovuldun"* ifâdesi, İblis'in ileri sürdüğü bu şüpheye açık bir cevap olmayıp, dolaylı bir cevaptır. Bunun böyle oluşu şöyle izah edilir: "Cenâb-ı Hakk'ın söylediği nass (kesin söz)dür. İblis'in söylediği şey ise, bir kıyastır. Kim nassa, bir kıyas ile muâraza eder (karşılık verirse), racîm ve mel'un (kovulmuş ve lanetlenmiş) olur. Bu hususta geniş izahı, A'râf Sûresi'nde verdik.

Hak Teâlâ'nın, *"çık buradan"* emri ile, "Adn cennetinden çık"; yahut "göklerden" yahut da "meleklerin içinden çık" gibi manaların kastedildiği söylenmiştir. Bu sözün geniş izahı, *"racîm"* lafzının izahı ile birlikte A'râf Sûresi'nde geçmişti.

Şeytana Lanetin Kıyamete Kadar Olması

Cenâb-ı Hak وَإِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ إِلَى يَوْمِ الدِّينِ *"Hiç şüphesiz din gününe kadar lanet senin tependedir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a.), âyetteki *"din günü"* tabiri ile, kıyamet gününün kastedildiğini, çünkü kullara, o gün yaptıklarının karşılıkları verileceğini ve bunun **"Mâliki yevmi'd-dîn"** (Fatiha, 3) âyetinin manası gibi olduğunu söylemiştir. Buna göre eğer, "إِلَى" (ilâ) edatı, mesafenin sonunu gösterir. Binâenaleyh âyet, bu lânetin kıyamete kadar olacağını ve kıyamet kopunca sona ereceği hissini verir?" denilirse, âlimler buna birkaç şekilde cevap verirler

1) Bu ifâde ile, o lânetin devamlı olacağı manası kastedilmiştir. Burada kıyametin zikredilmesi, insanların onu en son mesâfe kabul etmelerinden ötürüdür. Bu, ebedilik manasını ifâde etmek bakımından, tıpkı insanların bu manada, "Gökler ve yer devam ettiği müddetçe" demeleri gibidir.

2) Bu, "sen, din gününe kadar, azap edilme söz konusu olmaksızın, göklerde ve yerde herkes tarafından kınanan ve lanetlenen kimse olacaksın. Ama o gün geldiğinde, laneti unutturan bir azapla azaplanacaksın. Binâenaleyh o zaman lanet, bu azabın şiddetinden dolayı, sanki kaybolmuş ve gitmiş gibi olur" demektir.

HİCR SÛRESİ'NİN DEVAMI 13. CİLTTE

İÇİNDEKİLER

Hûd 81. Âyetin Tefsiri **5**
Hz. Lût'a Meleklerin Müjde Vermesi 5
Hz. Lût'a Geceleyin Çıkış Emri 6
Hûd 82-83. Âyetlerin Tefsiri **8**
Meleklerin Şehrin Üstünü Altına Getirmeleri 9
Hûd 84-86. Âyetlerin Tefsiri **12**
Medyen Kavmi'nin Kıssası 13
Yeryüzünde Bozguncu Olmayın 16
Helal Kâr, Haksız Kazançtan İyidir 16
Peygamber Halk Üzerinde Bekçi Değildir 17
Hûd 87. Âyetin Tefsiri **18**
Salât Kelimesinin Manası ve Namazın Münkeri Önlemesi 19
Hûd 88-90. Âyetlerin Tefsiri **20**
Hz. Şuayb'ın Kavmine Cevabı 20
Hûd 91. Âyetin Tefsiri **26**
Kavmi Şuayb'ı Anlamak İstemiyor 26
Kör İnsan Peygamber Olabilir mi? 28
Hûd 92-93. Âyetlerin Tefsiri **29**
Hz. Şuayb Onlara Meydan Okuyor 30
Hûd 94-95. Âyetlerin Tefsiri **31**
Hûd 96-99. Âyetlerin Tefsiri **32**
Yedinci ve Son Kıssa: Hz. Musa ve Firavun 33
Firavun'un Eğri Yolu 34
Firavun, Kendi Toplumunu Cehenneme Sürükleyecek 35
Hûd 100-101. Âyetlerin Tefsiri **37**
Kıssaların Faydaları 37
Kâfir ve İsyan Eden Kavmin Kendi Kendilerine Zulmetmeleri 39
Hûd 102-104. Âyetlerin Tefsiri **40**
Allah Zâlimleri Çarpınca Şiddetle Çarpar 40
Bütün İnsanların Mahşerde Toplanması 42
İMAN VE İNKÂRIN AKIBETİ 43
Hûd 105-108. Âyetlerin Tefsiri **43**
Kıyamet Günü Suçlular Konuşacak mı? 44
Kıyamette Hesaptan Muaf Olanlar 45
A'raf Ehli Hakkında 45
Hûd 109. Âyetin Tefsiri **55**
Putların Mahiyeti Hakkında 55
Hûd 110-111. Âyetlerin Tefsiri **56**
Kâfirlerin Hakka Karşı Tutumlarına Misal: Hz. Musa 57
Hûd 112-113. Âyetlerin Tefsiri **59**
İstikametin Çok Zor Olduğu Hakkında 60
Hûd 114-115. Âyetlerin Tefsiri **63**
Gündüzün İki Tarafı Hangi Vakitlere Delâlet Eder? 63
İyilikler Kötülükleri Giderir 65
Hûd 116. Âyetin Tefsiri **66**
Beldelere Toptan Felâket Gelmesinin Sebebi 66
Hûd 117-119. Âyetlerin Tefsiri **68**
Allah Şirk Yüzünden Bir Beldeyi İmha Etmez 69
Allah İmanı Yaratmadıkça Kişi İnanamaz 71
Allah İnsanları Rahmet Etmek İçin Yarattı 72
Hûd 120. Âyetin Tefsiri **73**
Kıssaların Hikmeti 74

Hûd 121-123. Âyetlerin Tefsiri 75
Sûre'nin Hülasa Durumundaki Sonucu 75

YÛSUF SÛRESİ

Yûsuf 1-2. Âyetlerin Tefsiri 81
Kur'ân'ın Mübîn Sıfatı 81
Kur'ân'ın Arapça Sıfatı 81
Kur'ân'ın Mahluk Olmadığı 82
Yûsuf 3. Âyetin Tefsiri 83
Yûsuf 4. Âyetin Tefsiri 85
Yûsuf Lafzı Hakkında 85
Hz. Yûsuf'un Rüyası 86
Yûsuf 5-6. Âyetlerin Tefsiri 88
Hz. Yûsuf'un Rüyayı Anlatmayışının Sebebi 88
Rü'yâ Kelimesinin İzahı 89
Hz. Yûsuf'un Seçilmesi 90
Hz. Yûsuf'a Rüya Tabirinin Öğretilmesi 90
Hz. Yûsuf İçin Nimetin Tamamlanması 91
Hz. Yûsuf İçin Nimetin Tamamlanması Nübüvvettir 91
Hz. Ya'kub Akıbetten Emin İdiyse Neden Endişelendi? 93
YÛSUF (A.S) KISSASINDA DERSLER 94
Yûsuf 7-8. Âyetlerin Tefsiri 94
Hz. Yûsuf'un Kardeşleri 94
Hz. Yûsuf Kıssasındaki İbret 94
Kardeşlerinin Yûsuf'u Kıskanmalarının Sebebi 96
Hz. Ya'kub Niçin Yûsuf'a Ayrıcalık Tanıdı? 97
Çocukları Hz. Ya'kub'un Nübüvvetine İnansalar, İtiraz Etmezlerdi? 97
Yûsuf'la Bünyamin'in Kayırılmalarının Sebebi? 97
Yûsuf 9-10. Âyetlerin Tefsiri 99
Kardeşlerinin Yûsuf İçin Kurdukları Tuzak 99
Yûsuf'u Öldürmekten Vazgeçip Kuyuya Atmaları 100
Yûsuf 11-12. Âyetlerin Tefsiri 102
Hz. Ya'kub'un Baştan Beri Endişeli Olması 102
Yûsuf 13-14. Âyetlerin Tefsiri 104
Hz. Ya'kub'un Yûsuf'u Göndermek İstememesi 104
Yûsuf 15. Âyetin Tefsiri 106
Yûsuf'u Götürmeleri ve Kuyuya Atmaları 106
Allah'ın Yûsuf'a Vahyetmesi 107
Yûsuf 16-18. Âyetlerin Tefsiri 110
Kardeşlerinin Eve Dönmeleri 110
Gömleğine Sahte Kan Sürmeleri 112
Hz. Ya'kub'un Yalanı Keşfetmesi 113
Yûsuf 19-20. Âyetlerin Tefsiri 117
Yolcu Kafilesinin Kuyuda Yûsuf'u Bulması 118
Yûsuf 21. Âyetin Tefsiri 123
Yûsuf Devrindeki Mısır Hükümdarı 123
Yûsuf Mısır Azizinin Sarayında 124
Yûsuf 22. Âyetin Tefsiri 126
Nübüvvet Kesbî Değildir 127
Hz. Yûsuf'a Risalet Verilmesi 127
Yûsuf 23. Âyetin Tefsiri 130
Vezirin Karısının Yûsuf'a Göz Koyması 130
Yûsuf'un, Kadının Teklifini Reddetmesi 131
Yûsuf 24. Âyetin Tefsiri 134

Hz. Yûsuf'tan Hata Sâdır Oldu mu? ... 134
Hz. Yûsuf Asla Günaha Kastetmedi ... 135
Yûsuf'un Masum Olduğuna Şahitlik Edenler ... 136
Yûsuf 25-29. Âyetlerin Tefsiri ... 145
Kadının Yûsuf'u Kovalayıp Gömleğini Yırtması ... 145
Hz. Yûsuf'un Dürüstlüğünün Delilleri ... 147
Beşikte Konuşan Beş Kişi ... 148
Yûsuf 30-31. Âyetlerin Tefsiri ... 151
Vezir'in Karısının Kadınlara Ziyafet Hazırlaması ... 153
Yûsuf 32. Âyetin Tefsiri ... 159
Dedikodu Eden Kadınların Mahcup Olmaları ... 159
Yûsuf 33-34. Âyetlerin Tefsiri ... 160
O Kadınların Ev Sahibesini Haklı Görmeleri ... 160
Günahtan Koruyan Allah'tır ... 162
Yûsuf 35-36. Âyetlerin Tefsiri ... 163
Yûsuf'un Zindana Atılması ... 163
Yûsuf'la Beraber Hapsedilen İki Genç ... 165
Rüya ile İlgili Bazı Sorular ... 165
Yûsuf 37-38. Âyetlerin Tefsiri ... 168
Hz. Yûsuf Küçüklüğünde Kavminin Dinine Mensup Oldu mu? ... 171
Yûsuf 39-40. Âyetlerin Tefsiri ... 174
Hz. Yûsuf'un Hapishane Arkadaşlarına Tebliği ... 174
Hak Ma'bud ile Batıl Tanrılar Arasında Mukayese Yapılabilir mi? ... 177
Şirkin Mahiyeti Hakkında Önemli Bir Mütalaa ... 177
Yûsuf 41. Âyetin Tefsiri ... 179
İki Kişinin Rüyalarının Yorumu ... 179
Yûsuf 42. Âyetin Tefsiri ... 180
Yûsuf'un "Efendine Benden Bahset" Demesi ... 181
Şeytan İnsana Bir Şeyi Unutturabilir mi? ... 184
Yûsuf 43-44. Âyetlerin Tefsiri ... 185
Kralın Rüyası ... 186
Yûsuf 45-46. Âyetlerin Tefsiri ... 188
Hapishane Arkadaşının Gelip Rüyayı Tabir Ettirmesi ... 188
Yûsuf 47-49. Âyetlerin Tefsiri ... 190
Kralın Rüyasının Tabiri ... 190
Yûsuf 50-52. Âyetlerin Tefsiri ... 192
Hükümdarın, İşin Gerçek Yüzünü Açıklaması ... 193
Hz. Peygamber'in Hz. Yûsuf'u Sena Etmesi ... 193
Yûsuf Hakkında Kadınların Tuzağı ... 195
Vezirin Karısının Suçunu İtirafı ... 196
Yûsuf 53. Âyetin Tefsiri ... 200
Kişi Nefsini Temize Çıkarmamalıdır ... 201
Yûsuf 54-55. Âyetlerin Tefsiri ... 204
Yûsuf'un Hükümdarın Müsteşarı Olması ... 204
Ülkenin Mâliyesinin Başına Gelmesi ... 207
Hz. Yûsuf'un Kendisini "Hafîz ve Alîm" Olarak Tavsifi ... 210
Yûsuf 56-57. Âyetlerin Tefsiri ... 210
Yûsuf'a Ülkede Yetki Verilmesi ... 211
Hz. Yûsuf'un Mutlu İdare Dönemi ... 212
Hz. Yûsuf'un Hakimiyetinin Bazı Tezahürleri ... 212
Muttakiler İçin Âhiret Mutluluğu Daha Üstündür ... 214
Yûsuf 58-61. Âyetlerin Tefsiri ... 215
Kardeşlerinin Mısır'a Gelmeleri ... 216
Yûsuf'un Kardeşlerini Tanıması ... 216

Onlara Zahire Yükletip Göndermesi ... 217
Ana Bir Kardeşi Bünyamin'i İstemesi ... 218
Yûsuf 62-64. Âyetlerin Tefsiri ... 220
Ya'kub'un Bünyamin'i Kardeşleriyle Gönderme Sebebi ... 223
Yûsuf 65. Âyetin Tefsiri ... 224
Yûsuf'un Kardeşlerinin Sermayelerinin Geri Verilmesi ... 224
Yûsuf 66. Âyetin Tefsiri ... 226
Hz. Ya'kub'un Bünyamin'i Göndermek İçin Garanti İstemesi ... 226
Yûsuf 67. Âyetin Tefsiri ... 228
Oğullarına Ayrı Kapılardan Girmelerini Tavsiye ... 228
Nazar Değmesi Hakkında ... 228
Kader ve Tedbir Meselesi ... 232
Yûsuf 68. Âyetin Tefsiri ... 233
Tedbir, Allah'ın Takdirini Değiştirmez ... 234
Yûsuf 69-72. Âyetlerin Tefsiri ... 236
Kardeşlerinin Bünyamin'i Getirmeleri ... 236
Kardeşlerinin Hırsız Diye Durdurulmaları ... 238
Yûsuf'un Kardeşlerinin Hırsızlığı Reddetmeleri ... 239
Yûsuf 73-75. Âyetlerin Tefsiri ... 241
Kardeşlerin Hırsızlığı Reddetmeleri ... 241
Ya'kub'un Şeriatında Hırsızın Cezası ... 242
Yûsuf 76. Âyetin Tefsiri ... 243
Maşrapanın Bünyamin'in Yükünde Çıkması ... 243
Yûsuf 77. Âyetin Tefsiri ... 246
Kardeşlerinin Bünyâmin'e "Hırsız" Diye Hücumları ... 246
Kardeşlerinin Yûsuf Aleyhinde de Hırsızlık İsnat Etmeleri ... 247
Hırsızlık İsnadı Karşısında Yûsuf'un İçinden Geçenler ... 247
Yûsuf 78-79. Âyetlerin Tefsiri ... 250
Kardeşlerinin "Bünyamin Yerine Birimizi Al" Teklifleri ... 250
Yûsuf 80. Âyetin Tefsiri ... 252
Ret Karşısında Çekilip Aralarında Konuşmaları ... 252
Yûsuf'un Kardeşlerinin İçine Düştükleri Çıkmaz ... 252
Yûsuf 81-82. Âyetlerin Tefsiri ... 255
Oğullarının Hz. Ya'kub (a.s)'un Yanına Dönmeleri ... 256
Yûsuf 83. Âyetin Tefsiri ... 259
Ya'kub (a.s)'un Onlara İnanmayıp Yûsuf ile Bünyâmin'i Bulacağını Umması ... 260
Yûsuf 84-87. Âyetlerin Tefsiri ... 261
Hz. Ya'kûb'un Yûsuf'a Daha Çok Üzülmesinin Sebebi ... 262
Ya'kûb'un Hüznünü Cebrail'in Teskin Etmesi ... 264
Hz. Ya'kûb Niçin Tam Teslimiyet Göstermedi? ... 265
Hz. Ya'kûb'un Gözlerine Perde İnmesi ... 267
Hz. Ya'kûb'u Kınamaları ... 268
Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmeyin ... 273
Ye'sin Niçin Küfür Olduğunun İzahı ... 273
Yûsuf 88-90. Âyetlerin Tefsiri ... 275
Kardeşlerin Tekrar Mısır'a Gelip Hz. Yûsuf'tan Merhamet Dilemeleri ... 276
Takva ve Sabır Ehlini Allah Terk Etmez ... 281
Yûsuf 91-93. Âyetlerin Tefsiri ... 282
Yûsuf'un Üstünlüğünü İkrar Etmeleri ... 282
Peygamberler Arası Üstünlük Meselesi ... 282
Yûsuf'un Kardeşlerini Bağışlaması ... 283
Hz. Yûsuf'un, Gömleğini Babasına Göndermesi ... 285
Yûsuf 94-98. Âyetlerin Tefsiri ... 286
Hz. Ya'kub Yûsuf'un Kokusunu Alıyor ... 287

Yanındakilerin Ya'kub'la Alay Etmeleri ... 288
Gömleği Yüzüne Sürüp, Görmeye Başlaması ... 289
Yûsuf 99-100. Âyetlerin Tefsiri ... 291
Hz. Ya'kûb Hanedanının Yûsuf Tarafından Karşılanması ... 292
Hz. Yûsuf'un Aile Efradını Ağırlaması ... 293
Hz. Ya'kûb Hanedanının Hz. Yûsuf'un Önünde Eğilmeleri ... 294
Yûsuf, Babasının Önünde Eğilmesine Neden Müsaade Etti? ... 294
Yûsuf'un Rüyasının Gerçekleşmesi ... 297
Yûsuf 101. Âyetin Tefsiri ... 301
Hz. Yûsuf'un Babasına Haber Vermemesinin Sebebi ... 301
Dua'dan Önce Hamd Etme Gerektiği ... 305
Ölümü Temenni Etmenin Caiz Olup Olmadığı ... 305
Yûsuf 102. Âyetin Tefsiri ... 310
Yûsuf 103-107. Âyetlerin Tefsiri ... 311
Kâinattaki Deliller Hakkında ... 313
Mekke Müşriklerinin Allah'a İnanıp, Şirk Koşmaları ... 314
Yûsuf 108. Âyetin Tefsiri ... 315
Allah'ın Yolu Delile Dayanır ... 315
Yûsuf 109. Âyetin Tefsiri ... 316
Peygamber Beşerden Olur ... 316
Yûsuf 110. Âyetin Tefsiri ... 317
Allah'ın Yardımı, Nihâyette Gelir ... 317
Yûsuf 111. Âyetin Tefsiri ... 319

RA'D SÛRESİ

Ra'd 1. Âyetin Tefsiri ... 327
Ra'd 2. Âyetin Tefsiri ... 328
Göklerin Direksiz Durması ... 329
Gök Cisimlerinin Dönmelerinin Tevhide Delaleti ... 331
Allah'ın Âyetleri Açıklaması ... 333
Allah'ın İnsanları Hesaba Çekmesi ... 334
Ra'd 3. Âyetin Tefsiri ... 335
Yeryüzünün Hayata Elverişli Kılınması ... 335
Yerin Küre Şeklinde Olması ... 335
Sabit Dağların Çakılması ... 336
Bitkilerin Çift Unsur İhtiva Etmesi ... 338
Ra'd 4. Âyetin Tefsiri ... 341
Aynı Şartlarda Yetişen Bitkilerdeki Farklılık ... 341
Ra'd 5. Âyetin Tefsiri ... 344
Âhireti İnkâr Edenlere Şaşılır ... 345
Ra'd 6. Âyetin Tefsiri ... 348
Kâfirlerin Hemen Azap İstemeleri ... 348
Ra'd 7. Âyetin Tefsiri ... 351
Münkirlerin Başka Mu'cize İstemeleri ... 351
Peygamberimiz'in Kur'an'dan Başka Mu'cizeleri ... 351
Ra'd 8-10. Âyetlerin Tefsiri ... 354
Rahimlerin Zayi Ettiği veya Artırdığı Şey ... 355
Her Şey Ölçü İledir ... 357
Allah'ın İlminin Genişliği ... 359
Ra'd 11. Âyetin Tefsiri ... 360
İnsandan Ayrılmayan Melekler ... 360
Ra'd 12-13. Âyetlerin Tefsiri ... 368
Şimşeğin Varlığındaki Hikmet ... 369
Bulutun Oluşması ... 371

Gök Gürlemesi ... 372
Yıldırım Hakkında ... 374
Ra'd 14. Âyetin Tefsiri ... 376
Ra'd 15. Âyetin Tefsiri ... 378
Göklerde ve Yerde Bulunanların Allah'a Boyun Eğmesi ... 378
Ra'd 16. Âyetin Tefsiri ... 380
Sahte Tanrıların Aczi ... 381
Ra'd 17-19. Âyetlerin Tefsiri ... 386
İnkâr, Köpük Gibi Zeval Bulur ... 386
Hakka Uyanın Mükâfatı ... 390
Ra'd 20-24. Âyetlerin Tefsiri ... 393
Övülen Mü'minlerin Sıfatları ... 394
Övülen Mü'minlerin Mükâfatları ... 401
Sâlih Kişinin Akrabasına Şefaati ... 402
Ra'd 25. Âyetin Tefsiri ... 405
Allah'ın Ahdi Ne Demektir? ... 406
Ra'd 26. Âyetin Tefsiri ... 407
Dünyadaki Nasip İmana Göre Değildir ... 408
Ra'd 27-28. Âyetlerin Tefsiri ... 408
Keyfî Mu'cize İsteğine Cevap ... 408
Kalpler Allah'ı Anmakla Rahatlar ... 410
Ra'd 29. Âyetin Tefsiri ... 411
Ra'd 30. Âyetin Tefsiri ... 413
Risaletin İnsanlık Tarihinde Köklülüğü ... 413
Rahman İsm-i Şerifini İnkârları ... 414
Ra'd 31. Âyetin Tefsiri ... 415
Ra'd 32-34. Âyetlerin Tefsiri ... 419
Münkirlere Verilen Mühlet ... 419
Hidâyet Yalnız Allah'tandır ... 422
Ra'd 35. Âyetin Tefsiri ... 425
Müttakîlerin Akıbeti ... 425
Cennetin Başlıca Özellikleri ... 425
Cennette Yemişlerin Devamlılığından Maksat ... 426
Cennet Şimdi Mevcuttur ... 426
Ra'd 36. Âyetin Tefsiri ... 427
Ra'd 37. Âyetin Tefsiri ... 429
Bütün Emirlerin Özeti ... 428
Kur'ân Hakkında "Hüküm" Sıfatının Anlamı ... 429
Kur'ân'ın Mahluk Olma İddiasına Ret ... 430
Ra'd 38-39. Âyetlerin Tefsiri ... 431
Nübüvvet Hakkında Şüpheleri Ret ... 431
Her İşin Bir Vadesi Vardır ... 433
İmha Kadere Aykırı Değil mi? ... 436
Ümmü'l-Kitap Ne Demektir? ... 437
Ra'd 40. Âyetin Tefsiri ... 438
Hüküm ve Hesap Allah'a Aittir ... 438
Ra'd 41-42. Âyetlerin Tefsiri ... 439
Yerin Etrafını Eksiltmenin Manası ... 439
Kurulan Tuzakların Bozulması ... 440
Ra'd 43. Âyetin Tefsiri ... 442
Risaletin İspatı ... 443
Kitap İlmine Vakıf Olanlar ... 443

İBRAHİM SÛRESİ

İbrahim 1. Âyetin Tefsiri **449**
Mekkî ve Medenî Olmanın Önemi 449
Allah'ın Fiillerinin Sebebe Dayanmaması 449
Azîz İsminin Hamîd'den Önce Gelmesinin İzahı 453
İbrahim 2-3. Âyetlerin Tefsiri **453**
"Allah" Lafz-ı Celâli Müştak Değildir 453
Allah Mekândan Münezzehtir 456
Dünyayı Âhirete Tercih Fitnesi 458
Dünya Hayatının Özellikleri 458
Allah Yolundan İnsanları Uzaklaştırma 458
Hak Yolu Eğriltme Teşebbüsü 459
Dalalet Hakkında "Uzak" Sıfatının Manası 459
İbrahim 4. Âyetin Tefsiri **460**
Her Ümmete Peygamber Gönderilmesi 460
Hidâyet ve Dalaleti Allah Yaratır 462
İbrahim 5-6. Âyetlerin Tefsiri **466**
Hz. Musa'nın Mu'cizeleri 466
Allah'ın Günleri 467
İbrahim 7. Âyetin Tefsiri **470**
Şükür Nimeti Artırır 471
İbrahim 8-9. Âyetlerin Tefsiri **473**
Allah'ın Müstağni Oluşu 473
İbrahim 10. Âyetin Tefsiri **479**
İnsanın Fıtratı, Yaratıcıyı Tanır 480
İnsan İhtiyatlı Olan Yolu Seçmelidir 482
İbrahim 11-12. Âyetlerin Tefsiri **486**
Resûllerin Cevabı 487
Nübüvvetin Vehbî veya Kesbî Olduğu Münakaşası 487
Kâfirlerin Keyfî Olarak Mu'cizeler İstemeleri 488
Resûllerin Sebat ve Metanetleri 488
Tevekkülün Önemi 489
Nebî ile Velî'nin Mukayesesi 489
İbrahim 13-17. Âyetlerin Tefsiri **491**
İnkârcıların Resulleri Tehdidi 492
Peygamberlerin Bi'setten Önceki Dinleri 492
Kâfirlerin Tutumu Karşısında İlahî Tasarruf 493
Resûllerin Zafer İstemeleri 495
İnatçı Zorbaların Akibeti 496
Cehennemde İrin İçirilmesinin Hikmeti 498
İbrahim 18-20. Âyetlerin Tefsiri **501**
İbrahim 21. Âyetin Tefsiri **505**
Sapanlarla Saptıranların Âhirette Münakaşaları 505
Allah'a Hiçbir Şey Gizli Kalmaz 506
İbrahim 22. Âyetin Tefsiri **509**
Şeytanın Âhiretteki Hitabesi 509
Şeytanın İnsan Üzerinde Hakimiyeti Yoktur 511
Asıl Şeytan Nefistir 513
Şeytan Nasıl Vesvese Verir? 514
İbrahim 23. Âyetin Tefsiri **518**
Cennetliklerin Karşılanması 519
İbrahim 24-26. Âyetlerin Tefsiri **519**
İyi ve Kötüler Hakkında Darb-ı Mesel 520
Güzel Söz, Verimli Ağaç Gibidir 520

Allah'ı Tanımadaki Lezzet ... 521
Kötü Söz Kötü Bitkiye Benzer ... 526
İbrahim 27. Âyetin Tefsiri ... 527
Mü'minlerin Sebat ve İstikrarı ... 528
Kabir Suali Sırasında Mü'min ile Kâfir ... 528
İbrahim 28-30. Âyetlerin Tefsiri ... 529
Nimeti, Şükür Yerine İnkâr Sebebi Yapanlar ... 530
Kâfirlerin Nankörlük Edip Şirke Düşmeleri ... 530
İbrahim 31. Âyetin Tefsiri ... 532
Mü'minden Beklenen Davranış ... 532
Âhirette Dostluk Fayda Vermez ... 533
Fayda Veren Dostluk ... 534
İbrahim 32-34. Âyetlerin Tefsiri ... 534
Allah'ın Nimetleri Saymakla Tükenmez ... 535
Tevhidin Bazı Delilleri ... 535
Yağmur Nimeti ... 535
Deniz Nakliyesinin Önemi ... 537
Akarsular Nimeti ... 538
Güneş ve Ayın İnsana Hizmeti ... 538
Gece ve Gündüz Nimeti ... 538
Sayısız Nimetleri Anlamak İçin Tefekkür ... 539
İnsanın Nankörlüğü ... 541
İbrahim 35-36. Âyetlerin Tefsiri ... 542
Hz. İbrahim'in Dilediği Şeyler ... 543
Mekke'nin Emniyeti ... 543
Hz. İbrahim'in Putlara Tapmaktan Korunma Niyazı ... 543
Kureyş'in Müşrik Olmasının İzahı ... 545
Büyük Günahın Affı Meselesi ... 546
Hz. Muhammed (s.a.s)'in Şefaati ... 547
İbrahim 37-41. Âyetlerin Tefsiri ... 549
Hz. İbrahim (a.s)'in Yedi Dileği ... 549
Hz. İbrahim'in Güvenlik Dileği ... 550
Hz. İbrahim'in Muvahhid Olma Dileği ... 550
Hz. İbrahim'in Mekke'nin Bereketlenmesi Dileği ... 550
Kâ'be'ye Muharrem (Mukaddes) Denilmesinin Sebebi ... 550
Hacer'in Mekke'ye Yaklaşması ... 551
Hz. İsmail'in Büyümesi ve Kâbe'nin İnşası ... 551
Hz. İbrahim'in Namazlı Nesil Dileği ... 552
Hz. İbrahim'in Ahali Tarafından Neslinin Sevilmesi Dileği ... 552
Hz. İbrahim'in Neslinin Rızıklandırılması Dileği ... 553
Hz. İbrahim'in İhtiyarlığında Evlat Sahibi Olması ... 554
Hz. İbrahim'in Kendisinin ve Neslinin Namaza Devam İsteği ... 556
Hz. İbrahim'in İbadetini Kabul İsteği ... 556
Hz. İbrahim'in Mağfiret Dileği ... 557
Müşrikler İçin Duanın Hükmü ... 557
İbrahim 42-43. Âyetlerin Tefsiri ... 558
Âhiret Hayatının Delili ... 558
Allah'ın Habersiz Sanılması Caiz Değildir ... 559
Kıyamet Gününün Bazı Sıfatları ... 559
İbrahim 44-45. Âyetlerin Tefsiri ... 561
Uyarılan Kâfirlerin Akıbeti ... 561
Âhiret Azabı ile Uyarma ... 562
Kâfirlerin Mühlet ve Dünyaya Dönme İstemeleri ... 562
İbrahim 46. Âyetin Tefsiri ... 564

Kâfirlerin Tuzakları ... 564
Nemrud'un Göğe Çıkma Teşebbüsü ... 564
İbrahim 47. Âyetin Tefsiri ... 566
Resullere Yapılan Vaadden Dönülmez ... 566
İbrahim 48-52. Âyetlerin Tefsiri ... 567
Göklerin ve Yerin Yıkılacağı Gün ... 568
Kıyamet Günü Mücrimler ... 570

HİCR SÛRESİ

Hicr 1-3. Âyetlerin Tefsiri ... 579
Tûl-i Emelin Zararı ... 585
Hicr 4-5. Âyetlerin Tefsiri ... 586
Ecel Ertelenemez ... 587
Her Ölen, Eceliyle Ölür ... 587
Hicr 6-8. Âyetlerin Tefsiri ... 589
Hz. Peygamber'in Mecnun Olduğu İddiası ... 589
Peygamber'in Meleklerden Olması Gerektiği İddiaları ... 590
Hicr 9. Âyetin Tefsiri ... 592
Koruma Garantisine Rağmen Mushaf Niçin Cem Edildi? ... 593
Besmelenin Sûrelerden Âyet Olup Olmadığı ... 593
Kur'an'ın Muhafaza Edilme Şekilleri ... 594
Hicr 10-13. Âyetlerin Tefsiri ... 595
Resullerin Maruz Kaldığı Muamele ... 596
Resullerle Alay Etmelerinin Sebepleri ... 596
Kâfirlerin Kalplerinde İnkârın Yaratılması ... 597
Hicr 14-15. Âyetlerin Tefsiri ... 602
Peygamberin Melek Olmamasının Hikmeti ... 603
Kâfirlerin Mu'cizeyi Sihir Saymaları ... 603
Hicr 16-18. Âyetlerin Tefsiri ... 606
Vahdaniyetin Gökteki Delilleri ... 606
Göğü Şeytanlardan Korumanın Manası ... 607
Şeytanların Şihablarla Kovulması ... 608
Hicr 19-20. Âyetlerin Tefsiri ... 609
Yerin Küre Şeklinde Olması ... 610
Yere Dağların Kazık Gibi Çakılması ... 610
Bitkilerin Ölçü ile Yaratılması ... 611
Bitkilerin Geçim Vesilesi Olma Keyfiyeti ... 611
Herkesi Rızıklandıran Allah'tır ... 613
Hicr 21-22. Âyetlerin Tefsiri ... 614
Her Şeyin Hazinesi (Kaynağı) Allah İndindedir ... 614
Rüzgârların Aşılama Yapması ... 617
Hicr 23-25. Âyetlerin Tefsiri ... 620
Canlıları Dirilten de Öldüren Allah'tır ... 621
Hicr 26-27. Âyetlerin Tefsiri ... 622
Hz. Âdem'den Önce Âdemler Bulundu mu? ... 623
İnsanın Çamurdan Yaratılması ... 623
Cinlerin İnsanlardan Önce Yaratılması ... 626
Gök Cisimlerinde Hayat ... 627
Hicr 28-35. Âyetlerin Tefsiri ... 627
Hz. Âdem'in Yaratılması ... 627
Âdem'e Ruh Üflenmesi ... 628
Meleklere Secde Emredilmesi ... 628
İblis'in Diretmesi ... 630
Şeytana Lanetin Kıyamete Kadar Olması ... 631